D01262488V
Duke University Libraries

ספרים

היוצאים לאור בפעם ראשונה

ע"י חברת

מקיצי נרדמים

תחת השגחת ראשי החברה:

משה מונטיפיורי בלאנדאן,
אברהם הכהן (המכונה ד"ר אלברט כהן בפאריז),
מתתיהו שטראשון בווילנא,
אליעזר הלוי (המכונה ד"ר לעווע) בברייטאן,
יקותיאל זוסמאן כהן ראפאפארט במינסק.
אליעזר ליפמאן זילבערמאן בליק.

שנה שלישית תרכ"ז—תרכ"ח.

פסיקתא.

Lyck, 1868.

Selbstverlag des Vereins Mekize Nirdamim.

(L. Silbermann.)

Schnellpressendruck von Rudolph Siebert in Lyck.

ר' אבהו אזל לקיסרין, ואתא מן תמן והוו אפוי נהירין, תמוניה תלמודייא, סלקין ואמרין לר' יוחנן, הדין ר' אבהו אשכח סימא. אמר להון ולמה? אמרין ליה דאפוי נהירין, אמר להון ודלמא אורייתא חדתא שמע, סליק לגביה וא"ל מה אורייתא חדתא שמעת? א"ל תוספתא עתיקתא, וקרא עלוי חכמת אדם תאיר פניו.

(פסיקתא פסקא פרה, פסיקתא רבתי פי"ד,
ירושלמי שבת פ"ח ה"א, פסחים פ"י ה"א,
שקלים פ"ג ה"ב, מדרש קה"ר ב' מי כהחכם).

פסיקתא.

מפתח.

פתח דבר.

הפסיקתא העתיקה הזאת, אשר אני נותן לפניכם היום קוראים נכבדים! איננה הפסיקתא רבתי הנדפסת, המצויה בידינו, אכן היא הפסיקתא הישנה והקדומה, המיוחסת לרב כהנא, ואשר נסדרה בזמן חבור תלמוד ירושלמי, (זה לערך אלף וחמש מאות שנה) היא הפסיקתא אשר ממקורה שאבו בעלי המדרשים, וגאוני קדמאי, כמו רבינו סעדיה ורב האי הגאונים, רבינו נתן בעל הערוך, רש"י, בעלי התוספת. אור זרוע, שבולי הלקט, הרוקח, העיטור, הראב"ן, הסמ"ג, המרדכי, בעל ארחות חיים, המנהיג, בעל מנורת המאור, האבודרהם, בעל הילקוט, ועוד רבים זולתם, וכלם למעין ישיתוהו, וישאבו ממנה דרשות יקרות, ופנינים יקרים, בבאורי מקראות, כמובא בספריהם, והיתה חשובה בעיניהם, עד אשר גדולי הפוסקים הנזכרים, אשר מפיהם אנו חיים, ומימיהם אנו שותים בכל דבר הוראה, הביאו מאמרים רבים ממנה לפסק הלכה, כאשר יבואר בארוכה במובא אשר ספחתי אליה.

מהפסיקתא הישנה והיקרה הלזו, באו לידי בחסד עליון א ר ב ע ה כתבי יד, א) מאת הרב החוקר הגדול מהרשר"ל ז"ל אשר נמצא בצפת ונעתק במצרים, ואותה בחרתי לשימה לעיקר ולפנים הספר, ב) כ"י ישן נושן מעיר פעס באפריקא, אשר נשלח לידי מאת הרב החכם הגדול מוהר"ר אליקום כרמולי נ"י, ג) כ"י מאוצר הספרים באקספארד, ד) כ"י מאוצר הספרים של די ראססי (נומר 261 בקובצי כ"י שלו). ואני הצעיר אשר ידיעת קדמוניות ישרון בערה על מזבח לבבי מני אז, ואשר דברי קדמונינו ז"ל יקרו בעיני מכל מחמרי חלד, לא חסתי על זמני ועל הרגעים אשר מנו לי — ואעמוס על שכמי כל הטורח הגדול הזה, לעבור על כל דבריה בעין חודרת, ולהעמיק עד היסוד בה, ולערוך עליה הערות כפי מסת שכלי הדל: א) מראה מקומות משני התלמודים, ספרא ספרי ומכילתא מדרשים וילקוט וספרי הקדמונים, ב) תקונים לצרף וללבן הנוסחא הישרה והמתוקנת, למלא החסרונות ולתקן השגיאות אשר נפלו בה מידי המעתיקים השונים, עפ"י מאמרים הרומים אשר ימצאון בספרים הנזכרים, וגם עפ"י שלשה כ"י מהפסיקתא עצמה, אשר חנני ה' בהמה, ועפ"י שלשה עדים יקום דבר, ג) הפיצותי אור על הרבה מאמרים סתומים, לבארם ולפרשם כיד ה' הטובה עלי, ד) בארתי הוראות מלות זרות אשר באו בה, ה) הקנתי לפעמים דרך אגב, גם הרבה מאמרים בירושלמי, מדרשים, וילקוט. אם במאמרים עצמם ואם במלות הזרות אשר בהם, ו) הצגתי בפנים ציוני הפסוקים, אשר לא היו מצויינים בהכ"י.

והנני מקוה בעזר החונן לאדם דעה כי המעיינים הישרים בלבותם, היודעים להוקיר כל פעולה לפי ערכה, והבלתי מבקשים להטיל דופי במפעל זולתם, ולחפש בחפש מחופש מומי רעיהם, מלבד כי ישמחו על הסגולה היקרה אשר הבאתי להם חמדה גנוזה. לא שזפתה עין רואה. מזמן הקדמונים עד הנה, המה יראו פעלי וישפטו מלאכתי באמונה ובישרת לבב, המה באמונת רוחם ידעו לערוך יגיעתי ופועל כפי, כי לא מלאכה קלה היא זו אשר העמסתי על שכמי, למען יצא כנוגה ברק צדקת מאמרי קדמונינו ז"ל, להסיר כל סיג וחלאת השגיאות אשר נפלו בהם משגגת המעתיקים. ויברכוני על כונתי הרצויה, כי בכל כחי עבדתי

את העבודה הזאת, ובצפיתי צפיתי כי אפיק רצונם במלאכתי זו, וישימו נגד עיניהם מאמר רז"ל (ירושלמי סנהדרין פ"י סוף ה"א) כולם נתנו מרועה אחד, אמר הקב"ה אם שמעת דבר מפי קטן והגייך, לא יהא בעיניך כשומעו מפי קטן, אלא כשמעו מפי גדול כו'. והנה אם אמנם רבת יגעתי להסיר חרולי הטעיות ולהגיה במקומות רבים הצריכים תקון, וראיות רבות יתנו עדיהן ויצדיקו הגהותי והערותי, וכן יודה כל משכיל ודורש אמת כי גלותי פני הלוט הנסוכה על מאמרים רבים, וקרן אור האמת ביפיו וזהרו, בכל זאת לא הרהבתי בנפשי עוז, לשלוח יד ולהגיה בפנים הספר, מדעתי כי כל האדם כוזב ועלול לשגיאה, אבל נתתי לפני הקוראים היקרים, הפסיקתא כמו שהעתקתיה מכ"י הרשד"ל מלה במלה, בלי עורף ובלי גרעון (מלבד סוף פסקא דוכור ושש פסקות אחריה והתחלת פסקא ויהי בשלח אשר היו חסרות בכ"י הזה והשלמתי מכ"י כרמולי) ואת אשר מצאתי נכון להעיר ולתקן הצגתי לברנה בהערותי, ושמתי לנגד עיני מאמרם ז"ל טובא בפסקי תוס' מנחות סימן רכ"ז: „כשכתב עזרא הסופר התורה עשה נקודות, אמר אם יאמר משה למה נקרת? אשיב הלא לא מחקתי" (ומובא המאמר הזה בשנויים במדרש במ"ר סוף פ"ג, ובאדר"נ פל"ז), וכן נהגתי גם אני בהערותי ותקוני אלה, אם קצתם לא יכונו בעיניך אתה המעיין, ורוח אחרת אתך בבאור המאמרים, אומר לך הלא לא מחקתי, הסר הערותי ותקוני, ונשארה לפניך הפסיקתא שלמה בצביונה, והרשות בידך לפרש או לתקן כאשר ישר בעיניך, ושכלך יאלפך. --

ובטרם אכלה לדבר, אמרתי לחרות עלי ספר, רחשי לבבי ורגשי תודתי אל ראשי חברת מקיצי נרדמים, אשר שמו להם למטרה, לדלות פנינים ממצולות הנשיה, ולהוציא תעלומה אור, המה ספרי קדמונינו ז"ל, אשר בבתי עקד ספרים כבבתי כלאים התחבאו, למען יראה יפי זהרם על פני חוץ, וביחוד אל ידידי הרב הגדול בעל המגיד מוהר"ר אליעזר ליפמאן זילברמאן נ"י, אשר עוררני כפעם הפעם, למסור לידם הפסיקתא הישנה הזאת, להוציאה לאור עולם, אשר היתה כבר ערוכה ושמורה אצלי משנת תרכ"ב, ועוד בשנת כת"ר הוצאתי פסקא אחת ממנה לדוגמא, עם הערות ותקונים במחברת קבוצת חכמים, ולבבי ישמח מאד כי פעלי זה הוטב בעיניהם, כאשר מצאה חן בעיניהם המנחה הקטנה, אשר הבאתי לפניהם, היא מחברת „הערות ותקונים לתשובת הגאונים" והוציאה לאור בשנה שניה.

ואליכם חברים יקרי רוח! אנשי החברה הנכבדה, בקשתי שטוחה, כי תשפטו פועל ידי בטוב לבב, וגם אם המצא תמצא לפעמים בדברי איזה שגיאה, תדינוני לכף זכות, ושימו נא על לבבכם מאמר התנא ר' אליעזר (אבות פ"ב מ"ו) יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ואשר הזהיר לתלמידיו (ברכות כ"ח ע"ב) הזהרו בכבוד חבריכם, ואני תפלה יהי"ר שלא אקפיד כנגד חברי, וגם חברי לא יקפידו כנגדי (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ב), ויהי נועם ה' על החברה הנכבדה וראשיה, ומעשה ידיה יכונן, להפיץ כל טוב ויקר בישראל, להגדיל תורה ולהאדירה, כעתירת זעירא דמן חבריא.

למבערג ערב ראש חדש אלול תרכ"ח. שלמה באבער.

מבוא.

קורא נעים! ידעתי כי כל ספר קדמון אשר תחזינה עיניך יוצא פעם ראשונה לאור עולם, תכלה גם תכסף נפשך לדעת שם מחברו, וזמן חבורו, גם תתחקה על שרשי תבונת הספר וקורותיו, אם היה יקר וחשוב בעיני הקדמונים, לשים עין עיונם בו, ולהביא ממנו מאמרים במקומות הנאותים, ואף כי בספר עתיק הלזה אשר היה ספון ונעלם שנים רבות, ולכן בטרם אקרב לתת לפניך הפסיקתא עם הערות ותקונים, כיד ה' הטובה עלי. אמרתי לרוות צמאון נפשך, השוקקה לידיעת ענינים הנזכרים, כאשר לאל ידי, ואקוה כי לא התרפיתי במלאכתי לברר הדברים כפי יכלתי, והיה כי ימצאו חן בעיניך, והיה זה שכרי. —

א) שם פסיקתא.

השם הזה הונח לדעתי, יען כי המדרש הזה איננו מיוסד על ספר שלם מספרי תנ"ך כשאר מדרשים, רק על פרשיות נפרדות, שאין להן חבור וקשור זו עם זו, ולכן קראו קבוצת מדרשים כאלה, בשם פסיקתא, ר"ל דרושים נפרדים ונפסקים, וגם בירושלמי וספרי, נמצאת בהתחלת כל מאמר מלת „פסקא" להוראה זו, והיא כמו פרשה בל"ע, ויש לתת עוד טעם אל קריאת שם זה, וכ"ה דעת הגאון מהרש"ל רפ"פ ז"ל, בספרו ערך מלין (ערך אפטרתא) יען שרובי הדרשות נוסדו על הפרשיות בתורה, או בנביאים, שמפטירים ומסיימים הקריאה בהן, כמו ארבע פרשיות וי"ב הפטרות שקודם ושלאחר ת"ב ודומיהן, נקראת פסיקתא מענין הפטרה וסיום, כי הוראת מלת פסקי בתלמוד, הוא כמו מפטירים, ר"ל שפסקו וסיימו בקריאה זו, ומזה בנהרדעא פסקי סידרא בכתובים במנחא בשבתא (שבת קט"ז ע"ב) שהיו מפטירים בפרשיות של כתובים במנחה, וכן מפורש בס' הישר לר"ת (סי' קפ"ב) וא"כ הכונה במלת פסיקתא, על אותם הדרושים שנקבעו על פרשיות התורה, או של נביאים, שהיו מסיימים ומשלימים הקריאה בהן, וע"ע אוצר חכמה (ח"א צד מ"ג) מה שהעיר ידידי הרב החוקר והמבקר הגדול מהר"ש זקש נ"י, בבאור שם זה, שהוא לדעתו כמו פתיחתא ע"ש.

ב) יחוסה לרב כהנא.

יחוס הפסיקתא לרב כהנא, נמצא ראשונה בתשובת רבינו משולם ב"ר משה, (שהיה בזמן רבותיו של רש"י), הכתובה בפרדס הגדול לרש"י (סדר פרשיות דף ס' ע"ד), שהשיב לאחיו ר' נחמיה, לענין הפטרת חתן שנדחית מפני ג' דפורענותא וז' דנחמתא, וכתב וז"ל: לפי שאותן הפטרות שפסק רב כהנא, נמנו וגמרו שלא להחליפם בהפטרה אחרת עכ"ל. ותשובה זו מצאתי מובאה כלה באור זרוע הגדול (ה' קריאת מועדים סימן שצ"ז וב"ה ר"ח סי' תס"ד) וז"ל: אשתקד בשנה שעברה ישבו זקני קהלנו ונתיישבו בדבר, נמנו וגמרו ש"א להחליף אותן הפטרות שאומרים באלול ומט"ו באב ואילך, באותה הפטרה של חתן, הואיל ופסקה רב כהנא עכ"ל. ומשולש במרדכי (פ"ד דמגילה) וז"ל כתב רבינו משולם כו' שלא לדחות הפטרות נו"ע אר"ק שד"ש הואיל ופסקה רב כהנא עכ"ל, וכן בהעיטור הנדפס זה מקרוב (עשרת הדברות דף מ"ג ע"א) כתב בפסיקתא דרב כהנא רבה, וכן רבינו מנוח

בפי'

בפי' להרמב"ם (ה' סוכה פ"ו דף נ' ע"א) הביא ב' מאמרים בשם פסיקתא דרב כהנא. וגם בפי' המיוחס לרש"י על ב"ר פכ"ח, כתב וכן מפורש בפסיקתא דרב כהנא (ואף שלא נמצא המאמר בפסיקתא, עיין אות ח' סימן י"א, מ"מ מבואר שגם הוא יחס חבור הפסיקתא אל רב כהנא) גם הגאון חיד"א, בספרי שה"ג אות פסיקתא, הביא וז"ל: וראיתי דף אחרון מס' פסיקתא דרב כהנא בקלף כ"י ישן נושן וכתוב בסוף הדף בלשון הזה תכלת וזאת הברכה ברוך המקום שזכני להשלים פסיקתא דרב כהנא ע"כ. ועוד שם וראיתי בכ"י ישן איזה דפים על הפטרות, וכתוב עליהם פסיקתא דרב כהנא עכ"ל. וכן בכ"י הרשד"ל סיים בסוף, תסלת פסקית דרב כהנא, וכן בכ"י אקספארד סיים, תסלת פסיקתא דרב כהנא וכו', שלמתי וסיימתי כל הספר מרב כהנא ע"כ, וגם במאור עינים (פי"א ופנ"ז) מביא פסיקתא דרב כהנא, רק בזמן אחרון יחסו האחרונים גם פסיקתא רבתי הנדפסת לרב כהנא, ובדפוס שקלאב, ברעסלויא, ולבוב, כתבו על שער הספר פסיקתא רבתי דרב כהנא, מאשר ידעו כי הקדמונים הביאו פסיקתא דרב כהנא, חשבו כי כוונו אל הרבתי, לא כן בדפוס ראשון, הוא דפוס פראג נרשם בשער הספר רק פסיקתא רבתי, בשבח ה' אשר העתיקו חכמים ז"ל. מאמרים עתיקין ותיקין נפלאים ונוראים אשר יצאו מפי התנאים והאמוראים, אשר זולתם מי ימצאום".

וראיתי שגם הגאון חיד"א אות פסיקתא העיר ע"ז, וז"ל ובס' זה ינחמנו (דף ל"ו ע"ב) מייתי מאמר הפסיקתא רבתי, ע"ש פסיקתא דרב כהנא, ואין הדבר כן, אחז ראיתי בסה"ד שכתב פסיקתא רבתי דרב כהנא, מאמרים נוראים ונפלאים מלוקט מתנאים ואמוראים מובא בתוס' ובמרדכי ע"כ. ואפשר שגם פסיקתא דרב כהנא, קורין לה פסיקתא רבתי דרב כהנא עכ"ל. מכל זה יראה הקורא שהיה הדבר ברור אצל קדמונינו ז"ל כי מחבר דפסיקתא היה רב כהנא, ונמצא גם זכר לדבר בתלמוד (שבת קנ"ב ע"א) רב כהנא פסק סידרא קמיה דרב, עיין פירש"י ז"ל מסדר פרשיות של פסוקים, ואפשר שהכונה על הפסיקתא שסדר אותה קמי' דרב. ורב כהנא הוא הראשון תלמידו של רב (עיין סנהדרין ל"ו רע"א, וברש"י שם. וברש"י ותוס' שבת קמ"ו ע"ב ד"ה רב כהנא), ובימי ר' חייא עלה מבבל, (עיין מנחות כ"ג ע"ב, ובתוספת שם ד"ה כי סליק), ועלה לא"י ללמוד תורה מר' יוחנן, (ב"ק קי"ז ע"ב), ועיין שם בתוס' וברש"י, ותוס' גיטין פ"ד ע"ב ד"ה ור' יוחנן, ושמה סדר הפסיקתא הזאת, אשר היא כלה קביצת אגדה ירושלמית, ולא נמצא בה דרש אחד מחכמי בבל, כי נסדרה עוד קודם סדור תלמוד בבלי, ובהערותי תמצא כי כמה פעמים נמצא בתלמוד בבלי „במערבא אמרי" ונמצא המאמר בפסיקתא, ומזה ראיה כי כבר היתה הפסיקתא מסודרת לפניהם, והנה הרי רב כהנא היו (בלי צרוף שמות אבותיהם) עיין תוס קדושין ח' ע"א ד"ה רב כהנא, ותוספת מנחות ק"ב ע"א ד"ה אמר, ולדעת בעל סה"ד אות כהנא. ג' רב כהנא סתם היו, ועיין ערובין ח' ע"ב, אמר רב כהנא בר תחליפא משמיה דרב כהנא בר מניומי כו' אמר רב כהנא הואיל ושמעתא דבתני הוא וכו', א"כ נמצאו הרבה אמוראים בשם הזה, אולם מסדר הפסיקתא הוא רב כהנא הראשון תלמידו של רב ור' יוחנן, ואפשר עוד שלפי שפסקא הראשונה של י"ב הפטרות דש"ח נו ע אר"ק שר"ש, מתחלת ר' אבא בר כהנא פתח, וקבוצת י"ב הפטרות אלה היו ספר בפ"ע, והי' נקרא מדרש הפטרות (עיין אות י"א) וגם בכ"י כרמולי נסדרו י"ב הפטרות אלה בראש, ובאשר בפסקא הראשונה שהיא דברי ירמיה, מתחיל ר' אבא בר כהנא פתח לכן יחסוה אל רב כהנא, כמו מדרש רבה שיחסוהו לר' אושעיא ע"ש התחלתו ר' אושעיא רבה פתח.

ג) הפסיקתא והפסיקתא רבתי.

רבים החליפו את הפסיקתא בפסיקתא רבתי ויחשבוה לאחת, ובאמת אין הדבר כן, אבל הבדל רב ועצום יש ביניהן, אם באיכות ואם בכמות, וגם בזמן סדורן, כי הפסיקתא שלנו היא הישנה והקדומה (עיין פתיחה למס' אבות להרב המאירי דף ט"ו שכתב וז"ל ור' חייא ור' הושעיא חברו הברייתות כו' ונתחברו שאר חיבורים שלא הוזכרו כגון מכילתא ופסיקתא כו'), ונסדרה בזמן חבור התלמוד ירושלמי, אולם הפסיקתא רבתי הנדפסת (פראג, שקלאב, ברעסלויא, ולבוב) אשר

בידינו

בידינו, צעירה ממנה לימים, ונסדרה בשנת תשע"ז לחרבן כמו שנמצא כתוב בתוכה (פסקא א') הרי כמה זמן שחרב בית חיינו הרי שבע מאות ושבעים ושבע ע"כ. והנה חרבן הבית היה בשנת ג"א תתכ"ח, א"כ זמן חבורה הוא בשנת ד"א תר"ה. (ומ"ש עוד שם ועתה הוא כבר אלף קנ"א (הוא ד"א תתקע"ט) הוא נוסף ממעתיק מאוחר שציין זמן העתקתו), ונמצאו בתוכה פסקות רבות הבלתי נמצאות בפסיקתא הישנה (ומפני זה בעבור שתכיל יותר פסקות מהישנה כנוה רבתי), כמו שתראה בכ"י לא נמצא לחנוכה רק פסקא אחת, ויהי ביום כלות משה, וברבתי נמצאו מלבד זו, עוד שבע פסקות אחרות, מזמור שיר חנוכת הבית, ביום השמיני נשיא, ויקח אליהו, ותשלם כל המלאכה, ויהי המקריב, והיה בעת ההיא, למנצח על הנגינות, ולשבועות יש בכ"י, עשר תעשר, בחדש השלישי, וברבתי יש במקום פסקת בחדש השלישי, ה' פסקות אחרות, מתן תורה, עשר דברים, פ' תניתא, פ' תליתאה, דברא שתיתאי. גם במקום פ' בחדש השביעי לר"ה בפסיקתא דילן, יש שם ו' פסקות אחרות. וגם אותן הי"ב הפטרות שקודם ושלאחר ת"ב, אשר נקבעו להלכה מאת הקדמונים, כפי שהן מסודרות בפסיקתא, וסימנן דש"ח נו"ע אר"ק שד"ש, אינן נמצאות ברבתי בשלמותן ובציביונן, כי נחסרה שם הפטרות חזון ישעיה, ותחתיה תמצא שם שתי פסקות, על נהרות בבל ובכה תבכה בלילה, וכן במקום רני עקרה, תמצא שם פסקות גילי מאד בת ציון, רני ושמחי בת ציון, וכן לא נמצאת שמה הפטרת דרשו, אולם גם אותן פסקות אשר שם אחד להן עם אלה הנמצאות בפסיקתא כ"י, בכ"ז במאמריהם הן משונות זו מזו, וזה לאות כי אב אחד לא הולידן, והמסדר הזה ראה כבר את הפסיקתא העתיקה והשתמש בה, והוציא ממנה מאמרים רבים, ויציגם בסגנון אחר, גם בחר לו דרך אחרת, במה שהחל בראש כל פסקא בשאלה בהלכה „ילמדנו רבינו" כדרך המדרשים המתחילים בדבר הלכה ומסיימים באגדה, וזה לא נמצא בפסיקתא הישנה, ואין ספק שלקח המאסף הזה מן הילמדנו הנאבד, וכן בתנחומא ובמדרש דברים רבה (המלוקט מהתנחומא) תמצא סגנון זה, ובעל ערך מלין (צד קע"ה) חשב כי כל הילמנו בתחלת רוב הפסקות ברבתי, הן כמו הוספה על פסיקתא הישנה שלפני בעל הערוך, ובמח"כ לא דק, כי אין זה הוספה על הפסיקתא הישנה, רק כל הדרוש הוא בסגנון ואופן אחר, מאשר הוא בהישנה, כי הציג את כל הדרוש בתמונה אחרת, וגם עקר הפסקא הוא משונה מפסקת כ"י שהיתה לפני בעל הערוך. ותדע כי הערוך לא הביא בשום מקום מלות זרות הנמצאות ברבתי, כי לא ראה אותה כלל, ואף אותן הפסקות אשר בה, הדומות מלה במלה בלי כל שנוי וחלוף לאותן הנמצאות בפסיקתא כ"י, כמו סוף פסקא ט"ו (החודש) וט"ז (את קרבני לחמי) וי"ז (ויהי בחצי הלילה) וי"ח (העומר) אין זה בעבור שנסדרו פסקות כאלה ברבתי בעצם וראשונה, רק שאותן פסקות, ר"ל הדרושים על פרשיות אלה, היו חסרות לפני המעתיק, והשלים את מחסורו בהעתיקו אותן מפסיקתא כ"י שלנו, וכן פל"ב פסקא עניה סוערה, העתיק אות באות מכ"י דילן, ומפ"ז לא תמצא בהן ההתחלה ילמדנו רבינו, יען שהן נקבצו ובאו לתוכה מכ"י שלנו, ודע כי זה המאסף מפסיקתא רבתי לקח לו הרבה פעמים, כתוב אשר נדרש עליו בפסיקתא כ"י, ובנה עליו דרוש קרוב לו, רק בסגנון אחר, ובהרחבת דברים, ורשם בראשו, כך פתח ר' תנחומא ברבי, או „ר' תנחומא ב"ר אבא בר כהנא בש"ר פלוני." ואולם בפסיקתא כ"י לא נמצא רק שם הדורש הזה, אשר ר' תנחומא מביא בשמו, וזה לעד כי כבר ראה את הפסיקתא הישנה, והיתה לו למקור בהרבה דרשותיו. לדוגמא בפסיקתא הישנה פסקא כי תשא ר' שמואל בר אמי פתר קרא וכו', והמסדר האחרון מהרבתי פ"י (אות י' דפוס ברעסלויא), הביא וז"ל כך פתח ר' תנחומא ברבי בש"ר שמואל וכו' ושאב את הדרשה מפסיקתא כ"י, ועשה דרוש קרוב, רק בסגנון אחר, ובהרחבת דברים, והביאו בשם ר' שמואל, כמו שמצא שהדרוש הזה מיוחס אליו בפסיקתא דילן, לא ששמע מפיו, וכן עוד שם בפסיקתא הישנה ר' יונתן פתח (עיין הערה י"ט) וישח אדם וישפל איש כו'. וברבתי פ"י אות ו', כך פתח ר' יונתן דבית גוברין וישח אדם וגו' הביא המסדר הזה, רק התחלת המאמר, והוסיף דברים בתוכו הבלתי נמצאים בפסיקתא דילן, וכן שם בפסיקתא דילן ר' יונה בן צרויה פתח כו', אולם ברבתי שם (אות ח')

כך

כך פתח ר׳ תנחומא בירבי בשם ר׳ יונה מבצרייה, (עיין הערה ל׳) והביא הדרשה באופן אחר, ופתח ר׳ תנחומא הדורש בפסוק שפתח ר׳ יונה בפסיקתא דילן, וכן בפסיקתא רבתי פ׳ זכור, כבאמר ר׳ תנחומא ברבי, זש״ה יזכר עון אבותיו, ודרש על הכתוב הזה דרשה אחרית ובסגנון אחר ממה שהיא לפנינו בפסיקתא דילן (עיין הערה כ״ו) ושם לא נזכר ג״כ כי ר׳ תנחומא הוא הדורש. עוד שם (אות ג׳) כך פתח ר׳ תנחומא בשם ר׳ איבו, זש״ה אל תהיו כסוס כפרד, ובפסיקתא דילן פ׳ זכור מובא הדרשה על כתוב זה בשם ר׳ איבו, רק בסגנון אחר, וכן בפסקא פרה על הכתוב אמ־ות ה׳ אמרות טהורות, וברבתי פי״ד הוסיף על מאמר זה ררחבת דברים, גם עשה בו איזה שנויים (עיין הערה י״ז), וכן ברבת פ׳ זכור, כך פתח ר׳ תנחומא ב״ר אבא בש״ר תנחום בר חנילאי, זש״ה זכרוניכם משלי אפר, ובפסיקתא דילן ר׳ תנחום בר חנילאי פתח זכרוניכם משלי אפר, ויש מזה דוגמאות רבות, רק לבלי העמים על הקורא לא הצגתין אחת לאחת. עכ״פ מכל זה תראה שהפסיקתא רבתי נסדרה בזמן מאוחר ומסדרה כבר ראה את הפסיקתא הישנה, ושאב דברים הרבה ממנה, ויקציעם במקצעות לשונו ויתארם בשרד תמונה אחרת. גם דרכו שמעתיק מאמרים שנזכרו בפסיקתא דילן בלשון ארמי, ללשון עברי, לדוגמא (פסקא זכור פי״ב אות ג׳) היו זכורים לפרוע לטוב טובתן ולרע את רעתן, ולפנינו בפסקא דזכור (דף כ״ד ע״ב) הוו זהירין למיגזי לטבא טבתיה ולמיגזי לבישא בישותיה (עיין הערה ס״ח) וכן עוד שם (באות ד׳) שהוציאו אותה בלילה כו׳ ויהיה רשע הזה הולך לפני מיטתי ויהיו אומרים אוי מן הדרד שזה הניק. ולפנינו בפסקא זכור (דף כ״ג ע״ב) יפוק עשו רשיעא קומה, דיהון ברייתא אמרין ליטין ביזיא דהכדין אוניק, (עיין הערה נ״ב ונ״ג) ודומיהם הרבה ותמצאם בהערות שלי. גם כפי הנראה המסדר היא ר׳ תנחומא, שכן כל הפרשיות מתחילות „כך פתח ר׳ תנחומא ברבי, או ברבי אבא״ ויש להעיר כי שם פ״ד נמצא כך פתח ר׳ תנחומא בירושלמי, וכתב המפרש ר׳ ברעסלוי „תיבת ירושלמי צ״ע״ ולפ״ד הוא ט״ס כי היה כתוב „בי״ר״ והכוונה ברבי, והמדפיסים טעו וחשבו כי הכונה היא בירושלמי והציגו תיבת „בירושלמי״, גם סגנון לשון הרבתי יעיד כי היא מזמן אחרון, וכל קורא שיש לו חיך לטעום ישכיל וידע כי גושפנקא דזמן אחרון חתום עליה, ובאה בה מלת „כלומר״ (ע״ש פי״א) שאם חטאו ישראל הוא קורא אחריהם תגר, (אף שנמצאת כבר ג״כ במשנה מלה זו עיין סנהדרין פ״ו מ״ד ומ״ו) שלא נמצאת בשום מקום בפסיקתא שלנו, וכן פ״כ יש שם מליצה, תורה שהיא מאוחרת „כשנתנה תורה לישראל, נזדעזע כל העולם כלו, ויתקבצו אצל בלעם, וא״ל שמא מבול מביא לעולם כו׳. בלעם הרשע פתח לפני [בני] בליעל ודבר השיב, אל תיראו מלכי אדמה, ואל תבהלו רוזני ארץ, שוכן שחקים בכבודו נגלה על בניו ברחמים, והופיע לתת לעמו תורה ותכמה ומוסר לידידיו, וכן בפל״ז מלמד שמלביש הקב״ה לאפרים משיח צדקנו וכו׳ ואומרים אשרי שעה שבה נברא, אשרי הבטן שממנו יצא כו׳, שמפתח שפתיו ברכה ושלום ושיחתו נחת רוח, והרהור לבו בטח ושלאנן כו׳, תפלתו ריח ניחות כו׳, גם נמצא שמה סוף פכ״ח אמרו משום אביי אין שמחה באה אלא בת״ב, ובפסיקתא שלנו לא נזכר שום אמורא מחכמי בבל. ובמאמרי אשר יעדתי לדבר על שמות האמוראים אשר באו בפסיקתא כ״י, ועל זמנם, אדבר ג״כ על אותם שבאו בפסיקתא רבתי, ואכ״מ להאריך יותר, גם שם פסקא כ׳ פ׳ מתן תורה, נמצא מאמר אחד המתחיל תנו רבנן בשעה שעלה משה למרום באותה שעה באתה ענן ורבצה כנגדו וכו׳, ונשאתו הענן והיה משה מהלך ברקיע ופגע בו קמואל המלאך שהיה ממונה וכו׳, עד שהגיע למקום הדרניאל המלאך וכו׳. והמאמר הזה מובא בילקוט ראובני סוף משפטים בשם פרקי היכלות, וכן עוד שם אמרו עליו על סנדלפון שהוא גבוה מתבריו מהלך חמש מאות שנה, ומשמש אחרי המרכבה וקושר כתרים לקונו וכו׳. והמאמר הזה מובא בספר כתב תמים (נדפס באוצר נחמד ח״ג צד כ״ח) בשם מדרש מעשה בראשית, וכן בפמ״ו (אות ג׳ דפוס ברעסלויא) המצא מאמר גדול ממדרש כונן ע״ש, גם נתוספו בה דברים בפ׳ קומי אורי אשר כבר העיר עליהם בעל מאור עינים (פי״ט) שאינם מטעם מדרשי רבותינו, ונוספו ע״י איזה היוצאים לרון כדבר התרש. — גם ימצאון בה טעיות רבות ונקלה בחסר ויתיר. וז״ל הגאון חיד״א בספרו עין זוכר (מערכת ג׳

דף

דף לא ע"ד) אין להשגיח בפסיקתא רבתי, כי כלה מלאה טעיות חסר יתיר חלוף כנודע למי שרגיל בה עכ"ל. סוף דבר מכל הנזכר תראה, כי יש הבדל רב ועצום, בין שתי הפסיקתות, ולפני הרוקח ובעל הילקוט היו כבר שני קובצים השונים האלה, וקראו את הכ"י שלנו, בשם פסיקתא סתם, ואת הנדפסת בשם פסיקתא רבתי, והביאו מאמרים משתידם. ודי בזה לשים העקוב למישור, ולהסר הטעות מלב רבים וכן שלמים, אשר יחשבוה לאחת. ובזה שגו במח"כ גם גדולי חקרי לב, כמו הגאון מהר"ז מרגליות ז"ל, כמו שתראה לדוגמא בפרושו זרע אפרים, פסקא את קרבני סימן ל"ה, כתב וז"ל ובילקוט רות מסיים כו' ונרשם בצדו פסיקתא, ובפסיקתא שלפנינו ליתא עכ"ל, ובאמת כוונת הילקוט שם על הפסיקתא דילן, לא אל הרבתי, וכן שם פי"ר סי' ג' כתב שמה שנרשם בילקוט ר"פ חקת שהוא מהפסיקתא, ט"ס הוא כי זה הוא מאמר התנחומא, אולם גם שם כוונת הילקוט לפסיקתא דילן, וגם התנחומא לקח דבריו משם, והתימה שלא הרגיש במח"כ כי הילקוט מציין תמיד על פסיקתא דילן „פסיקתא" ועל הרבתי „פסיקתא רבתי", ואחריו גם הגאון הגדול מהר"ץ חיות ז"ל במאמרו אגרת בקורת צד וי"ו, כתב פסיקתא רבתי מובא ברש"י ה"פ (עיין מגילה ד' ע"א ד"ה למען יזמרך) וברש"י איכה, ובהושע ג', ועיין סוף מגילה שהאריכו התוספת הרבה בענין הפטורות דנחמות ותשובה שאנו נוהגין עפ"י הפסיקתא עכ"ל, וכל אלה המקומות שהביא הכונה לפסיקתא דילן לא אל הרבתי. וערבב שמה הדברים, שמה שהביא אח"כ ששמע מפי מורו הגאון מהרז"ם ז"ל, שגם בעל שאלתות שאב ממקור הפסיקתא עיי"ש, שמביא מאמר בענין סמבטיון, שהשיב ר"ע לטורנוסרופוס, ומאמר זה באמת הוא בפסיקתא רבתי (א). עכ"פ תראה מדבריו שגם הוא חשב כי שתי הפסיקתות אחת הן. ואחשוב כי כבר יצאתי ידי חובתי בזה, ובררתי הדבר היטב כי משונות הן זו מזו, ואין כל ערך ביניהן. ועיין אות ז' שמה הבאתי כמה מקומות מהקדמונים אשר הביאו את הפסיקתא וכוונתם אל הרבתי. —

ד) הפסיקתא זוטרתא.

שלשה ספרים נפתחים לפנינו בשם פסיקתא, א) הפסיקתא דילן, ב) הפסיקתא רבתי, ג) היא הפסיקתא זוטרתא, אשר רבים וכן שלמים החליפוה עם הפסיקתא הישנה, כאשר אביא להלן. מחברה הוא רבינו טוביה ברבי אליעזר ז"ל, ונמצא כן בהתחלת המאמרים, טוביהו ברבי אליעזר ז"ל אמר, ופעמים הוסיפו המעתיקים וכתבו „מרנא ורבנא טוביהו" „אמר ר' טוביה ב"ר אליעזר" „רבינו טוביה ב"ר אליעזר" ונדפסה בווינציא בשנת רנ"ו (1546) על ויקרא, במדבר, דברים, מכ"י אשר היה ביד ר' זרחי' איש קנדיאה (עיין בסוף הספר), וביד הגאון חידא בעל שם הגדולים, היה פסיקתא זוטרתא כ"י, גם על בראשית ושמות, (עיין שה"ג אות ט' סימן ו'), וכן נמצא ממנו פירש על חמש מגלות בפארמא (Cod. de Rossi 206) ובאקספארד (Cat. Uri 124), והעתקה אחת באוצר הספרים, של ידידי הרב הדרשון הגדול מוהר"ר אהרן יעללינעק נ"י, והגאון בעל שם הגדולים העיר, שהר"ש בן אלקבץ בספרו שרש ישי על רות, וס' מנות הלוי על אסתר, מביאים את פרושו לחמש מגילות.

הפסיקתא זוטרתא, היא פירוש על התורה, מלוקט בסדר נאה, מתלמוד בבלי, ספרא, ספרי, תנחומא, ומדרשים, ושם הספר היה נקרא בפי הקרמונים „לקח טוב" כי בכל סידרא התחיל בפסוק שנאמר בו מלת טוב, בעבור שמו טוביה

(א) והא לך עוד מאמר אחד אשר בעל השאלתות שאב מן הפסיקתא רבתי, כמו שם תחלת פ"ג ילמדנו רבינו נר של חנוכה שהותיר שמן מהו צריך לעשות לו עיי"ש כי מוסיף עליו שמן ומדליקו ביום השני, ובסמ"ג ה' חנוכה וכן בשבולי הלקט כ"י ערוגה ה' סי' קפ"ה ובנדפס ה' חנוכה סוף סי' ל' ובהרא"ש הביאו זאת בשם בעל השאלתות, וכן באבודרהם ס' תפלת חנוכה. ובאמת כי גם בעל השאלתות עצמו לקח דבריו מהפסיקתא רבתי. ועיין מרדכי שבת פ"ב, מובא בב"י ה' חנוכה סי' תרע"ז מביא באמת דין זה בשם הפסיקתא רבתי. וכן האור זרוע הגדול ה' חנוכה סי' שכ"ב מביא בשם פסיקתא וצ"ל פסיקתא רבתי. גם הרוקח ה' חנוכה סי' רכ"ו הביא ג"כ בשם הפסיקתא רבתי.

טוביה, ואין ספק בהתחלת בראשית הביא הכתוב, כי לקח טוב נתתי לכם, ועיין בשה"ג שם שכתב בכ"י שלו על בראשית שמות היה כתוב בפירוש, דשם הספר לקח טוב, ולדעתי טעה המדפים אשר יכנה בשם פסיקתא זוטרתא, בעבור שנרשם על התחלת כל פסוק ופסוק המלה „פ ס'" להורות שהוא התחלת הפסוק, וחשב הוא, שהוא ר"ת פסיקתא, ומסתפק וכתב בשער הספר, פסיקתא זוטרתא או רבתי כו'. אולם בסוף הס' סיים, והיתה השלמת זאת הפסיקתא זוטרתא בע"פ שנת רנג"ו כו'.

המחבר הזה חי במגנצא, באמצע המאה השמינית לאלף החמישי, ובפרשה אמור דף כ"ח ע"ב, הביא, ואני כותב להיות זכרון מעשה שעשו קדושי עליון קהל מגנצ"א, שמסרו עצמם ואת נשיהם ובניהם ובנותיהם ביום אחד בפרס חג שבועות, ונשחטו כאיש אחד על קירוש שם אלהי ישראל, בשנת ד"א התנ"ו לבריית העולם כו'. וכן בפ' בהעלותך דף מ"ג ע"ג, כתב ובשנת א' ת"ח למלכות יונים אנחנו בזמן הזה, ובתחלת זמן א' ת"ח שנפסקה הנבואה, ע"כ, והוא שנת ד"א תתנ"ו (עיין להלן) גם בפרשה שלח דף מ"ט ע"ג, כתב וז"ל: שנת ד"ף ס"ו [צ"ל ד"א התס"ו] לבריית העולם שהיא אלול ל"ז [צ"ל אלף ל"ז] לחרבן בית שני, שהיא אלף תי"ז להפסקת נבואה למימי אלכסנדרוס מוקדון למלכות יונים, שהיא משהוכתה העיר בימי צדקיהו המלך אלף תקכ"ז עכ"ל. וידוע שחרבן בית שני היתה בשנת ג"א תתכ"ח. ואם תחשוב לזה אלף ל"ז, יעלה החשבון ד"א תתס"ה, וכן הפסקת נבואה היתה ג"א תמ"ח, ואז הוחל מספר השטרות הנקרא מספר אלכסנדרי, ור"ל עד זמן מלכות היונים חלפו מעת היצירה ג"א תמ"ח, ושנת תתכ"ז היא הראשונה למספר מלכות יון בשטרות, וא"כ כשתחשוב לזה אלף תי"ז יעלה לך החשבון ד"א תתס"ה, וכן הבית הראשון נחרב ג"א של"ח, וא"כ כשתחשוב לזה אלף תקכ"ז יעלה לך ד"א תתס"ה, והרב רבינו טוביה מאחר זמן השטרות בשנה אחת, ומאחר גם זמן החרבן בשנה אחת, או שצ"ל שנת תתס"ה לבריית העולם, ונמצא עוד מוזכר במאור עינים רפי"ט בשם רבינו טוביה מפ' לך (והוא בכ"י ולדעתי הוא המאמר שלפנינו שהבאתי ונשמט במאור עינים מלת שלח וצ"ל בפ' שלח לך) וז"ל: על דבר שהיה בשנת אלף תכ"ז [צ"ל תקכ"ז] משהוכתה העיר בימי צדקיהו שהיא אלף תי"ז להפסקת הנבואה ואלף כ"ז [צ"ל ל"ז] לחרבן בית שני וד"א תתס"ו ליצירה, עכ"ל. גם ראיתי בשה"ג אות ט' הביא שראה כ"י מהפסיקתא זוטרתא על בראשית ושמות, ובפ' שמות כתב „בשנת ד"א תת"ן שהוא אלף ופ"ח לחרבן," עכ"ל, אולם לא תיקן הגאון שצ"ל אלף וכ"ב לחרבן או צ"ל ד"א תתנ"ו שהוא אלף וכ"ח לחרבן,

והמחבר הזה הביא כבר בדבריו היכלות דר' ישמעאל (פ' ואתחנן דף ס"ז ע"ב), רב האי גאון ז"ל (ויקרא דף ח' ע"ד), רבינו סעדיה גאון (מסעי ס"ג ע"ד), ר"א הקליר (נשא ל"ח ע"ב), מדרש תנחומא (אמור ל' ע"ג, נשא ל"ח ע"ד, פנחס ס' ע"ג, עקב ס"ט ע"ד), ונמצא הכל לפנינו בתנחומא, וגדולי הקדמונים הביאוהו בשם לקח טוב, (עיין לעיל) כמו שתראה בהרשב"ם (בראשית מ"א י'), ובספר לקח טוב פירש כמותי ע"כ. וע"ש בבאור שהעיר שכוונתו לספר פסיקתא דר' טוביה מס' בראשית שהיא בכ"י. רבינו תם בס' הישר סי' תק"פ הביאו בענין מחצית השקל, ברור שכן הוא בספר שמות, דראב"ע בהקדמתו כתב הדרך הד' יסמכו על דרך דרש כלקח טוב ואור עינים, ע"כ. האור זרוע הגדול ח"ב ה' ר"ה סימן רנ"ז, בלקח טוב כתוב וכו'. העיטור ח"ב דף כ"ז ע"א, ובהרא"ש ה' תפילין סי' י"ד הביאוהו בענין ברכת התפלין אי מברך שתים כדעת הגאונים וכן כתוב בלקח טוב ע"כ. מצאתי בפסיקתא זוטרתא פ' שופטים דף ע"ח סע"א בפ' ויספו השוטרים לדבר אל העם וז"ל וכן אמרו רבותינו ז"ל שח בין תפלה לתפלה עבירה היא בידו וחוזר עליה מעורכי המלחמה פי' שח בין תפלה לתפלה שדבר בין ברכה של תפלה של יד לברכה של תפלה שמניחין בראש, הואיל וצריך לחזור ולברך על התפלה של ראש גורם ברכה שאינה צריכה ואסור כו', וכוונת העיטור והרא"ש, כי מלשון הלקח טוב משמע שמברכין ב' ברכות כדעת הגאונים והתוס' נגד דעת רש"י, וכן בכל בו ה' ברכות סימן פ"ז סיים וכן בלקח טוב וכן בדברי הגאונים, כוונתו ג"כ למאמר שהבאתי, וכן בשבולי הלקט כ"י (אשר ראיתי אצל המנוח הרב הגדול מהר"ם מינץ ז"ל) ערוגה הראשונה סימן נ"ט, כתב בלקח טוב ולחם בבוקר לשבוע

מכאן שאין שביעה אלא במראית העין כו' ברור שהוא בספר שמות פ' בשלח בכ"י, (עיין יומא ע"ד ע"ב) וכן עוד שם סימן ס', ובלקח טוב מצאתי, משחרב ביהמ"ק אין לנו כפרה בחטאות ואשמות כ"א בתשובה וחרטה ובתענית ובמלקות ע"כ. הוא ג"כ בפ' שמות, וכן עוד שם ערוגה י"ב סי' שס"ו, ובשבולי הלקט הנדפס ה' סוכה סי' קי"ח, ובתניא רבתי ענין אתרוג סוף סימן פ"ה, הביא וז"ל: ובלקח טוב מפרש הטעם לברך על הלולב בעמידה שילפינן לכם לכם מספירת העומר, כתיב הכא ולקחתם לכם, וכתיב התם וספרתם לכם, וספירת העומר בעמידה דכתיב מהחל חרמש בקמה אל תקרי בקמה אלא בקומה ע"כ, מצאתי לפנינו בפסיקתא זוטרתא פ' אמור דף כ"ט ע"ג, וכן בשבולי הלקט כ"י ה' מילה סי' ד' (ובנדפס חסר ה' מילה) ובתניא רבתי ה' מילה סס"י צ"ד, כתבו צריך לברך על המילה מעומד, וכ"כ רבינו טוביה דילפינן מספירת העומר כו', וכן העיטור ח"ב דף ל"ד ע"ג כתב וז"ל: וכתב ר' טוביה צריך לברך מעומד דכתיב והיה לכם לציצית דיליף לכם לכם, דכתיב וספרתם לכם, מה ספירה מעומד, עטיפה נמי מעומד, והתם מנ"ל דכתיב בקמה ע"כ, מצאתי בפסיקתא זוטרתא פ' שלח דף נ' ע"ד, ושם הזכיר ג"כ לענין מילה שהבאתי לעיל משבולי הלקט, מזה תראה שכוונו אל הנקראת עתה פסיקתא זוטרתא. ויש להעיר בהרא"ש סוף ערבי פסחים סי' מ"א, כתב וכי מברכין (ספירת העומר) מברכין מעומד, דת"ר בקומה תחל לספור, א"ת בקמה אלא בקימה, וכתב על זה הגאון הרי"ב שם, לא מצאתי בכל הש"ס, ומחילה מכבוד הרב באר הגולה בש"ע או"ח סימן תפ"ט אות ד' שציין מברייתא דבקמה תחל כו'. ודע דז"ל הכ"מ בפ"ג מהלכות תמידין ומוספין דין כ"ג, ואין מונין אלא מעומד כו' כתב הר"י בן גיאות שזה קבלה מפי רבותינו ואסמכוה אקרא דבקמה קרי ביה בקומה, ע"כ. לכן מהנראה שהיה כתוב דסמכוה רבנן בר"ת ד ס"ר והמדפיס לא ידע לפתרו ותיקן מפי עצמו והדפיס ד ת"ר, וראיתי שגם הב"י באו"ח סי' תפ"ט וכן הט"ז שם ס"ק ב' העתיקו דברי הרא"ש דת"ר בקמה עכ"ל הרי"ב, והגאון מהר"ץ חיות באמרי בינה העיר וז"ל המעיין בברכי יוסף סי' ה', יראה כי דרשה זו מקומה בפסי' דר' טוביה עכ"ל, וכן ראיתי בשו"ת המצרף ח"ב סימן קפ"ח, שנשאל על זה, ולא ישרו דברי הרי"ב בעיני השואל והשיב הרה"ג מהר"ם קוניץ ז"ל, שבפסיקתא תנינן הכי שכן מובא בס' ברכי יוסף ואמר שידוע שהפסיקתא היא מחז"ל וכמה דינים מהרמב"ם הורה רבינו בעל כ"מ שמקורם הוא מהפסיקתא, א"כ נכון כתב הרא"ש על הלכה זאת דת"ר, ר"ת דתנו רבנן, ואין לתקן ולהגיה דבר עכ"ל. אולם הרב מהר"ם קוניץ החליף את הפסיקתא זוטרתא בפסיקתא דילן, ולא ידע כי הפסיקתא זוטרתא דר' טוביה איננה הפסיקתא הישנה, כי ר' טוביה זה הוא אחרון אשר אסף וקבץ מספרי המדרשים, ומתלמוד בבלי, והביא את הגאונים, וחי בשנת ד"א תתנ"ו, ועליו אין לומר דת"ר, ומלבד זה מה שהביאו הגאון מהר"ץ חיות, והרה"ג מהר"ם קונין, בשם ברכי יוסף שנמצא כן בפסיקתא זוטרתא, נעלם מהם במח"כ מקומות שהבאתי שהובא כן בהעיטור, ובשבולי הלקט, ובתניא, בשם לקח טוב, והוא הוא המחבר הזה. ומלבד כל אלה מצאתי תשובה לרב האי גאון (שערי תשובה סי' ע"ט) וז"ל: וששאלתם אם מצינו אסמכתא לכל הברכות שהן מעומד, והשיב ודאי כך הוא דכתיב ויעמוד ויברך את כל קהל ישראל, וכך הוא מקדמונינו ז"ל דאסמכתא לכל הברכות שיהיו מעומד, דכתיב ויעמוד ויברך, וספירת העומר כמו כן בעמידה דכתיב מהחל חרמש בקמה, מה ת"ל בקמה ללמדך שבקימה ובעמידה כו' עכ"ל, וברוקח סימן שי"ט הביא וז"ל מצאתי בקונטרס צרפתי מנהגים, להכי מברכין ספירת העומר מעומד דכתיב מהחל חרמש בקמה קרי ביה בקומה כו' ע"כ, ובארחות חיים מרבינו אהרן הכהן מלוניל (ה' ציצית סימן כ"ח) הביא ג"כ וז"ל י"א בברכת העומר וציצית ולולב ומגילה ושופר ראוי המברך לברכן מעומד וכלהו נפקא להו מגז"ש כו' דכתיב בקמה ודרשינן בקומה עכ"ל. ורש"י בספרו הפרדס הגדול ה' ר"ה דף מ"ב ע"ב, כתב וז"ל ואיכא אינשי דגמרי לכם לכם מגז"ש מעומד, וכן כל מצוה שכתוב בה לכם מצותה בעמידה וליתא כו' ע"ש, ואולי כוון לדברי ר' טוביה שחי בזמן רש"י ז"ל. וראיתי בלקוטי הפרדס (דף ב' ע"א) הביא וז"ל: כך כתב בלקח טוב אשה כי תזריע כתיב מצא אשה מצא טוב כו'. כל המאמר עד ברכת בתולים הוא לפנינו

בפסיקתא זוטרתא ריש תזריע (דף מ"ז ע"א). מכל זה שהבאתי תראה כי הראשונים הביאוה בשם העצמי לקח טוב, אולם בדורות האחרונים שכחו את השם העצמי, ויכנוה פסיקתא זוטרתא, לעומת הפסיקתא רבתי הנדפסת, לכן טעו רבים אח"כ והחליפוה עם הפסיקתא משווי שמותם. בעל שלשלת הקבלה (ערך רבינו הקדוש) כתב ב' וג' דורות אחר רבינו הקדוש, נמצאו חכמים רבים, אשר חברו ספרים ולא נודע שם המחברים, ובחרתי להציג לפניך מזכרת קצתם, פ ס י ק ת א אשר כתוב בה שחובר בשנת אלף תכ"ז [צ"ל תקכ"ז] משהוכתה העיר בימי צדקיהו שהיא אלף י"ז [צ"ל ת"ז] להפסקת הנבואה, ואלף כ"ז לחרבן בית שני, וד"א התס"ו ליצירה עכ"ל. והביא בשמו גם בעל סה"ד (אחר ערך ר' נתן בעל הערוך), אולם טעה בעל שה"ק בדבר אשר דרדקי דבי רב לא יטעו בזה, הלא הוא דברי ר' טוביה בפסיקתא זוטרתא בפ' שלח דף מ"ט ע"ג, שהבאתי לעיל, ואיך חשב שהפסיקתא זוטרתא מר' טוביה, אשר חי בזמן רש"י, וכתב בפירוש זמנו, ומביא את רב סעדיה, ורב האי גאון, ור"א הקליר, נתחבר ב' או ג' דורות אחר רבינו הקדוש? וגם הרב בעל מאור עינים חשב על הפסיקתא זוטרתא שהיא הישנה והקדומה, לכן כתב בפי"ט, שהפסיקתא רבתי, או זוטרתא, הנמצאת אצלנו בדפוס, אף היא קרה אותה כאלה, שנוספו בה דברים חדשים מקרוב, ובפרט מן ההוא בר טוביה ב"ר אליעזר, כמו שתראה ברור בפ' לך, ממה שכתב על דבר שהי' בשנת אלף תכ"ז משהוכתה העיר כו' (הבאתי לעיל בשמו), ובפרשת אמור תראה כתוב שקהל מגנצא מסרו נפשם על קדושת השם בשנת ד"א תתנ"ו (הבאתי לעיל), הנה אין ספק שהכל נוסף מאיזה אחרון, אם כי קרוב הוא ג"כ להאומר שהספר כלו חובר אחר הגמרא עכ"ל. וכבר השיג עליו בזה הרב החכם מהר"ש בלאך בהערותיו לתולדות רש"י הערה מ"א, וכתב מי הוא זה מחשיך עצה במלין בלי דעת, לאמר כי הס' ההוא חובר עוד לפני הגמרא ע"ש. אולם לדעתי נתחלף לו הפסיקתא זוטרתא, בפסיקתא הישנה. —

וכן תראה שרבים הביאוה אח"כ בשם פסיקתא סתם, לדוגמא תראה במסורת הש"ס קדושין ט"ו ע"ב, ט"ז ע"א, י"ח ע"א, כ' ע"א, כ"א ע"א וע"ב, כ"ב ע"א, ל' ע"א, ל"ח ע"א, וכל המאמרים נמצאים לפנינו בפסיקתא זוטרתא, וכן בעל ילקוט ראובני, הביא תמיד פסיקתא סתם. וכוונתו להזוטרתא, גם החזקוני בהקדמתו שכתב, ואביא ב"ר מכילתא וספרא וספרי תנחומא פסיקתא פירושי התורה ע"כ; כוונתו בלי ספק אל הזוטרתא שהיא פירש עה"ת, וכן בזה ינחמנו (בא דף ו') וכדאיתא בפסיקתא ע"כ. כוונתו לפסיקתא זוטרתא פ' ראה דף ע"ה ע"ב, וכן עוד שם (דף ט' ע"ב) וכן נראה מדעת רבינו טוביה בפסיקתא פ' אמור, וכ"ה לפנינו שם, וכן עוד שם ע"ד, מדברי רבינו טוביה בפסיקתא פ' אמור, וכן בפ' בשלח (דף ל"ד ע"ד) ובפסיקתא דהברכה כו', היא בזוטרתא ברכה דף צ"ג ע"ב, וכן בפ' משפטים (דף ס"ד ע"ג) ובפסיקתא פ' קדושים, היא בזוטרתא קדושים דף כ"ד ע"ג. את זה חזיתי לתת לפניך קורא יקר! מענין פסיקתא זוטרתא בכלל, ואשר רבים החליפוה עם הפסיקתא הישנה (ב), ויש לו מאמר מיוחד המדבר אודותיה בפרט ואכ"מ.

כבר

(ב) גם החכם די ראססי טעה בזה בספרו (היסטאריסעס ווערטערבוך צד 82) אות כהנא מביא: פסיקתא דרב כהנא נדפסה בוויניציא 1546 (והיא שנת רנ"ו) ושם צד 314 מביא פסיקתא דר' טוביה וכתב ג"כ שנדפסה 1546. וא"כ ברור שהחליף זו בזו, וחשב על פסיקתא דרב כהנא שהיא זו של ר' טוביה, ונשנה זה הטעות עוד הפעם בספרו (Dizionario Th. 1. p. 89) שכתב: „רב כהנא אמורא בן דורו של רב מחבר פסיקתא רבתי נדפסה וויניציא 1546 אולם הפסיקתא של הכ"י שלי נומ' 1240 היא נבדלת מאד מן הנדפסת" ע"כ. והנה מה שכתב שהפסיקתא שבידו נבדלת מאד מהנדפסת, האמת אתו שזו שבידו בכ"י היא פסיקתא רבתי, והנדפסת היא פסיקתא זוטרתא, והוא חשב משווי השם כי הן אחת, מלבד הטעות לחשוב על הרבתי שהיא פסיקתא דרב כהנא, אשר רבים וכן שלמים שגו בזה כמבאר (לעיל אות ב'). והנה עוד בשנת תרכ"ב בקראי דבריו אלה, ערכתי מכתב אל האדון Abate Pietro Perreau פראפעססאר, דירעקטאר דער דע ראססישען זאממלונג בפארמא, להגיד לי פשר דבר, אדות כ"י ההוא נומ' 1240, והוא כבדני בתשובתו מן 22. מאי שנת 1862

ה) הקדמונים אשר הביאו את הפסיקתא.

כבר אמרתי כי הפסיקתא הישנה היתה חשובה ויקרה בעיני הקדמונים, וישאבו ממנה הרבה מאמרים, והנני מביא פה המקומות אשר היא מובאה בהם:

א) רבינו סעדיה גאון, (בטעמי התקיעות נדפס במחזורים, ומובא באבודרהם ה' ר"ה, ואין ספק שטעמי התקיעות לקוחים מסדור רב סעדיה גאון, הנמצא באוצר ספרי אקספארד בלשון ערבי) וז"ל ואמרינן בפסיקתא ר"ב פתח תקעו בחדש שופר בכסא וגו' כל החדשים אינם נכסים כו' כו' והוא לפנינו בפסקא ר"ה.

ב) רבינו האי גאון, בפירושו לסדר טהרות (בערלין תרט"ז) כלים פכ"ב מ"י, כתב וז"ל: קנוקילון כו', כדאמר בפסיקתא שמעו ע"כ, ונמצא לפנינו בפסקא דשמעו (עיין הערה י"א) וכן הביאה עוד הפעם בלי הזכרת שמה, בכלים פט"ז מ"ז, כמו שהעידותי פסקא א' הערה קמ"ה.

ג) רבינו שמואל בן חפני גאון ראש ישיבה במתא מחסיא, (מובא בספר אמרכל כ"א ע"א, וויען תרכ"ד) כתב וז"ל: יש לומר בחול יום תרועה בין בקרוש בין בתפלה, וראיה מהא דאמרינן בפסיקתא דר"ה כתוב אחד אומר זכרון תרועה, וכתוב אחד אומר יום תרועה, בזמן שבא בחול יום תרועה, ובשבת זכרון תרועה כו'. והיא לפנינו בפסקא דר"ה (עיין הערה פ"ז).

ד) ר' משולם ב"ר משה (המובא בערוך ערך דל א') מובא בשמו בהפרדס הגדול לרש"י (סדר פרשיות דף ס' ע"ד) שהשיב לאחיו ר' נחמיה, אותן הפרשית שפיסק רב כהנא נמנו וגמרו שלא להחליף בהפטרות אחרות עכ"ל. וכן מצאתי באור זרוע ה' קריאת ד' פרשיות סי' שצ"ב, ובה ר"ח סי' תס"ד, ובמרדכי פ"ר דמגילה, שהביאו כן משמו.

ה) רבינו נתן בעל הערוך, הוא שקד מאד על הפסיקתא לבאר מלות הזרות הנמצאות בה, והביא הרבה מאמרים ממנה, ואף כי רבים מהם נמצאים גם בירושלמי ומדרשים כמו שתמצא בהערותי בכ"ז הביאם רק בשם הפסיקתא, וזה לעד על גודל יקרתה בעיניו ורב שקידתו עליה, וכל המאמרים שהביא כלם נמצאים בלי מגרעת בפסיקתא כ"י דילן. (מלבד מב' ערכים אשר לא נמצאים המאמרים לפנינו, כמו ערך אן ה' הביא וז"ל בפסק' דר"ה, ובת"י בנפתלי אילה שלוחה, אוניתא דחלקא, עכ"ל כ"ה בת"י בראשית מ"ט כ"א ועוד הפעם שם נ' י"ג, אבל אין זכר מזה בפסיקתא, ואולי צ"ל בפ"ק דסוטה, וכוון להמאמר סוטה י"ג ע"א ע"ש, או אולי

ויודיעני כי הקובץ ההוא מכיל י"ג ספרים, כולם מסופר אחד, והספר הראשון ממנו הוא התנחומא והמעתיק כתב: אני מנחם כתבתי זה התנחומא להח' יצחק בן הר"ר נתנאל וסיימתי אותו כ"ב בחודש תמוז שנת ל' לפרט. וספר השני ממנו, הוא הפסיקתא רבתי ורשם ג"כ למעני ממנה התחלות וסיומי כ"ח פסקות אשר י"ח מהן הן כמו בפסיקתא רבתי הנדפסת, זולת כי בפסקא י' כי תשא מסיים שם בקובץ לראות באשי הנחל, ולפנינו (ד' ברעסלויא אות ע"ו) יש אחר זה עוד מאמר המתחיל ד"א כי תשא, וחסר בכ"י המאמר הזה עד סופו, וקודם פסקא ט"ו שהיא פסקא בהחדש, יש שם מאמר המתחיל, יתפאר ויתברך ויתעלה זכרו של ממ"ה שגלה סודו לישראל ואמר להם ברשותכם יהיו ראשי חדשים והמועדות. ואחשוב שהיא פסקא דהחדש החסרה בפסיקתא רבתי שלפנינו, כי פסקא דהחדש הנמצאת לפנינו ברבתי היא העתקה נאמנה מפסיקתא דילן, ואחר פסקא י"ח נמצא שמה מדרש שיר השירים, פסקא י"ט מתחלת שם, שור או כשב וגו'. ילמדנו רבינו גוי שהביא קרבן מהו לקבל הימנו, ומסיימת הקב"ה כשם שרחמיו על האדם כך רחמיו על הבהמה. ופסקא זו חסרה ברבתי הנדפסת, ויש בידי העתקה ממנה. פסקא כ' ויהי בחצי הלילה מתחלת ילמדנו רבינו תפלת הערב אין לה קבע כו' ומסיימת אמר ר' אבין הלוי אני לא פרשתי ואתה אמרת בחצות הלילה. וגם פסקא זו חסרה בדפוס, ויש כבר בקובץ פסקא מתחלת ויהי בחצי הלילה והיא פ' י"ז, כמו שהיא ג"כ בנדפסת, אכן זו שבפ' י"ז ואשר ג"כ לפנינו היא העתקה נאמנה מפסיקתא דילן, ואין ספק שהיתה חסרה לפני איזה מעתיק והשלימה מפסיקתא דילן. אולם שם בקובץ נמצאת גם אותה הפסקא עצמה אשר עיקר מקומה היא בפסיקתא רבתי, והראיה שמתחלת ג"כ במלות ילמדנו רבינו, לא כן פי"ז אשר העתיק המעתיק מפסיקתא דילן, וגם ממנה יש לי העתקה. ואח"כ מן כ"א עד כ"ח ועד בכלל, הן כמו שלפנינו בדפוס. וצר לי מאד שלא רשם למעני האדון החכם הנ"ל עוד יותר.

אולי כוון לשיטה חדשה לב״ר פ׳ ויחי (בית המדרש ח״ב צד פ׳) נפתלי אילה שלוחה מלמד שקפץ במצרים בחיל והביא שטר המערה לקבור את אביו, ואולי לפני הערוך היתה הגי׳ והביא אוניחא דחקלא.

וכן בערך קנקל א׳ הביא וז״ל בוי״ר בסוף זאת תהי׳ ובפסקא דשובה דרך קנקלון שלשלו אותה לו ע״כ, הוא לפנינו בוי״ר פי״ט סוף מצורע, אבל לא נמצא בפסקא דשובה, ואולי יען כי ראש המאמר ר׳ אבא בר כהנא אמר בעצם הזה של מות שבשעה שאתה מנפצו אינו יפה למאומה עד שאלתיאל, נמצא בפסקא דשובה, (ובמדרש שם קצר המעתיק וכתב „עד שאלתיאל„ כוונתו כל המאמר נמצא למעלה בוי״ר פ״י עד שאלתיאל). וחשב הערוך כי גם הסיום אשר בוי״ר שם נמצא ג״כ בפסקא דשובה, או אולי היה כן באמת בפסקא דשובה ולפנינו חסר). וכן כל הפסקות שקראם הערך בשם, לדוגמא דויהי בשלח, פסיקתא דר״ה, דסוכה וכדומה, כלם המה לפנינו בלי יתרון ובלי חסרון (ג) והיו לפניו שני כ״י מהפסיקתא, כמו שתראה בערך ארגנטין ב׳, דמס ז׳, דסקר, דרדיא, זמר ד׳, זנם, זניותי׳, פלטיא, פלתא, פקרס, פרקרוס, קטה, קלוון, שהביא מתחלה מאמר הפסיקתא, ואח״כ נוסחא אחרת ממנה, אולם פסיקתא רבתי הנדפסת, לא ראה רבינו בעל הערוך, ולא הביא לא המאמרים, גם לא מלות הזרות אשר בתוכה, ומ״ש הרא״ש סוף ערובין, וכן מפרש בערוך ערך אנטל. בפסיקתא רבתי עלמא דומה לגלגלא דאנטל כו׳, צ״ל בסוף ויקרא רבה פל״ד, כמו שהוא בערוך שם, וכן תיקן הרב בעל קרבן נתנאל „ה״ג דאמרינן במ״ר ספר ויקרא פל״ד" ע״כ כי מלבד שבעל הערוך לא הביא את הפסיקתא רבתי בשום מקום כנזכר, לא נמצא המאמר הזה רק בוי״ר, גם בשמ״ר פל״א בשנויים, גם הרוקח סי׳ שע״ז הביא המאמר הזה בשם וי״ר, והנני נותן לפני הקוראים, רשימה מס׳ הערוך, באיזה ערכים הביא את הפסיקתא. (ד) רשימה-

---

(ג) באיזה מקומות יש לתקן בדבריו כמו בערך הנה ב׳ הביא וז״ל, ובפסיקתא בויהי אומן את הדסה, תרגום נעלון הנאה עכ״ל, צ״ל ובפסוק. וכן בערך טבלא א׳ כתב וז״ל: בתרגום פסיקתא דשיר השירים ושמחת לבב כהולך בחליל וחדות ליבא כו׳ וקל טבלא צ״ל בתרגום פתיחתא דש״הש, או בתרגום פסוק א׳ דש״הש. וכן בערך זקן ב׳, זקן שקנה חכמה בפסיקתא דסוף קדושים תהיו צ״ל בספרא דסוף קדושים תהי׳, והוא שם בספרא פ״ז סי׳ פ׳. ונשנה ג״כ בקדושין ל״ב ע״ב. וכן בערך מר א׳ בפסיקתא דשמעו נא המורים, יש למחוק המלות „נא המורים" כי כוונתו לפסקא דשמעו (עי׳ הערה מ״ה) כי לא נמצא כלל פסקא דשמעו נא המורים, וזה הטעה את הרב בעל מאור עינים ע״ש בהערה. ולפעמים יש לתקן בערוך שצ״ל „פסקא" במקום „פרשה" עיין ערך אזמרגדין, אנותא, טמיקין, קבטין שלם, כי היתה לפני המעתיק המלה בר״ת „בפ׳" וחשב שהכוונה בפרשה, והאמת שצ״ל בפסקא, וכעין זה תמצא בערכי גל ה׳, מאה ב׳, מארת, מת א׳, מלטמיא, מט ב׳, מטליות ב׳, בכלם במקום ובפסיק, צ״ל ובפסיקתא גם תדע כשהביא את הילמדנו יציין ג״כ בלשון פסקא, יען בלי ספק מדרש הילמדנו האבד מאתנו (חבל על דאבדין) היה מאמריו נחלקים פסקא פסקא. ולפעמים יש לתקן בדבריו, כמו בערך אלוגלוגין, בהגדת ילמדנו, בולקחתם לכם ובפ׳ שלח בפסיקתא לא תונו, ומוסב על הילמדנו, בערך אפופסין, ובפסקא ודי זהב, מוסב על הילמדנו, בערך ככד. בילמדנו בפסקא וברוב גאונך ובפסקא ראה החלותי כוונתו ג״כ להילמדנו. וכן בערך נקר א׳, כרים ילמדנו כו׳, ובפסיקתא ויקהלו משה ואהרן צ״ל ובפסקא. וכן בערך שטן א׳ בילמדנו בפסקא רב לכם. מכל זה תראה שהביא את הילמדנו בשם פסקא. וכן בערך זנין ובפסיקתא כי אל ארצי ואל מולדתי אלך, צ״ל ובפסוק. ומוסב אל המאמר מב״ר שהביא בתחלה והוא בב״ר פנ״ט, עה״כ כי אל ארצי ואל ארץ מולדתי. גם לפעמים טעו המדפיסים והגיהו ובפסחים, במקום ובפסיקתא, כמו בערכי מגרס, מטר. וכן בערך חל סוף פרק קמא דסוכה (עי׳ הערה ק״י).

(ד) גם הערוך הקצר (מחברו בלתי נודע לנו) ידע מהפסיקתא רק מאשר ראה מובאת בערוך, והביאה בערכי אגסטון, אטקטקיא (ויש למחוק שם בערך אמרון המלות „בפסיקתא דאיכה" כי נשתרבבו שם מערך אטקטקיא שלפניו), אלון (ויש לתקן שם בפסיקתא, במקום בפסוק), אנונא, בלס, זחל, מגגון, מסאטא, מתקהא, נקלונס, סטותא (צ״ל דעשר במקום דעשור), נתן, ציין (במקום בפסוק צ״ל בפסקא), ציץ קרמון. ועוד שם בערך אזמרגדין מביא בפסי׳ דויקרא רבה, צ״ל בפסיקתא (כי תשא) וכ״ב. גם הביא לפעמים בפסחים, במקום בפסיקתא, כמו בערך

רשימה מכל המקומות אשר הערוך מביא את הפסיקתא.

ערך	פסקא	ערך	פסקא	ערך	פסקא
אבן שעות	החודש	בלסטר	בחצי הלילה	חל	פרה
אגריאן	החודש	בקינום	ר"ה	זמיון	ר"ה
אגרדמן	עשר תעשר	בר ה'	ולקחתם לכם	זמר ד'	זכור
אגשתון	אנכי	ברגן	את קרבני	זן א'	נחמו
אוו תנטי	כי תשא	ברדל	ויהי בשלח	זנם	אחרי מות
אזמרגדין	שם	ברן ג'	שם	זנם	העומר
אטימום	החודש	ברת	רני עקרה	זרת	זכור
אטקטקיא	איכה	גאל	סליחות	חבט	פרה
אלון	ביום כלת משה	גבר	ותאמר ציון	חדרך	רני עקרה
אלייסטון	בחצי הלילה	גד ד'	ויהי בשלח	חכנא	כי תשא
אליקי	בחדש השלישי	גז ה'	זכור	חלחולת	אחרי מות
אלריא	ביום השמיני	גייף	עשר תעשר	חלה	שמעו
אמבטי	זכור	גיית	שור או כשב	חלזון	ויהי בשלח
אמר ג'	איכה	גל ה'	דברי ירמיהו	חלן	החודש
אמר ד'	החודש	גלגל ז'	כי תשא	חלץ	ותאמר ציון
אן ה'	ר"ה	גלגל ח'	פרה	חם ד'	את קרבני
אנגרבטים	ויהי בשלח	גלג	עניה סוערה	חמה	כי תשא
אנטדיקוס	איכה	גליור	החודש	חמש	שם
שם	נחמו	גלם ב'	ויהי בשלח	חפר א'	עשר תעשר
אסכולא	בחדש השלישי	גמס	החודש	חצף	שובה
אספטי	ויהי בשלח	גנס	נחמו	חרש	כי תשא
אפטיא	בחדש השלישי	גס ה'	ותאמר ציון	חש ג'	סוכה
שם	החודש	גרדם	שמעו	טברירי	ביום השמיני
אפי ב'	סוכה	גשש	סליחות	טט א'	דברי ירמיהו
אפיא	שובה	דבב א'	ביום כלות	טייר	פרה
אפוטו ופים	עשר תעשר	דכום	זאת הברכה	טכס	בחצי הלילה
אפומטא	ויהי בשלח	דלמור	פרה	טלק ב'	ויהי בשלח
אפופסין	אחרי מות	דמם ג'	שם	טמיא	דברי ירמיהו
אפקריסין	כי תשא	דמם ה'	כי תשא	טמס	זכור
אפרגיאה	ביום השמיני	דמם ז'	ויהי בשלח	טמיקון	ביום כלת משה
אפרכיא	נחמו	שם	שובה	טפיט	ולקחתם לכם
אצוותא	ויהי בשלח	שם	ר"ה	טרן א'	החודש
ארגנטין ב'	בחדש השלישי	דסקר	אחרי מות	יבדה	ויהי בשלח
ארלוגין	החודש	שם	פרה	ירמיה	דברי ירמיהו
ארך ד'	זכור	שם	בחדש השלישי	כבש ד'	זאת הברכה
שם	ויהי בשלח	דק ד'	ויהי בשלח	שם	את קרבני
ארנון	כי תשא	דריה	שוש אשיש	כבש ז'	בחצי הלילה
בז א'	זכור	דרלמוס	בחצי הלילה	כרכד	עניה סוערה
בזק	כי תשא	דרריא	ותאמר ציון	כהחלונות	קומי אורי
ביין	סוכה	רש ד'	שור או כשב	כלה	ויהי ביום כלת
בלב ב'	זכור	הבהב	החודש	כמוך	דברי ירמיהו
שם	פרה	וה	עשר תעשר	כמס	שובה

אלריא, אנגרבטים, אסכולא, חדרך, פייט, קגדיטין, קרטע. וכן להפך הביא בערך קרקף, בפסיקתא, בטעות והוא בעירובין דף כ"ב כמו שמובא לנכון בערוך. וגם יש לתקן בערך אפיא שהביא אפיא של אלו היה דעתו (נ"ל פי' דעתו), אופנו של דוד, פרק קמא דסוכה, נ"ל בפסיקתא דסוכה, כמו שמובא לנכון בערוך שם.

ערך	פסקא	ערך	פסקא	ערך	פסקא
כסף ב'	כי תשא	סקפטר	החודש	קטע	החודש
כרם ה'	פרה	סקר	ותאמר ציון	קטפרס	ויהי בשלח
כרומנקיא	שובה	ינגעג	אחרי מות	קל	בחצי הלילה
כרע ב'	ויהי בשלח	עמלק	זכור	קלוון	ויהי בשלח
כש ד'	זכור	עפרן	עשר תעשר	קלינון	ביום כלת משה
לאם	את קרבני	ערקא ב'	שמעו	קולמוס	ויהי בשלח
לב א'	סליחות	פג ג'	שור או כשב	קלק	שם
לז ב'	את קרבני	פגר	זכור	קלר ג'	אחרי מות.
לטרים	זאת הברכה	שם	עניה סוערה	קמים	העומר
לכלוך	את קרבני	פזמא	בחדש השלישי	קמפן	ויהי בשלח
שם	ויהי בשלח	פטר	שור או כשב	קנדיטון	בחד' השלישי
לשון	פרה	פייט	סוכה	קנטס	ביום כלת משה
מאה	ותאמר ציון	פל ד'	ויהי בשלח	קנקל	שובה
מארת	החודש	פלטיא ב'	החודש	שם	ויהי בשלח
מגרס	את קרבני	פלמרכוס	שובה	שם	שמעו
שם	העומר	פלן ג'	ולקחתם לכם	קנתר	שם
מח ד'	את קרבני	פלק א'	בחצי הלילה	קסט	איכה
מט	ויהי בשלח	פלתה	פרה	קסטנר	שובה
מטליות	דברי ירמיהו	פן א'	זכור	קסלפנס	קומי אורי
מטר	זכור	שם	עניה סוערה	קפל	אחרי מות
מליאות	שובה	פלן ב'	סוכה	קץ	סליחות
מלמד	ר"ה	פסנטר	העומר	קקל	שמעו
מנגנון	ויהי בשלח	פסיפון	ותאמר ציון	קקבטן	את קרבני
שם	אחרי מות	פפיליון	ביום כלת משה	קר ח'	ויהי בשלח
מסאסא	ר"ה	פקרס א'	כי תשא	קרדקיים	ותאמר ציון
מסובן	רני עקרה	פקרס ג'	בחדש השלישי	קרטין	ביום כלת משה
מסקר	ר"ה	פרבטא	את קרבני	קרטס	בחד' השלישי
מר ח'	שמעו	פרזדגמא	שור או כשב	קרטע	רני עקרה
מרן ב'	ויהי בשלח	שם	בחדש השלישי	קרקר	בחצי הלילה
מרן ג'	שם	פרט ט'	ביום כלת משה	קשר ב'	אחרי מות
מתק	דברי ירמיהו	פרט י'	ולקחתם לכם	רב א'	סליחות
מתקהא	ביום כלת משה	פרפירא	כי תשא	רפע	רני עקרה
נביא	נחמו	פרקלא	שובה	רתק	אחרי מות
נעמה	זכור	פרתיזמיא	בחד' השלישי	שלפוחית	ותאמר ציון
נקד	כי תשא	פשפש ג'	עניה סוערה	שלש	אחרי מות
נקלוגוס	ר"ה	צחן	דברי ירמיהו	שם	פרה
סבן	ויהי בשלח	ציון	ביום כלת משה	שפח	ותאמר ציון
סלד	בחרש השלישי	צייץ	דברי ירמיהו	ששיתא	ביום כלת משה
סמנטר	ויהי בשלח	צמצם ג'	שוש אשיש	תזז	פרה
סמפרינון	עניה סוערה	צמת	העומר	תחת	שם
סנטר	העומר	צצלא	עניה סוערה	תייר	אנבי
שם	איכה	צר ז'	בחצי הלילה	שם	החודש
סנקלט	ר"ה	קבטין	את קרבני	תסוור	בחד' השלישי
שם	ביום כלת משה	קברנט	אחרי מות	תר	ויהי בשלח
סעותיה	עשר תעשר	קזמקרטור	כי תשא	תש	שם
סקבטר	אחרי מות	קטה	שור או כשב	תשרי	ר"ה
סקפטם	בחדש השלישי	קזז	ויהי בשלח		

הנשר

ו) הנשר הגדול רש"י ז"ל, מביא את הפסיקתא במקומות רבים, ופעמים רבים מפרש הכתובים עפ"י הפסיקהא, אף שלא הזכירה בשם, כמו שתראה בהערותי אחת לאחת, אולם בכל המקומות שהביאה בשם, כוון להפסיקתא הישנה, לא להרבתי (ה) ואלה הם המקומות שהביאה ומזכירה בפירוש: (ש"ב א' ב') הוא בפסקא זכור, (שם כ"ד ט') הוא בפ' כי תשא, (מ"א ה' י') כדאיתא בפסקא דפרה, (שם י"א) שם הוא בפסקא שם, (מ"ב ג' כ"ז) בפסיקתא דפ' שקלים. כ"ה בפסקא שם, (שם כ' י"ב) הוא בפסקא כי תשא, (ישעיה א' כ"א) הוא בפסקא איכה, (שם ו' ח') הוא בפסקא נחמו, (שם ל"ד ו') הוא בפסקא דהחורש, (שם ל"ט א') הוא בפסקא כי תשא, (ירמיה מ' א') כדאיתא בפסיקתא דאפטרתא דברי ירמי'. וכ"ה לפנינו בפסקא דברי ירמיה, (שם מ' ב') הוא בפסקא שם, (יחזקאל ט"ז ט"ו) הוא בפסקא דזכור, (שם כ"ז י"ז) הוא בפסקא דסוכה, (הושע ג' ב') הוא בפרשה בחרש השלישי, (עמוס ז' י"ד) הוא בפסקא דנחמו, (מיכה ד' י"ד) הוא בפסקא נחמו, (תהלים ט' א') הוא בפסקא דזכור, (שם ל' י"ב) בפסיקתא זוטא (ו) הוא בפסקא דהעומר, (משלי ל' ד') הוא בפ' ביום כלת משה, (שם ל"א א') כדאיתא בפסיקתא (ז), (איוב ל"א מ') כך ראיתי בפסיקתא בפרשה עשר תעשר, וכ"ה לפנינו, (שם ל"ט ל') בפסיקתא דאחרי מות, כ"ה לפנינו בפסקא הזאת, (שה"ש ב' י"ג) הוא בפסקא החודש, (שם ה' ב') ג"כ בפסקא החודש, (איכה א' י"ד) הוא בפ' ר"ה, (דה"א ב' ו'). הוא בפ' פרה, (דה"ב ט' ד') ג"כ שם, (שם שם) מפרש בפסיקתא כו'. עיין מה שהבאתי באות ז' סימן י' שהמפרש הזה (כי פי' ד"ה איננו מרש"י ז"ל כידוע) כוון בזה להרבתי, ועיין תולדות רש"י דף י"ד ע"ב.

ובפירש רש"י לש"ס, נמצא ב' פעמים שהזכיר את הפסיקתא, בשבת ל"ד ע"א ד"ה עבר הכי, מפרש בפסיקתא דפ' העומר כו' ע"כ, והוא לפנינו בפסקא ויהי בשלח (עיין הערה קע"א), והפסקא הזאת היא מאוחרת לפסקא דהעומר, ויש הפסק ביניהן פסקא אחת, שור או כשב, ואולי היתה לפניו סמוכה, כמו שהיא בפסיקתא רבתי. ופעם השני מגילה דף ד' סע"א, דרשינן בפסיקתא, הוא בפסקא דהעומר, (עיין הערה ע"ה) ומובא המאמר הזה בשם הפסיקתא, ברש"י תהלים ל' י"ב.

גם בפרדס הגדול לרש"י, הביא הפסי' (ה' ר"ה דף מ"ב ע"א דפוס קושטנרינה), כדאמרי בפסיקתא, עמי מה עשיתי לך כו', הוא בפסקא שור או כשב, (שם ה' לולב דף מ"ה ע"ב) וז"ל רבינו שלמה בליל שמיני ספק שביעי כו' וכן בפסיקתא משמע כו' עיי"ש שמביא ראיה מהפסיקתא לענין הדין, והוא בפסקא ביום השמיני. (עיין הערה ס"ג), (שם סדר פרשיות דף ס' ע"א) מי"ז בתמוז עד סוף החומש דש"ח גו"ע

(ה) ומה שתמצא בפירש"י ז"ל (שמות ו' י"ד) שהביא וז"ל בפסיקתא גדולה ראיתי לפי שקנתרם יעקב אביהם לג' שבטים הללו בשעת מותו חזר הכתוב ויחסם כאן לבדם לומר שחשובים הם ע"כ. והוא בפסיקתא רבתי פסקא ז' ויהי המקריב ביום הראשון, היא הוספה מאיזה מעתיק. ולכן המאמר הזה מוסגר בפירש"י שמה בין שני חצאי עגולה. ובתנ"ך הנדפס בבאזיל 1620 ע"י החכם בוקסדארף, לא נמצא ההוספה הזאת וכנראה שהוסיפו המגיהים מפי' הרשב"ם ז"ל שהביא זאת בשם המכילתא (ולא נמצא במכילתא שלפנינו רק בפסיקתא רבתי שם). גם בפירש"י (ישעיה כ"א י"ב) כתב: „מדרש אגדה הוא בפסיקתא רבתי." ואף כי הדרוש שהביא הוא לפנינו בפסיקתא רבתי פל"ג אנכי אנכי (ד' ברעסלויא סי' א') בכ"ז ברור כי המלות „בפסיקתא רבתי" הן הוספה מאיזה מגיה, ורש"י רשם רק מדרש אגדה הוא, ומי יודע באיזה מדרש מצא דרוש הזה.

(ו) מלת „זוטא" ברש"י היא הוספת אחד המעתיקים שחשב כי הפסיקתא כ"י נקראת זוטא לעומת הדנפסת הנקראת רבתי, ורש"י מגילה ד' ע"א, הביא דרשה זו בעצמה בשם הפסיקתא סתם בלי מלת זוטא. ועיין תולדות רש"י סי' ס"ד שכתב: פסיקתא זוטא מובא ברש"י תהלים ל' י"ב מהנראה היא פסיקתא דר' טובי' אשר כתב ספרו תפ"ן לאלף החמישי עכ"ל. וע"ז העיר החכם הר"ש בלאך בהערה מ"א וז"ל: בעד ערפל ישפוט רק משווי שמותם, לבד כי דברי רש"י שם לא ימצאו בפסיקתא דר' טוביה כלל, אבל ימצאו בפסיקתא רבתי בפסקא י"ח פסקא העומר עכ"ל. אולם רש"י לא כוון אל הרבתי, רק להפסיקתא דילן פסקא דהעומר, כי פסקא הזאת דהעומר בהרבתי מפסיקתא כ"י הוא לקוחה.

(ז) המאמר לא נמצא בפסיקתא, ומובא גם בתוס' מנחות ס"ד ע"ב ד"ה ועל. עיין מה שהעירותי באות א' סימן ד'.

נו"ע אר"ק שר"ש, וסיים שם בשם רבינו משולם ב"ר משה שהשיב לאחיו ר' נחמי' אותן הפטירות שפיסק רב כהנא (ר"ל בפסיקתא) נמנו וגמרו שלא להחליף בהפטרה אחרת ע"כ.

ז) רבינו שמחה תלמידו של רש"י ז"ל (שנפטר בשנה אחת עם רש"י ד"א תתס"ה) בעל מחזור ויטרי (כ"י) הובא בבית האוצר דף נ"א ע"ב, וז"ל במחזור ויטרי סי' רס"ב כתוב ואלו הם סימני הפטרות מי"ז בתמוז עד סוף החומש דש"ח נו"ע אר"ק שר"ש כו' ובסוף הסי' כתוב כך העתקתי הסדר מכ"י רבינו ר' יוסף ב"ר שמואל טוב עלם עכ"ל. והוא עפ"י הפסיקתא, עיין תוס' מגילה ל"א ע"ב.

ח) רבינו יצחק בר אבא מארי ממרשיליא ז"ש בעל העיטור (שהיה בשנת תתקל"ט כמו שהביא בעצמו בהתחלת ספרו) הביא את הפסיקתא (ח"ב עשרת הדברות דף מ"ג ע"א) בפסיקתא דרב כהנא רבה תני רשב"י ירחה במקרש שיודעין זמנו של חודש כו' הוא לפנינו בפסקא דר"ה.

ט) רבינו יהודה ב"ר יצחק הנקרא שירליאון, מפרש בטוב טעם ודעת מאמר סתום בפסיקתא ביום השמיני עצרת (ומובא בא"ז ח"א סי' ל').

י) בעלי התוס', עיין מגילה ל"א ע"ב ד"ה ר"ח, אבל בשאר מקומות שהביאו את הפסיקתא כוונו להרבתי עיין אות ז'.

יא) הראב"ן (ח) הביא את הפסיקתא (בסימן פ"ו דף ל' ע"ב דפוס פראג) וז"ל בפסיקתא שנינו שבע שבתות המימות תהיינה אימתי הן תמימות כו' הוא לפנינו בפסקא העומר (עיין הערה כ"ג). וכן בסימן צ"ד כתב וז"ל שאלני קרובי ר' הילל (ט) הא דאמרינן בפסיקתא תן חלק לשבעה זה דור שמל משה לשבעה כו', הוא בפסקא ביום השמיני עצרת (עיין הערה מ"ח), וכן הביא הפסיקתא הרבה פעמים בפי' למחזור כ"י שהיה ביד הגאון מהר"ז מרגליות ז"ל.

יב) האור זרוע הגדול מרבינו יצחק ב"ר משה מווינא. באלפא ביתא סימן י"ז) ואמרינן בפסיקתא מפני מה ברא הקב"ה גיהנם, וכן שם סימן נ' אמר הקב"ה לישראל הוא בפסקא ביום השמיני עצרת (שם סי' ל') ואמרינן בפסיקתא בפסוק (צ"ל בפסקא) ולקחתם לכם ביום הראשון (צ"ל ביום השמיני עצרת) תן חלק לשבעה גם לשמונה כו', הבאתי דבריו בהערה מ"ח, ה' ק"ש סי' י"ט), מביא בשם ר"ת ז"ל דאמרינן בפסיקתא כד דמך ר"א בר"ש אפטור עלוי כו'. וע"ש דאמר בפסיקתא שבתחלה היה מוליך משואות ואוכל התנור מלא פת, והוא בפסקא ויהי בשלח, (שם ה' תפלה סי' פ"ה) ובפסיקתא מפרש שבימי שלמה כו', המאמר הזה לא נמצא בפסיקתא עיין אות ח' סימן ד (שם ס"ס פ"ח) אנו נוהגים עפ"י אגדה כנגד תלמודנו ואמר בפסיקתא כו', עיין מה שהעירותי באות ו' סימן ג (שם בסי' ק"ב) בפסיקתא שובה כו', כ"ה לפנינו בפ' שובה (ה' מעודה סי' קצ"ט) מצאתי עיקרו בפסיקתא ותאמר ציון כו', וכ"ה לפנינו בפסקא הנ"ל. (בח"ב ה' ע"ש סי' כ"ג) כדאמרינן בפסיקתא פ' ולקחתם לכם ביום הראשון (צ"ל בפסקא ביום השמיני עצרת), ריב"ל אמר צריך לקדש בתוך ביתו, עיין אות ו' סימן ד', (ה' מו"ש סי' פ"ט) ואני המחבר מצאתי בפסיקתא בפרשה אתם נצבים כו' משה כתב י"ג תורות, צ"ל בפסיקתא וזאת הברכה והמאמר הזה מובא במרדכי פ' ע"פ בשם הספרי (עיין הערה ל"ב), (ה' ר"ה סימן רנ"ז) בפסיקתא מוכיח שלא היו מתחילין תענית כ"א בער"ה ולא עשרה ימים קודם ר"ה, דאמר בפסיקתא מתענין ער"ה כו', הוא בפסקא ולקחתם לכם. (עיין הערה צ"א), (ה' תנוכה סי' שב"ב) הביא בשם הפסיקתא בענין

(ח) מובא בתוס' שבועות כ"ו ע"ב ד"ה אפילו. וכן בתוס' חולין מ"ז ע"ב ד"ה ואפילו, וה"ר אבן כתב. עיין קורא הדורות דף י"ד ע"ב ובהגהות הרב החכם הר"ד קאססעל סימן י"ז וי"ח: וחי בסוף מאה השביעית והתחלת מאה העשירית. עיין ראב"ן סימן י"ד, י"ט, כ', מ"ח, ס"א. שם מזכיר בעצמו שנת תתק"ב, תתק"ח, תתקי"ב, תתל"ג, תתק"ה, אבל בדף ק"מ ע"א מובא נוסח הגט שנת ה"א ושבע שנים, תמה דברי המעתיק והראב"ן בעצמו כתב רק: "יד וכך לבריאת העולם." אולם המעתיק הגיה השנה אבל בה העתיק.

(ט) הוא ר' הילל, המובא בתוס' סוטה ט"ו ע"א ד"ה כמין, ובדף ל"ח ע"א ד"ה אינו. עיין שה"ג אות ה' סימן ט' ובקורא הדורות דף ט"ז ע"א ובהגהות הרב הח"ס מהר"ד קאססעל סימן ט"ז.

בענין חנוכה, צ"ל בפסיקתא רבתי, והוא ריש פ"ג (ה' מילה סי' שס"ט) ודרשו לה בפסיקתא כו' הוא בפסקא דהעומר (עיין הערה ל"ח) ומובא ג"כ ברש"י מגילה ד' ע"א, בשם הפסיקתא, (ה' ר"ח סי' תנ"ג), ובפסיקתא דסוכות תני מר"ה נקצבין כו' הוא בפסקא ולקחתם לכם (עיין הערה ז').

יג) רבינו אלעזר בר יהודה מגארמיזא בעל הרוקח, (חד מבעלי התוספת מובא בתוס' שבועות מ"ו ע"א ד"ה עביד, עיין פני יהושע שלהי פ"א דמגילה והיה חי בסוף אלף החמישי) מביא את הפסיקתא דילן, ויכנה בשם פסיקתא, כי הנדפסת הוא קורא תמיד בשם פסיקתא רבתי, כמו שתראה (ה' חסידות ש' התורה) ואמרינן בפסיקתא כו', הוא בפסקא החדש השלישי, (שם שרש זכיות) כמה דמיונות ראו בסיני כו' בפסיקתא ע"כ, הוא ג"כ בפסקא שם. (ה' תשובה סימן י"ט) ובפסי' שובה אריב"ל אם קרעתם כו', הוא לפנינו בפסקא הלז, (ה' שבת סימן כ"א) ובפסיקתא דסוכות ביום השמיני עצרת כו' כ"ה לפנינו בפסקא הזאת, (שם סי' נ') בפסיקתא שמעו, כ"ה לפנינו, (ה' ר"ה סימן ר') הכי איתא בפסיקתא. הוא בפסקא ר"ה, (שם) בפסיקתא א"ר יאשיה כו', הוא ג"כ בפסקא ר"ה, (שם) בפסיקתא יהודה בר נחמני כו', הוא ג"כ בפסקא ר"ה, (שם) בפסיקתא מדריכך בדרך תלך, הוא ג"כ שם, (שם) בפסיקתא ר' ברכיה פתח, הוא ג"כ בפ' ר"ה, (שם) ונקרא תשרי בפסיקתא תשרי ותשבוק כל חובינין, הוא ג"כ בפסקא ר"ה, (שם סי' ר"א) ובפסיקתא דרש כו', הוא ג"כ שם. (שם סי' ר"ג) בפסיקתא א"ר תחליפא כו' הוא ג"כ שם, (שם סי' ר"ו) בפסיקתא דסוכה, הוא בפסיקתא הזאת, (שם סימן ר"כ) בפסיקתא תני ר' חייא כו' הוא בפסקא דסוכה, (שם שם) בפסיקתא תודיעני אורח חיים נדרש על לולב, הוא בפסקא דסוכות, (סימן רכ"א) ואיתא נמי בפסיקתא דסוכות, כ"ה לפנינו בפסקא הזאת, (ה' ר"ח סי' רכ"ח) בפסיקתא תני מר"ה נקצבין כו' הוא בפסקא ביום השמיני עצרת, (ה' ד' פרשיות סי' רמ"א) אמרות ה' אמרות טהורות כו', הוא בפסקא דפרה, וחסר הציון ברוקח פסיקתא, וכן (סימן רמ"ב) החדש הזה לכם כו' הוא מפסקא החודש, וחסר הציון פסיקתא (ה' עצרת סי' רצ"ה) במדרש בחדש השלישי, אמר הקב"ה לישראל, הוא בפסקא בחדש השלישי, (ה' חוש"מ סי' ש"ז) בפסיקתא דסוכה כו', מובא כבר בסי' רכ"ח, ויש להעיר כי בב' מקומות יש לתקן ברוקח שצ"ל בפסחים, במקום פסיקתא, א) ה' שבת סי' ע"ט, בפסיקתא בפ' ואלו דברים, שחטו ונמצא טרפה, הוא בפסחים (דף ע"א ע"ב), ב) בה' ברכות סי' ש"כ, בפסיקתא בפ' מקום שנהגו, משמע שצריך להפסיק בין ה' אחד לבשכ"מ, צ"ל בפסחים, והוא בדף נ"ו ע"א, ועיין באות... שהעירותי שלפעמים מובא ברוקח בשם פסיקתא ולא נמצא בפסיקתא גם לא ברבתי, גם העירותי באות ח' סימן ו', שלפעמים אף שהביא בשם פסיקתא צ"ל פסיקתא רבתי. (י)

שבולי

(י) כי הרוקח בעצמו כמעט בכל המקומות שהביא מאמרי הפסיקתא רבתי, כתב בפירוש בפסיקתא רבתי, ואתן להקוראים רשימה מכל המקומות אשר הפסיקתא רבתי מובאה שמה ונקראה בשם (ה' תשובה סי' י"ח) בפסיקתא רבתי, והוא לפנינו פל"ה אות א'. (ה' ר"ה סי' ר"א) בפס"ר, הוא בפ' בחדש השביעי פ"מ אות ג' (סימן ר"ג) בפסיקתא רבתי בפ' הרנינו, הוא פסקא הרנינו פל"ט. (ה' יו"כ סי' רט"ו) בפס"ר בפ' רני ושמחי, הוא בפ' ל"ה. (שם סי' רי"ז) במדרש הרנינו בפסיקתא רבתי (צ"ל ובפסיקתא רבתי, עיין מה שאכתוב בסמוך) ובלבד שירחץ במקום נגוע, הוא בפסקא מ"ה פסקא לדוד משכיל. (ה' חנוכה סי' רכ"ו) בפ' רבתי למה מדליקין נרות בחנוכה כו', נר חנוכה שהותר שמן ביום ראשון כו'. המאמר הראשון הוא ברים פסקא ב' פ' מזמור שיר חנוכת, והמאמר השני נר חנוכה הוא ברים פסקא ג' ביום השמיני נשיא. גם מאמריו מובא בסמ"ג ה' חנוכה בשם השאילתות. וכן בשבולי הלקט כ"י ערוגה ה' קפ"ה, ובשבה"ל הנדפס ה' חנוכה סוף סי' ג', ובאבודרהם סדר תפלת חנוכה דף פ"א ע"א בשם רב אחאי גאון בעל השאילתות. ומרן ב"י א"ח סי' תרע"ז סי' ד' מביאו בשם הילמדנו ובפסיקתא רבתי. וכן עוד מקודם לו המרדכי, והרא"ש מובא ג"כ המאמר בשם השאילתות, ובלי ספק בעל השאילתות לקח דבריו מהרבתי. ובעל א"ז ה' חנוכה סי' שכ"ב מביא בשם פסיקתא וצ"ל פסיקתא רבתי. (ה' ר"ח סי' רכ"ו) בתחלת פסיקתא רבתי שכח ולא הזכיר של ר"ח כו' הוא ברים פסקא א'. (שם שם) וברים פסיקתא רבתי ראשי חדשים שקולים כמועדות, הוא ג"כ ברים פסקא א'. (שם סי' רכ"ט) וברים פסיקתא רבתי, א"ר לוי עתידה ירושלים שתהא כא"י

יד) שבולי הלקט מרבינו צדקיהו ב"ר אברהם הרופא ז"ל (יא) (כ"י אשר ראיתי אצל המנוח הרב החכם הגדול מהר"ם מינץ ז"ל נכתב על קלף בשנת רס"א) הביא את הפסיקתא וכל המאמרים נמצאים לפנינו בפסיקתא דילן (יב) בערוגה הראשונה

היא בפסקא א'. (ה' ד' פרשיות סי' רל"ג) בפסיקתא רבתי למה מתחילין לנבות מאדר כו' הוא בפסקא שקלים פ"י, והרוקח הביא שם ג' מאמרים יחד למה מתחילין לגבות, הוא בריש הפסקא (אות א') והמאמר זה יתנו ו' גדמוסין [נ"ל גרמוסין] הוא שם (אות י"ב), והמאמר אר"א בר כהנא כיון שקבלו ישראל את התורה הוא שם (אות ו'). וכן (ה' עצרת סי' רל"ה) בפסיקתא רבתי שבע שבתות הוא פי"ח פסקא העומר (שם סי' רל"ו) בפסיקתא רבתי י' דברות כנגד י' מאמרות, הוא פכ"א פסקא עשרת הדברות. (אות י"ט) ובשבולי הלקט כ"י ענין תפלה סי' ח' מובא ג"כ מאמר הזה, וז"ל מצינו הגדה שעשרה הדברות כלולים בעשרה מאמרות. ועיין בפסיקתא זוטרתא ואתחנן (דף ס"ח ע"ב) עשרת הדברים ניהגו כנגד עשרה מאמרות אנכי כנגד יהי אור כו' ע"ש. (ה' ת"ב סי' ש"ב) בפסיקתא רבתי בט"ב [נ"ל לאחר ט"ב] מותר אדם בכל הדומה [נ"ל שדומה] כאלי היה מתו מוטל לפניו וקברו, הוא ריש פל"א פסקא ותאמר ציון. (ה' אסור והתר סי' תס"ט) בפסיקתא רבתי בפ' עשר תעשר כשבקש לכתוב את התורה לא היו מלאכים מניחין אותו כו' הוא בפסיקתא רבתי סוף פסקא כ"ה.

ונשאר לי עוד להעיר כי מ"ש למעלה שנ"ל במדרש הרנינו ובפסיקתא רבתי, יען כי לפני הרוקח היה המדרש הרנינו מדרש בפני עצמו, ונקרא מדרש הרנינו ע"ש הכתוב הרנינו לאלהים עוזנו (תהלים פ"א) ובפסיקתא רבתי נעתקו הרבה מאמרים ממדרש הזה, כמו שתראה הרבה מאמרים שהביא הרוקח מן המדרש הזה, מצאתים בפסיקתא רבתי כמו (ה' תשובה סי' מ"ח) במדרש הרנינו טובה ישראל כל מה שברא הקב"ה הוא בפסיקתא רבתי פסקא מ"ד (אות ו') (ה' ר"ה סי' ר"ל) עשרת הימים מר"ה עד יו"כ במדרש הרנינו כנגד קרבנות יו"כ כו', הוא לפנינו בפסיקתא רבתי פ"מ בחודש השביעי אות ה'. (ה' יו"כ סוף סי' רי"ד ובסי' רי"ח) בענין עבירות שבין אדם להקב"ה וצריך האדם להעביר על מדותיו ושיים וכן בירושלמי פ' החובל ובמדרש הרנינו. ונמצא לפנינו בפסיקתא רבתי פל"ח פסקא ילמדנו רבינו אם היתה קטטה. (שם סי' רע"ו) במדרש הרנינו כיון שישראל פורטים עונותיהם כו', נמצא בפס' רבתי פמ"ה אות ב'. (ה' יו"כ סי' רי"ז) במדרש הרנינו ובלבד שירחץ במקום לנוע, הוא בפס"ר פמ"ה פסקא לדוד משכיל. (שם שם) במדרש הרנינו דרש רבינו הקדוש טובה ישראל, נמצא בפסיקתא רבתי פמ"ד אות ט'. (שם שם) במדרש הרנינו אשרי נשוי פשע כו' הוא בפס"ר פסקא מ"ה אות ג'. וכן בשבולי הלקט כ"י ערוגה עשירית סי' רל"ג, ובתניא רבתי סי' ע"ו, במדרש הרנינו שופר שניקב וכו' והוא בפסיקתא רבתי פל"ט. וכן עוד בשבולי הלקט ובתניא רבתי שם, במדרש הרנינו שופר של בעל מום כשר לתקוע בו, הוא ג"כ בפסיקתא רבתי שם, אך בשבולי הלקט ואחריו העתיק בעל תניא רבתי, המאמר הזה בטעות, וצ"ל בעל מום כשר לתקוע בר"ה ומוסב על התוקע בעצמו, לא על השופר, כמו שהוא לנכון בפסיקתא רבתי שם, א"ר עקיבא בעל מום כשר לתקוע בר"ה. עיין בזרע אפרים שם. גם ראיתי במרן ב"י ה' פסח סימן ת"ן הביא בשם מדרש הרנינו פ' סוכה (המובא בשבולי הלקט) שהטעם שאין גומרין ההלל כל ימי הפסח הוא לפי שנטבעו המצריים, וכתיב בנפול אויבך אל תשמח ע"כ. והמאמר הזה נמצא בפסקא אחרת דסוכה. גם בירושלמי סוכה פ"ד ה"ה. ועיין הערה נ"ח.

(יא) המחבר הזה חי בראש האלף הזה כאשר כתב בעצמו שם, ערוגה התשיעית סדר התעניות סי' רס"ד וז"ל: כתבנו זה לזכר מה שאירע בימינו על רוב עונותינו אשר גרמה לנו ונשרפה תורות אלהינו בשנת ה"א וארבע לבריאות העולם ביום ששי פרשת זאת חקת התורה בעשרים וארבע קרונות מלאים ספרי תלמוד והלכות ואגדות בצרפת כאשר שמענו לשמע אוזן וגם מן הרבנים שהיו שם שמענו כו'. ומובא בשמו בתניא רבתי סוף סי' נ"ח.

(יב) גם הביא את הרבתי, וז"ל שם ערוגה הראשונה ענין תפלה סי' ו' בפסיקתא רבתי דעשר תעשר כבד ה' מהונך קרי בי' מחינך, שאם היה קולך ערב ויושב בבית הכנסת עמוד וכבד את ה' מקולך כו' בן אחותו של ר' אלעזר הקפר היה קולו נאה והיה אומר לו חייא בני עמוד וכבד את ה' ממה שחנך כו' והוא לפנינו בפסיקתא רבתי פכ"ה. וכן מובא בשבולי הלקט הנדפס כלל ראשון ה' תפלה סוף סי' ד', ובתניא רבתי סימן ג', ומובא במרן ב"י או"ח סי' נ"ג בשם שבולי הלקט. ועיין הערה כ"ז לפסקא עשר תעשר. וכן תראה לעיל בהערה י' שהבאתי משבולי הלקט כ"י ענין תפלה סי' ח' שכתב מצינו הגדה שעשרת הדברות כלולין בעשרה מאמרות, והוא בפסיקתא רבתי פכ"א אות י"ט, והרוקח הביא זאת בשם הפסיקתא רבתי ע"ש.

הראשונה ענין תפלה סוף סימן ב׳, ובפסיקתא ואתה מחיה את כלם, לפי שהן כלן נהנין מזיו השכינה כו׳, ונמצא בפסקא את קרבני, (שם סימן ח׳) והעשרה לבושים מפורשים בפסיקתא דשוש אשיש כו׳, ונמצא לפנינו בפסקא הזאת, (שם סימן כ״ג) בפסיקתא דהחודש זה עומד אחר כתלנו אחר בתי כנסיות כו׳ והוא לפנינו בפסקא החודש, (שם) ועוד מצינו שגם בימי אבותינו נהגו בקרובות ופיוטים כדאיתא בפסיקתא דסוכה כך דמך ר׳ אלעזר ב״ר שמעון היה דורו קורא עליו כו׳, ופה לפנינו. (שם) וראיות יש כדאיתא בפסיקתא כו׳, נמצא שם בפסקא ולקחתם לכם, עוד שם נראה לי דר״א ב״ר שמעון הוא ר׳ אלעזר קלירי דמצינו בפסיקתא שבראשונה היה מוליך משואות ואוכל מלא תנור פת כו׳, והוא בפסקא ויהי בשלח, (ערוגה השנית סי׳ פ״ב) וכ״ה מפורש בפסיקתא דשור או כשב, ר׳ יהושע דסכנין בש״ר לוי משל למלך שנכנס למדינה והוציא כרוז כו׳, הוא לפנינו בפסקא שם. (עיין הערה פ״ח), (שם שם) מענגיה לעולם כבוד ינחלו, על שם האגדה בפסיקתא דבאתי לגני ר״י דסיכנין בש״ר לוי אמר, בזכות ב׳ דברים ישראל מתענגים לפני המקום כו׳, הוא לפנינו בפסקא עשר תעשר, (עיין הערה כ״ב), ומובא במרן ב״י ה׳ שבת סי׳ רפ״ו בשם שבה״ל, (שם סי׳ קכ״ו) ובפסיקתא דשור או כשב דורש שם צדקתך כהררי אל כו׳, הוא לפנינו בפסקא שם, (שם) גם בפסיקתא מוכית כן שבך סדרן שמתחיל לדרוש צדקתך כהררי אל כו׳, שם בפסקא דשור או כשב, (שם סימן קכ״ט) וכן מפורש בפסיקתא דויהי ביום כלות משה, מהו ביום כלות ביום שכלו המזיקין מן העולם כו׳. הוא לפנינו בפסקא הראשונה, (עיין הערה קי״ד). (ערוגה השביעית סימן רמ״ח) ובפסיקתא דויהי בשלח ר״א בר״ש שאל את ר״ש בר״י בן לקוניא חמוי מה דין דכתיב שמלתך לא בלתה מעליך כו׳, הוא לפנינו בפסקא דויהי בשלח, (ערוגה העשירית סדר ר״ה סימן רפ״ב) ויש שמתענין ער״ה ויש להם סמך בירושלמי דנדרים כו׳, ובפסיקתא דסוכה הכי איתא, ולקחתם לכם ביום הראשון והלא ט״ו הוא כו׳, הוא בפסקא ולקחתם לכם, (שם סי׳ רפ״ד) יש נוהגים להתענות בשני ימים של ר״ה וסומכין על הפסיקתא, שיש ספרים שכתוב בהן, באין גדולי ישראל ומתענין בר״ה, הוא בפסקא דסוכה שם, עיין בהערותי, (שם סימן רפ״ו) ומפורש בפסיקתא דר״ה, כתוב אחד אומר יום תרועה כו׳, הוא לפנינו בפסקא דר״ה. (שם שם) הביא בשם רש״י שכתב בס׳ הפרדס, מה שנהגו לומר ודברך אמת וקיים לעד, לפי מה שדרשו רבותינו בפסיקתא דר״ה לעולם ה׳ דברך נצב בשמים תני בתקיעתא דרב כו׳, הוא בפסקא דר״ה. (שם סי׳ רצ״ב) בפסיקתא דר״ה ר׳ יאשיה פתח, אשרי העם יודעי תרועה ואו״ה אינן יודעין להריע. כמה קרבנות וכמה בוקיינוס יש להם כו׳ הוא לפנינו בפסקא דר״ה. (שם סימן ש״ב) ומפורש בפסיקתא לאוהבו של מלך שהיה נירון לפני המלך כו׳, הוא בפסקא דר״ה (שם ערוגה י״א סימן שכ״ב) והטעם שתקנו לתקוע במוצאי יו״כ להודיע כי נצדקו בדין כו׳, ודומה לזה מצינו בפסיקתא דסוכה, שובע שמחות את פניך כו׳ כו׳, אלא הירן דנסיב בידיה אנו ידעין דהוא נצוח כו׳, הוא בפסקא ולקחתם לכם. (שם ה׳ מילה סימן ד׳). ובפסיקתא דרש אשר קדש ידיד מבטן כו׳ עי׳ אות ח׳ סי׳ ה׳ שהעירותי שזה לא נמצא בפסיקתא. ודע כי כל זאת שהבאתי הוא בשבולי הלקט כ״י, אבל בשבולי הלקט הנדפס מובאה הפסיקתא רק ב׳ פעמים. (בה׳ ר״ה סי׳ צ״ג) בהפסיקתא דסוכה הכא איתא הלכתא, (מוסב על המאמר שלפניו וטעו המדפיסים והציגו באותיות גדולות כי חשבו שמוסב למטה על המאמר ער״ה שחרית עיי״ש), וכן עוד שם, וסומכין על האגדה בפסיקתא דסוכה, שכתוב בהן באין גדולי הדור ומתענין בר״ה, והוא מ״ש בשבה״ל כ״י סי׳ רפ״ד.

טו) תניא רבתי, שהוא קיצור משבולי הלקט כ״י, הביא את הפסיקתא כמו שמצאה מובא בשבה״ל, כמו סי׳ י״ז, כ׳, כ״ז, ע״ב, ע״ג, ע״ה, ע״ו, פ״ב צ״ה, הוא לקוח משבה״ל כ״י, סי׳ פ״ב, קכ״ו, קנ״ו, רי״ח, רפ״ה, רפ״ו, ש״ב. רצ״ב, ה׳ מילה סימן ד׳, והמאמר האחרון לא נמצא בפסיקתא והעתיק כמו שמצא בשבה״ל עיין לעיל.

טז) הסמ״ג ה׳ מוסיפין עליו קצ״ט, שנינו בפסיקתא א״ל הקב״ה לישראל כמה עומרים כו׳, הוא בפסקא דהעומר, (עיין הערה ל׳).

יז) המרדכי, מגילה פרק בני העיר, הביא בשם רבינו משולם נמנו וגמרו

שלא

שלא לדחות הפטרות נו"ע אר"ק שד"ש הואיל ופסקה רב כהנא עיד שם, וכן אנו נוהגין עפ"י הפסיקתא כו'. עוד שם כתב רבינו יוסף ט"ע כו', וכן סדרן בפסיקתא כו'. במ"ק בהגהות דשייכי להו ט"ב כתב וז"ל מימני הפטורת מי"ז בתמוז רש"ח נו"ע אר"ק שד"ש כו'.

יח) הרמב"ן. בפירושו לתורה סוף פ' נח (בענין אור כשדים) כתב ובמדרש קומי אורי כו', ור"ל בפסקא קומי אורי (עיין הערה ד').

יט) הרב רבינו יצחק אבוהב, בספרו מנורת המאור הביא את הפסיקתא, ובכל המקומות אשר ישא את שמה על שפתיו כתב „כדגרסינן בפסיקתא", וכוון בכל המקומות אל הפסיקתא דילן, כי את הרבתי לא ראה ולא הביאה כלל, כמו (בסימן צ"ב), הוא בפסקא דהחודש (סימן צ"ג) הוא בפסקא שובה, (סימן ק"א) הוא בפ' ביום השמיני עצרת, (סימן קי"ח) הוא בפ' שובה. (סימן קמ"א) (יג) הוא בפסקא ויהי בחצי הלילה (עיין הערה כ"ח), (סימן קמ"ט) הוא בפ' סוכה, (סימן ל') ג"כ שם, (סי' קי"ז) הוא בפ' ביום השמיני עצרת, (סימן קנ"ד) הוא בפ' עשר תעשר, (שם) הוא בפ' ביום כלות משה, (סימן ר"ל) בפ' ויהי בחצי הלילה (סי' ר"מ) ג"כ שם, (סי' רע"ה) הוא בפ' שובה, (סי' רע"ו) ג"כ שם. (עוד שם) נמצא ג"כ בפסקא שם, (סי' רע"ט רפ"ב ורפ"ד) ג"כ בפסקא שם, (סי' רצ"א) בפ' ר"ה, (סי' רצ"ג) בפ' שובה, (סי' רצ"ג) בפ' ביום השמיני עצרת, (סי' רצ"ט) בפסקא שובה, ומן המאמר אמר דוד הוא בפסקא סוכה (יד).

כ) מהר"ם מרוטנבערג, בתשובה סי' תכ"ו, מה יש להפטיר בין כסא לעשור, כך אנו נוהגין להפטיר שובה, כסימן הפסיקתא דש"ח כו'.

כא) הגהות מימוניות. (ה' תפלה פ"ו אות ג') כדמשמע בפסיקתא כו' כוונתו לפסקא ולקחתם לכם, (עיין מ"ש לעיל סימן י"ד משבולי הלקט סי' ח) (שם פי"ג אות פ') אבל אנו נוהגים כו', וכן איתא בפסיקתא. (לענין הפטרות) (ה' שופר פ"א אות א') אמנם בפסיקתא פ' ולקחתם לכם למדנו שמצוה להתענות בער"ה כו'. ומ"ש בה' תפילין פ"א אות צ' וכן משמע בפסיקתא דאמר מפני מה יו"ד נקודה אחת למטה כו' הוא בפסיקתא רבתי פכ"א ונשנה גם בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א. וכן תראה בהל' מלכים פ"א ה"ז אות ב' הביא מקור לדברי הרמב"ם ז"ל לענין מנוי מלכים והוא שיהא הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה, שנובע מהפסיקתא שכתב בה, ובלבד שיהא נוהג כמנהג אבותיו ע"כ, והוא לפנינו בפסקא אחרי מות, ומה שהביא שם מירושלמי הוריות מלך שמת כל ישראל ראויין למלכות, מפורש גם לפנינו בבבלי הוריות, י"ג ע"א, וגם הכסף משנה הביא שם דברי הפסיקתא כמו שמובאת בהג"מ (טו).

רבינו

(יג) בדפוס אמשטרדם עם פי' נפש יהודה, בטעות כדגרסינן בפסחים קי"ט, וצ"ל כדגרסינן בפסיקתא, וכן הביא המאמר הזה בסי' ר"ל, ונשנה ג"כ במדרש חזית בפ' שחורה אני.

(יד) ויש להעיר שמה שהביא בסי' קמ"א וסי' ר"ל, אף שציינתי פסקא ויהי בחצי הלילה בכל זאת לא נמצא לפנינו בפסיקתא כלשונו רק במדרש חזית בפ' שחורה אני. גם מה שהביא בסי' ר"ל הנך יפה רעיתי, לא נמצא בפסיקתא רק במדרש חזית בפ' הזה. גם בסימן רנ"ה בעשרת ימים אין כתיב כאן אלא כעשרת הימים אלו עשרת ימי תשובה, לא נמצא בפסיקתא רק בירושלמי בכורים פ"ב ה"א, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ו ובמדרש שמואל סוף פכ"ג ועיין בבלי ר"ה דף י"ח ע"א. גם בסימן ש' הביא בשם הפסיקתא משל לבע"הב שהיה לו שתי פרות כו' לא נמצא בפסיקתא, רק במדרש ב"ר פל"ה ובמדרש שו"ט מזמור פ"ו. גם יש עוד להעיר שבשני מקומות הביא בטעות מכילתא במקום פסיקתא, בסימן קמ"ו ואמרינן במכילתא בחודש השביעי שהוא משובע במצות וכו' והוא בפסקא דר"ה ולא במכילתא, עיין הערה ס"ה. וכן בסימן רנ"ד מצינו במכילתא בחודש השביעי בחודש חדשו מעשיכם וכו' הוא ג"כ בפסקא דר"ה.

(טו) מכן ב"י בעצמו לא ראה את הפסיקתא וכל"מ שמביאה הוא מזכיר שם הספר אשר ממנו לקוחה, כמו ה' תפילין סי' ל"ו כמו שמובא שם בטור, ברכות השחר סי' נ"ו בשם התוס' ה' תפלה סי' ק"א בשם ארחות חיים, שם ס"ס קי"ב בשם הרא"ש, שם ריש סי' קכ"ה בשם ארחות חיים, ה' שבת סי' רפ"ו בשם שבולי הלקט, ה' ר"ה סי' תקפ"א בשם הגהות מיימוניות ה' ר"ח סי' תכ"ח כמו שמובא בטור שם, ה' חנוכה סי' תרע"ז בשם המרדכי.

כב רבינו אהרן הכהן מלוניל, בספרו ארחות חיים הביא את הפסיקתא (טז) (ה' תפלה אות כ') ואמרינן בפסיקתא מן הארץ עד לרקיע מהלך ת"ק שנה כו', הוא בפסקא אחריתא דסוכה (יז), (שם אות פ"ב) ופי' אלהיך ציון זה ישראל, כדאיתא בפסיקתא, אר"י חזרתי על כל המקרא כו' הוא לפנינו סוף פ' אנכי, וכן מובא באבודרהם בפי' נקדישך בשם הפסיקתא, (יח) (ה' קריאת ס"ת אות ס"ד) סדר הפטורות שקורין מפנחס עד חג הסוכות סימן דש"ח נו"ע אר"ק שד"ש כו', דהכי איתא בפסיקתא. (ה' שבת אות א') הביא בשם הר"ם נו"ע, וז"ל ובשמ"ע ובש"ת מתחיל החזן הגדול בכביד שמך לפי שב' יספת לגוי נכבדת, ונדרש בפסיקתא על האבות ושמ"ע, וש"ת ע"כ, היא בפסקא ביום השמיני עצרת, ומובא ג"כ בכלבו סימן ל"ז, (סוף ה' תפלת המועדים אות ט"ז), והלולב שאנו מנענעין להודיע כי נצחנו כל המקטרגים עלינו כדאמרינן בירושלמי ובפסיקתא, הוא בפסקא סוכה. (ה' תפלה סימן ע"ב) התפלה צריכה קול בחזקה כו' חסר הציון פסיקתא, עיין הערה פ"ט לפסקא שובה

כג) רבינו נסים באלפסי, (ר"ה פ"א) מדגרסינן בפסיקתא בשם ר"א (בפ' דרשו ה' בהמצאו) דתניא בכ"ה באלול נברא העולם כו' וגרסינן תו התם בפסיקתא נמצא אומר בר"ה נברא ארה"ר וכו'. הוא לפנינו פסקא ר"ה עיין הערה ד'. ובטעות נרשם בפ' דרשו. ומובא ג"כ במאור עינים פ"מ דף קע"א ע"א ד' בערלין, שכתב ובפסיקתא על הכתוב לעולם ה' אשר הביא הר"ן ז"ל בפ"ק דר"ה, והמאמר האחרון שהביא הר"ן מובא ג"כ בשם הפסיקתא ברוקח סימן ר', ובמנורת המאור סימן רצ"א, ובאבודרהם ס' תפלת ר"ה בפי' היום הרת עולם, וכן עוד בהר"ן מגילה פ"ג, מפטירין שמעו לפי שאנו נוהגים עפ"י הפסיקתא כו'.

כד) הטור ה' ר"ה סי' תי"ט), ואיתא נמי בפסיקתא כל מזונותיו של אדם כו', הוא בפסקא ולקחתם לכם, ומה שהביא עוד בסי' ל"ו בשם הפסיקתא עוה"ב נברא ביו"ד, הוא בפסיקתא רבתי פכ"א, ובסוף סי' תכ"ח הביא בשם הפסיקתא לענין הפטרות, ע"ש. וכן בקיצור פסקי הרא"ש (שחברם רבינו בעל הטור) סוף ר"ה, בפסיקתא בפסוק [צ"ל בפסקא], ולקחתם לכם. יש שמצוה להתענות ער"ה.

כה) הרא"ש (ברכות פ"ה סי' כ"א) כדאמר בפסיקתא, כד דמיך ר"א בר"ש קראו עליו דורו מכל אבקת רוכל כו', הוא בפסקא ולקחתם לכם. וכן (מגילה פ"ד סי' נ') כסדר הפטרות הסדורות במדרש פסיקתא.

כו) המנהיג, (ה' תענית סי' י"ז) הביא בשם מגילת סתרים שנינו בפסיקתא מפרשת עד י"ז בתמוז מפטירין לענין הפרשיות דומה לדומה משם ואילך הכל לפי הזמן ולפי המאורע תלתא דפורענותא ושבעה דנחמתא כו', והנה המלות שנינו בפסיקתא הם בטעות וצ"ל אנו נוהגים עפי' הפסיקתא, (ה' אתרוג סי' ל"ח) הביא והלולב שמנענעין להודיע כו'. כדאמר בירושלמי ובפסיקתא, והוא בפסקא דסוכה, ועיין עוד בהקדמתו שכתב שדבריו מיוסדים ע"ד הירושלמי כו' והפסיקתא, ומה שהביא בה' תענית סימן י"ד בשם ר"ת דאיתא בפסיקתא ותאמר ציון. כוונתו להרבתי וכן בה' תפילין מה שהביאו כך אמרינן בפסיקתת מתן תורה כוונתו להרבתי פכ"א.

כז) רבינו דוד אבודרהם. (סדר שחרית של חול בפי' נקדישך דף ל"ה ע"ב ד' פראג) ישראל נקרא ציון כדאיתא בפסיקתא כו', הוא בפסקא אנכי מובא גם בארחות חיים, ע"ל מה שהבאתי משמו, (סדר תפלת ר"ה ד' פ"ד ע"א) אמרינן בפסיקתא ר' ברכיה פתח כו' הוא בפסקא ר"ה, (שם דף פ"ד ע"ד) דאמרינן נמי בפסיקתא לעולם ה' דברך נצב כו', הוא ג"כ בפ' ר"ה ומובא גם ברוקח סי' ר', ובמנורת המאור סי' רצ"א, וברבינו נסים באלפסי ר"ה פ"א, (סדר יוה"כ דף צ' ע"ד

(טז) עיין אות ז' סימן י"ז הבאתי שהמחבר הזה הביא הרבה פעמים בשם הפסיקתא וכוונתו לפסיקתא רבתי.

(יז) והמאמר הזה מובא גם בטור או"ח ה' תפלה סי' קט"ו. וע"ש במכן ב"י, ומה שהביא הטור ויש בה ע"ו תיבות מובא ג"כ בארחות חיים שם.

(יח) ומכן ב"י או"ח ריש סימן קכ"ה הביא המאמר הזה מהפסיקתא בשם ארחות חיים ופלא בעיני מדוע לא הביאו גם בשם ירושלמי תענית פ"ד ה"ב, מגילה פ"ג ה"ו.

ע"ד) וי"א טעם אחר (על הדלקת נרות ביו"כ) מדאמרינן בפסיקתא דקומי אורי ע"כ באורים כבדו ה' אלו הפנסים כו', הוא לפנינו בפסקא זו, (סדר תפלת סוכה דף צ"ב ע"א) והטעם שאנו מנענעים הלולב כו', כדאמרינן בירושלמי דפסיקתא כהדין דנצחן בקרבא כו', צ"ל בירושלמי ובפסיקתא. ודבריו אלה לקח מארחות חיים ח' תפלת המועדים אות ט"ז, ושם נאמר לנכון „ובפסיקתא" וכן מובא בס' המנהיג ה' אתרוג סי' ל"ח הבאתי לעיל, (סדר הפרשיות דף צ"ב ע"ד), ואמרינן בפסיקתא כו' וסימנם דש"ח כו' וכן עוד שם (דף צ"ה ע"א) אבל הפטרות דש"ח כו'. ע"ש, רק מ"ש „ואמרינן בפסיקתא" אינו מדויק והכוונה כמו שנסדרו בפסיקתא על סדר דש"ח נו"ע דר"ק שר"ש אנו נוהגין, כמו שהביאו התוס' מגילה ל"א ע"ב, וכן הבאתי לעיל בשם הרא"ש שכתב כסדר הפטורות הסדורות בפסיקתא. אבל מה שהביא האבודרהם (בסדר חנוכה דף ס"ב ע"א) מפרש הטעם בפסיקתא מפני שנשלמה מלאכת המשכן בכ"ה בכסליו הוא ברבתי כמו שהעירותי באות ז' סימן י"ח. והמחבר לקח דבריו מא"ח (ה' קריאת ס"ת אות נ"ט) וכן בסדר תפלת תענית (דף ע"ח ע"א) מדאמרינן בפסיקתא ותאמר ציון, העירותי ג"כ שהכוונה בזה אל הרבתי.

כח) הכלבו (ה' קה"ת סי' כ') סדר הפטרות דש"ח כו', דהכי איתא בפסיקתא. וכן בסימן ל"ז יספת לגוי נכברת נדרש בפסיקתא על האבות כו', הוא בפ' ביום השמיני עצרת, ולקח דבריו מאורחות חיים עיין לעיל מ"ש בשמו.

כט) מהרי"ל (ה' עשי"ת דף נ"ו ע"ב) מביא דרש על שובה ישראל, וסיים וכן נדרש בפסיקתא, והוא לפנינו בפסקא דשובה ועיין ה' י"ז בתמוז דף מ"ג ע"א, והלכות חלוקי הפטורות דף ע"ח ע"א וע"ב, שהביא סעד מהפסיקתא.

ל) אגודה, (מגילה סי' מ"ו דף קל"ד ע"א ד' קראקא) ע"ש מה שהביא בשם רבינו משולם דהפטרות נו"ע אר"ק שר"ש אינם נידחת לפני חתן. וכן עוד שם (סי' נ' דף קל"ד ע"ב) ואנו אין נוהגין כן אלא סומכין על מדרש פסיקתא כו'.

לא) פי' בראשית רבה המיוחס לרש"י (פט"ז) מצאתי בפסיקתא פ' כי תשא, אמר משה לפני הקב"ה מ"ע אומות אותנטיית וכו', הוא לפנינו פסקא כי תשא, (עיין הערה קי"א) (פל"ה ד"ה הוו תניין) מפרש בפסיקתא שכבר נפטר רשב"י כו', כוונתו לפסקא ויהי בשלח, (שם פנ"ד) ומפרש בפסיקתא כו', כמו שמפרש שם בפסיקתא, עוד שם ומפרש בפסיקתא, הוא בפסקא ויהי בשלח (יט).

לב) רבינו בחיי בר אשר מסרקוסטא אשר בספרד, בפירושו עה"ת, מביאה בריש שמות, וכך דרש בפסיקתא, אם מבקש אתה לידע כמה מניינם כו' הוא בפסקא שקלים. וכן בפ' חקת ובמדרש פסיקתא דפרה, אולם מה שהביא בפ' תרומה בכתוב ועשו ארון עצי שטים וכן הכבוד אין אנו יודעים מקומו ומזה אומרים המלאכים ברוך כבוד ה' ממקומו כך דרשו בפסיקתא, כוונתו לרבתי פסקא מתן תורה.

לג) הרב החכם מהר"מ די לונזאנו, בספרו מעריך הביא הפסיקתא, בערך אצוותא פסקא ויהי בשלח, בערך ארכי בריונם פסקא דאיכה, ערך דמרסיות פסקא ויהי בחצי הלילה, ערך כילי פסקא בחודש השלישי, ערך נחש פסקא דאיכה, ערך פנאין פסקא דהעומר, ערך פרוטבולי פסקא ולקחתם לכם, ערך שבחו פסקא ויהי בשלח, ערך ששיתא פסקא ויהי ביום כלות משה, גם בסוף ספרו במעשיות הביא מאמר הירושלמי תרומות פ"ח ה"ג, וסיים ובפסיקתא מוסיף, הרועים קברוהו ובנו לו נפש על קברו והיא נקרא נפשא דכלבא, והוא לפנינו בפסקא ויהי בשלח.

לד) הרב בעל מאור עינים (כ) (פ"א ד' בערלין נ"ד ע"ב). בפסיקתא דרב כהנא

(יט) וראיתי עוד ב' פעמים מובא הפסיקתא שמה, סוף פ"ד כתב וז"ל: ראיתי בפסיקתא רבתי ותאמר ציון בשעה שבא נבוכדנצר כו' עשה אסטאטיבה כו' והוא לפנינו ברבתי פל"א אות ד'. ולפנינו שם בטעות אסטפיא (עיין ערך מלין צד 152), והנכון כמו שהביא הפי' הזה המיוחס לרש"י והיא המלה הרומית stativa מנוחת הצבא (ועיין ב"ר פ"ין בשעה שהוא עושה אסטאטיבה. וכן הביא עוד הפעם את הפסיקתא בפכ"ח, ר' לוי הוה פתח ליה לשבח, גוי כרתים גוי שהוא כורת הברית כו'. וכן מפורש בפסיקתא דרב כהנא ובמדרש חזית ע"כ, מה שהביא ממדרש חזית הוא נמצא בפ' משכני, אבל לא נמצא בפסיקתא גם לא ברבתי.

(כ) גם מביא את הפסיקתא רבתי (עיין פ"ס דף נ"ז ע"א) התעורר כי נתוספו בה

כהנא מדרש לחגא דמטליא, והוא לפנינו בפסקא אחריתי לסוכות, פט"ו פ"ד ע"ב), וכן (פ"מ קע"א ע"א) ובפסיקתא על הכתוב לעולם ה' דברך נצב כו' הוא בפסקא דר"ה, (פמ"ה דף קצ"ז ע"ב) ובפסיקתא דמשלי (כא) על מי שקולו ערב כבד ה' מהונך ממה שחננך, והוא בפסקא עשר תעשר, (פנ"ד דף רל"ד ע"א) ובפסיקתא דדברי ירמיה והוא לפנינו בפסקא הזאת (פנ"ז דף רמ"ו ע"א) מורום שוטה בפסיקתא דשמעו (נא המורים) הוא בפסקא שמעו (עיין הערה מ"ה) והסגרתי המלות „נא המורים" כי בטעות הם והעתיק דברי הערוך ערך מר ז' כצורתם ע"ש בהערה.

(לה) עוד אחד מהקדמונים אשר ראה את הפסיקתא והשתמש בה הרבה והביאה במקומות רבים, הוא בעל הילקוט, ובכל המקומות אשר יציין פסיקתא סתם כוון אל הכ"י, וכשיציין פסיקתא רבתי כוון אל הנדפסת, והנה בעל הילקוט לא רשם באיזה פסקא נמצא המאמר שהביא מהפסיקתא או מדרבתי, ולכן אמרתי לתת ב' רשימות לפני הקוראים, מכל המקומות אשר שתי הפסיקתות מובאים בילקוט, אחר לא נעדר, ובאיזה פסקא נמצאים המאמרים לפנינו, בפסיקתא דילן, ובפסיקתא רבתי, ואחשוב שיצמח להקוראים תועלת מזה, באשר ידעו מקום כל מאמר ומאמר בילקוט, אנה הוא נמצא בפסיקתא, וברבתי, וגם המדפיסים יוכלו בנקל להציג בילקוט, מקום כל מאמר ומאמר באר היטב. (כב)

רשימה

כמה דברים וביחוד בפסקא קומי אורי שנוספו בה ענינים ע"י איזה שיצאו לידון בדבר החדש. וכמ"ש ג"כ בעל מגן אברהם, וכן בפל"ה (קנ"ד ע"ב) כתב בפסיקתא הנמצאת בילקוט פתיחתי ה' ואפת שאין להם לאחר מיתה כלום, והוא בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא א' דעשרת הדברות ומובא בילקוט ירמיה רמז ש' ובטעות נרשם שם פסיקתא במקום פסיקתא רבתי. וכן בפנ"ז (דף רמ"ב ע"א) כתב וז"ל: לפי מה שראיתי בפסיקתא דרב כהנא נמצאת אצל מדרשי אבכיר א בא גוריון בש' קדמון כו' כי בפסקא מאוחרת לחגא דמטלליא נמנו שם (ע' אומות) אחד לאחד י"ד ליפת שלשים לחם ששה ועשרים לשם שהם רק שבעים עכ"ל. ובאמת לא נמצא המאמר הזה כ"ל חשבון של ע' אומות בפסיקתא דילן, כי שם בפסיקתא ביום השמיני עצרת לא נאמר רק שהקרבת הפרים הם נגד ע' אומות ולא יותר. ולכן אין ספק אצלי שכל המאמר הזה היה לפניו בפסיקתא רבתי, ולפנינו חסרים כל הפסקות לסוכות ולשמ"ע. ועיין בה"ג ה' סופרים סי' ע"ה חושב ומונה ג"כ שבעים אומות עד"ז. ומי יודע מאיזה מקור שאב הב"הג כל דבריו שמה.

(כא) יען ראה בילקוט משלי רמז תתקל"ב שהביא זאת בשם הפסיקתא, ושגה וחשב כי נמצאה פסיקתא על משלי.

(כב) ודע כי בכל זה נמצא באיזה פעמים אשר נרשם בצד הילקוט פסיקתא וצ"ל פסיקתא רבתי, או להפך, וזה נהיה לדעתי משגגת המעתיקים או המדפיסים, כמו (ילקוט שמואל רמז פ"ט), נרשם פסיקתא, ולא נמצא רק ברבתי פמ"ג וה' פקד, (ישעיה רמז ש"ט), צ"ל פס"ר והוא בפ"מ בחדש השביעי (ירמיה רמז רל"ב) הוא ברבתי פל"א ותאמר ציון (שם רמז ש') הוא ברבתי פכ"א עשרת הדברות (יחזקאל רמז שמ"ה) הוא ברבתי פכ"ז שמעו, (צפניה רמז תקס"ז במאמר לכן חכו לי) הוא ברבתי פל"ד גילו מאד, (זכריה רמז תק"ע), הוא ברבתי פ"ח והי' בעת ההיא, (תהלים רמז תשכ"ג) הוא ברבתי פי"ג מני אפרים, (איוב רמז תתקי"ז) הוא ברבתי פל"ג אנכי אנכי, ובכל המקומות מצוין בטעות פסיקתא, וכן תראה להפך, (תהלים רמז תתל"א ד"ה ד"א בשופר), מצוין פסיקתא רבתי, צ"ל פסיקתא והוא פסקא ר"ה, (איוב רמז תתק"ו ד"ה כי הוא ידע מתי שוא), הוא בפסיקתא פסקא שובה, (שם תתק"ז) ויאחז צדיק, הוא בפסיקתא פסקא דסליחות (ובעל הילקוט פ' שלח ציין בעצמו פסיקתא) קהלת רמז תקע"ו ד"א עשה הקב"ה הוא בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת, גם תדע כי לפעמים נרשם בצדו פסיקתא רבתי והמאמרים אינם נמצאים לפנינו שמה ונראה בעליל כי לפני בעל הילקוט היתה הפסיקתא רבתי גדולה בכמותה מאשר היא עתה בידינו, כי לפנינו ברבתי חסרים כמה פסקות כמו פסקא דסוכות, ושמ"ע וזאת הברכה לש"ת, גם נמצאו בתוכה הרבה פסקות מועתקות אות באות מפסיקתא שלנו, כאשר דברתי באות ג' יען שהיו חסרות לפני המעתיק והשלים את מחסורו בהעתיקו אותן מפסיקתא כ"י שלנו. ועיין אות ד' הערה ב' שבפסיקתא רבתי כ"י בפארמא נמצא ב' פסקות החסרות לפנינו בנדפסת, ואפשר שקובץ פסיקתא רבתי שהיה לפני הרב בעל הילקוט היה בשלמותו ובצביונו בלי חסרון ומגרעת, והנני נותן לפניך ג"כ כל המקומות האלה המובאים בילקוט מרבתי ואינם לפנינו, ונמצאים במקומות אחרים, כמו שרשמתים, (שמואל א' רמז קל"ד) מרשעים יצא רשע אתה מוצא צדיק מוליד צדיק, כו' והוא בריש מדרש חזית, (מלכים א' רמז קע"ה) ויקן שלמה והנה חלום

רשימה א'

מכל המקומות אשר הילקוט מביא את הפסיקתא דילן ובאיזה פסקא המאמרים נמצאים.

מקום	רמז	נמצא בפסקא	מקום	רמז	נמצא בפסקא
בראשית	י"ו	שוש אשיש	שם	קפ"ט (ד)	החודש
שם	ל"ב	שמעו	שם	קצ"א	שם
לך לך	ע"ד	עשר תעשר	בשלח	רכ"ה (ה)	ויהי בשלח
שם	פ"א	העומר	שם	רכ"ו	שם
שם	ק"א	ר"ה	שם	רכ"ז	שם
שם	שם (א)	אחרי מות	שם	שם	שם
חיי שרה	ק"ט (ב)	את קרבני	שם	רנ"א	אנכי
תולדות	קט"ו	זכור	שם	רס"ב	זכור
ויצא	קכ"א	ר"ה	שם	רס"ד	שם
וישלח	קל"ה	זכור	שם	רס"ה	שם
ויגש	קנ"ב	ויהי בשלח	שם	רס"ז	שם
שמות	קס"ב	שם	שם	רס"ח	שם
שם	קע"ו	שמעו	יתרו	שם	פרה
וארא	קפ"ו (ג)	ביום כלות משה	שם	רע"ב (ו)	בחדש השלישי
בא	שם	ויהי בשלח	שם	רע"ו	ר"ה
שם	שם	בחצי הלילה	שם	רפ"ו (ז)	בחרש השלישי

משפטים

חלום עומד על כנו לצפור מצפצף וכו', ג"כ בריש מדרש חזית, (שם רמז קע"ט) וידבר שלשת אלפים משל משלי אמר התחלה ואח"כ שה"ש כו', ג"כ בריש מדרש חזית (ישעיה רמז שמ"א) מה שמן תחילתו מר כו', הוא במדרש חזית בפ' כי טובים דודיך מיין, (ירמיה רמז רס"ז) בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני א"ל הקב"ה הביאו ערבים כו', במדרש חזית בפסוק משכני מדרש, שו"ט מזמור ח', מדרש משלי פ"ו, ובעל ראשית חכמה שער התשובה פ"ו דף קמ"ח ע"א, הלך אחרי הילקוט, והביא מאמר זה בשם פסיקתא רבתי, (יחזקאל רמז שמ"ו) כספם בחוצות ישליכו זש"ה נבוכדנצר מלכא כו', עד שהביאו כל כסף וזהב בירושלים כו', הוא בפתיחתא דאיכה רבתי, בפ' וזכור את בוראך, ובמדרש קה"ר בפסוק ושב העפר, ואולי היה נרשם פתיחתא רבתי, במקום פסיקתא רבתי, (שם רמז שפ"ג) עתידה ירושלים להיות מטרפולין כו', הוא במדרש חזית פסוק שחורה אני, (הושע רמז תקכ"ט) צרור אפרים וגו' כל מי שיש בידו דבר עבירה וכו', לא נמצא ברבתי, (זכריה תקע"ד) ואשא עיני וארא והנה ד' מרכבות וגו' סוסים אדומים כנגד מחנה יהודה וכו' לא נמצא ברבתי, (שם רמז תקפ"ה) והיה לעת ערב יהיה אור אר"א אין מלשון של ד' מלכיות כו' לא נמצא ברבתי רק בפדר"א פכ"ח, (משלי רמז תתק"ס) מעשה בר"ח בן דוסא שראה בני עירו מעלין נדרים ונדבות לירושלים וכו', נמצא בריש מדרש חזית, (ד"ה רמז אלף פ"ב) וישב שלמה על כסא ה', אר"י אפשר לבו"ד לישב על כסא ה', הוא ג"כ בריש חזית, (שה"ש רמז תתק"פ) שיר המשובח והמעולה כו', כל המאמר הוא בריש מדרש חזית, (שם רמז תתקפ"א) כי טובים דודיך מיין, הוא ג"כ במדרש חזית פסוק זה, (ושם) ע"כ עלמות אהבוך כו', אר"ב בשעה שאתה מביא לנו תורה כו', הוא במדרש חזית בפסוק לריח שמניך, (שם רמז תתקפ"ג) לססתי ברכבי פרעה ג"כ במדרש חזית פסוק זה, (ריש קהלת סוף רמז תתקס"ה) דברי קהלת משלי כתב תחלה, ג"כ ריש מדרש חזית. ואולי הטעם שהביא המאמרים בשם פסיקתא רבתי הנמצאים במדרש שה"ש, יען כי בפסיקתא רבתי כ"י הנמצא בפארמא באוצר הספרים של די רוססי, אחר פסקא י"ח, נמצא מדרש שיר השירים. (עיין לעיל אות ד' הערה ג'). לכן הביאו בשם פסיקתא רבתי. —

(א) מן המאמר א"ל יצחק, (ב) הציון פסיקתא בסוף רמז ק"ח מוסב על התחלת רמז ק"ט, (ג) חסר הציון פסיקתא על ויהי ברד, (ד) סוף הרמז ורמז ק"ץ והתחלת רמז קצ"א, (ה) והתחלת רמז רכ"ו. (ו) והתחלת רמז רע"ג. (ז) וחסר הציון פסיקתא.

מקום	רמז	נמצא בפסקא	מקום	רמז	נמצא בפסקא
משפטים	ש"ז	החודש	שם	תתנ"א	ותאמר ציון
שם	שס"א	אחרי מות	ראה	תתפ"ו	שמעו
שם	שס"ב (ח)	החודש	שם	(תתצ"ב	עשר תעשר
שם	שס"ג	ולקחתם לכם	"	(תתצ"ג	"
תרומה	שס"ה	שקלים (ט)	שם	תתצ"ז	שם
שם	ש"ע	ביום כלות	שם	שם	שם
תצוה	שע"ו	שקלים	שופטים	תתקי"ט	דברי ירמיהו
שם	שפ"ו	שם	תצא	תתקל"ח	זכור
תשא	שם	שם	תבא	שם	עשר תעשר
שם	שצ"א	נחמו	וילך	תתקמ"א	ותאמר ציון
שמיני	תקכ"ד)	אחרי מות	האזינו	תתקמ"ה	סליחות
"	תקכ"ה)	"	ברכה	תתק"ן	וזאת הברכה
תזריע	תקמ"ז	ביום השמיני	שם	תתקנ"א	שם
מצורע	תקנ"ט	פרה	שם	שם	שם
אחרי	תקע"ז	שם	שם	שם	שם
קדושים	תרכ"ו	החודש	שם	תתקנ"ב	שם
אמור	שם	פרה	יהושע	י"א	דברי ירמיהו
שם	תרמ"ג	העומר	שם	י"ד	איכה
שם	תרמ"ה	ר"ה	שם	ט"ו	החודש
שם	תרנ"א	ולקחתם לכם	שם	שם (יא)	ביום השמיני
שם	תרנ"ג)	(פסקא אחרת	שם	שם	דברי ירמיהו
"	תרנ"ד)	(דסוכה	שופטים	ס"ב	העומר
נשא	תשי"א	ביום כלות	שמואל	קב"ג	זכור
שם	תשי"ג	שם	שם	קנ"א (יב)	וזאת הברכה
שם	שם	שם	שם	קנ"ב	ויהי בשלח
בהעלותך	תש"ך	בחצי הלילה	שם	קס"א	בחד' השלישי
שלח	תשמ"ד	סליחות	שם	שם	שם
חקת	תשנ"ט	פרה	מלכים	קע"ד	נחמו
שם	תשס"ד	שמעו	שם	קע"ו	את קרבני
שם	שם	והאמר ציון	שם	קע"ז קע"ח	פרה
בלק	תש"ע	וזאת הברכה	שם	קצ"ב	ביום כלות
פנחס	תשע"א (ט)	דברי ירמיהו	שם	קצ"ה (יג)	אחרי מות
שם	תשע"ג	ויהי בשלח	שם	קצ"ט	כי תשא
שם	תשע"ז	את קרבני	שם	ר"א	שם
שם	תשפ"ב	ר"ה	שם	רכ"ב	שובה
שם	תשפ"ג	ביום השמיני	שם	רכ"ז)	כי תשא
מסעי	תשפ"ו	החודש	"	רכ"ח)	"
שם	תשפ"ז	דברי ירמיהו	שם	רל"ד	נחמו
דברים	תת"א	איכה	שם	רמ"ד	כי תשא
ואתחנן	תתכ"ח	החודש	שם	רמ"ו	שובה
עקב	תת"ן	ויהי בשלח	ישעיה	רנ"ו	איכה
					שם

(ח) וריש רמז שס"ג. (ט) ומן המאמר משל למלך הוא מפסקא ביום כלת משה, ומן המאמר זש"ה רבים אומרים לנפשי הוא ג"כ מפסקא כי תשא. (י) מן תתצב"ג וחסר הגליון פסיקתא. (יא) הגליון פסיקתא מוסב על המאמר שלפניו, ר' נחמן אמר מן חלק לשבעה, והגליון ג"ר שמ"ו מוסב על המאמר ד"ה זה הדבר. (יב) ד"ה ויכו מלינו שכל המלמד סניגורא כו'. ובטעות מלוין בלדו מדרש. וכן בילקוט ברכה רמז תתק"ן מובא לנכון בשם הפסיקתא. (יג) הגליון פסיקתא מוסב על המאמר ולא היו נגנבות.

מקום	רמז	נמצא בפסקא
שם	רנ"ח	שם
שם	שם	שמעו
שם	שם (יד)	קומי אורי
שם	ר"ס	כי תשא
שם	רס"ו	ותאמר ציון
שם	ר"ע	איכה
שם	רפ"ד	דברי ירמיהו
שם	ר"ץ (טו)	איכה
שם	רצ"ב	קומי אורי
שם	רצ"ז	ביום השמיני
שם	ש"ב	דברי ירמיהו
שם	שם	העומר
שם	ש"ז	נחמו
שם	ש"ח (טז)	שם
שם	שי"ו	פרה
שם	שי"ז	בחד' השלישי
שם	של"ג	ותאמר ציון
שם	של"ד (יז)	רני עקרה
שם	של"ו	אנכי
שם	של"ז	שם
שם	של"ח	רני עקרה
שם	של"ט (יח)	עניה סוערה
שם	שם (יט)	שם
שם	שמ"א	שמעו
שם	שנ"ז	ותאמר ציון
שם	שנ"ט	קומי אורי
שם	שס"ה שס"ו	שוש אשיש
ירמיהו	רנ"ו (כ)	דברי ירמיהו
שם	רס"ד רס"ה	שמעו
שם	רע"ב	שור או כשב
שם	רע"ו	העומר
שם	רפ"ג	איכה
שם	ר"ץ	שובה
שם	רצ"ג	איכה
שם	ש"ג	שובה
שם	שי"ב	ר"ה

מקום	רמז	נמצא בפסקא
שם	שם (כא)	נחמו
שם	שכ"ו	דברי ירמיהו
שם	שכ"ז	שם
יחזקאל	שמ"ד	העומר
שם	ש"ן	דברי ירמיהו
שם	שנ"ח	שובה
שם	שם	שמעו
שם	שס"ד	איכה
שם	שפ"ב	את קרבני
הושע	תקי"ו	שובה
שם	תקי"ח	החורש
שם	תקיט (כב)	שם
שם	תקכ"ד	איכה
שם	תקל"ב (כג)	שובה
יואל	תקל"ד	שם
שם	תקל"ה	שם
עמוס	תק"ב	שם
מיכה	תקנ"א	קומי אורי
צפניה	תקס"ז	אנכי
תהלים	תרכ"ז (כד)	עניה סוערה
שם	תר"ע	סוכה
שם	תרע"ו	בחד' השלישי
שם	תשכ"ט	עשר תעשר
שם	תש"ל	ביום השמיני
שם	תשל"ח	החודש
שם	תשנ"ד	ר"ה
שם	תש"ס ( )	את קרבני
שם	תשס"א	"
שם	תשע"ח	והאמר ציון
שם	תשפ"ט	שובה
שם	תשצ"ה (כה)	העומר
שם	שם (כו)	החודש
שם	תתי"ב	כי תשא
שם	תתי"ו	והאמר ציון
שם	שם (כז)	החודש
שם	תתכ"ז (כח)	זכור
		שם

(יד) עד ישוב בשמחה, ומן המאמר והלכו עמים רבים הוא מפסיקתא רבתי פל"ט פסקא הרנינו עיין ילקוט [illegible] רמז תקנ"ח. והרב האברבנאל בישועות משיחו העיון השלישי סוף פ"ד הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא, וצ"ל פסיקתא רבתי והילקוט השמיטו. (טו) הציון פסיקתא מוסב על בר קפרא. (טז) חסר הציון. (יז) חסר הציון. (יח) חסר הציון. (יט) בסוף הרמז. (כ) בטעות מציין שם ב"ר פ"ם וצ"ל פסיקתא. וכן הציון מדרש על המאמר רשב"ג פתח, ג"כ בטעות וגם זה הוא בפסיקתא שם. וכמו כן כל הרמז רנ"ז רנ"ח ורנ"ט. (כא) מן המאמר כל מאהביך שכחוך והציון פסיקתא שלפניו מוסב גם על זה. (כב) ד"ה הראשון הוא מן פסקא החודש וד"ה האחרון הוא מפסקא בחדש השלישי. (כג) מן המאמר ד"ה שובה ישראל משל ללסטים וחסר הציון פסיקתא וכן רמז תקל"ג עד אהי' כטל לישראל הוא מהפסיקתא שם, והציון פסיקתא רבתי בראש רמז תקל"א מוסב גם על התחלת רמז תקל"ב, עד ד"ה שובה ישראל. (כד) במאמר בני אדם וחסר הציון פסיקתא. (כה) הציון פסיקתא מוסב על המאמר גשם נדבות. (כו) המאמר תני רשב"י עד שלא חטא אדם הראשון הוא מפסיקתא פסקא החודש וחסר הציון. (כז) בסוף הרמז. (כח) במאמר ר' יודן בן גדיא וריב"ל וחסר הציון.

מקום	רמז	נמצא בפסקא	מקום	רמז	נמצא בפסקא
שם	תתל"א	החודש	שם	תתצ"ח	העומר
שם	תתנ"ג	פרה	שם	תתקי"ב	ביום כלות משה
שם	תתנ"ד(כט)	שובה	שם	תתקי"ח	נחמו
שם	תתנ"ט	אנכי	שם	תתקכו(לא)	אחרות דסוכה
שם	תתס"ב	החודש	דניאל	אלף ס"ו	איכה
שם	תתס"ז	ותאמר ציון	שם	שם	דברי ירמיהו
שם	תתע"ו	שוש אשיש	עזרא	אלף ס"ז	שובה
שם	שם	את קרבני	שם	אלף ס"ט	פרה
שם	תתפ"א	סוכה	ד"ה	אלף פ"ב	החודש
שם	תתפ"ה	ותאמר ציון	רות	(תר"א)	נחמו
שם	תתפ"ט	בחד' השלישי	"	(תר"ב)	"
משלי	תתקל"ב	דברי ירמיהו	שם	תר"ד	את קרבני
שם	שם	שם	איכה	תתקצח(לב)	דברי ירמיהו
שם	שם	עשר תעשר	שם	אלף ל'(לג)	ותאמר ציון
שם	תתק"מ	סוכה	"	(ל"א ל"ב)	"
שם	תתקמ"א	בחד' השלישי	"	(ל"ג ל"ד)	"
שם	תתק"ן	החודש	אסתר	אלף נ"ג	החודש
שם	שם	את קרבני	שה"ש	תקפ"ו(לד)	בחר' השלישי
שם	תתקנ"ב	כי תשא	שם	שם	החודש
שם	תתקנ"ג	שם	שם	שם (לה)	שם
שם	תתקנ"ה	את קרבני	שם	שם (לו)	שם
שם	תתקנ"ו (ל)	דברי ירמיהו	שם	שם	ביום כלות משה
שם	תתק"ס	בחד' השלישי	קהלת	תתקס"ו	העומר
שם	תתקס"א	כי תשא	שם	תתקס"ז	אחרי מות
שם	שם	שובה	שם	תתקע"ה	ביום השמיני
שם	תתקס"ב	ביום כלות משה	שם	תתקע"ז	פרה
שם	תתקס"ד	בחד' השלישי	שם	תתקפט (לז)	ביום השמיני
שם	שם	שם	שם	שם (לח)	שובה
איוב	תתצ"ז	נחמו	"	"	"

רשימה ב'

מכל המקומות אשר הילקוט מביא את הפסיקתא רבתי ובאיזה פסקא המאמרים נמצאים.

מקום	רמז	נמצא בפסקא	מקום	רמז	נמצא בפסקא
יתרו	רצ"ג	כ"ב, תניתא דעשרת	שמואל	ע"ז	מ"ג, כי פקד
"	"	הדברות	שם	ע"ח	שם
חקת	תשס"ד	י"א, יהודה וישראל	שם	קי"א	ז', ויהי המקריב
שופטי'	נ'	י"ג, אני אפרים	שם	קמ"ד	ו', ותשלם כל המלאכה
שם	נ"א	י"ב, זכור	שם	קס"ה	י"א, יהודה וישראל מלכים

(כט) מן המאמר מכסה פשעיו וחסר הציון. (ל) במאמר ד"א עבד משכיל וחסר הציון. (לא) הציון בלבד מדרש וצ"ל פסיקתא. (לב) מן המאמר א"ר שמלאי מאי דכתיב כו', וגם התחלת רמז תתקצ"ט, הוא מפסקא דברי ירמיהו וחסר הציון. (לג) וחסר שם הציון וכן חסרים הציונים מכל הילקוט דאיכה. (לד) מן סמכוני באשישות וחסר הציון. (לה) מן דומה דודי לצבי ג"כ מפסקא דהחודש וחסר הציון. (לו) בפ' ענה דודי. (לז) בפ' תן חלק לשבעה והציון פסיקתא נשמט ממקומו. (לח) בפ' שמח בחור והתחלת המאמר נמצא ג"כ בפסקא דהעומר.

מקום	רמז	נמצא בפסקא
מלכים	קע"ג	י"ד, פרה
שם	קע"ו (א)	י"א, יהודה וישראל
שם	קפ"ב	ו', ותשלםכל המלאכה
שם	קפ"ד	שם
שם	קפ"ה	שם
שם	קפ"ו	שם
שם	ר"ט	ר', ויקח אליהו
שם	רכ"א	כ"ה, עשר תעשר
שם	רמ"ט	כ"ו, דברי ירמי'
ישעי'	רנ"ו	מ', בחדש השביעי
שם	רע"ג	ל"ג, אנכי
שם	שכ"ח	י"ב, זכור
שם	שם	מ"א, תקעו שופר
	של"א	ל"א, ותאמר ציון
שם"	שם	שם
שם	של"ב	שם
שם	של"ו	ל"ג, אנכי
שם	של"ז	ל"ה, רני ושמחי
שם	שנ"ט	ל"ו, קומי אורי
שם	שס"ג (ב)	א', ר"ח
שם	שס"ד	ל"ד, גילי מאד
שם	ש"ע	ר', ויקח אליהו
שם	שע"א	שם
ירמי'	רס"ב	כ"ו, דברי ירמי'
שם	רע"ו	ל"א, ותאמר ציון
שם	רצ"ג	כ"ו, דברי ירמי'
שם	ש'	א', ר"ח
שם	שם	כ"ו, דברי ירמי'
שם	ש"ו	ה', ביום כלת משה
שם	ש"ח	כ"ו, דברי ירמי'
שם	שט"ו	ל"ז, שוש אשיש
שם	שכ"ו	כ"ו, דברי ירמי'
שם	שם	שם
שם	שכ"ח	כ"ז, שמעו
יחזקאל	ש"ע	ל"ג, אנכי
הושע	תקי"ז	י"א, יהודה וישראל
שם	תקכ"ח (ג)	ג', ביום השמיני נשיא
שם"	תקל"א (ד)	מ"ד, שובה
צפני'	תקס"ו	כ"ו, דברי ירמי'
שם	תקס"ז	ח', ויהי בעת ההיא
זכרי'	תקס"ט	ל"ה, רני ושמחה

מקום	רמז	נמצא בפסקא
שם	תקע"ח	ל"ט, ילמדנו רבינו שופר שניקב
תהלים"	תרכ"ז"	ט', למנצח על הנגינות
שם	תר"ן	ל"א, ותאמר ציון
שם	תשי"ח	מ"ה, לדוד משכיל
שם	תש"ך	כ"א, עשרת הדברות
שם	תשכ"ג	ט', למנצח על הנגינות
שם	תשמ"א	א', ר"ח
שם	תשפ"א	ב', מזמור שיר חנוכת
שם"	תשצ"ו"	כ"א, עשרת הדברות
שם	תת"ח	כ"ג, פסקא תליתאי
שם	תתט"ו)	כ"א, עשרת הדברות
שם	תתט"ז)	
שם	תתכ"ז	י"ב, זכור
שם	תתס"ב	ו', ותשלם כל המלאכה
שם	תתע"ד	א', ר"ח
שם	תתע"ז	מ' בחדש השביעי
שם	תתע"ח	ח', והי' בעת ההיא
שם	תתפ"ר (ה)	כ"ח, על נהרות בבל
שם	תתפ"ח	כ"ג, פ' תליתאי
משלי	תתקל"ב	כ"ה, עשר תעשר
שם	תתקל"ז	כ"ג, פ' רבעייתא
שם	תתקמ"ג	כ"ב, פ' תנייתא
שם	תתקנ"ג	ז', ויהי המקריב
שם	תתקנ"ט	ח', והי' בעת ההיא
שם	תתקס"א	כ"ב, פ' תנייתא
שם	תתקס"ד	י"ז, ויהי בחצי הלילה
איוב	תתק"ה	כ"ד, דברא שתיתאי
שם	תתק"ו	כ"ג, פ' תליתאי
שם	שם	י"ב, זכור
שם	תתק"ח	מ"ז, אחרי מות
שם	תתקכ"ב	כ"ג, פ' רבעייתא
דניאל	אלף ס'	י"א, יהודה וישראל
שם	אלף ס"ב	ל"ה, רני ושמחה
שה"ש	תתקפ"ח	מ', בחודש השביעי
שם	שם (ו)	ל"ז, שוש אשיש
שם	שם (ז)	ה', ביום כלת משה
שם	תתקצב (ח	י"א, יהודה וישראל
שם	שם	י', כי תשא
שם	תתקצד (ט	כ"א, עשר דברים
קהלת	תתקפ"ט	ג', ביום השמיני נשיא

(א) מוסב גם על סוף רמז שלפניו (ב) חסר הציון פסיקתא רבתי (ג) הציון מוסב על המאמר ד"א תרגלתי (ד) וכן רמז תקל"ב עד וקח טוב (ה) מן המאמר א"ל נבוכדנצר מה אתם יושבים ובוכים הוא מפס"ר פסקא ותאמר ציון אות ד' (ו) במאמר עורי צפון (ז) מן המאמר באתי לגני (ח) הציון גם מוסב גם על ד"א הראשון (ט) סוף שה"ש עד ר' תנחומא פתח.

ו) מה שהביאו הקדמונים ממנה לפסק הלכה.

א) רבינו יוסף טוב עלם, מובא בשמו במחזור ויטרי (עיין בית האוצר דף כ"א ע"ב), סימני ההפטורות מי"ז בתמוז עד סוף החומש, דש"ח נו"ע אר"ק שד"ש, והוא עפ"י הפסיקתא, וכן ברש"י בפרדס הגדול (סדר פרשיות דף ס' ע"א), מי"ז בתמוז עד סוף החומש, דש"ח נו"ע אר"ק שד"ש, ובשבת שבין ר"ה לי"כ מפטירין דרשו, ואם יש שבת בין י"כ לסוכות, מפטירין להאזינו שוש אשיש כו', לכך אנו עושין מהפטרות הללו סימן, לפי שאין משנין מסדרן וכו' וסיים שם בשם רבינו משולם ב"ר משה שהשיב לאחיו ר' נחמי', אותן הפטרות שפיסק רב כהנא, (ר"ל בפסיקתא) נמנו וגמרו שלא להחליף בהפטרה אחרת ע"כ, והתשובה הזאת מצאתי מובאת כלה, באור זרוע ה' קריאת מועדים סי' שצ"ד, ובה' ר"ח סימן תס"ד, וז"ל אשתקד בשנה שעברה ישבו זקני קהלינו ונתיישבו בדבר ונמנו וגמרו שלא להחליף אותן הפטרות שאומרין באלול ומט"ו באב ואילך באותה הפטרה של חתן הואיל ופסקה רב כהנא ע"כ. ועוד תראה שם בה' קריאת מועדים והפטרות סימן שצ"ב בשם ר"ת ז"ל נ"ל עיקר דקריאת הפטרות דש"ח נו"ע אר"ק שד"ש כמסודרות בפסיקתא ג' דפורענותא לפני ת"ב ז' דנחמות לפני קללות דמשנה תורה ותרי דתיובתא כו' ויש קורין וכו' וטעות היא בידם שאינם סדורות כך בפסיקתא כו' וכן העתקתי מכתב גלילי רבינו יוסף טוב עלם זצ"ל, וכן נ"ל עיקר עכ"ל הר"ת, ועיין תוס' מגילה ל"א ע"ב ובמרדכי מגילה פ"ד והובא בכסף משנה ה' תפלה פי"ג הי"ט, ועיין המנהיג ה' תענית סימן י"ז, ורבינו נסים באלפסי פ"ג דמגלה ובארחות חיים ה' קריאת ס"ת אות ס"ד, ובהרא"ש מגילה, פ"ד סי' י' ואבודרהם ס' הפרשיות (דף צ"ב ע"ד) וכלבו ה' קה"ת סי' כ', ובטור או"ח סי' תכ"ח, מהרי"ל ה' י"ז בתמוז (דף מ"ג ע"א ודף ע"ח ע"א וע"ב), כלם הביאו דברי הפסיקתא למקור, בענין ההפטורות, וקיימוהו וקבלוהו עליהם לפסק הלכה, ואחריו אין לשנות (כג).

ב) בהפרדס הגדול ה' לולב (דף מ"ה ע"ב) הביא וז"ל רבינו שלמה בליל שמיני ספק שביעי קידש בסוכה וישב בה וגם למחר עשה כן, וכן עשה רבינו יעקב בן רבינו יצחק הלוי קרשו בבית מאכלו [צ"ל ואכלו] חוץ לסוכה, ולמחר ביום אכלו בסוכה, וטעם שלהם מתלמוד ירושלמי וכן בפסיקתא משמע כו', וסיים ומביא ראיה מהפסי' ע"ש, והוא לפנינו בפסקא ביום השמיני עצרת (ע"ש בהערה ס"ג).

ג) בתוספת פסחים (דף מ' ע"ב ד"ה אבל) כתבו וז"ל: ובכמה דברים אנו סומכין על ספרים חיצונים ומניחין גמרא שלנו, ובמגילה ל"א ע"ב אמרינן ר"ח אב שחל להיות בשבת מפטירין חדשיכם ומועדיכם דהיינו חזון ישעיה ואנו מפטירין השמים כסאי, וכ"ה בפסיקתא וכו' עכ"ל, נראה ברור במקום „השמים כסאי" צ"ל שמעו דבר ה', וכ"ה בתוס' מגילה ל"א ע"ב ד"ה ר"ח בהדיא, כי ז"ל שם ואין אנו עושין כן (להפטיר חדשיכם ומועדיכם) אלא מפטיר בירמיה שמעו דבר ה' וכו' לפי שאנו נוהגין עפ"י הפסיקתא לומר ג' דפרענותא קודם ט"ב ואלו הן דברי ירמיה שמעו דבר ה' חזון ישעיה ע"כ, וכ"ה בר"ן מגילה פ"ג ומיהו האידנא נהוג עלמא

(כג) דברי הרמב"ם ז"ל (ה' תפלה פי"ג הי"ט), נפלאים בעיני אחד שכתב וז"ל, נהגו להיות מפטירין קודם לת"ב בג' שבתות בדברי תוכחות, שבת ראשונה מפטירין בדברי ירמי', שניה חזון ישעי', שלישית איכה היתה לזונה עכ"ל. והנה מלבד כי כפי מה שקבעו כל הקדמונים עפ"י הפסיקתא הפטרת שבת שניה היא שמעו, לא חזון, תמוה עוד יותר במה שמחלק פרשת חזון לשתי הפטרות, ובאמת היא הפטרה אחת, כי איכה היתה לזונה היא בפ' חזון ישעי', ועיי"ש בהג"מ שכתב, אבל אנו נוהגים להפטיר דברי ירמי', שמעו, חזון, סימן דש"ח, וכן איתא בפסיקתא עכ"ל. ולולא דמסתפינא הייתי מגיה בדברי רבינו ז"ל שכ"ל, שניה שמעו, שלישית חזון, ומלת „איכה היתה לזונה" הן הוספת המעתיק שהוסיף עפ"י הפסיקתא פסקא ט"ו, שמתחלת איכה היתה לזונה (עיין הערה א'), וכן תראה בסוף סדר תפלת השנה בהרמב"ם שם. הביא סדר ההפטרות כמו שסדורות בפסיקתא, וז"ל וכן נהגו רוב העם להיות מפטירין בנחמות ישעי' מאחר ת"ב עד ר"ה, בשבת שאחר ת"ב נחמו, בשניה ותאמר ציון, בשלישית עניה סוערה, ברביעית אנכי, בחמישית קומי אורי, בששית רני עקרה, בשביעית שוש אשיש ע"כ, לדעתי ט"ס יש כאן וצ"ל בחמישית רני עקרה, בששית קומי אורי, עפ"י הסימן אר"ק, וכסדר הסדורות בפסיקתא.

עלמא דלא מפטירין בחדשיכם ומועדיכם דהיינו חזון ישעיה כו׳, אלא מפטירין שמעו דבר ה׳ לפי שאנו נוהגים עפ״י הפסיקתא, ומתקנת הראשונים ז״ל להיות מפטירין תלתא דפורענותא כו׳. וכ״ה בהרא״ש (שם סי׳ יו״ד) והאידנא לא נהגינן הכי אלא מפטירין שמעו וכו׳, כסדר הפטרות הסדורות במדרש פסיקתא עכ״ל. ואיתא עוד בתוס׳ ברכות י״ח ע״א, יש דברים שאנו מניחין הגמרא שלנו ואנו עושין כספרים חיצונים כמו מחזון ישעיה כפסיקתא עכ״ל. והכוונה שאין אנו קורין חזון כדעת הגמרא רק שמעו כדעת הפסיקתא. ובהכרת צ״ל שכוונתם כן כי אם תאמר שכיונו על הפטרת השמים כסאי הנה זו לא נמצאת בפסיקתא כ״י כלל, וא״א לומר שכוונו להפסיקתא רבתי הנדפסת פ״א, ששם דרשו בהפטרת השמים כסאי כמו שסיימו שם „ממה שהשלים בנביא והיה מדי חדש בחדשו״, הלא הפטרה זו אנו אומרים בכל שבת שחל בה ר״ח בכל השנה ולכן נמצא בפסיקתא רבתי שם מדרש עליה, אבל בר״ח אב שחל בשבת אנו קוראים שמעו, מג׳ דפרענותא כמבואר בתוס׳ מגלה ובהר״ן ובהרא״ש להדיא, ועיין תשובת תרומת הדשן סימן י״ט, שפלפל הרבה והעלה שדברי התוספת פסחים עיקר ומ״ש נראה לפע״ד. — והנה בתוס׳ פסחים סיימו עוד. ובפ׳ ויחל אנו קורין בתענות שלנו אע״ג דתנן במגלה (שם) שקורין בתענות בקללות וברכות, ואנן סומכין על מס׳ סופרים (פי״ז). וכ״ה בתוס׳ ברכות שם. שכתבו וכמו ויחל שיש בגמרא דבתענות קורין ברכות וקללות, ובמס׳ סופרים ויחל, וכ״ה בהרא״ש שם, שכתב וכן נמי בתענות אנו קורין ויחל וכו׳, אלא אנו עושין עפי׳ מס׳ סופרים עכ״ל. מכל זה שהבאתי תראה שיש לתקן באור זרוע הגדול ה׳ תפלה סי׳ פ״ח, שכתב מיהו אשכחן שאנו נוהגין עפ״י אגדה כנגד תלמודנו, דאמר במגלה בתעניות קורין ברכות וקללות, ואמר בפסיקתא דקורין ויחל, וכן עמא דבר עכ״ל. צ״ל ואמר במס׳ סופרים, וכן עוד הפעם בח״ב ה׳ ע״ש סי׳ כ״ג, כתב וז״ל: ואת״ל דפליג אתלמוד דירן, נראה בעיני דיש לנהוג כמו בפסיקתא, הרי מצינו שאנו מניחין תלמוד דירן, ועושין עפ״י שאר ספרים של אגדות וכו׳, ותנן במגלה בתענית קורין ברכות וקללות, ואנו רגילין לקרות ויחל, משום דסמכינן אפסיקתא שיש שם שצריך לקרות ויחל, ותו במגלה שם ר״ח אב שחל להיות בשבת מפטירין חדשיכם, ואנו מפטירין שמעו דבר ה׳, ובשבת שלפני ת״ב מפטירין חזון ישעי׳, כדאיתא במס׳ סופרים עכ״ל, הוא ט״ס ויש להתקן וצ״ל משום דסמכינן אמס׳ סופרים שיש שם שצריך לקרות ויחל, ואח״כ צ״ל בסיום המאמר, כדאיתא בפסיקתא, ומשולש הטעות הזה, באור זרוע ה׳ קריאת ד׳ פרשיות סי׳ שצ״ב שכתב ונראה דסמכינן אפסיקתא שמסודר בה דש״ח לפני ט״ב וכו׳. ואל תתמה דה״נ תנן לקמן דקרינן בתעניות ברכות וקללות ואנן קורין ויחל וסמכינן אפסיקתא שאומר שם ויחל קרינן ע״כ, צ״ל וסמכינן אמס׳ סופרים, אולם בה׳ אבלות סימן תכ״א מובא לנכון וז״ל: ועפ״י ספרים החיצונים אנו נוהגים הרבה דברים כגון ויחל משה בתעניות ובמס׳ מגילה אמרינן שאומרים ברכות וקללות, וכן אמרינן במגילה ר״ח אב שחל להיות בשבת מפטירין בחדשיכם. ואנו נוהגים עפ״י הפסיקתא להפטיר בה בשבת שלפני ת״ב עכ״ל.

ד) בא״ז ה׳ ע״ש סי׳ כ״ג כתב ש״מ שאין תנאי מועיל בקידוש מבית לבית, וקשה דאמרינן בפסיקתא פ׳ ולקחתם לכם [צ״ל בפסקא ביום השמיני עצרת] ריב״ל אמר צריך לקדש בתוך ביתו כו׳, מיהו נראה בעיני כו׳, הלכה למשה דתנאי מועיל בקידוש אפילו מבית לבית וכדמשמע בפסיקתא כו׳. שיש לנהוג כמו בפסיקתא וכו׳. וכן עוד שם ה׳ סעודה סי׳ קצ״ט, לענין רצה והחליצנו, והא דמברכין רצה והחליצנו כו׳, ולא מברכין או״א קדשנו כו׳, מצאתי עיקרו בפסיקתא ותאמר ציון (עיין הערה מ״ד).

ה) השבולי לקט, כ״י ערוגה הראשונה סי׳ כ״ג, הביא כהנים שפותחין אצבעותיהן יש בה ממש או מסורת, והביא ע״ז דברי הפסיקתא דהחדש (עיין הערה קי״א).

ו) הגה״מ ה׳ מלכים פ״א ה״ז אות ב׳, לענין שאם הבן ממלא מקום אביו בחכמה וביראה שהוא קודם לכל אדם, הביא וז״ל: בפסיקתא מוסיף ובלבד שיהא נוהג כמנהג אבותיו, וכן הביא הכ״מ שם, בשם הפסיקתא.

וזולת זה יש עוד הלכות ודינים הרבה מפוזרים במקומות רבים בפסיקתא, כמו

כמו לדוגמא לענין טומאה, המת בתוך הבית, הבית טהור יצא ממנו ה״ה טמא. (פסקא פרה עיין הערה ט׳) וכן שצריך להעמיד שני אנשים אצל הש״ץ בתענות לסייעו, (פסקא זכור עיין הערה י״ז). ושהספלים צריכים שיהו פוקקין בשעת הנסוך (פסקא את קרבני עיין הערה כ״א), וכן יש ללמוד מסדור הדרשות בפ׳ שור או כשב שיש לומר במנחה בשבת צדקתך כהררי אל בראשונה (עיין הערה ל״ו), וכן האוכל פירותיו טבולים למעשר עני חייב מיתה (פסקא עשר תעשר), וכן שאסור להניח ס״ת פתוח ולצאת (פסקא שמעו ע״ין הערה ל״ו), וכדומה הרבה, ולא הצגתים כלם הנה, להקל על הקורא.

ז) הקדמונים מביאים לפעמים פסיקתא וכוונתם לפסיקתא רבתי.

א) תוס׳ יבמות דף פ״א ע״ב ד״ה פרך, כדאמר בפסיקתא דפרשתא יהודה וישראל רבים כו׳. שנמשלו ישראל לאגוז שיש בו ג׳ מינים של פרך שנפרך מעצמו עכ״ל. וכן מובא בתוס׳ זבחים ע״ב ע״ב ד״ה ה״ג, ובהר״ש ערלה פ״ג מ״ז ד״ה אגוזי פרך, גם באור זרוע הגדול ה׳ צדקה סי׳ א׳, והוא בפסיקתא רבתי פי״א.

ב) תוס׳ ר״ה י״ז ע״ב ד״ה שלש עשרה, והכי איתא בפסיקתא ותאמר ציון וכו׳, והוא בפסיקתא רבתי שם.

ג) תוס׳ ר״ה כ״ה ע״א ד״ה זיל, כדאיתא בפסיקתא בפסוק [צ״ל בפסקא] תקעו בחדש שופר וכו׳, צ״ל תקעו שופר בציון, והוא בפסיקתא רבתי פמ״א, ולפני בעלי התוס׳ היה ג״כ הטעות בפסיקתא רבתי כמו שהוא עוד לפנינו תקעו בחדש שופר, במקום תקעו שופר בציון, והגאון מהרז״ם הסגיר מלת „בחדש" ורשם עליו „נוסחא ישנה" ובאמת אינה נוסחא ישנה, רק ט״ס ובסיום ההלכה נאמר גם שם על נכון „ומנין ממה שהשלים בנביא תקעו שופר בציון„.

ד) תוס׳ ב״ב ע״ה ע״א ד״ה חד, וכן מוכח בפסיקתא ע״כ, הוא בפסיקתא רבתי פל״ב פסקא עניה סוערה, אף כי שהפסקא הזאת מן הפסיקתא הישנה לקוחה בכ״ז מאשר שנמצאה גם ברבתי כוונו חכמי התוס׳ אל הפסיקתא רבתי.

ה) תוס׳ ערובין צ״ו ע״א ד״ה מיכל, בפסיקתא ר״ח בשם ר׳ אבהו אמרו כו׳, הוא ברבתי פכ״ב פסקא תניתא דעשרת הדברות, ומקור המאמר הוא בירושלמי ברכות פ״ב ה״ג. והנה אף שהראיתי לדעת מכל המקומות הנ״ל שדרך בעלי התוס׳ לכנות הפסיקתא רבתי בשם פסיקתא סתם, מ״מ מצאתי פעם אחת בסוכה ל״ו ע״א ד״ה אתרוג, כדרשינן דברי חכמים כו׳, ונרשם שם בתוס׳ „פסיקתא רבתי„ והוא בפסקא ג׳, ונראה שהיא הוספה מאיזה מגיה אשר רשם מקום המאמר שהובא בתו׳.

ו) תוספות ישנים יומא ט׳ ע״א ר׳ יוחנן בן תורתא, בפסיקתא מפרש שנתגייר ע״י פרה, הוא ברבתי פי״ר פסקא פרה, והריטב״א בחרושי יומא שם הביא זה בשם ירושלמי, אולם אין זכר מזה בירושלמי כאשר כבר התעורר הגאון מהר״ץ חיות באמרי בינה סי׳ ב׳, ומצאתי המאמר גם במדרש עשרת הדברות (בית המדרש ח״א צד ד׳) והגאון בעל סה״ד ערך תנונא הביא המעשה בשם פ׳ מעשיות.

ז) בתנחומא ריש האזינו. מובא ראיתא בפסיקתא אדם נמשל לי״ב מזלות בתחלה כשנולד נדמה לטלה שהוא רך ומתגבר כשור כשגדל כו׳ ע״ש (כד) הוא בפסיקתא רבתי פ״כ פסקא מתן תורה, וכן במנהגים הנדפס במחזורים (מנהג של שבת סי׳ מ׳) הביא וז״ל בפסיקתא דורש סמך למזכיר נשמות מטעמי המזלות שנבראו זאח״ז וכו׳, כוון למאמר התנחומא שהביא בשם הפסיקתא ובעל המנהגים חשב כי כן נדרש הסמך הזה בפסיקתא ולא ידע כי המאמר בתנחומא לכך רגילין להזכיר נשמות כו׳ הוא הוספת המעתיק כמו שכתבתי לעיל בהערה כ״ד. ויש להעיר שבתנחומא

(כד) ויש להעיר שהמאמר הנמצא שם באמצע לכך רגילין להזכיר נשמות, עד מוציאין ומעלין אותן כאבן מן הקשת, הוא הוספה ומובא פנימה באמצע המאמר, ועי׳ א״ח לרבינו אהרן הכהן מלוניל ה׳ יו״כ אות ל״ד וז״ל ומה שנהגו לזכור המתים מצאנו סמך בירושלמי כשם שהאבן יורה הקשת כך מעלים צדיקים מדיני של גיהנם כשאומר זכר צדיק לברכה, ולכן נוהגין לזכור אותן ביוה״כ כו׳ ע״ש, ולא מצאתי בירושלמי ואולי כאן ג״כ להפסיקתא רבתי, כאשר מבואר שם, ואחריו מה אתה בורא קשת שמא תאמר כיון שירד לגיהנם אין לו תעלה כיון שמבקשין עליו רחמים זורק אותו מן הגיהנם כאבן מן הקשת ע״כ.

שבתנחומא שם הביא וכן איתא בת"כ כפר לעמך אל המתים כו', צ"ל בספרי והוא בסוף שופטים ואולי היה לפני המעתיק ספרא במקום ספרי, בטעות והשמיט המלה הזאת והציג במקומה ,ת"כ" ודברי התנחומא שם היא הוספה מאוחרת כמו שמצויין שם חדש הוא, ועיין בב"י ה' שבת סי' רפ"ג, שהביא בשם שבולי הלקט שכתב וז"ל מצאתי בשם ה"ר שניאר שמעתי שיש בדרש כפר לעמך ישראל אלו החיים כו' ע"כ. והתימה הלא מפורש הוא בספרי כמו שציינתי ומרן ב"י ה' יו"כ סוף סי' תרכ"א, הביא בעצמו דברי הספרי בשם המרדכי ע"ש.

ח) במדרש שמ"ר פי"א הה"ד חזית איש מהיר במלאכתו כדכתיב בפ' ותשלם כל המלאכה עיין ביפ"ת שם, והאמת שבוונת בעל המדרש לפסיקתא רבתי פסקא ותשלם כל המלאכה, ושם דורש על הפסוק הזה, ופה קצר הסדר או המעתיק והציג בפ' וצ"ל בפסיקתא, וכן העיר הגאון מהרז"ם ז"ל.

ט) בפרדס הגדול לרש"י (ה' חנוכה דף מ"ו ע"ג דפוס קושטאנדינה) הביא וז"ל בתנחומא ובפסיקתא ותשלם כל המלכה אמרינן מאד עמקו מחשבותיך עלינו אר"ח בכ"ה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן כו', והוא ברבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה, גם מה שמסיים שם בפרדס הגדול, ובמדרש מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, שבעה חנוכת הן כו', הוא בפסיקתא רבתי פסקא ב'.

י) רש"י בפי' המיוחס לו (דה"ב ט"ו ו'), מפרש בפסיקתא, כתוב אחד אומר אלמוגים כו', הוא בפסיקתא רבתי פל"ג פסקא אנכי.

יא) אור זרוע ה' חנוכה סי' שכ"ב, תניא בפסיקתא בענין חנוכה נר חנוכה שהותיר ביום ראשון מוסיף עליו ביום שני ומדליקו, ביום שני מוסיף עליו ביום שלישי כו', הוא בפסיקתא רבתי ריש פסקא ג' פסקא ביום השמיני נשיא, ומובא ברוקח ה' חנוכה סי' רכ"ו, ובמרדכי פרק במה מדליקין, ובמרן ב"י או"ח תרע"ו בשם הפסקתא רבתי, אולם בסמ"ג ה' חנוכה, ובשבולי הלקט כ"י ערוגה ה' סי' קפ"ה, ובנדפס ה' חנוכה סוף סי' נ', ובהרא"ש שבת פ"ב, ובאבודרהם ס' תפלת חנוכה, הביאו המאמר הזה בשם השאילתות, ובאמת השאילתות לקח דבריו מהרבתי.

יב) שבולי הלקט כ"י (ערוגה השלישית סי' קנ"ו), ובנדפס (סי' מ'), ומובא בתניא רבתי (סי' כ"ז), כתב וז"ל בפסיקתא אמרו בש"ר יוחנן צריך שיהא עיניו בכוס ושיהא בידו של ימין ושתהא ידו גבוה מן הטבלא טפח ושיהא מברך באימה ולא בקלות ראש ע"כ, והוא בפסיקתא רבתי ריש פ"ט פסקא למנצח על הנגינות, ובלי ספק ראה מובא כן באיזה ספר מן הגאונים כמו שסיים בכ"י „מצאתי בשם ר' אבינדר כהן צדק", כי הוא בעצמו כאשר הביא מהרבתי יכניה פסיקתא רבתי, עיין לעיל הערה י"ב, ולפלא בעיני שהביא המאמר הזה צריך שיהא עיניו בכוס בשם פסיקתא רבתי, הלא הוא מבואר בירושלמי ברכות סוף פ"ז, והמאמר שיהא מברך באימה לא בקלות ראש ליתא בירושלמי, ועיין בבלי ברכות נ"א ע"א, י' דברים נאמרו בכוס כו'.

יג) הרוקח (ה' ד' פרשיות סי' רל"ד). ובפסיקתא קומי אורי שבוע שבן דוד בא מביאין קורות של ברזל ונותנין לו על צוארו כו', הוא בפסיקתא רבתי פסקא קומי אורי, וצ"ל ברוקח פסיקתא רבתי, כי הרוקח רשם תמיד הפסיקתא לחוד, ופסיקתא רבתי לחוד, עיין לעיל אות ה' סימן י"ג ובהערה י'.

וכן ברוקח (ה' ברכות סוף סי' שכ"ט) בפסיקתא מתעטף ומברך שאם זרועו מגולה מכסה אותה ומברך שתהא המצוה באימה ע"כ, הוא ג"כ ברבתי פ"ט. ויש ג"כ לתקן פסיקתא רבתי, במקום פסיקתא.

יד) המרדכי (ה' קטנות סי' תתקנ"ב), הר"ש (ה' קטנות ה' ס"ת סי' ייב). הטור (ה' תפילין פ"א סימן צ'), הגה"מ (ה' תפילין פ"א אות צ'), כלם הביאו בשם הפסיקתא כי ביה ה' צור עולמים העה"ז נברא בה"א והעוה"ב ביו"ד מה יו"ד יש לה נקודה אחת למטה ע"כ, הוא בפסיקתא רבתי סוף פכ"א פסקא עשרת הדברים, וכן מובא כן במנהיג (ה' תפילין) וסיים כך אמרי' בפסיקתא בפרשת מתן תורה, אולם יש לתקן בדבריו שצ"ל בפסקא עשרת הדברות, ופסקא מתן תורה היא פסקא אחת מוקדמת, והתימא כי כלם כאחד הביאו את הפסיקתא רבתי למקור ובאמת נשנה המאמר הזה בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א, ועיין בבלי מנחות כ"ט ע"ב, וכן מצאתי המאמר במסכת היכלות פ"ז (בית המדרש ח"ב צד מ"ו).

בהמנהיג

טו) בהמנהיג (ה' תענות אות י"ד) הביא בשם ר"ת פתרון י"ג מדות, ה' ה' הם ב' מדות דאיתא בפסיקתא ותאמר ציון כו', הוא ברבתי בפסקא הזאת, וכוון לדברי התוס' ר"ה י"ז ע"ב, כמו שהבאתי לעיל סימן ב'.

טז) לעיל סימן י"ד הבאתי בשם המרדכי מה' קטנות, וכן ראיתי עוד במרדכי שבועות פ"ג כתב וז"ל: וכן צדקיהו אפשר שנתינת ידו היא נתינת יד לישבע בס"ת כך היה נראה מדאמרינן בפסיקתא עכ"ל. כוונתו להפסיקתא רבתי פכ"ו פסקא דברי ירמי' אות ג' וכן מובא בשו"ת מהר"ם רוטנבערג ח"ג תשובה קמ"ח (הנדפס מכ"י ישן עם הערות והגהות מידידי הרה"ג אוצר בלום מוהר"ר ר"ן ראבינאוויטץ נ"י), שכתב בפסיקתא פ' דברי ירמי' שבא נבוכרנצר להגלות אותו גלות ראשונה של יכניה כו' ע"ש.

יז) רבינו אהרן הכהן מלוניל, בספרו ארחות חיים (ה' תפילין אות כ"ח) הביא וז"ל בירושלמי ובפסיקתא כתוב ריב"ז לא הוו זזין מניה תפלין לא בקייטא ולא בסתוא כו ע"כ. הוא בירושלמי ברכות פ"ב ה"ב, ובפסיקתא רבתי פכ"ב פסקא תניתא דעשרת הדברות, וראיתי באור זרוע הגדול סימן תקל"ב הביא זאת בשם מדרש ילמדנו, פ' אני פי מלך שמור, וכן מתחלת הפסקא הזאת ברבתי. וכן בארחות חיים (שם אות כ"ה) ובפסיקתא משמע ששני תגין יש א' למעלה וא' למטה ע"כ. הוא בפסיקתא רבתו פכ"א, עיין לעיל סימן י"ד, (שם ה' קריאת ס"ת אות נ"ט) ובפסיקתא איתא במדרש [צ"ל בפסקא] ותשלם כל המלאכה אר"ח בכ"ה בכסלו נגמרה מלאכת המשכן כו', הוא בפסיקתא רבתי פ"ו, (שם ה' שבת אות ג') הביא מאמר גדול בשם ה"ר יהודה ב"ר יקר ז"ל, ובתוך דבריו הביא ואמרינן בפסיקתא יעקב אבינו מזומן לסעודת הקב"ה לע"ל ע"כ. הוא בפסיקתא רבתי סוף פסקא מ"א פסקא תקעו שופר בציון, (שם ה' ר"ה אות ב') כתב וז"ל פסיקתא כשרן הקב"ה אדה"ר שתף מרה"ר למרה"ד והתנה עמו שכך ידין את בניו במדת רחמים כו', הוא בפסיקתא רבתי פסקא בחדש השביעי.

יח) האבודרהם (סדר חנוכה דף ס"ב ע"א) ומפרש הטעם בפסיקתא מפני שנשלמה מלאכת המשכן בכ"ה בכסליו ע"כ. הוא ברבתי פ"ו ולקח דבריו מא"ח (עיין לעיל סי' י"ז), (שם סדר תפלת התעניות דף ע"ח ע"א) וחכמי צרפת אומרים כי ה' ה' הם שתי מדות ויביאו ראיה מדאמרינן בפסיקתא ותאמר ציון כו', כוון לדברי התוס' ר"ה י"ז ע"ב, והוא ברבתי פל"א פסקא ותאמר ציון.

יט) הריא"ז באלפסי (מילה סוף פ"ג סי' ג') כתב וקורין בפ' נשא בנשיאים ג' בכל יום ומפרש בפסיקתא משום שנשלם מלאכת המשכן בכ"ה בכסלו ע"כ, הוא ברבתי פ"ו, וכן מובא כן בשם פסיקתא בא"ח ה' קריאת ס"ת אות נ"ט, ובכלבו פ"כ, ובאבודרהם סדר חנוכה, גם בטור או"ח סי' תרפ"ד.

כ) רבינו בחיי (תרומה בפ' ועשו ארון עצי שטים), וז"ל וכן הכבוד אין יודעין מקומו ומזה אומרים המלאכים ברוך כבוד ה' ממקומו, כך דרשו בפסיקתא ע"כ. כוון למאמר פסיקתא רבתי פ"כ, פסקא מתן תורה.

כא) הציוני (כי תשא דף נ"ו ע"ד) כתב כדאיתא בפסיקתא דרב כהנא אמר לשור מה אברא אחריך ע"כ, הוא בפסיקתא רבתי פ"כ פסקא מתן תורה, מ"מ ברא הקב"ה בניסן, ולא נברא באייר, לפי שבשעה שברא הקב"ה את עולמו כו', ואחר החשך מה אתה בורא כו', ר"ל שור שהוא מזל אייר, וזה כוונת הציוני אמר לשור מה אברא אחריך, עפי' המאמר ואחר החשך מה אתה בורא, וכן מובא המאמר מהפסיקתא, בס' רזיאל הגדול (דף י"א ע"א), וסיים כך נדרש במדרש, וכוונתו לפסיקתא רבתי ומזה נראה שלפני המחבר הזה כבר היתה הפסיקתא רבתי מסודרת.

כב) בעל הטורים (פקודי מ' י"ח) ויקם את המשכן משכן לא נאמר אלא המשכן לרבות משכן של מעלה, כדאיתא בפסיקתא, שצוה הקב"ה למלאכים של מעלה להקים לו משכן למעלה ע"כ, הוא בפסיקתא רבתי פ"ה, פסקא ויהי ביום כלת משה.

כג) בס' מקראי קודש מה"ר יוסף סאמיגה (ח"ב פ"א דף י"ח ע"ב), וכדאיתא בפסיקתא מתי אבא ואראה וכו', אימתי אתה מחזיר לנו הכבוד כו', הוא ברבתי ריש פסקא א'.

כד) המפרש במחזורים הישנים ביוצר לשבת חנוכה בפיוט שני זיתים, הביא כדאיתא בפסיקתא מנורה הט־ורה זו כנ"י, כוונתו לפסיקתא רבתי פ"ח ויהי בעת ההיא, גם ביוצר לפ' שקלים, בפיוט אל מתנשא לכל הראש וצדקתם תכתוב בספר, כדאיתא בפסיקתא בא וראה חיבתן של ישראל שעבירותיהם מביאות אותם לידי מעלות גדולות כו', הוא ברבתי פ"י פסקא כי תשא (אות י"ג ד"ה זה יתנו בא וראה כו'), וכן ביוצר לפ' זכור, בפיוט זכור איש אשר הגויע אב ללא עתו, הביא המפרש בזה אל גמלות חסד, במדרש פסיקתא יעקב היה מבשל עדשים כו', הוא בפסיקתא רבתי פי"ב פסקא דזכור (אית ד'), וכן ביוצר לפ' פרה, בפיוט קפאון חוק, ואגדה זו בפסיקתא שדורש כו', פרה זו מצרים, הוא בפסיקתא רבתי סוף פסקא פרה פי"ד, ולקוחה מפסיקתא דילן פסקא פרה.

ח) מקומות שמובא בהם מאמרים בשם הפסיקתא ולא נמצא בפסיקתא, גם לא ברבתי.

הנה באות ה' הצגתי לפני הקוראים, המקומות אשר הקדמונים מביאים מאמרים בשם הפסיקתא אנה הם נמצאים בפסיקתא לפנינו. גם הראיתי לדעת באות ז' כי הרבה מהם מביאים מאמרים בשם פסיקתא סתם, והם נמצאים ברבתי, אמנם יש עוד מקומות אשר הקדמונים הביאו מאמרים בשם פסיקתא, ואינם נמצאים לא בפסיקתא דילן, גם לא ברבתי.

א) תוס' יבמות ט"ז ע"ב ד"ה פסוק, כתבו וז"ל, ובפסיקתא בח' שמות של מטטרון מונה נמי נער ע"כ, וזה לא נמצא לא בפסיקתא דילן, ולא ברבתי, ובתוס' חולין דף ס' ע"א ד"ה פסוק, הביאו זה בשם ספר יוסיפון, וגורסין שבע במקום שמונה, ונכתב בצדו „שבעים" ונראה כי היא הגי' האמתית, ואולי יש לתקן בתוס' במקום ובפסיקתא, צ"ל בס' היכלות, או בפרקי היכלות, כמ"ש הציוני (פרשה בראשית דף י"ד ע"א) אמר ר' ישמעאל שאלתי למטטרון שר הפנים מה שמך א"ל שבעים שמות נגד שבעים אומות שבעולם כעין שמו של הקב"ה מלכי, אבל מלכי קורא אותי נער ע"כ, וכן הובא בשל"ה חלק עשרה מאמרות סוף מאמר שני, ועיין בהיכלות רבתי פכ"ו (בית המדרש ח"ג צד ק"ד) ממטרון שנקרא שמו על שמונה שמות, ואולי היה הפסיקתא ופרקי היכלות בקובץ אחד, ורבותינו בעלי התוס' רשמו ע"ש התחלת הקובץ, ועיין הקדמת מדרש אגדת בראשית שהביא וז"ל והי' נמצא ג"כ בידי חכמי התוספת, ס' שבעים שמות למט"ט, וקראו אותו בשם פסיקתא עיי"ש.

ב) תוס' שבת קי"ט ע"ב דה כל כתבי, וז"ל ור"י אומר דיש בפסיקתא במעשה דר' ישמעאל בן אלישע דקאמר התם כשישראל נכנסין לבתי כנסיות ואומרים יהש"ר מברך בקול רם מבטלין גזרות קשות עכ"ל. וזה לא נמצא בפסיקתא. ודברי התוס' מובאים במרן ב"י (או"ח סי' נ"ו) ולדעתי צ"ל בתוס' במעשה מרכבה דר' ישמעאל בן אלישע, והוא ספר היכלות, או צ"ל בפ' דר' ישמעאל, ור"ל בפרקי ר' ישמעאל, כי ס' היכלות נקרא ג"כ פרקי ר' ישמעאל. ועיין פחד יצחק ערך אמן שהביא דברי התוס' הללו, וז"ל דיש בפסיקתא דר' ישמעאל בן אלישע להשמיט מלת „במעשה" ואף שלא נמצא לפנינו בהיכלות היה כן לפני חכמי התוס', ועיין באור זרוע ה' שבת סי' מ"ב, ותקנו נמי לומר קדושה בנעימות ובקול רם דאמר ר' ישמעאל שמעתי נעימות קול וכו', והביא שם מאמר גדול מפרקי היכלות.

ג) תוס' ערובין י"ט ע"א ד"ה והאיכא, כתבו וז"ל ומיהו קשה דפסיקתא לא חשיב להם בשמות שלמה עכ"ל. והנה לא נמצא המאמר בפסיקתא רק במדרש ריש קה"ר, ובריש חזית.

ד) תוס' מנחות ס"ד ע"ב ד"ה ועל, כתבו וז"ל: ורש"י פי' בתפלת השחר דף כ"ד [צ"ל כ"ז ע"א] דבימי שלמה היה כשנשא את בת פרעה שישן עד ד' שעות והיו מפתחות של ביהמ"ק תחת מראשותיו, וה"נ איתא בפסיקתא ע"כ. וע"ז העיר הגאון הרי"ב שם, ברש"י שלפנינו בברכות לא מצאתי, אמנם במשלי ל"א פירש"י כך וסיים כדאיתא בפסיקתא ע"כ, והנה לא נמצא המאמר בפסיקתא רק במדרש וי"ר סוף פי"ב, ועיין במ"ר פ"י, ומובא בילקוט ירמיה רמז ש"כ, בשם מדרש וי"ד, וראיתי שגם האור זרוע הגדול ה' תפלה סי' פ"ה, הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא.

ה) הסמ"ג ה' ס"ת עשין סי' כ"ה (דפוס וויניציא דף ק"ח ע"א) הביא וז"ל: ובס' פסיקתא שהיה של רבינו יעקב (ר"ת) היה כתוב הקליפים צריכין עיבוד לשמן, והתפירה תהיה מבחוץ, ולא תהיה מבפנים עכ"ל. וכן בס' התרומה מרבינו ברוך מגרמיזא, בעל התוס', כתב בה' ס"ת סימן ר"ג וז"ל: ובס' פסיקתא של רבינו יעקב, והי' שם קצת דיני ס"ת, וכתב שם הקליפים וכו', אין כוונתם לפסיקתא שלפנינו או להרבתי, רק לספר פסקים, כי הראשונים חברו ספרי פסקים, כמו הלכות פסוקות של ר' יהודאי גאון, ועיין בהרמב"ם בהקדמתו לפירש המשניות, שכתב וחברו הגאונים כו', וחברו חבורים בהלכות פסוקות, כגון הלכות גדולות, והלכות קטנות, והלכות פסוקות, והלכות ר' אחא משבחא ע"כ, והקדמונים העתיקו כל אחר את הפסקים למענו, כמו שתראה בסמ"ג לאווין ס"ס ס', שכתב וז"ל אמנם בהלכות גדולות שכתב רבינו יוסף טוב עלם, וכן בתוספת נזיר נ"ט ע"א ד"ה אמר, ובהלכה פסוקה דר' יהודאי גאון, שכתב הר' יוסף טוב עלם, (עיין בהקדמה לתשובת הגאונים מהגאון מהרש"ל ראפאפורט ז"ל סימן ה'), ולכן יכול להיות שהסמ"ג כוון להלכות פסוקות, ומ"ש שהיו של רבינו תם, היינו שהיו בידו, וכן מזה תראה בשבולי הלקט כ"י ערוגה א' סי' ט' כתב ובספר שבו סדר זרעים ומועד ירושלמי, שהיה של רבינו תם, כתב בתחלתו כו', וכדומה שהוא כתב יד החבר ר' שלמה בן רבינו תם ז"ל, ואחר סיום הדבר כתב רבינו בכתב ידו הניכר לי כו' עכ"ל. ומצאתי סעד לדברי בהגהות מיימוניות (ה' ס"ת פ"ט סי' ז'), שהביא וז"ל בספר פסקים של ר"ת הי' כתוב והתפירה תהיה מבחוץ ולא מבפנים כו' עכ"ל. והוא המאמר שהביא הסמ"ג ובעל התרומה ועיין תולדות רש"י הערה כ"א שכתב, גם הסמ"ג ב"ה ס"ת מביא ס' פסיקתא שהיה בידי הר"ת, ומה שמביא שם אינו בפסיקתא שבידנו עכ"ל. ונעלם ממנו שלא כוון כלל להפסיקתא. וכן מזה מה שכתב בהגהת אשרי (שבת ריש פ"ו סי' א') כ"כ בפסיקתא דרב שלום ריש מתיבתא, הכוונה ג"כ לספר פסקים שלו.

ו) הרוקח (בהתחלת שורש ליראה) כתב וז"ל: בפסיקתא מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה שוליים לרגלה, ראשית חכמה יראת ה', עקב ענוה יראת ה' עכ"ל. לא מצאתי לא בפסיקתא ולא ברבתי, רק הוא מאמר הירושלמי שבת פ"א סוף ה"ג, ובריש מררש חזית, ושם הגי' עשתה ענוה עקב לסולייסה, ובתנחומא בריש בראשית התורה סוליתא [צ"ל סיליסה] ענוה וכתרה יראה כו', ובילקוט משלי רמז תתקס"ב מובא בשם התנחומא כלשון שלפנינו בירושלמי, וראיתי בספר המפתח לרבינו נסים על ברכות פ"ט דף כ"ה ע"א, שהביא כן בשם הילמדנו, רק בטעות שם סולמא ענוה, צ"ל סוליסה, וכן ובתרה יראה, צ"ל וכתרה, וכן הביא שם רבינו נסים מאמר הירושלמי שבת, וראיתי בתוס' יבמות ק"ג ע"ב ד"ה המסוליים, שהביאו המאמר הזה, בשם מדרש חזית.

וכן שם ה' יו"כ סימן רי"ו, בפסיקתא בפ' וזאת הברכה לעולם אין מחליפין זכות בחובה וחובה בזכות ע"כ. לא נמצא בפסיקתא בפסקא וזאת הברכה, רק מצאתי בספרי וזאת הברכה בפ' יחי ראובן, לכן יש לתקן ברוקח במקום בפסיקתא צ"ל בספרי.

ז) המרדכי פסחים (בתוספת מערבי פסחים) כתב וז"ל כשחל ר"ח במ"ש אין אומרים צדקתך במנחה בשבת דנשמות אין חוזרין לדינם במ"ש, כדאיתא בפסיקתא, א"ר אפטוריקי אור של גיהנם שובת בשבת ובר"ח ודריש ליה מדכתיב כו', זה לא נמצא בפסיקתא גם לא ברבתי.

וכן עוד שם במ"ק ה' אונן, תניא בפסיקתא היה מסהפר ושמע שמת לו מת, אחר הספר ואחר המסתפר גומר, ליתא בפסיקתא, ונמצא בירושלמי שבת פ"א ה"ה, מס' שמחות פ"ה ה"ח, ומובא באלפסי ובהרא"ש פ"ג דמ"ק סי' קט"ו, ומה שהביא המרדכי ובפ' דמס' מנחות, צ"ל שמחות.

ח) שבולי הלקט (כ"י ה' מילה סי' ד'), ובפסיקתא דריש אשר קידש ידיד מבטן זה אברהם שנקרא ידיד, כדכתיב מה לידידי בביתי ע"ב. ליתא בפסיקתא, וראיתי בתוס' שבת קל"ז ע"ב ד"ה ידיד, ותוס' מנחות נ"ז ע"ב ד"ה בן ידיד, שהביאו דרשה זו בשם הר"ת בסתם. ועיין ספרי ברכה ובגמרא מנחות שם אברהם נקרא ידיד שנא' מה לידידי וגו', וכן בהניא רבתי סימן צ"ה הביא ג"כ המאמר הזה

הזה בשם פסיקתא והוא לקוח משבולי הלקט (כמו שרשם בעצמו), ומה שכתב שם בערכין דרש לה על אברהם ובשבולי הלקט כ"י נאמר בערכין, הוא בטעות, וצ"ל במנחות כמו שהבאתי.

ט) מנורת המאור, הבאתי לעיל אות ה' הערה י"ד, שהמחבר הזה הביא בסימן רצ"ה בעשרת ימים אין כתיב כאן אלא כעשרת הימים אלו עשרת ימי תשובה, לא נמצא בפסיקתא רק בירושלמי בכורים פ"ב ה"א, ובמדרש שו"ט מזמור כו', ובמדרש שמואל סוף פכ"ג, ועיין בבלי ר"ה י"ח ע"א, גם בסימן ש', הביא בשם הפסיקתא משל לבעה"ב שהי' לו שתי פרות כו', לא נמצא בפסיקתא, רק במדרש ב"ר פנ"ה, ובמדרש שו"ט מזמור פ"ו, וע"ש בהערה שהעירותי מה שהביא בסימן קס"א, וסימן ר"ל, נמצא כלשונו במדרש חזית.

י) ארחות חיים, לרבינו אהרן הכהן מלוניל (ה' יו"כ אות ל"ד) ובפסיקתא גרסינן גדולה צדקה שמוציאה מדיני של גיהנם שנאמר כפר לעמך ישראל יכול כיון שמת אדם אין לו תקנה בצדקה ת"ל כפר מלמד שזורקין אותו מדיני של גידגם ע"כ, המאמר הזה לא נמצא בפסיקתא גם לא ברבתי, רק לקח דבריו מתנחומא ריש האזינו, וע"ש בהתחלת המאמר מובא שם מאמר אחד בשם הפסיקתא, והוא ברבתי פ"כ פסקא מתן תורה, וחשב שגם הסיום הזה בתנחומא, לקוח ג"כ מהפסיקתא רבתי.

יא) הילקוט. (יהושע רמז כ"ט) וידברו בני יוסף את יהושע מדוע נתת לי גורל אחד וחבל אחד כו', ונרשם שם „פסיקתא" אולם ליתא בפסיקתא גם לא ברבתי, וצ"ל ספרי פ' פנחס, ועיין בהרמב"ן שם, והאגדה הזאת מובא גם ברש"י יהושע י"ז י"ד, וכן בילקוט משלי רמז תתקנ"ה, במאמר לב חכם מצוין פסיקתא וליתא בפסיקתא, ונמצא בריש מדרש חזית, ועיין לעיל אות ה' הערה כ"ב.

יב) פי' המיוחס לרש"י, ב"ר פכ"ח, הביא וז"ל: ר' לוי הוה פתח ליה לשבח גוי כרתים גוי שהוא כורת הברית כו', וכן מפורש בפסיקתא דרב כהנא ובמדרש חזית ע"כ, מה שהביא ממדרש חזית הוא בפ' משכני, אבל מה שהביא בשם הפסיקתא, לא מצאתי לא בפסיקתא שלנו, ולא ברבתי.

יג) שו"ת מהרי"ק שורש קע"ה (דפוס וויניציא דף ר"ט ע"ב) הביא וז"ל: תוס' ר' יהודה מפריש רבו של רבינו משה מקוצי בעל הסמ"ג שכתב בפ' במה טומנין וז"ל תימה אמאי סומכין העולם כו', ורבינו תם מפרש כו'. ומיהו סומכין אנו על הפסיקתא דאמר בה, למען תהיה תורת ה' בפיך, כל הקורא בתורה כאלו מניח תפלין ואמנם שמעתי שגורם שם איפכא, כל המניח תפלין כאלו קורא בתורה וצריך עיון שם עכ"ל. המאמר הזה לא נמצא לא בפסיקתא ולא ברבתי, רק במכילתא פרשה בא פי"ז, למען תהיה תורת ה' בפיך מכאן אמרו המניח תפלין כאילו קורא בתורה, וכל הקורא בתורה פטור מן התפלין ע"כ, ומדברי מהרי"ק שהבאתי נראה כי המאמר וכל הקורא בתורה פטור מן התפלין הוא נוסחא אחרת ועיין במדרש שו"ט מזמור א', אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע רוצין אנו ליגע בתורה יום וליל אבל אין לנו פנאי, א"ל הקב"ה קיימו מצות תפילין ומעלה אני עליכם כאלו אתם יגעים בתורה יום ולילה ע"כ. וכן ראיתי באור זרוע ה' תפלין סי' תקצ"ד כתב וז"ל תני במכילתא המניח תפילין פטור מת"ת, שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך, פי' לאו פטור ממש, אלא מעלין עליו כאלו תורת ה' בפיו עכ"ל. ועיין בשו"ת מהר"ם מרוטנבערג סי' תר"ט, כתב וז"ל קרקפתא דלא מנח תפילין פירש ריב"ן דאמר במכילתא כל העוסק בתורה פטור מן התפילין, וק"ש כעוסק בתורה, וזאת היא נחמתי מפושעי ישראל בגופן עכ"ל. ומזה שהיה לפני הקדמונים נוסחאות שונות במכילתא. ועיין ירושלמי שבת פ"א סוף ה"ב, מפסיקין מת"ת לק"ש ולתפילין, ועיין בבלי סוכה כ"ו ע"א.

יד) מנהגים (הנדפסים במחזורים הישנים) אחר מנהגי חנוכה נמצא קצת ליקוטי דיני מילה וכתב וז"ל: ובפסיקתא נדרש למחות האבל ביום מילה מלהתפלל עכ"ל. וע"ש שמקור דבריו הוא בתשובת מהר"ם מינץ סי' מ"ג, ולא נמצא בפסיקתא כ"י, גם לא בפסיקתא רבתי וראיתי אחרי העיון בתשובת מהר"ם מינץ שטעה בעל מנהגים, וז"ל הגאון מהר"ם מינץ בתשובתו יש מוחים לאבל מלהתפלל ביום המילה כו', ואי טעמא שלהם לדחות האבל להתפלל ביום המילה דהמוהל מתפלל,

וי"א

וי"א סמך לזה רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם, הא ליתא ולא נמצא דרשה זו בשום דוכתא, רק הקטפים והדרשנים אומרים זה, ואותו קרא נדרש בברכות הכי, אר"א כל הקורא ק"ש על מטתו כאלו אוחז חרב פיפיות בידו, שנ' רוממות אל וגו'. ובפסיקתא נדרש לענין דברי תורה ר"י אומר חרב פיפיות שתי תורות שבכתב ושבע"פ ר' נחמיה אומר חרב הוא שאוכלת בשני צדדיה ונותנת חיים בעה"ז ובעה"ב, לכן אמינא האי מנהגא כו' עכ"ל. ומזה תראה שטעה בעל המנהגים, והפסיקתא שהביא הגאון מהר"ם מינץ ז"ל הוא בפסקא בחדש השלישי, ומובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ט, ועתה ראיתי ביו"ד ה' מילה סוף סימן רס"ה שכתב נהגו המוהלים להתפלל ביום המילה שנא' רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם, וכתב שם הש"ך ובתשובת מהר"ם מינץ סי' מ"ג, כתב הא ליתא ולא נמצא דרשה זו בשום דוכתא וכו', ואותו קרא נדרש כו'. ובפסיקתא נדרש לענין ד"ת כו', וכתב עוד שם דאין לרחות משום כך האבל להתפלל ביום המילה כו', ובהגהת מנהגים העתיק דבריו בקצרה, אבל יש שם טעות בהעתק כו' עכ"ל.

טו) רבינו מנוח בפירש על הרמב"ם (ה' סוכה פ"ג דף נ' ע"א) כתב וז"ל ואמרינן בפסיקתא דרב כהנא, פרי עץ הדר כנגד דניאל כו' וענף עץ אבות וערבי נחל כנגד חנניה מישאל ועזריה כו'. לא נמצא בפסיקתא ולא ברבתי, ואולי הי' לפניו בפסיקתא רבתי פסקא דסוכה החסירה בדפוס. עוד שם (ה' סוכה פ"ג דף נ"א ע"ב) וראיה לדבר מהאי דאמרינן בפסיקתא דרב כהנא פרי עץ הדר זה אברהם כו', ואית דאמרי כמו שהדס מקיף כו', ואי נמי שהיה דבריו ערבים כו', ליתא בפסיקתא.

טז) בס' אבקת רוכל (דף ח' ע"א) כתב וז"ל ובריש פסיקתא נמי אמרינן כשברא הקב"ה עולמו פשט ידו תחת כסא הכבוד והוציא נשמת המשיח וכת שלו, א"ל רוצה אתה להבראות ולגאול את בני כו'. המאמר הזה לא נמצא בפסיקתא ולא ברבתי, ואף אם בפסיקתא רבתי פל"ו פסקא קומי אורי נמצא מאמר הדומה קצת לזה, בכל זאת לא כוון למאמר הפסיקתא רבתי, גם יעיד על זה מ"ש „בריש פסיקתא' ולדעתי כוונתו למדרש ר' משה הדרשן, עיין ישועות משיחו (העיון השלישי פי"א), שהביא מאמר ממדרש ר' משה הדרשן על בראשית ברא אלהים, הדומה קצת למאמר שהביא האבקת רוכל, וזו כוונתו במ"ש „בריש", וכן עוד שם (דף ט' ע"א) כדאמרינן בפסיקתא צא ולמד החדש מלא הלבנה יחידה כשהיא נולדת היא קטנה כו', ליתא בפסיקתא וברבתי. עיין שמ"ר סוף פט"ו.

יז) הרוו"ה בפירש למחזור ר"ה, ביוצר ליום שני בפיוט מלך אמון, תקם הטריפס פנימי וחיצון, הביא וז"ל: ואמרו בפסיקתא מימיו של אותו צדיק לא נצטער אלא על פנימי וחיצון ע"כ, לא נמצא בפסיקתא ולא ברבתי. וראיתי שבעל המנהיג ה' שבת סי' ע"ז הביא המאמר הזה בשם ירושלמי ברכות.

יח) הרב האברבנאל ישעיה נ"ה, אמנם בפסיקתא אמרו דרשו ה' בהמצאו אר"ש בר אוניא משמיה דרב מנין לגזר דין כו', המאמר ליתא בפסיקתא רק טעה במח"כ בדברי הילקוט ישעיה רמז שמ"א, שהביא מאמר אחד ומצוין בצדו פסיקתא, ואח"כ מתחיל רמז שמ"ב, והביא את המאמר הזה, ומצוין לנכון ר"ה י"ח ע"א, והרב אברבנאל חשב שהציון פסיקתא במאמר שלפניו, מוסב גם על זה, וכן בירמיה מ"ה, אמרו חכמים ז"ל בפסיקתא ומנוחה לא מצאתי כו', לא נמצא בפסיקתא ולא ברבתי, רק מובא בילקוט ירמיה רמז שכ"ט בשם המכילתא, והוא לפנינו במכילתא ריש בא, אמנם לפני מאמר זה בילקוט, מובא מאמר אחר, בשם הפסיקתא רבתי, וחשב הרב האברבנאל, כי גם המאמר הזה הוא מהפסיקתא, וכן בספרו ישועות משיחו, כתב במס' ד"א זוטא והוא ג"כ בפסיקתא תשעה נכנסו בג"ע בחיים עכ"ל. לא מצאתי בפסיקתא, ולא ברבתי, ומובא בילקוט בראשית רמז מ"ב בשם מס' ד"א.

יט) בכפתור ופרח פרק העשירי (ד' בערלין דף ל"א ע"א) בפסיקתא בתחלה לא היו ארזים בבבל, עד שעמד נבוכדנצר הרשע ועקרן מא"י ושתלן בבבל. לא מצאתי בפסיקתא גם לא ברבתי, רק במדרש איכה בפ' דרכי ציון אבילות, ומובא בילקוט ישעיה רמז רפ"ה בשם מדרש איכה. —

רבים

ט) רבים אשר הביאו דברים מהפסיקתא אף אם לא הזכירוה בשם.

א) מדרש ב"ר הביא ממנה הרבה מאמרים, ותמצאם כלם בהערותי איש איש על מקומו, אולם מה שנמצא שם (פ"א) על המאמר ונהורא עמה שרא זה מלך המשיח שנאמר קומי אורי, מצוין „בפסיקתא' היא הוספת המעתיק או המדפיס וכוונתו לפסיקתא רבתי, שכן נדרש שם בפסקא קומי אורי על מלך המשיח, אבל בפסיקתא שלנו לא נמצא דרש כזה, ובילקוט דניאל רמז אלף ס', הביא דברי המדרש מב"ר בלי מלת „בפסיקתא" והנה המלה הזאת במדרש מוסבה רק על המאמר שלמעלה לא על שאחריה אר"י בר סימון מתחלת ברייתו של עולם הוא גלי עמיקתא ומסתרתא, שלא נמצא ברבתי שם. (עיין כ"ח ח"ח צד 120) וזה נגד דעת ידידי הרב החוקר הגדול מהר"ש זקס נ"י (התחיה צד 15 הערה 5 ועוד הפעם אוצר חכמה ח"א צד 93) שחושב שהכוונה במלת בפסיקתא אל פסיקתא כ"י ושהיא מוסבה ג"כ אל המאמר שלאחריה, כי אחר שהאיר ה' עינינו בפסיקתא הישנה, עינינו הרואות שלא נמצא שמה דרש הזה, א"כ כבוד ידידי הרב הגדול מהרש"ז במקומו מונח ובהכרח הכוונה על הרבתי, וע"ע בס' ערך מלין ערך אפטרתא (אות ט"ז).

ב) מדרש וי"ר שהוא ג"כ מן המדרשים היותר קדומים, מלבד מה שנמצא בו מאמרים רבים מהפסיקתא כמו לדוגמא ריש פכ"ו ר' תנחום ב"ר חנילאי אמרות ה' אמרות טהורות, עד וי"א ע"י שהיה ספק מידו למחות על כך ולא מיחה, והוא מפסקא פרה, וכן פ"ז ר' אחא משם ר"ח מר פפא שלא יהא ישראל אומרים וכו', מפסקא את קרבני, ובפ"ח ר' לוי פתח הוא מפסקא שקלים, וכן רפ"י, הוא מפסקא נחמו ועוד שם ר"י וריב"ל תשובה עושה מחצה ותפלה עושה הכל, הוא מפסקא שובה, ומריש פט"ז ושפח ה' בנות ציון, הוא מפסקא ותאמר ציון, מלבד זה נמצא כי לקח המאסף גם פסקות שלמות ממנה מועתקות אות באות, כמו פרשה כ' הוא מפסקא אחרי מות, פכ"ז הוא מפסקא שור או כשב, פכ"ח הוא בפסקא דהעומר, פכ"ט הוא מפסקא דר"ה, פ"ל הוא מפסקא ולקחתם לכם.

ג) מדרש חזית ואיכה וקה"ר, שהם ג"כ מן המדרשים הקדומים, שאבו ג"כ הרבה מאמרים ממנה כמו מדרש חזית בפסוק נגילה ונשמחה בך בעשרה לשונות של שמחה, הוא בפסקא רני עקרה, שם ד"א נגילה ונשמחה בך תמן תנינן כו', מפסקא שוש אשיש, בפסוק אל תראוני. רבש"ע על שלא שמרתי חלה אחת כתקנה בא"י, בפסקא ותאמר ציון, בפסוק כשושנה בין החוחים ר"י בשם ר' חנין גוי מקרב עם, הוא מפסקא החודש פסוק כתפוח בעצי היער, הוא מפסקא בחדש השלישי, פסוק סמכוני באשישות עד ואימתי בחדש השלישי ג"כ מפסקא בחדש השלישי, סדרא תנינא קול דודי עד יונתי בחגוי הסלע, כל המאמר הגדול הזה הוא מפסקא החדש, פסוק כמעט שעברתי, מרודך היה למוד לאכול בו' שעות, הוא מפסקא כי תשא, פסוק הנה מטתו עד תני עד שלא יחטא אדם, מפסקא החדש, פסוק אפריון, צאינה וראינה, הוא מפסקא ויהי ביום כלת משה, פסוק מה יפו דודיך, מפסקא שוש אשיש, פסוק נפת תטפנה שאל ר"א בר"ש, וכן בפ' גן נעול, מפסקא ויהי בשלח. פסוק באתי לגני מפסקא ויהי ביום כלת משה, פ' אני ישנה מפסקא דהחדש, פ' ידיו גלילי זהב ר"א בר"ש אתו חמרייא. מפסקא ויהי בשלח, פ' חכו ממתקים ארשב"נ בג' מקומות נתוכח הקב"ה, מפסקא שור או כשב, פ' יפה את רעיתי שש עגלות צב מפסקא ויהי ביום כלת משה, פ' מה יפו פעמיך אר"י בן לוי ראויה היתה עצרת מפסקא ביום השמיני עצרת, פ' שימני כחותם משם אני נותק מלכות בית דוד מפסקא שובה, פ' מים רבים ר"י הוה מטייל, מפסקא דסוכה, וכמו כן באיכה רבה וקה"ר, כאשר רשמתי בהערותי אחת לאחת ופה קצר המצע מהשתרע. —

ד) מדרש שמ"ר, במ"ר, דב"ר, שהם ממדרשים המאוחרים בזמן קיבוצם, שאבו מן הפסיקתא מאמרים רבים וכלם תמצא בהערותי, כמו לדוגמא מדרש שמ"ר פי"ב ויהי ברד ואש, מפסקא ויהי ביום כלות משה, פי"ח הה"ד מקים דבר עבדו מפסקא ויהי בחצי הלילה, פ"כ ד"א ויהי בשלח הה"ד אמרו לאלהים כו' מפסקא

ויהי

ויהי בשלח, וכן עוד שם ומנין היה משה ידע היכן יוסף קבור י"א סרח בת אשר הראה אותו והיה קבור בנילוס מה עשה משה וכו'. קצר המעתיק ויצא במלת „וכו'" ידי חובתו וכיון להפסיקתא פסקא ויהי בשלח, סוף פנ"ב בעטרה שעטרה לו אמו כו' מפסקא ביום כלות משה, מדרש במ"ר סוף פ"ב הוא מפסקא אחרי מות, פ"י ארשב"נ בשלשה מקומות שמעו או"ה שהקב"ה מוכיח את ישראל ושמתו כו' מפסקא שור או כשב, פי"א דומה דודי לצבי כו' מפסקא החודש, שם ארשב"י עד שלא יחטא האדם ג"כ מפסקא החודש. פי"ב ד"א במלך שלמה, הוא מפסקא ויהי ביום כלות משה, שם, שש עגלות צב ג"כ מפסקא הזאת, פי"ג א"ר חוניא לימרתך התורה ד"א כו' מפסקא הנ"ל, שם א"ר ישמעאל ב"ר יוסי באתי לגן אין כתיב כאן ג"כ מפסקא הנ"ל, פי"ט כל המאמר עד קח את המטה והשקית את העדה, מפסקא פרה, פכ"א את קרבני לחמי א"ל הקב"ה למשה כו' מאמר גדול מפסקא את קרבני, שם ביום השמיני עצרת זש"ה יספת לגוי כו' מפסקא ביום השמיני עצרת. וכן מדרש דב"ר פ"ב א"ר יוחנן כשמתכנסין מלאכי השרת לפני הקב"ה לומר אימתי ר"ה מפסקא החודש, פ"ה דורו של אחאב כו' מפסקא פרה, פ"ז ר' אליעזר בנו של רשב"י שאל את ר"ש בן יוסי כו' מפסקא ויהי בשלח, וכן תראה שיש מקומות במדרשים אשר המאסף ציין על הפסיקתא. כמו במדרש שמ"ר פט"ו ויאמר ה' אל משה הה"ר קול דודי הנה זה בא וכל הענין בפרשיות עד עמכם שנאמר ענה דודי ואמר לי כו', הכוונה כי כל הענין הנדרש על מקרא זה תמצא בפסיקתא בפסקא החודש וקרא לפסיקתא פרשיות יען כי היא מסודרת על ארבע פרשיות. ומלת „שנאמר" היא ט"ס וצ"ל ענה דודי כי כאן מתחיל דרוש חדש. ועיין בפי' הגאון מהרז"ם פסקא החודש אות י"ז מה שהתעורר ג"כ על זה, ובערך מלין צד קע"ח. וכן בשמ"ר פכ"ט ד"א אנכי ה' אלהיך ר"א בר חנינא פתח שמעה עמי ואדברה כמ"ש בעשרת הדברות, הכוונה ג"כ מה שנדרש עה"כ הזה בפסיקתא דילן פסקא בחדש השלישי (עיין הערה ס"ב) ובעבור שפרשת בחדש השלישי מדברת במתן תורה קראה עשרת הדברות, וכעין זה תמצא שם פי"א ויאמר ה' אל משה הה"ד חזית איש מהיר במלאכתו כדכתיב בפ' ותשלם כל המלאכה ע"כ, רומז ג"כ אל הפסיקתא, אך כאן אין הכוונה על פסיקתא דילן, רק אל הרבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה, וכן ריש פל"ט כי תשא כך פתח ר' תנחומא שררך אגן הסהר וגו', וכל הפתיחות כלן כענין הכתוב בפרשיות ועוד אמר לו הקב"ה כו', הכוונה ג"כ לפסיקתא רבתי ששם פ"י פסקא כי תשא תמצא כל הדרשה עד אמר לו הקב"ה ומלת „ועוד" היא ט"ס וצ"ל „ועד" וטעם הפתיחות, לפי שנאמר שם כך פתח ר' תנחומא, ולפיכך קרא הפרשות פתיחות, ועיין בפירש הגאון מהרז"ם ז"ל בפסקא שם אות ב' שהתעורר שזה דברי הסופר, וע"ש מה שהעיר על ועוד אמר לו, והנכון כמו שכתבתי. וכן תמצא במדרש דברים רבה ספ"ב ד"א שוש אשיש למה"ד לאשה שהלך בעלה ובנה ותתנה למד"ה, כדכתיב בפסיקתא עד שוש אשיש, הכוונה לפסיקתא דילן, וצ"ל כדכתיב בפסיקתא דשוש אשיש, כי שם נמצא המאמר בשלמותו.

ה) התנחומא מלבד כי יש בו הרבה מאמרים מהפסיקתא כאשר תמצא בהערותי, העתיק ג"כ בפ' תשא במאמר המתחיל זש"ה רבים אומרים לנפשי כל פסקא כי תשא עד סופה, גם שם בפ' תצא זכור את אשר עשה לך עמלק זש"ה יזכר עון אבותיו נעתקה כל פסקא דזכור, ובפ' חוקת מן זש"ה מי יתן טהור מטמא עד פרה זו מצרים נעתקה כל פסקא דפרה, וכן בפ' עשר תעשר העתיק ג"כ כל הפסקא דעשר תעשר ככתבה וכלשונה.

ו) גם בזהר, מובא מאמרים רבים מהפסיקתא, לדוגמא עיין פסקא שור או כשב הערה ל"ו, וזאת הברכה הערה ל"ז, ועוד הרבה.

ז) רב אחאי גאון בעל השאלתות השתמש בה לדוגמא סוף פ' צו סי' פ', ר"ל ור' זכריה בש"ר ברכיה אמרו, בטכסים של מלכות כו', וציין הגאון הרי"ב וכעין זה תמצא בילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא ע"כ. אולם מקור המאמר הוא בפסיקתא ויהי בחצי הלילה עיין הערה פ"ד.

ח) הפייטנים וביחוד ר"א הקליר שאבו רוב דברי פיוטיהם מהפסיקתא ובהערותי ציינתי הרבה מקומות אשר הקליר יסד תרוזיו על פי הפסיקתא. וכבר העיר על

זה

זה רבינו אליעזר מגרמיזא ברוקח (ה' ר"ה סי' ר') שהקליר יסד פיוטו מלך אמון עפ"י הפסיקתא וכן העיר שם מה שיסד הקלירי נעלה שופר עם תחנון שדי לפתותך בם בחינון, וכן קשוב קול תקיעה מתוקעי לך היום מלך רחמים תעורר למתכיך מלך מיוסר עפ"י הפסיקתא דר"ה. וכן שם (סי' ר"א) ובפסיקתא דרש ר' לוי כתוב אחד אומר וכו' וכן יסד ר' שמעון בקרובץ של יום שני ע"כ, וכאשר תראה המאמרים והדרושים בפסיקתא, ואח"כ תקרא את פיוטי הקליר אשר נוסדו עליהם, אז יובנו לך בנקל, ותראה על מה ארניהם הטבעו, וכן תראה בתניא רבתי סי' צ"ו והוא לקוחה משבולי הלקט, כ"י (ה' מילה סימן ז') כתב וז"ל רוב פיוטים של הקלירי עפ"י הירושלמי ועל פי האגדות, וכן שם בכ"י (ערוגה א' סימן כ"ח) הביא בשם רבינו תם כי רוב דברי הקליר עפ"י תלמוד א"י וחולק על תלמודנו ע"כ. ועיין תוס' חגיגה י"ג ע"א ד"ה ורגלי, וראב"ן מובא בפי' מטה לוי והרוו"ה העירו כמה פעמים על מאמרי הפסיקתא אשר שאב ממנם הפייטן ויסד עליהם חרוזיו הנשגבים. וכן תראה שלפעמים החל הפיוט בכתוב ההוא בעצמו שמתחיל ממנו בפסיקתא, כמו פסקא דר"ה מתחיל הדרוש בכתוב לעולם ה' דברך נצב, וכן הפיוט מלך אמון מאמריך מרחוק מוצב, לעולם ה' דברך נצב, וכן הפיוט אקחה פרי עץ הדר, כמו שמתחיל בפסיקתא ולקחתם לכם פרי עץ הדר. וכן פסקא דסוכה מתחלת ארחץ בנקיון כפי, וכן מתחיל הפיוט ליום ב' דסוכות לר"א הקליר ארחץ בנקיון כפות, ועיין ערך מלין צד קע"ו. וז"ל מצאתי דבר פלא כי פרשתא אחריתי לסוכות מתחלת בפסיקתא שביד הרשד"ל (הוא הכ"י שלפנינו) ארחץ בנקיון כפי, והוא ממש התחלת הקרובץ של קליר ליום ב' של סכות ארחץ בנקיון כפות, לאות כי רצה קליר רק לשונות דברי הפסיקתא בחרוזים ובלשון נשגב כפי דרכו ע"כ, וכן ר' שמעון בר יצחק יסד עפ"י הפסיקתא עיין פסקא שקלים הערה פ"ט, פרה הערה כ"ו, והערותי עלידם בהערות שלי.

י) רבים אשר הביאו את הפסיקתא ולא היתה למראה עיניהם.

א) באות ה' הראיתי אינה מובאה הפסיקתא בדברי הקדמונים ועתה אראך כי רבים מגדולי ישראל אשר הביאו מאמרים מהפסיקתא ולא היתה למראה עיניהם, רק מאשר ראוה מובאה בספרים אחרים הכניסו דברים אלה בספריהם והביאום ע"ש הפסיקתא, כמו הרב אברבנאל שמביא הפסיקתא הרבה פעמים ולא היתה למראה עיניו, רק ראה דבריה מובאים בילקוט על שמה, לכן טעה לפעמים במח"כ גם התליף הפסיקתא ברבתי, וכן להיפך, כמו שתראה. (ישעיה א') וחז"ל דרשו בפסיקתא כו', צ"ל בפסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחדש השביעי, ומובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ו. (שם) ובפסיקתא דרשו הוי אנחם מצרי כו', הוא בסוף פסקא דאיכה, מובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ח, (שם) ובפסיקתא אמרו תפ"א בתי כנסיות היו בירושלים, הוא ג"כ בפסקא דאיכה, מובא בילקוט שם רמז רנ"ז, וצ"ל בדבריו ת"פ במקום תפ"א (שם) כמו שדרשו רז"ל בפסיקתא כו', הוא בפ' דאיכה שם מובא בילקוט שם. (שם) ובפסיק' דרשו על תחיית המתים שם שם, (שם ב') וחז"ל אמרו בפסיק' כו', צ"ל בפסיקתא רבתי, והוא בפסקא ל"ט פסקא הרנינו, ובילקוט ישעיה רמז רנ"ח נרשם על התחלת המאמר פסיקתא והוא בפסקא קומי אורי, ועל המאמר הראשון והלכו עמים רבים חסר הציון פסיקתא רבתי. (שם ה') אמרו בפסיקתא, הוא בפ' איכה, מובא בילקוט ישעי' רמז ר"ע. (שם ז') בפסיק' רבתי אמרו כו', הוא ברבתי אנכי, מובא בילקוט ישעיה רמז רע"ג, (שם כ"ב) ובב"ר פס"ב ובילמדנו ובפסיקתא על ויהי בחצי הלילה כו'. לקח דבריו מהערוך ערך צר, וסעד לזה כי הערוך ציין הפרשיות מב"ר עם פרשה אחת מאוחרת, ולפנינו הוא במדרש פס"א, וכן הביא את הילמדנו הנאבד, המובא בערוך שם (שם כ"ז) ובפסיקתא רבתי אמרו בענין המנחה כו'. הוא לפנינו בפסיקתא דילן פסקא נחמו לא ברבתי, ולקח דבריו מילקוט ישעיה רמז ש"ז, וגם שם מצוין לנכון פסיקתא, רק על המאמר א"ל הקב"ה לאברהם לך נחם את ירושלים, עד סוף הרמז, הוא מהפסיקתא רבתי, וחסר הציון, והרב האברבנאל הביא שני המאמרים האלה יחד כמו שמצא בילקוט. (שם מ"ג) כמו שפירשוהו חכמים בפסיקתא, הוא בפסקא בחדש השלישי, מובא בילקוט ישעי' רמז שי"ז. (שם נ"ב) וחז"ל בפסי'

דרשו

דרשו כו׳, הוא בפ׳ רני עקרה, מובא בילקוט ישעי׳ רמז של״ח. (שם נ״ה) ובפסיק׳ א״ר בנימן כו׳, הוא בפסקא עניה סוערה, מובא בילקוט סוף רמז של״ט, ויש להעיר עוד שבמאמר שלפניו הביא הרב האברבנאל, וכן אמרו חכמים בב״ר, עתיד הקב״ה לעשות שער המזרחי של ביהמ״ק הוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות ע״כ. גם המאמר הזה לקח מהילקוט שם רמז של״ט, והיא בפסיקתא פסקא עניה סוערה, רק בילקוט שם חסר הציון פסיקתא בראש הרמז ובמאמר שלפניו סוף רמז של״ח על כי מי נח זאת לי מצוין בצדו „ב״ר״ וחשב הרב האברבנאל כי הציון הזה, מוסב גם על הרמז שלאחריו, והאמת כי המאמר הזה לא נמצא בב״ר רק בפסיקתא שהבאתי. (שם נ״ה) אמנם בפסיקתא אמרו דרשו ה׳ בהמצאו אר״ש בר אוניא משמיה דרב מנין לגזר דין כו׳, גם בזה קרה לו שגיאה כזו, כי בילקוט ישעיה סוף רמז שמ״א, הביא מאמר אחד ומצוין בצדו פסיקתא, ואח״כ מתהיל רמז שמ״ב, והביא את המאמר הזה שהביא הרב האברבנאל וציין לנכון, ר״ה דף י״ח ע״א, והרב האברבנאל חשב שהציון פסיקתא במאמר שלפניו מוסב גם על זה. (שם ס׳) ובפסיקתא רבתי כו׳ הוא בפסקא קומי אורי, מובא בילקוט רמז שנ״ט. (שם ס״א) וכבר פרשו הכתוב הזה בפסיקתא רבתי כו׳. צ״ל פסיקתא, והוא בפסקא שוש אשיש, מובא בילקוט ישעיה רמז שס״ה בשם הפסיקתא. (שם) וכן אמרו בפסיקתא, הוא בפסקא הנ״ל, ומובא בילקוט שם רמז שס״ו. (שם ס״ו) ובפסיקתא רבתי כו׳, הוא בפסקא ויקח אליהו, מובא בילקוט ישעיה רמז שע״א. (ירמיה בהקדמה דף צ״ו ע״ב) וכבר התעוררו ז״ל בפסיקתא רבתי על זה כו׳ צ״ל בפסיקתא, והוא פסקא נחמו, מובא בילקוט ירמי׳ רמז רנ״ו. (שם מ״ה) וכן אמרו חכמים ז״ל בפסיקתא רבתי, ומנוחה לא מצאתי כו׳, לא נמצא לא בפסיקתא דילן, ולא ברבתי, רק מובא בילקוט ירמיה רמז שכ״ט בשם המכילתא והוא לפנינו במכילתא בריש פ׳ בא, אמנם לפני מאמר זה בילקוט מובא מאמר אחר בשם הפסיקתא רבתי, וחשב הרב האברבנאל כי גם המאמר הזה הוא מהפסיקתא רבתי, וכן עוד שם הביא וז״ל כי הנה במקום הנזכר אמרו קודם המאמר הנזכר (שהביא בשם פסיקתא רבתי) ויהי מקץ עשרת ימים כו׳. גם המאמר הזה הוא בילקוט שם. והוא התחלת המאמר מהמכילתא שם (כה). (יחזקאל כ״ה) בב״ר פס״ב ובילמדנו ובפסיקתא ויהי בחצי הלילה. עי׳ מה שהעירותי לעיל בישעיה כ״ב. (הקדמת תרי עשר ובהושע א׳), אמרו בפסיקתא כו׳, הוא בפסקא שובה, מובא בילקוט הושע רמז תקי״ו, והרב האברבנאל העתיק לשון הילקוט עם הטעות כי הלשון שם משובש וחסר מאמר שלם באמצע כמו שהעירותי ע״ז בהערותי בפסקא שובה הערה נ׳. (שם ב׳) ובפסיקתא כו׳, הוא בפסקא החדש, מובא בילקוט הושע תקי״ח. (שם ג׳) ובפסיקתא דרשו, לקח דבריו מהילקוט הושע רמז תקי״ט, ובעל הילקוט הביא שם ב׳ מאמרים מאמר הראשון הוא מפסקא החדש, ואח״כ הביא ד״א ואכרה וכו׳, הוא מפסקא דבחדש השלישי, והרב האברבנאל העתיק ב׳ המאמרים יחד, כמו שראה בילקוט עיין הערה ק״ם לפסקא החודש, (יואל ב׳) ובפסיקתא כו׳, הוא בפסקא שובה, מובא בילקוט יואל רמז תקל״ה. (עמוס ה׳) רז״ל כפסיקתא כו׳, הוא בפסקא דאיכה, מובא בילקוט ירמיה רמז רפ״ג (שם) בפסיקתא וכו׳, הוא בפסקא נחמו, על מ״ש על דבריו בישעיה מ׳. (צפניה ב׳) ואמרו בפסיקתא, הוא בפסקא אנכי, מובא בילקוט צפניה רמז תקס״ז. (חגי ב׳) בפסיקתא אמרו, הוא בפסקא שובה. (זכריה ב׳) ובפסיקתא רבתי הוא פל״ה, מובא בילקוט שם רמז תקס״ט. (שם ה׳) בפסיקתא רבתי כו׳, הוא פ״ח פסקא והיה בעת ההיא, מובא בילקוט זכריה רמז תק״ע ובטעות שם פסיקתא, וצ״ל פסיקתא רבתי. (שם ו׳) ובפסיקתא רבתי דרשו כו׳, מובא בילקוט זכרי׳ ריש רמז תקע״ד, וברבתי לא נמצא המאמר הזה (שם י״ד) ובפסיקתא רבתי כו׳, לקח דבריו מילקוט זכריה רמז תקפ״ה, והציון שם פסיקתא רבתי הטעהו, אולם המאמר הזה לא נמצא ברבתי, רק בפדר״א פכ״ח.

גם

(כה) והנה העיר מ״ש הרב האברבנאל בחבקוק א׳ (דף רע״א ע״א) וחז״ל דרשו במכילתא דרשות רבות על איום ונורא וכו׳, נ״ל וחז״ל דרשו בתנחומא, והוא בתנחומא פ׳ תזריע, ומובא בילקוט חבקוק רמז תקס״ב.

גם בספרו ישועות משיחו (ח"ב העיון הראשון פ"ד), וכן אמרו בפסיקתא על פסוק נחמו נחמו עמי, הוא בפסקא דנחמו מובא בילקוט רמז ש"ז, (שם העיון השני פ"א) במס' ד"א זוטא [סוף פ א] והוא ג"כ בפסיקתא. תשעה נכנסו בג"ע בחיים כו', לא מצאתי בפסיקתא ולא ברבתי, ומובא בילקוט בראשית רמז מ"ב בשם מס' ד"א, (שם שם) וכמ"ש בפסיקתא רבתי וקול התור נשמע בארצנו כו', הוא בפסקא החודש מובא בילקוט שה"ש. (שם העיון השלישי סוף פ"ד) אמרו בפסיקתא על בית אלהי יעקב משל למלך שהיה לו ג' אוהבים כו', צ"ל פסיקתא רבתי, והוא פל"ט פסקא הרנינו, ומובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ח. ובמאמר שלפניו נרשם פסיקתא, ועל המאמר הזה מן והלכו עמים חסר הציון „פסיקתא רבתי" לכן חשב שגם זה הוא מהפסיקתא. (שם פי"א) בפסיקתא רבתי אמרה כנ"י לפני הקב"ה, הוא בפסיקתא רבתי פל"ו, פסקא קומי אורי ומובא בילקוט ישעיה רמז שנ"ט. אבל במאמרים שתביא אח"כ „ונאמר בפסיקתא" „מ"ש שם בפסיקתא" „ובפסיקתא אמרו" בכלם צריך להקן בפסיקתא רבתי, והוא בפסקא קומי אורי.

ב) גם בעל ראשית חכמה מביא את הפסיקתא מאשר מצאה מובאה במנורת המאור, או בילקוט כמו שתראה, (סוף שער היראה פט"ו ד' אמס' דף נ"ט ע"ב) וכן אמרו במדרש פסיקתא על פסוק תודיעני אורח חיים כו', הוא בפסקא דסוכה, מובא במנורת המאור סי' רצ"ט, וגם בילקוט אמור רמז תרנ"א, (שער התשובה פ"א דף קכ"ג ע"ב) אמרו ז"ל בפסיקתא על ענין תשובה, שובה ישראל משל למטרונא כו', הוא בפסקא שובה, מובא במנורת המאור סי' רע"ו, ובילקוט עמוס רמז תק"א, (שם שם דף קכ"ר ע"א) עוד אמרו בפסיקתא תשובתו של אחאב קבלתי כו', הוא ג"כ בפסקא שובה, מובא במנורת המאור סי' רפ"ר, וגם המאמר שהביא לפני זה מן מדרש ב"ר, מובא ג"כ במנורת המאור שם. (שם דף ק"ל ע"א) אמרו בפסי' וילך אט שהיה הולך יחף ע"כ, פסקא דשובה, מובא במנורת המאור שם. (שם פ"ו דף קמ"ר ע"א) עוד אמרו ז"ל בפסיקתא על פסוק תודיעני כו', הוא בפסקא דסוכה, מובא במנורת המאור סימן רצ"ט כמ"ש לעיל. (שם פ"ז דף קמ"ז ע"ב) אמרו בפסיקתא ג' נקראו רשעים כו', הוא בפסקא ביום השמיני עצרת, מובא בילקוט תהלים רמז תש"ל.

ורוב דברים ממדרשי רז"ל לקח מהילקוט, כמ"ש בעצמו ברוב המקומות „ואמרו במדרש מובא בילקוט" אמרו במדרש הועתק בילקוט" אמרו בתנחומא מובא בילקוט, לכן תראה שדברי הילקוט הטעהו לפעמים, לדוגמא (בשער הקדושה פי"ד דף רי"ז ע"א) הביא וז"ל ותו גרסינן בסנהדרין א"ר אחא מצינו שכל המלמד סניגורייא על ישראל הקב"ה מרוממו בעולם וכו', ע"ש כל המאמר, והמאמר הזה ליתא בסנהדרין, ובעל מראה מקומות שם ציין סנהדרין פ"י, עפ"י השערה, והמאמר הזה הוא בפסי' דילן פסקא וזאת הברכה, והטעות בא לו כך, בילקוט שמואל רמז קנ"א הביא עה"כ ויכו את אבשלום. מאמר אחד מן סנהדרין, ואח"כ הביא המאמר הזה שהביא בעל ראשית חכמה (ובילקוט רשם שם מדרש וצ"ל פסיקתא ובילקוט ברכה רמז תתק"ן מצוין לנכון פסיקתא) והרב בעל ר"ח חשב שהמאמר הזה הוא ג"כ בסנהדרין שם, וטעה ג"כ במח"כ בהעתיקו לשון הילקוט במלת לליבידין, כמו שהעירותי בהערותי, וכן תשוב תראה (בשער היראה פ"ז דף כ"ו ע"א) בתניא דבי אליהו מובא בילקוט בפ' ה' נתן אמר, תני רשב"י עד שלא חטא אדה"ר כו' ע"ש. וזה לא נמצא בתדב"א, רק בילקוט תהלים רמז תשצ"ה, הביא מאמר אחד מתדב"א, ואח"כ מן תני רשב"י עד שלא חטא אדה"ר הוא מפסיקתא פסקא החדש, וחסר בילקוט הציון פסיקתא, וחשב שהוא ג"כ מתדב"א, וכן כשהביא את הפסיקתא רבתי לקח מהילקוט שער היראה (פ"א ל"ה ע"א) הביא מפס"ר והוא בפ"ח, ומובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט, ולפנינו בפס"ר המאמר יותר באורך ממה שהביא הילקוט. (בשער האהבה פמ"א ק"ו ע"א) הביא מן פס"ר, והוא בפסקא כ"ו, מובא בילקוט ירמיה רמז רצ"ג, (שער התשובה פ"ו דף קמ"ח ע"א) הביא בשם פס"ר, ולקח דבריו מילקוט ירמיה רמז רס"ז, שמצוין שם בצדו פס"ר, אולם המאמר הזה לא נמצא ברבתי רק במדרש חזית בפ' משכני.

ג) מרן ב"י מביאה איזה פעמים, רק מאשר ראה אותה מובאה בקדמונים עיין לעיל הערה ט"ו.

ד) רבינו יוסף סאמיגה, בספרי מקראי קודש (נדפס בוויניציא שנת שמ"ו) הביא את הפסיקתא רק מאשר מצאה מובאה בילקוט, כמו (ח"א פ"ח דף כ"ז ע"א) איתא בפסיקתא, כי אויל עמי אותי לא ידעו ולא היו יודעין אלא שדשו בעקב כו', הוא בפסקא שור או כשב מובא בילקוט ירמיה רמז רע"ב. (ח"ב פ"א דף מ"ח ע"ב) כדאיתא בפסיקתא מתי אבא ואראה פני אלהים אמרו ישראל רבש"ע אימתי אתה מחזיר לנו הכבוד כו', צ"ל פסיקתא רבתי והוא ריש פ"א, מובא בילקוט תהלים רמז תשמ"א. (שם פ"ג דף נ"ג ע"ב) בפסיקתא ויקחו להם זה הקב"ה שה לבית אבות, אר"י בש"ר סימון לא לן אדם בירושלים ובידו עון כו', הוא בפסקא החדש, מובא בילקוט בא רמז קצ"א, והמחבר לקח דבריו מהילקוט כי לפנינו בפסיקתא המאמר בשנויים. (שם דף נ"ה ע"א) בפסיקתא בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה לי משכן כו', משל למלך שנגלה לבן ביתו בלבוש לבן מרגליטון כו', מנין לי לבוש אלו מרגליטין ע"כ, הוא בפסקא ויהי ביום כלות משה, ולקח דבריו מילקוט תרומה רמז ש"ע, והעתיק עם הטעות לבן מרגליטון, וכן אלו מרגליטון, עיין בפסקא ביום כלת משה הערה נ"ו. (שם פ"ז דף ס"ה ע"ב) איתא בפסיקתא והבאתם את עומר זש"ה מה יתרון לאדם א"ר ינאי בניהג שבעולם כו', הוא מפסקא העומר, ומובא בילקוט אמיר רמז תרמ"ג. (שם דף ס"ז ע"א) כדאיתא בפסיקתא אר"א כתוב ולא אמרו בלבבם כו', הוא בפסקא העומר, ובילקוט שם. גם בילקוט תהלים רמז תשצ"ה, וילקוט ירמיה רמז רע"ו, (שם פ"י ע"ט ע"א) אמרינן בפסיקתא שובה ישראל עד ה' אלהיך תני בשם ר' מאיר עד ה' עד שהוא במדת רחמים כו'. הוא בפסקא שובה, מובא בילקוט הושע רמז תקל"ב, (שם פי"א פ"א ע"ב) וכדאיתא בפסיקתא לעולם ה' רא"א בכ"ה באלול נברא העולם כו', הוא בפסקא ר"ה, מובא בילקוט פנחס רמז תשפ"ב, (שם פי"ט ק"ה ע"ב) ובפסיקתא יש טעם אחר למצות הסוכה בתשרי, וז"ל למה אנו עושים סוכה אחר יו"כ, אתה מוצא בר"ה יושב הקב"ה בדין על באי עולם ובי"כ הוא חותם את הדין כו', פסקא אחרת לסוכה, ומובא בילקוט אמיר רמז תרנ"ג, (שם דף ק"ו ע"א) וכדאיתא בפסיקתא זה הדבר אשר מל יהושע ר' ברכיה ור' חלבו בש"ר אבין ב"ר יוסי דבר אמר להם יהושע ומלן, א"ל מה אתם סבורים שאתם נכנסים לארץ ערלים כן אמר הקב"ה לאברהם ונתתי לך ולזרעך אחריך ע"מ ואתה את בריתי תשמור ע"כ, פה טעה אחרי הילקוט יהושע רמז ט"ו, כי שם מצוין בטעות פסיקתא על המאמר הזה, והציון נשמט ממקומו ומוסב על המאמר שלפניו תן חלק לשבעה, שהוא בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת, והמאמר הזה הוא בב"ר פמ"ו כמו שמצוין בילקוט שם במאמר שלאחריו, ומוסב גם על זה, (שם פ"כ דף ק"ו ע"א) טעם הד' מינים אמרו בפסיקתא שהם להורות על נצחוננו בדין בר"ה וי"כ נגד שרי האומות המקטרגים עלינו ע"כ, לקח דבריו מהילקוט אמור רמז תרנ"א, ומובא ג"כ בס' המנהיג ה' אתרוג סימן ל"ח, ומזה תראה שהביא שם וז"ל ונ"ל שזה יתבאר בדברי ר' מני במדרש רבה, וז"ל ר' מני פתח כל עצמותי וגו'. אל אמר דוד הפסוק הזה אלא בשביל הלולב, לולב דומה לשדרו של אדם כו', ואולי ראה המאמר הראשון בפסיקתא לא היה מביא המאמר השני ממדרש רבה, לבאר המאמר הראשון, באשר גם המאמר הזה, נמצא בפסיקתא עיי"ש.

ה) גם הגאון בעל סה"ד לא ראה את הפסיקתא והביא רק באשר מצאה מובאה בספרים. כמו אות א' ערך ר' אלעזר ב"ר שמעון וכתב הרא"ש ברכות כו', כי הוא ר' אלעזר הקליר כו', בפסיקתא אמר שהוא ר"א ברשב"י, וכן באות ה' ערך רב הונא בר יקי הביא הפסיקתא המובא בערוך, ובאות י' ערך ר' יוחנן, ובפסיקתא מובא במ"י ס"פ משפטים, ר"י הוה מטייל וסליק כו', והוא בפסקא סוכה, וכן שם ערך ר' יוחנן בן תורתא יומא דף ט' ע"א ואיתא שם בתוספת [ישנים] בפסיקתא מפרש שנתגייר ע"י פרה. אות פ' ערך ר' פדא, הביא הפסי' בשם הערוך, וכן באות שי"ן הביא דברי הילקוט שהביא הפסיקתא ר"א בר"ש שאל את ר"ש בן לקוני חמוי, והוא בפסקא בשלח, וכן עוד שם וז"ל עיין בערוך ערך אצוותא, וז"ל בפ' ויהי בשלח כו', לא מצאתי לא ברכה ולא בילמדנו כו' עכ"ל. ונעלם ממנו במח"כ שהערוך כוון להפסיקתא פסקא ויהי בשלח, עי' הערה קצ"ו. גם בספרו ערכי הכנויים אות כ' ערך כבוד, הביא הפסיקתא בשם אהל

יעקב

יעקב, וכן באות ת'; ערך תשובה, הביא הפסיקתא אשר ראה אותה מובאה במנורת המאור.

ו) בשו"ת מהרם מינץ סי' ס"ג, הביא את הפסיקתא, ר"י אומר חרב פיפיות שתי תורות שבכתב ושבע"פ כו', הוא בפסקא בחדש השלישי, מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ט.

ז) הידי משה בפירש למדרש רבה, ב"ר פל"ה, ופנ"ד, והוא בפסקא ויהי בשלח, ומובא בפי' המיוחס לרש"י שם.

יא) תכונת ארבעה כתבי יד מהפסיקתא.

כבר ידעת קורא נעים! כי הפסיקתא הזאת היתה ספונה וטמונה באוצרות הספרים לא שזפתה עין קורא. ויהי בעברי דרך מסעי בעניני מסחרי בארצות איטליא, ואט מני ארחי לבקר פני ידידי הרב החוקר הגדול מהרשד"ל ז"ל, ויראני כל בית נכותו, ראיתי בתוך המון כתבי יד אשר לו גם את הפסיקתא כתב יד ישן נושן, ומדי שתי עין עיוני עליה, ראיתי כי איננה הפסיקתא רבתי אשר לפנינו בדפוס, והיא היא הפסיקתא המובאה בדברי קדמונינו ז"ל, ואשר היתה מקור למדרשי רז"ל, ואחלה את פני ידידי הרב הנ"ל, כי ישלח לי העתקה ממנה, והוא ברוחו הנדיבה נעתר אלי למלאות שאלתי, והעתיק למעני כל הפסיקתא, זכרה לו אלוה לטובה, ולנפשו תהי זאת למזכרת נצח, על החסד אשר עשה עם החיים ועם המתים. ועוד בשנת כ ת"ר הוצאתי לאור עולם, פסקא הראשונה ממנה, עם הערות ותקונים, ות"ל מלאכתי מצאה חן בעיני אוהבי קדמוניות ישרון, אולם במשך הימים נודעתי כי יש עוד העתקה ממנה תחת יד ידידי הרב החכם הגדול מוהר"ר אליקום כרמולי נ"י, ויאות גם הוא אל בקשתי לשלוח אלי הכ"י אשר ת"י, והנני נותן אליו בזה רב תודות ותשואת חן, על אשר העניקני מטובו, גם אח"כ נשלחו אלי עוד שתי העתקות מאוצרות הספרים אשר באקספארד, ופארמא, והנה בחרתי לתת משפט הבכורה אל כ"י הרשד"ל, לשימה לפנים הספר, ומשלשה כ"י האחרים הוצאתי השנויים שבינם לבין כ"י הרשד"ל, ורשמתים אחד לאחד בהערותי, ואומר להציג לפני הקוראים היקרים תכונת ארבעה כ"י האלה, והבדלם זה מזה בכלל.

א) כ"י אשר שלח אלי הרשד"ל ז"ל, הוא נכתב בצפת, ונעתק במצרים, ובסיום הפסיקתא סיים המעתיק וז"ל:

„תסלת פסקות דרב כהנא שנמצאו בצפת עיר הקדש תוב"ב, וכתבתים אני הצעיר משה אגימאן פה מצרים, לנבון ונעלה הנדיב ושוע כמה"ר יצחק סרוק נר"ו הש"י יזכהו ויזכה את זרעו להגות בתורת ה', ויתקיים עליו מקרא שכתוב בו, ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם וגו', גם מקרא שכתוב לא ימושו מפיך ומפי זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם אמן. ונשלמה העתקתו יום ג' י"ט למנחם שנת השכ"ה ליצירה."

ובכ"י הזה חסר סוף פסקא דזכור, מן ועתה עיף ויגע (עיין הערה קכ"ט) ונשארו איזה דפי נייר פנויים, וגם חסרות פסקות שאחריה הלא הן פסקא פרה, החדש, את קרבני, ויהי בחצי הלילה, העומר, שור או כשב, והתחלת פסקא ויהי בשלח, ומתחלת אמרי לאלהים (עיין פסקא ויהי בשלח הערה כ"ו) והשלמתי החסרון הרב הלזה מכ"י כרמולי. בפסקא דשקלים יש הוספה ונרשם עליה „זה הוא נעתק מספר ההובא מלומברדייא" (עיין הערה ק"מ העירותי כי כל הנוסחא הלומברדית איננה בכ"י כרמולי וגם לא בכ"י אקפפארד, וישנה בתנחומא כי תשא, אך לא בסדר שלפנינו, ומובא בילקוט ריש כי תשא בשם התנחומא) וכן עוד בפסקא הנ"ל מובא מאמר אחד ונרשם עליו „בספר רומי" ובכ"י כרמולי ואקספארד אין כל זכר מזה, וכלתה פה פסקא דשקלים, (עיין הערה קס"ח כי מאמר זה ישנו בתנחומא פ' במדבר במאמר המתחיל פקד את בני לוי), וכן בפסקא דזכור נמצא מאמר קטן ונרשם „בספר אחר מצאתי" ובסוף סיים „ע"כ ס"א" ואיננו בכ"י כרמולי ולא בכ"י אקספארד ולא בילקוט תצא, גם לא בתנחומא ומדרש רות (עיין הערה ע"ג). גם בפסקא דשמעו „ס"א ויהי ה' את יוסף" וכן בפסקא ולקחתם לכם נמצא, ס"א כך ערב ר"ה כו', (עיין הערה צ"א), פסקא דרשו חסרה בכ"י ההוא, והשלמתיה

מכ"י

מכ"י כרמולי, ואולי היא פסקא דסליחות. פסקא ולקחתם לכם נחלקת בכ"י לשתי פסקות, והמחצה השנית מתחלת ארחץ בנקיון כפי, ואני חברתיה עם מחצה הראשונה, ושמתיה לפסקא אחת. כמו שהעירותי בהערה שם. פסקא אחרת לסוכה הפסקא הזאת לא נמצאת בכ"י אקספארד וכרמולי וסגנון לשונה יעיד עליה כי חדש היא וכן נראה מהתחלתה, דרש ר' חיננא כו', שהוא מש"ס בבלי ע"ז ב' ע"א, והיתה לפני הילקוט ומביאה בפ' אמור רמז תרנ"ג, ותרנ"ד, ומצוין בצדו פסיקתא, ובאיוב רמז תתקכ"ו מביא מאמר גדול ממנה ונרשם בצדו מדרש, גם היתה לפני הרב בעל מאור עינים, והביאה פי"א, וז"ל בלשון יותר ברור ראיתי מאמר זה בפסי' דרב כהנא מדרש לחגא דמטליא כו' עכ"ל. (עיין הערה ח'), ועיין במרן ה' ב"י, פסח סימן ת"ץ, הביא בשם מדרש הרנינו פ' סוכה (המובא בשבולי הלקט), הטעם שאין גומרין ההלל כל ימי הפסח כו', והוא לפנינו בפסקא הזאת (עיין הערה נ"ח) ואולי הפסקא הזאת לקוחה ממדרש הרנינו. ועיין מה שהעירותי על דבר מדרש הרנינו אות ה' הערה י', פסקא אחרונה וזאת הברכה הציג המעתיק בטעות, לפני ביום השמיני עצרת.

ב) כ"י אקספארד נמצא שמה באוצר הספרים (.Bodl. No. 150 Catal) (Uri No. 119) הקובץ הזה מכיל ד' ספרים: א) פסיקתא דרב כהנא ב) מכילתא ג) תורת כהנים ד) ספרי, בסוף הפסיקתא סיים המעתיק וז"ל:

„חסלת פסיקתא דרב כהנא, ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה, חזק ונתחזק, אני יהוצדק בר אלחנן כח"י, שלמתי וסיימתי כל הספר מרב כהנא, בששי בשבת בתשעה ועשרים יום לירח אדר, שנת חמשים ואחת לפרט לאלף ששי"

ובסוף המכילתא כתב המעתיק: „סליק מכילתא חזק ונתחזק הנני יהוצדק בר אלחנן כח"י, כתבתי זה הספר אל האשל הגדול, החכם והנבון המשכיל, מורנו ורבנו, הרב ר' אהרן בר אלעזר זצ"ל."

בהתחלתה חסרה פסקא ויהי ביום כלות משה, ונשאר רק מאמר קטן אשר הוא בסוף הפסקא, ומתחיל שני עשר בקר עגלה על שני הנשיאים (דף ט' ע"א) והמעתיק כתב „הכ"י אשר ממנו העתקתי הפסיקתא הזאת חסר בראשיתו, ולב כל אוהב מדע ידוה על חסרון לא יוכל להמנות„ וכן חסרה הפסקא האחרונה פסקא וזאת הברכה, וסבת החסרון גלויה לעין שהוא מפאת דנייר הקרוע והבלוי, המצוי בכל ספר ישן בראשיתו ובסופו. עד אשר במשך הימים והשנים נחסר ונאבד לגמרי, וכן חסר התחלת פסקא זכור, עד יזכור עון אבותיו (עיין הערה א' והערה כ"ו), גם חסרה בתוכה כל פסקא ויהי בחצי הלילה, ואולי שכח המעתיק להעתיקה למעני). ולא נמצאת בתוכה פסקא דרשו. גם לא נמצאת פסקא אחריתי לסוכות אשר היא פסקא מאוחרת, (ונמצאת בכ"י הרשד"ל עיין לעיל), והפסקא ולקחתם לכם נחלקת גם שם לשתי פסקות, והמחצה השנית מתחלת ארחץ בנקיון כפי, כמו בכ"י הרשד"ל, ונקראת „פרשה דסוכה" ואני חברתיה עם המחצה הראשונה ושמתיה לפסקא אחת. וכל הפסיקתא מסודרת כמו זו שלפנינו בכ"י הרשד"ל. רק פסקא עשר תעשר הציג המעתיק בטעות לפני ויהי בשלח, ובפסקא ביום השמיני עצרת מתחלת הפסקא הזאת בנוסחא אחרת, הלכה אדם מישראל מהו שיהא לו מותר לאבול בסוכתו ביום השמיני וכו' ואחר כלות הנוסחא ההיא נמצאת גם שם כל הפסקא עד תומה כמו שהיא בכ"י הרשד"ל, ומתחלת שם, ד"א ביום השמיני יספת לגוי וכו', וברור אצלי שהמעתיק מכ"י אקספארד מצא שתי נוסחאות מפסקא ביום השמיני והעתיק שתיהם יחד, ואולי מצא נוסחא אחת בילמדנו הנאבד או בפסיקתא רבתי, ולפנינו חסרה כל הפסיקתא ברבתי (עי' הערה ב'), ואני העתקתי בפנים את הנוסחא מהפסקא הזאת מכ"י אקספארד. —

ג) כ"י כרמולי ישן נושן נכתב בפאס באפריקי, ובסופו סיים המעתיק וז"ל:

„לה' הארץ ומלואה, לעוזרם השׁ. . . . למתנה מיד הסרסור שנת למו"ב לפ"ק פה פאס יצ"ו."

כ"י הזה מתחיל בי"ב הפטרות, שהן תלת דפורענותא שבע דנחמתא ותרתי דתיובתא, רק שחסרות בראשו ששה פסקות (דברי ירמיה, שמעו, חזון, נחמו, ותאמר

ותאמר ציון, עניה סוערה,) ומתחיל בחצי השנית מן פסקא אנכי, וזה מפאת כי הקונטרסים היו קרועים מרוב ימים ושנים, ובפסקא הזאת מאנכי, יצא דף אחד חוץ למקומו הראוי, והציבו לו יד להלאה בין קינטרסים זרים אשר אין כל אחוה עמהם, כי נשלם הדף למטה במלת ואשים, והדף שלאחריו המתחיל במלות „דברי בפיך" (סיפא דקרא) איננו פה, כ"א אחרי ב' דפים אחרים, ועי"ז ילך הקורא תועה, לכן ראוי להשיב שם את הנודד למקומו, והדף המצוין שם בכ"י „כ"א" הוא דף „י"ט" וראיתי במ"ע להרב הגאון החכם הכולל מו"ה זכריה פראנקעל נ"י (שנה ג' צד 59) שהרב החכם מוהר"ר רפאל קירכהיים נ"י הודיע טבעו של הכ"י כרמולי, ולא העיר מזה מאומה ובפסקא קומי אורי ציין שהיא תכיל ב' דפים, ובאמת מחזקת רק דף אחד, והדף השני הוא כפסקא אנכי, ואחר סיום הפסקא הזאת שמסיימת כמו בכ"י הרשד"ל, אקספארד, ופארמא, מתחיל שם מאמר גדול (בדף כ"א ע"א בכ"י) מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום זש"ה ברוה"ק ע"י שלמה מלך ישראל נאוו לחייך בתורים כנגד כנ"י אמר הפסוק הזה וכו', עד ועליה אמר ישעיה שיעשו אותה, והסיום מזה המאמר הוא באיזה דפים למפרע (דף י"ט ע"א בכ"י) המתחיל משוש כל המתאבלים עד לכך נאמר מה נאוו על ההרים וגו', והוא סיום המאמר שהחל בדף כ"א, וכל המאמר הזה מה נאוו על ההרים נשמט ממקומו הראוי, כי מקומו הוא בפסקא קומי אורי, המדבר על הגאולה כמו שהוא לנכון בכ"י פארמא. פסקא ח' רני עקרה, ופסקא ט' קומי אורי, הם כמו בכ"י הרשד"ל, אקספארד ופארמא. ומה שהעיר הרב החכם קירכהיים שם, מה שהביא הערוך בערך פגר מן פסקא עניה סוערה, צ"ל בערוך פסקא רני עקרה, לא דק בזה, כי לא ראינו אינה ראיה, אם שנמצא גם בפסקא רני עקרה, הלא היא גם בפסקא שלפניה פסקא עניה סוערה, אשר חסרה בכ"י כרמולי.

פסקא יו"ד, שוש אשיש, היא נוסחא אחרת מאשר לפנינו בכ"י הרשד"ל, וכ"י אקספארד, ונמצא ג"כ בכ"י פארמא, ואנכי הצגתי גם הנוסחא הזאת בפסיק' דילן, ומה שכתב הרב החכם קירכהיים, שחסר בפסקא הזאת מה שהביא הערוך ממנה בג' מקומות, אין זאת רק הפסקא הזאת דשוש אשיש בכ"י כרמולי היא פסקא אחרת מאשר היה לפני רבינו בעל הערוך, ובפסיקתא שלפנינו מכ"י הרשד"ל, ובכ"י אקספארד נמצאים המאמרים והמלות שהביא הערוך, בערך בן ג', דריה, צנצם, כמו שתמצא בהערותי. פסקא י"א דרשו. והיא חסרה בכ"י הרשד"ל, אקספארד, ופארמא, ואני העתקתיה מכ"י הזה אל הקודש פנימה. פסקא י"ב שובה, מתחלת כמו לפנינו זש"ה אם יתקע שופר בעיר והסיום שם אין בישראל קוצץ בן קוצץ, ויש להעיר שבאמצע המאמר נמצא הוספה ומתחלת יתברך שמו של מלך מלכי המלכים שהוא שומע תפלה כו' כשהן גומרין כל תפלתן סנדלפון שר הגדול נוטל כל התפלות ועושה מהן עטרה כו', ומשביעם בשם המפורש והולכת ויושבת בראשו של הקב"ה כו', עד שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, ואח"כ מתחיל שם, לעולם ה' דברך נצב בשמים תני משום ר' אלעזר דתני בתקיעתה דרב כו'. עד ויסרתיך למשפט מיסרך אני ביסורים בעה"ז כדי לנקותך מעונותיך לע"ל, ואימתי בחדש השביעי המאמר לעולם ה', הוא מאמר גדול מראש פסקא דר"ה, ונשמט ממקומו, ויש להעמיד כל המאמר הזה אל הפסי' דר"ה, ואח"כ מתחיל שם בכ"י (דף כ"ד סע"ב) וה' נתן קולו לפני חילו שהוא מפסקא דשובה כמו שהוא לפנינו, והולך עד דף כ"ז ע"ב, עד המאמר שנאמר כי אהי' לישראל לאב ואפרים בכורי הוא, ואח"כ מתחיל על הכל הודה משה, חסר באמצע דף שלם סוף פסקא דשובה מן ואפרים בכורי הוא עד סיום הפסקא (עיין בפסיקתא לפנינו) גם חסר התחלת פסקא דסליחות. עד המאמר על הכל הודה משה (שהבאתי מפסקא דשובה) ובאמת הוא באמצע פסקא דסליחות, א"ר יצחק על הכל הודה משה כו' והמעתיק לא ידע שחסר דף שלם והקריב את המרוחקים כרחוק מזרח ממערב, גם חסר מפסקא דסליחות סיום המאמר אחר המלות אין בישראל קוצץ בן קוצץ, מכל מה שהבאתי תראה שהרב החכם קירכהיים לא יצא ידי חובתו בזה שחשב שלא נמצא כלל פסקא דסליחות, וחשב שהסיום אין בישראל קוצץ בן קוצץ, הוא מפסקא שובה ומצא במאמר הזה איזה מאמרים אשר הערוך הביא מפסקא דסליחות, וכאשר כתבתי יראה הקורא כי נתחברו פה ב' פסקות יחד וחסר באמצע.

והנה עד הנה, הפסקות הן מסודרות כסדר, אבל מכאן ואילך אין סדרים בה, והמעתיק לא חש לסדר הפסקות זאח"ז כראוי ונכון, והציג פסקא ביום כלות משה, בין החדש ושקלים, והציג פ' החדש לפני שקלים, זכור ופרה, ואולי הי' הפסקות לפני המעתיק בקובץ אשר העתיק ממנו בלתי מכורכות, לכן הקדים את המאוחר, ואיחר את המוקדם.

פסקא י"ג החדש, גם בה תמצא באמצע המאמר (דף ל"א ע"ב בכ"י) אחר הסיום מתכנסים כל מה"ש לפני הקב"ה כו' מתחיל מאמר אחר, טוב ילד מסול וחכם זה יצה"ט כו' עד הלא כה דברי כאש נאם ה' עאכ"ו (בדף ל"ב ע"א) והרן נשמט מפסקא שלפניו פסקא דשובה, והמעתיק לא ידע שהעתיק באמצע דף ש"א מפסקא דשובה, ומקום המאמר הוא בדף כ"ז ע"א בכ"י ושם מדובר מיצהם, ואחר כלות המאמר הזה הנעתק בטעות. מתחיל בר"ח מתכנסין כל מה"ש כו' והוא המשך מן מאמר שלפניו כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט בא רמז קצ"א בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי החדש. כי כל הפסקא הזאת היא נמצאה ברבתי, והטעות הזה הוליך תועה את הרב החכם קירכהיים, שכתב שהפסקא הזאת פסקא החדש מתאמת עם הרבתי רק א"זה הוספות נמצאו בה יתר על הרבתי, אולם ההוספה שנמצאה בה (בכ"י כרמולי) זמורות זר היא, והנה הפסקא הזאת היתה חסרה בכ"י הרשד"ל, והשלמתיה מכ"י הזה (כי הכ"י אקספארד לא היה עוד נגד עיני) וברוך המקום, אשר הצילני משגיאות מלהעתיק אותה ככתבה בכ"י הזה.

פסקא י"ד ויהי ביום כלות משה. כמו לפנינו בכ"י הרשד"ל, ואקספארד, רק בסוף יש הוספה אחר הסיום ואתם הדבקים בה' אלהיכם, מתחיל שם מאמר חדש גאות אדם תשפילנו אלו השבטים. עד בא ראובן להקריב, א"ל משה מקריב זבולון תחלה שהוא נותן פרנסה לישכר, שנאמר שמח זבולון בצאתך ויששכר באהלך ע"כ, ואין ספק אצלי שהוא מאמר קטן הנשאר מן פסקא ויהי המקריב, ג"כ לחנוכה, וכן תמצא דרוש עה"כ הזה בפסיקתא רבתי פ"ז פסקא ויהי המקריב, גם במדרש במ"ר פי"ג ע"ש.

פסקא ט"ו שקלים, כמו בכ"י הרשד"ל ואקספארד.

פסקא ט"ז זכור, חסר כל ההתחלה עד יזכר עון אבותיו (עיין הערה כ"ו) והסיום כמו בכ"י אקספארד ומן ואתה עיף ויגע חסר בכ"י הרשד"ל, גם הפסקות שלאחריה, פרה, החדש, את קרבני לחמי, העומר, שור או כשב, והתחלת פסקא ויהי בשלח. והשלמתי את החסרון מכ"י הזה. (עיין הערה קכ"ט לפסקא זכור) והחכם קירכהיים העיר שחסר בפסקא הזאת פסקא דזכור מה שהביא הערוך בערך דנטיב, אולם אין כוונת הערוך להפסיקתא כלל, וזה לשון הערוך בערך דנטיב בוי"ר זאת תהיה ובסוף פ' זכור, ב"ו נותן דנטיבא כו', ואין כוונתו לפסקא דזכור כי לא נמצא רמז מזה בפסיקתא. רק כוונתו למדרש וי"ר פי"ח המתחלת וזכור את בוראך, וזה שכתב בוי"ר זאת תהי' ר"ל פרשת מצורע המתחלת זאת תהי' בסוף פרשת זכור (כצ"ל) ר"ל בפרשת זכור את בוראך שהיא פי"ח שם תמצא המאמר, וידוע כי הערוך ציין פרשיות מן וי"ר על התחלת הכתובים, ועוד העיר שם שבפסקא הזאת לא נמצא ב' מאמרים אשר מובאים בילקוט, והנה אף שציין שם הרפים מהילקוט אשר בידו לא אוכל להשוות הרפים בילקוט שלי. בכ"ז אין ספק שכוון לילקוט בשלח רמז רס"ד, ויאמר משה ליהושע ומצוין שם פסיקתא, והב' ילקוט תהלים סוף רמז תשכ"ג ד"א מדבר בישראל כו'. אולם המאמר הראשון הוא בהתחלת הפסקא החסרה בכ"י ההוא (עיין הערה ז' פסקא דזכור) והשני העירותי שבטעות נרשם בילקוט פסיקתא, וצ"ל פסיקתא רבתי, והוא בפסקא דזכור.

פסקא י"ז פרה, חסר בכ"י הרשד"ל והיא כמו בכ"י אקספארד, ומה שהעיר הרב קירכהיים שלא נמצא מה שהביא הערוך בערך שלש, עיין הערה קכ"א ותראה שלא חסר מאומה.

פסקא י"ח את קרבני לחמי. פסקא י"ט ויהי בחצי הלילה פסקא כ' העומר, כמו בכ"י אקספארד וחסרים בכ"י הרשד"ל, ובפסקא העומר חסר סיום הפסקא ומסיימת „לביש הרין לבושי כדאיתא במדרש אחרשורש" והסיום הם דברי המעתיק שרצה לקצר.

פסקא כ"א ויהי בשלח, מתחלת כמו בכ"י אקספארד ברצות ה' דרכי איש, ובכ"י

ובכ״י הרשד״ל חסרה ההתחלה עם הרבה פסקות שלפניה כמו שהעירותי ובאמצע הפסקא הזאת חסר דף שלם אחר שסיים כדכתיב ששם עלו שבטי יה, מתחיל ומי הודיע למשה היכן יוסף קבור, ואין זה מטעות המעתיק כי הדברים ומי הודיע למשה הם באמצע המאמר ובכגון דא לא טעה אינש, אין זאת כי אם נאבד לו הדף ע״י מקרה ולא היה לאל ידו להשלימו (עיין הערה ס״ג וק״ז).

פסקא כ״ב, בחדש השלישי, הרב קירכהיים רשם עליה כי תכיל ב׳ דפים, ונשלמה מה רב טובך אשר צפנת ליראיך עכ״ל, אולם גם בפסקא הזאת נאבדו ב׳ דפים שלמים, מן מיום הנ״ל עד סוף הפסקא (עיין הערה קל״ח) ולא לבד הסיום רק גם באמצע יש חסרון, מן בחדש השלישי זש״ה הלא כתבתי לך שלישים, עד אמר ר׳ יהודה בר סימא אמר להם הקב״ה חדוש דברים כו׳ (לפנינו דף ק״ו ע״ב) ועיין הערה צ״ג פסקא צ״ג אחרי מות, העתיק פסקא זאת שלא במקומה כי הציגה לפני שור או כשב ולפני עשר תעשר, והנה ראיתי כי גם בה חסר דף שלם, מן ד״א לשחוק אמרתי מהולל, עד אם על פיך יגביה נשר (עיין הערה מ״ה ומ״ו) וגם חסרים מאמרים שלמים, ועל כלם העירותי בהערות שלי, ואחר סיום הפסקא נמצאה שם תפלה, יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה ויתרומם ויתעלה ויתהדר ויתפאר שהוא מלך מלכי המלכים ונורא על כל נוראים והוא שופט צדק ודיין אמת וממשלתו על כל העולם, והוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד כו׳ כתרים גדולים בעולם וכלן באין לפניו כתר הכמה כתר גבורה וכתר עושר וכו׳, עד זה ישפיל וזה ירים.

פסקא כ״ד שור או כשב, חסרה בכ״י הרשד״ל והשלמתי ממנה את החסרון ונמצאת בכ״י אקספארד ובוי״ר פכ״ז, וחסר ג״כ באמצע דף שלם, כמו שהעירותי הערה י״ט, וגם הרבה מאמרים כמו שתמצא בהערותי.

פסקא כ״ה עשר תעשר, כלה כמו בכ״י הרשד״ל ואקספארד.

פסקא כ״ו ולקחתם לכם, פסקא כ״ז ביום השמיני עצרת, כמו בכ״י הרשד״ל.

פסקא כ״ח הלכות נסוך המים, נוסדה על נסוך המים שבחג, ולא נמצאת בכ״י הרשד״ל ואקספארד, כי מאותרת היא, ותחלתה נסוך המים כיצד כו׳, היא משנה סוכה דף מ״ח ע״א, ואח״כ העתיק המסדר דף שלם מגמרא סוכה שם מ״ח ע״ב ומ״ט ע״א וע״ב, ואח״כ מתחיל א״ר יותנן המחוזי כל העושה איסור בחג, והוא מסוכה מ״ה ע״ב. ואחר כלות מאמר הגמרא מסוכה, מתחיל י״ג נולדו כשהן מהולין כו׳ כו׳, ואח״כ ר״ע אומר כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות כו׳ כו׳, ואח״כ מתחיל, כלאחר יד נותן לו ר׳ זוז אלא שהגיע בו הרוח נותן לו ת׳ זוז, תני כל הסוטר את חברו נותן לו ת׳ זוז, פרע ראשה של אשה נותן לה ת׳ זוז, ומעשה באדם אחד שפרע ראשה של אשה בשוק ובאת לפני ר״ע וכו׳ וכו׳, ואח״כ מתחיל מאמר אחר, אמרו כשחלה ר״א הגדול אותו היום ע״ש היו כו׳ כו׳, עד ואמר רכב ישראל ופרשיו מעות יש לי ואין לי שלחני שאריצם, ואח״ז מתחיל עשר ירידית ירדה שכינה כו׳, אח״ז עשרה נסיונות נסו אבותינו כו׳, ואח״ז מאמר ז׳ בריות ברא הקב״ה, ובסוף במאמר י׳ נסיונות נתנסה אברהם, והסיום כשיבא אברהם לקבל שכרו יהיה או״ה אומרים הרבה מכאן היה ראוי לו שנאמר לך אכול בשמחה ע״כ, וכל קורא ישתומם על המאמרים האלה, אשר אין התיחסות זה לזה, רק לדעתי המסדר הזה הביא בתחלה מאמר מש״ס בבלי על נסוך המים. ואח״כ היו נמצאים בקובץ הזה מאמרים מאדר״נ, אשר אין להם שייכות כלל וקשור עם המאמרים שלפניו, המאמר הראשון י״ג נולדו כשהן מהולין הוא באדר״נ פ״ב, המאמר השני ר״ע אומר כל הנוטל פרוטה, הוא שם ריש פ״ג, המאמר השלישי כלאחר יד כו׳, הוא מאמר סתום, רק מן המאמר ומעשה באדם אחד שפרע ראשה של אשה וכו׳ הוא באדר״נ פ״ג, ומקור המאמר הוא בגמרא ב״ק דף צ׳ רק פה נשתבש וכצ״ל תני כל הסוטר את חברו נותן לו מאתים זוז לאחר ידו נותן לו ד׳ מאות זוז, רקק והגיע בו הרוק (ולפנינו בטעות הרוח) נותן לו ד׳ מאות זוז פרע ראשה של אשה נותן לה ת׳ זוז ומעשה באדם כו׳ והוא במשנה ב״ק שם דף צ׳ ע״א וע״ב, רק בשנויים קצת ממה שהוא באדר״נ שם, והמסדר הזה התחיל בהתחלת המשנה ואולי היה כן לפניו באדר״נ, ולפנינו השמיטו המעתיקים באדר״נ והתחילו מעשה באדם אחד שפרע ראשה של

אשה, והמאמר הרביעי, כשחלה ר"א הגדול כו', הוא באדר"נ פכ"ה (ומקור המאמר הוא בסנהדרין ס"ח ע"א) המאמר החמישי עשר ירידות כו', הוא שם פל"ד, המאמר הששי י' נסיונות נסו אבותינו להקב"ה, ג"כ שם, המאמר השביעי ז' בריות כו', הוא שם פל"ז, והמאמר השמיני, י' נסיונות כו' עד סופו, הוא שם פל"ג

פסקא כ"ט וזאת הברכה, הפסקא הזאת משונה מחברותיה, כי מתחלת בשאלה בהלכה, ילמדנו רבינו העובר לפני התיבה וטעה כיצד צריך לעשות כך שנו רבותינו כו', ואח"כ נמצא עוד ילמדנו רבינו מי שעלה לקרות בתורה מותר לו לקרות עד שלא יברך או לא, כך שנו רבותינו כו', ואח"כ מתחיל ד"א וזאת הברכה זש"ה ולכן יחכה ה' לחננכם כו', עד סופו כמו לפנינו בכ"י הרשר"ל, בלי עודף ובלי יותר, וברור שהמעתיק הוסיף את השאלה בהלכה ממדרש דברים רבה ונמצא שם השאלה הראשונה בראש וזאת הברכה, ושאלה השניה באמצע שם, והעתיק סלה במלה מהמדרש הזה ואח"כ החל באגדה כמו שהיא בכ"י דילן.

פסקא ל' וה' פקד את שרה, הפסקא הזאת ריש קטיעה היא, כי תחלתה שם, יהודה בר נחמן בשר"ל פתח עלה אלהים בתרועה בשעה שעולה הקב"ה על כסא דין ברין הוא עולה כו', וסיים כמו שהוא לפנינו בפסקא דר"ה, וחסרה התחלת הפסקא, מן לעולם ה' עד המאמר שהחל עלה אלהים בתרועה, אולם מצאתי את המאמר שם באמצע פסקא דשובה, וזה הוא משגגת המעתיק שהיו הקונטריסים בלתי כרוכים לפניו והכנים את הדף הזה לתוך פסקא דשובה (עיין הערה ב'), גם חבר שם במחצה השנית הרבה מאמרים שהשמיט המעתיק כמו שתמצא בהערותי.

פסקא ל"א פרשת ויהי אחרי הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם, שז"ה אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמי כו', והולך ומונה עשרה נסיונות שנתנסה אברהם, ולקוחה מפדר"א פכ"ו, פכ"ז, פכ"ח, פכ"ט, פ"ל, פל"א, בהוספות, גם נמצא בתוכה מעשה אברהם, הנדפס בבית המדרש ח"ב צד 118 והיא מיוחדת ליום ב' של ר"ה שקורין ויהי אחרי הדברים האלה והפסקא הזאת לפסקא שלפניו, הן כפי מסקנת הגמ' (מגלה ל"א ע"א) והאירנא דאיכא תרי יומי יומא קמא וה' פקד למחר והאלהים נסה, ועל הפסיקתא הזאת יש לי להעיר הרבה רק לזה נדרש מאמר בפ"ע, וכאשר יגזור ה' בחיים, אוציא פסקא זאת, של עשרה נסיונות, לאור עולם בפ"ע, עם הערות ותקונים.

ד) כ"י פארמא. נמצא באוצר הספרים של די ראססי, ורשם בקובצי כ"י שלו נומר 261, בשם מדרש הפטרות, כי לא נמצא בכ"י ההוא רק י"א פסקות, מהי"ב הפטרות דש"ת נו"ע אר"ק שד"ש, וחסרה פסקא דדרשו, בסוף הספר לא נמצא שם הסופר, ולא פרט השנה, רק

„נשלם מדרש הפטרות. שבת למוציא אסירים בכושרות, ויצילני מצוקות וצרות, ויתקדש שמו בתשבחות ושירות, לנצח נצחים ולדורי דורות, אא"ס."

כל הפסקות שוות עם כ"י הרשר"ל ואקספארד, רק בפסקא קומי אורי, אחר המאמר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, מתחיל שם מה נאוה על ההרים רגלי מבשר, זש"ה ברוה"ק ע"י שלמה מלך ישראל וכו' (והמאמר הזה נמצא בכ"י כרמולי סוף פסקא אנכי עיין מ"ש לעיל), בפסקא רני עקרה קצר המעתיק וציין בפנים „כדכתיב באפטרתא" כוונתו לאפטרתא עניה סוערה, פסקא שוש אשיש איננה הפסקא שבכ"י הרשר"ל ואקספארד, רק היא כמו בכ"י כרמולי, ואנכי הצגתי גם הנוסחא הזאת בפסיקתא דילן. בפסקא דשובה נמצאה הוספה מאיזה מעתיק ומובא פנימה, אחר דברי ר' יוחנן עה"כ מן החמס אשר בכפיהם, מה שהיו בכף ידיהם החזירו, בשידה ותיבה ומגדל לא החזירו, נמצאה שם הוספה וז"ל: „וקשה כי דרשו רז"ל במסכת תענית בפ' סדר תענות כיצד [הוא בדף ט"ז ע"א] מן החמס אשר בכפיהם מהו מן החמס אשר בכפיהם אמר שמואל אפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה ע"כ, סוף פסקא דשובה אחרי הסיום הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו (כמו לפנינו), מתחיל מאמר אחר, החכמה מאין תמצא מת"ל לומר לך שאין התורה נמצאת אלא במי שמשים עצמו כמי שאינו בעולם, והמאמר הזה נמצא בסוטה כ"א ע"ב, ואח"כ נמצאו עוד מאמרים שאין להם חבור וקשור זה עם זה. —

כל

כל זה מה שמצאתי לדבר על האַרבעה כ"י בכלל, ועל השנויים בנוסחאות, ועל הטעיות אשר בהם, מרוב ימים ושנים ע"י המעתיקים, דברתי עליהם בהערותי במקומותם למושבותיהם. —

אלה הדברים אשר ראיתי להקרים ולשימם מבוא לפני הפסיקתא, ואקוה כי בהם מלאתי רצון הקוראים הנכבדים החפצים לרוות נפשם בידיעת דברים אלה, ועוד יש לי לדבר הרבה, מענין תכונת הספר, ודרך דרשותיו בכלל, וזמן חבורו, והיחס שבינו לבין הירושלמי, (שנסדרו בזמן אחר), וכבר החילותי לערוך חקירות האלה, ולדבר גם על שמות התנאים והאמוראים הנמצאים בתוכו, ועל זמנם, בסדר א"ב, אמנם יען ראיתי כי המלאכה מרובה, כי המאמר יעלה בכמותו כמעט לחבור שלם, וראשי החברה הנכבדה, אצים עלי לאמר כלה מעשיך, לזאת אמרתי אל לבי, לשמור הדברים עד עת מצא, ואז אעלה כל זה על ספר במחברת מיוחדת, עם הוספות להערותי ותקוני, אשר בהן קצרתי לפעמים, והסירותי מהן מה שיש אתי בבאור איזה מאמרים קשים וסתומים בפסיקתא. ובטרם אחתום את מאמרי זה, עלי לתת תודה, אל התייר הגדול הרב החוקר הנפלא מהרי"ט ליפמאן צונץ נ"י, אשר היה לי לעינים בכמה ענינים, ואף כי בכמה מקומות לא קלע אל השערה, כי אינה דומה שמיעה לראיה, והפסיקתא הישנה לא היתה עוד למראה עיני החכם הגדול הזה, כמו שהיא לפני היום, בכ"ז בפה מלא אודה, כי לו נאוה תהלה, וחכם עדיף מנביא, ובשכלו הזך עמד על האמת בדברים רבים, צלל במים אדירים, והעלה מרגליות בידו, והוא היה הראשון אשר העיר על מציאות פסיקתא כ"י, אשר היתה ספונה ונעלמה עד כה, ולבבי בטוח כי ישמח על יציאת סגולה היקרה הזאת לאור עולם, ועיניו רואות. —

פסקא א׳.

ויהי ביום כלת משה.

(א) ויהי ביום כלת משה (במדבר ז׳ א׳) [זש״ה] (ב) באתי לגני אחותי כלה, (שה״ש ה׳ א׳) (ג) ר׳ עזריה בשם ר׳ סימון אמר, למלך שכעס על מטרונא, וטרדה והוציאה מתוך פלטין שלו, לאחר זמן ביקש להחזירה, אמרה (ד) יחדש לי דבר, ואח״כ הוא מחזירני, (ה) כך לשעבר הקב״ה מקבל קרבנות מלמעלה, שנאמר (בראשית ח׳ כ״א) וירח ה׳ את ריח הניחוח, ועכשיו הוא מקבל למטה [הה״ד] (ו) באתי לגני אחותי כלה, (ז) א״ר חנינא לימדתך תורה דרך ארץ, שלא יהא החתן נכנס לחופה, עד שהכלה נותנת לו רשות, [הה״ד] יבא דודי לגנו (שה״ש ד׳ י״ו) ואח״כ באתי לגני, (ח) רבי תנחום חתניה דר׳ אלעזר בן אבינא, בשם ר׳ שמעון בן יוסף אמר, באתי לגן, אין כתיב כאן, אלא באתי לגני, (ט) לגנוני, (י) במקום שהיא עיקרה מתחלה, (יא) עיקר שכינה בתחתונים הי׳, הה״ד (בראשית ג׳ ח׳)
וישמעו

הערות ותקונים.

(א) ויהי ביום כלת משה, היא הקריאה לחנוכה (מגילה ל׳ ע״ב במשנה) בחנוכה קורין בנשיאים, ועפ״י מס׳ סופרים (פ״כ ה״י) היא הקריאה לשבת חנוכה. (ב) באתי לגני, המאמר הזה מובא בילקוט נשא סוף רמז תשי״א בשם הפסיקתא ונשנה במדרש חזית פ׳ באתי לגני, ובמדרש במ״ר פי״ג ולזה המאמר כיון רש״י בפי׳ להש״ש ה׳ א׳ באתי לגני בימי חנוכת הבית, ובילקוט שם גם בכ״י כרמולי מתחיל זש״ה באתי לגני כמו שהסגרתי בפנים. ובכ״י אקספארד חסר הפסקא הזאת ונשאר רק מאמר קטן מסוף הפסקא ומתחיל „שני עשר בקר עגלה על שני הנשיאים מלמד ששני נשיאים הביאו עגלה אחת וכל שבט ושבט הביא פר" והמעתיק אשר העתיק הפסיקתא למעני כתב בהתחלתה „הכתב יד אשר ממנו העתקתי הפסיקתא הזאת חסר בראשיתו ולב כל אוהב מדע ידוה על חסרון לא יוכל להמנות". (ג) ר׳ עזריה בש״ר סימון, כן מובא גם בילקוט שם בשם הפסיקתא, אכן במדרש חזית, ובמ״ר ובכ״י כרמולי הנוסחא בשם ר׳ יהודה ב״ר סימון, ובילקוט שה״ש רמז תתקפ״ח ד״ה עורי צפון מובא מאמר בשם פסיקתא רבתי והוא בפסקא ה׳, ובסוף הביא מאמר הזה ר׳ עזריה בש״ר יודן ב״ר סימון וכו׳. והוא מפסיקתא שלפנינו לא מהרבתי כי איננו שם, וחסר בילקוט שם הציון פסיקתא. (ד) יחדש לי דבר כ״ה בילקוט ובמ״ר ובכ״י כרמולי, אבל בחזית שם הנוסחא יעשה לי המלך דבר חדש ויבא אצלי והיא הנוסחא הנכונה לפי הענין. (ה) כך לשעבר כ״ה גם במדרש חזית אבל במדרש במ״ר שם יש הוספה בנתיים לשעבר היה אדם שרוי בגן עדן במתנה השכינה כו׳ ע״ש. (ו) באתי לגני, בילקוט שם חסר המאמר מן באתי לגני עד באתי לגן אין כתיב כאן אשר נשמט ע״י המעתיקים. (ז) א״ר חנינא במדרש במ״ר א״ר חוניא ובמדרש וי״ר פ״ט א״ר יוחנן ובפסיקתא רבתי פ״ה (סוף סימן ד׳) איתא א״ר נחוניא. (ח) רבי תנחום כו׳, במדרש חזית בהתחלת המאמר על הפ׳ באתי לגני, הגי׳ ר׳ מנחם חתניה דר״א בר אבונה בשם ר׳ שמעון ב״ר יוסנה ובמדרש במ״ר אמר ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי וצ״ל ר׳ שמעון וכן בפסיקתא רבתי פ״ה (סי׳ ה׳ דפוס ברעסלויא) איתא ג״כ, אמר ר׳ שמעון בר יוסני ועיי״ש שחסר מאמר שלם ויש לתקנו מהפסיקתא הישנה שלפנינו. (ט) לגנוני פי׳ לחופתי. (י) במקום צ״ל למקום וכ״ה במדרש חזית ובמ״ר ובילקוט שם. (יא) עיקר שכינה, במדרש חזית, ובמ״ר הנוס׳ ועיקר שכינה לא בתחתונים
היתה

וישמעו את קול ה׳ אלהים וגו׳, (יב) א״ר אבא בר כהנא (יג) מהלך אין כתיב כאן, אלא מתהלך, (יד) מקפץ וסליק. (טו) ויתחבא האדם ואשתו (שם שם), אמר רבי אייבו, (טז) באותה שעה (יז) גרעה קומתו של אדם הראשון (יח) ונעשית של ק׳ אמה:

(יט) **אמר** ר׳ יצחק, כתיב (תהלים ל״ז כ״ט) צדיקים ירשו ארץ וגו׳ והרשעים (כ) היכן הן פורחין, פורחין באויר, (כא) אלא מהו וישכנו לעד עליה, ישכינו שכינה בארץ, עיקר שכינה מתחלה בתחתונים היתה, וכיון שחטא אדם הראשון, נסתלקה לרקיע ראשון, (כב) עמד דור אנוש וחטאו, נסתלקה מן הראשון לשני, דור המבול וחטאו, נסתלקה מן השני לשלישי, דור הפלגה וחטאו, נסתלקה משלישי לרביעי, מצרים בימי אברהם וחטאו, נסתלקה מרביעי לחמישי, הסדומיים וחטאו, מחמישי לששי, מצרים בימי משה, מן הששי לשביעי, וכנגדן עמדו ז׳ צדיקים, והורידו אותה לארץ, עמד אברהם אבינו זכה והורידה מן השביעי לששי, עמד יצחק זכה והורידה מן הששי לחמישי, עמד יעקב זכה והורידה מחמישי לרביעי, עמד לוי וזכה והורידה מרביעי לשלישי, עמד קהת וזכה והורידה משלישי לשני, עמד עמרם וזכה והורידה מן השני לראשון, עמד משה וזכה והורידה לארץ, (כג) לכך נאמר ויהי ביום כלת משה וגו׳:

אפריון

הערות ותקונים.

היתה בלשון שאלה. (יב) א״ר אבא בר כהנא, במדרש במ״ר בטעות, א״ר אמא בר כהנא ובמדרש חזית, א״ר אבא, והמלות בר כהנא חסרים שם, והמאמר הזה נשנה גם במדרש ב״ר פי״ט ובפסיקתא פסקא החודש. (יג) מהלך אין כתיב כאן אלא מתהלך, עיין במ״כ במדרש ב״ר שם, ועיין מה שהעיר ידידי הרב הגאון הגדול מהרמ״ל מלבים נ״י בספרו היקר התורה והמצוה פ׳ תזריע סימן קל״א, והביא שם גם מאמר המדרש שלפנינו. (יד) מקפץ וסליק, כ״ה במדרש חזית שם אבל בב״ר ובמ״ר נאמר מקפץ ועולה עיין במ״כ שם. (טו) ויתחבא האדם ואשתו כו׳. המאמר הזה מובא פה דרך אגב של הפסוק שלפניו אשר עליו תסוב הדרשה, ונשנה בב״ר שם פי״ט. (טז) באותה שעה כו׳. כי אדם הראשון קודם שנתמעט הי׳ מסוף העולם ועד סופו, ואיך התחבא בגן ועל כרחך שנגדעה קומתו עיין מ״כ. (יז) גדעה קומתו, במדרש ב״ר ובמ״ר ובפסקא דהחודש ובפסיקתא רבתי דהחודש ובכ״י כרמולי הנוסחא גרעה ובמדרש חזית בפ׳ הנה מטתו נאמר נגרע ובילקוט שם חסר המאמר הזה. (יח) ונעשית של ק׳ אמה, עיין (חגיגה י״ב א׳) הניח הקב״ה ידו עליו ומיעטו שנ׳ ותשת עלי כפכה, והגאון הרי״ב נ״י שם בגדו, „בילקוט איתא והעמידו על מאה אמה״ עכ״ל, ועיין במ״כ בב״ר פי״ט שכתב ומאה אמה נפקא ליה מדכתיב ותשת עלי כפכה כ״ף גימטריא הכי הוה עכ״ל, ולא גלה לנו המקור ממאמר חז״ל (סנהדרין ק״י ע״א) ואוליך אתכם קוממיות, רמ״א מאתים אמה כשתי קומות של אדם הראשון פי׳ רש״י כדאמרינן בחגיגה שמיעטו הקב״ה והעמידו על מאה אמה שנ׳ ותשת עלי כפך, כ״ף בגימטריא הכי הוה עכ״ל רש״י ז״ל, ומדברי רש״י אלו נראה שהיתה כן הגרסא לפניו בגמרא חגיגה שהבאתי. (יט) אמר ר׳ יצחק כו׳, עיין במדרש חזית שם איזה שנויים. (כ) היכן הן פורחין פורחין באויר, וכ״ה לשון הילקוט שם, ובב״ר פי״ט הנוסחא ורשעים מה יעשו פורחים באויר עיי״ש. (כא) אלא מהו וישכנו לעד עליה, ישכינו שכינה בארץ. במדרש סיים שוכן עד וקדוש שמו (ישעיה נ״ז ט״ו) ר״ל שדורש מלת לעד שהיא כנוי להקב״ה. (כב) עמד דור אנוש כו׳ במדרש ב״ר ובמ״ר וחזית שם הנוסחא חטא קין נסתלקה לרקיע השני, דור אנוש לג׳ דור המבול לד׳ דור הפלגה לה׳ סדומים לו׳ מצרים בימי אברהם לז׳, ובפסיקתא רבתי פ״ה (ד׳ ברעסלויא סי׳ ז׳) הנוסחא כמו במדרש ב״ר במ״ר וחזית רק במקום חטא מצרים נסתלקה לרקיע ז׳, איתא שם באו פלשתים וחטאו נסתלקה לשביעי ובכ״י כרמולי במקום אשר לפנינו עמד דור אנוש, איתא שם עמד דור קין ועיין תנחומא פ׳ פקודי. (כג) לכך נאמר ויהי ביום כלת משה, ר״ל שמשה הי׳ הגומר והוריד השכינה לארץ למשכן, ועיין במדרש חזית שם, שסיים ואימת שרתה שכינה עליה ביום שהוקם המשכן שנאמר ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן, ובפסיקתא רבתי שם הנוסחא בא משה והורידה למטה כמ״ש (שמות מ׳ ל״ד) ויכס הענן את האהל וכבוד ה׳ מלא את המשכן, ועיין ספרא פ׳

שמיני

(כד) **אפריון** עשה לו המלך שלמה. (שה"ש ג' ט') אפריון, זה אוהל מועד, עשה לו המלך שלמה, המלך שהשלום שלו, א"ר יהודה בר אלעאי, למלך שהיתה לו בת קטנה, עד שלא הגדילה, ובאת לידי סימנין, היה רואה אותה בשוק מדבר עמה, (כה) במבואות מדבר עמה, כיון שהגדילה ובאת לידי סימנין, אמר אין כבודה של בתי, שאהא מדבר עמה בפרהסיא, אלא עשו לה (כו) פאפיליון, ואהא מדבר עמה בתוך פאפילין, כך מתחלה כתיב (הושע י' א') כי נער ישראל ואהבהו, במצרים ראו אותי שנאמר (שמות י"ב י"ב) ועברתי בארץ מצרים, (כז) בים ראו אותי שנאמר (דברים ה' ד') פנים בפנים דבר ה' עמכם, וכיון שקבלו את התורה ונעשו לו לאומה שלימה, אמר אין כבודו של בני שאהא מדבר עמם בפרהסיא, אלא עשו לי משכן ואהא מדבר מתוך משכן (כח) הה"ד (במדבר ז' פ"ט) ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו:

(כט) **מעצי** הלבנון. (שה"ש שם) עצי שטים עומדים, (שמות כ' ט"ו) (ל) עמודיו עשה כסף, (שה"ש שם) ווי העמודים, (שמות כ"ז י') רפידתו זהב, (שה"ש) ואת הקרשים תצפה זהב, (שם כ"ו כט) מרכבו ארגמן, (שה"ש) ועשית

פרכת

הערות ותקונים.

שמיני סימן ט"ז מיד נכנס משה עמו ובקשו רחמים וירדה שכינה לישראל. **כד)** אפריון, כשנה במדרש חזית בפ' זו ושם הנוסחא אפריון עשה לו, ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון פתר קרייה במשכן, אפריון זה משכן, א"ר יהודה ב"ר אלעאי למלך וכו', ובמדרש במ"ר שם ד"א אפריון זה המשכן א"ר עזריה משום ר"י בר סימון למלך כו' נ"ל כמו שהוא לנכון במדרש חזית שהבאתי, והמאמר הזה מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ו בשם הפסיקתא, ובילקוט תרומה רמז שס"ה מן משל למלך, והתחלת המאמר וכן סוף הרמז זש"ה רבים אומרים היא מפסקא כי תנא ולמאמר הפסיקתא כיון רש"י (שה"ש ג' ט') אפריון זה אוהל מועד כו'. ויש להעיר פה שלמאמר הזה מהפסיקתא כיון בעל מדרש חזית, בפ' ישקני מנשיקות פיהו, „א"ר אחא אפריון ודבתריה רבנן עבדין יתהון פתיחה לויהי ביום כלת משה" ר"ל פסוק אפריון ופסוק שאחריו עשו רבנן אותם פתיחה לויהי ביום כלת משה והבן. **(כה)** במבואות, במדרש חזית בפ' אפריון הגי' בפרהסיא במבוי ובחצר. **(כו)** פאפיליון כ"ה במדרש במ"ר, ובמדרש חזית שם פפליון ובילקוט תרומה שם רמז שס"ה אפוליון אבל בילקוט שה"ש שם השמיט המלה הזאת והציג במקומה „קיטון" כדרכו לרוב להציג מלה מורגלת במקום מלה זרה אשר לא נודע באורה, והרחבתי לדבר מזה במ"א. והנה המלה הזאת הביא הערוך בערך פפליון בשם פסקא ויהי ביום כלת משה והיא היא הפסיקתא הזאת שלפנינו כי בפסיקתא רבתי הנדפסת פ"ה, פסקא ויהי ביום כלת משה לא הובא שם לא המאמר ולא המלה, והרב בעל הערוך לא הביא מלות הזרות מהפסיקתא רבתי ובכל המקומות אשר הביא הערוך את הפסיקתא כוון אל הפסיקתא הזאת שבכ"י לא על הפסיקתא רבתי הנדפסת כאשר הרחבתי לדבר ע"ז במבוא. והמלה רומית Papilio ובאורה אוהל ומזה בירושלמי (עירובין פ"ו ה"ו) היו שם פפיליונות. **כז)** בים ראו אותי שנא' פנים בפנים פה חסר וכצ"ל בים ראו אותי [שנאמר וירא ישראל את היד הגדולה (שמות י"ד ל"א) בסיני ראו אותי] שנאמר פנים בפנים דבר ה' עמכם והמעתיק דלג מן אותי א' עד אותי ב' ומובא המאמר לנכון בילקוט שה"ש שם בשם הפסיקתא. ובמדרש במ"ר פי"ב הנוסחא כשראה הקב"ה את ישראל במצרים היו נערים שנ' כי נער ישראל ואוהבהו ראה אותם על הים היה מדבר עמם שנ' ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי וגו' ראה אותם בסיני היה מדבר עמם שנ' פנים בפנים דבר ה' עמכם, ובחזית פי' אפריון הנוסחא במצרים ראו אותי בפרהסיא שנ' וירא ישראל את היד הגדולה והיה העוללים מראין אותו באצבען ואומרים זה אלי ואנוהו, בסיני ראו אותי פנים בפנים שנ' ויאמר ה' מסיני בא וגו'. **(כח)** הה"ד ובבא משה, במדרש חזית שם נרשם שמות לד' והוא טעות כי שם נאמר ובבא משה לפני ה' והנכון כמו שציינתי בפנים, **(כט)** מעצי הלבנון, נשנה במדרש חזית שם ושם הנוסחא מעצי הלבנון המד"א עצי שטים עומדים. **(ל)** עמודיו עשה כסף, נשנה ג"כ בחזית שם ושם הנוסחא עמודיו אלו העמודים שנאמר ווי העמודים וחשוקיהם כסף, וכן נשנה במדרש במ"ר פי"ב וכן בילקוט שה"ש הנוסחא כמו שהוא לפנינו והפסיקתא הזאת היתה מקור למדרשים.

ונדיקים

פרכת תכלת וארגמן, (שם שם ל"א) תוכו רצוף אהבה, (שה"ש) ר' יודן אומר זו זכות תורה (לא) וצדיקים, (לב) ר' עזריה בשם ר' אומר, זו שכינה, (לג) א"ר אחא בר כהנא (לד) כתיב (שמות כ"ה כ"ב) ונועדתי לך שם, ללמדך שאפילו (לה) מה שאחורי הכפורת אינו פנוי מן השכינה. גוי אחד שאל את (לו) רבן גמליאל מפני מה נגלה הקב"ה בסנה, (לז) אלו נגלה לו על חרוב אחר, או על תאנה אחת היית אומר, אלא ללמדך שאין בארץ מקום פנוי מן השכינה, (לח) אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, למה הי' אוהל מועד דומה, למערה שהיא נתונה על שפת הים, (לט) ועלה הים והציף, המערה נתמלאה מן הים, והים לא חסר, כך אוהל מועד נתמלא (מ) מזיו השכינה, (מא) לכך נאמר ויהי ביום כלת משה:

(מב) **צאינה** וראינה בנות ציון (שה"ש ג' י"א) בנים המצויינים לו. (מג) במילה (מד) ובתגלחת ובציצית, (מה) במלך שלמה (שם) במלך שהשלום שלו,

ד"א

הערות ותקונים.

(לא) וצדיקים. במדרש חזית שם בפ' עמודיו עשה כסף הנוסחא, זכות צדיקים שעוסקין בה. (לב) ר' עזריה בשם ר', נ"ל בשם ר"י ב"ר סימון כמו שהוא לנכון במדרש במ"ר פי"ב ובכ"י כרמולי ובמדרש חזית בפ' עמודיו בטעות, ר' עזרי' בשם ר' סימון וצ"ל בשם ר' יודה ב"ר סימון. (לג) א"ר אחא בר כהנא במדרש במ"ר ובחזית ובכ"י כרמולי. איתא אמר ר' אבא בר כהנא. (לד) כתיב ונועדתי לך שם ללמדך שאפי' מה שאחורי הכפורת אינו פנוי מן השכינה, במדרש במ"ר פי"ב איתא אמר ר' אבא בר כהנא כתיב ונועדתי לך שם וגו' וכולה ע"כ, בזה קצר המעתיק והניח מלת „וכו'", אבל במאמר שלאחריו ד"א אפריון נמצא כל המאמר על נכון, אר"א בר כהנא כתיב ונועדתי לך שם ללמדך שאפי' מה שאחורי הכפרת אינו פנוי מן השכינה. (לה) מה שאחורי הכפירת דריש מסיפא דקרא ודברתי אתך מעל הכפורת ועיי"ש בפירש"י. (לו) רבן גמליאל כ"ה במדרש במ"ר שם אכן במדרש חזית הנוסחא את ר' יהושע בן קרחה. (לז) אלו נגלה על חרוב אחד כו', במדרש במ"ר שם הגרסא אלו נגלה על חרוב אחד או על תאנה אחת, כך היית שואלני? ולהוציאך חלק, אי אפשר ללמדך שאין מקום פנוי מן השכינה שאפילו מן הסנה היה מדבר עם משה' ועיין במדרש חזית שם הגי' אלו דבר עמו מתוך חרוב או מתוך שקמה היית שואלני והייתי משיבך עכשיו להוציאך חלק אי אפשר ללמדך כו'. (לח) א"ר יהושע דסכנין פה חסר המקרא אשר עליו תסוב הדרשה, וכצ"ל ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו' וכבוד ה' מלא את המשכן (שמות מ' ל"ה) ועיין בפסיקתא רבתי פ"ה (אות ז') הוספת דברים. (לט) ועלה הים, במדרש חזית שם ובפסיקתא רבתי פ"ה, ובילקוט ירמיה רמז ש"ו בשם פסיקתא רבתי הנוסחא וגעש הים, והוא מלשון הכתוב וכנהרות יתגעשו מימיו (תהלים מ"ו ז') ובמדרש במ"ר שם ורעש הים ובכ"י כרמולי הוא כמו שלפנינו. (מ) מזיו השכינה חסר כאן ואין העולם חסר כלום כמו שהוא לנכון במדרש במ"ר וחזית שם וגם בכ"י כרמולי. (מא) לכך נאמר ויהי ביום כלת משה, כ"ה בילקוט נשא רמז תשי"א ובמדרש במ"ר חסר הסיום הזה אשר אין לו שחר ובמדרש חזית סיים אימתי שרתה השכינה בעולם ביום שהוקם המשכן שנאמר ויהי ביום כלת משה ועיין נוסחא אחרת בפסיקתא רבתי פ"ה. (מב) צאינה וראינה, מובא בשם הפסיקתא בילקוט פ' תרומה רמז ש"ע במאמר המתחיל זה שאמר הכתוב ושנה ג"כ במדרש חזית בפ' צאינה וראינה, ובמדרש במ"ר פי"ב ועיין בספרא פ' שמיני הלכה ט"ו (ובספרא עם הפי' היקר התורה והמצוה סימן ט"ו) שגם שם נדרש כן על הכתוב צאינה וראינה כמו שהוא בפסיקתא, וגם בפסיקתא רבתי פ"ה הי' נשנה כל הדרוש הזה אשר לקח המאסף הזה מן הפסיקתא כ"י מן צאינה וראינה עד מי עלה שמים וירד רק המעתיק את הפסיקתא רבתי רצה לקצר ולהשמיט כל הדרוש הזה בפסיקתא רבתי בעבור שראה שכבר נמצא במדרש שה"ש ורשם בפסיקתא רבתי שם, „ד"א ויהי ביום כלת משה, פותח בו צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה ומפרשו כמו שהוא אומר בשיר השירים". הנה השמיט כל הדרוש ומראה מקום לעיין במדרש שה"ש, ומקור המאמר הוא בפסיקתא הישנה שלפנינו וממנה לקח בעל המדרש. (מג) במילה. עיין במדרש במ"ר פ' נשא פי"ב אריכות דברים שאלולי שהיו מהולים כו'. (מד) ובתגלחת כמד"א לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית פאת זקנך. (מה) במלך שלמה, פה חסרה שורה שלימה מן במלך שלמה

ד"א במלך שלמה, המלך שהשלים מעשיו עם בריותיו, השלים אש לאברהם אבינו, השלים חרב לאבינו יצחק, השלים מלאך לאבינו יעקב. ד"א במלך שלמה, המלך שהוא עושה שלום בבריותיו, (מו) דא"ר יוחנן המשל ופחד עמו (איוב כ"ה ב') א"ר יעקב דכפר חנין, (מז) המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל, עמו ומשלימים עמו, ולא זה מזיק את זה, וא"ר יוחנן מימיה לא ראתה חמה פגימתה של לבנה ולא מזל קדים לחבריה ולית מזל חמי מה דקדמו, (מח) אמר ר' כל הון סלקין כהדין דסלקין בסולמא הפך, (מט) כתיב (תהלים ק"ד ג') המקרה במים עליותיו וגו', תני ר' שמעון בן יוחאי (נ) הרקיע של מים והכבבים של אש, והם דרים זה עם זה ואינם מזיקים זה את זה, הרקיע של מים והמלאך של אש והם דרים זה את זה ואינן

הערות ותקונים.

שלמה א' עד במלך שלמה ב', ונאמר לנכון בילקוט שם בשם הפסיקתא, ובמדרש חזית ובמ"ר פי"ב וכך איתא שם „במלך שלמה במלך שברא בריותיו שלמות ברא חמה ולבנה על מלאתן, כוכבים ומזלות על מלאתן. בר קפרא אמר אדם וחוה כבן עשרים שנה נבראו ד"א במלך שלמה במלך שהשלום שלו". ובמדרש חזית חסרים המלות „ד"א." (מו) דא"ר יוחנן המשל ופחד, כ"ה גם בכ"י כרמולי וחסר פה מאמר שלם כי ר' יוחנן מה בא ללמדנו, ובמדרש חזית שם הנוסחא א"ר יוחנן כתיב עושה שלום במרומיו הרקיע של מים והככבים של אש ואינן מזיקין זה לזה, א"ר יעקב דכפר חנין כתיב המשל ופחד וכו', ועיין נוסחא אחרת במדרש במ"ר שם פי"ב במלך שהוא עושה שלום בין בריותיו החיות של אש והרקיע של שלג כו' ולא זה מכבה את זה ולא זה מכבה את זה, א"ר יוחנן כתיב המשל ופחד המשל זה מיכאל כו', ובילקוט וארא רמז קפ"ו מובא המאמר הלזה מהפסיקתא וחסר שם הציון „פסיקתא" על המאמר ויהי ברד ואש מתלקחת עיי"ש שכלו לקוח מהפסיקתא שלפנינו, גם חסרות שם המלות א"ר יוחנן ברישׁ המאמר ומתחיל המשל ופחד עמו א"ר יעקב דכפר חנין כו', ומצאתי המאמר בירושלמי (ר"ה פ"ב ה"ד) אמר ר' יוחנן כתיב המשל ופחד עושה שלום במרומיו מימיה של חמה לא ראתה פגימתה של לבנה, וכן איתא זה המאמר בשם ר' יוחנן בבבלי (ר"ה כ"ג ע"ב) בתוספת איזה דברים אשר אינם נמצאים בירושלמי שם עיי"ש. (מז) המשל זה מיכאל כו', במדרש במ"ר שם וכן במדרש חזית שם המשל זה מיכאל והוא של שלג, ופחד זה גבריאל והוא של אש, וכן במדרש דברים רבה סוף שופטים פ"ה מיכאל כלו שלג וגבריאל כלו אש, ובתנחומא ויגש בפ' ואת יהודה שלח המשל זה מיכאל ופחד זה גבריאל מיכאל מן המים וגבריאל מן האש. ואולם בתרגום על הכתוב המשל ופחד תרגם להפך מיכאל מימינא והוא דאשא וגבריאל משמאלא והוא דמיא כו', ובשלטנותי' עביד שלמא בשמי שמיא דיליה ע"כ, וגם בפסחים (קי"ח סע"א) איתא בהדיא דלא כהתרגום עיי"ש, בשעה שהפיל נבוכדנצר הרשע את חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש כו', א"ל גבריאל אין גבורתו של הקב"ה בכך שאתה שר הברד כו', אלא אני ארד שאני שר של אש כו' ע"כ, א"כ דעת הגמרא והמפרשים דלא כהתרגום שהבאתי, ואולי ט"ס נפל בתרגום, ובמדרש ב"ר פי"ב הנוסחא בטעות המשל זה גבריאל ופחד זה מיכאל וצ"ל בהפך. (מח) א"ר כלהון סלקין צ"ל אמר ר' לוי כו', כמו שהביא מאמר זה לנכון בעל הילקוט איוב רמז תתקי"ב בשם הפסיקתא, וכן בכ"י כרמולי ובמדרש חזית שם הנוסחא א"ר לוי אין לך כל מזל ומזל שהוא קודם לחברו בעלייתן אין לך כוכב שמביט מה שלמעלה ממנו אלא מה שלמטה ממנו כהדין בר נש דנחית בסולמא ואינו חמי לאחוריו. ובמדרש במ"ר פי"ב א"ר יוחנן [צ"ל א"ר לוי] לית מזל חמי במה דקדים ליה ולית מזל חמי במה דלעיל מניה אלא במה דלרע מניה, כהדין בר נש דהוא נחית בסולמא הפוך לאחורי, ובמדרש דברים רבה פ"ה סוף שופטים איתא כך א"ר לוי אין אחד מן המזלות הללו שהן מהלכין ברקיע רואה מה שלפניו אלא של אחוריו כאדם היורד מעל הסולם ופניו לאחוריו. ובירושלמי (ר"ה שם) הנוסחא א"ר לוי לעולם לית מזל חמי מה דקומי אלא כלהון סלקין כאילין דסלקין מסולמא הפוך ע"ש. (מט) כתיב המקרה וגו', בירושלמי ר"ה שם חסר זה ומתחיל תני רשב"י לפי שהרקיע של מים והכוכבים של אש כו', ועי' במדרש חזית שם בפי' נאינה וראינה מובא בשם רשב"י מאמר אחר, והמאמר הזה מובא בשם ר' יוחנן עיי"ש, (נ) הרקיע של מים, עיין ומאור

עינים

ואינן מזיקים זה את זה. א"ר אבין (נא)[לא] סוף דבר בין מלאך למלאך אלא אפילו מלאך עצמו חציו אש וחציו מים (נב) והוא עושה שלום בם (נג) ואית ביה אפין (נד) וגויתו כתרשיש וגו' (דניאל י' ו') (נה) כתיב ויהי ברד ואש וגו' (שמות ט' כ"ד) ר' יהודה אומר צלוחית של ברד מלאה אש, ר' נחמיה אמר אש וברד (נו) פתוכין זה בזה, א"ר חנין טעמי' דר' יהודה (נז) כהדא פרטתא דרמונא דחרצניתא מתחמיה מלגאו (נח) (א"ר חנין) טעמיה דר' נחמיה (נט) כהדא שאשתא דקנדילא דמיא ומשחא

הערות ותקונים.

עינים פ״א (דפוס ברלין דף כ״ד ע״א), (נא) לא סוף דבר, כן תקנתי שצ״ל לא סוף דבר כמו שהוא לנכון בכ״י כרמולי ובחזית ובמ״ר שם, ובלשון הירושלמי לא סוף דבר, הוא כמו לא זו אף זו ובענין זה כתב המ״כ שם אלא שלא דקדק בלשונו. (נב) והוא עושה שלום בם, דריש סיפא דקרא עושה שלום במרומיו. (נג) ואית ביה אפין, נ״ל ואית ביה חמש אפין דכתיב וגויתו כתרשיש וכן הוא לנכון במדרש חזית שם, וכן בכ״י כרמולי, ובירושלמי שם ואית ביה חמש נפין, ובילקוט שם חסרים המלות "ואית ביה חמש אפין", ונראה שהשמיטם מפני שאין ענינו לכאן, דמה לנו לדעת בכאן אם אית ליה חמש אפין או יותר, אולם בקרבן עדה שם השכיל לפרש דמהחמש אפין ידעינן שהוא מאש וממים והקב״ה עושה שלום ביניהן ע״ש. (נד) וגויתו כתרשיש, נ״ל ואלו הן וגויתו כתרשיש, ופניו כמראה ברק, ועיניו כלפידי אש, זרעתיו ומרגלתיו כעין נחשת קלל, וקול דבריו כקול המון, ולא זה מזיק את זה כמו שהוא במדרש חזית מזה תראה שיש בקרא ה׳ תוארים. (נה) כתיב ויהי ברד, מובא בילקוט וארא רמז קפ״ו וחסר בצדו הציון "פסיקתא" ופה חסר וכנ״ל ואפילו בין המכות של פרעה עושה שלום דכתיב ויהי ברד ואש מתלקחת כמו שהוא לנכון במדרש חזית ובמ״ר שם, (נו) פתוכין, בכ״י כרמולי בטעות פתורין והמלה סורית פתך וענינה ערוב. (נז) כהדא פרטתא דרמונא כן הנוסחא במדרש במ״ר פי״ב, אבל במדרש חזית שם בפי׳ נאינה וראינה בטעות **פיטרתא**, ובכ״י כרמולי בטעות **פחדתא** וצ״ל **פרטתא**, וכן תראה בערוך (ערך פרטתא) שכתב וז״ל: בילמדנו ויהי ברד (וכ״ה לפנינו בתנחומא פ׳ וארא) ובפסקא דויהי ביום כלת משה כפרטתא דרמונא דתרצינתי׳ [צ״ל דחרצינתי׳] מתחזיא מלגו, פי׳ ככליפה [צ״ל כקליפה] של רמון אותה שבפנים שהגרעין נראית מתוכה עכ״ל. ובמדרש שמ״ר פי״ב איתא **כפרנותא** וכתב המוספי בערך פרנתא, פי׳ בל״י גרעין ע״כ וכוון להמלה *פסיקסטא* שפי׳ בלשון יוני גרניר. אולם המאמר בשמ״ר נובע מהתנחומא ושם נאמר **כפרטתא** כמו שהוא גם לפנינו בפסיקתא, לכן ברור שגם בשמ״ר היתה הנוסחא **כפרטתא**, ואות **ט׳** נפרדה לשתים ונעשית **נו**. וכמו שתראה שהמ״כ מפרש בשמ״ר קליפה של רמון כי היתה לפניו הנוסחא פרטתא, ומפרש כאשר מצא בערוך שהבאתי, רק המדפיסים הגיהו גם במ״כ פרנותא, וראיתי בילקוט וארא רמז קפ״ו שהביא המאמר הזה וז״ל כהדא פריטתא דרמונא **פי בקלפת הרמון דחרצנתי׳ מתחמי מלגו**, המלות פי כקליפת הרמון המה מן מפרש אחד והיו נרשמים בצדו והובאו פנימה, ונשמט הקו מן המלה פי וצ״ל "פי׳", ר״ל פירוש כקליפת הרמון כמו שמצא בערוך, ובילקוט איוב רמז תתקי״ב הביא בשם הפסיקתא כהדין פרנידא והוראת המלה גרעין כמו ומפרנודוסי עבדין משחא (שבת כ״א ע״א) אפי׳ לפרנידא (תענית ד׳ ריש ע״א) ובמדרש חזית שם יש לתקן עוד במקום דכל הדא פיטרתא מתחמי מלגו צ״ל דחרצינתיה מתחמי מלגו. (נח) א״ר חנין, המלות האלה הן מיותרות כי כבר אמר למעלה א״ר חנין טעמיה דר״י וכאן צ״ל וטעמי׳ דר׳ נחמיה. (נט) כהדא שאשתא דקנדילא, כ״ה הנוסחא במדרש במ״ר שם, אבל בילקוט וארא רמז קפ״ו, הנוסחא כהדא **אשתא** דקנדילא, ובילקוט איוב רמז תתקי״ב נאמר כהדין **מאששיתא** דקנדילא, וראיתי בערוך ערך ששיתא הביא בשם הפסיקתא פסקא דויהי ביום כלת משה ששיתא דקנדילא ומפרש פתילה של נר. ולדעתי אולי צ״ל **עששיתא** ועששית ידוע בתלמוד ומדרשים, ועיין בערוך ערך עששית שהביא מאמר הילמדנו כהדין עששיתא דמיא ומשחא מתערבא כו׳ ע״כ, וכ״ה בתנחומא שלפנינו פ׳ וארא בפ׳ ויאמר ה׳ אל משה השכם בבוקר, וכן תראה שבמדרש שמ״ר פי״ב נאמר ג״כ כהדין עששיתא כי המאמר משמ״ר נובע מהתנחומא, וכן בחזית שם נאמר ג״כ עשאשיתא והוא כמו עששיתא, ובפסיקתא שלפנינו נשמטה רק אות ע׳, וכן ראיתי במעריך ערך **ששיתא** שהעיר כן ובמדרש שמ״ר ותנחומא השמיטו המדפיסים מלת דקנדילא

ומשחא מערבין כחדא דהיא דלקה מן גביהון: מתלקחת (שם) מהו מתלקחת א״ר יודה ב״ר סימון (ס) מיתה מתקריא לעשות שליחותיה (סא) אמר ר׳ למלך שהי׳ לו שתי (סב) לגיונות קשים והיו (סג) רכובים זה בזה (סד) וכיון שהגיעה מלחמתו של הקב״ה במצרים (סה) ויהי ברד ואש מתלקחת נס בתוך נס:

(סו) בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו (שה״ש ג׳ י״א) (סז) א״ר יצחק חזרנו על כל המקרא ולא מצינו שעשתה בת שבע עטרה לשלמה בנה אלא זה אוהל מועד שהוא מעוטר בתכלת וארגמן ותולעת שני, (סח) א״ר חוניא שאל ר׳ שמעון בן יוחאי (סט) את ר׳ אלעזר ב״ר יוסי אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו [א״ל הן א״ל היאך] א״ל למלך שהיה לו בת יחידה והיה אוהבה יותר מדאי לא זז מחבבה עד שקראה אחותי לא זז מחבבה עד שקראה אמי, כך בתחלה חיבב הקב״ה את ישראל (ע) וקראן בתי שנאמר (תהלים מ״ה י״א) שמעי בת וראי לא זז מחבבה עד שקרא אותן אחותי, שנאמר (שה״ש ה׳ ב׳)

הערות ותקונים.

דקנדילא והוראה המלה ידוע Candela ברומי (ליכט) עיין מוספי ערך קנדלא. (ס) מיתה מתקריא לעשות שליחותיה, במדרש במ״ר שם הנוסחא מהו מתלקחת מיתה ומתקהלא לעשות שליחותיה, בשביל לעשות רצון בוראה, ובמדרש חזית שם הוא בשם רבנן מיתא ומתקלהא בשביל לעשות רצון בוראה, ובמדרש שמ״ר פי״ב הנוסחא מהו מתלקחת את לקחת לאחר שיכהו הברד לוקחו האש ושורפו, ונובע מתנחומא בפ׳ ויהי ברד ואש מתלקחת, ובכ״י כרמולי ובילקוט וארא רמז קפ״ו הנוסחא מתקהא לעשות שליחותיה, וכן מצאתי בערוך ערך מתקהא שכתב ת״ל בפסיקתא ויהי ביום כלת משה מתלקחת אריב״ם מיתה מתקהא לעשות שליחותיה ע״כ ולא בארה והמוספי לא הוסיף, וגם אני אודה ולא אבוש שפתרון המלה נעלם ממני. סא) א״ר, במדרש חזית א״ר אדא ובמדרש במ״ר א״ר אחא, ובמדרש שמ״ר פי״ב חסר שם האומר. (סב) לגיונות, מלה יונית ורומית Legio λεγεώ ופי׳ צבא. (סג) רכובים צ״ל דבובים כמו שהוא לנכון במדרש חזית שם ובכ״י כרמולי, וכן בערוך ערך דבה הביא בשם הפסיקתא דויהי ביום כלת משה דבובים זה לזה, ותרגום ואיבה אשית (בראשית ג׳ ט״ו) ודבבו אשוי, וראיתי בתנחומא פ׳ וארא בפ׳ השכם בבקר, אש וברד מהובין זה לזה, וגם גרסא זו נכונה כי מלת כעס (ש״א א׳ ו׳) תרגם מהבב, ובילקוט וארא רמז קפ״ו הביא ג״כ הטעות כמו שהוא לפנינו בפסיקתא רכובין, אבל בילקוט איוב רמז תתקי״ב הביא שם לנכון בשם הפסיקתא דבובין ובמדרש במ״ר שם הנוסחא מריבים זה בזה. סד) וכיון שהגיע כו׳, פה חסר מאמר שלם וכצ״ל שתי לגיונות קשים והיה דבובים זה לזה [כיון שראו שהוקשה מלחמתו של מלך עשו שלום זה עם זה כדי לעשות מלחמתו של מלך כך אש וברד דבובים זה בזה], וכיון שהגיעה כו׳ והמעתיק קפץ מן דבובים א׳ עד דבובים ב׳, ונאמר על נכון במדרש חזית שם במ״ר פי״ב. (סה) ויהי ברד, במדרש חזית שם הנוסחא כיון שראו מלחמתו של הקב״ה במצרים עשו שלום ביניהם ועשו מלחמת הקב״ה במצרים הה״ד ויהי ברד וגו׳. (סו) בעטרה כו׳, עיין באור יקר על אגדה זו בס׳ ישועות משיחו להרב דון יצחק אברבנאל העיון השלישי פ״ד. (סז) א״ר יצחק מובא גם במדרש שמ״ר סוף פכ״ב, ובמדרש חזית הנוסחא א״ר חנינא בר יצחק. (סח) א״ר חוניא, כ״ה גם במדרש במ״ר אבל במדרש חזית שם ובכ״י כרמולי הנוסחא א״ר יוחנן, ובמדרש שמ״ר פכ״ב חסר שם האומר והמאמר הזה מובא בהרמב״ן חיי, בכתוב וה׳ ברך את אברהם בכל. (סט) את ר׳ אלעזר ב״ר יוסי, כ״ה בכל המקומות שרשמתי לעיל אבל בילקוט שה״ש רמז תתקפ״ו שאל את ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי. (ע) וקראן בתי, במדרש במ״ר שם השמיטו המדפיסים שורה שלמה מן קראן א׳ עד קראן ב׳, וכצ״ל כך היה הקב״ה מחבב את ישראל קראן [בתי שנ׳ שמעי בת וראי לא זז מחבבן עד שקראן] אחותי וכו׳. ונאמר לנכון במדרש חזית, ובפסיקתא שלפנינו וכן יש לתקן בילקוט שם שהשמיטו המדפיסים מאמר שלם מן לא זז מחבבה א׳ עד לא זז מחבבה ב׳, וכצ״ל משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה אוהבה ביותר לא זז מחבבה [עד שקראה אחותי לא זז מחבבה עד שקראה אמי, כך מתחלה חבב הקב״ה את ישראל וקראן בתי שנאמר שמעי בת וגו׳ לא זז מחבבן] עד שקרא אותן אחותי שנאמר אחותי רעיתי כו׳. ובמאמר מיוחד קראתיו „לקט השכחה" אספתי מאמרים רבים כאלה אשר השמיטו

ב') אחותי רעיתי לא זז מחבבה עד שקרא אותן אמי שנאמר (ישעיה נ"א ד') (עא) שמעו אלי עמי ולאומי וגו'. (עב) ולאמי כתיב עמד רשב"י ונשקו על ראשו, א"ל אילו לא באתי אלא לשמוע דבר זה דיי:

(עג) ר' שמעון דסיכנין בשם ר' לוי אמר, בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה לי משכן היה לו להביא ד' (עד) קינטיסין, ולמתוח את המשכן עליהן (עה) אלא מלמד שהראה לו הקב"ה למשה אש אדומה אש ירוקה אש שחורה (עו) אש לבנה, ואמר לו עשה לי משכן. אמר לו משה להקב"ה רבון העולמים וכי מנין לי אש ארומה אש ירוקה אש שחורה אש לבנה, א"ל (עז) כתבניתם אשר אתה מראה בהר, (שמות כ"ה מ') ר' ברכיה (עח) בשם ר' לוי למלך שנגלה לבן ביתו בלבוש (עט) אולו מרגליטון א"ל עשה לי כזה, א"ל ארוני המלך וכי מניין יש לי לבוש אלו

הערות ותקונים.

השמיטו המדפיסים או המעתיקים בירושלמי ובבלי ומדרשים. (עא) שמעו אלי, נ"ל הקשיבו אלי ובכ"י כרמולי ג"כ בטעות. (עב) ולאמי כתיב לפנינו לאומי מלא וכן הוא במסורה, והרבה פעמים מצינו שהש"ס בבלי וירושלמי ומדרשים חולקין עם המסורה שלפנינו, עיין תוס' שבת (כ"ה ב') ד"ה מעבורס כתיב, ועיין בהגהות הגאון רבינו עקיבא איגר ז"ל שם הראה רוב בקיאותו להפליא לציין כל המקומות אשר הש"ס חולק על ספרים שלנו וגם עיין בהפלאה שבערכין אות מ' ערך מה. ובזהר ואתחנן (דף רס"ב ע"ע) ראיתי הנוסחא כך, ולאומי אלי האזינו אל תקרי ולאומי אלא לאמי דלא זז הקב"ה מחבבה לכ"י עד דקראה אמי ע"כ. (עג) ר' שמעון דסיכנין, כן מובא בילקוט תרומה רמז ש"ע בשם הפסיקתא וכן מובא במקראי קודש להר"י סאמיגה (ת"ב פ"ג דף כ"ה ע"א) ועיי"ש מה שהעיר על זה, אולם במ"ר ותזית שם ובכ"י כרמולי הנוסחא ר' יהושע דסיכנין. (עד) קינטיסין, כ"ה במדרש במ"ר ותזית וגם בכ"י כרמולי, אולם בילקוט תרומה שם רמז ש"ע הביא בשם הפסיקתא קינדיסין בדל"ת, וכאשר הוא לפנינו קינטיסין היא הנוסחא הנכונה, וכן תראה שבעל הערוך (ערך קנטס) הביא בשם הפסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה, היה לו להביא ד' קונטסין פי' קורות של עץ כגון עמודים ובלע"ז שמו קונט"ו ס"א קונדים והמוספי שם כתב פי' בל"י ורומי κοντός Contus עץ ארוך וראשו חד (שטאנגגע) ע"כ לכן תראה שצ"ל קונטוס ועפי"ז יש לתקן בגמרא (ערובין ל"ד ע"ב) בראש הקונדס וכן (סוכה ד' ע"ב) נעץ ד' קונדיסין שצ"ל קונטיסין כמ"ש הערוך. ובספרי מדרש תלים העירותי שבמדרש במ"ר פ"ד יש לתקן במאמר מה היו בני הלוים עושים כשהיו מורידים את הפרכת א"ר חמא ב"ח כך היו קונטיטין גדולים וציגורת של זהב בראשיהן והיו מגביהין את הפרכת בקנטטין צ"ל קונטסין וכמו שסיים שם וב' כהנים נושאים אותן בקונטיסין. (עה) אלא מלמד שהראה לו הקב"ה למשה עיין פסיקתא רבתי סוף פ"כ פסקא מתן תורה, כשעלה משה למרום פתח הקב"ה שבעה רקיעים והראהו ביהמ"ק של מעלה והראהו ארבע גבעים שעשה מהם משכן שנ' והקמות את המשכן כמשפטו. אמר לפניו רבש"ע איני יודע דמות ארבע גבעונין כו'. (עו) אש לבנה, מכאן עד אש לבנה ב' דלג המעתיק, במדרש במ"ר פי"ב ונאמר לנכון בחזית, ובילקוט רמז ש"ע בשם הפסיקתא. (עז) כתבניתם, וכ"ה במדרש במ"ר וחזית, וילקוט וכ"י כרמולי, ובכולם יש לתקן בתבניתם בבי"ת, ועי' רבינו בחיי תרומה שהעיר על מה שנאמר בתבניתם בבי"ת ולא כתבניתם והביא שם מאמר זה. (עח) בשם ר' לוי, במדרש במ"ר שם נאמר בשם ר' בגלה ובחזית שם בשם ר' בגלאל ובילקוט שם בשם ר' וחסר שם האומר, ובכ"י כרמולי נאמר א"ר ברכיה לבד. (עט) אלו מרגליטין, במדרש חזית נאמר בלבוש נאה של מרגליטין ובמדרש במ"ר לבוש משובח עשוי במרגליטון ובילקוט שם לבוש לבן מרגליטין וכו' מנין לי לבוש אלו מרגלוטין ובמקראי קודש להר"י סאמוגה (ת"ב פ"ג דף כ"ה ע"א) הביא בשם הפסיקתא כלשון הילקוט כי ממנו לקח המאמר הזה ובכ"י כרמולי בלבוש זה מרגליטין וכו' מנין יש לי לבוש זה מרגליטין, וברקנטי ריש תרומה הביא בלבוש שכולו מרגליטין, וברבינו בחיי תרומה שיש לו לבוש מרגליטין. הנך רואה כמה שנויים יש בדבר הזה וכל מעתיק עשה עם המלה כרצונו מאשר לא ידעו הוראת מלת אלו, והמעתיק בכ"י כרמולי חשב שהוא כמו זה אבל גרסת הפסיקתא היא הישנה והנכונה והיא המלה שהביא הערוך (ערך אלון) ח"ל: אולון מרגליות בפסיקתא דויהי ביום כלת משה

אלו מרגליטון א"ל (פ) אתה בסימנך ואני בכבודי, (פא) כך אמר הקב"ה למשה אם אתה עושה מה שלמעלה למטה אני מניח (פב) סנקליטין שלי של מעלן, ויורד ומצמצם שכינתי ביניכם למטן, מה למעלה שרפים עומדים אף למטן עצי שטים עומדים מה למעלה כוכבים אף למטה (פג) קרסים, (פד) א"ר אבא מלמד שהיו (פה) קרסי זהב נראין במשכן ככוכבים הנראין ברקיע:

ביום חתונתו (שה"ש שם) (פו) חיתונים היו וביום שמחת לבו (שם) (פז) זה אהל מועד, ד"א ביום חתונתו זה אוהל מועד, וביום שמחת לבו זה בנין בית העולמים, לכך נאמר ויהי ביום כלת משה:

(פח) מי עלה שמים וירד, מי אסף רוח בחפניו מי צרר מים בשמלה מי הקים כל אפסי ארץ, מה שמו ומה שם בנו כי תדע. (משלי ל' ד') מי עלה שמים זה הקב"ה דכתיב בו (תהלים מ"ז ו') (פט) עלה אלהים בתרועה, וירד, וירד ה' על הר סיני (שמות י"ט כ') מי אסף רוח, אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב י"ב י') מי צרר מים, צורר מים בעביו (איוב כ"ו ח') מי הקים כל אפסי ארץ

הערות ותקונים.

משה ס"א אולין מרגליטון פי' אולון בל"י ὅλος כולו (גאנץ) עכ"ל. ומרגליטין ידוע, ישפה ת"י מרגליתא עיין ערוך ומוספי ומ"ל ערך מרגל והוא כמו מרגריטין **Margarita** *μαργαρίτης* (פערלע) כי למ"ד ורי"ש מתחלפים, ובספרי מדרש מלים הערותי שבמדרש (ויקרא רבה ס"פ ל"ב) במאמר לעתיד לבא אמר זכריה אנא חמותיה אילו כורסון כולו דהב נקי, הה"ד ראיתי מנורת זהב כולה וכן במדרש שם (פל"ג) ע"ז שלהם של כסף של זהב היתה כמד"א כספם וזהבם עשו להם עצבים, אבל ע"ז שלי אינה אלא אילוכורסון כולו דדהב נקי, הה"ד ונבוכדנצר מלכא עבד צלם [דדהב]. ע"כ המלות „כולו דהב נקי" ובמאמר השני „כולו דדהב נקי" הובא פנימה מאיזה מפרש אשר רשם בצדו הפירוש מן מלת אולוכורסין שהוא מלשון יוני *ὁλόχρυσος* מורכב מן *ὁλο* שפי' כולו ומן כרסון *χρυσός* שפי' זהב, וכן ברומי Holochrysus פי' כולו זהב. ובעד לזה תראה שבעל הערוך הביא מאמרי המדרש הזה בלי הוספת מלות האלה וכן נשנה המאמר הזה במדרש חזית בפ' כולך יפה, ובמדרש קהלת בפ' ושבתי אני ג"כ בחסרון מלות האלה. **(פ)** אתה בסימנך ואני בכבודי, במדרש חזית ובמ"ר שם את בסממניך. **(פא)** כך אמר הקב"ה למשה, כ"ה בכ"י כרמולי ובחזית שם ה"ג כך אמר לו הקב"ה עשה לי משכן אמר לפניו רבש"ע יכול אני לעשות כמוהו א"ל כתבניתם כשם שאתה רואה למעלה עשה למטה עצי שטים עומדים העתיד אין כתיב כאן אלא עומדים כנתונים באיסטרטיאה של מעלה, ואם אתה עושה מה שלמעלה למטה אני מניח סנקליטין וכו', וכן נמצא בחזית שם עוד משל אחד בשם ר' אבין החסר פה משל למלך שהי' לו איקונין נאה ונשנה ג"כ במדרש שמ"ר פל"ה סוף תרומה. **(פב)** סנקליטין, כ"ה לנכון במדרש שמ"ר פל"ה במ"ר פי"ב וחזית שם, אבל בכ"י כרמולי בטעות מנקליטין, ובדקנטי ריש תרומה בטעות סוקליטין וצ"ל סנקליטין ומובא בערוך בשם הפסיקתא דויהי ביום כלת משה, והמלה יונית *σύγκλητος* (סענאט ראטהס פערזאמלונג). **(פג)** קרסים, בחזית ובמ"ר שם הגי' כוכבים. **(פד)** א"ר אבא. צ"ל א"ר חייא בר אבא, וכ"ה בכ"י כרמולי וחזית ובמ"ר שם ובשמ"ר פל"ה. **(פה)** קרסי זהב כו'. ירושלמי מגלה פ"א ה"ב ועיין יפה מראה שם סי' כ"א ועיין בבלי (שבת צ"ט ריש ע"א). **(פו)** חיתונים היו, צ"ל זה סיני חיתונים היו כמו שהוא במדרש חזית ובמ"ר שם, ובמדרש במ"ר שם סיים שנאמר וקדשתם היום ומחר, דרש וקדשתם לשון קדושין. **(פז)** זה אוהל מועד, במדרש במ"ר הנוסחא זה מתן תורה, ובחזית איתא אלו דברי תורה המד"א פקודי ד' ישרים משמחי לב ועיין במדרש שמ"ר פנ"ב, ובמשנה תענית (כ"ו ע"ב) ביום חתונתו זה מתן תורה וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש ופירש"י ד"ה זה מתן תורה יוה"כ שנתנו בו לוחות האחרונות, ועיין בח"א למהרש"א שם. **(פח)** מי עלה שמים, כל המאמר הזה מובא בשם הפסיקתא בילקוט משלי רמז תתקס"ב, וכן נשנה במדרש במ"ר שם ובמדרש משלי פ"ל, ובפסיקתא רבתי הנדפסת פ"ה ושם מתחיל כך פתח ר' תנחומא בר אבא ועיין זהר ריש ויקהל ר' שמעון פתח מי עלה שמים כולו בהקב"ה אתמר וכו'. **(פט)** עלה אלהים בתרועה, בפסיקתא רבתי שם סיים כמלך בו"ד כשהוא עובר ממקום למקום מביאים

ארץ, (צ) ה' ממית ומחיה (ש"א ב' ב') (צא) מה שמו צור שמו, שדי שמו, ה' צבאות שמו, ומה שם בנו, בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב). ד"א מי עלה שמים מי הוא זה שתפילתו עולה לשמים ומורידה גשמים (צב) זה שאינו מחלק מעשרותיו בחפניו שהוא עוצר את השמים להוריד טל ומטר לעולם:

ד"א מי עלה שמים זה אליהו, דכתיב ביה (מ"ב ב' י"ב) ויעל אליהו בסערה השמים, וירד (צג) רד אותו אל תירא (מ"ב א' ט"ו) מי אסף רוח בחפניו, (צד) ה' אלהי השמים אשר עמדתי לפניו, מי צרר מים (צה) ויקח אדרתו ויגלום (מ"ב ב' ח') מי הקים כל אפסי ארץ, ויאמר אליהו (צו) ראי חי בנך (מ"א י"ז כ"ג) ד"א מי עלה שמים זה משה דכתיב ביה (שמות י"ט ג') ומשה עלה אל האלהים וירד (צז) וירד משה מן ההר (שם שם י"ד) מי אסף רוח (צח) כצאתי את העיר (שם ט' כ"ט) מי צרר מים (צט) נצבו כמו נד נוזלים (שם ט"ו ח') מי הקים כל אפסי ארץ (ק) זה אוהל מועד שנאמר (במדבר ז' א') ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן שהעולם

הערות ותקונים.

סלפירים ותוקעין לפניו. וכבר מלתי אמורה בישרון (מחברת שניה דף ל') שבתנחומא פ' נשא הנוסחא כמו שעושין למלך בו"ד כשהוא עובר ממקום למקום מה הם עושין מביאים לפידין ואבוקות ותוקעים לפניו בחצוצרות ובשופרות, והעיר הגאון בעל זרע אפרים בפסיקתא רבתי שם וז"ל בתנחומא איתא לפידין ואבוקות ותוקעין לפניו וצ"ע מה ענין לפידים ואבוקות להך קרא דעלה אלהים בתרועה עכ"ל. אולם לדעתי בתחלה היה כתוב בתנחומא "סלפידין" בדל"ת במקום סלפירין ברי"ש כמו שהוא בפסיקתא רבתי אבל אח"כ נשמטה אות ס' ונעשית לפידין, והוסיף המעתיק האחרון לפרש מלת לפידין פי' אבוקות ונעשית לפידין ואבוקות, ובזה קושית הגאון בעל זרע אפרים מתורצת, ואולם סלפירים או סלפידים הוא בטעות וצ"ל סלפנגס והיא המלה היונית σάλπιγξ פי' חצוצרה, עיין בערוך ערך סלפידס הביא מדרש איכה להרים קול בתרועה סלפידס ס"א סלפינגס כי כן נקרא תרועה בלשון יון עכ"ל. והמאמר שהביא הערוך היא בפתיחת דאיכה סימן כ"ג ולפנינו הנוסחא סרפינוס, ומובא מאמר הזה בילקוט יחזקאל רמז שס"א ושם הגי' סלפינוס ג"כ בטעות. וכן יש לתקן במדרש ב"ר פנ"ט תוקעי סולפירים ובוי"ר פכ"ט כמה סלפירגס יש להם נ"ל סלפינגס. (צ) ה' ממית ומחיה, בפסיקתא רבתי ובתנחומא נשא נאמר בכלם זה הקב"ה, וכן פה נאמר זה הקב"ה שהוא מחיה מתים כמ"ש יחיו מתיך נבלתי יקומון (ישעי כ"ו י"ט) וכן ה' ממית ומחיה, וכוונת הדורש כאן בפסיקתא מי הקים אפסי ארץ ר"ל שהקב"ה מקים ומחיה אותם שנעשו אפס ותהו והיינו המתים. (צא) מה שמו, בפסיקתא רבתי שם מה שמו אל שדי צבאות יה ה', ועיי"ש בבאור הגאון מהר"ז מרגליות אות ד' ובתנחומא נשא מה שמו ה' שנאמר אני ה' הוא שמי (ישעיה מ"ב ח'). (צב) זה שאינו מחלק מעשרותיו, פה חסר שורה שלמה, והמעתיק דלג מן זה א' עד זה ב' וכצ"ל [זה שהוא מחלק מעשרותיו בחפניו (ר"ל דרש סיפא דקרא מי אסף רוח בחפניו) מי צרר מים בשמלה מי הוא זה שאין תפלתו עולה לשמים ומורידה את הגשמים] זה שאינו מחלק מעשרותיו, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי ובילקוט שם בשם הפסיקתא ובמנורת המאור סימן קנ"ב בשם הפסיקתא, ועיין במדרש במ"ר פי"ב הוספת דברים ויובן לך כל המאמר באר היטב, ועיין בפסיקתא רבתי פ"ה. (צג) רד אותו אל תירא, בילקוט שם נאמר וירד אל תירא מפניו חסר רישא דקרא רד אותו. (צד) ה' אלהי השמים, צ"ל חי ה' אלהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיו השנים טל ומטר (מ"א י"ז א') והרוח מביא את המטר. (צה) ויקח אדרתו ויגלום, צ"ל ויקח אליהו את אדרתו ויגלום ויכה את המים. (צו) ראי חי בנך, ר"ל שהקימו מן הארץ, ואפשר שדרש מלת אפסי מלשון אפס ואין והיינו המתים וכן לעיל בסמוך דדרש שמוסב על הקב"ה שהוא מחיה מתים כמ"ש יחיו מתיך וגו' כמ"ש בהערה צ'. (צז) וירד משה מן ההר, בפסיקתא רבתי שם הביא את הכתוב ויאמר ה' אל משה לך רד (שמות ל"ב ז'). (צח) כצאתי את העיר, חסר סיפא דקרא אפרוש כפי אל ה' הקולות יחדלון שבאים ע"י הרוח, והיינו מי אסף רוח בחפניו. (צט) נצבו כמו נד, בפסיקתא רבתי שם הביא רישא דקרא, וברוח אפך נערמו מים. (ק) זה אוהל מועד, בפסיקתא רבתי שם הגירסא מי הקים כל אפסי ארץ זה משה, אר"א בר כהנא אלו הדגלים שהעמידן משה, שנ' איש על דגלו באותות (במדבר

שהעולם הוקם עמו, ר' יהושע בן לוי בשם ר' שמעון בן יוחאי (קא) להקים את המשכן לא נאמר אלא הוקם המשכן מה הוקם עמו עולם הוקם עמו שעד שלא הוקם המשכן היה העולם (קב) רותת משהוקם המשכן (קג) נתבסס העולם לכך נאמר ויהי ביום כלת משה (קד) כלת כתיב (קה) ביומא דעלת (קו) כלתא לגנונא. ר' אלעזר ור' שמואל בר נחמני, ר' אלעזר אומר ביום כלת משה ביום שכלו הקמותיו, (קז) תני בכל יום ויום היה משה מעמיד את המשכן ובכל בקר ובקר מקריב קרבנותיו עליו

עליו

הערות ותקונים.

ב' ב') ור"ס בשם ריב"ל אמר, זה המשכן [שנאמר] ויהי ביום כלת משה להקים את המשכן, ובמדרש במ"ר שם פי"ב הנוסחא מי הקים כל אפסי ארץ וכי משה הקים כל אפסי ארץ אלא להקים אוהל מועד שהעולם הוקם עמו. (קא) להקים את המשכן, הלשון משובש ומובא לנכון בכ"י כרמולי, ובמדרש במ"ר שם ובילקוט נשא רמז תשי"א בשם הפסיקתא, להקים המשכן לא נאמר, אלא להקים את המשכן משכן אחר הקים עמו וכו', שעד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת וכו', ועיין בפירש"י במדבר שם שכתב וז"ל ביום כלת משה להקים ולא נאמר ביום הקים מלמד שכל שבעת ימי המלואים היה משה מעמידו ומפרקו, באותו היום העמידו ולא פרקו, לכך נאמר ביום כלת משה להקים, אותו היום כלו הקימותיו, עכ"ל, ודבריו נובעים מהפסיקתא הזאת, והי' לפניו הנוסחא להקים את המשכן, ולא נאמר ביום הקים, או אולי היה הנוסחא ולא נאמר ביום הוקם המשכן כמ"ש (שמות מ' י"ז) הוקם המשכן. ובפסיקתא רבתי (סוף פסקא ה') איתא ג"כ להקים המשכן אין כתיב כאן אלא את המשכן, וראיתי בבעל הטורים (פקודי מ' י"ח) כתב וז"ל ויקם משה את המשכן משכן לא נאמר, אלא המשכן, לרבות משכן שלמעלה דאיתא בפסיקתא שצוה הקב"ה למלאכים שלמעלה להקים לו משכן שלמעלה עכ"ל, כיון למאמר הפסיקתא רבתי לא לפסיקתא שלנו. (קב) רותת, מלשון הכתוב כדבר אפרים רתת (הושע י"ג א') רעד תרגום רתיתא, ור"ל כאן שהעולם לא היה יכול לעמוד בחזקה אלא ברתת ורעד. (קג) נתבסס, במדרש במ"ר ובכ"י כרמולי בטעות נתבסם, במ"ם לבסוף, כי הוא מלשון בסיס Basis אשר ענינו מכון ויסוד, ומובא מאמר זה בפירש"י (משלי ל' ד') מי הקים כל אפסי ארץ מי הקים את המשכן שבהקמתו נתבססו כל אפסי ארץ כך נדרש בפסיקתא עכ"ל. (קד) כלת כתיב, מזה תראה שיש לתקן בפרש"י במדבר שם שכתב וז"ל ויהי ביום כלות משה כלות כתיב יום הקמת המשכן היו ישראל ככלה הנכנסת לחופה עכ"ל, ותקן מגיה אחד שם, בתוך דברי רש"י „כלות כתיב ר"ל בפתח ולא בשבא" ע"כ ולא ירד לסוף דעתו של רש"י ז"ל ולא ידע שהמאמר מרש"י נובע מהפסיקתא דכאן וצ"ל כלת כתיב, ר"ל חסר בלא וי"ו וגם ציינו שם ברש"י „במדבר רבה" בטעות, כי רש"י ז"ל איננו מביא את המדרש במ"ר בשום מקום, כי מאוחר הוא, ולא ראה אותו, ואיננו מובא בשום קדמון. והנה אף שלפנינו כתיב כלות מלא, דרשו כלת כאלו הי' כתוב חסר, וכבר נתקשה בזה ברעיא מהימנא (זהר פנחס דף רכ"ד) וז"ל ביום כלות משה, כלת דרשינן ביה, אי תימא דדרשינן לון מנהון כיצד מאלפא ביתא ולא מעמנן דאינון לית לון רשו לאוספא ולא למגרע אות מניה דהיא וי"ו או לאחלפא את דא בזאת אחרת, הא כתיב כלות מלא באוריתא, מאן יהיב לון רשו למגרע את מניה דהיא וי"ו כו' אלא על אינון תיבן חסרין דאינון מלאין, ומלאין דאינון חסרין, ועל כל פרושין דיכלין למיעבד לקשט כלה בתכשיטין דילה קב"ה מני למעבד כו'. (קה) ביומא דעלת כו', וכן בזהר (נשא דף קי"ח ע"א) ויהי ביום כלת משה, תני ר' יוסי, ביום שנכנסה כלה לחופה. (קו) כלתא לגנונא, בעל הערוך הביא זה בשם הפסיקתא פסקא ביום כלת משה בערך כלה ב', ואינו מובן כי שם ענין המלה מהוראת חופה, וכאן מלת כלתא ענינה כלה ממש, וגנונא הוראתה חופה ותרגום מחופתו (תהלים י"ט ו') מגנוניה, וכן היא בלשון סורי. (קז) תני בכל יום, ספרא סוף פ' צ"ו, ובירושלמי יומא פ"א הלכה א' הנוסחא תני כל שבעת ימי המלואים הי' משה מושח את המשכן ומעמידו ומפרקו וסודר עליו את העבודות, ובספרי נשא פ' ויהי ביום כלות משה, ובמדרש במ"ר פי"ב, כל ז' ימי המלואים היה משה מעמיד את המשכן בכל בוקר ובוקר מושחו ומקריב ומפרקו, אותו היום העמידו ומושחו ולא פרקו, וע"ש במדרש במ"ר ובסדר עולם רבא פ"ז כל ז' ימי המלואים היה משה מעמיד את המשכן בכל בקר ובקר ומקריב עליו קרבנות

ומפרקו

עליו [ומפרקו] ובשמיני העמידו ולא פרקו, (קח) א"ר זעירא מכאן שהקמת הלילה פסולה לעבודה ביום, (קט) ר' שמואל בר נחמני אמר אף בשמיני העמידו ופרקו (קי) מנין לפירוקין (קיא) רא"ר זעירא ביום כלות משה להקים את המשכן (קיב) ביום שכלו הקמותיו:

ר' אלעזר ור' יוחנן (קיג) ר' אלעזר אמר ביום כלת משה (קיד) ביום שכלו המזיקין מן העולם, (קטו) ומאי טעמא לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהליך (תהלים צ"א) משעה שכלו המזיקים מן העולם, ור' יוחנן אמר מה לי ללמד ממקום אחר

הערות ותקונים.

ומפרקו, ובשמיני העמידו ולא פרקו. (קח) א"ר זעירא מכאן כו', בירושלמי שם הוא אחר המאמר אף בשמיני העמידו ופרקו, וכתב שם הרב בעל ק"ע דאל"כ למה פרקו ביום השמיני, אלא משום דהקמתו הראשונה היתה בלילה כשאר הקמות ולכך הוצרך להקימו שנית לעבודת היום. ובמדרש במ"ר שם הנוסחא אחי ביום מכאן שהקמת הלילה פסולה כו'. וראיתי בתוס' שבת פ"ז ע"ב ד"ה עשר עטרות, הביאו מאמר זה בשם המדרש, ונרשם שם בטעות. "וי"ר פ' שמיני" כי שם ליתא, וצ"ל ספרא סוף פ' נ"ו, ספרי פ' נשא, במדבר רבה פי"ב, ירושלמי יומא פ"א ה"א. (קט) ר' שמואל בר נחמני אמר, בספרא, ספרי, וירושלמי שם, ובסדר עולם רבה פ"ז הגי' ר' יוסי ברבי יהודה אומר, ועיין במדרש במ"ר פי"ב נוסף עוד רבי חייא ב"ר יוסף אמר שני פעמים בכל יום היה משה מעמידו ומפרקו אחת בבוקר ואחת בערב, ור' חנינא הגדול אומר ג' פעמים בכל יום כו' ע"ש והוא מפסיקתא רבתי פ"ה (סימן ג' דפוס ברעסלויא). (קי) מנין לפירוקין, עיין בירושלמי שם שנוסף עוד מאמר אחד לפני המאמר הזה על דעתיה דר' יוחנן כו'. ועיין בק"ע שם שמפרש מנין לפירוקין דלמא כיון שהעמידו ביום הראשון שוב לא פרקו. (קיא) דא"ר זעירא, בירושלמי ובמ"ר הגוס' א"ר זעירא. (קיב) ביום שכלו הקמותיו, ש"מ שבשבעת ימי המילואים הקימו ופרקו כל יום, וכן כשלא היה צורך בעמידתו פרקו אפילו בו ביום. (קיג) ר' אלעזר אומר, במדרש במ"ר פי"ב ובפסיקתא רבתי פ"ה (דפוס ברעסלויא סימן י') מובא זה בשם ר' יוחנן, ומאמר דר' יוחנן בשם ריש לקיש. (קיד) ביום שכלו המזיקין, עיין הרחבת דברים במדרש במ"ר ריש פי"ב. ומצאתי בשבולי הלקט כ"י (ערוגה שנית סימן קכ"ט) שכתב וז"ל: "ולמה נוהגים לומר המזמור יושב בסתר עליון במוצאי שבת פי' אחי ר' בנימין לפי מה שאמרו חז"ל במס' שבועות פ' ידיעות הטומאה [הוא דף ט"ו ע"ב] שיר של פגעים יושב בסתר עליון עד כי אתה ה' מחסי והמזמור הזה אמרו משה רבינו ע"ה בשעה שהקים את המשכן [וכן הביא רש"י שם וז"ל יושב בסתר עליון ולפי שאמרו משה בהקמת המשכן דכתיב ויברך אותם משה ומה בירכן יה"ר שתשרה שכינה במעשה ידיכם ויהי נועם ה' אלהינו עלינו והכי איתא בת"כ עכ"ל, והוא לפנינו בספרא פ' שמיני סימן ט"ו גם נשנה במדרש במ"ר פי"ב ובסדר עולם רבא פ"ו] והתפלל על המזיקין שיכלו מן העולם וכן מפורש בפסיקתא דויהי ביום כלות, מה ביום כלות רא"א ביום שכלו המזיקין מן העולם ומ"ט לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך, מאהלך כלו המזיקין מן העולם, אר"י מה לנו ללמוד ממקום אחר, נלמד ממקומו שנ' יברכך ה' וישמרך ישמרך מן המזיקין, ולפי שבשבת אין צריכין שמירה וכו' לפיכך עתה שנכנסין לימות החול והן צריכין שימור כו', ע"כ נהגו לומר זה המזמור במוצאי שבת, שיש בו תפלה להמלט מן המזיקין ומדין גיהנם, מן המזיקין כמד"א יפול מצדך אלף וגו', מדין גיהנם כמד"א לא תאונה אליך רעה, ואין רעה אלא גיהנם כמד"א וגם רשע ליום רעה" עכ"ל. בסיום המאמר ואין רעה אלא גיהנם כוון לדברי חז"ל נדרים דף כ"ב ע"א ודף מ' ע"א ע"ש, ועיין בשאילתות דרב אחאי גאון ז"ל פ' בראשית במו"ש עם חשיכה צועק המלאך שהוא ממונה על הרוחות ואומר חזרו לגיהנם שכבר השלימו ישראל את סדריהן. ולכך ישראל מזכירין בסדר מו"ש ואומרים ויהי נועם ה' אלהינו כו' מכאן רמז ויהי נועם במוצאי שבתות, עכ"ל. ועיין בפסיקתא רבתי פכ"ג ובסדר ר"ע גאון סדר מוצאי שבת ומ"ש שם כדאמרינן במוצאי שבת וכו', כוון למאמר הפסיקתא רבתי פכ"ג. (קטו) ומאי טעמא כו', במדרש במ"ר ריש פי"ב, א"ר יוחנן עד שלא הוקם המשכן היו המזיקין מתגרין בעולם, ומשהוקם המשכן ששרתה שכינה למטה, כלו המזיקין מן העולם, הה"ד ונגע לא יקרב באהלך, זה אוהל מועד. והוא המאמר מר' אלעזר שלפנינו. ומאמר

ר"

אחר (קטז) נלמד ממקומו, יברכך ה׳ וישמרך, (במדבר ו׳ כ״ה) קיז) וישמרך מן המזיקים, ר׳ יוחנן ור׳ שמעון בן לקיש (קיח)ר׳ יוחנן אמר ביום כלת משה ביום שכלת איבה מן העולם שעד שלא הוקם המשכן היתה איבה וקנאה ותחרות ומצותא ומחלוקת בעולם, אבל משהוקם המשכן נתנה אהבה וחיבה וריעות וצדק ושלום בעולם, ומאי טעמא (קיט)אשמעה מה ידבר האל ה׳, (תהלים פ״ה ט׳) ורשב״ל אמר מה לי ללמוד ממקום אחר נלמד ממקומו (קכ)וישם לך שלום (במדבר ו׳ כ״ו), (קכא)ר׳ יהושע בשם ר׳ שמעון בן יוחאי אמר להקים את המשכן אין כתיב כאן אלא הוקם המשכן מה הוקם עמו עולם הוקם עמו, שעד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת, משהוקם המשכן נתבסס העולם:

(קכב)וימשח אותו ויקדש אותו (במדבר ז׳ א׳) מכיון דכתיב וימשח אותו ויקדש אותו לא קרי דכבר נאמר וימשחם ויקדש אותם, ר׳ אייבו א״ר תחליפא קיסריא וריש לקיש, חד אמר (קכג)משהיה מושח כולם כאחת הי׳ מושח כל אחד ואחד, ותרינא אמר וימשחם משיחה בעולם הזה (קכד)ומשיחה לעולם הבא, (קכה)ודכותה ותברת את האוהל (שמות כ״ו י״א) (קכו)ותברת את היריעות (שם שם ו׳) (קכז)ר׳ יודין ור׳ לוי ור׳ תחליפא קיסריא וריש לקיש, חד אמר (קכח)משהיה מחבר כולם כאחת היה מחבר כל אחד ואחד, ותרינא אמר ותברת את היריעות והיה המשכן אחד, אחד למדידה וא׳ למשיחה:

ויקריבו נשיאי ישראל ראשי בית אבותם, הם נשיאי המטות במצרים, והם העומדים על הפקודים על הדגלים ויביאו את קרבנם לפני ה׳, שש עגלות צב (במדבר ז׳ ב׳ ג׳) שש כנגד ששת ימי בראשית, שש כנגד שש (קכט)ערכי המשנה

הערות ותקונים.

ר׳ יוחנן מובא במדרש שם בשם רשב״ל. (קטז) נלמד ממקומו, כי הקרא יברכך סמך לו, אל ויהי ביום כלת משה. (קיז) וישמרך מן המזיקים, במדרש במ״ר פי״ב סיים איִמתי ויהי׳ ביום כלת משה מהו ביום כלות שכלו המזיקין מן העולם. (קיח) ר׳ יוחנן אמר, במדרש במ״ר פי״ב, א״ר ברכיה הכהן בשם רבי יהודה ב״ר סימון. (קיט) אשמעה מה ידבר האל, הכוונה על סיפא דקרא כי ידבר שלום אל עמו, ובפסיקתא רבתי פ״ה (סימן י״א) ובמדרש במ״ר ריש פי״ב יש בזה עוד הוספת דברים, לבאר מנין שבמשכן הכתוב מדבר ע״ש. (קכ) וישם לך שלום, במדרש שם סיים „איִמתי ויהי ביום כלת משה״. (קכא) ר׳ יהושע בשם רשב״י כו׳, כל המאמר הזה עד נתבסס העולם, הוא מיותר, כי כבר נאמר כל זה למעלה, ובילקוט נשא רמז תש״א ובכ״י כרמולי חסר זאת. (קכב) וימשח אותו ויקדש אותו כו׳. הלשון מגומגם קצת וכצ״ל וימשח אותו ויקדש אותו וגו׳ וימשחם ויקדש אותם, מכיון דכתיב וימשח אותו ויקדש אותו, לא קרי וימשחם ויקדש אותם, דכבר נאמר ובמדרש במ״ר פי״ב, ובכ״י כרמולי, ובילקוט, הנוסחא כך, מכיון דכתיב וימשח אותו ויקדש אותו, לאחה דבר נאמר וימשחם ויקדש אותם. (קכג) משהיה מושח כולם כאחת, כ״ה גם בילקוט שם, אבל בכ״י כרמולי ובמדרש במ״ר פי״ב, הנוסחא, משהי׳ מושח כל אחד ואחד חזר והי׳ מושח כולם כאחת. ועיין בספרי נשא בפ׳ ויהי ביום כלות. וימשח אותו ויקדש אותו שומע אני ראשון ראשון שמשח היה קדוש ת״ל וימשחם ויקדש אותם מגיד שלא קידש אחד מהם עד שמשחו כולם. (קכד) ומשיחה לעוה״ב, עיין בגמרא סנהדרין ט״ז ע״ב, ולא לדורות במשיחה ובמדרש במ״ר שם סיים מגיד שבמשיחתן של אלו הוקדשו כל הכלים לע״ל ע״כ. ולדעתי היא הוספה במדרש מאיזה מגיה שהוסיף מאמר אחד שמצא בספרי פ׳ נשא בפ׳ ויהי ביום כלות משה ח״ל הספרי שם: „רבי אומר וימשחם ויקדש אותם למה נאמר והלא כבר נאמר וימשח אותו ויקדש אותו ומה ת״ל וימשחם מגיד שבמשיחתן של אלו הוקדשו כל הכלים לע״ל״ ע״כ. לכן יש לתקן במדרש שצ״ל רבי אומר וכו׳. (קכה) ודכוותה וחברת את האהל, במדרש במ״ר שם, הפסוק הזה ליתא. (קכו) וחברת את היריעות, דרש סיפא דקרא והי׳ המשכן אחד, ובמדרש במ״ר שם מובא הכתוב ויחבר את היריעות (שמות ל״ו י״ג). (קכז) ר׳ יודן ור׳ לוי. ליתא במדרש במ״ר שם רק גם פה הנוסחא כמו במאמר שלפניו ר׳ איבו א״ר תחליפא. (קכח) משהי׳ מחבר כלם כאחת, גם פה בכ״י כרמולי ובמדרש במ״ר שם משהי׳ מחבר כל אחת ואחת היה מחבר כולם כאחד. (קכט) ערכי המשנה כ״ה במדרש חזית בפ׳ יפה

את

המשנה, שש כנגד שש האמהות ואלו הן: שרה רבקה רחל לאה בלהה זלפה. (קל) א"ר יוחנן שש (קלא) כנגד שש מצות שהמלך מצוה עליהן, ואלו הן (קלב) לא ירבה לו נשים [צ"ל סוסים] ולא ירבה לו סוסים [צ"ל נשים], וכסף וזהב לא ירבה לו, (דברים י"ז י"ו) לא תטה משפט ולא תכיר פנים ולא תקח שוחד (שם י"ו י"ט). שש כנגד מעלות שהי' לכסא, כיצד עלה לישב על מעלה ראשונה (קלג) הכרוז יוצא ואומר לא ירבה לו נשים [צ"ל סוסים] עלה לישב על מעלה שנייה, הכרוז יוצא ואומר לא ירבה לו סוסים [צ"ל נשים] עלה לישב על מעלה שלישית, הכרוז יוצא ואומר וכסף וזהב לא ירבה לו, עלה לישב על מעלה רביעית, הכרוז יוצא ואומר לא תטה משפט, עלה לישב על מעלה חמישית, הכרוז יוצא ואומר לא תכיר פנים, עלה לישב על מעלה ששית, הכרוז יוצא ואומר לא תקח שוחד (קלד) בא לישב על מעלה שביעית אומר לו דע לפני מי אתה יושב. וראש עגול לכסא מאחריו (מלכים א' י' י"ט) א"ר אחא (קלה) כהדא קתדרא (קלו) דמשה וידות מזה ומזה לכסא (קלז) אל מקום השבת (שם) נוגעת ואינה נוגעת, שש (קלח) כנגד ששה רקיעים, ולא שבעה הן, (קלט) הן דמלכא שרי (קמ) טימיקין צב
דומות

הערות ותקונים.

את רעיתי ובמדרש במ"ר שם סדרי משנה. ופי' ערכי מלשון מערכה עיין במדרש שו"ט מזמור ל"ה ואתה אנוש כערכי, מהו כערכי, כסדרי, שהוא מסדר עלי את ההלכות. (קל) א"ר יוחנן, במדרש במ"ר שם, ובמדרש אסתר בפ' בימים ההם, איתא אמר רב הונא. (קלא) כנגד שש מצות כו', שלשה הראשונים מובא בקרא ומפורש במשנה סנהדרין כ"א ע"א וע"ב וברמב"ם ה' מלכים פ"ג הלכה ב' ג' ד'. אבל שלשה האחרונים, אינם כתובים במלך, רק בשופטים ושוטרים. (קלב) לא ירבה לו נשים, תקנתי בפנים שצ"ל סוסים. ולא ירבה לו סוסים צ"ל נשים, וכן בטעות בכ"י כרמולי ובמדרש במ"ר ואסתר רבה. (קלג) הכרוז יוצא ואומר, הכתובים היו נרשמים בידי האריות שסביב הכסא, כדאיתא במאמר דמות כסא שלמה (כלבו סימן קי"ט) ע"ש. (קלד) בא לישב על מעלה שביעית, הגירס' משובשת כי רק שש מעלות היו לכסא ובכ"י כרמולי בא לישב אומר לו כו'. והמלות על מעלה שביעית ליתא שם, ועיין במדרש אסתר שם הוספת דברים. ועיין במדרש במ"ר פי"ב. (קלה) כהדא קתידרא, מלה מורגלת בדרז"ל ופי' ביוני ורומי **Καθέδρα Cathedra** מין כסא (קאטהעדער), ובמדרש אסתר שם בטעות כהדא קדירתא, בהפך האותיות, ודחק המ"כ לפרש, אותן המטות היה להם בראשם עגול כמין קדירה. (קלו) דמשה, במדרש אסתר שם הגי' דדרגש, ערשי (תהלים ו' ז') ת"י דרגשי. אבל אין לה שחר, כי מה הכונה קתדרא דדרגש וגם כאשר הוא לפנינו, אין לה מובן כלל, ואולי יתבאר עפ"י מה שכתבו התוס' סוכה כ"א ע"ב ד"ה והיו, שהי' שם ע"א קתדראות לע' זקנים והקתדרא הע"א למופלא שבב"ד, והוא משה רבנו, כמבואר בסנהדרין דף ט"ז ע"ב, ומשה על גביהן ע"ש. (קלז) אל מקום השבת, במדרש במ"ר שם, ובכ"י כרמולי, הגירס' הא כיצד שרביט של זהב נתלה לו מאחוריו, ויונה בראשה, ועטרה של זהב בפי היונה, והוא יושב תחתיה בשבת נוגעת ואינה נוגעת, ועיין במדרש אסתר רבה שם. (קלח) כנגד ששה רקיעים. בכ"י כרמולי נוסף, כנגד ו' שמות ארצות, והלא ז' הן כנגן: ארץ, אדמה, ארקא, גיא, ציה, נשיה, תבל, אלא תבל אינו מהם שנאמר והוא ישפוט תבל בצדק, וכן נשנה במדרש אסתר שם. ובמדרש חזית בפ' יפה את רעיתי כתרצה. רק שם הלשון קצת משובש. ועיין בזהר ויקרא בפ' אם זבח שלמים קרבנו (דף י' ע"א) ברא ז' רקיעים לעילא ברא ז' ארצות לתתא כו' אלא אדם לא אשתכח אלא בהאי עלמא עלאה מכלהו דאקרי תבל והאי תבל אחידא ברקיע דלעילא ואתאחידא בשמא עלאה הה"ד והוא ישפוט תבל בצדק ע"כ. ועיין בפסיקתא פסקא דר"ה ובוי"ר פכ"ט בארצות שביעית חביבה, ארץ אדמה כו'. (קלט) הן דמלכא שרי, במדרש חזית בפ' יפה את רעיתי, ובמדרש אסתר שם, ובילקוט נשא רמז תשי"ג בשם הפסיקתא, הנוספתא א"ר אבין וחסר פה לפנינו. (קמ) טימיקין. כ"ה בכל המקומות שהבאתי. רק במדרש אסתר שם בטעות טיטין, ונ"ל טימיקין, וראיתי במעריך ערך טיטיון כתב ה"ל במדרש אסתר ט"ס וה"ג טימיון, והוא כמו טימיקון, ופירושו בית המלכות עכ"ל, וכאשר הבאתי תראה שיש לגרוס גם באסתר רבה טימיקון. ופירושו שמפרש

בית

רומות (קמא) לקילקילין, צב (קמב) מצויינת, צב (קמג) מטוכסות, תני בשם ר' נחמיה (קמד) כמין קמיסתא (קמה) היו:

ושני

הערות ותקונים.

בית המלכות, אינו עולה יפה לפי כוונת המאמר. ועיין ערוך ערך טמיקין, שהביא בשם הפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה (ויש לתקן בערוך במקום בפרשת צ"ל בפסקא). וכתב פי' מכובד, פ"א כסא של מלך ועי"ז כתב הרמ"ל לשון יון הוא ταμιους וכפי' הראשון עכ"ל ור"ל במקום שהמלך שורה ושוכן מכובד הוא ואינו מן המנין. ואולי היא המלה היונית τεμενος פי' מקום קדוש. (קמא) לקילקילין, צ"ל לקליינין, כמו שנאמר לנכון במדרש במ"ר, וחזית בפי' יפה את רעיתי, ובכ"י כרמולי, וכן היתה הנוסחא לפני הרב בעל הערוך בפסיקתא הזאת, וז"ל בערך קליינין, בפסיקתא דביום כלות משה*) הן דמלכא שרי, טמיקין, [צב] דומות לקולייני, פי' טינד"י Tonda, א"ל הקונה ת"י לנו קלא עכ"ל, ואולי המלה יונית καλια פי' מדור ואוהל מקוער ובילקוט נשא רמז תשי"ג הנוסחא צב דומות לקליעות, ואחריו הלך המ"כ במדרש במ"ר שם, וכתב לקליינין, פי' לקליעות. וה"ג בילקוט עכ"ל. ולא דק בזה. (קמב) מצויינת, וכן הנוסחא בילקוט שם, ובכ"י כרמולי, ובמדרש חזית, וכן הביא הערוך בערך ציון, בפסיקתא ויהי ביום כלות משה, צב מצויינת צב מטוכסות פי' (מטוכסות) מצויירות עכ"ל. המלה „מטוכסות" שהסגרתי, חיצונית היא, ונוספה בטעות מאחד המעתיקים, כי הפי' מצויירות הוא על מצויינות ר"ל מצויירים ומצויינים בצבעונים, ודרש צב מלשון צבע, כמו שנראה בילקוט נשא רמז תשי"ג בשם ספרי זוטא. ר' ישמעאל אומר אין צב אלא מצויירות, ר' נחמיה אומר כצבעו של רקיע, ובמדרש במ"ר פי"ב השמיטו המדפיסים המלה „מצויינת" והגיהו „מצויירת" כפי' הערוך, וכנוסחת ספרי זוטא ומובא ג"כ בשם ר' ישמעאל ויש להעיר שבילקוט שם הביא עוד בשם ר' שמעון אין צב אלא נמודות שנאמר והביאו בניך בחוצן וכן הוא במדרש במ"ר פי"ב וחסר לדעתי במדרש ובילקוט הסיום „ומתרגמינן בניכין" כי כן מתורגם בתרגום על פסוק והביאו בניך בחוצן (ישעי' מ"ט כ"ב). (קמג) צב מטוכסות, במדרש במ"ר שם, ובילקוט שם, נאמר מטוקסות בקו"ף, והכל אחד, כי טכס וטקס, פי' ביוני τάξις סדר ותקון, ודרש צב מלשון צבא, שעניינו סדר למערכה, וזה שסיים במדרש חזית צב מטוכסות. (צב) שצבא הלוים עומדים עליהם, והוא הוספה מאיזה מעתיק ומלת צב הסגרתי ויש למחקה מן הספר. ולזה כיון יב"ע במדבר ז' ג' שתרגם כ"ד מחפן ומטקסין, דעתו שהם עגלות מכוסות וכתרגם אונקלס, גם שהיו מטוקסות. (קמד) כמין קמיסתא היו. במדרש חזית שם בפ' יפה את רעיתי, הנוסחא כמין **קמרוטין** היו, ובמדרש במ"ר פי"ב, כמין **במרוסא**, ובכ"י כרמולי, כמין **כמבסטא**, ואותה מגיה נרשם בכ"י למעלה **מטכסא**, ובילקוט שם כמין **קמרסטא** ולפני הרב בעל הערוך היתה הנוסחא בפסיקתא **קמרסתא**, כי בערך קמר אחר שהביא מאמר חז"ל סיים „כדאמרינן צב דומות לקמרוסתא, לענין שש עגלות צב, ואמרו רבותינו שפי' צב קמרוסתא, שהוא קובה שלא ישלוט בו העין והוא בצבים עכ"ל (מה שסיים „והוא בצבים" כוונתו על הכתוב והביאו וגו' בסוסים וברכב ובצבים. (ישעי ס"ו כ') ע"ש ברש"י שכתב בצבים הם עגלות מטוקסות במחיצות ואהל ודומה לו שש עגלות צב עכ"ל וכן במדרש במ"ר פי"ב ולעפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר והביאו וגו' בצבים) ואין ספק שהרב בעל הערוך כיון להפסיקתא שלפנינו אף שלא ציין מקומו, ודברי הערוך נובעים מפי' רב האי גאון ז"ל על טהרות (הנדפס בבערלין), וז"ל (כלים פט"ז מ"ז) כדאמרינן צב דומות לקמרוסתא, לענין שש עגלות צב, ואמרו רבותינו, שפי' צב קמרוסתא, שהוא קובה שלא ישלוט בו העין הוא בצבים עכ"ל. ובעל מראה מקומות ציין על דברי רב האי גאון „במ"ר פי"ב וילקוט" ובמח"כ נעלם ממנו כי גם שניהם לא ראה רבינו האי גאון ז"ל כי מדרש במדבר רבה הוא מדרש מאוחר, רק הגאון כיון אל הפסיקתא דילן שלפנינו, והיתה לפני רב האי גאון ז"ל והביאה (בכלים סוף פרק כ"ב) וז"ל כדאמר בפסקתא דשמעו ע"כ, וכן הוא באמת

בפסיקתא

---

*) הרמ"ל במערכי לשון השמיט המלות „בפסיקתא דויהי ביום כלות משה" והגיה במקומם „במדבר רבה פי"ב" ולא ידע כי בעל הערוך לא הביא את המדרש במ"ר כי מאוחר הוא, והערוך טוון אל הפסיקתא אשר לפנינו. ובערוך דפוס אמסטערדאם נאמר לנכון.

הערות ותקונים.

בפסיקתא שלפנינו פסקא דשמעו, כאשר הערותי שם בהערות שלי, וכלשון רבינו האי כן העתיק הערוך, כידוע שרוב פירושיו למלות מסדר טהרות לקוחים מרבנו האי גאון ז"ל. וסעד לזה שהגאון ואחריו רבנו נתן בעל הערוך כוונו להפסיקתא שלפנינו, תראה כי הר"ש (כלים פט"ז מ"ז) הביא דברי הערוך וז"ל קמרון, פי' גאון, וכן ערוך, הקובה של מעלה בראש התיבה, שהוא כסוי שלה, שמה קמרין, כדאמר שש עגלות צב, בפרשת ויהי ביום כלות משה, ואמרו רבותינו ז"ל (ב"ר פ"ל) שפי' צב קמרוסתא שהוא קובה שלא ישלוט בו העין עכ"ל. מזה תראה שמ"ש הר"ש ז"ל „בפרשת" שצ"ל „בפסיקתא" אולי היה כן לפניו בערוך, רק הציון בדבריו על המאמר ואמרו רבותינו „ב"ר פ"ל" נוסף מאתה מגיה שוגה, וטעותו נולד לו יען ראה בערוך אחר שסיים זה המאמר שהבאתי, הביא ממדרש ב"ר פ"ל. ר' נחמיה אומר כמין קמרוטין היה התיבה, וחשב זה המגיה שהציון „ב"ר פ"ל" מוסב למעלה על המאמר שלפניו „ואמרו רבותינו צב זה קמרוסתא" והאמת שהציון מוסב למטה על המאמר דר' נחמיה שהתיבה היתה כמין קמרוטין, ואף זאת טעה, והעתיק כאשר ראה בערוך „ב"ר פ"ל" ובאמת היא בפרשה ל"א וידוע שהערוך ציין תמיד הפרשיות ממדרש ב"ר עם פרשה אחת מוקדמת, מאשר הוא לפנינו, ועל המאמר „ואמרו רבותינו שפי' צב קמרוסתא" אין צריך לציין כלל מקומו, כי הוא רק טעם וביאור מרב האי גאון, מוסב על המאמר שלפניו, ועל זה כתב והטעם שאמרו כן רבותינו, יען שהוא קובה שלא ישלוט בו העין, ע"כ, וכן הוא באמת הוראת המלה כמ"ש המוספי פי' בלשון רומי Cameratus [וכן הוא ביוני *καμαρωτός*] פעל הבונה בנין מקוער כעין קובה (געוועלבט) ופי' קמרון בל"י ורומי Camera *καμάρα* מכסה מקוער ובפרט אומרים כן היונים לעגלת צב, ואומרים קמרוטון לכל דבר שהוא כמין קובה עכ"ל, ועיין במוספי ערך כמרוסא. ופה המקום להעיר שבמדרש במ"ר שם פי"ב יש הוספה שהוסיף אחד מן המעתיקים, או המדפיסים, ולא הי' בעיקר מאמר המדרש, כאשר אביא לזה ראיות מוכיחות, כי במדרש שם אחר שכתב צב דומה לקליינן צב מצויירות צב מטוקסות יש הוספה: „רבי אומר אין צב אלא קמורות וכמנסקי פסקאות היו מתופות [צ"ל מחופות] ואע"פ שאין ראיה לדבר [זכר לדבר שב'] והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' [בסוסים ברכב בצבים וגו']" תני בשם ר' נחמיה כמין קמרוסא היו קיפין עשויות ע"כ. המאמר מן רבי אומר עד תני בשם ר' נחמיה ליתא לפנינו בפסיקתא אשר ממנה נובע המאמר להמדרש גם ליתא במדרש חזית וכן מה שאמר אין צב אלא קמורות הרי זה דברי ר' נחמי', עיין מה שכתבתי למעלה בהוראת המלה*) רק ברור אצלי שאחד המעתיקים הוסיף במדרש במ"ר המאמר רבי אומר אין צב אלא קמורות וכו', עד תני בשם ר' נחמי'. כאשר מצא בספרי נשא בפ' שש עגלות צב וז"ל הספרי שם אין צב אלא מטוקסין שלא היו מחוסרים כלום. רבי אומר אין צב אלא מחופין [צ"ל אלא קמורות כמו שהביא בעל המדרש] וכמנסקי פסקאות היו מחופים ואף עפ"י שאין ראיה לדבר זכר לדבר והביאו את כל אחיכם וגו'. מזה תראה שההוספה הזאת רשם אחד בגד המדרש כמו שמצא בספרי, ואח"כ הובא פנימה. ולפני המעתיק הזה הי' הנוסחא בספרי אין צב אלא קמורות, כמו שתקנתי, במקום שלפנינו בטעות אין צב אלא מחופים, וכן לפני הרמב"ם ז"ל היתה הגי' לפניו בספרי קמורות עיין בפי' הרמב"ם ז"ל (כלים פי"ו מ"ז) שכתב והקמרון שלה הקובה אשר עליה והיא הכסוי של תיבה שהוא עשוי כמין קובה שש עגלות צב אמרו בספרי קמורות ר"ל קערורות עכ"ל. וכן כתב (בפי"ח מ"ב) הרי שגם לפני הרמב"ם ז"ל היתה הנוסחא בספרי אין צב אלא קמורית כמו שהעתיק המעתיק בתוך המדרש, והמעתיק הזה היה תלמיד טועה והעתיק לשון הספרי, וכמנסקי פסקאות עם הטעות, ונשתרבבה כיון דעל על, ונשאר הטעות עד היום במדרש במ"ר, אשר אין דורש ואין מבקש לתקן הטעות, והמ"כ כתב וכמנסקי פסקאות הג' בספרי ופירושו לא נודע ולפי הענין הוא כיסוי עכ"ל, וככר מלתי אמורה (ישרון מחברת שלישית צד נ"ט) שהמלה הזאת משובשת וצ"ל כמין סקיפסטאות, והמלה יונית *σκεπαστός* ופי' מכוסה

*) וטעה המ"כ שכתב קמורות פי' עגולות כמו כיפה שלא ישברו כלי פרח, והכי גרסינן בהדיא במדרש חזית, ועיין ערוך ערך קמס [צ"ל קמר] השני שגרס קומריסתא. והג' גם בילקוט ובמדרש חזית, עכ"ל. ולא הבינו מלאחריו שהגירסא קומריסתא אינו מוסב על המאמר דרבי אין צב אלא קמורות, רק הוא מאמר דר' נחמיה המובא מלאחריו במדרש במ"ר שם, כמו שהבאתי למעלה ר' נחמיה אמר כמין כמרוסא הי', וכן מה שהביא ראיה מן המדרש חזית, גם שם הוא בשם ר' נחמיה כי המאמר מרבי לא מובא שם כלל כמו שהערותי שהוא הוספה מן הספרי.

(קמו) ושני עשר בקר עגלה (קמז) על שני הנשיאים (שם) (קמח) מלמד ששני נשיאים היו מביאים עגלה (קמט) כל שבט ושבט הביא פר ויקריבו אותם לפני המשכן (שם) (קנ) מלמד שעשאום דמים ומסרום לצבור: (קנא) ויאמר ה' אל משה לאמר, (שם ז' ד') מהו לאמר (קנב) א"ר אושעיא א"ל למשה צא ואמר להם דברי שבח ודברי נחמות, והיה מתיירא ואומר שמא נסתלקה מפני רוח הקדש (קנג) ושרתה על הנשיאים, א"ל הקב"ה למשה (קנד) אלו להם הייתי אומר שיביאו קרבנם לך הייתי אומר שתאמר להם. אלא קח מאתם (שם שם ה') מאתם היה הדבר, (קנה) ומי נתן להם את העצה שבטו של יששכר, הה"ד (דה"א י"ב ל"ב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, (קנו) ר' יוסי ובר קצה אמר לעיבורים ר' תנחומא אמר (קנז) לקירסין:

ראשיהם

הערות ותקונים.

מכוסה, ונעשה פירוד בין הדבקים ודבוק בין הפרדים, ומן אות ט' נעשה ק', ועתה מצאתי ג"כ סעד לדברי ברש"י (תהלים מ"ב ה') כי אעבור בסך, סך לשון סכך וסוכה כלומר בעגלת צב שהיו מחופות ושמן בלשון אגדה סקפטאות, ואסקופטאות עכ"ל. (קמה) היו. במדרש במ"ר שם הגי', היו כיפין עשויות, ובמדרש חזית, סיים שלא יהיו כלי שרת מתבקעין. ומה שמובא במדרש במ"ר שם אחר המאמר הזה ר' נחמיה אומר הי' כנגדו של רקיע, הוא הוספה מאיזה מגיה מספרי זוטא. עיין הערה קמ"ג. ונשמט ממקומו וצ"ל למעלה אחר א"ר ישמעאל אין צב אלא מגוורות. (קמו) ושני עשר בקר, במדרש חזית שם בפ' יפה את רעיתי כתרצה, הנוסחא לשנים עשר בקר כנגד שנים עשר נשיאים, ובמדרש במ"ר נוסף עוד וכנגד י"ב מזלות. (קמז) על שני הנשיאים, חסר סיפא דקרא, ופר לאחד, ומזה דרשו כל שבט ושבט הביא פר. (קמח) מלמד, עיין ספרי נשא בפ' שש עגלות צב, שומע אני עגלה על כל אחד ואחד, תלמוד לומר עגלה על ב' הנשיאים, ועיין במדרש במ"ר שם ולזה כיון ת"י (במדבר ז' ג') שית עגלן מזוגן, כלומר שכל עגלה היה לה זוג בקר המושכין אותה. ובמדרש חזית שם, חסר יון מלמד א' עד מלמד ב'. (קמט) כל שבט ושבט הביא פר, במדרש במ"ר פי"ב, סיים מפני מה לא הביאו אליין עגלות ואליין שורים, מפני שהיו יראים שמא ימות שורו של אחד מהם, או שמא תשבר עגלה של אחד מהם, ונמצא אותו השבט אין לו חלק במשכן ע"כ. (קנ) מלמד שעשאום דמים ומסרום לצבור כ"ה גם בכ"י כרמולי אבל במדרש חזית שם מלמד שלא לקחום בדמים אלא זה הביא שור וזה הביא שור זה הביא עגלה וזה הביא עגלה, ויקריבו אותם לפני המשכן מלמד שמסרום לצבור. (קנא) ויאמר ה', נשנה במדרש חזית בפ' יפה את רעיתי, ובמדרש במ"ר פי"ב. ומובא בילקוט רמז תשי"ג בשם הפסיקתא. (קנב) א"ר אושעיא, במדרש במ"ר, וילקוט, הגי' תני רב אושעיא, ובמדרש חזית יש הוספה ומובא בשם ר' אושעיא „אמר הקב"ה מעלה אני עליכם וכו'" ובאמת המלות „א"ר אושעיא" נשמטו ממקומם ויש לתקן שם, כמו שהוא בפסיקתא ובמדרש במ"ר. (קנג) ושרתה על הנשיאים, במדרש חזית שם נוסף, או שמא נביא אחר עמד וחידש את ההלכה. (קנד) אלו להם הייתי אומר, עיין במדרש חזית ובמ"ר שם קצת שינויים. (קנה) ומי נתן להם את העצה. במדרש חזית שם, מובא זאת בשם ר' סימון, וסיים שם, אמר להם, המשכן הזה שאתם עושים פורח הוא באויר עשו לו עגלות כדי שיהא נטען בהם, הוא שהכתוב משבח שבט יששכר, שנאמר ומבני יששכר יודעי בינה לעתים. (קנו) ר' יוסי ובר קצה אמר, צ"ל ר' יוסי בר קונרי אמר, והמאמר הזה נשנה גם במדרש ב"ר סוף פע"ב ר' תנחומא אמר לקורניסין [צ"ל לקורסין] ר' יוסי בר קונרי אמר לעיבורים, וכן נשנה המאמר במדרש חזית שם, ושם הגי' בר קסריי, וכן במדרש במ"ר פי"ג. וחסר שם המלות „בר קונרי" ובמדרש אסתר בפ' יודעי העתים הגי' בר קנרת. (קנז) לקירסין, בכ"י כרמולי הנוסחא, יודעי בינה לעתים שהיו יודעים לעבור שנים ולקבוע חדשים, מה יעשה ישראל ר' תנחומא אמר שהיו יודעים לרפות את הקרסים, ובמדרש חזית שם ר' תנחומא אמר לקירסין ר"י בר קסריי אמר לעיבורין, לדעת מה יעשה ישראל שהיו יודעים לרפות את הקורס, ובמדרש אסתר שהיו יודעין לרפאות את הקירוס, והרב בעל הערוך בערך קרט, הביא מאמר הפסיקתא הזאת, ר' תנחומא אמר לקורטין ס"א לקורסין, פי' עת קירוס מועדים בלשון יון גרמטיקון עכ"ל, ובערך קרס הביא ג"כ את

(קנח) **ראשיהם** מאתים (שם שם ל"ג) אלו מאתים ראשי סנהדריות שהעמיד יששכר וכל אחיהם על פיהם (שם שם) מלמד שהיו מסכימין (קנט) הלכה על פיהם, (קס) א"ל אוהל מועד שאתם עושים פורח באויר אלא עשו לו עגלות ונהא טוענים אותו בהם והיה משה מתיירא ואומר שמא אחת מן העגלות נשברות או אחת מן הפרות מתות ונמצא (קסא) קרבנם של נשיאים פסול, א"ל הקב"ה למשה (קסב) והיו לעבוד את עבודת אהל מועד (במדבר ז' ה') ניתן להם (קסג) הוויה שיהיו קיימין לעולם ועד היכן הן קיימות (קסד) ר' יודן בשם ר' שמואל בר פוניא בשם בר קפרא [אמר] (קסה) עד בגלגל שורים זבחו, (הושע י"ב י"ב) (קסו) והיכן הקריבם

הערות ותקונים.

הפסיקתא כמו שהוא לפנינו לקורסין וכתב ס"א לקולסין, ס"א לעיבורים, ס"א לקורטין ע"כ. ויש לתמוה בערוך המלות „ס"א לעיבורים" כי הלא זה הוא המאמר מר' יוסי בר קורי. והנוסחא הנכונה כמו שהוא לפנינו לקירסין, כי המלה יונית καιρός ופי' זמן מיועד ומוכשר לאיזה דבר. וכוונת המאמר לפי דעת ר' יוסי שהיו יודעים לעבר השנה, ולחשוב תקופות ותנועות והילוך כוכבים ומזלות. וכן בתרגום ר' יוסף (דה"א י"ב ל"ג) על הכתוב יודעי בינה לעתים, תרגם בקיאין בתקופתא דשמשא אצטרולוגין במזליא וכוכביא למידע מה כשרון למעבד בית ישראל. ולדעת ר' תנחומא, שהיו נבונים ויודעים להלוך נגד רוח העת והזמן, או שהיו יודעים בחכמתם מקרב הזמנים מה יפול בהם, וידעו האותיות לאחור בטרם תבואנה. ובמדרש במ"ר פי"ג לדעת מה יעשה ישראל, באיזה יום יעשו מועדים. ועיין ברד"ק (ד"ה א' י"א ל"ג) שכתב יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל רבותינו פירשו שיודעים לעבר שנים ולקבוע חדשים ת"ש לדעת מה יעשה ישראל וזהו יודעי בינה לעתים, כלומר לזמני העולם שהיו יודעים לחשב בתקופות המזלות וכו' ולפי' רבותינו יבא בטוב מה יעשה ישראל איך ישמרו המועדים ובאיזה זמן יעשו אותם עכ"ל. ועתה אראך קורא יקר, איך שגיאה אחת קטנה תוליך שולל חכמים גדולים, ותסלף דברי נבונים. במדרש חזית הנזכר כתוב: לדעת מה יעשה ישראל שהיו יודעים לרפאות את הקירום. ונשנה במדרש אסתר אך בסופו נוספו במדרש אסתר כדברים האלה „פי' **קליפת העולה מחמת מכה**". והנה מלבד אשר הדברים האלה זרות זר הם, ומאחד המגיהים בגליון באו הדברים אל הקודש פנימה, מלבד זה שנה הכותב אותם עד מאד ועיניו טחו מראות ולבו מהשכיל, כי הוא קרא המלה כאלו כתוב „קירום" במ"ם וראה בערוך (ערך קרם) שהביא מאמרי חז"ל קרום שעלה מחמת מכה, וכתב הערוך מחמת המכה עלה שם קליפה, וקליפה ידוע ספחת תרגם קלפה, ומזה יצא לו הפירוש הזה לפרש שהיו יודעים לרפאות את הקירום, קליפת העולה מחמת מכה, ומזה נצמח טעות בעל זרע אברהם (בנ' המקוואות) שהצריך לפרש כוונת המאמר וכוונת המפרש קליפת שעלה מחמת מכה, ע"ש דברים של מה בכך וכתב שם שהגיע דבריו לפני גאונים וקלסוהו, אולם כלם יחד משגו באפלה. (קנח) ראשיהם מאתים, נשנה במדרש חזית בפ' יפה את רעיתי, וכן נשנה התחלת המאמר במדרש ב"ר ס"פ ע"ב, ומובא בילקוט כאן רמז תש"ג, ובילקוט מלכים רמז קנ"ב בשם הפסיקתא. (קנט) הלכה על פיהם, במדרש חזית שם סיים, כהלכה למשה מסיני, ובמדרש ב"ר שם והוא משיב להם הלכה כהלכה למשה מסיני. (קס) א"ל אוהל מועד, עיין במדרש חזית שם. א"ר סימון מי נתן להם העצה שבטו של יששכר, ועל זה סיים במדרש שם, אמר להם המשכן הזה שאתם עושים פורח באויר. (קסא) קרבנם של נשיאים פסול, במדרש חזית סיים, ונמצאת עבודת המשכן בטלה. (קסב) והיו לעבוד נשנה גם במדרש במ"ר סוף פי"ב. (קסג) ניתן להם הויה, מן מלת והיו קדייק. עיין במדרש חזית שם. (קסד) ר' יודן בשם ר' שמואל בר פוניא בשם בר קפרא, בילקוט כאן שם ר' יודן בשם בר קפרא. ודלג המעתיק מן בשם א' עד בשם ב', ובילקוט מלכים, ובמדרש שו"ט מזמור ק"א, ר' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני ר' חנינא בשם בר קפרא. ובמדרש חזית שם ר' יודן ור' הונא בשם בר קפרא. ובמדרש במ"ר סוף פי"ב ר' יודא בשם רשב"נ ור' חוניא בשם בר קפרא. (קסה) עד בגלגל כו', וכן הוא בילקוט, ובמדרש חזית ושו"ט הנוסחא עד הגלגל, שנאמר בגלגל שורים זבחו, ודרש ששם הקריבום לע"ז. (קסו) והיכן הקריבם. במדרש שו"ט חסרים המלות והיכן הקריבם, והנוסחא שם ר' אבא

בר

הקריבם, ר' אבא בר כהנא אמר בנוב הקריבם (קסז) א"ר לוי טעמא ד"ר חמא בר חנינא (קסח) ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' וגו' (מ"א ח' ס"ג) (קסט) תני בשם ר' מאיר עד עכשיו (קע) הן קיימות (קעא) לא הזהימו (קעב) ולא הזקינו ולא הטריפו והרי דברים ק"ו ומה עם העגלות שנדבקו באהל מועד, ניתן להם הוויה שהן קיימות לעולם, ישראל שהן דבקין בהקב"ה על אחת כמה וכמה שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד' ד'):

חסלת פסקא ויהי ביום כלות משה.

הערות ותקונים.

בר כהנא אמר עד נוב היו קיימות, והכל הולך למקום אחד כי הכוונה עד נוב היו קיימות ובנוב הקריבום. (קסז) א"ר לוי, פה חסר וכצ"ל ר' אבהו אמר בגבעון הקריבן ר' חמא בר חנינא אמר בבית עולמים הקריבן, א"ר לוי טעמיה דר' חמא בר חנינא וכמו שהוא לנכון במדרש במ"ר פי"ב, ובילקוט נשא רמז תשי"ג, ובמדרש שו"ט שם, ועיין במדרש חזית שם, ויש לתקן שם עפ"י הפסיקתא ומדרש במ"ר. (קסח) ויזבח שלמה את זבח השלמים, וכן הוא בילקוט שם ובמדרש במ"ר סוף פי"ב אבל במדרש חזית, בנוסחא דכתיב ויזבח המלך שלמה את זבח הבקר (דה"ב ז' ה'), זבח בקר לא נאמר, אלא זבח הבקר, אי זה בקר הוי אומר את שתי העגלות ואת ארבעת הבקר (במדבר ז' ז') וכתיב את ארבע העגלות ואת שמונת הבקר (שם שם ח') ר"ל דיליף הבקר הבקר לגזירה שוה, ובמדרש שו"ט שם א"ר לוי מאי טעמא ויזבח [המלך] שלמה את זבח הבקר (דה"ב ז' ה' ובטעות מצויין שם מ"א ח') זבח בקר לא נאמר אלא זבח הבקר אותו הבקר שהביאו הנשיאים, לטעון את המשכן. (קסט) תני בשם ר' מאיר, במדרש שו"ט איתא גירסא אחרת ע"ש. (קע) הן קיימות, במדרש במ"ר העגלות והפרות הן קיימות. (קעא) לא הזהימו. בילקוט תורה שם נאמר לא החמו ומפרש בצדו לא חוסמו, איני יודע כוונתו, ואולי כוונתו שצ"ל לא הוממו, ונעשית בטעות חוסמו. וכן בילקוט מלכים ובמדרש חזית ובמדרש במ"ר שם לא הוממו. והנוסחא לפנינו הזהימו, אולי הוא מלשון המשנה (בכורות מ"א ע"א) זקן וחולי ומזוהם. (קעב) ולא הזקינו, עפ"י דברי מדרש אלו מתורץ קושית התוס' זבחים (דף כ"ט ע"ב) ד"ה הא אזקינו שהקשו איך הקריב שלמה הפרים הן זקן פסול, ותירצו הוראת שעה היתה ע"ש ולפי האמור כאן בדבר נכון בפשיטות דהא הפרות לא הזקינו. והתמיה הלא חכמי התוס' הביאו בעצמם מאמר המדרש מן במ"ר פי"ב ע"ש. (קעג) ומה עם העגלות שנדבקו באהל מועד. במדרש חזית הנוסחא והרי דברים ק"ו ומה הפרות שנדבקו ע"י אדם במלאכת המשכן נתן להם הויה שיהיו הן חיות וקיימות לעולמי עולמים, אולם בילקוט נשא רמז תשי"ג בשם הפסיקתא ובמדרש במ"ר פי"ב הנוסחא כמו שלפנינו, ובילקוט ואתחנן רמז תתכ"ד בשם ילמדנו ומה אם העגלות שאין להן זכות ולא זכות אבות על שנדבקו חיו, ישראל שיש להם זכות וזכות אבות עאכ"ו.

פסקא ב'.

פרשת שקלים.

(א) כי תשא את ראש בני ישראל, (שמות ל' י"ב). (ב) רבים אומרים לנפשי

אין

הערות ותקונים.

(א) כי תשא, הוא הקריאה למפטיר פ' שקלים, שבת הראשון לארבע פרשיות, ויסדתו בהררי קודש, משנה מגלה (כ"ט ע"א) ר"ח אדר שחל להיות בשבת, קורין בפ' שקלים בשניה זכור, בשלישית פרה אדומה, ברביעית החדש הזה לכם, ואמרו שם בגמרא מאי פ' שקלים, שמואל אמר כי תשא, ועיין טא"ח סימן תרפ"ה. (ב) רבים אומרים לנפשי,

כל

אין ישועתה וגו׳ (תהלים ג׳ ג׳) (ג) ר׳ שמואל בר אמי. ורבנן, פתרין קרא ברואג ואחיתופל (ד) רבים שהיו רבים בתורה אומרים לנפשי אומרים לדוד (ה) אדם ששבה את הכבשה והרג את הרועה והפיל את ישראל בחרב, יש לו תשועה אין ישועתה לו באלהים סלה, (ו) אמר דוד (ז) אתה הסכמת עמהם וכתבת בתורתך (ויקרא כ׳ י׳) מות יומת הנואף והנואפת, מגן בעדי (תהלים שם) שהגנת עלי בזכות אבותי. כבודי (תהלים שם) (ח) שהחזרת עלי מלכותי ומרים ראשי, (תהלים שם) (ט) תחת שהייתי חייב לך הרמת ראש נתת לי תלוי ראש על ידי נתן הנביא שאמר לי גם ה׳ העביר חטאתך לא תמות (ש״ב י״ב י״ג).

ורבנן פתרין קרא באומות העולם. רבים למה הוא קורא אותן רבים שנאמר (י) והיה המון עמים רבים וגו׳ (ישעיה י״ז י״ב) אומרים לנפשי אומרים לישראל אומה ששמעה מפי הקב״ה בהר סיני, לא יהי׳ לך אלהים אחרים על פני (שמות כ׳ ג׳) ולבסוף ארבעים יום אמרו לעגל אלה אלהיך ישראל (שם ל״ב ד׳) יש להם תשועה אין ישועתה לו באלהים סלה, ואתה ה׳ אמרו ישראל אתה ה׳ הסכמת עמהם וכתבת בתורה זובח לאלהים יחרם וגו׳ (שמות כ׳ ג׳) מגן בעדי, שהגנת עלינו בזכות אבותינו, כבודי שהשרית שכינתך בתוכנו ועשו לי מקדש

ושכנתי

הערות ותקונים.

כל הפסקא הזאת עד סופה, נשנה בתנחומא פ׳ כי תשא, ועל מרבית השנויים נעיר במקומם, ושם גם בכ״י אקספארד וכרמולי נוסף ברא״ש ,זה שאמר הכתוב״ ועיין בפסיקתא רבתי פ״י (דפוס ברעסלויא סימן י׳) במאמר המתחיל כך פתח ר׳ תנחומא בירבי בשם ר׳ שמואל, ונובע מפסיקתא דילן. (ג) ר׳ שמואל בר אמי ורבנן פתרין קרא, פה נפל טעות דמוכח וכצ״ל ר׳ שמואל בר אמי ורבנן, ר׳ שמואל בר אמי פתר קרא כו׳ כי זאת הדרשה בדואג ואחיתופל היא רק לר״ש בר אמי לבד, אולם רבנן דורשים באופן אחר על או״ה כמו שאמר להלן, ובכ״י אקספארד, ובתנחומא שם, הגירסא נכונה כמו שהגהתי, וכן מובא לנכון בילקוט תהלים רמז תרכ״ד בשם מדרש שו״ט. ולפנינו במדרש שו״ט מזמור ג׳ יש לתקן עפ״י הילקוט ובכ״י כרמולי מתחיל ר׳ שמואל פתר קרא. (ד) רבים שהיו רבים בתורה, ובכ״י כרמולי הנוסחא מאן רבים, זה דואג ואחיתופל, שהיו רבים בתורה, עיין סנהדרין ק״ו ע״ב. אמר ר׳ אמי מאה בעייא בעי דואג ואחיתופל במגדל הפורח באויר ע״ש ברש״י ועע״ש לא מת דואג עד ששכח למודו. ועיין במדרש במ״ר פי״ח, אלופי, שהיה אדם גדול בתורה, ומיודעי, שהיה נושא ונותן בהלכה. ובמדרש שו״ט מזמור נ״ה, ואתה אנוש כערכי מהו כערכי, כסדרי, שהוא מסדר עלי את ההלכות, אלופי ומיודעי, שהיה מאלפני ומלמדני ורבי היה ע״כ. ועיין שו״ט מזמור ג׳. (ה) אדם ששבה את הכבשה, הוא עפ״י משל נתן הנביא, על מעשה דבת שבע, והריגת אוריה (ש״ב י״ב), ועיין יומא (ס״ו ע״ב) ובתוס׳ שם ד״ה מהו. (ו) אמר דוד, נ״ל ואתה ה׳ (תהלים שם) אמר דוד, כי ע״ז סובב הדרש. (ז) אתה הסכמת עמהם, וכ״ה בכ״י אקספארד, אבל בכ״י כרמולי, אתה ה׳ הסכמת עליהם, ובתנחומא שם, ואתה רבון העולם הסכמת בתורתך עמהם. (ח) שהחזרת עלי מלכותי, בכ״י אקספארד, וכרמולי, שהחזרת אותי למלכותי, ובתנחומא שהחזרתני למלכות. (ט) תחת שהייתי חייב כו׳, כ״ה גם בכ״י אקספארד, וכרמולי, ובתנחומא שם, אולם בילקוט תהלים רמז תרכ״ד בשם מדרש שו״ט (ולפנינו בשו״ט מזמור ג׳ הלשון משובש והמובא בילקוט חסר בו ואיננו) הגי׳ תחת שהייתי חייב לך תלוי ראש נתת לי הרמת ראש, והיא הגירסא הנכונה ולשון המקרא בעצמו ומרים ראשי יתן עדותו עליו, וכן עיין בפסיקתא רבתי פ״י (סימן ז׳) אמר לו הקב״ה אני מרומם ונושא את ראשם שנ׳ כי תשא את ראש ועפ״י הפסיקתא יסד הפייטן, ביוצר לפ׳ שקלים, אל מתנשא לכל לראש כו׳ ובפיוט, אז מאז זמות, ישרם להלין תלוי ראש לשאת. (י) והיה המון, נ״ל הוי המון, ובכ״י כרמולי, ואקס פראד, ותנחומא, ושו״ט, ובילקוט, תהלים רמז תרכ״ד, ובילקוט תרומה רמז שס״ה בשם הפסיקתא, הגירסא ורבנן פתרין קרא באו״ה, רבים אלו או״ה, שכתוב בהון הוי המון עמים רבים. והנה יש להעיר בילקוט תרומה שהבאתי רשום בצדו שהוא מהפסיקתא. אולם זאת לדעת שהמאמר שהביא איננו ממקום אחד בפסיקתא, כי אם בעל הילקוט קירב המרוחקים בזרוע. ואסף בחפניו שלשה מאמרים מפוזרים, מאמר הראשון

שלש

ושכנתי בתוכם (שם כ"ה ח') ומרים ראשי (יא) תחת שהיינו חייבין לך הרמת ראש נתת לנו תלוי ראש, ואמרת כי תשא את ראש בני ישראל וגו'. (יב) ר' יעקב פתח, דרך עצל כמשוכת חדק וגו' (משלי ט"ו י"ט) דרך עצל זה עשו הרשע, כמשוכת חדק (יג) דהוא מדמה להדא סירתא דאת מפשר ליה מן הכא, והיא מתעריא מן הכא (יד) כך הוא עשו הרשע מתהפיך (טו) אייתי גולגלתיך (טז) אייתי דימוסיך

הערות ותקונים.

שלש דברים הוא מסוף פסקא דכי תשא, המאמר הבא אחריו **משל למלך**, הוא מפסקא ויהי ביום כלות משה, והאחרון **רבים אומרים לנפשי**, הוא מריש פסקא דכי תשא שלפנינו. (יא) תחת שהיינו חייבים לך הרמת ראש, עיין לעיל הערה ט'. (יב) ר' יעקב פתח, בתנחומא חסר כל המאמר הזה, עד ר' יוחנן פתח, אולם בתנחומא בהתחלת פ' תשא נמצא שם דרוש דומה לזה עם איזה שינויים, כמו שהוא בפסיקתא רבתי פ"י פסקא כי תשא, ומאמר הפסיקתא שלפנינו, מובא בילקוט שמות רמז שפ"ו, ובילקוט משלי רמז תתקנ"ז בשם הפסיקתא, ושם הגי' ר' יעקב בר אחא בשם ר' נתן דבית גוברין, ובכ"י אקספארד, ר' יעקב בר יודא בשם ר' יונתן דבית גוברין, ובכ"י כרמולי ר' יעקב בר אחא בשם ר' נתן דבית גוברין, וכן נמצא במדרש וי"ר פי"ז ר' יעקב בשם ר' יהודה בשם ר' נתן דבית גוברין ואולי צ"ל ר' יונתן דבית גוברין, עיין סדר הדורות אות יו"ד ערך ר' יונתן דבית גוברין, ובפסיקתא רבתי ריש פ' כי תשא (פ"י) מיוחסת הדרשה על הכתוב הזה דרך עצל, לר' יעקב בן יוסי ע"ש. (יג) דהוא מדמה להדא סידתא, צ"ל סירתא ברי"ש, מלשון הכתוב הנני שך את דרכך בסירים (הושע ב' ח'), ענין קוצים, ובילקוט משלי רמז תתקנ"ג הגי' כגונה סירתא. אך בילקוט תורה רמז שפ"ו הגי' **סיבתא**, ותם היא נכונה, עיין ערוך ערך סך א', ודרש מלת כמשוכת. ובכ"י כרמולי, דהוא מדחיק [צ"ל מהדיק] להדא סיותא צ"ל להדא סירתא, ובכ"י אקספארד הלשון משובש במסוכת [צ"ל כמשוכת] חדק דהוא מדמיא להדא סירתתא [צ"ל סירתא] דאת מפשר לה מן הכא, והיא מתעדיא [צ"ל מתעריא] מן הכא ע"כ. ובפסיקתא רבתי ריש פ"י ובתנחומא ריש כי תשא הנוסחא דרך עצל בעשו הרשע הכתוב מדבר כשם שהמשוכה (בפסיקתא רבתי בטעות שהסוכה) של קוצים, מתחדקת בבגדיו של אדם, את מפשר לה מכאן, ומתחדקת ממקום אחר, כך מלכות עשו הרשע, גובה את הארנון וכו' ע"ש. ולמאמר הפסיקתא שלפנינו כיון רש"י בפירושו משלי (ט"ו י"ט), וז"ל ומדרש אגדה, היה דרכו כקוץ זה הנסכך בגיזת צמר, אם תצילהו מכאן, הוא מתערה בכאן עכ"ל. ופי' מלת מפשר כמו מפרש, מלשון בתוך צאנו נפרשות, (יחזקאל ל"ד י"ב) פי' נפרדות, וכל לשון הבדלה והפרדה מתורגם כן (עיין מתורגמן שרש פרש ב') ופי' מתערה, ענין דבוק וחבור, מלשון ומתערה כאזרח רענן (תהלים ל"ז ל"ה), וכן וקיר ערה מגן (ישעי' כ"ב ו') ת"י ידבקו תריסין, והכוונה כקוץ הנדבק בבגד דאת מפרידו מצד זה, והוא מתחבר בצד אחר, ובפסיקתא רבתי, מתחדקת, הוא הפעל מן משוכת חדק. (יד) כך הוא עשו הרשע מתהפך, בריש מדרש רות, ומובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט, פתח הדורש המהפך דרך איש וזר, זה עשו הרשע שהוא מתהפך ובא על ישראל וכו' ע"ש. (טו) אייתי גולגלתך, מובא בערוך ערך גלגל בשם הפסיקתא, פיסקא כי תשא. ופי' כסף גלגולת (קאפשטייער). ובגמרא כסף גולגלתא (ב"ב ח' ע"א). (טז) אייתי דימוסיך, מובא בערוך ערך דמס ה' בשם הפסיקתא דכי תשא, והמלה יונית δημόσιον. פי' מס הנגבה לצורך הכלל, עיין במוספי שם, שכתב פי' בל"י כלל העם ודברים שייכים לעם בכללות, הן בניינים ורחובות, הן מרחצאות, הן מס כללי, עכ"ל. ובפסיקתא רבתי ריש כי תשא, ובתנחומא ריש כי תשא, נוסחא אחרת, כך הוא מלכותו של עשו, גובה את הארנון, ועד שלא יגבה את הארנון, הרי הגלגלת באה עליהם, ועד שזאת נגבה, באים עליהם טירנוס. ובתנחומא שם הגי' במקום באים עליהם טירנוס „באין לעסק טרופין" ונרשם שם בצדו בפי' הקצר „פי' בלבולים מלשון לא יענה אמן אחר הכהנים מפני הטירוף" והפי' הזה בעצמו הוא מבולבל ומטורף, ובזרע אפרים הגיה עפ"י השערה, שצ"ל כפסיקתא רבתי „טירונין" ובאמת כן הוא בערוך ערך טרן, בשם הילמדנו, באין לעסק טירונין, ובתנחומא אשר נובע מהילמדנו (הנאבד) כנודע, נעשית **טרופין** מן **טרובין**. ובפסיקתא רבתי צ"ל טירונים במקום טירנוס. וכן מצאתי בדפוס ראשון דפוס פראג. ופי'

ביוני

דימוסיך (יז) אייתי ארנוניך (יח) לית ליה קנים ליה, ומומיה ליה. ואורח ישרים סלולה (משלי שם) זה הקב"ה דכתיב ביה כי ישרים דרכי ה' (הושע י"ד י') שהכשיר לשונו למשה ואמר כי תשא.

(יט) ר' יוחנן פתח, וישח אדם וישפל איש (ישעי ב' ט') וישח אדם (כ) זה ישראל דכתיב בהון ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם, (יחזקאל ל"ד ל"א) וישפל איש (כא) זה משה דכתיב ביה והאיש משה עניו מאד (במדבר י"ב ג') אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע יודע אני ששחו ישראל לעגל (כב) והשפלתי אני והם, ואל תשא להם (ישעי שם) א"ל אשא להם כדכתיב כי תשא וגו'.

(כג) ר' יונה בן צרויה פתח, (כד) כי אלהים שופט צדיק (תהלים ז' י"ב) (כה) מטרונה אחת שאלה את ר' יוסי בן חלפתא לכמה ימים ברא הקב"ה את עולמו א"ל לששה ימים דכתיב (שמות ל"א י"ז) כי ששת ימים עשה ה' את השמים וגו' א"ל מהו עושה מאותה שעה, א"ל מזווג זווגים בתו של פלוני לפלוני (כו) ממונו של

הערות ותקונים.

ביוני ורומי, עושק ועול שלא במשפט (טיראנייא) או נ"ל בפסיקתא **טריבוס**, והמלה רומית Tributum, שענינה מס (טריבוט). (יז) אייתי ארנוניך, מובא בערוך ערך דמס, ובערך ארנון, בשם פסיקתא דכי תשא, והמלה יונית **φόρος** ἔρανος ופתרונה מס. (יח) לית ליה קנים ליה ומומיה ליה, בכ"י כרמולי המלות נמחקות, ולא נוכל לדעת מה היה כתוב שם. ובכ"י אקספארד הנוסחא, ומזמי ליה, ובילקוט כי תשא רמז שפ"ו, הנוסחא כמו לפנינו, ומומי ליה, ובילקוט משלי רמז תתקנ"ג, חסרים שתי המלות האלה, ובילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם מדרש רות הביא ג"כ מומי להון. ולפנינו במדרש רות ויהי בימי שפוט השופטים, הגי' אמי להון, והמ"כ פי' אמי קנים אותם לשון זימיות וגלגולת, וכתב שמצא שצ"ל יומי להון פי' ישביע אותם עכ"ל. ובאמת תרגום והשביע אותה הכהן, ויומי יתה כהנא. קול אלה, מתורגם קל מומי (עיין מתורגמן שרש ימה) וכן הוא בלשון סורי, וראיתי בבייטרעגע ח"ב צד 140, בהערה שכתב בילקוט משלי מומי לא יתכן לפי הענין, להיות מומי פירושו לשון שבועה, וברור שצ"ל מזמי מן זימיה ζημία זימין **ζημιοῦν** עכ"ל, ומאשר הבאתי כן הוא הנוסחא במדרש רות ובכ"י אקספארד מזמי, אולם לדעתי נכונה הנוסחא מומי, ויתכן מאד לפי הענין, כשאין לו ליתן מעניש אותו, ובראותו כי גם זה אינו מועיל, משביע אותו אם האמת כדבריו שאין לו לשלם. (יט) ר' יוחנן פתח, כ"ה גם בכ"י כרמולי, ובכ"י אקספארד הנוסחא ר' יונתן פתח, ומובא בילקוט כי תשא רמז שפ"ו, ובילקוט ישעיה רמז ר"ס, במאמר וישח אדם, בשם הפסיקתא. ובתנחומא כי תשא נאמר ר' יעקב בר יוחאי בשם ר' יונתן, ובפסיקתא רבתי פי' (דפוס ברעסלויא סימן ו') פתח ר' יונתן דבית גוברין, והוסיף שם המסדר, דברים אשר אינם פה לפנינו. (כ) זה ישראל, עיין בפסיקתא רבתי (שם) הוספת דברים, אימתי שחו ושפלו כו'. (כא) זה משה, עיין הרחבת דברים בפסיקתא רבתי שם. (כב) והשפלתי אני והם, בתנחומא שם, והשפלתי אותי, בכ"י אקספארד, חסר המלה „והם", ובכ"י כרמולי הלשון משובש, ועיין בפסיקתא רבתי שם. (כג) ר' יונה בן צרויה, וכ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי, ר' יונה בר צדיא, ובתנחומא שם אך בשם ר' יונה לבד, עיין להלן הערה ל'. (כד) כי אלהים שופט צדיק. וצ"ל כי אלהים שופט זה ישפיל ואת ירים, (תהלים ע"ה ח') כי כל הדרש הזה, נשען על ישפיל וירום, מעלה לזה ומוריד לזה, את אך במקרא שהבאתי (תהלים ע"ה ח') אולם במקרא כי אלהים שופט צדיק (תהלים ז' י"ב) אין רמז מאומה מן ישפיל ומן ירום, מלבד אשר אין מלת „כי" בראשו, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי, אקספארד, תנחומא, וילקוט בשם הפסיקתא. (כה) מטרונה אחת, המאמר הזה ישנו עם איזה שנויים, במדרש ב"ר פס"ח, ושם הגי' ר' יהודה בר סימון פתח, אלהים מושיב יחידים ביתה, מטרונא שאלה וכו'. ומובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ד בשם ב"ר, ונשנה ג"כ בוי"ר ריש פ"ח, ר' לוי פתח כי אלהים שופט מטרונית שאלה, ובתנחומא תשא, הנוסחא כאשר לפנינו פה, ועיין במדרש במ"ר פ"ג, במאמר ד"א אלהים מושיב יחידים ביתה, (כו) ממונו של פלוני, צ"ל אחר אשתו של פלוני, כמו שהוא לנכון במדרש ב"ר ונראה כי היא הוספה חיצונית, ואין כאן מקומו. ועיין במדרש במ"ר פ"ג, ר' ברכיה אומר לא השיבה כן אלא כך כו'. וכן בסיום המאמר בפסיקתא

של פלוני לפלוני אשתו של פלוני לפלוני, א"ל הדא היא אף אנא יכולה לעשות כן כמה עבדים וכמה שפחות יש לי ובשעה קלה אני יכולה לזווגן, א"ל אם קלה היא בעיניך, קשה היא לפני הקב"ה כקריעת ים סוף, הניחה ר' יוסי בן חלפתא והלך לו, מה עשתה נטלה אלף עבדים ואלף שפחות והעמידה אותן שורות שורות ואמרה פלוני ישא פלונית וזיווגה אותן בלילה אחת, לצפרא אתין לגבהון דין רישיה פצוע (כז) דין עיניה שמיטא דין רגליה תבירא דין אמר לית אנא בעי להדא, ורא אמרה לית אנא בעי לדין, שלחה והביאה לר' יוסי בן חלפתא אמרה לו אמת היא תורתכם נאה ומשובחת היא כל מה שאמרת יפה אמרת, אמר לה לא כך אמרתי לך אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני הקב"ה כקריעת ים סוף וטה הקב"ה עושה מזווגן בעל כרחן שלא בטובתן. (כח) הה"ד (תהלים ס"ח ז') אלהים מושיב יחידים ביתה מוצא אסירים בכושרות, מהו בכושרות בכי ושירות, דבעי אמר שירה ודלא בעי בכי. אמר ר' ברכיה בלשון הזה השיבה ר' יוסי בן חלפתא הקב"ה יושב ועושה סולמות, מעלה לזה ומוריד לזה משפיל לזה ומעשיר לזה (כט) כי אלהים שופט (צדיק) זה ישפיל וזה ירים.

(ל) ר' יונה בר צדיא ורבנן, רבנן פתרין קרא באהרן בלשון זה הושפל ובלשון זה הוגבה, בלשון זה הושפל שנ' (לא) ואשליכהו באש (שמות ל"ב כ"ד) ובלשון זה הוגבה שנ' זה קרבן אהרן ובניו (ויקרא ו' י"ג). ר' יונה בר צדיא פתר קרא

הערות ותקונים.

בפסיקתא דילן, אמר ר' ברכיה וכו'. (כז) דין עיניה שמיטא דין רגליה תבירא, כ"ה בתנחומא תשא וגם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי דין עיניה סמיא ודין שיניה שמיטה, ובמדרש ב"ר פס"ח, דין חוטיה פגוע, דין עיניה שמיטה, דין רגליה תבירא, ובמדרש וי"ר פ"ח, ובמ"ר פ"ג, הנוסחאות שונות זו מזו. (כח) הה"ד בכושרות מהו בכושרות וכו', עיין סוטה (ב' ע"א) וקשין לזווגן כקריעת ים סוף, שנאמר מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות וע"ש ברש"י, ונובעים ממכילתא פ' בא, בפ' היום אתם יוצאים ע"ש ועיין סנהדרין (כ"ב ע"ב) ושם נמצא הדרשה, אל תקרי בכושרות אלא בכי ושירות, והרש"ל מוחק זה, ועיין במהרל"א בח"א שם. (כט) כי אלהים שופט צדיק, גם פה יש לתקן כאשר אמרתי לעיל הערה כ"ד. (ל) ר' יונה בר צדיא, בכ"י אקספארד וילקוט תהלים סוף רמז תתי"ב בשם הפסיקתא. ר' יונה בן צרויה, ועיין לעיל הערה כ"ג שגם לפנינו בפסיקתא שם, בן צרויה, ובכ"י כרמולי שם, בר צדיא, וכל הנוסחאות המה בטעות, וצ"ל **בצריא** ור"ל מעיר בצרה (עיין תבואות הארץ בד קי"ז ע"ב) ובוי"ר פ"ח ר' יונה בצרים, צ"ל בצריה, ובפסיקתא רבתי פ"י (סימן ח') כך פתח ר' תנחומא בירבי [בשם ר'] יונה ממבוצרא, צ"ל מבוצריה, ובכ"י כרמולי, ר' יוסי בצריא צ"ל ר' יונה במקום ר' יוסי, ובתנחומא כי תשא הגירס' נכונה, ר' יונה בוצריא, ונזכר פעמים רבות בירושלמי ומדרשים כמ"ש הגאון בעל סדר הדורות אות י' (דפוס קארלסרוא דף קט"ז ע"א) וז"ל, (עם איזה תקונים ממני המוסגרים תוך דבריו) ר' יונה בוצרייה, מדרש שמואל פרק כ"ו [צ"ל פרק כ"ה] ותנחומא כי תשא, [הוא המאמר שהבאתי ולפנינו שם בוצריא] וירושלמי פרק מערבין [עירובין פ"ג ה"א] ונזיר פ"ו [ה"ט], יומא פ"ה [סוף ה"א], בוצריה, [ולפנינו בוצריא באל"ף והוא המאמר בעצמו מנזיר ושם איתא בוצרייה] ובספ"ב דביצה [ה"ח], ופ' מי שהפך [מ"ק פ"ב הב'], ופ"ח דכלאים [סוף הב'], ובפ' הנודר מן המבושל [נדרים פ"ו ה"א] בוצריא [הוא המאמר המובא ביומא פ"ה ה"א ונזיר פ"ו ה"ט] וב"ר במה בהמה [שבת פ"ה ה"א] ר' יונה בן צרויה. עכ"ל עם הגהותי. ודעת לנבון נקל, כי במאמר האחרון שהביא יש לתקן, **בצריה** תחת **בן צרויה**, ובכן ראיתי עוד בסה"ד, אות ת"ו, שכתב וז"ל: ר' תנחום בגדורייה מדרש רבה פ' מצורע [צ"ל סוף פ' תזריע ולפנינו שם בגרורייה והמ"כ פי' שם מקום] וירושלמי כלאים פ"ג [ה"א] ר' תנחום בוצרייא. ופר"ע [הוא בשבת פ"ט סוף ה"ב] בצריה [לפנינו בירושלמי שם בוצריה] עכ"ל, הגאון בעל סה"ד לא העיר מאומה, ומי לא יראה שצריך לתקן בכל המקומות האלה **בוצריה** כמו שהוא לנכון בכל המקומות הנזכרים לעיל. (לא) ואשליכהו באש. הדרש מיוסד על סיפא דקרא, ויצא העגל **הזה**, וילקוט תהלים סוף רמז תתי"ב, בלשון **זה** הושפל כי זה משה האיש, והוא טעות דמוכח, והטעות

קרא בישראל בלשון זה הושפלו ובלשון זה הוגבהו. בלשון זה הושפלו שנ' כי זה משה האיש וגו' (שמות ל"ב א') ובלשון זה הוגבהו שנ' זה יתנו כל העובר על הפקודים וגו' (שם ל' י"ג).

(לב) **צדקה** תרומם גוי וחסד לאומים חטאת (משלי י"ד ל"ד) ר' אלעזר (לג) (ור' שמעון בן לקיש) ור' יהושע ורבנן (לד) ר' אלעזר אומר צדקה תרומם גוי (לה) אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת חסדים הם חטאת לאומות העולם שהן (לו) מתיידרין בהן. (לז) ור' יהושע אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חטאת (לח) הנייה היא לאומות העולם, בשעה שישראל חוטאין שהן חוזרין ומשעבדין בהן, (לט) ורבן גמליאל אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חטאת (מ) חסד של אומות העולם חטאת הוא להם, שכן דניאל אמר לנבוכדנצר וחטאך בצדקה פרוק (דניאל ד' כ"ד) ר' אלעזר בן ערך אמר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, אבל חטאת לאומות העולם. (מא) א"ר יוחנן רואה אני את דברי ר' אלעזר בן ערך מדבריכם שהוא נותן צדקה וחסד לישראל וחטאת לאו"ה. אבין בר יהודה אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל וחסד לאומים חטאת, מקבלין הן ישראל (מב) חיסודים מאו"ה בשעה שהן חוטאים, שכן רבשקה אמר לחזקיה עתה המבלעדי ה' וגו' (מ"ב י"ח כ"ה) (מג) שכן נבוזראדן אמר לירמיה (ירמיה מ' ג') ויבא ויעש ה' כאשר דבר (מד) הכתבי. (מה) ר' נחוניא בן הקנה אומר צדקה תרומם גוי אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת, חסד שאו"ה עושין חטאת לישראל, ממי אתה למד (מו) ממישע מלך מואב שנאמר ומישע מלך מואב היה נוקד (מז) (רועי) (מ"ב ג' ד') (מח) מהו נוקד רועה. והשיב למלך מאה אלף כרים

הערות ותקונים.

והטעות בא מחפזון המעתיק שדלג בלי ראות לשורה השניה, בדרוש ר' יונה, וצריך לתקן במקומו, כמו שהוא בפסיקתא כאן, ובכ"י כרמולי, הסר מאמר ר' יונה כולו, בשגגת המעתיק, ונשנה במדרש שו"ט מזמור ע"ה במאמר ד"א זה ישפיל מדבר בישראל. (לב) צדקה תרומם גוי, נשנה בתנחומא כי תשא. ועיין בב"ב (י' ע"ב). (לג) ור' שמעון בן לקיש, הסגרתי כי מיותר הוא, כי לא נמצא להלן שום מאמר בשמו, וגם בכ"י כרמולי, ואקספארד, ותנחומא לא נמצא. (לד) ר' אלעזר אומר, השמיטו המעתיקים, או המדפיסים, בתנחומא שם. (לה) אלו ישראל, בגמרא ב"ב שם, דכתיב ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. (לו) שהם מתייהרין בהן, מלשון זד יהיר, עיין בב"ב שם, ובכ"י אקספארד בטעות מתהדין, גם נרשם שם בפנים „מתהדין" ושניהם בטעות, כי הגירסא הנכונה מתייהרין, כמו שהוא לפנינו, ועיין בב"ב שם בדברי ר"א, הרחבת דברים. (לז) ור' יהושע אמר, מובא בתנחומא שם, ובילקוט משלי רמז תתקנ"ב בשם הפסיקתא. (לח) הנייה היא לאו"ה, עיין ב"ב שם, דורש ר' יהושע באופן אחר. (לט) ורבן גמליאל אומר, חסר בתנחומא, ובכ"י כרמולי הוא בשם רבנן, ובכ"י אקספארד הוא כמו לפנינו, ועיין בב"ב שם, דרשת ר"ג הוא בשם ר"א המודעי. (מ) חסד של או"ה, בכ"י אקספארד, וכרמולי, חסד שאו"ה עושין חטאת הוא לישראל, (מא) א"ר יוחנן, בב"ב שם, ובכ"י אקספארד, ר' יוחנן בן זכאי. (מב) חיסודים, מלשון הכתוב חסד הוא (ויקרא כ' י"ז), ולפי הדרשה שיעור הכתוב כך הוא, צדקה תרומם גוי אלו ישראל, ר"ל בשעה שישראל מתנהגין בדרך צדקה, תרומם גוי. אבל חסד לאומים חטאת, אבל כשהם חוטאים ומתנהגין בדרך חטאת, אז הם משינים ומקבלים חרפה מן האומות. (מג) שכן נבוזראדן אמר לירמיה כו', בכ"י כרמולי בטעות, שכן נבוכדנצר. (מד) הכתבי, המלה הזאת זרה ובלתי מובנת, ובכ"י כרמולי איננה, ובכ"י אקספארד, ויעש ה' כאשר דבר וגו' דָבָר כתיב ע"כ. ט"ס ונ"ל והי' לכם הדבר (שם) דָבָר כתיב, כי על מלת הדבר שבסוף הפסוק, יש קרי וכתיב, לא על מלת דִבֶר שבראש הפסוק, וכן לדעתי יש לתקן בפסיקתא לפניו, והיה לכם הדבר, דבר כתיב, ואח"כ נעשית בטעות הכתבי, ועיין בתוס' ב"ב שם ד"ה ויבא. (מה) ר' נחוניה בן הקנה, מובא בתנחומא שם, ובכ"י כרמולי בטעות ר' נחמיה ועיין ב"ב שם. (מו) ממישע מלך מואב, מובא בילקוט מלכים סוף רמז רכ"ו בשם הפסיקתא. (מז) רועי מלת „רועי" שמתי במסגרת, כי בשגגה היא, ואיננה בכ"י אקספארד, ותנחומא. (מח) מהו נוקד רועה, כ"ה בתנחומא, ובכ"י אקספארד, אולם בכ"י

כרים (מט) ומאה אלף אלים צמר, מהו אלים צמר ר' אבא בר כהנא אמר (נ) פרובטיא מה עשה כנס כל (נא) איצטרולוגין שלו, (נב) א"ל לית אתון אמרין, דאתון עברין (נג) קרבא עם כל אומייא ונצח להון, ואלין יהודאי נצחין לי, (נד) אמרין ליה בזכות חד סב הוא עבד להון, אמר להון, ומאן הוא סבא, א"ל אברהם, א"ל ומה עסקיה, (נה) א"ל חד בר יחידאי אתיהיב ליה למאה שנין, א"ל וקרביה, א"ל לא, א"ל ואין דלא קרביה מתעביד להון נסין, אילו קרביה על אחת כמה וכמה, (נו) וכדו בר יחידי אית ליה לההוא גברא דעתיד למלוך תחותוי, אזיל ומקריב ליה דדילמא מתעביד (נז) ליה נסין, (נח) הה"ד (מ"ב ג' כ"ז) ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה על החומה, (נט) על החמה [כתיב

מלמד

הערות ותקונים.

בכ"י כרמולי, ובילקוט מלכים שם, חסרים מלות אלו, וכן מובא בערוך ערך נקד בשם הפסיקתא דכי תשא, וגם הוא בפסיקתא פסקא את קרבני לחמי, ובפסיקתא רבתי פי"ז. (מט) ומאה אלף אלים צמר. בכ"י כרמולי בטעות, ומאה אלף צמד בקר, ועיין ירושלמי ריש פ"ט דכלאים. ומובא במרן ב"י הלכות ציצית סימן ט', ובטעות שם בירושלמי פ"ב נ"ל פ"ט. שוב התבוננתי כי הוא ר"ת „פ"ב", פרק בתרא דכלאים. (נ) פרובטיא, כ"ה בפסקא את קרבני, וכ"ה לנכון בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי בטעות פרונמיא, אולם בפסקא את קרבני לחמי גם בכ"י כרמולי פרובטיא, כראוי, ובפסיקתא רבתי פי"ז, בטעות פרומטוי, וצ"ל פרובטוי, וכן הוא באמת בדפוס ראשון ד' פראג, וגם בדפוס לבוב, וראה בערוך ערך פרבטא שכתב וז"ל, בילמדנו ריש כי תשא ובפסקא את קרבני לחמי, מאי אלים ראב"כ אמר פרוביטא, ואין ספק אצלי, כי אחר המלות בראש כי תשא צ"ל „ובפסיקתא פסקא כי תשא" כי למה זה ידלג עליה ויעלים עין ממנה בהיותה לפניו, ראה ערוך ערך חמה הביא פסקא כי תשא ופסקא את קרבני יחד, ובערך נקד הביא המאמר הזה מפסקא כי תשא. וזה סעד ואומץ לדברי. והמלה הזאת יונית היא, *πρόβατα* פי' צאן של כבשים. (נא) אנטרולוגין, היא המלה היונית *ἀστρόλογος*. פי' חוזה הכוכבים (Astrolog). ובתנחומא תשא, ובכ"י כרמולי אסטרוגלין, בסרוס האותיות, וצ"ל אסטרולגין, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, וכן נפל הטעות הזה, בפדר"א פמ"א, למלך שהיה לו אסרגלוס, צ"ל אסטרלוגוס, ובילקוט רמז תתל"א הביא המאמר הזה בשם פדר"א. (כוונתו לפ' מ"א שציינתי) וגם שם מובא בטעות אסטרוגלוס, ושבשתא כיון דעל על, ויעש קן לו עוד במקום אחר בפדר"א (פ"כ) אסטרוגלוס גדול היה המן כו', וראוי לתקן בכל המקומות כמו שכתבתי. (נב) א"ל לית אתון אמרין, הלשון פה משובש, וכצ"ל אמר להם לית אתון אמרין לי, מה דין, אנא עביד קרבא עם. כל אומה ונצח להון, וכד אנא עביד קרבא עם יהודאי, נצחין לי, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי, ואקספארד, ותנחומא כי תשא, וילקוט מלכים רמז רכ"ז בשם הפסיקתא. ובתנחומא שם במקום ונצח להון נאמר שם בטעות וגלה להון, בחילוף האותיות הדומות קצת. (נג) קרבא, פי' מלחמה. (נד) אמרין ליה, בתנחומא הלשון משונה קצת ע"ש. (נה) א"ל חד בר יחידאי אתיהיב ליה, בכ"י אקספארפד, וכרמולי, ותנחומא, איתא הכי: אמרו ליה חד סב הוה להון ושמיה אברהם ואתיהיב ליה למאה שנין בר יחידאי וקרביה, אמר להון וקרביה לגמרי? אמרו ליה לא, אמר להו, והא קרביה ולא גמריה ומתעביד להון נסין, אלו קרביה לגמרי עאכ"ו, ובילקוט שם הלשון מקוצר קצת. (נו) וכדו בר יחידי אית ליה לההוא גברא, כ"ה בכ"י אקספארד, וכרמולי, ובילקוט שם, אבל בתנחומא תשא, הגירסא וכדין ברא בוכרא אית לי, דעתיד למלוך תחותי, אלא אנא מקריב ליה, דלמא מתעביד לן נסין, והיא הנוסחא הנכונה. (נז) ליה נסין, צ"ל לן נסין. (נח) הה"ד ויקח את בנו, רש"י ז"ל בפירושו למלכים (מ"ב ג' כ"ז) כתב וז"ל: „בפסיקתא דפ' שקלים, נדרש ששאל את עבדיו מה טיבה של אומה זו, שנעשה להם נסים כאלה, אמרו לו אביהם בן יחיד היה לו, אמר לו הקב"ה הקריבהו לפני, ורצה להקב"ה, אמר להם, אף אני בן בכור יש לי, אלך אקריבנו לעכו"ם' עכ"ל, והוא המאמר שלפנינו אך בשינוי לשון קצת, ועיין ברש"י תענית (דף ע"א) ד"ה וכתיב, שכתב ולשמים נתכוון כסבור היה לרצות להקב"ה, (נט) על החמה [כתיב, מלמד] שהי' וכו', שתי המלות שהוספתי, חסרים בכ"י שלפנינו, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי, ובערוך ערך

מלמד] שהיה משתחוה לחמה, (ס) מה כתיב תמן, ויהי קצף גדול על ישראל (שם) אמר הקב"ה לישראל, בני, (סא) או"ה אינן מכירין כחי ומורדין בי, אבל אתם מכירין כחי ומורדין בי, (סב) א"ר מני, (סג) אילולי זכות (סד) אשתו של עובדיה (סה) כבר היו ישראל מכולין באותה שעה, מה טעמא, ואשה אחת מנשי בני הנביאים צעקה אל אלישע וגו'. (מ"ב ד' א').

(סו) ר' זעירא שלח לר' אלעזר, א"ל שמעת ההוא מרגליתא דחוה רב הונא דריש על דהדין פסוקא, צדקה תרומם גוי, וחסד לאומים חטאת, א"ל אין, א"ל צדקה תרומם גוי, אלו ישראל, וחסד לאומים חטאת, חסד שאו"ה עושין (סז) מתוקן הוא להם (סח) כריסה של עכנא, ממי את למר, ממרודך בלארן, הי' מלומר לאכול (סט) בשש שעות

הערות ותקונים.

חמה בשם הפסיקתא, וכן גם ברש"י שם, על החמה חסר וי"ו שהיה עובד לחמה, וכן בכ"י אקספארד הגי' החמה חסר וי"ו כתיב. (ס) מה כתיב תמן ויהי קצף גדול, ברש"י שם, שנמכרו עונותיהם שאף הם היו עובדים לעכו"ם ואינם ראוים לנס עכ"ל. ובסנהדרין (ל"ט ע"ב) דרש דומה לזה, ויקח את בנו הבכור וגו' רב ושמואל חד אמר לשם שמים, וחד אמר לשם עכו"ם, בשלמה למ"ד לשם שמים, היינו דכתיב ויהי קצף וגו', אלא למ"ד לשם עכו"ם אמאי ויהי קצף, כדריב"ל דריב"ל רמי, כתיב וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם וכתיב וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם, כמתוקנין שבהם כו', ע"כ. ומזה תבין דברי הרד"ק שכתב ח"ל, ובדרש (כוונתו להפסיקתא) ויעלהו עולה שאל מלך מואב כו'. וחלקו בדבר זה (כוונתו למאמר מסנהדרין שהבאתי) מהם אמרו לשם שמים העלה אותו כו' כמו שאמרו אשר לא צויתי זה יפתח ולא עלתה על לבי זה מישע מלך מואב שהעלה את בנו ומהם אמרו כי לע"ז העלה, (כוונתו למאמר רז"ל בתענית ד' ע"א) ואמרו רז"ל כמתוקנים כו' (כוונתו לדברי רז"ל מסנהדרין שהבאתי) עכ"ל. ומה שהביא הרד"ק מתענית אשר לא צויתי זה יפתח, עיין בגמרא שם שלפנינו נאמר אשר לא צויתי זה בנו של מישע מלך מואב, שנאמר ויקח את בנו הבכור וגו', ולא דברתי זה יפתח, ע"ש ברש"י ד"ה וכתיב. (סא) או"ה אינן מכירין כחי ומורדין בי, כ"ה גם בכ"י אקספארד, וכרמולי, אולם בערוך ערך חמה, ובתנחומא הגי' עכו"ם אין מכירין אותי, לפיכך מורדין בי, ואתם מכירין אותי וכבודי ומורדין בי. (סב) א"ר מני, מובא בערוך ערך חמה, ובילקוט מלכים ב' רכ"ח. (סג) אילולי זכות, דרש סמוכים, כי אחר הכתוב ויהי קצף, סמך ואשה אחת מנשי בני הנביאים וגו'. (סד) אשתו של עובדי', וכן רש"י שם, הביא ואשה אחת מנשי בני הנביאים „אשת עובדיה היתה". (סה) כבר היו ישראל מכולין, בכ"י כרמולי, כבר היו נופלין, ובתנחומא, ובערוך ערך חמה, כבר כלו ישראל. (סו) ר' זעירא כו', בתנחומא חסר זה. עד דהוה רב הונא דריש, ומתחיל שם רב הונא אמר צדקה תרומם גוי כו'. ובכ"י אקספארד. בטעות זעירא שלח לר' זעיר. (סז) מתוקן, וכ"ה בתנחומא. והוא בטעות וצ"ל מסוכן, (סח) כריסה של עכנא, מלת כריסה ט"ס הוא, וצריך להיות **כאירסה**, תרגום חמת עכשוב, אירסא דעכוניתא, (ג'יפט), וכ"ה בטעות בכ"י כרמולי, ובכ"י אקספארד נאמר ג"כ בטעות, כריסה של חכינה, צ"ל כאירסה של חכינה, ובערוך ערך חכנא, כתב וז"ל בפסיקתא כי תשא, חסד שאו"ה עושין, הוא להם כאירסה של חכנאי, פי' ארס של נחש. וע"ז כתב המוספי חכינה בל"י מין נחש אשר מגברו נעשה תרייקי עכ"ל. ועיין ערוך ערך עכן ובמוספי שם. ובתנחומא כי תשא כאירסה של נחש. (סט) בשש שעות, כ"ה גם בכ"י כרמולי, ואקספארד, ונשנה במדרש חזית בפי' כמעט שעברתי, ובמדרש אסתר ריש פ"ג, במאמר רב פתח הוי משקה רעהו, וכן מובא בילקוט מ"ב רמז רמ"ד בשם הפסיקתא, ובכל המקוואות הגי' בשש שעות, אולם בתנחומא כי תשא, הנוסחא שהיה למוד בכל יום לאכול בשלש שעות. וגם רש"י (מלכים ב' י"ב) הביא מאמר הפסיקתא שלפנינו וקורא את שמה עליו „כדאיתא בפסיקתא" וגם גרסתו בשלש שעות. ובישעי' ל"ט א' הביאו בשם הפסיקתא והתנחומא. ועתה דע לך כי המאמר בילקוט שרשמתי הוא מעורב ובלי סדרים כי בתחלתו מן א"ל איכא כי הא' גברא עד אתא גבריאל אוקמיה הוא מש"ס (סנהדרין צ"ו ע"ב) ואח"כ שב אל הפסיקתא והעתיק דבריה ובסוף סיים אלמלא כו', וזה איננו מהפסיקתא, אך מגמרא סנהדרין הנ"ל, ומלבד אשר נתח הפסיקתא לנתחים,

והביא

שעות, ויישן עד תשע שעות, (ע) וכיון שחסר גלגל חמה בימי חזקיה, ישן לו ועמד ומצא שהוא שחרות, (עא) אמר לו מארי (עב) יומא דחזר ביה, (עג) אמר אי זה חוזר, אמר לו אלוה של חזקיהו, אמר לו וכי אלהו של חזקיהו גדול מאלוהינו, א"ל אלוה של חזקיהו גדול מאלוהיך, מיד שלח ספרים ומנחה לחזקיהו, הה"ד בעת ההיא שלח מראדך בלאדן וגו' (מ"ב כ' י"ב וישעי' ל"ט א') ומה כתב (עד) שלום לחזקיהו, שלום לאלוהו, שלום לירושלם, וכיון שיצאו (עה) הכוכבים (עה, ב') נתיישב בדעתו, ואמר לא עשיתי כהוגן. (עו) הקדמתי שלום של חזקיהו לאלוהו, מיד עמד מכסאו, ופסע ג' פסיעות, והחזיר (עז) הכתבים, וכתב אחרות תחתיהן, ומה כתב בהון, שלום לאלוהו של חזקיהו, שלום לחזקיהו, שלום לירושלם, א"ל הקב"ה אתה עמדת מכסאך, ופסעת ג' פסיעות (עח) בשבילי, חייך שאני עתיד להעמיד ממך ג' מלכים (עט) קוזמוקלוטורין שליטין מסוף העולם ועד סופו, ואלו הן, נבוכדנאצר, אויל מרודך, בלשצר, וכיון שעמדו וחרפו, קעקע הקב"ה ביצתן מן העולם, והעמיד אחרים תחתם.

ורבנן

הערות ותקונים.

והביא דברים זרים אליה פנימה, נתן עוד בגדו ניון שוא ויחס כולו להפסיקתא. (ע) וכיון שחסר, בכ"י כרמולי, ואקספארד, ותנחומא, ומדרש חזית, ואסתר, הגירסא וכיון שחזר, ועיין בסנהדרין נ"ו ע"ב. (עא) א"ל מארי, לפני זה חסר מאמר שלם והוא: בקש להרוג את כל עבדיו אמר להם הנחתם אותי לישן כל היום וכל הלילה: א"ל מארי וכו', וכן הוא לנכון בכ"י כרמולי, ואקספארד, ותנחומא, ומדרש חזית, ואסתר שם. (עב) יומא דחזר ביה, שם הגי' יומא דחזר נגלגא. ובמדרש חזית יומא הוא דחזר, ובכ"י אקספארד יומא הוא דהדר ביה. (עג) אל אי זה חזר, נ"ל איזה אלוה חזר, כמו שהוא לנכון בכ"י כרמולי ומדרש חזית ותנחומא. ובמדרש אסתר שם הסרה שורה שלימה „א"ל איזה אלוה החזירו א"ל אלוה של חזקיהו" כי נשמטה מטעות המעתיק, או המדפיס, שדלג בחפזו, מן א"ל הראשון, עד א"ל השני, ובכ"י אקספארד, ואיזה אל זה החזירו נ"ל אלוה החזירו. (עד) שלום לחזקיהו כו', כ"ה בכ"י כרמולי, ואקספארד, ומדרש חזית ואסתר שם, אבל בתנחומא. הגי' שלום לחזקיהו המלך, ושלום לירושלים, ושלום לאלוה הגדול, וכ"ה בגמרא סנהדרין שם. (עה) הכוכבים, נ"ל הכתבים, כמו שהוא בכ"י כרמולי, וחזית, ואסתר רבה, וכן לפנינו להלן, והחזיר הכתבים, ובכ"י אקספארד הכותבים, ובמדרש אסתר שם, נוספה עד מלה אחת „והבולדרין". והיא מלה רומית Veredarius. פי' רצי המלך (קאוריער), והלמ"ד תמורת רי"ש, כי אותיות למ"ד ורי"ש מתחלפות. (עה ב') נתיישב בדעתו. כ"ה גם במדרש חזית, ואסתר, ובכ"י כרמולי, נתיישב על דעתו ובכ"י אקספארד נתיישבה עליו דעתו. אולם בתנחומא שם הנוסחא לא נתיישב בדעתו. מלת לא הוא טעות דמוכח, וצריך למוחקה. (עו) הקדמתי שלום כו', כן הוא בכ"י כרמולי, וכ"י אקספארד, ובמדרשים הנ"ל, אבל בתנחומא הגיר', הקדמתי שלום חזקיהו ועירו, לשלום אלוה הגדול, והתנחומא לשיטתיה, כי כפי שהראתי לעיל הערה ע"ד, גורס התנחומא שלומו של הקב"ה לבסוף, ונם ירושלים לפני הקב"ה, לכן נותן עתה בפי אויל מרודך, שנתחרט על שני אלה יחד, אולם הפסיקתא והנגררים אחריה, קדמו הקב"ה לפני ירושלים, לכן ניירו החרטה פה, רק על חזקיהו לבד. (עז) הכתבים. כן הוא במדרשים שם, ובתנחומא הגי' את הספרים, עיין לעיל הערה ע"ה. (עח) בשבילי, בתנחומא וחזרת לכבודי, ובמדרש אסתר בשביל כבוד שמי, ובכ"י כרמולי, ואקספארד, הנוסחא ג"כ לכבודי, אך בכ"י כרמולי השמיט המעתיק מאמר שלם, מן ופסע ג' פסיעות, עד עמדת מכסאך ופסעת ג' פסיעות, ועינו הטעתו ע"י שתי מלות פסיעות הדומות, לכן צריך לתקן שם כאשר הוא לפנינו. (עט) קוזמוקלוטורין. היא המלה היונית κοσμοκράτωρ, וענינה מושל בגבורתו עולם. והלמ"ד תמורת הרי"ש, ובערוך ערך קזמקרטור הביא ח"ל בפסיקתא דכי תשא ג' מלכים קוזמוקרטורין וכו', נראה שהיתה לפניו ברי"ש בלי תמורה, וכן הוא בכ"י אקספארד קוזמיקרטורין גם במדרש אסתר שם, אולם בכ"י כרמולי „מקלטרין" קטע המעתיק אותיות קוז מראשו בבלי דעת, ובמדרש חזית שם קוזמוקרוטין בטעות, ובתנחומא שם חסרה המלה לגמרי, ויש להביאה על מקומה בשלום, ובילקוט מלכים ב' רמז רמ"ד קווזקיטרין, וגם זה בטעות, ושבשתא כיון דעל על,

פי

(פ) ורבנן אמרי, צדקה תרומם גוי, בנדבה שהביאו ישראל (פא) למלאכת המשכן, ולאהל מועד. ניתן להם תלוי ראש, על ידי משה, ואמר כי תשא את ראש.
(פב) ר' יודן פתח, כסף נבחר לשון צדיק, ולב רשעים כמעט (משלי י' כ') כסף נבחר לשון צדיק, (פג) זה עידו הנביא, (פד) ולב רשעים כמעט, זה ירבעם, ההד (מ"א י"ג א') (פה) והנה איש אלהים בא מיהודה בדבר ה' אל בית אל

הערות ותקונים.

כי ברוב המקומות אשר הביאו המלה הזאת לא כתבוה כהלכה, בוי"ר פי"ח כמו שעשית אותך קתמוקטור על הבריות, בירושלמי ע"ז פ"ג, קתמוקטור שליט בינשה, ובילקוט תורה רמז ק"ב רדף אחרי ד' מלכיות קתמוקטורין (אולם במדרש ב"ר ריש פמ"ח במאמר ההוא המלה כתקנה), ובפסיקתא רבתי פ"ג פסקא ויהי ביום השמיני עשה אותו קתמקטר, וכן שם פל"ג פסקא אנכי אנכי מנחמכם קומרקרטור, (כ"ה בדפוס שקלאב וברעסלויא. אולם בדפוס לבוב המלה נכונה בכתיבתה), ובילקוט יחזקאל רמז ש"ע, מובא המאמר הזה מפסיקתא רבתי וגירסתו קתמיקטור. ובתנחומא תזריע בפ' אדם כי יהי', איום ונורא זה פרעה שהי' קתאקרטור, והמאמר הזה הובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ב, וגם שם בטעות קתמוקטור. הביטו נא וראו לכמה גוונין נשתנה המלה הקטנה הזאת, ומספר לספר נתחדשו לה פנים חדשות, עד שאם היה לה רוח חיים, לא הכירה את עצמה, לכן ראוי לתקן בכל המקומות האלה **קוזמקרטורין**. **(פ)** ורבנן אמרי, מוסיף למעלה צדקה תרומם גוי, ר' אלעזר ור' יהושע ורבנן. **(פא)** למלאכת המשכן, כ"ה גם בכ"י אקספארד, וכרמולי, אבל בתנחומא הנוסחא לנדבת המשכן. **(פב)** ר' יודן פתח, מובא בתנחומא שם, ובערוך ערך כסף, בשם פסיקתא דכי תשא. **(פג)** זה עידו הנביא. מובא ברש"י (משלי י' כ'). ומדרש תנחומא אומר על עדוא הנביא נאמר, שקרב על המזבח בבית אל וכו', יש לתקן בדבריו שצ"ל כסף נבחר וגו' על עדוא הנביא נאמר [ולב רשעים כמעט על ירבעם נאמר] שקרב על המזבח בבית אל או צ"ל על עדוא הנביא נאמר שנתנבא על המזבח בבית אל. גם בסיום לשון רש"י שם ותשב ידו כבראשונה עובד ומקטיר לעכו"ם ואף בסוף כן, צ"ל ותשב ידו כבראשונה [מה בראשונה] עומד ומקטיר וכו', כמו שהוא לפנינו בפסיקתא, בסיום המאמר בשם ריב"ל, וגם בפי' למלכים א' י"ג שאב כל דבריו על הששה פסוקים הראשונים מפסיקתא הזאת. **(פד)** ולב רשעים כמעט זה ירבעם, בכ"י אקספארד נאמר כסף נבחר לשון צדיק זה ירבעם, נשמט ריש המאמר וכצ"ל זה עידו הנביא ולב רשעים כמעט זה ירבעם. **(פה)** והנה איש אלהים. מובא בילקוט מ"א רמז קנ"ט בשם הפסיקתא ולזה כיון רש"י ז"ל במלכים שם „זה היה עדו" והרד"ק שם, הטיב להוכיח בטוב טעם ודעת כי איש אלהים היה עידו, כדרש הפסיקתא, באמרו כי בימי ירבעם בן נבט ניבא ועליו ניבא. כמו שכתוב בד"ה ובחזות עדו החוזה על ירבעם בן נבט [דה"ב ט' כ"ט] ע"כ. ועיין רש"י סנהדרין פ"ט ע"ב ד"ה עדו הנביא שכתב וז"ל עדו הנביא שנתנבא על מזבח ה' בבית אל, שהיה ירבעם מקטר עליו, ובדברי הימים גבי יאשיהו כתיב והוא היה עדו עכ"ל. ועל זה העיר המהרש"א בחדושי אגדות וז"ל אינו מפורש בד"ה רק במלכים גבי יאשיהו ומ"ש רש"י שהיה עדו וכפרש"י בפ' ג"ה*) אינו מפורש בהדיא בקרא בשום מקום ואפשר שזה היה קבלה בידם, והרד"ק כתב רמז לזה בד"ה, שנאמר ובחזות עדו החזה על ירבעם בן נבט עכ"ל. ובמחכ"ת לא דק בדברי רש"י והשיג עליו שלא כמשפט, כי מה שכתב מ"ש רש"י ז"ל „ובדברי הימים גבי יאשיהו כתיב" מוסב למעלה על המאמר שנתנבא על מזבח ה' בבית אל שהיה ירבעם מקטר עליו. ובאמת מוסיף למטה ובד"ה גבי יאשיהו [צ"ל שמעיהו] כתיב והוא צ"ל שהוא] היה עדו כי בקרא במ"א נאמר רק איש אלהים, ולא ידענו מי הוא זה, אולם רש"י ז"ל כתב עדו הנביא שנתנבא כו' ר"ל הוא היה עדו הנביא כמו שהביא רש"י בעצמו במשלי (י' כ"ב) ועל זה סיים ובד"ה גבי שמעיהו כתיב שהוא היה עדו, כוונתו בד"ה מפורש. ובחזות יעדו החזה על ירבעם בן נבט

---

*) מ"ש „וכפרש"י בפ' ג"ה". במס' חולין פרק גיד הנשה אין כמו מזה וט"ס הוא וצ"ל וכן פירש"י בפ' נ"ה והוא ר"ת נגמר הדין (סנהדרין מ"ז ע"א) ע"ש ברש"י ד"ה ומי ולזה כוון המהרש"א ז"ל.

אל וירבעם עמד על המזבח להקטיר ויקרא על המזבח בדבר ה' ויאמר מזבח מזבח כה אמר ה', ולמה מזבח מזבח. שני פעמים, (פו) א"ר בר כהנא, מזבח שבבית אל, מזבח שבדן, מה קרא עליו, הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו, וזבח עליך את כהני הבמות המקטירים עליך ועצמות אדם ישרפו עליך (שם) (פז) [ועצמות ירבעם] אין כתיב כאן, אלא ועצמות אדם ישרפו עליך, (פח) מלמד שחלק כבוד למלכות, ויהי כשמוע המלך את דבר איש האלהים אשר קרא על המזבח בבית אל וישלח ירבעם את ידו מעל המזבח לאמר תפשוהו ותיבש ידו אשר שלח עליו ולא יכול להשיבה אליו (שם שם ד') (פט) ר' הונא בשם ר' אידי אמר חס המקום על כבודו של צדיק יותר מכבודו. (צ) עומד ומקריב לע"ז, ולא יבשה ידו, וכיון ששלח ידו לצדיק ותיבש ידו, ויען המלך ויאמר אל איש האלהים חל נא את פני ה' אלהיך והתפלל בעדי ותשב ידי אלי (שם שם ו') (צא) תרין אמוראין, חד אמר (צב) אלהיך ולא של אחרים, (צג) ותרינא אמר, באלו פנים קורא אותו אלהי, ועומד ומקריב לע"ז, והוא קורא אותו אלהי, אעפ"כ, ויחל איש האלהים את פני ה' ותשב יד המלך אליו ותהי כבראשונה, (שם שם) מהו כבראשונה (צד) ר' יהושע בן לוי אמר, אם תכתוש את האויל (צה) במכתש של חרשים
אין

הערות ותקונים.

נבט הרי מבואר שעדו היה החוזה אשר ניבא בימי ירבעם ועליו ניבא. ומ"ש רש"י ז"ל גבי שמעיהו כוונתו שהוא סמוך אל הכתוב ויהי דבר ה' אל שמעיהו איש האלהים (דה"ב י"א ב') או כוונתו אל הכתוב ודברי רחבעם הלא הם כתובים בדברי שמעיה הנביא ועדו החוזה להתיחש, ומלחמות רחבעם וירבעם כל הימים (דה"ב י"ב ט"ו). או צ"ל ברש"י ובס"ע, גבי שמעיה כתיב והוא היה עדו, כי בסדר עולם פ"כ מפורש עדו הנביא נתנבא על המזבח בבית אל ויאמר מזבח. וכן מצאתי ברש"י סנהדרין דף ק"ד ע"א ומשרה שכינה וכו' מחברו של עדו הנביא, דעתו הנביא נתנבא על מזבח בית אל שיחרב כו' דכתיב במלכים והנה איש אלהים בא ויאמר מזבח ומפרש בסדר עולם דהיינו עדו הנביא. ומ"ש רש"י גבי שמעיה כי בסדר עולם שם במאמר שלפניו מובא שמעיה אמר לרחבעם כו'. (פו) א"ר אב"כ, מזבח כו' לדרש זה כיון רש"י במ"א י"ג ב'. (פז) ועצמות ירבעם אין כתיב כאן כצ"ל, וכן הוא לנכון בילקוט מ"א רמז קנ"ט, ובערוך ערך כסף בשם הפסיקתא. ובכ"י כרמולי ואקספארד, אולם בתנחומא הגי' ועצמות ירבעם לא אמר. (פח) מלמד שחלק כו', לזה כיון רש"י שם. (פט) ר' הונא. מובא בילקוט מ"א רמז ר"ע, במאמר המתחיל וישלח, בשם הפסיקתא. וכן הוא בתנחומא כי תשא שם. ושם הנוסחא יתברך שמו של הקב"ה מה סובל מבריותיו וכמה חס על כבודו של צדיק, ולמאמר הפסיקתא כיון רש"י במלכים שם פסוק ד', אף שלא זכר שמה עליה, וכן לדברי הפסיקתא הזאת כיון הזהר פ' האזינו באדרא זוטא (דף רפ"ח ע"א) ת"ל וקב"ה בעי ביקריהון דצדיקייא יתיר מיקרא דיליה כמה דכתיב בירבעם דהוה מקטיר ופלח לע"ז וקב"ה אריך ליה וכיון דאושיט ידו לקבל דעדו נביאה אתייבש ידיה דכתיב ותיבש ידו וגו'. ועל דפלח לע"ז לא כתיב אלא על דאושיט ידיה לעדו נביאה, והשתא קב"ה בעי ביקרא דילן כו' עכ"ל. גם תראה שגם דעת הזהר שאיש אלהים זה היה עדו כמו שהוא בפסיקתא. (צ) עומד ומקריב לע"ז, כ"ה בכ"י כרמולי, ואקספארד, ובילקוט שם הגי' עומד ומקריב על גבי המזבח לע"ז. (צא) תרין אמוראין ר"ל חד אמר שהי' עדיין החזיק ברשעו, ואידך אמר שלא מחמת רשעו אלא מחמת בושה. (צב) אלהיך ולא של אחרים, בכ"י כרמולי, אקספארד, ילקוט, ותנחומא הגי' אלהיך ולא אלהי, וכן הובא ברש"י במלכים שם אשר מקורו הוא מהפסיקתא. (צג) ותרינא אמר באלו פנים כו' בכ"י אקספארד הגי' ותרנא אמר באלהיך אמר לו באלו הפנים הוא קורא אותו אלהיך עומד ומקריב לע"ז והוא קורא אותו אלהיך. אולם הנוסחא שלפנינו נכונה והכוונה כי באותה פנים היה יכול לומר חל נא את פני ה' אלהי, כיון שהוא מקטר לע"ז אלא חל נא את פני ה' **אלהיך**, ואעפ"כ ותשב ידו אליו. (צד) ריב"ל אמר, בתנחומא בטעות ריב"ל **פתח**. ומה ענין פתיחה פה, הלא הוא תשובה באמצע המאמר על שאלת מהו כבראשונה, ובכ"י כרמולי, ואקספארד, ובילקוט מ"א רמז ר"א, ומשלי רמז תתקס"א, בפ' אם תכתוש בשם הפסיקתא, הנוסחא ר' ברכיה ור' יודן ב"ר סימון בשם ריב"ל, וכן יש לתקן בפסיקתא לפנינו. (צה) במכתש של חרשים, בכ"י אקספארד בטעות, במכתש
של

אין את מועיל ממנו כלום, (צו) מה בראשונה עומד ומקריב לע"ז, אף באחרונה עומד ומקריב לע"ז.

(צז) ר"א כסף נבחר לשון צדיק, זה הקב"ה שהבחיר את לשונו למשה, ואמר כי תשא את ראש, מה כתיב למעלה מן הענין, וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה (שמות ל' י') (צח) מה כתיב בתריה (שם שם י"ב) כי תשא את ראש, (צט) אמר משה לפני הקב"ה, רבונו של עולם, בשעה שיש לישראל זכות הנח להם, ובשעה שאין להם זכות כביכול הנשא להם פעם אחת בשנה כדי שיבוא יום הכפורים ויכפר עליהם שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא י"ז ל'):

את ראש (שמות ל' י"ב) (ק) א"ר יוסי בר חנינא, רמזו שהוא עתיד (קא) לקרב ראשון של שבטים, ואי זה הוא, זה ראובן, שנאמר יחי ראובן ואל ימות (קב) ויהי מתיו מספר (דברים ל"ג ו') וזהו כי תשא את ראש בני ישראל, ראשון של שבטים. בני ישראל (שמות ל' י"ב) (קג) ר' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני אמר, למלך שהיה לו (קד) אפיקריסין, והיה מצוה את עבדו, ואמר לו

נערה

הערות ותקונים.

של שלוחים וצ"ל של חרשים, ובתנחומא הביא לשון הכתוב, אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו (משלי כ"ז כ"ב), ובילקוט שם הגי' אפי' אתה נותן את הרשע בחמור של חרשים, אי אתה מועיל ממנו כלום, וכ"ה גם במדרש ב"ר פ"ע, ועיין ערוך ערך חמרא. ובערך חרש כתב וז"ל בפסיקתא כי תשא, אם תכתוש את האויל במכתש של חרשין אין אתה מועיל ממנו כלום, פי' אומנין עכ"ל. (צו) מה בראשונה כו' אף באחרונה, לזה המאמר כיון רש"י משלי י' כ' עיין הערה פ"ג. (צז) ד"א כסף נבחר, מובא בילקוט סוף תהלים רמז שפ"ג בשם הפסיקתא, ונשנה בתנחומא כי תשא שם, (צח) מה כתיב בתריה, חסר בתנחומא שם, ושם נוסף כיון שחטאו אמר הקב"ה למשה לך כפר עליהם. א"ל רבש"ע לא כך אמרת לי אחת בשנה א"ל הקב"ה לך זקוף ראשן עכשיו, ובילקוט תהלים רמז שפ"ו, הנוסחא כמו שלפנינו בפסיקתא. (צט) אמר משה כו', פעם אחת בשנה, עיין סדר עולם רבא פ"ו, שירד בי' בתשרי, והוא היה יום הכיפורים, (ק) א"ר יוסי בר חנינא כו', נשנה בתנחומא שם. (קא) לקרב ראשון של שבטים, בתנחומא שם נוסף „לשכינה". (קב) ויהי מתיו מספר, ר"ל במנין ומספר השבטים. ועיין רש"י דברים ל"ג ו' שכתב מתיו מספר נמנין במנין שאר אחיו. (קג) ר' יודן בשם רשב"נ. מובא בוי"ר פ"ב, גם בפכ"ד, אך שם נמנס המעתיק בלשונו וסיים „וכו'" גם מובא בילקוט רמז שע"ו בשם הפסיקתא, ובתנחומא כי תשא מתחיל ר"י בשם ר"ש בן נחמן, וכמעט יצאה מלת נחמן מתחת עטו, פסח על כל הדרוש הזה, והכחידו תחת לשונו, והתחיל משל למלך שהיה לו פורפורין, והוא דרוש ר' אבין הנאמר אחריו, והטעות הזה יצא משני מלת למלך הדומות, אשר בשני הדרושים האלה, ובין מלכא למלכא, נאבד מאמר שלם מן הספרי. (קד) אפיקריסין, כ"ה בכ"י כרמולי, וכ"י אקספארד, ובערוך ערך אפיקריסין סיים בסוף הערך רק הציון לבד „בריש וי"ר ובפסיקתא דכי תשא" ואת המאמר לא הביא. אבל בערך פקרס כתב בזה"ל בריש וי"ר, ובריש קדושים, ובפסקא כי תשא, למלך שהיה לו פקריסין כו', עד שאני מדביקו לגופי, פי' מלבוש שלובש על הבשר עכ"ל, ולפנינו בוי"ר פ"ב בטעות **פרקסין**, אולם בוי"ר פכ"ד, נאמר לנכון **אפקרסין**, וכן מובא לנכון בילקוט תהלים רמז שע"ו בשם הפסיקתא, וכן במשנה כלים (פכ"ט מ"א) של אפיקרסין, עיין ברמב"ם בפי' המשנה שם, והר"ש שם כתב פיקרסין, כמו אפיקרוסתו דפרק מי שמתו (דף כ"ג ע"ב)*)

ונפ'

---

*) הגאון הרי"ב העיר שם בלדו, וז"ל: גם בערוך ערך אפיקרסין איתא כך אולם בחיבורי הפלאה שבערכין כתבתי דצ"ל בפ' חומר בקודש בחגיגה כ"ו (במקום בפ' אלו מגלחין כ"ב ע"ב) כי התם בחגיגה איתא כאשר העתיק הערוך ר' יוחנן אמר אפילו מלאין ואפילו אפיקרסותו לתוכו עכ"ל. וכן כתב כן בספר הפלאה שבערכין ערך אפקריסין. וז"ל: הערוך הביא במ"ק דף כ"ב ר' יוחנן אמר אפילו מלאין ואפילו אפיקרסוסו לתוכו, שם לא מצאתי, אלא בחגיגה דף כ"ו, ודע דפי' הר"ש כלים פכ"ט נדפס ג"כ „בפ' ואלו מגלחין דף כ"ב" והגהתי על נכון גם שם. עכ"ל

הרי"ב

(קה) נערה (קו) קפלה תן דעתך עליה, א"ל עברו אדוני המלך, מכל אפיקריסין שיש לך אין אתה מצווני אלא על זה, א"ל מפני שרבוקה בבשרי, כך אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם (קז) משבעים אומות שיש לך, אין אתה מצויני אלא על ישראל כהתאמר אל בני ישראל (שמות ג' ט"ו) ואל בני ישראל תדבר לאמר (שם ל"א ל') אמור אל בני ישראל (שם ל"ג ה') דבר אל בני ישראל (שם ל"א י"ג) צו את בני ישראל (ויקרא כ"ד ב') ואתה תצוה את בני ישראל (שמות כ"ז כ') כי תשא את ראש בני ישראל (שם ל' י"ב) א"ל מפני שהן דבוקין בי שנאמר כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל (ירמיה י"ג י"א).

ר'

הערות ותקונים.

ובפ' אלו מגלחין דף כ"ב. ופי' גאון וכן ערוך לבוש התחתון, והוא פתוח בכתיפיו וכשלובשו קושרו כדתנן בסוף מקואות הקשר של אפקרסותו ושבכתף [נ"ל שבכתף בלא וי"ו] עכ"ל. ומה שהביא פי' גאון, כוונתו לרבינו האי גאון כי כן מצאתי בפי' המשנה לרבינו האי (הנדפס בקובץ מעשי ידי גאונים) וז"ל אפיקרסין, לשון יוני ופי' לבוש התחתון שיש לו איתיקה [עיין ערוך קפל א'] וגרסינן לענין אבילות [כוונתו לגמרא מ"ק כ"ב ע"א] ואפיקרסיתו אינו מעכבת, והוא פתוח בכתפיו, וכשלובשו קושרו, כדאמר באידך פרקין [ר"ל בסוף הפרק דמקואות] הקשר על אפיקריסין שבכתף עכ"ל ולפנינו במקואות שם (פ"י מ"ד) הקשר שבפרקסים, ט"ס וצ"ל **שבאפקרסים** כגירסת רבינו האי והערוך והר"ש כלים שם. ונפלא שבמקואות שם לא העיר הר"ש שצ"ל כמו שתקנתי, אולי הי' לפניו הנוסחא נכונה. גם לפנינו בברכות (כ"ג ע"ב), צורר אדם תפילין עם מעותיו באפרקסותו, הוא טעות וצ"ל באפקרסותו כמו שמובא בערוך ובהר"ש שם, וברש"י שם באפר קסותיה [נ"ל באפרקסותיה מלה אחת] סודר שעל ראשו, יש לתקן ג"כ שצ"ל באפקרסותו, וכן במ"ק כ"ב ב' פירש"י ואפיקרסותו שעל ראשו, אזיל לשיטתו כפירושו בברכות שהוא סודר הראש, אולם הרמב"ם ז"ל הלכות אבל פ"ח הג' כתב וקורע כל הבגדים שעליו ובגד הזיעה הדבק לבשרו אינו מעכב, עכ"ל. מקור הדין הזה מגמ' מ"ק שהבאנו, ונראה שפי' המלה כרבינו האי והערוך, לבוש התחתון, והכ"מ הביא שם בטעות אפרקסותו אינה מעכבת והביא פי' הערוך, אולם בש"ס ובערוך הגי' אפקרסותו, ועיין בהגהות מיימוניות שם ועיין בש"ע יו"ד (סימן ש"מ סעיף י') ששם ג"כ בטעות אפרקסותו אינו צריך לקרוע י"מ שהוא בגד הזיעה, וי"מ שהוא בגד העליון, נ"ל אפיקרסותו, ובמס' ד"א (פ"י) הנכנס למרחץ וכו' ופושט את חלוקו, ואח"כ מתיר את פרסקו התחתונה וכו' צריך לתקן אפקרסותו, כמו שמובא בערוך ובהר"ש מקואות פ"י מ"ד, ובירושלמי ברכות פ"ג ה"ב הגירס' נכונה אר"ח בר אבא אפיקרסין הי' לבוש מבפנים כד הוה אזיל מסחי (למרחץ) כיון שהגיע אצל אוליירין (שמש המרחץ) חולצן. (קה) נערה, מלשון המנער טליתו בשבת, מצא כסות מנערה. וכתב הערוך ערך נער, פי' כמו חצני נערתי (נחמיה ה' י"ג). (קו) קפלה, מלשון היוצא בטלית מקופלת, לשון כפילה הוא עיין ערוך ערך קפל א'. (קז) משבעים אומות, כ"ה בכ"י כרמולי, ובילקוט

שם

הרי"ב. ואתה קורא נעים פה תראה איך שגגה גדולה יצאה בכאן מלפני השליט הגדול הגאון הרי"ב ז"ל ואעתיק לפניך לשון הערוך ערך אפוקריסין וז"ל צורר אדם מעותיו עם תפילין באפיקריסו (ברכות כ"ג ע"ב) ירושלמי (בר"פ היה קורא) אפיקריסין היה לבוש מפנים, אפקרוסותו אינה מעכבת אחד האיש ואחד האשה, (מ"ק פ' אלו מגלחין דף כ"ב), ר' יוחנן אמר אפילו מלאין ואפילו אפיקרסותו לתוכו, עכ"ל הערוך. והנה המאמר האחרון שהביא הערוך בשם ר"י הוא בחגיגה כ"ו ע"א, ונשמט בערוך הציון מזה המאמר. ומפאת זה חשב הגרי"ב, כי הציון „מ"ק פ' ואלו מגלחין דף כ"ב" מוסב על מאמר האחרון לכן כתב כי לא נמצא כן במ"ק ורק בחגיגה; אולם כל מעיין בצדק ישפוט כי הציון „מ"ק פ' ואלו מגלחין" מוסב למעלה מן המאמר אפיקרסותו אינה מעכבת" וזה המאמר הוא במ"ק כ"ב ע"ב. ויותר פלא על דברי הגאון הרי"ב, שכתב על הר"ש כלים, כי בר"ש שם לא נזכר כלל המאמר מחגיגה רק ציין אפקרסותו דפרק אלו מגלחין במ"ק דף כ"ב כאשר נמצא באמת שם, ואיך רצה הגאון לשבש דברי הר"ש ולתקן שצ"ל בחגיגה פ' חומר בקודש דף כ"ו ע"א. אולם סמך על זכרונו על מ"ש בטעות בספרו הפלאה שבערכי ולא חש לעיין במ"ק פ' אלו מגלחין דף כ"ב. והבן. —

ר' אבין אמר, למלך שהיה לו (קח) פורפירון, והיה מצוה את עבדו, וא"ל נערה קפלה תן דעתך עליה, א"ל ארוני המלך, מכל פורפירון שיש לך, אין אתה מצויני אלא על זו, א"ל מפני שאותה לבשתי, בשעה (קט) שמלכתי תחלה, (קי) כך אמר משה לפני הקב"ה, רבונו של עולם (קיא) משבעים אומות אורתנטיות, שיש לך בעולם, אין אתה מצוני אלא על ישראל. אל בני ישראל תדבר וכו'

הערות ותקונים.

שם. אולם בכ"י אקספארד ובמדרש וי"ר פ"ג, הנוסחא גם כאן מע' אומות אוותינטיאות כמו שהוא להלן, ועל אודות המלה הזאת ופתרונה, נדבר להלאה הערה קי"א. (קח) פורפירון, מובא בערוך בשם פסיקתא דכי תשא, והיא מלה יונית πορφύρα, ופתרונה בגד תכלת (פורפור קלייד). (קט) שמלכתי תחלה, כ"ה גם בכ"י כרמולי ואקספארד ובילקוט שם. ובתנחומא הגי' ביום שנכנסתי למלכות, ובוי"ר שם, ביום מלכותי. (קי) כך אמר משה, בתנחומא הוסיף בזה דברים אשר אינם פה, ולא בכ"י כרמולי, אקספארד, וי"ר, וילקוט שם. (קיא) משבעים אומות אותנטיות. כ"ה בכ"י כרמולי, ובכ"י אקספארד איותנטיות, ובוי"ר אוותינטיאות, ובתנחומא המלה הזאת איננה, ובילקוט תנוה רמז שע"ו איוונטיאות בטעות וצ"ל אוותנטיאות וחסר הת"ו. והנה בילקוט שם רשום בצדו „פי' אומות בלשון לטינ"ו". אולם המפרש הזה טעות גדול הוא בידו, ודברי הערוך המוטעים מאיזה מעתיק הוליכוהו תועה, כי זה לשון הערוך ערך אוותנטי, אוותנטי של נהרות, בב"ר והנהר הרביעי הוא פרת [הוא ר"פ ט"ז], אוותנטיא שלו בב"ר מן האדמה אשר ארדה ה' [הוא בפכ"ה וכ"ח ופס"ד], פי' אומות אוותנטיא בפסיקתא דכי תשא ובריש וי"ר עכ"ל. ובמערכי לשון בלל לשון הערוך הזה, באשר לא היו רשומים לפניו מקומות המדרשים שהביא (כי הציונים אשר הנך רואה פה הם ממני). לכן הגיה מאמר השני בראשו, יען הוא על המקרא מן האדמה המוקדם בתורה, לפני והנהר הרביעי, ואולם אם הי' שם אל לבו, היה רואה שהערוך מסדר המאמרים על פי סדר מקומם במדרש, הראשן הוא בפט"ז, והשני הוא בפכ"ה. ואת שנית עשה בשגגה, כי כאשר הגיע למלות „פי' אוומות" ונעלם ממנו פתרונם' שפך חמתו על כל סיום הערוך, ומחק אותו עד סופו, אולם אני בישע עליון תקנתי דברי הערוך, כי צ"ל ע' אומות אוותנטיא בפסיקתא וכו', והענין הוא כן, הערוך אינו מבאר המלה, רק מביאה מכל מקום שהיא נמצאת, בתחלה העתיק מה שמצא בשני המקומות במדרש ב"ר, ואח"כ הביא לשון הפסיקתא ומדרש וי"ר, והטעות מן אות ע' לאות פ' נקל מאד והמעתיק השני כאשר ראה פ' לפניו, שיער בנפשו שצ"ל פי', ומזה נקבע הטעות לדורות, וכפי הנראה היתה כבר הנוסחא המשובשת הזאת בערוך לפני המפרש בגד הילקוט, לכן הלך אחריה בבלי דעת וכתב „פי' אומות", וגם החכם ר' דוד די פאמיס, בעל צמח דוד הגדול, נלכד בשגיאה הזאת, וכתב בערך אוותינטין, פי' לאומים ותרגומו Nationes, ושגגה היא. וההוראה הנכונה למלה הזאת, שהיא יונית αὐθέντης (מעכטיג געוואלטיג), עיין במוספי, ומזה יש לתקן במדרש במ"ר פ"י, עקר אוותיננייה שלהם, צ"ל אוותינטיה, כמו שהוא באמת, ריש קהלת רבה, עיקר איתנטייא שלהם ידידיה קהלת שלמה, ובפסיקתא רבתי פ"ט פסקא למנצח על נגינות (דפוס ראשון בעיר פראג), אמר דוד כבש בין שבעים זאבים מה יכול לעשות, ישראל בין שבעים אומות חזקים, **איות נונא**, מה הם יכולים לעשות ע"כ. אין ספק אצלי שצ"ל **איותנטא**, אך במקרה נפרדה המלה, ומן ט נעשה נ', ומלת חזקים, היא הוספת המעתיק, כי חשב שמלת איותנטא הוא מענין איתן, לכן שיכל את ידיו, ופירש חזקים ובדפוסים אחרים של הפסיקתא רבתי השמיטו שתי המלות איות נונא, אך מלת „חזקים" נשארה על עמדה, ובפסיקתא רבתי פכ"א, הנוסחא נכונה שבעים איותנטיות שברא הקב"ה בעולמו. וראיתי בהלכות גדולות (הלכות סופרים סוף סימן ע"ה) אספה לי שבעים איש, למה שבעים, כנגד היותנטין של ישראל, צ"ל אוותנטין, וראיתי בערוך ערך אמתנטין שהביא ח"ל בילמדנו אספה לי שבעים איש למה שבעים כנגד **אמתנטין** של ישראל, ולא באר המלה והמוספי לא הוסיף וברור שצ"ל **אוותנטין**, ו'ו' נעשה **מ'**, והוא המאמר שהבאתי מהלכות גדולות, ודברי הערוך הטעו את המעריך המערכת כי הביא בערך אמתנטין המלה הזאת בשם הילמדנו, וכתב פי' חשבון מתנה עכ"ל. וכן בעל צמח דוד הגדול הביא המלה אמתנטון ופי' מיוחסים, מפרש

לפי

(קיב) וכו' כדלעיל. א"ל מפני (קיג) שהמלכתי עליהם על הים, ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ח).

(קיד) ר' ברכיה אמר, (קטו) לזקן שהיה לו (קטז) מעפורת, והיה מצוה למשרתו וא"ל נערה קפלה תן ועתך עליה, א"ל אדוני זקן, מכל מעפוריות שיש לך אין את מצויני אלא על זו, א"ל מפני שבה נתעטפתי כשנתמניתי זקן תחלה כך אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע משבעים אומות אותנטיות שבראת בעולמך, אי אתה מצוה אותי אלא על ישראל וכו', כדלעיל, א"ל מפני שקיבלו עליהם עול מלכותי בסיני, ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז).

אמר ר' יודן בא וראה (קיז) כמה חיבב הקב"ה לישראל, שהוא מזכירן חמשה פעמים בפסוק אחר, הה"ד (במדבר ח' י"ט) ואתנה את הלויים נתונים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל לעבוד את עבודת בני ישראל באהל מועד ולכפר על בני ישראל, ולא יהיה בבני ישראל נגף, בגשת בני ישראל אל הקודש.

תני ר' שמעון בן יוחאי, למלך שמסר בנו לפידגונו (קיח) [צ"ל לפידגוגו] (קיט) והיה מצוה אותו א"ל אכל ברי, שתה ברי, אזל ברי לבית ספרא, אתא ברי מבית ספרא, כך הקב"ה, מתאוה להזכיר את ישראל בכל שעה.

אמר ר' יהודה בר סימון (קכ) משל לאחר שהיה יושב ועושה עטרה, עבר אחד וראה אותו, א"ל מה אתה יושב ועושה, א"ל עטרה, א"ל כל מה שאתה יכול לקבוע בה (קכא) אבנים טובות ומרגליות קבע, שהיא עתידה להנתן בראשו של

הערות ותקונים.

לפי הענין, וטעה. (קיב) וכו' כדלעיל. פה היו רשומים כל המקראות, המובאים בדרש ר' יודן, אך המעתיק בעצלותו יצא ידי חובתו במלת וכו', ובכ"י כרמולי ואקספארד כל הכתובים פה על מכונם בלי קיצור, אבל במאמר דר' ברכיה משל לזקן גם בכ"י אקספארד קצר המעתיק, ורשם „וכו' כדלעיל". (קיג) שהמלכתי, בכ"י כרמולי, ואקספארד, ובוי"ר, ותנחומא, וילקוט, הגירס' שהמליכוני. (קיד) ר' ברכיה אמר, מובא בוי"ר שם פ"ב, ובילקוט תצוה רמז שע"ו, אמר רבי, בלי שם ברכיה, ובתנחומא כי תשא, חסר דרש ר' ברכיה זה כולו, משגגת המעתיק. (קטו) לזקן, כ"ה בכ"י אקספארד, אולם בכ"י כרמולי למלך, והוא ט"ס כנראה מסיום הדברים, כשנתמניתי זקן, מזה נראה שגם בהתחלת המאמר צ"ל לזקן. (קטז) מעפורת, היא מלה סורית מעפ"ר, ופתרונה סודר שעל הראש, והערוך הביא המלה הזאת בשם וי"ר שם, ובלי ספק ציין גם פסיקתא דילן, כי שני אלה יחד הולכים צמדים אצלו, אך נשמט מידי איזה מעתיק, ובענין פי' המלה הזאת כתב הערוך ויתחפש באפר (מ"א כ' ל"ח) תרגומו וכרוך במעפורא, פי' בגד צמר שמתעטפין בו בארץ פלשתים, וי"א סודר שמעטף ראשו וכשמגלגל מניחו על ברכיו שיפול שם שערו, ובעלי מקרא מפרשין אפר (ר"ל ויתחפש באפר) מיני מסויות (פי' מסוה) מה שמכסים הראש עם הפנים, והכל מכוסה זולתי העינים לבדהן עכ"ל. ויש להעיר מה שהביא בשם בעלי מקרא, הוא ככתבו וכלשונו, במחברת מנחם בן סרוק (הנדפס בלאנדאן תרי"ד) שרש אפר. (קיז) כמה חובב כו' שהוא מזכירן ה' פעמים, לזה המאמר כוון בעל הערוך ערך חמש שהביא וז"ל, בפסיקתא דכי תשא אמר רב יודן בוא וראה כמה חובב וכו' עכ"ל. (קיח) לפידגוגו, כאשר תקנתי כ"ה לנכון בתנחומא שם, וילקוט תצוה רמז שע"ו בשם הפסיקתא, ובכ"י כרמולי לפרגוג ובכ"י אקספארד לפירגיגו, ובשניהם בטעות וצ"ל לפידגוגו והמלה ידוע παιδαγωγός Paedagogus אומן הילדים. (קיט) והיה מצוה אותו, כ"ה בכ"י כרמולי, ובילקוט, ובוי"ר שם, אבל בכ"י אקספארד, הנוסחא והיה מצוה ואומר לו אבל ברי, ובתנחומא הנוס', והיה מנקשו אצלו בכל שעה. (קכ) משל לאחד, נשנה בפסיקתא רבתי פ"י סימן י"א, ובוי"ר שם. (קכא) אבנים טובות, כ"ה בתנחומא, ובילקוט, ובפסיקתא רבתי שם. וחסר „איזמרגדין טובות קבע". כמו שהוא בכ"י כרמולי, ואקספארד, ובוי"ר נאמר זמרגדין. וכן היתה הנוסחא לפני הרב בעל הערוך בפסיקתא, כמ"ש בערך אזמרגדין, אזמרגדין קבע בה בפרשת [צ"ל בפסקא] כי תשא ובר"ש וי"ר, וכן תרגום נפך ספיר ויהלום (שמות כ"ח י"ח) וי"ם שכתוב בהן זמרגדין עכ"ל. וידוע שהוא מין אבן יקר בל"י ורומי **Smaragdus** σμάραγδος ובתרגום המכונה יב"ע בשמות שם, תרגם **אזמורד** והנה בספרי מדרש

של מלך, כך אמר הקב"ה למשה, משה כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל לפני שבח, לפארו פארו, שאני עתיד להתפאר בם. שנאמר ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מ"ט ג'):

לפקודיהם (שמות ל' י"ב) (קכב) א"ר יהושע בר נחמיה הכהן, אמר הקב"ה למשה מנה את ישראל, אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע (קכג) אתה אמרת לאברהם אבינו והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כ"ח י"ד) והרביתי את זרעך ככוכבי השמים (שם כ"ו ד') הבט נא השמימה וספור הכוכבים (שם ט"ו ה') שמח ויצא מסתכל בכוכבים, וא"ל הקב"ה אם תוכל לספור אותם, התחיל לספור ולא יכול, א"ל כה יהיה זרעך (שם) ואומר והיה זרעך כעפר הארץ (שם כ"ח י"ד) וחזר ואמר כחול אשר על שפת הים (שם כ"ב י"ז) ואתה אומר מנה את ישראל, אברהם שהיה עקרן של ישראל לא היה יכול לספור אותם, ואני איך אספור אותם, איני יכול לעמוד על מנינם של ישראל, (קכד) טול ראשי אותיות של ראשי שבטים, ואתה עומד על מנינם, רי"ש דראובן תרין מאוון אלפין, שי"ן דשמעון. תלת מאוון אלפין, נו"ן דנפתלי חמשין אלפין, יו"ד דיהודה ודיששכר ודיוסף הלתין אלפין, ז' דזבולון שבעה אלפין, ד' דדן ד' אלפין, (קכה) ג' דגד שלשת אלפין, ב' דבנימין ב' אלפין, א' דאשר אלף], הא חמש מאוון אלפין ותשעים ושבעה אלפין, (קכו) הא אינון תלתא אלפין חורנייא מה שנפלו בימי העגל שנאמר ויעשו בני לוי כדבר משה ויפול מן העם ביום ההוא (קכז) כשלשת אלפי איש (שמות ל"ב כ"ח).

ד'

הערות ותקונים.

מלים חויתי דעתי שצ"ל אזמרגד, אולם אחרי ימים רבים הופיע לפני ס' כתר כהונה וראיתי שכתב וז"ל „אזמורד הוא כמו אזמרגד רק אזמורד הוא לשון ערבית, ואזמרד הוא לשון יוני" עכ"ל. לכן הנני מבטל דעתי מפני דעתו וצריך א"כ לתקן בנ"ע שם אזמורד הרי"ש לפני הדל"ת וכן מצאתי בנ"ע (שם ל"ט י"א) על נופך תרגם אִיזְמוֹרַד וכן בנ"ע במדבר ב' י', וכן בתרגום שה"ש ה' בפ' ידיו גלילי זהב, יששכר גליף על אזמורד. (קכב) א"ר יהושע בר נחמיה הכהן, בתנחומא מתחיל אמר הקב"ה, וגם אומרו איננו וזה הוא מטעות המעתיק, כי בילקוט ריש כי תשא רמז שפ"ו מובא המאמר הזה בשם התנחומא, וגם האומר בראשו, ובכ"י כרמולי א"ר יהושע בר ברכיה, ובכ"י אקספארד נאמר כמו לפנינו בפסיקתא, רק חסר מלת הכהן. (קכג) אתה אמרת לאברהם אבינו והי' זרעך וגו'. טעות המעתיק הוא, כי המקרא הזה נאמר ביעקב (בראשית כ"ח י"ד), אולם לאברהם נאמר, ושמתי את זרעך כעפר הארץ (שם י"ג ט"ז) וכן צריך להגיה. גם יש למחוק הכתוב והרביתי את זרעך כי נאמר ביצחק לא באברהם, גם הסיום ואומר והיה זרעך כעפר הארץ הוא מיותר, ובתנחומא הנוסחא אמר לפניו רבוני, כתיב והיה זרעך כעפר הארץ, וכתיב ושמתי את זרעך כחול הים ועכשיו אתה אומר כן, ובכ"י אקספארד הנוסחא, אמר משה לפני הקב"ה רבון כל העולמים כתיב והיה זרעך כעפר הארץ [בראשית כ"ח י"ד], והרביתי את זרעך ככוכבי השמים [בראשית כ"ו ד'] והיה מספר בני ישראל כחול הים [הושע ב' א'] ואתה אמרת לי לך מנה את ישראל. (קכד) טול ראשי אותיות וכו', פה חסר וכצ"ל: א"ל, משה לא כשם שאתה סבור, אלא אם בקשת לעמוד על מנינם של ישראל, טול ראשי אותיות, והשמיט המעתיק מן ישראל א' עד ישראל בתרא, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, והפסיקתא הזאת היתה אבן פנה, לפיוט ר' אליעזר הקליר מפרש' שקלים: „אומן בשמעו כי תשא ראש, חל ויחת איך אותם דרוש, לעם אשר לא ימד ולא יספר, איככה אספרם ולא נתנו להספר וכו'. רם חוה לו אות מספרם, איך למנותם ולעמוד על ספרם, בקור ראשי שמותם לחשבון תעלה, ומדת מנינם בידך אז תעלה". — ובהיות הפסיקתא לפנינו, יופיע אור בהיר על פני תעלומות דברי הקליר, והמאמר הזה מובא ברבינו בחיי, ריש שמות בשם הפסיקתא. (קכה) ג' דגד כו' המלות הסגורות במסגרת, היו חסרים בכ"י אשר לפני, והבאתים אנכי פנימה, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי, ואקספארד, ותנחומא. (קכו) הא אינון, בתנחומא אותן שלשת אלפים שנשתיירו הן הן שנהרגו על העגל, ובכ"י אקספארד בטעות תלתין אלפייא, חורמיה צ"ל חורנייא. (קכז) כשלשת אלפי איש

ר' מנחמא בשם רב ביבי אמר, למלך שהיה לו צאן, ונכנסו זאבים בתוכם (קכח) ופקעוה, אמר המלך לרועה מנה את הצאן, לידע כמה חסרה, כך אמר הקב"ה למשה, מנה את ישראל, לידע כמה חסרו.

(קכט) **בעשרה** מקומות נמנו, אחד בירידתן למצרים (קל) שנא' בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י' כ"ב) ואחד בעלייתן שנ' ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה כשש מאות איש (שמות י"ב ל"ז), (קלא) ואחד בפרשת כי תשא, (קלב) ושנים בחומש הפקודים אחד בדגלים. ואחד בחלוק הארץ, ושנים בימי שאול שנ' ויפקדם בטלאים (ש"א ט"ו ד') ויפקדם בבזק (שם י"א ח') (קלג) כד אנון עתירין באימריא (קלד) כד אנון מסכינין בבזיקיא, ואחד בימי דוד שנ' ויתן יואב את מספר מפקד העם וגו' (שם כ"ד ט') (קלה) ואם

מספר

הערות ותקונים.

איש, בתנחומא סיים, לכך א"ל הקב"ה למשה מנה אותם [לידע] כמה חסרו. (קכח) ופקעוה, נ"ל ופקעום, ובתנחומא ובקעום. ובכ"י כרמולי, ואקספארד, ובקעוה, ופקע ובקע, אחים הם, עיין ערוך ערך פקע א'. (קכט) בעשרה מקומות, מובא בתנחומא שם, ובפסיקתא רבתי פ"י (סימן י"ד) ובמדרש במ"ר פ"ג. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן במוסף לפ' שקלים, פקדם פוקד בחמש ספרים, וגם עוד חמש בכל הספרים. (קל) שנאמר בשבעים נפש, כ"ה בכ"י כרמולי, ואקספארד, ותנחומא, ומדרש במ"ר שם. אולם בפסיקתא רבתי, מובא מקרא אחר והוא: כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים (בראשית מ"ו כ"ז). (קלא) ואחד בפ' כי תשא, בתנחומא נלקה המאמר הזה בחסר ויתיר וסרוס, לכן אתקנהו עפ"י הפסיקתא דילן וכצ"ל ואחד [בפ' כי תשא ושנים] בחומש הפקודים, אחד במרגלים [נ"ל בדגלים] ואחד (בימי יהושע) בחלוק הארץ, ע"כ. המלות בימי יהושע זמורות זר הם ממעתיק טועה, לכן הסגרתים בחצים, למען הוציאם החוצה. גם מה שכתוב שם בסוף המאמר „והדין כי תשא ראש", חוץ למקומו הוא, ויש למחקו, כי מקומו למעלה כאשר תקנתי, ובילקוט ר"פ כי תשא בשם התנחומא ג"כ בטעות, ואחד במרגלים. אך ואחד בחלוק הארץ, הוא בלי תוספת המלות „בימי יהושע" ובכ"י אקספארד ראיתי שחסר „ואחד בפ' כי תשא" גם שם בטעות ואחד ברגלים, במקום ואחד בדגלים. (קלב) ושנים בחומש הפקודים, ובפסיקתא רבתי שם, הגי' ושני פעמים בספר וידבר, כונתו לספר במדבר, ושני פעמים בס' הזה הם א' בדגלים בראש הספר, ואחד בחלוק הארץ, שנאמר שאו את ראש כל עדת בני ישראל, (במדבר כ' ב') לאלה תחלק הארץ (שם שם נ"ג). (קלג) כד אינון עתירין באימריא, פי' כשהם עשירים היה מונה אותם בטלאים, שכל אחד היה נותן טלה. (קלד) כד אנון מסכינן בבזיקיא, כ"ה בכ"י כרמולי, ותנחומא, ובמ"ר, ובערוך ערך בזק הסדר מהופך, וז"ל מפסיקתא דכי תשא, ובילמדנו מפ' כי תשא, ויפקדם בבזק כד אינון מסכינן כאילין [נ"ל באילין] בזקיא, כד אינון עתירין כאלין [נ"ל באילין] אמריא. ומפורש בהגדה מהו בזק אבן נטל מכל אחד ומנאן באבנים. עכ"ל, וגם במקרא מוקדם ויפקדם בבזק לפני ויפקדם בטלאים. ועיין יומא (כ"ב ע"ב) וברש"י שם. ובתנחומא כי תשא נוסף „ומאי בזק אבן נטל מן כל אחד ואחד מהם ובאבנים מנאן" שהוסיף אחד כאשר מנא מובא בערוך, ובכ"י אקספארד ראיתי הלשון משובש, וכצ"ל. כך [נ"ל כד] אינון עתידין [נ"ל עתירין] כאילין [נ"ל באילין] אמריא. וכך [נ"ל וכד] אינון מסכינא כאילין [נ"ל באילין] במקיא [נ"ל בזקיא]. (קלה) ואם מספר וכו', בכ"י כרמולי, ובתנחומא, ובפסיקתא רבתי שם, בשלשתם יחד חסר מן ואם מספר עד ואחד בימי עזרא, אשר השמיט המעתיק, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ומובא בפסיקתא רבתי פי"א בפסקא יהודה וישראל רבים, ובמדרש במ"ר פ"ג, ישנו כולו כאשר הוא אתנו פה בפסיקתא. והרב בעל מ"כ כתב שם במדרש במ"ר בשם קונן ישן, שמספר הוא המנין בפרטות, ומפקד הוא המנין בכלל, ונעלם ממנו כי מבואר כן במדרש חזית, בפ' אחת היא יונתי, ישראל יש להם מנין ויש להם סכום הה"ד פקודיהם במספר כל זכר, פקודיהם זה המנין, במספר זה הסכום ודכוותיה ויתן יואב את מספר מפקד העם אל המלך, מספר זה המנין [נ"ל זה הסכום] מפקד זה הסכום [נ"ל זה המנין] והמ"כ הביא כאשר הוא לפנינו בסיום המאמר מספר זה המנין, והוא בטעות ונ"ל כמו שתקנתי, וכמו שפתח פקודיהם זה המנין, ועיין בס'

יריעות

מספר למה מפקד ואם מפקד למה מספר, אלא עשה שני (קלו) אנפוראות, גדולה וקטנה, הקטנה הראה לדוד, והגדולה לא הראה לו, שנ' ויתן יואב את מספר מפקד העם וגו'. ואחד בימי עזרא, שנ' כל הקהל כאחד ארבע ריבוא (קלז) ואלפים ושלש מאות וששים (עזרא ב' ס"ד), ואחד לעתיד לבוא, שנאמ' עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה אמר ה' (ירמיה ל"ג י"ג), (קלח) בעולם הזה היו בני אדם מונין אתכם, אבל לעתיד לבא אני מברך אתכם, ואין מי יספור אתכם שנ' והיה מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר (הושע ב' א'). (קלט) ר' מנחמא ורב ביבי ר' חייא בר אבא בשם ר' אליעזר בן יעקב, נמשלו ישראל כחול מה החול הזה אתה עושה גומא בערב ובשחרית אתה מוצא אותה שנתמלאת [כך ישראל] אלפים שחסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה שנ' יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים וגו' (מ"א ד' כ'). ר' אליעזר בשם ר' יוסי בן זימרא אמר, כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו. ושלא לצורך חסרו. ובאי זה זמן נמנו לצורך, בימי משה, ושלא לצורך בימי דוד, ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן אמר ונתנו איש כופר נפשו לה' (שמות ל' י"ב) בימי משה, ולא יהיה בהם נגף (שם) בימי דוד. (קמ) (זה הוא נעתק מספר ההובא סלומברדיא).

[כי תשא את ראש וגו' ונתנו איש כפר נפשו לה' בפקוד אותם (שמות ל' י"ב)

כיון ששמע משה כן נתיירא אמר משה עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב' ד'), א"ר יהודה בר אלעאי, עמד משה ואמר בלבו מצינו שפדיון.

הערות ותקונים.

יריעות שלמה חלק ג' יריעה י"ג, שמבאר בטוב טעם ודעת ההבדל ביניהם. (קלו) אנפוראות, הערוך לא הביא המלה הזאת, אך המוספי הוסיף הערך זה, והביא את המאמר בשם מדרש במ"ר פ"ב, וכתב פי' בל"י חשבון ומספר דבר מה, והרמ"ל טעה בפתרו ותרגם המלה ע"פ לשון יוני ורומי Amphora ἀμφορεύς שפי' כלי, ולא שם אל לב כי אין מקום כלל להוראה הזאת במאמר שלפנינו, ואך לשפת יתר יהי' להאריך בבטולה. אך טעותו יצאה מהערך שאחריו, אנפוריא. וגם באמת הוראת המלה כלי, אולם פתרון מלת אנפריאות הוא **רשימות** כמ"ש הרב בעל כתר כהונה וכתב שהוא מלשון יוני. (אף כי לא מצאתי המלה במדרשי מלין יונית), ובזה כונת המאמר על מכונה בטוב טעם ודעת, יואב עשה ב' רשימות אחת המספר הפרט, ואחת מספר הכלל, ועל השנות המלה פְּעָמִים, מספר ומפקד, השיב שתי אנפריאות עשה, גדולה וקטנה, כלומר א' מרובה, וא' מועט, וזה הוא באמת ההבדל בין מספר למפקד כאשר הראתי בהערה שלפני זה, וכן הוא מפורש היטב במדרש שמואל פ"ל. ויתן יואב את מספר מפקד וגו', כיון שנמנו חשש כתב כנקנה הכא את אמר ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש ולהלן (ד"ה א' כ"א) את אמר ויהיו כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש? אמור מעתה שני פתקין (פי' כתב קטן (Pittacium) עשה יואב אחד מרובה ואחד מועט, אמר אם מקבל את המועט אין אני נותן לו את המרובה ע"כ. ודברי הפסיקתא מובא ברש"י (שמואל ב' כ"ד ט') וז"ל מספר מפקד שני אנפראות עשה גדולה וקטנה אמר אראנו את הקטנה ואם יקנוף אראנו את הגדולה לכך נאמר מפקד לשון חסרון כך נדרש בפסיקתא עכ"ל. ועיין בפסיקתא רבתי פי"א פסקא יהודה וישראל רבים סימן ב'. (קלז) ואלפים ושלש מאות וששים, בקרא אלפים שלש מאות ששים. (קלח) בעולם הזה, בפסיקתא רבתי הלשון משונה קצת. (קלט) ר' מנחמא כו'. בכ"י כרמולי ר' מנחמא ור' ביבי ור' חייא רבא בשם ראב"י, וכ"ה בכ"י אקספארד, רק שם בשם ר' אליהו ב"ר יעקב, צ"ל בשם ר' אליעזר ב"ר יעקב, ובתנחומא ר' מנחמיה בשם ר' ביבי בשם ר' חייא בר אבא. ובפסיקתא רבתי פי"א פסקא יהודה וישראל רבים סימן ד', א"ר מנחמא בירבי חייא הגדול. וחסר שם בשם ר' אליעזר בן יעקב, ומובא בנכון בילקוט מלכים סוף רמז רע"ה. (קמ) זה הוא נעתק, כל ההעתקה הלומברדית הזאת, עד הסיום „ע"כ לשון הספר", חסרה בכ"י כרמולי ובכ"י אקספארד, וישנה בתנחומא, אך לא בסדר שלפנינו פה, כי אם אחר הסיום **בימי דוד** מתחיל זה יתנו א"ר מאיר וכו', ואחריו המאמר השני, על מחצית השקל, ואחרי כלותו, יבא הדרש הזה, כי תשא כיון ששמע משה אמר עוד בעד עור, וכסדר הזה, הוא בילקוט ריש כי תשא בשם התנחומא.

שפריון נפשו של אדם ככר כסף שנ' והיתה נפשך תחת נפשי או ככר כסף תשקול (מ"א כ' לט) כל אחר ואחר מישראל צריך להיות נותן ככר כסף, א"ר יוחנן ממי את למד ממי שהוא מוצא שם רע על אשתו שנ' וענשו אותו מאה כסף (דברים כ"ב י"ט) ואנחנו שהוצאנו שם רע על הקב"ה ואמרנו לעגל, אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב ד') על אחת כמה וכמה שצריך כל אחד ואחד מישראל, נותן מאה כסף. ריש לקיש אמר, מאונס נערה בתולה למד משה, ממה שכתב, ונתן האיש השוכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף (דברים כ"ב כ"ט) ואנחנו אנסנו דיבורו של מקום שאמר, לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ' ג') ועשינו ע"ז, כל אחד ואחד ממנו חייב ליתן חמשים כסף. (קמא) ר' יודה ור' סימון, אמר משה משור נגח אנו למדים שנא' כסף שלשים שקלים יתן לארוניו (שמות כ"א ל"ב) ואנחנו המרנו כבודו בעגל שנא' וימירו את כבודם בתבנית שור וגו' (תהלים ק"ו כ'). (קמב) ידע הקב"ה מה בלבו של משה, א"ל חייך לא ככר כסף ולא מאה כסף ולא חמשים שקלים ולא עשרה ולא אחד. אלא זה יתנו כל העובר על הפקודים (שמות ל' י"ג) (קמג) מאי כל העובר על הפקודים, בימה של עץ היתה נתונה בעזרה. לא היה עובר הימנה אלא מבן עשרים שנה ומעלה] (עד כאן לשון הספר ההובא מלומברדיא).

(קמד) זה יתנו (שמות ל' י"ג) א"ר מאיר (קמה) כמין מטבע של אש, הוציא הקב"ה מתחת כסא הכבוד שלו, והראהו למשה וא"ל זה יתנו כזה יתנו. כל

הערות ותקונים.

(קמא) ר' יודה ור' סימון, בתנחומא. ובילקוט ר' יודה בר סימון, ובתנחומא יש עוד מאמר אחד בין דרש ר"ל, ודרש ר' יודה הלזה, ובאשר איננו פה בפסיקתא ולא בילקוט שם בשם התנחומא, אעתיקנו הנה, וזה תוארו: „וי"א מן המפתה למד שנאמר (שמות כ"ב ט"ו) כי יפתה איש בתולה כסף ישקל כמוהר הבתולות, אף הוא בחמשים כסף, ואנו ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו (תהלים ע"ח ל"ו ל"ז) לפיכך יתן כל אחד ואחד חמשים כסף" ע"כ. (קמב) ידע הקב"ה, בתנחומא חסר אריכות הלשון אשר פה כ"א בקצור ידע הקב"ה מה בלבו של משה, והראהו באצבעו, וא"ל משה זה יתנו כזה יתנו ע"כ. אבל בילקוט ריש כי תשא מובא בשם התנחומא כמו שהוא לפנינו כאן בפסיקתא. (קמג) מאי כל העובר, בימה של עץ היתה נתונה בעזרה כו', הדבר הזה תמוה הוא מאד, כי מלבד שלא היתה אז עוד עזרה, הענין כולו כדברי נביאות ואין בו טעם. לכן נראה לי שאיננו מגוף הספר כי אם הוספת איזה מעתיק, ובא אל הקודש פנימה. והמוסיף הזה טעה במאמר הירושלמי, כי זה לשון הירושלמי (שקלים פ"א ה"ד) ושנה פה לפנינו בפסיקתא במאמר שאחריו, כתיב כל העובר על הפקודים ר' יודה ור' נחמיה חד אמר כל דעבר בימא יתן. וחרנא אמר כל דעבר על פקודייא יתן. ופי' כל דעבר בימא, ר"ל כל שבטי ישראל חייבין ליתן תרומת ה' אין נקי, שכולם עברו בים סוף על הפקודים, היינו בין אותן שנמנו לבדן, בין אותן שנמנו עם ישראל, יתנו תרומת ה'. וחרנא אמר כל דעבר על פקודייא יתן, ר"ל כהנים ולויים לא עברו במנין לפני משה, אלא הוא הלך לפתחי אוהליהם ומנה אותן. עיין רש"י ותוס' במנחות דף כ"א ע"ב ובערכין דף ד, ע"א ובק"ע ובפ"מ שם. וחשב זה המעתיק כי מלת בימא פי' בימה או הי' לפניו הנוסחא בירושלמי בימה בה"א בסוף, לכן הוסיף עוד מדיליה בימה של עץ היתה בעזרה, ולדעתי הוא דבר ברור ואני קובע בו מסמרות. — ועל פי הפסיקתא והירושלמי, כל דעבר בימא יתן, יסד הקליר ביוצר לפ' שקלים המתחיל אז מתנשא לכל הראש „כל העובר בְּיַמָּה ישקלו שקל בלי מהומה מחצית השקל תרומה" וראיתי במחזורים ישנים שפי' שם המפרש דברי הפייטן עפ"י הירושלמי וסיים שם י"מ בימה היתה בעזרה שהיו מעבירין עליה כל הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה ולא הפחות מבן עשרים עכ"ל. כיון למאמר הפסיקתא בימה של עץ היתה בעזרה, ורצה לפרש דברי הקליר עפ"י המאמר המוטעה. והאמת שכיון למאמר הירושלמי והפסיקתא המובא להלן. (קיד) זה יתנו, נשנה בירושלמי שקלים פ"א ה"ו, וע"ש ביפה מראה וכן מובא בתנחומא שם ובתנחומא נשא ובמדרש שו"ט מזמור נ"א. ובמדרש במ"ר פי"ב ועיין תוס' מנחות כ"ט ע"א ד"ה שלשה, ובתוס' חולין מ"ב ע"א ד"ה זאת. (קמה) כמין מטבע של אש, עפ"י הפסיקתא יסד הקליר בפיוט לפ' שקלים

כל העובר (שם) (קמו) ר' יודה ור' נחמיה [ר' יודה] אמר (קמז) כל דעבר בימא יתן, ור' נחמיה אמר (קמח) כל דעבר על סטמיא יתן.

(קמט) מחצית השקל (שם) ר' יודה ור' נחמיה. (קנ) לפי שחטאו בחצי היום לפיכך יתנו מחצית השקל, דעביד שיתא (קנא) גרמיסין. (קנב) ר' יהושע בר נחמיא אמר בשם ר' יוחנן בן זכאי, לפי שעברו על עשרת הדברות לפיכך יהא כל אחד ואחד נותן (קנג) עשרה גרה. (קנד) ר' ברכיה ור' לוי בשם ר' שמעון בן לקיש אמר, לפי שמכרו (קנה) בכורה של רחל בעשרים כסף, לפיכך יהא כל אחד ואחד פודה את בנו הבכור בעשרים כסף. (קנו) ר' ברכיה בשם

ר'

הערות ותקונים.

שקלים מעתיק פלוסים, צורת מטבע כמו אבי אתה וכו', עיין שם במפרש במחזורים ישנים, שהביא את הפסיקתא, וכן בפיוט אומן בשמעו, כמין מטבע אש הראהו במחזה וגם בפיוט אל מתנשא, והראהו כמין מטבע של אש במחזה וגם הכל יתנו כזה. (קמו) ר' יודן ור' נחמיה. גרסה בירושלמי שקלים פ"א ה"ד, ובכ"י אקספארד חסר מן ר' יודה עד ר' יודה, במאמר שאחר זה, על הכתוב מחצית השקל, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי. (קמז) כל דעבר בימא. עפ"י המאמר הזה נולד הטעות אשר ראינו בהערה קמ"ג ע"ש, ובתנחומא חסר מאמר ר' יודה הלזה, ומתחיל מיד מאמר ר' נחמיה כל העובר על הפקודים כל העובר על סכומיא יתן, וראוי להשלימו עפ"י הפסיקתא והירושלמי. (קמח) כל דעבר על סטמיא הוא ט"ס וצ"ל **סכומיא**, כי נתחברו במקרה אותיות כ' ו', ונעשתה מהם ט', ובכ"י כרמולי סממניא, וגם שם צריך לתקן כן, ובכ"י אקספארד חסר מאמר דר' יודה ור' נחמי', כמו שהערותי בהערה קמ"ו, ובירושלמי שקלים הנוסחא כל דעבר על פקודייא יתן, ופי' המאמר הבאתי לעיל הערה קמ"ג. (קמט) מחצית השקל כו', גרסה בירושלמי שקלים פ"ב ה"ד. ומובא גם בתנחומא תשא, אך בתנחומא הוא בלי שמות האומרים, אבל בילקוט כי תשא בשם התנחומא, מובא לנכון בשם האומרים כראש. (קנ) לפי שחטאו בחצי היום, פה חסר וכצ"ל ר' יודה ור' נחמי' ר' יודה אמר לפי שחטאו בחצי היום, לפיכך יתנו מחצית השקל, ור' נחמיה אמר לפי שחטאו בשש שעות ביום, לפיכך יתנו מחצית השקל, דעביד שיתא גרמיסין, ונאמר לנכון בירושלמי שם, ובכ"י כרמולי, ואקספארד, ובתנחומא, הלשון משובש, ויש לתקן שם עפ"י הפסיקתא, ובפי' יוצר לפרשת שקלים במחזורים ישנים, בפיוט הכופר דעו דרשו מעל ספר, הביא שם המפרש, את מאמר הפסיקתא. (קנא) גרמיסין, בכ"י כרמולי תרמיסין בטעות, ובירושלמי, ובכ"י אקספארד, המלה נכונה ובערוך ערך גרמס, הביא המאמר הזה בשם הילמדנו פר' כי תשא, אין ספק, כי ציין גם הפסיקתא, אך נשמטה משגגת המעתיק, והמלה הזאת היא יונית *γραμμάριοι* כמ"ש המוספי, ופי' מין משקל שהוא חלק כ"ד באונקיא (Unze), א"כ משקל מחצית השקל רביע אונקיא. וכן בערך אסתרא כתב המוסיף, משקל בקע לגלגלת, שנים דרכמים, כמאמר יוסיפון כי באונקיא שמונה דרכמים, ובכל דרכמים שלשה גרמסין יונים, וזה תרגם ירושלמי, בקע שתא גרמסין. (קנב) ר' יהושע כו', כ"ה בירושלמי שם, ובכ"י כרמולי, ואקספארד, ובילקוט כי תשא בשם התנחומא, אולם בתנחומא עצמו ר' יוחנן אמר, והוא טעות. (קנג) עשרה גרה, בתנחומא מוסיף שהוא מחצית השקל, ומדרש ר"י בר נחמי' הלזה, הוא לתרץ למה זה פירש הכתוב, עשרים גרה השקל, לכן הורה לנו, שאף על המספר הזה הקפיד הכתוב, באשר מחציתו הוא עשרה, וזה לעונש על שעברו על עשרת הדברות. (קנד) ר' ברכיה כו', כ"ה בכ"י אקספארד, וכרמולי, ובירושלמי, ובילקוט כי תשא בשם התנחומא, אבל בתנחומא בעצמו הגי' בטעות רשב"ל אמר. (קנה) בכורה של רחל, הוא תואר מליצה על יוסף, וכן הוא במדרש במ"ר פ"ד ולקחת חמשה שקלים וגו' אמר הקב"ה אתם מכרתם בכורה של רחל, זה יוסף, בכ' כסף שהם ה' שקלים, לפיכך יהא כל אחד ואחד מכם פודה בנו הבכור ה' סלעים במנה צורי ע"כ. וכן ראיתי במדרש ב"ר פפ"ד, וחסר שם ההתחלה וכצ"ל [וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף], אמר הקב"ה אתם מכרתם בנה [צ"ל בכורה] של רחל, בעשרים כסף מעות שהן חמש סלעים, לפיכך יהא כל אחד ואחד מפריש ערך בנו חמש סלעים במנה צורי ע"כ, ועיין בכורות מ"ט ע"ב במשנה ובגמ' שם, א"ר אסי מנה של צורי. ועי"ש בתוס' ד"ה אמר. (קנו) ר' ברכי' בשם ר' לוי, זה

טעות

ר' לוי אמר, לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף. ונפל לכל אחד ואחד (קנז) טבע, לפיכך יהא כל אחד ואחד מהם נותן שקלו טבע:

(קנח) ר' יודה בר סימון בשם ר' יותנן. שלשה דברים שמע משה מפי הגבורה, ונבהל ונרתע לאחוריו, בשעה שאמר לו, ועשו לי מקדש (שמות כ"ה ח') אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע, הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח' כ"ז) ואתה אמרת ועשו לי מקדש. (קנט) אמר לו הקב"ה משה לא כשאתה סבור, אלא (קס) עשרים קרשים בצפון, ועשרים בדרום, (קסא) וח' במערב, ואני יורד (קסב) ואצמצם שכינתי ביניהם למטה. דכתיב (שמות כ"ה נ"ב) ונועדתי לך שם. ובשעה שאמר, את קרבני לחמי לאשי (במדבר כ"ח ב') אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם מכנים אני כל חיות שבעולם (קסג) יש בהם העלאה אחת, או כל העצים שבעולם יש בהם העלאה אחת, שנא' ולבנון אין די בער וחייתו אין די עולה (ישעיה מ' י"ו) אמר לו הקב"ה משה. לא כשאתה סבור, אלא ואמרת להם זה האשה אשר תקריבו לה' וגו' (במדבר כ"ח ג') (קסד) ולא שנים בבת אחת. אלא אחד בשחרית. ואחד בין הערבים, שנא' את הכבש אחד וגו' (שם שם ד'). ובשעה שאמר ונתנו איש כופר נפשו וגו', (שמות ל' י"ב) אמר משה

לפני

הערות ותקונים.

טעות וצ"ל כמו שהוא בירושלמי, ר' פנחס בן לוי ובכ"י אקספארד ר' פנחס בשם ר' לוי, ובתנחומא חסר מאמר הראשון המובא בשם רשב"ל וכך נאמר שם רשב"ל אמר לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף ונטל כל אחד ואחד מטבע לפיכך יתן כל אחד ואחד מטבע, והוא המאמר מר' פנחס בשם ר' לוי, ואין ספק כי הוא משגגת המעתיק, שדלג מן בעשרים כסף, במאמר הראשון עד בעשרים כסף במאמר השני, לכן פתח רשב"ל אומר, וסיים בדברי ר' פנחס בשם ר' לוי, ולעומת זה הביא הילקוט ריש כי תשא בשם התנחומא, מאמר ר' ברכיה בשם רשב"ל (שהוא המאמר החסר בתנחומא) והשמיט מאמר השני (מ"ר פנחס בן לוי) עינינו הרואות כי השערתי נכונה, שהי' בתנחומא, אך נשמט בהעתקה, ומה שאירע להתנחומא, במאמר הראשון, אירע להילקוט במאמר השני, ואולי בכונה השמיט המעתיק בתנחומא המאמר מר' ברכיה כי אין ענינו לכאן, לענין מחצית השקל, ומובא רק בירושלמי ובפסיקתא בדרך אגב, יען דבעי לאתויי מאמר דר' פנחס, שניתן טעם דשקלים לפי שמכרה בכורה כו', מייתי ג"כ מאמר דר" ברכיה הדומה לו, שנותן טעם לפדיון בכור. (קנז) טבע, כ"ה בירושלמי שם. אולם בירושלמי שקלים הנדפס בש"ס בבלי הגי' טיבעה, ופי' המלה הוא בקע, עיין ערוך ערך טבע א', ובכ"י כרמולי, ואקספארד, הגי' מטבע. ובמדרש ב"ר פפ"ד, אמר ר' יהודה בר סימון, אמר הקב"ה לשבטים אתם מכרתם בנה [צ"ל בכורה] של רחל בעשרים כסף, לפיכך יהי' כל אחד ואחד מגיעו בקע לגלגלת, הה"ד בקע לגלגלת מחצית השקל. ע"כ ויש לתקן שם שצ"ל ר' פנחס בשם ר' לוי, כמו שהוא בירושלמי, והשם ר' יודה בר סימון הוא בטעות, ממאמר שאחר זה. (קנח) ר' יודה בר סימון, נשנה בפסקא את קרבני לחמי, ובפסיקתא רבתי פט"ז, ובתנחומא פ' נשא, ובמדבר רבה פי"ב, ומדרש שו"ט מזמור צ"א, וילקוט תרומה רמז שס"ה, אבל בתנחומא כי תשא חסרים המלות „בשם ר' יוחנן" ומובא לנכון בתנחומא נשא, במאמר המתחיל ילמדנו רבינו כמה דברים קדמו למעשה בראשית. (קנט) א"ל הקב"ה כו', כ"ה בתנחומא פ' כי תשא, אבל בתנחומא פ' נשא שם, הלשון משונה מאד, וזה אות נאמן כי מאמר תנחומא כי תשא בפסיקתא מקורו, ומאמר תנחומא מפ' נשא לקח מילמדנו, ועיין שמות רבה פל"ד, ובמ"ר פי"ב. (קס) עשרים קרשים, במדרש שו"ט מזמור צ"א, בטעות עשר אמות בצפון ושמונה במערב, צ"ל כמו שהוא לפנינו. (קסא) וח' במערב, בכ"י כרמולי, ובתנחומא פר' כי תשא, נוסף עוד וח' במזרח, והוא טעות דמוכח, כי במזרח לא היו קרשים כי אם פרוכת, לכן איננו פה לפנינו, ולא בכ"י אקספארד, גם איננו בפסקא את קרבני, ולא בשמ"ר פל"ד, ושו"ט שם, גם לא במדרש במ"ר פי"ב. (קסב) ואצמצם שכינתי, עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן במוסף לפ' שקלים נח בשככם וגם יש די. (קסג) יש בהם כו' הוא בלשון בתמיה, וכ"ה בכ"י כרמולי, ואקספארד, אבל בתנחומא הגי' אין בהם העלאה אחת, ובכל העצים שבעולם אין בהם הבערה אחת. (קסד) ולא שתים בבת אחת, בתנחומא

תשא

לפני הקב"ה, רבש"ע מי יוכל ליתן פריון נפשו, שנ' אח לא פדה יפדה איש וגו' ויקר פריון נפשם. (תהלים מ"ט ח') א"ל הקב"ה למשה לא כשאתה סבור, אלא זה יתנו, כזה יתנו, (קס) א"ר אבין כמין מטבע של אש הוציא הקב"ה מתחת כסא הכבוד שלו, והראה למשה, וא"ל זה יתנו.

(קסו) ר' הונא בשם ר' אמר, שדי לא מצאנוהו שגיא כח (איוב ל"ז כ"ג) (קסז) לא מצינו כח גבורתו של הקב"ה, ואין הקב"ה בא בטרחות על ישראל, וכיון ששמע משה כך, התחיל משבח בישראל ואמר, אשרי העם שככה לו וגו' (תהלים קמ"ד ט"ו) אשרי שאל יעקב בעזרו וגו' (שם קמ"ו ה').

(קסח) (בספר רומי) [כתיב פקד את בני לוי. (במדבר ג' ט"ו) וכתיב אך את מטה לוי לא תפקור, אמר הקב"ה כשתפקר אותם, אל תפקרם עם בני ישראל, אלא בלבד, לפיכך כשעשו ישראל אותו מעשה לא נמנו עמהם. (קסט) שנאמר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי (שמות ל"ב כ"ו) א"ר יהודה הלוי בר שלום, (קע) למוד הקב"ה לפקוד שבט לוי בכל מקום כשהן קטנים, כשירדו ישראל למצרים נמצאו כולם ששים ושש, שנאמר כל נפש (קעא) ששים ושש (בראשית מ"ו כ"ו) וכתיב כל הנפש [לבית יעקב] הבאה מצרימה שבעים (שם שם כ"ז), א"ר לוי בשם ר' שמואל בר נחמן, (קעב) יוכבד נמנית במעי אמה, (קעג) וכן בעולה גולה בקשו (קעד) כ"ד משמרות ולא מצאו שלימין, ונמצא מספר בגוי (עזרא ב' ב') עמהם. מהו מספר בגוי, שנמנה במעי אמו, לפי שלמוד הקב"ה, (קעה) להיות מונה השבט הזה במעי אמו, א"ר ברכיה הכהן, (קעו) השרף הזה אינו מספיק לצאת עד שמספיגין אותו, כך היתה אמם של אלו, אמה של יוכבד היתה מעוברת בכניסתה למצרים, ונימנית עמהם וכן אמו של מספר בגוי, היתה מעוברת ונמנה עמהם שנאמר אשר באו עם זרובבל ישוע נחמיה שריה רעליה [מרדכי] בלשון מספר בגוי (עזרא ב' ב'), (קעז) וכן כל שבטו של לוי אמר הקב"ה מבן חודש ולמעלה

הערות ותקונים.

תשא, יש פה הוספת דברים. (קסה) א"ר אבין, נ"ל א"ר מאיר, וכן הוא בכ"י כרמולי, והוא המאמר המובא לעיל, עיין הערה קי"ד, ובכ"י אקספארד, ובתנחומא, חסר המאמר הזה, ואיננו מחסור, באשר ישנו כבר למעלה. (קסו) ר' הונא בשם ר'. וכ"ה בכ"י אקספארד וצ"ל בשם רב, ונאמר לנכון בירושלמי ברכות פ"ט ה"א. ובכ"י כרמולי בר"ת בש"ר, והכונה בשם רב, וכ"ה לנכון בתנחומא כי תשא ובפסקא את קרבני לחמי ובפסיקתא רבתי פט"ז אשר היא העתקה נאמנה מפסקא דאת קרבני מפסיקתא דילן. (קסז) לא מצינו כח גבורתו של הקב"ה, עיין שמ"ר פל"ד, מי ששומע הפסוק הזה אומר. שמא חירופים הוא חס ושלום, אלא כך אמר אליהו לא מצינו כח גבורתו של הקב"ה עם בריותיו שאין הקב"ה בא בטרחות עם בריותיו, לא בא על האדם אלא לפי כחו, ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, ביוצר לפ' שקלים, בפיוט אומן בשמעו, למדנו זה יתנו ולא יתמתנו ולכל יתנו את אשר נתנו יה לא מנאנוך שגיא כח. (קסח) בספר רומי, כ"ה בכ"י של הרשד"ל אבל בכ"י כרמולי, וכ"י אקספארד, כלתה פה פסקא דשקלים ודרשותיה, ואין כל זכר מאומה מכל הכתוב מכאן עד סופו, והמאמר הזה ישנו בתנחומא פ' במדבר, במאמר המתחיל פקוד את בני לוי, ועיין במדבר רבה פ"ג. (קסט) שנאמר מי לה' וגו', בתנחומא שם סיים, לכך אמר ליה הקב"ה למשה פקד את בני לוי. (קע) למוד הקב"ה, עיין תנחומא שם פ' במדבר, גם ישנו במדרש ב"ר פצ"ד ע"ש. (קעא) שנאמר ששים ושש, בתנחומא שם סיים, ושני בניו של יוסף, ויוסף, הרי ע' חסר א'. (קעב) יוכבד נמנית, עיין בב"ר שם יוכבד עיבורה בארץ כנען ולידתה בארץ מצרים הה"ד ושם אשת עמרם יוכבד וגו'. ועיין ב"ב קכ"ג ע"ב אמר ר' חמא בר חנינא זו יוכבד שהורתה בדרך ולידתה בין החומות ע"ש ברש"י ובמהרש"א בחדושי אגדות. (קעג) וכן בעולה גולה, זה חסר בב"ר ותנחומא שם. (קעד) כ"ד משמרות, עיין ירושלמי פסחים פ"ד ה"א ובבלי תענית כ"ז ע"א ועיין בהג' הלכות סופרים סימן ע"ה (דף קמ"ב ע"א דפוס ווינציאה). (קעה) להיות מונה השבט הזה במעי אמו, עיין בב"ר שם שסיים הה"ד לידותון בני ידותון וגו'. (קעו) השרף הזה, כ"ה בב"ר שם, ותנחומא שם, ופירושו הוא כשרף הנוטף מיעני הקטף וברגע החלו לצאת מן העץ ממהרים לקבלו בספוג, לבל תלך טפה אחת לאבדון מרוב יקרו. (קעז) וכן כל שבטו של לוי, עיין בתנחומא

ולמעלה תפקדם (במדבר ג' ט"ו) א"ל וכי יכול אני לחזור בחצרותיהן, ובפתחיהן, לספור כל אחד ואחד, א"ל הקב"ה מספרם כמספר (קעח) לגיון שלי, (קעט) א"ר ברכיה הכהן כ"ב אלף מלאכים ירדו ביום מתן תורה. כמחנה לויה, שהן כ"ב אלף, א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום, א"ל הקב"ה למשה (קפ) מנה אתה שלי. ואני שלך, מלמד שהיה הולך על פתחי הלויים, ומקדמת השכינה ואומרת לו חמשה תינוקת באהל זה, ועשר באהל זה, הה"ד ויפקוד אותם משה על פי ה' (שם שם י"ו) כשם שאמר לו הקב"ה].

חסלת פרשת שקלים.

הערות ותקונים.

שם, יש הוספת דברים, אמר ר' שמעון בן לוי עם שאמה נכנסה לפתח מצרים כו'. (קעח) לגיון שלי, בתנחומא חסר מן א"ל הקב"ה עד א"ל הקב"ה אתה עושה את שלך ואני עושה את שלי, ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לפ' שקלים בפיוט אומן בשמעו, יקר שלישי (שבט לוי) בתוכם לא הופקד כי לגיון מלך לבדו נפקד. רמוס מבטן להפקד במשמרת הקודש, ובנאו ופקדיו נמנים מבן חודש. (קעט) א"ר ברכי' הכהן. עיין בפסקא דהחודש השלישי ותמצא דרוש ר' ברכיה על הכתוב רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ועיין פסיקתא רבתי פכ"א סימן ז'. עשרים ושנים אלף של מלאכי השרת ירדו עם הקב"ה על הר סיני כו' ע"ש. (קפ) מנה אתה שלי ואני שלך, בתנחומא שם, א"ל הקב"ה אתה עושה את שלך, ואני עושה את שלי.

פסקא ג'.

פרשת זכור.

(א) זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כ"ה י"ז), כתיב לץ תכה ופתי יערים (משלי י"ט כ"ה) לץ תכה זה עמלק, ופתי יערים זה יתרו, בשעה שבא עמלק להלחם עם ישראל. מה כתיב, ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים, (שמות י"ז ח') (ג) על ידי שריפו ידיהם מן התורה ומן המצות, שהכתוב אומר,
ויקרא

הערות ותקונים.

(א) זכור וגו', היא הקריאה למפטיר פ' זכור שהיא שבת שנייה, לארבע פרשיות, ועיין הערה א' לפסקא דשקלים, מה שהערותי בשם. (ב) כתיב לץ. מובא בילקוט בשלח רמז רס"ב בשם הפסיקתא במאמר המתחיל הכני עומד, עד פרק כהדין זחלא וגם הסיום פרק כהדין זחלא וכו' מהפסקא הזאת, עיין הערה נ"ח ובכ"י כרמולי, ובכ"י אקספארד, חסר התחלת הפסקא, ומתחיל במאמר שלאחריו, יזכר עון אבותיו וכי אבותיו של עשו רשעים היו וכו', ועפ"י דרש הפסיקתא הזה, יסד הפייטן בפ' זכור, לץ הכה ופתי העמים, כלל להתיחס כדיני עמים, והתרו לכן אותו להחליף מלת הערים, בהעמים, וכוונתו שנתחבר לעם הנבחר, ונכונים דברי המפרש שם שנוסד על דרש חז"ל לץ תכה זה עמלק ופתי יערים זה יתרו, אך מה שאמר שם כי כן דרשו חז"ל במכילתא דבשלח, ותנחומא פ' יתרו, טעות הוא בידו, כי אין כל רושם מן הדרש הזה במכילתא ולא בתנחומא, אך באשר ראה בילקוט שם, רשום על המאמר שלפני זה, שהוא ממכילתא, חשב כי גם המאמר הזה במכילתא מקורו, אבל באמת איננו שם, ורק בפסיקתא דילן נמצא ומתנבתו. (ג) ע"י שריפו ידיהם, כדרש נוטריקון, רפידים רפה ידים, וכ"ה בש"ס בכורות (ה' ב') סנהדרין (ק"ו
א'

ויקרא שם המקום מסה ומריבה (שם שם ז') התחיל הקב"ה צווח, על ריב בני ישראל. ועל נסותם את ה' (שם), (ד) וכן משה צווח ואומר, מה תריבון עמדי, ומה תנסון את ה', (שם י"ז ב'), אמר ר' לוי, (ה) למה היו בני ישראל דומין, לאחד שהיה לו בן, והרכיבו על כתיפו, והיה מוליכו בשוק, והיה הבן רואה דבר של חפץ, ואומר לאביו קח לי זה, והוא לוקח לו, פעם ראשונה, ופעם שנייה, ופעם שלישית, ראה הבן אדם אחד א"ל ראית את אבי, א"ל שוטה. אתה רוכב על כתיפי, וכל מה שאתה מבקש אני לוקח לך, ואתה אומר לזה, ראית את אבי, מה עשה אביו, השליכו מעל כתיפו. בא כלב ונשכו. כך כשיצאו ישראל ממצרים, הקיפן הקב"ה בשבעה ענני הכבוד. שנ' יסובבנהו יבוננהו (דברים ל"ב י') בקשו מן, נתן להם, שליו, נתן להם, כיון שנתן להם כל צורכיהם, התחילו מהרהרין ואומרים, היש ה' בקרבנו אם אין, (שמות י"ז ז') אמר להם הקב"ה, הרהרתם עלי, חייכם שאני (ו) מודיע לכם, הרי הכלב בא ונושך אתכם, ואי זה. זה עמלק, שנאמר ויבא עמלק וילחם עם ישראל (שמות י"ז ח'), לכך נאמר זכור את אשר עשה לך עמלק:

(ז) כתיב ויאמר משה אל יהושע (שם שם ט') ולמה אמר ליהושע, מפני שבא (ח) משבטו של יוסף. וכתיב והיה בית יעקב אש, ובית יוסף להבה. וגו' (עובדיה א' י"ח) (ט) תצא להבה מבית יוסף [ותאכל] קש של בית עשו, (י) זה יהושע שהרג לעמלק, שנא' ויחלוש יהושע [את עמלק] (שמות י"ז י"ג). (יא) מחר אנכי נצב, (שם שם ט') מכאן שהצדיקים (יב) מסכימין לצרכי צבור, אנכי (יג) נצב, בתפלה, כמד"א וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם (שם ל"ד ה'). על ראש, (שם י"ז ט') אני מזכיר (יד) זכות אבות העולם, שנא' כי

מראש

הערות ותקונים.

א') ר"י אומר שרפו עצמן מדברי תורה, וכן הוא אומר לא הפנו אבות על בנים מרפיון ידים. וכן במכילתא בשלח שנינו, ויבא עמלק אחרים אומרים אין רפידים אלא רפיון ידים, לפי שרפו ישראל ידיהם מדברי תורה וכו', וכן מובא בתנחומא פ' בשלח, והמאמר שם ויבא עמלק ר"א בן חסמא אומר וכו' הוא מהמכילתא, ועפ"י הפסיקתא הזאת, יסד הפייטן ביוצר לפ' זכור, תמימים בעודם בסין רפודים, קפצו ידים רפות ברפידים. (ד) וכן משה, בילקוט חסר עד אמר ר' לוי, וזה ע"י שגגת המעתיק, שקפץ מן את ה' הראשון להאחרון. (ה) למה היו בני ישראל דומין, המשל הזה מובא בשמות רבה סוף פכ"ו, וברש"י (שמות י"ז ח'), ועיין בפדר"א פמ"ד, שם תמצא משל אחר. (ו) מודיע לכם. כ"ה בילקוט שם. ואולי צ"ל מריע לכם. (ז) כתיב ויאמר משה, מובא בילקוט בשלח רמז רס"ד, בשם הפסיקתא. (ח) משבטו של יוסף, בגמרא זבחים כ"ד ע"ב הנה שמענוה באפרתה זה יהושע דקאתי מאפרים, וכן במדרש ב"ר פנ"ז יהושע משל אפרים ובשמ"ר פמ"ח, יהושע שהוא בא מיוסף. (ט) תצא להבה מבית יוסף כו', לזה המאמר, כוונו חז"ל, ב"ב קכ"ג ע"ב, באמרם שאין זרעו של עשו נמסר, אלא ביד זרעו של יוסף, שנאמר ובית יוסף להבה. (י) זה יהושע שהרג כו', בילקוט שם, נוספו דברים רבים, אשר אינם פה. (יא) מחר אנכי נצב, מובא בילקוט רמז רס"ד, ובזה, יתחמו במכילתא פ' בשלח דף ל"ו ע"א בשם הפסיקתא. (יב) מסכימין צ"ל מסכימים, ונאמר לנכון בילקוט שם, ודרש מן מלת נצב, שהוא לשון עבר והיה לו לומר מחר אתיצב ומוכח מזה שכבר היה נצב בהסכמה. ובזה תבין כוונת הפסיקתא פ' החודש ומדרש חזית בפ' דומה דודי לצבי, אלהים נצב בעדת אל ר' חגי בשם ר' יצחק אמר עומד אין כתיב אלא נצב מהו נצב איטימוס. המד"א, ונצבת לי שם על ראש ההר וכתיב והיה טרם יקראו וגו', ופי' המ"כ, מוכן ומזומן שם טרם בואם. (יג) נצב בתפלה, עיין רש"י שמות י"ז ט' שכתב, מחר בעת המלחמה אנכי נצב, צ"ל לדעתי, אנכי נצב [בתפלה]. (יד) זכות אבות העולם כו', זכות אמהות כו', מזה יופיע לנו אור בהיר, על פי מאמר המכילתא הסתום, פ' בשלח פ"א בפ' ויבא עמלק. „ומשה ואהרן וחור, לענין שאמרנו, להזכיר מעשה אבות ומעשה אמהות, שנאמר כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו" ע"כ. והכוונה על סיפא דקרא, אלו ראש הגבעה, כדרך המדרשים, שדורשים סיפא דקרא, ומביאים רק הרישא, ומ"ש „**לענין שאמרנו**" כוונתו כי בהתחלת המאמר,

על

מראש צורים אראנו (במדבר כ"ג ט'), הגבעה (שמות י"ז ט') אני מזכיר זכות אמהות, שנאמ' ומגבעות אשורנו, (במדבר שם) ומטה האלהים בידי (שמות שם), שיש בו (טו) שבעים שמות, אמר יהושע כמה גדולים יש כאן ברור הזה, אהרן וחור ושבעים זקנים, ולא צוה משה אלא לי, (טז) לא על העם צווני, אלא שראה שנופל בידי, מיד ויעש יהושע כאשר אמר לו משה להלחם בעמלק וגו' (שמות י"ז י'). ומשה אהרן וחור עלו ראש הגבעה (שם שם) (יז) מכאן לשלשה שצריכין לירד לפני התיבה, שליח צבור, ושנים מסייעין.

(יח) **ויחלוש** יהושע, (שם שם י"ג) רבותינו אמרו, הפיל עליהן גורלות (יט) כמד"א וכאשר יטילו חלשים על המנות, ארבעה שמות נקראו לגורל, חלש, פור, גורל, חבל, ובכולם לקו בני עשו. בחלש לקה עמלק, שנ' ויחלוש יהושע (שמות י"ז י"ג) בגורל ובפור, לקה המן, שנאמר הפיל פור הוא הגורל לפני המן, (אסתר ג' ז') בחבל, עתיד ללקות ארום, שנאמר חבלי יולדה יבאו לו, (הושע י"ג י"ג), לכך נאמר ויחלוש יהושע, וכיון ששמע יתרו כל הנסים האלו, שעשה הקב"ה במצרים ובעמלק, מיד בא ונתגייר, לכך נאמר, לץ תכה ופתי יערים (משלי י"ט כ"ה), מה שכרו (כ) זכו בניו לישב בלשכת הגזית, ולהמנות עם ישראל, (כא) שנ' יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכותים המה הקינים וגו' (דה"א ב' נ"ה).

כתיב זכור את אשר עשה לך עמלק, (דברים כ"ה י"ז) וכתוב אחד אומר לא תתעב אדומי כי אחיך הוא, (שם כ"ג ח') בא וראה שלא כמדת הקב"ה, מדת בשר ודם, מדת ב"ו, אם עשה לו חבירו (כב) [רעה], אינו זזה מלבו לעולם, אבל

הערות ותקונים.

על הכתוב אנכי נצב על ראש הגבעה, (שמות י"ז ט') דרש במכילתא שם, ראש אלו מעשה אבות, גבעה אלו מעשה אמהות, ואח"כ בפסוק עלו ראש הגבעה (שם שם י'). לא רצה להכפיל דבריו, וציין "לענין שאמרנו", ר"ל על הכתוב על ראש הגבעה, ולזה המאמר כיון רש"י ז"ל (במדבר כ"ג ט') שסיים "ע"י אבות ואמהות" ובעל שפתי חכמים שם אות ח' כתב, אבות קרוים צורים, ואמהות קרויות גבעות. ולא ראה דברי המכילתא שהדרש תסוב על ראש וגבעה, לא על צורים וגבעה. (טו) שבעים שמות. שבעים שמות להקב"ה, נזכר גם במדרש במ"ר פ' נשא סוף פי"ד, שבעים שקל בשקל הקודש, כנגד שבעים שמות, שיש לו להקב"ה, ועיין באותיות דר"ע, שבעים שמות יש לו להקב"ה, ועיין בבעל הטורים, סדר בהעלותך, מנה השבעים שמות שיש לו להקב"ה. (טז) לא על העם צווני, בילקוט לא על חנם צווני, והוא הנכון. (יז) מכאן לשלשה כו', וכן איתא בפדר"א פמ"ד, ומשה ואהרן וחור, מכאן אתה למד ששליח צבור אסור להתפלל, אם אין שם שנים עומדים, ובמכילתא פ' בשלח בפ' ויבא עמלק, ובתנחומא פ' בשלח, הנוסחא מכאן אמרו אין פוחתין משלשה בני אדם עוברין לפני התיבה בתענית צבור, וכן מובא ברוקח סימן ר"ג בשם המכילתא, ובתוס' ב"מ פ"ו ע"א ד"ה אוקמינהו, ובהרא"ש מגילה ריש פ"ק. ובטעות נרשם שם במס' תענית, כמו שהתעורר שם הרב בעל קרבן נתנאל אות ד'. וכן מובא במרדכי יומא, בשם פדר"א. ובטא"ח ה' תענית סימן תקס"ו הביא הדין הזה, בשם המדרש, ולא ציין מקומו. וכ"ה בש"ע או"ח סימן תקס"ו סעיף ז', ולזה המאמר כוון רש"י בפירושו (שמות י"ז י'). (יח) ויחלש יהושע כו', מובא בילקוט בשלח רמז רס"ה בשם הפסיקתא. (יט) כמד"א וכאשר יטילו חלשים על המנות, אין זה לשון הכתוב, כי אם לשון המשנה (שבת קמ"ח ע"ב) ומטילין חלשים על הקדשים בי"ט אבל לא על המנות ופי' שם בגמרא, (דף קמ"ט ע"ב) מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא, דכתיב חולש על גוים ע"כ, ולפ"ז יש לתקן שצ"ל ומטילין חלשים וכו' על המנות. ובילקוט בשלח רמז רס"ה, גם כן הלשון משובש. וכן יש לתקן שם על המנות, במקום על המכות. (כ) זכו בניו לישב בלשכת הגזית, עיין ספרי בהעלותך סימן ע"ח בפ' ויאמר משה לחובב, ומכילתא יתרו בפ' וישלח משה את חותנו. ועיין בסנהדרין ק"ד רע"א. ובדף ק"ו ע"א, וסוטה י"א ע"א, ועיין מהרש"א בחידושי אגדות, בסנהדרין דף ק"ד שטרח ליישב שני המאמרים מסנהדרין, שלא יהיו כסותרים. ומה יעשה למאמר שלפנינו, שבשביל שנתגייר זכו בניו לישב בלשכת הגזית. (כא) שנאמר יושבי יעבץ וגו', הכל מפורש בפירש"י סנהדרין ק"ד ע"א ובסוטה שם, ועיין בספרי בהעלותך שם. (כב) רעה, הוספתי המלה הזאת, החסרה לפי הענין.

כלוזין

אבל הקב"ה אינו כן, אלא היו ישראל משועבדים במצרים, שנאמר וימררו את חייהם בעבודה קשה (שמות א' י"ג) וכיון שיצאו ממצרים. בא עמלק מזרע עשו הרשע, ועשה כמה רעות לישראל, אעפ"כ אמר הקב"ה, לא תתעב ארומי כי אחיך הוא וגו'. א"ר לוי, למה הדבר דומה, למלך שעשה סעורה, והיה לו שני שונאים וזימן אותם, ואמר לאותם המסובין, קבלו את אלו שונאי, בסבר פנים יפות, וכן עשו, לאחר שאכלו ושתו, נטלו (כג) כלובין של ברזל, והיו סותרין בפלטין של מלך, (כד) [אמר להם המלך] לא די לכם, שצויתי עלכם לכבד אתכם, אלא אתם סותרים בפלטין שלי, ולא תדעו כבוד שעשיתי לכם, הוציאם והוקיעם, זה כנגד זה, וכן אתה מוצא אחר כל הרעות שעשו מצרים ואדום לישראל, צוה עליהם לא תתעב אדומי, אמר הקב"ה הוקיעם זה כנגד זה, שנ' מצרים (כה) לשמה תהיה ואדום למדבר שממה (יואל ד' י"ט) לכך נאמר זכור וגו'.

(כו) יזכר עון אבותיו אל ה' וגו' (תהלים ק"ט י"ד), וכי אבותיו של עשו רשעים היו, והלא צדיקים גמורים היו, אברהם זקנו, (כז) [יצחק] אביו, ואת אומר יזכר עון אבותיו אל ה', אלא חטא שחטא (כח) על אבותיו, את מוצא יצחק בא מכח (כט) אברהם, יצחק חי (ל) ק"פ שנים, (לא) ואברהם קע"ה שנים, (לב) ר' יודן בשם ר' איבו, ור' פנחס בשם ר' לוי, (לג) בתוך חמש שנים, (לד) שמנע מחייו של אברהם אבינו, עבר עשו הרשע, שתי עבירות קשות, בא על נערה כאורסה, והרג (לה) [את הנפש] הה"ד (לו) ויבא עשו מן השדה והוא עיף.

הערות ותקונים.

(כג) כלובין של ברזל, ענינו קרדומות, ותרגום קרדום (שם י"ג כ') כולבא, ואולי מזה במקרא כלפות (תהלים ע"ד ו'), בחילוף האותיות. (כד) אמר להם המלך, הוספתי, כי חסר לפי הענין. (כה) לשמה תהיה, נ"ל לשממה. (כו) יזכר עון אבותיו, בכ"י כרמולי, ואקספארד, פה הוא התחלת פסקא דזכור, כמו שהערותי לעיל הערה ב', וכל הדברים אשר בפסיקתא שלפנינו עד כה חסרים שם. והדרש הזה מובא בתנחומא פ' תצא, במאמר המתחיל זכור זש"ה יזכר עון אבותיו. ומובא בילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם התנחומא, ובילקוט תצא סוף רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא, ועיין בפסיקתא רבתי פ' זכור (דפוס ברעסלויא סימן ד') במאמר ר' תנחומא ביר' זש"ה יזכר וכו', דרש על הכתוב הזה דרשה אחרת, ובסגנון אחר. (כז) יצחק אביו, כן תקנתי, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי, אקספארד, תנחומא, ילקוט תהלים, ועיין בילקוט תצא שם, ונראה שחסר שורה שלימה מן יצחק קמא עד יצחק בתרא. (כח) על אבותיו, בילקוט תהלים שם, חסרה מלת על בטעות. (כט) אברהם. התנחומא תצא הנוסחא אבותיו. (ל) ק"פ שנים. בכ"י אקספארד, בטעות מאה ושמונה שנה נ"ל מאה ושמונים שנה. (לא) ואברהם קע"ה שנים, בתנחומא הגי' ואברהם לא חי אלא קע"ה שנים, והדברים האחרים אשר נוספו שם, מן ולמה כן שלא יראה חרפתו של עשו, עד ובתוך חמש שנים, נראים כהוספה חיצונית, ומלבד אשר אינם פה, אינם גם בילקוט שם בשם התנחומא, ולדברי הפסיקתא כוון רש"י בפי' (תהלים ק"ט י"ד) עון אבותיו, עון שהעוה על אבותיו, לאברהם שגרע חמש שנים מחייו. גרם לאביו כהיון עינים עכ"ל. (לב) ר' יודן בשם ר' איבו כו', נשנה במדרש ב"ר ס"פ ס"ג. בפ' ויבא עשו מן השדה, ושם נאמר ג"כ ורבנן בשם ר' סימון. גם שם מובא ראש המאמר בשמם את מוצא כו' ר' יודן בשם ר' איבו וכו', ועיין ב"ב דף ט"ז ע"ב ושם מובא בשם ר' יוחנן חמש עבירות עבר עשו הרשע ע"ש. וכן בתנחומא ריש שמות חמש עבירות עבר עשו הרשע כו'. אולם בתנחומא תצא נאמר, שתי עבירות כי המאמר הראשון משמות לקוח מגמרא כ"ב שהבאתי והמאמר האחרון מפ' תצא לקוח מהפסיקתא. (לג) בתוך חמש שנה, במדרש ב"ר הנוסחא יותר נכונה איתן ה' שנים שמנע הקב"ה מחייו, מפני שעבר עשו שתי עבירות כו'. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לפ' זכור, זכור איש אשר הגויע אב ללא עתו (ר"ל שגרם לאברהם למות חמש שנה קודם זמנו) ברנא ונגוב ונאוף ביעתי, גרע חמש שנה מחיתו, ע"כ, ולמאמר הפסיקתא כוון רש"י בראשית ט"ו ט"ו. (לד) שמנע, בתנחומא ובכ"י אקספארד שנמנעו, ובב"ר שם שמנע הקב"ה. (לה) את הנפש כצ"ל, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי, ואקספארד, ובתנחומא, וילקוט שם. ובמדרש ב"ר הלשון משובש, ויש לתקן עפ"י הפסיקתא. (לו) ויבא עשו מן השדה, פה חסר וכצ"ל ואין שדה אלא נערה מאורסה

עיף בראשית כ"ה כ"ט) ואין עיף אלא הורג, שנאמר אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים. (ירמיה ד' ל"א) (לז) ר' זכאי רבה אמר, (לח) אף [גנב], (לט) שנ' אם גנבים באו לך אם שודדי לילה, (עובדיה א' ה'), אמר הקב"ה אני הבטחתי לאברהם, ואתה תבא אל אבותך בשלום (בראשית ט"ו ט"ו), (מ) והדא שיבה טבא, טב ליה מתכנש בשלם, שנאמר כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס"ג ד'), ומה חטא חטא על אביו, (מא) גרם לו שכהו עיניו, מכאן אמרו כל המעמיד בן רשע, או תלמיד רשע סוף שעיניו כהות, בן רשע מאבינו יצחק, שנא' ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות, (בראשית כ"ז א') למה שהעמיד עשו הרשע, תלמיד רשע מאחיה השילוני, שנאמר ואחיה לא יכול לראות וגו'. (מ"א י"ד ד') (מב) למה שהעמיד לירבעם תלמיד רשע, (מג) ומה חטא חטא על אמו, (מד) ר' תנחום בר אבא, א"ר יהודה, ור' נחמיה, ורבנן, ר' יהודה אמר, אם כשהוא יוצא ממעי אמו (מה) חתך מיטרין שלה, שלא תלד, הה"ד על רדפו בחרב אחיו ושחת רחמיו

הערות ותקונים.

מאורשה, שנאמר (דברים כ"ב כ"ה) ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המאורשה, ונאמר לנכון בגמרא ב"ב ט"ז ע"ב ובכ"י כרמולי, וכ"י אקספארד. ותנחומא, וילקוט, ובמדרש ב"ר שם חסר הראיה מן הקרא ויבא עשו מן השדה ואין שדה אלא נערה מאורשה כו'. ולזה המאמר כוון רש"י בפי' בראשית שם. (לז) ר' זכאי רבה אמר, במדרש ב"ר שם, נאמר רבי אמר. (לח) אף גנב, מלת גנב, הוספתי בפנים, ונאמר לנכון בכל המקומות שרשמתי. (לט) שנאמר אם גנבים באו לך וגו', חסר בכ"י אקספארד ומה שהביא ראיה מהכתוב הזה, ר"ל כתיב באו לך, וכאן כתיב ויבא עשו, והוא דרך אסמכתא, כי הדרשה הזאת תמוה מאד. הלא מפורש בקרא דעובדיה, שבאו גנבים על עשו, ולא שעשו הוא הגנב. (מ) והדא שיבה טבא. טב ליה מתכנש בשלם. מוסב על סיפא דקרא תקבר בשיבה טובה בכ"י כרמולי, ואקספארד, ובילקוט תנא בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם התנחומא, הנוס' והדא הוא סבא טבא? רואה אני את בן בנו, מגלה עריות ושופך דמים, טב ליה להוא סבא, דמתכניש בשלום, שנאמר כי טוב חסדך מחיים, ובב"ר שם, זו הוא שיבה טובה? והוא רואה לבן בנו עובד ע"ז, ומגלה עריות ושופך דמים, מוטב לו שיפטר בשלום. זה הוא שכתוב כי טוב חסדך מחיים׳ ובתנחומא לפנינו פ' תבא, נוספו דברים רבים ע"ש. (מא) גרם לו שכהו עיניו, כן הוא בילקוט תבא בשם הפסיקתא, ובכ"י כרמולי ואקספארד, אולם בתנחומא שם הגי' שגרם לו שכהו עיניו בחייו, למה אמר הקב"ה שלא יהא יוצא לחוץ והבריות אומרים, זה נמה רשע, לפיכך כהו עיניו בחייו, ואריכות הדברים האלה, אינם בילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם התנחומא. ואיתא במדרש ב"ר פס"ה ותכהין עיניו מראות, אר"א בן עזריה, מראית ברעתו של רשע, אמר הקב"ה יהי' צדיק יוצא לשוק ויהון ברייתא אמרי, דין אבוה דההוא רשיעא, אלא הריני מכהה את עיניו, והוא יושב בתוך ביתו, הה"ד בקום רשעים יסתר אדם, מכאן אמרו כל המעמיד בן רשע או תלמיד רשע סוף שעיניו כהות, תלמיד רשע, מאחיה השילוני, שנאמר ואחיה לא יכול לראות, שהעמיד את ירבעם תלמיד רשע, בן רשע מיצחק, ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות ע"כ. ועיין (מגילה כ"ח ע"א) שם תמצא המאמר באופן אחר. (מב) למה שהעמיד לירבעם תלמיד רשע. עיין סנהדרין ק"ב ע"א. ופלא בעיני איך דייק שמפני שהעמיד לירבעם כהו עיניו הלא מפורש בקרא כי קמו עיניו משיבו, משמע מחמת הזקנה, ועיין ברד"ק שם. והביא ג"כ הדרש מהפסיקתא. (מג) ומה חטא חטא על אמו, מוסב על סיפא דקרא, וחטאת אמו על תמח, (תהלים שם). (מד) ר' תנחום בר אבא כו', בתנחומא מתחיל ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. ובכ"י כרמולי, ר' תנחום בר אבון ור' יודן ור' נחמיה ורבנן. ובכ"י אקספארד, ר' תנחום בר אבון ור' יודא ב"ר נחמיה ורבנן, נ"ל ור' נחמיה ורבנן. (מה) חתך מיטרין. כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט תבא, ובכ"י כרמולי מיטורין, ובתנחומא מיתרין, ובילקוט תהלים שם, הפך כמיטרון, וטעות הוא ונ"ל חתך מיטרין, ובב"ר פס"ג, ר' יודן בשם ר"ל, עיקר מטרין לא הוה לה, וגלף לה הקב"ה עיקר מטרון, והרב בעל הערוך בערך מטר הביא מאמר הפסיקתא שלפנינו, אך תחת מ"ש שם ובפסחים דזכור, צ"ל ובפסיקתא דזכור, והמלה יונית μήτρα (געבערמוטטער), ועפ"י הפסיקתא

(מו) רחמיו. (עמוס א׳ י״א), (מז) ור׳ נחמיה אמר, גרם לה שלא תעמיד י״ב שבטים, (מח) דאמר רב הונא, (מט) ראויה היתה רבקה להעמיד י״ב שבטים, מן הדין קרא, ויאמר לה שני גוים בבטנך (בראשית כ״ה כ״ג), הרי תרין, ושני לאומים, (שם) הרי ארבעה, ולאום מלאום יאמץ, (שם) הרי שיתא, ורב יעבוד צעיר (שם) הרי תמניא, וימלאו ימיה ללדת והנה תאומים, (שם שם כ״ד) הא עשרה, ויצא הראשון אדמוני, (שם שם כ״ה) הא אחד עשר, ואחרי כן יצא אחיו, (שם שם כ״ו), הרי שני עשר, ואית דמייתי לה, מן הדין קרא, ותאמר אם כן למה ז״ה אנכי (שם שם כ״ב) ז״ן שבע, ה׳ חמש, הרי י״ב, (נ) ורבנן אמרין, גרם לה שלא תצא מטתה ברבים, את מוצא בשעה שמתה רבקה, אמרין מאן יפוק קומה, אברהם מת, יצחק עיניו כהות, ויושב בתוך הבית, (נא) יעקב ברח מפני עשו, יפוק עשו רשיעא (נב) קורהדיהון [קומה, דיהון] ברייתא אמרין, (נג) ליטין ביזיא דהכדין אוניק, מה עשו הוציאוה בלילה, א״ר יוסי בר חנינא, לפי

הערות ותקונים.

הפסיקתא הזאת, יסד הפייטן לפי׳ זכור, בפיוט אזכיר סלה זכרון מעשים, זכר שנאת אבותיו הקדר, תעלת אמו בלי להעדר, טרף אף וישחת רחם, וחומתו (תואר מליצי לאמו אשר יחמתהו) מקלוט בהריון יחם. ע״כ. ולמאמר הפסיקתא כוון רש״י בפי׳ תהלים ק״ט י״ד. (מו) רחמיו, בכ״י כרמולי ובתנחומא שם ושחת רחמיו, רחמו כתיב, בספרים שלנו אינו כן, וחולק על המסורה. (מז) ור׳ נחמיה אמר, בתנחומא שם, וכן בילקוט תהלים בשם התנחומא, יש לפני מאמר ר׳ נחמיה, מאמר ר׳ ברכיה, לא תאמר אחר שיצא ממעי אמו, אלא עד כשהוא יוצא ממעי אמו זריתיה מתותה לקבליה, מה טעם זורו רשעים מרחם, ע״כ בראשונה חשבתי כי איננו מלשון התנחומא, אך הוא הוספה חיצונית, מן מדרש ב״ר פס״ג, על ויתרוצצו הבנים בקרבה, אולם אחרי שובי נחמתי, כי מצאתי בערוך ערך זרת, שכתב וז״ל: בב״ר פד״מ [נ״ל פס״ג] ויתרוצצו הבנים, ובפסיקתא דזכור, עד שהוא במעי אמו זרתא מתותה לקובליה, פי׳ זרתו ומגרפו מתוח לנגדו. עכ״ל, מזה נראה שהי׳ כן לפני הרב בעל הערוך בפסיקתא דילן, וכן בילקוט תצא מובא המאמר הזה בשם הפסיקתא, וכן ראיתי שמובא לנכון בכ״י כרמולי, ואקספארד, רק בכ״י אקספארד, בטעות מחותה נ״ל מתותה, וכן יש לתקן שם במקום ומה טוב, נ״ל ומה טעם. (מח) דאמר רב הונא, בב״ר פס״ג, תני בשם ר׳ נחמיה, ובילקוט תצא בטעות ר׳ נחמן, ובב״ר שם מובא בשם רב הונא מאמר אחר ע״ש. (מט) ראויה היתה רבקה, כ״ה בתנחומא תצא שם, ובב״ר שם, גם בתנחומא פ׳ ויחי, פסוק כל אלה שבטי וגו׳. (נ) ורבנן אמרין, מובא בתנחומא שם, ובילקוט וישלח רמז קל״ה בשם הפסיקתא, ובילקוט תצא רמז תתקל״ח גם בשם הפסיקתא, והרמב״ן פ׳ וישלח בפ׳ ותמת דבורה, הביא את המאמר הזה, וכתב מצאתי באלה הדברים רבה פ׳ כי תצא, אולם לפנינו אין כל זכר מזה במדרש דברים רבה, אך בתנחומא תצא ישנו. (נא) יעקב ברח. בתנחומא, יעקב הלך לפדן ארם. (נב) קוריה דיהון, תקנתי בפנים שנ״ל קומה, דיהון. ומלת קומה מוסב למעלה, ומלת דיהון מוסב למטה, וכ״ה בילקוט תצא בשם הפסיקתא, ובכ״י אקספארד. אולם בתנחומא הנוס׳. יפיק עשו רשיעא קמה. וימרון לייטון ברייתא וכו׳, המלות מסורסות ונ״ל וימרון ברייתא, לייטון וכו׳. ובכ״י כרמולי, הנוסחא יפוק עשיו רשיעא הדין ברייתא אמרין לייטין הדין דרייא [נ״ל דדייא] דהכדין ינקין: (נג) ליטין בזיא דהכדין אוניק, כ״ה בילקוט וישלח רמז קל״ה בשם הפסיקתא, ובילקוט תצא, אמניק בטעות, ונ״ל אוניק, ובכ״י אקספארד ליטין בזייתא. דא דכדין איתקין נ״ל דהכדין אוניק, ובתנחומא תצא וימרון לייטין ברייתא (עיין הערה כ״ב שנ״ל וימרון ברייתא) בזייתא כדין ינקון, ובתנחומא שם נוספו הדברים האלה, שלא יהא עשו יונק לפניה, ויהו הכל אומרים ארורים שדים שהניקו רשע, וזה איננו מגוף הספר, כי אם פירוש המאמר הארמי, אשר כתב איזה מעתיק, ואח״כ הביאוהו פנימה, לכן איננו לא בפסיקתא פה, ולא בילקוט תהלים רמז תתס״ח בשם התנחומא. ובערוך ערך בז א׳ כתב, וז״ל לייט בזא דבן [נ״ל דכבן] אוניק, בב״ר בריש פ״ה [נ״ל בסוף פ״ה] ובירושלמי בפ״ק [ה״ז] דכלאים, לענין ארורה האדמה, ובפסיקתא דזכור לענין עשו פי׳ לשון יון (?) שדים בתייאה עטיניו מלאו חלב (איוב כ״א כ״ד) תר׳ בזוהי איתמליאו

חלבא

לפי שלא יצאה מיטתה ברבים, (נד) אף הכתובים לא פרסמו מיתתה, אלא מן הצד, הה"ד ותמת דבורה מינקת רבקה וגו', ויקרא שמו אלון בכות, (בראשית ל"ה ח), מהו אלון בכות, א"ר יונתן (נה) לשון יוני הוא, אלון תרי, שתי בכיות בכו, עד שיעקב יושב ומשמר אבלה של (נו) מיניקתו, באת לו בשורת אמו, הה"ד וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם (נז) ויברך אותו, (שם שם ט') מה ברכה ברכו, ר' אחא בשם ר' יונתן אמר, ברכו ברכת אבלים, אמר הקב"ה אבוהי שלים ליה ביש, אימיה שלים ליה ביש, אחוהי שלים ליה ביש, אבוהי [סביה] שלים ליה ביש, אתון שלים ליה ביש, אלף אנא שלים ליה ביש, (נח) תהא כזכיר שמו מלמטה, ואני מוחק שמו מלמעלה, יהיו נגד ה' תמיד (תהלים ק"ט ט"ו) כל מה שעשה לנגדי, ויכרת מארץ זכרם (שם) הוי זכור את אשר עשה לך עמלק.

(נט) ר' תנחום בר חנילאי פתח, זכרונם משלי אפר וגו' (איוב י"ג י"ב) אמר הקב"ה לישראל, בני הוו זהירין בשתי זכירות, שהכתבתי לכם בתורה. המחה את זכר עמלק (דברים כ"ה י"ח) מחה אמחה את זכר עמלק, (שמות י"ז י"ד) משלי אפר (איוב שם) אם זכיתם הרי אתם בניו של אברהם, שהמשיל עצמו באפר, שנא' ואנכי עפר ואפר (בראשית י"ח כ"ז), ואם לאו, לגבי חומר גביכם (איוב שם) (ס) התקינו עצמכם לשיעבודה של מצרים, (סא) מה כתיב במצרים וימררו את חייהם בעבודה קשה בחמר ובלבנים. וגו' (שמות א' י"ד).

(סב) ר' איבו בשם ר' יורן פתח, אל תהיו כסוס כפרד אין הבין וגו', תהלים

הערות ותקונים.

חלבא עכ"ל. ולפנינו במדרש ב"ר שם כא"ש דאמר יהון לייטון ביזיא דהדין מניק, ובירושלמי שם לפנינו כאינש דאמר לייט ביזא דכן אייניק. (נד) אף הכתובים לא פירסמו מיתתה, לזה המאמר כוון רש"י בראשית ל"ה ח' ותהלים ק"ט י"ד. (נה) לשון יוני הוא אלון תרי. בכ"י כרמולי, ובכ"י אקספארד, א"ר שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן, לשון יוני הוא, אלון בכות, תרי בכות, ובתנחומא פ' תצא, ובילקוט שם בשם התנחומא, חסרים המלות א"ר שמואל כו' לשון יוני הוא, ובמדרש קה"ר פ' טוב ללכת אל בית אבל, חסרים המלות „לשון יוני הוא" ובילקוט תצא בשם הפסיקתא, מהו אלון בכות לשון אוני הוא [נ"ל לשון יוני הוא], תרי שתי בכות, וכל זה איננו שוה לי, כי אין כן הוראת מלת אלון ביוני, כי אלון ביוני ἄλλος פירושה אחר (עיין בייטרעגר ח"א צד 21) וכן הוא באמת בב"ר סוף פרשה פ"א ר' שמואל בר נחמן אמר לשון יוני הוא אלון אחר, וכן בילקוט וישלח רמז קל"ה הביא בשם הפסיקתא, לשון יוני הוא אלן אחר, לכן נראה לי להגיה שצ"ל בפסיקתא **חרי**, במקום תרי, ופי' חורי אחר, ועפ"י זה תרגם יב"ע שם וכרס תמן אתבשר יעקב על מיתת רבקה אימיה וקרא שמיה אוחרן בכיתא, ועיין ברש"י בראשית שם שכתב, ואגדה, נתבשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה, ואלון בלשון יוני אבל עכ"ל נ"ל ואלון בלשון יוני אחר, וכן תראה לנכון ברש"י תהלים ק"ט י"ד שכתוב בל"י קורין לאחר אלון, עכ"ל. (נו) מניקתו נ"ל מניקתה, ובתנחומא אבל מניקתה. (נז) ה"ד ויברך אותו. דרש סמוכים. ומה שדורש כאן שברכו ברכת אבלים נשנה במדרש ב"ר פפ"ב ושם איתא ר' אסי בשם ר' יונתן. ומובא ברש"י בראשית ל"ה ט'. (נח) תהא מזכיר שמו מלמטה, כ"ה גם בילקוט תהלים בשם התנחומא, בלי שום תוספות. אולם בתנחומא בעצמו, בפ' כי תצא, נוספו פה דברים אשר אינם מגוף הספר. (נט) ר' תנחום, מובא בתנחומא תצא, ובילקוט איוב רמז תתק"ו בשם התנחומא, ובילקוט תצא שם רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא. (ס) התקינו עצמכם לשיעבודה של מצרים. ר"ל שאני מחזיר אתכם לשעיבודה של מצרים, וכן מפורש בפסיקתא רבתי פי"ב סימן ב', כי שיעבוד מצרים כבר חלף ועבר. (סא) מה כתיב במצרים כו', בתנחומא שם נוסף פה, ד"א זכרוניכם וכו', והוא הוספה שהוסיף אחד, מפסיקתא רבתי ריש פ' זכור. (סב) ר' איבו בשם ר' יודן, בכ"י כרמולי, ואקספארד, ר' יודן בשם ר' איבו, ובתנחומא פ' תצא נאמר, כך פתח ר' תנחומא בשם ר' יודן בשם ר' איבו, והכוונה שר' תנחומא המאסף בחר פה את הדרשה הזאת אשר מצא בפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תשי"ט מובא המאמר הזה בשם התנחומא, מבלי שם האומר. ובילקוט תצא בשם הפסיקתא, ג"כ בלי שם האומר. כי כן דרך הילקוט להשמיט

(תהלים ל"ב ט'), ששה דברים נאמרו בסוס, (סג) אוכל הרבה, ומוציא קימעא, אוהב זנות, (סד) אוהב מלחמה, ומואס שינה, ורוחו גסה, וי"א (סה) אף הורג את בעליו במלחמה, אל תהיו כסוס כפרד הזה, הסוס הזה, את ממתגו והוא בולם, (סו) מכשכשו והוא בולם, מקשטו והוא בולם, מאבילו שעורים והוא בולם, (סז) לאקריב לגניה והוא בולם. ואתם אל תהיו כן, א"א הוו זהירין (סח) למיגזי טבא לטבתיה, ולמיגזא בישא לבישתא, (סט) למיגזי טבא לטבתיה, (ע) לא תתעב ארומי (דברים כ"ג ח') , ולמיגזי לבישא בישותיה, זכור את אשר עשה לך עמלק, (עא) ר' הונא פתח, מאוני מרמה תועבת ה', (משלי י"א א') א"ר בנאי בשם רבי
הונא

הערות ותקונים.

להשמיט ברוב המקומות, שמות בעלי המאמרים, ובפסיקתא רבתי פסקא דזכור פי"ב, ד"א זכור כך פתח ר' תנחומא בירבי בשם ר' איבו, זש"ה אל תהיו וכו' והענין הוא שר' תנחומא פתח לדרוש הכתוב אל תהיו אשר דרש עליו ר' איבו בפסיקתא דילן, אך הדרשה היא באופן אחר, כדרך בעל הפסיקתא רבתי, להתחיל ברוב המקומות בפסוק הנדרש בפסיקתא הישנה, ולבנות עליו דרשה אחרת. (סג) אוכל הרבה, בכ"י כרמולי בטעות, אוכל קימעא ומוציא קימעא, וכ"ל אוכל הרבה, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד. והמאמר הזה נשנה בגמרא פסחים קי"ג ע"ב. (סד) אוהב מלחמה, זה חסר בכ"י כרמולי. (סה) אף הורג את בעליו במלחמה, כ"ה גם בילקוט תהלים בשם התנחומא, אבל בתנחומא לפנינו, הנוסחא אף מבקש להרוג בעליו במלחמה כלשון הגמרא דפסחים שהבאתי. (סו) מכשכשו והוא בולם, כ"ה בכ"י כרמולי, ובכ"י אקספארד מרסכסו נ"ל מכשכשו, ובילקוט תנא בשם הפסיקתא משכשכו, בטעות וצ"ל מכשכשו. והוא מלשון המשנה (חולין ל"ז ע"א) עד שתכשכש בזנבה, ועיין רש"י שם (ל"ח ע"ב) שכתב רפרוף בגיר מכשכוש עכ"ל ורפרוף היא מלה ערבית, ופי' תנועה תמידית, עיין ערוך ערך רפרף. ובערוך ערך כל ד', כתב וז"ל בפסקא דזכור מכשכשו והוא בולם, פי' מחככו והוא בועט עכ"ל. ובערך בלם הביא ג"כ מאמר הפסיקתא, אך בטעות משכשכי, וצ"ל מכשכשו, ובילקוט תהלים רמז תשי"ט בשם התנחומא, הלשון כאשר הוא פה בפסיקתא, אך באיזה שבושים כי חסר בו "הסוס הזה את ממתגו". גם משכשכו תחת מכשכשו, ואיזה פעמים בולט, במקום בולם, הן כל אלה בשגגה נפי' מהמעתיק, אולם בתנחומא בעצמו פי' תצא, עשו בזדון כי הוציאו את כל לשון הדרש הזה והביאו אחר תמורתי, הלא הוא, אמר הקב"ה לישראל אל תהיו כסוס כפרד שאין בהן בינה. ומה עסקו של סוס אדם הולך ליתן לו מאכל ליתן עליו תכשיטין בולם ועוקם צוארו ומבעטו ע"כ. והוא מן הפסיקתא רבתי פי"ב (סימן נ' בדפוס ברעסלויא). והוראת מלת בעט עניני בסורי, רמיסת הבהמה, כפרה סוררה, תר' כתירא דאיתפטס. ובעט, והוא מלשון מקרא וישמן ישרון ויבעט, למה תבעטו בזבחי. (סז) לאקריב לגניה, נ"ל לא קריב לגניה, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי חסר זה, ובילקוט תהלים רמז תשי"ט, נאמר קרוב לגניה בלי מלת לא. והוא יותר נכון. והדרשה תסוב על סיפא דקרא בל קרוב אליה. (סח) למיגזי טבא לטבתיה, נ"ל למיגזי לטבא טבתיה, ולמיגזי לבישא בישתיה וכן הוא לנכון בכ"י כרמולי, ובתנחומא תנא. ובילקוט תהלים שם בשם התנחומא, אולם בכ"י אקספארד, למיגוי לטבא טיבותא. ולמיגוי לבישא בישתא, נ"ל למיגזי. וכן ראיתי במס' סופרים פכ"ד ה"ז. ג"כ בטעות למגוי לטבא טבתיה, נ"ל באות ז' תמורת ו', ובערוך ערך גז ה' כתב ח"ל, בפסיקתא דזכור. הוו זהירין למגזי טבא טבתיה וכו', למגזי בישא בישתיה, פי' לשלם. עכ"ל. והמלה הזאת ערבית היא והוראת גזא בלשון ערבי גמול (פערגעלטן) ועיין מעריך ערך גז שהביא דברי הפסיקתא וגירס למגזי לטבא טבתיה, ובעל הפסיקתא רבתי פי"ב (סימן נ' דפוס ברעסלויא), העתיק את המאמר הזה ללשון עברי, היו זכורים לפרוע לטוב טיבתן, ולרע את רעתן. (סט) למיגזי טבא לטבתיה, גם כאן נ"ל למיגזי לטבא טבתיה, כמו שהעירותי בהערה שלפני זה. אולם הסיום, לבישא בישותיה, נכון הוא. (ע) לא תתעב אדומי, בפסיקתא רבתי שם. הוסיף פה הרחבת דברים, כיצד כתיב לא תתעב אדומי למה כי אחיך הוא, בין טוב ובין רע, אחיך הוא. לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו. בין טובים בין רעים, עשיתם אותם כמה שנים, אבל עמלק זכור את אשר עשה לך עמלק ע"כ. (עא) ר' הונא, בכ"י כרמולי ר' בנאי בש"ר
הונא

הונא, (עב) אם ראית דור שמידותיו של שקר, דע שהמלכות מתגרה בו, ונוטלת מה שבידיהם, ומה טעם כתיב מאזני מרמה, מה כתיב בתריה בא זדון ויבא קלון (שם שם ב').

(עג) (בספר אחר מצאתי), אבן שלימה וצדק, (דברים כ"ה ט"ו) מה כתיב בתריה, כי תועבת ה' [אלהיך] כל עושה אלה וגו' (שם שם י"ו) וסמיך ליה, זכור את אשר עשה לך עמלק (שם שם י"ז), ללמדך שאין השונא בא, אלא בעון משקלות ומדות, (ע"כ ס"א).

(עד) ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא פתח, האזכה במאזני רשע וגו', (מיכה ו' י"א) (עה) אפשר כן שמדותיו של שקר שהוא זכה, אלא ובכים אבני מרמה (שם), א"ר לוי אף משה רמזה לישראל מן התורה, לא יהיה בכיסך אבן וגו' (דברים כ"ה י"ג) לא יהיה [לך] בביתך איפה ואיפה (שם שם י"ד), אם עשית כן דע שהמלכות מתגרה בו באותו הדור, ומה טעם, כי תועבת ה' [אלהיך] כל עשה אלה, (שם שם ט"ז) וכתיב בתריה זכור את אשר עשה לך עמלק (שם שם י"ז).

(עו) ר' לוי פתח, גערת גוים אבדת רשע שמם מחית, (תהלים ט' ו') גערת גוים, זה עמלק, דכתיב ביה ראשית גוים עמלק (במדבר כ"ד כ') אבדת רשע, זה עשו הרשע, דכתיב וקראו להם גבול רשעה, (מלאכי א' ד') אם יאמר לך אדם אף יעקב היה בכלל, אמור לו [אבדת] רשעים. אין כתיב כאן, אלא אבדת רשע, זה עשו הרשע שמם מחית (תהלים שם). תמחה את זכר עמלק, (דברים כ"ה י"ט).

(עז) והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם וגו' (תהלים ע"ט י"ב), ר' יודן בן

הערות ותקונים.

הונא, ובכ"י אקספארד, ר' ברכיה בשם ר' הונא פתח, ובילקוט תנא בשם הפסיקתא, ר' הוניא פתח והמלות „א"ר ברכיה בשם ר' הונא" חסרות שם, ובמדרש רות סוף פ"א, דאמר ר' ברכיה בשם ר' הונא ובתנחומא תנא ר' ברכיה פתח. וכן הוא בילקוט משלי רמז תתקמ"ז פ' מאזני מרמה, בשם התנחומא. ועיין בפסיקתא רבתי פסקא מני אפרים (פי"ב) במאמר כך פתח ר' תנחומא בשם רבי, אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם, בזמן שישראל שוקלים וכו'. (עב) אם ראית דור שמידותיו של שקר, ממאמר הפסיקתא אשר רש"י דבריו בפי' (דברים כ"ה י"ז) זכור וגו' אם שקרת במדות ובמשקלות הוי דואג מגרוי האויב שנאמר מאזני מרמה תועבת ה' (משלי י"א א'), וכתיב בתריה בא זדון ויבא קלון עכ"ל. ועיין בתוס' קדושין ל"ג ע"ב ד"ה ואימא מה שהביאו שם בשם המדרש, ובכ"י אקספארד שמידותיו על שקר רע, שהמלכות באה. צ"ל של שקר, דע שהמלכות באה. (עג) בספר אחר מצאתי. עד ע"כ ס"א, איננו לא בכ"י כרמולי, ואקספארד, ולא בילקוט תנא, גם לא בתנחומא, ומדרש רות. (עד) ר' ברכיה, ישנו בתנחומא. ובילקוט תנא בשם הפסיקתא, ומדרש רות פ"א. (עה) אפשר כן, כ"ה המאמר בכ"י אקספארד. כרמולי, ומדרש רות, ובתנחומא, וכן בילקוט תנא בשם הפסיקתא. רק בילקוט שם יש לתקן במקום שעדותיו של שקר צ"ל שמדותיו של שקר. ועיין פי' זה המאמר ביפ"ע, ובמתנת דר' אליעזר, במדרש רות שם. (עו) ר' לוי פתח, מובא בתנחומא שם פר' תצא, ובילקוט תנא רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא, וכן נמצא במדרש שו"ט מזמור ט', ולזה המאמר כוון רש"י בפי' תהלים (ט' א') שכתב וז"ל וראיתי בפסיקתא שהענין מדבר בעמלק כו' עכ"ל. גם עפ"י המאמר הזה תפרש רש"י (שם ד') גערת גוים עמלק ראשית גוים עמלק (במדבר ט') [צ"ל כ"ד כ'] אבדת רשע [זה] עשו, שמם מחית. כי מחה אמחה (שמות י"ז) עכ"ל. (עז) והשב לשכנינו, מובא בילקוט תנא שם בשם הפסיקתא. בלי שם האומר, ובכ"י כרמולי, ותנחומא תנא, וילקוט תהלים רמז תתכ"ו, ר' יודן בר גדיא וריב"ל ורבנן, ר' יודן בר גדיא אמר כו', והוא הנכון, וכן הוא בילקוט שמואל רמז קכ"ג בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד, הוא כמו לפנינו בפסיקתא, ושם הגי' ר' יודן בר גוריא אמר, גם נמצא המאמר הזה במדרש איכה פי' תשיב להם גמול, אך דברי ר"י בן גדיא, מיוחסים שם לרבנן, ודברי רבנן, מיוחסים לר"י בן גדיא, ודברי ריב"ל בשנויים ואינם. והנה בילקוט תהלים שם, רשום בראש המאמר והשב וכו', „פסיקתא רבתי" אולם הגירסא הלז, הוא רק עד

בן גדיא אמר, (עח) יזכר להם מה שעשה לנו במילה, שהיא נתונה (עט) בחיקו של אדם הראשון, ואתיא כהאי (פ) דאמר ר' חנינא בר שלקא, ור' יהושע דסכנין, ור' לוי בש"ר יוחנן, מה היו בית עמלק עושין היו מחתכין מילותיהן של ישראל ומזרקין למעלה, ואומר בזה בחרת, (פא) הא לך מה שבחרת, ר' יהושע בן לוי אמר יזכר לנו, [צ"ל להם], מה שעשה לנו בתורה, דכתיב ביה [צ"ל בה] מזוקק שבעתים (תהלים י"ב ז') (פב) כך תשיב להם שבעתים אל חיקם, ורבנן אמרי, יזכור להם מה שעשו לנו במקדש, שהוא נתון בחיקו של עולם (פג) דאמר רב הונא, מחיק הארץ ועד העזרה התחתונה שתים אמות, (יחזקאל מ"ג י"ד). (פד) ובא שמואל ופרע להם, שנא' וישסף שמואל את אגג לפני ה' וגו' (ש"א ט"ו ל"ג) ומה עשה לו, היה מחתך מבשרו זתים זתים, ומאכילו (פו) לנעמיות, הה"ד יאכל בדי עורו וגו', (איוב י"ח י"ג) (פז) ברר לו מיתה מרה, ורבנן אמרין,
העמיד

הערות ותקונים.

מאמר דר' יודן כי הדברים האלה הם בפסיקתא רבתי פ' זכור (סימן י' דפוס ברעסלויא) אבל מר' יודן והלאה, לקוח מפסיקתא דילן וראוי לרשום כן במקום ההוא „פסיקתא". (עח) יזכר להם מה שעשה לנו במילה, עיין בפסיקתא רבתי פ"ב סימן י' ופ"ג פסקא מני אפרים סימן א', ותבין כוונת הדורש על הכתוב והשב לשכנינו. (עט) בחיקו של אדם הראשון, יש למחוק מלת „הראשון" כי בטעות היא, וליתא בכל המקומות שראיתי. ובכ"י אקספארד שהיא כתובה [צ"ל נתונה] בחיקו של אברהם, והיא נוסחא נכונה עיין תוס' קדושין דף ע"ב ע"ב ד"ה היום יושב בחיקו של אברהם אבינו. (פ) דא"ר חנינא בר שלקי, כ"ה בכ"י כרמולי, ואקספארד, ובילקוט תנא, ובשמואל חסר שם האומר הזה, גם במדרש איכה שם איננו, ובתנחומא תנא, כאמר ר' חנינא בר שקלא, והגאון בעל סדר הדורות יצא ידי שניהם והביאו בערך שלקי, ובערך שקלי, ועיין פסיקתא רבתי פ"ב סימן י', שם הנוסחא ר' חנינא בר שלום. (פא) הא לך מה שבחרת, בתנחומא שם סיים, זה מ"ש חרפתם אשר חרפוך ה', והוא סיפא דקרא הנדרש, ובפסיקתא רבתי פ"ב (סימן י' דפוס ברעסלויא) א"ר חנינא בר שלום ור' יהושע דסכנין בשם ריב"ל, מה שכתוב אל חיקם חרפתם, מלמד שהיו מחתכים את המילה שנתונה בחיק, ומזרקים אותה למרום. וכו', ושם בפ"ג (סימן א') א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי היה מחתך את זכרותם והיה משליך אותם למעלה, ואמר בזו בחרת, הרי היא נתונה לך, מניין דכתיב והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם, זה המילה שהוא נתונה בחיק וכו'. (פב) כך תשיב להם שבעתים אל חיקם, זה חסר בתנחומא. (פג) דא"ר הונא, המלות האלה אינם בתנחומא, ומדרש איכה בפ' תשיב להם גמול, ולא בילקוט תנא, וילקוט תהלים שם, ובכ"י כרמולי. רק בכ"י אקספארד, ראיתי ג"כ הנוסחא דמר רב הונא. נראה שחסר מאמרו, וכצ"ל דא"ר הונא, אין חיק אלא ביהמ"ק ומחיק הארץ עד העזרה, וכן ראיתי בפסיקתא רבתי פ"ב (סימן י'), א"ר שונא [צ"ל א"ר הונא], אין חיק אלא ביהמ"ק, ומחיק הארץ עד העזרה. (פד) בא שמואל ופרע להם. לזה המאמר כוון הפייטן, ביוצר לפ' זכור, והפקד מדה במדה לתואלות, עיין במפרש שם. (פה) היה מחתך, בכ"י כרמולי, ובכ"י אקספארד, ובילקוט שמואל רמז קכ"ג בשם הפסיקתא, הנוסחא מה עשה לו, ר' אבא בר כהנא אמר, היה מחתך, וכ"ה בתנחומא תנא, ובמדרש שמואל סוף פי"ח, ובפסיקתא רבתי (פ"ב סימן י"ג) ד"א וישסף ר' אבא בר כהנא אמר היה מחתך, וכן יש לתקן לפנינו פה. „ר' אבא בר כהנא אמר" (פו) לנעמיות, תרגום בת היענה, (ויקרא י"א ט"ז) בת נעימתא, וכן הוא בלשון ערבי, ומובא בערוך ערך נעמה, בשם הפסיקתא, וכן בילקוט שמואל רמז קכ"ג, רשום בצדו, תרגומו של בת היענה, ופי' מלת זתים פה, חתיכות, כזיתים ובמדרש איכה שם, נאמר במקומו **חתיכות**, (פז) ברר לו מיתה, הדרש הוא מסיפא דקרא, יאכל בדיו בכור מות, ודריש בכור כמו בחר, ובכ"י אקספארד, ובמדרש שמואל סוף פי"ח, בכור מות, ביכר לו מיתה מרה, ובפסיקתא רבתי (פ"ב סימן י"ג), בכור מות, שהבכיר לו מיתה, ופי' המפרש דפוס ברעסלויא, שהבכיר לו מיתה גדולה וקשה כבכור שהוא הגדול שבאחים, עכ"ל. והגאון בעל זרע אפרים כתב בביאורו סימן ס"ח שהבכיר לו מיתה, ר"ל שהמית אותו במיתה משונה, שהיא בכורה גדולה שבכל המיתות ע"כ, וגם זה דחוק. ושם בזרע אפרים
סימן

העמיד ארבעה (פח) קונדיסין ומתחו עליהם, ואמר אכן סר מר המות (ש"א ט"ו ל"ב) (פט) (ואחר) כך ממיתין את השרים מיתות חמורות, (צ) ר' יצחק אמר (צא) סירסו, דכתיב ויאמר שמואל כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך (שם שם ל"ג) אמו של אותו האיש, א"ר לוי, אף משה רמזה לישראל מן התורה שנאמר כי ינצו אנשים יחדיו וגו' (דברים כ"ה י"א) וקצותה את כפה לא תחוס עינך, (שם שם י"ב) מה כתיב תמן זכור את אשר עשה לך עמלק.

(צב) **זכור** א"ר ברכיה, עד שאתה אומר לנו זכור, אתה זכור, אנו שכחה מצויה בנו, אבל אתה שאין שכחה לפניך, אתה הוי זכור לו את אשר עשה לך עמלק, א"ר יצחק לנו עשה (צג) ולא לך עשה, זכור ה' לבני אדום את יום ירושלם, האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קל"ז ו'), (צד) ר' אבא בר כהנא אמר, (צה) פגרו פגרו, כד"א ערער תתערר, (ירמיה נ"א נ"ח) ר' לוי אמר (צו) פאטן פאטן [צ"ל פנון פנון], כד"א ותמהר ותער כדה (בראשית כ"ד כ') (צז) על דעתיה

הערות ותקונים.

סימן י"ג, העיר שבתנחומא איתא, בחר לו מיתה מרה, ואפשר שדרש הכ"ף של בכור מות, בחילוף חי"ת כאילו כתב בחר מות. שהבחיר לו מיתה מרה עכ"ל. (פח) קונדיסין, כ"ה בפסיקתא רבתי סוף פי"ב, ובילקוט תנא, ושמואל שם, אבל בכ"י כרמולי, ובמדרש איכה, ובתנחומא, ומדרש שמואל פי"ח, הגי' קנטסין, ובכ"י אקספארד בטעות, קנסטין, ועיין מ"ש בהוראת המלה פסקא א' ויהי ביום כלות משה, הערה ע"ד. (פט) ואחר כך ממיתין, מלת **ואחר** הסגרתי ואיננה לא בכ"י כרמולי, ואקספארד, ולא בכל המדרשים שהבאתי, ובמדרש שמואל סוף פי"ח, דכן ממיתן את השרים כו'. ומדברי המ"כ במדרש איכה שם נראה, שהיתה הגיר' לפניו במדרש שמואל הכן ממיתין, וקוטב דרשת רבנן ור' יצחק סובב פה על מלת סר, רבנן דורשים אותה לשון שררה, וכן בתרגום שם ברעו רבוני מריר מותא, ור' יצחק דרש סר לשון סרוס, ובמדרש איכה ראיתי הנוסחא, כך ממיתין השרים מיתות **מרות**, במקום חמורות לפנינו, והוא הנכון לפי לשון המקרא. (צ) ר' יצחק, כ"ה בכ"י כרמולי, ואקספארד, ובילקוט תנא, ומדרש איכה, ופסיקתא רבתי פי"ב, ובתנחומא רבי אמר נ"ל רבי יצחק אמר, או הוא ר"ת ר"י, ולפני דברי ר' יצחק אלה, יש בכ"י כרמולי אקספארד ותנחומא וילקוט תנא, שמואל, ותהלים, מאמר שלם, „ר' שמואל בר אבדימי (בילקוט תהלים בר נחמני ובילקוט תנא בלי שם האומר) אומר בדיני או"ה דנו, לא בעדים ולא בהתראה". (צא) סירסו, בכ"י כרמולי חסרה המלה הזאת. (צב) א"ר ברכיה כו'. בכ"י כרמולי, א"ר ברכיה אמרו ישראל להקב"ה את אומר לנו זכור, ובכ"י אקספארד מתחיל פה זכור את אשר עשה לך עמלק א"ר ברכיה את אומר לנו זכור וכו'. ועפ"י הפסיקתא הזאת יסד הפייטן ביוצר לפ' זכור, בלשון אשר הזכרת לזוכריך זכור, בו בלשון הזכירוך נא אתה זכור, ואם המה כאדם עברו ברית מלזכור, ואתה אל ולא איש למה לא תזכור. גם בפיוט אלהים אל דמי לך, אנא הקם את דבר מלולך, עד שאתה מצונו הזכר לך, אתה זכור את אשר עשו לך וכו' יותר מאשר עשו לנו, עשו לך. ובמדרש איכה בפ' זכור ה' מה היה לנו, מיוחס המאמר הזה לר' יצחק, ומאמר ר' יצחק מיוחס לר' ברכיה. (צג) ולא לך עשה, הוא בלשון תמיה, האם לא עשה לך יותר? ובמדרש איכה שם, מיוחס לר' ברכיה בהרחבת לשון קצת, א"ר ברכיה אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע הכתבת לנו בתורתך זכור את אשר עשה לך עמלק, לי עשה, ולך לא עשה (בתמיה), לא החריב את מקדשך? (צד) ר' אבא בר כהנא אמר, נשנה בפסיקתא דילן, פסקא עניה סוערה, ומובא בתנחומא תנא, ובילקוט תהלים רמז תתכ"ו בשם התנחומא, ובמדרש שו"ט סוף מזמור קל"ז, ובמדרש איכה בפ' זכור ה'. (צה) פגרו, ענינו הריסה ונתיצה, ומובא בערוך ערך פגר וז"ל בפסקא דזכור, ובפסקא דעניה סוערה, ערו ערו פגרו פגרו, ונתץ את הבית ת"י ופגר ית ביתא עכ"ל. (צו) פאטן פאטן, תקנתי שצ"ל פנון פנון, וענינו פניה והרקה עד היסוד בו, וכן ת"י ותער כדה, ופניאת קולתה, וכן הוא בערוך ערך פן א' וז"ל בפסקא דזכור ובפסקא עניה סוערה ערו ערו, פנון פנון, המד"א ותער כדה, עכ"ל. ור' לוי מפרש ערו מלשון הרקה. (צז) על דעתיה דר' אבא ב"כ, במדרש איכה הלשון משובש, וראוי לתקנו עפ"י הפסיקתא, ובתנחומא תנא הנוסחא על דעתיה דמאן

דעתיה דר' אבא בר כהנא, דאמר פגרו פגרו, על יסודיה מטו, עד היסוד בה, על דעתיה דר' לוי דאמר פאטן פאטן, עד יסודיה נכון עד היסוד בה.

עמלק (דברים כ"ה י"ז), (צח) עם לק, פרח כהדין (צט) רחלא, (ק) ד"א עמלק עם לק, אומה שבא ללוק דמן של ישראל ככלב. (קא) ר' שמעון בן חלפתא אמר, למה היה עמלק דומה, לזבוב שהוא להוט אחר המכה, כך עמלק היה להוט אחר ישראל ככלב. (קב) תני בשם ר' נתן, (קג) ד' מאות פרסה. פסע עמלק ובא לעשות מלחמה עם ישראל ברפידים, בדרך בצאתם ממצרים. א"ד לוי, מן הדרך בא עליהם (קד) (כליסטים), (קה) למלך שהיה לו כרם, והקיפו

גדר

הערות ותקונים.

דמאן דאמר פגרו, על יסודיה מכון, שנאמר עד היסוד בה, על דעתיה דמ"ד פגון יסודיה, ובפסקתא עניה סוערה לקמן, על דעתיה דראב"כ דאמר פגרו פגרו, עד יסודיה מעין (נ"ל מטון) ולא עד היסוד בה, ועל דעתיה דר' לוי דאמר פגון פגון, עד יסודיה נכון. עד היסוד בה, והמאמר הזה קשה מאד לפרשו ונשתבש בכל הספרים ואולי כוונת הדרש הוא, שלדעת ראב"כ, לא החריבו רק החומות עד היסוד כמו שנאמר עד היסוד ולא עד בכלל, ולדעת ר' לוי, הרסו את הכל גם היסוד, כי עד היסוד בה. מורה שעד ג"כ בכלל. ובכ"י כרמולי חסר כל המאמר על דעתו דראב"כ, רק יותחיל, ע"ד דר' לוי דאמר פגון פגון, עד יסודיה קיים, שנאמר עד היסוד בה ע"כ, אבל בכ"י אקספארד, ובספרי עניה סוערה גם בכ"י כרמולי הנוסחא על דעתיה דראב"כ דאמר פגרו עד יסודיה מטון עד היסוד בה על דעתיה דר' לוי דאמר פגון פגון עד יסודיה כסון עד היסוד בה ע"כ, וגם זה הלשון משובש. (צח) עם לק, נ"ל עם ילק, כמו שאמר כהדין דחלא, והוא ילק, כי תרגום ילק זחלא, א' וד' מתחלפים בלשון ארמי, וכן הוא באמת בכ"י כרמולי ואקספארד, ובילקוט תנא בשם הפסיקתא. וכן בערוך ערך עמלק, עם ילק פרח כהדין זחלא וכו' עכ"ל. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר פ' זכור, זכור תגט מני עמלקי, טס כילק לאבד חלקי ירוע בבירים לעין כל ללוקקי, והחרוז האחרון הזה ע"פ ד"א שדרשו עם לק להורות מניה מן ילוקו הכלבים, (מ"א כ"ג י"ט), ובילקוט בשלח סוף רמז רס"ג, מובא המאמר הזה בשם הפסיקתא אך שתי המלות „עם ילק" חסרות שם. (צט) דחלא, בכ"י כרמולי ואקספארד, זחלא. ופי' ילק. (ק) ד"א עמלק, בכ"י אקספארד, רבא אמר, עמלק עם לק, ברור שהיה כתוב כמו לפנינו, ר"א, וחשב המעתיק על אות ד' שהיא ר', והגיה במקומם רבא אמר. (קא) ר"ש בן חלפתא, בכ"י כרמולי וכ"י אקספארד, הנוסחא ור' לוי בשם ר"ש בן חלפתא. (קב) תני בשם ר' נתן, נשנה במכילתא פ' בשלח פ' ויבא עמלק, ר' נתן אומר, לא בא אלא מהררי שעיר, ארבע מאות פרסה פסע עמלק ע"כ, והמספר הזה שגור על לשון חז"ל תמיד בדרך גוזמא והפלגה כמו (מגילה ג' ע"א ב"ק פ"ג ע"ב מנחות ס"ד ע"ב) ונזדעזעה א"י ת' פרסה על ת' פרסה, וכן (פסחים נ"ד ע"א ותענית י' ע"א), מצרים היה ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, וכן (חולין כ"ט ב') כי הוה מרחוק ת' פרסה ניהם חד קלא כו'. אדמרחיק תלת מאה פרסי ניהם קלא אחריתא, וכן (גיטין ס"ח ב') פתקיה ארבע מאות פרסה, ובע"ז (י"ז ב') אתא אליהו פתקי ארבע מאות פרסה, וביומא (ס"ט ב') אזיל קליה ארבע מאות פרסה, וכן (כתובות ק"א ע"א) למה הטריח את אחיו ד' מאות פרסה, וכן (קדושין מ' ע"א) אטרחתן ד' מאות פרסי, וכן (סנהדרין נ"ה ע"ב) אורך מתניהו ד' מאות פרסי, ובמדרש ב"ר פנ"ג והלך קולו ארבע מאות פרסה. ועוד רבים כאלה, גם תפשו פעמים רבות, מספרים אחרים בדרך גוזמא, עיין רשב"ם פסחים קי"ט ע"א ד"ה תשאוי, ועיין במבוא התלמוד פ"ל. (קג) ד' מאות פרסה, עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, ביוצר לפ' זכור, פיוט אזכיר סלה. מהלך ארבע מאות פרסה, נע ונד מכמורת לפרסה, סע משעיר והכמין פרוסה. וכן תראה בתרגום המיוחס ליב"ע (שמות י"ז ח') ואתא עמלק מארע דרומא ושוור בלילה ההוא, אלף ושית מאה מילין ע"כ, היינו ד' מאות פרסה. (קד) כליסטים. נ"ל כליסטים בסמ"ך בסוף, והיא מלה יונית ληστής פי' שודד. (קה) למלך שהיה לו כרם, מובא בתנחומא תצא שם, ובילקוט שם בשם הפסיקתא, וכן מובא בילקוט בשלח רמז רס"ג ושם הגי' כלב נושך, ועיין בפדר"א פמ"ד, משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו פרדס כו', וכן הוא

בפסיקתא

נדר, והושיב בו המלך כלב נשכן. אמר המלך, כל מי שיבא ויפרוץ גדר ישכנו [צ"ל ינשכנו] הכלב, ובא בנו של מלך, ופרץ הגדר, ונשכו הכלב, כל זמן שהיה המלך מבקש להזכיר חטא של בנו שעשה בתוך הכרם, הוא אומר לו, זכור אתה מה שעשה לך הכלב, כך כל זמן שהקב"ה מבקש להזכיר (קו) חטיין של ישראל, מה שעשו ברפידים, שאמרו היש ה' בקרבנו אם אין (שמות י"ז ז') הוא אומר להם, זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כ"ה י"ז).

(קז) **אשר** קרך בדרך (דברים כ"ה י"ח), ר' יודה ור' נחמיה ורבנן, ר' יודה אמר, קרך, טימאך, כמד"א כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (שם כ"ג י"א). ור' נחמיה אמר, (קח) קראך ודאי, מה עשה עמלק ירד לו לבית (קט) ארמון של מצרים, (קי) ושל (קיא) טימוסן של שבטים, (קיב) שהיה שמם חקוק עליהן, ובא ועמד לו חוץ לענן, והיה קורא ראובן שמעון לוי ויהודה, אחיכון אנא, פוקו ואנא בעי למעבד (קיג) פרגמטיא עמכון, וכיון שהיה יוצא אחד מהם, היה הורגו, ורבנן אמרי, הקירן לפני או"ה, אמר ר' חנניא, (קטו) לאמבטי רותחת. שלא היתה בריה יכולה לירד לתוכה, ובא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה, אעפ"י שנכווה, אלא הקירה לפני אחרים, כך כיון שיצאו ישראל ממצרים, נפלה אימתן על כל או"ה שנאמר, אז נבהלו אלופי אדום וגו' (שמות ט"ו ט"ו) תפול עליהם אימתה ופחד (שם שם ט"ז) כיון שבא עמלק ונזדווג עמהם, אעפ"י שנטל את שלו מתחת ידיהם, אלא הקירן לפני או"ה.

(קיז) **ויזנב** בך, (דברים כ"ה י"ח), הכה אותם מכת זנב, ואתיא כי הא דאמר

הערות ותקונים.

בפסיקתא רבתי פי"ג. (קו) חטיין של ישראל, וכ"ה בכ"י אקספארד, אולם בכ"י כרמולי בטעות, קטיין של ישראל. (קז) אשר קרך בדרך, כ"ה בפסיקתא רבתי פי"ג סימן י"ג, ובתנחומא תצא, ובילקוט סוף תצא רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא, ודברי ר' יודן ורבנן פה, המה מקור לדברי רש"י (דברים כ"ה י"ח) אשר קרך כו' ד"א לשון קרי וטומאה שהיה מטמאן במשכב זכור, ד"א לשון קור וחום כו' משל לאמבטי רותחת כו'. ע"ש. (קח) קראך ודאי, כ"ה בילקוט תצא בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד קרך וודאי, ובתנחומא קראך ממש. והוא הוא, ובכ"י כרמולי אשר קרך קראך, ר"ל דרש קרך כמו קראך, ובפסיקתא רבתי הלשון משונה קצת, ושמות האומרים מסורסים, מאמר ר' יודה נושא את שם ר' נחמיה עליו, ומאמר ר' נחמיה מיוחס לר' יודה. (קט) ארמון, כ"ה גם בכ"י אקספארד וטעות הוא, וצ"ל **ארכון** וע"י מקרה נתחברו שתי האותיות כו ונעשתה מהם **ם**, וכן הוא באמת בכ"י כרמולי, ובילקוט תצא בשם הפסיקתא. ובתנחומא תצא, ומובא בערוך ערך ארך ח"ל: בפסיקתא דזכור אשר קרך בדרך, ר' נחמיה אמר קראך וודאי, מה עשה עמלק, ירד לבית ארכוון של מצרים, ונטל טימוסיהון של שבטים, שהיה שמם חקוק עליהם עכ"ל, ובערוך דפוס פראג נשמט כל הערך הזה. והוראת המלה הזאת הוא בית גנזי כתבי המדינה ביוני ורומי Archium ἀρχεῖον (Archiv), גם הוראתה כן בלשון סורי. (קי) ושל, צ"ל **נטל**. כמו שהוא לנכון, בכ"י אקספארד, ובעריך ערך ארך, וכן בערך טמס הביא מאמר הפסיקתא הזאת, וגם מובא לנכון בילקוט תצא שם. (קיא) טימוסן, מובא בערוך ערך טמס, והיא מלה יונית ורומית, Tomus τόμος, (ליסטע רעגיסטער). (קיב) שהיה שמם חקוק עליהם, ובפסיקתא רבתי פי"ג סימן י"ג, השמיט המעתיק או המסדר בעצמו לשון הפסיקתא דילן, ועשה עם המאמר הזה כרצונו, אשר כמעט אין להכירו, וז"ל מה עשה עמלק הרשע סיפור ייחוס שמותם של ישראל ממצרים והיה עומד לו לחוץ ענני כבוד וקורא לכל אחד ואחד בשמו ואומר פלוני בן פלוני צא שאני מבקש לעשות עמך סחורה, ובילקוט ותנחומא מובא לנכון כמו שהוא בפסיקתא דילן. (קיג) פרגמטיא, ידוע ביוני πραγματεία מסחר, ועיין פסקא החודש הערה ל"ד. ובפסיקתא רבתי שם אני מבקש לעשות עמך סחורה, כ"ל מסחר. (קיד) הקירן, דרש קרך מלשון קור. (קטו) לאמבטי, העירותי לעיל הערה ק"ז, שלמאמר הזה כוון רש"י דברים כ"ה י"ח, וכן מובא בערוך ערך אמבטי בשם הפסיקתא, והמלה היא יונית ἐμβάτη והוראתה כלי גדול שרוחצין בו. (קטז) אלא הקירה לפני אחרים, בפסיקתא רבתי שם, הלשון משונה קצת בא אחד וקפץ לתוכה והפשירה, מיד באו הכל ורחצו בתוכה, כך ישראל כו'. (קיז) ויזנב בך, מובא בתנחומא

דאמר ר׳ חיננא (קיח) בר שלקא, ור׳ יהושע דסיכנין, ור׳ לוי בשם ר׳ יוחנן, מה היה של בית עמלק עושין היו מחתכין מילותיהן של ישראל, ומזרקין אותם כלפי מעלה. ואומרים בזו בחרת, הא לך מה שבחרת, לפי שלא היו ישראל יודעין (קיט) מה טיבה של זמורה, אלא והנם שולחים הזמורה אל אפם (יחזקאל ח׳ י״ז) וכיון שבא עמלק לימדה להם, ממי למדה, (קכ) מעשו זקנו הרשע, דאמר, הכי קרא שמו יעקב (בראשית כ״ז ל״ו) חיכך בגרונו, והוציא את הזמורה.

(קכא) כל הנחשלים אחריך (דברים שם) ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ורבנן. (קכב) ר׳ נחמיה אמר כל מי שהיה (קכג) הענן פולטו היה נישול, ר׳ יהודה אמר (קכד) כל מי שהיה נינוח היה נישור, ורבנן אמרין, (קכה) שבטו של דן שפטלו הענן, שהיו כולם עובדי ע״ז. ד״א

הערות ותקונים.

בתנחומא תצא, ובילקוט סוף תצא בשם הפסיקתא, ולזה המאמר כיון רש״י (דברים כ״ה י״ח) ויזנב בך מכת זנב חותך מילות וזורק כלפי מעלה. (קיח) בר שלקא, וכ״ה בכ״י אקספארד, אולם בכ״י כרמולי ותנחומא, בר שקלא עיין למעלה הערה פ׳. (קיט) מה טיבה של זמורה, מובא בילקוט תהלים רמז תת״ח בשם התנחומא, ובילקוט יחזקאל סוף רמז שמ״ח. ובערוך ערך זמר ד׳, וז״ל בפסיקתא דזכור לפי שלא היו וכו׳. וכיון שבא עמלק התחיל לזמרה להן, ס״א כיון שבא עמלק לימדה להן וממי למדו מעשו זקנו כו׳, חיכך בגרונו והוציא הזמורה, פי׳ כיחו וכיעו עכ״ל. ובתנחומא תצא הנוסחא לפי שלא היו ישראל יודעין מה טיבה של זמורה עד שבא עמלק ולמדה להם, שנאמר והנם שולחים את הזמורה אל אפם וממי למדה וכו׳, ובמדרש במ״ר פי״ג ובפסיקתא רבתי פי״ז (פסקא ויהי המקריב) גאות אדם תשפילנו, זה עמלק, שנתגאה על הקב״ה בחרופיו ובגדופיו, שהיה משליך זמורה אל אפיו והיה נוטל זכרותם של ישראל, וזורק כלפי מעלה, ומחרף ומגדף, ואומר בזו בחרת, הה״ד ויזנב בך שהכה מכת זנב, וכתב המ״כ שהיה משליך זמורה כו׳ פסוק הוא ביחזקאל וע״ש בפירש״י ורד״ק גם בערוך ערך זמר ובילקוט יחזקאל ומצאתי בספרי ת״ל: מתחלה לא ידעו ישראל מה טיבו של זמורה כו׳ וכלל הענין שהוא עבודה בזויה ועושה כן כדי להכעים כלפי מעלה״ עכ״ל. מה שהביא בשם הספרי טעות הוא כי אין כל זכר מזה בספרי, אך כוונתו לפסיקתא אשר מצא בערוך, ועפ״י הפסיקתא הזאת, יסד הפייטן ביוצר פ׳ זכור, (בפיוט זכור דבר עתק) זכור זמורה שהשליך למעלה, וכן בפיוט אז קונן, זמורה באפו הרק, ותרבו הברק, למילה פרק, וכלפי מעלה זרק, ולשם שמן תירק, בעזות ירוק ירק, ע״כ. וכן בפיוט אלהים אל דמי לך, השולחים זמורות באף לחלל ע״כ, כולם יחד שמו הדרשה הזאת לאבן פנה להם, ולזה כוון גם התרגום, המכונה יב״ע, (דברים כ״ה י״ח) וקטע בית גבריהון ושדי לעילא. (קכ) מעשו זקנו הרשע מובא בילקוט תולדות רמז קט״ו בשם הפסיקתא, ועיין במדרש ב״ר פס״ז, הכי קרא שמו יעקב ויעקבני. ר״ל אחר התחיל מחכך בגרוני, כמאן דמחייך וזורק רוק מפיו ע״כ. (קכא) כל הנחשלים. כ״ה בתנחומא תצא, ובילקוט תצא בשם הפסיקתא, אולם בפסיקתא רבתי (פי״ב סימן י״ג) הלשון משובש, והמפרש שם תיקן היטב עפ״י הפסיקתא מובא בילקוט. (קכב) ר׳ נחמיה אמר, מצב המאמר הזה הוא בלי סדרים, כי בתחלה נרשמו הדורשים ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ורבנן, א״כ צריך להיות מקום מאמר ר׳ נחמיה, אחר מאמר ר׳ יהודה, ולא לפניו, ובאמת הוא לנכון בכ״י כרמולי ובכ״י אקספארד, מאמר ר׳ יהודה ראשונה, ומאמר ר׳ נחמיה אחריו. (קכג) הענן פולטו, מזה לקח רש״י דבריו (דברים כ״ה י״ח) כל הנחשלים אחריך חסרי כח מחמת חטאם, שהיה הענן פולטם ע״כ. ובפדר״א פמ״ד, איתא, עמוד הענן היה סובב את מחנה ישראל, כעיר מוקפת חומה, ולא היה יכול צר ואויב ליגע בהם, אלא כל מי שהיה צריך טבילה היה הענן מפליטו, חוץ ממחנה ישראל שהי׳ קדוש, שנאמר והיה מחנך קדוש, ועמלק היה מזנב והורג כל מה שאחורי הענן, שנאמר ויזנב כל הנחשלים אחריך ע״כ. (קכד) כל מי שהיה נינוח היה נישול בכ״י כרמולי נאמר ניצול, ובכ״י אקספארד שהיה מנות היה משול. ונרשם שם בצדו, מי שהיה נגוח היה נישול, ובילקוט תצא בשם הפסיקתא, כל מי שהיה נימוח היה נישול, והכונה שמי שהיה נימוח ורפה במצות ה׳, היה נשלך חוץ לענן, ובתנחומא תצא כל מי שהיה נכוה היה נישול, ועפ״י מאמר הפסיקתא, יסד הפייטן פ׳ זכור. בפיוט אלהים אל דמי לך, אותנו פליטי ענן זממו, אותנו לתשולי עב דמו. אותנו חוץ ממחיצה הקימו. (קכה) שבטו של דן, מובא ברש״י

(קכו) ד"א כל הנחשלים אחריך, ר' יהודה ור' נחמיה (קכז) [ורבנן, ר' יהודה אמר], אמרו (קכח) אם רבון הוא על כל המעשים, כדרך שהוא רבון עלינו, נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו, ור' נחמיה אמר, אמרו אם מספיק הוא לנו מזונותינו, כמלך שהוא שרוי במדינה, ואין המדינה חסרה כלום נעבדנו, ואם לאו נמרוד בו. ורבנן אמרין, אמרו אם מסיחין אנו בלבבינו, והוא יודע מה אנו מסיחין נעבדנו, ואם לאו נמרוד בו. ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר, בלבם היו מסיחין והקב"ה נותן להם שאלתם ומה טעמא, וינסו את ה' בלבבם וגו' (תהלים ע"ח י"ח) מה כתיב תמן, ויאכלו וישבעו וגו' (שם שם כ"ט).

(קכט) **ואתה** עיף ויגע ולא ירא אלהים (דברים כ"ה י"ח) (קל) עיף בצמא, ויגע בדרך, ולא ירא אלהים, (קלא) ר' פנחס בשם ר' שמואל בר נחמן אמר, מסורת אגדה היא. (קלב) שביד בניה של רחל עשו נופל, שנאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן, (ירמיה מ"ט כ') ולמה קורא אותם צעירי הצאן, לפי שהם קטניהם של שבטים, (קלג) שבזה כתיב נער, ובזה כתיב קטן, בזה כתיב נער, והוא נער (בראשית ל"ז ב') ובזה כתיב קטן (קלד) והנה הקטן את אבינו היום
שם

הערות ותקונים.

ברש"י (יחזקאל ט"ז ט"ו) כמ"ש כל הנחשלים אחריך ומנינו בפסיקתא זה שבטו של דן, שהענן פולטו שהיו כולם עע"ז, עכ"ל. ועפ"ז תרגם יב"ע (שמות י"ז ח') והוה נסיב וקטיל גוברין מדבית דן, דלא הוה עננא מקביל יתהון, מן בגלל פולחנא נוכראה, די בידיהון, וכן תרגם (דברים כ"ה י"ח) והוה קטיל בכון כל דהוה מהרהר למסטי בתר מימרי, היכון גובריא דמשבטא דבית דן, דהוה בידיהון פולחנא נוכראה, והוה עננא פליט יתהון. ודבית עמלק מקביל יתהון ע"כ. ודרש הפסיקתא הזה הוא יסוד דברי הפייטן לפ' זכור, בפיוט אזכיר סלה זכרון מעשיכם, לאחרונה יסעו, שבט שלט, כי הענן מטם פלט, ר"ל מטה דן, שנאמר עליו לאחרונה יסעו. (קכו) ד"א כל הנחשלים, חסר בילקוט תנא. וישנו בילקוט בשלח רמז רס"ב בשם הפסיקתא, ובתנחומא מובא הדרש הזה לפני הדרש הראשון על כל הנחשלים. (קכז) ורבנן כו', כן תקנתי. שנ"ל ורבנן, ר' יהודה אומר. (קכח) אם רבון, כ"ה בילקוט בשלח רמז רס"ב, ובתנחומא שם אם זכור הוא על מעשינו נעבדנו, ואם לאו נמרוד בו. ובמכילתא פ' בשלח סוף פ"ו, בפ' על ריב בני ישראל, ר' יהושע אומר, אמרו ישראל אם הוא רבון על כל המעשים, כשם שהוא רבון עלינו. נדע, ואם לאו לא נדע, ר' אליעזר אומר, אמרו אם מספק לנו צרכינו נעבדנו, ואם לאו לא נעבדנו, לכך נאמר על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין ע"כ. (קכט) ואתה עיף ויגע, המאמר הזה כולו עד סוף הפסקא חסר בכ"י ההוא של הרשד"ל ז"ל כי כלתה שם הפסקא הזאת במלות וישבעו, ונשארו איזה דפי נייר פנויים, גם פסקא דפרה והחודש, את קרבני לחמי, ויהי בחצי הלילה, העומר ושור או כשב, והתחלת פסקא ויהי בשלח, כל אלה חסרים בכ"י ההוא, והשלמתי אנכי את החסרון הרב הלזה, מכ"י ידידי הרב החכם החוקר הגדול מוהר"ר אליקום כרמולי נ"י, אשר שלח אלי בחסדו, את הפסיקתא כ"י ישן נושן נכתב בעיר פעס (Fez) באפריקי, זכרה לו אלוה לטובה, ועתה חנני ה', בהעתקה אחת מהפסיקתא, הנמצאת באקספארד, וגם שם נמצא הכל בלי חסרון. והמאמר הזה מובא בתנחומא תנא, ובילקוט תנא בשם הפסיקתא. (קל) עיף בצמא, זה הוא מקור לדברי רש"י (דברים כ"ה י"ח) עיף בצמא, דכתיב ויצמא שם העם למים, וכתיב אחריו ויבא עמלק ויגע בדרך ע"כ. (קלא) ר' פנחס, נשנה במדרש ב"ר פע"ג. (קלב) שביד בניה, עיין בפסיקתא רבתי (פסקא י"ב סימן ה') למה אמר משה ליהושע צא הלחם בעמלק, מפני שהוא מבני בניה של רחל, ועיין לעיל הערה ח' וט'. (קלג) שבזה כתיב נער, וכ"ה בכ"י אקספארד, והדברים האלה כחידה סתומה, ואין מבין אותם, אך בראותנו בתנחומא תנא, נגלה לעינינו, כי חסרון רב פה וכנ"ל, ולכך אמר משה ליהושע בחר לך אנשים וצא הלחם בעמלק (שמות י"ז ט') מפני שהוא משבט יוסף, זה כתיב בו נער כו'. (קלד) והנה הקטן את אבינו, המקרא הזה אין ענינו לכאן, וצריך לכתוב במקומו, הנה קטן נתתיך בגוים (עובדיה א' ב') וכ"ה על מכונו, בתנחומא תנא, ובפסיקתא רבתי, פי"ב (סוף סימן

(שם מ"ב י"ג) זה גדל (קלה) בין שני צדיקים, ולא עשה כמעשיהם, וזה גדל (קלו) בין שני רשעים, ולא עשה כמעשיהם. (קלז) לפיכך יבוא זה, ויפול ביד זה, זה כתיב בו, את אלהים אני ירא (שם מ"ב י"ח) וזה כתיב בו, ולא ירא אלהים, (דברים כ"ה י"ח) לפיכך יבוא זה, ויפול ביד זה:

(קלח) **והיה** בהניח ה' אלהיך (שם שם י"ט), ר' עזריה ור' יהודה בר סימון, בשם ר' יהודה בר אלעאי אמר, על (קלט) שלשה דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, למנות עליהם מלך, דכתיב שום תשים עליך מלך (דברים י"ז ט"ו) ולבנות להם בית הבחירה, דכתיב, ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, (שמות כ"ה ח) ולמחות את זכר עמלק, דכתיב והיה בהניח ה' אלהיך וגו'. תמחה את זכר עמלק (דברים כ"ה י"ט).

(קמ) **כתיב** תמחה את זכר עמלק, (שם) וכתיב כי מחה אמחה את זכר עמלק, (שמות י"ז י"ד), כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, אלא עד שלא פשט ידו בכסא, אמר תמחה את זכר עמלק, ומשפשט ידו בכסאו של הקב"ה, אמר כי מחה אמחה, וכי אפשר בו"ד יכול לפשוט ידו בכסא של הקב"ה, אלא ע"י שהחריב ירושלים, דכתיב, בעת ההוא יקראו לירושלם כסא ה', (ירמיה ג' י"ז) לפיכך נאמר כי מחה אמחה.

ויאמר כי יד על כס יה, (שמות י"ז ט"ז) (קמא) תני בשם ר' אליעזר שבועה נשבע הקב"ה, ואמר ימיני ימיני, כסאי כסאי, שאם יבואו גרים מכל או"ה, אני מקבל אותם, (קמב) [ומזרעו של עמלק איני מקבלן לעולם], ואף דוד עשה כן, שנאמר ויען דוד אל הנער המגיד לו, אי מזה אתה, ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי (ש"ב א' י"ג) א"ר יצחק, (קמג) דואג האדומי היה, שנאמר ויאמר דוד

הערות ותקונים.

י"ג) ובכ"י אקספארד. (קלה) בין ב' צדיקים, בפסיקתא רבתי שם, בין שני צדיקים בין יצחק ורבקה. (קלו) בין שני רשעים, בפסיקתא רבתי שם בין שני רשעים, פרעה ופוטיפרע. (קלז) לפיכך יבא זה, עיין תנחומא תצא שם, ובפסיקתא רבתי פי"ב סימן ה', מובה בפרטות דברים רבים שנבדל בהם יוסף מעשו. ובפסיקתא רבתי פסקא ההיא סימן י"ב, ר' תנחומא בריבי אומר כאן חמש פנים כו. כוונתו חמשה אופני ההבדל בין יוסף ועשו. ובילקוט שם חסר. (קלח) והיה בהניח, ישנו בתנחומא תצא. ובפסיקתא רבתי סוף פסקא י"ב. (קלט) על ג' דברים וכו', צריך להיות ולמחות את זכר עמלק, אחר למנות עליהם מלך, ואחריה, ולבנות להם בית הבחירה עיין בבלי סנהדרין כ' ע"ב ובפרש"י שם. ובמהרש"א בחדושי אגדות שם. (קמ) כתיב תמחה, בתנחומא מובא זה בשם ריב"ל בשם י' אלכסנדרי, וכן בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי פי"ב סימן ט', אולם בילקוט בשלח רמז רס"ז מובא בשם הפסיקתא בלי שם הדורש. (קמא) תני בשם ר' אליעזר, נשנה במכילתא סוף בשלח, בפ' כי יד על כס יה, ר"א אומר נשבע הקב"ה בכסא הכבוד שלו אם יבא מכל האומות שיקבלהו, ומעמלק ולביתו לא יקבלהו. שנאמר ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה, ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי וכו' ע"כ. ובפסיקתא רבתי (פי"ב סימן ט'), א"ר אליעזר בן יעקב נשבע הקב"ה בכסאו שאינו מקבל גר מזרעו של עמלק לפיכך כשבא מבשר אצל דוד והוא שואל ואומר מי אתה ואמר בן איש גר עמלקי אנכי לא קבלו דוד, ע"כ ובתנחומא תצא בטעות, תני בשם ר' אלעאי נ"ל בשם ר' אליעזר. (קמב) ומזרעו של עמלק איני מקבלן לעולם, הוספתי בפנים, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד. ובתנחומא שם, וכמו שהבאתי בהערה שלפני זאת בשם התנחומא. והרמב"ם בה' איסורי ביאה פי"ב הי"ז כתב כל הגוים כלם כשיתגיירו וכו' הרי הן כישראל וכו'. קפסיק ותני דמכל הגוים מקבלים גרים, ומשמע דגם עמלק בכלל. אלא דהרמב"ם פליג על המכילתא ופסיקתא. ועיין מה שהעיר בזה הגאון חיד"א בספרו עין זוכר מערכת ג' דף ל' ע"ב, והביא ג"כ שם דברי הפסיקתא רבתי שמבא הנוסח ר' אליעזר בן יעקב ומשנת ראב"י קב ונקי והלכה כמותו בכל מקום וכתב שם שאין להשגיח על הרבתי כי כלה מלאה טעיות חסיר יתיר וחלוף כנודע למי שרגיל בה, ע"ש. דברים הראוים למי שאמרם. (קמג) דואג האדומי היה, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי (פי"ב סימן ט') ובילקוט בשלח סוף רמז רס"ז

דוד דמך בראשך [צ"ל על ראשך], (שם שם ט"ז), דמיך כתיב, הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים.

(קמד) מדור דור, (שמות י"ז ט"ז) (קמה) אמר הקב"ה מדור דור ואנא בתריהון לדרי דרין, (קמו) ר' אליעזר אומר, מדורו של משה ועד דורו של שמואל, (קמז) ור' יהודה אומר, מדורו של שמואל עד דורו של מרדכי ואסתר, (קמח) ור' יוסי הגלילי אמר, מדורו של מרדכי ואסתר, עד דורו של משיח, שהוא ג' דורות, (קמט) ומנין לדורו של משיח שהוא ג' דורות שנאמר ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, (תהלים ע"ב ה') דור חד, דורים שנים, הא תלתא, (קנ) ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר, כל זמן שזרעו של עמלק קיים בעולם, כביכול כאלו כנף מכסה את הפנים, אבד זרעו של עמלק מן העולם, ניטלה הכנף, שנ' ולא יכנף עוד מוריך והיו עיניך רואות את מוריך וגו' (ישעיה ל' כ'), (קנא) ר' לוי בשם ר' חייא בר חנינא אמר, כל זמן שזרעו של עמלק בעולם, אין השם מלא, ולא הכסא שלם, (קנב) שנא' האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם

הערות ותקונים.

רס"ז בשם המכילתא, א"ר יצחק דואג האדומי היה, דמיך כתיב, א"ל הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים ע"כ, ולפנינו אין זכר מזה במכילתא משגגת המעתיקים. אבל בתנחומא תצא ובילקוט שמואל רמז קמ"א בשם התנחומא הגי' בנו של דואג היה, ולזה המאמר מהפסיקתא כוון רש"י (ש"ב א' ב') שכתב וז"ל יש בפסיקתא שזה דואג, ואיננו מיושב על לבי עכ"ל. ועל זה כתב הגאון בעל סדר הדורות ערך שאול וז"ל: כוונת רש"י ז"ל כי מפורש בהרבה מקומות כי שאול ודוד היו מכירים את דואג, כי היה אביר הרועים לשאול, כמפורש (ש"א כ"א ח') וכתיב (שם כ"ב ט') ויען דואג האדומי לשאול ראיתי בן ישי בא וגו', וכן ויאמר שאול לדואג פגע בכהנים וגו', וא"כ איך שאל אותו מי אתה גם כתוב שם, ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי, ועוד איך קרא לו דוד נער הלא היה אביר הרועים לשאול, פירש"י אב"ד, וכי יעלה על הדעת שנער יהיה אב"ד, ע"כ אינו מיושב על לבו, ואני ראיתי בתנחומא ס"פ תצא, אר"י בנו של דואג האדומי היה, ותמיה איך רש"י מאור הגולה שכח זה, וקרוב הדבר שבפסיקתא ט"ס, וצ"ל שזה בן דואג, וראיתי בילקוט שמואל [הוא ברמז קמ"א שהבאתי] אר"י בנו של דואג היה, ויאמר לו דמך על ראשך הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים. ואית דאמרי דואג בעצמו היה דמיך כתיב הרבה דמים שפכת עכ"ל, וכתב בנדו תנחומא אבל בתנחומא שלפנינו אינו, מן אית דאמרי כו' ואולי ראה אותו בפסיקתא שמביא רש"י, סוף סוף תמיה על רש"י שלא הביא דעת ר"י שהי' בן דואג, שהוא מיושב על הלב, ועיין בילקוט ס"פ בשלח אר"י דואג היה, ואחד מן המקומות ט"ס הוא, דכאן אר"י בנו של דואג ושם אר"י דואג היה עכ"ל הגאון בעל סדר הדורות. ובידי אין ספק כי מאמר אית דאמרי, שהביא הילקוט בשמואל שם היא הוספת עצמו, עפ"י המכילתא אשר הביא בפ' בשלח רמז רס"ז כמו שהזכרתי בראש ההערה. (קמד) מדור דור, מובא בתנחומא תצא, ובילקוט בשלח רמז רס"ח בשם הפסיקתא. (קמה) אמר הקב"ה, במכילתא סוף בשלח, ד"א מדור דור, ר' יהושע אומר מדור אלו חיי העוה"ז, דור אלו חיי העולם הבא. (קמו) ר' אליעזר אומר, במכילתא שם ר' אליעזר המודעי אומר. (קמז) ר' יהודה, חסר במכילתא. ובכ"י אקספארד, ובתנחומא תצא הגי' ר' יהושע, במקום ר' יהודה, וכן בהתחלת המאמר, כאמר ר' אליעזר ור' יהושע ור' יוסי [הגלילי]. (קמח) ור' יוסי הגלילי, במכילתא שם ר' אליעזר אומר. מדורו של משיח שהם ג' דורות, ועיין ביב"ע שמות י"ז ט"ז, שתרגם ויסיפי יתהון לתלתי דריא, מדרא דעלמא דין, ומדרא דמשיחא, ומדרא דעלמי דאתי. (קמט) ומנין, עיין סנהדרין צ"ט ע"א. (קנ) ר' ברכיה, נשנה בתנחומא סוף תצא, ובילקוט בשלח רמז רס"ח, בשם הפסיקתא. (קנא) ר' לוי וכו', בכ"י אקספארד, ובילקוט בשלח רמז רס"ח, בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי (פי"ב סימן ט'), ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, ובתנחומא סוף תצא, ר' לוי בשם ר' אחא בר חיננא. (קנב) שנאמר האויב, חסר פה מאמר שלם, וזה תארו: שנאמר כי יד על כס יה, מלחמה לה', אבד זרעו מן העולם, השם שלם והכסא שלם, מה טעם שנאמר האויב וכו', והוא מחפזון המעתיק שדלג מן שני הראשון,

זכרם המה, (תהלים ט' ז') מה כתיב בתריה, וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו (שם שם ח') הרי השם שלם, והכסא שלם:

חסלת פרשת זכור.

הערות ותקונים.

אל שנאמר השני, וכאשר הגהתי כן הוא בכ"י אקספארד, ובילקוט שם. בשם הפסיקתא ובתנחומא סוף תצא, ועפ"י הפסיקתא הזאת. יסד הפייטן, בפיוט פ' זכור, אלהים אל דמי לך, כסא שלם, ושם שלם מכינים, ולזה המאמר מהפסיקתא כיון רש"י בשמות י"ז ט"ז ובתהלים שם. ותוס' ברכות דף ג' ע"א ד"ה ועונין, ע"ש.

פסקא ד׳.

פרשת פרה.

(א) זאת חקת התורה וגו', ויקחו אליך פרה ארומה וגו' (במדבר י"ט ב') וש"ה (ב) מי יתן טהור מטמא לא אחד, (איוב י"ד ד') כגון אברהם מתרח, (ג) וחזקיהו מאחז, ומרדכי משמעי. וישראל מאו"ה, (ד) ועוה"ב מן העה"ז, (ה) [מי עשה כן, מי גזר כן, מי צוה כן, לא אחד], כלום לא יחידו של עולם, (ו) תמן תנינן

הערות ותקונים.

(א) זאת חקת, היא קריאת המפטיר לפ' פרה, שבת שלישית לארבע פרשיות, (משנה דמס' מגילה דף כ"ט ע"א ע"ש בגמרא דף ל' ע"א) ואמרו בירושלמי מגילה פ"ג ה"ו (מובא ברש"י בבלי שם גם בספר הפרדס הגדול לרש"י דף כ"ד ע"א) ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, בדין הוא שתקדים החדש לפרה, שבאחד בניסן הוקם המשכן, ובשני נשרפה הפרה, ולמה פרה קודמת שהיא טהרתן של כל ישראל, ע"כ. והפסקא הזאת יחד עם חמשה פסקות האחרות שלאחריה, חסרים בכ"י ההוא, של הרב החכם הרשד"ל ז"ל, כאשר הערותי לעיל פסקא זכור הערה קכ"ט, והשלמתי החסרון הזה מכ"י כרמולי, ועתה חנני ה' גם בהעתקה אחרת מהפסיקתא הנמצאת באקספארד, והתנחומא פ' חוקת, העתיק כל הפסקא הזאת ככתבה וכלשונה. (עם איזה שנויים ושבושים). עד פרה זו מגרים, כמו שהעתיק מאמר שלפניו משאילתות דרב אחאי גאון, ובעל מדרש במ"ר פ' חוקת העתיק מהתנחומא, ולא מהפסיקתא. לכן נשארו בו כל השנויים והשגיאות אשר בתנחומא, ובילקוט חקת רמז תשנ"ט הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא. אך הפך הסדר דרש ר' תנחום בר חנילאי על אמרות ה', הביא בראש, ועל מי יתן טהור הביא אחריו. (ב) מי יתן טהור מטמא, עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן לפ' פרה. בפיוט אצולת אומן, חוק טהור מטמא מחוזקה. (ג) חזקיהו מאחז, בתנחומא ובמ"ר הוסיף יאשיהו מאמון, וליתא גם בכ"י אקספארד, ובילקוט שם בשם הפסיקתא. (ד) ועוה"ב מן העה"ז, כ"ה בכ"י אקספארד, ותנחומא, ובמ"ר. אך בילקוט בטעות עוה"ז מעוה"ב, וכתב בצדו שצ"ל להפך. (ה) מי עשה כן, כאשר תקנתי בפנים, כ"ה לנכון בכ"י אקספארד, ותנחומא, ובמ"ר וילקוט. (ו) תמן תנינן. עיין בנגעים פ"ח מ"ג. וכתב רבינו בחיי פ' חוקת, שבעל מנות פרה יש לתמוה, שכוללת בעצמותה וגופה דבר והפכו, טומאה וטהרה שהיא מטמאה כל העוסקים בה, והיא מטהרת הטמאים בהפרה, ואפי' אבי אבות הטומאה, כגון חרב, וכל שאר מיני מתכות, שנגעו במת הרי הן טהורין מטומאתן בהזאת שלישי ושביעי, והאיך אפשר להמצא טהרה מתוך טומאה, (ומי יוכל להוציא טהור). ולכך הביא פסוק מי יתן טהור מטמא וכו'

תנינן בהרס כגרים טמא, פרחה בכולו טהור. מי עשה כן, מי גזר כן, מי צוה כן, לא יחידו של עולם. וכן (ז) תמן תנינן, האשה שמת ולדה בתוך מעיה, והושיטה (ח) חיה את ידה, ונגעה בו החיה טמאה טומאת שבעה, והאשה טהורה עד שיצא הולד, ט) וכן המת בתוך הבית טהור, יצא מתוכו הרי היא טמא. מי עשה כן, מי צוה כן, מי גזר כן, לא יחידו של עולם, וכן (י) תמן תנינן כל העוסקים בפרה מטמאים טומאת בגדים, והיו פוסלים אותה במלאכה, היא עצמה (יא) מטהרת טמאים, אלא אמר הקב"ה, חוקה חקקתי, גזירה גזרתי, ואי אתה רשאי לעבור על גזירתי, (יב) שנאמר זאת חוקת התורה (במדבר י"ט ב').

(יג) רבי תנחום בר חנילאי פתח, אמרות ה' אמרות טהורות (תהלים י"ב ז') כלום

הערות ותקונים.

וכו' ע"ש, ועפ"י הפסיקתא הזאת יסד הקליר, בפיוט אין לשוחח לפ' זכור, מטמא טהור ומטהור טמא בהרת ממועט תטמא, פרחה בכולו עוד בל תטמא. ובכ"י אקספארד, חסר מן תמן תנינן זה, עד תמן תנינן הנאמר אחריו. (ז) תמן תנינן, משנה חולין ע"א ע"א. (ח) חיה, פי' המילדת. (ט) וכן המת בתוך הבית, בתנחומא שם המת בבית הבית טהור, ורשום בגדו פי' כל זמן שהילד מת במעי האשה שהיא ביתו, האשה טהורה, יצא מתוכו, כלומר שנולד הרי הוא טמא, ואמו טמאה לידה עכ"ל. וכן יסד הקליר, בפיוט אין לשוחח, המת בבית איננו מטמא יצא ממנו אותו מטמא, ור' טוביה בפסיקתא זוטרתא, ריש פ' תזריע (דף י"ו סע"ב), הביא דברי ר' אלעזר הקליר, ח"ל זה הוא שאמר ר' אלעזר קליר, המת בבית, הבית טהור, יצא מן הבית, הוא טהור והבית טמא עכ"ל, ונראה לי להגיה הוא טמא והבית טמא, וראיתי ברבינו בחיי פ' חקת כתב ח"ל, וכן נגע הבהרת שאדם מטמא כשיעור חצי פול שיהיה במקום אחד מגופו, ואם ישוב כל גופו בהרת מראשו ועד רגליו הנה גם זה פלא ודבר תימה, והוא ג"כ טהור מטמא, וכן במס' נדה פ"ק, [דף ט' ע"א] מי יתן טהור מטמא, זה חלב מן הדם, דם האשה נעכר ונעשה דם [נ"ל חלב], ומטעם זה יסד הקליר בסלוק פ' פרה, שאמר המת בבית הבית טהור יצא מתיכו הבית טמא, וקרא לבטן האשה בית, והוא פירוש מה ששנינו במס' חולין פ' בהמה המקשה [דף ע"א ע"א] האשה שמת ולדה בתוך מעיה, והושיט החיה את ידה ונגעה בו, החיה טמאה טומאת שבעה ואשה טהורה עד שיצא הילד עכ"ל. ופליאה נשגבה מאד בעיני על הרבינו בחיי, אשר הביא את המאמר הזה בשם ר"א הקליר, ולא הערה את מקורו, כי בתנחומא ובמדרש במ"ר הוא, (ושניהם יחד בפסיקתא שרשם) והתנחומא הלזה, הלא נגד עיניו היה, ומלתו על לשונו, במאמר שלפני זה, וז"ל ובמדרש תנחומא ויקחו אליך פרה אדומה כו' ועוד דרשו כו', ובתנחומא תמן תנינן בהרת כגרים כו'. באר לנו המדרש הזה החדוש הגדול כו' עכ"ל. אך אולי חשב כדעת האומרים שר"א הקליר הוא אחד התנאים מבעלי המשנה, לכן גמר אומר שבעל התנחומא לקח את דבריו ממנו. והאמת שהקליר יסד על פי הפסיקתא. ועיין בתשובות הרא"ש כלל שלשים סימן א' שכתב וז"ל: והאי במדרש פ' פרה, המת בבית הבית טהור, יצא הבית טמא פירושו תיגלא בפ' המקשה לילד [נ"ל באהלות פ"ז מ"ד] האשה המקשה לילד והוציאוה מבית לבית הראשון טמא מספק והשני וודאי, פי' הבית השני שילד בו ולד מת טמא ודאי והראשון טמא ספק שמא (לא) מת בבית הראשון, א"ר יהודה אימתי בזמן שהיא נטלת באגפים, אבל אם היתה מהלכת הראשון טהור, משנפתח הקבר אין פנאי להלוך, וכיון דלא נפתח הקבר, אפי' מת הולד הבית טהור, דאינו מטמא עד שיצא לחוץ, והכי תנן בפ' בהמה המקשה [חולין ע"א ע"א והאשה טהורה עד שיצא הולד, והיינו פי' המדרש המת בבית דהיינו בבטן האשה טהור, פי' האשה טהורה יצא ממנו האשה טמאה, כן פי' הר' אליעזר הקליר המדרש בפנינו עכ"ל. לדעתי נ"ל כן יסד הר' אליעזר הקליר כהמדרש בפנינו. (י) תמן תנינן כל העוסקים בפרה, הוא בחולין כ"ט ב', ובמשנה פרה פ"ד מ"ד וגם גם בכ"י אקספארד הגי' כל העוסקין בפרה מתחלה ועד סוף מטמאין בגדים, ועיין תוי"ט ד"ה כל העוסקים. (יא) מטהרת טמאים, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בתנחומא, ובמדרש במ"ר, הגי' היא עצמה מטהרת בגדים. (יב) שנאמר זאת חקת התורה, בכ"י אקספארד, ובתנחומא, ובמ"ר, ליתא מלת שנאמר, ומן זאת חוקת התורה, מתחיל מאמר ר' תנחום. (יג) ר' תנחום, ישנו בתנחומא שם, ובמדרש

כלום אמרות ה' הוו אמרות, אבל אמרות בשר ודם, אינו אמרות, אלא בנותג שבעולם, מלך ב"ו נכנס למדינה, ובני המדינה מקלסין אותו, וערב לו קילוסן, אמר להם למחר אני בונה לכם (יד) בימבוסיאות, למחר אני בונה לכם מרחצאות, למחר אני מכנים לכם את (טו) אמת המים, ישן לו ולא עמד, היכן הוא, והיכן אמרותיו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא וה' אלהים אמת (ירמיה י' י') ולמה הוא אמת (טז) א"ד לוי לפי שהוא אלהים חיים ומלך עולם.

אמרות טהורות (תהלים י"ב ז') ר' יודן בש"ר יוחנן. (יז) ור' ברכיה בש"ר עלעאי, (יח) ור' יעקב דכפר חנין, ואמרי לה בשם ריב"ל, מצינו שעיקם הקב"ה (יט) שנים ושלש תיבות בתורה, כדי שלא להוציא דבר טומאה כפיו, הה"ד

הערות ותקונים.

ובמדרש וי"ר פ' אמור ריש פכ"ו, ובילקוט ריש פ' אמור בשם הפסיקתא, אף שבאמת גם בוי"ר בפ' ההיא רשם בעל הילקוט, מקור המאמר מהפסיקתא. ומובא ג"כ בילקוט ריש פ' חוקת, והפך שם הסדר, כי החל המאמר בדברי ר' תנחום אלה, כמו שהערותי למעלה הערה א'. ובמדרש במ"ר פ' חוקת, נשמט בטעות מאמר שלם עד אריב"ל מצינו שעיקם וכו'. ובפסיקתא רבתי (פי"ד סימן ד') דרש על הכתוב הזה אמרות ה' אמרות טהורות, באופן אחר כדרך המסדר הזה, להתחיל רוב הדרשות במקראות מהפסיקתא דילן, ולפנות לו דרך אחרת. (יד) בימבוסיאות, נ"ל דימוסאות, כאשר הוא לנכון, בכ"י אקספארד ובמדרש וי"ר פכ"ו, ובתנחומא, ובילקוט, ובילקוט שם נרשם בצדו „פי' מים חמים שיוצאים מן הקרקע כמו חמי טבריה" הפי' הזה לקוח הוא, מהערוך ערך דמס ג', ח"ל ובריש פסיקתא דפרה, למחר אני פותח לכם דימוסיות ומרחצאות וכו', פי' מים חמין שיוצאים מן הקרקע כגון חמי טבריה עכ"ל. ובמשנה (ע"ז ט"ז ע"א) אבל בונין עמהם בימוסיאות, ובתי מרחצאות נ"ל דימוסאות כאשר היה באמת לפני הרב בעל הערוך במשנה ההיא. וכן דעת הר"י בתוספת שם ע"ב ד"ה בימוסיאות ומה שכתבו שם, ואמרינן נמי במדרש, למחר אני פותח להם מרחצאות ודימוסיאות, כוונתם למדרש וי"ר ריש פכ"ו. והמלה הזאת יונית *δημόσιοι*, דברים השייכים לעם ולתועלת הכלל, הן בנינים, והן מרחצאות, עיין זאקס בייטרעגע ח"ב, צד קמ"ו. (טו) אמת המים, שם שגור על לשון חז"ל, לצנור העובר להשקות השדות (וואססער לייטונג). (טז) א"ר לוי, בוי"ר כתוב שם, א"ר אבין, תחת א"ר לוי אשר פה, וכן ראיתי בכ"י אקספארד הנוסחא א"ר אבין והיא הנוסחא הנכונה, כנראה מהירושלמי (ברכות פ"א ה"ה) אני ה' אלהיכם, וכתיב ה' אלהים אמת, מהו אמת א"ר אבין שהוא אלהים חיים ומלך עולם, ועיקר דרשת ר' אבון, הוא בירושלמי סנהדרין פ"א ה"א. חותמו של הקב"ה אמת מהו אמת א"ר בון, שהוא אלהים חיים ומלך עולם, ופה הביא דרשת ר' אבין דרך אגב, וגם במדרש וי"ר סוף פ"ו, מובא בשם ר' אבין, ובתנחומא חוקת הגירסא, אלא תאמר אלהים אמת שהוא אלהים חיים ומלך עולם, הנה מלבד שנשמטו בו המלות, ולמה הוא אמת א"ר אבין גם מלת **מאמר** ט"ס הוא ונ"ל וה' אלהים אמת והיא לישנא דקרא, כמו שרשמתי והסיום שהוא חיים ומלך עולם, הוא סיפא דקרא הדין. ועיין במדרש שה"ש פ' לסוסתי, ובב"ר פפ"א. (יז) ור' ברכיה בש"ר אלעאי. בכ"י אקספארד, ובמדרש וי"ר שם, ובב"ר פל"ג, הגי' ר' ברכיה בשם אלעזר, ובילקוט ריש חקת, ר' ברכיה בשם ר' אבא, ור' עקיבא בשם ריב"ל, אבל בתנחומא, ובמדרש שו"ט מזמור י"ב, בפ' אמרות ה', נאמר רק ריב"ל אומר. ובמדרש שו"ט מזמור א', בלי שם האומר. ובמדרש במ"ר ריש פ' חקת, הוא כמו בתנחומא, ובפסיקתא רבתי פי"ד, א"ר יוחנן עקם הקב"ה, והוסיף על המאמר הזה הרחבת דברים, גם עשה אותו שנויים כדרך המסדר הזה. (יח) ור' יעקב דכפר חנין, כ"ה בב"ר שם פל"ב ובוי"ר ריש אמור, ובכ"י אקספארד בטעות דכפר חס, נ"ל דכפר חנין, ועיין תבואות הארץ (צד ק"א ע"א) שהוא למערב נפת כשתי שעות, ובצד דרום הכפר, קבר ר' יעקב איש כפר חנין. (יט) שתים ושלש תיבות, כן הוא בכ"י אקספארד ובב"ר פל"ב, ובתנחומא, ובשו"ט מזמור י"ב, וילקוט שם. ובמדרש שו"ט מזמור א' בטעות שתים ושלש אותיות. ונ"ל תיבות, ובמדרש וי"ר ריש אמור הגירס' שעיקם הקב"ה ה' אותיות ואין ספק בידי, שצ"ל **ח'** אותיות, כמאמר ריב"ל (פסחים ג' ע"א) לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו, שהרי עקם הכתוב **שמונה** אותיות

הה"ד (כ) מן הבהמה [הטהורה ומן הבהמה] אשר איננה טהורה (בראשית ז' ח')׳ ולא אמר מן הבהמה הטמאה, (כא) א"ר יודן בן מנשה, אף כשבא לפתוח להם (כב) בסימני בהמה טמאה, לא פתח אלא בסימני טהרה, שנ' את הגמל כי מעלה גרה הוא (ויקרא י"א ד') (כג) ולא כתיב כי לא מפרים פרסה, וכן (כד) ואת הארנבת כי לא מפרסת פרסה אין כתיב כאן, אלא כי מעלת גרה היא (שם שם ו') וכן ואת החזיר כי לא מעלה גרה הוא אין כתיב כאן, אלא כי מפרים פרסה (שם שם ז').

(כה) [מזוקק שבעתים (תהלים י"ב ז')]. (כו) ר' יוסי ממלחייא, ור' יהושע דסכנין

הערות ותקונים.

אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו, שנאמר מן הבהמה וגו', ופירש"י אשר איננה טהורה, ולא כתיב הבהמה טמאה, כי אורחי', הרי שמונה אותיות עקם. כי הטמאה חמש אותיות הן, אשר איננה טהורה י"ג אותיות הן. ע"כ, וכן כתב הרשב"ם (ב"ב קכ"ג ע"א ד"ה אפשר). (כ) מן הבהמה, כ"ה בתנחומא חוקת, ובמדרש שו"ט מזמור א, וי"ב. אבל בכ"י אקספארד, ובילקוט חוקת, מובא המקרא שלפניו בפרשה ההיא (בראשית ז' ב') מכל הבהמה הטהורה וגו', ומן הבהמה אשר לא טהורה, וכן הוא גם בתנחומא וישלח פ' ויאמר אלהים אל יעקב, ועתה ראה במדרש וי"ר ריש פ' אמור, מביא בתחלה את הכתוב האחרון, אשר איננה טהורה (שם ז' ח') ואח"כ כתב „ובמקום אחר עקם שתים ושלש תיבות בתורה כדי שלא להוציא דבר של טומאה מתוך פיו, הה"ד מכל הבהמה אשר לא טהורה" והוא המקרא שלפניו (שם ז' ב') שנוי הסדר הזה יורני דעת, כי מן ובמקום אחר, הוא הוספת המעתיק, ובמלות ובמקום אחר כונתו על הנוסחא האחרת הנמצאת לפנינו בפסיקתא, ור"ל במקום אחר הנוסחא היא כן. ובמדרש במ"ר ריש חוקת הגי', מן הבהמה הטהורה, ומן הבהמה אשר איננה טהורה ומן הבהמה אשר לא טהורה, וכל עין תחזה כי גם פה הסיום „ומן הבהמה אשר לא טהורה" הוא הוספה עפ"י נוסחא אחרינא. (כא) א"ר יודן בן מנשה, וכ"ה בוי"ר ריש אמור, וצ"ל א"ר יודן ב"ר מנשה, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד. ובב"ר פל"ב ומדרש שו"ט מזמור א', ובפסיקתא רבתי פי"ד הנוסחא ר' יהודה בירבי מנשה, ובתנחומא חקת שם הגי' א"ר יודן, לבד. (כב) בסימני בהמה טמאה, במדרש שו"ט מזמור א' בטעות בסימני טהרה צ"ל בסימני טמאה. (כג) ולא כתיב כי לא מפרים פרסה, בפסיקתא רבתי פי"ד הביא את הדרש הזה באריכות דברים, הגמל (והחזיר) והשפן והארנבת [והחזיר] הוא מטמא כאן והואיל שבא לאסרו על ישראל יתחיל מן סימני הטומאות שלהם כך היה ראוי ואינו כן, אלא מה הוא עושה מתחיל בסימני הטהרה שלהם מונין את הגמל כי מעלה גרה הוא הרי סימן של טהרה שיש בו, ואח"כ מהו אומר פרסה לא יפרים [צ"ל ופרסה איננו מפרים] וכו', אלא פתח בטהרה כדי שלא יוציא דבר טומאה מפיו ע"כ, ובזרע אפרים שם סימן ג' כתב שמה שנרשם בילקוט ר"פ חוקת שהוא מהפסיקתא, ט"ס הוא כי זה הוא מאמר התנחומא, אולם במח"כ נעלם ממנו שכוונת הילקוט לפסיקתא דילן, לא להפסיקתא רבתי. וגם התנחומא לקח דבריו מן הפסיקתא הזאת, אשר אני נותן לפניכם פה. גם מ"ש שם על דברי הילקוט נח סוף רמז נ"ה, נעלם ממנו כי דברי הילקוט הם ממדרש ב"ר פל"ב, גם מה שהביא אח"כ גם מעוף השמים, הוא במדרש ב"ר שם, והילקוט העתיק כל דברי המדרש. (כד) את הארנבת, פה חסר „ואת השפן כי לא מפרים פרסה הוא אינו אומר אלא כי מעלה גרה" וכן בתנחומא ובמדרש במ"ר הנעתק ממנו חסר ג"כ, ונאמר לנכון במדרש וי"ר ריש פ' אמור, ובכ"י אקספארד. ובמדרש ב"ר פל"ב, יש ואת השפן, אבל ואת הארנבת חסר בו, ובפסיקתא רבתי שהבאתי בהערה שלפני זאת, נאמר בטעות ואת החזיר לפני השפן והארנבת, כי החזיר הוא מאוחר בקרא כמו שתקנתי. (כה) מזוקק שבעתים, כן הוספתי כי על זה סובב הולך הדרוש אשר החל לדרוש על הכתוב אמרות ה' אמרות טהורות וגו' מזקק שבעתים. (כו) ר' יוסי ממלחייא, כ"ה גם בוי"ר פ' אמור, אבל בתנחומא חקת ובשו"ט מזמור י"ב ובילקוט מלכים רמז רי"ג, בשם התנחומא, חסרים המלות „ר' יוסי ממלחייא" אך מתחיל ר' יהושע דסכנין כו', וכן הוא גם במדרש במ"ר חקת, כי כאשר כבר הערותי הלך מסדר המדרש הזה בעקבות התנחומא, והעתיק דבריו בלי שנוי. והמאמר הזה נמצא ג"כ במדרש שו"ט מזמור ז' ושם

הנוסחא

רסכנין בשם ר׳ לוי אמר, (כז) התינוקת שהיו בימי דוד, עד שלא טעמו טעם חטא, היו יודעים לדרוש את התורה מ״ט פנים טהור, ומ״ט פנים טמא, והיה דוד מתפלל עליהם ואמר, ואתה ה׳ תשמרם (שם שם ח׳) נטר אוריתהון בלבהון, תצרנו מן הדור זו לעולם (שם) (כט) מן דרא דהוא חייב כליה, ואחר כל השבת הזה (ל) יוצאין למלחמה ונופלין, על ידי שהיה בהן (לא) דלטורין, הוא שדוד אומר, נפשי בתוך לבאם אשכבה לוהטים בני אדם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה (תהלים נ״ז ה׳) לבאים, (לב) זה אבנר ועמשא, שהיו לבאים בתורה, (לג) אשכבה לוהטים, זה דואג ואחיתופל, שהיו לוהטים אחר לשון הרע, (לד) בני אדם שניהם חנית וחצים, אלו אנשי קעילה, שנאמר היסגירוני בעלי קעילה בידו, (ש״א כ״ג י״א), ולשונם חרב חדה, אלו הזיפים, שנ׳ בבא הזיפים ויאמרו לשאול הלא דוד מסתתר עמנו (תהלים נ״ד ב׳), באותה שעה (לה) אמר דוד וכי מה שכינה עושה בארץ? רומה על שמים אלהים (שם נ״ז ו׳) סליק שכינתך מביניהון. (לו) אבל דורו של אחאב כולן עובדי ע״ז היו, ועל ידי שלא היו בהן דלטורין, היו יוצאין למלחמה ונוצחין, הוא שעובדיהו אמר לאליהו, הלא התד לאדוני את אשר עשיתי בהרוג איזבל את נביאי ה׳ וגו׳, ואכלכלם לחם ומים (מ״א י״ח י״ג) אם לחם למה מים, אלא (לז) שהיו המים קשה להביא להם יותר מן הלחם, ואליהו

מכריז

הערות ותקונים.

הנוסחא בטעות ר״י בן לוי בשם ר׳ יוסי, ובמזמור י״ב מיבא לנכון ר׳ יהושע בשם ר׳ לוי, כמו שהוא לפנינו בפסיקתא. והנה ר׳ יוסי מאלחייא, נקרא כן על שם עירו, וכן בב״ר פמ״ב ר׳ יוסי ממלחיא. ועיין תבואות הארץ לד ס״ה ע״א שכתב ח״ל. מלחייא, ר׳ יוסי ממלחיא, מערבית נוטה מינט דרומית ירושלים בערך שעה א׳ וב׳ רביעית הכפר מאלח״א ושם מעין טוב שמימיו קלים וטובים ומביאים מהם העירה למכור ושם נתנאים וורדים הרבה עכ״ל. (כז) התינוקת שהיו בימי דוד, כ״ה גם בכ״י אקספארד. ובוי״ר. ובתנחומא חוקת ובמדרש במ״ר ריש חוקת, אבל במדרש תהלים מזמור ז׳, תינוקת שהיו בימי שאול ושמואל, ובמזמור י״ב במאמר המתחיל אמרות ה׳ נאמר לנכון כמו לפנינו, ובמדרש תהלים שם פי״ב נאמר בסיום המאמר „כמו שפירשתי במזמור ז׳״ טעות הוא וצ״ל „כמו שמפירש במזמור ז׳״ וניסף מאיזה מעתיק אשר אבה לקצר, ורשם לעיין במזמור ז׳. ולזה המאמר כיון רש״י בפ׳ לתהלים (י״ב ח׳) מדרש אגדה יש ומיושב על הסדר, ר׳ יהושע דסכנין בש״ר לוי, תינוקת שהיו בימי דוד וכו׳, ע״כ. ואולי דרש בעליל לארץ לשון עוללים. (כח) מ״ט פנים טהור, דרש שבעתים ז׳ פעמים ז׳. שהם מ״ט, ועיין ירושלמי סנהדרין פ״ד ה״ב, כדי שתהא התורה נדרשת מ״ט פנים טמא, ומ״ט פנים טהור, מנין ודגלו, וכן הוא אומר אמרות ה׳ אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים ע״כ. כוונתם נ״כ שהביאו הכתוב הזה, כמו שנדרש בפסיקתא. ועיין סנהדרין י״ז ע״א, ובעירובין י״ג ע״ב שיודע לטהר את השרץ מ״ט פנים טהור, ומ״ט פנים טמא, ובתוס׳ שם ב״ב המקימות ד״ה שיודע. (כט) מן דרא דהוא חייב כליה, דרש לעולם, עולם המות, מלשון כי הולך אדם אל בית עולמו (קהלת י״ב ה׳) וכן יורדי בור אל עם עולם (יחזקאל כ״ו כ׳). (ל) יוצאין למלחמה ונופלים, כשנה בירושלמי (פיאה פ״א סוף ה״א), א״ר אבא בר כהנא, דורו של דוד כולן צדיקים היו, וע״י שהיה להן דילטורין, היו יוצאין במלחמה והיו נופלים, ועיין ביפה מראה שם סימן י״ט. (לא) דלטורין, מובא בערוך ערך דלטר בשם פסיקתא דפרה. ופי׳ Delator בלשון רומי, רכיל. Delatura רכילות. ומזה התחיל אומר דלטוריא על בירא (ב״ר פ״ט). (לב) זה אבנר ועמשה, לזה המאמר כוון רש״י בתהלים שם. (לג) אשכבה לוהטים כו׳, מובא בערוך ערך לשון א׳ בשם הפסיקתא ואף שראש המאמר הזה אינו ענין לשם, הביאו כולו על שם סיפו, למה נקרא לשון שלישי. ומ״ש שם ובפסיקתא דפרה נ״ל ובפסיקתא, או ובפיסקא דפרה. (לד) בני אדם שניהם עד קעילה בידו, חסר במדרש במ״ר פי״ט, אבל ישנו בירושלמי פאה שם, ובתנחומא, וי״ר פכ״ו. ובמדרש שו״ט מזמור ז׳, וד״ר פ״ה. (לה) אמר דוד וכי מה שכינה כו׳, בכ״י אקספארד, ובירושלמי שם, ובמדרש שו״ט מזמור ז׳, אמר דוד לפני הקב״ה רבון העולמים מה שכינתך לירד בארץ סלק שכינתך מביניהון, הה״ד רומה על השמים וגו׳, ועיין במדרש במ״ר פ׳ שופטים. (לו) אבל דורו של אחאב, כשנה ג״כ בירושלמי שם. (לז) שהיו המים קשה להביא להם, בירושלמי ובמדרש

וי״ר

מכריז בהר הכרמל ואומר, אני נותרתי נביא לה׳ לבדי (שם שם כ״ב) וכל עמא ידעין ולא מפרסמין למלכא:

(לח) **אמר** ר׳ שמואל בר נחמן, אמרו לו לנחש מפני מה אתה מצוי בין (לט) הגרנות, אמר להם מפני שאני (מ) פרצתי גדרו של עולם, ומפני אתה הולך ולשונך (מא) שותת, אמר להם היא גרמה לי. (מב) ומפני מה כל בהמה וחיה נושכת ואינה ממיתה, ואת נושך וממית, אמר להם אם ישוך הנחש בלא לחש (קהלת י׳ י״א) אפשר דאנא עביד כלום דלא (מג) [מתאמר לי] מן עליותא. ומפני מה אתה נושך באבר אחד, וכל האיברים (מד) מרגישין אמר להם ולי אתם אומרים, אמרו לבעל הלשון, שהוא כאן (מה) והורג ברומי.

(מו) **ולמה** נקרא שמו של לשון הרע שלישי, לפי שהוא הורג שלשה, האומרו, והמקבלו, ומי שנאמר עליו, (מז) ובימי שאול נהרגו ארבעה, דואג שאמרו, שאול שקבלו, ואחימלך שנאמר עליו, ואבנר בן נר, ולמה נהרג אבנר,

ריב״ל

הערות ותקונים.

וי״ר ובמ״ר הנוסחא קשה להביא לו. והטעם כי בימי אחאב נעצרו הגשמים ויבשו הנהרות. (לח) אר״שב״נ, כ״ה בכ״י אקספארד, ובוי״ר, ובמ״ר, ובתנחומא שם, אבל בירושלמי פאה שם, נשנה המאמר הזה בסוף, אחר המאמר ולמה נקרא לשון שלישי. והוא נכון מאד, כי בירושלמי שם מובא הרבה מאמרים בענין לשון הרע, ואחת מהם הוא המאמר מר״שב״נ, יען שסיים ולי אתם שואלים אמרו לבעל הלשון, שהוא אומר כאן והורג ברומי ובפסיקתא לפנינו הובאו המאמרים מענין לשון הרע בדרך אגב, יען שנזכר במאמר שלפניו דילטורין שהיו בימי דוד. (לט) בין הגרנות, נ״ל הגדרות, כמו שהוא בכ״י אקספארד, וירושלמי, וי״ר, במ״ר, ותנחומא שם. (מ) פרצתי גדרו של עולם, פי׳ שהביא מות לעולם. ובוי״ר הוסיף „תני רשב״י הנחש פרץ גדרו של עולם תחלה, לפיכך נעשה ספקלטיר לכל פורצי גדרות״. (מא) שותת, פי׳ נגרר התונה. (מב) ומפני מה כל בהמה וחיה נושכת ואינה ממיתה, כ״ה בתנחומא ובמ״ר, אבל בירושלמי פאה שם, ובמדרש וי״ר, ריש אמור, מה הנייה לך שאת נושך, אריה טורף ואוכל, זאב טורף ואוכל, את מה הנייה יש לך, ע״כ. ועיין ערכין ט״ו ע״ב לע״ל מתקבצות כל החיות וכו׳. (מג) מתאמיר לי, כן הוספתי. כי המחסור נראה לעין כל, ונאמר לנכון במקומות הנ״ל, ופי׳ שאיני עושה דבר בלתי אם יצוו עלי מלמעלה מן השמים, ובירושלמי שם הגירס׳ אילולא איתאמר לי מן שמיא, נכות, לא הוינא נכית. (מד) מרגישים. בוי״ר שם ואירסך מהלך בכל האיברים. (מה) והורג ברומי, כ״ה בכ״י אקספארד, ובתנחומא, ובמ״ר שם, אבל בוי״ר ריש אמור, הגי׳ ולי אתם אומרים אין יתרון לבעל הלשון (קהלת י׳ י״א) דיתיב ברומי וקטיל בסורי, בסורי וקטיל ברומי. ור״ל דדרש סיפא דקרא. ובירושלמי פיאה שם הנוסחא אמר להן ולי אתם שואלין, אמרו לבעל הלשון שהוא אומר כאן, והורג ברומי, אומר ברומי, והורג בסוריא. (מו) ולמה נקרא, נשנה בירושלמי פיאה שם, ובמדרש תהלים מזמור י״ב בפ׳ יכרת ה׳ כל שפתי חלקות, אר״שב״י למה נקרא לשון הרע תליתאי, שהוא הורג שלשה, האומרו, והמקבלו, והנאמר עליו ע״כ. והשם הזה לשון תליתאי ללשון הרע, שגור בפי התרגומים, כמו במכונה יב״ע (בראשית מ״ט כ״ג ויקרא י״ט ט״ז) וכן מלשני בסתר רעהו, דמשתעי לישן תליתאי על חבריה, וכן איש לשון, תרגם גבר דמשתעי לשון תליתאי, ודומיהם. ולזה המאמר מהירושלמי והפסיקתא, כוונו חז״ל בערכין (ט״ו ב׳) **במערבא** אמרי לשון תליתאי קטיל תליתאי, הורג למספרו. ולמקבלו. ולאומרו. ופירש״י לישנא תליתאי זה לשון הרכיל, שהיא שליחות בין אדם לחבירו לגלות לו סוד. ובתוס׳ שם כתבו וז״ל ואני מצאתי כתיב לישנא תליתאי שהקיפה הקב״ה אחת של עצם ואחת של בשר והוא שלישי בתוכה ע״כ, אבל לפי מה שהראתי אין צורך לפירושים האלו, כי טעם קריאת השם הזה מפורש בגדו בירושלמי ובפסיקתא ובמדרשים שרשמתי למה נקרא לשון הרע תליתאי וכו׳, וכבר התעורר ע״ז הרב בעל יפה מראה, בירושלמי שם סימן ב׳. (מז) ובימי שאול, בוי״ר שם פ׳ אמור, נוסף לפני זה, עובדא הוה וכו׳, עד ואשתכח לישנא [תליתאי] קטיל תלתיהון, ולא נמצא ההוספה הזאת, בירושלמי פיאה, ובתנחומא חקת, ובמדרש במ״ר, גם לא במדרש שו״ט מזמור י״ב:

ריב״ל

ריב"ל, ורשב"ל, ורבנן, (מח) ריב"ל אמר, על שהקדים שמו לשמו של דוד, שנ' וישלח אבנר מלאכים אל דוד תחתיו לאמר למי ארץ (ש"ב ג' י"ב), (מט) כתב מן אבנר לדוד, ורשב"ל אמר, ע"י שעשה דמן של נערים שחוק, שנאמר יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו, (שם ב' י"ד) ורבנן אמרו, ע"י (נ) שלא המתין לשאול להתפיים מדוד. (נא) שנאמר ואבי ראה גם ראה את כנף וגו' (ש"א כ"ד י"ב), א"ל אבנר (נב) מה אתה בעי למלגלג עם דין (נג) בסירה הוערה, כיון דאתי לגבי מעגל א"ל דוד הלא תענה אבנר. בכנף אמרת בסירה הוערת, חנית וצפחת בסירה

הערות ותקונים.

(מח) ריב"ל אמר, כ"ה בכ"י אקספארד, ובתנחומא, ומדרש במ"ר פי"ט, וסוף פכ"ג, אבל בוי"ר פ' אמור, ובירושלמי פיאה שם, ובסוטה פ"א ה"ח, מהופך מאמר ריב"ל לריש לקיש, ומאמר ר"ל לריב"ל, ובערוך סוף ערך תחת, מובא המאמר הזה בשם פסיקתא דפרה. (מט) כתב מן אבנר לדוד, דרש מלת תחתיו, שאם דוד היה כתוב תחת שם אבנר, ולזה המאמר כוון רש"י (ש"ב ג' י"ב) ד"א תחתיו שמו הזכיר תחלה באגרת ואח"כ הזכיר שם דוד, ולכך נענש. כתב מאני אבנר שר צבא ישראל לדוד מלך ישראל שלום ע"כ, וכן מובא בהרד"ק שם. (נ) שלא המתין, כ"ה בכ"י אקספארד, וכן מובא בערוך ערך גלגל ה', בשם הפסיקתא, ובתנחומא ע"י שהמתין, צ"ל שלא המתין, ובמדרש במ"ר ריש חקת. הנובע מהתנחומא, הגי' נכונה שלא המתין, ובירושלמי פאה וסוטה שם, ובמדרש במ"ר סוף מסעי על שלא הניח לשאול להתפייס מן דוד, והיא הגי' האמיתית ובילקוט שמואל רמז קל"ג בשם התנחומא, מפני שלא הניח לשאול להתפייס לדוד. (נא) שנאמר ואבי ראה וגו', עיין מדרש שו"ט מזמור ז בפ' ה' אלהים אם עשיתי זאת. (נב) מה את בעי למגלגל עם דין, בכ"י אקספארד, ובוי"ר, ובירושלמי סוטה פ"א ה"ח, מה את בעי מן גלגוי דדין, והרב בעל פני משה נדחק שם בפי', וכתב מה אתה רוצה מהדברים שמגלגל עלינו ומתפאר בעצמו עכ"ל, נראה שהיתה לפניו הגי' גלגלוי, וראיתי בערוך ערך גלגל ח', הביא בשם וי"ר אמור ופסיקתא דפרה, מה את בעי מן גילגלוי דדין פי' נינית, עכ"ל. תראה מזה שהיתה לפניו הנוסחא בפסיקתא רבתי ובוי"ר גלגלוי. וכן הוא כן בירושלמי פיאה שם, מה את בעי מן גולגלוי דהדין, והיא מלשון המשנה חוץ משל גלגילון (עדיות פ"ג מ"ד) ופי' הרע"ב אבנט, ועי"ש בפי' הראב"ד, וכן מטפחות של ספרים וגלגלון (נגעים פי"א מי"א) ופי' הרמב"ם והרע"ב, אבנט, אשר יחגור בו האדם, והר"ש שם פי' גלגול קטן מגמר או מפשתים ע"כ, ובתנחומא חוקת שם ובמדרש במ"ר פי"ט, הנוסחא מה את בעי מן גלימה, אבל בילקוט שמואל רמז קל"ג, הביא בשם התנחומא מן גולגלוי, מזה תראה שהמדפיסים עשו עם המלה כרצונם, והוציאוה חוצה והביאו תחתיה מלת גלימה, וראיתי ביפה מראה בפיאה שם סימן כ', שכתב וז"ל בילקוט מן גולגלוי דדין, ואות אמת. הגיה לגליגוי דהדין. ולפ"ז פי' מה אתה חושש לדבורו של זה, וקורא הדבור דרך בזוי לגלוג מענין ולגלינו עלי אהבה, ולדידי גרסינן שפיר מן גלגלוי דהדין, ופי' מה אתה חושש להתפארותו של זה, שמתפאר שהיה יכול להרגו והוא מלשון גלוג לאמך, עכ"ל. וכן מצאתי בס' המעריך להרב ר' מנחם די לונזאנו בערך גלגל, וז"ל, הערוך פי' נינית ואני אומר כי בר"פ אמור רבה ובירושלמי דסוטה הגי' היא גלגוי, והוא מענין זיל גלוג לאמך שפירושו השחוק. אף כאן כך אמר אבנר לשאול מה אתה רוצה ומאמין במה שדוד מתהלל ומשתבח בשקר, אין הדבר כן אלא הכנף בסירים נאחזה ונקרעה, עכ"ל, מה שנשה את כחו לחזק גירסת גלגוי שפי' השחוק, דחוק מאד. (נג) בסירה הוערה, כ"ה בירושלמי פאה וסוטה, ובמ"ר חקת, ובכ"י אקספארד, אבל בוי"ר אמור, ובתנחומא חקת, ושו"ט מזמור כ"ח וילקוט שמואל רמז קל"ג, בסירה הועדת, חנית וצפחת בסירה הועדו, שניהם בדל"ת והוא הנכון כי לשון העברה והסרה מתורגמים ארמית עדה (עיין מתורגמן שרש עדה א') והמלה הזאת ישנה גם בכתבי קודש לא עדה עליו שחל (איוב כ"ח ח'), ובמדרש שו"ט מזמור ז', בסירות בקוצים עברת ונכרת, אין ספק בידי כי מלת "בקוצים" היא פי' אחד המעתיקים, על מלת בסירות. ועיין בסנהדרין (מ"ט ע"א) מאי בור הסירה, א"ר אבא בר כהנא בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג, עי"ש בפירש"י ובערוך ערך בר ו' הביא דברי הירושלמי,

בשנוי

בסירה הועדו. (נד) וי"א ע"י שהיה בידו למחות בנוב עיר הכהנים ולא מיחה. (נה) ר' חנין בר פזי, פתר קרא בפרשת פרה, שיש בה (נו) משבעה שבעה, שבע פרות, שבעה שריפות, שבעה הזאות, שבעה כבוסין, שבעה טמאים, שבעה

הערות ותקונים.

בשני לשון וביתר באור. ת"ל מפורש בתלמוד ירושלמי, בפאה פ"א, ובסוטה פ"א, שרצה שאול להשיב את דוד מפני שאמר הנה בעת שלקח הצפחת והחנית היה יכול להרגני, וכיון שלא הרגני צדיק הוא, ואין לרדפו, אמר לו אבנר לא כי, אלא הצפחת והחנית הנערים הלכו להביא מים מן הבור ושכחום שם, ומצאם דוד ולקחם מן הבור, אמר לו הצפחת והחנית כבר נשארו בבור, כנף מעילי מה תאמר בו, א"ל כנף מעילך בסירה הועדת, כלומר נסבך בקוצים ונחתך ומצאו דוד ולקחו משם, וכוון שלא הניח אבנר להתפייס לדוד נענש עליהם, וזה בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג עכ"ל. ובמהרש"א בחדושי אגדות סנהדרין שם ד"ה מאי בור הסירה השיג על רש"י והביא ראיה מרד"ק, ולא ראה את דברי הערוך ע"ש. **(נד)** וי"א ע"י שהיה, במדרש במ"ר סוף מסעי, והיה ספק בידו נ"ל ויש אומרים על שהיה ספק בידו. כמו שהוא לנכון בפי"ט ודעת הי"א מפורש בבבלי סנהדרין כ' ע"א, א"ר יהודה אמר רב, מפני מה נענש אבנר מפני שהיה לו למחות בשאול ולא מיחה, פירש"י למחות בשאול בהריגת נוב עיר הכהנים, והמהרש"א בחדושי אגדות ד"ה שהיו הקשה על רש"י דאמרינן ס"פ נגמר הדין [סנהדרין מ"ט ע"א] בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג, ולפי פירושו אתיא הך דרשא דהתם דלא כמאן מהני אמוראי דהכא, וע"כ נראה לפרש דהיינו הך דהכא, דקאמר דלא מיחה היינו מבור ומסירה שהיה לו למחות בשאול ולומר לו כמה צדיק הוא שלא הרגך ולא מיחה, כפירש"י שם וק"ל. עכ"ל, ובמח"כ נעלמו ממנו דברי הירושלמי והתנחומא ומדרש במ"ר פ' חוקת, וסוף מסעי, שדיעות חלוקות הן, זה אומר כן, וזה אומר כן. **(נה)** ר' חנין בר פזי פתר קרא, ר"ל מזוקק שבעתים. ובילקוט ריש חוקת בשם הפסיקתא והביא פה מפורש המקרא הזה כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים, ר' חנין בר פפי [נ"ל פזי] פתר קרא. וכו', ובילקוט תהלים רמז תרכ"א, ר' שמעון בר פזי, נ"ל ר' חנין, והמאמר הזה נשנה בתנחומא, ובמדרש במ"ר פי"ט. ולזה המאמר כוון הפייטן לפ' פרה, פיוט אצולת אומן, זר שבעתים מזוקקה, ובפסיקתא רבתי (פי"ד סימן ו') כסף צרוף מזוקק שבעתים מהו כסף צרוף כו'. מזוקק שבעתים מהו מזוקק שבעתים, א"ר יוחנן בן פזי [נ"ל ר' חנין בן פזי] שהתורה נדרשת ארבעים ותשע פנים, ואף הפרשה הזאת מזוקק שבעתים יש בה מ"ט טהרות. כיצד אלא יש בה שבע פרות, ושבע הזיות, והמפרש דפוס ברעסלויא הביא שם פי' המאמר הזה בשם הרב הגאון הגדול רבינו אליהו מווילנא זצ"ל, ולאשר יקרו עלי דבריו מאד, הנני להעתיקם הנה, וז"ל: כל מעשה הפרה הם ז' ז', ז' כהנים, ז' הזאות ז' טומאות, ז' טהרות ז' כבוסים, ז' פרות, ז' שריפות: ז' כהנים, ונתתם אותה אל אלעזר הכהן, ולקח אלעזר הכהן, ולקח הכהן, וטמא הכהן, וכבס בגדיו הכהן הרי חמשה ומשה ואהרן ג"כ שני כהנים כמו שכתוב משה ואהרן בכהניו: ז' הזאות והזה מדמה שבע פעמים, ז' טומאות, כל הבא אל האהל וכל אשר באהל וכל כלי פתוח, בחלל חרב, או במת, או בעצם אדם, או בקבר: וכן ז' טהרות והזה אל האהל ועל כל הכלים, ועל הנפשות, ועל הנוגע בעצם, או בחלל, או במת, או בקבר, הרי ז'; ז' כבוסים וכבס בגדיו הכהן קאי על ג"פ הכהן שכתוב למעלה, ונתנם אל אלעזר הכהן, ולקח הכהן עץ ארז, הרי ג' כבוסים, והשורף אותה יכבס בגדיו, ומזה מי נדה יכבס בגדיו: ז' פרות כמ"ש חז"ל (פרה פ"ג מ"ה) ורמוזים כל הז' בפסוק, פרה אדומה, ושרף הפרה, אל תוך שריפת הפרה, את אפר הפרה, וכבס האוסף את הפרה, חטאת הוא, ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת: ז' שריפות את עורה ואת בשרה ואת דמה, על פרשה ישרוף, עץ ארז ואזוב ושני תולעת הרי ז' פעמים ז' עכ"ל הזהב. **(נו)** משבעה שבעה, הכוונה שכל עניני הפרה שבעה הם, וכל אחד הוא שבעתים, כמבואר בהערה שלפני זאת, ולמאמר הזה כוון הרוקח סימן רמ"א אף אם לא קרא הפסיקתא בשם. ועפ"י הפסיקתא יסד הקליר, בפיוט אמרה סגולה לפ' פרה, דרושה בזקוק שבעה משבעה הזיות, טבילות, וכבוסים שבעה, ופרות, וכהנים, טהורים, וטמאים, שבעה. ע"כ, וכן תראה בזהר פ'

שבעה טהורים, שבעה כהנים, (נז) ואם יאמר לך אדם חסרים הן, אמר לו אף משה ואהרן בכלל, שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר, זאת חקת התורה: (במדבר י"ט א' ב').

(נח) רבי יצחק פתח, את כל זה נסיתי בחכמה (קהלת ז' כ"ג) ויתן אלהים חכמה לשלמה וגו' כחול אשר על שפת הים, ר' לוי, ורבנן, רבנן אמרי, מלמד שניתן לו חכמה כנגד כל (נט) ישראל, (ס) [ור' לוי אמר] מה החול גדר לים, כך היתה חכמתו גדר של שלמה, מתלא אמר (סא) דעת קנית מאי חסרת, דעת חסרת מאי קנית, עיר פרוצה אין חומה אש אשר אין מעצור לרוחו (משלי כ"ה כ"ח) כעיר פרוצה שאין בה חומה. כן איש אשר אין מעצור לרוחו.

ותרב חכמת שלמה מחכמת בני קדם (מ"א ה' י') מה היתה חכמתן של בני קדם, שהיו (סב) יודעים במזל, וערומים בטייר, ארשב"ג, בשלשה דברים

אני

הערות ותקונים.

אחרי (דף ע"ו ע"ב) בשבעה שבע פרות ז' טריפות ז' הזאות, ז' כבוסים, ז' טמאים, ז' טהורים, ז' כהנים, ומשה ואהרן בחושבנא דהא כתיב וידבר ה' אל משה ואל אהרן וגו' ע"כ דבריו, הדומים לדברי הפסיקתא. וכן בזהר, חקת, במאמר דבר אל בני ישראל, דהאי פרה היא בשבע, ז' כבוסים וכו'. (נז) ואם יאמר לך אדם חסרים הן. בכ"י הי' הנוסחא חסר אחד מהם והוא בטעות, וכאשר תקנתי כ"ה לנכון בתנחומא ובמ"ר פי"ט, ובילקוט חקת, ובכ"י אקספארד והכונה אם יקשה לך הלא אצל הכהנים נמנא רק משה, התשובה על זה, שמשה ואהרן ג"כ בכלל, כמו שהבאתי למעלה הערה נ"ו בשם הגאון מהרי"א מווילנא. ובהערה כ"ז בשם הזהר. (נח) ר' יצחק פתח. כ"ה בכ"י אקספארד, ובמדרש במ"ר חקת, ובקהלת רבה פ' כל זה נסיתי, ובילקוט מלכים רמז קע"ז בשם הפסיקתא. והתנחומא, אולם בתנחומא בעצמו נוספו דברים מן הפסיקתא רבתי פי"ד סימן ז', בשנוי לשון קצת. (נט) כל ישראל. במדרש שם בתנחומא נוסף שנמשלו לחול שנאמר (הושע ב' ז') והיה מספר בני ישראל כחול הים, ובתנחומא שם יש הוספה כיצד שהחכמים וכו', והוספה הזאת היא מפסיקתא רבתי, כאשר הערותי בהערה שלפני זאת למאוחרת מאד לכן לא הובאה במדרש במ"ר חקת הנעתק מהתנחומא. (ס) ור' לוי אמר. כצ"ל כאשר הוא לנכון בכ"י אקספארד, ובמדרש קה"ר, ובמ"ר שם. ובתנחומא הלשון משנה קצת עפ"י הפסיקתא רבתי. (סא) דעת קנית. כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכל המקומות שרשמתי לעיל בהערה נ"ח, נאמר להיפך דעת חסרת מה קנית, דעת קנית מה חסרת, ובוי"ר שם נאמר בנוהג שבעולם אדם יש לו זהב וכסף אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמדה שבעולם, וטוב ודעת אין בו, מה קנייה יש לו, מתלא אמר דעה קנית מה חסרת דעה חסרת מה קנית. ולמאמר הפסיקתא כוונו חז"ל בנדרים דף מ"א ע"א **במערבא** אמרי וכו' ע"ש. (סב) יודעים במזל וערומים בטייר. מובא ברש"י שני פעמים האחד במלכים (א' ה' י') מחכמת וגו' מה היא חכמת בני קדם, יודעים במזלות, וערומים בטייר, כדאיתא בפסיקתא דפרה אדומה, וכל הפרשה הזאת נדרשת שם לפי משמעה עכ"ל, ושנית בדה"ב (ט' ד') חכם היה בטייר כך כתוב בפסיקתא, טייר הוא לשון ערבי, ובוי"ר כי עוף השמים יוליך את הקול זה עורב וחכמת טויאר"י עכ"ל, וגם הרד"ק במלכים שם פי' כן, בטייר בלשון העופות וכן בערבי יקרא עוף א"ל טיי"ר. וכן בני מצרים היו יודעים בחכמה שבה היו נקראים החרטומים עכ"ל. והנה המאמר הזה ישנו בתנחומא חקת ובמדרש במ"ר פי"ט הנעתק מהתנחומא, אך מלת **במזל** חסרה שם. ומובא לנכון במדרש שו"ט מזמור ז', ובמדרש קה"ר פ' כל זה נסיתי. הנוסחא שהיו יודעין במזל וקוסמין בעופות, ובקיאין בטייר, וכליותי יעצוני כי מלות „וקוסמין בעופות", הוספה חיצונית הן. לפרש המלות ובקיאין בטייר, ונאספו אל תוכו בטעות, ובילקוט מלכים רמז קע"ז נרשם על בטייר „פי' חכמת אסטרולוגיו", והפי' הזה משנה הוא, כי אין כן הוראת מלת בטייר, ודברי הערוך הטעו לפרש כן, כי ז"ל הערוך ערך טייר בפסיקתא דפרה מה היתה חכמתן של בני קדם שהיו יודעין במזל וערומים בטייר, מאי בטייר אסטרולונין, ובמדרש וי"ר [פל"ב] כי עוף השמים יוליך את הקול לר"א זה העורב בחכיות [צ"ל וחכמת] טיירין פי' בלשון ערבי קורין לעוף טייר עכ"ל. ומלות „מאי בטייר אסטרולונין" שהמה הוספה בערוך מאיזה מעתיק יצא להמפרש

הטעות

אני משבח את בני מזרח, אינם נושקין בפה, אלא ביד, (סג) ואין נושכין בפת, אלא חותכין בסכין, ואין יועצים אלא במקום רחוק, שנאמר וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה (בראשית ל"א ד').

ומכל חכמת מצרים, (מ"א שם) מה היתה חכמתן של מצרים, אלא את מוצא, בשעה שביקש שלמה לבנות בית המקדש (סד) [שלח אצל פרעה נכה, א"ל שלח לי אומנין בשכרן שאני מבקש לבנות בית המקדש], מה עשה המלך, כנס כל *(סד) איצטרוגלין [צ"ל איצטרולגין] שלו ואמר להם צפו וראו בני אדם שעתידין למות בזו השנה, (סה) ואשלחם אצלו, כיון שבאו אצל שלמה, צפה ברוח הקודש, שהם עתידים למות באותה שנה, נתן להם תכריכין ושלחן, ושלח לו כתב, ואמר לא היה לך תכריכין לקבור את מתיך, הרי לך הם ותכריכיהם, לכך נאמר ומכל חכמת מצרים.

(סו) **ויחכם** מכל האדם (מ"א ה' ט"ו) זה אדם הראשון, ומה היתה חכמתו, את מוצא בשעה שביקש הקב"ה לבראות את האדם נמלך במלאכי השרת, ואמר להם, נעשה אדם בצלמנו (בראשית א' כ"ו) אמרו לפניו, מה אנוש כי תזכרנו וגו' (תהלים ח' ה') אמר להם אדם זה שאני רוצה לבראות בעולמי, תהא חכמתו מרובה משלכם, מה עשה, כנס כל בהמה חיה ועוף והעבירן לפניהם, אמר להם מה שמותם של אלו, ולא היו יודעין, כיון שברא אדם הראשון, כינס כל בהמה חיה ועוף, והעבירן לפניו, אמר ליה מה שמותם של אלו, אמר לזה נאה לקרותו שור, ולזה נאה לקרותו סוס, ולזה גמל, ולזה נשר, ולזה ארי, וכן כלם

הערות ותקונים.

הטעות לפרש בן אולם אלו ראה את סיום הערך הזה שפי' טייר הוא עוף בערבי נפקחו עיניו לדעת, כי הוראה אחרת למלת בטייר ויותר נכון לתקן בערוך מאי במזל אסטרולוג, כי כן הוראות שם אסטרולוג חוזה בככבים ובמזלות. ובפסיקתא רבתי (פי"ד סימן ט') מהו חכמת בני קדם אלא שכל בני קדם בקיאים במזל וחכמים בכל דיעה באיסטרולגיא. [נ"ל באיסטרולוגיא]. בלי ספק היה כתוב פה „בטייר" אך אח"כ שכל אחד מעתיק את ידיו בטעות (עפ"י הערוך כמו שהערותי) לכתוב באסטרולוגיא תחתיו, ורבינו בחיי פ' חוקת הביא המאמר הזה בשם התנחומא שיודעים במזלות וערומים בחכמת הטייאר אך מה שהוסיף שם באמצע הוא עוף שדרשו עליו כי עוף השמים וגו' איננו מהתנחומא כי אם מו"ר פל"ג, ועיין מה שהעיר הרמ"ל בהערה לערך טייר. (סג) ואין נושכין בפת, אלא חותכין בסכין. כ"ה גם במדרש קהלת, אבל בכ"י אקספארד, ואין נושכין בפה אלא בסכין, ובתנחומא נאמר, וכשחותכין בשר אין חותכין על גב היד אלא בסכין ולא ביד. ובמדרש במ"ר הנעתק מהתנחומא, נאמר „בג' דברים וכו'" יצא, במלת וכו', ידי חובתו בכל המאמר ובילקוט מלכים רמז קע"ז, ואין חותכין בשר אלא בסכין, ובגמרא ברכות (ח' ע"ב) איתא כך, תניא א"ר ע בשלשה דברים אוהב אני את המדיים, כשחותכין את הבשר אין חותכין אלא ע"ג השלחן, כשנושקין אין נושקין אלא על גב היד, וכשיועצין אין יועצין אלא בשדה א"ר אדא בר אהבה מאי קרא וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל צאנו ע"כ. (סד) שלח אצל פרעה, הוספתי בפנים והמעתיק השמיט מן בית המקדש ראשון עד בית המקדש שני. ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ומדרש קה"ר, ותנחומא, ומדרש במ"ר, וילקוט מלכים. שם. *(סד) איצטרוגלין תקנתי שצ"ל איצטרולגין. וידוע ἀστρολόγος (אסטראלאג). (סה) ואשלחם אצלו, בתנחומא הוסיף כדי שאבוא עליו בתרעומות ואומר לו תן לי דמיהם מהאומנים שהרגת, זה לקח אחד מהמעתיקים מפסיקתא רבתי פי"ד סימן ט', וראיה לדברי מרבינו בחיי פ' חקת שהביא מאמר התנחומא והתוספות אינם בקרבו. (סו) ויחכם מכל האדם מובא בתנחומא חוקת שם, ובמדרש במ"ר ההולך אחריו, וברבינו בחיי פ' חקת בשם התנחומא ובקהלת רבה, ובילקוט מלכים רמז קע"ח בשם הפסיקתא. גם במדרש ב"ר פי"ז, אך בב"ר שם חסרה התחלה הזאת וראשית המאמר הוא, את מוצא בשעה וכו'. ואתה ידידי הקורא, דע לך כי מעתיק הפסיקתא רבתי, העתיק מן המאמר הזה עד סוף הפסקא, ככתבה וכלשונה בלי כל שנוי, כי כאשר הערותי במבוא, היה חסר לפניו בכ"י של הפסיקתא רבתי מכאן וכל הפרשיות האחרות פסקא החודש, את

קרבני

כלם, הה"ד (סז) ויקרא אדם שמות לכל הבהמה וגו'. (בראשית ב' כ') א"ל ואתה מה שמך, א"ל אדם, א"ל ולמה, א"ל לפי שנבראתי מן האדמה א"ל הקב"ה אני מה שמי, א"ל אדני, לפי שאתה אדון על בריותך, דא"ר אחא, (סח) אני ה' הוא שמי (ישעי' מ"ב ח') הוא שמי שקרא לי אדם הראשון, הוא שמי (סט) שהתניתי ביני, לבין אומות העולם.

(ע) [מאיתן האזרחי (מ"א שם)] איתן זה אברהם, דכתיב משכיל לאיתן האזרחי, (תהלים פ"ט א') (עא) הימן, (מ"א שם) זה משה, דכתיב בכל ביתי נאמן הוא, (במדבר י"ב ז') כלכל, (מ"א שם) זה יוסף, דכתיב ויכלכל יוסף, (בראשית מ"ז י"ב) (עב) אמרו המצרים לפרעה, העבד הזה כלום הוא הגון למלוך עלינו, מה עשו נטלו שבעים (עג) פתקין, (עד) וכתבו עליהם שבעים לשון, והיה משליכין לפניו, וקרא כל אחד ואחד בלשונו, ולא עוד אלא שהיה מדבר בלשון הקודש, שלא היו הם יכולים לשמוע אותו. הה"ד (עה) עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים שפת לא ידעתי אשמע (תהלים פ"א ו'): (עו) ודרדע (מ"א שם) זה דור המדבר, ולמה קורא אותם דרדע, דור שהיו כולם מלאים דעת, בני מחול (מ"א שם) אלו ישראל, שמחל להם הקב"ה על עון העגל.

וידבר שלשת אלפים משל (מ"א ה' י"ב), א"ר שמואל בר נחמני, חזרנו על כל המקרא, ולא מצאנו שנתנבא שלמה אלא קרוב (עז) לשמונה מאות פסוקים, ואת אמרת שלשת אלפים משל, אלא מלמד שכל פסוק ופסוק יש בו שנים.

הערות ותקונים.

קרבני, ויהי בחצי הלילה. העומר, עד פסקא ויהי בשלח, לכן שלח ידו להפסיקתא כ"י דילן אשר לפנינו פה, והשלים בזה את מחסורו, ובגלל זה חסר גם אצלו פסקא ויהי בשלח ורק ההתחלה נשארה. (סז) ויקרא אדם. רבינו בחיי אשר הביא כל המאמר הזה בשם התנחומא, כאשר הערותי למעלה, הוסיף בתוכו לאמר: והנה הם שמות מושכלות שהשכיל בחכמת האותיות לקרוא השמות כפי טבעי הבריות וקלות ואכזריות וכו' ע"ש. (סח) אני ה', עיין בפי' רש"י בישעיה (מ"ב ח') הוא שמי הוא מפורש בלשון אדנות. (סט) שהתניתי ביני לבין אוה"ע, בקה"ר ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא דילן, פסקא ויהי בחצי הלילה, הוא שמי שהתניתי ביני ובין עצמי, הוא שמי שהתניתי ביני לבין בריותי ובין מלאכי השרת, וכן הוא בתנחומא חקת, רק המלות ובין מלאכי השרת חסר שם. (ע) מאיתן האזרחי, הוספתי וכצ"ל, ועל זה תסוב הדרשה איתן זה אברהם. ורש"י במ"א ה' י"א. מביא את הפסיקתא וז"ל, ומ"א בפסיקתא מכל האדם זה אדם הראשון, איתן האזרחי זה אברהם, הימן זה משה, כו' עכ"ל, גם הרד"ק שם הביא המאמר הזה, ואמר ורבותינו ז"ל דרשו, וכוונתו למאמר הפסיקתא. גם בד"ה (א' ב' ו') הביא רש"י את הדרש הזה. וכתב ובפסיקתא דורש מכל אדם זה אדה"ר כו'. והדרש איתן זה אברהם נמצא גם בבבלי ב"ב דף ט"ו ע"א. ע"ש. (עא) הימן כו', דכתיב נאמן הוא. ות"א מהימן הוא ובת"י הימן הוא. ועיין בגמרא ב"ב שם. (עב) אמרו המצרים, בגמרא סוטה (ל"ו ב') א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן בשעה שאמר פרעה ליוסף ובלעדיך לא ירום איש את ידו וגו' אמרו איצטגניני פרעה וכו'. ע"ש. (עג) פתקין, מלה מלויה הרבה בלשון חז"ל, והוראתה מכתב קטן והיא היונית πιττάκιον והרומית Pittacium עיין לעיל (פסקא ג' הערה קל"י) ומהרמ"ל נעלם זה. (עד) וכתבו עליהם שבעים לשון, עיין בבבלי סוטה ל"ו ע"ב. (עה) עדות ביהוסף וגו' אשמע הביא המ"כ במ"ר פ' חוקת וז"ל ובתנחומא מסיים בו שלפיכך כ' זה מתחיל בעי"ן ומסיים בעי"ן לרמוז על שבעים לשון שלמדו גבריאל בו והמאמר הזה ליתא בתנחומא רק מובא בילקוט תהלים רמז תתל"א בשם הילמדנו. (עו) ודרדע וכו', שהיו כולם מלאים דעת, דריש נוטריקון דור דיעה. (עז) לשמונה מאות פסוקים, כ"ה בכ"י אקספארד, ובקה"ר, ובתנחומא חקת ורבינו בחיי פ' חקת בשם התנחומא. ובילקוט מלכים רמז קע"ג, ובפסיקתא רבתי (פי"ד סימן ט'), אבל במדרש חזית סוף פסוק ראשון, הגיר' ארשב"נ חזרנו על כל ספר משלי, ולא מצינו שכתוב בו אלא תשע מאות וחמשה עשר פסוקים. ע"כ, ובאמת מספר פסוקי ספר משלי כן הוא, כמו שרשמו בעלי המסורה בסוף

נספר

שנים ושלשה טעמים, כמד"א נזם זהב וחלי כתם (משלי כ"ה י"ב) (עח) ורבנן אמרי שלשת אלפים משל על כל פסוק ופסוק, ואלף וחמשה טעמים על כל משל, (עט) ויהי שירו של שלמה אין כתיב כאן, אלא ויהי שירו (מ"א שם) שירו של משל ג' אלף.

(פ) וידבר על העצים וגו' (שם) וכי אפשר לו לאדם לדבר על העצים (פא) [מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר], אלא אמר שלמה (פב) מפני מה מצורע נטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים, בעץ ארז ושני תולעת ואזוב (ויקרא י"ד ד'). אלא ע"י שאדם מגביה עצמו כארז, הוא לוקה בצרעת, (פג) וכיון שהוא משפיל עצמו כאזוב, נתרפא ע"י אזוב.

וידבר על הבהמה ועל העוף, (מ"א ה' י"ג) וכי אפשר לו לאדם לדבר על הבהמה ועל העוף, אלא אמר שלמה (פד) מפני מה בהמה ניתרת בשני סימנין, ועוף בסימן אחד, על שהבהמה נבראת מן היבשה, (פה) והעוף מן המים ומן היבשה, שהרי כתוב אחד אומר, ויצר אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים (בראשית ב' י"ט) וכתוב אחד אומר, ויאמר ה' אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ (שם א' כ'), בר קפרא אמר, מן (פו) רקק שבים נברא העוף, (פז) ר' אבין בש"ר שמואל קפוטקיא אמר, אעפ"כ רגלוהי דתרנגולא דמיין (פח) לההרפותא דיונה.

ועל הרמש (מ"א ה י"ג) וכי אפשר לו לאדם לדבר על הרמש, אלא אמר שלמה מפני

הערות ותקונים.

הספר ההוא. (עח) ורבנן אמרי, לזה המאמר כוון רש"י (מ"א ה' י"ב) ומדרש אגדה שהיה אומר בכל פסוק וכו'. (עט) ויהי שירו של שלמה אין כתיב כאן, כ"ה גם בכ"י אקספרד אולם בתנחומא ובמדרש במ"ר ריש חוקת הגי' שיריו אין כתיב כאן אלא שירו, שירו של משל, ובילקוט מלכים רמז קע"ח, שירה אין כתיב כאן וכו', נ"ל שיריו, ובקה"ר פי' כל זה נסיתי, חסרים המלות „שיריו אין כתיב כאן אלא שירו" וכן בפסיקתא רבתי יש לתקן כן, ובמדרש חזית שם הנוסחא ויהי משלו אין כתיב כאן, אלא שירו חמשה ואלף, שירו של משל. (פ) וידבר על העצים, מובא בילקוט מצורע רמז תקנ"ט ד"ה ועץ ארז, ובילקוט מלכים רמז קע"ח. (פא) מן הארז כו', כן הוספתי והוא סיפא דקרא. (פב) מפני מה מצורע כו', לזה המאמר כוון רש"י ורד"ק במ"א שם. (פג) וכיון שהוא משפיל עצמו כאזוב כו', לזה כוון רש"י ויקרא י"ד ד'. (פד) מפני מה בהמה ניתרת כו' עיין חולין (כ"ז ע"ב) דרש עיבר גלילאה. (פה) והעוף מן המים ומן היבשה, בקה"ר שם נאמר ועוף מן המים והמלות „ומן היבשה שהרי כתיב כו'" חסר שם. ובתנחומא הגי' עוף שנברא מן הרקק ניתר בסימן אחד, כתוב אחד אומר מן היבשה וכתוב אחד אומר מן הים, ובלי ספק אין זה מלשון התנחומא, אך תיקון סופרים מאחד המגיהים, עפ"י מאמר הש"ס חולין שם. עוף שנברא מן הרקק הכשירו בסימן אחד ובמדרש במ"ר שם, כתיב אחד אומר מן הבהמה, ט"ס הוא וצ"ל מן היבשה. (פו) רקק, פי' בוץ ורפש (זומפף). (פז) ר' אבין בש"ר שמואל קפוטקיא, בחולין שם א"ר שמואל קפוטקא תדע שהרי עופות יש להם קשקשת ברגליהם כדגים ע"ש בתוס' ד"ה תדע ובתנחומא חקת, בטעות ור' אבין בשם ר' יוסי הגלילי, ובמדרש חקת ר' אבין בשם ר' שמואל. (פח) להחרפותא דיונה, נ"ל דנונא. ובכ"י אקספארד לחספיתה דנונא, וגרסו שם בין שני חצאי עגולה (לחרנפיתיה דנינא). ובמדרש קהלת רבה בפי' כל זה נסיתי, ובמדרש במ"ר חקת, ובילקוט מלכים רמז קע"ח, ראיתי הנוסחא לחספניתא דנונא, ובתנחומא חקת לפרצופיה דנונא, ובפסיקתא רבתי פי"ד, לחרספותיה דנונא, סנפיר וקשקשת (ויקרא י"א ט' וי"ב) תרגם יב"ע ציצין וחרספיתין, ובערוך ערך פלתא הביא וז"ל בפסקא דפרה רגליה דתרנגולתא דמיין לפלתא דנונא, ס"א להרפותא, דנונא, פי' קשקשת, ועל זה הוסיף המוספי, פי' בל"י φολίς קשקשת ע"כ, ראינו פה נוסחאות שונות, ולדעתי הנוסחא הנכונה היא **חספניתא** וכן הוראת שרש חסף בעברי, דק מחספס (שמות ט"ז י"ד) עיין אוה"ש שרש חסף, ומזה בגמרא (שבת קל"ד ריש ע"א). האי מאן דמשי אפיה ולא נגיב טובא נקטעו ליה חספניתא פי' הערוך בערך חסף א', כעין

מפני מה (פט) שמונה שרצים שכתוב בתורה, (צ) הצדן והחובל בהם חייב, ושאר שרצים פטור, (צא) מפני שיש להם עורות.

(צב) [ועל הדגים] (מ"א שם), וכי אפשר לו לאדם לדבר על הדגים, אלא אמר שלמה, מפני מה בהמה חיה ועוף טעונין שחיטה (צג) ודגים אינם טעונים שחיטה. (צד) אורי רבי יעקב איש (צה) כפר גבורין בלוד, על הדגים שטעונין שחיטה, שמע ר' חגי שלח ואתייה, א"ל מנן הורית כן, א"ל מן הדין קרא ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף (בראשית א' כ') מה העוף טעון שחיטה, אף דגים טעונין שחיטה, אמר להו, (צו) ארבעוניה דילקי, א"ל בר נש דאמר מילי דאוריתא ילקה, א"ל לא הדית טב, א"ל ומה הן, א"ל מן הדין קרא. הצאן ובקר (צז) [ישחט להם; ומצא להם אם את כל דגי הים יאסף להם] (במדבר י"א כ"ב) א"ל (צח) חבוט חביטך, דהוא טבא בקילתא.

אורי

הערות ותקונים.

כעין קרום הנמוח בעור הפנים ומתקלף. ועיין ברש"י שם. (פט) שמונה שרצים כו', (שבת ק"ז ע"א במשנה). (צ) הצדן והחובל, עיין במשנה שם. (צא) מפני שיש להם עורות, מוסב על ח' שרצים, לפיכך החובל בהן חייב, עיין רש"י במשנה שם, ובירושלמי שבת פי"ד ה"א. (צב) ועל הדגים, כן תקנתי כי חסר בכ"י. (צג) ודגים אינן טעונים שחיטה, בקה"ר שם נוסף אלא מהדין קרא הצאן ובקר ישחט ובדגים אין כתיב אלא אסיפה, וכן נ"ל גם לפנינו בפסיקתא, ועיין חולין כ"ז ע"ב, דגים דלאו בני שחיטה נינהו מנלן, אילימא משום דכתיב הצאן ובקר ישחט להם אם את כל דגי הים יאסף להם באסיפה בעלמא סגי להו וכו'. (צד) אורי, פי' הורה להלכה. (צה) כפר גבורין בלוד, בקה"ר בפ' כל זה נסיתי, ובמדרש במ"ד חקת, נאמר כפר נבוריא בצור, ובקה"ר בפ' ומוצא אני, יעקב איש כפר נבוריא ובתנחומא חקת ובכ"י אקספארד יעקב איש כפר גבוריא בגור, ובפסיקתא רבתי בטעות כבורין (ובדפוס לבוב כבותן) וצ"ל נבוריא, כמו שהוא לנכון במאמר שאחריו. ובב"ר ריש פי"ז, הורה יעקב איש כפר נבורתי בצור, ובירושלמי יבמות פי"ו ה"ע וירושלמי קדושין פ"ג הי"ג, יעקב איש כפר נוריה אזל לצור ומבין כל אלה, נוסחת נובריא בגו"ן היא הנכונה. כי כן שם הכפר ההוא. כמ"ש הרב בעל תבואות הארץ (לד ק"נ ע"א) ח"ל נבוריא, מדרש קהלת בפ' ומוצא אני. ירושלמי ברכות ריש פ"ט, אולי הוא כפר נברתא"י לדרום קדש נפתלי בערך ג' שעות לצפון עמוקא. בערך שעה אחת בהר וכעת הוא חרב ושם קבר ר"י איש כפר נבוריא. ור"א המודעי עכ"ל, ובגמרא כתובות דף ס"ה דרש ר' יהודה איש כפר נבוריא, והגיה הגאון הריי"ב שצ"ל גבוריא כמו שהוא במגילה י"ח ע"א. ויותר היה לו להגיה במגילה, שגם צ"ל נבוריא. (צו) ארבעוניה דילקי, פי' הניחוהו להלקותו על אשר הורה שלא כדת, (צז) ישחט להם. הוספתי בפנים סיפא דקרא, כי כל הדרש הזה נוסד עליו, ובב"ר שם, גם בכ"י אקספארד, סיים ישחט אין כתיב כאן אלא יאסף, ובמדרש במ"ר פ' חוקת, ובתנחומא שם, סיים אלו טעונין שחיטה ואלו טעונין אסיפה ע"כ. ועיין חולין כ"ז ע"ב ועיין בהרמב"ם ה' שחיטה פ"א ה"ג. דגים וחגבים אינן צריכים שחיטה אלא אסיפתן היא המתרת אותן הרי הוא אומר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אם את כל דגי הים יאסף להם, אסיפת דגים כשחיטת בקר וצאן עכ"ל וע"ש בכסף משנה. (צח) חבוט חביטך דהיא טבא בקילתא, צ"ל בקילטא, בטי"ת והיא מלשון מקרא מקלטו, והרב בעל פני משה, בירושלמי יבמות פי"ב ה"ו, כתב הלקה מכות שלך, שהוא טוב לקלוט, לפי שראוי הוא ולהיה נזהר פעם אחרת ע"כ, וא"כ הוא דברי הנלקה לר' חגי, וכן גם דעת היפה מראה שם, והמ"כ בב"ר פ"ז, אבל בערוך מפרש שר' חגי המלקה, אמר כן להנלקה, כי ז"ל בערך חבט בפסיקתא דפרה א"ל חבוט חבטך דהיא טבא בקילטא, פי' ריצי ואחבטך שיפה להלקותך בשביל פעם אחרת עכ"ל, ובב"ר שם אחר המאמר חבוט חבטך, דהיא טבא בקילטא, נוסף „ורכוך רכפה דהוא טבא באלפנא" וכן היה כן לפני הרב בעל הערוך במדרש ב"ר, כמ"ש בערך רכך. בב"ר פ"ז רכוך רכפך דהיא טבא באולפנא, כלומר רבוע לך ושטוף עצמך כארץ [נ"ל בארץ] עכ"ל, וגם ההוספה הזאת אשר איננה בכל המקומות האחרים שהבאתי, לעדה היא, כי פי' הערוך עיקר שדברי ר' חגי הם להנלקה, ומלת חבט, עברית היא מלשון כי במטה יחבט קצח (ישעיה

כ"ח

אורי רבי יעקב איש כפר (צט) גובריא בצור, על בנה (ק) של נכריות שהוא נמול בשבת, שמע ר' תני שלח ואתייה, א"ל מנן הורית כן, א"ל מן הכא דכתיב ויתילדו על משפחותם לבית אבותם (במדבר א' י"ח) (קא) ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר (בראשית י"ז י"ב) אמר להו ארבעוניה דילקי, א"ל בר נש דאמר מילי דאוריתא ילקה, א"ל לא הרית טב, א"ל ומה הן, א"ל רביע ואת שמע, א"ל אי אתיא בר עממיא ואמר בעינא למהוי יהודאי על מנת דמגזירניה ביומא דשבתא או בצומא רבא דכפורייא, מחללין עליו את השבת, או לא, א"ל אין מחללין את השבת ויו"כ, אלא על בנה של ישראל בלבד, א"ל ומה הן, א"ל מהכא דכתיב ועתה נכרת ברית לאלוהינו להוציא כל נשים והנולד מהם בעצת ה' והחרדים במצות אלהינו (עזרא י' ג') א"ל ומן הקבלה את טלקני, א"ל כתיב וכתורה יעשה, (שם) א"ל ומאיזו תורה, א"ל מן הדא (קב) דאמר ר' יוחנן, כתיב לא תתחתן בם (דברים ז' ג') ולמה, כי יסור את בנך מאחרי וגו' (שם שם ד') בנך (קג) הבא מישראלית, קרוי בנך, ואין בנך הבא מן הגויה קרוי בנך, (קד) אלא בנה, א"ל תבוט חביטך, דהוא טבא (קה) בקילתא, אמר שלמה על כל אלה עמדתי, ופרשה פרה אדומה כיון שהייתי (קו) מגיע בה, הייתי חוקר בה, ואמרתי אחכמה והיא (קז) רחוקה ממני, (קהלת ז' כ"ג).

(קח) מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (קהלת ח' א') מי כהחכם, זה הקב"ה, שכתוב בו (קט) ה' בחכמה יסד ארץ, (משלי ג' י"ט) ומי יודע פשר דבר, (קי) שפירש את התורה למשה: חכמת אדם תאיר פניו (קהלת שכ) (קיא) א"ר יוחנן

הערות ותקונים.

כ"ח כ"ו) ושגורה בפי חז"ל, והכלי שמכים בו נקרא מחבוטא, וכמון בשבט (ישעיה שם) תרגום במחבוטא. (צט) גובריא, עיין לעיל הערה נ"ה, ובכ"י אקספארד גם פה נובריא. (ק) של נכרית, כן הוא בירושלמי יבמות פ"ב ה"ו, וירושלמי קדושין פ"ג הי"ב, וכתב שם הרב בעל פני משה. בן גויה שנולד מישראל. ע"כ, ובילקוט עזרא רמז אלף ס"ט, מובא המאמר הזה בשם הפסיקתא אל הפסוק ועתה נכרות ברית, יעקב איש כפר נבוריא הורה בצור, מותר למול בנה של נכרית, שבא עליה ישראל בשבת ובתנחומא חוקת שם, הורה יעקב איש כפר גבוריא בצור, על בר ישראל הבא על הנכרית, והולידה לו בן, שנמול בשבת. (קא) ובן שמונת ימים, חסר סיפא דקרא, יליד בית ומקנת כסף מכל בן נכר אשר לא מזרעך הוא. כי אך זה הוא, יסוד דרשת ר' יעקב איש כפר נובריא. ובקה"ר הביא גם הסיפא, יליד בית ומקנת כסף, אך הסיום, מכל בן וגו' איננו. וראוי להשלימו כי הוא העיקר, אבל בירושלמי שם, ובב"ר, ותנחומא, ובמדרש במ"ר, כל המקרא הזה איננו, רק הכתוב ויתילדו וגו'. לבד, ובב"ר שם, סיים, משפחת אב קרויה משפחה, משפחת אם אינה קרויה משפחה וכ"ה ביבמות כ"ד ע"ב וב"ב ק"ט ע"ב. (קב) דאמר ר' יוחנן, בכ"י אקספארד, ובב"ר שם, ובמ"ר, ובתנחומא, דא"ר יוחנן בשם רשב"י. (קג) הבא מישראלית קרוי בנך, עיין יבמות י"ז ע"א, וברש"י ותוס' שם. (קד) אלא בנה, בתנחומא סיים, שנאמ' וגם את בן האמה לגוי אשימנו. (קה) בקילתא, נ"ל בקילטא, כמו שהערותי לעיל הערה נ"ח. (קו) מגיע בה, בכ"י אקספארד, נוגע בה, ובקה"ר הגי' ופרשה פרה אדומה חקרתי, כיון שהייתי יגע בה. (קז) רחוקה ממני, ע"פ הפסיקתא הזאת, יסד הפייטן, לפ' פרה, אמרתי אחכמה והיא רחוקה, שם איתיאל עדי זאת חוקה וכו'. ובפיוט אצולת אומן, טבועה בלא רחוקה, והיא רחוקה, פי' מצות פרה קבועה בתורה, אשר לא רחוקה היא (דברים ל' י"א) והיא בעצמה רחוקה מדעת להבין. (קח) מי כהחכם, מובא בתנחומא, ובמ"ר חוקת, ובפסיקתא רבתי שם, וקה"ר פ' מי כהחכם, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז, פ' מי כהחכם בשם הפסיקתא. (קט) ה' בחכמה יסד, כ"ה בכ"י אקספארד, ותנחומא ובמ"ר ובפסיקתא רבתי, אבל בקה"ר, הביא במקומו מקרא אחר, חכם לב ואמיץ כח. (קי) שפירש את התורה, דרש פשר בהיפוך האותיות פרש, אבל בקה"ר, ובילקוט קהלת הגי', שפשר התורה למשה. (קיא) א"ר יוחנן, בכ"י אקספארד, ובתנחומא חוקת, ובמדרש במ"ר חוקת, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט קהלת שם, ובב"ר ריש פכ"ז, ובקהלת רבה פ'

וסבותי

יוחנן גדול כחן של נביאים, שמדמים (קיב) דמות גבורה של מעלה לדמות אדם, שנאמר ואשמע קול אדם וגו' (דניאל ח' י"ו) (קיג) א"ר יוסי ור' יודן ב"ר סימון, אית קרא (קיד) חוורן [צ"ל חורן] למחוור יתיר מן הדין, שנ' ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם (יחזקאל א' כ"ו) ועוז פניו ישונה (קהלת שם) שהוא משתנה ממדת הדין למדת רחמים לישראל.

(קטו) ד"א מי כהחכם (קהלת שם) זה אדם הראשון דכתיב ביה, אתה חותם תכנית מלא חכמה (יחזקאל כ"ח י"ב), ומי יודע פשר דבר, (קהלת שם) שפירש שמות לכל, שנאמר ויקרא אדם שמות לכל הבהמה וגו' (בראשית ב' כ') חכמת אדם תאיר פניו, (קהלת שם) (קטז) ר' לוי בשם ר' שמעון בן מנסיה אמר, (קיז) תפוח עקיבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה, ואל תתמה על זה כי מנהגו של עולם, אדם עושה לו (קיח) שני קיטונין, אחד לו ואחד

הערות ותקונים.

ושנותי, הגי' א"ר יודן, ובקה"ר פ' מי כהחכם הגי' א"ר שמעון. (קיב) דמות הגבורה. בב"ר, וקה"ר, ובילקוט קהלת שם, הגי' שהם מדמין את הצורה ליוצרה. (קיג) א"ר יוסי ור' יודן, בכ"י אקספארד א"ר יודה בירבי סימון, ובמדרש רבה חוקת, ותנחומא חוקת. ור' יהודה ב"ר סימון אמר וליתא המלות „א"ר יוסי". (קיד) חוורן, תקנתי שצ"ל חורן, בוי"ו אחת ופי' אחר, וכ"ה בכ"י אקספארד. ובקה"ר פ' ושנאתי, ובב"ר פכ"ז אית לן קריה אוחרן דמחוור יתיר מן דין, ובקה"ר בפ' מי כהחכם אית לן קרייה דנהיר מיניה, ובפסיקתא רבתי שם אית קראי אחורי מחוור יותר מן הדין, ובמדרש תנחומא ובמ"ר חוקת, השמיטו המלות האלו. (קטו) ד"א מי כהחכם, כ"ה במדרש קהלת פ' מי כהחכם, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי פי"ד. אבל בתנחומא חסר מכאן עד ר' תני ור' יהושע דסכנין, ואיננו כי השמיט אותו המעתיק בבלי ראות, ונאשר כי מדרש במ"ר פ' חוקת נעתק מהתנחומא כאשר הערותי, לכן גם שם איננו. כי אם רבי לא שנה ר"ח מניין? (קטז) ר' לוי בשם ר' שמעון בן מנסיה, בקה"ר שם חסרים המלות „בשם ר"ש בן מנסיה". (קיז) תפוח עקיבו כו'. נשנה בפסקא בחדש השלישי, ופסקא אחרי מות, ובוי"ר ריש פ' אחרי, ובתנחומא ריש אחרי. (קיח) שני קיטונין, צ"ל **דסקרין**. כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובפסקא בחדש השלישי, ופסקא דאחרי מות, ובוי"ר שם, ובתנחומא ריש אחרי, ובקה"ר, ובפסיקתא רבתי שם, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז, בשם הפסיקתא. וכן היתה הגירסא נכונה לפני הרב בעל הערוך, כי ז"ל בערך דסקר, בפסקא דאחרי מות. ובפסיקתא דפרה, ובפסיקתא דהחדש השלישי, במנהג שבעולם אדם עושה שני דסקרין, י"ם שכתוב בהן דסקסין, וי"מ דסקרין קערה עכ"ל, וגם דסקס ביוני ורומי Discus δίσκος פירושה קערה, ולא אוכל עבור מזה, עד אשר אעיר על שגיאות המפרשים במלה זאת, בב"ר ריש פ"י, משל לאמבטי שהיתה מלאה מים והיו בה שני דיוסקוסים נאים, פי' המ"כ שלחנות מצויירים, את הפי' הזה לקח מפי' המיוחס לרש"י על בראשית רבה, אולם גם הפי' הזה, גם המ"כ הנמשך אחריו, שגו בבאור המלה הזאת, ודברי הערוך הטעו אותם כי בערך דסקס, הביא מאמר המדרש הזה, אך הציון בטעות פי"א, במקום פ"י. ומאמר המדרש ב"ר פי"א (בלי ציון) דיוסקוס טעין בי"ו מוטות, פ"א טרפסין בלשון יון שלחן ע"כ. וחשבו כי מ"ש הערוך בלשון יון שלחן, מוסב על מלת דסקס. אולם שגו ברואה, כי הוא באור מלת טרפסין, וכן הוא באמת בלשון יונית τράπεζα ופי' שלחן, (וגם מזה ראיה נכחת שפי' המיוחס לרש"י על מדרש ב"ר, הוא מאוחר. וטעה אחר דברי הערוך, ובמ"א הארכתי בזה), אבל פי' דיוסקוסים נאים, צורות יפות, כפי' המעריך ערך דיוסקוס. וענין המאמר מוכיח שהוא כן כל זמן שהיתה מלאה מים לא היתה מלאכת דיוסקוסים נראית, כיון שפסקה וניער המים שבתוכה, נראית מלאכת דיוסקוסים, ויעוד תשוב תראה, כי גם בב"ר פי"א דיוסקוס טעון כו'. פי' המ"כ בשם הערוך שלחן, וגם זה היה לו ע"י הטעות אשר טעה בדברי הערוך, כאשר הראתי. וכן בילקוט בראשית רמז ט"ז, פירש המפרש בצדו מלת דסקיום שלחן, ג"כ בטעות, ואח"ז בטעותו זה גם ברמז ס', ובב"ר פל"ג בני דסקס דדהב, פי' המ"כ פעם שלישית, ע"פ טעותו שלחן. ובאמת פירושו קערה. כמו שבארתי, ולכן נאותה מאד מלת בגו שפי' בתוך, ושבשתא כיון דעל על, לכן גם

בב"ר

ואחד לבן ביתו, למי הוא עושה נאה, לא שלו, כך הקב"ה ברא אדם הראשון לתשמישו, וגלגל חמה לתשמישן של בריות, דין הוא שיכהה גלגל חמה, ומה תפות עקיבו כך, קלסתר פניו אעכ"ו. (קיט) ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, (קכ) שלש עשרה חופות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון, דכתיב בעדן גן אלהים היית, כל אבן יקרה מסוכתך (יחזקאל כ"ח י"ג), ר"ל אמר, אחת עשרה, ורבנן אמרי עשר, ולא פליגי, מ"ד שלש עשרה (קכא) עביד כל אבן יקרה מסוכתך תלת, ומ"ד אחת עשרה, עביד להון חדא. ומ"ד עשר, לא עביד חד מנהון. ואחר כל השבח הזה, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג' י"ט) ועוז פניו ישונה (קהלת שם) (קכב) בשעה שאמר האשה אשר נתת עמדי וגו', (בראשית ג' י"ב) ואף הקב"ה שינה עז פניו, וטרדו מגן עדן, שנאמר וישלחהו ה' [אלהים] מגן עדן (שם שם כ"ג)·

ד"א מי כהחכם (קהלת שם) אלו ישראל, דכתיב בהון רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, (דברים ד' ו') ומי יודע פשר דבר, (קהלת שם) שיודעים לדרוש את התורה, (קכג) מ"ט פנים טהור, ומ"ט פנים טמא, חכמת אדם תאיר פניו (קהלת שם), (קכד) ר' חגי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר, את מוצא כיון שעמדו ישראל על הר סיני, ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') נתן להם מזיו השכינה, (קכה) הה"ד ויצא לך שם בגוים ביופיך (קהלת י"ו י"ג) וכיון שאמרו לאותו מעשה העגל, אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב ד') נעשו שונאים להקב"ה, הה"ד ועוז פניו (קכו) ישונה (קהלת שם) ואף הקב"ה שינה עליהם הדברים, דכתיב אכן כאדם תמותון (תהלים פ"ב ז').

ד"א

הערות ותקונים.

בב"ר פל"ד, תפוחי זהב וגו', תרגם עקילס הגר חזורין דדהב בגו דיסקרין דכסף, פי' המ"כ בגו דיסקרין בתוך השלחן של כסף. כן פירש"י והערוך עכ"ל. וכן בשמ"ר פט"ו דיסקוס של לבנה פי' המ"כ שלחן, וכל אלה ממקור אכזב אחד יצאו, כאשר העירותי. ומדי דברי בזה אעיר כי שגה הרמ"ל בהערה לערך דסקר, ולא ראה בב"ר פל"ד נאמר עקילס ולא אונקלוס, ואשר חשב כי שני השמות אונקלוס ועקילס לאיש אחד הם, טעות הוא בידו, עיין מאור עינים פרק מ"ה. (קיט) ר' לוי כו', כ"ה בוי"ר פ"כ ריש אחרי, אבל בקה"ר שם, ובפסיקתא רבתי פי"ד, הגי' רבי בשם ר' בר חנינא, וטעות הוא וצ"ל כאשר הוא פה ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, ובילקוט קהלת חסר כל המאמר, ומכאן עד ועוז פניו ישונה, ועיין ב"ר ריש פי"ח, וחסר שם המאמר מר' חמא בר חנינא, שאמר י"ג חופות, ע"ש בידי משה, ועיין מ"ש בהערה ק"כ. (קכ) י"ג חופות, בגמרא ב"ב (ע"ה ע"א) א"ר חמא בר חנינא עשר חופות עשה הקב"ה לאדם הראשון בג"ע, ולדעתי צריך לתקן שם **שלש עשרה** עפ"י הפסיקתא ומדרש וי"ר פ"כ. אך נשמטה מלת **שלש** מאחד המדפיסים ור' חמא בר חנינא הוא בעל המאמר בגמרא שם ובפסיקתא לפנינו. וע"ש ברש"י ד"ה בעדן, ועיין בב"ר שם פי"ח. (קכא) עביד כל אבן יקרה מסוכתך תלת, הכוונה כי במקרא נאמר אודם פטדה, ויהלום, תרשיש שהם וישפה ספיר נופך וברקת וזהב, שהם עשרה, אך למ"ד י"ג, עושה מן כל אבן יקרה מסוכתך, שלשה חופות, מ"ד י"א, עושה מזה חופה אחת, ומ"ד עשרה אינו חושב כל אבן וגו' למאומה, ועיין ב"ר פי"ח, ובערוך סוף ערך שלש הביא ראש מאמר הפסיקתא י"ג חופות קשר לו הקב"ה לאדם הראשון וכו'. אולם כוונתו לסוף המאמר עביד כל אבן יקרה תלתי. כי הוא העיקר לענין הערך. (קכב) בשעה שאמר האשה אשר נתת עמדי, בקה"ר בפ' מי כהחכם, הנוס' כשאמר לו הקב"ה המן העץ. (קכג) מ"ט פנים טהור, עיין מס' סופרים פי"ו ה"ו וה"ז, ועיין לעיל הערה כ"ח. (קכד) ר' חגי בשה"ר רשב"נ, בכ"י אקספארד ר' זכיי דשאב [צ"ל דשאב] בשם רשב"נ, ובפסיקתא רבתי פי"ד, ר' ינאי דשאב בשם רשב"נ, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז בשם הפסיקתא, ר' ישבב בשם רשב"נ, ובקהלת רבה פ' מי כהחכם חסר שם האומר. (קכה) הה"ד ויצא לך שם בגוים, דרש סיפא דקרא כי כליל הוא בהדרו אשר שמתי עליך נאם אדני ה', ובקה"ר חסר כל המקרא הזה כולו. (קכו) ישונה, ר"ל כאלו כתוב בשין שמאלית, ובכ"י אקספארד מפורש ישונה ישונה, וכן מפורש בפסיקתא רבתי, ועז פניו ישונה ישונה

(קכז) **ד"א**, מי כהחכם (קהלת שם) זה תלמיד חכם, ומי יודע פשר דבר (שם), שהוא יודע לפרש משנתו, חכמת אדם תאיר פניו (שם) בשעה שנשאל משיב, ועוז פניו ישונה (שם) בשעה שנשאל ואינו משיב (קכח) רבי הוה יתיב ומתני, מניין שאין ממירין בבכור (קכט) ותלין [צ"ל זהלין] אפוי דבר פריה, אמר הדין ידע (קל) מה את יתיב ומתני, (קלא) גוי אחד ראה את ר' יהודה בר אלעאי, דהוי נהירין אפוי אמר הדין גברא, חדא מן תלת מילין אית ביה, או שתוי חמר, או מוזיף בריבית, או מגדל חזירים, שמע ר' יהודה בר אלעאי א"ל (קלב) תיפח רוחיה דההוא גברא, דכל חדא מנהון לית בי, (קלג) לא מגדל חזירים אנא, דאסור הוא לבר ישראל לגדל חזירים, (קלד) דתנינן תמן לא יגדל אדם חזירים בכל מקום, ולא מוזיף ברבית אנא, דכתיב לא תשיך (קלה) את אחיך (דברים כ"ג כ'), ולא שתוי חמר אנא, דהא ארבע כסי דאנא שתי בלילה פסחא (קלו) חזיק רישי מן פסחא (קלז) ועד עצרתא. (קלח) ור' מני חזיק רישיה מן פסחא לחגא, א"ל

הערות ותקונים.

בסמ"ך ע"כ. ור"ל בשי"ן שמאלית. (קכז) ד"א מי כהחכם, בכ"י אקספארד, ר' אומר מי כהחכם, טעה המעתיק וחשב על אות ד' שהיא ר', כאלו כתוב **ר"א** והבין במקומה, ר' אומר. (קכח) רבי הוה יתיב, כ"ה בפסיקתא רבתי פי"ד, אבל בכ"י אקספארד, ובקה"ר פ' מי כהחכם, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז, ר' חייא הוה יתיב. (קכט) ותלין אפוי, תקנתי שצ"ל **זהלין**, כאשר הוא במדרש קהלת רבה בפ' מי כהחכם. ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז בשם הפסיקתא. ובערוך ערך זהל האחרון, כתב בפסיקתא דפרה זהלין אפוי דבר פדא פי' נהבו פניו עכ"ל, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי פי"ד, הגיהו ונהלין אפוי דבר פדיה. (ובפסיקתא רבתי בטעות דבר פדיון), וכן ראיתי בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ג, זהלין אפוי דר' הושעיה, וע"ש בקרבן עדה ד"ה זהלין, וט"ס נפל שם כי מ"ש שם בעירובין ריש פ' מי שהוציאוהו פירשתי" צ"ל בריש פ' כיצד מעברין. והוא הפ' הסמוך למי שהוציאוהו, ולולי דמסתפינא אמרתי, כי ראוי לגרוס **זהלין** בה"א, שהוא כמו נהלין כי הזי"ן והנו"ן מתחלפים. (קל) מה את יתיב ומתני, צ"ל מה אנה יתיב ומתני, וכ"ה לנכון בכ"י אקספארד, ובמדרש קה"ר פ' מי כהחכם, ובילקוט קהלת שם בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי פי"ד, אך בפסיקתא רבתי בטעות הכין ידע, צ"ל הדין ידע, כמ"ש הגאון מהרז"ו, ופי' לפי שהוא יודע ומבין מה שאני לומד, לכן נהלו פניו, ע"ש חכמת אדם תאיר פניו. (קלא) גוי אחד, כן הוא בכ"י אקספארד, ובקה"ר, ובפסיקתא רבתי פי"ד, אבל בירושלמי שבת פ"א ה"א, ופסחים פ"י ה"א, הנוסחא ר"י בר אילעאי שתי ארבעתי כסוי דלילי פסחא וחזיק רישא, עד חגא, וחמתיה חדא מטרונא, אפוי נהורין, א"ל סבא סבא חדא מן תלת מילין אית בך וכו'. ובירושלמי שקלים פ"ג ה"ב, חסר שורה שלימה וכצ"ל הוה חזיק רישיה [עד עצרתא ר' יודא בירבי אילעאי שתי ארבעתי כסוי דלילי פסחא וחזיק רישיה] עד חגא. והשמיט המעתיק מן רישיה עד רישיה, כאשר הערותי באוצר חכמה ח"ב דף קיט. ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז, ר' יהודה ב"ר אלעזר. צ"ל בר אלעאי. ועיין יוחסין ערך ר' יהודה בר אלעאי. (דפוס זאלקיוע דף ל"ו ע"ב). (קלב) תיפח רוחי' דהוא גברא, בירושלמי שם. תיפח רוחא דההיא איתתא. (קלג) לא מגדל חזירים דאסור כו', כ"ה בכ"י אקספארד, ובמדרש קה"ר ובפסיקתא רבתי פי"ד, ובילקוט קהלת בשם הפסיקתא. ועיין בבבלי נדרים מ"ט ע"ב אבל בירושלמי בג' המקומות חסר זה, וכך הנוסחא שם, דחדא מאלין תלת מיליי לית בי, אלא אולפני שכיח לי, דהכין כתיב חכמת אדם תאיר פניו. (קלד) דתנינן תמן, ב"ק ע"ט ע"ב במשנה. (קלה) את אחיך, צ"ל לאחיך. (קלו) חזיק רישי, כ"ה בירושלמי שם, ובפסיקתא רבתי, אבל בקה"ר בפ' מי כהחכם, בטעות אזיק לרישיה, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז דחיק רישיה, וגם להלן ר' מני דחיק רישיה, ובשניהם ט"ס וצ"ל חזיק. ופי' קושר ראשו מחמת כאב, ועיין ירושלמי ברכות פ"ב ה"ג, ר' יוחנן נסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון. ובפסיקתא רבתי פסקא תניינא דעשרת הדברות פכ"ב, ובערוך ערך חזק. (קלז) ועד עצרתא, בירושלמי שם בכל המקומות הנוסחא עד חגא. ועיין בבבלי נדרים שם אולם אצל ר' יונה הגירסא שם עד עצרתא. (קלח) ור' מני חזיק רישיה, הוא מאמר מוסגר ואין כאן מקומו, והשאלה למה אפיק נהירין, מוסבת
על

א"ל ולמה אפיך נהירין, א"ל אוריתא היא דמנהרן לאפוי. דכתיב חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח' א') (קלט) ר' אבהו אזל לקיסרין, ואתא מן תמן, והוי אפוי נהירין, חמוניה תלמידייא, סלקין ואמרין לר' יוחנן הדין ר' אבהו אשכח סימא, אמר להון ולמה, אמרין ליה דאפוי נהירין, אמר להון ודילמא אורייתא חדתא שמע, סליק לגביה וא"ל מה אורייתא חדתא שמעת, א"ל תוספתא עתיקתא, וקרא עלוי חכמת אדם תאיר פניו (קהלת שם):

ד"א מי כהחכם, (קהלת שם) זה משה, דכתיב ביה עיר גבורים עלה חכם, (משלי כ"א כ"ב) ומי יודע פשר דבר (קהלת שם), שפי' התורה לישראל, חכמת אדם תאיר פניו (קהלת שם) (קמ) ר' מני ור' יהושע דסכנין בש"ר לוי אמר, על כל דבר ודבר שהיה הקב"ה אומר למשה, היה אומר לו טהרתו וטומאתו, קלו וחמרו, (קמא) וכיון שהגיע לפרשת אמור אל הכהנים (ויקרא כ"א) אמר לפניו רבש"ע ואם נטמא במה טהרתו, ולא השיבו, באותה שעה (קמב) נתכרכמו פניו של משה, הה"ד ועז פניו ישונה (קהלת שם), וכיון שהגיע לפרשת פרה אדומה, אמר ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת (במדבר י"ט י"ז) א"ל הקב"ה למשה, אותה האמירה שאמרתי לך, אמור אל הכהנים, ואמרת לי אם נטמא במה טהרתו, ולא אמרתי לך דבר, (קמג) זו היא טהרתו.

משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו, (תהלים צ"ט ו') (קמד) ר' יודן בשם ר' יוחי ב"ר יודן, (קמה) ור' ברכיה בש"ר יהושע בר קרחה אמר, כל אותן ארבעים שנה, שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה, שנאמר

הערות ותקונים.

על ר"י בר אלעאי, ובקהלת רבה חסר המאמר מר' מני, ובירושלמי בג' המקומות, הגי' ר' יונה במקום ר' מני, ומקומו לפני המאמר מר"י בר אלעאי, והוא הנכון עיין בירושלמי שם. ובפסיקתא רבתי (דפוס ברעסלויא) ראיתי ר' מני הזיק רישיה מן פסחא לחגא, א"ל ועל מה אפך הידין. ודחק שם המפרש וגורס הדין, ומפרש על מה פניך כזאת במראה אדומים תמיד, והטעמים עליו פי' רחוק, אולם ברור שצ"ל נהירין, אך נמחקה אות נ', במקרה ומן ר' נעשתה ד' כרגיל ברוב. (קלט) ר' אבהו אזל לקסריה, כן הוא בקהלת רבה, פ' מי כהחכם, ובפסיקתא רבתי פי"ד, ובכ"י אקספארד נאמר ר' אבהו אפוי נהירין חסר באמצע, רק נרשם שם בשני חצאי עגולה בסוף המאמר, ר' אבהו אזיל לקיסרי ואתא מתמן אפוי נהירין חמותי תלמידים ואתו ואמרו ליה לר' יוחנן כו', והוא כנוסחא שלפנינו. ובירושלמי שבת פ"ח ה"א הגי' ר' אבהו נחת לטבריא. ובירושלמי פסחים פ"י ה"א, ושקלים פ"ג ה"ב, ר' אבהו אתי לטבריא. (קמ) ר' מני ור' יהושע. כ"ה בילקוט חקת רמז תשנ"ט, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ז בשם הפסיקתא, אבל בכ"י אקספארד, וקה"ר בפ' מי כהחכם, ובפסיקתא רבתי פי"ד, הגי' ר' מנא דשאב בשם ר' יהושע דסכנין, וכבר העירותי למעלה הערה קט"ו, כי בתנחומא ובמדרש במ"ר פ' חוקת. הנעתק ממנו, חסר כל המאמר מששם עד כאן, וגם ההתחלה מן ד"א מי כהחכם חסר בהם. ומתחיל ר' יהושע דסכנין כו'. (קמא) וכיון שהגיע לפ' אמור וכו', ועז פניו ישונה, עפ"י זה יסד הקליר, בפיוט אמורה ומפורשה, בדבור איוור אל הכהנים. שנה עז פניו, שב ויערוך זאת לפניו והאיר עיניו, יען כנאמר לו ולקחו לטמא וכו'. (קמב) נתכרכמו פניו, פי' נשתנה פניו למראה כרכום, מרוב עגמו על אשר חשב כי אינו ראוי לדעת במה יטהרו, ובערוך ערך כרם ה', הביא הרבה מאמרי חז"ל, שנאמרו בהם המלילה הזאת, ובתוכם גם המאמר הזה בשם פסקא דפרה, ובכ"י אקספארד חסר שורה שלימה. (קמג) זו היא טהרתו, במדרש קהלת רבה בפ' מי כהחכם, סיים פה אמר לפניו רבש"ע וכי טהרה היא, אמר הקב"ה משה חקה היא וגזירה גזרתי, ואין בריה יכולה לעמוד על גזירתי, דכתיב זאת חקת התורה. (קמד) ר' יודן בש"ר יוחי ב"ר יודן, נ"ל בשם ר' יוסי, כמו שהוא בכ"י אקספארד ובוי"ר פ"א, ובפסיקתא רבתי פי"ד, אך שם בטעות בר ברכיה במקום ור' ברכיה ע"ש, ומדרש שו"ט סוף מזמור צ"ט, ובילקוט תהלים רמז תתנ"ב, אבל בתנחומא ובמ"ר חוקת חסר המאמר הזה עד ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר ד' דברים כו'. (קמה) ור' ברכיה בשם ר' יהושע בר קרחה, בשמ"ר פל"ז, מתחיל ר' ברכיה בשם ר' סימון, ומאמר ר' ברכיה בשם ר' יהושע

שנאמר משה ואהרן בכהניו (שם) ור' ברכיה בש"ר סימון, מייתי לה מהבא, בני עמרם אהרן ומשה, (דה"א כ"ג י"ג), (קמו) משה נקרא איש אלהים, אבל בניו על שבט הלוי יקראו, (קמז) א"ר אלעזר ב"ר יוסי פשוט הוא לן שבחלוק לבן שימש משה (קמח) במדבר, (קמט) א"ר תנחום ב"ר יודן, (קנ) כל שמונת ימי המלואים, היה משה משמש בכהונה גדולה. (קנא) שרתה שכינה עליו, הה"ד כי היום ה' נראה אליכם (ויקרא ט' ד').

(קנב) קוראים אל ה' והוא יענם, (תהלים שם) זה קורא ונענה, וזה קורא ונענה, בעמוד ענן (שם שם ז') הרי שמענו במשה שנדבר עמו בעמוד ענן, שנאמר וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם (שמות ל"ד ה'), ובאהרן נמי נדבר בענן, שנאמר (קנג) וירד ה' בענן ויעמוד פתח האוהל, (במדבר י"ב ה') אבל בשמואל לא שמענו, והיכן שמענו מן הדין קרא, ותעניגה אותם ותאמרנה יש הנה לפניך (ש"א ט' י"ב). (קנד) ר' יודן בש"ר יעקב, אמרו להם הנשים, אין אתם רואים ענן קשור למעלה מחצרו, ואין יש, אלא ענן, כדכתיב ויש אשר יהיה הענן (במדבר ט' כ').

שמרו עדותיו וחק נתן למו, (תהלים שם) שמענו במשה שנכתבה תורה לשמו, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג' כ"ב), ובשמואל נכתב לו ספר, שנאמר ויכתב בספר וינח לפני ה', (ש"א י' כ"ה) אבל באהרן לא שמענו, אלא מלמד שנתנה פרשה ז', שלא תזוז ממנו ולא מבניו, (קנה) עד סוף כל הדורות, (קנו) שנאמר זאת חוקת התורה, (במדבר י"ט ב').

(קנז) ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי אמר, ד' דברים יצר הרע משיב עליהן, ובכולן כתיב בהו חוקה, (קנח) ואלו הן. אשת אחיו, וכלאים. ושעיר המשתלח, ופרה

הערות ותקונים.

בן קרחה. הוא שם בשם רבנן. (קמו) משה נקרא איש אלהים, אבל בניו על שבט הלוי יקראו, דרש קרא הנאמר אחריו בני עמרם אהרן ומשה וגו'. ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי, ומחלק אותו לשניים, משה נקרא איש אלהים, אבל בניו על שבט הלוי יקראו, ומדכתיב ובניו, ש"מ הוא בעצמו היה כהן גדול, עיין זבחים ק"ב ע"א וברש"י שם. (קמז) א"ר אלעזר בר יוסי, נשנה בירושלמי יומא פ"א ה"א ע"ש ביפה מראה סימן ב' ועיין בבבלי תענית י"א ע"ב מר עוקבא איקלע לגינזק בעו מיניה במה שימש משה כל שבעת ימי המילואים לא הוה בידיה אזל ושאל בי מדרשא אמרו לו בחלוק לבן. ועיין בע"ז ל"ד ע"א ובתוס' שם ד"ה במה שימש משה, ופלא בעיני שלא הביאו דברי הירושלמי והפסיקתא שבחלוק לבן שימש משה כל הארבעים שנה. והבן. (קמח) במדבר, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, אבל בירושלמי שם, הנוסחא שמש משה בכהונה גדולה וע"ש ביפה מראה. (קמט) א"ר תנחום, נשנה בירושלמי שם. (קנ) כל שמונת ימי המילואים, צ"ל שבעת, ובירושלמי שם, ובכ"י אקספארד, נאמר א"ר תנחום ברבי יודן, ותני לה כל שבעת וכו', ובפסיקתא רבתי ותנינו עלה, ובוי"ר פי"א, תני כל שבעת ימי המילואים. (קנא) שרתה שכינה עליו, פה חסר מאמר שלם, וצ"ל כמו שהוא לנכון בירושלמי יומא, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי פי"ד, היה משה משמש בכהונה גדולה, ולא שרתה שכינה על ידו, וכיון שלבש אהרן בגדי כהונה גדולה ושמש, שרתה שכינה על ידו, מ"ט כי היום וגו'. ועיין ביפה מראה בירושלמי שם, ובוי"ר פי"א הלשון משונה קצת. (קנב) קוראים אל ה'. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ג בשם הפסיקתא. (קנג) וירד ה' בענן ויעמוד, צ"ל וירד ה' בעמוד ענן. (קנד) ר' יודן בש"ר יעקב, בכ"י אקספארד, וילקוט תהלים שם בשם הפסיקתא, ר' יודן בשם ר' מרי ב"ר יעקב. (קנה) עד סוף כל הדורות, ע"פ הפסיקתא יסד הפייטן, בפיוט אום אשר בך דבוקה, גם היא במאד מחזקה, בתוקף ובתנאי נחקקה, מעמו בלי לסלקה. (קנו) שנאמר זאת חוקת, בילקוט שם הגי' ואיזו זו זאת חוקת התורה. (קנז) ר' יהושע דסכנין, מובא בילקוט אחרי מות רמז תקע"ז בשם הפסיקתא, וכבר העירותי לעיל הערה קמ"ד, שבתנחומא ומדרש במ"ר הנעתק ממנו, חסר משם עד כאן, ומכאן והלאה ישנו גם שם. (קנח) ואלו הן, עיין בגמרא יומא (ס"ז ע"ב) את חוקותי תשמרו, דברים שהשטן משיב עליהן, ואלו הן, אכילת חזיר, ולבישת שעטנז, וחליצת יבמה, וטהרת מצורע,

ושעיר

ופרה, אשת אחיו מנין, שנאמר (קנט) ערות אשת אחיך לא תגלה, (ויקרא י"ח י"ו) מת בלא בנים, מותרת לו לכך כתיב בה חוקה, (קס) שנאמר ושמרתם את [כל] חקותי ואת [כל] משפטי (שם כ' כ"ב) כלאים שנאמר (קסא) לא תלך שעטנז, (דברים כ"ב י"א) (קסב) וסדין בציצית הוא מותר, לכך כתיב בה חוקה שנאמר (קסג) את חקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים (ויקרא י"ט י"ט), שעיר המשתלח מנין, שנאמר, והמשלח את השעיר לעזאזל וגו' (שם י"ו כ"ו) והוא עצמו מכפר על אחרים, לכך כתיב בה חוקה, שנאמר (קסד) והיתה זאת [לכם] לחוקת עולם (שם שם ל"ד) פרה מנין, (קסה) דתנינן תמן כל העוסקים בפרה, מתחלה ועד סוף מטמאים בגדים, (קסו) והיא עצמה מכפרת על אחרים, לכך כתיב בה חוקה שנאמר זאת חקת התורה (במדבר י"ט ב').

ויקחו אליך וגו' (במדבר שם) (קסז) ר' לולאני בר שוורי' (קסח) בש"ר יצחק קטריקי, (קסט) ור' עזריה ואמרי לה ר' יצחק ור' יוסי ברבי, א"ל הקב"ה אני אגלה לך טעמי תורה, אבל לאחרים חוקה היא, (קע) והיה ביום ההוא לא יהי' אור יקרות וקפאון (זכרי' י"ד א') (קעא) יקפאון כתיב, דברים שהם (קעב) מכוסים

מכם

הערות ותקונים.

ושעיר המשתלח, ושמא תאמר מעשה תוהו הם, ת"ל אני ה', אני ה' חקקתיו, ואין לך רשות להרהר בהן. וע"ש ברש"י ועיין בשמונה פרקים להרמב"ם ז"ל פ"ו ובהגהות הרי"ב שם. (קנט) ערות אשת אחיך לא תגלה, בכ"י אקספארד סיים, וכתיב יבמה יבא עליה וגו', בתיכם היא אסורה מת בלא בנים מותרת לו. (קס) שנאמר ושמרתם את [כל] חקותי, בפסיקתא רבתי פי"ד, רשום ויקרא י"ח ה', אולם אני רשמתי (ויקרא כ' כ"ג) כי לפי כוונת הענין עיקר הדרוש מוסב על המקרא הזה הנאמר אחר, ואיש אשר יקח את אשת אחיו. (קסא) לא תלך שעטנז, נ"ל לא תלבש שעטנז. (קסב) וסדין בציצית הוא מותר, עיין מנחות מ' ע"א. (קסג) את חוקותי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים, הדרש הוא מסיפא דקרא, ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך, ותפש רק רישא כדרך המדרשים. (קסד) והיתה זאת לכם, הוספתי מלת „לכם" כאשר הוא במקרא אשר ציינתי (ויקרא י"ו ל"ד) גם בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, חסרה המלה הזאת, ואולי יותר נכון להביא המקרא, והיתה לכם לחוקת עולם, (ויקרא י"ו כ"ט) כי הוא מוסב על שעיר המשתלח. (קסה) דתנינן תמן, (פרה פ"ד מ"ד). (קסו) והיא עצמה מכפרת נ"ל מטהרת, ועפ"י הפסיקתא יסד הקליר בפיוט אין לשוחה. דפ' פרה, פרה אדומה עושיה מטמאה והיא עשויה לטהר כל טמאה. (קסז) ר' לולאני ב"ר שוורי', בפסיקתא רבתי פי"ד דפוס פראג בר כודדים, ובדפוס לבוב בר בודדים, ובדפוס שקלאב וברעסלויא בר כוברי', ובכולם טעות, וצ"ל בר טברי, עיין סדר הדורות אות ל' ר' לוליאני בר טברי, ובכ"י אקספארד ראיתי, בר טיברים, והמאמר הזה מובא בילקוט חוקת רמז תשכ"ט בשם הפסיקתא, בלי שם האומר, ובתנחומא, ובמדרש במ"ר, חסרים שמות אלו, ומתחיל א"ר יוסי בר חנינא, ומובא ברבינו בחיי חקת בשם התנחומא. (קסח) בש"ר יצחק קטריקי, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי (פי"ד סימן י"ג) ולדעתי נ"ל קרטיגיני, שהיא עיר קארטאגא הנודעת, עיין להלן בפסקא שור או כשב, מה שהערותי בשם, הערה כ"ו ומזה בגמרא ברכות כ"ט ע"א, א"ר יצחק דמן קרטגינין. (קסט) ור' עזריה, בפסיקתא רבתי שם, ר' עזריה אמר ר' יצחק ור' יוסי ברבי, ובכ"י אקספארד כאמר ור' יוסי בר חנינה. (קע) והי' ביום ההוא, כן הוא בילקוט חקת שם בשם הפסיקתא, וכן מובא בילקוט ישעי רמז ש"ו בשם הפסיקתא, אבל בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי פי"ד, ובתנחומא, ובמ"ר חוקת, הגי' דאמר רב הונא כתיב (תהלים ע"ה) כי אקח מועד אני מישרים אשפוט, וכתיב והיה ביום ההוא וגו': מלת „דאמר" אינה מתישבת להבור הענין שלפניו, לכן ראוי לגרוס אמר בלי דל"ת, והוא מאמר בפ"ע, ואם נניח המלה כאשר היא בדל"ת לפניה, צריך להוסיף, בעה"ז חוקה אבל לע"ל אני מגלה טעמי פרה, דאמר ר"ה וכו'. ובכל זאת אפשר לקיים הגי' דאמר רב הונא, והכונה דלמשה רבינו נגלה טעם פרה בעולם הזה אבל לאחרים חוקה עד לע"ל. (קעא) יקפאון כתיב, לשון עתיד, וע"ז יסד הפייטן לפ' פרה, קפאון חוק אלפת היקר, לוטה נאור יקר, חשוף לעם מיוקר, לעמוד על עיקר, ועיין במפרש שם. (קעב) מכוסים

מכם

מכם בעה"ז עתידים הם שיהיו גלוים להם (קעג) כהדין בולס, הה"ד (קעד) והולכתי
עורים בדרך לא ידעו (ישעי' מ"ב י"ב). וכתיב אלה הדברים עשיתים, (שם) אעשה
אין כתיב כאן, אלא עשיתים, כבר עשיתים לר' עקיבה וחביריו, וא"ר אחא דברים
שלא נגלה למשה, נגלו לר' עקיבה, שנאמר וכל יקר ראתה עינו (איוב כ"ח י')
(קעה) זה ר' עקיבה, א"ר יוסי בר חנינא, רמזו (קעו) שכל הפרות יהיו בטלות,
ושלך קיימת, ר' אחא בר חנינא אמר, בשעה שעלה משה לשמי מרום, שמע
קולו

הערות ותקונים.

מכם, דריש אור יקרות, דבר שהוא יקר ומכוסה מאד, וקפאון מפרש ענין גלוי, כדמתרגמינן ויצף הברזל, וקפא פרזלא, שצף למעלה ונגלה לכל, וזה שאמרו בפסחים נ' ע"א, מאי אור יקרות וקפאון, א"ר אלעזר זה אור שיקר בעה"ז, וקפוי לעה"ב, ופירש"י כשהחמה מאירה בגבורתה ואורה גדול אותו אור חשוב ויקר שלה, יהא קפוי וקל לעה"ב, כל דבר קל קרוי קפוי צף על פני המים, ויצף הברזל מתרגמינן וקפא ברזלא עכ"ל, ובערוך ערך קפא. הביא מאמר זה, וכתב פי' אור שיקר כלומר התירה, כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור, וכתיב ודבר ה' היה יקר, קפוי הוא מצוי הוא לעוה"ב וכו' עכ"ל. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן לפ' פרה, סוף פיוט אגולת אומן, מקומה יגלה מעמקיה ידלה, לעת יגלה גנוניו יעלה, וכתב שם המפרש, מקויתה יגלה, לעתיד בעת יגלה ויראה ה' בציון, לעשות עליון את החסידים בצל מגינו אז ישים מחשך לפניהם לאור כמ"ש בילקוט חוקת והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון דברים המכוסים מכם בעה"ז עתידים הם להיות צפים כהדין בולים עכ"ל, והוא מאמר הפסיקתא שהביא הילקוט. (קעג) כהדין בולס, כ"ה בפסיקתא רבתי פי"ד, ובילקוט חוקת ובילקוט ישעיה רמז ש"ו בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד בטעות בולים, ובתנחומא. ובמ"ר, הגי' עתידים להיות צופים לעה"ב כהדין סמיא דצפי, וכן הביא רבינו בחיי פ' חוקת בשם התנחומא, ופי' המ"כ כסומא הזה שנפתחו עיניו ורואה כן יפתחו עיני ישראל בתורה לע"ל ע"כ, אולם נוסחת הפסיקתא היא הראשונה והנכונה, וכן הביא הערוך ערך בלס בשם הפסיקתא דפרה, ומפרש מראה של זכוכית, ועפ"י הערוך פי' כן המפרש בגד הילקוט חקת וישעי' שם, והמוסף בערוך שם כתב, פי' בילום מלשון יוני βηλος השמים והכוכבים, וזה ענין מאמר צפוי לכם כהדין בילים, ע"כ. אך מה שכתב שם המוסף בהוראה הראשונה מחלת בולס, ואמר וזה ענין מאמר והולכתי עורים אתן להם בולים, טעות הוא בידו, כי לא ראה המאמר בפסיקתא, וחשב שזה הוא מאמר בפני עצמו, אבל האמת, הוא רק סיום המאמר צפוי לכם כהדין בילם, הה"ד והולכתי עורים וגו'. כאשר הוא לפנינו פה. (קעד) והולכתי עורים, הכונה על סיפא דקרא אשים מחשך לפניהם לאור וגו'. (קעה) זה ר"ע, אין אתנו יודע היה איפא הרמז בזה על ר"ע, המ"כ החריש ולא הגיד מאומה, גם הגאון בזרע אפרים, לא העיר על זה, אך המפרש מהפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא (פי"ד סימן י"ג אות ד') כתב ת"ל נ"ל דנפקי להו ממקרא שלפניו, בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים, ומעליתו של ר"ע שהיה עוקר הרים עכ"ל, ומה רב הדוחק הזה. אולם לדעתי הוציאו זאת ממקרא שלאחריו, מבכי נהרות חבש ותעלומה יוצא אור, ובהררי קדש יסודתו באבות דר"נ פ"ו, ר"ש בן אלעזר אומר אמשל לך משל למה"ד לסתת שהיה מסתת בהרים. פעם אחת נטל קרדומו בידו, והלך וישב על ההר, והיה מכה ממנו צרורות דקות, ובאו בני אדם ואמרו ליה מה אתה עושה, אמר להם הרי אני עוקרו ומטילו בתוך הירדן, אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר, היה מסתת והולך, עד שהגיע אצל סלע גדול, נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן, ואמר ליה אין זה מקומך. אלא מקום זה, כך עשה להם ר' עקיבה, לר' אליעזר ולר' יהושע, אמר ליה ר' טרפון, עקיבה, עליך הכתוב אומר מבכי נהרות חבש ותעלומה יוצא אור, דברים המסותרים מבני אדם הוציאם ר' עקיבה לאורה" ע"כ, והדבר ברור כשמש כי על הדרש הזה נסמכה הפסיקתא. וע"ז יסד הפייטן שהבאתי לעיל הערה קע"א, קפאון חוק אלפת היקר, לוטה באור יקר, חשוף לעם מיוקר, לעמוד על עיקר. גם בפיוט אזורה ומפורשה, לבעלי אסופות, חידותיה חשופות. (קעו) שכל הפרות, ע"ז יסד הקליר, בפיוט אזורה לפ' פרה, רמז בחקתו אליך היות פרתו מתמדת, שכל הפרות כלות, ושלך לעד עומדת. (קעז) ר' אחא בר חנינא, מובא בילקוט ריש חוקת,

קולו של הקב"ה, שהוא יושב ועוסק בפרה אדומה, ואומר הלכה בשם אומרה, (קעח) ר' אליעזר אומר (קעט) עגלה בת שנתה, פרה בת שתים, אמר משה להקב"ה, רבש"ע העליונים והתחתונים ברשותך, ואת יושב ואומר הלכה משמו של בשר ודם, א"ל הקב"ה משה, צדיק אחד עתיד להעמיד בעולמי, ועתיד הוא לפתוח בפרשת פרה אדומה תחלה, ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה, פרה בת שתים. א"ל רבש"ע יהי רצון שיצא מחלצי, א"ל הקב"ה חייך שהוא מחלציך, הה"ד ושם האחד אליעזר, (שמות י"ח ד') (קפ) אותו המיוחד אליעזר:

(קפא) תמן תנינן, אבא שאול אומר (קפב) כבש פרה (קפג) כהנים גדולים עושין אותה משל עצמן, (קפד) ולא היה אחד מהן מוציא בפרתו של חבירו, אלא סותרו וחוזר ובונה אותו משלו, (קפה) א"ר אחא בר חנינא, יותר מששים ככרי זהב היה מוצא עליו, וכלם (קפו) שחצים היו, (קפז) והתני שמעון הצדיק עשה שתי פרות, ולא בכבש שהוציא את הראשונה, הוציא את השניה, אית לך למימר על אותו צדיק שהיה שחץ, (קפח) ר' אבין בש"ר אלעזר אמר משום סילסול פרה.

(קפט) גוי אחד שאל את ר' יוחנן בן זכאי, וא"ל אלין מלייא דאתון עבדין נראין כמין כשפים, מביאים פרה ושוחטין אותה ושורפין אותה. (קצ) וכותשין אותה, ונוטלין את אפרה, וכי הוה אחד מכם מטמא למת, מזין עליו (קצא) שתים ושלשה פעמים, וא"ל טהרת, א"ל לא נכנסה רוח (קצב) תזזית באותו האיש מימיו, א"ל

הערות והתקונים.

גם בילקוט ריש יתרו רמז רס"ח בשם הפסיקתא. (קעח) ר' אליעזר אומר עגלה כו', פרה פ"א מ"א ועפ"י זה יסד הפייטן, בקרובות לפ' פרה, בפיוט אצורה, רעד כהשכית טעם תחלת משנתה, פרה בת שתים עגלה בת שנתה וכו'. (קעט) עגלה בת שנתה, במדרש במ"ר חוקת, חסר מכאן עד עגלה בת שנתה בתרא, ונאמר לנכון בתנחומא חקת, ובילקוט חקת, ויתרו רמז רס"ח. (קפ) אותו המיוחד, ממלת האחד קדריש. דה"ל לאיכתב השני, וכתיב האחד, לדרשה המיוחד. (קפא) תמן תנינן, שקלים פ"ד משנה ב'. (קפב) כבש, בשי"ן ימנית והוא מעלה עשוי לעלות עליה, מלשון מקרא וכבש בזהב לכסא (דה"ב ט' י"ח). (קפג) כהנים גדולים עושין אותה משל עצמן, עפ"י זה יסד הקליר, לפ' פרה בפיוט אמרה סגונה, מהון כהן כבש פרה. (קפד) ולא היה אחד מהן מוציא בפרתו של חבירו. נ"ל מוציא פרתו בכבש של חבירו, ובירושלמי שקלים פ"ד ה"ב (ובהוספה לבבלי הוא הלכה ד'). המאמר הזה מקומו אחר המאמר מר' אחא בר חנינא, ונכון יותר, וכנ"ל גם לפנינו בפסיקתא. וכך הנוסחא שם, א"ר חנינא [נ"ל א"ר אחא בר חנינא] שחנית גדולה היתה בבני כהנים גדולים, שיותר מששים ככרי זהב, היו מוציאין בה, כבשה של פרה עומד, ולא היה אחד מוצא פרתו בכבשו של חבירו, אלא סותרו ובונה אותו משלו. (קפה) א"ר אחא בר חנינא, בירושלמי שם אמר ר' חנינא (עיין הערה שלפני זאת) ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, א"ר אחא בשם ר' חנינא, ובתנחומא, ובמדרש במ"ר חוקת, חסר מן א"ר אחא עד גוי אחד. (קפו) שחצים, לשון מקרא בני שחץ (איוב כ"ח ח') ענין גאוה, וכן מזה אנשי שחץ (שבת ס"ג ע"ב). (קפז) והתני, חסר וכנ"ל התיב ר' עולא קומי ר' מני והתני, כמו שהוא בירושלמי שקלים שם. (קפח) ר' אבין בש"ר אלעזר, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי שם, אבל בירושלמי, חסר שם האומר, ונאמר בלשון אחר מאי כדון על שם מעלה הוא בפרה, סלסול הוא בפרה, פי' כבוד הוא כמו סלסלה ותרוממך. (קפט) גוי אחד, מובא בתנחומא, ובמ"ר חוקת, ובפסיקתא רבתי פי"ד, ובילקוט חוקת שם, אך מ"ש בתנחומא גר אחד, טעות הוא ונ"ל גוי אחד. (קצ) וכותשין אותה, בפסיקתא רבתי בטעות וכובשין, ויפה תיקן שם הגאון בעל זרע אפרים שצ"ל וכותשין. (קצא) שתים ושלשה פעמים, בכ"י אקספארד, ובמקומות שרשמתי, הגי' טיפין ועיין פרה פי"א מ"ט. (קצב) תזזית, ז"ל הערוך ערך תזז, בפסקא דפרה רוח תזזית, פי' רוח רעה עכ"ל. ולדעתי הוא מלשון מקרא הסר התז (ישעי' י"ח ה') שפרשו תזז, ומזה בלשון חז"ל התיז את הראש, שענינו כריתה והסרה. וכן מצאתי בהרד"ק שרש תזז, שכתב וז"ל, התז ענינו כרת ובמשנה התיז את הראש וכו', ויש להביא ראיה שהוא מפעלי הכפל מדברי חז"ל

א"ל לאו, א"ל ולא ראית אדם שנכנסה בו רוח תזזית, (קצג) [א"ל הן], א"ל ומה אתם עושין לו אמר לו מביאין (קצד) עיקרין, ומעשנין תחתיו, ומרביצין עליו מים, והיא בורחת, אמר לו, (קצה) ולא ישמעו אזניך מה שפיך מדבר, כך הרוח הזו רוח טומאה היא, דכתיב וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעבור מן הארץ (זכריה י"ג ב') (קצו) [מזין עליו מי נדה והוא בורח] לאחר שיצא משם אמרו לו תלמידיו, רבי, לזה (קצז) דחית בקש, לנו מה אתה משיב, אמר להם חייכם לא המת מטמא, ולא המים מטהרים, אלא גזרתו של מלך מלכי המלכים הוא, אמר הקב"ה, (קצח) חוקה חקקתי, גזירה גזרתי. אין אדם רשאי לעבור על גזירתי, דכתיב זאת חוקת התורה. ומפני מה (קצט) קרבנות של צבור באין זכרים וזו באה נקבה, (ר) א"ר לוי משל לבן שפחה שטינף בפלטין של מלך, אמר המלך תבא אמו ותקנח את הצואה, כך אמר הקב"ה תבא פרה ותכפר על מעשה העגל.

(רא) **פרה**, (דברים י"ט ב') זו מצרים, שנאמר עגלה יפפיה מצרים (ירמיה מ"ו כ') אדומה, (במדבר שם) זו בבל, שנאמר אנת הוא (רב) רישא דדהבא, (דניאל ב' ל"ח) תמימה, (במדבר שם) זו מדי, (רג) דאמר ר' יהודה בר אבא, מלכי מדי תמימים היו. ואין להקב"ה עליהן אלא שעבדו ע"ז שקבלו מאבותיהם בלבד. אשר אין בה מום, (במדבר שם) זו יון, אלכסנדרוס מוקדון

כך

הערות ותקונים.

חז"ל, רוח תזזית, והוא רוח רעה, המסירה דעתו של אדם, וכן הוא כמו הסיר עכ"ל. ובמדרש במ"ר פי"ט הקב"ה מכניס בו רוח של תזזית, יש למחוק מלת של, ובמדרש שמואל פי"ט נאמר לנכון רוח תזזית. (קצג) א"ל הן, הוספתי המלות בפנים, כי חסרים הם, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובתנחומא, ובמ"ר חוקת, ובילקוט חוקת בשם הפסיקתא. ובפסיקתא רבתי, הלשון משובש ועי"ש במפרש דפוס ברעסלויא סימן י"ד אות ו'. (קצד) עיקרין. פי' שרשי עשבים. (קצה) ולא ישמעו, כ"ה בפסיקתא רבתי, אבל במדרש, ותנחומא חקת, ישמעו בלי מלת ולא. (קצו) מזין עליו כו', כן הוספתי עפ"י המדרש ותנחומא חוקת. (קצז) דחית בקש, במדרש ותנחומא חקת, הנוסחא בקנה. (קצח) חוקה חקקתי כו' משל לבן שפחה כו', כל הדברים האלה הריק הקליר אל תוך הפיוט אנורה ומפורשה, קושט אמרי פרה כל טהור מטמאה איך היא תעביר רוח הטמאה, לו הגיד על חקה חקקתי ומה תיגע לידע. עמוקה משאול מה תדע, יצא אפר פרה, להלבין טנוף בן פרה, היות כפרה, לסוררה כפרה, וכן בפיוט אין לשוחח עונש נפלאותיך. וכל אמרה החקוק בה חקה*), אין להרהר ולאמר יעל מה נחקקה, שכך נתנה בנשיקה, וכלם נכוחים למבין, וכל המשכיל יבין, חוץ מטעמי פרה שאין להבין, וכל חכם לב ידל מבין חפניה אין להבין, ובשמות תעודה היא נקבה, לטהר שמצת עגל תועבה הם המירו כבוד בבן פרה, וסררו בו כפרה, תבא אמו אשר היא פרה, ותהיה לעם כפרה, וכו'. ובהיות הפסיקתא נגד עינינו, אור נוגה יופיע על פני מליצותיו, מבלי צורך לבאור. (קצט) קרבנות של צבור, כ"ה הנוסחא הנכונה, כי יחיד מביא קרבן מנקבה כמו מזכר, אבל קרבנות צבור מובאות רק משל זכרים (משנה תמורה י"ד ע"א) אבל בכ"י אקספארד ובתנחומא, ובמדרש במ"ר חקת, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט חקת. הגי' מפני מה כל הקרבנות באים זכרים, וזה טעות דמוכח. (ר) א"ר לוי משל כו'. מובא בתוס' מ"ק כ"ח ע"א ד"ה מה פרה, ובמדרש ותנחומא חקת, ובפסיקתא רבתי, הגי' א"ר איבו. (רא) פרה זו מצרים, כן הוא בפסיקתא רבתי פי"ד ובילקוט חקת במאמר המתחיל ויקחו אליך בשם הפסיקתא. ורבינו בחיי פ' חקת הביא ת"ל, ובמדרש פסיקתא. פרה אדומה תמימה, פרה זו מצרים כו' עכ"ל, ובתנחומא ובמדרש במ"ר חוקת הנעתק מהתנחומא חסר מכאן עד סוף הפסקא. (רב) רישא דדהבא, במקרא נאמר ראשה די דהבא. (רג) דאמר ר' יהודה בר אבא, צ"ל ר' חייא בר אבא. כמו שהוא בכ"י אקספארד ובילקוט חקת בשם הפסיקתא. וכמו שמובא ברבינו בחיי שם, בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי פי"ד הגי' זו מדי תמימים היו וחסר ע"י שגגת המעתיק „דא"ר חייא בר אבא מלכי מדי" וקפץ בחפזו, מן מלת מדי הראשונה, למדי האחרונה.

זו

---

*) דברי הקליר מובא בתוס' ע"ז ל"ה ע"א ד"ה מאי שנא ע"ש.

כר הוה חמי לשמעון הצדיק, הוה קאים על רגליו, ואמר ברוך אלהים של שמעון הצדיק. אמרו ליה בני פלטרין דידיה, מקמי יהודאי את קאים על רגליך, אמר להון כד אנא נחית לקרבא, כדמותיה אנא חזי ונצח. אשר לא עלה עליה עול, (במדבר שם) (רד) זו ארום. (רה) שלא קבלה מצותו של הקב"ה, ולא די שלא קבלה עליה, אלא שמחרפת ומגדפת, ואומרת מי לי בשמים וגו' (תהלים ע"ג כ"ה), ונתתם אותה אל אלעזר הכהן, (במדבר י"ט ג') (רו) מפני מה (רז) נעשית באלעזר, ולא נעשית באהרן, מפני שהיה לו שותפות במעשה העגל. והוציא אותה אל מחוץ למחנה, (במדבר שם) לפי שהוא עתיד (רח) לדחוף את שדה ממחיצתו, ושחט אותה לפניו (שם) שנאמר כי זבח לה' (רט) בבצרה (ישעי' ל"ד ו'), ושרף את הפרה לעיניו, (במדבר שם ה') (רי) (כתרגומו) ויהיבת ליקדת אשא, (דניאל ז' י"א) את עורה ואת בשרה ואת דמה, (במדבר שם) היא (ריא) דוכסים, ואפרכים, ואסטרטליטים, הה"ד (ריב) הודך ועזבונך ומערבך וגו', (יחזקאל כ"ז כ"ז) א"ר שמואל בר יצחק, אפילו אותם שהם מקהלי, ובאו ונדבקו בקהלך, אף הם, יפלו בלב ימים ביום מפלתך (שם).

ד"א פרה, (במדבר שם ב') אלו ישראל, דכתיב כפרה סוררה סרר ישראל, (הושע ד' ט"ז) אדומה (במדבר שם), אלו ישראל, אדמו עצם מפנינים, (איכה ד' ז'), תמימה, (במדבר שם) אלו ישראל, יונתי תמתי (שה"ש ל' ט') אשר אין בו מום, (במדבר שם) אלו ישראל, ומום אין בך (שה"ש ד' ז'), אשר לא עלה עליה עול, (במדבר שם) זה דורו של ירמיה, שלא קבלו עליהם עולו של הקב"ה, ונתתם אותה אל אלעזר הכהן, (במדבר שם) זה ירמיהו, מן הכהנים אשר בענתות (ירמיה א' א'), והוציא אותה אל מחוץ למחנה (במדבר שם), ועמה הגלו לבבל (עזרא ה' י"ב), ושחט אותה לפניו (במדבר שם) (ריג) ואת בני צדקיהו שחטו לעיניו,
מ"ב

הערות ותקונים.

(רד) זו אדום, עיין ערך מלין נד קע"ט, שהעיר על המאמר הזה, הנמצא גם בפסיקתא רבתי. (ונעתק מהפסיקתא דילן כאשר העירותי למעלה הערה ס"ו). שנראה רבותינו לדרוש דברי שלום וכבוד נגד עמים אחרים וממשלתם, רק על מלכות רומי יש דברי תלונה ותוכחה ע"ש. (רה) שלא קבלה מצותו של הקב"ה, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, שלא קבלה עליה עולו של הקב"ה. (רו) מפני מה נעשית באלעזר כו', זאת היא כוונת הפיוט, מזמרה חוקה, לפ' פרה, פעולתה בסגן בעדי יתזר, צפונה לטהרת עם אל עזר, נוה נור לניר ברורה לאלעזר, ע"כ, ולא עלה בידי המפרש להגיע עד עומק מחשבתו, ועפ"י הפסיקתא דבריו ברורים כשמש, עבודתה ע"י סגן הכהנים הלבוש בגדי כהן הדיוט העשוים משש משזר, צפונה ומסותרה מאיש אשר עזר את העם ויעש להם אל, לכן נוה נור העולמים למשה ניר נאמן ביתו. ליתן מצוות פרה (הברורה והתמימה בסוד שדי) לאלעזר. (רז) נעשית באליעזר, עד במעשה העגל, חסר בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובכ"י אקספארד הנוסחא, ונתתם אותה אל אלעזר הכהן אל עתר הכהן, ר"ל הסגן. (רח) לדחוף את שדה, וכ"ה בכ"י אקספארד, וצ"ל שרה. ובפסיקתא רבתי לדחות את שרה, מכרך גדול ממחיצתו, ורבינו בחיי פ' חקת, בשם הפסיקתא לדחוף את שר שלהם ממחיצתו. (רט) בבצרה, בפסקא החודש, ובפסיקתא רבתי פי"ד, כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום, א"ר ברכיה טבח גדול בארץ אדום, וכן היא בב"ר פס"ה, א"ר ברכיה לקבל תורא טבחא, הה"ד כי זבח וגו', ר"ל כנגד גודל השור צריך טבח גדול. ורבינו בחיי פ' חוקת בשם הפסיקתא, אמר רבי כרם שלה גדול כארץ אדום, והוא טעות. (רי) כתרגומו, המלה הזאת בטעות היא, כי הוא לשון הכתוב בדניאל, לכן הסגרתיה, וגם בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי איננה, (ריא) דוכסים, ברבינו בחיי שם ודוסטיה, בטעות וצ"ל ודוכסיה, ובאור המלות האלה, נגידי החיל, כי דוכוס בלשון רומי Dux שר הצבא. איפרכוס בל"י ἔπαρχος שר הפרשים, ואיסטרטילטים στρατηλάτης נגיד מלחמה, ובכ"י אקספארד ואיסטילים, צ"ל ואיסטרטילטים. (ריב) הודך, צ"ל הונך ועזבונך מערבך. (ריג) ואת בני צדקיהו, בפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא ולבוב, מצוין ירמיה נ"ב, אבל שגגה היא, כי שם נאמר, וישחט מלך בבל את בני צדקיהו לעיניו, אולם המקרא הזה, הוא במלכים כאשר

(מ"ב כ"ה ז') ושרף את הפרה (במדבר שם), וישרוף את בית ה' ואת בית המלך, (מ"ב כ"ה ט' ירמיה נ"ב י"ג), את עורה וגו' (במדבר שם) ואת כל בתי ירושלים (ריד) ואת בית (המלך) [צ"ל גדול] שרף באש (מ"ב שם) ולמה הוא קורא אותה בית גדול, אלא זה בית מדרשו של ר' יוחנן בן זכאי, שבו היו (רטו) מתנין גדולתו ושבחו של הקב"ה, ולקח, (במדבר שם) זה נבוכדנצר, (רטז) הכהן, (שם), זה ירמיה, שנאמר קחנו ועיניך שימה עליו (ירמיה ל"ט י"ב), עץ ארז ואזוב ושני תולעת, (במדבר שם) זה חנניה מישאל ועזריה, והשליך אל תוך שריפת הפרה, (שם) קטיל המון שביבא די נורא, (דניאל ג' כ"ב), ואסף (במדבר י"ט ט') זה הקב"ה, שנא' ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל. (ישעי' י"א י"ב), איש (במדבר שם) זה הקב"ה, שנאמר ה' איש מלחמה, (שמות ט"ו ג') טהור, (במדבר שם) זה הקב"ה, שנ' טהור עינים (ריח) מראות ברע (חבקוק א' י"ג) את אפר הפרה, (במדבר שם) אילו גליותיהם של ישראל, והניח מחוץ למחנה, (ריט) אל מקום טהור, (במדבר שם) זו ירושלים, שהיא טהורה, והיתה לעדת בני ישראל למשמרת, (במדבר שם), לפי שבעולם הזה, ישראל מטמאים ומטהרים מפי כהן, אבל לעתיד לבא אינו כן, אלא הקב"ה עתיד לטהרן, שנ' (רכ) וזרקתי עליהם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם (יחזקאל ל"ו כ"ה):

חסלת פרשת פרה אדומה.

הערות ותקונים.

רשמתי אנכי בפנים. (ריד) ואת בית המלך שרף, תקנתי שצ"ל, ואת כל בית גדול שרף וגו' ובירמיה שם, כל בית הגדול. (רטו) מתנין, פי' מספרים, מלשון שם יתנו צדקת ה' ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, בטעות נותנין, והגאון בעל זרע אפרים הטיב לתקן שצ"ל מתנין. (רטז) הכהן זה ירמיה שנאמר קחנו וגו'. ליתא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי שם, ובילקוט חוקת במאמר המתחיל ושרף את הפרה, והוא השמטת המעתיק והכונה שדרש ולקח הכהן שנבוכדנצר לקח את ירמיה הכהן ושם אותו בבור ועל זה הביא הקרא קחנו וגו' שזה אמר נבוכדנצר על ירמיה. (ריז) ועיניך שימה עליו, צ"ל ועינך שים עליו. (ריח) מראות ברע, וכן מובא בכ"י אקספאר, ובפסיקתא רבתי, ובמקרא כתיב רע, בלי בי"ת. (ריט) אל מקום טהור, צ"ל במקום טהור. (רכ) וזרקתי עליהם, צ"ל עליכם, ולמאמר הזה כוון הרוקח סימן רמ"א אף אם לא גרסם שם, שהיא מהפסיקתא, וע"ז יסד הפייטן לפ' פרה, תכן בכולם ברורים. אשר שמך מזכירים, תזרוק עלימו מים טהורים, גם בפיוט קפאון חוק, הרב לכבסם תטהר, מעווים אותם לטהר, תקרא כהן בחטאך באזוב תתכהן, טהורים זרוק כמכהן תמור דם מקח אלעזר הכהן.

פסקא ה'.

פרשת החודש.

(א) **החודש** הזה לכם ראש חדשים, (שמות י"ב ב') (ב) עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, (תהלים ק"ד י"ט) א"ר יוחנן לא נברא להאיר, אלא

הערות ותקונים.

(א) פרשת החודש. היא קריאת החדש הזה לכם, לשבת רביעית מארבע פרשיות, כדתנן במשנה (מגילה כ"ט ע"א) ברביעית החדש הזה לכם, ואמרו שם בגמרא (ל' ע"ב) ואיזה היא שבת רביעית, כל שחל ר"ח ניסן להיות בתוכה, ע"ש ברש"י. (ב) עשה ירח, כבר העירותי בפי' פרה הערה ס"ו, שכל הפסקא הזאת נעתקה ככתבה וכלשונה, לתוך הפסיקתא רבתי, והתחלת המאמר הזה ישנו בילקוט תהלים רמז תתס"ג, בשם הפסיקתא, וכן בילקוט ריש מסעי רמז תשפ"ז, ג"כ בשם הפסיקתא, ובנ"ר ריש פ"ו. ומובא ברוקח סימן

אלא גלגל חמה בלבד. יהי מאורות ברקיע השמים, (בראשית א' י"ד) (ג) מארת כתיב, וא"כ למה נבראת הלבנה, אלא לקדש בה ראשי חדשים, וראשי שנים, (ד) ר' שילא (ה) דכפר תמרתא בשם ר' יוחנן אמר, (ו) אע"פ שמש ידע מבואו, (ז) מכאן שאין מונין ללבנה אלא א"כ שקעה חמה, (ח) יוסטי חבריה בש"ר ברכיה אמר, כתיב ויסעו מרעמסס בחודש הראשון בחמשה עשר יום לחודש הראשון (במדבר ל"ג ג') ואם ללבנה את מונה, (ט) עד כדון לית בה אלא ארבעה עשר משוקעת, מכאן שאין מונין ללבנה אלא א"כ שקעה חמה, (י) ר' עזריה בש"ר חנינא, לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, יהי מאורות (בראשית שם), מארת כתיב, א"כ למה נבראת הלבנה, לפי שצפה הקב"ה שאו"ה עתידין לעמוד ולעשות אותן אלהות, ואמר אם בשעה שהם שנים, והן מכחישין זה את זה, עושין אותן אלהות, אילו היה אחד אעכ"ו. (יא) ר' [ברכיה] בשם ר' סימון, שניהם נבראו להאיר, שנאמר יהי מאורות וגו', (בראשית א' י"ד) והיו למאורות, (שם שם ט"ו), ויתן אותם אלהים ברקיע השמים להאיר על הארץ, (שם שם י"ז). והיו לאותות,

בראשית

הערות ותקונים.

סימן רמ"ב, ויחסר שם הציון „פסיקתא", (ג) מארת כתיב, ר"ל חסר, ובא להורות שאינו רק מאור אחד, ובערוך ערך מארת, הביא את המאמר הזה בשם הפסיקתא. אך ט"ס שם במלת בפסוק וצ"ל בפסיקתא. ובב"ר שם חסרים המלות „מארת כתיב" והמ"כ מביא שם את הפסיקתא. וברוקח סימן רמ"ב כתב, מארת כתיב בגימטריא שמש, אולם חשבון המלה איננו, כי אם בחסרון האל"ף, ועיין בבעל הטורים, בפ' יהי מארת. וכן ראיתי בירושלמי תענית פ"ד ה"ג, ברביעי היו מתענין על התינוקת, שלא תעלה אסכרה לתוך פיהם, ויאמר אלהים יהי מאורות, מארת כתיב, ולזה המאמר כוון רש"י תענית כ"ז ע"ב. ברביעי על האסכרה כו'. (ד) ר' שילא כו', כנה בירושלמי ר"ה פ"ב סוף ה"ח. (ה) דכפר תמרתא, לדרום מזרחית בית לחם בערך שעה, הכפר בי"ת תאמר"א (תבואות הארץ בד ס"ה ע"א). (ו) אע"פ שמש ידע מבואו, צ"ל אע"פ כן שמש ידע מבואו, ור"ל אעפ"כ שעשה ירח למועדים, כמו שהוא בכ"י אקספארד. אבל בפסיקתא רבתי, ובילקוט, ג"כ בטעות, ובב"ר ריש פ"ו, הנוסחא נכונה אע"פ שעשה ירח למועדים, שמש ידע מבואו, וגם הגאון מהרז"ו ז"ל תיקן בפסיקתא רבתי כן, אולם לא העיר שכן הוא בב"ר, והנה נבראת רבה אמר מלתא ואתמר בב"ר כוותיה, ובירושלמי ר"ה שם, הגירסא ר' שילה דכפר תמרתא בשם ר' [יוחנן], עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, משמש ידע מבואו עשה ירח למועדים, ע"ש בק"ע, ועיין במפרש לפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא. (ז) מכאן שאין מונין ללבנה כו'. כל המאמר מתחילתו, מובא בשבולי הלקט כתב יד (אשר ראיתי אצל המנוח הרב הגדול מהר"ש מינץ ז"ל) ערוגה הרביעית סימן קס"ח, וכתב וז"ל: זו היא תשובת השואל מאחר שכל חשבונינו על פי הלבנה, למה אין אנו חושבין מעת לעת למולדתה, אלא שאנו מחשבין היום משקיעת החמה לילה ויום, והטעם שאין מונין ללבנה אלא אם כן שקעה החמה משום דבתרוייהו כתיב והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים, והימים הולכים אחר זריחת החמה ושקיעתה כדכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, וזהו שיסד הקליר [לפי החודש בפיוט אבי כל חוזה] לאה ניר ופחד, ותר מעת לעת ספור אחד, וגור כן לו ויחיד, מערב עד ערב מנות אחד עכ"ל. ועיין בפי' רש"י למדרש ב"ר ריש פ"ו והביא שם דברי הפייטן ומבאר דבריו. (ח) יוסטי חבריה, וכן בב"ר יוסטי חברא. ופי' המ"כ שם חכם. וכן הביא כן הגאון בעל סדר הדורות אות י' בשם המ"כ, ובילקוט תהלים רמז תתמ"ב, יוסטה, וגרסם בגדו שם חכם. ובילקוט מסעי רמז תשפ"ו יוסטא חברייא, ובכ"י אקספארד, יוסה חברא צ"ל יוסטה, ובפסיקתא רבתי שם דפוס שקלאוו וברעסלא, בטעות ושנו חבריא, ובדפוס פראג ולבוב, יוסנו חבריא, ויש לתקן שצ"ל יוסטא, ובירושלמי ר"ה שם חסר זה, ומתחיל ר' ברכיה אמר. (ט) עד כדון לית בה אלא ארבעה עשר משוקעת, עיין בפי' המ"כ, ובפי' המיוחס לרש"י ב"ר ריש פ"ו, ובירושלמי הגי' כד יטמע בלילי מועדא ארבע עשר מטמיעין אית בה, הוי משקיעת החמה את מונה ללבנה, עיין בק"ע, וביפה מראה שם. (י) ר' עזריה, כ"ה בב"ר שם, אבל בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ר' זעירא בשם ר' חנינא. (יא) ר' ברכיה בש"ר סימון, מלת „ברכיה" הוספתי עפ"י כ"י

אקספארד

(בראשית שם י"ד) אלו השבתות, דכתיב כיאות היא ביני וביניכם (שמות ל"א י"ג) (יב) ולמועדים, (בראשית שם) אלו ימים טובים. ולימים, (שם) אלו ראשי חדשים, ושנים, (שם) אלו ראשי השנים (יג) שיהיו או"ה מונין לחמה וישראל ללבנה:
ר"א החודש הזה, (טו) רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו וגו'. (תהלים מ' ו') ר' חיננא בר פפא ור' סימון, ר' חיננא אמר, כל נפלאות ומחשבות שחשבת כדי שיקבל אברהם אבינו את המלכיות, (טז) אלינו בשבילנו, (יז) כדי שנעמוד בעולם. (יח) שמעון בר אבא בש"ר יוחנן אמר, ר' דברים הראה הקב"ה לאברהם אבינו ואלו הן: תורה, (יט) וקרבנות, גיהנם, ומלכיות, (כ) תורה, שנאמר ולפיד אש, (בראשית ט"ו י"ז), קרבנות, שנאמר קחה לי עגלה משולשת, (שם שם ט') (כא) גיהנם, שנאמר תנור עשן (שם שם י"ז) (כב) מלכיות, שנ' והנה

הערות ותקונים.

אקספארד ובירושלמי הנוסחא א"ר סימון, והיו, ע' זה, ועי' זה. (יב) ולמועדים אלו ימים טובים, כ"ה בב"ר פ"ו, אבל בילקוט בראשית רמז ח', בשם ב"ר סיים, אלו ימים טובים, דכתיב אלה מועדי ה', ולימים אלו ראשי חדשים, דכתיב עד חדש ימים, ע"כ, ובגמרא מגילה ה' ע"א מפורש מכאן שאין מחשבין שעות לחדשים שנ' עד חדש ימים. ימים אתה מחשב, ואי אתה מחשב שעות לחדשים, ואת כוונת הפסיקתא ולימים אלו ראשי חדשים ר"ל שאין מחשבין שעות לחדשים רק ימים. (יג) שיהיו או"ה מונין לחמה, עיין בזרע אפרים להגאון מהרז"ס ז"ל. (יד) ד"א החדש, בפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא, חסרה מלת ד"א, ועי"ז חשב המפרש שהמקרא הזה מוסב למעלה. (טו) רבות עשית, מובא בילקוט בא רמז קפ"ט בשם הפסיקתא, במאמר זש"ה רבות עשית, והשמיט הדרשה על המקרא הזה, גם עזב כל הדרשות שאחריו עד דא"ר סימון במחשבותיך אלינו. כל אותן אלפים וארבע מאות כו'. ונמצא בילקוט תהלים רמז תשל"ז בשם מדרש ב"ר. (טז) אלינו בשבילנו, רצה לומר שפי' אלינו בשבילנו, וכ"ה במדרש בראשית רבה פס"ה ומובא בילקוט תהלים רמז תשל"ז, ושם הגי' אלינו כלומר בשבילנו. (יז) כדי שנעמוד בעולם, וזה כוונת הפייטן במערבית לפסח, ליל שמורים וועד לברר עולינו, נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, רצה לומר ה' נתועד עם אברהם בברית בין הבתרים, אשר היה בליל פסח לברר לו עול מלכיות, כי נפלאותיו ומחשבותיו היו בשבילנו, למען תהיה לנו תקומה בעולם, וכן התעורר הגאון מהרז"ס ז"ל. (יח) שמעון בר אבא, נשנה בב"ר פמ"ד, ובמדרש שו"ט סוף מזמור נ"ב. ובילקוט לך רמז ע"ז, ובמנורת המאור סימן נ"ב בשם הפסיקתא, ובסימן קל"ח בשם מדרש ב"ר, ובילקוט תהלים רמז תשל"ז בשם ב"ר, אך בטעות שם, בשם ר' שמעון, צ"ל בשם ר' יוחנן, ובפסיקתא רבתי פט"ו, שכי בר אבא בטעות, וצ"ל שמעון בר אבא, והגאון מהרז"ס ז"ל הסגיר שם מלת שכי, אך לא תקנה על מכונה אף כי נמצא לנכון בכל המקומות שרשמתי גם במדרש שמ"ר פנ"א, מובא המאמר הזה, אך בלי שם אומרו. (יט) וקרבנות, בב"ר פמ"ד נאמר במקומו „ובית המקדש", ופי' המ"כ, זכות הקרבנות. (כ) תורה שנאמר ולפיד אש, כ"ה גם בפסיקתא רבתי, ובמדרש שו"ט סוף מזמור נ"ב סיים, ואין לפיד אלא תורה, שנאמר וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים, ובב"ר שם, חסרים הראיות מן הפסוקים, ועיין בשמ"ר פנ"א. (כא) גיהנם, במדרש שו"ט שם הלשון משובש, וצריך להוסיף ולתקן כאשר שמתי במסגרת פה לפניכם, [גיהנם שנאמר תנור עשן] תנור אש [צ"ל עשן] זה גיהנם, שנאמר [מלאכי ג' י"ט והציון שם בראשית ט"ו שגגה הוא] בוער כתנור, וכתיב אשר לו אור בציון [צ"ל אשר אור לו] (ישעיה ל"א י"ט) ע"כ, וכן דרשו חז"ל (עירובין י"ט ע"א) תני דבי ר"י אשר אור לו בציון זו גיהנם. (כב) מלכיות שנאמר והנה אימה חשכה וגו', במדרש שו"ט שם אימה זו בבל, חשכה זו יון, גדולה זו מדי, נופלת זו אדום. ובב"ר פמ"ד, והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו, אימה זו בבל, דכתיב באדין נבוכדנצר היתמלי חומה [דניאל ג' י"ט. וצ"ל התמלי חמא] חשכה זו מדי, שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית, גדולה זו יון וכו', נופלת עליו, זו אדום, שנאמר מקול נפלם רעשה הארץ (ירמיה מ"ט כ"א) ויש שמחלפין נופלת עליו זו בבל, דכתיב בה נפלה בבל [ישעיה כ"א ט' והציון שם ירמיה כ"א טעות הוא כי הוא מוסב למעלה על המקרא מקול נפלם] גדולה זו מדי, דכתיב אחר הדברים האלה גדל המלך

והנה אימה חשכה גדולה וגו', (שם ט"ו י"ב) א"ל הקב"ה אברהם כל זמן שבניך מתעסקים בשתים, כגון תורה וקרבנות, ניצולים משתים, מגיהנם ומלכיות, (כב) ועתיד בהמ"ק ליחרב וקרבנות ליבטל, במה אתה רוצה שירדו בניך לגיהנם, (כג) או במלכיות, ר' חנינא בר פפא אמר, (כד) אברהם בירר לו את המלכיות, מ"ט שנ' (כה) כי לא צורם מכרם (דברים ל"ב ל'), ואין צורם אלא אברהם אבינו, כדכתיב הביטו (כו) את צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם (ישעי נ"א א'), וה' הסגירם, (דברים שם) שהסכים הקב"ה עמו. (כז) ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר, כל אותו היום היה אברהם אבינו יושב ותמה בלבו, ואומר לאיזה מהם אברור, לגיהנם או למלכיות, זו קשה וזו קשה, א"ל הקב"ה אברהם עד מתי אתה יושב ותמה בלבך, (כח) [פסק] מילניה מן לבך, הה"ד ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית לאמר

הערות ותקונים.

המלך אחשורש, (אסתר ג' א') חשיכה זו יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה, שהיתה אומרת לישראל, כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל, אימה זו אדום, דכתיב וארו חיוא [במקרא חיוה] רביעאה דחילה [במקרא דחילה] ואימתני [במקרא ואמתני] ותקיפא [במקרא ותקיפה] יתירא [במקרא יתירה] (דניאל ז' ז') ע"כ. ובשמות רבה פנ"א, הגי' כלישנא קמא דב"ר, ומביא ראיות אחרות מן הכתובים ע"ש. (כב) ועתיד ביהמ"ק ליחרב וקרבנות ליבטל, וכ"ה במדרש שו"ט, ובפסיקתא רבתי פט"ו, ובילקוט תהלים שם רמז תשל"ז בשם ב"ר, ועתידה תורה ליבטל וביהמ"ק ליחרב, וטעות הוא, וצ"ל כאשר הוא לפנינו פה. וכן הוא באמת בילקוט לך סוף רמז ע"ז בשם ב"ר פמ"ד, ולפנינו חסר זה בב"ר, ובלי ספק הוא השמטת המעתיק, ובשמ"ר פנ"א עתידין בניך לבטל הקרבנות. (כג) או במלכיות, בפסיקתא רבתי, או שישתעבדו למלכיות. (כד) אברהם בירר לו את המלכיות, כ"ה בכ"י אקספארד. ובפסיקתא רבתי, ובשו"ט, ובשמ"ר שם, ובילקוט תהלים רמז תשל"ז בשם ב"ר פמ"ד, אבל לפנינו בב"ר, נוסף עוד אחר זה, ר' יודן ור' אידי ור' חמא בר חנינא אמרו, אברהם ברר גיהנם והקב"ה ברר לו את המלכיות, הה"ד אם לא כי צורם מכרם, והסיום הה"ד מוסב על מאמר דר' חנינא בר פפא, אברהם בירר לו את המלכיות. (כה) כי לא צורם מכרם, צ"ל אם לא כי צורם מכרם. (כו) את צור, צ"ל אל צור, ודרש מקרא הנאמר אחריו (שם נ"א ב') הביטו אל אברהם אביכם. (כז) ר' ברכיה בשם ר' לוי, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, אבל בב"ר פמ"ד ר' הונא בשם ר' אחא. (כח) פסק מילניה מן לבך, הוספתי מלת פסק. ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי פט"ו, הנוס' פסק הדא מלכי לבך, והגאון בעל זרע אפרים, הוציא החוצה שתי המלות „מלכי לבך" וישם עליהם מסגרת, והביא במקומם „מלכיא מלבך", ופי' מלכיא נער, ולא העיר מאומה, מאין לו זאת, ובב"ר פמ"ד הגי', קטע הדין מונטיא מן כדו. והידי משה שם, גרים מוסכיא, ונדחק מאד בבאור המלה, והודה שאיננו מבין אותה ולא פירושה, ובילקוט תהלים רמז תשל"ז, ובילקוט לך רמז ע"ז בשם ב"ר פמ"ד, קטע הדין מלגיא מלבך, וגרסם בצדו פי' נער והוא לועזי ע"כ. ובמדרש שו"ט מזמור מ', קטע הדא מיליא, וראיתי בערוך ערך קטע, הביא בשם הפסיקתא דהחודש, פסק הדא מילתא מן לבך. ע"כ, ראה נא כמה טעיות עברו על פני המלה הזאת, והאמת כי צ"ל **מלכיא**, כנוסחת כ"י אקספארד, ופסיקתא רבתי, אשר דחה אותה הגאון מהרז"ו ז"ל בחוזק יד ולא במשפט, והיא מלה יונית *μαλακία* שפתרונה נער ונגע, (מוטהלאזיקייט, אנגהאפטיקייט) ונאותה מאד לכוונת הענין, הנח נער זה מלבך, ואין ספק שגם לפני בעל הילקוט, היתה הנוסחא כן, ואח"כ נעשית **מלגיא** מן **מלכיא**, וטעות מן כ' לאות ג' רגיל הרבה מאד. ולכן כתב המפרש בצדו פי' נער והוא לועזי. וגם בב"ר היתה הנוסחא מולכיא, אך באותיות רש"י נראתה ג' כאות נ', ואותיות כי נתחברו, ונעשית ט, ובמדרש שו"ט מיליא, חסר אות כ', והמלה הזאת עוד אחות לה, בדברים רבה סוף פ"ו, למה"ד לתלמידו של רופא שעלתה מלכיא לראותו, הביא אותה אל רבו וכו'. אם אתה מרפא אותה הרי יפה, ואם לאו הריני מרפה אותה, וכתב המ"כ פי' הערוך שם, ע"כ אולם מלבד שאין לפירושו זה לא טעם ולא ריח, איננו נמצא כלל בערוך, וע"ז התעורר המעריך בערך מלכיא, וז"ל מלכיא לראותו בס"פ כי תבא, ט"ס וצ"ל מלינה באחותו, פי' נגע רע, ולשון לעז הוא. ומתנות כהונה

לאמר, (בראשית ט"ו י"ח) (כט) מהו לאמר, ר' חיננא בר פפא אמר אברהם בירר לו את המלכיות (ל) באנו למחלוקת ר' יודן ור' אידי ור' חמא בר חנינא, וזקן אחד בשם רבי, הקב"ה בירר לו את המלכיות, מ"ט הרכבת אנוש לראשינו (תהלים ס"ו י"ב) הרכבת או"ה על ראשינו, כאלו בנו באש ובמים. (לא) ר' חיננא בר פפא אמר, כל נפלאות ומחשבות שחשבת, כדי שיהיה אדם נזקק לביתו, הה"ד וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד' כ"ה) מהו עוד, (לב) שניתוסף לו תאוה על תאותו, לשעבר אם לא היה אדם רואה אשה, לא היה מתאוה, ועכשיו בין רואה בין אינו רואה מתאוה, ר' אבא בר יודן (לג) בש"ר אחא, רמז (לד) לפרגמטין ולמפרשי ימים, שיהיו נזכרים ובאים במהרה לבתיהם, (לה) ר' סימון אמר כל נפלאות ומחשבות שחשבת, כדי (לו) שלא יקבלו או"ה את תורתך, וכבר גלוי וידוע לפניך, שאין או"ה מקבלים את תורתך, ולמה נראית כמחזר עליהם, בשביל לכפול את מתן שכרינו, (לז) דא"ר סימון בחשבונותיך אלינו, כל אותן אלפים וארבע מאות וארבעים ושמונה שנה, עד שלא יצאו ישראל ממצרים, היה הקב"ה יושב ומחשב חשבונות, ומעבר עיבורים, ומקדש את השנים ומחדש את החדשים, כיון שיצאו ישראל ממצרים מסרן להם, הה"ד ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, (שמות י"ב א') מהו לאמר, אמר להם הקב"ה מכאן ואילך הרי הם מסורים לכם, שנאמר החודש הזה לכם ראש חדשים (שם שם ב').

ר'

הערות ותקונים.

כהונה כתב שקרים בשם הערוך עכ"ל, אך גם במעריך נפל ט"ס במלת מלינה, וצ"ל מלכיא, ותקונו איננו כי אם במלת **באחותו** במקום **לראותו**, ופירושו למלת מלכיא הוא כאשר אמרתי, שמלשון יוני היא. וכן המוספי ערך מלכיא, הביא דברי המדרש מן ב"ר, וכתב פי' מלכיא ביוני קולה. **(כט)** מהו לאמר, כי בכל מקום מלת לאמר פי' לאמר לאחר, אבל בכאן למי יאמר אברהם, ודרש לאמר שיאמר אברהם שרוצה במלכיות. **(ל)** באנו למחלוקת. עיין בב"ר שם פמ"ד, ובילקוט תהלים שם. ובמדרש שח"ר פכ"א, וצריך לתקן לפנינו, ולהגיה המלות „באנו למחלוקת" לפני ר' חיננא בר פפא אמר ור"ל כי ר' חיננא בר פפא ור' יודן ור' אידי חלקו בזה. לדעת ר' חיננא ב"פ אברהם בירר לו את המלכות ולדעת ר' יודן הקב"ה בירר לו את המלכות וכן הוא לנכון בילקוט תהלים שם רמז תשל"ז. **(לא)** ר' חיננא בר פפא אמר, מובא בילקוט תהלים רמז תשל"ח בשם הפסיקתא. **(לב)** שניתוסף לו תאוה, מובא בב"ר פכ"ג. **(לג)** בשם ר' אחא, כ"ה בב"ר פכ"ג, ובפסיקתא רבתי שם, אבל בילקוט תהלים רמז תשל"ח, הגי' בש"ר יוחנן. **(לד)** לפרגמטין. צ"ל לפרגמיוטין, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט תהלים רמז תשל"ח בשם הפסיקתא, ובב"ר פכ"ג המלה הזאת איננה, ובפסיקתא רבתי לפרגמטטיא. ובדפוס לבוב לפרגטטיא. וצ"ל לפרגמטיוטא, כי פרגמטיא ביונית πραγματεια פי' סחורה ומסחר (ווארע האנדל) אבל פרגמטיוטא בלשון יחיד ופרגמטוטין בלשון רבים פי' סוחרים בלשון יוני πραγματευής, ונמצא הרבה במדרשים כמו פרגמטיא ב"ר ריש פי"ט פכ"ח ופע"ב ופנ"ט, שה"ר פל"א במ"ר פי"ג ופי"ט, תנחומא חוקת, ופ' מסעי. פרגמטוטוס, שמ"ר פי"ט ופנ"ב ותנחומא פ' במדבר, פרגמטיוטא. וי"ר ריש פי"ג. פרגמטיוטין, מכילתא יתרו ב"ר, ב"ר פע"ו, ותנחומא ריש תרומה ודומיהם. **(לה)** ר' סימון, בילקוט תהלים רמז תשל"ח בשם הפסיקתא. הגי' א"ר סימון, ובפסיקתא רבתי פט"ו הגיר', ר' חנינא בר פפא אמר אחר חורי ר' חנינא בר פפא אמר. ובדפים לבוב מחק הגאון בעל זרע אפרים מלת אחר, גם השמיט המלות „ר' חנינא בר פפא אמר" הכתובים שנית, והמפרש דפוס ברעסלויא, כתב תיבת אחר נ"ע עכ"ל, ולדעתי הי' כתוב **אחר** זה הוסיף אחד המעתיקים לפרש מלת חורי, שפי' הוא, רחב"פ אמר דבר אחר במדרש הכתוב, ואח"כ נעשתה ת' מן **ח'** בטעות, ובאמת חסרה המלה הזאת בפסיקתא רבתי דפוס פראג, ובכ"י אקספארד במאמר שלפניו ר' חנינא בר פפא אמר חורי, כל נפלאות ומחשבות שחשבת כדי שיהא אדם נזקק לביתו יש לתקן שם שצ"ל **חורי**. **(לו)** שלא יקבלו, כ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט תהלים רמז תשל"ח. אבל בפסיקתא רבתי כדי שיקבלו. והיא הנוסחא הנכונה. **(לז)** דא"ר סימון, כ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט תהלים שם בשם הפסיקתא, וכן בפסיקתא רבתי דפוס פראג שקלאב ולבוב, אבל בדפוס ברעסלויא. הגי'

וא"ר

(לח) ר' חייא בר אבא פתח, תוחלת ממושכה מחלה לב (משלי י״ג י״ב) זה המארש אשה (לט) ונוטלה לאחר זמן, ועץ חיים תאוה באה (שם) זה המארש אשה ונוטלה מיד.

ד״א תוחלת ממושכה מחלה לב, זה דוד שנמשח ומלך לאחר (מ) שתי שנים, ועץ חיים תאוה באה, זה שאול, שנמשח ומלך מיד, ובזכות מה בזכות מעשים טובים שהיו בידו, שהיה (מא) עניו ושפל רוח, (מב) ושהיה אוכל חולין בטהרה, (מג) ושהיה מבזבז את ממונו, כדי לחוס על ממונם של ישראל, (מד) ושקל
כבוד

הערות ותקונים.

וא״ר סימון והגאון מהרז״ו כתב שנראה כי ט״ס הוא, וצ״ל ד״א א״ר סימון. ועיין לעיל הערה ל״ה, ולפי' הגי' שלפנינו שם, א״ר סימון, יצדק בכאן אחד לגרוס וא״ר סימון, כגירסת דפוס ברעסלויא. אולם לפי גירסת הפסיקתא רבתי שהמאמר שלפניו הוא בשם ר' חנינא בר פפא, אזי יצדק יותר גירסת הגאון מהרז״ו שגורס בפסיקתא רבתי, ד״א א״ר סימון. ולדעתי הוא המאמר מר' סימון, המובא בשמו בירושלמי ר״ה פ״א ה״ג א״ר סימון כתיב רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, לשעבר רבות עשית מכאן ואילך נפלאותיך ומחשבותיך אלינו ע״כ. וגם הוא בקצרה ופה בפסיקתא שלפנינו בלשון בארוכה כל אותן אלפים כו'. **(לח)** ר' חייא בר אבא פתח, מובא בילקוט משלי רמז תתקי״ן בשם הפסיקתא. ובמדרש אגדת שמואל פי״ז, ובמנורת המאור סוף סימן קס״ו בשם הפסיקתא. **(לט)** וניטלה, במדרש שמואל ונושאה. **(מ)** לאחר שתי שנים, כ״ה בכ״י אקספארד, ובילקוט, ובמדרש שמואל, אבל בפסיקתא רבתי הגי', לאחר כמה שנים. **(מא)** שהיה עניו ושפל רוח, וכ״ה בכ״י אקספארד, ובמדרש שמואל שם, בפ' ושאול לכד, אבל במדרש במ״ר פי״א, במאמר מהו בכל אשר יפנה, בזכות מצות ומע״ט שהיו בידו, שהיה **עני** ואוכל חולין כו', צ״ל **עניו**, כי נשמטה הוי״ו בטעות, ומהרב בעל ידי משה נעלם זה, לכן כתב לא ידעתי ולא מצאתי מקום לעניותו, רק במקום אחד כשבקש אתונות אביו, הוצרך להלוות רביעית השקל וכו' ע״ש, ונכנס בדוחק רב ללא צורך, והמפרש לפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא הביא ראיה לענותנותו מהמקרא אם קטן אתה בעיניך, וכשחרפו אותו ויהי כמחריש (ש״א כ״ב) עכ״ל. והיה לו להביא מאמר חז״ל יומא כ״ב סוף ע״ב ע״ש. והגאון מהרז״ו ז״ל הביא בביאורו (אות כ״א) המקרא והוא נחבא אל הכלים, ועיין בזרע אפרים שם סימן י'. **(מב)** ושהיה אוכל חולין בטהרה, במדרש שו״ט מזמור ז' שאול אוכל חולין בטהרה שנאמר (שם ט' כ״ד) וירם הטבח את השוק והעליה וישם לפני שאול, ר' יוחנן אמר השוק והאליה, רבי אימר השוק והחזה, שהיה אוכל חולין בטהרה ע״כ. ולדעתי צריך לומר ר' אלעזר אומר השוק והחזה, וחסר רשב״נ אמר שקא ושופה והמאמר נשנה בירושלמי סוף פ״א דמגילה, רשב״נ שקא ושפה ר״י אמר שקא ואליה, ר' אלעזר אמר חזה ושוק, וכן איתא בבבלי ע״ז כ״ה סע״א, מאי והעליה, ר' יוחנן אמר שוק ואליה כו'. ור' אלעזר אמר שוק וחזה כו' ע״ש ברש״י. ובמדרש שמואל פי״ד פ' וירם הטבח ר' אלעזר אומר שוקה ושופה, (בירושלמי ובבלי הוא בשם ר' שמואל בר נחמני), ר' שמעון בן לקיש אומר שוקה וניעה (בלי ספק צ״ל ר' שמואל בר נחמני, אך היה כתוב בר״ת **רשב״נ** ונחשבה אות נ' בעיני המעתיק, לאות ב', ועשה מהר״ת ר' שמעון בן לקיש שלא כמשפט, ובירושלמי ובבבלי שם שקא ושופה) ורבנן אמרי שוקה ואליתא (בירושלמי ובבבלי הוא בשם ר' יוחנן). והנה לפנינו ובמדרש במ״ר פי״א, ובפסיקתא רבתי לא מובא הראיה כמו במדרש שו״ט, שאכל חולין בטהרה מן הכתוב וירם הטבח וגו'. ולדעתי איך הביא המדרש שו״ט ראיה מהאי קרא הלא מה שהקריב שמואל היה קדשים, ואיך מביא מזה ראיה על שאול שאוכל חולין בטהרה. ואפשר שהראיה ממה שצוה לו שמואל לאכול קדשים. ואולי היה שאול טמא אז ואסור לאכול קדשים בטומאת הגוף אלא ודאי שהיה רגיל לאכול כל ימיו גם חולין בטהרה ומפ״ז הותר לו לאכול שלמים ג״כ. וזה עקר הטעם של אוכלי חולין בטהרה כדי להרגיל עצמם באכילת קדשים בטהרה. **(מג)** ושהיה מבזבז את ממונו, עיין בזרע אפרים שם סימן י״ב, ובידי משה במדרש במ״ר פי״א. **(מד)** שקל כבוד עבדו כו', דברי הי״ת דחוקים מאד, ונכונים דברי הגאון מהרז״ו ז״ל; ויליף לה ממה שאמר ודאג לנו, השוה הנער לעצמו והביא ראיה מתוספתא דברכות

פ״ד

כבוד עבדו ככבוד עצמו, (מה) ור׳ נחמיה בשם ר״ל אמר, (מו) שהיה בן תורה, שנאמר (מז) בי שרים ישורו בי מלכים ימלוכו (משלי ח׳ ט״ו וט״ז). (מח) תני ר׳ ישמעאל, עד שלא יחטא אדם נותנין לו אימה ויראה, וכיון שהוא חוטא נותנין עליו אימה ויראה, שהרי (נ) עד שלא חטא אדה״ר, היה שומע את הקול (נא) אי מכון [צ״ל אימירון], כיון שחטא היה שומע אגריון, עד שלא

הערות ותקונים.

פ״ד, מפני מה זכה שאול למלכות מפני ענוה, דכתיב ודאג לנו, שקל עבדו כיוצא בו. וכו׳. ע״ש. (מה) ור׳ נחמיה, בכ״י אקספארד יהודה בר נחמן, ובמדרש במ״ר פי״א, ובילקוט משלי רמז תתק״ן, יהודה ב״ר נחמיה, ובפסיקתא רבתי פט״ו, הורה ר׳ נחמן, אין ספק בידי, שט״ס הוא, וצ״ל **יהודה** בר נחמן ואח״כ נשתבשה המלה, ונעשית **הורה**. (מו) שהיה בן תורה, עיין זרע אפרים סימן י״ד. (מז) בי שרים וגו׳, עליונים למטה ותחתונים למעלה כי במקרא כתוב בי מלכים ימלוכו, בי שרים ישורו, ומאן מלכי רבנן, כדאמרינן בגמרא (גיטין ס״ב ע״א) מנא לך דרבנן אקרו מלכים, דכתיב בי מלכים ימלוכו. (מח) תני ר׳ ישמעאל, מובא בילקוט משפטים רמז שס״ג בשם הפסיקתא, (כי הציון בסוף רמז שלפניו מוסב גם על המאמר הזה) וכן נשנה במדרש חזית בפ׳ הנה מטתו. ושם חסר שם האומר אבל במדרש במ״ר פי״א, ובאגדת שמואל פי״ז, תני רשב״י, וצ״ל תני ר׳ ישמעאל. (מט) עד שלא יחטא האדם נותנין לו אימה ויראה, בפסיקתא רבתי שם, נותנין לו אימה ויראה שלא יחטא, ושתי המלות האחרונות האלה „שלא יחטא״ מיותרת הן, ונשמטו משורה שלפניו, וליתא במדרש במ״ר שם ובמדרש חזית שם, הלשון ביתר ביאור, נותנין לו אימה ויראה והבריות מתפחדין ממנו, כיון שהוא חוטא נותנין עליו אימה ויראה, ומתפחד הוא מאחרים. ובילקוט משפטים רמז שס״ג, עד שלא חטא אדם הראשון ניתן אימתו על בהמה חיה ועוף, וכיון שחטא ניתן אימתן עליו. ובמדרש אגדת שמואל, נשמט כל המאמר הזה ע״י טעות המעתיק, שדלג מן עד הראשון לעד השני, וכה הנוסחא שם, תני ר׳ ישמעאל עד שלא חטא אדה״ר וכו׳. (נ) עד שלא חטא אדם הראשון היה שומע את הקול. בכ״י אקספארד חסר שורה שלימה, ומתחיל במאמר שאחר זה. עד שלא חטא אדה״ר היה שומע את הקול ועומד על רגליו. (נא) אי מכון, תקנתי בפנים שצ״ל **אימירון**. ובטעות נפרדה והיתה לשתי מלות, ומן ר׳ נעשתה כ׳, ומובא לנכון בילקוט משפטים רמז שס״ג בשם הפסיקתא, וכן נשנה במדרש במ״ר פי״א, אבל במדרש חזית פ׳ הנה מטתו, היה שומע את הקול אדימון, ובת״כ שם אדיבון, ובשניהם בטעות, וצ״ל אמירון, ובמדרש שמואל שם, הפך הסדר עד שלא חטא היה שומע את הקול אגרין, וכיון שחטא היה שומע את הקול נימורין, וצריך להחליפם בראשונה נימורין ובשניה אגריון, ומלת נימורין הוא בטעות, וצ״ל אמירון, וטעות הזה הוא גם במדרש ב״ר סוף פע״ז, משל למלך שהי׳ לו כלב אגריון ואחרי נמורין, וצריך גם שם להגיה אמירון, כאשר הוא במדרש חזית פ׳ מי זאת עולה, וכשני התקונים האלה אשר תקנתי בב״ר ובפסיקתא דילן, היה לפני הרב בעל הערוך ערך אמר, ח״ל בב״ר ויותר יעקב לבדו. למלך שהיה לו כלב אגריאון, ואחרי אימירון, שומע את הקול אימירון בפסיקתא דהחדש. עכ״ל, הביא דברי הב״ר על ויותר יעקב כאשר תקנתי, ודברי הפסיקתא על שומע את הקול, כהגהתי. ובדבר הוראת המלה, הוא כאשר כתב הערוך שם פי׳ אימירון בייתי בלשון יון ἄγριος (נאהם), ומלת אגריאון ביאר בערך אגריאן, ח״ל כלב אגריאן ואחרי אומירון (ב״ר פע״ז) פי׳ אגריאן בלע״ז סלבטיקו Salvatico (אומירון פי׳) בהמה ביער שאין לה אדון, חה בפסיקתא דהחדש עכ״ל, וכונתו בסיומו למאמר שלפנינו, והמלות שהסגרתי בדברי הערוך, הן בטעות, וצריך למחקם. (עיין תולדות ר״נ בד כ״ח ובערך מלין בד י״ד וגם שם בערך מלין מלת נומירין בטעות וצ״ל אימירון), והמלה גריון היא ג״כ יונית ἄγριος, ופי׳ יערי ולמוד מדבר, כמ״ש המוספי שם, והיא ההפך מן אימורין, שפי׳ בייתי ומגודל בין אנשים. וכן מבוארים המלות האלה ע״פ הערוך בגד הילקוט משפטים רמז שס״ג, ובפסיקתא רבתי פט״ו (הנעתק מפסיקתא דילן) הנוסחא, עד שלא חטא אדם הראשון היה שומע את הקול בנחת אמירין, וכון שחטא היה שומע את הקול ועומד בזעף אגראן, וכבר העירותי בישרון חוברת שניה (תרי״ז בד כ״ט) כי שתי המלות בנחת בזעף נוספו מאיזה מעתיק, לפירוש על אמירא ואגראן

שלא חטא היה שומע הקול ועומד על רגליו, (נב) הה"ד וישמעו את קול ה' [אלהים] מתהלך בגן לרוח היום, (בראשית ג' ח') וא"ר אבא בר כהנא, מהלך אין כתיב כאן (נג) אלא מתהלך, וכיון שחטא היה שומע את הקול ומתחבא, שנאמר ויתחבא האדם ואשתו (שם) א"ר איבו, באותה שעה (נד) נגרעה קומתו של אדם הראשון, עד שנעשית של (נה) מאה אמה, (נה) וכן עד שלא חטאו ישראל, מה כתיב תמן, ומראה כבוד ה' כאש אוכלת (נו) בראש ההרים לעיני כל ישראל (שמות כ"ד י"ז), וא"ר אבא בר כהנא שבע מחיצות של אש היו (נז) בוססות זו בזו, והיו ישראל רואים ולא מתייראים, ולא מתפחדים, וכיון שחטאו, אפילו (נח) פני הסרסור, לא היו יכולים להסתכל, שנאמר וירא אהרן וכל בני ישראל את משה (נט) (כי) [צ"ל והנה] קרן עור פניו, וייראו מגשת אליו, (שמות ל"ד ל') (ס) ור' פנחס בש"ר אבין בש"ר חנין אמר, אף הסרסור הרגיש בעבורה

הערות ותקונים.

ואגראן, ומלת ועומד יותרת היא ובאה הנה בטעות מן המאמר שאחריו, עד שלא חטא אדם הראשון היה שומע את הקול ועומד על רגליו, והראיתי שם כי במדרש במ"ר פי"א, הנוסחא נכונה בלי המלות האלה, ומאמר עד שלא כו' ועומד על רגליו הוא מוקדם שם, לפני עד שלא חטא היה שומע את הקול אימירין, וכי כן הוא לנכון בילקוט משפטים רמז שס"ג, גם הבאתי ראיה מהערוך שהביא מאמר הזה בלי המלות האלה, וחשבתי אז כי הגיון פסיקתא בערוך, מוסב על הפסיקתא רבתי, אולם עתה נגלתה הפסיקתא הישנה לפני, נפקחו עיני לדעת, כי אליה כוון הערוך בכל המקומות אשר הביאה, והרחבתי לדבר מזה במבוא. גם ראיתי עתה במפרש הפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא, שהעיר ג"כ כי המלות בנחת בזעף הן פי' המלות, אך מה שכתב שם במדרש במ"ר פי"א יש ההוספה הזאת, וטעות הוא בידו, כי שם אין כל זכר מהמלות האלה. (נב) הה"ד וישמעו את קול, מפרש הפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא, שם מסגרת על הראיה הזאת מהכתוב, ועל מאמר ר' אבא בר כהנא, ודחה אותם מן הספר, ואינם במדרש במ"ר ולא בחזית, גם לא באגדת שמואל ע"ש, ועיין בזרע אפרים שם סימן ט"ז, ובכ"י אקספארד, לא נמצא המאמר מר' אבא בר כהנא. (נג) אלא מתהלך, צריך להוסיף פה „מקפן וסליק", כמו שהוא בפסיקתא רבתי, ובפסיקתא דילן פסקא א' ויהי ביום כלות משה, וע"ש הערה מ"ג, וכל המאמר מובא פה דרך אגב. (נד) גרעה קומתו, בכ"י אקספארד בטעות גוועה קומתה, ועיין מה שכתבתי בפסקא הראשונה הערה י"ז. (נה) מאה אמה, ע"ש הערה י"ח. (נה) וכן עד שלא חטאו ישראל, מובא בילקוט משפטים רמז שס"ג בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תשנ"ה, וחסר שם הגיון פסיקתא. (נו) בראש ההרים, נ"ל בראש ההר. (נז) בוססות, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי פט"ו, ופי' דוחקות ונכנסות אחת לתוך רעותה, ולשון מקרא הוא בוססו את חלקתי (ירמיה י"ב י') ובילקוט שם בני המקומות, הגי' נוגנות, ובמדרש במ"ר פי"א, הגי' כוססות, וכתב המ"כ כוססות מעורבבות ונושקות, מלשון כסכוסי קרמי עכ"ל. וכוונתו למאמר חז"ל מ"ק י' ריש ע"ב, ולקח המאמר הזה מהערוך ערך כסכס, אבל נעלם ממנו, שפי' המלה הזאת שפשוף, עיין רש"י ותו' שם ד"ה כסכוסי. גם מה ענין כסכס אל כוסס, ובמדרש חזית פי' הנה מטתו הגיר' טוכסות זו את זו. גם נשמט שם מאמר שלם, וכצ"ל עד שלא חטא ישראל [מה כתיב תמן, ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר וא"ר אבא בר כהנא ז' מחיצות של אש היו] טוכסות זו את זו וכו'. ובמדרש אגדת שמואל פי"ז, הנוסחא טוכסות, ואולי נ"ל נוססות זו בזו, מלשון נוססה בו (ישעיה נ"ט י"ט) פי' מתרחבת. (נח) פני הסרסור, כ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט משפטים רמז שס"ג בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תשנ"ה, ובמדרש שמואל שם, ובמדש במ"ר פי"א, ובמדרש חזית שם, אבל בפסיקתא רבתי פט"ו, דפוס פראג, פני השליח הסרסור, ובדפוס שקלאב וברעסלויא פני השליט הסרסור, והוא ט"ס וצ"ל השליח. ובדפוס לבוב פני השליח פני הסרסור. אולם בשלשתם, מלת השליח חיצונית היא, מאיזה מעתיק, לפרש מלת הסרסור, והכוונה פה במלת הסרסור, על משה שהיה ממוצע בין הקב"ה ובין ישראל. (נט) כי קרן, הסגרתי מלת „כי" ותקנתי שצ"ל והנה, כלישנא דקרא. (ס) ור' פנחס בש"ר אבין, בכ"י אקספארד ר' פנחס בר אבין בש"ר

בעבודה, שנאמר מלכי צבאות ידודון ידודון וגו׳, (תהלים ס״ח י״ג) (סא) ר׳ יודן בש״ר איבו אמר, מלאכי צבאות אין כתיב כאן, אלא מלכי צבאות, מלכיהון דמלכיא, שאפילו מיכאל וגבריאל, לא היו יכולין להסתכל בפניו של משה, וכיון שחטאו, אפילו פני (סב) הגולרירין לא היה משה יכול להסתכל, שנ׳ כי יגורתי מפני (סג) האף והחימה, (דברים ט׳ י״ט) (סד) וכיון שחטא מה כתיב ביה, (סה) ויבא אליו והוא יגע ורפה ידים, (ש״ב י״ז ב׳) וכן עד שלא חטא שלמה, היה רודה בשידה ושידות, שנאמר עשיתי לי שרים ושרות ותענוגות בני אדם שידה ושידות, (קהלת ב׳ ח׳), וכיון שחטא הביא (סו) ששים גבורים שהיו משמרים את מטתו, וכן עד שלא חטא שאול, מה כתיב ביה ושאול לכד (סז) (את) המלוכה על ישראל, (סח) וילחם בפלשתים ובכל אשר יפנה ירשיע, (ש״א י״ד מ״ז) מהו בכל אשר יפנה ירשיע, ניצחן, וכיון שחטא, מה כתיב ביה, וירא שאול את מחנה פלשתים ויירא ויחרד לבו מאד, (שם כ״ח ה׳).

(סט) **ד״א** תוחלת ממושכה מחלה לב, א״ר חייא בר אבא, אלו ישראל עד שלא נגאלו, את מוצא כיון שבא משה אצל ישראל ואמר להם, הקב״ה אמר לי, אמור להם לישראל פקוד פקדתי אתכם (שמות ג׳ י״ו) אמרו לו ישראל, רבינו משה לא ערין זמן פקידה, מה כחי כי איחל ומה קצי כי אאריך אם כח אבנים כחי, אם בשרי נחוש (איוב ו׳ י״א וי״ב) אם כח אבנים כחי, אם כחם של אבנים כחנו, ואם בשרינו של נחושת הוא, כיון שאמר להם בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו הא סימן טב, שנאמר עץ חיים תאוה באה (משלי שם).

החדש הזה לכם, ר׳ יהודה בר נחמיה בשר״ל פתח. שלח אורך ואמתך וגו׳ (תהלים מ״ג ג׳) [אורך] זה משה, שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שמות ל״ד כ״ט) (ע) ואמתך, זה אהרן, שנאמר בו, תומיך ואוריך (דברים ל״ג

הערות ותקונים.

חנין, בילקוט משפטים רמז שס״ג, ר׳ פנחס בש״ר חנינא, ובילקוט תהלים רמז תשנ״ה ר׳ פנחס בש״ר ראובן, צ״ל בש״ר אבין. ובמדרש חזית שם, ר׳ פנחס ור׳ אבין בש״ר חנין, ובמדרש במ״ר פי״א, ר׳ פנחס ב״ר אבין א״ר חנין. ובפסיקתא רבתי שם ר׳ יצחק ב״ר אבין בשם ר״ח. ובאגדת שמואל פי״ז, ר׳ פנחס ורבי אבין בר רבי חנין, ושם הלשון משובש. (סא) ר׳ יודן בש״ר איבו, מובא גם בקה״ר פ׳ שבתי וראה. (סב) הגולרירין, צ״ל הגליורין. כאשר הוא בכל המקומות שרשמתי בהערה ס׳. גם בקה״ר שם, ובכ״י אקספארד, ומובא בערוך ערך גליור בשם הפסיקתא. ומפרש לפי הענין גליורין הלשים, עפ״י מאמר חז״ל שהביא (ברכות כ״ג ב׳) מתגרין במלחמה והגבורים נוצחין, ותשב פי גליורין הוא לעומת גבורים, ובאמת היא מלה יונית ורומית, galearius *γαλιαριο* משרתי אנשי המלחמה ונושאי הכלים (קנאפפע גאלעאר), וכ״כ המוסיף שם. והגאון הרי״ב הביא כן במקומו בגמרא שם בשם המוסיף. ועיין נחום׳ מיר ס״ו ע״ב. (סג) האף והחימה, כתב הערוך ערך גליור, פי׳ אף וחימה שני מלאכי חבלה. עיין ילקוט עקב רמז תתנ״ג. ור״ל האף והחימה שהם מלאכי חבלה, ואינם חשובים נגד מעלות מיכאל וגבריאל. (סד) וכיון שחטא מה כתיב, חסר לפני זה התחלת הענין, וכצ״ל: עד שלא אירע אותו מעשה לדוד מה כתיב, ה׳ אורי וישעי ממי אירא (תהלים כ״ז א׳) וכיון שחטא מה כתיב ביה וכו׳. וכ״ה לנכון בכל המקומות שרשמתי ובכ״י אקספארד, ובילקוט משפטים רמז שס״ג בשם הפסיקתא. (סה) ויבא אליו, צ״ל ויבוא עליו. (סו) ששים גבורים כו׳, חסר הה״ד ששים גבורים וגו׳ (שה״ש ג׳ ז׳), ונאמר לנכון בכ״י אקספארד. (סז) את. מלת „את" איננה במקרא, לכן שמתי עליה מסגרת. (סח) וילחם בפלשתים, צ״ל וילחם סביב בכל אויביו וגו׳ ובפלשתים. (סט) ד״א תוחלת, מובא בילקוט בא סוף רמז קפ״ט בשם הפסיקתא, ובילקוט משלי רמז תתקי״ג באמצע המאמר תוחלת ממושכה. ג״כ בשם הפסיקתא. (ע) ואמתך זה אהרן, שנ׳ תומיך ואוריך ואית דמחלפין שלח אורך, זה אהרן תורת אמת וגו׳, נראה כי נחלפו המקראות בטעות וכצ״ל ואמתך זה אהרן, שנאמר תורת אמת וגו׳, ואית דמחלפין שלח אורך זה אהרן שנאמר תומיך ואוריך, ולפי זה הביא לנכון על ואמתך זה אהרן, ראיה מהכתוב תורת אמת, ועל אורך זה אהרן הביא ראיה מן תומיך ואוריך. וראיתי שגם הגאון מהרז״ו

התעורר

ל"ג ל"ח), ואית דמחלפין ליה, שלח אורך זה אהרן, שנא' תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו וגו' (מלאכי ב' ו') ואמתך, זה משה, שנא' בו, לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. (במדבר י"ב ז'): א"ר יצחק מן הים צפה משה שאינו נכנס לארץ ישראל, שנא' צופיה הליכות ביתה. (משלי ל"א כ"ז) תביאמו והטענו אין כתיב, אלא הביאמו והטעמו (שמות ט"ו י"ז): (עא) והא כתיב יבואוני אל הר קדשך (תהלים מ"ג ג') אלא אלו (עא) סופרי ארץ ישראל שהן קדושים כארץ ישראל, שנאמר לקדושים אשר בארץ המה (תהלים ט"ז ג').

ד"א שלח אורך ואמתך, זה אהרן ומשה, שעל ידיהן שלח הקב"ה אורה לישראל, ונגאלין ממצרים, ואימתי בחדש הזה לכם ראש חדשים.

(עב) ר' לוי פתח והייתם לי קדושים וגו' ואבדיל אתכם מן העמים (ויקרא כ' כ"ו) (עג) ר' יודן בש"ר חמא בר חנינא, ורב ברכיה בש"ר אבהו, אילו אמר ואבדיל אומות העולם מכם, לא היתה תקומה לאו"ה, אלא ואבדיל אתכם מן העמים, (שם) כזה שהוא בורר את היפה מן הרעה, ובורר וחוזר ובורר, אבל כשהוא בורר את הרע מתוך היפה בורר, ושוב אינו בורר, (עד) אר"י בכל מעשיהם ישראל משונין מן או"ה, בחרישתן, ובזריעתן, ובקצירתן, ובעמירתן, ובדישתן, ובגרנן, וביקביהם, במניינן, ובחשבונן. בחרישתן, שנ' לא תחרוש בשור וחמור יחדיו (דברים כ"ב י'), בזריעתן, שנא' לא תזרע כרמך כלאים (שם שם ט'): בקצירתן, שנאמר ולקט קצירך לא תלקט (ויקרא י"ט ט'), בעמירתן, שנ' ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו (דברים כ"ד י"ט), בדישתן, שנאמר לא תחסום שור בדישו (שם כ"ה ד'). בגרנן וביקבן, שנא' העניק תעניק לו (שם ט"ו י"ד) [מצאנך מגרנך ומיקבך], במניינן ובחשבונן, שאו"ה מונין לחמה וישראל ללבנה, שנאמר החודש הזה לכם ראש חדשים:

(עו) **אני** ישנה ולבי ער (שה"ש ה' ב') אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של

הערות ותקונים.

התעורר על זה, וכן הוא לנכון בכ"י אקספארד כמו שתקנתי. והנה בפסיקתא רבתי, עזב רישא דקרא, תורת אמת, והביא את סופו, כי מלאך ה' צבאות הוא, (מלאכי ב' ז'), לכן נדחק המפרש דפוס ברעסלויא, וכתב כי מלאך ה', שהוא כולו אור, אבל אין צורך לזה כי הראיה היא מן הרישא, ומוסב על ואמתך, כמו שכתבתי. ובמדרש שמ"ר פט"ו, שלח אורך ואמתך, זה משה ואהרן, שנאמר תומיך ואוריך, וכן כתיב תורת אמת היתה בפיהו. שני הפסוקים שהביא המה מדברים באהרן לכן יש לתקן שם עפ"י הפסיקתא. (עא) והא כתיב יבואוני וגו'. ר"ל הוא סיפא דקרא, שלח אורך ואמתך, שדרשו במשה ואהרן. *(עא) סופרי א"י. וכ"ה בכ"י אקספארד, רק חסר שם סיום מהכתוב שנאמר לקדושים וגו', ופי' ספר, גבול, כמו ובעיר הסמוכה לספר (יבמות מ"ח ע"ב), ובפסיקתא רבתי הנוס', אלא ספר א"י, והסיום שנאמר לקדושים חסר גם שם ואיננו, ופי' הגאון מהרז"ס סימן מ"ג, אלא ספר א"י, שיכנסו לעיירות הסמוכים לא"י, ויושבים על הגבול והם קדושים כארץ ישראל, לפי שהם קרובים לא"י והקדושה מתפשטת לצד הגבולים, והרי הוא כאילו נכנסו לארץ ישראל עכ"ל. (עב) ר' לוי פתח, מובא בילקוט בא רמז ק"ג, ובילקוט קדושים רמז תרכ"ו בשם הפסיקתא. (עג) ר' יודן, מובא במדרש במ"ר פ"י, ובמדרש חזית בפ' חכו ממתקים, ע"ש תוספות דברים. (עד) אר"י בכל מעשיהם, בכ"י אקספארד ובילקוט שם בב' המקומות, ובמדרש במ"ר פ"י, ובחזית שם, ובפסיקתא רבתי פט"ו הנוסחא, אמר ר' לוי. והוא הנכון כי סיים במה דפתח, יען בהתחלת הפתיחה פתח בשם ר' יודן ואח"כ סיים במה שדרש בעצמו על הכתוב הזה. (עה) אני ישנה, נשנה במדרש חזית על פ' זה, ובילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח. (עו) אני ישנה מבית המקדש, כ"ה גם בילקוט שם, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, אבל במדרש חזית שם, הנוסחא אני ישנה מן הצדקות ולבי ער לעשותן, אני ישנה מן הקרבנות, ולבי ער לקריאת שמע ותפלה, אני ישנה מבית המקדש, ולבי ער לבתי כנסיות, ובתי מדרשות, אני ישנה מן הגאולה, ולבו של הקב"ה ער לגאלני. (עז) ולבו של הקב"ה ער לגאלני. כ"ה הנוסחא הנכונה, וכמו שאמר את"ז היכן מצינו וכו'. וכ"ה לנכון בכ"י אקספארד, ובמדרש חזית שם

של עולם אני ישנה מבית המקדש, ולבי ער בבתי כנסיות ובתי מדרשות, אני ישנה מן הקרבנות, ולבי ער במצות וצדקות, אני ישנה מן המצות, ולבי ער לעשותן, אני ישנה מן הקץ, ולבי ער לגאולה, אני ישנה מן הגאולה, (עז) ולבו של הקב"ה ער לגאלינו: א"ר חייא בר אבא, היכן מצינו שנקרא הקב"ה לבן של ישראל, מן הדין קרא, שנא' צור לבבי וחלקי אלהים לעולם (תהלים ע"ג כ"ו): (עח) קול דודי דופק, (שה"ש שם) זה משה, שנ' ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה (שמות י"א ד'): (עט) פתחי לי (שה"ש שם) (פ) א"ר איסא אמר הקב"ה פתח לי פתח, (פא) כחרירה של מחט, ואני פותח לכם פתח שיהו (פב) אהליות ובחצצריות

הערות ותקונים.

שם. אבל בפסיקתא רבתי, ובילקוט שם בטעות. ולבי ער להקב"ה וצ"ל כמו שהוא לפנינו פה. וכן ראיתי ברש"י (שה"ש ה' ב') ולבי ער זה הקב"ה כך נדרש בפסיקתא, הקב"ה שהוא צור לבבי וחלקי, ער לשמרני ולהטיב לי, עכ"ל. והגאון הרז"ו ז"ל, לא העיר מאומה לתקן שם. ובזהר אמור (דף צ"ה ע"א) על הפ' ובחדש הראשון. ראיתי שכתב וז"ל: ר' חייא פתח אני ישנה ולבי ער אמרה כ"י אני ישנה בגלותא דמצרים, דהוו בני בשעיבודא דקשיו ולבי ער לנטרא להו דלא ישתיצון בגלותא. (עח) קול דודי דופק, נשנה ג"כ במדרש חזית שם. (עט) פתחי לי, נשנה במדרש חזית שם, ובפסיקתא דילן פסקא דשובה. (פ) א"ר איסא, במדרש חזית, ובכ"י אקספארד, א"ר יסא. (פא) כחרירה של מחט, בילקוט שם כחודה של מחט, ובמדרש חזית כחורה של מחט, וכאשר הוא לפנינו הוא לנכון, מלשון המשנה מחט שניטל חרירה (כלים פי"ג מ"ה) ופי' חור שלה, וכ"ה גירסת הערוך, וע"ש בפי' הר"ש, ותוספות חדשים. והגי' מחט שניטל חדודה משובשת, ומדברי הפסיקתא פתחי לי פתח כחרירה של מחט, תראה שפי' חררה, החור שמכניסין בו החוט, כפי' השני מהערוך, וכפי' הרמב"ם והר"ש, לא כפי' הראשון מהערוך, ופי' השני מהר"ש, שפי' חרירה שעושים בה חורים בנגד, וראש האחד להכנס החוט הוא עוקצה ע"ש, ומזה יש לתקן בזהר אמור (דף צ"ה ע"א) פתחי לי פתחא כחדודה דמחט, ואנא אפתח לך תרעין עלאין, שצ"ל כחרורה דמחט. (פב) אהליות ובחצצריות, וכן בכ"י כרמולי פסקא דשובה אהליות וחצוצריות, ובכ"י הרשד"ל פ' דשובה, ובצרצריות. (כי הפסקא הזאת דהחודש חסרה בכ"י הרשד"ל והשלמתיה מכ"י כרמולי עיין הערה קכ"ט מפ' זכור) ובכ"י אקספארד, בפסקא הזאת אהליות ובצוצטריות, ובפסקא דשובה בצוצריות, ובפסיקתא רבתי פט"ו, דפוס פראג שקלאב וברעסלויא, אהיות ובצוצריות, אבל בדפוס לבוב, וכצוצרות, וכתב שם הגאון מהרז"ו, כצוצריות כצ"ל, והוא כמו גזוזטראות ע"כ ודבריו נכונים שהוא כמו גזוזטראות, אשר הוראתה ביונית בנין בולט מקיר הבית החוצה לשבת ולטייל שם. עיין ערוך ערך גזוזטר. ובמשנה מדות פ"ב מ"ה, והקיפוה כצוצרה שנשים רואות מלמעלן, ואנשים מלמטן, וכתב שם הרע"ב פי' כמו גזוזטרה, הקיפן סביב שיהיו הנשים עומדות למעלה על הגזוזטרה, והאנשים למטה לראות בשמחת בית השואבה עכ"ל. ובגמרא סוכה (נ"א ע"ב) נאמר, והקיפוה גזוזטרא וע"ש ברש"י, ובילקוט שה"ש שם, וכצרוריות. צ"ל וכצוצריות. ובמדרש חזית שם ראיתי הנוסחא, עגלות וקרניות, ובמדרש שו"ט סוף מזמור ב' לא תהיו סוברין שמא אהליות ובצרצוריות אני צריך, ובדפוס אמסטרדאם וצוצרות. ופי' שם המפרש וצוצריות מיני בושם. אהליות לשון מור ואהלים, וצוצריות לשון צרי וציפורן עכ"ל. וכל אלה דברי רוח, והמדרש אינו סובל פירושו, כי מה זה שמסיים אלא ניצוץ אחד אני מסיק, ולא ידע שצ"ל וכצוצריות בכ"ף, והכונה אל תחשוב שאני צריך אהלים או בניינים, אך בניצוץ אחד אני שורף את הרשעים לאין, וגם בילקוט תהלים רמז תרכ"ג, העתיק דברי המדרש שו"ט עם הטעות הזה, וצריך גם שם לתקן וכצוצריות. ומזה במדרש ב"ר פכ"ח, אמחה את האדם, מה הם סבורים אריות גסטריות אני צריך, הלא בדבר בראתי את העולם, דבר אני מוציא ומכלה אותן מן העולם, ברור שגם פה צ"ל אהליות וכצוצריות, והוא כעין דרשה של השו"ט. וכן תראה במדרש וי"ר פ"א, ובמדרש חזית בפ' כתפוח, אילו היו אוה"ע יודעים מה אהל מועד יפה להן, היו מקיפין אותו אהליות וקסטריות, ונשנה המאמר בתנחומא פ' במדבר, וגם במדרש במ"ר פ"א, וחסרה שם מלת אהליות. ובילקוט ואתחנן רמז תתל"א מובא בשם התנחומא, אהליות וקסטריות, ולדעתי צריך בכל אלה לתקן וגזוזטריות, או

כצוצריות

ובחצצריות נכנסין בו: (פג) אחותי, (שה"ש שם) (פד) במצרים שהרי (פה) נתאחו לי בשתי מצות, בדם פסח (פו) ובדם מילה: רעיתי (שם) בים, שנתרעו לי בים, ואמרו ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ח): יונתי (שה"ש שם) במרה, (פז) שנצטריתו לי כיונה במצות, שנ' שם שם לו חק ומשפט (שמות ט"ו כ"ה): תמתי (שה"ש שם) בסיני, שניתמו לי ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז'): ר' ינאי אומר (פח) תיומתי, לא אני גדול ממנה, ולא היא גדולה ממני. ר' יהושע דסכנין (פט) בש"ר יב"ל אמר, מה התאומים הללו, אם חשש אחד מהם את ראשו, חבירו מרגיש, כך אמר הקב"ה, עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ו): שראשי נמלא טל, (צ) שנא' אף שמים נטפו (תהלים ס"ה ט'): קווצותי רסיסי לילה, (שה"ש שם) שנאמר גם עבים נטפו מים (שופטים ה' ד') ואימתי בהחרש הזה לכם ראש חדשים.

(צא) **קול** דודי הנה זה בא וגו', (שה"ש ב' ח') ר' יהודה ור' נחמיא ורבנן, ר' יהודא אמר קול דודי הנה זה בא, זה משה, בשעה שאמר לישראל בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו לו משה רבינו האיך אנו נגאלים, לא כך אמר הקב"ה

הערות ותקונים.

כמוזריות, תחת וקסטריות, כי קסטר הוראה אחרת לה, ואין פה המקום להאריך. ועוד יש להעיר על מאמר התנחומא פ' חיי, פסוק ואברהם זקן, לא בנחושת ולא בברזל אלא בקורות בגזוזטראות, שמלת „בקורות" היה פי' על מלת גזוזטראות והוספת המעתיק היא, ולכן נמצא המאמר הזה בשמ"ר פט"ו בלי מלת בקורות אך גם בטעות בגוזטראות וצ"ל בגזוזטראות. **(פג)** אחותי, כ"ה בילקוט שם, ובפסיקתא רבתי שם. אבל במדרש חזית פ' אני ישנה, נוסף לפני זה, ר' תנחומא ור' חוניא ור' אבהו בשם ר"ל, כתיב הרפו ודעו כי אנכי אלהים וגו' (תהלים מ"ו י"א) אמר הקב"ה לישראל, הרפו ממעשיכם הרעים ודעו כי אנכי אלהים, וכ"ה גם להלן בפסיקתא דילן, פסקא דשובה. **(פד)** במצרים. במדרש חזית הני', אחותי שנתאחו לי במצרים בשתי מצות. **(פה)** נתאחו, הוא בנין חדש שבנו להם חז"ל משרש אחה להוראת התקשרות אהבה ואחוה, וכן בתנחומא ריש פ' לך ולמה נקרא אחות, שאיחה את העולם לפני הקב"ה, כאדם הזה שקורע ומאחה, נ"ל בר קפרא אמר כאדם שהוא מאחה הקרע, כמו שהוא לנכון במדרש חזית פ' אחות לנו קטנה. **(פו)** ובדם מילה, במדרש חזית שם הוסיף, הה"ד ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך, ואומר לך בדמיך חיי, זה דם הפסח, ואומר לך בדמיך חיי, (שם) זה דם המילה, ועיין בפדר"א פכ"ט אמר ר' אלעזר וכי מה ראה הכתוב לומר שני פעמים בדמיך חיי כו'. ועיין בזהר אמור (דף צ"א ע"ב) בפי' שור או כשב, ואראך מתבוססת בדמיך וגו'. ואי תימא התם כד נפקו ישראל ממצרים דהכית בינייהו דם פסח ודם מילה, כדין כתיב בדמיך חיי וכו'. **(פז)** שנצטריתו, ט"ס וצ"ל שנצטיינו, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט שם, ובמדרש חזית בפ' אני ישנה, יונתי במרה שמשם נצטוו ונצטיינו בכל המצות ודקדוקות ומע"ט, כיונה זו שמצויינת, הה"ד שם שם לו חק ומשפט, ובמדרש חזית בפ' הנך יפה רעיתי, מה יונה זאת מצויינת, כך ישראל מצויינין בתגלחת במילה ובציצית. ובפסיקתא רבתי, שנצטיינו לי בים כיונה, והטיב הגאון מהרז"ו באשר מחק מלת בים, והגיה תחתיה מלת **בו**, ואין ספק בידי כי מלת בים, נשתרבבה הנה, מהמאמר שלפניו רעיתי בים, ונעלם מעיני הגאון עוד טעות אחר שם, והוא אחר מלת כיונה, תמתי במצות תמתי בסיני, ואיך לא ראה כי מלת תמתי הראשונה מיותרת היא, כי כן נ"ל שנצטיינו לי כיונה במצות, וזה ברור. **(פח)** תיומתי, לשון תאומים. ובמדרש חזית שם, תאומתי. **(פט)** בש"ר יב"ל, במדרש חזית, ובפסיקתא רבתי, ובכ"י אקספארד, הנוסחא בשם ר' לוי. **(צ)** שנאמר אף שמים נטפו, בפסיקתא רבתי קפץ המעתיק מן נטפו זה אל נטפו מים שלאחריו, וחסר שם שורה שלימה וכצ"ל אף שמים נטפו [קווצותיו רסיסי לילה, שנאמר גם עבים נטפו] מים. **(צא)** קול דודי, נשנה במדרש חזית בפ' הזה, במאמר המתחיל סדרא תניינא קול דודי. ומובא בילקוט שה"ש רמז תקפ"ו בשם הפסיקתא, ולא בשם המדרש, כי הפסיקתא היא המקור הראשון, ובמדרש שמ"ר ריש פט"ו, ויאמר ה' אל משה החדש הזה לכם ראש חדשים, הה"ד קול דודי הנה זה בא. **וכל הענין בפרשיות עד עמכם**. שנאמר ענה דודי

ואמר

הקב"ה לאברהם אבינו, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה. (בראשית ט"ו י"ג) והלא אין בידינו אלא מאתים ועשר שנה, אמר להם הואיל והוא חפץ לגאול אתכם, אינו מביט בחשבונותיכם, אלא מדלג על ההרים, (צב) על הקצים, ומקפץ על הגבעות, על החשבונות ועל העיבורין, ובחדש הזה אתם נגאלין, שנ' החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות י"ב ב'): ור' נחמיא אמר, קול דודי הנה זה בא, זה משה, בשעה שאמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלים אמרו לו, והאיך אנו נגאלים וארץ מצרים מלאה גלולים ע"ז שלנו, אמר להם משה הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בע"ז שלכם, אלא מדלג על ההרים, ואין הרים אלא בתי ע"ז כד"א על ראשי ההרים יזבחו (הושע ד' י"ג): (צג) ורבנן אמרי, קול דודי זה משה, בשעה שבא ואמר לישראל בחודש הזה אתם נגאלים, אמרו לו, והאיך אנו נגאלים, ואין בידינו מעשים טובים. א"ל הואיל וחפץ בגאולתכם, אינו מביט במעשיכם הרעים, אלא במעשי הצדיקים הוא מביט (צד) כגון עמרם ובית דינו, ואין הרים וגבעות, אלא בתי דינין, כדכתיב (צה) וירדתי על ההרים ואבכה על בתולי, (שופטים י"א ל"ז) ובחדש הזה אתם נגאלים שנ' החדש הזה לכם. (צו) ר' יודן ורב הונא, [ר' יודן] בש"ר אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ורב הונא בשם ר"א בן יעקב אומר קול דודי הנה זה בא, זה מלך המשיח, בשעה שהוא בא ואומר להם לישראל, בחדש הזה אתם נגאלים, הם אומרים

לו

הערות ותקונים.

ואמר לי וכו'. כוונתו לומר כל הענין הנדרש על המקרא הזה, תמצא בפסיקתא וקרא את הפסיקתא פרשיות, יען היא מסודרת על ארבע פרשיות ואשר סיים „עד עמכם" רצונו להגיד, שימצא הקורא בפסיקתא כל הדרש, עד מלת עמכם. ואח"ז התחיל דרש חדש על ענה דודי. ומלת „שנאמר" היא טעות המעתיק, שהוסיפה מחסרון דעת, ובמדרש שה"ש גם יש כל המאמר כמו בפסיקתא, וכן העיר הגאון מהרז"ו ז"ל. (צב) על הקצים, בפסיקתא רבתי הלשון משובש וע"ש בבאור הגאון מהרז"ו סימן כ"ה, ובמדרש חזית שם, אין הרים וגבעות האמורין כאן אלא קצים ועבורין, מדלג על החשבונות, ועל הקצים ועיבורין. (צג) ורבנן אמרי, כן הוא בילקוט שה"ש בשם הפסיקתא, אבל במדרש חזית, נתהפך הסדר, ונתיחס מאמר דרבנן, לר' נחמיה ומאמר ר' נחמיה לרבנן, ובפסיקתא רבתי, הגי' כאשר הוא לפנינו פה בכ"י כרמולי, וגם בכ"י אקספארד. והמפרש דפוס ברעסלויא, רצה להפך הגיר' כאשר הוא בשה"ש רבה, באשר לא ידע מהפסיקתא דילן, וגם הילקוט שה"ש נעלם ממנו, כי אלו ידע זאת לא שיבש הספר בחנם, ואות לדעת כי בפסיקתא דפוס שקלאב וברעסלויא, יש דברים כפולים ומיותרים משגגת המעתיק, וצריך למחקם, מן ורבנן אומרים הראשון, עד ורבנן אמרי השני, ובאמת אין זה לא בדפוס פראג ולא בדפוס לבוב. (צד) כגון עמרם ובית דינו, במדרש קהלת רבה דברי חכמים בנחת נשמעים, זה עמרם ובית דינו, ועיין שמ"ר פ"א שהיה עמרם ראש סנהדרין. (צה) כדכתיב וירדתי על ההרים, בילקוט שופטים סוף רמז ס"ז בשם התנחומא, א"ר לוי בן ברכיה וכי יש אדם יורד על ההרים והרי עולה על ההרים, אלא מהו וירדתי על ההרים, אצל סנהדרין שנאמר (מיכה ו' ב') שמעו הרים את ריב ה' [והאתנים מוסדי ארץ] ע"כ, ולזה המאמר כוון רש"י (שופטים י"א ל"ז) ומ"א דורש ר' תנחומא על ההרים לפני סנהדרין שמא ימצא פתח לנדרך. עכ"ל. ובמדרש שמ"ר פט"ו ואין ההרים אלא הזקנים כו' וכי אל ההרים היתה הולכת אלא אל הזקנים שהלכה להראות לזקנים שהיא בתולה טהורה ע"כ. ובכ"י אקספארד מובא לשון הכתוב וירדתי אל ההרים במקום על שלפנינו בקרא. (צו) ר' יודן ורב הונא, במדרש חזית בפ' קול דודי, ר' יודן ור' חוניא. ובפסיקתא רבתי, ר' יודן ור' חמא בשם ר' אלעזר. ואני הוספתי בפנים המלות „ר' יודן" כי ר' יודן אמר בשם ר"א בנו של ר' יוסי הגלילי, ורב הונא אמר בשם ראב"י, ובכ"י אקספארד הנוסחא יותר נכונה, היינו ר' יודן ורב הונא ליתא שם, ומתחיל ר' יודן בש"ר אליעזר בנו של רי"ה ורב הונא בש"ר אב"י. ודע לך כי בכ"י אקספארד וגם בפסיקתא רבתי, יש שם מאמר שלם לפני המאמר הזה אשר נשמט פה לפנינו בכ"י כרמולי, וזה תוארו: א"ר יודן עבדות וגירות בארץ לא להם ארבע מאות שנה אפילו על איספיטלית שלהם, ובפסיקתא רבתי אפילו של איספטליא שלהם. ובמדרש חזית בפ' קול דודי, ובילקוט שם, חסר זה, והיה

לנכון

לו, האיך אנו נגאלין, ולא כך אמר הקב"ה שהוא משעבדנו בשבעים אומות, והוא משיבן שתי תשובות, ואומר להם, (צז) אם גלה אחד מכם לברבריה, ואחד מכם לסמטיא, מעלה אני עליכם (צח) כאילו גלותם כולכם: דומה

הערות ותקונים.

לנכון לפני הרב בעל הערוך בפסיקתא, כי ז"ל בערך פלטיא, בפסקא דהחדש, עבדות וגירות וכו', אפי' על פלטיא שלהם, ס"א אספלטיא, פי' מנוחה עכ"ל. וכתב המוספי פי' בל"י עבודה ושירות. לא כמו שהעבדים משרתים אלא כמו השכירים עכ"ל. גם נמצא המאמר הזה במדרש ב"ר פמ"ד, כי גר יהיה זרעך, א"ר יודן גירות בארץ לא להם עבדות עינוי לאספטיא שלהם, והמאמר הזה מובא בערוך ערך אספטיא וגירס גירות עבדות עוני לא להם לא' שנה לאספטיא שלהן, פי' אספטיא שם עיר, וע"ז כתב המוספי פי' בלשון רומי גרות, והמלה היא כמו הוספיזא שענינה מלון גר, ובמדרש שה"ש פסקא עד שיפוח היום גרים לאוספיטליה והענין אחד, עכ"ל. אבל לפנינו במדרש שה"ש באספטלייה, ובילקוט תורה רמז ע"ז הגי' כמו שהביא הערוך ומפרש בצדו לאספטיה פי' להשלמת חשבונם, וי"א שם עיר, ועיין במ"כ במדרש ב"ר שם. ואולי היא המלה הרומית Spatium שענינה משך העת (פריסט דויער). **(צז)** אם גלה אחד מכם לברבריה, ואחד מכם לסמטיא. בכ"י אקספארד אחד מכם גלה לבר בריה, ואחד מכם לסרמטיא נ"ל לברבריה מלת אחת, ובר"ש תמורת ד', ובפסיקתא רבתי דפוס פראג ולבוב, אחד מכם גולה לברבריים, ואחד מכם לסרמטים, ובמדרש חזית בפ' קול דודי אחד מכם גולה לברבריה, ואחד מכם גולה לסמטריה, והגאון מהרז"ו רצה לתקן בפסיקתא רבתי, שצ"ל לסמטרון (ובדפוס בטעות לכמטרון) עפ"י מדרש חזית, וראיתי בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ו בשם הפסיקתא, אחד מכם גלה לברבריה ואחד לברטניא, וכן היא גם בפסיקתא רבתי דפוס שקלאב וברעסלא. ראינו פה נוסחאות שונות. והנה הגירסא **לברטניא** בשגגה היא, כי מלבד שאין כל זכר לבריטניא, שהיא ממלכת ענגלאנד, בדברי רז"ל גם הסמיכות אינו עולה יפה, כי מה ענין לברבריא אשר באפריקא, לבריטניא באירופא? לכן נ"ל להגיה **למרטניא** והיא מדינת מוריטאניען **Mauritania** באפריקא הקרובה לברבריא **Barbaria**, ובאמת נושבו בני ישראל באפריקא אחר החורבן, והיו לקהל גדול. והתנא ר"ע בא שמה במסעיו (עיין מה שהעיר ע"ז הרב הגאון מהרש"ל ראפאפורט ז"ל בבכה"ע תקפ"ד צד 70, ובספרו היקר ערך מלין ערך אפריקי) ולדעת מר זוטרא גלו כל עשרת השבטים לאפריקא. כמאמרם (סנהדרין צ"ד ע"א) להיכא אגלי להו, מר זוטרא אמר לאפריקא. ומלבד אשר הדעת הישרה תתן אומן לדברי מצאתי עוד משענת חזקה לדעתי זאת, משני מקומות בדברי חז"ל, האחד הוא (יבמות ס"ג ע"ב) בני נבל אכעיסם וכו', במתניתא תנא אלו אנשי **ברבריא** ואנשי **מרטניא** שמהלכים ערומים בשוק, והשני הוא בספרי האזינו, ואני אקניאם בלא עם. על תקרא בלא עם אלא בלוי עם וכו', אלו הבאים **מברבריא וממטונם וממורטניא** שמהלכים ערומים בשוק ע"כ. וגם טונים היא Tunis באפריקי כידוע. עינינו הרואות כי ברבריא ומוריטניא היו תמיד לאחדים בידם, ע"י קרבת האחת לאחותה, והילקוט אשר כבר עלתה השבשתא בידו בשה"ש רמז תתקפ"ו כנ"ל אחז בה שנית ברמז תתקמ"ה שהביא דברי הספרי הנ"ל על ואני אקניאם בלא עם, וגרס מברטניא תחת מורטניא, בגמרא וספרי, הנכללת במקום הזה יחד עם ברבריא וטונס באפריקא. אשר דרשו בגנותה. וכבר נדפסו ממני הדברים האלה על אודות השגיאה הזאת, ועתה ראיתי כי גם הרב החוקר הגדול מהרימ"ז ז"ל בספרו היקר (בייטרעגע ח"א צד כ"ג) העיר בקצרה שיש לגרוס בפסיקתא רבתי מרטניא במקום ברטניא ע"ש. ובדבר גירסת לסמטיא אשר לפנינו פה בכ"י כרמולי, יש לתקן שצ"ל **לסרמטיא**, כאשר הוא בכ"י אקספארד וכן בפסיקתא רבתי ד' פראג ולבוב **לסרמטום**, ולחנם רצה הגאון מהרז"ו לשבש הגי' הנכונה שצ"ל לסמטרון, כי במדרש חזית המלה משובשת ובמקום לסמטריה צ"ל לסרמטיה הרי"ש לפני הטי"ת והיא ארץ Sarmatia אשר היתה נודעת כבר בימי קדם. וראיתי בערוך ערך סמרטין, הביא מאמר הילמדנו, (הכאבד מאתנו) אפי' סמרטין, אפי' ברברים, פי' אומות בזויין עכ"ל, וטעות היא בילמדנו וצ"ל סרמטין והערוך הביא המלה עם הטעות, וע"ש במוספי שכתב פי' סרמטין בל"י ורומי אנשי מחוז הנקרא פולוניא. והיום גרים בה לאלפים ולרבבות אחינו ככתרים בתורה ובמצות, ובעונותינו נהרגו מהם בשנים שעברו, כמה קהלות על קדושת ה' באכזריות אף וחימה, ה' יגן עליהם ועלינו עכ"ל. **(צח)** כאלו גליתם כלכם, הנה זאת התשובה האחת, וחסר פה

התשובה

(צט) **דומה** דודי לצבי (שה"ש ב' ט') (ק) א"ר יצחק (קא) מה הצבי הזה מדלג על ההרים ומקפץ (קב) מאילן לאילן, כך הקב"ה מדלג מבהכ"נ זה לבית הכנסת זה, ומבית המדרש זה, לבית המדרש זה, בשביל מה, בשביל לברך את ישראל, ובזכות מי, בזכות מי שהיה יושב באלוני ממרא (קג) [הה"ד וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב פתח האהל (בראשית י"ח א')] (קד) וא"ר ברכי' בש"ר לוי יושב (קה) [ישב] כתיב חסר וי"ו (קו) אמר הקב"ה שב אברהם וא"ל כל זמן שבניך נכנסין לבתי כנסיות ובתי מדרשות יהיו יושבין וכבודי עומד, מ"ט שנ'

הערות ותקונים.

השמונה השנית, ונמצא לנכון בכ"י אקספארד, וילקוט שם בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי שם. ומדרש שה"ש בשנוי קצת, וזה תוארו: ולא עוד אלא שהמלכות מכתבת טרוניא מכל אומה. כותי אחד בא ומשעבד כאלו שעבדו כל אומתו, ובחדש הזה אתם נגאלים, שנאמר החדש הזה לכם. ונשמט מכ"י כרמולי בטעות. (צט) דומה דודי, מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ו באמצע מאמר מדלג על ההרים, ולא נרשם „פסיקתא" וכן נשנה במדרש חזית פ' דומה דודי, ובמדרש במ"ר פי"א. (ק) אמר ר' יצחק, חסרים פה הדברים האלה „אם אומר לנו דיאו דיאו את לגבן. אתא את לגבן קדמוהו. וכ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי דפוס לבוב, עפ"י הגהות הגאון מהרז"ו ז"ל ובדפוס פראג המטושטש אחד, דיאו דימו, ומזה נדפס בדפוס שקלאב וברעסלא, דימו דימו, וצריך לתקן בכלם דיאו דיאו. ובמדרש חזית פ' דומה דודי, אר"י אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אתה אומר לנו דיו דיו, פי' דיאו דיאו את לגבן תחלה ע"כ, המלות „פי' דיאו דיאו" נוספו מאיזה מעתיק לתקן דיו דיו שהוא כמו דיאו דיאו. באל"ף, ובאו אח"כ בטעות פנימה, והמ"כ כתב שם, אחר רוב החקירה והדרישה לא מצאתי רמז ראיה למאמר זה כו' ע"ש, וילקוט שה"ש חסר זה. ובמדרש במ"ר פי"א אר"י אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים אין את אתא לגבן תחלה, ונדחקו המ"כ והי"מ בפירושו ונעלם מהם שחסר מחצה הראשון של המאמר, והמעריך ערך דיאו כתב וז"ל, במדרש שה"ש פ' דומי דודי, ה"נ אתה אומר לנו דיאו [דיאו] את לגבן תחלה, פי' אתה אומר לנו בואו ואנו אומרים בוא אתה תחלה אלינו, דיאו מלשון כאשר ידאה הנשר עכ"ל. והנה עיקר פירושו נכון אך לא מטעמו, כי איננה משרש דאה בעברית כי אם מלשון יוני דיאו ופי' בא, כאשר כתב הכתר כהונה. והדורש מחלק מלת דודי לשתים דו-די, ולדעתי בפסיקתא אתא את לגבן קדמוהי, היא הפי' על דיאו את לגבן. (קא) מה הצבי כו', גם פה נשמט מאמר ארוך, מן א"ר יצחק עד אמר יצחק בתרא, וישנו לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט, ובמדרש חזית, ובפסיקתא רבתי, וכן צורתו: א"ר יצחק מה הצבי הזה מדלג ומקפץ מאילן לאילן, ומסוכה לסוכה, ומגדר לגדר, כך הקב"ה מדלג מן מצרים לים, ומים לסיני, במצרים ראו אותו, שנאמר (שמות י"ב י"ב) ועברתי בארץ מצרים, בים ראו אותו, שנאמר (שמות י"ד ל"א) וירא ישראל את היד הגדולה, בסיני ראו אותו, שנ' (שם כ"ד י') ויראו את אלהי ישראל, וכתיב (דברים ל"ג ב') ה' מסיני בא וזרח משעיר למו: או לעופר האילים. (שה"ש שם) ר' יוסי ב"ר חנינא אמר לאורזילהן דאיילתא, הנה זה עומד (שה"ש שם) כי ביום השלישי ירד ה' וגו' (שמות י"ט י"א) משגיח מן החלונות (שם) וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר (שמות שם כ') מציץ מן החרכים (שם) בשעה שאמר אנכי ה' אלהיך, ענה דודי ואמר לי (שה"ש שם) ומה אמר לי אנכי ה' אלהיך ע"כ, ואח"כ מתחיל המאמר כמו לפנינו ד"א דומה דודי לצבי א"ר יצחק מה הצבי וכו'. (קב) מאילן לאילן, בכ"י אקספארד, ובמדרש חזית, ובפסיקתא רבתי, נוסף עוד מסוכה לסוכה ומגדר לגדר. (קג) הה"ד, כן הוספתי, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ומדרש חזית. (קד) ואמר ר' ברכי', מובא גם במדרש ב"ר פמ"ח, ובילקוט ריש וירא רמז פ"ב בשם המדרש. (קה) ישב כתיב, כן תקנתי וכל היכא דכתיב ישב בלא וי"ו אתא לדרשא תוס' פסחים ג' ע"ב ד"ה רכבת. (קו) אמר הקב"ה שב אברהם, פה חסר, ובכ"י אקספארד הנוסחא ישב כתיב כיון שנגלה עליו הקב"ה ביקש אברהם לעמוד, א"ל הקב"ה שב, א"ל הקב"ה אברהם כל זמן שבניך נכנסים כו', ובב"ר שם פמ"ח, ובמדרש חזית בפ' דומה דודי, הני' ישב כתיב בקש לעמוד א"ל הקב"ה שב, אתה סימן לבניך מה אתה יושב ושכינה עומדת, כך בניך יושבין ושכינה

עומדת

שנ' אלהים נצב בעדת אל (תהלים פ"ב א') (קז) א"ר חגי בש"ר יצחק, אלהים עומד אין כתיב, אלא אלהים נצב, מהו נצב (קח) איטימוס: ר' שמואל ב"ר חייא בש"ר חיננא אמר, כל קילום וקילוס שישראל מקלסין להקב"ה כבודו יושב ביניהם, מ"ט שנא' ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד'):

או לעופר האילים (שה"ש שם) ר' יוסי ב"ר חנינא אמר (קט) לעוזליהון דאיילתא:

(קי) הנה זה עומד אחר כתלינו, (שם) אחר כתלי בתי כנסיות, ובתי מדרשות: משגיח מן החלונות (שם) מבין כתפותיהם של כהנים. מציץ מן החרכים.

(שם) (קיא) מבין אצבעותיהן של כהנים: ענה דודי ואמר לי ומה אמר לי יברכך ה' וישמרך וגו' (במדבר ו' כ"ד):

ד"א דומה דודי לצבי. א"ר יצחק, מה צבי זה נגלה וחוזר ונכסה, כך משיח ראשון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם, וכמה הוא נכסה מהם, יהודה ב"ר אומר (קיב) שלשה חדשים, כדכתיב ויפגעו את משה ואת אהרן (שמות ה' כ'):

או לעופר האילים (שה"ש) ר' יוסי ב"ר חנינא אומר (קיג) לעוזליהון דאיילתא:

הנה

הערות ותקונים.

עומדת על גבן כשישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין קריאת שמע והן יושבין, וכבודי עומד על גבן, שנאמר אלהים נצב בעדת אל. ובפסיקתא רבתי שם חסר שורה שלימה. ויש לתקן שם. ומובא ברש"י בראשית י"ח מ'. (קז) א"ר חגי בש"ר יצחק, במדרש במ"ר פי"א, בטעות א"ר חנאי בש"ר יצחק. (קח) איטימוס, כ"ה בב"ר ובמ"ר ובחזית ובפסיקתא רבתי, ומובא בערוך ערך אטימוס בשם פסיקתא דהחודש, וכתב פי' מוכן ומזומן בל"י ἕτοιμος (געגענווערטיג בערייט בעשטימט) וכן עתידים (אסתר ח' י"ג) תרגום איטימוסין ע"כ, וכן במדרש (ב"ר פ"ק) דאם איתבעת אנא קאים אוטימוס, והמאמר הזה נשנה בירושלמי סוף כלאים, ושם הגירסא ואנא מעתיד, פי' ואהיה מוכן. ובפסיקתא שלפנינו, גם בפסיקתא רבתי, חסר פה הסיום, אשר ישנו בב"ר, „כמה דתימא ונצב [נ"ל ונצבת] על הצור כתיב [נ"ל וכתיב] והי' טרם יקראו ואני אענה", ובמדרש במ"ר מובא רק המקרא השני והיה טרם וגו', והשמיט המקרא הראשון ונצבת וגו', ובמדרש חזית שם, הבי' המד"א ונצבת לי שם על ראש ההר, וכתיב והיה טרם יקראו וגו'. (קט) לעזליהון דאיילתא, נ"ל לעורזליהון וחסר אות רי"ש. ונאמר לנכון במדרש חזית שם, או נ"ל לאורזליהון באלף, וכן הוא בפסיקתא רבתי שם, ותרגום עופר האילים (שה"ש ב' ט') אירזילא דאיילא, עיין ערוך ערך ארזלא ב', והמלה סורית וערבית, ובכ"י אקספארד, לעוליהן דאיילתא נ"ל לעורזליהן. (קי) הנה זה עומד, מובא בערוך ערך חלון בשם פסיקתא דהחודש. (קיא) מבין אצבעותיהן של כהנים, בשבולי הלקט כ"י הערוגה הראשונה סימן כ"ג הביא וז"ל: כהנים שפותחין אצבעותיהם יש בה ממש או מסורה, והביא דאיתא בפסיקתא דהחדש הנה זה עומד וכו' כל המאמר כמו שהוא לפנינו, וכן ראיתי בספר המנהיג ה' נשיאות כפים סימן ע"ה, שכתב וז"ל: וזה המנהג שפותחין הכהנים את אצבעותיהן בנשיאת כפים, יש סמך לדבר באגדת שה"ש, משגיח מן החלונות, מבתי כנסיות ומבתי מדרשות [משגיח מן החלונות מבין כתפותיהם של כהנים], מציץ מן החרכים, מבין אצבעותיהם של כהנים, עכ"ל. וכן נשנה המאמר הזה בתנחומא פ' נשא ושם הלשון משובש, ועיין בערוך ערך חלון, שהביא מאמר הפסיקתא וע"ש מה שהביא שאלה לפני הגאונים ראינו כהנים כשהן מברכין פותחין אצבעותיהם יש בהם ממש או מסורה? לא מצינו בתלמוד כל עיקר וכו' ע"ש. ועיין בטור או"ח סימן קכ"ח, ובמרן ב"י שם ובהרא"ש מגילה פ"ד סימן כ"א. ובפסקי רקנטי סימן ל"ז, שהביא ג"כ בשם רבי אליעזר ממיץ, ורבינו ניסים, סמך מן המאמר שהבאתי. ועיין במרדכי פ"ג דמגילה. (קיב) שלשה חדשים, כ"ה בכ"י אקספארד, ובמדרש במ"ר, ובחזית, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט שה"ש בפ' מדלג על ההרים, אך בשמות רבה סוף פ' שמות, נאמר ששה חדשים ואולי צריך לתקן שלשה ונשמטה אות ל', ונעשה ששה מן שלשה. ועיין ברמב"ן סוף שמות ורבינו בחיי סוף שמות והביאו שני הגירסאות, ומה שסיים והביא ראיה מהכתוב ויפגעו, אין הכוונה שדייק מזה שמשך הזמן הי' ג' חדשים, רק מביא ראיה שהיה נכסה מהם וחזר נגלה להם מדכתיב ויפגעו משמע שעד עכשיו נכסה. (קיג) לעוזליהן, נ"ל לעורזליהון, כמ"ש לעיל הערה ק"ט, ובכ"י אקספארד גם

פה

הנה זה עומד אחר כתלינו (שה"ש שם) זה כותל מערבי של בית המקדש שאינו חרב לעולם: משגיח מן החלונות בזכות אבות, מציץ מן החרכים בזכות אמהות, ללמדך כי כשם שיש הפרש (קיד) בין חלון לחרך, כך יש הפרש בין זכות אבות לזכות אמהות, (קטו) ור' ברכיה בש"ר לוי אמר, (קטז) כגואל ראשון כך גואל אחרון. מה גואל הראשון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם, כך גואל אחרון נגלה להם וחוזר ונכסה מהם, וכמה נכסה מהם, (קיז) ר' תנחומא בש"ר חמא ב"ר חנינא ור' נחמיא בש"ר הושעיא אמר ארבעים וחמשה ימים. שנא' ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף מאתים ותשעים אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (דניאל י"ב י"א וי"ב), (קיח) אילין מותריא דהבא מה אינון, (קיט) אלו ארבעים וחמשה ימים, שהמשיח נגלה להם וחוזר ונכסה מהם, ולהיכן מוליכן, (קכ) אית דאמרי למדבר יהודה, ואית דאמרי למדבר סיחון ועוג, (קכא) הה"ד לכן הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר וגו' (הושע ה' י"ו) מי שהוא מאמין בו אוכל מלוחין ושרשי רתמים, כדכתיב הקוטפים מלוח עלי שיח ושרש רתמים לחמם (איוב ל' ד'), ומי שהוא אינו מאמין בו הולך לו אצל או"ה, והן הורגין אותו: א"ר יצחק (קכב) בר מריון לסוף מ"ה יום, הקב"ה נגלה להם, ומוריד להם את המן למטה, לפי שאין כל חדש תחת השמש, ומ"ט שנאמר כי כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות (מיכה ז' ט"ו) (קכג) ואנכי ה' אלהיך מארץ מצרים עוד אושיבך באהלים כימי מועד (הושע י"ב י'):

ד"א

הערות ותקונים.

פה בטעות לעוליהון. (קיד) בין חלון לחרך, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט שם, בין חלון לחלון, צ"ל בין חלון לחרך, ומלת חרך, היא היחיד מהרבים חרכים, ופי' חור התלון, ומזה בש"ס (פסחים קי"ו ע"א) תגרי חרך שבירושלים, ופי' רש"י חנונים היושבים אצל חלונותיהם ומוכרין, כמו מציץ מן החרכים עכ"ל, אבל בעל הערוך הביא מאמר הגמ' בערך הרך בה"א. (קטו) ור' ברכיה בש"ר לוי, מובא בילקוט הושע רמז תקי"ח בשם הפסיקתא, ונשנה במדרש רות פ' ויצבט לה קלי, ומובא כל המאמר עד לסוף מ"ה יום נגלה להם ומוריד להם את המן, באברבנאל הושע ג' (דף רכ"ח ע"ב), בשם הפסיקתא ומבאר שם כוונת המאמר בטוב טעם ודעת, וכתב הביטו וראו אנשי הגלות בעלי הדור הזה חכמת זה המאמר, אם יש בלבבכם תבונה וכו'. ע"ש. (קטז) כגואל ראשון. כ"ה בילקוט הושע שם, ובמדרש רות שם, אבל במדרש חזית הגי' ר' תנחומא אמר שלשה חדשים וכו' יהודה ברבי אומר לקורסין כך גואל אחרון נגלה להן וחוזר נכסה מהן: (קיז) ר' תנחומא כו' בכ"י אקספארד ר' תנחומא בש"ר חסיא אומר בש"ר יהושע ור' מנחמ' בשם ר' חמא בר חנינא, ובפסיקתא רבתי ר' תנחומא בש"ר חמא בשם ר' יהושע, ר' מנחמא בשם ר' חמא בר חנינא, ובמדרש חזית חסר שם האומר, ובילקוט הושע רמז תקי"ח ר' תנחומא בש"ר חמא בר חנינא, ובמדרש רות פ' ויצבט לה קלי, ר' תנחומא בשם רבנן. (קיח) אילין מותריא דהבא מה אינון, ר"ל בפ' הראשון נאמר אלף ור"ן, ובפ' השני אלף של"ה, ויש הבדל מ"ה בין זה לזה, ופי' מה אינון, מה הם, ובילקוט הושע שם נקוד על מלת מה אינון, בשני קוים, וחשב המעתיק שהיא מלת המספר וטעה. (קיט) אלו ארבעים וחמשה ימים. כ"ה גם בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, אבל במדרש חזית פ' דומה דודי, מובא המאמר הזה בשם רבי יוחנן בן קרחה בש"ר יונה, ובמדרש רות ר' יצחק בן קרחה. (קכ) אית דאמרי למדבר יהודה וכו'. עיין אברבנאל הושע ג' (דף רכ"ח ע"ב) ותבין כוונת המאמר. (קכא) הה"ד לכן הנה אנכי וגו', כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, אולם במדרש חזית פ' דומה דודי, הגי' מאן דאמר למדבר יהודה (הה"ד הושע י"ב י') עוד אושיבך באהלים כימי מועד, ומאן דאמר למדבר סיחון ועוג, הה"ד (שם ה' י"ו) הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר, ובמדרש רות שם הלשון משובש ומה שהביא הכתוב לראי' עוד אושיבך באהלים כימי מועד, ור"ל כיום מועד שהיו עולים לרגל היה דרכם לבוא דרך מדבר יהודה ולעשות שם אוהלים עיין בביאור הגאון מהרז"ו סימן ע"ה. (קכב) בר מריון, כ"ה בכ"י אקספארד, ובמדרש חזית, ובמדרש במ"ר פי"א, ובמדרש רות שם, ובילקוט הושע, גם בפסיקתא רבתי דפוס פראג שקלאב וברעסלויא, אבל בדפוס לבוב, בטעות בר גוריון, ונפרדה אות מ ונעשתה גו. (קכג) ואנכי ה' אלהיך וגו' כימי מועד, לדעתי

נשמט

(קכד) ד"א ענה דודי ואמר לי, א"ר עזריה (קכה) אין זה עניה ולא אמירה, אלא ענה לי ע"י משה, ואמר לי ע"י אהרן, ומה אמר לי קומי [לך] (שה"ש ב' י') (קכו) זרזי גרמך (קכז) רעיתי, (שם) בתו של אברהם (קכח) שריעה אותי בעולמי: יפתי, (שם) בתו של יצחק, שייפה שמי בעולמי, בשעה שעקדו אביו ע"ג המזבח: ולכי לך, (שם) בתו של יעקב ששמע לאביו ולאמו, שנ' וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם (בראשית כ"ח ז'): (קכט) הנה הסתיו עבר, (שה"ש שם י"א) אלו ארבע מאות שנים שנגזרו על אבותינו במצרים. הגשם חלף הלך לו. (שם) אלו מאתים ועשר שנים.

(קל) ד"א הגשם חלף, אלו ימי השעבוד, ולא הוא הגשם ולא הוא הסתיו, א"ר תנחומא עיקר טרחותא מטרא, עיקר שעבודו של ישראל, לא היו אלא שמונים ושש שנים, משעה שנולדה מרים, (קלא) ולמה נקרא שמה מרים, אר"י לשון מרור. כמד"א וימררו את חייהם (שמות א' י"ד) (קלב) הנצנים נראו בארץ, (שה"ש שם) זה משה ואהרן. עת הזמיר הגיע, (שם) (קלג) [הגיע] זמנה של ערלה (קלד) שתזמר, (קלה) הגיע זמנם של מצרים שתזמר, הגיע זמנה של ע"ז שלהם שתעקר מן העולם, כדכתיב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, (שמות י"ב ב') הגיע זמנו של ים שיבקע, שנאמר ויבקעו המים (שם י"ד כ"א) הגיע זמנה של שירה שתאמר, שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל (שם ט"ו א'): הגיע זמנה של תורה שתנתן, שנאמר עזי וזמרת יה (שם שם ב') *(קלה) ר' ביבי אמר, זמירות היו לי חוקיך (תהלים קי"ט נ"ד), א"ר תנחומא הגיע זמן שיעשו ישראל זמירות להקב"ה, שנא' עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, (שמות שם): וקול התור נשמע בארצנו, (שה"ש שם) א"ר יוחנן קול (קלו) תייר טוב נשמע בארצנו, וזה משה, שנא'

הערות ותקונים.

נשמט הראיה הזאת מהכתוב, ושייך למעלה, על מאן דאמר למדבר יהודה, עיין לעיל הערה קכ"א. (קכד) ד"א ענה דודי, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי חסרה מלת „ד"א" (קכה) אין זה עניה ולא אמירה, צ"ל כמו שהוא בכ"י אקספארד ובמדרש חזית ובמדרש במ"ר, לא היא עניה, ולא היא אמירה, רצונו למה זה כפל המלות ענה ואמר, וכן הוא נכון בפסיקתא שלפנינו להלן, במאמר ד"א ענה דודי, ובפסיקתא רבתי נשמטו המלות „לא היא עניה" ומתחיל אלא היא אמירה, וצריך להשלים הרישא, ולתקן ולא במקום אלא. (קכו) זרזי גרמך, במדרש חזית בטעות זרוזי גרמיך. (קכז) רעיתי, בתו של אברהם, כ"ה בפסיקתא רבתי, ובילקוט שה"ש, ובפסיקתא רבתי, אבל במדרש חזית פ' דומה דודי הנ' ד"א קומי לך בתו של אברהם, דכתיב ביה לך לך מארצך, ולדעתי יש לתקן שם, וכצ"ל קומי לך זרזי גרמך, דכתיב לך לך מארצך, רעיתי בתו של אברהם, שריעה אותי בעולמי, יפתי בתו של יצחק. והראיה דכתיב לך לך מארצך, היא על קומי לך ודריש מלת לך, והביא ראיה מן לך לך ר"ל שתהיה זריז. (קכח) שריעה אותי בעולמי, פעל מענין ריעות ואחוה, ע"פ מאמרם בתנחומא ריש פ' לך, שאיחה את העולם לפני הקב"ה, ועיין לעיל הערה פ"ה. (קכט) הנה הסתיו עבר, נשנה במדרש חזית שם פ' זה, ובילקוט שה"ש שם, במאמר מדלג על ההרים. (קל) ד"א הגשם חלף הלך אלו ימי השעבוד, זה חסר במדרש חזית, ובכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי הג', ד"א כי הנה הסתיו עבר, אילו מאתים ועשר שנים. הגשם חלף והלך לו זה השיעבוד. (קלא) ולמה נקרא שמה מרים, במדרש חזית יש פה הוספה בזה"ל „פירושה שלכך נקרא שמה מרים על שם שנא' וימררו את חייהם, כי מרים לשון מירור הוא". והם דברי איזה מעתיק, וכן העיר שם המ"כ. (קלב) הנצנים, במדרש חזית שם הג' הנצנים נראו בארץ, הנציאות נראו בארץ, איזהו זה משה ואהרן, שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים, ועיין רש"י (שה"ש ב' י"ב) והוראת הנציאות, ר"ל משה ואהרן שבאו בנצחונו של מקום. (קלג) הגיע זמנה של ערלה, במדרש חזית נוסף הגיע זמנן של ישראל להגאל. (קלד) שתזמר, דריש זמיר לשון כריתה, שמלו ב"י לאכול פסחיהם. (קלה) הגיע זמנן של מצרים שתזמר, צ"ל שיזמרו, כמו שהוא לנכון בכל המקומות שרשמתי. *(קלה) ר' ביבי אמר זמירות היו לי חוקיך, לדעתי בא ר' ביבי לפרש המאמר שלפניו, שדברי תורה נקראו זמירות. עיין סוטה ל"ה ע"א שקרא לדברי תורה זמירות. (קלו) תייר טוב, מובא בערוך ערך תייר בשם הפסיקתא, והוא

שנא' ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו' (שמות י"א ד'): (קלז) התאנה חנטה פגיה, (שה"ש שם י"ג) (קלח) אלו ג' ימים של אפלה, שכלו בהם פושעי ישראל: והגפנים סמדר נתנו ריח (שם) (קלט) אלו הנשארים שעשו תשובה ונתקבלו. אמר להם משה כל הדין ריחא טבא אית גביכון ואתון יתיבין הכא: קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך:

(קמ) ד"א ענה דודי ואמר לי, א"ר עזריה לא היא ענייה ולא היא אמירה, אלא ענה ע"י יהושע, ואמר לי על ידי אלעזר, ומה אמר לי קומי לך וגו' (שה"ש ב' י'). (קמא) הגשם חלף הלך לו, (קמב) אלו שלשים ושמונה שנה שהיה כעס על ישראל, הנצנים נראו בארץ (קמג) אלו המרגלים שנאמר נשיא א' נשיא א' (במדבר ל"ד י"ח) עת הזמיר הגיע (שה"ש שם) הגיע עת זמנה של ערלה שתזמר, הגיע זמנם של כנעניים שיזמרו, הגיע זמנה של ארץ ישראל שתחלק שנ' לאלה תחלק הארץ בנחלה (במדבר כ"ו נ"ג) וקול התור נשמע בארצנו, א"ר יוחנן קול תייר טוב נשמע בארצנו, וזה יהושע שנאמר ויצו יהושע את שוטרי העם לאמר וגומר (יהושע א' י'): התאנה חנטה פגיה (שה"ש שם) אלו סלי הבכורים: והגפנים סמדר נתנו ריח (שם) (קמד) אלו הנביאים.

(קמה) ד"א ענה דודי ואמר לי, א"ר עזריה לא היא ענייה ולא היא אמירה אלא ענה לי ע"י דניאל, ואמר לי ע"י עזרא, מה אמר לי, קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך, כי הנה הסתיו עבר, (קמו) אלו שבעים שנה שעשו ישראל בגולה, והלא

הערות ותקונים.

והוא שם מפעל לתור את הארץ, ותרגום עינים הייתי לעור (איוב כ"ט ט"ו) תייר הייתי. ובנ"ק (קט"ז ב') תייר ההולך לפניהם, פירש"י תייר מראה להם הדרך. (קלז) התאנה, נשנה במדרש חזית שם. (קלח) אלו שלשת ימים של אפלה וכו', מובא ברש"י שה"ש ב' י"ג וסיים כך נדרש בפסיקתא, גם הפי' שם שמפרש ענה דודי ע"י משה, לקח מהפסיקתא הזאת. (קלט) אלו הנשארים, מובא ברש"י שם, בשם הפסיקתא. (קמ) ד"א ענה דודי, נשנה במדרש חזית שם, וכן מובא בילקוט שה"ש שם רמז תתקפ"ו, במאמר מדלג על ההרים בשם הפסיקתא, והציון פסיקתא, נשמט ממקומו וצ"ל במאמר שלפניו דומה דודי לצבי אמר ר' יצחק וכו', כי כל דבריו שם הם מהפסיקתא. (קמא) הגשם חלף, לפני זה חסר, כי הנה הסתיו עבר אלו ארבעים שנה שעשו ישראל במדבר, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט בשם הפסיקתא, ובמדרש חזית בפי' התאנה חנטה. ובפסיקתא רבתי. (קמב) אלו שלשים ושמונה שנה כו', כ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט, ובפסיקתא רבתי, אבל בספרא ויקרא סוף פרשה א' ובירושלמי תענית פ"ג ה"ד, ובמדרש חזית שם, הגי' אלו ל"ח שנים שהיו ישראל כמנודין במדבר ולא הי' הדבור מדבר עם משה, עד שתמו כל אותו הדור, הה"ד (דברים ב' י"ד) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע, וגם יד ה' היתה בם וגו', ויהי כאשר תמו מיד וידבר ה' אלי לאמר ע"כ. והנה הראיה מהמקרא והימים אשר הלכנו היא מסיפא דקרא עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמנה שנה עד תום כל הדור וגו', וכך דרך המדרשים להביא הרישא, ולכוון על הסיפא. וכן צריך במדרש שם לתקן, וידבר ה' במקום ויאמר ה', וכאמר לנכון בירושלמי שם. (קמג) אלו המרגלים שנאמר נשיא אחד. בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי. אילו מרגלים, שנ' איש אחד איש אחד למטה, ובילקוט, ובמדרש חזית, אלו הנשיאים. ועיין בזרע אפרים בפסיקתא רבתי שם פט"ו, סימן פ"ט. (קמד) אלו הנביאים, צ"ל הנסכים, כמו שהוא להלן וכן נרשם בגד הכ"י הזה של הרב החכם כרמולי. ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט שה"ש בשם הפסיקתא, ובמדרש חזית, גם בפסיקתא רבתי דפוס פראג ולבוב, אך בדפוס שקלאב. בטעות אלו הגפנים, ונמשך אחריו גם בדפוס ברעסלויא, כי הפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא נדפסה, מתוך דפים שקלאב וכל מה שאירע לדפוס שקלאב, אירע גם לדפים ברעסלויא. (קמה) ד"א ענה דודי, בכ"י כרמולי אשר העתקתי ממנה הפסקא הזאת, חסר פה מאמר שלם, מן ד"א ענה דודי עד ד"א שני, ונמצא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובמדרש חזית, ובילקוט שה"ש בשם הפסיקתא, לכן העתקתיו משם והבאתיו אל הקודש פנימה. (קמו) אלו שבעים שנה כו', כ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט שה"ש בשם הפסיקתא

והלא אינם אלא חמשים ושתים שנה, א"ר לוי צא מהם שמונה עשרה שנה, שהיתה בת קול יוצאת ומפוצצת בפלטין של נבוכדנצר, ואומרת לו עבדא בישא פוק חרב ביתא דמרך, דבנוי מרך לא שמעון ליה. הגשם חלף הלך לו, זה השיעבוד, הנצנים נראו בארץ, כגון דניאל וחביריו, מרדכי וחברתו, עזרא וחברתו, עת הזמיר הגיע, הגיע זמנה של ערלה שתזמר, הגיע זמנם של רשעים שישברו, הה"ד שבר ה' מטה רשעים (ישעיה י"ד ה') הגיע זמנם של בבליים שיזמרו, הגיע זמנו של בית המקדש שיבנה, [שנאמר] גדול יהיה כבוד הבית [הזה] האחרון מן הראשון, (חגי ב' ט') וקול התור נשמע בארצנו, זה כורש, כה אמר כורש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית אשר ביהודה (עזרא א' ב') התאנה חנטה פגיה, אילו סלי הביכורים, והגפנים סמדר נתנו ריח, אלו הנסכים:

ד"א ענה דודי ואמר לי א"ר עזריה לא היא ענייה, ולא היא אמירה, אלא ענה לי ע"י אליהו, ואמר לי על ידי מלך המשיח, ומה אמר לי קומי לך וגו' (שה"ש שם) כי הנה הסתיו עבר, זו מלכות הרשעה שמסיתה את הבריות (קמז) כמד"א כי יסיתך אחיך בן אמך (דברים י"ג ז'): הגשם חלף הלך לו (שה"ש שם) זה השעבוד, הנצנים נראו בארץ שם (קמח) א"ר אלעזר אלו ארבעה חרשים, ואלו הן, (קמט) אליהו, ומלך המשיח, ומלכי צדק, ומשיח מלחמה, עת הזמיר הגיע, (שם) הגיע זמנה של ערלה שתזמר, הגיע זמנן של רשעים שישברו, שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים (ישעיה י"ד ה') הגיע זמנה של מלכות הרשעה שתעקר מן העולם, הגיע זמנה של מלכות שמים שתגלה, שנאמר והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה י"ד ט'). (קנ) וקול התור נשמע בארצנו, זה מלך המשיח שנ' מה נאוו על ההרים רגלי המבשר (ישעיה נ"ב ז'): התאנה חנטה פגיה, א"ר חייא בר אבא. (קנא) סמוך לימות המשיח דבר גדול בא והרשעים כלו בו: והגפנים סמדר נתנו ריח, אלו הנשארים, שנא' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים וגו' (ישעי' ד' ג'). (קנב) ורבנן אמרי, שבוע שבן דוד בא, (קנג) שנה ראשונה נתקיים בו והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר (עמוס ד' ז') (קנד) אמר ר'
אבוה

הערות ותקונים.

הפסיקתא, אבל במדרש חזית שם, הגי' הגשם חלף הלך לו אלו כ"ב שנים משחרב הבית עד שנעקרה מלכות כשדים, ולא שבעים שנה הן, אמר ר' לוי צא מהם י"ח שנה וכו'. (קמז) כמד"א כי יסיתך, דרש הסתיו לשון הסתה. (קמח) א"ר אלעזר אלו ד' חרשים צ"ל כתיב (זכריה ב' ג') ויראני ה' ארבעה חרשים, ואלו הן, וכן בילקוט שה"ש היא בשם ר' אלעזר, אבל במדרש חזית הגי' ר' ברכיה בשם ר' יצחק, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי הגי' אמר ר' יצחק. (קמט) אליהו. בסוכה (נ"ב ב) אלין נינהו ארבעה חרשים, א"ר חנא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא, משיח בן דוד, ומשיח בן יוסף, ואליהו, וכהן צדק. (קנ) וקול התור נשמע בארצנו זה מלך המשיח. צ"ל קול התיר [א"ר יוחנן קול תייר טוב] נשמע בארצינו זה מלך המשיח, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט שה"ש, ובמדרש חזית איתה זה קולו של מלך המשיח המכריז ואומר מה נאוו וגו'. (קנא) סמוך לימות המשיח, כ"ה במדרש חזית, אבל בכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי, א"ר חייא בר אבא בר סימון, הוא טעות כפול כי נעשה מן **סמוך** מלת **סימון**, ואח"כ הוסיף המעתיק השני מלת **בר** בטעות. וכן בפסיקתא רבתי סוף פסקא א' ר' חייא בר אבא אמר וכו' ור' לוי אמר סמוך לימות המשיח דבר גדול בא לעולם. ובילקוט שה"ש אמר (ליה) [ר'] חייא בר אבא סימן לימות המשיח, מלת ליה יותרת ומלת רבי חסרה. וסימן משבשתא. או אולי נכון גם גי' הילקוט והכוונה כי האותות הללו הם סימן לימות המשיח. (קנב) ורבנן אמרי, נשנה במדרש חזית שם בפ' התאנה חנטה, ועיין בסנהדרין דף צ"ז ע"א, ת"ר שבוע שבן דוד בא, וכו'. (קנג) שנה ראשונה נתקיים בו והמטרתי וגו', חסר פה מאמר ארוך, שנה שנייה חצי רעב משתלחין, בשלישית רעב גדול יהיה ומתים בה אנשים ונשים וטף והתורה משתכחת מישראל, ורביעית רעב ולא רעב שובע ולא שובע, בחמישית שובע גדול ואוכלים ושותים ושמחים והתורה חוזרת לחידושה, ובששית קולות, ובשביעית מלחמות, ובמוצאי שביעית בן דוד בא. וכ"ה לנכון בכ"י אקספארד, ובמדרש חזית, ובפסיקתא רבתי, ובגמרא סנהדרין שם. (קנד) א"ר אבוה, במדרש חזית אביי צ"ל
אבוה

אבוה, והא כמה שביעין הוה כי האי גוונא ולא אתא, אלא כי האי (קנה) דא"ר יוחנן, דור שבן דוד בא, (קנו) תלמידי חכמים מתמעטים, והנשארים כלות עיניהם ביגון ואנחה: וצרות רבות באות על הצבור, וגזירות קשות מתחדשות עד שהראשונה קיימה, אחרת באה ונסמכה לה: (קנז) א"ר אבין דור שבן דוד בא בו בית וועד לזנות יהיה, והגליל יחרב, והגבלן ישם, ואנשי הגליל יסובבו מעיר אל עיר, ולא יתחוננו, ואנשי אמת נאספים, והאמת נעדרת והולכות לה, להיכן היא הולכת, דבי ר' ינאי אמרי הולכת וישבת עדרים במדבר, כמד"א ותהי האמת נעדרת: (ישעיה נ"ט ט"ו) א"ר נהוראי דור שבן דוד בא, נערים ילבינו פני (קנח) [זקנים, וזקנים יעמדו מפני נערים, בת קמה באמה כלה בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו, בן לא ייבוש מאביו, חכמת סופרים הסרח, והגפן תתן פריה, והיין ביוקר]: (קנט) א"ר יוחנן, אין משיח בן דוד בא, אלא בדור שכולו זכאי, או בדור שכולו חייב: (קס) ר' יוחנן פתח, ואכרה לי בחמשה עשר כסף וגו' (הושע ג' ב') בחמשה עשר כסף, הרי חמשה עשר (קסא) בניסן, וחומר שעורים הרי שלשים, ולתך שעורים, הרי ט"ו, הרי ששים, אלו ששים מצות, שכתב לנו משה בתורה, (קסב) דא"ר יוחנן בשם רשב"י, שלש פרשיות כתב לנו משה בתורה, וכל אחת ואחת יש בה (קסג) מששים ששים מצות, ואלו הן פרשת פסחים, ופרשת נזיקין,

ופרשת

הערות ותקונים.

אבוה, כמו שהוא לנכון גם בכ"י אקספארד, ובסנהדרין שם הנוסחא א"ר יוסף, גם תראה שם אתה שינויים, וראוי לתקנם עפ"י הפסיקתא, ומדרש חזית. (קנה) דאמר ר' יוחנן, עיין סנהדרין צ"ז ריש ע"א ובפסיקתא רבתי, ובמדרש חזית בפ' התאנה חנטה, ותראה שהנוסחאות שונות זו מזו. (קנו) תלמידי חכמים מתמעטין, בכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי, ת"ח מתים. (קנז) א"ר אבין עד ותהי האמת נעדרת, חסר בכ"י כרמולי והעתקתיו מן כ"י אקספארד. וכן נאמר לנכון בפסיקתא רבתי שם, ועיין בסנהדרין שם, ובסוטה דף מ"ט ע"ב. (קנח) זקנים, גם פה חסר עד והיין ביוקר, והשלמתי מכ"י אקספארד, ונאמר לנכון בפסיקתא רבתי שם, עיין בסנהדרין ובסוטה שם. (קנט) א"ר יוחנן, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובמדרש חזית הסיום פה כך, אמר ר' אבא בר כהנא, אין בן דוד בא, הלא בדור שכולו חייב כליה, א"ר ינאי אין בן דוד בא אלא בדור שפניו דומה לכלב, א"ר לוי אם ראית דור אחר דור מחרף צפה לרגליו של משיח. ומה טעמיה אשר חרפוך אויביך ה', אשר חרפו עקבות משיחך (תהלים פ"ט נ"ב), ומה כתיב בתריה, ברוך ה' לעולם אמן ואמן (שם שם נ"ג). (קס) ר' יוחנן פתח, מובא בילקוט משפטים רמז ש"ז בשם הפסיקתא, ובילקוט הושע רמז תקי"ט ג"כ בשם הפסיקתא, במאמר ד"א ואכרה לי. והמאמר השני בילקוט שם, ד"א ואכרה לי, הוא ג"כ מהפסיקתא, אך מפסקא אחרת פסקא דבחדש השלישי. וגם הפסיקתא המובאת ברש"י הושע ג' ב' היא מפסקא דבחדש השלישי לא פסקא דהחדש, והגאון בעל זרע אפרים לא ידע מהפסיקתא כ"י שלפנינו, ובראותו מאמר השני מבחדש השלישי בילקוט בשם הפסיקתא חשב כי נשמט המאמר הזה מפסיקתא רבתי דהחדש ע"ש סימן כ"א ובאורו סימן קט"ו, גם הרב האברבנאל נתעה ע"י הילקוט בפירושו להושע ג' (דף רכ"ט ע"ב) וערב שני המאמרים יחד, וכתב עליהם ובפסיקתא דרשו והעתיק כל המאמר כאשר מצא בילקוט, כי הפסיקתא דילן לא היה לפניו. (קסא) בניסן, המלה הזאת ט"ס היא, ויש למחקה, וכן העיר המפרש מפסיקתא רבתי ד' ברעסלויא, והגאון מהרז"ו, גם בילקוט משפטים רמז ש"ז איננה, כי פה לא נחית רק למנינא שט"ו כסף הרי ט"ו, וחומר הרי שלשים, כי החומר הוא כור, שלשים סאה, ולתך הרי ט"ו, שהלתך הוא חצי כור ט"ו סאה, הרי ששים ביחד. (קסב) דא"ר יוחנן בשם רשב"י, בוי"ר ריש קדושים פכ"ד, הגי' ר' יודן בשם רשב"י, ובילקוט משפטים רמז ש"ז, ובפסיקתא רבתי, ובכ"י אקספארד, הוא כמו לפנינו. (קסג) מששים ששים מצות, ואלו הן, וכו'. כבר העיר הרב החכם הגדול החוקר המהולל מוהר"ר חיים יוסף פאלאק (בהמבשר שנה ראשונה גליון נ' צד כ') על המאמר הזה, הנמצא ג"כ במדרש וי"ר פכ"ד, שכוונת המאמר היא שאלה השלש פרשיות כוללים ששים פסוקים. וכן היא באמת כי מפסוק ויאמר ה' אל משה ואל אהרן (שמות י"ב א') עד פ' ושמרת את החקה הזאת

שם

ופרשת קרושים: ר' לוי בש"ר שילא (קסד) דכפר תמרתא אמר, משבעים שבעים מצות, א"ר תנחומא ולא פליגי, מאן דעבד (קסה) [פרשת פסחים שבעים, כולל עמה פרשת תפילין ומאן דעבד] פרשת נזיקין שבעים, כולל [עמה] פרשת שמטה, וכן מאן דעביד פרשת קרושים שבעים, כולל עמה (קסו) פרשת ערוה:

ד"א ואכרה לי בחמשה עשר כסף, (קסז) אלו ט"ו בניסן, ואימתי [בחודש הזה]: החדש הזה לכם (קסח) ר' ברכיה בשם ר' יודה ב"ר שמעון אמר, אמר הקב"ה לישראל, בני חידוש גאולה יש לכם כאן (קסט) לעתיד לבא, כי לשעבר לא גאלתי אומה מתוך אומה, ועכשיו אני גואל אומה מתוך אומה, הה"ד או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי וגו' (דברים ד' ל"ד) ר' יהושע בר נחמי' (קע) בש"ר חנין אמר גוי מקרב עם, ועם מקרב גוי, אין כתיב כאן, אלא גוי מקרב גוי (שם) מלמד שהיו אלו ערלים ואלו ערלים, אלו מגדלי (קעא) בלורית, ואלו מגדלי בלורית, א"כ לא היתה מרת הדין נותנת שיגאלו ישראל ממצרים לעולם, א"ר שמואל בר נחמני, אילולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, לא היו ישראל נגאלים, דכתיב לכן אמר לבני ישראל אני ה' וגו' (שמות ו' ו') ואין לכן אלא שבועה, כמד"א לכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג' י"ד) א"ר ברכיה גאלת בזרוע עמך (תהלים ע"ז

הערות ותקונים.

(שם י"ג א') יש ס"א פסוקים עם הפ' וידבר ה' אל משה לאמר, שאינו מן המנין רק הקדמה קצרה ומחוברת לפסוק שאחריו, ומאן דאמר שבעים כלל עמה פרשת תפילין, ר"ל הכתוב האחרון בפ' בא, והיה לך לאות על ידכה וגו', ופרשת והיה אם שמוע (דברים י"א) שכוללת תשעה פסוקים, ופרשת נזיקין, מתחלת הכתוב ואלה המשפטים וגו' (שמות כ"א) עד תחלת פ' אם כסף תלוה (שם כ"ב כ"ד) כי גם מאה"כ כי תקנה עבד עברי המדבר מעבד שנמכר בב"ד בגנבתו (כמבואר ברש"י שם עפ"י המכילתא) שייך ג"כ לפרשת נזיקין וגנבה, כוללת ששים פסוקים, ועם פרשת השמיטה, המתחלת מהכתוב ושש שנים תזרע וגו' (שם כ"ג י') עד סוף הפרשה לא תבשל גדי וגו', הם שבעים פסוקים, ופרשת קדושים, המתחלת וידבר ה' אל משה (ויקרא י"ט א') עד ולא תלכו בחקות הגוי וגו', כי את כל אלה עשו ואקץ בם (שם כ' כ"ג) שהוא סוף הענין, הם ששים פסוקים, ועם פר' עריות, ר"ל הפסוקים בסוף אחרי מות, המתחילים במלות ערות השייכים לפ' קדושים (כי הן כוללים האזהרה ובפ' קדושים בא העונש עליהן) הם עשרה, ולפ"ז הם ביחד שבעים פסוקים, כדברי ר' תנחומא. ועתה ראיתי שגם הרב החכם רוו"ה בביאורו במערבית של ליל ראשון של פסח ד"ה אזכרה שנות עולמים (נדפס רעדעלהיים כי בדפוסים אחרים השמיטו כל הביאור על זה) העיר על המאמר הזה. (קסד) דכפר תמרתא, עיין לעיל הערה ה' מה שהבאתי בשם תבואות הארץ, ועיין עוד תבואות הארץ (דף נ"ד ע"א) שכתב למזרח עין דור כתני שעה הכפר תאמר"א. (קסה) פר' פסחים הוספתי, כי המעתיק השמיט מן מאן דעבד, עד מאן דעבד. ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובוי"ר פכ"ד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט משפטים שם. (קסו) פרשת ערוה, ר"ל עריות, ובמדרש וי"ר הנוסחא עריות, אבל בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט נעשה בטעות **ערלה** מן **ערוה**, וכן תיקן הגאון מהרז"ס ז"ל. (קסז) אלו ט"ו בניסן, המלות האלה חסרות בפסיקתא רבתי, וכזה דרשו גם בגמרא חולין נ"ב ע"א, בחמשה עשר זה ט"ו בניסן, שבו נגאלו ישראל ממצרים. (קסח) ר' ברכיה, מובא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ח בשם הפסיקתא. (קסט) לעתיד לבא, המדרש מפסיקתא רבתי ד' ברעסלויא, והגאון בעל זרע אפרים, מחקו המלות לעתיד לבא, ובילקוט ואתחנן הגי' וכן לעתיד לבא. (קע) בש"ר חנין, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, הגי' בש"ר חנין בן פזי, ונשנה המאמר הזה, במדרש חזית פ' כשושנה בין החוחים, ושם הגי' ר' יהושע בש"ר חנין, וכן נשנה במדרש וי"ר ריש פכ"ג, בלי שם האומר, וחסר שם גוי מקרב עם וכו' עד אלא גוי מקרב גוי, כי קפץ המעתיק בחפזון מן גוי הראשון, עד גוי השני. ובילקוט ואתחנן הגי' ר' יהושע בר נחמן בש"ר יהודה בן פזי. ומובא המאמר הזה גם בילקוט תהלים רמז תת"ו בשם הפסיקתא, בלי שם האומר (והציון פסיקתא שם בסוף הרמז מוסב גם על המאמר מר' ברכיה). (קעא) בלורית, מלה מצויה הרבה בדברי רז"ל, ופי' בלשון סורי, קווצות ותלתלי

ע"ז י"ו) (קעב) בטרוניא. (קעג) א"ר יודן מלבוא לקחת לו גוי מקרב גוי, (קעד) ועד מוראים גדולים ע"ב אותיות, ואם יאמר לך אדם (קעה) הרי ע"ה הן, הוציא מהן גוי שני, שאינו מן המנין, (קעו) א"ר יודן בשמו גאלן ששמו של הקדוש ברוך הוא, הוא ע"ב אותיות:

החדש הזה. (קעז) אריב"ל משל למלך, שנשבה בנו, ולבשה נקמה למלך, והלך ופדה את בנו ואמר הוו מונין (קעח) איפטיה לפדיון בני, כך אמר הקב"ה הוו מונין איפטיה, ליציאת מצרים. ר' לוי בש"ר חייא ב"ר תנינא אמר, משל למלך שנשא נשים הרבה, ולא כתב להן לא (קעט) גמיקן, ולא איפטיה,

כך

הערות ותקונים.

ותלתלי שער. (קעב) בטרוניא. בילקוט ואתחנן נרשם בצדו "פי' בעלילה" וכן פי' המ"כ בוי"ר פכ"ג, ובמדרש חזית, בעלילה ובחזקה עכ"ל. וכן בירושלמי מעשר שני סוף פ"ה, אבוא בגבורות וכו' אלו שהן באין בטרוניא לפני הקב"ה. ופי' שם מהרא"פ בעלילה, והמאמר הזה מהפסיקתא מובא בערוך ערך טרן, וז"ל בפסיקתא [נ"ל בפיסקא] בהחדש. א"ר ברכיה גאלת בזרוע עמך בטרוניא, פי' בכח ובעלילה, וכתב שם המוספי, פי' טירונין בל"י ורומי שרים ומושלים, ופי' טירניא ממשלה, ואחרי אשר בעול ועושק היה מולכים המלכים קראו לממשלת המעשקת את אנשיה טירניא ע"כ וע"ש בהערה להרמ"ל. (קעג) א"ר יודן, מובא גם בב"ר פמ"ד. (קעד) ועד מוראים, גם על בכלל. (קעה) הרי ע"ה הם, הידי משה במדרש חזית הקשה ולא ע"ו הם, אולם טעה בחשבון, כי באמת רק ע"ה הם. ואולי חשב גם את המ"ם מן מלבא מדברי ר"י, ולא שם עין במקרא במקומו שכתוב לבוא. (קעו) א"ר יודן, בכ"י אקספארד, ובב"ר פמ"ד, ובוי"ר ריש פכ"ג, ובחזית פי' כשושנה, ובפסיקתא רבתי, הגי' א"ר אבין. ומה שאמר ששמו של הקב"ה ע"ב אותיות, עיין רש"י סוכה דף מ"ה ע"א ד"ה אני והו וכן הוא בזהר בשלח. (קעז) אריב"ל, מובא בילקוט בא רמז ק"ץ בשם הפסיקתא, במאמר החדש הזה לכם אריב"ל, והציון פסיקתא בסוף רמז קפ"ט, מוסב גם על התחלת רמז ק"ץ. (קעח) איפטיא, בכ"י אקספארד, וכן בפסיקתא רבתי. (הפסקא הזאת דהחדש כולה נעתקה מפסיקתא דילן. ועפ"י נוסחת כ"י אקספארד העתיק המעתיק אל הרבתי) נאמר רמזו איפטיא, ולדעתי מלת "רמז" היא הוספה לפרש מלת אפטיא. לכן איננה פה בכ"י כרמולי, ולא בילקוט בא, רמז ק"ץ, וכן במאמר הנאמר אחריו. כך הקב"ה היו מונין איפטיא ליציאת מצרים, גם בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ליתא מלת "רמז" והערוך בערך אפטיא, הביא פסקא דבחדש השלישי, וסיים ובפסיקתא דבחדש [נ"ל דהחדש] כעין זה עכ"ל, וכן נמצא המלה הזאת, בתנחומא ריש פ' במדבר, ובמדרש במ"ר ריש פ"א, אי זה חדש אי זה שנה אתו איפטיאה, אבל שם במדרש במ"ר סוף פ"א באיזה שנה באתו חדש בכמה בחדש באיזו איפרכיה, מלת איפרכי' ט"ס היא וצריך להיות במקומה איפטיא, וכמו שסיים אח"כ בכמה לחדש הרי נכתבה אופטיאה, ונאמר לנכון בתנחומא אשר ממנו נעתק למדרש במדבר רבה, והמ"כ כתב שם, אופטיא פי' הערוך כשאירע דבר של חשיבות וגדולה שממנו מושבין חשבונות בשטרות כמו שכותבין כך וכך למלך פלוני עכ"ל. אולם אין כל זכר מזה בערוך ערך אפטיא. אך המוספי כתב, פי' בל"י ὑπατεία שררה ושלטון של שני שרים רומים הנבררים מדי שנה בשנה למשול בכיפה, ובכל ספרי זכרונות היו כותבים בשעת שררת פלוני ופלוני, לכוון הזמן ולקבוע מנינו עכ"ל, ועיין בייטרעגע ח"א צד 117. (קעט) גמיקן, כ"ה בילקוט בא בשם הפסיקתא, ובילקוט אסתר רמז אלף נ"ג ג"כ בשם הפסיקתא, אבל בכ"י אקספארד, נאמר כתובות גמיקן, ואחר נוסחת הכ"י הזה, העתיק המעתיק אל הפסיקתא רבתי, כתיבה גמיקן (כ"ה בדפוס פראג אבל בדפוס שקלאב וברעסלויא בטעות נהיקן ותיקן לנכון הגאון מהרז"ו בד' לבוב והגיה גמיקן תחתיה). וברור שהמלה "כתובות" או "כתובה" היא תוספת המעתיק, לפרש מלת גמיקן, וכן העיר גם הגאון מהרז"ו, ומה שנרשם בצד ילקוט בא, גמיקין בל"י מוהר, איפטיא בל"י מתן, שגגה היא, כי גמיקון היא המלה היונית γαμικόν ופתרונה שטר נשואין, כתובה. וכן הביא הערוך בערך גמס דברי הפסיקתא הזאת, למלך שנשא נשים הרבה ולא כתב להן גמיסקון, פי' כתובה ולשון יון הוא עכ"ל. כוונתו למלה היונית γαμίσκα, ומדברי הערוך תראה סעד לדברי שהמלה

כתובה

(קפ) כך מכל נשים שנשא אחשורוש, לא כתב להן לא גמיקן, ולא איפטיה, וכיון שנשא אסתר, בת טובים, בת גינוסים, כתב לה גמיקן, וכתב לה איפטיה, כתב לה גמיקן, שנא' בחרש העשירי הוא חדש טבת, (אסתר ב' י"ו) וכתב לה איפטיה, (קפא) שנאמר בשנת שבע למלכותו (אסתר שם).

(קפב) **א"ר** ברכיה התורש הזה לכם, סימן הוא לכם, כירח יכון עולם (תהלים פ"ט ל"ח), כהדין סיהרא על מלייא, (קפג) אם זכיתם הרי אתם מונין למליאתה, כגון אברהם יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה, וישב שלמה על כסא ה' למלך, (דה"א כ"ט כ"ג) הא סיהרא על מלייא, ואם לאו הרי אתם מונין לפגמה, כגון רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציה עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו (קפד) צדקיהו, וכתיב ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כ"ה ז') הא סיהרא על פיגמה:

(קפה) **ד"א** התחדש הזה לכם, מסור הוא לכם, (קפו) אריב"ל משל למלך שהיה לו (קפז) אורלוגין, כיון שעמד בנו מסר לו אורלוגין שלו, ורבי יוסי בר

הערות ותקונים.

כתובה היא חיצונית בכ"י אקספארד, ואח"כ העתיק כן המעתיק את הפסיקתא רבתי, כי הפסיקתא דהחודש כולה מן הפסיקתא דילן לוקחה, ולפני הערוך היתה הנוסחא בפסיקתא גמיסקון. ומזה במדרש שמ"ר פל"ב שאין ביניהם גמיסקין, ובר"פ מ"ז משל למלך שנשא את האשה וכתב לה גמיסקוסי וגם מה שפי' בנד הילקוט שהבאתי איפטי' פי' מתן, נ"כ שגגה היא, כאשר באתי בהערה קע"ח. (קפ) כך מכל נשים, חסר לפני זה וכיון שנשא אשה בת טובים כתב לה גמיקון, וכתב לה איפטיא, כאשר הוא בפסיקתא רבתי, ובילקוט בא רמז ק"ן, כי דלג המעתיק מן איפטיא א' לאפטיא ב'. ולעומת זה חסר בכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי, מן כך מכל נשים עד ולא איפטיא, כי קפץ המעתיק, מן אנפטיא ב' עד אנפטיא ג'. (קפא) שנאמר בשנת שבע, אח"ז חסר מאמר שלם ונאמר לנכון בילקוט בא רמז ק"ן „כך אמר הקב"ה כיון שבראתי את עולמי היו או"ה אומרים לא נתתי להם לא חדש ולא שבת, וכיון שעמדו ישראל נתתי להם ראשי חדשים, ועיבור שנים, לכך נאמר החודש הזה לכם" ע"כ. (קפב) א"ר ברכיה, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, הנוסחא א"ר ברכיה גאלת בזרוע עמך, והמפרש דפוס ברעסלויא, מחק המלות א"ר ברכיה גאלת בזרוע עמך ונשמטו ממקומם. וכבר מובא זה בשמו למעלה. (קפג) אם זכיתם, כ"ה בילקוט בשם הפסיקתא, גם בילקוט ד"ה רמז אלף פ"ב בשם הפסיקתא, ובמדרש שמות רבה סוף פט"ו הלשון משונה קצת, הלבנה בראשון של ניסן מתחלת להאיר וכל שהיא הולכת מאירה עד ט"ו ימים וכו'. כך ישראל ט"ו דור מן אברהם ועד שלמה וכו' וע"ש כל המאמר. (קפד) צדקיהו, כ"ה בילקוט בא, ובפסיקתא רבתי, אבל בשמ"ר הגי', יהויקים, וסיים כיון שבא צדקיהו, דכתיב ואת עיני צדקיהו עור, חסר אורה של לבנה, וע"ש במ"כ ד"ה רחבעם. (קפה) ד"א החודש, מובא בילקוט בא רמז ק"ן. (קפו). אריב"ל המאמר הזה נשנה בירושלמי ר"ה פ"א סוף הג', ושם הגי' א"ר לוי. (קפז) אורלוגין, מובא בערוך ערך אבן שעות, ח"ל ואורלוגין בלשון חכמים בפסיקתא דהחודש, וכן בל"י עכ"ל. ובערך ארלוגין הביא בפסיקתא דהחודש, למלך שהיו לו אורלונין כו', פי' סימני השעות וכבה פירשנו באבן שעות עכ"ל, והיא באמת המלה היונית והרומית Horologium ὡρολόγιον, ופירושה כלי מורה השעות, ובכ"י אקספארד בטעות אודלוגין, נ"ל אורלוגין, והמעתיק למעני את הפסיקתא מכ"י הנמצא באקספארד, רשם בגדו הנוסחא בשם תנחומא כ"י הנמצא באוצר הספרים באקספארד. אריב"ל למה הדבר דומה למלך שהי' לו אודלגין [נ"ל אורלגין] והיה מביט בה ויודע איזו שעה של יום, כיון שעמד בנו על פרקו, אמר לו בני עד עכשיו אודליגין [נ"ל אורלוגין] זה היה בידי, מעכשיו מסור הוא לך כך הקב"ה היה מקדש חדשים ומעבר שנים, כיון שעמדו ישראל אמר להם עד עכשיו חשבונן של חדשים ושל שנים בידי, מכאן ואילך הרי הן מסורין לכם, שנאמר החודש הזה לכם ע"כ. ובילקוט בא אורגולין בטעות, ונ"ל אורלוגין, וגם בילקוט שם סיים הנמשל, כך אמר הקב"ה עד עכשיו חשבונן של חדשים ושל שנים בידי מכאן ואילך הרי הן מסורין בידכם שנאמר החדש הזה לכם ע"כ, וזה חסר בפסיקתא לפנינו, ועיין ביפ"מ ירושלמי ר"ה שם סימן

בר חנינא אמר, משל למלך שהיה לו (קפח) שומירה, וכיון שעמד בנו מסר לו שומירה: ורב אחא אמר, משל למלך שהיה לו טבעת, וכיון שעמד בנו מסר לו הטבעת: ור׳ יצחק אמר, משל למלך שהיה לו אוצרות הרבה, והיה לו מפתח לכל אחד ואחד, כיון שעמד בנו מסר לו המפתחות, ור׳ חייא בר אבא אמר, (קפט) משל לנגר, שהיו לו כלי אומנות, וכיון שעמד בנו מסר לו כל כלי אומנותו, ורבנן אמרי משל לרופא שהיה לו (קצ) נרתיק של רפואות, וכיון שעמד בנו מסר לו נרתיקו:

(קצא) תני ר׳ אושעיה גזרו ב״ד למטה ואמרו, היום ר״ה, הקב״ה אומר למלאכי השרת העמידו בימה, וגם העמידו (קצב) סניגורין, (קצג) ויעבירו סקפטורין

הערות ותקונים.

י״ג, שמפרש ענין המשלים. (קפח) שומירה בירושלמי ר״ה שם דגי׳ שומרה, ובכ״י אקספארד ובפסיקתא רבתי שומרים, והרב בעל ק״ע בירושלמי שם מפרש, הוא הסוכה שעושה נוטר הכרם במקום גבוה לראות מה שנעשה בכרם, וכן פי׳ גם הגאון מהרז״ו בפסיקתא רבתי, אבל הדוחק נראה לעינים, ואודה ולא אבוש כי פתרון המלה נעלם ממני. ובילקוט בא רמז ק״ן, חסר שורה שלימה מן ר׳ יוסי בר חנינא אמר עד ר׳ אחא אמר שהשמיט המעתיק מן אומר במשל ר׳ יוסי עד אומר במשל רב אחא. (קפט) משל לנגר, בכ״י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, משל למלך, והוראות נגר ידוע, חרש עץ (ש״ב ה׳ י״א) ת״י נגרא. (קצ) נרתיק. מצוי הרבה בדברי רז״ל, והיא מלה יונית νάρθηξ, פי׳ תיק. (קצא) תני ר׳ אושעיה, בירושלמי ר״ה שם, הוא מוקדם למאמר שלפני זה וע״ש, ונראה שהמאמר הזה מוסב על דברי ר׳ סימון, כתיב מי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ר׳ חמא ב״ר חנינא ור׳ הושעיה וכו׳, ואח״כ מובא שם, המאמר מר׳ הושעי׳, אי זה אומה כאומה הזאת, בנוהג שבעולם השלטון אומר הדין היום, והליסטים אומר למחר הדין, למי שומעין לא לשלטון, אבל הקב״ה אינו כן אמרו לב״ד היום ר״ה וכו׳ כל המאמר כמו שהוא לפנינו בפסיקתא, והמאמר הזה מובא בילקוט בא בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תתל״א. (קצב) סניגורין, פי׳ מלמד זכות, בל״י συνήγορος. (קצג) ויעבירו סקפטורין, נ״ל ויעמדו כמו שהוא לנכון בילקוט בא, ותהלים. העמידו (ובילקוט תהלים ויעמדו) סנגורין, ויעמדו ספיקטורין, (במקום סקפטורין אשר לפנינו ושניהם בטעות כאשר נראה להלן) והערוך ערך סקפטר (ודפוס פראג בטעות ספקטר) כתב וז״ל: בפסקא דהחדש הקב״ה אמר למלאכי השרת העמידו בימה. העמידו סנגורין, ויעמדו סקיפטורין פי׳ פקידים, עכ״ל. ודעת בעל כיגד מעריכין גד ד׳ להגיה **סקרפטורים** Scriptor פי׳ סופר וכותב, והרב הגדול מהרי״מ ז״ל בספרו בייטרענע ח״א גד ק״ע, רצה להגיה **ספקלוטרוס**, Speculatores (שארפריכטער). והמשביר הביא המלה היונית σκῆπτρον פי׳ מניע דברים וטיב הענין לפני חכמי העצה. אולם אין רוחי נוחה בכל אלה, ולדעתי צריך להגיה **קטיגורין** במקום **סקפטורין** ומתאימה היטב לעומת סנגרין, וראיה נכחת לדברי מן הירושלמי ר״ה פ״א ה״ג. שנשנה שם המאמר הזה, (עיין הערה קנ״א) ושם הגי׳, יעמדו סניגורין, יעמדו קטיגורין כו׳, יעברו סניגורין, יעברו קטיגורין. וגם מכ״י אקספארד הוכחה נאמנה לדעתי, כי שם הנוסחא, ויעמדו סניגורים, ויעמדו ומלאכי חובה פקידים סקפטירים, וכן העתיק המעתיק אל הפסיקתא רבתי, (כי כבר מלתי אמורה שהפסקא הזאת נעתקה מפסיקתא דילן, ומקובץ כ״י של אקספרד). הנה כל עין תחזה, כי שלש המלות „מלאכי חובה פקידים" נוספות הן, וליתא בכ״י כרמולי שלפנינו, וכה משפטם לפי השערתי: לפני המעתיק הראשון הי׳ כתוב קטיגורין כמו בירושלמי, ופי׳ בצדו „מלאכי חובה" כפי הוראת המלה ביונית κατήγορος, מלמד חוב ומרשיע, ואחריו בא מעתיק אחר אשר כבר היתה המלה המשובשת לפניו סקפטירים, כתב בצדו, פי׳ פקידים. וברבות הימים ערבו את זה וזה יחד, והביאום לתוך הספר, ומשבשתא כיון דעל על, ומובא אל הפסיקתא רבתי עם הטעות, כאשר הוא בכ״י אקספארד. ועתה ראיתי בשבולי הלקט כתב יד, ערוגה העשירית סימן ש״ג, שהביא המאמר הזה, והי׳ גם לפניו הגי׳ הושיבו סניגורין הושיבו סקיפטורין, ומצאתי מובא גם בתניא רבתי (בענין התקיעות סימן ע״ה, כי התניא הוא קיצור משבולי הלקט) ונרשם גם שם בין שני חצאי עגולה „פי׳ פקידים".

גם

סקפטורין, שגזרו ב"ד למטה ואמרו היום ר"ה, (קצד) נשתהו העדים מלבוא, או שנמלכו ב"ד לעברה למחר, הקב"ה אומר למה"ש העבירו בימה, והעבירו סניגורין, ויעבירו סקפטורין, שגזרו ב"ד למטה, ואמרו למחר ר"ה, ומ"ט כי חוק לישראל הוא משפט (קצה) לאלקי יעקב (תהלים פ"א ה') (קצו) ור' פנחס ור' חלקיה בש"ר סימון אמר, מיד מתכנסין כל מלאכי השרת לפני הקב"ה, ואומרים רבש"ע אימתי ר"ה, והוא אומר להם, ולי אתם שואלים, אני ואתם נשאל לבית דין של מטה, (קצז) הה"ד כה' א'להינו בכל קראינו אליו (דברים ד' ז') ואין קראינו אלא מועדים, שנאמר אלה מועדי ה' מקראי קדש (ויקרא כ"ג ד'), (קצח) ורב כרוספדאי בש"ר יוחנן, לשעבר אלה מועדי ה' מקראי קודש, מכאן ואילך אשר תקראו אותם, (שם) (קצט) אם אתם קריתם אותם הם מועדי ה' ואם לאו אינם מועדי ה':

(ר) **החדש** הזה לכם. אתם מונין לו, ואין אומות העולם מונין לו, ור' לוי (רא) בש"ר יוסי אמר, דרך ארץ הוא, הגדול מונה לגדול, והקטן מונה לקטן, הילכך עשו שהוא גדול מונה לחמה, שהוא מאור גדול, יעקב שהוא קטן מונה ללבנה שהוא מאור קטן. (רב) א"ר חסדא (רג) והיא סימן טוב, מה גדול שליט ביום ולא בלילה, כך עשו הרשע שליט בעוה"ז (רד) ולא בעוה"ב. ר'

נחמן

הערות ותקונים.

גם כתב השבולי לקט, והתניא רבתי שם, למדנו מזה שכל המלאכים סניגורין מליצי יושר קרואין לדין וכוון שמליצי יושר קרואין מסתמא גם קטיגורין עומדים שם וכמו שפי' רבינו יוסף קרא ז"ל בפי' לאיוב ויהי היום ויבאו בני אלהים להתיצב על ה' ויבא גם השטן בתוכם יום ר"ה היה שכל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון לדין, וסניגורין מליצי יושר וקטיגורין מקטרגין ובא השטן לקטרגו, ולפי שהקב"ה חיבב את ישראל וחפץ להצדיקו הודיעם איך לזכותם עכ"ל. וכאשר העירותי שצ"ל קטיגורין נכון מאד שגם הם עומדים שם. (קצד) נשתהו העדים מלבוא, זה חסר בירושלמי שם. (קצה) לאלהי יעקב, פה חסר אם אינו חוק לישראל כביכול אינו משפט לאלהי יעקב, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובירושלמי ר"ה שם, ובפסיקתא רבתי. (קצו) ר' פנחס, מובא בילקוט בא ריש רמז קנ"א בשם הפסיקתא, כי הציון בסוף רמז קפ"ט, מוסב גם על זה והתחלת המאמר הזה הוא גם בילקוט תהלים רמז תתל"א בשם הפסיקתא. ובכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי ר' חלקיהו ב"ר סימון, צ"ל בשם ר' סימון, ועיין במדרש דברים רבה פ"ב, ושם הדורש הוא ר' יוחנן, ובירושלמי ר"ה שם נשמט מאמר ר' פנחס עד מאמר ר' כרוספדאי, וזה חסרון הראוי להמנות הוא, כי מאמר ר' כרוספדאי מקושר בלולאות אל מאמר ר' פנחס, ובכ"י כרמולי אשר ממנו השלמתי הפסקות החסרים בכ"י הרשד"ל, נמצא פה מאמר ארוך אשר נשמט מפסקא דשובה, כי העלים היו בלתי מסודרים והמעתיק העתיק דף שלם אשר אין פה מקומו, והוא מן מפני מה אתה נושא פנים לישראל עד הלא כה דברי כאש נאם ה' עאכ"ו. (קצז) הה"ד כה' אלהינו, עיין בדברים רבה פ' ואתחנן, נוסחא אחרת. (קצח) ר' כרוספדאי, בירושלמי ר"ה שם, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט בא. נאמר ר' קריספא, ובסדר הדורות אות ק' הביא כל המקומות שנזכר ר' קריספא בהם, וסיים ונראה שהוא ר' כרוספדאי. (קצט) אם אתם קריתם ודרש אותם כמו אתם עיין בבלי ר"ה כ"ד ע"א ובירושלמי ר"ה שם, הגי' א"ר אילא. ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, מובא בשם ר' לוי, ובילקוט שם בלי שם האומר, כמו שהוא לפנינו והוא הנכון, כי הוא מאמר אחד. (ר) החודש הזה לכם, מובא בילקוט בא רמז קנ"א. (רא) בש"ר יוסי, המאמר נשנה במדרש ב"ר פ"ו, ושם גם בכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי הגי' בשם ר' יוסי ברבי אילעאי, ובילקוט בא רמז קנ"א, רבי בש"ר יהודה בר אילעאי. (רב) אמר רב חסדא, בב"ר פ"ו, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט, הגיר' אמר רב נחמן. (רג) והוא סימן טוב, מכאן נהגו לומר בקידוש לבנה סימן טוב. וכן העיר ידידי הרב החוקר הגדול מהר"י רייפמאן נ"י, עיין בסידור הגיון לב. (רד) ולא בעה"ב, פה חסר הסיפא, ומה הקטן שליט ביום ובלילה, אף יעקב שליט בעה"ז ובעה"ב, כמו שהוא לנכון בב"ר שם, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט, וזה מחיסרון המעתיק, שדלג מעה"ב לעה"ב והכונה שהקטן שליט ביום, ר"ל שהלבנה נראית גם ביום, ומפורש במדרש

שמ"ר

נחמן אמר, כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם אין אורו של קטן מבהיק, אין אורו של קטן מתפרסם, שקע אורו של גדול, נתפרסם אורו של קטן, כך כל זמן שאורו של עשו מבהיק בעולם, אין אורו של יעקב מפורסם, שקע אורו של עשו, נתפרסם אורו של יעקב, שנ' קומי אורי כי בא אורך וגו' (ישעיה ס' א'), (רה) תני רשב"י, בג' דברים נתקשה משה, והראן לו הקב"ה (רו) באצבע, ואלו הן במנורה, ובשרצים, ובלבנה. במנורה, שנאמר וזה מעשה המנורה (במדבר ח' ד'): בשרצים שנ' וזה לכם הטמא (ויקרא י"א כ"ט): בלבנה שנאמר החדש הזה לכם (שמות י"ב ב'), (רז) ר' שמלאי תני בשם שמואל, (רח) כל חודש שלא נולד (רט) קודם לשש שעות ביום, אין כח בעין לראותו בערב, (רי) ר' שמואל ב"ר יונה ור' אחא בש"ר שמואל בר נפחא אמר, שנה שיצאו בני ישראל ממצרים, היו חדשי השנה (ריא) וחדשי התקופה שווין:

ר'

הערות ותקונים.

שמ"ר פט"ו סוף פ' בא ולכך מסרם הקב"ה סוד הלבנה לישראל, שיהו הם מונים בה, והגוים מונין לחמה, לומר מה חמה אינה אלא ביום, כך אין מושלים אלא בעה"ז, וכשם שהלבנה נראית ביום ובלילה, כך ישראל מושלים בעה"ז ובעה"ב. (רה) תני רשב"י בשלשה דברים, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובתנחומא פ' שמיני פ' זאת החיה, שם במכילתא פ' בא ריש פ"א, ובש"ס מנחות (כ"ט ע"א) אך בשם נוסף וי"א אף הלכות שחיטה, שנאמר וזה אשר תעשה על המזבח. ועיין ספרי פ' בהעלותך בפ' וזה מעשה המנורה ובשמות רבה פט"ו ד"א החדש הזה לכם זה אחד מד' דברים שהראה הקב"ה למשה, לפי שהיה משה מתקשה בהן וכו', ותושב שם בראשונה, מעשה שמן המשחה, אשר איננו פה, ובמדרש במ"ר פט"ו ריש בהעלותך, מונה ג"כ רק ג' דברים, אך תחת אשר לפנינו שרצים שנאמר וזה לכם הטמא, הגי' שם, וכן בפרסות [נ"ל בפרשת] בהמה טמאה וטהורה שנ' זאת החיה אשר תאכלו את זה לא תאכלו והראהו באצבע, ובתנחומא פ' שמיני, הנוסחא השרצים מנין, שנאמר וזה לכם הטמא בשרץ השורץ על הארץ, תפס הקב"ה כל מין ומין והראה לו למשה, וא"ל זה אכול, וזה לא תאכל, שנאמר זאת החיה אשר תאכלו, וזה אשר לא תאכלו, ולפ"ז מיושבת קושית התוס' מנחות כ"ט ע"א ד"ה שלשה, שהקשו וא"ת וליחשוב נמי ההיא דאלו טרפות (מ"ב ע"א) דאמר זאת החיה אשר תאכלו, מלמד שתפס הקב"ה כל מין ומין והראה לו למשה ואמר לו זאת אכול וזאת לא תאכל, וי"ל דלא חשיב אלא הך דכתיב זה עכ"ל. ואין צורך לתירוצם, כי לפי דברי התנחומא שהבאתי, הך דרשא דחולין, מקושרת אל השרצים שבמנחות, ותוספות באור עליה, והבן. (רו) באצבע. עפ"י הפסיקתא יסד הקליר, בפיוט אני כל אחה לפ' החודש, עמתו להראהו, ולא הכיר מראהו, עד באצבע הראהו, אז בן וראהו. (רז) ר' שמלאי תני בשם שמואל, כ"ה בכ"י אקספארד. ובילקוט בא רמז קצ"א הנוסחא ר' שמואל בר אבא. (רח) כל חדש. בילקוט שם בשם הפסיקתא, הנוסחא כך, כל חדש שהוא נולד משש שעות ולמטה, יש כח בעין לראותו, משש שעות ולמעלה אין כח בעין לראותו, ואותו החדש שאמר הקב"ה למשה, נולד משש שעות ולמעלה, ולא היה כח בעין לראותו, והראהו לו הקב"ה באצבע, ואמר לו החדש הזה. (רט) קודם לשש שעות, ר"ל אם יהיה מולד הלבנה ביום כ"ט קודם שש שעות, אז תגדל בלילה שאחריו עד שתראה לעין, אבל אם הוא לאחר ו' שעות ביום, היא קטנה מאד בלילה, ואין כח בעין אנוש לראותה, עיין ר"ה כ' ע"ב וברש"י שם, ועפ"י הפסיקתא יסד הקליר בפיוט הנ"ל, זהר לשעות שש, תארו להתאשש, פאות משש כל עין יעשש. (רי) ר' שמואל ב"ר יונה ור' אחא, וכו'. בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, נאמר רק ר' שמואל בר נחמן אמר. ובילקוט בא רמז קצ"א ר' אחא בשם ר' שמואל בר נחמני, לכן יש לתקן פה לפנינו בפסיקתא במקום בש"ר שמואל בר נפחא, צריך לומר בר נחמני. (ריא) וחדשי התקופה שוין. בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, נוסף אשר חסר פה א"ר אחא (בפסיקתא רבתי חסר שם האומר) שנה שיצאו ישראל ממצרים, היתה התקופה בליל ה' בתחלת הלילה, ומולד הלבנה היה ביום ד' בחצות היום, והתחילו חדש הלבנה וחדש התקופה בלילה ע"כ, ועיין סדר עולם, וביוחסין בערך משה (דפוס זאלקווע דף ד' ע"ב) ועפ"י הפסיקתא יסד הקליר, בפיוט הנ"ל: קץ מולדתו אל להקצות, ביום רביעי בחצות,

ועד

(ריב) ר' ברכי' בש"ר יוחנן אמר, נתעטף הקב"ה בטלית מצויצת, והעמיד למשה מכאן, ולאהרן מכאן, וקרא לגבריאל ולמיכאל, ועשה אותן (ריג) כשלוחי החודש, ואמר להם כיצד ראיתם את הלבנה, לפני החמה, או לאחר החמה, לצפונה או לדרומה, וכמה היתה גבוה, ולאן היתה נוטה, וכמה היתה רחבה, ואמר להם, כסדר הזה שאתם רואים, (ריד) כך יהיה בניי מעברין את השנה למטה, על ידי זקן וע"י עדים, וע"י טלית מצוייצת:

ר' נחמן ור' אלעזר ב"ר יוסי ורב אחא, חד אמר, [אמר] הקב"ה לישראל, בני חידוש גאולה יש לכם (רטו) (לע"ל) וחד אמר חידוש הוא לעתיד לבא, מה לעתיד לבא נאמר אז תפקחנה עיני עורים (ישעיה ל"ה ה') אף כאן וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ' י"ח), ומה לעתיד לבא נאמר (רטז) ואזני חרשים תפקחנה (ישעיה שם) אף כאן (ריז) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז') מלמד שאין בהם חרשים: ומה לעתיד לבא נאמר אז ידלג כאיל פסח, (ישעיה שם ו') אף כאן נאמר, ויוצא משה את העם לקראת האלהים וגו' ויתיצבו בתחתית ההר (שמות י"ט י"ז): ומה לעתיד לבא נאמר. ותרון לשון אלם (ישעיה שם) אף כאן נאמר, ויענו כל העם יחדיו וגו' (שמות שם ח'):

(ריח) דברו אל כל עדת בני ישראל לאמר בעשור לחודש (שמות י"ב ג') (ריט) א"ר יוחנן והלא אינה יפה (רכ) אלא מדידן. ואת אמרת בעשור, אלא (רכא) מלמד שהיו קשורים לכרעי מטותיהם של ישראל מבעשור, והיו המצריים נכנסין ורואין אותם, ונפשם פורחת מעליהם. (רכב) ר' חייא בש"ר אדא דמן יפו אמר

הערות ותקונים.

ועד שלשים מרובות, לא ניכר בחוצות, ע"כ. ור"ל שלא נראית הלבנה עד ראש ליל חמישי, והוא שלשים שעות אחרי חדושה ביום ד'. ואת שנית בפיוטו שם: ילדות חרס וסהר בו ביום תשבק מנו, וכתחלת בריאתם בחלון אחד נמנאו. ר"ל שחדשי שנה וחדשי תקופה שוים, כדברי הפסיקתא אשר היתה מקור לדברי הקלירי. (ריב) ר' ברכיה בש"ר יוחנן, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי ר' ברכיה ר' חייא בשם ר' יוחנן, ובילקוט בא רמז קנ"א, ר' חייא בשם ר' יוחנן וחסר „ר' ברכיה" ומובא ברוקח סימן רמ"ב. (ריג) כשלוחי החדש, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט, אבל ברוקח שם כשלוחי ב"ד, ועל פי הפסיקתא יסד הקליר, בפיוט הנ"ל: בפניו נגו אילי קדש, להעמיד עדות חדש, ואל נתעטף בקדש, כמקדישי חודש, יה בדקם לעניו ועדותם דקדק במתנו והכל נוחו במעונו, מקדש החדש בזמנו. (ריד) כך יהיו בני מעברין את השנה למטה, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, וברוקח, אבל בילקוט שם כסדר הזה שאתם רואין, כך יהיה בני מקדשין את החדש למטה. (רטו) לעתיד לבא, הסגרתי המלות האלה, כי מיותרים המה, וכן העיר המפרש דפוס ברעסלויא, והגאון מהרז"ו, שט"ס הוא. ועיין לעיל הערה קס"ט. (רטז) ואזני חרשים תפקחנה, צ"ל תפתחנה. (ריז) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, בפסיקתא רבתי ציין בטעות, מקרא דשמות י"ט ח' כי שם לא נאמר ונשמע, רק כל אשר דבר ה' נעשה, ועיקר הדרש הוא על המלה הזאת. גם ערבוב מקראות יש שם, וגם בכ"י אקספארד, מה לע"ל אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה אף הכא ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה [ונשמע], וכל העם רואים את הקולות ע"כ. וצ"ל להיפך וכל העם **רואים** וגו'. כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, כי רואים הוא לעומת אז תפקחנה, ונשמע הוא נגד ואזני חרשים תפתחנה. (ריח) דברו אל כל עדת, מובא בילקוט בא רמז קנ"א בשם הפסיקתא במאמר המתחיל מכין. (ריט) א"ר יוחנן, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, חסר שם האומר. (רכ) אלא מדידן. בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, הגי' אלא מדורות, ובילקוט בא רמז קנ"א, אלא מדירו, וכתב בצדו „פי' הכאן אינו יפה אלא כשמוציא מתוך דירתו" וכ"כ גם המפרש דפוס ברעסלויא. אבל הגאון מהרז"ו באות קמ"ד כתב, וז"ל מדורות, ר"ל למה היה פסח מצרים יפה בזה מפסח דורות שאין מקחו מבעשור לחדש, ותיבת אלא האמור כאן, היא מתפרש אלא מדורות שהוא זה כמו של דורות עכ"ל. (רכא) מלמד שהיו קשורין וכו'. עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, ביוצר לפ' החודש בפיוט מריומי עול, פלא עשות נגד אבות פן תבעשור לאסרו בענות. (רכב) ר' חייא בש"ר אדא, בכ"י אקספארד, ובילקוט

אמר, משכו וקחו לכם צאן, (רכג) שיהא כל אחד ואחד מושך אלוהות של מצרים. (רכד) ושוחטו לפניו: ר' חלבא בש"ר יוחנן אמר הכא את אמר בעשור לחודש הזה (שמות שם ג') (רכה) ולהלן הוא אומר והעם עלו מן הירדן בעשור לחודש הזה (יהושע ד' י"ט) (רכו) מה כאן בניסן, אף להלן בניסן. ור' יוחנן אמר לקיחתו עמדה להם בירדן, ואכילתו עמדה להם בימי המן, שנ' ואכלו את הבשר (רכז) בלילה ההוא צלי אש (שמות י"ב ח') וכתיב בלילה ההוא נדדה שנת המלך: (רכח) ר' ברכיה בשם ר' אבהו דרש נחום בש"ר סימאי, (רכט) ויקחו להם איש (שמות י"ב ג') זה הקב"ה. דכתיב ביה, ה' איש מלחמה (שם ט"ו ג') (רל) ובמה אתה לוקחו, בב' תמידין, שנא' שה לבית אבות ושה לבית (שם י"ב ג'): (רלא) א"ר יהודה ב"ר סימון, מימיו לא לן אדם בירושלים ובידו עון, כיצד תמיד של שחר מכפר על עונות שנעשו בלילה. ותמיד של בין הערביים מכפר על עונות שנעשו ביום: מ"מ לא לן אדם בירושלים ובידו עון שנ' (רלב) צדק ילין בה (ישעיה א' כ"א): (רלג) ר' ברכיה בש"ר יצחק אמר, החודש הזה לכם (שמות י"ב ב') חרשו מעשיכם שעריין ראש וראשון עתידין לבא, ראש זה נבוכדנצר, שנ' (רלד) אנת הוא רישא דדהבא (דניאל ב' ל"ח) ראשון זה עשו, שנאמר ויצא הראשון ארמוני

בראשית

הערות ותקונים.

ובילקוט בא שם, ר' חייא ברי' דר' אדא דיפו, ובילקוט שם חסר המלה דיפו. ובפסיקתא רבתי ר' חייא ברי' אחא דיפו. (רכג) שיהא כל אחד ואחד מושך אלוהות, עיין בשמ"ר פט"ז, אמר לו הקב"ה למשה כל זמן שישראל עובדין לאלהי מצרים לא יגאלו, לך ואמרת להן שיניחו מעשיהם הרעים ולכפור בע"ז הה"ד משכו וקחו לכם. כלומר משכו ידיכם מע"ז, וקחו לכם צאן ושחטו אלהיהם של מצרים וכו'. ד"א משכו, א"ל משה רבון העולם הדבר הזה היאך אני יכול לעשות אי אתה יודע שהצאן אלהיהן של מצרים וכו', א"ל הקב"ה חייך אין ישראל יוצאין מכאן, עד שישחטו אלהי מצרים לעיניהם וכו'. (רכד) ושוחטו לפניו, בכ"י אקספארד נאמר אחר זה, והוא גרסה ליה ימלל ונ"ל ודרגיש ליה ימלל, וכן הוא לנכון בילקוט בא שם ובפסיקתא רבתי ודרגשה לא ימלל, צ"ל ליה ימלל, ומורגל בפי רז"ל, כמו במדרש ב"ר פל"ב ופמ"ז, דרגיש ליה ימלל. פי' המ"כ שמרגיש בו וכואב לו ידבר וימחה. ועיין בערוך ערך רגש. (רכה) ולהלן וכו', בעשור לחדש הזה, וכן הוא גם בכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי, ויש למחוק מלת הזה, כי במקרא דיהושע כתוב בעשור לחדש הראשון ובילקוט בא רמז קנ"א הכא את אמר כו' מן הירדן בעשור לחדש, ובילקוט יהושע רמז ט"ו בשם הפסיקתא, והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש אמר רבי לקיחת הפסח עמדה להם בירדן דכתיב בעשור לחדש הזה, וכתיב הכא והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש, ע"כ. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, ביוצר לפ' החודש בפיוט מרימי עול. בליחת ירדן בו להתוות, בפית שה לבית אבות. והמפרש במחזורים ישנים הביא פה את מאמר הפסיקתא. וכן בפיוט אדון מקדם תכנו ראש, שמירת שלישו בירדן עמדה, פי' בזכות שלקחו שה בעשור יום לחדש ניסן הותי זכות עמדה להם בימי יהושע שנבקע הירדן לפניהם, דכתיב והעם עלו מן הירדן בעשור לחדש שהוא שליש של חדש.. (רכו) מה כאן בניסן אף להלן בניסן, כל הסיום הזה, איננו בכ"י אקספארד, ולא בפסיקתא רבתי, גם לא בילקוט בא, ויהושע. (רכז) בלילה ההוא, צ"ל בלילה הזה. (רכח) ר' ברכיה וכו', בילקוט שם ר' ברכי' בש"ר אבין איש נחום. וכן מובא בשם הפסיקתא במקראי קודש מרבינו יוסף סאמינה (ח"ב פ"ג דף כ"ג ע"ב) ע"ש, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי ר' ברכיה בשם ר' אבהו דריש נחום ב"ר סימאי בטריסים, ומצאתי בס' תבואות הארץ בד ק"ד ע"ב וז"ל נור בימי קדם נקרא בלשון העמים טירום. וכן כל מחח ההוא נקרא טורסיא וכן בפסיקתא רבתי פט"ו דרש נחום בר"ם בטריסים, ר"ל במחח נור עכ"ל. (רכט) ויקחו לכם, צ"ל להם. (רל) ובמה אתה לוקחו, בפסיקתא רבתי הלשון משובש. (רלא) אר"י ב"ר סימון, בשנה להלן בפסקא את קרבני, ובפסקא דאיכה. (רלב) צדק ילין בה, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט בא שם בשם הפסיקתא, צדק ילין בה, צדיק ילין בה. (רלג) ר' ברכיה כו', מובא בילקוט בא רמז קנ"א בשם הפסיקתא, וחסר שם, שם האומר, וכך הנוסחא שם א"ל הקב"ה לישראל בחדש הזה אתם נגאלין א"ל תאמר שאנו נגאלין, ואנו משתעבדים

פעם

(בראשית כ"ה כ"ה), (רלד) ומי פורע לכם מן הראש וראשון, הקב"ה, שהוא ראשון, שנאמר אני ה' ראשון ואת אחרונים אני הוא (ישעיה מ"א ד') ומי פורע לכם ממרי, (רלו) בעשור לחודש (שמות י"ב ג') (רלז) דא"ר אבין (רלח) בא עשור, (רלט) עשור של המן, ועשרת בניו, מי פורע לכם מהם, (רם) שני דלקטירין, מרדכי ואסתר, מרדכי מבחוץ, ואסתר מבפנים. מי פורע לכם מיון, בני חשמונאי, *(רם) שהיו מקריבין ב' תמידין בכל יום. מי פורע לכם מאדום, (רמא) נטירותא, שנאמר והיה לכם למשמרת (שמות י"ב ו') אמר הקב"ה אביו קורא אותו גדול שנאמר (רמב) ויקרא לעשו (רמג) בנו הגדול (בראשית כ"ז א') ואני קורא אותו

קטן

הערות ותקונים.

פעם אחרת, א"ל חדשו מעשיכם. (רלד) אנת הוא רישא דדהבא, כ"ה בכ"י אקספארד וילקוט ובמקרא כתוב אנתה הוא ראשה די דהבא. (רלה) ומי פורע לכם מן הראש, בפסיקתא רבתי הלשון משובש, עיין בפי' המפרש דפוס ברעסלויא. (רלו) בעשור לחדש, בכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי בְעשור ככרי כסף. והמפרש דפוס ברעסלויא מחק המלות „ככרי כסף" ועיין בפי' הגאון מהרז"ו סימן קמ"ח. (רלז) דא"ר אבין, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי. הנוס' ר' אבהו. ובילקוט בא הוא כמו לפנינו. (רלח) בא עשור, דרש מלת בעשור נוטריקון. (רלט) עשור של המן, ר"ל עשרת אלפים ככרי כסף. וכן הוא להדיא בפסיקתא רבתי וע"ש בביאור מהרז"ו ז"ל. (רם) שני דלקטירין, בילקוט בא רמז קנ"א בשם הפסיקתא סלקטירין. ובכ"י אקספארד ובפסיקתא רבתי, בלקטורים. והמפרש דפוס ברעסלויא, והגאון מהרז"ו פירשו לפי ההשערה שרים, כי אין חבר למלה הזאת במדרשים, והערוך לא הביאה, והרב החוקר הנודע מהרי"ז ז"ל בספרו בייטרעגע ח"א צד קס"ב הביא דברי הפסיקתא רבתי ואמר שצ"ל **פלקטירים** והיא המלה היונית φυλακτῆρες ופי' שומרים (וועכטער) והמשביר כתב שהיא המלה היונית βλακώτεος שפי' אצילים ופועלי נדיבות ע"כ. ולדעתי אולי צ"ל **קלסנתרין** והיא המלה אשר הביא המוספי בערך קלסרקין וז"ל במדרש אסתר קנף בגתן ותרש, מעביר שני קלסריקין, אבל בתרגום אסתר כתוב תרין קלוסנתרין, פי' קלו χαλοι בל"י טובים, פי' סנתרין, Senatores בל"ר אנשי עצה נכבדים, עכ"ל. ואבלי אין ספק שגם במדרש אסתר גם היה כתוב קלוסנתרין, כי במדרש אבא גוריין סוף (בית המדרש ח"א צד ו') נשנה המאמר הזה וגם הגי' קלוסנטרין. או צריך לומר בפסיקתא כלקטירים במקום **בלקטירים** באות כ' תמורת ב' והמלה מורגלת במדרשים הריני נר כלקטורין שלו בדמותו (וי"ר כ"ג) והיא המלה היונית χαρακτήρ וכבר מלתי אמורה (הכרמל שנה שניה צד 304) שבוי"ר גם נפרדה המלה הזאת לשתים, ונעשה **כל קטורים** וע"י זה טעה המ"כ ופי' קטירין קשרים ע"ש. ובפסיקתא רבתי ר"פ כ"ד פסקא שתחלתה דעשרת הדברות) המלה הזאת כהלכתה, רק תחת הכ"ף נכתבה גם שם בי"ת וגר בלקטירים, ובערוך ערך קנכיתר, הביא מאמר המדרש וי"ר פל"ב קרא הקב"ה למלאך הממונה על ההריון וא"ל צא וכוד את אלו בקנכתירין של אבותיהם, הערוך והמוספי לא העירו מאומה על המלה הזאת ובאמת צ"ל **קלכתירין** באות כ' תמורת נ' והיא המלה היונית שהבאתי. ולענ"ד במלה הזאת הוא במקום הרי"ש ובוי"ר לפנינו המאמר הזה איננו כי חסר שם מאמר שלם. כאשר הראתי לדעתי במ"א במאמר מיוחד, ובערוך יש לתקן שצ"ל וצור, במקום וכוד, כנאות לענין המכוון ומצאתי את המאמר הזה במדרש חזית פ' גן נעול ושם נאמר צא וצור אותן בכל קטורים מלת וצור היא כתקונה כאשר שערתי, אך שתי המלות בכל קטורין, צריכין חבור להיות לאגודה אחת, **בבלקטורין** לכן גם בפסיקתא לפנינו צ"ל שני כלקטורין. *(רם) שהיו מקריבין כו', עיין בבלי ב"ק פ"ב ע"ב, כשצרו בית חשמונאי כו'. (רמא) נטירותא, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט גם הגי' נטרונא. ובערך מלין צד קע"ט, הביא וז"ל בפסקא של החדש הוא קורא את הגואל בשם לא נודע לנו עד כה ע"ש, מי פורע לכם מאדום נטרונא. והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר כו', נראה שרוצה לסמן מלת משמרת על השם הארמי נטרונא כי נטר תרגום שמר אך מי זה ומה זה נטרונא? עכ"ל. (רמב) ויקרא לעשו, צ"ל את עשו. (רמג) בנו הגדול, חסר פה ואמו קראה אותו גדול, שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי. וזה נהיה מתכזון המעתיק

שדלג

קטן שנאמר הנה קטן נתתיך בגוים (עובדיה א' ב') אבל הואיל והיו קורין אותו גדול (רמד) לפום תורא טבחא שנא' כי זבח לה' (רמה) בבצרה (ישעי' ל"ד ו'):

אל תאכלו ממנו נא (שמות י"ב ט') לא (רמו) תבעתיה מאהבה: (רמז) ובשל מבושל במים (שם) הוא (רמח) דוכסיה ואפרכיה (רמט) ואיסתולוטיא: (רנ) הונך ועזובנך וגו' יפלו בלב ים (יחזקאל כ"ז כ"ז) (רנא) א"ר יצחק אפילו אותן שהן מקהלי ובאו ונדבקו בקהלך, אף הם יפלו בלב ימים ביום מפלתך:

וככה תאכלו אותו (שמות שם) א"ר שמואל בר נחמן לפי שבעוה"ז כתיב ואכלתם אותו בחפזון (שם) אבל לעתיד לבא מה כתיב כי לא בחפזון תצאו, ובמנוסה לא תלכון כי הולך לפניכם ה' ומאסיפכם אלהי ישראל (ישעיה נ"ב י"ב):

חסלת פ' החודש

הערות ותקונים.

שדלג מן הגדול קמא להגדול בתרא. **(רמד)** לפום תורא טבחא, בפסיקתא רבתי דפוס שקלאב וברעסלויא, נפל תורא, ותקן המפרש ד' ברעסלויא שצ"ל לפום תורא. והגאון מהרז"ו עשה מלת נפל לנוסחא ישנה, והגיה לפום תחתיה, אולם ראיתי בדפוס הראשון דפוס פראג, הגי' הנכונה לפום, א"כ אין כאן נוסחא ישנה, רק טעות. ובב"ר פס"ה א"ר ברכיה לקבל תורא טבחא פי' כנגד השור, ר"ל כשהשור גדול צריכים ג"כ טבח גדול. **(רמה)** בבצרה, חסר וטבח גדול בארץ אדום א"ר ברכיה וטבח גדול בארץ אדום, וכמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, גם בפסיקתא דילן, סוף פסקא דפרה, גם בב"ר שם. ולדעתי ברש"י ישעיה ל"ד ו' סיים „בפסיקתא" חסר בדבריו המאמר הזה מהפסיקתא שנשמט ע"י המעתיקים. **(רמו)** תבעתיה מאהבה, נ"ל תבעוני מאהבה, וכן רשום בגליון הכ"י וכ"ה בילקוט בא רמז קצ"א ונכתב בגדו שאומרים הב הב, ובערוך ערך הב הב, כתב ח"ל ובסוף פסקא דהחדש אל תאכלו ממנו נא, לא תיכלון יתיה מהבהב, ענין חירוך (זענגען) עכ"ל. ובפסיקתא רבתי דפוס שקלאב וברעסלויא, לא תבעירם מהבהבה, ונתקשה שם המפרש דפוס ברעסלויא, והניח בצ"ע, והגאון מהרז"ו בדפוס לבוב סגר מלת תבעורם והעמיד תבעינה במקומה וע"ש בביאורו שכתב נראה שצ"ל תעבדיני עכ"ל וראיתי בדפוס פראג, ששם הגי' תבעיני' וכן הוא בכ"י אקספארד ויש לתקן גם שם שצ"ל תעבדיניה כמו שתיקן הגאון מהרז"ו. **(רמז)** ובשל מבושל במים, חסר סיפא דקרא, ראשו על כרעיו ועל קרבו. **(רמח)** דוכסיה ואפרכיה, שתי המלות באורתי לעיל פסקא דפרה, הערה רי"א. **(רמט)** ואיסתוליטיא, בפסיקתא רבתי ואסטרטילה, ובשניהם בטעות, כי נ"ל ואיסטרטולטיא, כמו שהוא בילקוט, ובכ"י אקספארד הנוסחא ואיסטר טלטיה, צריך להגירה ואיסטרטלטיה, ועיין מה שכתבתי סוף פסקא דפרה הערה רי"א. **(רנ)** הונך ועזובך, מובא ג"כ לעיל סוף פסקא דפרה. **(רנא)** א"ר יצחק, בכ"י אקספארד, ובפסקא דפרה, א"ר שמואל ב"ר יצחק, ובפסיקתא רבתי, דפוס פראג ולבוב, א"ר בר יצחק, חסר מלת „שמואל", ובדפוס שקלאב וברעסלויא, א"ר יצחק, כמו שהוא לפנינו פה, ובילקוט פ' בא רמז קנ"א, נשמט המאמר הזה משגגת המעתיק.

פסקא ו'.

את קרבני לחמי.

(א) **את** קרבני לחמי לאישי (במדבר כ"ח ב') (ב) [זש"ה] אם ארעב לא אומר לך, כי לי תבל ומלואה, (תהלים נ' י"ב) (ג) א"ר יוחנן שלש עשרה מדות של רחמים כתובים בהקב"ה, שנאמר ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקה (שמות ל"ד ו') (ד) וכי יש רחמן שמוסר מזונותיו לאכזרי, הוי אם ארעב וגו', (ה) א"ר יודן ב"ר סימון, אמר הקב"ה לישראל בני עשר בהמות מסרתי לך, ג' ברשותך, (ו) כגון שור כבש ועז, וז' אינן ברשותך, איל צבי ויחמור ואקו ודישון (ז) [ותאו וזמר] (דברים י"ד ה'), כלום הטרחתי עליך שתהא מחזיר בהרים ובגבעות, כדי שתביא קרבן מאלו שאינן ברשותך, והלא לא אמרתי, אלא ממה שברשותך, ומהגדלים על אבוסיך, הוי אם ארעב לא אומר לך:

(ח) **א"ר** יצחק כתיב את קרבני לחמי לאישי, (במדבר כ"ח ב') (ט) וכי יש לפני הש"י אכילה ושתיה, ואם תאמר שיש, למוד ממלאכיו ומשרתיו, שהם אש לוהט, (י) [דכתיב משרתיו אש לוהט (תהלים ק"ד ד')], ומהיכן ניזונין, (יא) ר"י ב"ר יודן אמר, מזיו השכינה הן ניזונין. דכתיב באור פני מלך חיים, (משלי י"ו ט"ו), (יב) ורב חגי בשם ר' יצחק אמר, כתיב ואתה מחיה את כולם, (נחמיה ט' ו'), (יג) ואתה מחיה לכולם, ארשב"ל כתיב עולת תמיד העשויה בהר סיני

הערות ותקונים.

(א) את קרבני לחמי. היא הקריאה לראש חדש, כמאמרם (מגילה כ"ט ב') פרשת ר"ח כיצד קורין אותה, צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי. (ב) זש"ה, כן הוספתי, וכ"ה בכ"י אקספארד. וכל הפסקא הזאת ישנה בילקוט פנחס רמז תשע"ו בשם הפסיקתא, וכן בתנחומא פנחס. ומן התנחומא העתיק אותה המסדר מדרש במדבר רבה פ' פנחס, גם הובאה כולה לתוך הפסיקתא רבתי פט"ז, כאשר כבר העירותי בפסקא פרה הערה ס"ו שהיה חסר באמצע כמה פסקות, והשלימם המעתיק מהפסיקתא דילן, ובתנחומא ובמדרש במ"ר הנעתק ממנו נוסף בראשה „א"ל הקב"ה למשה אמור להם לישראל לא שאני צריך לקרבנות כל העולם כולו שלי הוא, הבהמה שאתה מקריב אני בראתי אותה, וכן הוא אומר, אם ארעב לא אומר לך כו'. (ג) א"ר יוחנן, בכל המקומות שרשמתי גם בכ"י אקספארד הגירס' א"ר סימון. (ד) וכי יש רחמן שמוסר מזונותיו לאכזרי, עיין בביאור הרז"ו, שר"ל הקב"ה שהוא רחמן אם היה ח"ו צריך להיות ניזון מהקרבת הבהמות, לא היה מנוה לאדם שהוא אכזרי שישחט הבהמות לצרכו. (ה) א"ר יודן ב"ר סימון, מלבד המקומות המצויינים לעיל הערה ב', ישנו ג"כ בוי"ר פכ"ז, ובילקוט תהלים רמז תש"ם בשם הפסיקתא. (ו) כגון שור כבש ועז, במקומות שרשמתי הנוסחא שור שה כבשים ושה עזים (דברים י"ד ד'), ובמדרש במ"ר פנחס חסר זה גם שבע שאינן ברשותו. (ז) ותאו וזמר, הוספתי בפנים. (ח) א"ר יצחק, מובא גם בילקוט תהלים רמז תשס"א, ובילקוט משלי רמז תתקנ"ה ובשניהם בשם הפסיקתא. (ט) וכי יש לפני הש"י אכילה ושתיה, עיין ספרי פנחס סוף פסקא קמ"ג. (י) דכתיב משרתיו וגו', כן הוספתי, ובתנחומא ובמ"ר הנוסחא למוד ממלאכי השרת [דכתיב] משרתיו אש לוהט, ובערוך ערך חי ב', הביא וז"ל בריש פסיקתא דקרבני לחמי, א"ר יצחק כתיב את קרבני לחמי לאישי וכי יש לפניו אכילה ושתיה, למוד ממשרתיו [דכתיב] משרתיו אש לוהט, מהיכן ניזונין ר' יודן בש"ר יצחק אמר מזיו השכינה, דכתיב באור פני מלך חיים, ר' יצחק בש"ר חגי אמר ואתה מחיה את כולם עכ"ל, מזה אנו רואים עד איפה גדלה מעלת הפסיקתא בעיני הרב בעל הערוך, כי אף אם אין כל מלה זרה במאמר הזה, הביא את דבריה, לרוב יקרתה אצלו. (יא) ר"י ב"ר יודן, נ"ל ר' יודן בש"ר יצחק, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט, ובתנחומא, ובמדרש במ"ר, ובערוך ערך חי ב'. (יב) ור' חגי בשם ר' יצחק, בערוך ערך חי ב', מהופך בטעות ר' יצחק בש"ר חגי, ודברי ר' חגי חסרים בתנחומא, ובמדרש במ"ר פנחס. (יג) ואתה מחיה לכולם, דרש מלת מְחַיֶּה כמו מְחַיָּה, שם דבר, ר"ל אתה

הוא

סיני וגו', (במדבר כ"ח ו'), (יד) וכי יש לפניו בהר סיני אכילה ושתיה, ואם תאמר שיש, למוד ממשה, דכתיב ויהי שם עם ה' ארבעים יום, וארבעים לילה (טו) [לחם לא אכל ומים לא שתה] (שמות ל"ד כ"ח) והלא דברים ק"ו, מה משה שהלך בשליחותו ארבעים יום וארבעים לילה, לחם לא אכל ומים לא שתה, ולפני הקב"ה יש אכילה ושתיה, הוי אם ארעב לא אומר לך:

(טז) **א"ר** חייא בר אבא, (יז) [אמר הקב"ה], בריותי אינם צריכין לבריותי, ואני צריך לבריותי, כלום שמעת מימיך אומרים, השקה את הזית הזה שמן, (יח) שהוא עושה שמן הרבה, וכן השקו את הגפן הזה יין, שהוא עושה יין הרבה, הרי בריותי אין צריכין לבריותי, ואני צריך לבריותי, הוי אם ארעב וגו':

א"ר ינאי מנהגו של עולם, זה שהוא עובר על גב הנהר, אי אפשר לו שלא ישתה ב' או ג' לוגין, ואנא על (יט) לוגין דחמרא כתבית דאנא שתי דאנא רוי דאנא שבע, דתני ר' חייא, בקדש הסך נסך שכר לה' (במדבר כ"ח ז') (כ) לשון שתיה, לשון רויה, לשון שכרות, (כא) ר' יוסי ב"ר מנסיא בשר"ל אמר, צריכין ספלים שיהיו פוקקין בשעת הניסוך, א"ר יוסי בר אבין, מילתא דר"ל אמרי (כב) לערב, (כג) מנהגו של עולם גבור שבא לשתות מים כן הנהר כמה הוא שותה ה' או ד' או ג', פחות מב' אינו שותה, וכל מימי בראשית אינן אלא מלא שועלו שנאמר מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ' י"ב):

(כד) **בהמה** אחת מסרתי לך, (כה) ולא היית יכול לעמוד בה ואיזו בהמות

הערות ותקונים.

הוא מְחַיָּה לכולם. (יד) וכי יש לפניו בהר סיני, בתנחומא הגי', וכי בהר סיני עשו עולה, עיין חגיגה ו' ע"ב, ובתוס' ד"ה ר"ע. (טו) לחם לא אכל, הוספתי בפנים, כי על זה תסוב הדרשה. ובתנחומא, ובמדרש במ"ר סיים, אלו היה לפני אכילה ושתיה, היה אוכל ושותה ממה שאני אוכל ושותה. ובכ"י אקספארד, לחם לא אכל ומים לא שתה המתי אכילה והמתי שתיה, נ"ל **חמתי** בחיי"ת, כמו שהוא לנכון בילקוט פנחס, חמתיה אכיל וחמתיה שתי, ובערוך ערך חם ד' כתב ח"ל בריש פסיקתא את קרבני, ויהי' שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, חמתי אכל וחמתי שתה, פי' ראה אותי עכ"ל, והכונה אלו ראה אותי אוכל ושותה, היה הוא ג"כ אוכל ושותה, ולפנינו בפסיקתא ובפסיקתא רבתי חסר זה. (טז) א"ר חייא בר אבא, בפסיקתא רבתי שם הגי', א"ר חייא בר אבא אמר ר' יוחנן. (יז) אמר הקב"ה, תקנתי כמו שהוא לנכון בכל המקומות. (יח) שהוא עושה, הגאון מהרז"ס הגיה שצ"ל, שיהא עושה. (יט) לוגין דחמרא. כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט פנחס, ובילקוט תהלים רמז תשס"א בשם הפסיקתא, אבל בתנחומא, ובמדרש במ"ר, הנוסחא משונה קצת, ובהוספות דברים. ועיין זרע אפרים סימן ו'. (כ) לשון שתייה לשון רויה לשון שכרות, עיין בבלי סוכה מ"ט ע"ב, לקיים מה שנ' בקודש הסך נסך שכר לה', מאי משמע, אר"פ שכר לשון שתיה לשון שביעה, לשון שכרות. לדעתי צריך לתקן שם **רויה** הנופל על משקה תחת שביעה, אשר איננו נופל רק בדבר מאכל ואולם בברכות דף מ"ט ע"ב דרשו חז"ל, ושבעת, זו שתיה, ועיין ביפ"ת ירושלמי סוכה פ"ד סימן נ'. ובמהרש"א בחדושי אגדות שם. ובתנחומא חסרים המלות „לשון שתיה", אבל במדרש במ"ר הנעתק ממנו ישנם. ועיין מ"כ שם. ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, לשון שתיה, לשון רוי', לשון שביעה, לשון שכרות. (כא) ר' יוסי בן מנסיא, המאמר הזה נשנה בירושלמי סוכה פ"ד ה"ו, ושם הנוסחא יוסי בר אבין בשם רשב"ל אומר. צריכין הספלים להיות פקוקין בשעת הניסוך מ"ט בקדש הסך נסך שכר לה'. וכן בבבלי בסוכה דף מ"ט ע"ב. ופלא בעיני על הרמב"ם ז"ל שלא הביא דין זה בה' תמידין פ"י. ובתנחומא, ובמדרש במ"ר, חסר מן ר' יוסי עד בהמה אחת. (כב) לערב נ"ל לעכב, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובילקוט, ובפסיקתא רבתי וע"ש בפי' הרז"ש ז"ל. ובירושלמי סוכה שם. ליתא המאמר מר' יוסי ב"ר אבין וכ"ע. (כג) מנהגו של עולם, חסר בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט. ועיין תנחומא, ובמ"ר, במאמר ר' ינאי שלפני זה, ונראה שהמאמר הזה נשמט ממאמר ר' ינאי שלפניו. וצריך להחבירם יחד, ולעשותם מאמר אחד. (כד) בהמה אחת, נשנה במדרש וי"ר סוף פכ"ב. (כה) ולא היית יכול, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא

(כו) בהמות בהררי אלף (תהלים נ' י') ר' יוחנן (כז) ור' יהושע בן לוי ורבנן, ר' יוחנן אמר בהמה אחת רבוצה על אלף הרים, ואלף הרים מגדלין לה מזונות והיא אוכלת, שנאמר כי בול הרים ישאו לו (איוב מ' כ'), וריב"ל אמר בהמה אחת רבוצה על אלף הרים, ואלף הרים מגדלים לה כל מיני מאכל, מעין אכילתן של צדיקים לעתיד יבא, שנאמר והי' השרון לנוה צאן ועמק עכור [לרבץ בקר לעמי אשר דרשוני], (ישעיה ס"ה י') ורבנן אמרי בהמה אחת רבוצה על אלף הרים וכולן מגדלין לה בהמות והיא אוכלת, שנאמר וכל חית השדה ישחקו שם (איוב שם) ואיפשר כן, אית בעיר אכיל בעיר, אמר ר' תנחומא גדולים מעשה אלהינו ומשונים מעשיו עד מאוד, ומהיכן הוא שותה, (כח) ריב"ל ורבנן פליגי. ריב"ל אמר כל מה שהירדן מכנים לששה חדשים הוא עושה אותן גמיעה אחת, ומ"ט משום שנאמר הן יעשוק נהר (כט) ולא יחפוז (איוב שם כ"ג) ורבנן אמרי כל מה שהירדן מכנים לשנים עשר חדשים, הוא עושה אותו גמיעה אחת, ומ"ט שנ' יבטח כי יגיח ירדן אל פיהו [שם], ויש בהם כדי (ל) לכלוך פה, (לא) ורב הונא בשם ר' יוסף אמר אין בהם לכלוך פה, ומהיכן הוא שותה, תני רשב"י נהר יוצא מעדן ושמו יובל, ומשם הוא שותה שנאמר ועל יובל ישלח שרשיו (ירמיה י"ז ח') (לב) [תני בשם ר' מאיר] ואולם שאל נא בהמות ותורך (איוב י"ב ז') זה בהמות בהררי אלף (תהלים נ' י') ועוף השמים ויגיד לך (איוב שם) זה זיז שדי (תהלים שם י"א) או שיח לארץ ותורך (איוב שם ח') זה גן עדן. ויספרו לך דגי הים (איוב שם) זה לויתן, מי לא ידע בכל אלה כי יד ה' עשתה זאת (שם). (לג) מלך אחד מסרתי לך, ולא היית יכול לעמוד בו, ואיזה הוא זהו שלמה בן דוד, הה"ד ויהי לחם שלמה ליום [אחד, שלשים כור סלת וגו'] (מ"א ה' ב') (לד) א"ר יצחק (לה) הללו לציקי קרירה, אבל לסעודתו לא היתה בריה

הערות ותקונים.

ובפסיקתא רבתי, ובילקוט, אבל בתנחומא, ובמדרש במ"ר, הגי' בהמה בראתי בעולמי ואין אדם יכול לעמוד במזונותיה, והגי' שלפנינו בהמה אחת מסרתי לך, אין לה שחר. (כו) בהמות בהררי אלף, שמה בהמות, ולא בהמות רבות, דהא כתיב חציר כבקר יאכל הנה נא כחו במתניו וגו', והכתובים הסמוכין שם דמזכיר בלשון יחיד, כ"כ היפ"ת. (כז) וריב"ל בכל המקומות שרשמתי, ובכ"י אקספארד, גם במדרש וי"ר סוף פכ"ב, וגם בילקוט איוב רמז תתקכ"ו בשם מדרש וי"ר, הגירס' ר' שמעון בן לקיש, ובפסיקתא רבתי הביא שניהם ר' שמעון בן לקיש וריב"ל, ובמדרש במ"ר פ' פנחס, ובילקוט פנחס, נשמט בטעות המעתיק, מן מלת מגדלין בדברי ר' יוחנן, עד מגדלין בדברי ריב"ל, וכצ"ל ר' יוחנן כו' ואלף הרים מגדלין [מזונות והיא אוכלת מ"ט כי בול הרים וגו', וריב"ל אמר וכו' ואלף הרים מגדלין] לה כל מיני מאכל וכו', ועיין בפדר"א פי"א, ובביאור הגאון הרד"ל שם. (כח) ריב"ל ורבנן פליגי, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט פנחס, ובתנחומא, ובמדרש במ"ר, אבל בוי"ר פכ"ב, בטעות ר' יוחנן ור"ש בן לקיש. (כט) ולא יחפוז, במקרא נאמר לא יחפוז, ועיין במ"כ וי"ר פכ"ב, שכתב יש לומר דדריש שזה חדשים מן וי"ו של ולא, ואע"פ שמצאתי כתוב לא יחפוז בלא וי"ו, התרגום ורש"י והרלב"ג ואבן עזרא גרסו ליה, וכן הרד"ק הביאו בשרשים ולא יחפוז, ועיין בתנחומא פנחס שם ותראה שחסר שם מאמר רבנן. (ל) לכלוך פה, בכ"י אקספארד בטעות לבלוך, ועיין בערוך ערך לכלוך, הביא ח"ל, בסוף אחרי מות ובפסיקתא את קרבני לחמי, רבנן אמרי וכו' ואין בהן כדי לכלוך פה פי' שריית הפה ע"כ. ועיין במ"כ בוי"ר ובידי משה שם. (לא) ורב הונא, מכאן עד לכלוך פה, חסר בתנחומא ובילקוט פנחס, ונאמר לנכון גם בכ"י אקספארד, ובוי"ר פכ"ב, ובפסיקתא רבתי הגי' ר' יוסי במקום רב הונא בשם ר' יוסף. (לב) תני בשם ר' מאיר, המלות האלה הוספתי, כאשר הוא בכ"י אקספארד, ובמדרש במ"ר, ובפסיקתא רבתי, ובתנחומא הנוסחא תני ר' חייא בשם ר' מאיר, ובילקוט פנחס, תני ר' מאיר אומר, בוי"ר שם פכ"ב א"ר מאיר. (לג) מלך אחד, כ"ה בתנחומא, ובמדרש במ"ר, ובילקוט פנחס, גם בילקוט מלכים רמז קע"ו בשם הפסיקתא. (לד) א"ר יצחק, צ"ל א"ר שמואל בר ר' יצחק, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט שם א"ר שמואל בר נחמני. (לה) הללו לציקי

בריה יכול לעמוד שנאמר עשרה בקר (לו) מריאים וגו' (שם) וברברים אבוסים, (שם) מהו ברברים אבוסים, ר' ברכיה בש"ר יהודה אמר, (לז) מיני ברבריא, ורבנן אמרי עוף גדול נאה ומשובח היו עולה על שלחן שלמה בכל יום, (לח) א"ר יהודה בר זבידא, אלף נשים היו לו לשלמה וכל אחת ואחת עושה לו סעודה, סבורה שמא אצלה הוא סועד, הוי אם ארעב וגו': (תהלים נ' י"ב):

(לט) שבוי אחד מסרתי לך ולא היית יכול לעמוד בו, ואיזה זה (מ) לחם הפחה, שנ'

הערות ותקונים.

לניקי קדירה, בתנחומא חסר מכאן עד אר"י בר זבדא. וגם במדרש במ"ר הנמשך אחריו חסר זה, כי בתר רישא גופא אזיל, כאשר כבר העירותי אזה פעמים, ובכ"י אקספארד ובילקוט פנחס, וילקוט מלכים בשם הפסיקתא, הנוסחא אלו מיני מלטמיה היו, אבל לסעודתו לא היה בריה יכולה לעמוד, ובפסיקתא רבתי דפוס פראג נאמר ג"כ אלו מיני מלטמיא, אבל בדפוס שקלאב, ברעסלויא, ולבוב, נהיה בטעות מלטוכים. והגאון מהרז"ס עשה זה לנוסחא ישנה, והגיה אגלה נוסחא מלטמיה. אבל אין כאן שנוי נוסחאות, אך ט"ס ונאמר לנכון בדפוס ראשון, דפוס פראג, ובערוך ערך מלטמיא הביא ח"ל, בפסוק [בפיסקא] את קרבני לחמי, אלו מיני מליטמיא, וכן בב"ר, [פמ"ח] ג' לעוגות, וג' לתבין, וג' למיני מלוטמיה עכ"ל, והמלה הזאת היא יונית *μελίτωμα* ופי' מתוקן בדבש, וכ"כ המוספי שם, וכן מזה בירושלמי שבת פ"ו ה"ט, חד מזבין מן אילין מלטוומה. והנה תראה מאשר הבאתי, שבכ"י אקספארד, ובילקוט בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי, ובערוך בשם הפסיקתא, הגי' אלו מיני מלטמיא רק בכ"י לפנינו (כ"י כרמולי) השמיטו המעתיקים, המלה הזאת, והביאו במקומה לשון הש"ס (ב"מ פ"ו ע"ב) ויהי לחם שלמה וגו' ר' יצחק אמר, הללו לניקי קדרה, ופירש"י אינו אלא למין מאכל ששמו ניקי קדרה עכ"ל. ועיין בערוך ערך נק ב'. (לו) מריאים, כ"ה גם בילקוט פנחס, ובשניהם צריך להגיה בריאים כלשון הכתוב לפנינו. ובפסיקתא רבתי, עשרה בקר בריאים אפוטמים נ"ל מפוטמים, ומובא לנכון בשם הפסיקתא בילקוט מלכים רמז קע"ו. ולפנינו חסרה המלה מפוטמים. והפסיקתא מפרש מלת בריאים, כמו מריאים. (לז) מיני ברבריא, בילקוט פנחס ברבורי, ובילקוט מלכים ברבורים, ובכ"י אקספארד בירברייה, אבל בפסיקתא רבתי דפוס פראג, וד' לבוב, ביברייה בחסרון הרי"ש, אך בדפוס שקלאב וברעסלויא ציברייה כי נעשתה מן ב' אות צ הדומות זו לזו בכתב רש"י. והרב הגדול החוקר הנפלא מהרי"ץ ז"ל נסה את חילו לאמר שהיא המלה הרומית **Cibaria**, פי' מאכל ומזון. ובעל כיצד מעריכין, רצה להגיה ציבוסייה נסמך תמורת הרי"ש והיא **Cibus** בל"ר, שם כללי לכל מיני מאכל, מה הגיע להם שהיה לפניהם דפוס ברעסלויא, אשר נשתבש בשגגת המעתיק. וראיתי בערוך ערך ברבריא, כתב ח"ל, בוי"ר בוכי ימוך אחיך בפרשת אשרי משכיל [הוא פל"ד] מהו וברבורים אבוסים, ר"י אומר מיני ביברים. רבנן אמרי עוף טהור הוא ומעולה הוא והיה בא מברבריא, והיה עולה על שלחן שלמה בכל יום, עכ"ל. והנה הגאון מהרז"ס בפסיקתא רבתי שם אות כ"ד, כתב ביברייא חיות טהורות הניצודות לתוך הביברין, כדאמרינן הכונס צבי לביבר, עכ"ל. אולם פירושו זה דחוק, כי בש"ס (שבת ק"ו ע"ב) צבי לחצר לגינה ולביברין פי' גן החיות **vivarium** (טהיר גארטען) אולם לא שתכונה החי' בעצמה בשם הזה, גם אין לומר שהכונה על החיה הנקראת ביבר כמו (חולין קכ"ז א') ביברי דברש אינו מן הישוב, כי היא חיה טמאה לכן אין ספק אצלי שצ"ל בערוך ובפסיקתא רבתי **ברבריא** כמו שהוא לפנינו בכ"י כרמולי ובכ"י אקספארד, והכונה על העופות הבאים מארץ ברברייא. וכן בכ"י כרמולי נרשם בצדו, על מיני ברבריא „מיני עופות הבאים מברבריא", וגם המדרש לי לישועה, כי המאמר אשר הביא הערוך מן וי"ר חסר במדרש שלפנינו, ומצאתיו במדרש קהלת רבה, פ' קניתי עבדים, מה הוא וברבורים אבוסים, רבנן אמרי [נ"ל ר' ברכיה בש"ר יהודה אמר] מיני **ברברייה**, ר' ברכיה בש"ר יהודה אמר [נ"ל ורבנן אמרי] עוף גדול היה ומעולה ומשובח והיה עולה על שלחנו בכל יום ויום, ומהיכן הוא בא מברברייה ע"כ, עיניך הרואות הגי' שם ברברייה כאשר תקנתי. (לח) אר"י בר זבידא, עיין הערה ל"ה שהערותי, שחסר בתנחומא ובמדרש במ"ר מאמר שלם, ומכאן ולהלאה ישנו גם שם, גם נשנה המאמר הזה בש"ס ב"מ פ"ו ע"ב, אך בשם ר' יצחק. (לט) שבוי אחד, כ"ה

בילקוט

שנ' ואשר [היה] נעשה ליום אחד [ועם זה לחם הפחה וגו' (נחמיה ה' י"ח) מה לחם הפחה, (מא) ר' הונא ב"ר יוסי אמר (מב) קקבטון.

(מג) **תני** אין מביאין את המוגמר אלא לאחר הסעודה, (מד) כולם האורחין נהנין ממנו אלא הריח, (מה) כך הקב"ה אמר לישראל בני מכל קרבנות שאתם מקריבין לפני כלום איני נהנה מהם אלא הריח, שנאמר ריח ניחוח תשמרו להקריב לי במועדו (במדבר כ"ח ב'):

(מו) **צדיק** אוכל לשובע נפשו (משלי י"ג כ"ה) זה אליעזר עבד אברהם, שאמר לרבקה הגמיאני נא מעט מים מכדך, (בראשית כ"ד י"ז) גמיאה אחת, ובטן רשעים תחסר (משלי שם) זה עשו הרשע, שאמר ליעקב הלעיטני נא מן האדם האדום הזה, (בראשית כ"ה ל') (מז) א"ר יצחק ב"ר אליעזר, (מח) פער פיו אותו רשע כגמל, ואמר אנא פתחי לפומי ואנת הוי משלח ואזיל, (מט) כהדא דתנינן אין אוסרין את הגמל, ולא דורסים, אבל מלעיטים אותו.

ד"א צדיק אוכל לשובע נפשו, זו רות המואביה, דכתיב ותאכל ותשבע ותותר (רות ב' י"ד) ואם כן (נ) ש"מ תרתי, או ברכה שרתה על אותו צדיק, או ברכה

הערות ותקונים.

בילקוט פנחס, ובפסיקתא רבתי ד' פראג הנוסחא עפוי, ובד' שקלאב וברעסלויא עפוי, ובדפוס לבוב עשה הגאון מהרז"ו מלת עפוי לנוסחא ישנה, וגרס תחתיה שבוי, ומפרש שהיה מן הגולה שבא בשבי, והמפרש דפוס ברעסלויא כתב, שבוי, כי נחמיה היה שבוי אצל מלך ארתחשסתא ועבד אצלו, וראיתי בכ"י אקספארד בטעות שכוי אחד, וצ"ל שבוי, ונרשם שם בין שני חצאי עגולה „עפוי אחד". (מ) לחם הפחה, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, זה נחמין הפחה, וצ"ל נחמיה הפחה מלשון הכתוב ובימי נחמיה הפחה (נחמיה י"ב כ"ו), כאשר תיקן הגאון בעל זרע אפרים, ובילקוט פנחס נשמטה מלת הפחה, והנוסחא ואתה זה נחמיה, ובתנחומא חסר מאמר שלם והלשון משובש ומסורס, ר' נחמיה הפחה אומר לא היה יכולת בו לעמוד ואשר נעשה ליום אחד ברא לנו המעתיק אמורא חדש, אשר לא היה ולא נברא. ואחריו נמשך המעתיק במדרש במ"ר פ' פנחס, וגם חסר ג"כ התחלת המאמר, ובעל מ"כ הרגיש בטעותו, וכתב הג' נחמיה הפחה, והוא נחמיה בן חכליה וכו' וכו' ע"ש. (מא) ר' הונא ב"ר יוסי אמר, הפסיקתא רבתי ד' שקלאב וברעסלויא, ר' חונא בר יוקו, ובדפוס פראג ולבוב, הונא בר יוקו, ובכ"י אקספארד הונא בר ייקואל, ובילקוט פנחס חסר שם הדורש, ובערוך ערך בקבטין, הונא בר יקי. (מב) קקבטין, מובא בערוך ערך קקבטין בשם פסקא את קרבני, ומפרש לחם חם, והמוספי כתב ת"י סלי חורי (בראשית מ' ט"ז) סלי דרפתא קקבטין ע"כ, והמפרש הנקרא יונתן הביא בבראשית שם בשם הערוך לחם חר ר"ל שאוכלים אותה החורים שהם השרים עכ"ל והגי' זו נכונה והמפרש הפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא חשב שהוא כמו אוקבטין, וטעה, עיין להלן הערה נ"ז. (מג) תני, משנה ברכות מ"ג ע"ב, ופירש"י שהיו רגילים להביא לפניהם אחר אכילה אבקת רוכלין על האש במחתות לריח טוב ומברכין עליו בורא עצי בשמים, עכ"ל, ועיין יערוך ערך מגמר. (מד) כלום וכו' אלא הריח, בילקוט פנחס ואין לך דבר שכל האורחים נהנין ממנו אלא הריח, ועיין זרע אפרים סימן ב'. (מה) כך הקב"ה, זה חסר בפסיקתא רבתי, עד שנאמר, כי קפץ המעתיק מן הריח ראשון, עד הריח שני. (מו) צדיק אוכל, בתנחומא, ובמדרש במ"ר, מיוסד הדרש הזה על המקרא תשמרו להקריב לי במועדו, אשר הוא אצלנו פה סיום המאמר שלפניו, וגותה"ל תשמרו וגו' זש"ה צדיק אוכל לשובע נפשו, ובילקוט משלי רמז תתק"ן, מובא כאשר הוא לפנינו פה בפסיקתא, ומצויין בצדו ילמדנו, ובילקוט חיי רמז ק"ט, מובא בשם הפסיקתא, ונשנה גם כן במדרש משלי פי"ג. (מז) א"ר יצחק ב"ר אליעזר, כ"ה בפסיקתא רבתי, אבל בתנחומא, ובמדרש במ"ר ר' יצחק ב"ר זעירא, ובילקוט חיי רמז ק"ט, א"ר זעירא, ובכ"י אקספארד נאמר ג"כ אר"י ב"ר זעירא, ונרשם שם בין שני חצאי עגולה (ב"ר אליעזר). (מח) פער פיו, במדרש במ"ר פנחס הביא היפ"ת את הפסיקתא. ולזה המאמר כוון רש"י בראשית כ"ה ל' ועיין ב"ר פס"ג א"ר זעירא פער פיו אותו רשע כגמל כו'. (מט) כהדא דתנינן, משנה שבת קנ"ה ע"ב. (נ) ש"מ תרתי, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, הוא בשם ר' יצחק, ובתנחומא ובמדרש

במ"ר

ברכה שרתה במעיה של אותה צדקת, (נא) אבל ממה דכתיב ותאכל ותשבע ותותר, נראין הדברים שהברכה שרתה במעיה של אותה צדקת, ובטן רשעים תחסר, אלו אומות העולם, (נב) א"ר מאיר שאלני ר' דוסתאי מן כובכא, ואמר לי מהו ובטן רשעים תחסר, ואמרתי לו, גוי אחד היה בעירנו, ועשה סעודה לכל זקני העיר, וזימנני עמהם, והביא לפנינו מכל מה שברא הקב"ה בששת ימי בראשית ולא היה שולחנו חסר אלא (נג) אגוזי פרך בלבד מה עשה נטל את (נד) הטבלא מלפנינו, שהיתה (נה) יפה כששה ככרי זהב ושברה, ואמרתי לו מפני מה עשית כן, (נו) אמר לי אתם אומרים העולם הזה שלנו, והעולם הבא שלכם, ואם אין אנו אוכלים עכשיו (נז) מה נעשה, וקראתי עליו ובטן רשעים תחסר (משלי שם): (נח) **ד"א** צדיק אוכל לשובע נפשו, זה חזקיהו מלך יהודה, אמרו עליו ששתי אגודות של ירק וליטרא של בשר היו מעלין לפניו בכל יום. והיו ישראל (נט) מלעיגים, ואומרים זה מלך, ורצין (ס) בן רמליהו מלך יאי מלכות

לרצין

הערות ותקונים.

בנ"ר חסרים המלות האלה וכך הגי' שם ותאכל ותשבע ותותר שהברכה שרויה בפי של אותה צדקת, ובמדרש וי"ר פל"ד, ומדרש רות פ' ה' א"ר יצחק אבן שמעון מינה תרתין וכו' ע"ש בנ"כ, ובידי משה, וכן מובא בשם הפסיקתא בילקוט רות רמז תר"ד, ובילקוט משלי רמז תתק"ן, וכן נשנה במדרש משלי שם פי"ג כמו שהוא לפנינו. (נא) אבל ממה דכתיב וכו', זה חסר בפסיקתא רבתי ועיין בביאור הרז"ו סימן ל"ה, ונעלם ממנו במ"כ שהילקוט כוון להפסיקתא דילן, לא להרבתי, כי כאשר הביא מאמרים מהרבתי, מציין בצדו „פסיקתא רבתי". (נב) א"ר מאיר שאלני ר' דוסתאי מן כובכא. בפסיקתא רבתי, שאלתי את ר' דוסתאי אחד מן כוכבא אמר לו מה ובטן רשעים. צ"ל כמו שהוא לפנינו בפסיקתא דילן, וע"ש בביאור הגאון מהרז"ו. ובכ"י אקספארד נאמר א"ר מאיר שאלתי דוסתי מכובבא ונרשם שם בין שני חצאי עגולה, שאלתי את ר' דוסתיי מן כוכבה ע"כ, ובמדרש משלי פי"ג שאלני רבי דוסתאי מבי ישבאב, ובילקוט משלי שם רמז תתק"ן, שאלני ר' דוסתאי, בלי שם מקומו, ובתנחומא ובמדרש במ"ר נוסחא אחרת. והנה ראינו פה נוסחאות שונות אך הגי' כוכבא היא הנוסחא הנכונה, כאשר ראיתי בתבואות הארץ דף נ"ג ע"א שכתב וז"ל, בית שמש הוא הכפר כוכאב א"ל תאמ"א בפסיקתא רבתי פט"ז שאלתי את ר"ד מן כוכבה, ר"ל חכם אחד מן עיר כוכבה, והיא כוכאב א"ל תאמ"א המחבר עכ"ל. (נג) אגוזי פרך, בערוך ערך באדן פי' פרך שם מקום. ועל אודות המקום הזה ראה תבואות הארץ (דף נ' ע"ב) אולם בערך פרך פי' שנפרכין ביד ע"כ. וכן מצאתי בפסיקתא רבתי פי"א פסקא דיהודה וישראל רבים, אגוזי פרך שנפרך מעצמו, ודברי הפסיקתא רבתי מובא בתוס' יבמות פ"א ע"ב ד"ה פרך, ובתוס' זבחים ע"ב ע"ב ד"ה ה"נ, ובהר"ש ערלה פ"ג מ"ז ד"ה אגוזי פרך, ובאור זרוע הגדול ה' צדקה סימן א'. (נד) הטבלא, מלה רומית tabula לוח ושלחן. (נה) יפה כששה ככרי זהב, כ"ה בפסיקתא רבתי, ובמדרש משלי אבל בתנחומא, ובמדרש במ"ר, הנוסחא שוה יותר מששה ככרי כסף ובכ"י אקספארד יפה כששה ככר כסף, ובילקוט משלי רמז תתק"ן, שהיתה שוה בששה [ככרי] כסף, ומלת ושברה חסרה שם. (נו) אמר לי, בשם הגי', אמר לי, רבי. (נז) מה נעשה, שם הגי' אימתי אנו אוכלים, ור"ל לכך שברה מחמת צער שלא היתה סעודתו שלימה, ואמר אם אין אנו אוכלים עכשיו, אימתי אנו אוכלים. (נח) ד"א צדיק אוכל, מובא במדרש משלי פי"ג, ובילקוט משלי רמז תתק"ן בשם הפסיקתא, אבל בתנחומא, ובמדרש במ"ר, חסר מכאן עד סוף הפסקא, והתחל פה ענין אחר, ובילקוט פנחס, חסר מכאן עד ד"א צדיק כו' זה הקב"ה. (נט) מלעיגים, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובמדרש משלי, הגי' מליזין אחריו, וכן הביא הערוך ערך לז ג' בשם הפסיקתא, ופי' מלשון לזות שפתים. (ס) בן רמליהו, צ"ל ובן רמליהו, וכן יאי מלכות לרצין חסר „ובן רמליהו", והיינו פקח. ויותר נכון להגיה שצ"ל יאי מלכות לפקח ובילקוט משלי שם ובטן רשעים תחסר זה פקח בן רמליהו שהיה אוכל שלש מאות גוזלות בקנוח סעודה. ובש"ס סנהדרין (צ"ד ב') א"ר יוחנן מאי דכתיב מארת ה' בבית רשע ונוה צדיקים יבורך. מארת ה' בבית רשע, זה פקח בן רמליהו שהיה אוכל מ' סאה גוזלות בקנוח סעודה, ונוה צדיקים יבורך זה

חזקיהו

לרצין, ההי"ד יען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט [ומשוש את רצין ובן רמליהו] (ישעיה ח' ו'), (סא) בר קפרא אמר חזרנו על כל המקרא, ולא מצאנו מקום ששמו לאט, אלא זה חזקיהו מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל במקוה של מ' סאה, מנין לאט, (סב) (כך הוא עולה) אמר להם הקב"ה לישראל (סג) אתם אוכלים בעיין, לכן הנני מעלה (סד) אתכם (שם שם ז'):

(סה) **ד"א** ובטן רשעים תחסר, זה מישע מלך מואב, דכתיב ביה, ומישע מלך מואב היה נוקד, (מ"ב ג' ד') מה (סו) נוקד, רועה. והשיב למלך ישראל מאה אלף כרים, ומאה אלף אילים (סז צמד, (שם) רב אבא בר כהנא אמר (סח) פרובטיא:

(סט) **ד"א** צדיק אוכל לשובע נפשו, זה (ע) מלכות בית דוד, ובטן רשעים תחסר, אלו (עא) מלכי מזרח. (עב) ר' יודן ורב הונא, ר' יודן אמר מאה צאן היה עולה לכל אחד ואחד בכל יום, (עג) ורב הונא אמר, אלף צאן הי' עולה לכל אחד ואחד בכל יום:

(עד) **ד"א** צדיק אוכל לשובע נפשו, זה הקב"ה, אמר להם הקב"ה לישראל מכל הקרבנות שאתם מקריבים לפני כולם אני נהנה מהם אלא הריח, שנ' ריח נחוח תשמרו להקריב לי במועדו (במדבר כ"ח ב'):

(עה) **אתה** צוית פקודיך לשמור מאוד (תהלים קי"ט ד') והיכן צוה (עו) בחומש הפקודים

הערות ותקונים.

חזקיהו מלך יהודה, שהיה אוכל ליטרא ירק בסעודה, ודברי הפסיקתא פה היה מקור לפרש"י בישעיה ח' ו' שכתב וז"ל, שרצו למרוד בחזקיהו שמאסו בו על שראוהו שלא היה נותר בשולחן מלכים, אלא אוכל ליטרא ירק, ועוסק בתורה, עליו נאמר צדיק אוכל לשובע נפשו, וראו את פקח בן רמליהו, אוכל ארבעים סאה גוזלות בקינוח סעודה, והיו מליזין על חזקיהו, ואומרין זה הגון להיות מלך, אין זה מלך, אלא רצין ובן רמליהו היו ראויין למלוך בחייהן, וזהו ומשוש את רצין וגו'. אמר להם הקב"ה, אוכלים אתם מתאוים אני מביא עליכם אוכלין הרבה, הנה ה' מעלה עליכם וגו' את מי הנהר העצומים תחת מי השילוח החלשים והנוחים עכ"ל. (סא) בר קפרא, מובא בערוך ערך לאט, וגורס ר' שמעון בן לקיש. (סב) כך היא עולה, המלות האלה אינן לא בכ"י אקספארד, ולא במדרש משלי, ולא בפסיקתא רבתי, לכן שמתי עליהן מסגרת, והוא הוספה חיצונית. (סג) אתם אוכלין בעיין, ר"ל אתם תפנים אנשים שאוכלים הרבה אבל במדרש משלי, לא הבין המעתיק כוונת מלת בעיין, ועשה ממנה מלת ושבעים שלא כדת. (סד) הנני מעלה אתכם, נ"ל מעלה עליכם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור וגו' (ישעיה ח' ז') ולזה כוון רש"י עיין לעיל הערה ס'. (סה) ד"א ובטן רשעים, מלת ד"א בטעות היא, כי זה הוא השלמת הדרש על סיפא דקרא צדיק אוכל, גם איננה בכ"י אקספארד, ולא בפסיקתא רבתי ומפרש משלי, ואולם כאשר העירותי לעיל הערה ס' שם בילקוט משלי סיים ובטן רשעים תחסר זה פקח בן רמליהו כו'. ויש לומר שהיו כן גם בפסיקתא. וא"כ נכון מלת ד"א. (סו) נוקד רועה, עיין מ"ש בפסקא שקלים הערה מ"ח. (סז) צמד, וכ"ה בכ"י אקספארד, וצ"ל צמר. (סח) פרוטטיא, בפסיקתא רבתי דפוס פראג פרונטוי, אבל בדפוס שקלאב וברעסלוי פרומטו, וכתב המפרש שלא מצא פירושו בערוך, ואלו ידע שהמלה מוטעת היא, וצ"ל פרונטוי, היה מצא אותה בערוך ערך פרנטא, בשם פסקא את קרבני, וכבר באורתיה בהערה כ' לפסקא שקלים. (סט) ד"א צדיק זה מלכות ב"ד, זה חסר בפסיקתא רבתי, וישנו בכ"י אקספארד ובמדרש משלי, ובילקוט משלי שם. (ע) מלכות בית דוד, בכ"י אקספארד מלכי ישראל ומלכי בית דוד. (עא) מלכי מזרח, בילקוט מוסף ומערב. (עב) ר' יודן, המאמר הזה איננו במדרש משלי, ולא בילקוט משלי שם רמז תתק"ן, ובפסיקתא רבתי חסר כל המאמר, מן ד"א צדיק זה מלכות ב"ד, עד ד"א השני, ונמצא גם בכ"י אקספארד. (עג) ורב הונא, בכ"י אקספארד ור' הונא. (עד) ד"א צדיק וכו' זה הקב"ה, פה שב בעל הילקוט בפי' פנחס אל דברי הפסיקתא, אחרי אשר פסח עליה עד כה, והתחלת המאמר ישנו במדרש משלי, ובילקוט משלי רמז תתק"ן. (עה) אתה צוית, מובא בילקוט פנחס שם, ובילקוט תהלים רמז תתע"ו בשם הפסיקתא. (עו) בחומש הפקודים,

הפקודים. לשמור מאוד (שם) שנאמר תשמרו להקריב לי במועדו (במדבר שם) (עז) היא הפרשה כאן ולמה הוא אמורה ושונה (עח) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. ר' יהודה אומר, לפי שהיו ישראל [אומרים] לשעבר היו נוהגים המסעות, ונוהגים התמידים, פסקו המסעות פסקו התמידים. אמר הקדוש ברוך הוא למשה, לך אמור להם לישראל שיהו נוהגים בתמידין, ור' נחמיא אמר לפי שהיו ישראל (עט) מגלגלין בתמידים, (פ) אמר הקב"ה למשה לך אמור להם (פא) שלא יגלגלו בתמידים. ורבנן אמרי, (פב) להלן לתמיד, וכאן למעשה. (פג) ר' אחא בש"ר חנינא אמר, (פד) לפי שהיו ישראל אומרים לשעבר היינו מקריבין קרבנות, ומתעסקים בהם, (פה) עכשיו שאין אנו מקריבים קרבנות מה להתעסק בהם, אמר להם הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים בהם, כאלו אתם מקריבים קרבנות. (פו) רב הונא אמר תרתי, אין כל הגליות (פז) מתכנסות אלא בזכות (פח) המשניות, שנ' (פט) גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם (הושע ח' י'). רב הונא אמר חורי, כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים בכל מקום מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה (מלאכי א' י"א) וכי יש מנחה טהורה בבבל, אלא אמר הקב"ה הואיל ואתם (צ) מתעסקים בהם כאלו אתם מקריבים קרבנות. (צא) ושמואל אמר, ואם נכלמו מכל אשר עשו צורת הבית (יחזקאל מ"ג י"א) וכי יש צורת הבית עכשיו, אלא אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים בו כאלו אתם בונים אותו. (צב) א"ר איסאי, מפני מה מתחילין התינוקת לקרוא בתורת כהנים, יתחילו מבראשית, אלא אמר הקב"ה מה הקרבנות טהורים

הערות ותקונים.

כן נקרא ספר במדבר, והכוונה לפ' צו את בני ישראל (במדבר כ"ח ב'). (עז) היא הפרשה כאן, נ"ל הפרשה האמורה להלן, היא הפרשה האמורה כאן, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט פנחס, ותהלים, והשונה באלת להלן, על פ' תצוה (שמות כ"ט ל"ח). (עח) ר' יהודה, בילקוט תהלים, חסר מכאן עד ר' אחא בש"ר חנינא. (עט) מגלגלין וכו' יגלגלו, כ"ה בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט פנחס, ובכלם בטעות, וצ"ל מלגלגין, וכן ילגלגו, וכן העיר הגאון מהרז"ס, והמפרש ד' ברעסלויא, אך מ"ש שבילקוט פנחס הגי' מלגלגין לפנינו גם בילקוט שם, בטעות מגלגלין. (פ) אמר הקב"ה למשה, בילקוט פנחס כתב מלת „וכו'" אחר מלת למשה, ופסח על סיום המאמר עד ר' אחא. (פא) שלא יגלגלו, עיין הערה ע"ט. (פב) להלן לתמיד, נ"ל לתלמוד, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, וכתב הגאון מהרז"ס סימן כ"ד, לתלמוד בכדי להגדיל תורה בעוד שלא הקריבו הקרבנות. (פג) ר' אחא בש"ר חנינא אמר, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט פנחס, נאמר בש"ר חנינא בר פפא, ובילקוט תהלים רמז תתע"ו ר' אחא בשם ר' אחא בר פפא, נ"ל בש"ר חנינא בר פפא. גם נשנה המאמר הזה במדרש וי"ר פ"ז, וגם שם הנוסחא בר פפא. ומובא גם בילקוט צו רמז תע"ט בשם מדרש וי"ר, ובילקוט גם שם בטעות, ר' אחא בשם ר' אחא בר פפא. (פד) לפי שהיו ישראל אומרים, כ"ה בפסיקתא רבתי, אבל בכ"י אקספארד, ובוי"ר פ"ז, ובילקוט פנחס, הגי' שלא יהי' ישראל אומרים, ובתנחומא סוף פ' צו ד"ה צו את אהרן, הלשון ברחבה קצת. (פה) עכשיו שאין אנו מקריבין קרבנות מהו להתעסק, בוי"ר עכשיו שאין קרבנות להתעסק בהם. וטעות הוא וצריך לתקן שם כמו שהוא לפנינו. (פו) רב הונא, בכ"י אקספארד ר' הונא. (פז) מתכנסות, בכ"י אקספארד מתקבצות. (פח) המשניות, ששונין הלכות קרבנות. וכן פי' המ"כ. (פט) גם כי יתנו, דריש מלשון ארמי כי ושננתם מתורגם ותתנינון, ובהדיא אמרינן בגמרא ב"ב דף ח' ע"א אמר עולא פסוק זה בלשון ארמי נאמר ע"ש. (צ) מתעסקים בהם, ר"ל בפרשת הקרבנות, וכ"ה בילקוט צו בשם מדרש וי"ר, אבל בוי"ר עצמו, הגי' וכי יש מנחה טהורה וקמיצה והקטרה בבבל, אלא איזו זו משנה, אמר הקב"ה הואיל ואתם מתעסקים במשנה, מזה תראה שהמעתיקים עשו במדרשים כאות נפשם. ועיין במנחות דף ק"י ע"א, כעין דרשה זו על הפסוק הזה. (צא) ושמואל אמר, כ"ה בוי"ר, ומובא גם בילקוט יחזקאל רמז שפ"ו בשם הפסיקתא, וע"ש מה שהביא בשם הילמדנו במאמר שלפני זה, אבל בילקוט פנחס חסר המאמר הזה. (צב) א"ר איסאי, בויקרא רבה ובילקוט צו, א"ר אסי, ובילקוט פנחס א"ר דוסי, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי א"ר יוסי

טהורים, והתינוקת טהורים, יבואו טהורים ויתעסקו בטהורים. רב אבא בר כהנא ור' חנין תרויהו בש"ר עזריה (צג) דכפר חטייא אמרו, משל למלך שהיו לו שני (צד) מגרסין, בשל לו האחד תבשיל ואכלו, והיה ערב לו, בשל לו השני ואכלו והיה ערב לו, ואין אנו יודעים איזה מהם ערב לו ביותר, אלא ממה שהוא מצוה את השני, וא"ל כתבשיל הזה עשה לי, אנו יודעין של שני ערב לו ביותר, כך נח הקריב קרבן להקב"ה וערב לו, שנאמר וירח ה' את ריח הניחוח, (בראשית ח' כ"א) וישראל הקריבו קרבן והיה ערב לו להקב"ה, אבל אין אנו יודעים איזה מהם ערב לו ביותר כשאמר צו את בני ישראל ואמרת וגו' ריח ניחוח תשמרו להקריב לי במועדו (במדבר כ"ח ב') (צה) אנו יודעין ששל ישראל ערב לו ביותר. ר' אבין אמר תרתי, משל למלך שהיה (צו) מיסב על (צז) הקוביטין שלו, והבניסו תבשיל ראשון אכלו והיו ערב לו, וכן השני ואכלו וערב לו, התחיל (צח) ממחה בקערה, כך עולות מחים אעלה לך (תלים ס"ו ט"ו) כעולות מחים אעלה לך, כזה שהוא ממחה את הקערה. ר' אבין אמר חורי, משל למלך שהיה מהלך בדרך, והגיע (צט) לבורגנין אחד, ואכל ושתה שם, הגיע לבורגנין שני ואכל ושתה ולן

הערות ותקונים.

יוסי, ובתנחומא בו א"ר אסיא, ושם הלשון ברחבה ע"ש. (צג) דכפר חטייא, שם הכפר הזה נזכר בש"ס (חגיגה ה' ב') ר' יעקב איש כפר חיטייא, ובב"ר פס"ה ועליו אמרו בירושלמי מגילה פ"א ה"א, וערי מבצר, הצדים (יהושע י"ט ל"ה) הצדים היא כפר חיטייא, וכתב בעל תבואות הארץ (בד נ"ט ע"ב) למערב טבריה נוטה מעט לצפונה בערך ב' שעות הכפר חיטין Chittin. (צד) מגרסין, כ"ה בכ"י אקספארד, ובוי"ר, ובילקוט פנחס, אבל בפסיקתא רבתי, בטעות מרגיפין, ובערוך ערך מגרס, כתב וז"ל, ובפסחים [צ"ל ובפסיקתא או ובפסקא. אך לפני המעתיק היה כתוב **ובפס'** והגיה במקומה **ובפסחים**] את קרבני לחמי, משל למלך שהיה לו שני מגרוסין, בישל הראשון לו תבשיל ואכלו וכו' פי' בל"י *μάγειρος* קורין למבשל עכ"ל. (צה) אנו יודעים שבשל ישראל ערב לו, בוי"ר פ"ז נוסף אחר זה הה"ד וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות (מלאכי ג' ד') כימי עולם, כימי משה, וכשנים קדמוניות, כשני שלמה, רבי אומר כימי עולם כימי נח, וכשנים קדמוניות, כימי הבל, שלא היתה ע"ז בימיו ע"כ, וההוספה הזאת היא מספרא פ' שמיני, (סימן כ"ג) וכן מצאתי המאמר בסוף מדרש איכה רבתי פ' השיבנו, ובמדרש שם מסיים, כימי עולם זה משה דכתיב ויזכור ימי עולם משה עמו (ישעי' ס"ג י"א), כימי עולם כימי נח דכתיב כי מי נח זאת לי (שם נ"ד ט') ע"כ, ודרש כי מי תיבה אחת, וכן ת"י שם כימי עלמא, ומה שאמרו וכשנים קדמוניות כשנת הבל שלא היתה ע"ז בימיו, הביא ידידי הרב הגאון הגדול מהרמ"ל מלבים נ"י בספרא שם בפי' התורה והמצוה בשם הרמ"א בס' תורת העולה שהפי' לפמ"ש הרמב"ם ז"ל שהיה מצות הקרבנות נגד עובדי עכו"ם וזה לא שייך בימי הבל שאז היה הקרבן סגוליי בעצמו להתקרב לפני ה'. (צו) מיסב, המלה הזאת חסרה בפסיקתא רבתי. (צז) הקוביטון, כ"ה גם בפסיקתא רבתי, והמפרש ר' ברעסלויא, נבוך בהוראת המלה, והגאון בעל זרע אפרים רצה להגיה קובטין. אולם הגירסא הנכונה היא אקוביטון, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובוי"ר, ובילקוט פנחס, כי האל"ף היא שרשית, והיא מלה רומית **Accubitum** (קאנאפעע) ובילקוט בו בשם מדרש וי"ר, בטעות קנבטין, ובערוך ערך קבטין הביא וז"ל, בוי"ר ריש בו ובפרשת [צ"ל ובפסקא] דאת קרבני לחמי, למלך שהיה מיסב על קובטין, והוא כסא שיש לו סמוכות מכל צד וכו', אבל המוספי בערך אקוביטון הביא גירסת הוי"ר, אקוביטון כמו שהוא לפנינו, וכאשר ראוי להיות גם בפסיקתא שלפנינו. (צח) ממחה, כ"ה בכ"י אקספארד, ובוי"ר, ובילקוט פנחס, אך בפסיקתא רבתי הלשון משובש, והמאמר הזה מובא בערוך ערך מ"ח ד', וז"ל בפסוק [צ"ל בפסקא] את קרבני, הכניסו לו תבשיל ואכלו וערב לו, והתחיל ממחה בקערה, הה"ד עולות מחים אעלה לך ע"כ. (צט) לבורגנין, בכ"י אקספארד, ובוי"ר, ובילקוט פנחס, לבורגין, ובילקוט בו רמז תע"ט בשם וי"ר, טעות נפלא **לכור דגן** צ"ל **לבורגן** ובערוך ערך ברגן, הביא וז"ל, בסוף פסקא דאת קרבני לחמי הגיע לבורגן הראשון, פי' בתים שעושים מחוץ לעיר ושם מוכרים מזונות לעוברים ושבים ובלע"ז בורג"ו **Borgo** עכ"ל

(ק) ולן שם, (קא) ולמה אמר על העולה (ויקרא ג' ה') זאת תורת העולה (שם ו' ב') היא העולה, (שם) אלא מלמד שהעולה כולה כליל למזבח: כבשים בני שנה (במדבר כ"ח ג') בית שמאי אומרים, כבשים שהם כובשין עונותיהם של ישראל, כמד"א ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו (מיכה ז' י"ט) ובית הלל אומרים, כל דבר שהוא נכבש סופו לצוף, אלא כבשים (קב) שהם מכבסין עונותיהם של ישראל, ועושין אותם כתינוק בן שנתו שהוא נקי מכל חטאת: שנים ליום (במדבר שם) (קג) כנגד היום, שנים ליום, (קד) בגלל היום, שנים ליום, (קה) פרקליט לאותו היום שכתוב בו, והיה לי אמר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגולה (מלאכי ג' י"ז). שנים ליום, (קו) שהם נשחטים לשם היום, שנים ליום, שיהא יודע איזה נשחט בשחרית, ואיזה נשחט בין הערבים: עולת תמיד (במדבר שם) (קז) א"ר יודן ב"ר סימון, מעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עון, הא כיצד תמיד של שחר (קח) מכפר על עבירות שנעשו ביום, ושל בין הערבים מכפר על עבירות שנעשו בלילה, שנאמר (קט) צדק ילין בה (ישעיה א' כ"א):

(קי) ר' יודן ב"ר סימון אמר בש"ר יותנן, ג' דברים שמע משה מפי הגבורה ונבהל ונרתע לאחוריו, בשעה שאמר (קיא) ועשו לי מקדש (שמות כ"ה ח'), (קיב) א"ל הקב"ה לא כשם שאתה סבור אלא עשרים קרש בצפון, ועשרים

בדרום

הערות ותקונים.

עכ"ל, ובמעשרות פ"ג מ"ז, כתב הרמב"ם הנורגנין, הם כמו מגדלים, עשוין לשמור הדרכים עכ"ל, וגם בלשון ערבי נר"נ פתרונה כן. (ק) ולן שם, זה לאות ולמופת כי מנא הנורגנן השני תן בעיניו. (קא) ולמה אמר, בכ"י אקספארד, ובילקוט שם, כך למה הוא מתנה על העולה וכו'. ובמדרש וי"ר פ"ז כך במה שהוא מתמה [נ"ל מתנה] על העולה וכו', ופי' במה שחזר ושנה עליו כמה פעמים, ועיין זרע אפרים סימן נ'. (קב) שהם מכבסין עונותיהם, פה חסר כמד"א אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו בן עזאי אומר כבשים בני שנה שמכבסים עונותיהם של ישראל ועושים כו', כי דלג המעתיק, מן ישראל א', עד ישראל ב', והגהתי זאת עפ"י כ"י אקספארד, וילקוט פנחס. ופסיקתא רבתי גם הערוך ערך כבש ד', הביא את המאמר הזה בשם הפסיקתא, כאשר תקנתי, ועוד הביא שם מאמר הילמדנו (הנאבד מאתנו) וז"ל ב"ש אומרים כבשים שהן כובשין את העונות ויו"כ בא ומכפר. אמרו להן ב"ה אעפ"י שכתוב כבשים אנו קוראים כבסים שהן מלבינין עונותיהם של ישראל כשלג, שנאמר כבסי מרעה לבך עכ"ל. ולפי גירסת הילמדנו נכון מאד מה שלא הקשו ב"ה גם בשם כל דבר שהוא נכבש סופו לצוף כמו שאלו ב"ה לפנינו בפסיקתא, כי לפי הילמדנו, ב"ש אומרים שהם נכבשים רק עד יו"כ, ויו"כ בא ומכפר. (קג) כנגד היום, המלות האלה ליתא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי. וכך הנוסחא שם שנים ליום, בגלל היום, שנים ליום. פרקליט ליום. (בכ"י אקספארד לאותו היום) ועיין בירושלמי ברכות פ"ד ה"א, שנים ליום, חובה ליום. שני פרקליטין ליום. ועיין בזרע אפרים סימן ע"ב. (קד) בגלל היום, בילקוט פנחס שנים [ליום] בגלל היום, ול"ב בגלל פי' זהר. (קה) פרקליט, מורגל בדרז"ל והמלה יונית παράκλητος, סניגור מלמד זכות (פערטהיידיגער). (קו) שהם נשחטים לשם היום, בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, שהם נשחטים עליהם לשם היום, ועיין בזרע אפרים סימן ע"ה. (קז) א"ר יודן ב"ר סימון, נשנה לעיל פסקא דהחודש, ת"כ להלן בפסקא דאיכה, וע"ש בהערותי, גם מובא במדרש שה"ש סוף פ' לסוסתי ברכבי פרעה, ורש"י בפירושו (ישעי' א' כ"א) כוון למאמר הפסקא דאיכה. (קח) מכפר על עבירות שנעשו ביום. ושל בין הערבים מכפר על עבירות שנעשה בלילה, הלשון משובש וצ"ל תמיד של שחר מכפר על עבירות שנעשה בלילה. ושל בין הערבים מכפר על עבירות שנעשה ביום. (קט) צדק ילין בה, עיין לעיל בפסקא דהחדש הערה רל"ב. (קי) ר' יודן ב"ר סימון, ישנו למעלה בפסקא כי תשא, וע"ש בהערה קנ"ח. (קיא) ועשו לי מקדש אחר זה חסר, אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע כתיב הנה שמים ושמי השמים לא יכלכלוך ואתה אומר ועשו לי מקדש, אמר לו הקב"ה משה וכו', כמו שהוא לנכון לעיל בפסקא שקלים, ובכ"י אקספארד. (קיב) א"ל הקב"ה לא כשם. מכאן עד סוף הפסקא, קצר המעתיק בכ"י אקספארד. וכתב „אחר קיטעא דבנת [נ"ל דכוותא]

כי

בירום, ושמונה במערב, ואני יורד שם ומצמצם שכינתי ביניהם למטה, כדכתיב ונועדתי לך שם, (שם שם כ"ב) יכן בשעה שאמר, ונתנו איש כופר נפשו לה' (שם ל' י"ב) אמר משה רבש"ע ומי יוכל ליתן כופר נפשו, והא כתיב אח לא פדה יפדה איש ויקר פדיון נפשם, (תהלים מ"ט ח' ט') א"ל לא כשם (קיג) שאתה סבור, אלא כבשים בני שנה שנים ליום (במדבר כ"ח ג') ולא שניהם בבת אחת, אלא אחד בשחרית, ואחד בין הערבים, שנאמר את הכבש אחד תעשה בבקר וגו' (שם שם ב'). (קיד) רב הונא בשם רב אמר, שדי לא מצאנוהו שגיא כח, (איוב ל"ז כ"ג) לא מצאנוהו כח גבורתו של הקב"ה, לפי שאין הקב"ה בא (קטו) בטרחות על ישראל, וכיון ששמע משה כן, התחיל משבח לישראל ואמר להם, אשרי העם שככה לו וגו' (תהלים קמ"ד ט"ו), אשרי שאל יעקב בעזרו (שם קמ"ו ה'):

חסלת פסקא את קרבני.

הערות ותקונים.

כי תשא". (קיג) שאתה סבור אלא כבשים, פה נשמט מאמר ארוך בשגגת המעתיק, וכצ"ל לא כשם שאתה סבור [אלא זה יתנו כזה יתנו א"ר מאיר כמין מטבע של אש הוציא הקב"ה מתחת כסא הכבוד והראהו למשה, ואמר לו זה יתנו, כזה יתנו, ובשעה שאמר ריח ניחוח תשמרו להקריב לי במועדו, אמר משה לפני הקב"ה רבון העולמים, אם אני מכנים כל חיות שבעולם יש בהם כדי העלייה אחת, או כל העצים שבעולם יש בהם כדי הבערה אחת, דכתיב (ישעיה מ' ט"ז) ולבנון אי די בער וחיתו אין די עולה, א"ל הקב"ה משה לא כשם שאתה סבור] אלא בכבשים וכו', וכן הוא לנכון בפסיקתא רבתי, ולמעלה בפסקא שקלים. (קיד) רב הונא בשם רב, נשנה בירושלמי ברכות פ"ט ה"א, ועיין לעיל בפסקא שקלים הערה קס"ו וקס"ז, ועיין בתנחומא פנחס, יש דרש ארוך על המקרא הזה, ועיין שמ"ר ריש פל"ד. (קטו) בטרחות, כ"ה למעלה סוף פסקא כי תשא, גם בפסיקתא רבתי ובשמ"ר פל"ד.

פסקא ז'.

ויהי בחצי הלילה.

(א) ויהי בחצי הלילה (שמות י"ב כ"ט) (ב) ר' תנחום דמן יפו (ג) בש"ר נחוניא פתח, ואחשבה לדעת זאת עמל היא בעיני, (תהלים ע"ג ט"ז) אמר דוד אין כל בריה יכולה לעמוד על חצי הלילה, אלא הקב"ה בלבד, אבל אני עמל הוא בעיני, ולפי שאין בריה יכולה לעמוד על חצי הלילה, אלא הוא לפיכך כתיב ויהי בחצי הלילה וה' הכה וגו' (שמות י"ב כ"ט), (ד) אבל משה אמר כחצות הלילה (שם י"א י"ד):

ר'

הערות ותקונים.

(א) ויהי בחצי הלילה, היא הקריאה לפסח עיין מגילה ל"א ע"א. (ב) ר' תנחום, גם הפסקא הזאת הובאה בעצם תומה אל תוך הפסיקתא רבתי פי"ז, באשר כי היה חסר בפסיקתא רבתי איזה פסקות והשלימה המעתיק מן הפסיקתא דילן, והפסקא הזאת חסרה בכ"י אקספארד, ועיין הערה א' לפסקא פרה שהפסקא הזאת היא מהחמשה פסקות החסרות בכ"י של הרשד"ל, והשלמתי החסרון מכ"י כרמולי, ועיין גם בהערה קכ"ט בפסקא זכור. (ג) בש"ר נחוניא, בפסיקתא רבתי בש"ר מנא דקיסרין. (ד) אבל משה אמר

(ה) ר' אבא בר כהנא פתח. אני ה' הוא שמי, (ישעיה מ"ב ח'), אמר הקב"ה אני ה' הוא שמי שקרא לי אדם הראשון, הוא שמי שהתניתי ביני לבין עצמי, הוא שמי שהתניתי ביני למה"ש: וכבודי לאחר לא אתן (שם) ר' מנחמן בש"ר אבין, (ו) אלו הנשארים, ר' נחמן בש"ר מני אמר אין כל בריה יכולה להבחין בין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור, אלא הקב"ה, אבל אני (ז) עמל היא בעיני.

(ח) **מקים** דבר עבדו, (ישעיה מ"ד כ"ו) רבי ברכיה בש"ר לוי אמר, (ט) מי שהוא מקים דבר עבדו, ועצת מלאכיו ישלים (שם) (י) אין אנו יודעים שהוא האומר לירושלים תושב (שם) אלא מלאך אחד נגלה אל יעקב אבינו ואמר לו, לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל וגו' (בראשית ל"ב כ"ח) (יא) חזר ונגלה הקב"ה על יעקב אבינו לקיים גזירתו של אותו מלאך, שנ' ויאמר לו אלהים שמך יעקב וגו', (שם ל"ה י') ירושלים שכל הנביאים מתנבאים עליה (יב) עאכ"ו: (יג) ד"א מקים דבר עבדו זה משה, כדכתיב לא כן עבדי משה וגו' (במדבר י"ב ז'), ועצת מלאכיו ישלים, זה משה, שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (שם כ' י"ו), א"ל הקב"ה למשה לך אמור להם לישראל ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, הלך משה ואמר לישראל כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים, (שם י"א ד') ואמר הקב"ה למשה כבר הבטחתיך ואמרתי לך לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב ז') יהיה משה כמכזב (יד) אלא מה משה אומר כחצות הלילה, אף אני כחצות הלילה לפיכך כתיב, ויהי בחצי הלילה:

חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קי"ט ס"ב), (טו) ר' פנחס בש"ר אלעזר בר מנחם אמר, מה היה דוד עושה היה נוטל נבל וכנור, ונותנו מראשותיו, ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם, (טז) והיו חכמי ישראל שומעין את קולו, ואומרים מה דוד מלך ישראל עוסק בתורה, אנו עאכ"ו, ונמצאו כל ישראל עוסקים בתורה

על

הערות ותקונים.

אמר כחצות הלילה, הדברים האלה אינם בפסיקתא רבתי, וצריך לתקן שם ע"פ הפסיקתא דילן. (ה) ר' אבא בר כהנא פתח, המאמר הזה ישנו לעיל בפסקא פרה, ושם גם בפסיקתא רבתי, הוא בשם ר' אחא. וכן ראיתי בב"ר פי"ז א"ר אחא אני ה' הוא שמי, הוא שמי שקרא לי אדם הראשון ע"כ, וגם במדרש במ"ר פי"ט, ובמדרש קה"ר פ' כל זה נסיתי, נשנה המאמר הזה וחסר שם האומר. (ו) אלו הנשארים, בפסיקתא רבתי אלו השדים, ופי' הגאון בעל זרע אפרים שהם כבוד להקב"ה שעושים בהם שליחותו, וכדאמרינן תועפות אלו מה"ש ראם אלו השדים עכ"ל, וזה דחוק, ויותר נכון שכוונת הדורש על מלת **לאחר** עיין ערכי הכנויים ערך אחר. (ז) עמל הוא בעיני, בפסיקתא רבתי נוסף, ולפיכך ויהי בחצי הלילה והכונה על סיפא דקרא וה' הכה כל בכור. (ח) מקים דבר עבדו, מובא בב"ר פע"ח ופפ"ב ע"ש. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, במעריב ליל שני של פסח, ליל שמורים טוב הסכים על ידו מקים דבר עבדו. (ט) מי שהוא מקים, כ"ה בפסיקתא רבתי. ובב"ר פע"ח משהוא מקים, ושם פפ"ב משמקים, ועיין ילקוט ישעיה רמז שכ"ג. (י) אין אנו יודעים, עיין מ"כ בב"ר פע"ח. (יא) חזר ונגלה, בב"ר שם ועצת מלאכיו ישלים שנגלה הקב"ה וכו'. (יב) עאכ"ו, שיקיים דברי נביאיו, כן סיים בב"ר פפ"ב. (יג) ד"א מקים, מובא בילקוט בא רמז קפ"ו בשם הפסיקתא, ובילקוט ישעיה רמז שכ"ג, ומה שרשם שם בצדו תנחומא, ט"ס הוא כי איננו בתנחומא, גם מובא בשמות רבה פי"ח, אך ההתחלה שם, א"ר אבהו זה משה, וסיום המאמר הוא בשנוים ונוספות. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן במעריב ליל שני של פסח, בנועץ עצת מלאכיו השלים בהגלות, ע"ש בביאור מהרו"ו היידנהיים ז"ל. (יד) אלא מה משה, עיין שמ"ר שם. (טו) ר' פנחס, נשנה בירושלמי ברכות פ"א ה"א, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב (ובטעות שם רבי בשם רבי אלעזר אמר וצ"ל כמו שהוא לפנינו ובירושלמי) ובמדרש איכה פ' צעק לבם (והמדפיסים טעו שם והבינו אעירה שחר באותיות גדולות כאלו הוא מאמר חדש ונעלם מהם שמוסב למאמר שלפניו) גם מובא במדרש רות ריש פ"ו, ובמנורת המאור סימן ר"ת בשם הפסיקתא. (טז) והיו חכמי ישראל שומעין את קולו. בירושלמי שם הגי' כדי שישמעו חבירי תורה, ומה היו חבירי תורה

אומרים

על ידו, (יז) א"ר לוי חלון היתה פתוחה ע"ג מיטתו של דוד לרוח צפון, והיה הכנור תלויה כנגדה, והיתה רוח צפונית יוצא בחצי הלילה ומנשבת בה, והיה הכנור מנגן מאליו, דכתיב והיה כנגן המנגן, (מ"ב ג' י"ו) (יח) בנגן המנגן אין כתיב כאן, אלא כנגן, הכנור מנגן מאליו, והיו כל ישראל שומעין את קולו, ואומרים מה דוד מלך ישראל עוסק בתורה, אנו עאכ"ו ונמצאו כל ישראל עוסקים בתורה, והוא שדוד אומר עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נ"ז ט'): (יט) איתער כבודי מן קדם איקריה דברייה וליה איקרי חשוב כלום מן קדם איקריה דברייה: אעירה שחר, (כ) אנא מעורר שחרא, ושחרא לא הוי מעורר לי, והיה יצרו מרגיזו ואומר לו דוד דרכן של מלכים השחר מעוררם, ואתה אומר אעירה שחר, וכן דרכן של מלכים להיות ישנים עד ג' שעות ואתה אומר חצות לילה (שם קי"ט ס"ב): ומהו על משפטי צדקך, על משפטים שהבאת (כא) על או"ה ועל צדקה שעשית והבאת (כב) עם שרה זקנתי, שנא' וינגע ה' את פרעה וגומר (בראשית י"ב י"ז):

ד"א על משפטי צדקך, על משפטים שהבאת על או"ה, ועל צדקה שהבאת ועשית (כג) עם זקני, ועם זקנתי, שאילו (כד) השאיל לה קללה אחת (כה) מלמטן, מהיכן הייתי עומד, אלא (כו) נתת בו ברכה, שנאמר ברוכה את לה' בתי (רות ג' י').

(כז) ד"א על משפטי צדקך, על משפטים שהבאת על מצרים, ועל הצדקה שעשית עם

הערות ותקונים.

אומרים ומה אם דוד המלך עוסק בתורה אנו עאכ"ו. (יז) א"ר לוי חלון וכו', בש"ס בבלי (ברכות ג' ב') נאמר בסגנון אחר, א"ר אחא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא, כנור הי' תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, ההבדל בין הבבלי והפסיקתא שהיא אגדת א"י הוא כן, לפי דברי הבבלי הי' נגון הכנור בחצות לילה על דרך פלא. אולם לפי הפסיקתא היה זה מעשה חושב בדעת והשכל כי נתלה הכנור נגד החלון הפתוח לצד צפון למען יגיע אותו הרוח בחצי הלילה, ואם זכרוני אינו כוזב כמדומה אני שראיתי כן באיזה ספר, ובמדרש איכה ורות ובמדבר רבה פט"ו, שנו המגיהים או המדפיסים את הלשון, ושמו בפי ר' לוי דברי ר' אחא בר ביזנא מש"ס בבלי, יען חשבו כי שני המאמרים שוים בענינם, ולא ראו בעין פקוחה, השנוי הדק אשר ביניהם, ובמדרש במ"ר שם נתיחס המאמר הזה לר' פנחס, ונחסר שם מאמר ר' פנחס שלפני זה. (יח) בנגן המנגן, בירושלמי ברכות שם, ובירושלמי סוכה פ"ה ה"ג, ובמדרש איכה פ' צעק לבם, ובפסיקתא רבתי הנ"ל, כנגן במנגן אין כתיב אלא כנגן המנגן הכנור היה מנגן מאליו, ועיין ביפה מראה, ברכות שם סימן ו', ובק"ע סוכה שם, ובמנורת המאור סימן ר"מ, מביא בשם הפסיקתא והיו כנגן המנגן, כמנגן אין כתיב אלא כנגן, הכנור מנגן מאליו. (יט) איתער כבודי. כ"ה בירושלמי, ובמדרש איכה ס"פ צעק לבם ופי' התעורר כבודי מפני כבוד בוראי כי כבודי איננו מאומה לפני כבוד בוראי, לכן אני מעיר השחר והשחר אל יעיר אותי, ובמקום לא הוה ארחא בירושלמי שם, נ"ל לא הוה **שחרא** כמו שהוא לנכון בפי"מ סימן ו'. ופי' איקריה כבודו, כבוד תרגם איקרא, עיין מתורגמן שרש יקר. (כ) אנא מעורר, לזה המאמר כוון רש"י בפירושו לתהלים (נ"ז ט'). (כא) על או"ה, ובפסיקתא רבתי בטעות אומו ונ"ל אומות העולם, ובמדרש רות הגי' על עמונים ומואבים. (כב) עם שרה זקנתי, עיין פדר"א פכ"ו, ר' טרפון אמר באותה לילה שנלקחה שרה אמנו ליל פסח היה, והביא הקב"ה על פרעה ועל ביתו נגעים גדולים להודיע שכן הוא עתיד להכות את מצרים בנגעים גדולים וכו'. (כג) עם זקני ועם זקנתי, בילקוט רות רמז תר"ו נוסף את"ז, בחצי הלילה שנאמר ויהי בחצי הלילה ויחרד האיש וילפת. (כד) השאיל לה, בפסיקתא רבתי, ובילקוט רות, התחיל לה, ובמדרש רות הקיש לה י"ל שבפתאום ובמהירות קללה ובילקוט גרס שהתחיל פי' הוציא עכ"ל. אולם לפנינו בילקוט הגי' התחיל. (כה) מלמטן, ליתא שם, ואין לו שחר. (כו) נתת בו ברכה, במדרש רות ונתת בלבו וברכה. (כז) ד"א על משפטי צדקך, מובא בילקוט בא רמז קפ"ו בשם הפסיקתא, וכן נשנה במדרש רות שם, ובאריכות דברים במדרש שמ"ר פי"ח במאמר

ד"א

עם אבותינו במצרים, שלא היה בידם מצות שיגאלם בהם, ונתת להם שתי מצות, דם פסח ודם מילה, הה"ד ואעבור עליך ואראיך מתבוססת בדמיך, ואומר לך בדמיך חיי (כח) [ואומר לך בדמיך חיי] (יחזקאל ט"ז ו׳):

תני רשב"י משה לא היה יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא זמנה של לילה, לפיכך אמר כחצות הלילה, (שמות י"א ד׳) אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו וזמנה של לילה, (כט) לפיכך אמר בחצי הלילה (שם י"ב כ"ט): (ל) ר׳ בנימין בר יפת בש"ר יוחנן אמר הלילה נחלק מאליו, ויוצרו חלקו, כגון הבא את אמר ויהי בחצי הלילה (שמות י"ב כ"ט) ולהלן הוא אומר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד ט"ו). א"ר תנחומא, אביכם יצא עמי בחצות ואני יוצא עם בניו בחצות, (לא) אמר הקב"ה (לב) אביכם יצא עמי מאמש עד חצות, ואני יוצא עם בניו מחצות עד הבקר: (לג) א"ר יוחנן אין שרה של מצרים נופלת אלא ביום שנאמר ובתחפנחס חשך היום וגו׳ (יחזקאל ל׳ י"ח) ואומר ביום ההוא יהיו חמש ערים וגו׳ (ישעיה י"ט י"ח) (לד) ואלו הן חמש ערים, ר׳ חלקיה בש"ר סימון אמר, נוא, ונוף, (לה) תנפנחס, ועיר ההרס, ועיר שמש: (לו) נוא זה אלכסנדריא. נוף זה מרפים, תנפנחס זה חונפניים, עיר ההרס זה הראקנו. עיר שמש זה פולים:

אמר

הערות ותקונים.

ד"ה ויהי בחצי הלילה הה"ד חצות לילה וכו׳. (כח) ואומר לך, הוספתי סיפא דקרא כי עיקר הדרוש הוא על שני פעמים בדמיך חיי אשר בו, וכן תראה במדרש חזית פ׳ שחורה אני, ונאוה אני במצרים בדם הפסח ובדם המילה, הה"ד ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי, בדמיך חיי זה דם הפסח, בדמיך חיי, זה דם המילה, והמאמר הזה ממדרש חזית מובא במנורת המאור סימן ר"ל בשם הפסיקתא, וכוון למאמר שלפנינו, ועיין לעיל פסקא דהחודש הערה ב׳ו. (כט) לפיכך אמר בחצי הלילה, בפסיקתא רבתי ובילקוט בא רמז קפ"ו לפיכך נכנס בו כחוט השערה, וכאשר הוא לפנינו פה, אמרו חז"ל בברכות ג׳ ע"ב כחצות הלילה מאי כחצות אילימא דאמר ליה קב"ה כחצות, מי איכא ספיקא קמי שמיא אלא דאמר ליה בחצות, ואתא איהו ואמר כחצות וכו׳. ועפ"ז יסד הפייטן, למעריב ליל ראשון של פסח, ועתדו אל באומר בחצות הלילה. (ל) ר׳ בנימן בר יפת, עיין במדרש ב"ר פמ"ג, ויחלק עליהם לילה ר׳ בנימן בר יפת וכו׳, ע"ש. בידי מגה, ובפסיקתא רבתי הני׳ ומי חלקו ר׳ בנימן וכו׳ הלילה נחלק מאליו ורבנן אמרו יוצרו חלקו, ועיין במכילתא בא ריש פי"ג, ויהי בחצי הלילה יוצרו חלקו, ועיין בזרע אפרים בפסיקתא רבתי פי"ז סימן ג׳, ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן במעריב ליל שני של פסח ליל שמורים יוצרו חלקו בחכמה וכו׳. (לא) אמר הקב"ה אביכם, נ"ל כמו שהוא בפסיקתא רבתי, ורבנן אומרים אמר הקב"ה. (לב) אביכם יצא עמי, פי׳ אברהם יצא תחלת הלילה ורדף אחר המלכים עד חצות, ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן במעריב ליל ראשון של פסח. חוק אהבתו תכור לבני חלק לילה, ר"ל אברהם אבינו שנאמר בו ויחלק עליהם לילה עיין בפרש"י בראשית י"ד ט"ו. (לג) א"ר יוחנן בפסיקתא רבתי, א"ר יצחק. (לד) ואלו הן חמש ערים ר׳ חלקיהו בשם ר׳ סימון אמר, המלות האלה חסרים בפסיקתא רבתי. (לה) תנפנחס, נ"ל תחפנחס. (לו) נוא זה אלכסנדריא כו׳. אך אם ברית כרתי לעטי לבל אאריך בהערותי, הנני נלחץ פה לעבור חוק ולהאריך מעט בתקון שמות חמש הערים האלה ובאורם, באשר אחשוב כי לא יהיה דברי לריק, ותצמח מהם איזה תועלת להקוראים המבינים: הנה בפסיקתא רבתי פסקא י"ז ויהי בחצי הלילה אשר כבר העירותי הערה ב׳ שהפסקא הזאת נעתקה אל רבתי מהפסיקתא דילן, הנוסחא כן הוא: „ביום ההוא יהיו חמש ערים וגו׳ עיר ההרס, עיר השמש, נוון אלכסנדריא, נוף מנפוח, תחפנחס חופיינא, ועיר ההרס סרק אני, ועיר שמש אילו פילום" ע"כ. והנה מלבד השגיאות שנפלו שם בתרגום שמות הערים חסרים שם שלשה הערים „נוא נוף תחפנחס" וכצ"ל [נוא נוף תחפנחס] עיר ההרס, עיר השמש, אלה המה חמש ערים איך נקראים במקרא, ואח"כ יפריש שמותם איך נקראו אחר כך. והנה הרב הגאון בעל ערך מלין בד 48 הביא את הפסיקתא רבתי וחשב שהמלות „עיר השמש" היא פי׳ על עיר ההרס עפ"י תרגום יונתן על עיר ההרס (ישעיה י"ט י"ח) בית שמש, כמו חרס בחי"ת שעניינו שמש, כמו האומר

לחרס

אמר ר' יוחנן בן זכאי, (לז) מצאנו שהיום והלילה הם קרוים יום שנא' ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד (בראשית א' ה') ור' יהושע בן נחמני שמע לה מן הדא (לח) גם חשך לא יחשיך ממך (תהלים קל"ט י"ב) חשיכה שהוא אורה לפני, ולילה לתשמישן של בריות הוי בו ביום מתו בכוריהם של מצרים (לט) הא

כיצד

הערות ותקונים.

לחרס ולא יזרח (איוב ט' ז') וכן אמרו במנחות (ק"י ע"א) מאי עיר ההרס, כדמתרגם ר' יוסף קרתא דבית שמש ומאי דעיר ההרס לישנא דשמשא הוא דכתיב האומר לחרס ולא יזרח ע"כ, והאריך שם למעניתו ואמר כי בעל הפסיקתא מפרש עיר ההרס בשני פנים, מתחלה מלשון שמש. ובסוף מלשון הריסה וחורבן, ומפרש סרק אני מלה אחת מלשון סרק שנאמר על אילן שאינו עושה פירות ועל אנשים ריקים ופוחזים שוממים בדרכיהם ומהרסים במעשיהם והוא כמו רוק בעברית וסרקאי הוא רק איזה תרגום סורי על ההרס שהוא מקום שמם ונחרב ובעל הפסיקתא עזב פי' הראשון של המתרגם הארמי שהוא עיר השמש ומתרגם כענין פי' השני דעתידה למיחרב ולא מתם כפירושו, כ"א מקום הידוע כבר אז בימי הנביא לשומם וריק, ובמקום ועיר שמש צ"ל בית שמש כו' ע"ש. הנה נלאה לפנות לו דרך בחריפות ברוחב בינתו, יען לא ראה את הפסיקתא דילן שלפנינו, אולם אחר התקון אשר תקנתי בפסיקתא רבתי, אין צורך לכל אלה. ועתה נבאר תרגום הערים מהפסיקתא. א') נוא (בפסיקתא רבתי בטעות נוון) אלכסנדריא. היא העיר אלכסנדריא של מצרים **Alexandria** וכן תרגום הארמי על נוא אמון. וכן בפסיקתא רבתי פל"ג פסקא אנכי אנכי מנוא אמון זו אלכסנדריא. עיין מאור עינים פי"ב וערך מלין צד 98: ב') נוף זה מרפים. ובפסיקתא רבתי מנפוח, ויש לתקן שצ"ל ממפים. כי כן יקראו כל המעתיקים את נוף בשם **Memphis** שהיתה עיר גדולה בחלקת דלתא **Delta** אשר למצרים ותרגום הארמי על נוף מפים עיין ערוך ערך מפים ב' ובהרמ"ל בהערה שם. וכ"כ בעל תבואות הארץ צד קל"ז נוף היא מנפוס היא הנקראת בל"י ממפי"ס. עכ"ל. ג') תחפנחס, זה חופנכיים. ובפסיקתא רבתי חופיינס, והגאון בעל ערך מלין החריש ולא דבר שם על זה מאומה, ואין ספק בידי שצ"ל **דופיינם** כתרגם השבעים Τάφνη Τάφναι והיא העיר **Daphne** על יד נהר נילוס אצל תוצאותיו אל לשון ים פלוסי **Pelusia** (ראה ווינערס רעאל ווערטערבוך צד 695]. וכן ראיתי בתבואות הארץ (שם) תחפנחס היא דופיינים היא הנקראת דאפני, תכונת דאפני היתה בחלק הדילת"א הוא חלק מצרים הצפוני במחוז הים, והרב החוקר מוהר"ר ישראל שווארץ נ"י בספרו דאס הייליגע לאנד כתב יתכן להיות ג"כ טוכיינוס היא טהעבי **Theben** ע"ש. ד) עיר ההרס זה חדקאנו, ובפסיקתא רבתי סרק אני, והגאון בעל ערך מלין חבר שתי המלות ועשאן אחת ונכנס בדחוקים, סרקאני, מלשון סרק, כמו שהבאתי למעלה ובתבואות הארץ הביא את הפסיקתא רבתי וחבר ג"כ שתי המלות, ואמר שלא זכה לדעת העיר הזאת, ואחיו הרב החכם בספרו דאס הייליגע לאנד צד רס"ו אמר שלדעתו צ"ל סרבאני ע"ש ואולי צ"ל קראני והיא עיר **Kairo** ומיומפים סמוכה לעיר קיירא ופיתום היא לדרום קיירא. ועיין מה שהעיר החכם בעל בקורת ערך מלין צד 128 שצ"ל סקראני, והיינו **Takkara** עיר קטנה קרובה לחרבות מנפים ע"ש. ה') עיר שמש זה פולים, ובפסיקתא רבתי אילו פילום. והמעתיק מפסיקתא דילן השמיט מלת אילו, ובאמת צ"ל מלה אחת **איליופולים** והיא העיר **Heliopolis** בארץ מצרים התחתונה המפורסמת בשמה אצל היונים ונקראת כן ע"י ההיכל הגדול הנבנה שם לשמש, עיין ערך מלין שם. ובערוך ערך אלייסטין הביא בשם הפסיקתא ויהי בחצי הלילה ועיר שמש איליופולים, פי' איליו *ἥλιος* שמש פולים *πόλις* עיר עכ"ל. **(לז)** מצאנו שהיום והלילה קרוים יום, לכן שפיר כתב ביום הכותי דהיינו בלילה שלפניו, הרזמ"ס בפי' שם. **(לח)** גם חשך לא יחשיך ממך, דריש סיפא דקרא, ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה, וע"ז אמר חשכה שהיא אורה לפני, ר"ל דלגבי הקב"ה לילה נקרא יום. **(לט)** הא כיצד, בילקוט בהעלותך רמז תש"כ, במאמר המתחיל קח את הלוים מובא זה בשם הפסיקתא, והמוספתא שם ביום הכותי כל בכור ולהלן הוא אומר ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור, הא כיצד לקו מכת מיתה וכו', ובריש מס' שמחות ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים, וכתיב כי לי כל בכור ביום הכותי כל בכור כו' אעפ"י שהכה אותם מכת

מות

כיצד לקו מכת מיתה מבערב והיו (מ) מפרפרים כל הלילה ומתו ביום, מ"ט שנ' כולנו מתים (שמות י"ב ל"ג) (מא) כולם מתים אין כתיב כאן אלא כולנו מתים, מתים ואזלין עד הבקר, הבא את אמר ביום הכותי כל בכור (במדבר ג' י"ג) להלן את אמר (מב) הקדשתי לי כל בכור בארץ מצרים (שם ח' י"ז) אמור מעתה ביום שמתו בכוריהם של מצרים בו ביום הקדשתי לי כל בכור:

(מג) וה' הכה כל בכור בארץ מצרים, (שמות י"ב כ"ט) (מד) בכור לאיש, בכור לאשה, בכור לזכר, בכור לנקבה, הא כיצד איש אחד בא על (מה) עשר נשים, וכן עשרה אנשים באו על אשה אחת והיא יולדת עשרה בנים מהם, נמצאו כולם בכורי אנשים, הגע עצמך שאין שם בכור לא לאיש לא לאשה לא לזכר לא לנקבה ומה אני מקיים כי אין בית אשר אין שם מת (שם שם ל') א"ר אבא (מו) בר תמא אפטרופוס של בית היה מת כמד"א שמרי הראשון כי לא היה (מז) הבכור וישימהו אביהו לראש (דה"א כ"ו י').

(מח) תני בשם ר' נתן, ביום שהיה בכורו של אחד מהם מת, צר (מט) איקונין שלו בתוך ביתו ואותו היום היתה (נ) נדקת ונשחקת (נא) ונזרת והיתה קשה עליהם כאילו אותו היום קברום ור' יודן אמר לפי שהיו המצריים קוברין מתיהן בתוך בתיהן, והיו הכלבים נכנסין דרך (נב) הכובין (נג) ומשמיטין את הבכורות

הערות ותקונים.

מות מחצי הלילה היתה נפשם מפרפרת בהם עד הבוקר. ועיין בזרע אפרים שהגיה כן בפסיקתא רבתי שצ"ל ד"א כאן כתיב ויהי בחצי הלילה ולהלן הוא אומר ביום הכותי הוי אומר בו ביום מתו בכוריהם וכו'. (מ) מפרפרים. והתפרדו כל עצמותי תרגומו ואתפרפרון כלהון גרמי, וישנו פעם אחת במקרא ויפרפרני (איוב ט"ז י"ב). (מא) כולם מתים אין כתיב, בפסיקתא רבתי, ובילקוט בהעלותך רמז תש"כ פ' ביום הכותי, הגיסחא כולנו מתנו לא כתיב, אלא כולנו מתים, מייתין ואזלין, אולם נוסחת הפסיקתא דילן נכונה יותר, כי בזה הדרש נאוה מאד, אלו היה כתוב כולם מתים, היה זה דבר החיים אל המתים אבל אחרי שנאמר כולנו מתים מוכיח שהמתים אמרו כן על עצמם, ואיך דברו כן לאחר מיתה? אין זאת כי אם שלא מתו בפעם אחת, ובראותם כי הולכים וקרובים אל המות אמרו כן יעל עצמם. (מב) הקדשתי לי כל בכור, נ"ל ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי, ובפסיקתא רבתי ג"כ בטעות, ביום הקדשתי לי כל בכור, יש לתקן שם כמ"ש. ועיין זרע אפרים אות כ"ה, וטעה במחכ"ת. (מג) וה' הכה כל בכור, מובא בילקוט בא רמז קפ"ו בשם הפסיקתא. (מד) בכור לאיש, כשנה במדרש שו"ט מזמור ע"ח, בפ' יפלס נתיב לאפו, ועיין זרע אפרים בפסיקתא רבתי סימן ה', שתיקן בטוב טעם, שצ"ל בכור זכר בכור נקיבה, דאם לא כן היינו בכור לאיש בכור לאשה. (מה) עשר נשים, חסר והן יולדות עשרה בנים נמצא כולן בכורי נשים, כמו שהוא לנכון בילקוט, ובפסיקתא רבתי והיו יולדות עשרה בנים נמצאו כולם בכורי אנשים, חסר שורה שלימה וכצ"ל, נמצאו כולם [בכורי נשים, עשרה אנשים באים על אשה אחת והיא יולדת עשרה בנים נמצאו כולם] בכורי אנשים, וקפץ המעתיק מן כולם לכולם, והשמיט באמצע. (מו) בר חמא, בילקוט ובפסיקתא רבתי, בר אחא. (מז) הבכור, נ"ל בכור. (מח) תני בשם ר' נתן, הכונה למכילתא בא פי"ג פ' ותהי צעקה גדולה, ר' נתן אומר. ושם הנוסחא ר' נתן אומר וכי לא היו שם בתים אשר אין שם בכורות אלא כיון שהיה הבכור מת לאחד מהן היו עושין לו איקונין וכו'. (מט) איקונין, מלה היונית εἰκών וענינה צלם ודמות. (נ) נדקת ונשחקת, עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן מעריב ליל שני של פסח, ליל שמורים להדק נשחק איקונם, ראשית לכל אונם. (נא) ונזרת, פי' נרמסת כמו רגל תזורה (איוב ל"ט ט"ו). (נב) הכובין, נ"ל הכוכין והוא קבר, אך קבר בבנין וכוכין בחפירה (מ"ק ח' ב') ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן מעריב ליל שני של פסח, ליל שמורים כוכם [פי' כוכין] נחטט ונכאו, הפך לילה וידכאו, עיין הערה השנית. (נג) ומשמיטין כו'. במכילתא ולא עוד אלא שהיו המצרים מקוברים בבתיהם והיו כלבים באים לשם, ומחטטין ומוציאין את הבכורות מתוך כוכיהן ומתעתעין בהם, והיה אותו היום קשה להם כיום הקבורה ע"כ, ולגירסת הפסיקתא שלפנינו "מבין המתים אחרים" יש לומר שכל המתים היו המצרים קוברים

הבכורות מבין המתים אחרים (נד) ומתעתעים בהם, והיתה קשה עליהם באלו אותו היום קברום, הוי כי אין בית אשר אין שם מת (שמות י"ב ל"א). **מבכור** פרעה (שמות ט"ו ה') (נה) מכאן שהיה פרעה בכור, (נו) ונתכנסו כל הבכוריכ אצל אבותיהם ואמרו להם כיון דאמר משה ומת כל בכור בארץ מצרים (שם י"א ה') כל מה דאמר על הדין עמא אתא עליהון אלא איתין ונפיק הדין עבראי מבינן, ואי לא הדין עמא מייתין, אמרו להון עשרה בנים לאחר ממנו ימות חד מנהון, (נז) ואל תקום דאילין עבראי, אמרין (נח) כל סמא דמילתא ניזיל לגבי פרעה דהוא בכור, דילמא חיים עלן ועל נפשיה, ויפיק הדין עבראי מבינן. הלכו להם אצל פרעה, וא"ל בגין דאמר משה ומת כל בכור בארץ מצרים וכל מה דאמר עלן ועל הדין עמא אתא עליהון, אלא קום פוק אלין עבראי מבינן, ואי לא הדין עמא מתים, אמר להם פרעה צאו וקפחו שוקיהם של אלו, דאנא אמר (נט) או נפשי, או נפשיהון דהדין עבראי, ואתון אמרין כדון, מיד יצאו הבכורות והרגו באבותיהם ששים רבוא, הה"ד למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קל"ו י') למכה מצרים במצרים אין כתיב כאן אלא למכה מצרים בבכוריהם, הבכורים הרגו באבותיהם ס' רבוא. (ס) ר' אבין בש"ר יהודה בן פזי אמר, בתיה בת פרעה בכורה היתה, ובזכות מה ניצולה בתפלתו של משה. (סא) הה"ד לא יכבה בלילה נרה, (משלי ל"א י"ח) בליל כתיב (סב) כמד"א ליל שמורים הוא לה' (שמות י"ב מ"ב):

עד

הערות ותקונים.

קוברים בבתיהם. והכלבים לא שמטו רק את הבכורים. (נד) ומתעתעים, כ"ה במכילתא, אבל בילקוט בא רמז קפ"ז ומתעדנין. (נה) מכאן שהיה פרעה כו', במכילתא שם יש הרחבת דברים, מבכור פרעה היושב על כסאו בא הכתוב ללמדך על פרעה שהוא בכור או לא בא אלא ללמד על בני שהוא בכור, כשהוא אומר היושב על כסאו, הרי בנו אמור, מה ת"ל מבכור פרעה, בא הכתוב ללמדך שהוא בכור, והוא נשתייר מכל הבכורות, ועליו הכתוב אומר ואולם בעבור זאת העמדתיך ע"כ. (נו) ונכנסו כל וכו', בילקוט תהלים רמז תתפ"ג פי' למכה מצרים, מביא כל המאמר הזה, אך תחת אשר פה רובו שפת ארמית הוא שם לשון עברית, ומה שנרשם שם תנחומא טעות הוא כי הוא מהפסיקתא, כמו שמביא בשמה ובלשון ארמית, בילקוט בא רמז קפ"ז. והמאמר הזה מובא בארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל, ה' ליל פסח אות ל"ח, וממנו העתיק הכלבו פנ"ח, וכן מובא בסידור נה"ש בהגדה של פסח בשם הפסיקתא, ומובא ג"כ במרן ב"י ה' פסח סימן ת"ל ועיין בתוס' שבת דף פ"ד ע"ב ד"ה ואותו יום. (נז) ואל תקום דאילין עבראי, בפסיקתא רבתי ולא תקים על אילין עבראי, ובילקוט בא הנוסחא יותר נכונה ולא יפקון אלין עבראי. (נח) כל סמא דמלתא, בילקוט הנוסחא אלא סמא דמלתא, פי' תיקון הדבר ורפואתו, ובפסיקתא רבתי בטעית כמה דמלתא. (נט) או נפשי או נפשיהון דהדין עבראי, בפסיקתא רבתי אנא נפשי או נפשיכון לעבראי, ובילקוט שם, אנא אמר אי נפשאי אי נפשיהון דאלין עבראי, ונרשם בצדו פי' אמרתי אמות אני או נפשותן של אלו העבריים, וזה לשון הילקוט תהלים רמז תתפ"ג, למכה מצרים בבכוריהם, בשעה שגלה הקב"ה מכת בכורות אמר לו כחצות הלילה ומת כל בכור נכנסו כל הבכורים אצל אבותיהם ואמרו להם כל מה שאמר משה הביא עליהם אין אתם מבקשים שנחי' בואו והוציאו את העברים האלו מביניכו, ואם לאו אנו מתים, השיבו להם ואמרו אפי' כל המצריים מתים אינם יוצאים מכאן. מה עשו נכנסו כל הבכורים אצל פרעה והיו מצווחין לפרעה, ואומרים בבקשה ממך הוציא את העם הזה, שבשבילם רעה תבא עלינו ועליך, אמר לעבדיו צאו וקפחו שוקיהם של אלו כו', עכ"ל. (ס) ר' אבין בש"ר יהודה, מובא בילקוט שם, ובילקוט משלי רמז תתקס"ד. (סא) הה"ד לא יכבה בלילה נרה, במדרש שמ"ר פי"ח, ד"א ויהי בחצי הלילה הה"ד טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה, אתה מוצא שאמר הכתוב כי אין בית אשר אין שם מת כו', הנקבות הבכירות אף הן מתות חוץ מבתיה בת פרעה שנמצא לה פרקליט טוב, זה משה, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא, לפיכך אמר שלמה טעמה כי טוב סחרה ותקם בעוד לילה באי זה לילה ויהי בחצי הלילה ע"כ. (סב) כד"א ליל שמורים, עפ"י

(סג) עד בכור השפחה (שמות י"א ה') רב הונא ורב אחא בש"ר אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אמרי (סד) אפי' השפחות טוחנות בריחים, (סה) היו אומרות רצונינו בשיעבודינו, וישראל בשעבודן, א"ר יהודה בן פזי מסורת הגדה הוא, כי (סו) שרה אמנו, כשירדה למצרים (סז) כד נוה בריחים:

(סח) וכל בכור בהמה (שם שם) אם ארם חטא, בהמה מה חטאה, אלא המצריים היו משתחוים לטלאים, וכדי שלא יאמרו (סט) יראתנו הביאה עלינו את הפורענות, קשה יראתנו שעמדה על עצמה, (ע) קשה יראתנו שלא שלטה הפרענות בה, לפיכך לקה:

(עא) ר' הונא ור' יהושיע בר אבין תהניה דר' לוי בש"ר לוי אמר, (עב) אין בעל [הרחמים] נוגע בנפשות התחלה וממי את למד מאייב, שנ' ומלאך בא אל איוב ויאמר הבקר היו חורשות וגו' (איוב א' י"ד) מאי הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהם, א"ר חמא בר חנינא (עג) נעשה לו דוגמא מעין עוה"ב, כדכתיב

הערות ותקונים.

הפסיקתא יסד הפייטן, ליל שני של פסח, ליל שמורים טעמה פי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה, בליל חג הפסח. (סג) עד בכור השפחה, מובא בילקוט בא רמז קפ"ז. (סד) אפילו השפחות טוחנות בריחים. בפסיקתא רבתי אפילו שפחות המוכנות לריחים, מזה נראה ברור שהיה תחלה בפסיקתא המכודנות לריחים, ומזה נעשה ע"י טעות המעתיק בפסיקתא רבתי המכונות בחסרון הדל"ת, ובילקוט הנמכרות. ואיזה מעתיק הפסיקתא דילן, שלא ידע פי' המלה הניב במקומה טוחנות, כפי מה שהבין מהענין, אולם מכודנות נכון מאד, ופי' משועבדות, כמו בוי"ר פי"ו ובאיכה רבתי פ' סורו טמא, עשאן שפחות מכודנות, מה מכודנות אתהן משעבדן. ומזה יש לתקן בב"ר פי"ד עשאו עבד מכורן בפני עצמו כו', נ"ל מכודן, וכן במדרש איכה פ' הכשיל כחי, עשאו עבד מכורן בפ"ע, פי' המ"כ מכורן משועבד. ונעלם ממנו שצ"ל מכודן בדל"ת, ובמדרש קה"ר ס"פ ושנאתי את החיים, עשאו מכודן עבד בפני עצמו, סרס המאמר וכצ"ל, עשאו עבד מכודן בפ"ע. ועפ"י הפסיקתא, יסד הפייטן מעריב ליל שני של פסח, ליל שמורים בֵּדָן ושבוי לוקה, שאחו לאיד לא ינקה בליל חג הפסח, והסיום היא עפ"י המכילתא פ' בא פ' ויהי בחצי הלילה, ללמדך שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל השבויין היו שמחין. ועליהן הכתיב אומר שמח לאיד לא ינקה. (סה) היו אומרות רצונינו בשיעבודינו, במדרש בשמ"ר פי"ח מובא על הכתוב עד בכור השבי (שמות י"ב כ"ט) הרג בכור שבי שהיו אומרים לשבי שהיה חבוש בבית האסורין רבוסך שתגא ויגאלו ישראל והוא אומר לא נגא מיכן לעולם כדי שלא יגאו ישראל לכך דנן עמהם. (סו) שרה אמנו, כן הוא בילקוט בא רמז קפ"ז. ומלת „אמנו" ליתא שם, וטעות הוא ונ"ל שרח והיא שרח בת אשר אך לפי שנעשתה בטעות ה' מן ח' הדומות בתבניתם הוסיף מעתיק הפסיקתא ,אמנו' ובפסיקתא רבתי, לנכון סרח בת אשר, אך מ"ש שם מברת אגדה, נ"ל מסורת הגדה. (סז) כד נוה, נ"ל מלה אחת כדמה, ור"ל שעבדו אותה לטחון בריחים. (סח) וכל בכור בהמה; כנכה במכילתא פ' בא פי"ג. (סט) יראתנו הביאה עלינו את הפורענות, במכילתא שם המלות „קשה יראתינו שהביאה עלינו את הפורענות" הן מיותרות כי כבר אמור שם, ע"ש. (ע) קשה יראתנו שלא שלטה הפרענות בה, בפסיקתא רבתי הוא דבר אחד אם המאמר שלפניו, קשה יראתנו שעמדה על עצמה שלא שלטה בה פורענות. (עא) רב הונא כו', כן הוא בפסיקתא רבתי, אבל בילקוט בא ר' זכריה חתניה דר' לוי בש"ר לוי, ובילקוט איוב רמז תתכ"ג פ' ויקח לו חרש בשם וי"ר [פי"ז] ר' הוניא בש"ר יהושע בר אבין ור' זכריה חתנים דר' לוי, ובמדרש רות פ' וימותו גם שניהם, ר' הונא ור' יהושע ברבי אבין ור' זבדא [נ"ל זכריה] חתניה דר' לוי, ובילקוט רות רמז תר"א בשם וי"ר (ולא בשם מדרש רות) ר' חנינא, ור' יהושע בר אבין, ור' זכריה ד"ר [נ"ל ב"ר] לוי, בשם ר' לוי. (עב) אין בעל הרחמים, הוספתי מלת הרחמים; וכ"ה בכל המקומות שרשמתי, אשר המאמר הזה נזכר. ובמדרש רות פורע מן הנפשות, ובפסיקתא רבתי פוגע בנפשו. (עג) נעשה לו דוגמא, כ"ה בוי"ר, ובמדרש רות שם, ועיין יפה תואר וידי משה בוי"ר שם. גם נשנה המאמר הזה בב"ב (ב"ב ט"ו ע"ב) מאי הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהם א"ר יוחנן מלמד שהטעימו לאיוב

כדכתיב ונגש חורש בקוצר (עמוס ט׳ י״ג), (עד) אמר ר׳ אבא בר כהנא יצאו *(עה) מכפר קריינוס והלכו כל (עו) האבלון כולו, וכיון שהגיעו אל (עז) מגדל צבעייא מתו שם, א״ר הונא (עח) רק לשון מיעוט, ואף הוא משובר ומלוקה היה: (עט) לבדי להגיד לך (איוב א׳ י״ו) אף הוא כיון שהגיד בשורתו מת מיד (עת) הה״ד עוד זה מדבר (שם שם י״ז), ארשב״נ כיון ששמע איוב כך, התחיל מגיים עליו חיילותיו, הה״ד כי אערוץ המון רבה ובוז משפחות יחיתני (שם ל״א ל״ד) אמר איוב אומה בזויה מכל האומות היתה *(עט) ארץ כשדים, הלואי לא היה

הערות ותקונים.

לאיוב מעין העולם הבא ע״ש ברש״י והמרש״א בח״א הביא גיר׳ הילקוט שנאמר ונגש חורש בקוצר. וכתב ובספרים שלנו גם מדברי רש״י שם נראה דלא הוה גרים ליה מדהוצרך לאתויי מדכתיב הרה ויולדת וגו׳ עכ״ל, והתימא שהביא ראיה מהילקוט, ולא ממדרש וי״ר ומדרש רות. (עד) א״ר אבא בר כהנא, כ״ה גם בפסיקתא רבתי, אבל במדרש וי״ר, ברות, ותפול שבא ותקחם (איוב א׳ ט״ו) א״ר אבא בר כהנא. (עה) מכפר קריינוס, כ״ה בוי״ר, אבל במדרש רות מכפר׳ קרינוס, ובפסיקתא רבתי קרנים, וג״ל קריינוס, עיין תבואות הארץ בד ק״ח ע״ב וכן נזכר הכפר הזה בוי״ר פכ״ח, בכפר קרינוס בלנאי וספר ובפסיקתא דילן פ׳ העומר, ובפסיקתא רבתי פסקא ההיא, עבד בלנא וספר עשרים ושתים שנה בכפר קרינוס, ובמדרש אסתר פ׳ מהר קח, בלן וספר בכפר קריוניוס ועיין מה שהערותי בפסקא העומר הערה ע״ה. (עו) האבלון, בוי״ר האבילין, ובמדרש רות האבולין, ובפסיקתא רבתי האובלים, והמ״כ בוי״ר, וברות רבה כתב, פי׳ הרחוב והדרך, והביא ראיה מהערוך הכי אבולאי דמחוזא, ע״כ. ובמעריך ערך אבל כתב, בוי״ר כל האבילין פי׳ כמו אבל השיטים עכ״ל, ועיין תבואות הארץ בד ק״ח ע״ב שכתב שנראה שהוא אבל בית המעכה ע״ש. אולם לדעתי טעות הוא לפנינו בפסיקתא ובמדרשים, וג״ל **הארבלין**, והיא העיר ארבל Arbel, במרחק חצי שעה, לצפון טבריה (כפתור ופרח פי״א ותבואות הארץ בד ק״ב ע״ב) ועיין בערך מלין בד קנ״א, ובזה יתכן הסמיכות, וכיון שהגיעו אל מגדל צבעייא, כי מגדל צבעייא היא ג״כ קרובה לטבריה כחצי שעה לרוח צפון מערבו, עיין הערה שאחר זאת. (עז) מגדל צבעייא, כ״ה בוי״ר ובפסיקתא רבתי, ובמדרש רות מגדל צבעים, ובמקום ההוא גדלו ארזים כמ״ש בב״ר פכ״ד א״ר לוי ממגדל צבעיא קננוס, והביא עמהן למנרים, ובמדרש שה״ש פ׳ עד שהמלך, במגדלא דצבעין קנגוס והורידם עמם למנרים, ובאיכה רבתי פ׳ בלע ה׳, כבול שיחין ומגדלא, נ״ל ומגדלא צבעייא, כמו שהוא בירושלמי תענית פ״ד ה״ה, ועוד שם במדרש, ג׳ מאות של מוכרי טהרות היו במגדלא דצבעייא, ובקה״ר ר״פ כל הדברים, אזל להדיה [נ״ל להדא] מגדל דצבעייא, וכן במדרש שמואל פ״ז, ערך רשב״ל ונפק ליה למגדל צבועיא. ונשנה המאמר בשנויים בירושלמי סנהדרין פ״ב ה״א ובירושלמי הוריות פ״ג ה״ג. ועיין בתבואות הארץ בד ק״ב ע״ג שכתב לפונית מערבית טבריה כחצי שעה עד היום הכפר מגד״ל Meschdl והיא מגדל עכ״ל, ונקרא גם כן בימי קדם, Magdelenia ומזה יש לתקן בגמרא פסחים מ״ו ע״א, מגדל נוניא לטבריא מיל, נ״ל מגדלוניא, ועיין דאס הייליגע לאנד בד 150. (עח) רק לשון מיעוט, כ״ה בפסיקתא רבתי, והקורא הוא נבוך כי מי דבר פה מלת רק אשר עליה תסיב הדרשה הזאת, לכן יש להוסיף בתחלה, ואמלטה רק אני לבדי להגיד לך (איוב א׳ י״ז) ועל זה דרש ר׳ הונא רק לשון מיעוט, וכן הוא באמת בוי״ר ובמדרש רות אך בוי״ר ר׳ יודן בתקום רב הונא, וטעות הוא כי ר׳ יודן הוא בעל המאמר שאח״ז, ובמדרש רות, א״ר חנינא, ובפסיקתא רבתי הלשון משובש. (עט) לבדי להגיד לך, בוי״ר, ומדרש רות, ובפסיקתא רבתי, הוא בשם ר׳ יודן, ובמדרש רות שם, לבדי עוד זה מדבר, אולם מה ענין עוד זה מדבר לכאן אך נשתרבבו המלות הנה, משורה השנייה, לכן ראוי למחקם. *(עח) הה״ד עוד זה מדבר, כ״ה בפסיקתא רבתי, וארשב״נ חסר שם. וצריך לפרש הדרוש שזה בא בעוד שזה היה מדבר, אבל אח״כ לא דבר עוד כי מת מיד ודוחק הוא, לכן יותר נכון כמו שהוא בוי״ר ובמדרש רות, כי שם חסרה מלת „הה״ד“ וא״כ מוסב זה למטה אל ארשב״נ והכונה על המקרא עוד זה מדבר וזה בא ויאמר כשדים שמו שלשה ראשים, ועי״ז אמר רשב״נ כיון ששמע וכו׳. *(עט) ארץ כשדים, בפסיקתא רבתי, ומדרש שם, הביאו פה המקרא

היה סבור ליתן אימתו עלי, כיון שאמרו לו, אש [אלהים] נפלה מן השמים (איוב א' י"ו) אמר אם מן השמים היא, מה אני יכול לעשות, אלא ואדום לא אצא פתח (שם ל"א ל"ד) (פ) מיד ויקח לו חרש וגו' (שם ב' ח') ואף במחלון וכליון היה כן כי בתחלה מתו צאנם ובקרם וסוסיהם וחמוריהם וגמליהם, ואח"כ מת הוא שנאמר וימת אלימלך איש נעמי (רות א' ג') ואח"כ מתו שני בניו שנ' וימותו גם שניהם (שם שם ה') (פא) וימותו שניהם, אין כתיב כאן, אלא וימותו גם שניהם, שמתו בהמתם עמהם, ואף כן בנגעים הבאים על האדם, תחלה הוא מתחיל בביתו, (פב) אם חזר בו טעונין חליצה, שנ' וחלצו את האבנים (ויקרא י"ד מ') ואם לא חזר בו, טעונים נתיצה, שנא' ונתץ את הבית (שם שם מ"ה) ואח"כ הוא מתחיל בבגדו אם חזר בו טעונים קריעה, שנ' וקרע אותו מן הבגד (שם י"ג נ"ו), ואם לא חזר בו טעונים שריפה, שנא' ושרף את הבגד (שם שם נ"ב) ואח"כ מתחיל בגופו, (פג) אם חזר בו יגאלו, ואם לאו בדד ישב מחוץ למחנה, (שם י"ג מ"ו) וכן במצרים, בתחלה נגעה מדת הדין במקנם, שנאמר ויך גפנם ותאנתם (תהלים ק"ה ל"ג) ואח"כ ויסגיר לברד בעירם (שם ע"ח מ"ח) ואח"כ ויך כל בכור (שם שם נ"א):

(פד) ר' לוי בר ברכיה בש"ר ברכיה אמר, (פה) בטכסיסי של מלכים בא עליהם הקב"ה, כגון בתחלה סגר אמת המים שלהם, (פו) שהרי חזרו לדם, ואח"כ הביא עליהם (פז) קולנין, כגון הצפרדעים, ואחר כך ירה בהם חצים, כגון

הערות ותקונים.

המקרא הן ארץ כשדים זה העם לא היה (ישעיה כ"ג י"ג) הלואי לא היה, ועיין סוכה נ"ב ע"ב וברש"י שם ד"ה לא היה. (פ) מיד ויקח לו חרש וכו', עתה סיים במה דפתח אין בעל הרחמים כו'. שאחר שנלקה בממונו נלקה בגופו ובילקוט בא סוף רמז קפ"ו, קצר את המאמר הזה וכלל אותו במאמרים מעטים אין בעל הרחמים נוגע בנפשות תחלה ממי אתה למד מאיוב, הבקר היו חורשות כשדים שמו שלשה ראשים אש אלהים נפלה מן השמים ואח"כ ויקח לו חרש כו' עכ"ל, וכן מובא בילקוט איוב רמז תתנ"ג. (פא) וימותו שניהם אין כתיב, זה חסר בפסיקתא רבתי, ושם סיים ואח"כ מתה היא ועל זה העיר הגאון מהרז"ו, וז"ל ואח"כ מתה היא צ"ע שהיא האריכה ימים אח"כ, ובמדרש ליתא להך סיומא. (פב) אם חזר בו טעונין חליצה, כ"ה בוי"ר ובפסיקתא רבתי, אבל במדרש רות אם חזר בו מוטב, ואם לאו הרי הן טעונין חליצה. (פג) אם חזר בו יגאלו כו', בוי"ר אם חזר בו יטהר, ואם לאו בדד ישב, ובמדרש רות אם חזר בו מוטב, ואם לאו בדד ישב, ובפסיקתא רבתי הלשון משובש, ועיין שם בזרע אפרים. (פד) ר' לוי בר ברכיה, בפסיקתא רבתי, ר' לוי בר זכריה, והמאמר הזה מובא בתנחומא פ' בא, אך שם הלשון אמרו חז"ל בטקסין של מלכים כו', ואחריו בילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא, ומצאתי את כל המאמר הזה עד סוף הפסקא בשאילתות דרב אחאי גאון ס"פ בו סימן פ' והתחלתו, ר' לוי ור' זכריה בש"ר ברכיה, אמרו בטכסיס של מלכים. ועיין שם הגאון הרי"ב מעין זה תמצא בילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא עכ"ל ולא גלה לנו המקור שמן הפסיקתא שאב בעל השאילתות את דבריו. (פה) בטכסיסי, בערוך ערך טכס כתב וז"ל, בסוף פסיקתא דויהי בחצי הלילה, בטכסים מלכים בא עליהם, ועי"ש כתב שם המוספי פי' ביוני τάξις סדר, וגם נבא אנשים נועדים ללוות שר או מלך ע"כ, ור"ל לפי סדר המלכים כן הביא עליהם המכות, ובתנחומא באריכות לשון, מלך ב"ו כשמדינה מורדת עליו משלח עליה לגיונות, ומקיפים אותה, בתחלה סיכר את המים שלהם חזרו מוטב כו'. (פו) שהרי חזרו לדם, בתנחומא ובשאילתות, בתחלה סוכר את המים שלהם שנאמר ויהפך לדם יאוריהם (תהלים ע"ח מ"ד) לא חזרו הביא עליהם קלאנים. ולפנינו בפסיקתא הלשון משובש, ובפסיקתא רבתי בתחלה סכר את המים שלהם, דם, וכן חושב שם כל מכה ומכה. (פז) קולנים, פי' משמיע קול, והיא מלה רגילה במדרשים כמו וי"ר פט"ז, אר"י בר"ס אלין גבריא קולנין אמר הקב"ה יבא הקול ויכפר על הקול, ובתנחומא תצוה פ' זה הדבר, קלאנין של תולעים יוצאים מתוך אהליהם, והמאמר שלפנינו מובא בערוך ערך קל ה', וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה, אח"כ הביא עליהם קולנים צפרדעים, א"ר יוסי

(פח) כנון הכינם, ואח"כ הביא עליהם (פט) לגיונות כגון הערוב, ואח"כ נתן להם
(צ) דורמסיאות כגון הדבר, ואח"כ הביא עליהם (צא) נפט, (צב) כגון השחין,
ואחר כך השליך עליהם אבני (צג) בלסתרא, כגון הברד, ואחר כך העמיד עליהן
(צד) כובשין, כגון הארבה, ואח"כ הביאם (צה) בפלקיות, כגון החשך, ואח"כ
הוציא כל גדול שבהן, כגון מכות בכורות:

ר'

הערות ותקונים.

נ"ר חנינא קרקרן היה קשה עליהם יותר מהן עכ"ל, וכן הביא בערך קל"ו והסיום,
א"ר יוסי כו' אשר הביא חסר פה בפסיקתא, גם בפסיקתא רבתי, אבל ישנו בתנחומא
ובשאילתות, וכן בערוך ערך קרקר א', הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא, דויהי בחצי
הלילה, ומפרש שם קרקירן זעקתם. (פח) כנון הכנים, בתנחומא סיים שנאמר ותהי
הכנם באדם ובבהמה, היו נכנסים בגופן של מצרים כחנים ע"כ, דריש ממה שכתיב באדם,
ולא על האדם, שנכנסו לתוך גופם. (פט) לגיונות, מלה שגורה במדרשים, והיא יונית
λεγεώ וכן רומית Legio. ועניינה חיילות, ובתנחומא במקומה ברברים ובילקוט וארא,
נשמטו שלשה מכות, ערוב דבר שחין, כי קפץ המעתיק מן לא חזרו, עד לא חזרו.
(צ) דורמסיאות, בערוך ערך דרלמוס, הביא וז"ל בפסיקתא דויהי בחצי הלילה, ואחר
[כך] נותן להם דורמוסיות, פי' דבר כבד מאד, עכ"ל, והיא כמו אנדרלמוסיות כי היא
מלה יונית ἀνδρο-κοιμός פי' מגפת אנשים. וכן אנדרלומוסייא בא לעולם (ירושלמי סוטה
פ"א ה"א ב"ר פכ"ו וי"ר פכ"ג במ"ר פ"ט) היא המלה היונית ἀνδρολοιμοσία וכן מלך
ב"ו שמרדה עליו מדינה הוא עושה בה אנדרולומוסיא (במ"ר פ"ה) ובתנחומא פ' במדבר
בטעות אנדרומוסיא. ובמדרש במ"ר פי"ח, משלח שם לגיונותיו ועושה בה אנדרלמוסיא,
ומקורו בתנחומא פ' קרח ד"ה ויאמר ה' אל משה, ובתנחומא בראשית פ' כי רבה רעת
האדם, בעון זימה אנדרלומוסיא באה לעולם. (צא) נפט, ידוע שמן הרים הנוטף מבין
הסלעים Naphtha, ובמשנה שבת כ"ד ב' בעטרן ובנפט, ופירש"י מין שמן שריחו רע,
כדאמרינן (יומא ל"ט) בא למדוד נפט אומרים לו מדוד לעצמך שאין אדם רוצה לסייעו
עכ"ל. ובתרגום שני למגילת אסתר, מתיבה מלכת שבא ואמרה לשלמה, מרי מלכא, מהו
עפר מן האדמה יצא, ומאכלו עפר מן הארץ, נשפך כמים, ומביט לבית? מתיב ואמר
לה נפטא, ע"כ, אולי צ"ל ומבאיש לבית. (צב) כגון השחין, בתנחומא זה השחין, שני
ויהי שחין אבעבועות פורח באדם ע"כ, ר"ל שהיה הריח רע כמו הנפט. (צג) בלסתרה,
בפסיקתא רבתי, ותנחומא, ושאילתות, בלסטרה בט"ית, וכן הוא בערוך ערך בלסטר בשם
פסיקתא דויהי בחצי הלילה, וכתב המוספי פי' בל"י ורומי Ballista βάλλιστρα כלי
מלחמה אשר בו מורים אבנים וחניתות לרדות החומות ולהרוג האויבים, והאיש המורה
באותו כלי נקרא בלסטסי, עכ"ל. והמלה הזאת מורגלת בירושלמי ומדרשים כמו ירושלמי
סוטה פ"ח ה"ג, כנגד בליסטרה שלהן, ובמכילתא בשלח פ"ג ברד כנגד בלסטראות שלהם,
ושם פ"ד, והיו מזרקים בהם בחנים ובאבני בליסטרא, ובתנחומא שופטים, יצא פרעה באבני
בליסטראות, ובפסיקתא רבתי פכ"ט, פסקא בכה תבכה, וכשהיו משלחים [צ"ל משליכים]
את האבן בליסטרה, ובמדרש חזית פ' לסוסתי, הביא אבני בליסטרה, ובאיכה רבתי
פתיחתא וזכור את בוראך, לשפוך סוללה אבני בליסטרס. (צד) ואחר כך העמיד עליהם
כובשים המפרש לפסיקתא רבתי ד' ברעסלויא כתב צריך עיון פירושה עכ"ל, ובתנחומא
בא ואחריו בילקוט וארא רמז קפ"ג בשם התנחומא, לא חזרו גירס בהן אוכלוסין הרבה
זה ארבה, אין ספק שהגיה מעתיק התנחומא מלת אוכליסין במקום כובשין יען חשב שפי'
כובשין היא חיילות שיכבשו אותם, וכן מפרש בעל זרע אפרים המלה הזאת בפסיקתא
רבתי, אולם מלבד אשר מנה כבר הלגיונות למכת ערוב, וראוי א"כ להיות למכה זאת
דבר אחר, רק גם איננו עולה יפה לפי הענין, וראיתי בבייטרענע ח"ב צד קמ"ז בהערה
שרצה לגרוס כבשים, מן כבש, שפי' מדרגות וסולמות ע"ש, ודבריו דחוקים. אולם הנכון
הוא כאשר מצאתי בערוך ערך כבש ז' הביא וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה הביא עליהם
כבשין הרבה, ברים מגלת איכה [בפתיחת וזכור את בוראך שהזכרתי בהערה שלפני זאת]
ולבנות דייק כבשין ע"כ וכתב המוספי שם מין כלי מלחמה עשוי לרדות חומות, ולו ראש
כמו איל וכבש מנגח, וכן קוראים לו היונים ורומים בלשונם עכ"ל, והוא הנקרא Aries

ווידער

(צו) ר' [לוי] בש"ר חמא בר חנינא אמר, (צז) מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים (צח) מה מצרים בדם אף אדום כן, שנ' ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש (יואל ג' ג') ומה מצרים צפרדע, אף אדום כן, (צט) שנ' קול שאון מעיר (ישעיה ס"ו ו'), ומה מצרים כנים, אף אדום כן, שנ' (ק) והפכו
נח"יה

הערות ותקונים.

(וידער באק) עיין ערוך ערך אילה דספינתא ובהערה להרמ"ל שם. ובשאילתות שם ראיתי, העתיד עליהם כנשים ארגה, הוסיף הגאון ר' אחאי ז"ל באמצע המאמר "ר"ל כונסים ומחזיקים בהם' אולם במח"כ לא ירד לעומק הוראת המלה, שהוראתה מין כלי מלחמה. ואולי היא הוספה חיצונית בדברי הגאון. (צה) בפלקיות, כן הוא בפסיקתא רבתי, ובשאילתות, אבל בתנחומא, וילקוט וארא, חבשן בבית האסורים. והוא פי' של בפלקיות ובערוך ערך פלק א' הביא ב' הנוסחאות, וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה, ובילמדנו ויהי חשך, אח"כ חבשן בפלקיות זה החשך, ס"א לא חזרו חבשן בבית האסורין פי' בית הסהר. בלשון יוני φυλακή ובלשון ישמעאל נקרא הסדן שכובלין בו רגלי האדם פלקה עכ"ל. והמלה הזאת שגורה במדרשים כמו נתנה בפילקי, (שמ"ר פט"ו) בעט בפלקי, ושם פ"ל) אתחבש בפילקי, (וי"ר פ"ל) יפתחו הפלקיות, (פסיקתא רבתי פמ"ג פסקא וה' פקד). (צו) ר' לוי בש"ר חמא, מלת לוי הוספתי, ע"י הפסיקתא רבתי, ודע לך שחסר פה מאמר שלם, אשר נשמט מתחת ידי המעתיק יען דלג מן ר' לוי, לר' לוי, כדרכו לטעות בכגון דא. וכצ"ל ר' לוי פתח ליה דר' זכריה בש"ר ברכיה כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור (ישעי' כ"ג ה') א"ר אלעזר כל צור מלא בצור המדינה הכתוב מדבר וכל צר חסר במקרא, ברומי הרשעה הכתוב מדבר, ר' לוי בש"ר חמא כו'. וכן הוא לנכון בפסיקתא רבתי, ובשאילתות, והגאון הרי"ב בשאילתות שם ציין על מאמר ר"א כל צור מלא, מדרש שמ"ר פ"ט, ונעלם מעין הגדולת שנמצא גם בב"ר פס"א, ובתנחומא שם, ובפסיקתא רבתי, ובערוך ערך צר ז', הביא המאמר הזה בשם מדרש ב"ר פס"ג, ופסיקתא דויהי בחצי הלילה, וילמדנו. וראיתי בהוספות ותקונים ותולדות ר"ג בהערה להערה מ"ד שכתב שלא מצא המאמר הזה בב"ר שם ונעלם ממנו שהמאמר הזה היא בפס"א כי ציוני רבינו נתן בעל הערוך לפרשיות ממדרש ב"ר הם תמיד בפרשה אחת מאוחרת, מאשר היא לפנינו ופס"ג שלו, היא פס"א שלנו, גם מה שכתב שם שהערוך הביא המאמר הזה ב' פעמים מילמדנו, טעה במח"כ כי כוונת הערוך לילמדנו על ויהי חשך, ופסקא ויהי בחצי הלילה היא הפסיקתא שלנו. והגאון מהר"ץ חיות ז"ל בס' אגרת בקורת בד ו' ע"ד כתב וז"ל שמות רבה אינו מובא משום קדמון ומה שמציין מהרי"ב על השאילתות פ' צו כל צור מלא כו' בשם מדרש וארא הנה נזכר ג"כ בתנחומא פ' וארא. וקרוב הדבר שמשם הוציא דבריו. ונעלם גם ממנו שמקור המאמר הזה הוא בב"ר פס"א, ובפסיקתא הישנה ובפסיקתא רבתי. והמאמר הזה מובא באברבנאל (ישעיה כ"ג דף מ' ע"ג) בשם הפסיקתא, וז"ל בב"ר פס"ג ובילמדנו על ויהי חשך ובפסיקתא על ויהי בחצי הלילה אמרו חז"ל כו'. ואין דעתי נוחה בזה לפי שבנבואת יחזקאל עצמה בהיותה אחת ומתדבקת פעמים יאמר בה צור מלא ולפעמים צר חסר ולכן אם קבלה היא נקבל וכו' ע"ש. והנה כבר מלתי אמורה שהרב האברבנאל לא ראה את הפסיקתא והעתיק מאמר זה מהערוך לכן הביא פס"ג לא פס"א כאשר הוא לפנינו. גם מזה שהביא הילמדנו (הנאבד מאתנו) נראה ברור שהעתיק זה מהערוך. ובעל מאור עינים ח"ד אמרי בינה פי"ד הביא דברי האברבנאל אלה. ועיין בתנחומא בא וארא שנוסף שם מאמר שלם, כל מה שחשבו המצרים על ישראל הקב"ה הביא עליהן וכו', ואח"כ מביא מאמר ר"א כל מקום שכתוב צור. (צז) מי שפרע, מובא בשאילתות, ובפסיקתא רבתי, ובתנחומא בא. ובילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא. (צח) מה מצרים בדם, מוסב על המקרא כאשר שמע למצרים אשר הביא עיין הערה צ"ו, ומהפסקא הזאת נובעים דברי רש"י בישעיה כ"ג ה' כאשר שמע למצרים, אשר שמעו על מצרים שהבאתי עליהם עשר מכות וסוף טבעו בים: יחילו, ובהלו: כשמע, השומעים כשיבא שמע צור גם כי מכותיה של צור הי' דוגמת אותן מכות דם ואש (יואל ג') דוגמת מכת דם כו' עכ"ל. (צט) שנאמר קול שאון, ר"ל זה הצפרדעים, שקולן קשה. כמ"ש בתנחומא שם במצרים צפרדעים שהיה קולן קשה, ובאדום קול שאון מעיר. (ק) והפכו, צ"ל ונהפכו.

קמד"א

נחליה לזפת ועפרה [לגפריה] (ישעיה ל"ד ט') (קא) כמד"א והך את עפר (שמות ח' י"ו), ומה מצרים ערוב, אף אדום כן, שנאמר וירשוה קאת וקיפוד (ישעיה ל"ד י"א). ומה מצרים דבר, אף אדום כן, שנאמר ונשפטתי אתו בדבר ובדם (יחזקאל ל"ח כ"ב), ומה מצרים שחין, אף אדום כן, (קב) שנאמר וגשם שוטף ואבני אגלביש (שם) ומה מצרים ארבה, אף אדום כן, שנ' ואתה (קג) בן אדם כה אמר ה' אלהים אמור לצפור כל כנף וגו' בשר גבורים (קד) יאכלו, (יחזקאל ל"ט י"ז וי"ח). וכתיב ואכלתם (קה) חלב לשבעה (שם שם י"ט) ומה מצרים חשך, אף אדום כן, שנ' ונטה עליה קו תוהו ואבני בוהו (ישעיה ל"ד י"א), ומה מצרים הוציא גדול שבהם הורגם, אף אדום כן, שנא' וירדו ראמים עמם (שם שם ז') וא"ר מאיר וירדו (קו) רומים עמם: כי הנה החשך יכסה ארץ (ישעיה ס' ב'), (קז) ר' אבא בר כהנא אמר חשך ואפלה שמשו במצרים שלשת ימים, שנאמר ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים (שמות י' כ"ב), אבל תוהו ובוהו לא שמשו בעוה"ז, והיכן עתידים לשמש בכרך גדול שברומי, שנא' ונטה עליו קו תוהו ואבני בוהו (ישעיה ל"ד י"א): ורבנן אמרי אומות העולם, שלא קבלו את התורה שנתנה מתוך החשך, (קח) כדכתיב חשך ענן וערפל (דברים ד' י"א) עליהם הוא אומר כי הנה החשך וגו' (ישעיה ס' ב'), אבל ישראל שקבלו התורה מתוך החשך, עליהם הוא אומר, ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה: (שם)

חסלת פסקא ויהי בחצי הלילה.

הערות ותקונים.

(קא) כמד"א והך את עפר הארץ, המלות האלה חסרות בפסיקתא רבתי ובשאילתות, ובתנחומא הני' במצרים כנים והך את עפר הארץ, ובאדום, ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית, אולם נוסחא משובשת היא, כי בכל המכות לא הביא ראיה מן המקרא על מצרים, באשר שזה נודע לכל, ואיך אם כן יצא פה מהכלל, ויביא ראיה מיותרת, אך הנוסחא הנכונה היא כמו שהביא הילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא במצרים הביא עליהם כנים אף לעתיד כן ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית, ואין עפר אלא כנים כד"א והך את עפר הארץ עכ"ל. לכן חסרו בפסיקתא פה המלות "ואין עפר אלא כנים" והנה בילקוט תחת אשר לפנינו בכל המכות "אף אדום כן", שם הגירס' "אף לעתיד כן" והיתה זאת מיראת המדפיסים מהלשינים בוערים בימי קדם. ובשאילתות ד' ווינציאה שנת רבנו, הניח המדפיס מקום פנוי במקום מלת אדום, ותיקן הגאון הרי"ב שם בשאילתות הנדפס עם שאילות שלום, עפ"י הילקוט והוסיף מלת "לעתיד". (קב) שנאמר וגשם, מה ענין גשם לשחין? אך פה חסרים הדברים האלה: שנאמר וזאת תהיה המגפה וגו' המק בשרו (זכריה יד י"ב), ומה מצרים ברד, אף אדום כן, שנאמר וגשם וגו'. וכ"ה בתנחומא ושאילתות, וילקוט, ובפסיקתא רבתי יש ערבוב דברים, כי בתחלה הביא שחין ואח"כ ערוב וכנים ואחריהם דבר, ומכת ברד חסרה, וברש"י ישעיה שם מביא כל המקראות כמו שהם פה בפסיקתא רק בברד וארבה מביא המקרא וכרת הזלזלים וט"ם הוא וע"ז העיר שם אחד המגיהים בפנים עיין ילקוט וארא סימן קפ"ב שמייתי קראי אחרינא על ברד וארבה עכ"ל, ונעלם ממנו שראשית מקור המאמר הזה הוא בפסיקתא, ואחריה בשאילתות, ותנחומא, והילקוט שם הביא כן בשם התנחומא. (קג) בן אדם, בשאילתות בטעות, בן אדם למצרים כל כנף ויעל. (קד) יאכלו צ"ל תאכלו. (קה) לשבעה, בשאילתות בטעות, לחם לשבעה. (קו) רומים, בשאילתות חסרה מלה זאת, ובשאילתות ד' ווינציא שנת רבנו הניח המדפיס ריות פנוי במקום המלה הזאת והיתה גם זאת מיראת המדפיסים בימי קדם. (קז) ר' אבא בר כהנא. כ"ה בשאילתות, אבל בפסיקתא רבתי ר' אחא בר כהנא, ובתנחומא יצא המאמר הזה חוץ למקומו, ונכנס באמצע המאמר, בין ערוב לדבר, ובשגגת המעתיק היא. (קח) כדכתיב חשך כו', בשאילתות שנא' ויהי כשמעכם את קול מתוך החשך, וגם זה נכון.

פסקא ח'.

העומר.(א)

דבר אל בני ישראל וגו' והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן, (ויקרא כ"ג י') (ב) הה"ד מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש (קהלת א' ג'), (ג) א"ר בנימין בר יפת, בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת לפי שמצאו בו דברים שהם מטים לצד מינות, כי אמרו (ד) כך היה שלמה צריך לומר מה יתרון לאדם בכל עמלו יכול אפי' בעמלה של תורה בכלל, חזרו ואמרו אילו אמר הכתוב בכל עמל ושתק, היינו אומרים אפי' בעמלה של תורה, כשהוא אומר בכל עמלו, בעמלו הוא שאינו מועיל, אבל בעמלה של תורה מועיל: (ה) ור' שמואל בר יצחק אמר, בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת לפי שמצאו בו דברים שהם מטים לצד מינות, כי אמרו כך היה שלמה צריך לומר, שמח בחור בילדותיך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך (שם י"א ט') משה אמר ולא תתורו אחרי לבבכם וגו' (במדבר ט"ו ל"ט) ושלמה אמר והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך (קהלת שם), (ו) וכי הותרה רצועה, לית דין ולית דיין, כיון שאמר כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (קהלת שם) אמרו יפה אמר שלמה:

ד"א מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש (ז) אמר ר' יודן תחת השמש הוא דאין לו, אבל (ח) למעלה מן השמש יש לו (ט) וזהו תורה, דכתיב ה' קנני ראשית דרכו.

הערות ותקונים.

(א) העומר, הפסקא הזאת נוסדה לט"ז בניסן, כי בו ראשית ימי הספירה, אך שבזמן שנסדרה הפסיקתא שם אינו יו"ט, היו דורשין בענינו של יום לזכר, וכן מרדכי היה דורש לתלמידיו בט"ז בניסן בדיני מנחת העומר, כמו שתראה בפסיקתא בפסקא הזאת בא המן וישב לו א"ל במה אתם עוסקים א"ל במצות העומר שהיו ישראל מקריבין ביום הזה בבית המקדש, וכן אמרו במגילה ט"ז ע"א אזל אשכחיה דיתבי רבנן קמי ומחוי להו הלכות קמיצה לרבנן, פי' רש"י דורש בענינו של יום וששה עשר בניסן היה יום תנופת העומר, ועיין במדרש אסתר בפ' מהר קח. (ב) הה"ד מה יתרון, הפסקא הזאת ישנה כולה במדרש וי"ר פכ"ח, וכן ישנה במדרש קהלת רבה פ' מה יתרון, והובאה כולה כמתכונתה ותבניתה, אל תוך הפסיקתא רבתי פי"ח, באשר היה חסר שם איזה פסקות, והשלימם המעתיק מן הפסיקתא דילן, והתחלתה שם, מצות העומר. מה יתרון לאדם, וכ"ה בכ"י אקספארד. (ג) א"ר בנימין בר יפת, בכ"י אקספארד. ובוי"ר ובפסיקתא רבתי, א"ר בנימין בן לוי, ובקה"ר א"ר בנימין לבד, ועיין בבלי שבת ל' ע"ב, אמר רב יהודה בריה דרבי שמואל בר שילת משמיה דרב וכו'. ובמקום אשר פה, שדבריו נוטים לצד מינות, אמרו שם שדבריו סותרים זא"ז, והרמב"ם במורה פכ"ח, הביא כמו שהוא פה בפסיקתא, גם בוי"ר וקה"ר. (ד) כך היה שלמה צריך לומר, בתמיה, וכי היה ראוי לשלמה לומר דברים כאלה. (ה) ור' שמואל בר יצחק, כ"ה גם בכ"י אקספארד ובמדרש קה"ר שם, וכן בפ' שמח בחור, וכן מובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בשם הפסיקתא, גם בפסיקתא דילן פסקא דשובה, אבל בוי"ר הפך הסדר, ייחס מאמר ר' שמואל בר יצחק לר' בנימין, ומאמר ר' בנימין לר' שמואל בר יצחק, וזה טעות דמוכח. וגם בפסיקתא רבתי הגי' כמו שהוא לפנינו פה, כי מתחיל שם מאמר ר' בנימין ונשמט הסיום ע"י מעתיק אשר אחז הקיצור וכתב „כל המדרש כדכתיב במדרש רבות עד ואין אתם מביאין לי העומר" ע"כ. (ו) וכי הותרה, בכ"י אקספארד, ובקה"ר בב' המקומות, חסרה מלת וכי ובוי"ר במקומה אלא. (ז) א"ר יודן, כ"ה בוי"ר, ובקה"ר שם, ובילקוט קהלת רמז תתקס"ו בשם הפסיקתא מתחיל ולשמחה מה זו עושה שמחה שאינה של מצוה א"ר יודן וכו', אולם שגגת המעתיק היא, כי ההתחלה הזאת ולשמחה כו', עד שמחה של מצוה, מוסבת למאמר שלפניו אשר הביא הילקוט מגמרא שבת, אך המעתיק טעה ומשך אותה למטה, אל א"ר יודן. (ח) למעלה מן השמש, בש"ס בבלי שם, אמרי דבי ר' ינאי תחת השמש הוא דאין לו קודם השמש יש לו, ופירש"י אם יעמול בתורה שקדמה לשמש יש יתרון. (ט) וזהו תורה. דכתיב ה'

קנני

דרכו, (משלי ח׳ כ״ב) (י) ר׳ הונא ורב אחא בש״ר חלפתא אמרו, (יא) כל מה שהבריות מתגדלין מצות ומע״ט בעוה״ז דיין שהקב״ה מזריח להם את השמש, שנאמר וזרח השמש ובא השמש (קהלת א׳ ה׳), ורבנן אמרי כל מה שהצדיקים עושים מצות ומע״ט בעוה״ז, דיין שהקב״ה מחדש פניהם כגלגל חמה, שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה׳ ל״א) (יב) א״ר ינאי בנוהג שבעולם אדם לוקח לו ליטרא בשר. כמה הוא יגע כמה צער הוא מצטער עליה (יג) עד שלא יבשל בה, והבריות הם ישנים על מטותיהן, והקב״ה משיב רוחות, מעלה ענגים, ומוריד גשמים, ומפריח טללים, ומגדל צמחים, ומדשן הפירות, (יד) ואין אנו נותנין לו אלא עומר לקרבן: א״ר פנחס, בנוהג שבעולם אדם מכבס את כסותו בימות הגשמים, כמה [יגיעות] הוא יגע כמה צער הוא מצטער, עד שלא ינגבנה, והבריות ישנים על מטותיהן והקב״ה מוציא מעט רוח ומנגב את הארץ, ואין אנו נותנין לו אלא העומר בלבד:

(טו) א״ר אבין בא וראה כמה היו ישראל מצטערים על מצות העומר, (טז) דתנינן תמן קצרוהו ונתנוהו בקופות הביאוהו לעזרה, והיו מהבהבין אותו באור, (יז) כדי לקיים בו מצות קלי דברי ר״מ, וחכמים אומרים בקנים ובקלקת חובטין אותו, כדי שלא יתמעך, נתנוהו (יח) באבוב, והאבוב היה מנוקב כדי שיהא האור שולט בו, שטחוהו בעזרה (יט) כדי שתהא הרוח מנשבת בו, הביאוהו לריחים של גריסות, והציאו ממנו עשרון, שהוא מנופה בי״ג נפה, א״ר לוי הרי שעמלת, ותרשת, וזרעת, ונכשת, וכסחת, ועדרת, וקצרת, ועמרת, ודשת, ועשיתה אותה ערימה, אם אין הקב״ה מוציא לך מעט רוח שתזרה (כ) מהיכן אותו האיש חי, (כא) ואין אתה נותן שכר הרוח. מה יתרון לו שיעמול לרוח (קהלת ה׳ ט״ו): (כב) א״ר אלעזר, כתיב, ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה׳ אלהינו הנותן גשם וגו׳

הערות ותקונים.

קנני כו׳, הסיום הזה חסר בכ״י אקספארד ובוי״ר ובקה״ר ובילקוט שם. (י) ר׳ הונא, בכ״י אקספארד ר׳ חונא. (יא) כל מה שהבריות מתגדלין צ״ל מסגלין כמו שהוא בקה״ר ושם נשמט: „עמל הוא תחת השמש ויותר הוא למעלה מן השמש ר׳ לוי ורבנן ר׳ לוי אמר" כל מה שהבריות וכו׳, כמו שהוא בכ״י אקספארד, ובילקוט בשם הפסיקתא, ובקה״ר מקום מאמר ר׳ הונא לפני מאמר ר׳ יודן, ובוי״ר נשמט מאמר רב הונא ונשאר רק מאמר ר׳ לוי ורבנן לבד. (יב) א״ר ינאי, ישנו בוי״ר ובקה״ר שם, ובילקוט אמור רמז תרמ״ג ד״ה והבאתם את עומר בשם הפסיקתא, וכן מובא כל המאמר במקראי קודש להר״י שאמינה ח״ב פ״ז דף ס״ה ע״ב ע״ש, ובקה״ר מאמר ר׳ ינאי ומאמר ר׳ פנחס הוא בהרחבת דברים, אולם בוי״ר הוא כמו לפנינו בפסיקתא. (יג) עד שלא יבשל בה, צ״ל עד שיבשלנה, כמו שהוא בקה״ר ובילקוט, ובוי״ר ובכ״י אקספארד הגי׳, עד שיבשלה. (יד) ואין אנו נותנין לו אלא עומר לקרבן, בוי״ר ואין נותנין לו אלא שכר העומר הה״ד והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן, ולדעתי צ״ל ואין נותנין לו שכר אלא העומר, ובקה״ר ואין אתם מביאין לי את העומר. (טו) א״ר אבין, מכאן מתחיל בפסיקתא רבתי אחרי אשר קצר המעתיק מאמצע מאמר ר׳ בנימין עד כה כמו שהעירותי בהערה ח׳, ובקה״ר חסר מכאן עד א״ר ברכיה, וראוי להוסיפו ע״פ הפסיקתא, ומדרש וי״ר שם. (טז) דתנינן תמן, משנה מנחות פ״י מ״ד, ובש״ס הוא פ״ו דף ס״ו ע״א. (יז) כדי לקיים, עיין ברש״י ובהרע״ב שם. (יח) אבוב, פירש״י כלי של נחושת, וזה שמו ע״כ, ועיין ערוך ערך אבוב. (יט) כדי שתהא הרוח וכו׳, במשנה שם שטחוהו בעזרה והרוח מנשבת בו. (כ) מהיכן אותו האיש חי, עפ״י הפסיקתא יסד הפייטן מעריב ליל שני של פסח, בפיוט אור ליום, שטחוהו בעזרה עמלו לרוח קיים לכמור ע״ש בפי׳ הרוו״ה, והביא שם דברי הפסיקתא. (כא) ואין אתה נותן שכר הרוח, בוי״ר אין אתם נותנין לי אלא שכר הרוח הוי מה יתרון. (כב) א״ר אלעזר, מובא גם בילקוט תהלים רמז תשנ״ה, וילקוט ירמי׳ רמז רע״ו בשם הפסיקתא. ומובא במקראי קדש מרבינו יוסף שאמינה פ״ז דף ס״ז ע״ב. בשם הפסיקתא ובוי״ר שם פכ״ח נמצא לפני המאמר הזה, ר׳ שמעון בר רבי נסיב איתתא כו׳ ע״ש וכן מובא גם בילקוט קהלת רמז תתקס״ו בשם הפסיקתא. אולם הגיון פסיקתא מוסיף רק

וגו' (ירמיה ה' כ"ד) דיהב לכון כולא ולית אתן צריכין ליה מן הדין, שבועות חקת קציר ישמור לנו (שם) ישמור לנו מן השרב ומן הרוחות קשות, ומן הטללים רעים, ואימתי באלו ז' שבתות, שבין פסח לעצרת:

תני ר' חייא שבע שבתות תמימות תהיינה (ויקרא כ"ג ט"ו) אימתי הן תמימות (כג) בזמן ישוע ושבני' ביניהם, א"ר יהושע בן לוי, (כד) סנטרך אנא ולית את

הערות ותקונים.

עד ולוהביו כצאת השמש בגבורתו, ומן ר' שמעון בר רבי נסיב אתתא חסר הציון „וי"ר פכ"ח" ובילקוט אמור רמז תרמ"ג חסר זה, ועיין מדרש קהלת פ' מה יתרון, רבי עשה סעודת משתה בנו. (כג) בזמן ישועה ושבניה ביניהם. נ"ל בזמן שאין ישוע ושכניה ביניהם, כמו שהוא במדרש קהלת, ובפסיקתא רבתי, ובילקוט אמור שם בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד בזמן שאין ישוע ושבניה ביניהם נ"ל ושכניה, ובמדרש וי"ר פכ"ח חסרים המלות האלו ונכתב במקומם „בזמן שישראל עושין רצונו של מקום" וזה בא מקוצר דעת המעתיקים, שלא הבינו כוונת המאמר. ועיין במ"כ שם שהביא בשם ילקוט תהלים בזמן שיש ישועה ושכינה ביניהם, מה שציין ילקוט תהלים טעות הוא, כי לא נמצא המאמר הזה בילקוט תהלים, ברמז תשנ"ה גם הנוסחא שהביא גם זה הוא מחוסר בינת המעתיקים, כמו שהעיר הראב"ן (סימן פ"ו דפוס פראג דף ל' ע"ב) ומובא ג"כ בזרע אפרים, וז"ל: בפסיקתא שנינו שבע שבתות תמימות תהיינה, אימתי הן תמימות בזמן שיש ישוע ושכינה ביניהם (כנוסחת הפסיקתא דילן שלפנינו רק ושכניה במקום ושבניה) ויש מן הראשונים שלא סברוה והגיהו בזמן שיש ישועה דשכינה ביניהן כלומר שבה"ק קיים ומקריבין העומר בפסח ושתי הלחם בעצרת. וליתא, ופי' אימתי הן תמימות בזמן שבא בשבת ר"ח ניסן ויצא פסח בשבת ויתחילו לספור במו"ש ואז יהיו השבתות תמימות כי שבועות יהיה באחד בשבת ויהיה ת"א בשבת של ט"ו בניסן שהתחילו לספור יעד אחד בשבת של חג השבועות שבע שבתות תמימות ולסימן נקט **ישוע ושכניה** כי ישוע ט' למשמרת, ושכניה י' למשמרת, וכ"ד משמרות הן מתחדשין משבת לשבת וראש המשמרות הוא **יהויריב**, מתחיל שבת של ר"ח ניסן ובשבת שלפני הפסח **ידעיה**, ובשבת שהוא פסח כל המשמרות שוות כל ימי הפסח ולשבת של מוצאי פסח נכנס **חרום** ואחריו בשבת ג' **שערים** ושבת ד' **מלביא** שבת ה' **מימין** שבת ו' **הקוץ** שבת ז' **אביה**, שבת שהוא ערב עצרת יכנס ישוע ולא יעבוד עד אחר עצרת כי ביום עצרת כל המשמרות שוות, הנה אין עבודת **ישוע ושבניה** בין פסח לעצרת אבל אם יארע ניסן ופסח בג' בשבת או ב"ה יכנסו **ישוע ושבניה** בין פסח לעצרת לעבודה וגם לא יהיו תמימות כי יש למנות מג' מה' ועד ג' מה' ועד ה' ויכנסו ישוע ושכניה לפני עצרת כי בשבת שלפני ניסן יכנס **יהויריב** ויהיו עוד ב' שבתות עד הפסח ויכנסו **ידעיה וחרים** ובשבת שבתוך הפסח יכניס **שערים** ויעבוד אחר הפסח בשבת ראשונה שאחר הפסח ויהיה עוד ז' שבתות עד עצרת ויכנס אף **שכניה** עד עצרת ויעבוד ואפי' יהיה פסח באחד בשבת יהיה עצרת ב' בשבת ויכנס שכניה קודם עצרת ויעבוד כי בא' בשבת שהוא ערב עצרת יעבוד עכ"ל. והרוקח הלכות עצרת סימן רנ"ה מבאר ג"כ את המאמר בדרך זה והביאו המ"כ במדרש קהלת שם, והגאון בעל זרע אפרים העיר שלשון הרוקח לקוח הוא מספר הראב"ן ושיש בו (ברוקח) קצת ט"ס ודילוג, ועיין בהג' סימן ע"ה ה' סופרים עשרים וארבע משמרות היו במקדש כו' ואלו הן יהויריב ידעיה חרים וכו', ישוע שכניה כולן היו מקריבין בשבעת ימי החג וכו' ע"ש. (כד) סנטרך. מובא בערוך ערך סנטר א' בשם וי"ר, ובפסיקתא דהעומר, ופי' שומר, וכתב המוספי וכן פירושו בלע"ז שומר, והרמ"ל לא ציין המלה היונית והיא συντηριω, גם הביא שם הערוך בשם מדרש ב"ר פ"ח [לפנינו פי"ז] אזלת ואתנסבת לסנטרין דקרתא. וראוי לדעת שמקור המאמר הזה בירושלמי כתובות פ"א ה"ג. ושם בטעות **לטסורא**. וכן העתיק היפ"מ באגדת ירושלמי ונ"ל **לסנטורא**, וכן מצאתי המאמר לנכון בוי"ר פל"ד, ומזה בגמרא גיטין דף פי ריש ע"ב, סנטר שבעיר, ובמשנה ב"ב ס"ח ע"א המוכר את העיר מכר את הסנטר, וע"ש בגמרא מאי סנטר כו', והרשב"ם שם הביא בשם רבינו חננאל שפי' סנטר שומר העיר, לשון נוטרה את הכרמים, והרמב"ם בפי' שם כתב. סנטר הוא עבד ממונה לשמור העיר, ע"כ. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, ליל שני של פסח, פיוט אור ליום, כמה ככרי מור לסנטר הלז לזמור,

את יהיב לי סנטורתי כלום, (כה) א"ר לוי (כו) מגיסך אנא, ולית את מטעים לי מתבשילך, דנדע מה אינון צריכים, אם רוח אם טל אם מטר, (כז) כמו גריים הזה שטועם בתבשיל ויודע מה הוא צריך, אם מלח אם תבלין, והוא שדוד אומר (כח) גשם נדבות תניף אלהים (תהלים ס"ח י') (כט) אם גשם הוא צריכה נדבות, ואם טל הוא צריכה תניף אלהים, נחלתך ונלאה אתה כוננת (שם שם), א"ר בנייה (ל) אמר הקב"ה לישראל בני (לא) כשהייתי נותן לכם את העומר, (לב) הייתי נותן לכל אחד ואחד מכם עומר, כדכתיב עומר לגלגלולת (שמות ט"ז ט"ז) עכשיו שאתם נותנין לי את העומר, אין לי אלא עומר אחד מכולכם, ולא עוד שאינו של חטים אלא של שעורים לפיכך היה משה מזהיר לישראל והבאתם את עומר ראשית קצירכם אל הכהן (ויקרא כ"ג י'):

(לג) **אשר** קצרו (איוב ה' ה') זה נמרוד, רעב יאכל (שם) זה אברהם, ואל מצינים יקחהו (שם), (לד) לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה ובתחנונים, שנאמר וישמע אברהם כי נשבה אחיו וירק את חניכיו ילידי ביתו שמנה עשר ושלש מאות (בראשית י"ד י"ד), ר"ל בשם בר קפרא אמר אליעזר לבדו היה

שהוא

הערות ותקונים.

שבעות חקות קציר לנו ישמור וע"ש בביאור הרו"ה שהביא את הפסיקתא (המובא בילקוט) וכתב כנגד זה ייסד כמה ככרי מור ראוים לזמור לסנטר הלז שהרי שבועות חקות קציר לנו ישמור וראוי לתת לו סנטרותיו, ולזמור טעמו לכרות, כמו לא תזמור כי המור נמת הוא ע"כ. (כה) א"ר לוי, נ"ל א"ר ברכיה, כמו שהוא לנכון בכל המקומות, ובכ"י אקספארד, ומה שהוא פה בשם ר' יהושע בן לוי, הוא בוי"ר בשם ר' יהושע לבד, ובקה"ר ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי. גם הוא שם אחר מאמר ר' ברכיה. (כו) מגיסך אנא, נ"ל מגרסך, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובוי"ר, ובפסיקתא רבתי, וילקוט אמור, וילקוט תהלים רמז תשנ"ה, וירמיה רמז רע"ו, ובערוך ערך מגרס בשם פסקא דהעומר, וכתב בל"י קורין למבשל מגרוס μάγειρος ע"כ, ובקה"ר שם הגי' פסנטירך אנא, ולפני הרב בעל הערוך היה כן גם בוי"ר, במקום אשר לפנינו הוא מגרסך, כי ז"ל בערך פסנטר, בוי"ר פ' אמור פסנטירך אנא כו', בפסקא דהעומר מגרוסך אנא כו', והיא המלה הרומית obsonator, פי' קונה כל צרכי הסעודה בבית ליתן להמבשל ונפלה האל"ף כנהוג, וכ"כ המוספי. (כז) כמו גריים הזה כו' עד אם מלח אם תבלין, חסר בכל המקומות, וכן בכ"י אקספארד, ונ"ל כמגריים הזה. (כח) גשם נדבות, מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ה בשם הפסיקתא, כי הניון פסיקתא, נשמט שם ממקומו, ומוסב על המאמר הזה. (כט) אם גשם כו', טובים דברי המ"כ בוי"ר שם כי הגשם נדבה מהש"י כמו שתקנו חז"ל מכלכל חיים בחסד, אבל הטל מן הדין הוא, ברית כרותה שאין הטל חסר לעולם כדאיתא במס' תענית, עכ"ל. (ל) אמר הקב"ה כו', מצאתי המאמר הזה מובא בסמ"ג (ה' מוספים עשין קנ"ט) וז"ל שנינו בפסיקתא, אמר להם הקב"ה לישראל כמה עומרים נתתי לכם במדבר, לפיכך הביאו לי עומר אחד ולא עוד שאינו של חטים אלא של שעורים עכ"ל. (לא) כשהייתי נותן לכם את העומר, כ"ה בפסיקתא רבתי, וילקוט אמור, אבל בוי"ר נאמר את המן, וגם בכ"י כרמולי נרשם בצדו על הגליון, בכתב ישן נושן „את המן" וכן בכ"י אקספארד נאמר את העומר ובין שני חצאי עגולה נאמר „את המן". (לב) הייתי נותן לכל אחד ואחד מכם עומר וכו', עכשיו וכו', אין לי אלא עומר אחד, עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן במעריב ליל שני של פסח, בפיוט אור ליום, טובה כפולה ומכפלת למקום עלינו לאמר, רִבָּה עמרים במדבר כנגדם אחד לתמור וע"ש בפי' הרו"ה שהביא דברי הפסיקתא (המובא בילקוט). (לג) אשר קצרו, מכאן עד והניף את העומר, חסר בילקוט אמור רמז תרמ"ג, וישנו בילקוט איוב רמז תתנ"ח בשם הפסיקתא, ובוי"ר פכ"ח הגי' ד"א והבאתם. את עומר הס"ד אשר קצירו רעב יאכל אשר קצירו זה נמרוד וכו'. וכן הגאון מהרז"ו תיקן בפסיקתא רבתי, שצ"ל זש"ה אשר קצירו. (לד) לא בזיין, דורש ואל כאלו נכתב בפתח ואַל, ומצינים מלשון צנה וסוחרה, ואולם במדרש אסתר פ' והמלך קם ואל מצינים יקחהו, לא בזיין ולא בצינה אלא בתפלה ובתחנונים, כמד"א צנה וסוחרה אמתו, זו היא התפלה המגינה

על

(לה) שהוא עולה כך בגימטריא: ושאף צמים חילם (איוב שם), (לו) מי רחק ממונו של נמרוד אברהם וכל (לז) המצומתין לו:

ד"א אשר קצירו, זה פרעה, רעב יאכל. זה משה ואהרן, ואל מצינים יקחהו, לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה ובתחנונים, שנא' ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי (שמות י"ד ט"ו) ושאף צמים חילם, מי דחק לממונו של פרעה משה ואהרן, וכל המצומתים להם.

ד"א אשר קצירו, זה סיחון ועוג, רעב יאכל, זה משה ואהרן, ואל מצינים יקחהו, לא בזיין ולא במגן, (לח) אלא בתפלה שנא' (לט) משמים נלחמו וגו' (שופטים ה' כ') ושאף צמים חילם, מי דחק ממונו של סיסרא דבורה וברק וכל המצומתים להם:

ד"א אשר קצירו זה סנחרב, רעב יאכל זה ישעיהו וחזקיהו, ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה שנאמר (מ) ויסב חזקיהו פניו אל הקיר וגו' (ישעיה ל"ח ב') ושאף צמים חילם מי דחק לממונו של סנחרב ישעיהו וחזקיה וכל המצומתים להם:

(מא) **ד"א** אשר קצירו זה המן, רעב יאכל זה מרדכי ואסתר, ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה שנא' שק ואפר יצע לרבים (אסתר ד' ג') ושאף צמים חילם, מי דחק לממונו של המן מרדכי ואסתר, וכל המצומתים להם:

ד"א אשר קצירו זה ל"א מלכים, רעב יאכל זה יהושע וכלב, ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה שנאמר ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך (יהושע ז' י') ושאף צמים חילם, מי דחק לממונם של ל"א מלכים, יהושע וכלב וכל המצומתים להם. ובאיזה זכות זכו ישראל לירש את ארץ כנען, הוי אומר, בזכות מצות העומר, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר והבאתם (מב) את העומר (ויקרא כ"ג י'):

(מג) **והניף** את העומר (שם שם י"א) כיצד היה מניף, (מד) רב חמא בר עוקבא בש"ר יוסי בר חנינא אמר, מוליך ומביא לבטל רוחות קשות, מעלה ומוריד, לבטל טללים רעים, ר' סימון בשריב"ל אמר, מוליך ומביא למי שהעולם שלו

הערות ותקונים.

על הגרה כנגה המגינה על האדם במלחמה ע"כ, משמע דדרש אל בסגול. (לה) שהוא עולה כך בגמטריא, כן אמרו בב"ר פמ"ד ובש"ס נדרים ל"ב ע"א, הה אמרם בברייתא דל"ב מדות דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מנין שדורשין גימטריא באגדה? אם לחשבון הרי הוא אומר שמונה עשר ושלש מאות דעולה למנין אליעזר ע"כ. (לו) מי דחק, דורש מלת ושאף, מלשון הוא ישופך ראש, שענינו לחיצה ודחיקה (לז) המצומתין, מובא בערוך ערך צמת בשם פסיקתא דהעומר, ופי' ענין חבור. (לח) אלא בתפלה, שנא' משמים נלחמו, חסרון גדול פה, וכצ"ל אלא בתפלה [שנאמר ויאמר ה' אל משה אל תירא אותו וגו' (במדבר כ"א ל"ד) ושאף צמים חילם מי דחק לממונם של סיחון ועוג. משה ואהרן וכל המצומתים להם, ד"א אשר קצירו זה סיסרא רעב יאכל זה דבורה וברק ואל מצינים יקחהו לא בזיין ולא במגן אלא בתפלה], שנאמר מן שמים נלחמו כו', ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ובוי"ר שם. (לט) משמים, נ"ל מן שמים. (מ) שנ' ויסב חזקיהו, בכ"י אקספארד, ובוי"ר ובפסיקתא רבתי, מובא במקום זה המקרא ויתפלל יחזקיהו המלך וישעיהו בן אמוץ הנביא על זאת ויזעקו השמים (דה"ב ל"ב כ'). (מא) ד"א זה המן, מובא במדרש אסתר פ' והמלך קם בחמתו. (מב) את העומר, נ"ל את עומר (בלי ה"א) וגם בפסיקתא רבתי השגיאה הזאת. (מג) והניף את העומר, בוי"ר שם, ובילקוט אמור רמז תרמ"ג בשם הפסיקתא. (מד) ר' חמא בר עוקבא. כ"ה בכ"י אקספארד (אך שם ר' חסא במקום ר' חמא), ובפסיקתא רבתי, וילקוט אמור, אבל בוי"ר נהפך הסדר כי יחס דברי ר' חמא לר' סימון, ודברי ר' סימון לר' חמא, וכאשר לפנינו בפסיקתא הוא הנכון, כמו שתראה בש"ס סוכה ל"ז ע"ב ומנחות ס"ב ע"א מוליך ומביא מעלה ומוריד א"ר חמא בר חנא א"ר יוחנן מוליך ומביא למי שהרוחות [בסוכה שם שארבע רוחות] שלו מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו. **במערבא** מתנו הכי, א"ר חמא בר עוקבא א"ר יוסי בר חנינא

מוליך

שלו מעלה ומוריד למי שהעליונים והתחתונים שלו, (מה) ר' אבין בשר"י ור' נחמיא, ור' יעקב בר אביי בש"ר יהודה ב"ר סימון, ור' יוחנן ור"ל: ר' יוחנן אמר, (מו) לא תהא מצות העומר קלה בעיניך שע"י מצות העומר זכה אברהם אבינו לירש ארץ כנען, שנא' ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך (בראשית י"ז ח') על מנת, ואתה את בריתי תשמור (שם שם ט') ואי זה זה מצות העומר: ר"ל אומר לעולם אל תהא מצות העומר קלה בעיניך שע"י מצות העומר עשה הקב"ה שלום בין איש לאשתו, הה"ד והביא האיש את אשתו אל הכהן (במדבר ה' ט"ו) וכתיב והביא את קרבנה עליה עשירית האיפה קמח שעורים (שם) ואיזה זה מצות העומר: (מז) ר' אבהו ואמרי לה ר' סימון ואמרי לה ריב"ל ורשב"נ, [ריב"ל] אמר, היא שעמדה להם בימי גדעון, שנאמר ויבא גדעון (מח) (בתוך המחנה) והנה איש מספר לרעהו חלום ויאמר הנה חלום חלמתי והנה צליל לחם שעורים וגו' (שופטים ז' י"ג) (מט) מהו צליל על שצלל עליהם אותו הדור מן הצדיקים, ובזכות מה נצולו, בזכות לחם שעורים ואיזהו זה מצות העומר: (נ) ורשב"נ אמר היא שעמדה להם בימי חזקיהו, שנאמר והיה כל מעבר מטה מוסדה וגו' תנופה נלחם בה (ישעיה ל' ל"ב) (נא) וכי יש מלחמות תנופה באותו הדור, הוי אומר זו מצות העומר, (נב) ורבנן אמרי היא שעמדה להם בימי יחזקאל, שנאמר ואתה (נג) (בן אדם) קח לך חטים ושעורים וגו' ועשית אותם לך ללחם

יחזקאל

הערות ותקונים.

מוליך ומביא כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים ע"כ. עינינו הרואות, כי הבבלי מביא דרש מערבי (שהוא א"י) בשם ר' חמא, שהוא ממש כאשר לפנינו בפסיקתא, אשר היא אגדת א"י וקרוב לאמת שאליה כוונו, ואחרי שהמאמר הזה הוא בשם ר' יוסי בר חנינא, יצדק מאד מאמרם בסנהדרין דף י"ז ע"ב דכל במערבא הוא ר' יוסי בר חנינא ע"ש. ורש"י בפיר' לויקרא כ"ג י"א, הביא ג"כ הדרש המערבי הזה, ועל פי הפסיקתא יסד הקליר בתפלת טל, בפיוט תחת אילת עופר, יציפו במעלה ומוריד להציף רוע טל, והרוו"ה הביא שם את הפסיקתא, ולא העיר שכן נשנה במנחות כמו שהבאתי. (מה) ר' אבין. עיין נוסחת הוו"ר, ובפסיקתא רבתי שם, ובילקוט אמור נשמט שם האומר. (מו) לא תהא מצות כו'. מובא בילקוט אמור שם, גם בילקוט לך רמז כ"א בשם הפסיקתא. (מז) ר' אבהו, בוו"ר, ר' אבהו ור' סימון וריב"ל, ובילקוט אמור, ריב"ל לבד, ובילקוט שופטים רמז ס"ב בשם הפסיקתא, ר' אבהו אמר ר' סימון אמר ריב"ל. (מח) בתוך המחנה, המלות האלה אינם במקרא, לכן שמתי עליהן מסגרת. (מט) מאי צליל על שצלל כו', עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, מעריב ליל שני של פסח, ליל שמורים סיע צדק נעורים, צליל לחם שעורים בלילה חג הפסח. והרב הרו"ה הביא את מאמר הפסיקתא (המובא בילקוט) וכתב כוונת דבריהם כפי שפירשם החכם בעל קרבן אהרן בספרו לב אהרן באמרו: חז"ל דרשו הכתיב, כי הכתיב צלול בוי"ו והוא מלשון רקות וענין הכתוב לומר שהיה הדור צלול ונעור וריק מן הצדיקים, אלא שעמד להם להושיעם לחם שעורים שהוא קרבן העומר אשר הקריבו אז, כי ליל פסח היה דבר האל יתברך עם גדעון כמ"ש חז"ל והיום הזה היה יום ט"ז בניסן אשר הוא זמן הקרבת העומר ופי' הכתוב, והנה צלול הדור ועם כל זה לחם שעורים הוא המתהפך במחנה מציל אותם, ולזה בעל הטעמים נקד מלת צליל בגריש, להפסיקו מאומרו לחם שעורים ע"כ. וזה פי' הפיוט ליל שמורים סיע צדק נעורים, לנעורים מן הצדק ולדור צלול היה מסייע לכם שעורים. (נ) ורשב"נ אמר, כ"ה בוו"ר, ובכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, גם בילקוט ישעיה רמז ש"ב בשם הפסיקתא ד"ה השיר יהיה לכם, אבל בילקוט אמור נשמט מכאן עד ורבנן אמרי. (נא) וכי יש מלחמת תנופה כו', עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, במעריב ליל שני של פסח. ליל שמורים עומר חרמשו פלחם, ובמלחמות תנופה נלחם, בליל חג הפסח, ע"כ. ולמאמר הפסיקתא כוון רש"י (ישעיה ל' ל"ב) וז"ל ומדרש אגדה תנופת קציר העומר עומדת לישראל באותה מלחמה, כי ליל ששה עשר בניסן היה עכ"ל. (נב) ורבנן אמרי, מובא בילקוט אמור, ובילקוט יחזקאל רמז שמ"ד. (נג) בן אדם, הסגרתי המלות האלה, כי אינם במקרא.

מהו

(יחזקאל ד' ט') (נד) מהו ללחם, ריבה בה שעורים, ורשב"נ אמר (נה) דברים שהם משלשלים בני מעים, ושמואל אמר (נו) תמן אמרין (נז) עבדין מיניה חררה לכלבא ולא טעמיה: שאלה מטרוניתא אחת, את ר' יוסי בן חלפתא אמרה ליה, כמה צער נצטער אותו צדיק כמה עבדים כמה שפחות יש לו, והם (נח) מבזבזין במאכל ובמשתה, אמר לה כל כך למה להודיעך שבכל מקום שישראל בצער הצדיקים הוון עמהם בצער.

(נט) ר' לוי אמר היא שעמדה להם בימי המן, את מוצא כיון שראה מרדכי להמן, והסוס בידו אמר כמדומה לי שאין רשע זה בא אלא להרגני, אמר לתלמידיו ברחו לכם, שמא תכוו בגחלתי, א"ל בין למות בין לחיים, לא נשבוק יתך, (ס) מה עשה נתעטף בטליתו ועמד להקב"ה בתפלה ובתחנונים. בא המן וישב לו, (סא) א"ל במה אתם עסוקים, א"ל במצות העומר, שהיו ישראל מקריבין ביום הזה בבית המקדש, אמר להון ומהה הדין עומרא, מדהבא או מכספא, או רחטים או דשעורים, א"ל דשעורים, א"ל וכמה הוא (סב) טימי, בי' קנטרין או בעשרים קנטרין. א"ל סגיין בי' מנין, א"ל קומו דנצחין עשרת מנכון לעשרת אלפין קנטרין דכספא, (סג) כיון (סד) דחסל מן מצלי, אמר המן למרדכי סב לבוש

הערות ותקונים.

(נד) מהו ללחם, בויקרא רבה חסרים שתי המלות האלה, ושם הגירסא ר' חמא בר חלפתא אמר ריבה בהן שעורים, וע"ש בידי"מ וביפ"ת, ובילקוט אמור, ובכ"י אקספארד הוא בשם ר' חמא בר חנינא. (נה) דברים שהם משלשלים בני מעים. בכ"י אקספארד, ובוי"ר, דברים שהן מריצים את בני מעים, ופי' המ"כ מריצים משלשלים ע"כ. ובילקוט אמור מרפים את בני מעים, ובפסיקתא רבתי שהם מגירים את בני מעים, ובא לפרש טעמא דריבה בה שעורים, וכן אמרו בשבת ק"ח ע"א אכלין נהמא דשערא כי היכי דלשתלשל. (נו) תמן אמרין, ר"ל בבבלי כי גם אצל הבבליים היו נמצאות בריתות קדומות, ותמן הנאמר בירושלמי או באגדת א"י, היינו בבלי (עיין אגרת בקורת דף ה' ע"א) ור"ל בברייתא בבלית אמרו. והגאון מהרז"ס ז"ל שגה במ"כ בזה במ"ש אות ל"ח תמן אמרין בא"י ע"ש. אולם פה הכוונה על הבבלי כמו שהבאתי בהערה שאחר זה. (נז) עבדין מיניה חררה פי' שעשו מן התערובות הזה עוגה, ונתנוה לכלב ולא רצה לאכול. וכוונו למאמר חז"ל הנמצא בבבלי עירובין פ"א ע"א, והא ההיא דהואי בשני דמר שמואל ושדייה לכלביה ולא אכלה, ההיא דשאר מיני הויא, דכתיב קח לך חטים ושעורים וגו'. (נח) מבזבזין במאכל ובמשתה, כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט אמור בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי והם מבזין, והגיה הגאון בעל זרע אפרים שצ"ל מבזבזין, ר"ל שהם אוכלים מעדנים והוא אוכל מאכל מאוס, אבל בוי"ר הגי' מפסלין באוכלין ובמשקין שלו, ע"ש במ"כ וידי"מ. (נט) ר' לוי אמר, בוי"ר אמור שם פכ"ח ובילקוט אמור, ובפסיקתא רבתי, ובמדרש אסתר פ' מהר קח את הלבוש, ובילקוט אסתר רמז אלף נ"ח, ובמדרש אבא גוריון (בית המדרש ח"א נד ט"ז) פ' אל תפל דבר, ועיין ש"ס מגילה ט"ז ע"א וברש"י שם. (ס) מה עשה נתעטף בטליתו וכו', במדרש אסתר שם אמר להם א"כ נעמוד בתפלה ונפטר מתוך התפלה. (סא) במה אתם עסוקים, א"ל במצות העומר, וכן מראה בגמר' מגילה ט"ז ע"א אזל אשכחיה דיתבי רבנן קמי ומחוי להו הלכות קמיצה לרבנן, ובמדרש אסתר רבה בפ' מהר קח את הלבוש, הסלון בליתהון יתבון ועסקין בהלכות מצות העומר שהרי אותו היום ששה עשר בניסן היה, ובאותו היום היו מקריבין עומר בזמן שבית המקדש קיים. אתא המן לגביהון, אמר לון במה אתון עסקין, אמרו לו במצות העומר הה"ד ואם תקריב וגו' תמן אמרי הלכות קמיצה אחוו ליה, נ"ל להו ר"ל לרבנן וטעה המ"כ שפי' הראו לו להמן. והאי תמן אמרין כוונתו לגמרא מגילה שם. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן (מעריב ליל שני של פסח) ליל שמורים קומץ השביע לשננה, פי' מרדכי השביע והספיק לשנן הלכות קמיצה בליל פסח. (סב) טימי, בוי"ר ואסתר רבה כתב המ"כ כמה היה ערכו ואומר דמי שוויה עכ"ל. והיא מלה יונית τιμὴ ועניניה מחיר וערך הדבר. (סג) כיון דחסיל, בוי"ר ובילקוט אמור, ואסתר, רמז אלף נ"ח יש פה הוספה וליתא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ומדרש אסתר, ומדרש אבא גריון: „כיון דשמעת אסתר כן אפקת כרזה בכל מדינתא ואמרה לא יפתח בר נש חנות

לבוש הדין לבושא דמלכותא, א"ל מה את מבזה מלכותא, אית בר נש לביש לבושא דמלכותא (סה) ולא סחי, אזל בעי (סו) בלנא ולא אשכחיה, מה עביד (סז) אסר זוניתיה ועל ואסחיה, כיון דנפיק, א"ל סב לבוש הדין כלילא, א"ל מה את מבזה מלכותא אית בר נש לביש כלילא דמלכותא ולא מספר, אזל בעי ספרא ולא אשכחיה. מה עביד אזיל לביתיה ואייתי מאני ספרא מגו ביתיה, ויתיב ומספר ליה, (סח) שרי מיתנח א"ל (סט) ווי ליה להוא גברא, דעביד (ע) קומוס פנטון, קומס קלטור, ואתעביד בלן וספר. א"ל (עא) ולית אנא חכים לאבוי דהאי גברא

שח׳ק

הערות ותקונים.

חנות בגו שוקא. כל עמא יפקון להון פרטי דיהודאי בעי למגלבא" ע"כ. ובילקוט אסתר להדין אנבטי, אולי צ"ל אפנטי ור"ל כל עמא יפקון לאפנטי, לקראת פניו כי המלה יונית ἀπάντη. (עיין ערוך ערך אפנתי), והמ"כ פי' פרטי המושל והשליט והוא דחוק. (סד) דהסל ין מגלי, פי' אחר שסיים תפלתו. (סה) ולא סחי, פי' ולא רחץ בשרו במים, ועיין בפדר"א פ"ן, אלא הוליכני לבית היורקן, הלך עמו לבית המרחץ ע"ש. (סו) בלנא, מלה יונית βαλανεύς, בעל המרחץ. ובכ"י אקספארד בטעות בלנהא. (סז) אסר זוניתיה, כ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט אמור בשם הפסיקתא, ובוי"ר הגירסא אסר מטו ווסתיה ועל מזגיה [צ"ל מזגיה] וקנחיה. ובפסיקתא רבתי דפוס פראג ולבוב, אסר זופיתא ובדפוס שקלאב וברעסלויא, אסר זוניתא, ובמדרש אגדה גריון חסר זה ובמדרש אסתר אסר חרציה, ובוי"ר שם כתב המ"כ קשר מטי מסיתיה [צ"ל ווסיתיה] פי' הערוך ערך ווס בגד מזוהם, ובילקוט גרים זוניתא, ופי' חגור, ובמגלת אסתר גרס תרציה [צ"ל חרציה] פי' קשר מתניו עכ"ל, וראיתי בערוך ערך זנם הביא וז"ל בפסיקתא דהעומר מה עביד אסר זונסתיה ועל אסחתיה ס"א ווסתיה פי' מכנסים וי"מ אזור עכ"ל, מדברי הערוך האלה אנו למדים שתים, הא' שצ"ל בפסיקתא דילן זונסתיה והיא המלה היונית ζώνη ופי' חגורה, והב' שמלת „מטו" בוי"ר היא יותרת בטעות והגי' שם ווסתיה היא הס"א שהביא הערוך, אך בזה לא יגלנו עוד ידי חובתנו, כי מה באור מלת ווסתיה? לכן אומר אני כי צ"ל בערוך ס"א **זוסתיה** והיא מלה יונית (עיין מוספי ערך זסתא) ופי' סינר וחגורה שעושין לפני הבגדים לשמרם מטנוף ולכלוך, ועיין מוספי ערך זנם שכן היתה לפניו הגי' בערוך זוסתיה, אך אחרי שנשתבשה המלה בערוך ונעשתה ווסתיה באות ו' תמורת ז', תקנו כן המגיהים גם בוי"ר על פיהו, ותקונם זו היא קלקולם. ואין ספק בידי שגם בפסיקתא רבתי היה כתוב **זוסתיה**, אך ע"י טשטוש האותיות עשו אחר כך **זופיתא.** (סח) שרי מיתנח, פי' החל להתאנח, ואח"ז חסר, א"ל מה לך מיתנח. (סט) ווי ליה להוא גברא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ווי ליה לאבוה דההוא גברא מעביד וכו'. (ע) קומוס פנטין קומוס קלטור, כ"ה בילקוט אמור, ובמדרש אגדה גריון, אבל בכ"י אקספארד, קומי ספנתין קומי סקלטור. ובוי"ר מאן דעביד קומוס בגרון, מאן דעביד קומוס קלטור, מאן דעביד מגסטאר פלטין, ובמדרש אסתר דומין פנטין קמין קלטור, ובפסיקתא רבתי קומוס פנטון, קומוס קרטור (כ"ה בשלשת הדפוסים פראג שקלאב וברעסלויא אבל בדפוס לבוב קומוס קפטור) ובערוך ערך קמוס, הביא וז"ל בוי"ר מאן עביד קומסקלטור כו' ופסקא דהעומר ווי ליה להוא גברא כו' קומוס פנטון קזמוקלטור [צ"ל קומוסקלטור] עביד בלנא וספר ע"כ, וע"ז כתב המוספי פי' בל"י κομης וכן ברומי comes נגיד ופי' קומים פנטין בל"י κόμης πάντων נגיד על כל הדברים, ופי' קומים קלטור בל"י κόμης κλήτωρ ממונה על שלוחי בית דין, ולא תתכן גירסת קזמו קלטור כי אם קומיזקלטור. (ר"ל כמו שתקנתי בדברי הערוך) או קזמוקרטור פי' בל"י κοσμοκράτωρ אדון עולם עכ"ל. מזה נראה כי הגיר' אשר בפסיקתא פה היא הנכונה, וגם בפסיקתא רבתי נאותה היא בחלוף למ"ד ברי"ש הנהוג לרוב, ובמדרש אסתר הגינו תחת מלת קומוס מלת דומין, שהיא הרומית Domine והוראתה ג"כ אדון, ומן מלת קומות השנית נעשה קמין, כי היה כתוב קומי' בקו למעלה ונעשה מן ו' אות נ' הרגיל לרוב, והנה אנחנו רואים שהמלות קומוס בגרון ומגסטאר פלטין בוי"ר לא היו לפני הרב בעל הערוך במדרש שם, ופתרון מלת בגרון נעלם ממני, אולם מגסטר היא הרומית Magister פי' שר ומושל, ופלטין הוא היכל וארמון, וא"כ ענינו שר הארמון. (עא) ולית אנא חכים לאבוי, פי' וכי אין אני מכיר לאביו של

אותו

שחיק טמיא בלני וספר בכפר (עב) קרינוס, ואת משכח מאני ספרא דידיה, א"ל קום רכוב על הדין סוסיא, (עג) א"ל לית בחילי, דאנא סב, א"ל קום דאנא (עד) ממיך קדלי ואת דרים עלוי, סליק ורכוב, למקיימא לכון, ואתה על במותימו תדרוך (דברים ל"ג כ"ט) כיון שרכב על הסוס, התחיל לקלס להקב"ה ואמר ארוממך ה' כי דליתני (תהלים ל' ב') וגו'. תלמידיו מה היו אומרים, זמרו לה' חסידיו וגו' (שם שם ה') (עה) אותו רשע מה היה אומר, ואני אמרתי בשלוי וגו' (שם שם ז'). אסתר מה היתה אומרת, אליך ה' אקרא ואל ה' אתחנן מה בצע ברמי ברדתי אל שחת וגו' (שם שם ז' ט') ישראל מה היו אומרים, שמע ה' וחנני ה' היה עוזר לנו: (שם שם י"א) (עו) א"ר פנחס (עז) בקריאת שמע היה עוסק ולא הפסיק, שנ' למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אודך (שם שם י"ג):

חסלת פסקא העומר.

הערות ותקונים.

אותו האיש ישחקו עצמותיו, שהיה בעל מרחץ ומגלח בכפר קרינוס ואתה מגלח כלי הגלוח שלו. (עב) קרינוס, כ"ה בווי"ר. ובכ"י אקספארד, ובאסתר רבה, ובמדרש אבא גריון, ובילקוט אמור בטעות קריטס וצ"ל קרינוס ונתחברו אותיות נו ונעשית ט ומן סמ"ך נעשית מ"ם סתומה, ובפסיקתא רבתי נוספו המלות ,עשרים ושתים שנה" בכפר קרינוס, ויהוא עפ"י גמרא מגילה ט"ז ע"א ולא ספר של כפר קרנוס היית? תנא המן ספר של כפר קרנוס היה כ"ב שנה, ונשתבשה בגמרא שם המלה כי נתחברו ינ ונעשו צ, ום נתחלפו באות ם' ועי"ז נעשה מן קרינוס קרצום. ועיין מה שהעירותי בפסקא ויהי בחצי הלילה הערה ע"ה, על השם קרינוס. (עג) א"ל לית בחילי, בפסיקתא רבתי לית מחילה [צ"ל בחילי] דאנא גבר סב, א"ל ולית אנא גבר סב, א"ל ולא את הוא דגרמת לנפשך. וכ"ה כן בווי"ר, רק שם הגיר' במקום לית בחילי לית בי כח. (עד) ממיך קדלי, כ"ה בווי"ר ובילקוט אמור, ובכ"י הקספארד מימיך, פי' אשפיל ערפי (עורך תרג' קדל) עיין מתורגמן שרש מך ובפסיקתא רבתי מאמיך, והגיה שם הגאון מהרח"ו. שצ"ל סמיך לך קדלי, פי אני אשפיל לפניך את ערפי ע"כ, וראיתי במדרש אסתר הנוסחא סמוך קדלי. וכתב שם המ"כ במדבר רבה גרסי' ממיך ופי' משפיל עכ"ל. ואגב אעיר כי שלשה פעמים מביא המ"כ שם בשם במדבר רבה ובאמת אין כל רושם מזה במדרש במ"ר, אך טעות היא, והמ"כ בעצמו כתב „במ"ר" בראשי תיבות, וכונתו היתה במדרש רבה, והיא בווי"ר פכ"ח, שהביא שם במאמר שלפניו, אך המדפיסים לא הבינו ועשו מזה במדבר רבה. (עה) אותו רשע מה היה אומר, מזה המאמר לקח רש"י דבריו בפי' לתהלים ל' י"ג, ח"ל ורבותינו דרשו כל המזמור על מרדכי ואסתר והמן, בפסיקתא זוטא, ואני אמרתי בשלוי אמר המן, אליך ה' אקרא אמרה אסתר כו'. עד היה עוזר לי הפכת מספדי למחול לי אמר מרדכי וכל ישראל עכ"ל, ומלת זוטא ברש"י ט"ס וצ"ל דהעומר וגם ברש"י מגילה ד' ע"א הביא רש"י הדרשה הזאת בשם פסיקתא סתם ח"ל ימרך כבוד האי קרא, במזמור ארוממך ה' כי דליתני דרשינן בפסיקתא במרדכי ואסתר והמן ואחשורש כו' עכ"ל, ואף אם נמצא הפרשה הזאת גם בווי"ר ואסתר רבה ומדרש אבא גריון, הביאה רש"י רק בשם הפסיקתא, יען ידע שהיא מקור ומעין כל המדרשים. וכן ראיתי באור זרוע ח"ב ה' מגילה סימן שס"ט. הביא מאמר הזה מהפסיקתא. (עו) א"ר פנחס, כ"ה בכ"י אקספארד, ובווי"ר, וילקוט, אבל בפסיקתא רבתי, א"ר יצחק א"ר פנחס. (עז) בק"ש היה עוסק, עיין ביפ"ת בווי"ר שם, שמבאר איך דייק מהא קרא שבק"ש היה עוסק, והגאון מהרח"ו כתב בק"ש היה עוסק. מרדכי בשעה שבא המן להרכיבו ולא היה רוצה להפסיק באמצע שנ' למען יזמרך כבוד וגו' ר"ל שבשעה שבא הרשע לזמר לפניו ולכבדו לא היה דומם ממה שהתחיל בהודאת ה' שהוא ק"ש עכ"ל, ובמדרש אסתר נוסחא אחרת, רוח הקודש מה היתה אומרת? למען יזמרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אודך.

פסקא ט'.

שור או כשב. (א)

שור או כשב או עז כי יולד (ויקרא כ"ב כ"ז), (ב) צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה, (תהלים ל"ו ז') (ג) ר' ישמעאל ור"ע, ר' ישמעאל אומר הצדיקים שהם עושים את התורה שניתנה מהררי אל, הקב"ה עושה להם צדקה כהררי אל, אבל הרשעים שאין עושין את התורה שניתנה מהררי אל, הקב"ה מדקדק עמהם עד תהום רבה. רע"א אלו ואלו הקב"ה מדקדק עמהם, מדקדק עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעושין בעולם הזה בשביל ליתן להם שכר טוב לעתיד לבא. וכן משפיע טובה ושלוה לרשעים בעה"ז ומשלם להם מיעוט מעשים טובים שעושין בעוה"ז בשביל ליפרע מהם לעתיד לבא, (ד) ר' מאיר אומר משל הצדיקים בדירתן, שנ' (יחזקאל ל"ד י"ד וט"ו) (ה) כמרעה טוב ארבצם, ומשל הרשעים בדירתן שנאמר (שם ל"א ט"ו) ביום רדתו שאולה האבלתי כסיתי עליו את תהום. ר' יהודה ברבי אמר (ו) הובלתי כתיב, מנהגו של עולם (ז) אין עושין כסוי לגיגית לא של כסף (ח) [ולא של זהב, ולא של נחשת, ולא של ברזל] ולא של בדיל, ולא של עופרת, אלא של חרס, מפני שהוא מין במינו. כך אמר הקב"ה, גהינם חושך, (ט) [והתהום חושך], והרשעים חשך, יבא חשך ויכסה חשך בחשך, שנ' (קהלת ו' ד') כי בהבל בא, ובחשך ילך, (י) ובחשך שמו יכוסה:

ר'

הערות ותקונים.

(א) שור או כשב. היא קריאת התורה לפסח, עפ"י משנה (מגילה ל' ב') בפסח קורין בפרשת מועדות של תורת כהנים ופירש"י שור או כשב, והנה גם הפסקא הזאת חסרה בכ"י הרשד"ל, והעתקתיה מכ"י כרמולי, ותקנתיה עפ"י כ"י אקספארד, והפסקא הזאת נמצאת במדרש וי"ר פכ"ז, ובתנחומא פ' אמור. (ב) צדקתך כהררי אל, גם בזוהר אמור (דף צ"א ע"א) מתחיל שור או כשב או עז, ר' יוסי פתח צדקתך כהררי אל וכו'. (ג) ר' ישמעאל ור"ע, כן מתחיל גם בכ"י אקספארד, ונשנה במדרש ב"ר ריש פל"ג, ומובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ו בשם ב"ר, אבל בוי"ר שם, ובתנחומא, זה הוא באמצע המאמר, והתחלה אחרת שם לדרוש הזה, אך בוי"ר חסר בתוך ההתחלה, ומתוקן לנכון בתנחומא שם, ויש לתקן בוי"ר שם עפ"י התנחומא. (ד) ר' מאיר, כ"ה בכ"י אקספארד, ובוי"ר ובריש מדרש במ"ר, ותנחומא ובילקוט תהלים שם, אבל בב"ר פל"ג, ובילקוט יחזקאל רמז שע"ב, מובא זה בשם ר' לוי, וט"ס הוא. ובילקוט יחזקאל שם נרשם בצדו „במדבר רבה" בטעות, וצ"ל ב"ר והוא המאמר שרשמתי מב"ר פל"ג, והמובא ג"כ בילקוט תהלים שם, כי במדרש במ"ר המאמר בשנוים קצת, גם הוא שם בשם ר' מאיר. (ה) כמרעה טוב ארבצם, המקרא נעתק בטעות וכצ"ל במרעה טוב ארעה אותם ובהרי מרום ישראל יהיה נויהם וגו', אני ארעה צאני ואני ארביצם (יחזקאל ל"ד י"ד ט"ו). (ו) הובלתי כתיב, כ"ה בב"ר, ובתנחומא, ובמדרש שמ"ר פי"ד, במקרא כתיב האבלתי, ומפרש ר' יהודה שהוא כמו הובלתי, ופי' הבאתי את הרשע למען אכסה עליו את התהום, ובוי"ר וריש במ"ר חסרים המלות „הובלתי כתיב". (ז) אין עושין כסוי לגיגית, עיין שמ"ר פי"ד, חזקיה אמר, הגיגית הזו במה מכסין וכו'. (ח) ולא של זהב, המלות האלה היו חסרות בכ"י כרמולי, והוספתים עפ"י כ"י אקספארד. (ט) והתהום חושך, כן הוספתי עפ"י כ"י אקספארד והמדרשים, ובוי"ר ובתנחומא נתרחבו הדברים „גיהנם חשך, דכתיב יהי דרכם חשך וחלקלקות (תהלים ל"ה ו') ותהום חשך, שנאמר וחשך על פני תהום (בראשית א' ב') והרשעים חשך, שנאמר והיה במחשך מעשיהם (ישעיה כ"ט ט"ו)." (י) ובחשך שמו יכוסה, אחר סיום הכתוב הזה נמצא בתנחומא כדברים האלה: „שנוין הרבה (ובדפוס וויניציא הרבה שיטין) יש למקרא הזה אלא שלא להטריח", ואינם מדברי הספר, אך מאחד המעתיקים

(יא) ר' יונתן בש"ר אושעיא, מסרס קרא, (יב) קרי צדקתך על משפטיך, כהררי אל על תהום רבה, (יג) מה הרים הללו כובשין על התהום שלא יעלה ויצוף העולם, כך מעשיהם של צדיקים כובשין על הפורענות, שלא תבא לעולם.

ד"א צדקתך כהררי אל מה הרים הללו אין להם סוף, כך אין סוף למתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא, ומתן שכרן של רשעים תהום רבה, (יד) מה התהום הזה אין לו חקר כך אין חקר למדת פורענות של רשעים לעתיד לבא, (טו) ומה הרים הללו גלוים, כך מעשיהם של צדיקים גלוים, שנ' (תהלים ע"ב ה') ייראוך עם שמש ולפני ירח וגו'. ומתן שכרם של רשעים תהום רבה, מה התהום הזה טמון, כך מעשיהם של רשעים טמונים. שנ' (ישעי' כ"ט ט"ו) והיה במחשך מעשיהם.

ד"א צדקתך כהררי אל, (טז) מה הרים הללו נזרעים ועושין פירות, כך מעשיהם של צדיקים עושים פירות, שנאמר (ישעיה ג' י') אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, משפטיך תהום רבה, מה התהום הזה אינו נזרע, ואינו עושה פירות, (יז) כך מעשיהם של רשעים, אינם עושים פירות, שנא' (שם שם י"א) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו.

(יח) **ד"א** צדקתך כהררי אל, א"ר יהודה ב"ר סימון, צדקה שעשית עם נח בתיבה, כהררי אל, שנאמר (בראשית ח' ד') ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט, ומשפטיך, שעשית עם דורו דקדקת עמהם עד תהום רבה (יט) שנאמר (שם ז' י"א) ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה, וכשזכרתו לא לבדו הזכרת, אלא לו ולכל מי שהיה עמו בתיבה, הה"ד (שם ח' א') ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה וגו', הוי אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים שם ל"ו ז').

ריב"ל

הערות ותקונים.

וראיתי כי גם בדפים מנטובה שנת שכ"ג נאמר כן. (יא) ר' יונתן בש"ר אושעיא, בוי"ר ותנחומא, מקום המאמר הזה, לפני מאמר ר' ישמעאל ור"ע (עיין הערה נ'), וגם האומר חסר בראשו, והתנחומא נלקה בחסר הזה ע"י הוי"ר, כי העתיק דבריו ממנו, ובב"ר פל"ג ובכ"י אקספארד בש"ר יאשיה, תחת בש"ר אושעיא. וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור ל"ו, וגם בשם נאמר, רבי יאשיה הגדול אומר. (יב) קרי צדקתך על משפטיך. כ"ה בכ"י אקספארד, ובוי"ר, ותנחומא, ושו"ט, אבל במדרש ב"ר פל"ג, מסרס קרא צדקתך עד משפטיך כו' עד תהום רבה, וט"ס הוא כי צ"ל צדקתך על משפטיך כו' על תהום רבה, ומובא לנכון בשם ב"ר בילקוט תהלים רמז תשכ"ו, ועיין נדרים ל"ז ע"ב עיטור סופרים צדקתך כהררי אל. (יג) מה הרים הללו כובשין, כ"ה בוי"ר, ותנחומא. וכ"י אקספארד. אבל בב"ר, פה מקום המאמר, מה הרים הללו אין להם סוף, המאוחר אצלינו. ואחריו. מה הרים הללו כובשין, אולם כפי הנראה יותר שאת לנוסחא שלפנינו פה, כי כבישת הפורעניות, משפט קדימה לה על תשלום הגמול. (יד) מה התהום הזה אין לו חקר, עיין אבודרהם (תפלת מנחה של שבת) שהביא מאמר רז"ל שהרשעה דומה לתהום מה התהום אין לו חקר כו'. וכיון למאמר שלפנינו. (טו) ומה הרים הללו גלויים, זה חסר בוי"ר, ותנחומא. (טז) מה הרים הללו נזרעים, זה הוא בוי"ר, ותנחומא, בראש הפרשה ובתוספות דברים. (יז) כך מעשיהם של רשעים אינם עושים פירות, בוי"ר ותנחומא, הנוסחא אף הרשעים אין להם מעשים טובים. ואין עושין פירות, אלא מזיקין לעצמם ולאחרים, שנאמר אוי לרשע רע וגו', רע לעצמו ורע לאחרים. ובמדרש ב"ר פל"ג סיים כך מעשיהם של רשעים אינם עושים פירות שאלמלא עושין פירות היו מחריבין את העולם. (יח) ד"א צדקתך, אר"י ב"ר סימון בב"ר שם, מקום הדרוש הזה אחר שני המאמרים ריב"ל סליק לרומי. ואלכסנדרוס מוקדון אזיל וכו'. וגם הנוסחא, ר' ב"ר סימון פתר קרא בנח. אמר הקב"ה צדקה שעשיתי עם נח בתיבה, לא עשיתי עמו אלא עם הררי אל (ר"ל ע"י הררי אל) שנא' ותנח התיבה על הרי אררט. והנוסחא שלפנינו בפסיקתא ובוי"ר יותר נכונה. (יט) של ביום הזה נבקעו, מכאן עד ד"א שור או כשב, זש"ה מה שהיה כבר הוא, כל המאמר שהסגרתי, חסר בכ"י כרמולי, כי נשמט דף שלם כאשר קרה הרבה פעמים לכ"י הזה

והעתקתי

(כ) ריב"ל סליק לרומי, וראה שם עמודים של שיש מכורכין (כא) בקיטיות,
בשרב שלא יפקעו, ובצינה שלא יקרשו, וראה שם עני א', (כב) מחצלת
של קנים מתחתיו, ומחצלת של קנים מעל גביו, על העמודים קרא, צדקתך כהררי
אל, אמר (כג) הן דאת יהב את משפיע, ועל העני קרא, משפטיך תהום רבה,
אמר הן דאת מחי את מדקדק.

(כד) אלכסנדרון מוקדון אזל לגבי (כה) מלכא קצייא, לאחורי הרי ח·שך,
אזל לחדא מדינתא רשמא (כו) קרטיגנא, והות כולה דנשין,
ונפקין לקדמוי, ואמרין ליה אי את עבד עמנא קרבא, ונצחת לן, שמך נפיק בעולם
דמחוזא

הערות ותקונים.

והעתקתי החסר מכ"י אקספארד. וישנו גם בוי"ר ותנחומא שם. (כ) ריב"ל סליק לרומי, ומובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ז בשם וי"ר. (כא) בקיטיות, בוי"ר הנוסחא בטיפטיאות ובב"ר שם פל"ג בטעות בטיפיסין, וצ"ל בטיפיטין, כמ"ש הערוך ערך טפיט, וז"ל בב"ר פל"ד [צ"ל פל"ג], עמודיא מכוסין בטפיטין, פי' בלע"ז הוא טפיטו (Tappeto) יושבין עליו בני אדם כו' עכ"ל, וכן ביוני וברומי Tapes τάπης (טאפעטטע, טעפיך), מכסה מרוקם בגוונים שונים, לכסות את הכתלים או למכסה ע"ש במוספי. ונוסחת הפסיקתא לפנינו ג"כ נכונה, כמ"ש בערוך ערך קטה, וז"ל בנגעים פי"א [משנה ז'] קטה [לפנינו במשנה קייטא ע"ש בהרע"ב] שיש בה פספסין, ובילמדנו, קיטיות של פורפרין, ובפסקא דשור או כשב, ובוי"ר אמור [פכ"ז], ריב"ל סליק לרומי, חזא עמודיא דשישא מכסן בטפיטא, פי' עמודין של שיש מכורכין בקיטיות, בשרב שלא יפקעו, פי' מכורכין במחצלות, פי' היינו וילון עכ"ל ופי' שהביא הוא בטעות, עיין הערה כ"ב. ולפנינו בתנחומא אמור שם, מכורכים **בקניות** וכ"ב פי' בקנים, אולם אין ספק בידי כי ט"ס הוא והי' כתוב **בקטיות** כמו לפנינו בפסיקתא, וכמובא בערוך, אך ברבות הימים נפרדה אות **ט'** ונעשה ממנה שתי האותיות **נו**, ועתה ראיתי במעריך ערך כ"ט, כתב וז"ל, בירושלמי דסוכה [פ"א ריש ה"ד] תלה בה קיטיות, פי' בגדים מצויירים כמו טפיטי, בילמדנו בקנאיות ט"ס הוא וצ"ל בקטאיות עכ"ל תראה שגם בילמדנו שנאבד היה לפניו הטעות בקנאיות במקום בקטאיות.
(כב) מחצלת של קנים, כ"ה בוי"ר אבל בב"ר פל"ג חמא חד מסכן מכריך בחדא מחצלא. ומזה במשנה סוכה י"ט ע"ב מחצלת קנים פירש"י מחצלת קנים, קשה ואין נוחה למשכב.
(כג) הן דאת יהב את משפיע כו', הן דאת מחי את מדקדק, כ"ה בוי"ר, ותנחומא שם, ופי' למי שאתה נותן טובה תתן בשפע רב, ולמי שאתה מכהו תדקדק עמו, ומחי מלשון ודי הוה צבא הוה מחא (דניאל ה' י"ט) אבל בב"ר שם הנוסחא הן דיהבת אשפע, על אותו העני קרא משפטיך תהום רבה הן דמחיית גיית, וכתב המ"כ גיית פי' לשון גודל וגיאות ופי' היכן שאתה מכה אתה מכה בכח ובגאות ופירש"י (ר"ל בפי' המיוחס לרש"י על מדרש ב"ר) מצאתי גורס נזית ופי' בו מכלה עכ"ל והדוחק נראה לעינים, וראיתי בערוך ערך גיית, הביא וז"ל, בב"ר פל"ד [צ"ל פל"ג] הן דמחוית גיית, ובוי"ר [פכ"ז], ובפסיקתא דשור או כשב, הן דמחיית דקדקת עכ"ל ולא העיר מאומה לבאר הוראת מלת גיית, והרמ"ל תרגם המלה טהאל, וחשב שהיא מלשון גיא, ואולי צ"ל דייק, הקרובה לנוסחת מדקדק, עיין מתורגמן שרש דקדק. (כד) אלכסנדרון, כ"ה בוי"ר ותנחומא, ונשנה בשנויים ובקצרה בירושלמי ב"מ פ"ב ה"ב ובב"ר פל"ג ובשניהם חסר בראש· אזל לחדא מדינתא כו' ועיין תמיד דף ל"ב ע"א. (כה) מלכא קצייא, הרב בעל ידי משה בב"ר שם כתב, לפיכך נקרא מלך קציא, שהוא דר בקצה העולם, או מפני שהם מיני שדים, לכך נקרא כן מלשון קצתי בחיי, ר"ל מלך משוקץ. עכ"ל. ומה רב הדוחק הזה, אולם הנכון כמ"ש בתבואות הארץ דף קכ"ז ע"ב שלצפון הרי טוירוס במדינת פאנטוס סמוך לים השחור עיר גדולה· הנקראת בלשונם קיזניא, והוא בלתי ספק קציא עכ"ל. (כו) קרתיגנא, בתנחומא קרטונדא, ומפורש שם בגליון כ"ל דגרס קרתגיינא, לפי שהיתה עיר של נשים נקראת כך, כי קרתא הוא בלשון תרגום עיר, וגיינא הוא בלי' אשה, ועיין ערוך ערך אנתרופי עכ"ל. והנה העיר הזאת מוזכרת, בירושלמי, ובבלי, ומדרשים, כמו ר' בא קרטיגניא (ירושלמי שבת פ"ז ה"ב, כלאים פ"א ה"ט) מצור ועד קרטיגני (ירושלמי שביעית פ"ו ה"א) ר' יצחק דמן קרטיגנין (ברכות כ"ט ע"א) אסי ותרקי וקרטגינא (ב"ר פמ"ד) ובילקוט

תורה

דמחוזא דנשיא חריבת, ואין אנן עבדן עמך קרבא ונצחן בך, שמך נפיק בעלמא דנשיא עבדן עמך קרבא ונצחן לך. ותוב לית את קאים קדם מלכו. כי נפק כתב על (כז) תרע פילי, אנא אלכסנדרוס מוקדון שמיא הוינא, עד דאתית לקרטיגנא מרינתא, ואלפית עצה מנשיא. אזל למדינתא אחריתי דשמא (כח) אפריקי, ונפקין קרמוניה (כט) בחורין דדהב, וברימונין דדהב, (ל) ונקרמונין דדהב, אמר להון מה זה דדבא מתאכיל בארעיכון, אמרין ליה ולא הוה לך כן בארעך דאתית לגבן, אמר להון לא (לא) עותרכון אתיתי למיחמי, (לב) דיניכון אתיתי למיחמי. (לג) עד דאינון יתיבין תמן, אתון תרי גוברין לדינא קדם מלכא, חד אמר אנא חורבתה זבנית מהאי גברא ונרפתיה, ואשכחית בה סימא, ואמרי ליה סב סימתך, דחורבתא זבנית, וסימתא לא זבנית, (לד) וחרינא אמר, אנא כי זבינית להדין גוברא, חורבתה

הערות ותקונים.

תורה רמז ע"א בטעות קרטנייה. ונחסרה הגית"ל בטעות. וכן בפסיקתא לפנינו פסקא פרה (עיין שם בהערה קס"ח), והיא העיר המפורסמת בימי קדם. Carthago בחלק אפריקי, ובעת סמוך במקומה עיר טונים, Tunis, ועיין תבואות הארץ בד קכ"ז שרוצה לגרום בוי"ר פכ"ז קרטגיניה במקום קרטיגניה, שהוא מחוז א' מצפון להרי טוריום. ועיין מאור עינים פי"א, ובערך מלין בד ע"ב סימן ז' ובד קפ"ד ערך אפריקא, ופה אין המקום להאריך. (כז) על תרע פילי, מלת פילי מצויה לרוב במדרשים, ויונית היא, πύλη ופי' שער, ותרע הוראתה פתח, תרגום פתח האוהל (בראשית י"ח א') תרע משכנא, וג"כ יונית היא θύρα (טהיר) וא"כ פירושה בפתח השער, או תרע היא הוספה חיצונית, מאחד המעתיקים לפרש מלת פילי, הנה כי מצינו גם בוי"ר שם פכ"ז וכן באיכה רבתי פ' העיר רבתי עם ובפ' רבתי בגוים בתרע פילי, אבל מלבד אלה, נמצאת תמיד מלת פילי במדרשים עומדת בפני עצמה לבד, כמו קיימון קודם פילי, (ב"ר פס"ג) דנפקין מן פילי, (שם פע"ז) על פילי דמצרים נולדה, (שם פנ"ד) שנולדה על פילי של מצרים, (פסיקתא פסקא ויהי בשלח) בפילי שחוץ לטבריה, (ב"ר פנ"ו תנחומא ריש ויחי) לפילי של מצרים, (תנחומא פ' לך), על פילי דטבריה, (שם פ' שופטים). (כח) אפריקי, עיין תבואות הארץ בד קכ"ו ע"ב, וערך מלין בד קפ"ד ערך אפריקא. (כט) בחורין דדהב, נ"ל בחזורין דדהב, כמו שהוא בוי"ר שם, ופי' תפוחי זהב, ובב"ר פנ"ג תפוחי זהב במשכיות כסף תרגם עקילס חזורין דדהב בגו דסקרין דכסף, ובב"ר פל"ג הנוסחא גידומי דדהב בגו דסקוס דדהב, ובערוך ערך גרדם הביא נוסחת הב"ר גרדומי דדהב פי' לחם של זהב בתוך שלחן של זהב ע"כ. וכן איתא במס' תמיד (ל"ב ע"א) לקמא דדהב אפתורא דדהב. (ל) ונקרמונין דדהב, בוי"ר ובתנחומא, הגוס' ובלחם דדהב, וצ"ל לתקן פה ובגרדומין עיין הערה כ"ט. ומצאתי בערוך ערך גרזם הביא וז"ל בוי"ר בריש בו [פ"ט] הדא גרזמיתא בלה באחרונה, למה שיש בה מינין הרבה, ובאמור אל הכהנים [פכ"ז] נפקין לאפיה בגרחמין דדהבא ובלחם דדהב. והנה מה שכתב שם המוספי, שמלה יונית ופי' מין ירק מעורב בביר, יתכן רק על המאמר הראשון שהביא הערוך אבל לא על המאמר השני, ונוסחא מוטעת היתה לפני הרב בעל הערוך בוי"ר, וברור שהיתה הנוסחא בגרדומין וצ"ל גם בערוך „פי' לחם דדהב" והמדפיסים השמיטו בוי"ר המלות. גרחמין דדהבא שהביא הערוך והצינו בוי"ר רק הפי' לבד „לחם דדהב". (לא) עותרכון, כ"ה גם בתנחומא, ופי' עשרכם, אבל בוי"ר עבידתכון. (לב) דיניכון, בתנחומא דינכון, וט"ס הוא כי נתחברו אותיות ני ונעשו צ', ומן כ נעשתה ב' בטעות, ובירושלמי ב"מ שם לא דהבך ולא כספך אנא צריך, לא אתית אלא ייחמי פרוכסין דידכון היך אתון יהבין, היך אתון דיינין. וביפה מראה (ב"מ פ"ב סימן ג') בטעות בדוכסין, וצ"ל פרוכסין, כמו שהוא בירושלמי, והמלה יונית πρᾶξις ענין פעולה ומנהג, כמו שהביא המוספי: (לג) עד אינון יתיבין, עיין בירושלמי שם. (לד) וחרינא אמר, בוי"ר ותנחומא, ואחרינא אמר כמה דאת מספי מעוגה גזל כך מסתפינא אנא, כד זבנית לך חורבא וכל מה דאית ביה זבינית לך ע"כ, ובירושלמי ב"מ שם, אהן דזבן הוה אמר קיקלתא זבנית סימא לא זבנית אהן דזבין הוה אמר קיקלתא וכל מה דאית בה זבינית, עיין ביפ"ת שם שהלוקח אמר החורבה קניתי ולא סימא, ואיני חפץ בה, דהוי גזל. והמוכר היה טוען שמאחר שמכרתי החורבה, הרי מכרתי כל זכות

חורבתה וכל מה דאית בה זבינית ליה, קרא מלכא לחד מנהון, אמר ליה אית לך ביר דכר, אמר ליה אין, ולחרינא אמר אית לך ברת נקבה, א"ל אין, אמר להון יזלון ויסבין דין לדין ויאכלון סימתה תרויהון, שרי אלכסנדרוס מוקרון תמה, אמר ליה מה לך תמה, לא דנתי טבית, אמר ליה אין. אמר ליה ואילו הוה הדין דינא בארעכון מה הוויתון עבדין, אמר ליה מרים רישא דדין, ורישא דדין, וסימתא סלקא לבי מלכא. אמר ליה שימשא דנחא עליכון, א"ל הן, ומיטרא נחות עליכון, אמר ליה הן, אמר ליה דילמא אית בארעכון בעיר דקיקא, א"ל הן, א"ל תיפח רוחא דההוא גברא, בזכות בעירא דקיקא שימשא דנחא עליכון, ומיטרא נחית עליכון, בזכות בעירא דקיקא, אתון משתיזבין, הה"ד (תהלים ל"ו ז') אדם ובהמה תושיע ה', אדם בשביל בהמה תושיע ה': אמרו ישראל רבון העולמים אדם אנחנו וכבהמה תושיענו, לפי שאנו נמשכין אחריך כבהמה, הה"ד (שה"ש א' ד') משכני אחריך נרוצה, להיכן נמשכין לגן עדן שנאמר (תהלים ל"ו ט') ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם, (לה) עדנך אין כתיב, אלא עדניך מלמד שכל צדיק וצדיק יש לו עדן בפני עצמו. אדם ובהמה תושיע ה', (תהלים שם) (לו) א"ר יצחק (לז) משפט אדם ומשפט בהמה שוין, משפט אדם וביום השמיני ימול בשר ערלתו, (ויקרא י"ב ג') ומשפט בהמה, ומיום השמיני והלאה ירצה וגו' (ויקרא כ"ב כ"ז):

ר' תנחומא פתח, מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא (איוב מ"א ג').

זה

הערות ותקונים.

שיש לי בה, וזכה בה הלוקח, ואיני רוצה לקבלה מידו דהוי גזל כו' ע"ש. והמ"כ טעה במה שכתב, בירושלמי איתא שכל אחד ואחד מהם היה רוצה ליקח האוצר, עכ"ל ואינו כן ע"ש, והמלה קיקלתא שבירושלמי, פי' מקום אשפה עיין ערוך ערך קקל ומתורגמן שרש קלקל. ויש להעיר בב"ר פל"ג נאמר בטעית קילקלתא וצ"ל קיקלתא, וכן בב"ר פל"ב ופפ"א, טב למגליה בהדין טורי בריכה ולא בההוא ביתא קלקלתא. יש לתקן גם שם שצ"ל קיקלתא, כמו שהוא לנכון במדרש חזית פ' כמגדל דוד, ולא תגלי בההיא קיקלתא. ואולי הם שני שרשים בענין אחד כמ"ש המתורגמן שם. ועיין פסחים קי"ד ע"א, ובע"ז דף כ"ח ע"א וברש"י שם ד"ה נקרא. (לה) עדנך אין כתיב, ר"ל שצ"ל עדנך בלשון יחיד ולמה נכתב בלשון רבים עדניך, ובוי"ר ותנחומא הוא בשם ר' אלעזר ב"ר מנחם. (לו) א"ר יצחק, מצאתי בשבולי הלקט כתב יד (ערוגה השנית סימן קכ"ו) ומובא בתניא רבתי סימן כ' וז"ל מנהג לומר בתפלת המנחה צדקתך צדק, ובפסיקתא דשור או כשב דורש צדקתך כהררי אל וגו', אדם ובהמה תושיע ה' משפט אדם ומשפט בהמה שוין, משפט אדם וביום השמיני ימול בשר ערלתו שתעבור עליו את השבת ומשפט בהמה ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה'. הה"ד אדם ובהמה תושיע ה', מכאן שאומרים צדקתך כהררי אל בשבת במנחה כו' עכ"ל. ועיין בסדור הגיון לב שהביא בהערה לצדקתך צדק, דברי התניא רבתי, וחשב שהמלות מכאן שאומרים צדקתך כהררי אל כו' המה דברי הפסיקתא ע"ש. ועוד ראיתי בשבולי הלקט שם, ובתניא רבתי שם, יש מקומות שהן אומרים אלו הפסוקים בסדר הזה צדקתך כהררי אל וצדקתך אלהים עד מרום צדקתך צדק לעולם, גם הפסיקתא מוכיח שכן סדרן שמתחיל לדרוש צדקתך כהררי אל עכ"ל, כוונתם להתחלת הפסקא הזאת וזה נגד מנהגינו לומר בתחלה צדקתך צדק לעולם ואחריה צדקתך אלהים ואחריה צדקתך כהררי אל, ועיין באבודרהם (תפלת מנחה של שבת) שכתב שלא יתכן לאמרם כמנהגינו, רק בתחלה צדקתך כהררי אל כו', וכאשר הוא מסודר בסדר רב עמרם ורבינו סעדיה עכ"ל ע"ש. ועתה נגלה לעינינו סדור ר"ע גאון, וראיתי כי גם שם מסודר כמנהגינו, בתחלה צדקתך צדק לעולם. (לז) משפט אדם ומשפט בהמה שוין כו', וכן מצאתי בזהר אמור (דף צ"א ע"א) שור או כשב וגו' והיה שבעת ימים תחת אמו, ר' יוסי פתח, צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה אדם ובהמה, דין אדם ודין בהמה חד הוא, אדם, ובן שמנת ימים ימול לכם כל זכר, בהמה, והיה שבעת ימים תחת אמו, ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה', בגין דעבר עלייהו שבת חד ע"כ, ונובע מהפסיקתא

דילן

זה (לח) רווק שהוא שרוי במדינה, ונותן שכר סופרים (לט) ומשנים, אמר הקב"ה עלי לשלם לו גמולו וליתן לו בשכרו בן זכר, א"ר ירמיה ב"ר אלעזר, עתידה בת קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו. הה"ד (במדבר כ"ג כ"ג) כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו (מ) ורוח הקודש אומרת מי הקדמני ואשלם. מי קילס לפני, עד שלא נתתי בו נשמה, מי מל לפני, עד שלא נתתי לו בן זכר, מי עשה לי ציצית. עד שלא נתתי לו טלית, מי עשה מזוזה, עד שלא נתתי לו בית, מי עשה לי מעקה, עד שלא נתתי לו גג, מי עשה לי סוכה, עד שלא נתתי לו חצר, מי הפריש לפני פיאה, עד שלא נתתי לו שדה, מי הפריש לפני תרומה ומעשרות, עד שלא נתתי לו גורן, (מא) מי הפריש לפני קרבן, עד שלא נתתי לו בהמה, הה"ד שור או כשב או עז כי יולד וגו'.

(מב) ר' יעקב בר זבדי (מג) בשם ר' אבהו פתח, (יחזקאל כ"ט י"ו) ולא יהי עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון וכתיב (ישעיה ו' ב') שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים וגו', (מד) בשתים יעופף, לקילוס, בשתים יכסה פניו, שלא להביט בשכינה, בשתים יכסה רגליו, (מה) שלא יראה פני השכינה, דכתיב (יחזקאל א' ז') וכף רגליהם ככף רגל עגל, על שם ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון, (מו) תמן תנינן והרגת את האשה ואת הבהמה (ויקרא כ' י"ו), אם אשה חטאת בהמה מה חטאת אלא לפי שבאת לאשה תקלה על ידיה, לפיכך אמר הכתוב תסקל, שלא תהא הבהמה עוברת בשוק, ויאמרו זו היא שנסקל פלוני על ידיה, על שם ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון, ותני מפני מה אמרו אין סוטה שותה בכוס של חברתה שלא יהיו הבריות אומרים

בכוס

הערות ותקונים.

דילן ועיין מ"ש להלן הערה פ"ח. (לח) רווק שהוא שרוי במדינה, בוי"ר, ובתנחומא, רווק הדר במדינה המלות "שהוא דר במדינה" או "הדר במדינה" הן נוספו מאיזה מעתיק כי מיותרות הן. ונ"ל זה רווק ונותן שכר סופרים, ונוספו עפ"י מאמרם (פסחים קי"ג א') שלשה מכריז עליהם הקב"ה בכל יום על רווק הדר בכרך ואינו חוטא ושם הדר בכרך הוא לרבותא. ופי' רווק, אדם פנוי, עיין תוס' קדושין פ"ב ע"א ד"ה לא, וז"ל רווק הוא אדם פנוי שלא נשא אשה מעולם, ותרגום ובחורים כשול יכשלו (ישעיה מ' ל') הוי רווקים, עכ"ל. ויהיה רווק מלשון ריק. (לט) ומשנים. פי' מלמדי תינוקת. ובתנחומא בטעות ומשניות. (מ) ורוח הקודש אומרת כו', מובא בפסיקתא רבתי פכ"ה פסקא עשר תעשר, וע"ש הרבה שינויים. ויש לתקן שם עפ"י הפסיקתא שלפנינו, ומדרש וי"ר, ובמדרש וי"ר מי מלל, נ"ל מי מל. ומובא בילקוט איוב רמז תתקכ"ז בשם התנחומא. (מא) מי הפריש כו', בפסיקתא רבתי שם, אמר הקב"ה לא בקשתי משלכם אלא משלי בקשתי, אמרתי לך שתביא לי קרבן, שלא תאמר משלך בקשתי ראה מה כתבתי לך, שור או כשב או עז, אימתי אתה מביא קרבן משאתן לך, כי יולד, ע"כ, גם הגי' שם, מי הפריש בכורות שלא נתתי לך צאן, וזה חסר פה ונאות לענין הכתוב. (מב) ר' יעקב בר זבדי, מובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ט בשם התנחומא. (מג) בשם ר' אבהו, המלות האלה חסרות בוי"ר, ונשארו בתנחומא אמור ובילקוט יחזקאל שם. (מד) בשתים יעופף לקילוס, עיין פדר"א פ"ד, ובשתים מעופפים ומעריצים ומקדישים את שמו הגדול כו', ועיין חגיגה י"ג ע"ב כתיב הכא ובשתים יעופף כו'. (מה) שלא יראה פני השכינה. דכתיב וכף רגליהם, במדרש וי"ר פכ"ז נוסף וכתיב עשו להם עגל מסכה, ובפדר"א שם שלא יראה פני שכינה כדי לשכח עמידת רגל עגל ע"ש. (מו) תמן תנינן והרגת. משנה סנהדרין דף כ"ד ע"א ולפני זה חסר מאמר שלם הנמצא בוי"ר ותנחומא שם. תמן תנינן כל השופרות כולן כשרין חוץ משל פרה, ולמה אלא מפני שהוא קרן של עגל וכתיב עשו להם עגל מסכה. על שם ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון ע"כ, ואת זה השמטת המעתיק שקפץ מן תמן תנינן הראשון, עד תמן תנינן השני. והמאמר הזה כל השופרות כו' הוא במשנה ר"ה דף כ"ו ע"א. והמלות "של עגל" ליתא במשנה והטעם שהוא פסול מפני שנקרא קרן ולא שופר ע"ש בגמרא. ואולם לטעמא דרב חסדא שם שאין קטיגור נעשה סניגור אתי שפיר, אולם

בכל

בכוס הזה שתה תברתה ומתה, על שם ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון אף כאן שור או כשב, (מז) וכי שור נולד, והלא עגל נולד, אלא משום עשו להם עגל מסכה. לפיכך קראו הכתוב שור ולא עגל, הה"ד שור או כשב או עז.

(מח) **ד"א** שור או כשב או עז, זש"ה (קהלת ג' ט"ו) מה שהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה, ר' יהודה ור' נחמיה פליגי ר' יהודה אומר אם יאמר לך אדם שאילו לא חטא אדם הראשון ואכל מאותו העץ היה חי וקיים לעולם, אמור לו אתה, כבר היה אליהו שלא חטא, (מט) הוא חי וקיים לעולם. ואשר להיות כבר היה, אם יאמר לך אדם, שהקב"ה עתיד להחיות לנו מתים, אמור לו כבר היה ע"י אליהו, וע"י אלישע. וע"י יחזקאל, (נ) ור' נחמיה אמר. אם אומר לך אדם אפשר שהיה העולם כולו מים במים, אמור לו כבר הוא אוקיינוס כולו מים במים. ואשר להיות כבר היה, אם יאמר לך אדם, שהקב"ה עתיד לעשות ים יבשה, אמור לו כבר היה לא כך עשה ע"י משה שנא' (שמות י"ד כ"ט) ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים וגו' ר' אחא (נא) בשם ר' אליעזר בן חלפתא אמר, כל מה שהקב"ה עתיד לעשות ולחרש בעולמו לעתיד לבא כבר הקדים ועשה מקצתו ע"י נביאיו הצדיקים בעולם הזה, כיצד אמר הקב"ה אני עתיד להחיות מתים כבר עשה כן ע"י אליהו וע"י אלישע וע"י יחזקאל, אמר הקב"ה אני עתיד לעשות את הים יבשה כבר עשה כן (נב) ע"י משה, אמר הקב"ה אני עתיד לפקוח עיני עורים כבר עשה כן ויפקח ה' את עיני הנער (מ"ב ו' י"ז) (נג) אמר הקב"ה (נד) והיו מלכים אומניך וגו' אפים ארץ ישתחוו לך (ישעיה מ"ט כ"ג) וכבר עשה כן שהרי נבוכרנצר מלך היה ומשתחוה לרניאל הה"ד (רניאל ב' מ"ו) באדין מלכא נבוכרנצר נפל על אנפוהי ולדניאל סגיד. והאלהים יבקש את נרדף (קהלת שם) ר' הונא בש"ר יוסי אמר, עתיד הקב"ה לתבוע דין של נרדפים מיד רודפיהם צדיק רודף צדיק, והאלהים יבקש את נרדף, רשע רודף רשע, והאלהים יבקש את נרדף, רשע רודף צדיק, והאלהים יבקש את נרדף, אפילו את חוזר ואומר צדיק רודף אחר רשע, מ"מ והאלהים יבקש את נרדף, תרע לך שהוא כן, שהרי הבל נרדף מפני קין, והאלהים יבקש את נרדף שנאמר (בראשית ד' ד') וישע ה' אל הבל ואל מנחתו, נח נרדף מפני דורו והאלהים יבקש את נרדף שנאמר (שם ו' ח') ונח מצא חן בעיני ה', אברהם נרדף מפני נמרוד והאלהים יבקש את נרדף שנ' (נחמיה ט' ז') אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם, (נה) יצחק נרדף

הערות ותקונים.

בכל זאת לא נמצאו במשנה המלות של עגל. (מז) וכי שור נולד כו'. לפיכך קראו הכתוב שור, עפ"י זה יסד הקליר בקרובות המאמרים ביום שני של פסח, בפיוט אז על כל חיתו יער רם כהפן להצדיק תלמדת עגל, חק בלדת שור בלי להזכיר עגל, ר"ל חקק בתורה שור או כשב או עז כי יולד. (מח) ד"א שור או כשב, זש"ה מה שהיה עד ד"א שור זש"ה עמי מה הלאתיך, כל המאמר נשנה במדרש קהלת בפי' מה שהיה. (מט) הוא חי וקיים לעולם. בתנחומא, אינו חי וקיים עד עכשיו, פי' בתמיה. (נ) ור' נחמיה, כ"ה בתנחומא, אבל בוי"ר נשמט מכאן עד ר' אחא אמר, ובקה"ר גם מסורס המאמר כי גם הנוסחא ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר, אם אומר לך אדם אפשר שהיה העולם כולו מים כו' יחס דברי ר' נחמיה לר' יהודה וכן להיפך, וחסר במדרש שם על המאמר אם יאמר לך אדם שאלו לא חטא אדם הראשון כו' שם האומר, וצ"ל ר' נחמיה אומר, וראוי לתקן שם עפ"י הפסיקתא ותנחומא. (נא) בשם ר"י אליעזר בן חלפתא, כ"ה בוי"ר אבל בכ"י אקספארד, בש"ר שמעון בן חלפתא, ובתנחומא בש"ר שמואל בר נחמן, ובקה"ר בשם ר' חלפתא לבד. (נב) ע"י משה, בוי"ר וקה"ר סיים, דכתיב ואתה הרם את מטך (שמות י"ד י"ו). (נג) אמר הקב"ה והיו מלכים, חסר לפני זה אמר הקב"ה שאני עתיד לפקוד עקרות, לא כבר עשה כן, שנאמר (בראשית כ"א א') וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר, כמו שהוא בוי"ר, וקה"ר, ותנחומא, וכ"י אקספארד. (נד) והיו מלכים, צריך לגרוס פה כגירסת הוי"ר, אני הוא שעתיד לעשות מלכים שישתחוו לכם, שנאמר והיו מלכים וגו'. וכן הוא גם בקה"ר, רק שם חסר הסיום מהכתוב. (נה) יצחק נרדף

נרדף מפני פלשתים והאלהים יבקש את נרדף שנאמר (תהלים קל"ה ד') כי יעקב בחר לו יה, (נו) יוסף נרדף מפני אחיו והאלהים יבקש את נרדף שנ' (שם ק"ו כ"ג) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו וגו', (נז) ישראל היו נרדפים מפני או"ה והאלהים יבקש את נרדף שנא' (דברים י"ד ב') (נח) ובך בחר ה' מכל העמים, (נט) ר' יודן ב"ר סימון בש"ר יוסי בר נהוראי אמר, אף בקרבנות כן, אמר הקב"ה שור נרדף מפני ארי וכשב מפני הזאב ועז מפני הנמר, לא תביאו לפני קרבן מן הרודפים, אלא מן הנרדפים, הה"ד שור או כשב או עז וגו'.

(ס) **ד"א** שור או כשב זש"ה (מיכה ו' ג') עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי, (סא) וקבל שכר, ולא תענה ברעך עד שקר, ותקבל עליו דין וחשבון לעתיד לבא, (סב) ארשב"נ בג' מקומות בא הקב"ה להתוכח עם ישראל, והיו או"ה שמחים, בשעה שאמר לכו נא ונוכחה יאמר ה' וגו' (ישעיה א' י"ח) אמרו היאך יכולים אלו להתוכח עם בוראם, עכשיו הוא מכלה אותם מן העולם וכיון שראה הקב"ה שאו"ה שמחים, הפכה להם למוטב, שנאמר (שם) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו וגו' כששמעו או"ה כך, תמהו ואמרו, זו תשובה וזו תוכחה, לא אתא אלא (סג) למתפנקה עם בנוי, ובשעה שאמר להם, שמעו הרים את ריב ה' והאתנים מוסדי ארץ כי ריב לה' עם עמו ועם ישראל יתוכח (מיכה ו' ב') שמחו או"ה ואמרו, היאך יכולים אלו להתווכח עם בוראן. עכשיו הוא מכלה אותן מן העולם, כיון שראה הקב"ה שאו"ה שמחין הפכה להם לטובה, ואמר עמי מה עשיתי לך וגו' (שם שם ג') עמי זכור נא מה יעץ בלק מלך מואב וגו' (שם שם ה') תמהו ואמרו זו תשובה וזו תוכחה, לא אתא אלא למתפנקה עם בנוי ובשעה שאמר וריב לה' עם יהודה ולפקוד על יעקב כדרכיו (הושע י"ב ג') שמחו או"ה ואמרו, היאך אלו יכולין להתוכח עם בוראן עכשיו הוא מכלה אותן מן העולם, וכיון שראה הקב"ה שאו"ה שמחים. הפכה להם למוטב, ואמר בבטן עקב את אחיו וגו' (שם שם ד') (סד) משל לאשה אלמנה שהיתה קובלת על בנה לדיין, כיון

רחמת

הערות ותקונים.

נרדף כו' שנאמר כי יעקב, חסר וכצ"ל יצחק נרדף מפני פלשתים והאלהים יבקש את נרדף, שנא' ויאמרו ראה ראינו כי היה ה' עמך וגו', יעקב נרדף מפני עשו ובחר הקב"ה ביעקב שנאמר כי יעקב בחר לו יה, כמו שהוא לנכון בוי"ר, וקה"ר, ותנחומא, ובכ"י אקספארד. (נו) יוסף נרדף כו' שנאמר ויאמר להשמידם, גם פה חסר שנאמר ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח, משה נרדף מפני פרעה והאלהים יבקש את נרדף, שנאמר ויאמר להשמידם וגו' כמו שהוא לנכון בכל המקומות שרשמתי. (נז) ישראל היו נרדפים, בוי"ר וקה"ר כתוב לפני זה, דוד נרדף מפני שאול ובחר הקב"ה בדוד, שנאמר ויבחר בדוד עבדו (תהלים ע"ח ע') שאול נרדף מפני פלשתים ובחר הקב"ה בשאול שנאמר הראיתם אשר בחר בו ה', (ש"א י' כ"ד) אבל בתנחומא. וכ"י אקספארד, חסר זה ג"כ, והתימה שהביא ראיה מהכתיב הראיתם אשר בחר בו ה', הלא זה היה קודם שמלך ונלחם עם פלשתים לכן יותר נכון להביא הכתוב בגבעת שאול בחיר ה' (ש"ב כ"א ו'). (נח) ובך בחר ה' מכל העמים. צ"ל ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה מכל העמים. (נט) ר' יודן ב"ר סימון, בקה"ר שם, ר' אלעזר ברבי יוסי בן זימרא אמר. (ס) ד"א שור, מובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ד, ונרשם שם בצדו בראשית רבה, בטעות. וצ"ל וי"ר, והוא בפכ"ז. (סא) וקבל שכר. צ"ל א"ר אחא ענה בי וקבל שכר, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובוי"ר, ותנחומא, ובילקוט מיכה שם. (סב) ארשב"נ בג' מקומות, נשנה במדרש חזית פ' חכו ממתקים, ובמדרש במ"ר פ' נשא ריש פ"י, ובילקוט מיכה שם. ולפנינו במדרש וי"ר פכ"ז הלשון משובש כי הקדים שם את המאוחר, ואיחר את המוקדם. וצריך לתקן שם עפ"י הפסיקתא, ומדרש חזית שהבאתי. (סג) למתפנקה, מובא בערוך ערך פנק ג', ת"ל בוי"ר אמור ובפסיקתא דשור או כשב, לא בעי אלא לאתפנקא, עם בנויה פי' לעלוז עכ"ל, ואולי צ"ל לאתפנקה, כמו שהוא בילקוט מיכה שם. ולשון מקרא הוא בחטי מנית ופנג (יחזקאל כ"ז י"ז) אשר לדעת אחד חכמי הלשון הוא אחד עם פנק בחלוף אותיות גיכ"ק, וענינו עדן ותענוג. (עיין אוה"ש שרש פנג). (סד) משל לאשה, בוי"ר ובמ"ר מובא בשם ר' יודן ב"ר שמעון, ובמדרש חזית

פ'

דחמת דיינא (סה) דהוה יתיב דאין וקטיל, אמרה אם אנא מודענא סורחניה דברי הדין לריינא, השתא הוא קטיל ליה, מה עבדית (סו) שבקת עד דחסיל מדיניה, כיון דחסל אמר לה. מה סורחניה דבריך עלך, אמרה ליה כד הוה בתוך מעי הוה (סז) מבעט בי, אמר לה וכדון הוא עבד לך כלום, אמרה ליה לא, אמר לה, זילי לית בהדה מילתא סורחן דכלום. (סח) תמהו כלו עלמא ואמרו זו תשובה וזו תוכחה, לא אתת אלא למתפנקה עם ברה.

ומה הלאתיך (מיכה שם) (סט) א"ר ברכיה משל למלך ששלח (ע) פרוזדיגמא שלו למדינה מה עשו בני המדינה נטלו אותה ועמדו על רגליהם ופורעין את ראשיהם וקראו אותה באימה וביראה ברתת ובזיע, כך אמר הקב"ה לישראל הדא (עא) קרית שמע פרוזדיגמא שלי הוא, לא הטרחתי עליכם. ולא אמרתי לכם שתהיו

הערות ותקונים.

פי' הכי מתקיים הוא בשם ר' יודן לבד, ובתנחומא אמור שם, המשל הזה באיזה שנויים. (סה) דהוה יתיב דאין, בוי"ר הגי' כיון דחמת דיינא דיתיב ודיין בנור, ובזפת ובמגלבין, אמרה אין אנא מודענא סורחנא דהדין גברי להדין דיינא, כדון הוא קטיל ליה, ועיין במדרש במ"ר ריש פ"י, וחזית שם, וילקוט מיכה רמז תקנ"ד, ותנחומא אמור, ותמצא בשנויים קצת. (סו) שבקת, במדרש במ"ר דחלת, ובוי"ר דרכת עד דחסל דיינא, והמ"כ כתב לפי הענין פי' המתינה אבל לא מצאתי לו חבר ע"כ, ובתנחומא הנוסחא משונה כאשר העירותי בהערה ס"ד וס"ה. ואולי צ"ל ארכת, עיין ערוך ערך ארך ג' ד'. (סז) מבעט, בוי"ר מבטע, וט"ס הוא, ופי' כשהיה במעים שלי היה בועט ברגליו. (סח) תמהו כולי עלמא, כ"ה בכ"י אקספארד, ובתנחומא, אבל בוי"ר הנוסחא, כך כיון שראה הקב"ה שאו"ה שמחין הפכה להם לטובה, שנאמר בבטן עקב את אחיו, מיד תמהו או"ה ואמרו זו תשובה וזו תוכחה, זו אחר זו, לא אתה אלא לאתפנקה עם בניו ע"כ, והמלות כך כיון שראה הקב"ה עד עקב את אחיו מיותרים, כי כבר אמר כן בהתחלת המאמר. (סט) א"ר ברכיה, כ"ה בכ"י אקספארד, ובתנחומא, וילקוט מיכה רמז תקנ"ד, ומובא בטור או"ח ריש סימן ס"א, אבל בוי"ר נוסף פה א"ר ברכיה משל למלך ששלח שלוחין שלו למדינה כו', ואח"כ מביא המשל שלפנינו פה, ומיחסו שם לר' יצחק, ועיין בילקוט מיכה רמז תקנ"ד שמביא מאמר הדומה לזה ממדרש וי"ר, בשם הילמדנו. (ע) פרוזדיגמא, מובא בערוך ערך פרזדגמא בשם פסקא דשור או כשב, ובערך פרסטגמא בשם וי"ר, והמלה יונית היא προςταγμα ופי' פתשגן כתב הדת (בעפעהל) וגזרה בפי המדרשים כמו למלך ששלח פרסטגמא (ב"ר פמ"ב; ומדרש רות פי' ושם הא"ש) ג' פרוזדגמאות שלח יהושע (וי"ר פי"ז דב"ר פ"ה, וירושלמי שביעית פ"ו ה"א) (ושם בטעות פרסטיגיות), מלך ב"ו שגר פרוזדיגמאות במדינה (תנחומא כי תשא פי' ויתן אל משה ככלותו). וראיתי במנהיג ה' תפלה סימן ל"ט הביא בשם סדור רב עמרם גאון, וז"ל ובירושלמי ליהוי אינש ק"ש כל שעתא כפרוזדגמא חדתא דהוא פרוזדגמא (שטר נואה על העיר) דהקב"ה דלא ליטרח עלן דכתיב עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתיך ענה בי מה הלאיתיך א"ר ברכיה משל למלך ששלח פרוזדגמא שלו למדינה כל בני המדינה מה הם עושים עומדים על רגליהם כו'. וכן מובא כן באבודרהם (סדר שחרית של חול) ג"כ בשם הירושלמי, אולם המאמר הזה לא נמצא בירושלמי. והמאמר ולהוי אינש בק"ש, עד דלא ליטרח עלן הוא מדברי הגאון רב עמרם מדנפשיה. עפ"י מאמרם בפסיקתא דילן פסקא בחודש השלישי א"ר אלעזר שלא יהו דברי תורה בעיניך כפרוזדגמא ישנה אלא כפרוזדגמא חדשה שהכל רצים לקרותה, ומן המאמר מה הלאיתיך א"ר ברכיה הוא מפסיקתא שלפנינו, ונשנה במדרש וי"ר פכ"ז, ותנחומא אמור, ומובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ד, ומובא בטור או"ח סימן ס"א. ובטעות שם פרוטגמא וצ"ל פרוסטגמא, ועי"ש בב"י, וראיתי ברוקח ה' ברכות סימן שכ"ב הביא וז"ל בדברים רבה ק"ש כל זימנא דקרי ביה להוי בפרוכטוגמא [צ"ל כפרוזטוגמא] חדתא, פי' אגרת דקב"ה לא מטרח עלן דכתיב ומה הלאיתיך עכ"ל לא נמצא במדרש דברים רבה, וצ"ל בפסיקתא ובמדרש וי"ר (עא) הדא ק"ש, לזה המאמר כיון רש"י ז"ל בספר הפרדס הגדול ה' ר"ה (דפוס קושטאנדינה דף מ"ב ע"ב) שכתב וז"ל: אסור להטריח את הצבור בכדי, כדאמרו בפסיקתא עמי מה עשיתי לך ומה הלאתיך ענה בי, פרשת של ק"ש נתתי לכם ואמרתי ודברת

שתהיו קורין אותה לא עומדין על רגליכם, ולא פורעין את ראשיכם. אלא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך (דברים ו׳ ז׳).

(עב) [ד״א ומה הלאתיך א״ר יודה ב״ר סימון, אמר הקב״ה, (עג) עשר בהמות טהורות מסרתי לך, שלש ברשותך, ושבע שאינך ברשותך. אילו שהן ברשותך, שור שה כשבים, ושה עזים, ואילו שאינן ברשותך, איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר, לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם לעלות בהרים, ולהתייגע בשרות, ולהביא לפני קרבן מאילו שאינן ברשותך, אלא מאילו שברשותך והן גדילות על אבוסך, הה״ד שור או כבש או עז כי יולד וגו׳.

ד״א שור או כבש, זש״ה (עד) (ישעיה מ״א כ״ד) הן אתם מאין ופעלכם מאפע תועבה יבחר בכם, הן אתם מאין מן לא כלום מליחה סרוחה. (עה) ופעלכם מאפע, ממאה פעיות שאשה פועה בשעת שהיא יושבת על המשבר, תשעים ותשעה למיתה, ואחת לחיים. תועבה יבחר בכם, אע״פ שהתינוק הזה יוצא ממעי אמו מלוכלך ומטונף מלא רירין ודם, הכל מחבקים אותו והכל מנשקים אותו, וביותר כשהוא זכר. ד״א הן אתם מאין [עו) א״ר ברכיה (עז) לשון יוני הוא, הן חד, אמר הקב״ה אחד אתם לי מאומות העולם, מאין, מאותן שכתוב בהן כל הגוים כאין נגדו. (ישעיה מ׳ י״ז) ופעלכם מאפע, א״ר לוי כל (עח) פעולות טובות ונחמות שהקב״ה עתיד לעשות עם ישראל, אינן אלא בשכר פעיה שפעיתם לפני בסיני ואמרתם כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע, (שמות כ״ד ז׳) תועבה יבחר בכם אותה התועבה שכתב בה עשו להם עגל מסכה מאותה התועבה הביאו לפני קרבן. שור או כשב או עז וגו׳.

ד״א שור או כבש זש״ה (הושע ז׳ ג׳) ברעתם ישמחו מלך ובכחשיהם שרים, וכי מה ראה בשור לעשותו (עט) ראש לכל הקרבנות א״ר לוי משל למטרונה שיצא עליה שם רע, עם אחד מגדולי המלכות, ובדק המלך בדברים, ולא מצא בהם ממש, מה עשה המלך, עשה סעודה גדולה, והושיב אותו האיש בראש של מסובים, כל כך למה, להודיע שבדק המלך בדברים ולא מצא בהם ממש, כך לפי שהיו או״ה מונים את ישראל ואומרים להם אתם עשיתם את העגל, ובדק הקב״ה בדברים, ולא מצא בהם ממש, לפיכך נעשה שור ראש לכל הקרבנות הה״ד שור או כבש או עז וגו׳. (פ) ר׳ תונא ור׳ אידי בשם ר׳ שמואל בר נחמן

מוצלים

הערות ותקונים.

גם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, מכאן שאסור להטריח את הצבור בכדי עכ״ל. (עב) ד״א ומה הלאתיך, מכאן עד והיה שבעת ימים, חסר בכ״י כרמולי והשלמתי מכ״י אקספארד, ושמתי עליו מסגרת. גם ישנו בוי״ר ובתנחומא אמור שם. (עג) עשר בהמות, כשנה בפסקא את קרבני לחמי, ובפסיקתא רבתי פסקא את קרבני, ובמדרש במ״ר פ״כ ופכ״א. (עד) הן אתם מאין, כ״ה בתנחומא, אבל בוי״ר נוסף לפני זה רבי לוי פתח ומובא בילקוט ישעיה רמז ש״ד, והכיון תנחומא במאמר שלאחריו ד״א הן אתם מאין. מוסב גם יעל זה, וכן מובא בילקוט אמור רמז תרמ״ג בשם וי״ר. (עה) ופעלכם מאפע, ממאה פעיות, דורש מלת מאפע נוטריקון מאה פעיות. עיין בהמנהיג ה׳ ר״ה סימן כ״א שהביא המאמר הזה בשם הילמדנו לרמז על מאה קולות שתוקעים בר״ה. (עו) א״ר ברכיה, מובא בתנחומא, ובילקוט אמור וישעיה שם. אבל בוי״ר חסר מכאן עד אמר ר׳ לוי. (עז) לשון יוני הוא הן חד. כן אמרו גם בב״ר פנ״ט הן לשון יוני. הן אחד ובשמ״ר פי״ג א״ר ברכיה הן אחת שכן בל״י קורין לאחת הן, והיא המלה ἕν, וכן תראה בשבת (ל״א ב׳) הן יראת ה׳ שכן בל״י קורין לאחת הן, וכן במו״ק כ״ח ב׳, וסנהדרין ע״ו ב׳, ונזיר ה ב׳, וע״ש בתוס׳ ד״ה הריני, ובב״ב קס״ד ב׳. (עח) פעולות טובות. בערוך ערך פע א׳, הביא בשם וי״ר, כל ברכות טובות ונחמות שהקב״ה מביאן על ישראל, בשכר פעייה אחת שפעו בסיני. (עט) ראש לכל הקרבנות, עפ״י הפסיקתא יסד הקליר בקרובות ליום שני של פסח, אז על כל חיתו יער נשאת שור. ועל כל ניחוח עלית תמורת שור. וכן בפיוט שם, רם כאפן להצדיק מלמדת עגל כו׳ בעם הממירים כבוד בתבנית שור, יה הודיעמו כי נחם באורח מישור לכל עורכי שי הקדים קרבן שור, ע״ש בפי׳ הרוו״ה. (פ) ר׳

תונא

מוצלים היו ישראל מאותו המעשה שאילו ישראל עשו את העגל היו להם לומר אלה אלהינו ישראל אלא הגרים שעלו עמהן הם עשו את העגל, והיו מונין את ישראל ואומרים להם אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב ד'). (פא) א"ר יודה ב"ר סימון כתיב (ישעיה א' ג') (פב) ידע שור קונהו וחמור אבום בעליו ישראל לא ידע וגו' ולא הוו יודעין אלא (פג) שדשו בעקב (פד) ודכוותה והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה הדגן והתירוש והיצהר וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל (הושע ב' י') ולא הות ידעה אלא שדשה בעקב.

ד"א שור או כשב (פה) שור בזכות אברהם, שנא' (בראשית י"ח ז') ואל הבקר רץ אברהם, כשב בזכות יצחק, שנאמר (שם כ"ב י"ג) וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו וגו', עז בזכות יעקב, שנ' (שם כ"ז ט') לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים, מה הוא טובים (פו) ר' ברכיה בשם ר' חלבו אמר, טובים לך וטובים לבניך, טובים לך שעל ידיהם את מקבל ברכות, וטובים לבניך שעל ידיהם מתכפר לבניך ביום הכפורים, הה"ד כי ביום הזה יכפר עליכם וגו' (ויקרא י"ו ל')].

והיה שבעת ימים תחת אמו (ויקרא שם כ"ב כ"ז) (פז) ר' יהושע דסכנין בש"ר [לוי] אמר, (פח) משל למלך שנכנס למדינה, והוציא כרוז, ואמר כל אכסנאין שיש כאן אל יראו פני עד שיראו פני המטרונה תחלה, כך אמר הקב"ה בני, לא תביאו

הערות ותקונים.

הונא ור' אידי, כ"ה בתנחומא איזור, אבל בוי"ר ר' הונא ור"א איבו. **(פא)** א"ר יודה בר סימון כו', מסומך הדרוש ג"כ על שור או כשב להורות שמטבע השור נוכל ללמוד דבר מוסר. **(פב)** ידע שור קונהו, מובא בערוך ערך דש ג' בשם הפסיקתא, וכן מובא בילקוט ירמיה רמז רע"ב בשם הפסיקתא, והנה בכל המקומות אשר הביא הילקוט מאמרי הפסקא הזאת מציין בצדו וי"ר או תנחומא. כמו שציינתי בהערות שלי רק במקום הזה, ישא את שם הפסיקתא על שפתו, לכן נראה לדעתי, שבכ"י, שהיה לפני הרב בעל הילקוט, היה חסרה הפסקא הזאת, ועל המאמר הזה ציין פסיקתא, כמו שמצא בערוך לכן לא הביא פה רק המאמר הקטן שהביא הערוך לא יותר, והמאמר הזה מובא גם במקראי קודש מהר"י סאמינה (ח"א פ"ח דף כ"ז ע"א) בשם הפסיקתא. **(פג)** שדשו בעקב. המוספי כתב שם שהוא לשון ארמית תרגום בוססו נחלתי דוששו ית אחסנתי, ואין צריך לזה כי היא מלה עברית, ונדוש מובא כהדוש מתבן (ישעיה כ"ה י'). וכן תדוש הרים (שם מ"א ט"ו). **(פד)** ודכוותה והיא לא ידעה, חסר לפני זה ודכוותה כי אויל עמי אותי לא ידעו, בנים סכלים המה וגו'. (ירמיה ד' כ"ב) ולא הוו יודעין, אלא שדשו בעקב, ונאמר לנכון בוי"ר, ובכ"י אקספארד. **(פה)** שור בזכות אברהם, עפ"י הפסיקתא יסד הקליר (קרובות ליום שני של פסח, בפיוט אז על כל חיתו יער) ריצוי שלשת אלה יגישו עדי והזכה למו ברית שלשת עדי, ור"ל שלשת אלה, שור כשב עז, יגישו עדי, להזכיר להם ברית האבות עיין שם בפי' הרוו"ה. **(פו)** ר' ברכיה בשם ר' חלבו, כשנה בב"ר פס"ה, ושם הוא בשם ר' חלבו לבד. **(פז)** ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי, בוי"ר נוסף לפני זה מאמר שלם, אשר לא נמצא בפסיקתא ולא בכ"י אקספארד ובתנחומא, ולמה שבעת ימים אלא כדי שיבדק כו', והמאמר שם כלו תמוה ע"ש במ"כ, ובילקוט אמור שם רמז תרמ"ג בשם וי"ר נמצא רק, למה שבעת ימים כדי שיבדוק שאם נמצא בו דבר מום הרי זה פסול ע"כ, ולדעתי גם המאמר בוי"ר שם דתנינן תמן היא הוספה אחרת, ומוסב על שור או כשב או עז כי יולד, וכצ"ל פרט ליוצא דופן דתנינן תמן יוצא דופן כו'. ועיין בספרא אמור פ"ז סימן קכ"ה, כי יולד פרט ליוצא דופן ע"ש. **(פח)** משל למלך שנכנס למדינה כו'. מצאתי בשבולי הלקט כ"י (ערוגה השנית סימן פ"ג) וז"ל רצית קרבנותיה, וכי קרבנות שבת הוא רוצה קרבנות החול אינו רוצה אלא כך פירושו שלא רצית שום קרבן אלא אם כן עבר עליו שבת, וכן הוא מפורש בפסיקתא דשור או כשב ר"י דסכנין בשר"ל, משל למלך שנכנס למדינה והוציא כרוז ואמר, כל אדם לא יראו פני. עד שיראו פני המטרונה תחלה כך אמר הקב"ה לישראל, אל תקריבו לפני קרבן עד שתעבור עליו שבת, שאין ז' בלא שבת, ואין מילה בלא שבת, לכך יסדו רצית קרבנותיה, ולשון רצית על שם ומיום השמיני והלאה ירצה

תביאו לפני קרבן עד שתעבור עליו השבת, שאין שבעה בלא שבת, (פט) ואין מילה בלא שבת.

(צ) **ושור** או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (שם שם כ"ח) ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר, יודע צדיק נפש בהמתו (משלי י"ב י') יודע צדיק, זה הקב"ה, שכתוב בתורתו (דברים כ"ב ו') לא תקח האם על הבנים, ורחמי רשעים אכזרי (משלי שם) זה סנחרב שכתוב בו (הושע י' י"ד) אם על בנים רטשה

(צא) **ד"א** יודע צדיק, זה הקב"ה, שכתוב בתורתו ושור או שה אותו ואת בנו וגו' ורחמי רשעים אכזרי, זה המן הרשע, דכתיב ביה (אסתר ג' י"ג) להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים וגו', (צב) א"ר לוי אוי להם לרשעים שהם (צג) מתחכמים בעצות רעות על ישראל, וכל אחד ואחד אומר עצתי יפה מעצתך, כגון עשו אומר שוטה היה קין, שהרג את אחיו בחיי אביו ולא היה יודע שאביו

יפרה

הערות ותקונים.

ירצה עכ"ל. וכן מובא כן בתניא רבתי סימן י"ז, וידוע כי התניא הוא קיצור משבולי הלקט. ומרן ב"י או"ח סימן רפ"ו הביא ג"כ את השבולי הלקט, וכוון למאמר שהבאתי. וגם מרן ב"י ראה השבולי הלקט נכ"י. ועיין בט"ז יו"ד סוף סימן רס"ה אות י"ג, שהביא המאמר הזה בשם וי"ר פכ"ז. ועיין בזהר תזריע דף מ"ד ע"א ברעיא מהימנא, וקרבנא דא כגוונא דקרבנא דבעירא, דא לא' יומין, ודא לח' יומין, דכתיב ומיום השמיני והלאה ירצה, במאי ירצה במעבר עליה חד שבתא כיון דאעבר עליה חד שבתא כדין ירצה דא לקרבנא ודא לקרבנא, אמאי בגין דאתדבק ואזדמן לגבי ההוא שבת רזא דברית קדישא ע"כ, וכן עיין בזהר אמור (דף צ"א ע"ב) והיה שבעת יומים תחת אמו בגין לאתישבה ביה ההוא חילא ואתקיים ביה ובמה יתקיים ביה כד מטרי עליה שבת חד כו'. (פט) ואין מילה בלא שבת, בכ"י אקספארד ובוי"ר ותנחומא, ובילקוט אמור שם רמז תרמ"ג בשם וי"ר, כמנא אמר זה א"ר יצחק משפט אדם ומשפט בהמה משפט אדם וביום השמיני ימול בשר ערלתו, משפט בהמה, וביום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה' ור' יצחק סמך דרשתי על סיפא דקרא ומיום השמיני והלאה ירצה (ויקרא כ"ב כ"ז). והמאמר הזה מובא למעלה על אדם ובהמה תושיע ה', ואחר סיום המאמר מר' יצחק שהבאתי נוסף בוי"ר מאמר שלם „כלומר אם הבאת לפני קרבן ברצון ובטובה הוא קרבני, ואם באונס ע"כ איני מעלה לך שתקריב לפני אלא אשה לה' ודכוותה (במדבר כ"ח) צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי, מהו לאשי אמר הקב"ה אם הבאתם ברצון ובטובה הוא קרבני ואם באונס הרי הוא לאשי ואינו לשם" ע"כ. והלשון „אלא אשה לה'" צריך תיקון, ודברי המ"כ דחוקים. (צ) ושור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו וגו', ר' ברכיה בשר"ל אמר יודע צדיק נפש בהמתו כו'. עיין בתוס' מגילה כ"ה ע"א ד"ה מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים והן אינם אלא גזירות, וז"ל קשה להר"ר אלחנן, על מה שיסד הקליר, בקדושתא שאנו אומרים ביום ב' של פסח, צדקו אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד דמשמע שר"ל שהקב"ה חס על אותו ואת בנו והוא אינו אלא גזירה עכ"ל, והוא תמוה כי איך משמע זה מן צדקו אותו ואת בנו. וראיתי בפסקי תוס' שם (סימן פ"ד) שכתבו וז"ל. הפייט יסד צדקו אותו ואת בנו ומביא הפסוק יודע צדיק נפש בהמתו משמע שהן רחמים, ותבין מדבריהם כי ממה שהביא הפייטן את הפסוק יודע צדיק נפש בהמתו משמע זה, לא מלשון צדקו אותו ואת בנו כו'. והיה איפוא נוסחא אחרת לפני בעלי התוס' בקדושת הקליר, וכאשר תראה מיוסדים דברי הקליר על מאמר הפסיקתא שלפנינו, ואף כי בקדושת הקליר אין כל זכר מפסוק הזה, היה כן לפני בעלי התוס' כמו שמובא בפסקי תוס' שם, והפסיקתא היא סעד לדבריהם. (צא) ד"א יודע צדיק, זה הקב"ה שכתוב בתורתו ושור או שה אותו ואת בנו וגו', כ"ה בכ"י אקספארד ותנחומא. ונאות לענין הדרש שגזרת המן היתה לעשות אותו ואת בנו לא תשחטו, כי נגזר להרוג טף ונשים ביום אחד, אבל בוי"ר מובא במקום ושור או שה לא תשחטו הכתוב שור או כשב או עז כי יולד, וטעות גלוי לעינים הוא, כי מה ענינה לאכזריות המן ובמה יתנגדו זה לזה. (צב) אמר ר' לוי אוי להם, כשנה במדרש אסתר פ' ויקראו סופרי המלך ומובא בילקוט זכריה רמז תקפ"נ בשם התנחומא. (צג) מתחכמים, בוי"ר, ובתנחומא, וכ"י אקספארד, מתעסקים בעצות

רעות

יפרה וירבה, אני איני עושה כן, אלא (בראשית כ"ז מ"א) יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי. פרעה אמר שוטה היה עשו, שאמר יקרבו ימי אבל אבי וגו', ולא היה יודע שאחיו פרה ורבה בחיי אביו, אני איני עושה כן, אלא עד דאינון דקיקין תחות כורסי אמתהון, אנא מחניק להון, הה"ד (שמות א' כ"ב) כל הבן הילוד היאורה תשליכהו וגו' וכן המן אמר שוטה היה פרעה שאמר וכל הבת תחיון לא היה יודע שהבנות נשאות לאנשים, ופרות ורבות מהם, אני איני עושה כן, אלא להשמיד ולהרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד (אסתר ג' י"ג) א"ר לוי אף גוג ומגוג לעתיד לבוא עתיד לומר כן, שוטים היו הראשונים שהיו (צד) מתקוממים בעצות רעות על ישראל, ולא היו יודעין שיש להם (צה) פטרון בשמים, אני איני עושה כן, אלא בתחלה אני מזדווג לפטרונם ואחר כך אני מזדווג להן, הה"ד (תהלים ב' ב') יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו אמר לו הקב"ה, רשע לי באת להזדווג, חייך שאני עושה עמך מלחמה, הה"ד (זכריה י"ד ג') ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב (צו) וכתיב (ישעיה מ"ב י"ג) ה' כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יריע אף יצריח על אויביו יתגבר.

וכי תזבחו זבח תודה לה' (ויקרא שם כ"ב כ"ט), ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן (צז) בש"ר מנחם דגליא אמר, (צח) לעתיד לבא כל הקרבנות בטלין, וקרבן תודה אינה בטלה לעולם, וכן כל ההודיות בטלים, והודיות תודה אינה בטלה לעולם, הה"ד (ירמיה ל"ג י"א) קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות כי טוב ה' כי לעולם חסדו מביאים תודה בית ה'. הודו את ה' אלו ההודיות, מביאים תודה, זה קרבן תודה, וכן דוד אמר (תהלים נ"ו י"ג) עלי אלהים נדריך, אשלם תודות לך, תודה אינו אומר, אלא תודות, זה ההודיה, וקרבן תודה:

הסלת פסקא שור או כשב.

הערות ותקונים.

רעות, ובילקוט זכריה שם, מעתיקים עצות. (צד) מתקוממים, בכ"י אקספארד, וי"ר, ותנחומא, שהיו מתעסקין. (צה) פטרון, מובא בערוך ערך פטר ד' בשם הפסקא הזאת, והמלה יונית ורומית Patronus πάτρων, ענינה מליץ ומגין ופרקליט (שוטנהערר). (צו) וכתיב ה' כגבור יצא, בכ"י אקספארד. וי"ר, ותנחומא. מובא הכתוב הזה לפני הכתוב מזכריה. ואחר הכתוב מזכריה סיים שם, מה כתיב תמן (זכריה י"ד ט') והיה ה' למלך על כל הארץ וגו'. (צז) בשם ר' מנחם דגליא, בכ"י אקספארד, בטעות בשם ר' לוי דגליא. (צח) לע"ל כל הקרבנות, נשנה בוי"ר פ"ט, ובפכ"ז, ובמדרש שו"ט מזמור נ"ו, ומזמור ק', ע"ש. ועיין ברמב"ן בפי' לפ' אמור פסוק חמץ תאפינה, שסיים והמשכיל יבין זה סוד מה שאמרו רבותינו, כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל לעולם כו'. ועיין ישועות משיחו להרב אברבנאל, העיון הרביעי סוף פ"א שאין הכוונה שיבטל דבר ממצות התורה, אלא שאז יבטל יצר הרע לב האבן מבשרם, כמ"ש ואת הצפוני ארחיק מעליכם, ואחז"ל זה יצר הרע הצפון בלבו, ועי"כ יתבטלו רובי הקרבנות הבאים על איזה חטא, זולת הקרבן הבא להודות לה' על הטובה.

פסקא י.

ויהי בשלח.

(א) ויהי בשלח פרעה וגו' (שמות י"ג י"ד), (ב) ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, (משלי ט"ז ז') (ג) ר' מאיר אומר זה הכלב, (ד) רעייא חלבון חלב, אתא חיוויא ואכל מיניה, (ה) חמתיה כלבא דיתבון למיכל, שרי נבח בהון, ולא אתבוננון, לסופו קם ואכל ומת, (ו) וקברוניה, ועבדון ליה נפשא, עד כדון מתקריא נפשא דכלבא.

(ז) ר' אבהו אזל לקסרין, ואיזדמן גביה חד גברא, ואייתיב כלבא לגביה, א"ל כל הדין בזיונא אנא שלים לך, א"ל מרי טיבו סגי אנא שלים ליה, חד זמן עלון שביאים לקרתא, ואתא חד מנהון ובעי למישכב עם איתתי וקם ואכיל ביצויי. (ח) ור' יהושע אומר, ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו זה הנחש, (ט) דחד בר נש שחיק תומא. אתא חיויא דטורא ואכיל,

חמתיה

הערות ותקונים.

(א) ויהי בשלח, היא קריאת התורה לשביעי של פסח, כמאמרם (מגילה ל"א א'), יו"ט האחרון של פסח, קורין ויהי בשלח, ופירש"י לפי שביום ז' של פסח, אמרו שירה על הים. (ב) ברצות, התחלת הפסקא הזאת עד אמרו לאלהים, חסר בכ"י הרשד"ל ז"ל, כמו שאמרתי למעלה, בפסקא זכור הערה קכ"ט. שנשמט מן הכ"י הזה, סוף פסקא זכור, וששה פסקות אחריה, והתחלת פסקא ויהי בשלח. ואני מלאתי את החסרון הזה, מתוך כ"י כרמולי, ונמצא ג"כ לנכון בכ"י אקספארד. (ג) ר' מאיר אומר, נשנה בירושלמי תרומות פ"ח סוף ה"ג. (ד) רעייא חלבון חלב, בכ"י אקספארד בטעות רנייה חלבון חלב. ונ"ל שם כמו שהוא לפנינו, ובירושלמי שם. ופי' רועים חלבו חלב, ובא נחש ואכל ממנה, וכאשר ראה הכלב שהרועים יושבים לאכול, החל לנבוח, לרמוז להם לבל יאכלו מהחלב, וכראותו שאינם מבינים, אכל הוא בעצמו ומת, וקברוהו ועשו לו ציון על קברו למזכרת עולם, ועד היום נקרא מצבת הכלב. (ה) חמתיה כלבא, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בירושלמי שם, הנוסחא והוה כלבא מסתכל ביה, כד אתון ייכלון שרי נבח בהון. (ו) וקברוניה ועבדין ליה נפשא כו', הסיום הזה איננו בירושלמי, והרב מהר"ם די לונזאנו ז"ל בסוף ספרו המעריך, במעשיות סימן י"ב הביא הספור הזה מירושלמי, בשפת עברית. הרועים חלבו חלב, ובא נחש ואכל ממנו, והיה הכלב רואה, כשבאו הרועים לאכול, התחיל נובח בהם, לומר שלא יאכלו והם לא הבינו, קם הוא ואכל ומת, ובפסיקתא מוסיף שהרועים קברוהו, ובנו לו נפש על קברו, והוה נקרא נפשא דכלבא, עכ"ל. עינינו הרואות שהיתה לפניו הפסיקתא הזאת. ובעל יפ"מ בירושלמי שם, חשב שהכוונה שהרועים אכלו ומתו, ובאמת אינו כן, רק מוסב על הכלב. (ז) ר' אבהו אזל לקסרין, בירושלמי. ובכ"י אקספארד, מובא הספור הזה אחר עובדא דחד בר נש עביד תום שחיק, אולם הסדר אשר לפנינו פה בכ"י כרמולי הוא יותר נכון, כי גם המעשה הזאת מוסבת על מאמר ר' מאיר שדרש גם אויביו על הכלב. ובירושלמי שם חסר בראשו ר' אבהו אזל לקסרין והגי' שם הוא כן, חד בר נש זמין חד רב, ואתיב כלבא גביה. א"ל בזיון אנא חייב לך, א"ל רב טיבו אנא משלם ליה, שביין עלין לקרתא, עאל חד מנהון בעא מיכסב איתתי, ואכל ביציו. ולדעתי יש לתקן שצ"ל מינס איתתי. וגם המאמר הזה מובא במעריך שם בלשון עברית, ח"ל איש אחד הזמין חכם אחד לאכול, והושיב כלבו אצלו, אמר לו החכם וכי בזיון נתחייבתי לך, שאתה מושיב הכלב אצלי. א"ל ח"ו לא לבזותך עשיתי, אלא לכבדו, שאני חייב בכבודו, כי פעם אחת נכנסו שוללים לעיר, ואחד מהם רצה לאנוס את אשתי, וקפץ עליו זה הכלב ואכל האבר שלו וביציו עכ"ל. (ח) ור' יהושע, בירושלמי תרומות פ"ח ה"ג, ובכ"י אקספארד הגי' ור' יהושע בן לוי, ובמדרש ב"ר ריש פנ"ד, ר' שמואל אמר זה הנחש. ובפי' רש"י שם הגי' א"ר שמואל בר נחמן, ולפנינו מובא בשם רשב"נ המאמר ברצות ה' דרכי איש זה יצר הטוב, ובמדרש שם, הוא בשם ר יהושע בן לוי. (ט) דחד בר נש שחיק תומא, בכ"י אקספארד הלשון משובש. ופי' איש אחד שחק שום, ובא נחש

הסר

המתיה חיוויא דביתא, שרי (י) מתרתר עפרא עליהון, ולא אתבוננון, לאספו זרק גרמיה לגווה. (יא) ר' יוחנן אמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו זה אשתו, דכתיב אויבי איש אנשי ביתו (מיכה ז' ו') וביתו זו אשתו, (יב) דא"ר יוחנן אשתו של לסטם כלסטם, ואשתו של חבר כחבר, (יג) ומעשה באשה אחת שקבלה על בעלה לדיין, וחייבו להתיז את ראשו, לאחר זמן מצא עליה (יד) עילא והרגה.

(טו) ר' שמואל בר נחמן אמר, ברצות ה' דרכי איש, זה יצר הטוב, גם אויביו ישלים אתו, זה יצר הרע, בנוהג שבעולם אדם גדל עם חבירו (טז) שתים שלש שנים, אח"כ הוא קושר לו אהבה וחיבה, וזה גדל עם האדם מנעוריו ועד זקנותו, (יז) ואם הוא יכול להפילו בתוך כ' שנה מפילו, וכן בתוך מ', או בתוך ס'

הערות ותקונים.

ההר ואכל ממנו, וראה נחש הבית, והתחל להפך עפר עליהם, שלא יאכלו האנשים ממנו, וכראותו שאינם מבינים, הפיל את עצמו לתוכו. ובירושלמי תרומות שם, חד בר נש עביד תום שחיק גו בייתיה, ואתא חויא דטור ואכל מיניה, והוה חויא דבית מסתכל ביה, אתון בני בייתי מיכל מיניה, מישרי מתרתר עליהון עפר, ולא אתבונן וקלק גרמיה גויה ע"כ. וכן נשנה המאמר הזה במדרש ב"ר ריש פנ"ד. ברצות ה' דרכי איש, ר' שמואל אמר זה הנחש, תנא ר' חלפתא אומר הנחש הזה להוט אחר השום. ומעשה בנחש אחד שירד מן ההר לבית, ומצא קערה של שום. ואכלה והקיא בתוכה, וראה נחש שבבית ולא היה יכול לעמוד לו, כיון שיצא אותו הנחש. יצא הנחש של בית ומילא אותה עפר, ע"כ. ולדעתי במדרש שם ,תנא ר' חלפתא אומר הנחש להוט אחר השום" הוספת אחד המעתיקים היא שמצא כן באיזה מדרש, והוא אך תוספות באור, והופעת אור על המעשה הזאת. ומאמר ר' מאיר, ומעשה הכלב, חסר במדרש שם. ועיין בפי' המיוחס לרש"י במדרש שם, שהביא הפסיקתא. וז"ל כמו שמפורש בפסיקתא שאותו שהקיא ארס בקערה נחש חריף היה, וכן עוד שם, ומפורש בפסיקתא ולא איתרגיש כו'. אולם לפנינו בפסיקתא, לא נמצא הלשון ולא איתרגיש. וכן בידי משה במדרש שם, הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא באריכות, וז"ל בפסיקתא ראיתי נוף המעשה וגופא דעובדא הכי הוי, שהיה בקערה שום נשחקת והנחש ירד מן ההר, והקיא ארס לתוכה, וראה הנחש של הבית והיה רצה לגרש את הנחש הבא מן ההר, ולא היה יכול לעמוד כנגדו, שהנחש הבא מן ההר היה יותר חריף וחזק, מן אותו שבבית, והנחש שבבית היה אוהב לבעל הבית, והיה להנחש צער שיאכלו בני הבית, וכיון שיצא הנחש ירד נחש הבית, ומלא את האוכל עפר, כדי שלא יאכלו בני הבית, עיד מפורש שם. ולא איתרגשו בני הבית. לסוף זרק גרמי' לגביה, כדי שלא יאכלו. ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, שאף הנחש היה מסייע לו בשעת עת רצון עכ"ל הפסיקתא, מזה תראה שנס לפני הרב בעל ידי משה, היה המאמר באריכות בפסיקתא. (י) מתרתר, מובא בערוך ערך תר, וז"ל בפסיקתא ויהי בשלח מתרתר עפרא, פי' משליך עפר עכ"ל. (יא) ר' יוחנן, בב"ר שם מקומו בראש המאמר. (יב) דא"ר ר' יוחנן אשתו של לסטם כלסטם. ואשתו של חבר כחבר, זה חסר במדרש שם, ובכ"י אקספארד בטעות אשתו שללי סטים פליסטים, צ"ל של ליסטים כליסטים, והמאמר אשת חבר כחבר נמצא גם בבבלי שבועות ל' ע"ב. (יג) ומעשה באשה, בב"ר פנ"ד מעשה באשה שקבלה על בעלה לשלטון, והתיז את ראשו, וי"א אף התיז את ראשה, בפי' המיוחס לרש"י במדרש שם, הביא את הפסיקתא וז"ל ומפרש בפסיקתא לאחר זמן מצא הדיין עילה עליה והרגה, לפי שלא חמלה על בעלה ע"כ, ומובא ג"כ בת"כ בשם רש"י. (יד) עילא, פי' עלילה, עול און, תרגם עילא. עיין מתורגמן שרש עלה, ובדניאל ו' ה', הוו בעין עלה. (טו) רשב"נ אמר ברצות כו', במדרש ב"ר פנ"ד, ר' יהושע בן לוי אמר, זה יצר הרע, צ"ל רשב"נ אמר ברצות ה' דרכי איש זה יצר הטוב, גם אויביו ישלים אתו זה יצר הרע, ועיין לעיל הערה ח'. (טז) שתים שלש שנים, בב"ר, ובכ"י אקספארד הנוסחא שתים שלש שנים בכרך. (יז) ואם הוא יכול להפילו בתוך כ', בכ"י אקספארד הנוס', ובכל יום ויום רוצה להפילו, ואם אינו יכול להפילו בתוך י' שנים, מפילו בתוך כ' שנה, מנא להפילו בתוך ששים שנה מפילו,

בתוך

ס', או בתוך פ', עד יום מותו, (יח) אמרי עליו על יוחנן כ"ג, ששימש בכהונה גדולה שמונים שנה, ולבסוף נעשה צדוקי, והוא שאמר דוד, כל עצמותי תאמרנה ה מי כמוך מציל עני מחזק ממנו (תהלים ל"ה י') זה יצר טוב, מיצר הרע, ועני ואביון מגוזלו (שם) (יט) וכי יש גזלן גדול מזה. (כ) ר' ברכיה היה קורא עליו, אם רעב שונאך האכילהו לחם (משלי כ"ה כ"א) (כא) זה מלחמה של תורה, ואם צמא השקהו מים, מימיה של תורה, (כב) מפני מה כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך (שם) אל תקרי ישלם, אלא (כג) ישלימנו, וא"ר ברכיה, גם אויביו ישלים אתו, (כד) לרבות מזיקי ביתו כגון זבובים ויתושין ופרעושין, (כה) ורבנן אמרי, ברצות ה' דרכי איש, אלו ישראל, דכתיב כל איש ישראל, (דברים כ"ז ד') כשהיו במצרים כיון שבאתה השעה להיגאל, גם אויביו ישלים אתו, זה פרעה שכתוב בו, אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל, (שמות ט"ו ט') את מוצא כיון שבא משה אצל פרעה, ואמר לו כה אמר ה' שלח עמי ויעבדוני (שמות ח' ט"ז), אמר אותו רשע, מי ה' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח (שם ה' ב'), הפה שאמר לא ידעתי את ה' וגו', הוא היה מחזר על היכליהם של ישראל, ואמר צאו לשלום, לכו לשלום, לכך נאמר, ויהי בשלח פרעה את העם:

(כו) **אמרו** לאלהים מה נורא מעשיך ברוב עזך יכחשו לך אויביך (תהלים ס"ו ג')
א"ר

הערות ותקונים.

בתוך שמונים שנה אפילו. (יח) אמרו עליו על יוחנן, זה חסר בב"ר שם. ופי' המיוחס לרש"י שם הביא זאת בשם הפסיקתא, וכן הביא המ"כ שם בשם רש"י דברי הפסיקתא. והמאמר נמצא גם בבבלי ברכות כ"ט ע"א יומא ט' ע"א. (יט) וכי יש גזלן גדול מזה, בב"ר שם א"ר אחא וכי יש גזלן כו'. (כ) ר' ברכיה היה קורא עליו, המלות האלה חסרות בב"ר שם, ושם הנוסחא ואמר שלמה אם רעב שונאך כו'. (כא) זה מלחמה של תורה, בב"ר שם ובכ"י אקספארד, הנוסחא מלחמה של תורה. המד"א לכו לחמו בלחמי, ואם צמא השקהו מים המד"א הוי כל צמא לכו למים, וכן ברש"י סוכה נ"ב ע"א, האכילהו לחם, הטריחו במלחמתה של תורה. דכתיב לכו לחמו בלחמי השקהו מים. תורה, דכתיב בה הוי כל צמא לכו למים ע"כ. ובחגיגה (י"ד א') כל משען לחם, אלו בעלי תלמוד שנ' לכו לחמו בלחמי, פירש"י אלו בעלי תלמוד שיש לסמוך על הוראתן כסמיכת לחם עכ"ל. ואולי כוונת הדרשה שדרשו מלת לחם ענין מלחמה והוא מלחמתה של תורה כמו שהבאתי, ולפי פירש"י בחגיגה שם צ"ל בכל המקומות זה לחמה של תורה, במקום מלחמה של תורה. (כב) מפני מה כי גחלים אתה חותה על ראשו, זה חסר בב"ר שם. (כג) ישלימנו, עיין סוכה נ"ב ע"א ופירש"י שם ישלימנו לך שיהא שלם יצרך עמך ואוהבך, ואל ישיאך לחטוא וליאבד מן העולם. (כד) לרבות מזיקי ביתו, ר"ל מלת גם היא לרבות עפ"י הכלל המונח דאתין וגמין רבויי נינהו. (כה) רבנן אמרי, כל הדרשות על המקרא הזה עד כה, הוא אך בעבור הדרשה האחרונה הנדרשת על פרעה, שהוא העיר אשר עליו תסוב הדרש הזה, וגם במדרש ב"ר שם כל הדרשות על הכתוב הזה, הן בעבור הסיום ברצות ה' דרכי איש זה אברהם שנקרא איש דכתיב ביה מארץ מרחק איש עצתי (ישעיה מ"ו י"א) גם אויביו ישלים אתו, זה אבימלך ע"כ, כי הוא מענין הפרשה המדוברת שם. (כו) אמרו לאלהים, בכ"י הרשד"ל, פה הוא התחלת הפסקא הזאת וחסר שם עד המאמר הזה, כמו שאמרתי לעיל הערה ג' גם בעל פסיקתא רבתי (פסקא ויהי בשלח) החל את הפסקא במאמר הזה כך פתח ר' תנחומא בריבי אמרו לאלהים כו'. ובפסיקתא רבתי לפנינו נמצא רק התחלתה, וכל הפסקא עד סופה חסר שם. והמאמר מהפסיקתא מובא בילקוט בא רמז קפ"ו, ובפ' בשלח רמז רכ"ה, וכן נשנה במדרש שמ"ר פ"כ, במאמר ד"א ויהי בשלח פרעה, הה"ד אמרו לאלהים, וכן ראוי לתקן לפנינו בפסיקתא [ד"א ויהי בשלח הה"ד] אמרו לאלהים, וכן נשנה בסוף מדרש אסתר, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב, ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ר' שמעון בר יצחק, לשביעי של פסח הפיוט אמרו לאלהים כו', נהרגים הורגים את הורגיהם, ונצלבים צולבים את צולביהם, ונשקעים שוקעים את שוקעיהם כו'.

א"ר

(כז) א"ר יוחנן אמרו (כח) לפעלא טבא אישר, מה נורא מעשיך, מה דחילין (כט) אינון מנגנייה דידך, הנהרגין הורגין את הורגיהם, והנצלבין צולבין את צולביהן, (ל) המשוקעין שוקעין את שוקעיהן, הפה שאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א' כ"ב), הושלך לים, שנאמר מרכבות פרעה וחילו ירה בים (שם ט"ו ד'), (לא) שאר קיטעה דכוותה קמיתא.

תחת

הערות ותקונים.

(כז) א"ר יוחנן, וכ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי, ובמדרש אסתר שם ובילקוט בשלח רמז רכ"ה חסרים שתי המלות האלה, ובפסיקתא רבתי פי"ט ובשמ"ר הנוסחא א"ר יוחנן בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב, וילקוט בא רמז קפ"ו, נאמר ר' אליעזר בנו של ר"י הגלילי אומר, ור' יוחנן לא נזכר שם. (כח) לפעלא טבא אישר, בכ"י כרמולי ובילקוט בא שם, ישר, ובילקוט בשלח איישר, ובפסיקתא רבתי ובשמ"ר יישר כחך, ובכ"י אקספארד בטעות אמרו לפעלא טבא אל ישראל, מן המלה "ישר" עשה המעתיק ישראל, והוסיף מלת אל. ופי' לפועל טוב אומרים לו יישר כחך, ואיישר לשון ירושלמי הוא, כמו ותרגא אמר איישר (ירושלמי שביעית פ"ה סוף ה"ד). (כט) אינון מנגנייה דידך, כ"ה בכ"י אקספארד, וגם בילקוט בשלח אבל בפסיקתא רבתי, ושמ"ר, חסר זה. ובכ"י כרמולי מנגיא נ"ל מנגניא. ומובא בערוך ערך מנגנין בשם הפסיקתא פסקא ויהי בשלח. ופי' ערמות, וע"ש במוספי ובערך מנגון, שהמלה היא יונית μάγγανον פי' תחבולה ומעשה ערמה, ובגליון ילקוט בא שם נרשם "פי' המלאות" ובגליון ילקוט בשלח נרשם "פי סיבות שאתה ממציא" ובמדרש אסתר שם. מובא פנימה אל תוך המדרש "פירוש אותות שלך" והוספה חיצונית היא מאחד המעתיקים, ובמדרש שו"ט שם, כתב המפרש "פי' הנהגותיך", ניעלם ממנו הפי' הנכון, והמלה הזאת שגורה במדרשים, לדוגמא עיין ב"ר פמ"ג, כמה מנגנאות עשיתי. וכתב המ"כ בערוך משמע ענין מכה ומיתה ע"כ, אולם אין שם ושארית למשמעות הזה בערוך, ובשמ"ר פי"ח, אזכרה נגינתי כו', ומנגנין שעשיתי למצרים. ובתנחומא ריש בהר, אם הופך אני מנגנין שלו, ובוי"ר פ"כ כיון שבקש פרעה לישב על הכסא של שלמה לא היה יודע מנהגיו הכישו ארי ושברו כו', ואין ספק שצ"ל מנגנין שלו במקום מנהגיו וכן הוא לנכון בתנחומא ריש ואתחנן, ופה יש להעיר בגמרא ע"ז דף ד' ע"א, אמר הקב"ה אבקש בנינגי שלהם אם יש להם זכות, פירש"י בספר זכרון מעשיהם, ותכמי התוס' שם ד"ה בניגני, פי' המעשה שלהם מה נורא מעשיך (תהלים ס"ו ג') מתרגמינן מה דחילו אינון מנגיניא דילך עכ"ל. הנה מלבד שהמ"ס מן מנגיניא היא שרשית, חשבו חכמי התוס' שהוא תרגום המקרא, לכן כתבו ומתרגמינן, אולם הערוך מביא לשון הפסיקתא, מה נורא מעשיך, מה דחילין אינון מנגיניא דידך, אבל לא התרגום כי התרגום תרגם, מה דחילן הגון עובדך, וחכמי התוס' לא דקדקו היטב בלשון הערוך. (ל) המשוקעין כו', מלשון תשקע בבל (ירמיה נ"א ס"ד) ענינו טביעה, וזה חסר בשמ"ר שם, ובפסיקתא רבתי נטעות השמידים משמידים. (לא) שאר קיטעה, דכוותה קמיתא, זה דברי המעתיק וקיטעה ענינה כריתה ומתוך בלשון הז"ל ור"ל השאר מקוטע, דכוותה קמיתא, שענין זה כבר כתוב למעלה, ובכ"י אקספארד בטעות, שאמר קיטעה דדבתי קמייה, נ"ל שאר קיטעה דכוותה קמייה, ובכ"י כרמולי, לא קצר המעתיק, וכך הוא שם: "כך אמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו, חזר ואמר ה' הצדיק, והפה שאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, הוא עצמו הושלך ליאור, שנאמר מרכבות פרעה וגו'. והפה שאמר לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח, הי' מחזר על פתח היכליהם, ואמר להם נאו לשלום לכך נאמר ויהי בשלח פרעה ע"כ, וכן היה כל הסיום הזה גם בכ"י הרשד"ל, ובכ"י אקספארד, והמעתיק קצר בלשונו מפני שכבר אמור למעלה, ועיין בילקוט ריש בשלח רמז רכ"ה בשם הפסיקתא והתנחומא נוסחא אחרת. המשתקעים בים שוקעין את שוקעיהן, ברוב עוזך יכתשו לך אויביך, יסקרו ויעשו אויבים כתשים. נבוכדנצר אמר (דניאל ג' כ"ח), בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו, סנחרב אמר, מי בכל אלהי הארצות וגו'. לא זז משם עד שכתש שנאמר (דה"ב ל"ב כ"א) וישב בבושת פנים לארצו פרעה אמר, לא ידעתי את ה', נעשה כתשן, שנאמר ה' הצדיק, הוא אמר גם את ישראל לא אשלח, והוא בעצמו שלחן, שנאמר ויהי בשלח פרעה ע"כ. ועיין בשמ"ר פ"כ, ובפסיקתא

תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה (משלי י"ז י') (לב) תני ר' ישמעאל, למלך שאמר לעבדו צא והביא לי דג מן השוק, והלך והביא לו דג מבאיש, א"ל חייך, חדא מן תלת לא (לג) פלטה לך, או (לד) סיריות אתה אוכל, או (לה) מאה בורדלין אתה לוקה, או ממון אתה נותן, אמר אני אוכל סיריות, לא הספיק לאכול סיריות, עד (לו) שנקטה נפשו עליו, אמר אני לוקה, לא הספיק ללקות חמש בורדולין, עד שאמר אני פורע את הממון. נמצא אוכל סיריות ולוקה ומשלם ממון, כך אמר הקב"ה לפרעה הרשע, חייך עשר (לז) קטפרס את לוקה, אלו עשר מכות, וממונך אתה נותן, שנ' וינצלו את מצרים (שמות י"ב ל"ו) וישראל אתה משלח, לכך נאמר ויהי בשלח פרעה.

(לח) **הכמכת** מכהו הכהו אם כהרג הרוגיו הורג (ישעיה כ"ז ז') ר' יהודה ור' נחמיא, ר' יהודה אומר, במקל שהכו המצריים את ישראל בו לקו, ור' נחמיא אמר (לט) באיספטר שהכו המצריים את ישראל בו לקו, בסאסאה

בשלחה

הערות ותקונים.

רבתי פי"ט, פסקא ויהי בשלח. (לב) תני ר' ישמעאל, הכוונה על המכילתא, שהיא ברייתא דר' ישמעאל וכן הוא באמת במכילתא בשלח פ"א, פ' ויהפך לבב פרעה, ומובא בילקוט בשלח רמז רכ"ה בשם הפסיקתא. (לג) לא פלטה, ר"ל לא תמלט מאי משלשה דברים האלה, כמו פלטה נפשי (תהלים י"ז י"ג) ובכ"י אקספארד חסרה מלת „לא". (לד) סיריות, בכ"י אקספארד סריאות, ובכ"י כרמולי דג אתה אוכל וט"ס הוא, ופי' סיריות דבר נבאש, ולא הבאיש, תרגומו ולא סרי, ובילקוט בשלח שם נרשם בגדו, „פי' דבר נבאש" ואח"כ נרשם „פי' לא תנצל מאחת מג'", ונהפך הסדר מאחד המעתיקים בטעות, כי הפי' השני מקומו בראש, ומוסב על לא פלטה לך. (לה) מאה בורדלין, בכ"י אקספארד בטעות מאה מדלולין. ובכ"י כרמולי מאה מלקות תלקה, ובמכילתא שם, או תלקה מאה מכות, ובילקוט בשלח בורלודין, נ"ל בהפוך האותיות בורדולין. ומובא בערוך ערך ברדל, ת"ל ויהי בשלח, או סריות אתה אוכל, או מאה בורדלי אתה לוקה, או ממון אתה נותן, וכתב שם המוספי פי' מכות, בלשון המוני של יון קוראים לשוט ורצועה בורדלו ע"כ. והרמ"ל ציין ראה גרדילו, אולם חפשתי שם, ולא מצאתיה, גם בקשתי המלה שהביא המוספי במדרשי מלין יונית ולא מצאתי, רק זאת ראיתי *χορδύλη* ביוני הוראתה עץ עב שמכין בו (קיילע ביילע). לכן נראה להגיה מאה **בורדולין**, וכן העיר המשביר, ומצאתי המלה הזאת עוד פעם אחת במדרש במ"ר פי"ג, משל למטרונה כו', שוטים וברדילא כו'. וראיתי במעריך ערך ברדל, הביא את המאמר הזה מאה בורדלין אתה לוקה, וכתב פי' מכות, אך לא ציין מקומו ולא נתן טעם לפירושו. (לו) שנקטה נפשו, פי' שנמאס לו חייו, מלשון נקטה נפשי בחיי (איוב י' א'). (לז) קטפרס, כ"ה בילקוט בשלח בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד קטפדס, ובכ"י כרמולי קטרפס, ושניהם בטעות, וצ"ל קטפרס, כמו שהוא לפנינו, ומובא גם בערוך ערך קטפרס בשם פסקא ויהי בשלח. והביא גם מאמר וי"ר [פי"ח] בו"ד נותן קטפרס, והקב"ה נותן קטפרס. הה"ד ארבעים יכנו לא יוסיף. ומצאתי המלה הזאת גם במדרש שמ"ר פ"ל אותו שזרק אבן, באיקונין של מלך. לקה קטפרוס, ועוד שם לקתה כ"ד קטפרס ושתק, וכן במדרש במ"ר פ"ז מלך ב"ו יש לו קטפרס, אף האלהים יש לו קטפרס. והמלה היא יונית *καταφορά*, ופי' מכות גדולות כמ"ש המוספי. (לח) הכמכת מכהו, מובא בילקוט בשלח רמז רכ"ו בשם הפסיקתא, כי הציון בראש הפרשה מוסב גם על זה, וכן מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ג, במאמר הכמכת מכהו, והציון פסיקתא חסר שם. (לט) באיספטר, נ"ל באיספטי, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט בשלח, ורשום בילקוט בגדו „חרב בלע"ז" ובילקוט ישעיה רמז ש"ג, באיספקטי, נוספה הקו"ף בטעות הסופר, ומובא בערוך ערך אספטי, אך באתה שבושים וצריך לתקנם כי ז"ל, בפסיקתא דויהי בשלח, ר' נחמיה אמר, [צ"ל ר' יהודה אמר] במקל שהכהו את מצרים בו לקו, [חסר ר' נחמיה אמר] באספטי שהכו מצרים את ישראל בה לקו שנאמר בסאסאה בשלחה, פי' חרב קורין בלע"ז איספטי עכ"ל, וכוונתו בלשון איטליא **spada**, וכן היא ברומי **spatha** וביונית *σπάθη* פי' חרב רחב, ובכ"י כרמולי חסר מן הכמכת מכהו, עד ור' נחמיה, ומתחיל ור' יודן אמר במקל שהלקו מצרים את

ישראל

בשלחה תריבנה (שם שם ח׳) (מ) לקה ואח״כ שלח, לכך נאמר ויהי בשלח פרעה. (מא) אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה יצא עתק מפיכם וגו׳ (ש״א ב׳ ג׳) ר׳ אלעזר ור׳ יהושע בן לוי ורבנן, חד אמר (מב) באמטיתא דאמיטון בה איתמטט להון, (מג) באכרעתא דאכרעתון בה אתכרע להון. ותרינא אמר בתבשילא דבשלין בה איתבשל להון, כמד״א ויזד יעקב נזיד (בראשית כ״ה כ״ט), ורבנן אמרי במחשבה דחשבון איתחשב להון, הה״ד וכי יזיד איש על וגו׳ (שמות כ״א י״ד), עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים (תהלים קמ״ו ז׳) עושה משפט לעשוקים אלו ישראל כה אמר ה׳ צבאות עשוקים בני ישראל ובני יהודה יחדיו (מד) גאל חזק ה׳ צבאות שמו (מה) יריב ריבם (ירמיה נ׳ ל״ג ל״ד) הפה שאמר כל הבן הילוד (שמות א׳ כ״ב) (מו) שאר קיטעא דכותה קמיתא.

(מז) גן נעול אחותי כלה, גל נעול מעין חתום (שה״ש ד׳ י״ב) ר׳ יודה ב״ר סימון בש״ר יהושע בן לוי, למלך שהיו לו (מח) בנות בוגרות, ולא (מט) נפנה להשיאן, והלך לו למדינת הים, ושהה שם שנים הרבה, עמדו הבנות (נ) ונתעסקו בעצמן

הערות ותקונים.

ישראל בו לקו, שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה בסאה סאה, תני בש״ר מאיר, במדה שאדם מודד מודדין לו, בשלחה לקה ואח״כ שלח, שנאמר ויהי בשלח, ע״כ מלבד אשר קטע המעתיק את ראש המאמר, חיסר אותו גם באמצעיתו. וכלה אותו בסוף דברי ר׳ נחמיה בסאסאה וכו׳. (מ) לקה ואח״כ שלח פה חסר, וכצ״ל, בסאה סאה, תני בש״ר מאיר במדה שאדם מודד מודדין לו, בשלחה תריבנה, לקה ואח״כ שלח, כמו שהוא לנכון בכ״י אקספארד, וכרמולי. ובילקוט בשלח, וישעיה שם, ועיין סוטה ח׳ ע״ב, ובסנהדרין ק׳ ע״א, וירושלמי סוטה פ״א ה״ז, ותוספתא סוטה פ״ג. (מא) אל תרבו, כ״ה בכ״י אקספארד, אבל בכ״י כרמולי מתחלת הדרשה הזאת על המקרא, כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות י״ח י״א) והוא יותר נכון לענין הדרוש, ובילקוט בשלח שם, חסר כל המאמר הזה עד גן נעול. (מב) באמטותא, בכ״י אקספארד במטתא דאמיטון בה אתמיט להון, ובכ״י כרמולי במטיתא דאמיטון איתמטלתון, ומובא בערוך ערך מט ב׳, וז״ל ובפסוק [וצ״ל ובפסיקתא] ויהי בשלח פרעה במטה דאמיטון אימיטלהון פי׳ במה שרצו להמיט נתמוטטו. ויש מפרש במטה שרצו להכות בו הוכו עכ״ל. וראיתי בתולדות ר״נ הערה כ׳, שכתב: נ״ל הכונה שעשו פעל מן מוט שהוא קנה של מאזנים, ור״ל במשקל ששקלו ולא כפירוש הערוך עכ״ל. (מג) באכרעתא, מובא בערוך ערך כרע ב׳, וז״ל בפסיקתא דויהי בשלח באכרעתא דאכרעון איתרע להון ע״כ, והנה לפנינו פה גם בכ״י אקספארד הוא מאמר ר׳ אלעזר, ותוספות באור לדבריו הראשונים באמטיתא וכו׳. אבל בכ״י כרמולי, מאמר ר׳ יהושע ב״ל הוא. וכן היא הנוסחא שם, ר׳ אלעזר אומר במיטתא וכו׳. ר׳ יהושע אמר בהכרעה דהכרעתון אתכרע להון, ורבנן אמרו בקדרה שבשלו בה נתבשלו שנאמר ויזד יעקב נזיד, וי״א במחשבתא דחשבון אתחשבון להון, דכתיב וכי יזיד איש על רעהו ע״כ וכאשר הוא לפנינו, ובכ״י אקספארד, יותר נכון, ובגמרא סוטה י״א ע״א, נתייחס המאמר בתבשילא כו׳ לר׳ אליעזר, כי ז״ל הגמרא שם, דא״ר אליעזר מאי דכתיב כי בדבר אשר זדו עליהם בקדירה שבשלו בה נתבשלו, מאי משמע דהאי זדו לישנא דקדירה הוא דכתיב ויזד יעקב נזיד ע״כ. ובסנהדרין ס״ט ע״א הגיר׳ לישנא דבשולי הוא. (מד) גאל חזק, צ״ל גאלם חזק. (מה) יריב ריבם, צ״ל ריב יריב את ריבם. (מו) שאר קיטעה כו׳. עיין לעיל הערה ל״א ובכ״י אקספארד שאר קיטעה דבבת קמייה, צ״ל דכוותה קמייה. ובכ״י כרמולי הפה שאמר כל הבן הילוד וגו׳, הוא עצמו הושלך ליאור כדאמרינן לעיל ע״כ, קצר גם שם המעתיק והכוונה כמו שכבר אעיר למעלה בפסקא הזאת בסוף המאמר אמרו לאלהים. (מז) גן נעול, מובא בשם הפסיקתא בילקוט פנחס רמז תשע״ג, גם בילקוט בשלח רמז רכ״ו. וכן נשנה במדרש חזית פ׳ גן נעול, וכל הדרשה הזאת הובא פה בשביל הסיום שלאחריו פרדס כו׳ לכך נאמר ויהי בשלח. (מח) בנות בוגרות, כ״ה בכ״י אקספארד וכרמולי ובילקוט בשלח ופנחס בשם הפסיקתא. אבל במדרש חזית שם, שתי בנות אחת גדולה ואחת קטנה. (מט) ולא נפנה להשיאן, בכ״י אקספארד ולא הספיק להשיאן. (נ) ונתעסקו בעצמן, כ״ה

בכ״י

בעצמן ונישאו לאנשים, והיתה כל אחת ואחת, נוטלת חותמו של בעלה, (נא) וסמנטירין שלו, לאחר הימים בא המלך ממדינת הים, ושמע הבריות מליזין על בנותיו, ואומרין שזינו בנותיו של מלך, מה עשה הוציא כרוז ואמר, כל עמא יפקון (נב) לקומפון, (נג) קרא לחתנו הראשון, א"ל מי את א"ל אני חתנך, הוציא חותמו א"ל על מי זה, א"ל שלי, הוציא סמנטירין שלו א"ל משל מי הוא, א"ל שלי, וכן לשני, וכן לשלישי, אמר המלך בנותיי נתעסקו בעצמן ונישאו, ואתם אומרים שזינו בנותיו של מלך, כך לפי שהיו אומות העולם מונין לישראל, ואומרים שהן בניהם של מצריים. (נד) בנפשותיהן של ישראל היו שליטין, לא כל שכן בנשותיהן, (נה) א"ר אושעיא באותה שעה קרא הקב"ה למלאך שהוא ממונה על ההריון, וא"ל (נו) צייר צורת הולד כדמות אבותם, (נז) הה"ד (נח) לראובן משפחת הראובני

הערות ותקונים.

בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי ונתעסקו בעסקיהן ובמדרש חזית, ועמדו הבנות ויחו על עצמן, והמ"כ נדחק שם בפירושו. (נא) וסמנטירין, וכ"ה גם בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי בטעות סלמנטרין. וכמו שהוא לפנינו, מובא בערוך ערך סמנטר, בשם פסיקתא דויהי בשלח, ומה שהביא שם מן הוי"ר הוצא את המקלל, שהוא סוף פ' אמור פל"ב חסר בוי"ר אשר לפנינו. והנה הערוך פי' המלה הזאת מגנפת, ואחריו נמשך המ"כ במדרש חזית שם, וכן נרשם בגליון הילקוט בשלח ופנחס שם, אולם אין זה הוראת המלה, כי האמת כדברי המוספי שפי' חותם, ומקורה יונית, *σημαντήριον* והביא על זה גם מאמר המדרש תשמ"ר פי"ט, אם אין סימנטרי על כל המזונין אל יכנס אחד מהם לכאן, כך האלהים עשה משתה להם כו', אמר להם אם אין חותמו של אברהם בבשרכם לא תטעמו ממנו כו'. ולפנינו במדרש שם הגי' **סינטרי**, ונחסרה המ"ם בטעות המעתיק, וכן מצאתי המלה הזאת במדרש חזית פ' כי טובים, ומקור המאמר הוא בירושלמי ברכות פ"א ה"ד, למלך שהלך פלמנטרין (בירושלמי פאלמנטרון נ"ל פאלמנטרון וחסר הנו"ן עיין מוספי ערך פלמנטר) על אחד כתב, אם אינו מראה לכם חותם שלי וסמנטרין שלי כו', ואולי המלות „חותם שלי" נוספו מאחד המעתיקים לפרש המלות סמנטרין שלי. וכן לפנינו בפסיקתא „חותמו" הוא הפי' על סמנטרין. (נב) לקומפון, בכ"י כרמולי לקופון, וט"ס הוא וחסר המ"ם. ומובא בערוך ערך קמפון בשם הפסיקתא דויהי בשלח, וכתב פי' שדה שמשחקין בו המלכים שמו בלשון יון קמפון, וגם בלשון לע"ז (איטליא) הוא קמפ"ו, compo עכ"ל וכן ברומי campus הוא שדה ומישור, ודברי הערוך נובעים מפי' רבינו האי גאון בפי' לכלים פכ"ג מ"ב שעומדין עליו בקומפון. וכן נשנה המאמר הזה בספרא מצורע פרק ג' ה"ג (אות קל"ח עם פי' התורה והמצוה) ושגורה המלה במדרשים כל עמא יפקון לקומפין, (וי"ר פ"ו חזית פ' יונתי בחגוי הסלע ובפי' גן נעול). מחזירין אותו בקימפון, (וי"ר פל"א דברים רבה פ"ג), יוצא בקימפון, (פסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשרת הדברות). (נג) קרא לחתנו, במדרש חזית שם בפ' גן נעול הנוסחא, בא וישב עליה בפרוזדור, אמר להון בנותי כך עשיתן וקלקלתן את עצמכן, מיד הוציאו כל אחת ואחת, חותם בעלה וסימנטרין שלו, קרא לחתנו כו'. (נד) בנפשותיהן כו', במדרש חזית הלשון משובש ויע"ש במ"כ. (נה) א"ר אושעיא, כ"ה בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי, ובילקוט בשלח ופנחס בשם הפסיקתא, אבל במדרש חזית א"ר פנחס. גם נוסף שם לפני זה באותה שעה אמר הקב"ה אחותי כלה גן נעול אמר הקב"ה בנותי נעולה והיא מתגניא, א"ר פנחס כו'. (נו) צייר צורת הולד כדמות אבותם, כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט שם. אבל בכ"י כרמולי, וצייר לי צורת הולדות כדמות אמותיהן, ובמדרש חזית פ' גן נעול, קרא הקב"ה למלאך הממונה על ההריון ואמר צא וצור אותן בכל קטורים של אבותן ופי' המ"כ, וצייר את צורת פניהם בכל קשרי אבותיהם, כלומר בדמותם ובצלמם עכ"ל. חשב כי מלת קטורים היא כמו קשורים כי קשירה מתורגם קטירה (עיין מתורגמן שרש קטר ב'), ונעלם ממנו הפי' האמתי כאשר נראה להלאה, ובערוך ערך קנכיתר הביא וז"ל בוי"ר אמור אל הכהנים פרשת סנ"ג, קרא הקב"ה למלאך הממונה על ההריון, אמר לו צא וצוד [נ"ל וצור] את אלו בקנכתירין של אבותיהם, הה"ד ויתילדו על משפחותם לבית אבותם, עכ"ל. ולא באר מאומה גם המוספי לא פירשה. רק כתב שבנוסחאות הדברים האלה חסרים ע"כ, הוא הדבר אשר אמרתי למעלה הערה כ"א, שהערוך

תראובני, לשמעון משפחת השמעוני (במדבר כ"ו), א"ר מרינוס ב"ר אושעיא, כאינש דאמר (נט) ברוני סברוני סביוני, (ס) א"ר אידי (סא) ה' ברישי דתיבותא ויו"ד בסופה י"ה, מעיד עליהן שהן בניהן של אבותיהן, (סב) ומה טעם, ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל (תהלים קכ"ב ד') שהן בניהן של אבותיהן: (סג) רבנן אמרין גן נעול, גל נעול, (סד) גן נעול אלו הבתולות, גל נעול, אלו הבעולות

הערות ותקונים.

שהערוך הביא בערך סינטר מאמר מוי"ר פ' אמור [פ' ל"ג] וחסר לפנינו, וישנו במדרש חזית. וגם המאמר הזה שהביא מפ' אמור פ' סבי"ב, כוונתו לפ' ל"ג. המתחלת הס"ד סבי"ב רשעים, חסר לפנינו, וישנו בחזית שם והנוסחא שם כל קטורים, ולפני הערוך היתה הנוסחא בוי"ר קנכתירין בטעות, ונ"ל קלכתירין ובמדרש נרדפה המלה, ויש להחבירה **כלקטורים**. והיא כמו **ברקטירין**, וידוע כי אות ל' יבא במקום אות **ר'** והיא המלה היונית χαρακτήρ (געפרענע פארם, בילד) כמו שהעיר בנדק בהוראת המלה הרב המאה"ג מהרמ"ז ז"ל, בספרו היקר (ח"א דף קס"ג) וכן בפסיקתא רבתי ר"פ כ"ד פסקא שתיתאה דעשרת הדברות יושב וגר בלקטירים שלו כדמותו בשביל לפרסמו נ"ל כלקטירים נאות כ' תמורת ב', והמאמר הזה נשנה בוי"ר פכ"ז אך שם נאמר כל קטורים, וגם שם יש להחבירה כלקטורים. **(נז)** הס"ד, במדרש חזית בפ' גן נעול, נוסף עקר אבותיהן למי היו דומין לגדולי המשפחות, הס"ד לראובן וגו'. **(נח)** לראובן משפחת הראובני, נייכתי בפנים במדבר כ"ו, כמו שמצוין במדרש חזית בפ' גן נעול, אולם לא נמצא שם כן, רק דרך חז"ל לקצר הפסוקים ולערבם יחד כמ"ש התוס' מגילה דף ג' סע"א ד"ה וילן, ותוס' שבת קכ"ח רע"א ד"ה ונתן, וכן כאן, ראובן הוא בפסוק ה', משפחת הראובני, הוא בפסוק ז', וכן שמעון, הוא בפסוק י"ב, משפחת השמעוני, הוא בפסוק י"ד, והפסיקתא גם המדרש חזית ערבם יחד, וראיתי במדרש חזית שם אחר סיום לראובן משפחת הראובני נוסף שם בזה"ל: „אמר ר' הושעיה ראובן הראובני שמעון השמעוני" ולדעתי הוא הוספה חיצונית שתיקן אחד המגיהים, מלהעיר שלא נמצא בקרא לראובן משפחת הראובני ורשם רק התחלת הכתובים כמו שתקנתי למעלה ומלת „אמר ר' הושעיה" הוא בטעות ונשתרבב משורה שלאחריה או הוא ג"כ הגהת המעתיק על אמר ר' פנחס ותיקן בגדו שצ"ל א"ר הושעי' עיין לעיל מ"ש בהערה כ"ה. דאם לא כן מה בא ר' הושעי' להשמיענו, ומה חידש לנו בדרשתו. **(נט)** ברוני סברוני סביוני, כ"ה גם בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי בטעות ברתי סברוני סייטי, ובילקוט פנחס, ומדרש חזית שם, ברוני סברוני סבוי, ומובא גם **כן** בערוך ערך ברן וז"ל ברוני סכרוני סבוני מאבוי נפסיקתא ויהי בשלח פרעה עכ"ל, ולא באר מאומה, והגאון בעל תולדות ר"כ העיר כי הביא דברי הערוך וכתב ולא נודע לי היטב הכונה עכ"ל. **(ס)** א"ר אידי, כ"ה בכ"י אקספארד, וכרמולי, ובילקוט שם, אבל במדרש חזית פ' גן נעול ר' הונא בשם ר' אידי. **(סא)** ה' ברישי דתיבותא כו', לזה המאמר כוון רש"י (במדבר כ"ו ה') ד"ה משפחת החנוכי, ע"ש. **(סב)** ומה טעם ששם עלו שבטים וגו', זה חסר במדרש חזית שם. **(סג)** רבנן אמרין, כ"ה גם בילקוט שם, ובכ"י אקספארד הנוסחא **ד"א** גן נעול, ואולי המעתיק עשה מן הר"ת **ד"א** רבנן אמרין, כי חשב על אות ד' שהוא **ר'**, ובמדרש חזית בפ' גן נעול, מובא בשם ר' פנחס. וכן נשנה במדרש וי"ר פל"ב, וגם שם הנוסחא א"ר פנחס, ועיין לעיל הערה כ"ו, שהעירותי שנשמט במדרש וי"ר שם מאמר שלם, מן גן נעול הראשון עד גן נעול השני, ובכ"י כרמולי חסר מכאן דף שלם, עד ומי הודיע למשה היכן כו', ואין זה מטעות המעתיק, כי הדברים ומי הודיע למשה, הם באמצע המאמר, ובכגון דא לא טעי אינש, אין זאת כי אם נאבד לו הדף ע"י מקרה, ולא היה לאל ידו להשלימו. **(סד)** גן נעול אלו הבתולות, גל נעול אלו הבעולות, כ"ה בכ"י אקספארד ובמדרש חזית, אבל בוי"ר פל"ב בטעות גל נעול [צ"ל גן נעול] אלו הבתולות גן נעול [צ"ל גל נעול] אלו הבעולות. ועיין גירס' אחרת במכילתא בא פ"ה, ובמדרש שו"ט מזמור קכ"ב, ועליהם מפורש בקבלה כו', ובילקוט בשלח רמז רכ"ו, גן נעול אלו הבתולות גל נעול אלו הבתולות, ונ"ל גל נעול אלו הבעולות, ובילקוט פנחס, נשמטו המלות, גל נעול אלו הבעולות' וזה הוא בלי ספק מדעת המגיה, שראה שתי פעמים דבר אחד „אלו הבתולות", ושפט שהאחד אך למותר הוא, לכן מחקו מן הספר, אבל נעלם ממנו

הבעולות, מעין חתום, אלו הזכרים, תני בשם ר' נתן, גן נעול, גל נעול, שתי פעמים. כדרכה ושלא כדרכה, (סה) ר' חוניא בשם ר' חייא, כשבאה שרה למצרים, וגדרה עצמה מן הערוה, ונגדרו כל הנשים בזכותה, אברהם ירד למצרים וגדר עצמו מן הערוה, ונגדרו כל האנשים בזכותו, א"ר חייא בר אבא כדיי הוא גדור ערוה לעצמו שיגאלו ישראל ממצרים בזכותו, ר' הונא בשם בר קפרא, (סו) בזכות ארבעה דברים, נגאלו ישראל ממצרים, שלא שינו את שמם, ושלא שינו לשונם, ושלא היה בהן לשון הרע, ושלא היה בהן פרוץ בעריות, שלא שינו את שמם, (סז) ראובן ושמעון סלקין, ראובן ושמעון נחתין, שלא שינו לשונם, כי פי המדבר אליכם (בראשית מ"ה י"ב), (סח) ובלשון הקודש היה מדבר, ושלא היה בהן לשון הרע, דבר נא באזני העם וישאלו וגו' (שמות י"א ב') את מוצא זה הדבר היה מופקד אצלן כל שנים עשר חודש, ולא נמצא אחד מהם שהלשין על חבירו, ושלא היה בהן פרוץ בערוה, תדע לך שהוא כן אחת היתה ופירסמה הכתוב ושם אמו שלומית בת דברי למטה דן (ויקרא כ"ד י"א) ר' פנחס בש"ר חייא בר אבין (סט) בזכות שירדו ישראל למצרים, ושלא היה בהן לשון הרע, וגדרו עצמן מן הערוה, בזכות כך שלחיך פרדס רמונים (שה"ש ד' י"ג), שלוחייך, לכך נאמר ויהי בשלח פרעה את העם וגו'.

ויהי

הערות ותקונים.

ממנו שנ"ל בפעם השני אלו הבעולות. (סה) ר' חוניא בש"ר חייא, בכ"י אקספארד, בש"ר חייא בר כהנא, בילקוט בשלח ופנחס בשם הפסיקתא, רב הונא בש"ר חייא, בוי"ר פל"ב ר' הונא בש"ר חייא בר אבא, ובמדרש חזית מגב המאמר הזה איננו פה, כי אם אחר מאמר ר"ה בשם בר קפרא בזכות ד' דברים, ומיוחס שם לר' אבא בר כהנא, ובמקום אברהם ירד למצרים, הנוסחא שם יוסף ירד למצרים ע"ש. (סו) בזכות ד' דברים, וכ"ה בוי"ר פל"ב, ובמדרש חזית פי' גן נעול, וכן מובא בילקוט בב' המקומות, אך המעתיק או המדפיס השמיט בחפזו, מן שלא שנו הראשון, עד שלא שנו השני, וכן מצאתי המאמר בשמ"ר פ"א, א"ר הונא בשם בר קפרא, בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שנו שמותם, כמו שכתוב בשיר השירים רבה ובוי"ר פל"ב ע"כ הסיום כמו שכתוב וכו', הוא דברי המעתיק, שלא רצה לכפול הדברים אשר הם כבר כתובים שם, גם נמצא המאמר הזה, במדרש במ"ר פ"כ סוף בלק, ובמכילתא בא פ"ה, שלא נחשדו על העריות, ולא ספרו לשון הרע, ולא שנו את שמם, ולא שנו את לשונם, ע"כ. אבל המאמר השגור בפי רבים „ולא שנו את מלבושיהם" אין זכר ממנו בשום מקום, וגם המתורגמן טעה בזה, שכתב בהקדמתו לס' ההוא, אמרו חז"ל, שלשה דברים לא שנו ישראל במצרים, שמותם, ומלבושם, ולשונם, ע"כ, וזה לא אמרו חז"ל מעולם. (סז) ראובן ושמעון סלקין כו', בוי"ר ומדרש חזית ובילקוט, הנוסחא להיפך ראובן ושמעון נחתין. ראובן ושמעון סלקין, וכן הוא הנכון, כי פירושו הוא, ראובן ושמעון ירדו מצרימה, וראובן ושמעון עלו משם, וכן במכילתא בא, כשם שמייחסן בירידתן שנאמר ראובן שמעון לוי ויהודה, כך מייחסן בעלייתן, שנא' ויתילדו על משפחותם לבית אבותם וגו', ואומר המלאך הגואל אותי ע"כ והכונה לסיפא דקרא ויקרא בהם שמי ושם אבותי, ובכ"י אקספארד ראובן שמעון מי נחתין, ראובן ושמעון מי סלקין, יש למחוק מלת „מי" ובמדרש חזית נוסף עוד, ולא היו קורין לראובן רופוס, ולשמעון לא היו קורין לוליני, וליוסף לסטים, ולבנימין אלכסנדרא, ובוי"ר שם לא היו קורין ליהודה רופו, ולא לוליני, וצ"ל ולא ליהודה ליאני, ופתרונו אריה בלשון רומי, על שם גור אריה יהודה. (סח) ובלשון הקודש היה מדבר, וכן בב"ר פצ"ג, כי פי המדבר אליכם בלשון הקודש, וכן הביא רש"י שם. ובוי"ר פל"ב וחזית שם הנוסחא, להלן כתיב ויבא הפליט ויגד לאברהם העברי, וכאן כתיב אלהי העברים נקרא עלינו. וכתיב כי פי המדבר אליכם בלשון הקודש. ובמכילתא שם מנין שלא שנו את לשונם שנ' כי פי המדבר אליכם, ואומר אלהי העברים נקרא עלינו וגו', ואומר ויבא הפליט ויגד לאברהם העברי, ע"כ. חסרים שם המלות „בלשון הקודש" אחר המלות כי פי המדבר אליכם. (סט) בזכות שירדו ישראל למצרים. הלשון משובש, וצ"ל כמו שהוא בילקוט פנחס רמז תשע"ג בשם הפסיקתא. ר' פנחס בשם ר' חייא, בזכות שגדרו עצמן מן הערוה

בשלחו

ויהי בשלח (ע) מי צוות ווי, מצרים צווחין ווי, (עא) תני ר' שמעון בן יוחאי,
לאחר שנפלה לו ירושה (עב) במדינת הים, והיה יורש עצל, עמד ומכרה
בדבר מועט, והלך הלוקח וחפרה ומצא בה סימא, ובנה בה פלטין, והיה מהלך
בשוקא (עג) מקקוזיי מן קדמוי, מקקוזיי מן בתרוי, התחיל המוכר נחנק, ואומר
ווי מה אבדתי, כך כשהיו ישראל (עד) חונים על שפת הים, היו דומים (עה) לטכסים
של מלכים. והיו מצריים נחנקים, ואומרים ווי מה שלחנו מארצינו, (עו) א"ר יוסי
לאחר שנפלה לו שדה בית כור בירושה, והיה יורש עצל, ועמד ומכרה בדבר
מועט, והלך הלוקח וחפר בה מעיינות, ועשה בה גנות ופרדסים, התחיל המוכר
נחנק, ואומר ווי מה אבדתי (עז) (וכו' כדלעיל), (עח) א"ר יונתן לאחר שנפלה
לו בירושה (עט) קצצה של ארז, והיה היורש עצל, ועמד ומכרה בדבר מועט,
והלך הלוקח ועשה אותה (פ) טבליאות. בימאות, וספסלין, התחיל המוכר נחנק
(וכו' כדלעיל):

ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים וגו', (שמות י"ג י"ז) מלמד (פב) שלא ניהגן
בדרך

הערות ותקונים.

נשלחו ממצרים, שנאמר שלחיך פרדס רמונים, אל תקרי שלחיך אלא שלוחיך, לכך נאמר
ויהי בשלח ע"כ וכן יש לתקן בפסיקתא לפנינו, ובמדרש חזית בפ' גן נעול הגירס' ר'
פנחס בש"ר חייא כדאי היתה גדירת ערוה עצמה שבזכותה נגאלו ישראל ממצרים מה
טעם גן נעול אחותי כלה, מה כתיב בתריה שלחיך פרדס רמונים, ע"כ. (ע) מי צווח
וי, דרש מלת ויהי, לשתי מלות וי הי, שבתיהן עניינם צעקת שבר ואנחה. (עא) תני
רשב"י, כשנה במדרש חזית שם, בפ' גן נעול ובילקוט בשלח רמז רכ"ה, ובשנוי קצת
במכילתא בשלח פ"א, גם בשמות רבה פ"כ ריש בשלח. (עב) במדינת הים, במדרש שם
נאמר תחת „במדינת הים" „במקום אשפה". (עג) מקקוזיי כו', בכ"י אקספארד מקקזזיי,
ובכ"י כרמולי חסר מאמר שלם כמו שהעירותי לעיל הערה ס"ג, ובילקוט בשלח רמז רכ"ה
מקזווי, ובמדרש חזית פ' גן נעול, במקום המלות האלה נאמר שם „ועבדים מהלכין אחריו"
ובערוך ערך קזז, הביא ח"ל. בפסקא ויהי בשלח, מקוזזי מן קדמוי מקוזזי מן בתרוי,
ולדעתו הוראת המלה רגבים וצרורות עפר, אולם אין פירושו עולה יפה לפי הענין, ומענין
המאמר כי זה נעשה לו לכבוד, לרוב הונו ורכושו, וראיתי בתולדות ר"נ הערה כ' נד 32
אשר אסף שם מאמרי הערוך מפסקא ויהי בשלח, הביא ארבעה ערכים יחד מן טלק,
קלק, קזז, ותר, וחשב שהוא מאמר אחד מפסקא הזאת. ובמ"ז"כ שגה בזה, באשר לא
היתה הפסיקתא לפניו, והם ארבעה ערכים, במקומות נפרדים בפסיקתא הזאת וגם הוא
חשב שפי' ומקזז הוא השלכת צרורות ע"ש. אולם לפי הענין הוראת המלה משמשים ורצים,
וכמו שמפורש במדרש, ועבדים מהלכין אחריו, ונזע המלה נעלם ממני. (עד) חונים על
שפת הים, פה חסר וכצ"ל, חונים במצרים היו משועבדים בטיט ולבנים והיו מאוסין בעיני
המצרים, וכשהיו ישראל חונים על שפת הים כו', כי קפץ המעתיק, מן חונים לחונים.
ונאמר לנכון במדרש חזית שם, ובילקוט שם חסר הסיום, כך כשהיו ישראל כו'. (עה) לטכסים,
עיין לעיל פסקא ויהי בחצי הלילה, בטכסיסי מלכים בא עליהם, והיא מלה יונית τάξις,
ופירושה סדר ומערכה, ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן, ביוצר ליום ראשון של פסח. שלחיך
פרדס שפר נעים והדורים לטכסים מלכים אדורים, וע"ש בפי' הרוו"ה שהביא מאמר
הפסיקתא בשם הילקוט. (עו) א"ר יוסי, בילקוט בשלח הגוס' ר' יוסי הגלילי, ובמדרש
חזית, נתהפך המאמרים המאמר מר' יוסי הוא שם בשם ר' יונתן, ומאמר ר' יונתן בשם
ר' יוסי. (עז) וכו' כדלעיל, פה קצר המעתיק ולא העתיק הסיום, כך כשהיו ישראל
וכו'. (עח) א"ר יונתן, בכ"י אקספארד א"ר נתן. (עט) קצצה של ארז, בילקוט בשלח
שם קנים של ארז, וגרסם שם בגדו מיני עצים, והמ"כ במדרש חזית שם פי', קצצה אילן
או יער שקוצצים ממנו ארזים. (פ) טבליאות, מלה רומית tabula, ופי' קרשים ולוחות
עץ, ובמדרש חזית שם, ובילקוט הגי' תיבות ומגדלים. (פא) בימאות, ענינו ידוע כמו בימה
של עץ, והיא מלה יונית βῆμα ויוכל היות מקורה בעברית במה, ובכ"י אקספארד הגוס'
כסאות. (פב) שלא ניהגן, עיין מדרש שמ"ר פ"כ פ' ולא נחם, ודברי המדרש שם נובעים
מהפסיקתא

בדרך הארץ, ר' לוי בשם ר' חנינא אמר בה (פג) תמני שיטין, (פד) דרך הארץ המים מלמעלה והלחם מלמטה, ברם הכא הלחם מלמעלה, והמים מלמטה, הלחם מלמעלה, הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות ט"ז ד') והמים מלמטה, אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כ"א י"ז). דרך הארץ, תלמיד טוען (פה) פנס, ומהלך לפני הרב, והרב מהלך מאחוריו, ברם הכא (פו) וה' הולך לפניהם יומם (שמות י"ג כ"א). (פז) דרך הארץ. תלמיד מרחיץ את הרב, ברם הכא וארחצך במים (יחזקאל ט"ז ט'), דרך הארץ תלמיד מלביש את הרב, ברם הכא ואלבישך רקמה (שם שם י'), ר' סימי אמר, (פח) פורפירון, תירגם עקילס פילקטון, דרך הארץ, תלמיד מנעיל את הרב, ברם הכא ואנעלך תחש (שם), (פט) דרך הארץ, תלמיד טוען את הרב, ברם הכא ואשא אתכם וגו' (שמות י"ט ד'), דרך הארץ הרב ישן, והתלמיד עומד על גביו, ברם הכא הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכ"א ד'):

כי

הערות ותקונים.

מהפסיקתא. (פג) תמני שיטין, ר"ל שמונה אופנים. (פד) דרך הארץ, מובא בילקוט בשלח סוף רמז רכ"ו בשם הפסיקתא, וכן נשנה במדרש שה"ר פכ"ה. (פה) פנס, בכ"י אקספארד בטעות פניס, והיא מלה יונית φανὸς ופי' כלי אור (לאמפע) ובילקוט שם נרשם בצדו פי' נר. (פו) וה' הולך לפניהם. בכ"י אקספארד הנוסחא, דרך ארץ תלמיד טוען פניס [נ"ל פנס] ומהלך לפני הרב, ברם הכא לא ימוש עמוד הענן יומם וגו', לפני העם, (שמות י"ג כ"ב) דרך ארץ תלמיד מהלך תחלה והרב מהלך אחריו, ברם הכא וה' הולך לפניהם (שם שם כ"א) וזה חסר לפנינו בפסיקתא שהשמיט המעתיק, וצריך להשלימו כי מבלעדי זאת יחסר אחת מהשמונה שיטין, (פז) דרך ארץ תלמיד מרחיץ, עד דרך ארץ תלמיד מלביש, חסר בילקוט שם ע"י שגגת המעתיק. (פח) פורפורין תרגם עקילס פיקלטון. דברי ר' סימי אלה, מובא פה רק אגב אורחא, לפרש מלת רקמה. ואינם מענין הדרוש וחסרים בשה"ר פכ"ה, ובילקוט חסרים המלות „תרגם עקילס פיקלטון". והנה ראיתי כי דרך המדרש בכל מקום שתבא לידו מלת רקמה, להביא פי' ר' סימי הלזה, כמו במדרש חזית ס"פ נופת תטופנה, דכתיב ואלבישך רקמה, ר' סימיי אמר פורפירא תרגם עקילס איפליקתא, וכן שם בפ' גן נעול, ואלבישך רקמה ר' סימי אמר פופירא תרגם עקילס. אפליקטא, ובריש איכה רבתי, כתיב ואלבישך רקמה, ר סימא אמר פופירא תרגם אונקלוס [נ"ל עקילס], אפקלטורין פליקטא, ע"כ. עינינו הרואות לפנינו נוסחאות שונות, אולם הני' הנכונה היא פליקטא או פליקטון. וכן נאמר לנכון בכ"י אקספארד, וכמו שהוא במדרש חזית, אם א' נוספת ברא"ש, והיא מלה יונית ורומית πλεκτὸς plicatus, ופי' ארוג וכפול, ואין ספק בידי כי במדרש איכה המלה הראשונה אפקלטורין היא בטעות, והשניה פליקטא היא תיקון המגיה נכון, אך אח"כ נתחברו יחד הטעות והתיקון בפנים, בשגגת המעתיקים, ובערוך ערך פלקט הביא המאמר ממדרש איכה, עקילס תרגם פוקלטון פוליקטון, ולא ציין מקומו, ובערך פיקלטון כתב המוספי, בריש איכה רבתי, תרגם עקילס פוקלטון פלקטון, פי' בלשון יוני רקמה מעשה חושב ע"כ, ובערך אפקלטורין כתב המוספי בריש מדרש איכה, ואלבישך רקמה, תרגם אונקלוס אפקלטורין פלוקטא. בעל הערוך גרס פוקרטון פליקטון. עיין ערך פלקטון כו' עכ"ל, ועיין עוד במוספי ערך אפליקתא, והנה ראינו פה במדרש איכה נוסחאות שונות ואף אם העירותי לעיל, כי אפקלטורין היא בטעות ופליקטא היא תקון המגיה, אחשוב כי הנוסחא הנכונה שם, פקילטון, פליקטון. כמו שהביא המוספי בערך פקלטין, כי גם פקילטון ביונית ποικιλτὸς פי' רקמה, ולדעתי יש לתקן כן בערוך ערך פלקט שהבאתי, שצ"ל פוקלטון במקום פוקרטון, ועד נאמן לדברי, שבעל הערוך בעצמו, סוף ערך אפקלין סיים, אפקליטון במגלת איכה, ע"כ. והסיום הזה הוא יערך בפני עצמו, אך המדפיסים בללו אותו בטעות, עם ערך אפקלין. לכן במדרש איכה שם מובאים ג' המלות יחד, כי שתיהן ענינם רקמה ובגד ארוג, והם ג' נוסחאות, לכן הנוסחא שלפנינו בפסיקתא. פיקלטון ג"כ נכונה. (פט) דרך ארץ תלמיד טוען, האופן הזה חסר בילקוט ומובא במאמר שלפניו

בשם

(צ) כי קרוב הוא (שמות שם), קרוב החסד שעשו הכנעניים עם אבינו יעקב, הה"ד וירא יושב הארץ הכנעני את האבל (בראשית נ׳ י"א), ר׳ אלעזר אמר על ידי שהתירו (צב) את נדריהם, ור"ש בן לקיש אמר ע"י שהתירו קשרי כתפותיהן, ורבנן אמרי ע"י שזקפו קומתן, ר׳ יודה אמר ע"י שהראוהו באצבע, והרי דברים ק"ו ומה אם הכנענים, שלא עשו חסד לא בידיהם ולא ברגליהם, אלא ע"י שהראוהו באצבע, ניצולין מן הפורעניות, אחינו ישראל שהן עושין חסד עם גדוליהם ועם קטניהם, לא כל שכן:

(צג) ד"א כי קרוב הוא, קרובה היא השבועה שהשביע אבימלך לאברהם אבינו, הה"ד השבעה לי באלהים (בראשית כ"א כ"ג) עד כמה דורות השביעו, (צד) עד שלשה דורות, אם תשקור לי ולניני ולנכדי, (שם שם) לי ולברי ולבר ברי, ויצב אברהם את שבע כבשות הצאן לבדהן (שם שם כ"ח) ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי, (צה) א"ל הקב"ה אתה נתת לו שבע כבשות, חייך שארון הברית עושה אצלו שבעה חדשים, הה"ד ויתן לשבי עוזו (תהלים ע"ח ס"א), זה ארון הברית, שנא׳ ויהי ארון ה׳ בשדה פלשתים שבעה חדשים (ש"א ו׳ א׳) ותפארתו ביד צר (תהלים שם), אלו בגדי כהונה גדולה, כמד"א ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך, לכבוד ולתפארת (שמות כ"ח ב׳), ר׳ יהושע דסכנין בש"ר לוי, א"ל הקב"ה אתה נתת לו שבע כבשות, חייך שהן עתידין להרוג מבניך ז׳ צדיקים, ואלו הן, שאול ושלשת בניו, ועלי, וחפני, ופנחס, (צו) ואית דאמרי שמשון ולא עלי, ר׳ יהושע דסכנין בש"ר לוי, א"ל הקב"ה אתה נתת לו שבע כבשות, חייך שהם עתידין להחריב מבניך שבע עולמות, ואלו הן, אהל מועד, וגלגל, ושילה, ונוב, וגבעון, ובית עולמים, שנים:

כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה, (שמות שם) ומי היו, (צז) רבנן אמרי בני אפרים, ובני שותלח היו על שמעטו את הקץ (צח) שמונים שנה, נפל

הערות ותקונים.

בזה מדרש אגביר ע"ש. (צ) כי קרוב הוא, עיין במ"כ שמ"ר פ"כ, ד"ה לכך נאמר ולא נחם אלהים, שכתב וז"ל בפסיקתא מסיים וכל כך למה כי קרוב הוא שנאמר לבני ישראל עם קרובו עכ"ל, והדברים האלה חסרים פה בפסיקתא שלפנינו, גם בכ"י אקספארד, אך ישנם בילקוט בשלח סוף רמז רכ"ו בשם הפסיקתא, ומשם לקח בעל מ"כ. (צא) קרוב החסד, פה חסרים הדברים האלה, קרובה היא פורענות של פרעה שיפרע ממנו, ד"א כי קרוב הוא קרוב החסד כו׳, כמו שהוא בילקוט בשלח רמז רכ"ו בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד ראיתי הנוסחא כי קרוב הוא קרובה היא פורענותן של מצרים שיפרע הקב"ה מהם, ד"א כי קרוב הוא החסד כו׳. (צב) את נדריהם, נ"ל אזוריהם, כמו שהוא בכ"י אקספארד ובילקוט שם, וכן מצאתי כל המאמר הזה בירושלמי סוטה פ"א ה"ט וגם שם לנכון אזוריהם. (צג) ד"א כי קרוב, נשנה במכילתא ריש בשלח פ"א. (צב) עד שלשה דורות, במכילתא שם, ועדיין נכדו קיים, ופי׳ שלא היו יכולים ללכת דרך ארץ פלשתים, כי רגליהם לנחושתים הונשו ע"י שבועת אברהם. (צה) א"ל הקב"ה אתה נתת לו כו׳, נשנה בב"ר פנ"ד ע"ש. (צו) ואית דאמרי שמשון ולא עלי, גם במדרש ב"ר שם נאמר שמשון. (צז) רבנן אמרי בני אפרים, במכילתא ריש בשלח, ד"א כי אמר אלהים זו מלחמת בני אפרים, שנאמר אלה בני אפרים שותלח וגו׳ (דה"א ז׳ כ׳) וכתיב בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב (תהלים ע"ח ט׳), מפני שלא שמרו ברית האלהים ובתורתו מאנו ללכת, עברו על הקץ ועל השבועה ע"כ, וע"ש בפי׳ ברורי המדות, ועיין בפדר"א פמ"ח. (צח) שמונים שנה, וכ"ה בכ"י אקספארד, וצ"ל שלשים שנה, כי מזמן בין הבתרים עד לידת יצחק, שלשים שנה היה, ועיין במדרש שמ"ר פ"כ, ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, ליזה אלא שטעו שבטו של אפרים, ויצאו ממצרים עד שלא שלם הקץ, ונהרגו מהם ל׳ רבוא, ולמה נהרגו שחשבו מיום שנדבר אברהם בין הבתרים וטעו ל׳ שנה, שנאמר בני אפרים נושקי רומי קשת, לולי שטעו לא יצאו, מי היה חפץ להוציא אל הורג בניו, אפרים שנאמר (הושע ט׳ י"ג) ואפרים להוציא אל הורג בניו, והרגום פלשתים, של׳ ובני אפרים שותלח וגו׳, כו׳ כו׳ ע"ש. ועיין בסנהדרין צ"ב ע"א, אלו בני אפרים שמנו

 לקץ

כלבין דקושטא לא נבחין, וכלביא דשיקרא ודהרשין נבחין, (קיג) א"ר לפום דהדין כלבא (קיד) מלחית בלישניה, ברם הבא ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו (שמות י"א ז'):

(קטו) שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר, ארונו של חי העולמים, וארונו של יוסף, והיו אומות העולם אומרים, מה טיבן של ארונות הללו, וישראל אומרים, זה ארונו של חי העולמים, וזה ארונו של מת, ואומות העולם מונין לישראל ואומרים, וכי דרכו של ארון האלהים להיות מהלך עם ארון של מת, וישראל אומרים, (קטז) המת שמונח בארון זה, קיים כל מה שכתוב בזה: (קיז) ר' יוחנן הוה יתיב ודרש, כיצד היו המים עשויין לישראל כחומה, כאילין (קיח) קינקילייא, (קיט) אודיקת סרח בת אשר ואמרת (קכ) חמן הוינא ולא הוון אלא כאילין (קכא) איפומטא, (קכב) ר' יוחנן הוה יתיב ודרש כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה (בראשית מ"ו כ"ז), ויוסף ושני בניו הרי ששים ותשע, והא אינון חסרין חדא, ר' לוי (קכג) בש"ר חייא בר חנינא אמר, זו יוכבד שנולדה על

הערות ותקונים.

רק נס על הגליון נשתבש המלה, וצ"ל חמון, במקום תמון. (קיג) א"ר. כן הוא גם בילקוט בשלם, אבל צריך להיות, א"ר יהודה כמו שהוא בכ"י כרמולי, או א"ר יודן, כמו שהוא בכ"י אקספארד. (קיד) מלחית. כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט שם, ובכ"י כרמולי מלקיית, והוא מלשון ילוקו הכלבים (מ"א כ"א י"ט), ועיין ערוך ערך לחת ג' ובמוספי שם. (קטו) שני ארונות, ירושלמי ברכות פ"ג ה"ב, תוספתא סוטה פ"ד, מכילתא בשלח, ותנחומא בשלח, ועיין סוטה י"ג ע"א, כל שנים שהיו ישראל במדבר היו שם שני ארונות כו'. (קטז) המת שמונח בארון זה כו', במכילתא שם מבואר בארוכה וכן העיר רש"י בסוטה שם, וז"ל אגדה זו מפורשת במכילתא ויהי בשלח פרעה, כתיב בזה אנכי, וכתיב בזה התחת אלקים אנכי, [נ"ל אני], כתיב בזה לא יהיה לך [אלהים אחרים], ובויסף כתיב את אלהים אני ירא, לא תשא [ובויסף כתיב] חי פרעה, זכור את יום השבת [ובויסף כתיב] וטבוח וטבח והכן, ואין הכן אלא ערב שבת וכן הוא אומר והכינו את אשר יביאו, וכן כל עשרת הדברות ע"כ ודברי המכילתא מובאים בילקוט בשלח רמז רכ"ז. (קיז) ר' יוחנן, מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ב בשם הפסיקתא. (קיח) קינקילייא, וכ"ה בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי קנקוליא, ובערוך ערך קנקל הביא וז"ל בפסקא ויהי בשלח כיצד המים עשויים לישראל כאילין קנקליא, וכתב המוספי בל"י ורומי cancelli *κιγκλίς* פי' שבכה (גיטערווערק) מכבר ת"י קנקל. (קיט) אודיקת סרח בת אשר, כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט שמואל רמז קכ"ב, ובכ"י כרמולי אריקת וט"ס הוא, ומובא בערוך ערך דק ד' וז"ל בפסיקתא דויהי בשלח אודיקת שרה [נ"ל שרח], וישקף ת"י ואודיק ע"כ ובערך אפומטא הביא הנוסחא ארקת סרח בת אשר נ"ל אדיקת סרח בת אשר, כמו שהעיר ג"כ הגאון בעל תולדות ר"כ הערה כ'. (קכ) תמן הוינא, פי' שם הייתי בין יורדי הים. (קכא) איפומטא, בכ"י אקספארד, וכרמולי, אמפומטא, ובילקוט שמואל רמז קכ"ב אמפיטמא ונרשם שם בגליון פי' חלונות פתוחות מעבר לעבר. וכנראה לקח את דבריו אלה מהערוך ערך אמפומיות, שהביא מפדר"א פמ"ב וחלונות אמפומיות בין שביל לשביל והיה רואין אלו את אלו, פי' חלונות פתוחות מנד לנד עכ"ל, ועינו לא ראתה בערוך ערך אפומטא, שהביא בשם הפסיקתא ויהי בשלח כאילין אפומטא ומפרש מראות, ועל אודות שרש המלה ומקור מחצבתה, לא הגיד לא הערוך ולא המוספי, ואולי נ"ל **אפונוטא**, ונתחברו אותיות נו ונעשתה מהן אות ם והיא המלה היונית *φαντός* ועניינה עששית וכלי מאור, ור"ל שהיו המים סובבים אותם כמו העששית סובבת את הנר הדולק בה, ועיין בהמשביר ערך אפומטא שגם הוא העיר על המלה היונית רק טעה במה שהוסיף „היה האור ליורדי הים" כי בפסיקתא מפורש, כיצד היו המים עשויין. (קכב) ר' יוחנן הוה יתיב ודרש, מובא בילקוט וינש רמז קל"ב וכן בילקוט שמואל רמז קכ"ב בשם הפסיקתא, ובילקוט וינש שם בטעות ר' יהודה במקום ר' יוחנן. (קכג) בש"ר חייא בר חנינא. נ"ל בש"ר חמא בר חנינא, כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי ובילקוט שמואל שם. (ובילקוט וינש חסר שם האומר) וכן תראה בגמרא ב"ב קכ"ג ע"א, בכללן אתה מוצא שבעים, בפרטן אתה מוצא שבעים

על (קכד) פילי של מצרים, ויש אומרים סרח בת אשר השלימה מנינן של ישראל (קכה) ואני השלמתי נאמן לנאמן. א"ר תנחום בר חנילאי, (קכו) הקב"ה נכנס בכבודו עמהן. מה כתיב הוא תהלתך והוא אלהיך (דברים י' כ"א), מה כתיב בתריה, בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (שם שם כ"ב):

לדוד אליך ה' נפשי אשא, (תהלים כ"ה א') (קכז) אשת כתיב, אמר דוד לפני הקב"ה, רבון העולמים תשות נפשי על אילו שהן (קכח) עתידין ליתן נפשם על קרוש השם. ואיזה זה דור השמד, א"ל הקב"ה (קכט) דוד והפסידו, אין חלקם בחיים, חלקם בחיים (קל) וצפונך תמלא בטנם (תהלים י"ז י"ד) אין כתיב כאן אלא וצפונך, דידך ודידהון, אמר דוד לפני הקב"ה (קלא) רבון העולמים, הן באין בכח תורה, ומעשים טובים, אבל אני בצדק אחזה פניך (שם שם ט"ו): (קלב) א"ר חייא בר אבא, אם יאמר לך אדם תן נפשך על קידוש השם אמור אני נותנה ובלבד שיתיזו ראשי מיד, לא כדורו של שמד, שהיו נותנים (קלג) כדוריות של אש, תחת בית שיחיהם, (קלד) וקרומיות של קנה תחת צפרניהם:

דלמא

הערות ותקונים.

שבעים חסר אחד, (ע"ש ברש"י). א"ר חמא בר חנינא, זו יוכבד שהורתה בדרך ולידתה בין החומות. שנ' אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים, ועיין במדרש ב"ר פצ"ד, ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר, יוכבד עיבורה בארץ כנען, ולידתה בארץ מצרים, הה"ד ושם אשת עמרם יוכבד וגו', על פילי דמצרים נולדה ע"כ. (קכד) פילי של מצרים, מובא בערוך ערך פל ד', בשם פסקא דויהי בשלח, והמלה יונית *πύλαι* פי' שער ואולם, עיין מה שהעירותי לעיל, פסקא זור או כשב הערה כ"ז. (קכה) ואני השלמתי, פה חסרים המלות האלה וכצ"ל השלימה מנינם של ישראל [דכתיב אנכי שלומי אמוני ישראל (שם כ' י"ט) אני השלמתי מנינן של ישראל] ואני השלמתי נאמן לנאמן כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי, ובמדרש שמואל פל"ב, ובילקוט ויגש רמז קנ"ב, ובילקוט שמואל רמז קנ"ב בשם הפסיקתא, והכונה השלמתי נאמן לנאמן כמו שמפורש במדרש קה"ר פ' טובה חכמה ומדרש שמואל שם טובה חכמתה של סרח בת אשר מכלי קרב של יואב, ואמרה לו אנכי שלומי אמוני ישראל אני הוא שהשלמתי מנינן של ישראל ואני השלמתי נאמן לנאמן, נאמן, יוסף (שהיה נאמן בבית אדוניו), לנאמן, משה (דכתיב בכל ביתי נאמן הוא) ור"ל שסרח בת אשר גלתה למשה היכן יוסף קבור, ובמדרש ב"ר פצ"ד, ובאגדת שמואל שם. מפורש נאמן לנאמן יוסף למשה. (קכו) הקב"ה נכנס עיוהם כו', עיין בפדר"א פל"ט, מה עשה הקב"ה נכנס עמהם במנין, ועלו למספר שבעים לקיים מה שנ'. אנכי ארד עמך מצרימה וכו', ועיין במדרש ב"ר פצ"ד. (קכז) אשא כתיב, ר"ל קרי ביה אשא, מלשון תשות עלי נפשי, ובכ"י אקספארד בטעות אשא כתיב, ובכ"י כרמולי חסרים המלות האלה, ובמדרש חזית פ' השבעתי אתכם, אליך ה' נפשי אשא, אשיא כתיב שהיו משיאין נפשם על קדושת שמו של הקב"ה. (קכח) שהן עתידין, במדרש ש"ט מזמור כ"ה, ד"א אליך ה' נפשי אשא זה דורו של שמד שנתמשכנו על קדושת השם כענין שנא' כי תשה ברעך משאת מאומה, ועיין במדרש שו"ט מזמור י"ז, במאמר ד"א מדבר בדורו של שמד. ובמקום מ"ה גבורים, נ"ל מ"א גבורים, כמו שהוא בילקוט תהלים רמז תרע"א. ועיין בהרמב"ן וישלח פי' ויירא כי לא יכול לו, שכתב דור של שמד היה דור אחד בימי חכמי המשנה בדורו של ר' יהודה בן בבא וחביריו. (קכט) דוד והפסידו, עיין במדרש שו"ט מזמור י"ז, אמר לו הקב"ה לדוד הפסידו חלקם בחיים ועיין גירס' אחרת באסתר רבה פ' גם ושתי המלכה. (קל) וצפונך אין כתיב. נ"ל וצפונם אין כתיב, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי ובמדרש שו"ט מזמור י"ז במאמר ד"א מדבר בדורו של שמד, ובמדרש אסתר רבה בפ' גם ושתי המלכה ע"ש. (קלא) רבון העולמים, עיין מדרש שו"ט מזמור י"ז, ובמדרש אסתר שם. (קלב) א"ר חייא בר אבא, נשנה במדרש חזית בפ' השבעתי אתכם. (קלג) כדוריות של אש, נ"ל כדוריות של ברזל ומלבנין אותן באש, ובכ"י אקספארד בטעות בדורית, וצ"ל כדוריות, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי ובמדרש חזית שם, וראיתי בילקוט תהלים רמז תרס"ז בשם ילמדנו (הנאבד מאתנו) מביאים בדודית של ברזל, ונרשם בגליון פי' סירים, וזה טעות וצ"ל כדוריות, וכדור ידוע וכן מובא בהרמב"ן פי' וישלח, על פי' ויירא כי לא יכול לו, היו מביאין כדוריות של ברזל כו'. (קלד) וקרומיות של קנה, כ"ה

בילקוט

דלמא (קלה) ר׳ יהודה בן גיורי, ור׳ יצחק, ורבנן, הלכו לשמוע (קלו) פרשת נסכים מר״ש בן יוחאי, (קלז) וכשהיו שם ג׳ ימים אמרין, צריכין אנו למיסב רשותא, על קמא ודרש, את קשתי נתתי בענן (בראשית ט׳ י״ג) אמר ר׳ שמעון בן יוחאי, הא סימנא דעלמא, על תניינא ודרש, ונראתה הקשת בענן (שם שם י״ד) אר״ש בן יוחאי הא סימנא דעלמא, ר׳ חזקיה בשם ר׳ ירמיה, (קלח) כך הוה ר״ש בן יוחאי אומר (קלט) אימלאי דינרי זהב, והיא נתמלאת, ר׳ חזקיה בשם ר׳ ירמיה, אליהו ז״ל ור׳ יהושע בן לוי, הוו (קם) יתבין פשטין, (קמא) מטון חדא שמועה, מן שמיה דרשב״י, (קמב) עבר ר׳ שמעון בן יוחאי,

אמרין

הערות ותקונים.

ילקוט תהלים רמז תרס״ז, והלשון הזה שגור בפי חז״ל, עיין ערוך ערך קרס ג׳, ובכ״י אקספארד ובכ״י כרמולי קלומיות של קנה, וכן ראיתי בערוך ערך קולמוס שהביא ח״ל בפסקא ויהי בשלח שהן נותנין דודיות [נ״ל כדוריות עיין הערה הקודמת] תחת שחיהן. וקולמיות של קנה תחת כפרניהן ע״כ. (קלה) ר׳ יהודה בן גיורי ור׳ יצחק ורבנן, בכ״י אקספארד, ר׳ יהודה בן גיורא ור׳ יצחק ור׳ נתן, ובכ״י כרמולי, ר׳ יודן בר גיורא ור״י ור׳ נתן, וט״ס וצ״ל גיורא במקום גיזרא ובמדרש ב״ר פל״ה ר׳ יצחק ור׳ יוחנן ור׳ יודן גיורי, ועיין תוס׳ שבת ל״ג ע״ב ד״ה ה״ג, וגם מהפסיקתא הזאת והמפרש, ראיה כאמנה שר׳ יהודה בן גיורי נקרא רבה הוה. (קלו) פרשת נסכים, בב״ר שם, הלכו לשמוע תורה מרשב״י, אית דאמרי פרשת נדרים, ואית דאמרי פרשת נסכים, ובמ״ק ט׳ א׳, ר׳ יונתן בן אסמיי, ור׳ יהודה בן גרים תנו פרשת נדרים בי״ה רשב״י. (קלז) וכשהיו שם ג׳ ימים, עיין בב״ר שם, ונטלו ממנו רשות, והמתינו עוד יום אחד, אמרו צריכים אנו ליטול ממנו רשות פעם שנית, ועע״ש שדרשו שהדין שצריך ליטול רשות, ועיין במ״ק ט׳ ע״א, נראה שביום השני נטלו רשות, ורשב״י שאל אותם על ככה, והם השיבו לו דברי טעם, ועיין ביו״ד סימן רמ״ב סי׳ ט״ז ובש״ך וט״ז שם. (קלח) כך הוה רשב״י, נשנה בירושלמי ברכות פ״ט ה״א, ובב״ר ריש פל״ה. (קלט) אימלאי דינרי, נ״ל בקעה בקעה אימלאי דינרי, כמו שהוא בכ״י אקספארד, וכ״י כרמולי, וירושלמי וב״ר שם, ופי׳ כשרשב״י צוה על הבקעה שתתמלא דינרי זהב, נתמלאה כרגע, והוא ע״פ הספור במדרש שו״ט מזמור נ״ב, אמר ר׳ חזקיה בש״ר ירמיה מעשה בתלמיד אחד של רשב״י דאזיל לסחורה, ואזיל טען והעשיר, כי אתא לגבי רשב״י, והיו התלמידים רואין את הריוח היו מצירין על עצמן, מה עשה רשב״י, נסב לתלמידיו ונפק עמהון לבקעתה חדא, אמר בקעה התמלאי דינרי זהב, ונתמלאת מיד, אמר לתלמידיו יטול כל אחד ואחד חלקו כל מה שאתם רוצים, אבל תהיה יודעים שכל מי שהוא נוטל ממתן שכרו של עולם הבא הוא נוטל, כיון ששמעו כן משכו ידיהם, התחילו אומרים כי שמחתני ה׳ בפעלך ע״כ, ובשמות רבה פנ״ב מובא ג״כ הספור הזה מעשה בתלמיד אחד של רשב״י, שיצא חוץ לארץ ובא עשיר, והיו התלמידים רואין אותו ומקנאין, והיו מבקשין הן לצאת לחוצה לארץ, וידע רשב״י והוציאן לבקעה אחת של פני מדון, והתפלל ואמר בקעה בקעה מלאי דינרי זהב התחילה מולכה דינרי זהב לפניהם, אמר להם אם זהב אתם מבקשים הרי זהב טלו לכם, אלא הוו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו חלקו של עה״ב הוא נוטל, שאין מתן שכר התורה אלא לעה״ב, הרי ותשחק ליום אחרון ע״כ, ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. (קם) יתבין פשטון, פי׳ ישבו ולמדו, ובב״ר פל״ה אליהו זכור לטוב וריב״ל הוון יתבין תנין כחדא, פי׳ היו יושבין ולומדים ביחד. (קמא) מטון חדא כו׳. פי׳ הגיעו למאמר אחד מרשב״י. (קמב) עבר רשב״י, זה ליתא במדרש ב״ר שם, וכך הנוסחא שם, מטין שמועה מן דרשב״י, אמרי הא מרא דשמעתה נשיילוה, ופי׳ המ״כ הגיעו לשמועה אחת משמועת רשב״י נתקשו בה ואמר אליהו הרי אדון של אותה הלכה, פירש״י (בפי׳ המיוחס לו) קברו אשר הוא קבור שם אינגו רחוק מכאן, נלך שמה ונשאל את פיהו עכ״ל. וראיתי בפי׳ רש״י שם במדרש ב״ר פל״ה, וכן מובא בידי משה, וכתב ח״ל מפרש בפסיקתא שכבר נפטר רשב״י מדקאמר נראתה הקשת בימיו, בימיו ולא בימי, ועוד שרשב״י תנא וריב״ל אמורא היה עכ״ל. אולם לפנינו בפסיקתא ליתא, ומלשון עבר רשב״י, משמע שעוד היה רשב״י חי, ואולי הכונה. עבר רשב״י, ר״ל שנתגלה אליהם, וכן בגמרא כתובות ע״ז ע״ב משמע שכבר נפטר רשב״י,

וריב״ל

אמרין הא אתא מרא דשמעתא ניקום ונישאל ליה, (קמג) קמון ושאילין ליה, א"ל (קמד) מה הוא דין דעמך, (קמה) א"ל ר' יהושע בן לוי הוא, וגדול הדור הוא, א"ל (קמו) ונראתה הקשת בענן בימיו, א"ל הן, א"ל אם נראתה הקשת בימיו, לית הוא כדאי למיחמי סבר אפוי.

(קמז) ר' חזקיה בש"ר ירמיה, כך היה רשב"י אומר, נשבע הקב"ה לאבינו אברהם, שאין העולם (קמח) פחות משלשים צדיקים כמוהו, ומה טעמא ואברהם היו יהיה (בראשית י"ח י"ח) מנין יהיה י' עשרה, ה' חמשה, י' עשרה, ה' חמשה, הא תלתין. (קמט) ר' חזקיהו בשם ר' ירמיה, כך היה רשב"י אומר, אני ראיתי (קנ) בני העוה"ב והם מועטין, ואם תלתין אינון, אנא וברי מנהון, ואם עשרה אינון, אנא וברי מנהון, ואם תרין אינון, אנא וברי אינון, ואם חד הוא אנא הוא. (קנא) ר' יחזקיה בש"ר ירמיה, כך היה רשב"י אומר, יקרב אברהם מן גביה ועד גבי, ואנא מקרב מן גבי עד דאתי משיחא מלכא, ואין לא יצטרף עמי אחיה השילוני, ואנן מקרבין כולא עלמא. (קנב) על תליתאי ודהש ויאמר לכי מכרי את השמן ושלמי את נשיך, (מ"ב ד' ז') וכו'.

דלמא

הערות ותקונים.

וריב"ל ראה אותו בג"ע. (קמג) קמון ושאילין ליה, במדרש שם, על אליהו ז"ל לגביה א"ל כו'. (קמד) מה הוא דין, נ"ל מי הוא דין, פי' מי הוא האיש הזה, ובמדרש שם מאן עמך. (קמה) א"ל ריב"ל, עיין כתובות ע"ז ע"ב. (קמו) ונראתה הקשת, עיין מאמר יקר גיפה מראה, ברכות פ"ט סימן י"ח. (קמז) ר' חזקיה כו' נשבע הקב"ה, זה חסר בירושלמי ברכות שם. ונשנה בירושלמי ע"ז פ"ב ה"א, ר' נחמן בשם ר' מנא אין העולם יכול להיות פחות משלשים צדיקים כאבינו אברהם, ומ"ט היה יהיה מנין שלשים ע"כ, ועיין במדרש ב"ר פי"ט ובמדרש שו"ט מזמור ה'. (קמח) פחות משלשים צדיקים, לשיטת הבבלי נמצאים ל"ו צדיקים. כמאמרם סוכה מה' ב', סנהדרין צ"ז ב', לא פחות עלמא מתלתין ושתא צדיקי דמקבלי אפי שכינתא בכל יום שנאמר אשרי כל חוכי לו ל"ו בגימטריא תלתין ושיתא ע"כ ועיין חולין צ"ב ע"א ובחדושי אגדות למהרש"א שם. (קמט) ר' חזקיה כו', אני ראיתי בני העולם הבא. כ"ה בירושלמי ברכות שם פ"ט, וזה חסר בב"ר שם. וכן בכ"י אקספארד. (קנ) בני העולם הבא כו', בבבלי סוכה מ"ה ע"א, ובסנהדרין צ"ז ב', ראיתי בני עליה והם מועטין, אם אלף הם אני ובני מהם, אם מאה הם, אני ובני מהם, אם שנים הם אני ובני מהם. (קנא) ר' חזקיה כו', יקרב אברהם, כ"ה בירושלמי שם, ובב"ר פל"ה ופי' המ"כ אם ירצה אברהם למיקרב לסבול בזכותו הדורות כולם שיעברו ממנו, עד הדור שאנכי בקרבו, אני אקרבנו שוב ואסבלם עד מלך המשיח, ואם אברהם לא ירצה אצרף עמי אחיה השילוני ונסבלם כולם מימות אברהם עד מלך המשיח עכ"ל, ובגמרא סוכה מ"ה ב', ואמר ר' חזקיה א"ר ירמיה משום רשב"י, יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין, מיום שנבראתי עד עתה, ואלמלי אליעזר בני עמי מיום שנברא העולם ועד עכשיו, ואלמלי יותם בן עזיהו עמנו מיום שנברא העולם עד סופו, וע"ש ברש"י, יותם בן עזיהו צדיק היה ועניו יותר משאר מלכים, וזכה בכיבוד אביו כו' ע"ש, וראיתי בערוך ערך פטר א', שכתב וז"ל בסוכה [מ"ה ע"ב] יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין כו', פי' רשב"י היה במערה י"ג שנים ונראה לו אלקים בדרך גודל כבודו והיה אומר יכול אני לפטור את העולם, כגון האמור בסדום אם אמצא שם כך וכך צדיקים ונשאתי, מיום שנבראתי ועד עכשיו כלומר בזכותו יתקיים העולם ולא ישחיתהו האלהים, ואפי' אם אין שם צדיק אחר ואם בני עמי זכותינו מגנת משנברא העולם ועד עכשיו, ואם יותם בן עזיהו עמנו מגינים על כל באי עולם שלא תהא כלייה כגון המבול, ומ"ש אילו שלשה שנתברר אנלו, שכל הצדיקים קבלו בעוה"ז, מעין השמור לעוה"ב, ואלו לא קבלו כלום, לכך זכותם גדולה משאר הצדיקים עכ"ל. (קנב) על תליתאי ודרש, לכי מכרי את השמן כו', פה קצר המעתיק והניח מלת „וכו'" ור"ל על השלישי ודרש, כי לעיל מובא, על קמא ודרש, על תניינא ודרש, והכונה שהם דרשו המאמרים מרשב"י, אך הדרשה חסרה פה, וכן חסר בכ"י כרמולי ובכ"י אקספארד, אולם נמצאה בב"ר פל"ה ואוחרנא דרש, כתיב ותלך מאתו (מ"א ד' ה') מה ת"ל ותבא ותגד לאיש האלהים (שם שם ז') אלא ויעמוד השמן

שם

דרמא (קנג) רשב"י ור"א בריה, עבדין טמירין (קנד) תלת עשר שנין, בחדא (קנה) מערתא דבקע, (קנו) אכלין חרובין עד שהעלה גופן (קנז) חלודות חלודות, (קנח) [לסוף] תלת עשר שנין, נפק ליה רשב"י, ויתיב ליה על (קנט) תרע מערתא, וחמא לחד בר נש, (קס) פרש מצדתא למיצד ציפורין, פרשה זמן קדמאה ושמע ברת קלא דאמרה (קסא) דינים ואשתזבת, פרשת זמן תניינה, ושמע ברת קלא

הערות ותקונים.

(שם שם ו') שהוקר הזמן ובאת לשאול אם תימכור או לא תמכור [והשיב לה לכי מכרי את הזמן (שם)] הברכה האחרונה היתה גדולה מן הראשונה, ואת ובניך תחיי בנותר (שם) עד שיחיו המתים, וכיון שראה אותן שהן בני אדם של יישוב שלא עמהם זוג אחד של תלמידי חכמים לידע מה הם דורשין בדרך ע"כ. וכן בדרשות של קמא ותניינא נמצא במדרש ב"ר שם. דרשות אחרות, ע"ש. (קנג) רשב"י ור"א בריה כו, בכ"י כרמולי מתחיל ירושלמי רשב"י ור"א כו', אין ספק שמלת „ירושלמי" היא רשימת המעתיק שהמאמר הזה נמצא בירושלמי, כי כן הוא באמת בירושלמי שביעית פ"ט ה"א, וכן נשנה במדרש ב"ר פע"ט, ובילקוט וישלח רמז קל"ג בשם המדרש, ובמדרש קהלת פ' סופר נומן, ובמדרש אסתר פ"ג פ' גם ושתי המלכה, ובירושלמי שם, זה רק ברשב"י לבד, לא על ר"א בנו. (קנד) תלת עשר, בב"ר וקה"ר ואסתר רבה, תלת עשרה שנה ביומי דשמדא, ועיין בגמ' שבת ל"ג ע"ב ומדרש אסתר שם, ומדרש שו"ט מזמור י"ז, במאמר דבר אחר מדבר בדורו של שמד. (קנה) מערתא דבקע, מלת דבקע איננה בכל המקומות, רק בכ"י אקספארד ובמדרש קה"ר שם הני' במערתא דפקא, ובכ"י כרמולי בהדא מערתא ואתבקע ונפיק להון חרובין למיכל והוון עסקין באורייתא עד שהעלה גופן חלודה. (קנו) אכלין חרובין, בכ"י אקספארד אכלין חרובין דתרומן, ובירושלמי שביעית פ"ט ה"א. הנוסחא רשב"י עבד טמיר במערתא י"ג שנין במערת חרובין דתרומה, ולזה אין מובן כלל, מה הוא מערת חרובין דתרומה, ואין ספק שצ"ל גם בירושלמי אכלין חרובין ותמרים, כמו שהוא במדרש קה"ר בפי' סופר נומן, ובירושלמי מלת „במערת" היא בטעות ויש למחקה ומלת אכלין חסרה ומן תמרים נעשה תרומה ובמדרש ב"ר פע"ט והיו אוכלים חרובין של גרודא, ובילקוט וישלח רמז קל"ג בשם מדרש ב"ר, בטעות של גידורא. ונרשם בצדו „שם מקום" ולא ידע שצ"ל גירודא ומובא בערוך ערך גרד שהביא בשם ב"ר חרובין של גרדונא ס"א גרודא, פי' יבש ר"ל גרועים עכ"ל. (קנז) חלודות חלודות, וכ"ה בכ"י אקספארד, אבל בירושלמי ובכ"י כרמולי ובמדרשים שם, חלודה חלודה, ובערוך ערך חלד הביא דברי המדרש מב"ר וכתב שם המוספי פי' בל"י נואה ודבר מלוכלך (ראסט), והרמ"ל לא הביא שם המלה היונית, אכן היא המלה κηλῖδος בלשון יוני, ואולי היא מלשון המקרא חלד, עיין אוה"ש בשרשו, ומזה תראה שדרשו במדרש שו"ט מזמור י"ז, ממתים מחלד, אלו שהעלו גופן חלודה כגון רשב"י ובנו שהיו טמון י"ג שנה עד שהעלה גופן חלודה, דריש חלד מלשון חלודה. (קנח) לסוף תלת עשר, מלת לסוף הוספתי. ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, וכרמולי, וירושלמי, ומדרשים. (קנט) תרע, כ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי ובב"ר שם, אבל בקה"ר ואסתר רבה, הני' על פילי והכל אחד, עיין מ"ש למעלה בפסקא שור או כשב, הערה כ"ז. ובירושלמי שביעית שם על פומא דמערתא. (קס) פרש מצדתא, בכ"י אקספארד פרש מצרתא, צ"ל מצדתא. ובירושלמי שם חמא חד צייד ציפרין, ובב"ר שם חמא חד צייד קאים וצייד צפורין, ובמדרש קה"ר ואסתר שם, חמא חד צייד פרים מצודתא למצד צפרין. (קסא) דינים ואשתזבת כו'. ספיק להו ואיתפשת. המלות משובשות וצ"ל דימוס ואישתזבת כו' ספיקלה ואיתפשת, ובכ"י אקספארד ג"כ בטעות, דימיט תמורת דימוס, וכן בטעות ספיק לה במקום ספיקלה מלה אחת, ובכ"י כרמולי ג"כ בטעות תרומס במקום דימוס, ומלת ספיקלה מחוקה היא מבלתי יכולת קרוא אותה, אך בגליון רשום ג"כ בכתב ישן נושן „פי' לשון קשורה". וגם זה שגגת המגיה היא, ובירושלמי שביעית שם, שמע ברת קלא אמרה דימוס ואישתזבת ע"כ, והנותר חסר, ובמדרש ב"ר ברת קלא אמרה מן שמיא דימוס דימוס פסנא, וכד הוה שמע ברת קלא אמרה ספוקלה הות מתצדה ונלכדה, אבל במדרש אסתר וקה"ר שם, שמע ברת קלא אמר דיווס ואתפשת שמע זמן תניינת ברת קלא אמרה ספיקלא ואשתזבת, ונהפך הסדר בטעות, כי צ"ל בהיפך דימוס ואשתזבת, ספיקלא ואתפשת, כי

דימוס

קלא דאמרה ספיק להו ואיתפשת, אמר אפי׳ צפור מבלעדי שמיא (קסב) לא מצדיא, ואנן יתבינן הכא, כד שמע דמילייא (קסג) שרי כן, אמר ניחות (קסד) וניתפי בהדין

הערות ותקונים.

דימוס היא המלה הרומית, dimessio ופי׳ מחילה ושלוח חפשי (ענטלאססונג), לכן ענינו עולה יפה, כששמע בת קול אומרת מחילה והצלה נינולה, ואת בתינו הניל תרגם שזיב ודניאל מן ידך מלכא ישזיב, ועתה נשאר עוד לנו לפרש מלת ספיקלה, בערוך ערך ספקל, כתב המוספי פי׳ בלשון רומי יסורים ומקל השוטר ומיתת ב״ד, וכן כתב כן בערך דימוס, ספיקולא בלשון רומי יסורים וענשי הגוף, והרמ״ל הביא את המלה הרומית Spicula ומתרגם אותה (שפיטצע שטאכל). אולם המלה הזאת אינה מתאימה לדברי המוספי, וראיתי במשביר ערך ספקולא הביא המלה specula, שענינה שמירה ואסיפה במשמר ע״כ, ולדעתי אולי צ״ל **ספלוקא** בהפוך האותיות והיא המלה הרומית **supplicium** ופירושה עונש ומיתת ב״ד (שטראפע, לעבענס שטראפע) חה הוא כוונת המאמר וכאשר שמע שהבת קול אומרת ספלוקא (פי׳ עונש) נתפש הצפור ונלכד, ובילקוט וישלח רמז קל״ג ספי קולא, צריך לחבר שתי המלות הנפרדות, ולעשותן אחת, ושתי המלות האלה, שגורות במדרשים. כמו מלך בו״ד יושב בדין, בזמן שהוא נותן דימוס, כל העם מקלסין אותו, ובזמן שהוא נותן ספיקלא, אין כל בריה מקלסת אותו, (וי״ר פכ״ד) וכן מלך בו״ד יושב ודן, כשהוא נותן דימוס הכל מקלסים אותו, וכשהוא נותן ספקולא הכל מרננין אחריו, (ירושלמי סוף ברכות פ״ט ה״א), מלך בו״ד יש לו ספקולא, ואף אלהים יש לו ספקולא, שנא׳ מות יומת הנואף והנואפת (במ״ר פ״ז), פי׳ עונש מיתה, וכן שאם ימרדו ישמעו מפי ספקולא (תנחומא פ׳ חיי), ומאמר הפסיקתא. מובא בערוך ערך דמס ז׳, וז״ל בב״ר פ׳ ויבא יעקב שלם [פע״ט] ובפסקא דויהי בשלח, חמא חד צייד קאי ונייד צפרין, וכד הוה שמע בת קלא אמרה מן שמיא דימוס, הות פשגא, וכד הוה [שמע] ספיקלא, הות מיתצדא, פ״א מן שמיא דימוס ואשתזיבת פי׳ דימוס הנצלי עכ״ל, נוסחא הראשונה היא כנוסחת המדרש ב״ר, וס״א הוא, כנוסחת שלפנינו בפסיקתא, ויש להעיר בתוס׳ ע״ז (ט״ז ע״ב) כתבו וז״ל, דימוס לשון רחמים כדאמרינן בירושלמי שביעית פ״ט, במעשה דרשב״י אחר דנפק מן מערתא, חמא חד צד עופות שמע בת קלא כד הוה אמרה דימוס הוה פסגה, פי׳ העוף נמלט מן הפח, וכד הוה אמרה ספיקולא, הוה מיתצדה, פי׳ הוה מתלכדי בפח, קולא הוא תרגום של פח, אלמא משמע דדימוס הוא לשון רחמים כו׳ עכ״ל, הנה נראה מדבריהם שהיה לפניהם המאמר בירושלמי שלם, אך לפנינו נחסר התיבה השנית, כאשר העירותי בראש ההערה הזאת, אך פירושם למלת ספיקלא, אינו עולה יפה, כי מלבד מה שקרעו ממנה מחציתה הראשונה, והניחו מלת **ספי** בלי פי׳, מה יענו עוד למקומות האחרים אשר בא בהם המלה הזאת, ואין ענין גם לפירושם, אך הנכון כאשר באתי. (קסב) לא מצדיא, פי׳ אפילו צפור אינו נלכד בפח בלעדי גזרת השם, כי השגחת ה׳ הפרטית אף לבע״ח, ובכ״י אקספארד הגירסא לא יברא, ובירושלמי שביעית שם הגי׳ לא יבדה, וכתב ע״ז המפרש, ה״נ לא מתצדא עכ״ל, אולם אין צורך לתקון הזה, כי גם הנוסחא הזאת נכונה, וכן היה לפני הרב בעל הערוך בפסיקתא, כמ״ש בערך יבד״ה, וז״ל בפסיקתא דויהי בשלח ציפר מבלעדי שמיא לא יבדה, פירוש לא מתאבדה עכ״ל, ולפני חכמי התוס׳ (ע״ז ט״ז ב׳) ד״ה דימוס היתה הגי׳ בירושלמי לא מיתצדא, ובמדרש קהלת ואסתר שם, הגי׳ לא יברח, ובכ״י כרמולי לא יוכל לברוח, ובמדרש שו״ט מזמור י״ז פ׳ ממתים, הגי׳ לא אתיא, וכל המאמר הזה הוא במדרש שו״ט בקצרה מה צפרין חוץ מדעת עליון אינן נתפסין אנן חוץ מדעת עליון נתפסין (בתמיה) ע״ש, והלשון שם משובש, ועירבובי דברים, ויש לתקן שם עפ״י הפסיקתא והירושלמי. (קסג) שרי כן, צריך לחבר שתי מלות אלה, ובאות ד׳ במקום ר׳, וצ״ל **שדיכן**, ר״ל כאשר שמע שנשתתק הדבר, וישכו המים ת״י ושדכו מיא, ובכ״י אקספארד שדינן, ובכ״י כרמולי שרינן, צ״ל שדיכן, וכן תראה בירושלמי שם דשדכן מיליא, ובב״ר פע״ט נפק ואשכח מיליא משדכן ונתבטלה הגזירה, ובמדרש קה״ר ואסתר חסרים המלות האלה, ובערוך ערך שדך הביא את המאמר הזה ממדרש ב״ר, ובגמרא שבת ל״ג ב׳ מפורש יותר, אתא אליהו וקם אפתחא דמערתא, אמר מאן לודעיה לבר יוחי דמית קיסר ובטיל גזירתא כו׳ ע״ש. (קסד) וניתפי

בהדין מקור דטבריא. אמר צריכין אנו להחזיק טובה, כדרך שעשו אבותינו, שעשו (קסה) אטליסין ומוכרין בזול, (קסו) ועשה אטלים ומכר בזול, אמר צריכין אנו (קסז) למזכייה טבריא, והוה נסיב תורמסין, ומקצץ (קסט) ומקליק בשוקא, (קע) וכל הן (קעא) דהוה תמן מית, הוה טייף וסליק ליה, חמתיה חד כותי, אמר אנא

הערות ותקונים.

בהדין מקור דטבריא, וכ"ה בכ"י אקספארד, וצ"ל וניסחי, כמו שהוא בכ"י כרמולי, פי' מרחץ במימי טבריא, רחץ תרגומו סחי, ובב"ר פע"ט אחון ואסחין בהדא בי בני (פי' בית המרחץ) דבית מוקד דטבריא, ובירושלמי שביעית שם ניחות ניסחי בהדין דמוסין דטבריא, וע"ש בפי' הרא"פ שמפרש ניחות ניסחי נלך ונראה בצרכי העיר ולדעתי יותר נכון שצ"ל בירושלמי ונסחי, ובירושלמי פאה פ"ח ה"ח עלון מיסחין בהדין דימוסין דטבריא, צ"ל בהדין דימוסין, ובמדרש קהלת ואסתר שם, ניחות וניתסחי בהדין מוי דמוקד דטבריא וצ"ל גם שם ונסחאי. אולם המ"כ פי' וניתסחי מלשון אסותא שפי' רפואה ע"ש. ואולי צ"ל מקור דטבריא, כמו שהוא לפנינו בפסיקתא ובמדרש אסתר שם סיים, נחות ואיתסון במוי דמוקד דטבריא, וזה חסר לפנינו בפסיקתא. (קסה) אטליסין ומוכרין בזול, כ"ה גם בכ"י אקספארד וכרמולי, ומדרש קה"ר, ואסתר רבה שם, אבל בירושלמי שביעית שם, ומוכרין בשוק, במקום ומוכרין בזול. ופי' אטליסין שווקים, (מארקט) עיין במוספי ערך אטלס, שבדחק לפרש המלה מלשון יוני, ועיין ערך מלין בנוספות לד רנ"ט, ובירושלמי שם הנוסחא כמו שעשו אבותינו הראשונים, ויחן את פני העיר, שהיו עושין אטלסין כו', ר"ל שדרשו מן ויחן את פני העיר, וכן במדרש קה"ר בפ' חופר גומץ כדרך שעשה אבינו יעקב, שנאמר ויחן את פני העיר. שהיה עושה אטלים. גם במדרש ב"ר פע"ט, בהתחלת המאמר ד"א ויחן את פני העיר התחיל מעמיד הטליסין, וכן תראה בגמרא שבת ל"ג סע"ב ויחן את פני העיר שמואל אמר שווקים תיקן להם. (קסו) ועשה אטלים ומכר בזול, כ"ה בכ"י אקספארד, וכרמולי, ומדרש קה"ר. ואסתר רבה, אבל בירושלמי וב"ר חסר זה. (קסז) למזכייה טבריא, עיין בב"ר פע"ט, ותראה שנסתרסו שם המאמרים. מן הקודם אל המאוחר, וכצ"ל א"ל ברי כל הדא טבתא עבדת לן טבריא, ולית אנן מדכן יתה מן קטוליא, אמר צריכין אנו לדכיא טבריא, ובכ"י אקספארד הנוסחא למדכיה לטבריא, ופי' לטהר שווקי טבריא מקברי מתים. כי טהור תרגומו דך, ועיין בגמרא שבת ל"ג ע"ב, אמר הואיל ואיתרחש ניסא, איזיל אתקין מלתא כו'. איכא דוכתא דאית ביה ספק טומאה, ואית להו צערא לכהנים לאקופי, פירש"י שהיה אותו שוק שהספק בו מקום מעבר העיר לרבים, והכהנים לא היו יכולים ליכנס שם מפני טומאה, וצריך להקיף דרך אחר ארוך ע"כ. (קסח) תורמסין, הוא מין קטניות מר וקשה בלשון יוני θέρμος, ונקרא גם בלשון ערבי א"ל תורמוס (עיין תבואות הארץ בתוצאות הארץ לד ט"ו), ובגמרא שבת שם מפורש שנודע לו שהשוק טבריא היה בחזקת טהרה בימים קדמונים ע"י עדות שקיצץ בן זכאי שם תורמסי תרומה. (קסט) ומקליק, כ"ה בירושלמי, ובכ"י אקספארד, ובמדרש ב"ר פע"ט, וקה"ר בפ' חופר גומץ, אבל בכ"י כרמולי, ומהלך לשוקא, וט"ס הוא וצ"ל ומקליק בשוקא. ולפני הרב בעל הערוך היה שתי נוסחאות, כי בערך טלק כתב בפסיקתא דויהי בשלח ומקצץ ומטלק בשוקא, תרגם השליך טליק עכ"ל, ובערך קלק כתב בפסקא ויהי בשלח, ומקלק בשוקא, קליל גרמן, ואי לא אנא מקלקלך. פי' מקלק היינו מטלק שפירשנו במקומו, וע"ש כתב המוספי וישלך אל המים ת"י וקלק לגו מיא ע"כ, ויש להעיר מה שהבאתי בשם הערוך מערך קלק. קליל גרמן, ואי לא אנא מקלקלך, הוא מאמר אחר מסוף הפסקא דויהי בשלח. וע"ש בהערה רכ"ז שהעירותי, שצ"ל קליל גרמך ואי לא אנא מקלק לך. (קע) וכל הן, ובמדרש שם וכל אתרא. (קעא) דהוה תמן מית הוה טייף וסליק ליה, כ"ה בירושלמי. ובכ"י אקספארד. אולם בב"ר פע"ט המאמר בארוך קצת, מה עביד נסב תרמוסא והוה מקצץ תרמוסא, ושדי קצוצותיה ומקלק בשוק, וכל אתרא דהוה קטילא סליק ואינון מפקין ונפקין, וכל מקום שלא היתה שמה טומאה תרמוסא עומדת והוא מציין איזה מקום טומאה, ומקום טהרה, עד זמן דדכייתא יון קטיליא ע"כ, ובגמ' שבת ל"ד ע"א, מסופר הדבר בדרך הטבע כל היכא דהוה קשי טהריה, וכל היכא דהוה רפי צייניה, אולם רש"י ז"ל כתב שם היה מקצץ תורמוסין, ומשליכין שם ונעשה נס וצף המת

במקום

אנא אזיל (קעב) ומחייך בהדין סבא דיהודאי, מה עבד נסב חד מית, ואזל ואטמריה (קעג) בחד שוקא דדכי. (קעד) אתא לגביה וא"ל (קעה) דכותא שוקא פלן, א"ל אין, (קעו) א"ל אין נפקא. מיתא מן בתרך, א"ל (קעז) גוד חמי לי, צפה רשב"י ברוח הקודש, וידע שנתנו שם, ואמר גוזר אני (קעח) על העליונים שירדו, ועל התחתונים שיעלו, וכן הות ליה, מדנפיק עבר (קעט) קמי כנישתא דמגדלא, (קפ) ושמע קליה דמינקי ספרא דמגדלא, (קפא) אמר הא בר יוחאי
דדכי

הערות ותקונים.

במקום שהוא שם, ונייגו למקום הקבר, הכי מפרש בפסיקתא דפרשת העומר, ובסדר זרעים ירושלמי עכ"ל, כונתו למאמר הפסיקתא הזאת דויהי בשלח, אך בכ"י מהפסיקתא שהיה לפניו לא היה הפסק בין הפסקות, וראה פסקא דהעומר ואולי לפני רש"י היתה סמוכה לה (כמו שהם בפסיקתא רבתי) וחשב כי גם המאמר הזה עודנו לפ' העומר הוא, וקרא את שמה עליה, ומה שכתב בסדר זרעים ירושלמי, והמגיהים לא ציינו את מקומו, הוא בירושלמי שביעית פ"ט שהבאתי. (קעב) ומחייך, בכ"י אקספארד ומדחיך, נ"ל ומדהיך, כי לעג תרגומו דהך (עיין מתורגמן שרש דהך), ובנ"ר ומחך, נ"ל ומחייך, שחוק תרגומו חייך, ובמדרש קהלת מנחך. נ"ל מגחך, כי השרש הזה נרדף בלשון ארמי ללעג ולשחוק, וכן בכ"י כרמולי מגחך, ובירושלמי שביעית שם, **מפלי**, וגם זה ענינו לעג, כמ"ש התוס' ע"ז מ"ד ע"א ד"ה מפליא, וז"ל פי' הקונטרס לישנא מופלא, ובנ"ר סוף פ' תולדות יצחק מה את מפליא בי, כלומר למה אתה מלעיג עלי, וכן פי' הערוך [בערך פלא] עכ"ל, ואגב אעיר שבמדרש איכה פ' רבתי בגוים במאמר חד מאתינם אזל לירושלים והוה מפלי כו', וסיים מכאן ולהבא לא תפלי בבני ירושלים, תפלי לשון בדיקה הוא לא תפאר אחריך, תרגומו לא תפלי בתרך ע"כ, והמלות האלה מן תפלי עד בתרך, הוספת אחד המעתיקים, או המדפיסים היא, והובאו פנימה בטעות, ולא ידע כי הוראת מלת מפלי בכאן היא לעג, ושרשה ביונית φλύος. (קעג) בחד שוקא דדכי, פי' בשוק אחד שהיה טהור, ובכ"י אקספארד בטעות בחד שוק דרבי, ועיין בנ"ר פע"ט אית דאמרי מן הדין שוקא דגרגינא כו', וזה הוא הוספה, ומקומו אחר נסב קטל וטמרי בשוקא דהוה מדכי, כמו שהוא לנכון בקה"ר בפ' חופר גומץ. (קעד) אתא לגביה, עיין נוסחא אחרת בנ"ר שם. (קעה) דכיתא שוקא פלן, פירוש שאל אותו האם טהרת שוק פלוני, ובכ"י אקספארד בטעות, דמתא שוקא פלן. (קעו) א"ל אין נפקא מיתא מן בתרך, בנ"ר ובכ"י אקספארד, ואין אפיקית לך מיתא מן בתרך, ובמדרש קה"ר ואין אפיקית לך מיניה חד מית. (קעז) גוד חמי לי, בכ"י אקספארד בטעות גור, וצ"ל גוד, וכ"ה במדרש קה"ר, ובערוך ערך גד ג' כתב וז"ל, בפסיקתא דויהי בשלח, א"ל נקיתה [לפנינו כה דכיתא] בשוק פלן א"ל אין, [א"ל אי] אפיקת לך מיתא מן בתרך, א"ל גוד חמי לי, פי' לך הראה לי עכ"ל, ובנ"ר פע"ט הנוסחא גוד חמי ליה, ופי' המ"כ גוד לשון משיכה והוצאה, כלומר הוצא המת כאשר אמרת, חמי ליה, הראה אותו כותי לר"ש את הקבר עכ"ל, וכאשר הוא לפנינו יותר נכון, וגוד חמי לי, הוא מאמר רשב"י פי' הראה לי. (קעח) על העליונים כו', פי' הכותי ירד לקבר, והמת יעלה ויחיה, ובמדרש קה"ר הגי' גוזר אני על דין, דרביע יקום, ועל דקאים ירביע, ואית דאמרי גוזר אני על עילאי יחות, ועל תתאי יסיק. (קעט) קמי כנישתא דמגדלא, כ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי ומדרש קה"ר. ובירושלמי קומי מגדלא, ובנ"ר פע"ט ועבר בהדין מגדלה דצבעיא, ועיין תבואות הארץ דף ק"ב ע"ב, צפונית מערבית טבריה כחצי שעה, עד היום הכפר מדשד"ל (מגדל). (קפ) ושמע קליה דמינקי ספרא דמגדלא, בכ"י כרמולי ושמע קליה דספרא דמגדלא דמקרי ואמר, ובירושלמי שם שמע קליה דספרא, ובנ"ר. וקה"ר, דנקאי ספרא דמגדלא, ופי' המ"כ כך הי' שמו ע"כ, אולם כל עין נבון תחזה כי אין אמת בפי' הזה, וגם ישאל השואל שם המלמד למה, אך האמת כי נ"ל בנ"ר, וקה"ר, ובילקוט, דמינקאי ספרא ופי' שמע קול של תינוק מבית הספר, וכן תראה במדרש איכה חד מאתינם אתא לירושלים על לבי ספרא אשכח מינוקי דיתבין, פי' בא לבית הספר ומצא ילדים יושבים. (קפא) אמר הא בר יוחאי דדכי טבריה, בנ"ר פע"ט הגי', אמר לא אמריתון דדכי בר יוחאי לטבריא אמרין אשכחון חד קטילא ע"כ, פי' האם לא אמרתם שרשב"י טיהר טבריה, והלא שמענו אומרים שמצאו
אא"כ

דרכי טבריא, א"ל (קפב) ולא מן המנין היית, תלה עינוי ואסתכל ביה, ומיד נעשה גל של עצמות:

(קפג) [רשב"י עבר] בשמטתא, וחמא לבר נש לקיט ספיחי שביעית, א"ל ברי, ולא [ספיחין] שביעית היא, א"ל (קפד) ולאו את הוא שמתיר, א"ל ואין חברי חלוקים עלי, וקרא עליו ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י' ח') וכן הות ליה.

(קפה) ר' אליעזר ב"ר שמעון עלון חמריא לקרתא, בעון למזבן עבורא, (קפו) וחמוניה יתיב קמיה תנורא, (קפז) אימיה נשא והוא אכיל, אימיה

הערות ותקונים.

אח"כ מת אחד, ובכאן המאמר קטוע ואינו מבואר מי הוא שאמר כן, וגם בירושלמי ובמדרש ב"ר פע"ט המאמר סתום ולא נודע פירושו, ואולם בשבת דף ל"ד ע"א, איתא שסבא אחד אמר כן, ועל ההוא סבא נתן עיניו ונעשה גל של עצמות. (קפב) ולא מן המנין היית, עיין בגמרא שבת ל"ד ע"א, עכשיו שהיית ונמנית עמנו, פירש"י היית במעמד ונמנית עמנו הסכמת לדעתנו להיות מן המנין לטהר טבריה, ע"כ. ובירושלמי שם א"ל יבא עלי אם לא שמעתי שטבריה עתידה להיטהר אפי' כן לא הימנין [נ"ל לא מן המנין] הוית, מיד נעשה גל של עצמות, ובמדרש ב"ר פע"ט, אמר לא אמריתון דדכי בן יוחאי לטבריא, אמרון אשכחון חד קטילא, אמר יבא עלי אם אין בידי הלכות כשער ראשי על טבריא שהיא טהורה, חוץ מזה ומזה, ואתה לא היית במנין עמנו שנטהרה (נתמיה) פרצת גדרן של חכמים, עליך נאמר ופורץ גדר ישכנו נחש, מיד נעשה גל של עצמות ע"כ, וע"ש בפי' המיוחס לרש"י ובמ"כ. (קפג) רשב"י עבר, כן תקנתי כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי, ונשנה ג"כ בירושלמי ברכות פ"א סוף ה"ב, ובשביעית פ"ט ה"א, וכן מובא במדרש ב"ר פע"ט, ובב"ר שם הגי' [רשב"י] עבר בהדא בקעתא דבית נטופה. (קפד) ולא את הוא שמתיר, א"ל ואין חברי חלוקים עלי, וכן הוא בירושלמי שביעית שם. רשב"י עבר בשמיטתא וחמי חד מלקט שביעית, א"ל ולית אסור ולא ספיחין אינון, א"ל ולא את הוא מתירן, א"ל ואין חבירי חלוקין עלי, קרא עליו ופורץ גדר ישכנו נחש וכן הות, ובירושלמי ברכות שם פ"א ה"ב מבואר הדבר בארוכה, והן אשכחון דר"ש פליג על רבנן ולא עבד עובדא כוותיה, כמו דתנינן תמן [משנה שביעית פ"ט מ"א] רש"א כל הספיחין מותרין, חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהן בירקות שדה, וחכ"א כל הספיחין אסורין, ר"ש הוה עבר בשמיטתא, חמי חד מלקט ספיחי שביעית, א"ל ולית אסור, ולאו ספיחי אינון, א"ל ולא את הוא שאת מתיר, א"ל ואין חבירי חולקים עלי, וקרי עליו ופורץ גדר ישכנו נחש, וכן הות, ע"כ. וכן הוא בב"ר, ומדרש קה"ר, כי הירושלמי והפסיקתא והמדרשים דרך אחד להם, באשר כולם אגדת א"י הם, ומסכימים יחד שרשב"י אמר כל הספיחין מותרין אבל ש"ס בבלי מתנגד לדברי כלם, ולגירסת המשנה בשביעית, כי בפסחים נ"א ע"ב איתא רש"א כל הספיחין אסורין חוץ מספיחי כרוב וחכמים אוסרין, הנה לדבריהם ספיחי שביעית אסורין לכ"ע, ואך בספיחי כרוב קמיפלגי, ושקלו וטרו שם בגמרא תרווייהו דאסרו כל הספיחין הוא אליבא דר"ע, ובמאי קמיפלגי רבנן סברי גזרינן ספיחי כרוב אטו שאר ספיחי דעלמא, (לכן אף ספיחי כרוב אסורין). ור"ש סבר לא גזרינן ספיחי כרוב אטו ספיחי דעלמא, (לכן כרוב מותר), וע"ש בתוס' ד"ה כל הספיחין ובר"ש שביעית שם. (קפה) ר"א בר"ש, מובא במדרש חזית פ' ידיו גלילי זהב, והפסקא הזאת היתה גם לפני הרב רבינו מנחם די לונזאנו ז"ל, כי בספרו המעריך ערך שבחו כתב וז"ל שבחו של ר' אלעזר בר"ש בפסקא דויהי בשלח עכ"ל, וכונתו על הנך עובדי המובאים להלן על ר"א בר"ש. (קפו) וחמוניה יתיב, כ"ה גם בכ"י אקספארד, פי' ראו אותו יושב אצל התנור, ובמדרש חזית שם, אתויי חמריא גבי אבוי למזבן עבורא מן קרייתא המוכייא יתיב גבי תנורא, ופי' המ"כ חמרים לוקחי תבואה באו ולנו בבית אביו ר' שמעון, ליקח דגן ממקום המוכייא ע"כ ונעלם ממנו שנ"ל חמוניא ואינו מוסב למעלה אל קרייתא, אך למטה אל יתיב, ופי' ראו אותו יושב. (קפז) אימיה נשא והוא אכל, בכ"י אקספארד וכרמולי, אימה נשאה, ובמדרש חזית שם אמיה נסחא, ופי' המ"כ מורדת הפת, וראיתי במעריך ערך אצותא הביא בשם פסקא דויהי בשלח, הוה יתיב קמי תנורא אימיה אפיא, והוא אכיל ע"כ. ולזה המאמר כוון השבולי הלקט כ"י (ערובה א' סימן כ"ח) וז"ל מצינו בפסיקתא שבראשונה היה

אימיה נשא והוא אכיל, עד דאכיל כל (קפח) אצוותא דפיתתא, אמרין (קפט) ווי דחויא בישא שרי במעוי דדין, שמע קליהון, מה עבד להון. (קצ) נסב חמריהון ואסקון לריש אגרא, (קצא) אזלין ואמרין לאבוי, אמר להון דלמא מילא בישא אשמעתיניה, אמרין חמתין יתיב קמיה תנורא, אימיה נשא והוא אכיל, אימיה נשא והוא אכיל, עד דאכיל כל (קצב) אצוותא דפיתתא, ואמרין ווי דחוויא בישא שרי במעוי דדין, אמר להון (קצג) דילמא מדידכון הוה אכיל, לא ההוא דברא יתיה, ברא ליה מזוניה, (קצד) אעפ"כ אמרין ליה מפומי, והוא מנחית לכון, (קצה) ואזלין ואמרין ליה, והנם האחרון קשה מן הראשון, כד אסיק להון, אסיק חד חד, וכד הוה מנחית להון, הוה מנחית תרין תרין:

(קצו) ר' אליעזר ב"ר שמעון אזיל לגביה ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא חמוי, ונכס

הערות ותקונים.

היה מוליך משאות ואוכל מלא תנור פת, ופעם אחת הוליך החמורים עם משאם על הגג כו' ע"כ, וכן האור זרוע ה' ק"ש סימן י"ט, שכתב וז"ל וגם ר' אליעזר הקליר יסד קרובות כו', ועל שם אכילתו נקרא קלירי, דאמר בפסיקתא שבתחלה היה מוליך משאות ואוכל התנור מלא פת כו'. חשב כי ר' אליעזר הקליר הוא ר' אלעזר ב"ר שמעון, אולם בסיום דבריו כתב בעצמו ואפי' אם תמצא לומר שלא היה ר' אלעזר ב"ר שמעון, אלא אחר הוה כו', ע"ש. (קפח) אצוותא דפיתתא, בכ"י אקספארד בטעות כל איצותא דפיתתא, וצ"ל אצוותא, ועיין להלן הערה קנ"ו, ולזה המאמר כוון הירושלמי מעשרות פ"ג ה"ד ר"א בר"ש ע"י דהוה אכלן הוה משער גרמי' כן, וכן מובא שם עובדא השניה הנזכרת בכאן, לענין שיעור של כוס. (קפט) ווי דחויא בישא כו', בכ"י אקספארד בטעות ווי חיזווא בישא, ופי' הוי נחש רע שורה במעיו של זה. (קצ) נסב חמריהון כו', פי' לקח ר"א את חמוריהם והעלה אותם לראש הגג. (קצא) אזלון ואמרין לאבוי, כ"ה בכ"י אקספארד, אולם במדרש חזית בפ' ידיו גלילי זהב, הנוסחא אזלין תבעין חמוריהם ולא אשכחון יתהון, תלון עיניהון וחמון יתהון יהיבין באגרא, אזלין גבי אבוי, תנין ליה עובדא, אמר להון דלמא מלא בישא אשמעתוניה. (קצב) אצוותא, גם פה בכ"י אקספארד בטעות איצותא, עיין הערה קפ"ח. (קצג) דלמא מדידכון כו', פי' האם משלכם אכל. (קצד) אעפ"כ אמרין כו', פי' בכל זאת הגידו לו בשני, והוא יוריד אותם לכם. (קצה) ואזלון ואמרון ליה, חסר „משמיה דאבוה ואתתיגון" וכן חסר בכ"י אקספארד, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי, ובמדרש חזית חסר גם המלות ואזלון ואמרון ליה. (קצו) ר' אלעזר ב"ר שמעון, המאמר הזה מובא בערוך ערך אצוותא, וז"ל. (עם איזה תקונים שתקנתי בו) בפרשת [נ"ל בפסיקתא או בפסקא] ויהי בשלח פרעה, ר' אלעזר ב"ר שמוע [נ"ל ב"ר שמעון], אזל לגבי רשב"י לקוניא [נ"ל לגבי ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא] חמיו, נכס ליה חד תור ואפא חד אצו [נ"ל אצוותא] דפיתתא, ופתח ליה חד כוב [נ"ל כובא עיין להלן הערה קנ"ט] דחמר, פי' אצו דפיתתא קיטורא דלחם, כלומר תנור מלא אצו כמו אצתא אליתא (עיין ערוך ערך אליתא ב') עכ"ל, וכתב המוספי פי' מלה זו עריסה, וכן תרגום עריסותיכם אצוותכון עכ"ל, ובמעריך ערך אצוותא כתב וז"ל, אפא ליה חד אצו דפיתא פי' הערוך תנור ולא נהיר, אלא עריבה מליאה עיסה, תרגום ומשארותיך, באצוותיך, ובפסקא דויהי בשלח אמרו כך, הוה יתיב קמי תנורא אמיה אפיא והוא אכיל עד דאכיל כל אצוותא דפיתא עכ"ל, כוונת המעריך למאמר שלפני זה בפסיקתא פה, עיין הערה קפ"ז. ויש להעיר בסדר הדורות אות ש"ן ערך ר"ש בן יוסי בן לקוניא, כתב וז"ל. ועיין ערוך ערך אצוותא שכתב וז"ל בפ' ויהי בשלח פרעה ר"א בן שמוע אזל לגבי רשב"י לקוניא כו', לא מצאתי לא ברבה, ולא בילמדנו, ועכ"פ ט"ס יש, וצ"ל ר"א ב"ר שמעון אזל לגבי ר"ש בן יוסי בן לקוניא, עכ"ל. והנה תקונו זה נכון מאד, וכמו שהוא לנכון לפנינו בפסיקתא. אך מה שכתב שאינו לא ברבה וילמדנו, הוא יען כי ראה בערוך כתוב **בפרשת**, ונעלם ממנו שצ"ל **בפסיקתא** כמו שתקנתי בראש הערה זאת, כי המעתיק ראה בערוך **בפ'** וחשב שהיה ר"ת בפרשת, ואחרי טעות הגאון בעל סדר הדורות, נמשך גם הרב בעל בן יוחאי, מענה ק"ל (דף קכ"ח ע"א) והנה עליו מגדל הפורח באויר וז"ל, רבינו נתן גם הוא קבל מרבותיו מדרשי ספר הזהר בעל פה, שכן כתב בספרו הערוך ערך אצוותא, וז"ל בפרשת ויהי בשלח פרעה

ראב"ש

(קצז) ונכם ליה חד תורא, ואפא ליה (קצח) גן חדא אצוותא דפיתתא, ופתח ליה (קצט) חד כובר דחמר, (ר) והוה מזיג ליה, והוא שתי, אמר אפשר ששמעת מאביך, (רא) כמה הוא שיעורו של כוס, (רב) א"ל כמות שהוא אחה, ובצונן שתים, ובחמין שלש, אבל לא שיערו חכמים בכוסך שהוא קטן, ולא ביינך שהוא יפה, (רג) ולא בכריסי שהוא רחבה:

(רד) ר' אלעזור בר"ש, (רה) איתמני ארטל ליפרן, קטול בני אנשא, דהוו חייבין קטולין

הערות ותקונים.

ראב"ש אזל לגבי ר"ש בר יוסי בן לקוניא, ומזאת לא נמצא דבר לא במ"ר ולא במדרש תנחומא. ומצאתי כי הקדימני בהערת פליאה זו הרב הבקי בכל חדרי התורה בס' סדר הדורות (דף קכ"ו ע"ג), ועתה בא וראה, שכתוב הוא במדרשי של רשב"י הוא ס' הזהר (פרשת בשלח) בקצת שנויים עיין בו וכו', ומ"ש הערוך הלשון בפ' ויהי בשלח ולא כתב במדרשו של רשב"י פ' בשלח? נראה לפי שבימיהם הסתירו ידיעות קבלות רשב"י וכו' עכ"ל. אולם אחרי מה שכתבתי נסתר כל בנינו זה, וקורי עכביש יסודו, כי כוונת הערוך על הפסקא הזאת דויהי בשלח, וקצר המעתיק וכתב **בפ'** במקום **בפסקא**, ושגיאות כאלה נעשו לרוב מחוסר ידיעת המעתיקים, וראיתי שהתעורר גם בזה הגאון בעל תולדות ר"כ צד ל"ג, והעיר גם כן שהמאמר הזה לא נמצא שם בזהר ואף לא רמז קל ממנו, ואני מצאתי המאמר מהפסיקתא נשנה גם בירושלמי מעשרות פ"ג ה"ד אך נחסר שם בחפזון המעתיק מאמר באמצע, וכצ"ל ר"א בר"ש אזל לגביה ר"ש ב"ר יוסי בן לקוניא חמוי [ונכס ליה חד תור ואפא ליה חדא אצוותא דפיתתא ופתח ליה חד כובא דחמר], מזג ליה והוא שתי וכו', ודלג מן חמוי עד חמר. (קצז) ונכס ליה, פי' ושחט, ובכ"י אקספארד בטעות נכם ליה. (קצח) גן חדא, נ"ל גו חדא, ובכ"י אקספארד כרמולי ובערוך ערך אצוותה ליתא מלת גו, ובאמת מיותרת היא. (קצט) חד כובר, נ"ל כובא, וכן הוא לנכון בכ"י כרמולי, ובכ"י אקספארד, והמלה מורגלת בדרז"ל. עיין ערוך כבא א', והיא כלי של יין cuva, (ר) והוה מזיג ליה והוא שתי, חסר עוד פעם שנית, והוה מזיג ליה והוא שתי, כמו שהוא לנכון בירושלמי שם, ובכ"י אקספארד, ועיין בהערה השנית. (רא) כמה הוא שיעורו של כוס, בירושלמי מעשרות פ"ג ה"ד, כמה אדם צריך לגמות בכוס, וכתב שם הרא"פ כמו הגמיאני, כלומר שאין מדרך ארץ לשתות כוסו בב"א, ואתה שותה ג' כוסות כאחת. (רב) א"ל כמו שהוא אחת כו', וכ"ה בירושלמי ובכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי בטעות כמו שהוא, א' בצונן, וב' בחמין שהם ג', וט"ס הוא. (רג) ולא בכריסי שהיא רחבה, בכ"י אקספארד בטעות ולא בכריסי שהיא דהבה, מרוחב כרסו של ר"א בר"ש, יסופר בש"ס בבלי (ב"מ פ"ד ע"א) כי הוו מקלעי ר' ישמעאל ב"ר יוסי ור"א בר"ש בהדי הדדי הוה עייל בקרא דתורי (צמד בקר) ביניהון, ולא הוה נגעה בהו, ויש להעיר בפסחים פ"ו ע"ב, ר' ישמעאל ב"ר יוסי איקלע לבי ר"ש ב"ר יוסי בן לקוניא, יהבו ליה כסא כו', ושתיה בחד זימנא, א"ל לא סבר לה מר השותה כוסו בבת אחת הרי זה גרגרן, א"ל לא אמרי בכוסך קטן, ויינך מתוק, וכריסי רחבה, יש לתקן שצ"ל ר"א בר"ש איקלע לגבי ר' שמעון ב"ר יוסי בן לקוניא, והוא ספור הפסיקתא, והירושלמי אך בקצור ובשנוי, כדרך רוב הספורים הירושלמיים הבאים בבבלי. (רד) ר"א בר"ש כו', בירושלמי מעשרות פ"ג ה"ד, חסר התחלת המאמר מן ר"א בר"ש, עד והיה ר' שמעון בן קרחא. (רה) איתמני ארטל ליפרן, בכ"י אקספארד איתמני **ארכן ליפרן**, ובכ"י כרמולי אתמני **לפילון ארבו**, ותיקן שם בצדו בכתב ישן נושן ארבולפילון, אך גם התקון הזה צריך תקון, ובשלשתם צריך לומר **ארכיליפורין**, כמו שתראה בערוך ערך ארך (וחסר בדפוס פראג) וז"ל ובפסיקתא דויהי שלח פרעה, ר"א בר"ש אתמני ארכוליפורין, קטיל בני אנשא דהוו חזייה קטולין, פי' ארכוליפורין שר הטבחים עכ"ל. אולם פי' כן לפי הענין, חחת היא הוראת מלת ספקלטור אבל ארכיליפורין היא המלה היונית ἀρχολιπαρυ פי' שר ממונה על מחפשי עושי עולה העוברים על חוקי המלך (עיין תולדות ר"כ צד ל"ב), והספור הזה מובא ג"כ בבבלי (ב"מ פ"ג ע"ב) אתיוה לר"א בר"ש, וקא תפים גנבי, שלח ליה ריב"ק חומץ בן יין, עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה, שלח ליה קוצים אני מכלה מן הכרם, שלח ליה יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו. ועיין רש"י שם (פ"ד ע"ב) ד"ה רשעה, ועיין ערוך ערך **פרהגנן**

קטולין, והוה (רו) ר' שמעון בן קרחה, קרי עליה חלא בר חמרא, א"ל למה את קרית לי חלא בר חמרא, לאו (רז) כוסים כוסחים כסחתי מן הכרם, לאו בני אנשא דחייבין קטול קטלתי, (רח) כגון דערקית ואזלית ללודקיא, א"ל הוה לך לברוח לסוף העולם, וליתי בעל הגינה ויקיץ את קוציו:

(רט) ר"א בר"ש שאל את ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא חמוי, אמר ליה מה הדין דכתיב, שמלתך לא בלתה מעליך (דברים ח' ד') שמא (רי) כלי קוריות היו מהלכין עם ישראל במדבר, א"ל (ריא) ענני הכבוד היו מעטפין אותן, (ריב) ולא היו בלין, א"ל שמלתך לא בלתה מעליך, ולא היו גדילין, א"ל (ריג) חלזון הזה, כל מה שהוא גדל נרתיקו גדל עמו, ולא היו צריכין תכבוסת, א"ל ענני כבוד היו (ריד) מגהיצים אותן, ואל תתמה (רטו) אמיטון הזה, אין מגהיצין אותו אלא

הערות ותקונים.

פרהנבן, ותראה שהיתה לפניו נוסחא אחרת בגמרא שם. (רו) ר' שמעון בן קרחא, נ"ל ר' יהושע בן קרחא, כמו שהוא לנכון בירושלמי שם, ובכ"י אקספארד וכרמולי, ובבבלי שם. (רז) כוסים כוסחים, נ"ל קוצים כסוחים, כמו שהוא בירושלמי שם, ובכ"י אקספארד, וכרמולי. (רח) כגון דערקת ואזלת ללודקיא. כ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי, אבל בירושלמי שם. והוה ריב"ק נווח ליה חלא בר חמרא, א"ל למה את נווח ליה כן, א"ל עד דערקת ואזלת לך ללודקיא, א"ל ולא קוצין כסיחין כסחתי, א"ל ולא הוה לך ליזל לסוף העולם, להניח בעל הגינה שיקוץ את קוציו ע"כ, ופי' מדוע לא ברחת מפני המלך, הלא יכולת לברוח ללודקיא ושם הוא מנוס ומקלט להמלט מפני פחד הרומיים בא"י, וכן תראה על עובדא כזו בגמרא בבלי (ב"מ פ"ד רע"א) שאמר אליהו לר"י ב"ר יוסי, אדיך ערק לאסיא את ערק ללודקיא, ע"כ. ולפי הגירס' שלפנינו בפסיקתא כגון דערקת ואזלת ללודקיא יש לתקן לדעתי שכנ"ל, א"ל הוה לך לברוח לסוף העולם כגון דערקת ואזלית ללודקיא, ר"ל כמו שברחת פעם אחת ללוד כי ר"א בר"ש ואביו הסתתרו במערת לוד י"ג שנים, כנזכר בהקדמת תקוני זהר, ר"ש אזיל ליה וערק למדברא דלוד ואתגניה בחד מערתא הוא ור"א בריה ע"כ. (רט) ר"א בר"ש שאל כו', מובא בילקוט עקב רמז תת"ן ד"ה ויענך וירעיבך בשם הפסיקתא, ונשנה במדרש חזית בפ' נפת תטופנה, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ג פ' בנאות דשא, ובדברים רבה סוף תבא, ובילקוט תהלים רמז תרנ"א בשם מדרש תהלים, ומצאתי בשבולי הלקט כ"י (אשר ראיתי אצל המנוח הרב החכם הגדול מהר"ש מינן ז"ל) ערוגה השביעית סימן רי"ח, הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא דויהי בשלח, וכן מובא בתניא רבתי סימן מ"ח ג"כ בשם הפסיקתא. (רי) כלי קוריות, וכ"ה בכ"י אקספארד, ונ"ל קוריים, ובכ"י כרמולי קולוריות, וט"ס הוא. ומובא בערוך ערך קר ח', וז"ל בפסקא ויהי בשלח שמא כלי קוריים היו מהלכין עם ישראל במדבר, וכתב שם המוספי פי' בל"י καιρος, חוט הערב ונקרא כן כלי האריגה ע"כ, ובעל תניא רבתי שם, כתב „פי' כלי קוריות עבים כקורות" טעה במח"כ. ובגליון הילקוט עקב רמז תת"ן גרסם „פי' בגדים עשויים מעורי" עכ"ל הטעות הזה נולד להמפרש, יען קרא המלה קוריים במ"ם סתומה, וכן עלה הטעות הזה בב"ר פמ"ט ופע"א, ובדברים רבה שם, בשלשתם קוריים, וט"ס הוא, ונאמר לנכון בקה"ר פ' ושנאתי את החיים ובאגדת שמואל פ"א. (ריא) ענני הכבוד כו', במדרש חזית נשתנה הלשון באריכות, מהיכן היו לובשין כל אותן מ' שנה שעשו ישראל במדבר, א"ל ממה שהלבישם מלאכי השרת, הה"ד ואלבישך רקמה, ר' סימיי אמר פורפירא תרי' עקילס איפליקתא ע"כ, וכ"ה במדרש שו"ט מזמור כ"ג. (ריב) ולא היו בלין, בכ"י כרמולי כלין, ובמדרש חזית כלים, ובשניהם ט"ס הוא. (ריג) חלזון הזה, מובא בערוך ערך חלזון ג' בשם פסיקתא זאת, והוא מין חומט (שנעקע), ויש ממיניו שהם חיים בנרתק, עיין במ"ל בהערה שם. (ריד) מגהיצים, בכ"י אקספארד בטעות מגחצין, ובילקוט תהלים שם בטעות מנהצין, ונ"ל מגהצים, וגיהוץ ענינו לבוס ולבון (בלייכען). (רטו) אמיטון, כ"ה גם בילקוט עקב שם רמז תת"ן בשם הפסיקתא, ונ"ל האמיינטון כאשר כבר מלתי אמורה בהכרמל (שנה ראשונה סימן מ"ו נד שע"א) ובכ"י אקספארד נאמר לנכון אמינטון, ובמדרש דברים רבה הגי' אסיטון, ובילקוט תהלים רמז תרנ"א המוטון, ושם הגי' נא ולמד מסלמנדרא המוטון הזה, ומקור הילקוט הזה הוא במדרש שו"ט מזמור כ"ג, פ' בנאות דשא, ושם לפנינו

אלא באור, א"ל ולא הי' ריחן קשה מריח הזיעה, א"ל (ריז) מתלכלין היו ברשאי הבאר, שנאמר וריח שלמותיך כריח לבנון (שה"ש ד' י"א):
(ריח) ר"א בר"ש אתמני אנגרבטוס, (ריט) הוה מפיק עובדא, חד זמן אתא אליהו ז"ל

הערות ותקונים.

לפנינו **הסיטון**, ולפי בעל הילקוט היתה הגי' המוטון. אך המעתיקים שבשו המלה והניחו הסיטון, ע"פ מה שמצאו בדברים רבה, ומלת מסלמנדרא בילקוט, נוספה בטעות מאחד המעתיקים, אולם גם בכל המקומות האלה המלה מוטעת, וצ"ל אמיינטון, וכן בשבולי הלקט בכ"י שהבאתי בהערה ר"ט גם בתניא רבתי שם, מובא בשם הפסיקתא לנכון, ובכ"י כרמולי אמיניטון. צ"ל אמייכטון וכן נאמר לנכון במדרש חזית פ' נפת תטופנה, ומובא במוספי ערך אמיינטין, והיא המלה היונית ἀμίαντος והרומית aniiantus ופי' אבן מיוחדת שאינה נתכת באש ונקראת בל"א (אזבעסט) וממנה יארגו חוטים לבגד אשר יתלבנו באש, ולא תגע בם מאומה, ומעתה יצא כאור פשר דברי בעל אגדת בראשית (סוף פ"כ) משל לשנים שהיו מוכרים אחד מהן מוכר פשתן, ואחד מהן אמינאטון [אמיאנטון] זה אומר אמינטון שלי, תה אומר שלי, אמר להן בעל הסחורה את אומר אמינאטון [צ"ל אמיאנטון] שלי, ואת אומר אמינאטון [אמיאנטון] שלי, הרי אש לפניכם, לעיניכם הוא בודק, איזה פשתן ואיזה אמיאנטין, כך אמרו כו', הפשתן נשרף אמיאנטון לא נשרף כו' ע"כ. והרב מהר"ם די לונזאנו הכנים באגדת בראשית שם בפנים „פי' קנבוס" וטעה במ"כ, כי קנבוס הוא cannabis (האנף) אבל אמיאנטון הוא אזבעסט, כמו שכתבתי. גם העירותי בהכרמל שם כי שגה הרב בעל קרבן עדה, בפי' המלה הזאת בירושלמי שבת פ"ז סוף ה"ב. רב כהן בשם רבנן דקסרין, המיינטין חייב משום מלבן, ועל זה כתב בק"ע המיינטין אותן שעושין המיינות והם הכתונת עכ"ל, ומה רבה שגיאתו בזה, כי מלבד אשר המיינא איננו כתונת, כי אם אזור וחגורה, ומלבד אשר לפי פירושו דברי הירושלמי הם כריר חלמות, לחייב עושה כתונת משום מלבן? מלבד אלה. האמת עדה נאמנה לעצמה, שכוונת הירושלמי על האמיאנטון המדובר פה. וע"ז חייב באמת משום מלבן, כי שרפתו היא כבוסו, ועתה ראיתי שבעל כיכר מעריכין גד כ"ד. התעורר ג"כ על הירושלמי. (**רטז**) ולא היה ריחן קשה, לפני המאמר הזה נאמר בחזית ובשו"ט, א"ל ולא היו עושין כנמיות, א"ל אם במיתתן לא עשו, בחייהן עשו? ובכ"י אקספארד וכרמולי חסר זה ג"כ, וכנמיות פי' כנים, עיין ערוך ערך כנמא א', ובילקוט תהלים רמז תרנ"א, הגוס' בלאות, וט"ס הוא. וצ"ל כנמיות, ובדברים רבה סוף תבא, הנוסח' אכולת ופי' המ"כ כנים, עיין שבת דף י"ב ע"א. (**ריז**) מתלכלין היו בדשאי הבאר, צ"ל מתלכלכין, כמו שהוא בכ"י כרמולי, ובילקוט עקב בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד מתכלכלין, צ"ל מתלכלכין והובא בערוך ערך לכלך בשם הפסיקתא. אך ט"ס נפל שם כי במקום ברשאי, צ"ל בדשאי, ויפה פירש שם ענין לחלוחית ומה שתרגם שם הרמ"ל (פעראונרייניגען בעפלעקטען) טעות הוא בידו, כי אין זה ענין הערך הזה, אך ראוי היה לו לתרגם (בעפייכטען), ובמדרש חזית שם ולא היה עושין ריח רע מריח הזיעה של גופן, א"ל מתגעגעין היו בעשב הבאר, הה"ד בנאות דשא ירביצני, והיה ריחן נודף מסוף העולם ועד סופו, בא שלמה ופירש וריח שלמותיך כריח לבנון ע"כ. וכ"ה גם במדרש שו"ט מזמור כ"ג, ובילקוט תהלים שם, ובמדרש דברים סוף תבא, היו מתענגים בנאות דשאים של באר והיה ריחן מפעפע בכל העולם ע"כ, צ"ל מתעגעגין במקום מתענגים, ובמדרש חזית שם יש לתקן ג"כ מתעגעגים במקום מתגעגעין, עיין ערוך ערך ענעג ועיין מה שהעירותי בפסקא דאחרי מות. (**ריח**) ראב"ש אתמני אנגרבטוס בירושלמי ומדרשים וילקוט לא נמצא המאמר הזה, ובכ"י כרמולי אנדרגטוס, וט"ס הוא. ובכ"י אקספארד, אנגרכטים בכ"ף, ובערוך ערך אנגרכטים הביא וז"ל, ראב"ש אתמני אנגרכטים כו', בפסיקתא דויהי בשלח, פי' כתף. והיה סובל כל דבר על כתפו, כמו ארנטים דילמדנו עכ"ל, כוונתו למאמר הילמדנו שהביא בערך ארנטים. אולם מלת אתמני, תורה שנתמנה באיזה פקודה ומשמרת מאת המלך, והרמ"ל הביא המלה היונית ἀγγαρευτής (לאסטטרעגער) ולפי תרגומו זה היה לו לתקן, שצ"ל אנגרבטוס בב"ית וסמ"ך כמו שהוא לפנינו בפסיקתא, גם נדפס שם ראש הערך וגם המלה בעצמה, אנגכרטים תחת אנגרכטים, בהפוך האותיות. ואף מזה העלים עין, וראיתי בתולדות ר"כ (גד ל"ג הערה 20) העתיק

דברי

ז"ל לגביה, ברמות (רכ) חד סב, אמר לו אתקין לי בעירא, אמר לו מה אית גבך למטען, א"ל (רכא) חדא תפיסתי וחדא גולתי ומירבוב, א"ל אתון חמין (רכב) כדין סבא דאנא טעין ליה, (רכג) ומוביל ליה לסופא דעלמא, והוא אמר לי אתקין לי בעירא, א"ל ובעי את למירכוב א"ל אין, ארכביה והוה מסיק ליה טורין, ומחית ליה (רכד) גלימין (רכה) ומעבר ליה חקלוון דדרדרין, (רכו) לסופה שרי מנטיל גרמיה עלוי, א"ל סבא סבא (רכז) קליל גרמך ואין לא אנא מקלק לך, א"ל ובעי את (רכח) למנשמא צבחר, א"ל אין, מה עבד אעליה (רכט) לחד חקל, ואותביה תחות אילן, ויהב ליה אכול ושתה, וכיון דאכל ושתה, א"ל כל הדא (רל) טריפתא להן לך לא טב לך, צייר אומנתהון דאבהתך, וא"ל (רלא) ואית בך מתני לי, א"ל הן, אית דאמרי תלת עשר שנין עבד אליהו ז"ל מתני ליה, עד דאמר סיפרא, וכיון דאמר סיפרא, אמרין אפי' (רלב) גולתיה לא הוה יכיל למטען:

רבן

הערות ותקונים.

דברי הערוך האלה והביא ג"כ אנגרכטס בכ"ף, ולא תיקן לפי תרגום היוני של הרמ"ל, וכתב שם לפי הענין ומשמעות השם, הוא מטיל אנגריא ועבודת המלך על יחידי העם, עכ"ל. ואולי היא המלה היונית ἀγγαρετής. פי' פקיד השולח שלוחי המלך הנקראים אנגרי, והבית רפויה ונקראת כמו וי"ו כידוע. (ריט) הוה מפיק עובדא, בכ"י אקספארד מפיק עבודה, ומלת הוה חסר שם. (רכ) חד סב, בכ"י אקספארד בטעות סבחה, וצ"ל סב חד. (רכא) חדא תפיסתי וחדא גולתי ומירבוב, בכ"י אקספארד הדא שחיק תיפסתי, והדא גולתי ומרכוב, ובכ"י כרמולי הדא אפוסתי והדא מרכב, ראינו פה נוסחאות שונות ופתרונם נעלם ממני. (רכב) כדין סבא, צ"ל הדין סבא, כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי. (רכג) ומוביל, בכ"י אקספארד בטעות ומייכל ליה. (רכד) גלימין, בכ"י אקספארד בטעות גלבין, וצ"ל גלימין, ומובא בערוך ערך גלם בשם הפסיקתא, וכתב גבעות ת"י גלימתא ע"כ, הן אמת שכן הוא תרגום גבעות, אולם לא אל הוראה הזאת מטרת המלה פה, כי אם אל ההוראה השנית, שהיא עמקים כי תרגום יחפרו בעמק (איוב ל"ט כ"א) מחפשין בגלימא, ולפ"ז ענין המאמר נאה מאד, העלהו הרים, והורידו עמקים, ועיין מתורגמן שרש גלם, שכתב וזהו דבר תימה שבשני השרשים דבר והפכו, כי תרגום של גבעה ועמק, שניהם גלימא ע"כ. (רכה) ומעבד ליה חקלוון דדרדין, צ"ל ומעבר ליה חקלוון דדרדרין פירוש העביר אותו בשדה של קוצים, ובכ"י אקספארד מעבר ליה חקלוון דכובי וחקלוון דרדורין, צ"ל דרדורין, ובכ"י כרמולי ומעבר ליה חקלוון רכיכן וחקלוון דכרכרי, צ"ל חקלוון דכיבין וחקלוון דדרדרין, וגם כיבין פי' קוצים, קוצי המדבר, תר' כובי מדברא. (רכו) לסופה שרי מנטיל גרמיה עלוי, פי' בסוף החל להפיל עצמו עליו, ובכ"י כרמולי בטעות לסוף שרי מינעל גרמי' עלוי. (רכז) קליל גרמך כו', וכ"ה בכ"י אקספארד, ובערוך ערך קלק, הביא וז"ל בפסיקתא ויהי בשלח ומקלק בשוקא, קליל גרמן [צ"ל גרמך] ואי לא אנא מקלקלך [צ"ל מקלק לך] היינו מטלק שפירשנו במקומו עכ"ל, פה הביא הערוך שני מאמרים נפרדים מהפסקא הזאת. כי המאמר הראשון ומקלק בשוקא, הוא למעלה בפסקא הזאת עיין הערה קס"ט, והוראת המלה השלכה ת"י וישלך אל המים, וקלק לנו מיא. (רכח) למנשמא צחר, צ"ל צבחר, כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי, ופי' לשאוף רוח מעט. (רכט) לחד חקל, וכ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי. וראיתי בערוך ערך קלון, הביא ת"ל בסוף פסקא ויהי בשלח, אעליה אחד קילון ואתביה תחות חד אילן, ס"א אחד דקל עכ"ל, וכתב הרמ"ל פה חסר הנו"ן וצ"ל נקלוון והוא מערך נקלווס, שהם מיני תמרים חשובים ע"כ. ואין דעתי נוטה לזה, גם אין ענינו עולה יפה, ואני אחשוב שבפסיקתא אשר היתה לפני הערוך נשמטה אות ח ממלת חקלוון, ונשאר קלוון, ופי' חקלוון שדה, כמו לעיל בפסיקתא ומעבר ליה חקלוון (עיין הערה רכ"ה), וכמו שהוא לפנינו, ובכ"י אקספארד, וכרמולי, לחד חקל, ולדעתי הס"א אשר הביא הערוך חד דקל, יש לתקן שצ"ל חד חקל. (רל) טריפתא, כ"ה גם בכ"י אקספארד, וכרמולי, ופירושה נעלם ממני. (רלא) ואית בך מתני לי, בכ"י אקספארד ואיתך מתני לי. (רלא) אפי' גולתיה כו', פי' כיון שלמד תורה אף את בגדו לא היה יכול לשאת מרפיון כחו, עיין ערוך ערך גל ג',

ומתורגמן

(רלג) רבן גמליאל הוה ליה בן בית אחד, והוה מוליך ארבעים סאה אצל הנחתום, א"ל כל הדין חילא אית בך, (רלד) ולית את יהיב בסיפרא, וכיון דאמר סיפרא, אפי' חד סאה לא הוה יכול טעון, ואית דאמרי אפי' (רלה) סבינתיה (רלו) אי לא חורן מעבר ליה מן עלוי לא הוה יכיל מעבר ליה:

(רלז) ר"א בר"ש (רלח) איתשש, ואתגלית דרעיה, וחמא לאינתתיה דהיא (רלט) דחכא ובכיית, אמר לך חייך דאנא ידע למה דחכת, ולמה בביית. דחכת, דאמרת טובוי מה חלקי בהדין עלמא, טובוי דארבקית להדין גופא צריקא, דבכיית, דאמרת ווי לי דהדין גופא (רם) אזל לרימה, (רמא) וכן הוא מדמיך אנא דמיך (רמב) ברם תם ושלום לית הוא משלט בי אלא חד תולעתא דעתידא דנקרא אחורי אודני, (רמג) דחד זמן הוינא עליל לבי כנישתא, ושמעית קליה דחד בר נש מתרף, והות ספיקא גבי למעבר ביה דין ולא עבדית, (רמד) וכיון דדמך אתיהיב גבי

הערות ותקונים.

ומתורגמן גל ב', ובכ"י בטעות לא הוה יכיל מעין, נ"ל לא הוה יכיל למטען. (רלג) רבן גמליאל כו', נשנה במדרש חזית בפ' ידיו גלילי זהב, והביא פה לראיה על ספורו שע"י שלמד תורה תשש כחו. (רלד) ולית את יהיב בסיפרא, ובכ"י אקספארד ולית את יהיב ליה בסיפרא, וגם זה בטעות ונ"ל ולית את יתיב לעי בסיפרא, פי' ואין אתה יושב ועוסק בתורה. (רלה) סבינתיה בכ"י כרמולי סכניתא, ובשניהם בטעות, ונ"ל סבינתיה. ובכ"י אקספארד הגי' סבניתיה, ובמדרש חזית בפ' ידיו גלילי זהב, אפי' סבניה לא הוה יכול לאיסבל, וכן מובא בערוך סוף ערך סבן, וז"ל בפסיקתא ויהי בשלח אפי' סבינתא לא הוה יכול טעון עכ"ל, והיא מלה יונית ורומית Σάβανον sabanum, ופי' בגד דק וכ"כ המוספי. (רלו) אי לא חורן מעבר ליה, מן עלוי לא הוה יכול מעבר ליה, במדרש חזית הגי' אלא חורן מעבר ליה מן עלוי דהוא לא הוה יכול מעבר ליה, ר"ל אחרים העבירו את בגדו מעליו כי הוא בעצמו לא היה ביכולתו להעביר מעליו, ובכ"י כרמולי ואקספארד הלשון משובש. (רלז) ר"א בר"ש, כל המאמר עד סופו מובא בקהלת רבה פ' מן חלק. (רלח) איתשש, מובא בערוך ערך תש, בשם פסקא דויהי בשלח, ר"א תשש, פי' חלה. (רלט) דחכא ובכיית, ובכ"י אקספארד דחכא ובכייא, ובכ"י כרמולי דהוה חוכה ובכיה, ובמדרש קה"ר חמיתיה אתתא וחייכת ובכיית. (רם) אזל לרימה, פי' למקום עפר רמה ותולעה, ובמדרש שם הגי' לאדמה, ובכ"י אקספארד, מיזל לדומה, נ"ל לרימה. (רמא) וכן הוא מדמוך אנא דמוך, בכ"י אקספארד וכן הוא מדמוך אנא חסר מלת דמוך, ובשניהם בטעות, ונ"ל וכד הוה מידמך אמר לה אנא דמיך כו', כמו שהוא לנכון במדרש שם. (רמב) ברם תם ושלום כו', נ"ל ברם רמה תם ושלום כו'. (רמג) דחד זמן כו', כל הספור הזה הוא בש"ס בבלי ב"מ פ"ד ע"ב, באופן אחר ששכב אחר מותו בעליה כ"ב שנה. אח"כ ראו תולעת יוצאה מאזנו, ובא בחלום, שסבת הדבר הזה, יען שמע פעם בזילותא דרבנן ולא מיחה ע"ש. (רמד) וכיון דדמך אתיהב גבי, פה חסרים הדברים האלה וכיון דדמך אתיהב [בהדא גוש חלב, והוה רשב"י מתגלי על מרוניא ואמר להון, חד עין דימין דהות לי, ולית אתון יהיבה] גבי, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי, ובמדרש קה"ר, וכן תראה בערוך ערך מרן ב', שהביא בפסיקתא דויהי בשלח איתגלי רשב"י על מרוניא ע"כ, מזה ראיה שהיו לנכון הדברים שהוספתי לפני הרב בעל הערוך בפסיקתא, ואודות המקום מרוניא, עיין תבואות הארץ (דף ק"א ע"א) למערב צפת. נוטה מעט לצפונית, בערך ב' שעות. על ההר הכפר מירון, ושם ביה"כ ישנה וסמוך לכפר לצד דרום קבורת ר"י הסנדלר, ובסמוך מדרש בלא תקרה עליו, ובתוכו ציון רשב"י לצד דרום, ור' אליעזר בנו למערבו, ובל"ג בעומר הולכים על קבר רשב"י, ור' אלעזר בנו ומדליקין נרות ואבוקות גדולות, ושמחים שם שמחה גדולה, ומתקבצים שם קבוץ גדול לאלפים, ונקרא הלולא דרשב"י עכ"ל, ובס' כפתור ופרח (דפוס בערלין דף מ"ז ע"א) כתב, לדרום תמנת כשתי שעות גוש חלב, לדרום גוש חלב ביושר כשתי שעה הוא מירון, ע"כ. ועיין הערת הרמ"ל לערך מרן. ויש להעיר בזהר האזינו (סוף אדרא קדישא זוטא) במערתא דטרונייא, נ"ל דמרוניא. וכן שם אפותיה דטרוניא נ"ל דמרוניא, כמו שהוא להלן שם, והוו בני מרוניא צווחין ע"ש. וגוש חלב היא עיר לצפון צפת בערך ג' שעות, ונקראת בל"ע ג"ש חלא"ב, עיין תבואות הארץ

גבי, והוון בני מרוניא אזלין ובעין למתין יתיה, (רמה) וגוש חלבאי נפקין בתריהון (רמו) בתוטרייא ובמורניתא, חד זמן (רמז) בפניא דצומא רבה, אמרין הא (רמח) עונתא דנתיציה, (רמט) כך אינון טרחין, (רנ) עד דאנון נקייה, אזלין בעון מייתי יתיה, כיון דנפקין לבר מקרתא, אתון (רנא) תרין חוויין, (רנב) ושדון מהלכין קדמיהון, (רנג) אמרין (רנד) ההיא שעתא דאנן מייתיה יתיה, וכיון דמטון לתרע מערתא, (רנה) קמון ליה תרין חיוותא דנורא (רנו) לסיטרא, אמרין מאן עייל ומייתי ליה, אמרה אינתתיה אנא עייל ומייתי ליה, ראית לי סימן בגויה, עלת בעית למיתי יתיה, ואשכחת להדיא תולעתא (רנז) דנקרא אחורי אודניה, בעית

הערות ותקונים.

הארץ דף ק״ו ע״א, ובמדרש שמ״ר פ״ד מעשה היה באח ואחות שהיה אחד מהם בגוש חלב, ואחד מהן בבית ידון, נפלה דליקה בביתו של גוש חלב, באתה אחותו מבית מדון, צריך לתקן בשניהם בבית מרון, כמו שהוא במדרש חזית פ׳ מי יתנך כאח לי, ועיין מאמר יקר להרב הגאון הרש״ל ראפאפורט ז״ל, בראש ס׳ קורא הדורות להחכם הר״ש הכהן, כי בו ערך דברים נפלאים ומושכלים, על ארבע הערים, גוש חלב, מרון, עכבר, צפת, אך מה שכתב שם והפליא על המגיהים האלה שרשמו כו׳. ולא רשמו את המבואר בדרז״ל, שר׳ אליעזר בנו של רשב״י נקבר שם בגוש חלב עכ״ל, במח״כ טעות פלטה קולמוסו, כי גם ר׳ אליעזר נקבר במרוניא, אצל אביו כמבואר פה בפסיקתא שלפנינו. (רמה) וגוש חלבאי, קרא אנשי המקום בשם העיר, והכונה אנשי גוש חלב. (רמו) בתוטרייא ובמורניתא, כ״ה במדרש שם, ובכ״י אקספארד בטעות ובמורנייתא. ומובא לנכון בערוך ערך מרן ג׳, בשם הפסיקתא הזאת דויהי בשלח, וכתב תנית תרגום מורנייתא, ועיין בגמרא ב״מ פ״ד ע״ב רשב״י אתחזאי להו בחלמא כו׳. ובמקום גוש חלב הגי׳ שם בני עכבריא, וגם אמרו שם, שלחו רבנן לבני בירי, ולפני הערוך ערך מרן ב׳, ובעל כפתור ופרח (ד׳ בערלין דף מ״ז ע״א) היתה הגירס׳ בגמרא בני מרון, במקום בני בירי, אולם גם לפי הנוסחא שלפנינו נכון הוא. כי עכברא ובירי, הם כפרים קרובים זה לזה, עכברא הוא למערב צפת, ודרומית מזרחית למירון, ובירי הוא לצפון צפת (עיין תבואות הארץ דף ק״א ע״ב), וכן ראיתי בכפתור ופרח (פי״א דף מ״ו ע״ב) שכתב לצפון צפת בפחות מאלפים אמה על הר גבוה הוא בירי, ובדף מ״ז ע״א כתב, ועכברא הוא דרומית למרון כמו שעה ע״כ, ומזה תראה ברש״י שם בגמרא, עכבוריא שם מקום שסמוך לעירו, לבני בירי, שם כפר אחד שהיו קרובין עכ״ל, ר״ל שהמקומות האלה קרובים זה לזה, לכן שלחו רבנן לשם, ובחנם רשמו המגיהים נגד רש״י „ס״א קרוביו" כי דברי רש״י כמו שהם לפנינו, זכים וטהורים, ואין נפתל בהם, והמלות שהיו קרובין מוסבות על המקומות ההם כמו שכתבתי. (רמז) בפניא דצומא רבה, נ״ל בפניא דמעלי צומא רבה, פי׳ בערב יו״כ כמו שהוא בגמ׳ ב״מ פ״ד ע״ב, יומא חד מעלי יומא דכפורי הוה כו׳. ואולם בכ״י אקספארד נפקי צומא רבה, ובכ״י כרמולי אפוקי צומא דכפורי, משמע שהמעשה היה במוצאי יו״כ, ובמדרש שם קרב צומא רבה, נ״ל ערב צומא רבה. (רמז) עונתא דנתיציה, נ״ל עונתא דנייתיניה, כמו שהוא בכ״י אקספארד וכרמולי, ובמדרש שם הא ענתא מייתין יתיה. (רמט) כך אינון טרחין, נ״ל כד אינון טרחין, ובכ״י אקספארד חסרים המלות האלה. (רנ) עד דאנון נקיי, בכ״י אקספארד עד דאנון נקיים, ובמדרש קה״ר שם, עד דאינון נקיין, וכתב המ״כ נקיין טרודין וחפוזין. עיין בערוך ערך נק עכ״ל, אולם אין כל זכר להוראה הזאת בערוך. (רנא) תרין חוויין, בכ״י אקספארד וכרמולי תרין חוויין דנורא, ובמדרש שם ונפקין תרין חיוואין דנור. (רנב) ושדון, נ״ל ושרון, פי׳ והתחילו, וכן במדרש שם שרן מהלכין, ובכ״י אקספארד חסר מלות שרון. (רנג) אמרין, בכ״י אקספארד אמרין חכימא. (רנד) ההיא שעתא כו׳, פי׳ אנשי מירון אמרו אחרי שראו הנחשים של אש, עתה היא העת שנביא אותו, כי מן השמים עומדים לעזרתנו, וכן פי׳ המ״כ. (רנה) קמון ליה כו׳, בש״ס ב״מ דף פ״ד ע״ב, מסופר באופן אחר אשכחוהו לעכנא (פי׳ נחש) דהדירא לה למערתא, אמרו ליה עכנא עכנא פתח פיך ויכנס בן אצל אביו, פתח להו, ע״ש ברש״י. (רנו) לסיטרא, בכ״י אקספארד לשטר, והוא מלשון ולשטר חד הקימת (דניאל ז׳ ה׳), וכן מצד ההר, תר׳ מסטר טורא. (רנז) דנקרא אחורי אודניה, וכ״ה במדרש שם, ובכ״י אקספארד הלשון
משונה

(רנח) בעית למקטליה יתיה, ושמעית בת קלא דאמר (רנט) ארפוי למארי חובא למגבא חוביה, אייתיניה ויהיבניה גבי אבוי, אמרין מן ההיא שעתא לא איתגלי ר' שמעון בן יוחאי על מרוניא.

(רס) ר"א בר"ש כשהיה נכנס לבית הוועד, היו פניו של רבי (רסא) מקדירות, (רסב), והוי אבוי אומר ליה, (רסג) ראית זה (רסד) ארי בר ארי, אבל אתה ארי בן שועל, וכיון דדמך, שלח (רסה) תבע באיתתיה, שלחה ליה כלי שנשתמש בו קודש (רסו) ישתמש בו חול, א"ל מה הוא עביד, דלית אנא עביד דכוותיה, א"ל (רסז) כד הוה יתיב לעי באוריתא כל צורכא, הוה אתי מדמיך ליה, אמר כל יסורין דישראל ייתון עלי ואינון אתיין, וכד הוה עונתיה למילעי באוריתא הוה אמר, כל חד וחד מנהון יחזור לזויתיה, ואינון אזלין להון. א"ל אף אנא עבד כן, קרא להון ואתון, בעא דיזלון להון ולא אזלין, ואית דאמרי, (רסח) תלת עשר שנין חשש בשיניה, שלח (רסט) ואמר לה שמעתי, שמעלין בקודש ולא מורידין.

כי השבע השביע (שמות י"ג י"ט), ולמה שתי שבועות, (רע) מלמד שהשביע יוסף את אחיו, ואחיו השביעו בניהן, ובניהן לדור אחר.

(רעא) פקוד יפקוד אלהים, (שם) ולמה שתי פקידות, פקידה במצרים, ופקידה בסיני, פקידה בניסן ופקידה בתשרי, פקידה בעולם הזה, ופקידה בעולם הבא.

והעליתם

הערות ותקונים.

משובש. (רנח) בעית למקטליה יתיה, פי' בקשה להרוג את התולעת, ובמדרש שם בעית מרים יתיה, פי' בקשה להסיר את התולעת. (רנט) ארפוי למארי כו', פי' הנח לבעל החוב שיגבה את חובו, כי אף אם אין רמה שולטות בו, נגזר עליו הדין שתנקר התולעת הזאת את אזנו, יען הקריש עת שמע איש אחד מחרף, כאמור לעיל. (רס) ר"א בר"ש, נשנה בירושלמי שבת פ"י ה"ה, ובמדרש קה"ר פ' תן חלק לשבעה. (רסא) מקדירות, פי' שחורות מפני שר"א בר"ש היה מצער אותו. (רסב) והוי אבוי אומר ליה, פי' אביו של רבי. (רסג) ראית, בירושלמי ומדרש הנוסחא יאות תחת מלת ראית, והכונה שראוי לך לסבול ממנו שהוא ארי בן ארי. (רסד) ארי בן ארי, עיין ב"מ פ"ד ע"ב, אודות זה בארוכה קצת. (רסה) תבע באתתיה, פי' רבי שלח לאשתו של ר"א שרצונו לקחתה לאשה. (רסו) ישתמש בו חול, בגמרא בבלי ב"מ שם, מוסף תמן אמרין באתר דמרי בייתא תלי זייניה כולבא רעיא קולתיה תלא, פירש"י יתד שהיה הגבור רגיל לתלות עליו כלי זיינו, הנבל הרועה תרמילו תלא. והמשל הזה מובא גם בסנהדרין ק"ג ע"א, אך במקום כולבא שם קולבאי ופירש"י קולבא רעיא, נבל רועה, ובוי"ר פ"ה במתלא אמר הן די תליה מרי זייני כולבא רעיא תלא קולתיה, ועיין בערוך ערך קלבאי. (רסז) כד הוה יתיב כו', וכ"ה בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי כד הוה לעי באורייתא כל צרכיה עד דהוה מדמיך ליה, פי' שלא הפסיק מלימודו עד שאחזתו שינה, ובמדרש קהלת כד הוה יתיב מלעי באורייתא הוה לעי כל צרכיה פי' כשישב לעסוק בתורה היה לומד כל צרכו, וכן צ"ל לפנינו עד דהוה מדמיך ליה. (רסח) תלת עשר כו', עיין ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג, וב"ר סוף פל"ג. (רסט) ואמר לה שמעתי כו' צ"ל כמו שהוא בכ"י אקספארד, שלחה ואמרה ליה שמעתי, וכן במדרש קהלת שלח ואמר לה, אמרה ליה שמעתי, ולפ"ז שלח אחרי קבלת היסורין שנית לדבר בה והיא ענתה לו, מעלין בקדש כו' ואינך ראוי לי, ובירושלמי שבת פ"י ה"ה, סיום הספור הזה, עם ישתמש בו חול, והנשאר מן א"ל מה הוא עביד, חסר שם ואיננו. (רע) מלמד שהשביע יוסף, נשנה במכילתא בשלח, ומובא ברש"י שמות י"ג י"ט, השביעם שישבעו לבניהם, ובטעות ציין שם אחד המגיהים סוטה י"ג, כי אין זכר שם מזה, ובתנחומא ריש בשלח מפורש יותר, למה השביע את אחיו ולא את בניו, אמר אם אני משביע את בני, אין המצרים מניחין אותן, ואם יאמרו להן אבינו העלה את אביו, הן אומרים להם אביכם מלך היה, לפיכך השביע את אחיו ע"כ, ולזה כוון רש"י שם ולמה לא השביע בניו כו'. (רעא) פקד יפקוד, במכילתא ותנחומא שם, פקד אתכם במצרים יפקוד אתכם בים סוף פקד אתכם על הים, יפקוד אתכם במדבר, פקד אתכם במדבר, יפקוד אתכם

על

והעליתם את עצמותי, (שם) יכול מיד, (רעב) ת"ל אתכם, לכשתהיו עולים ר' מאיר אומר (רעג) אתכם, מלמד שהעלה כל שבט ושבט עצמות ראש שבטו עמו:

חסלת פסקא ויהי בשלח.

הערות ותקונים.

על נחלי ארנון, פקד אתכם בעס"ז יפקוד אתכם בעס"ב ע"כ, ובילקוט בשלח סוף רמז רכ"ז הביא מאמר המכילתא הזה, וסיים אותו בדברי הפסיקתא דילן, פקידה במצרים פקידה בסיני פקידה בניסן פקידה בתשרי. (רעב) ת"ל אתכם, במכילתא ותנחומא, שומע אני מיד ת"ל אתכם כשתהיו עולים, ומנין שאף עצמות שאר השבטים העלו עמם, שנאמר מזה אתכם ע"כ, והמאמר הזה הוא מקור לדברי רש"י במקומו, למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם ע"כ. וכן בפי' לסוטה (ז' ע"ב) עצמות כל השבטים העלו ממצרים והוא שאמר יוסף והעליתם את עצמותי מזה אתכם עם עצמותיכם עכ"ל ובילקוט בשלח רמז רכ"ז, הביא דברי המכילתא וסיים „ז"ה תרי עשר" והכונה כי זה בגימטריא תרי עשר, והם כל הי"ב שבטים, ואולם הסיום הזה ליתא שם. ועיין בוי"ר פ"ח. (רעג) אתכם מלמד כו', בירושלמי סוטה פ"א סוף ה"י, אנכי ארד עמך מצרים ואנכי אעלך גם עלה, מה ת"ל גם עלה אמר אותך אני מעלה ושאר כל השבטים אני מעלה שכל שבט ושבט העלה עצמות ראש שבטו עמו ע"כ.

פ ס ק א י"א.

עשר תעשר.

(א) **עשר** תעשר, (דברים י"ד כ"ב), (ב) נבהל להון איש רע עין, (משלי כ"ח כ"ב) ר' חנינא פתר קרא בעפרון, דא"ר חנינא כל שקלים האמורים בתורה

הערות ותקונים.

(א) עשר תעשר, תנן במגילה ל' ע"ב במשנה, בעצרת שבעה שבועות, היינו כל הבכור, אך כשחל בשבת קורין עשר תעשר, וכן בפסיקתא רבתי פכ"ה פסקא עשר תעשר סיים „ממה שקראו בענין עשר תעשר" והעיר שם הגאון מהרז"ו ז"ל, וז"ל ר"ל ביום שני של שבועות כשחל בשבת, קורין עשר תעשר ואע"ג דגם בפסח קורין עשר תעשר, קבע הדרש של פרשה זו כאן בשבועות, לפי שהענין מסיים בענין נתינת התורה כו' עכ"ל. הנה מ"ש הגאון מהרז"ו, ביום שני של שבועות כשחל בשבת, כוונתו מפני שיום ראשון של שבועות לא יחול לעולם בשבת, לפי הכלל לא בד"ו פסח, אולם בא"י שנסדרה שם הפסיקתא דילן אין עושין שם יו"ט רק יום אחד, אבל יתכן שבזמן שהיו מקדשין עפ"י הראיה לא היו משגיחין בהך כללא לא בד"ו פסח כמ"ש רש"י פסחים נ"ח ע"ב ד"ה כחל להיות בשני בשבת ע"ש וא"כ איפוא יכול יום ראשון של שבועות לחול ביום השבת. (ב) נבהל להון, כל מאמר הפסקא הלזה עד סופו, העתיק התנחומא פ' ראה פ' עשר תעשר, ככתבו וכלשונו לא נפקד דבר, ובמדרש שה"ר פל"ח העתיק מאמר גדול ממנו, אך בחלוף הסדר, גם נשנה התחלת המאמר הזה, בב"ר פנ"ח, ודברי ר' חנינא כל שקלים שבתורה, מובא בירושלמי קדושין פ"א ריש ה"ג, ובבבלי בכורות נ' ע"א, וב"מ פ"ז ע"א, ורות רבה פ"ז, ובפסיקתא רבתי פ"א, ובשמ"ר שם בטעות א"ר חמא, צ"ל אמר ר' חנינא, ובכ"י כרמולי ר' יודן פתר קרא

בתורה סלעים, (ג) ובנביאים ליטרין, ובכתובים קינטרין, (ד) א"ר יודה בן פזי חוץ משקלי עפרון דהוו קנטרים, הה"ד בכסף מלא וגו' (בראשית כ"ג ט') וע"י שהכנים עין רעה בממונו של אברהם אבינו חסרו הכתוב וי"ו, הה"ד ארני שמעני ארץ ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה הוא (שם שם ט"ו), אין את בעי למיתן ארבע מאות קינטרין דכסף (ה) מן פחותיה דביתך את יכול יהיב לי, (ו) וע"י שהכנים עין רעה בממונו של אברהם אבינו חסרו הכתוב וי"ו, הה"ד וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרן (בראשית כ"ג ט"ז) עפרון תניינא חסר:

(ז) ר' אמי פתר קרא בשואל, שהיה עינו צרה לשכור שתי פרות, ושכר אחת (ח) ושאל אחת, ולא ידע כי חסר יבואנו, שנאמר בעליו אין עמו שלם ישלם (שמות כ"ב י"ג).

ר' יצחק פתר קרא, בזה שהוא מלוה את ישראל ברבית, והיתה עינו צרה להלוותו שלא ברבית, והוא מלוה אותו ברבית, ולא ידע כי חסר יבואנו, דכתיב מרבה הונו בנשך ובתרבית לחונן דלים יקבצנו (משלי כ"ח ח'), ואיזה הוא חונן דלים זה עשו הרשע, ועשו הרשע תונן דלים, (ט) עושק דלים הוא, כגון (י) אילין אפוטרופיא דנפקין לקרייתא (יא) ועלון למדינתא, ובזזין לאריסיה, ואמרין בנשון

מסכניא

הערות ותקונים.

קרא בעפרון דא"ר תנינא, ובכ"י אקספארד הנוסחא כמו לפנינו. (ג) בנביאים ליטרין ובכתובים קינטרין. שתי המלות האלה שמות משקלים הן יוני ורומי. הראשונה היא λίτρα (עיין מוספי ערך לטר), והשנית היא כמו קינטנרין, centenarius (צענטנער) ועניינה מאה ליטרין. (ד) א"ר יודה בן פזי כו'. הה"ד בכסף מלא, כ"ה בירושלמי קדושין שם. אבל בבבלי שם בלי שם האומר, והגירס' שם דכתיב ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר, ובפסיקתא רבתי פ"א הנוסחא, ר' אבא בן יודן בש"ר יהודה ב"ר סימון, ובב"ר פנ"ח הנוסחא משונה קצת ובהרחבת דברים, אר"ח כל שקלים כו'. ר' יודן אמר חק משקלי עפרון שהיו קנטרין, הה"ד נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו. שחסרתו התורה וי"ו, וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרן. עפרן כתיב. חסר וי"ו ע"כ, ובערוך ערך עפרן הביא דברי הפסיקתא. ובילקוט משלי רמז תתקס"ג מובא המאמר הזה בשם התנחומא. (ה) מן פחותיה דביתך. ר"ל מן הפחות הנמצא בביתך, בתנחומא ראה שם מן סחורה דביתך, ובכ"י אקספארד מזוותיה דביתך, ר"ל מה שנמצא בזוית הבית. ובכ"י כרמולי מן סעודתא דביתך, אין ספק שצ"ל שם סעותיה, כמו שהביא הערוך ערך סעית", בפסקא דעשר תעשר אינעית מייתון לי קינטירי דכסף, מן סעותי' דביתך את יכיל יהב לי, פ"א תרותיה פי' זבל, וע"ז כתב המוסיף כמו סחותיה, עיין סח ב' עכ"ל. ובערך סח הביא הערוך שם דברי התרגום על ולאומם כגללים, ובגלאתהון כסיחתא. וכתב שם המוספי פי' בלי"י נואה עכ"ל, ונעלם ממנו שלשון הכתוב הוא, ותהי נבלתם כסוחה, ובן ספי ומאוס. (ו) וע"י שהכנים כו', כ"ה בכ"י אקספארד ובתנחומא, אבל בכ"י כרמולי חסר מכאן עד ר' אמי פתר. והדין עמו במקצת, כי באמת אך למותר הוא, באשר כבר נשנה למעלה. (ז) ר' אמי, בתנחומא שם ר' אמר פתח קרא, נ"ל ר' אמי פתר קרא. (ח) ושאל אחת, ר"ל והשאולה מתה וחייב באונסין גם בעליו אין עמו, ואם היה שוכרה היה פטור, ומפורש במדרש שמ"ר פל"ג, וע"י שלא שכר אלא אחת אם מתה או נשברה הוא משלם, אם שכר ומתה אמרה תורה אם שכיר הוא בא בשכרו, הוי נבהל להון איש רע עין, שהיתה עינו רעה לשכור, מתוך כך ולא ידע כי חסר יבואנו, הוא שכתב בעליו אין עמו שלם ישלם ע"כ. (ט) עושק דלים הוא, בכ"י כרמולי נוסף אם עושק רש תר' (קהלת ה' ז') זה עשו. (י) אילין אפוטרופיא, מובא בערוך ערך אפוטרופים בשם פסקא דעשר תעשר, והמלה היא יונית ἐπίτροπος פי' ממונה ופקיד (פערוואלטער). (יא) ועלון למדינתא ובזזין לאריסיה. הלשון מסורס הוא וכצ"ל ובזזין לאריסיה, ועלון למדינתא. כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי ותנחומא, ובזה הרעיון מסודר היטב, שהולכים לכפרים (עיין ערוך ערך קריה) וחומסים ונחלים, ובשובם העירה, אומרים הביאו לנו עניים ונכלכל אותם, ובשמ"ר פל"א, נעתק המאמר הזה ללה"ק, וז"ל כגון הגמונים ודוכסים ואפרכין שהם יוצאים לעיירות, (העתיק מלת קריתא, עיירות מן קריה בשפת עברי, אולם בלשון

ח"ל

מסכניא דבעינן למעבד עמהון מצו' מתלא אמר (יב) גיירי (יג) בחיזורין ומפלגין לבישי': (יד) ר' לוי פתר קרא, בזה שאינו מוציא מעשרותיו כראוי, (טו) דא"ר לוי מעשה באדם אחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי, והיה לו שדה אחת, והיתה עושה אלף מרות, והיה מוציא ממנה מאה מרות למעשר, וממנה היה ניזון כל ימיו, ומתפרנס כל ביתו בשעת מיתתו קרא לבנו ואמר לו, בני תן דעתך בשדה זו, כך וכך מדות היא עושה, כך וכך הייתי מוציא למעשר, והייתי מוציא ממנה מזונותי כל ימי, וממנה הייתי מתפרנס כל ימי, בשנה ראשונה זרע אותה הבן. ועשתה אלף מרות, והוציא ממנה מאה מרות למעשר, בשנייה נכנס בו עין צרה, והיה פותת עשרה והיא פחתה מאה, וכן בשנה שלישית רביעית וחמישית, עד שעמדה על מעשרותיה, וכיון שראו קרוביו כן, לבשו לבנים, ונתעטפו לבנים, ונכנסו אצלו, אמר להם מה באתם לשמות על אותו האיש (טז) שנדווה, א"ל חס ושלום לא באנו אלא לשמות עמך, לשעבר היית בעל הבית, והקב"ה כהן, ועכשיו נעשית כהן, והקב"ה בעל הבית, (יז) א"ר לוי מיפחית לה שנה מן שנה עילוי עידנא, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואמר להם. עשר תעשר:

(יח) בטח בה' ועשה טוב שכן ארץ ורעה אמונה (תהלים ל"ז ג') (יט) להגריניםוס שיצא

הערות ותקונים.

הנ"ל הוראתה כפר), ונתלין ונתזין, וכשהם חוזרין אומרים הביאו לנו עניים ונפרנסם ע"כ, ועיין דרשה כעין זה, בגמרא ב"מ דף ע' ע"ב, מה לחונן דלים יקבצנו, אמר רב כגון שבור מלכא ע"ש. (יב) גיירי בחיזורין ומפלגין לבישיה, כ"ה בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי בטעות גייכא, ובתנחומא מתלין אמר בחזרין ומפלגיה בחולין, ס"א מתלא אמר גייסי בחזרין ומפלגא לבישיא שגגה היא, בנוסחא הראשונה חסרה המלה גייפא, גם צ"ל לחולים תחת בחולין, ובנוסחת ס"א. צ"ל גיירי במקום גייסי. ומובא בערוך ערך גייף, וז"ל ברש וי"ר פ' אלא כך נחת, (פ"ג) וברש פסקא דעשר תעשר מתלא אמר גייפא בחזורין ומפלגא לבישייא. ס"א גירא, תרגום הנואף והנואפת גייפא וגייפתא, פי' נואפת בשכר תפוחים ומחלקתם לחולים עכ"ל, ובערך גר ד', הביא נוסחת ס"א גירא בחזורין ומפלגא לבישייא, ס"א גופא, נואף אשה תרגו' מאן דגייר אתתא, עכ"ל. ובמדרש שמ"ר שם הביא המשל בלה"ק מנאפת בתפוחים וחולקת לחולין, ויש להעיר שהרמ"ל בערך גייף הפריד בטעות את הערך לשנים. ונעלם ממנו שהפי' אשר הביא הערוך אחר לשון התרגום, מוסב אל המאמר אשר בראש הערך. (יג) בחיזורין, פי' תפוחים, ועיין ב"ר פנ"ג תפוחי זהב תר' עקילס חיזורין דדהב, וראה מה שכתבתי בפסקא שור או כשב הערה כ"ט. (יד) ר' לוי, מובא בילקוט תורה רמז תתנ"ב בשם הפסיקתא, וראשית המאמר בילקוט שם „מה כתיב למעלה" הוא מפסקא הזאת להלן, והציון פסיקתא מוסב על כל הרמז, גם על רמז תתנ"ג שאחריו, גם מובא בילקוט משלי רמז תתקס"ב ד"ה נבהל להון, ולמאמר הפסיקתא כוון רש"י בפי' משלי כ"ח כ"ב, נבהל להון ממהר להרבות הון וגוזל תרומותיו ומעשרותיו, כי חסר יבואנו, חסרון יבא לו שהמארה משתלחת במעשי ידיו עכ"ל. (טו) דאמר ר' לוי, עיין תוס' תענית ט' ע"א ד"ה עשר שהביאו מאמר אגדה דומה למאמר הפסיקתא, ובתנחומא ובילקוט נשמט המלות דא"ר לוי מעשה באדם אחד שהיה מוציא מעשרותיו כראוי, כי השמיט המעתיק מן כראוי א', עד כראוי ב', ויש לתקן שם. (טז) שנדווה, פי' שלבו עליו דוי בצער ועגמת נפש, מלשון על זה היה דוה לבנו (איכה ה' י"ז), אבל בכ"י אקספארד וכרמולי. ובתנחומא וילקוט שם, הגי' שנדוהו, והוא מלשון ומתבל ינדוהו (איוב י"ח י"ח) ור"ל שהענישו אותו מן השמים, (יז) א"ר לוי מיפחת, בכ"י כרמולי ובשמות רבה שם, ובילקוט משלי שם, בשלשה אלה יחד, חסר מאמר ר' לוי זה ואיננו, ובכ"י אקספארד ותנחומא נפרדה מלת מיפחת, ונעשתה לשתים מי פחית, ובילקוט תורה שם אר"ל איפחית לה שנה מן שנה, שנה עליו עידנה, וגרסה בגדו פי' שנה עליו הזמן, וכוונת דברי ר"ל אלה, בעבור שפיחת שנה בשנה מן המעשר, לכך שינה עליו הזמן ובגד בו והיה הולך וחסר, וכן גם בפסיקתא לפנינו יש לתקן ולהוסיף שנה מן שנה, [שינה] עילוי עידנא. (יח) בטח בה', פה חסר, וכצ"ל בטח בה' ועשה טוב ר' חגי בש"ר יצחק הוה מסרס קרא עשה טוב בטח בה', כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי ובתנחומא ובילקוט תורה, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ט בשם הפסיקתא. (יט) להגרונימוס, בכ"י אקספארד להגדל

שיצא לשער המדות, וראה אותו אחד והתחיל מטמן לפניו, א"ל מה לך מטמן, שער מרותיך ואל תתירא, כך בטח בה' ועשה טוב ורעה אמונה (כ) עשה שכונה של ארץ, הוי זורע, הוי נוטע, ורעה אמונה, רעה אמונתן של אבות, (כא) דכתיב עיני בנאמני ארץ (שם ק"א ו'):

ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי. (כב) בזכות שני דברים ישראל מתחטאים לפני המקום, בזכות שבת, ובזכות מעשרות, בזכות שבת, דכתיב אם תשיב משבת רגליך וגו' (ישעיה נ"ח י"ג), מה כתיב בתריה, אז תתענג על ה' וגו' (שם שם י"ד), ובזכות מעשרות, דכתיב ושמחת בכל הטוב (דברים כ"ו י"א), (כג) ואין טוב אלא

הערות ותקונים.

לאגדל ניימוס, נשתבשה המלה ונפרדה לשתים, ומן ר' נעשה ד' ומן ו' אות ל'. ובכ"י כרמולי להדריניטוש והוא טעות דמוכח, ובילקוט תורה שם לאגרוניימוס, ובילקוט תהלים שם לאגרדמין, ובתנחומא ראה שם נאמר במקומה „בעל השוק" ובערוך ערך אגרדמין כתב וז"ל אגרדמין שילא לשער המדות, בפסיקתא דעשר תעשר, פי' שוטר הממונה לתקן המדות איפה והין וכיוצא בהן, ולתת בהן חותם במטבע, ולצוות שלא יהא אדם רשאי למכור אלא בהם וכו' ע"ש. ובאמת הנוסחא שלפנינו בפסיקתא היא הנכונה כי המלה הזאת היא יונית ורומית ἀγορανομος agoranomus ופי' שר השוק, (מארקטינייסטער) הוא המשגיח על המשקלות ולבל יתייקר השער מכל אוכל ומשקה, וכן בוי"ר פ"א משל למלך שנכנס למדינה עם מי מדבר תחלה לא עם אגרוניימון (יותר טוב להגיה אגרוניימוס) של מדינה, למה שהוא עוסק בחייה של מדינה ע"כ, ובילקוט ריש ויקרא רמז תכ"ז אגרטמון בטעות, ונתחברו אותיות נו' ונעשתה מהן ט', ונכתב שם בצדו פי' שוטר ממונה על המדות, וכן בגמרא ב"ב פ"ט ע"א מעמידין אגרדמין למדות ואין מעמידין אגרדמין לשערים, פי' הרשב"ם ממונה להלקות ולענוש מעוותי המדות ע"כ, יש לתקן אגרניימון. גם בגמרא ע"ז כ"ח ע"א, דאגרדמים נכרי שקדח במניקת, פירש"י אדם הממונה לשמור המדות במצות המלך שלא ישקרו בהן וכו'. אגרדמים גרסינן בת"ס, (רצונו לדחות גירסת הערוך שגורס בערך אגרדמין בסמ"ך) בת"כ [פ' קדושים פ"ח ה"ח] אמרו איפה צדק והין צדק יהיה לך מנה לך אגרדמים על ככה עכ"ל. וכן בספרי סוף פ' תצא מנה אגרדמים על המדות צריך להגיה אגרניימון. ונאמר לנכון בירושלמי (ע"ז פ"ד ה"ח) אגרנמים שטעם מן הכוס ויש להעיר בירושלמי (ב"ב פ"ה ה"א) מאזני צדק יהיה לך מנה לך הגנרמים על כך, ריש גלותא מניי' אגנרמוס וכו', שאל רב קרנא גביה, א"ל אגנרמוס שאמרו למדות ולא לשערין ע"כ נכתבה המלה שלש פעמים במאמר הזה בהפוך האותיות, וצריך לתקן **אגרנמוס**. (כ) עשה שכונה של ארץ, כ"ה בילקוט שם, ועיין תנחומא ראה שם. (כא) דכתיב כו' בילקוט תהלים מסיים, דכתיב ויתן לו מעשר מכל. (כב) בזכות שני דברים ישראל מתחטאים, כ"ה בכ"י אקספארד ותנחומא ראה, ובילקוט ראה תתנ"ב, גם בילקוט תצא רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא. גם מובא במנורת המאור ריש סימן קנ"ב בשם הפסיקתא, אך במנורת המאור הנירם' בטעות מתחננין, במקום מתחטאין, ומובא לנכון בערוך ערך חטא בשם הפסיקתא, וגורס מתחטין ופי' עינוג, ע"ש. בהערת הרמ"ל, אולם בכ"י כרמולי גירסא אחרת בזכות שלשה דברים ישראל מתחטטים (פי' ג"כ עינוג עיין ערוך שם) בזכות שבת, ותורה ומעשרות, שבת דכתיב אם תשיב משבת רגליך, וכתיב בתריה אז תתענג על ה', בזכות התורה דכתיב ושמחת בכל הטוב, ואין טוב אלא תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם, בזכות מעשרות דכתיב כבד ה' מהונך, וימלאו אסמיך שבע, ע"כ. ועתה ראיתי בשבולי הלקט כ"י (אצל הרב החכם הגדול מהר"ם מינץ ז"ל) ערוגה השנית סימן פ"ב, וכן בתניא רבתי (תפלת מוסף סימן י"ז) הביאו את הפסיקתא וז"ל, מענגיה לעולם כבוד ינחלו, על שם האגדה דפסיקתא, ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אומר, בזכות שני דברים ישראל מתענגין לפני הקב"ה בזכות שבת ובזכות מעשר, בזכות שבת דכתיב אם תשיב משבת רגליך, וכתיב בתריה אז תתענג על ה', עכ"ל. ומרן ב"י הלכות שבת סימן רפ"ג הביא דברי הפסיקתא בשם שבולי הלקט, ושם בטעות ג' דברים, וצ"ל ב' דברים כמו שהוא בשבולי הלקט. (כג) ואין טוב אלא תורה, וכ"ה בתנחומא ראה, ולזה אין מובן כלל, וצ"ל ד"א ושמחת בכל הטוב, אין טוב אלא תורה, וכ"ה בילקוט ובכ"י אקספארד ועיין נוסחת כ"י

אלא תורה, דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד׳ ב׳), לפיכך משה מזהיר את ישראל, עשר תעשר:

(כד) **כבד** את ה׳ מהונך ומראשית כל תבואתך (שם ג׳ ט׳), (כה) שאם היית נאה, אל תהי פרוץ בערוה, שלא יאמרו הבריות איש פלוני נאה, ואינו גדור מן הערוה, על שם כבד את ה׳ מהונך, (כו) ד״א כבד את ה׳ מהונך, (כז) שאם היה קולך ערב, פרוס על שמע, ועבור לפני התיבה, (כח) חייא בר אדא בר אחתיה דבר קפרא, היה קולו ערב, והיה בר קפרא אומר לו, בני פרוס על שמע, ועבור לפני התיבה, ע״ש כבד את ה׳ מהונך, ממה שחננך, ד״א כבד את ה׳ מהונך, (כט) עבוד בהונך, עד דלא תעביד בלא הונך, מעשה באחד שהיה כונס יין ושמן, ולא היה מוציא מעשרותיו כראוי, מה עשה לו הקב״ה הכנים בו רוח (ל) תזזית, ונטל את המקל והתחיל משבר בחביות, גער בו בן ביתו, מה עשה לו נטל את המקל פצעו על ראשו, א״ל (לא) תחות מסייעא יתי את גער בי

הערות ותקונים.

כ״י כרמולי לעיל הערה כ״ב. (כד) כבד את ה׳, כל המאמר ישנו בתנחומא ראה, ומובא בילקוט ראה רמז תתנ״ב, גם בילקוט משלי רמז תתקל״ב בשם הפסיקתא. (כה) שאם היית נאה, דרש מהונך לשון נוי, וכן תראה בפסיקתא רבתי (פסקא כ״ה) ד״א מהונך שאם היית בעל נוי שלא תטעה אחר הזנות, אלא כבד יוצרך, וירא ממנו וקלסהו בנוי שנתן לך ע״כ. (כו) ד״א כבד, שאם היה קולך ערב, כו׳. דרש מהונך ממה שחננך כמו שסיים, ועיין תוס׳ קדושין ל״א ע״א ד״ה כבד, שכתבו בירושלמי דורש מהונך כמו מחונך פי׳ ממה שחננך ע״ש, וכוונתם לירושלמי פאה פ״א ה״א, ונשנה ג״כ בפסיקתא רבתי פכ״ג פרשתא רביעיתא דעשרת הדברות, וראיתי במאור עינים ח״ג פרק מ״ה (ד׳ ברלין דף קנ״ז ע״ב) כתב ת״ל ובפסיקתא דמשלי על מי שקולו ערב, כבד ה׳ מהונך ממה שחננך עכ״ל, טעה במ״כ וחשב שנמצא פסיקתא על משלי, באשר ראה כי מובא בילקוט משלי רמז תתקל״ב בשם הפסיקתא. (כז) שאם היה קולך ערב פרוס על שמע, בפסיקתא רבתי פכ״ה, הנוסחא ד״א כבד את ה׳ מהונך, בקולך שאם היה קולך נאה והיית יושב בבית הכנסת עמוד וכבד ה׳ בקולך וכו׳, ומובא בילקוט מלכים רמז רכ״א בשם הפסיקתא רבתי, וכן מצאתי בשבולי הלקט כ״י ערוגה הראשונה סימן י׳, ונדפס סוף סימן ד׳, ובתניא רבתי סימן ג׳, הביאו את מאמר הפסיקתא רבתי, וז״ל בפסיקתא רבתי דעשר תעשר כבד ה׳ מהונך קרי ביה מחינך, שאם היה קולך ערב, והיית יושב בבית הכנסת עמוד וכבד את ה׳ בקולך, חייא בן אחותו כו׳ ע״כ, ועיין רש״י משלי ג׳ ט׳, שכתב מהונך מכל מה שחננך, אפי׳ מקול אל תקרי מהונך אלא מגרונך, כוון למאמר הפסיקתא. והמלות אל תקרי ברש״י היא הוספה מאיזה סופר מאוחר, לכן היו מוסגרים במסגרת, או צ״ל אל תקרי מהונך אלא, מחינך. (כח) חייא בר אדא, בכ״י כרמולי חייא בר אבא, ובילקוט ראה רמז תתנ״ב הגי׳ כמו שהוא לפנינו פה, ובפסיקתא רבתי חייא בן אחותו של רבי אליעזר הקפר, ובתנחומא ראה, ובילקוט משלי רמז תתקל״ב, חסר כל המאמר הזה, עד ועבור לפני התיבה, וזה הוא משגגת המעתיק, שקפץ בחפזו מן ועבור לפני התיבה הראשון, עד ועבור לפני התיבה השני, ועיין בסדר הדורות ערך ר׳ חייא בר אבא, והתימ׳ שהביא זה בשם היוחסין, ונעלם ממנו כי מקור המאמר הוא בפסיקתא, וע״ש ובאות פ׳ ערך בר פדא, כי רצה לגרוס בר פדא בן אחותו של בר קפרא, ועיין תוס׳ תמורה דף י׳ ע״ב ד״ה אתמר, ועתה מצאתי בתשובת הגאונים שערי תשובה סימן קע״ח, ושם מובא עשרה מילי דחסידותא דהוה נהיג בהו רב, ואחת מהן שהיה קולו ערב והיה רגיל לירד לפני התיבה ולהיות מתורגמן לרבו, ולכל מי שצריך ולקיים מה שנאמר כבד ה׳ מהונך, ונהג ר׳ חייא בר אדא אחריו, דקאמרינן רב חייא בר אדא בר אחתיה דבר קפרא הוה והיה קולו ערב כשפורס על שמע וכו׳ עכ״ל, וכוונו למאמר הפסיקתא שלפנינו. (כט) עבוד בהונך כו׳, פי׳ עשה בעושר שלך טרם שלא תוכל לעשות ע״י ריש ועוני, ובתנחומא נשמט המאמר ממקומו, וצריך להפך סדר המאמרים, ואחר ד״א אם היה קולך ערב צ״ל ד״א כבד את ה׳ מהונך עביד בהונך כו׳. (ל) תזזית, כ״ה בערוך ערך תזז, ובתנחומא תזזית בקי״ת והוא טעות, עיין מ״ש לעיל פסקא פרה הערה קנ״ב. (לא) תחות מסייע, כ״ה בכ״י

בי, א"ל תן לי המקל ואני משבר אף הוא נתן לו את המקל, והוה הוא מתבר חדא חדא, והוא מתבר תרתי תרתי, מי גרם לו ע"י שלא היה מוציא מעשרותיו כראוי. (לב) מעשה בארם אחד שנתן מעשרותיו כראוי, והיתה לו שדה אחת, ונתן לו הקב"ה בלבו, שיעשה אותה חציה זרע וחציה בית מקוה מים, ובאת שנת בצורת, והיו מבריזין ואומרים סאה דחטין בסלע, וסאה דמים בתלת סלעין, ואומר מאן בעי סאה דמיא דהיא עבדה תלת סאין דחטין, מי גרם לו זאת ע"י שהוציא מעשרותיו כראוי, לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

(לג) **לא** תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים (משלי ל"א כ"א) (לד) חזקיה אמר, (לה) משפט רשעים בגהינם שנים עשר חדש, ששה חדשים בחמה, וששה חדשים בצינה, (לו) בתחלה הקב"ה תכך והוא מכניסם בגהינם, והן אומרים זו היא גהינם של הקב"ה, ואח"כ הוא מוציאן לשלג, והן אומרים זו היא צינה של הקב"ה, (לז) בתחלה הן אומרים ווה, ולבסוף הן אומרים ווי, הוא שדוד אמר, ויעלני מבור שאון מטיט היון (תהלים מ' ב') מאי מטיט היון (לח) ממקום שאומר ווה ווי, והיכן הן משלימין את נפשותיהן, יהודה ב"ר אומר בשלג, הה"ד בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון (שם ס"ח ט"ו), השלג היא (לט) צלמונה שלהם, יכול

הערות ותקונים.

בכ"י אקספארד, ובילקוט ראה ומשלי שם, ובכ"י כרמולי תחת דמסייעא לי את מחית לי, ובתנחומא הגי' הרוח מסייע יתי ואת נער בי, נעשה מן תחות אלת הרוח. (לב) מעשה באדם אחד, בכ"י אקספארד ובכ"י כרמולי ובתנחומא, הנוס' דאמר ר' לוי מעשה באחד. (לג) לא תירא, כל המאמר הזה עד והארץ חנפה, ישנו במדרש משלי פל"א, והתחלת המאמר מצאתי בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ג. (לד) חזקיה אמר, בירושלמי שם, יהודה בי רבי חזקיה, ורבי אמרין. (לה) משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש, עדיות פ"ב מ"י, וסיים שם שנאמר והיה מדי חדש בחדשו וע"ש בפי' הראב"ד. (לו) בתחלה הקב"ה תכך כו', נ"ל כמו שהוא בכ"י אקספארד, בתחלה הקב"ה מכנים בהם חיכך, והוא מכניסם בגיהנם בחמה, והן אומרים כו'. ובכ"י כרמולי בתחלה הקב"ה מכנים בהם חמה, בטעות. ובירושלמי שם הגי' בתחילה הוא מכנים בהן חכך, ואח"כ הוא מכניסן לאור, ובתנחומא ראה ומדרש משלי שם בתחלה הקב"ה מכניסן בחמה, והן אומרים ההיא גיהנם של הקב"ה, ואח"כ מוציאן לשלג והן אומרים זו היא צנתו של הקב"ה, ובילקוט ראה רמז תתנ"ב בתחלה מכניסם בגיהנם והן אומרים זו היא צינה של הקב"ה, דלג המעתיק מן והם אומרים הראשון, עד והן אומרים השני. ועל אודות מלת חכך שלפנינו בפסיקתא, ובירושלמי סנהדרין שם אשר אין לה שחר, ראיתי ביפה מראה (סנהדרין שם פי"א סימן כ"ז) שכתב חכך פי' חכה שלא יטיחו דברים כלפי מעלה, וכן כתב הרב בעל קרבן עדה, אולם זה דחוק, ואולי נ"ל אככית, שפי' ביוני ἐχχαίω חום, והכונה לאולי הקדחת שהקב"ה מכנים בהם. (לג) בתחלה הם אומרים ווה. ולבסוף הן אומרים ווי, בכ"י אקספארד ובתנהומא ראה בטעות, בתחלה הן אומרים הוה ולבסוף הן אומרים ווי. וגם בכ"י כרמולי בטעות, בתחלה הם אומרים זה, ולבסוף הם אומרים זה, הוי אומר וי", וצריך לתקן שם כאשר הוא לפנינו פה. ובירושלמי סנהדרין פ"י ה"ג, נ"כ הלשון משובש, הוא מכניסן לאור והן אומרים הוי הוי, ואח"כ הוא מכניסן לשלג והן אומרים ווי ווי, ופי' הרב בעל יפה מראה הוי לשון צער ואנחה ואמנם ווי הוא לשון קינה, ולהיות צער השלג יותר מצער האש, לכן אמר דבאש אומר הוי, ובשלג ווי וכו' וברוך היודע האמת עכ"ל, ונעלם ממנו דברי הערוך שכתב בערך וה ת"ל במגילת איכה היו בריה לראש, עמד וגרף את האוגרות שמע ריב"ז אמר ווי א"ל למה אמרת ווי? א"ל וה אמרית בין ווי לוה כמלט ר' יוחנן, פי' ווי [*vai*] לשון צער. וה [vah] לשון שמחה, בפסיקתא דעשר תעשר, ויעלני מבור שאון מטיט היון ממקום שהן אומרים ווי וה, כשהן משליכין אותן באש הן אומרים ווי וכשהן משליכין אותן לשלג הן אומרים וה עכ"ל, ולפי גירסת הערוך, נ"ל בפסיקתא להיפך בתחלה הן אומרים ווי, ולבסוף הן אומרים וה. (לח) ממקום שאומר ווה ווי, בכ"י כרמולי ממקום שאומר והוי, נ"ל וה וי, אך נתחברו שתיהן מטעות הכותב, ובתנחומא ממקום שאומר ווי ווי, ויש לתקן שם כמו שהוא בפסיקתא. (לט) צלמונה שלהם, כ"ה במדרש משלי שם. אבל בתנחומא

יכול אף ישראל כן, ת"ל כי כל ביתה (מ) לבוש שנים (משלי שם), מילה ופריעה, ציצית ותפילין, העניק תעניק, נתון תתן, פתוח תפתח, עשר תעשר, לפיכך משה מוהיר את ישראל עשר תעשר:

(מא) **והארץ** חנפה תחת יושביה כי עברו תורות חלפו חוק וגו' (ישעיה כ"ד ה'), א"ר יצחק את (מב) סביר מתנפא לה, והיא מחנפה לך, מראה לך קמה, ואינה מראה לך גדיש, (מג) מראה לך גדיש, ואינה מראה לך גורן, מראה לך גורן, ואינה מראה לך ערימה, למה כי עברו תורות, תורה שבכתב ותורה שבע"פ, חלפו חוק, (מד) חלפו חוקן של מעשרות, הפרו ברית עולם (שם), (מה) הפרו בריתן של אבות, לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

(מו) **שמע** בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמך (משלי ו' כ'), (מז) א"ר הונא אבות הראשונים הפרישו תרומות ומעשרות (מח) אברהם הפריש תרומה גדולה, הרימותי ידי אל ה' (בראשית י"ד כ"ב) ואין הרמה אלא תרומה, כמד"א והרמותם ממנו תרומת ה' (במדבר י"ח כ"ו), יצחק הפריש מעשר שני, ויזרע יצחק בארץ ההוא וימצא בשנה ההוא מאה שערים (בראשית כ"ו י"ב), א"ר אבא בר כהנא, והלא (מט) אין הברכה שורה, לא על המדוד, ולא על השקול, ולא על המנוי, ולמה מדדן, בשביל לעשרן, הה"ד ויברכהו ה' (שם שם), יעקב הפריש מעשר ראשון, הה"ד וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (שם כ"ח כ"ב):

(נ) **כותי** אחד בא ושאל את ר' מאיר, וא"ל לית אתון אמרין דיעקב אבוכון קשוט הוא, א"ל אין, דכתיב תתן אמת ליעקב (מיכה ז' כ'), א"ל הפריש שבטו של לוי אחד מעשרה לשבטים, לא היה להפריש לו עוד משנים, א"ל (נא) אתה אומר דאינון י"ד אפרים ומנשה כראובן ושמעון, א"ל (נב) והא טבאית, והא לית את מסייע, אוספת קמח אוספת מיא, א"ל אין את מודה לי שהן ארבע אימהות, יצא מהם ארבע בכורות, ואין הבכור מתעשר, למה שהוא קודש, ואין קודש מוציא קודש, א"ל טיבוי לאומתך (נג) דאת בה בגווה, והוא שדוד

הערות ותקונים.

בתנחומא הגי' נלמות שלהם, ועיין ערוך ערך נלמות, מה שהביא בשם הילמדנו. (מ) לבוש שנים כו', בכ"י כרמולי, לבוש שנים לבוש של ב', ובתנחומא לבוש שנים, שנים, והכונה שדורש שָׁנִים כמו שְׁנַיִם. (מא) והארץ חנפה, עיין פסיקתא רבתי פכ"ה (סימן ג'), דרש ר' תנחומא באופן אחר על המקרא הזה. (מב) סבר מחנפה, בתנחומא ראה שם בטעות כבר מתנפא. (מג) מראה לך גדיש כו', כ"ה גם בילקוט ראה שם, ובתנחומא הלשון משובש ויש לתקן שם כאשר לפנינו פה. (מד) חלפו חוקן של מעשריות, וכ"ה בכ"י אקספארד אבל בכ"י כרמולי שחלפו חוקן של מלכיות. (מה) הפרו בריתן של אבות, ר"ל שהאבות כולם נתנו מעשר, כמו שמבואר בפסיקתא להלן. (מו) שמע בני, נ"ל נגור בני, ובילקוט פ' לך סוף רמז ע"ד, הביא בשם הפסיקתא, ומתחיל שמע בני מוסר אביך, וגם זה נכון כי הוא המקרא במשלי א' ח'. (מז) א"ר הונא, אבות הראשונים כו', מובא במנורת המאור סימן קנ"ב בשם הפסיקתא. (מח) אברהם הפריש תרומה גדולה, בפסיקתא רבתי פכ"ה (סימן ג') אברהם הפריש מעשר ראשון, ויתן לו מעשר מכל, יצחק הפריש תרומה גדולה ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים, אמר רבי כל מקום שיש ברכה אין שיעור, והוא אומר מאה שערים ויברכהו, אלא מכאן שהיה מודד כדי להפריש תרומה ומעשר שני, [יעקב] מנין, א"ר הונא אמר רבי אחא וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך ע"כ. (מט) אין הברכה שורה כו', ב"ר פס"ד, ובבבלי תענית ח' ע"ב, ב"מ מ"ב ע"א, ובגמרא שם סיים אלא בדבר הסמוי מן העין. (נ) כותי אחד, נשנה בב"ר פ"ע, ושם הגי' ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר כותי אחד וכו', ושם תמצא בשנוי לשון קצת. (נא) אתה אומר דאינון י"ד, נ"ל אתה אומר דאינון י"ב ואנא אומר דאינון י"ד, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי, ובתנחומא, ובב"ר שם. (נב) והא טבאת כו', פי' הכותי אמר לו לדבריך טוב יותר כי בעצמך הבאת ראיה לדברי ואם הוספת קמח הוספת גם מים, ואם יש י"ד היה לו להפריש מן ד'. (נג) דאת בה בגווה, פה חסר וכצ"ל, לכך כתיב ואל תטוש תורת אמך, אומתך הוא שדוד אומר וכו'. וכן הוא לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי

שדוד אמר לעשות רצונך אלהי חפצתי ותורתך בתוך מעי (תהלים מ׳ ט׳), א״ר אחא בר עולא, וכי יש תורה בתוך מעיים, לא כן כתיב, (נד) אכתבנה על לוח לבם (ירמיה ל״א ל״ב), אלא אמר דוד יבא עלי, אם ירד דבר בתוך מעי, עד שלא עשרתי אותו, הה״ד ועל אוצרות המלך עזמות בן (נה) עזיאל ועל אוצרות בשדה ובערים בכפרים והמגדלות יהונתן בן עזיהו וגו׳ (דה״א כ״ז כ״ה), לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

(נו) **אם** עלי אדמתי תזעק ויחד תלמיה יבכיון (איוב ל״א ל״ח), אמרו לאיוב כלום יש לך בה אלא (נז) ג׳ אמות בשעת מיתתך, ואם אמרת אם עלי אדמתי תזעק, (נח) היא עבידה דידך, ר׳ חייא רבה, ור׳ שמעון בן חלפתא, ר׳ חייא רבה אמר, לאחד שהיה מוכר טלית (נט) באיטלס, ועבר אחד וראה אותה, א״ל שלי היא, א״ל התעטף בה אם מחזקת היא לך, הרי היא שלך, ואם לאו אינה שלך, כך אמר הקב״ה לאיוב, לא אני שכתיב בי, הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (נחמיה כ״ג כ״ד), ואת אומר אם עלי אדמתי תזעק, היא עבידה דידך, ור״ש בן חלפתא אמר, לאחד שהיה מוכר שפחה באיטלס, ועבר אחד וראה אותה ואמר שלי היא, א״ל (ס) נזוף בה, אם נשמעת היא לך, הרי היא שלך, ואם לאו אינה שלך, כך אמר הקב״ה לאיוב לא אני הוא שכתוב בי, המביט לארץ ותרעד (תהלים ק״ד ל״ב), ואת אומר אם עלי אדמתי תזעק, היא עבידה דידך, באותה שעה אמר איוב לפני הקב״ה, רבון העולמים לא כך אמרתי לפניך, אלא (סא) בלשון הזה אמרתי, אם עלי אדמתי תזעק, אם לא הוצאתי מעשרותיה כראוי, ויחד תלמיה יבכיון, אם זרעתי אותה כלאים, אם כחה אכלתי בלי כסף (איוב שם ל״ט), זה מעשר שני, דכתיב ונתת בכסף (דברים י״ד כ״ה), ונפש בעליה הפחתי (איוב שם), זה מעשר עני, אם לא עשיתי כן, תחת חטה יצא חוח, ותחת שעורה באשה (איוב שם מ׳), תני ר׳ אושעיא למדתך תורה דרך ארץ. שדה שהיא (סב) מעלה חוחים, יפה לזורעה חטים, שדה שהיא מעלה באושים, יפה לזורעה שעורים, ומאי טעמא דכתיב תחת חטה יצא חוח ותחת שעורה באשה. תמו דברי איוב (שם), עד עכשיו חוזר איוב ומתנבא כמה נבואות, ואת אומר תמו דברי איוב, אלא אמר איוב אם לא עשיתי כן יתמו דברי, ואל יהי לי פתחון פה לומר לפניך, בערתי הקדש מן הבית (דברים כ״ו י״ג) לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

עשר תעשר, זש״ה לך ה׳ הצדקה ולנו בושת הפנים כיום הזה (דניאל ט׳ י״ז), (סג) א״ר אילעאי

הערות ותקונים.

וכרמולי ובתנחומא ובילקוט ראה שם. (נד) אכתבנה על לוח לבם, צ״ל ועל לבם אכתבנה. (נה) עזיאל, בכ״י כרמולי עזריאל, ובשניהם בטעות וצ״ל עדיאל גם שאר המקרא נעתק בשבוש, וכצ״ל ועל האוצרות בשדה בערים ובכפרים ובמגדלות. (נו) אם עלי אדמתי, גם זה הוא בתנחומא ראה שם, ומובא בילקוט איוב רמז תתקי״ת בשם התנחומא, ובילקוט ראה רמז תתנ״ב בשם הפסיקתא. (נז) ג׳ אמות, כ״ה בכ״י אקספארד וכרמולי ובילקוט ראה שם בשם הפסיקתא. אך בצדו רשום „נ״א ד׳ אמות״ וגם בכ״י אקספארד מובא בין שני חצאי עגולה, נ״א ארבע אמות קרקע. ובתנחומא ראה ובילקוט איוב בשם התנחומא הנוסחא ארבע אמות. (נח) היא עבידה, בכ״י כרמולי ואקספארד ותנחומא, והא עבידה דידך, ובילקוט ראה שם היך עבידה דידך, ובילקוט איוב חסרה מלת עבידה, והכוונה וכי היא עובדא דידך בתמיה. וכי אתה בראת את הארץ. (נט) באיטלס, עיין ערוך ומוסף ערך אטלס, ובערך מלין בנוספות בד רכ״ט וגם העיר הערה נפלאה, כי אטלז ואטלס שתיהן בחסרון הקוף והיא המלה היונית *κατάλυσις*, והדברים שם ראוים לשום לב עליהם. (ס) נזוף, ענינו גערה, ויגער בו אביו, ת״א ונזף ביה אבוהו. (סא) בלשון הזה כו׳. כן פי׳ רש״י את המקרא באיוב שם, וסיים כך ראיתי בפסיקתא בפ׳ עשר תעשר מפירש כן הפסוקים האלו עכ״ל. (סב) מעלה חוחים, בכ״י כרמולי מלאה חוחים, וט״ס הוא. ומאמר ר׳ אושעי׳ הלזה מובא ברש״י איוב שם, אך המעתיק השמיט שם שורה שלימה מן חטים עד שעורים, כי דלג מן לזורעה הראשון עד לזורעה השני. (סג) א״ר אילעאי, כ״ה גם בכ״י כרמולי, ובשניהם צריך לתקן, א״ר יהודה ב״ר אילעאי, כמו שהוא בכ״י אקספארד,

וילקוט

אילעאי, (סד) ע"ז עברה עם ישראל בים, ומ"ט עבר בים צרה (זכריה י' י"א), ואין לשון צרה אלא ע"ז, דכתיב והמסכה צרה כהתכנס (ישעיה כ"ח כ"א), א"ר יודן כתיב ויעלו בית יוסף גם הם בית אל וה' עמם (שופטים א' כ"ב), הולכים לעבוד ע"ז, ואת אמר וה' עמם, וכי יש צדקה גדולה מזו, הוי לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים. א"ר יודה בר סימון, כתיב והמה לקחו את אשר עשה מיכה ואת הכהן אשר היה לו וגו' (שם י"ח כ"ז) אשר עשה מיכה, זה צלמניא. ואת הכהן, זה כומריא, (סה) ויבואו על ליש, על עם שקט ובטח, עובדים ע"ז והיא מצלחא בידיהון, וכי יש צדקה גדולה מזו, הוי לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים, אמר רב שמואל בר נחמני את מוצא, ביום שירד המן לישראל בו ביום עבדו ע"ז, ולא עוד אלא שנטלו ממנו והקריבו לע"ז שלהם, הה"ד ולחמי אשר נתתי לך סולת שמן ודבש האכלתיך ונתתיהו לפניהם לריח נחוח ויהי וגו' (יחזקאל י"ו י"ט) מהו ויהי, כמד"א (סו) ויהי למחר, א"ר אלעזר, חנניה מישאל ועזריה, בכבשן האש אמרו הפסוק הזה, (סז) את מוצא כיון שעלו חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש נתכנסו כל מלכי אומות העולם, הה"ד ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא והדברי מלכא חזין לגבריא וגו' (דניאל ג' כ"ז), והיו כל אומות העולם אומרים להם, הייתם יודעים שיש כח באלהיהם לעשות לכם כל הנסים הללו, וגרמתם לו להחריב את ביתו ולהגלות את בניו, והיו כל או"ה מרקקין לפניהם, עד שעשאו אותן גוש של רוק, והיו חנניה מישאל ועזריה מגביהין את פניהן כלפי מעלה, ואומרים לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים. א"ר יהושע (סח) בר נחמיה לך ה' הצדקה, צידוק הדין הוא, ולנו בושת הפנים שאנו מכעיסין לפניך כמה פעמים ואתה סובלינו. (סט) תני בש"ר נחמיא, בנוהג שבעולם אדם יש לו שדה אחת, (ע) והוא נותנה למחצית לשליש ולרביע, אבל הקב"ה אינו כן, אלא משיב רוחות, ומעלה עננים, ומוריד גשמים, ומפריח טללים, ומגדל צמחים, ומדשן פירות, ולא אמר לנו להפריש לפניו אלא אחד מעשרה, לפיכך משה מזהיר את ישראל עשר תעשר:

(עא) **עשר** תעשר, מה כתיב למעלה מן הענין, לא תאכלו כל נבילה לגר אשר בשעריך וגו' (דברים י"ד כ"א) (עב) א"ר עזריה אמר ר' יונתן, ר' יוחנן ר' יצחק בר מריון, בש"ר יוסי בר חנינא, האוכל פירותיו טבלים, כאוכל נבילות

הערות ותקונים.

ובילקוט שופטים רמז ע"ד, ובתנחומא ראה אר"י בר אלעזר, נ"ל בר אילעאי, ובתנחומא פ' כי תשא פ' ויתן אל משה ככלותו, דורש ר' יוסי דרש קרוב לזה על המקרא הזה, אך נבדל ממנו בסגנון לשונו ומהותו, כי בפ' ראה נעתק מהפסיקתא, אבל בפ' כי תשא, ר' תנחומא הוא נושא הדרש. (סד) ע"ז עברה עם ישראל בים כו', עיין סנהדרין ק"ג ע"ב, ועבר בים צרה, אר"י זה פסלו של מיכה, פירש"י מיכה עשה פסל והביאו עמו כשעברו ישראל הים. (סה) ויבואו על ליש, צריך להוסיף פה „בו פמיאס" כמו שהוא לנכון, בתנחומא פ' ראה, ופ' כי תשא, ובכ"י כרמולי. וכן הביא הערוך ערך פניים ח"ל בילמדנו בכי תשא ויבואהו לישה בו פמיים ועיין בתוספי שם, ועיין תבואות הארץ דף ק"ז ע"ב, ובכ"י אקספארד ויבוא על ליש במים נ"ל בו פמיים. (סו) כמד"א ויהי למחר, כ"ה בכ"י אקספארד, ובתנחומא ראה, ובילקוט שופטים רמז ע"ד, ולא נרשם מקום המקרא הזה, כי באמת איננו בכל כ"ד ספרי קדש, ובכ"י כרמולי הגי' ויהי ממחרת, ובתנחומא פ' כי תשא מהו וירד למחר [נ"ל מהו ויהי] כמד"א והיה כזה יום מחר (ישעיה נ"ו י"ב), ובכ"י אקספארד ובתנחומא ראה נוסף אחר זה ואעפ"כ ומנך לא מנעת וופיהם, (פסוק הוא בנחמיה ט' כ') וכי יש צדקה גדולה מזו, הוי לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים. (סז) את מוצא כו', ואומרים לך ה' הצדקה, עיין סנהדרין צ"ג ע"א. (סח) בר נחמיה, כ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי בן חנניא. (סט) תני בש"ר נחמיה, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אולם בתנחומא ראה בש"ר חייא, ובכ"י כרמולי בש"ר אושעיא. (ע) והוא נותנה, חסר מלת „לאחרים". (עא) עשר תעשר מה כתיב למעלה, מובא בילקוט ראה רמז תתנ"ב בשם הפסיקתא, אך הפך הסדר כי הקדים את המאמר הזה ברא"ש הרמז, והמאמרים האחרים הקודמים לו בפסיקתא, אחרונה ישנו. (עב) א"ר עזריה, בכ"י כרמולי חסר המאמר הזה, והחל במאמר

נבילות וטריפות, מ"מ לא תאכלו כל נבילה, (עג) רבה ור' הונא בש"ר, האוכל פירותיו טבולים (עד) למעשר עני חייב מיתה. א"ר יצחק בג' מקומות כתיב לא תבשל גדי בחלב אמו, אחד לענינו, ואחד לענין תורה, ואחד לענין מעשרות, לענינו מה כתיב ראשית בכורי אדמתך וגו' לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כ"ג י"ט), מה כתיב בתריה הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו' (שם שם כ'), (עה) לענין תורה, מה כתיב ראשית בכורי אדמתך וגו' לא תבשל גדי בחלב אמו (שם ל"ד כ"ו) מה כתיב בתריה, ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה (שם שם כ"ז) א"ל הקב"ה משה עד דסנדלא ברגלך (עו) כבוש כופה, מלא תבשל גדי בחלב אמו, כתב לך את הדברים האלה. לענין מעשרות, מה כתיב, לא תאכלו כל נבילה לגר אשר בשעריך וגו' לא תבשל גדי בחלב אמו (דברים י"ד כ"א) וכתיב בתריה עשר תעשר, (עז) אמר הקב"ה אל תגרמו לי לבשל גדיים עד שהן במעי אמותיהן, ואם אין אתם מוציאין מעשרותיכם כראוי רוח אחד של קדים אני שולח, והוא שורפתן, כד"א ושדפה לפני קמה (מ"ב י"ט כ"ו):

(עח) **עשר** תעשר. עשר בשביל שלא תתחסר, עשר שתתעשר, אמר הקב"ה עשר את שלי ואני מעשר את שלך את כל (שם) (עט) א"ר אבא רמז (פ) לפרגמוטין ולמפרשי ימים, שהן מוציאין אחת מעשרה לעמלי תורה, תבואת זרעך

הערות ותקונים.

במאמר שאחריו וא"ר אבא בר הינא בשם רב, ובכ"י אקספארד ותנחומא ראה הגיר' ר' עזרי' ור' יונתן בר חגי ור' יצחק ברבי מריון, ובילקוט שם חסר שם האומר. (עג) רבה ורב הונא, כשנה בירושלמי קידושין פ"ד ה"ט ושם הגי' א"ר בא רב הונא בשם רב. ובכ"י אקספארד ובכ"י כרמולי, ר' אבא בר הונא בשם רב, ובילקוט בלי שם האומר, ובתנחומא ר' אבין בר רב הונא בשם ר' אבא, גם מובא המאמר הזה במדרש איכה פ' גלתה יהודה ושם הגי' ר' ביבי ורב הונא. (עד) למעשר עני, בכ"י כרמולי ממעשר עני, ובמדרש איכה שם של מעשר עני. ובכ"י אקספארד ובתנחומא ומעשר עני, וט"ס הוא כי הכונה שהם טבל למעשר עני, שלא נפרש מהם מעשר עני, וכן בירושלמי שם נאמר לנכון למעשר עני. (עה) לענין תורה מה כתיב כו', המאמר הזה סתום ואינו מובן, ואולם דברי תורה עניים במקום זה, ועשירים במקום אחר, עיין בפסיקתא רבתי פסקא עשר תעשר ד"א עשר תעשר, בג' מקומות כתיב לא תבשל. הראשון לענין בשר בחלב, והשני למה, אלא כשבא הקב"ה ליתן תורה, התחילו מלאכי השרת כו', מה אנוש כי תזכרנו וגו', תנה הודך על השמים, אמר ר' אחא כו', אמר להם הקב"ה תינוק הנמול בישראל מקיים יותר מכם, יוצא מבית הספר אם היה לו לאכול בשר בחלב איפשר לו לאכול חלב, עד שירחץ ידיו מן הבשר, ואתם כשנגלתם אצל אברהם, הביא לפניכם בשר בחלב כאחת ואכלתם, שנ' ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם. והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, וכיון שסלקם הקב"ה בתשובה הזה, אמר הקב"ה למשה עד שהשעה פנויה כתוב לך את את הדברים האלה לכך כתיב לא תבשל גדי בחלב אמו ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה. ומעתה יצא כאור נוגה צדקת המאמר הזה. מה שסיים עד דסנדלא ברגלך כו' ר"ל עתה הוא שעת הכושר לקבלת התורה כי המלאכים לא מצאו מענה על שאכלו בשר בחלב אצל אברהם, ועיין שו"ט מזמור ח', הלא כשירדתם אצל אברהם אכלתם בשר בחלב כו', באותה שעה אמר הקב"ה למשה, כתב לך את הדברים האלה עד שאין להם מענה ותשובה. (עו) כבוש כופה, בכ"י כרמולי כבוש כובא, והיותר נכון כמו שהוא בילקוט ראה בשם הפסיקתא דרוס כובא, והוא המשל השגור בפי המדרשים ופירושו בעוד שהמנעל ברגליך דריך הקוצים, וכן בב"ר פמ"ד עד דסנדליא ברגלך דרים כובא, ובתנחומא חסר ע"י שגגת המעתיק מן א"ל הקב"ה עד את הדברים האלה שקפץ מן האלה קמא, עד האלה בתרא. (עז) אמר הקב"ה אל תגרמו לי כו', עיין רש"י דברים י"ד כ"ב, וכוון למאמר הפסיקתא שלפנינו. (עח) עשר תעשר, מובא בתנחומא ראה, ובילקוט ראה רמז תתנ"ג, וכן מובא במנורת המאור סימן קנ"ב בשם הפסיקתא. (עט) א"ר אבא, נ"ל א"ר אבא בר כהנא. (פ) לפרגמוטין, בכ"י אקספארד בטעות לפרגמטופטין, ובכ"י כרמולי ובילקוט שם לפרגמטוטין, והוא הנכון, עיין מ"ש בביאור המלה הזאת לעיל בפסקא החודש הערה ל"ד.

ובתנחומא

זרעך היוצא השדה (שם), (פא) אם זכיתם סוף שאתם יוצאין לזרוע בשדה, ואם לאו סוף שהיוצא השדה מתגרה בכם, ואיזה זה עשו הרשע, דכתיב ביה איש יודע ציד איש שדה (בראשית כ״ה כ״ז), ד״א תבואת זרעך היוצא השדה, אם זכית סופך למיפק לחקלך, (פב) וחמי עלמא צריך מטר, ומתפלל ונענה, ואם לאו סוף ששונאי ישראל יוצאין לקבר את בניהם השדה, שנה שנה (דברים י״ד כ״ב), (פג) אין מעשרין משנה לחברתה, דברי ר׳ עקיבא, (פב) ואכלת לפני ה׳ אלהיך וגו׳ מעשר דגנך תירושך (שם שם), אם זכית דגנך, ואם לאו דגני, כד״א ולקחתי דגני בעתו (הושע ב׳ י״א), ואם זכיתם תירושך, ואם לאו תירושי, כד״א ותירושי במועדו (הושע שם), ארשב״ל אמר הקב״ה אני אמרתי שתהיו מוציאין מעשרותיכם (פה) מן המובחר, כיצד בא בן לוי אצלך, אם נתת לו מן המובחר, יפתח ה׳ לך את אוצרו הטוב וגו׳ (דברים כ״ח י״ב), ואם נתת לו מן (פו) החפוריות, ומן הקטניות. אף אני יש לי ליתן לך מן החפוריות ומן הקטניות, יתן ה׳ את מטר ארצך אבק ועפר וגו׳ (שם שם כ״ד) ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך וגו׳, (דברים י״ד כ״ט) א״ר לולינוס דרומיה בש״ר יודה בר סימן, (פז) אמר אתה יש לך ארבעה בני בתים, בנך, ובתך, ועבדך, ואמתך, ואף אני יש לי ארבעה, הלוי והגר והיתום והאלמנה, וכולם בפסוק אחד (פח) ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך (דברים ט״ז י״ד) אמר הקב״ה אני אמרתי שתהא משמח את שלך ואת שלי, בימים טובים אשר נתתי לך, אם עשית כך, אף אני משמח את שלך ואת שלי, אלו ואלו אני עתיד לשמח בבית הבחירה, שנ׳ והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפילתי וגו׳ (ישעיה נ״ו ז׳):

חסלת פסקא עשר העשר.

הערות ותקונים.

ובתנחומא שם חסרים המלות האלה, „את כל, א״ר אב״כ רמז לפרגמטוטין״, ועיין תענית דף ט׳ ע״א, בתוס׳ שם ד״ה עשר, מה שהביאו בשם הספרי. (פא) אם זכיתם סוף שאתם יוצאין, בתוס׳ תענית שם הביאו את הדרשה הזאת בשם ר׳ נתן האופניאל, וזה פלא, וכן התעורר הגאון הרי״ב שם בהגהותיו. (פב) וחמי עלמא, בתנחומא נפרדה המלה ונהייתה לשתי מלות „על מה״ גם טעות שם והתפלל, במקום ומתפלל. (פג) אין מעשרין משנה לחברתה, עיין ספרי פ׳ ראה פסקא עשר תעשר, ועיין ר״ה י״ב ע״ב. ובמשנה תרומות פ״א מ״ה. (פד) ואכלת לפני ה׳, מובא בילקוט ראה רמז תתנ״ז בשם הפסיקתא. (פה) מן המובחר, פה חסר, ונאמר לנכון בכ״י אקספארד וכרמולי ובילקוט שם, „אף אני יש לי ליתן מן המובחר״ ודלג המעתיק מן המובחר א׳, עד המובחר ב׳. (פו) החפוריות, בכ״י כרמולי המעריות, וט״ס הוא, והמאמר הזה מובא בערוך ערך חפר א׳, ת״ל בסוף פסיקתא דעשר תעשר אם נתת לי מן החפוריות כו׳, ופי׳ המלה חזיז ושחת. (פז) אמר אתה יש לך, צ״ל אמר הקב״ה לישראל אתה יש לך, וכ״ה לנכון בכ״י אקספארד וכרמולי, ובמנורת המאור בשם הפסיקתא ובתנחומא שם, אך בתנחומא בטעות, אם יש לך, וצ״ל אתה יש לך. (פח) ושמחת בחגך וגו׳, בכ״י כרמולי הביא קרא המוקדם, ושמחת לפני ה׳ אלהיך וגו׳ (דברים ט״ז י״א).

פסקא י"ב.

בחדש השלישי.

(א) **בחודש** השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים וגו' (שמות י"ט א'), (ב) ר' יודן בר סימון פתח, רבות בנות עשו חיל (משלי ל"א כ"ט), אדם הראשון נצטווה על (ג) שבע מצות, ואלו הן, ע"ז, ועל ברכת השם, ועל הדינים, ועל שפיכות דמים, ועל ג"ע, ועל הגזל. (ד) וכולם בפסוק אחד, דכתיב ויצו ה' אלקים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל (בראשית ב' י"ו), ויצו זו ע"ז, כמד"א כי הואיל הלך אחרי צו (הושע ה' י"א), ה' זו ברכת השם, כמד"א ונוקב שם ה' (ויקרא כ"ד י"ו), אלהים אלו הדיינים, כמד"א אלהים לא תקלל (שמות כ"ב כ"ז), על האדם, זו שפיכות דמים, כמד"א שופך דם האדם (בראשית ט' ו') לאמר, זו גילוי עריות, כמד"א לאמר הן ישלח איש את אשתו (ירמיה ג' א') מכל עץ הגן אכול תאכל זו הגזל, (ה) כמד"א מפרי העץ אמר אכול וגו', (ו) נח נצטווה על אבר מן החי, שנאמר אך בשר בנפשו דמו וגו' (בראשית ט' ד'), אברהם

ע"ה

הערות ותקונים.

(א) בחדש השלישי, היא קה"ת לשבועות, כמאמרם במשנה (מגילה ל' ע"ב) בעצרת שבעה שבועות, ואמרו שם בגמרא (ל"א ע"א) אחרים אומרים בחדש השלישי, וכן בירושלמי מגילה פ"ג ה"ו, בעצרת קורין שבעה שבועות, אית תניי תני בחודש השלישי. ובגמ' בבלי שם אמרו, והאידנא דאיכא תרי יומי קורין ביום ראשון בחדש השלישי וביום שני כל הבכור ופסקא הזאת נסדרה עפ"י דעת אחרים שקורין בחדש השלישי. (ב) ר' יודן. כל המאמר הזה, מובא בילקוט יתרו רמז רע"ב בשם הפסיקתא, והתחלת המאמר מובא ג"כ בילקוט משלי רמז תתקס"ד, ד"ה רבות בנות בשם הפסיקתא. ואף אם נשנה ג"כ במדרש משלי פל"א ציין בילקוט שם את הפסיקתא למקור מחצבתו, ולא את המדרש כי באמת הפסיקתא היא המקור הראשון. (ג) שבע מצות, כ"ה גם בכ"י כרמולי, ושם הנוסחא זה דורו של אדה"ר שנצטווה על ז' מצות ואלו הן, וסיום חשבון המצוות חסר שם, גם הלשון משובש, אך בענין המספר, נפל טעות בשניהם, וצ"ל שש מצות כמו שמונה והולך, וכן הוא באמת בכ"י אקספארד, ובילקוט שם, ובמדרש משלי, גם בב"ר סוף פט"ז. ר' לוי אמר, צוהו על שש מצות, ומביא שם על כל אחת ראיית הכתוב כמו שהוא בפסיקתא דילן, וכן בב"ר פכ"ד שש מצות נתתי לו, גם במדרש דברים רבה פ' ואתחנן פ"ב, הלכה על כמה דברים נצטווה אדה"ר, כך שנו חכמים על ששה דברים כו'. ואתייא כמ"ד אדה"ר לא נצטווה על אבר מה"ח, גם תראה במדרש שו"ט מזמור א' בפ' כי אם בתורת ה' חפצו, א"ר לוי שש מצות שנתן הקב"ה לאדם הראשון, וכן הרמב"ם ה' מלכים פ"ט כתב על ששה דברים נצטווה אדם הראשון כו' וע"ש בכסף משנה. והמ"כ בב"ר שם פט"ז הביא בשם ירושלמי דע"ז פי' השוכר ר' יוסי בר בון בשם רב, אדה"ר שלא הותר לו בשר תאוה, לא נצטוה על אבר מן החי, בני נח שהותר להם בשר תאוה נצטוו על אבר מן החי, ועיין בבלי סנהדרין נ"ו סע"א וע"ב, ודף נ"ט ע"ב. (ד) וכולם בפסוק אחד, דכתיב ויצו, בגמרא סנהדרין שם יליף מן המקרא הזה, שבע מצות בני נח, וע"ש במאמר כי אתא ר' יצחק תני איפכא. (ה) כד"א מפרי העץ אמר אכול, אין מקרא כזה בתורה, וצ"ל מפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו (בראשית ג' ג') ובכ"י אקספארד כד"א ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכלו ממנו. ובגמרא סנהדרין שם, וגם בב"ר שם, מכל עץ הגן אכל תאכל צוהו על הגזל ע"כ, ולא הביאו הסיום אשר לפנינו בפסיקתא, ובאמת מיותר הוא. ועיין ברש"י סנהדרין שם, שכתב מכל עץ הגן ולא גזל, מדאצטריך למישרי ליה ולהפקיר לו עצי הגן, ש"מ שאינו מופקר לו נאסר לו עכ"ל. (ו) נח נצטוה על אבר מה"ח, בכ"י כרמולי נח נצטווה על שתים על אבר מן החי שנאמר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, ועל שפיכת דמים, שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך ע"כ, וזה טעות המעתיק כי נח נצטווה על ז' מצות, ופה בא רק להגיד שנח נצטוה גם על אבר מן החי שלא נצטוה אדה"ר,

כמו

על המילה, שנאמר ואתה את בריתי תשמור (שם י"ט ט'), יצחק נתחנך לשמונה ימים, שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים (שם כ"א ד'), ויעקב על גיד הנשה, שנא' על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה (בראשית ל"ב ל"ג), יהודה על היבמה, שנ' ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיך ויבם אותה (שם ל"ח ח') (ז) אבל את בסיני נצטווה תרי"ג מצות, (ח) רמ"ח מצות בעשה, ושס"ה מצות בלא תעשה, רמ"ח מצות עשה, כנגד רמ"ח אברים שיש באדם, כל אבר ואבר אומר לאדם [בבקשה ממך] עשה בי את המצוה הזאת, ושס"ה מצות בלא תעשה, כנגד ימות החמה, כל יום ויום אומר לאדם בבקשה ממך אל תעש בי את העבירה הזאת. (ט) שקר החן והבל היופי (משלי ל"א ל') שקר החן, שקר היה חינו של נח, ונח מצא חן בעיני ה' (בראשית ו' ח') והבל היופי, הבל היה יפיו של אדם הראשון. (י) א"ר תפוח עקבו של אדם הראשון היה מכהה גלגל חמה, ואל תתמה בנוהג שבעולם אדם עושה שני (יא) דיסקרין, אחד לו ואחר לבן ביתו, של מי הוא עושה נאה לא שלו, כך אדה"ר נברא לתשמישו של הקב"ה, וגלגל חמה לתשמישן של בריות לא כ"ש יהא תפוח עקיבו של אדה"ר מכהה גלגל חמה (יב) קלסתר פניו לא כ"ש, ומכולם אשה יראת ה' היא תתהלל (משלי שם) זה משה, תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה (משלי שם), א"ר יוסי בר ירמיה (יג) מפני מה הוא מושל את הנביאים בנשים, אלא מה האשה הזאת, אינה מתביישת לתבוע צרכי ביתה מבעלה, כך הנביאים אינן מתביישין לתבוע צרכיהן של ישראל מלפני הקב"ה, (יד) אמר הקב"ה לישראל בני היו קורין את הפרשה הזאת בכל שנה ואני מעלה עליכם כאלו אתם עומדים לפני הר סיני ומקבלין את התורה, אימתי בחדש השלישי לצאת בני ישראל:

(טו) ר' יודן פתח יצילני מאויבי עז (תהלים י"ח י"ח), זה פרעה, אמר אויב ארדוף אשיג (שמות ט"ו ט') ומשנאי כי אמצו ממני (תהלים שם) אלו המצריים, יקדמוני ביום אידי (שם י"ט), (טז) מאן דאמר פרעה, ומאן דאמר עמלק

הערות ותקונים.

כמו שהבאתי לעיל הערה ג'. (ז) אבל את בסיני, בכ"י אקספארד חסרה מלת בסיני, ובכ"י כרמולי, ואת עלית על כולנה זה דורו של משה שנצטוו על תרי"ג מצות כו', ובילקוט יתרו רמז רע"ג, ואת עלית על כולנה אבל את בסיני וכו', וכן צריך להוסיף פה בפסיקתא ,ואת עלית על כולנה אבל את בסיני", כי על הכתוב הזה תסוב הדרשה. (ח) רמ"ח מצות, עיין מכות כ"ג ע"ב, ורש"י בפירושו שם, שכתב דכל אבר ואבר אומר לו, עשה מצוה שס"ה מצות לא תעשה שבכל יום מזהירים עליו שלא לעבור, כוון למאמר הפסיקתא שלפנינו. (ט) שקר החן, מובא בילקוט יתרו רמז רע"ג בשם הפסיקתא, ובילקוט משלי רמז תתקס"ד, פ' שקר החן, גם במדרש משלי פל"א על המקרא הזה. (י) א"ר תפוח עקבו כו', צ"ל א"ר לוי בש"ר שמעון בן מנסי', כמו שהוא לנכון לעיל בפסקא דפרה, ובמדרש וי"ר פ"כ, ובכ"י כרמולי נאמר אמר ר' לוי לבד, ובכ"י אקספארד חסר שם האומר, ובילקוט יתרו שם, נשמטו כל הדברים מן ואל תתמה עד קלסתר פנים, כי דלג המעתיק, מן גלגל חמה ראשון, עד גלגל חמה שני. (יא) דיסקרין, מובא בערוך ערך דסקר, בשם פסקא דבחדש השלישי, ועיין מ"ש בפסקא דפרה הערה ק"ח. (יב) קלסתר פניו לא כ"ש פה חסר, וצ"ל ומה אם תפוח עקיבו היה מכהה גלגל חמה, קלסתר פניו לא כ"ש, ונאמר לנכון בפסקא דפרה, ובכ"י כרמולי, ואקספארד. (יג) מפני מה הוא מושל את הנביאים בנשים, עיין במדרש חזית בפ' הגידה לי, ד"א אם לא תדעי לך היפה בנשים, היפה שבנביאים, המעולה שבנביאים, אמר ר' יוסי בר ירמיה למה נמשלו הנביאים בנשים, לומר לך מה אשה כו'. (יד) אמר הקב"ה לישראל, מובא ברוקח סימן רנ"ו בשם מדרש בחודש השלישי, וכוונתו לפסיקתא דילן וקורא אותה מדרש, ואחר שכלה בפסיקתא את הדרוש על פ' רבות בנות עשו חיל עד סופו, סיים במה דפתח היו קורין את הפרשה, ר"ל בחודש השלישי. (טו) ר' יודן פתח, מובא בילקוט שמואל רמז קס"א ד"ה ויצילני, בשם הפסיקתא, וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור י"ח, ושם הגי' ר' סימון פתר לה ביום השלישי, צ"ל פתח לה בחודש השלישי, ר"ל שהתחיל דרשתו על בחדש השלישי כמו שהוא בפסיקתא. (טז) מאן דאמר פרעה, ומאן דאמר עמלק, פי' אית דאמר דקאי על פרעה, ואית

עמלק, ומכולם ויהי ה' למשען לי ויוציאני למרחב (תהלים שם) (יז) שנתן לי את התורה, יחלצני כי חפץ בי (שם), א"ר יותנן (יח) פיזמא דידיה הוא סליקת ביה למיתן לי אוריתא, אימתי בחדש השלישי:

(יט) **סמכוני** באשישות (שה"ש ב' ה') בשתי אשות, (כ) באשו של אברהם, ובאשו של חנניה מישאל ועזריה, ד"א סמכוני באשישות, אלו הלכות (כא) המאוששות, רפדוני בתפוחים (שם) (כב) אלו דברי תורה שריחן טוב (כג) כתפוחים, כי חולת אהבה אני (שם), (כד) א"ר יצחק בראשונה שהיתה הפרוטה מצויה היה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים מן המלכות, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה, ד"א כי חולת אהבה אני, (כה) א"ר לוי (כו) למלך שעמד מחליו, אמר (כז) פידגונו (כח) ילך לו (כט) לאסכלו, אמר המלך עדיין לא בא (ל) זיוו של

הערות ותקונים.

ולית דאמר דקאי על עמלק, ובמדרש שו"ט שם הובא רק עמלק לבד. (יז) שנתן לי את התורה, במדרש שו"ט סיים, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב י"א) וכ"ה גם בילקוט. (יח) פיזמא, מובא בערוך ערך פזמא בשם הפסיקתא. והמוספי כתב שם, פי' בל"י πασμα פזירות ונדיבות, ועיין בייטרעגע ח"ב צד ק"פ שכתב שצ"ל פוספמא והיא המלה היונית ψήφισμα. והמשביר כתב וז"ל בפסיקתא דהחודש [צ"ל דבחדש השלישי] פזמא וכו', פי' phasma ענין התגלות והארה (ערשיינונג) עכ"ל. וכן הוא ביוני φάσμα. ובמדרש שו"ט השמיט המעתיק הדרוש הזה, (יט) סמכוני באשישות, בכ"י כרמולי וכ"י אקספארד, מתחיל ר' יצחק פתח סמכוני באשישות, וכן נשנה המאמר הזה במס' סופרים פי"ו ה"ד. וגם הגי' ר' יצחק נפקא פתח, וכל המאמר הזה, עד מקבלין את התורה אימתי בחדש השלישי, מובא במדרש חזית על המקרא הזה, וכן מובא בילקוט יתרו רמז רע"ג בשם הפסיקתא. ובילקוט שה"ש רמז תתקפ"ו בלי ציון המקור. (כ) באשו של אברהם, צריך להוסיף לפני זה, באשו של מוריה ואשו של סנה, ד"א באשו של אברהם כו', כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי ובילקוט שם, ובמדרש חזית שם, הנוסחא באש של מעלה, ובאש של מטה, ד"א סמכוני באשישות בשתי אשות תורה שבכתב, ותורה שבעל פה. ד"א סמכוני באשישות, באשות הרבה, באשו של אברהם, ושל מוריה, ושל סנה, ובאשו של אליהו, ושל חנניה מישאל ועזריה ע"כ. (כא) המאוששות, עיין במ"כ שכתב שם שהוא מלשון עששיות (לאטערנע) וזה דוחק, אולם לדעתי הוא מן זכרו זאת והתאוששו, שענינו חיזק וגבורה, וכן נרשם שם בצד הילקוט „פי' חזקות". (כב) אלו דברי תורה, במדרש חזית שם אלו ההגדות, והיא הנוסחא הנכונה, ובמס' סופרים חסר זה. (כג) כתפוחים, במדרש חזית שריחן וטעמן כתפוחים. (כד) א"ר יצחק, בכ"י אקספארד וכרמולי ובילקוט שם מובא כמו שהוא לפנינו פה, אבל במדרש חזית הנוסחא כך, א"ר יצחק לשעבר היתה התורה כלל והיו מבקשין לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו שאין התורה כלל, היו מבקשין לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה, אמר ר' לוי לשעבר היתה פרוטה מצויה, והי' אדם מתאוה לשמוע דבר משנה והלכה ותלמוד, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שהן חולים מן השעבוד, אין מבקשין אלא דברי ברכות ונחמות ע"כ, ובמס' סופרים שם, נלקה המאמר הזה בחסר גדול, כי זה הלשון שם, א"ר יצחק לשעבר כשהיתה הפרוטה מצויה, היתה נפש אדם מתאוה לשמוע דבר הלכה ודבר אגדה חסר וכצ"ל, מתאוה לשמוע דבר הלכה, [ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שהן חולים מן המלכות, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא], ודבר אגדה. (כה) א"ר לוי, כ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי ובילקוט גם בשם הפסיקתא, אבל במדרש חזית הגי', תני רשב"י בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה הן דומין לבן מלך כו'. (כו) למלך, צ"ל לבן מלך, כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי ובמדרש חזית ובילקוט ובערוך ערך אסכולא. (כז) פידגונו, וכ"ה גם בכ"י כרמולי, וטעות הוא בשניהם וצ"ל פידגוגו בגימ"ל, כמו שהוא לנכון במדרש חזית ובילקוט יתרו שם, והוראת המלה ביוני παιδαγωγός, אומן ומחנך, ובכ"י אקספארד חסר שורה שלימה מן שעמד מחוליו, עד לא בא זיוו של בני מחוליו, שהשמיט המעתיק מחוליו הראשון, עד מחוליו השני. (כח) ילך לו לאסכלו, במדרש חזית, ילך בנך לאסכלו. (כט) לאסכלו, דברי ר' לוי אלה, מובאים

בערוך

של בני מחליו והוא הולך לו לאסכלו, אלא יתעדן בני שנים שלשה חדשים במאכל ובמשתה, ואח"כ הוא הולך לו לאסכלו, כך כיון שיצאו ממצרים היו ראוין לקבל את התורה לאלתר, והיו בהן בעלי מומין משעבוד טיט ולבנים, (לא) אמר הקב"ה עדיין לא בא זיוון של בני משעבוד טיט ולבנים, והן מקבלין את התורה, אלא יתעדנו בני שלשה חדשים בבאר במן בשליו, ואח"כ מקבלין את התורה, ואימתי בחדש השלישי:

(לב) ר' יוחנן פתח, ואכרה לי בחמשה עשר כסף וגו' (הושע ג' ב') ואכרה לי, ואכירה לי, בחמשה עשר כסף בחמשה עשר בניסן, וחומר שעורים הרי שלשים, ולתך שעורים הרי ט"ו, הרי מ"ה, הא אינון ה' חורנייא, ואומר אליה ימים רבים תשבי לי (שם שם ג'), תני ר' חייא ימים שנים, רבים שלשה, הרי חמשין יומין דעומרא, מיכן ואילך לא תזני (שם), לא יהיה לך, לא תעשו לכם אלילים, לא יהיה לך אלהים אחרים, אם עשיתם כן, וגם אני אליך (שם שם) אימתי בחדש השלישי:

(לג) ר' אבין פתח, הלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעת (משלי כ"ב כ'), שלשים (לד) שלשום כתיב, א"ר אלעזר שלא יהו דברי תורה בעיניך (לה) כפרוזדוגמא ישנה, אלא כפרוזדוגמא חדשה שהכל רצים לקרותה, הה"ד (לו) היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות וגו' (דברים כ"ו ט"ז):

(לז) אמר ר' שמואל בר נחמן, דברי תורה נמשלו (לח) ליין, מה יין הזה מתקיים

הערות ותקונים.

בערוך ערך אסכולא בשם הפסיקתא ולא בשם המדרש, והמלה הזאת יונית היא ἡ σχολή, ופתרונה בית הספר. (ל) זיוו של בני מחליו, במדרש חזית עדין לא בא בני בזיוו שנשתנה מחליו. (לא) אמר הקב"ה, במדרש חזית נוסף לפני זה, אמרו לו מלאכי השרת הרי השעה תן להם את התורה. (לב) ר' יוחנן פתח כו', מובא בילקוט הושע רמז תקי"ט ד"ה ד"א ואכרה לי בשם הפסיקתא, אך לפני זה מובא עוד מאמר אחר על המקרא הזה, וכה תוארו: ואכרה לי בט"ו כסף, הרי ט"ו בניסן, וחומר שעורים הרי שלשים, ולתך שעורים הרי ס', אלו שלשה פרשיות שכתב לנו משה בתורה, וכל אחת יש בה ס' מצות, ואלו הן פרשת פסחים פרשת נזיקין פרשת קדושים ע"כ, והוא מפסקתא דהחודש, והרב האברבנאל (הושע ג' דף רכ"ט ע"ג) נתעה על ידי הילקוט וערב שני המאמרים יחד, וכתב עליהם ובפסיקתא דרשו, העתיק כל המאמר כאשר מצא בילקוט. ומאמר הפסיקתא שלפנינו מובא ברש"י (הושע שם), וז"ל ובפסיקתא הוא נדרש בט"ו כסף בט"ו בניסן, וחומר ולתך הרי מ"ה, שהחומר ל' סאה, והלתך חצי חומר, ואומר אליה ימים רבים תשבי לי, ימים ב', רבים ג', הרי ה', אלו נ' יום שבין פסח לעצרת כו'. (לג) ר' אבין, מובא בילקוט יתרו רמז רע"א, ובילקוט משלי רמז תתק"ס ד"ה הלא כתבתי. (לד) שלשום כתיב, בקרא כתיב שלשום בוי"ו, והקרי שלשים, וכן במדרש משלי פכ"ב הלא כתבתי לך שלישים, כמד"א מתמול שלשום, וע"ש בהמפרש, ודרש לפי הכתיב לומר שתמיד תהיה דברי תורה בעיניך כפרוזדוגמא חדשה, כאלו נתנה מיום אתמול או שלשום, ובילקוט משלי שם שלשים כתיב, נ"ל שלשום כתיב. (לה) פרוזדוגמא, מובא בערוך ערך פרזדגמא, בשם פסקא דבחדש השלישי, וכתב פי' אגרת, והיא המלה היונית πρόσταγμα פי' דת וגזרה (בעפעהל), והרשב"ם בפירושו (דברים ז' י"א), כתב וז"ל, וכן בפסיקתא דבחדש השלישי אל יהי דברי אגדה של תורה בעיניך כפרוזדוגמא ישנה פי' הערוך אגרת עכ"ל, ובס' המנהיג ה' תפלה סימן ל"ט, גם האבודרהם בפי' אהבת עולם לשחרית, שניהם הביאו את המאמר בשם הירושלמי, ופירשו פרוזדגמא, שטר גזרת המלך על העיר. (לו) היום הזה וגו', לזה המאמר כוון רש"י, בפי' (דברים כ"ו ט"ז) בכל יום יהיה בעיניך חדשים כו'. (לז) אמר רשב"נ, בכ"י אקספארד וכרמולי ובילקוט שם נוספו הדברים האלה רשב"נ אמר, הלא כתבתי לך שלישים, גבורים כמד"א ושלישים על כולו ואמר רשב"נ דברי תורה כו', וכן יש לתקן גם לפנינו, רק נ"ל דאמר רשב"נ כו' ושני המאמרים של רשב"נ, בדבור אחד נאמרו, כי המאמר השני הוא ביאור על הראשון. (לח) ליין מה יין, בכ"י אקספארד וכרמולי ובילקוט יתרו שם הגי' לזיין מה זיין, והוא הנכון וגם הסיום ומה טעם רוממות וגו' וחרב פיפיות

בידם

(לט) מתקיים את הבעלים, כן הן דברי תורה מתקיימין למי שהוא עמל בהן כל צרכן, ומה טעם רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם (תהלים קמ"ט ו'). (מ) ר' יודה ור' נחמיא ורבנן, ר' יודה אומר פיפיות, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, ור' נחמיא אמר פיפיות, פה פיות, חרב שהיא אוכלת משני צדדין ונותנת חיים בעולם הזה ובעוה"ב, ורבנן אמרין כי היו שרי קדש ושרי האלהים, (דה"א כ"ד ה') (מא) גוזרין על העליונים והן עושין, א"ר אחא גיבורין הן דברי תורה לפרוע ממי שאינו עמל בהן כל צורכן, א"ר אבא (מב) דברי תורה נמשלו (מג) כקונדיטין, מה קונדיטין הזה יש בו יין יש בו דבש יש בו פלפלין, אף דברי תורה כן יש בו יין, כי טובים דודיך מיין (שה"ש א' ב') יש בו דבש, ומתוקים מדבש (תהלים י"ט י"א) (מד) יש בו פלפלין, (מה) אמרתך צרופה (שם י"ח ל"א):

(מו) **אנכי** הגדתי והושעתי והשמעתי ואין בכם זר ואתם עדי נאום ה' ואני אל (ישעיה מ"ג י"ב) אנכי הגדתי במצרים. ויגד משה לאהרן את כל דברי ה' (שמות ד' כ"ח) (מז) והושעתי בים. והשמעתי בסיני, משמים השמעת דין (תהלים ע"ו ט'), ואין בכם זר, (מח) זה יתרו, (מט) ואתם עדי נאום ה' ואני אל, תני ר' שמעון בן יוחאי, אם אתם עדי אני ה', ואם אי אתם עדי, כביכול אין אני ה':

(נ) **לכל** זמן (קהלת ג' א'), זמן היה לו לאדה"ר שנכנס לגן עדן, ויקח ה' אלקים את האדם ויניחהו בגן עדן (בראשית ב' ט"ו) וזמן היה לו שיצא משם, ויגרש את האדם (שם ג' כ"ד), זמן היה לו לנח ולבניו לכנס אל התיבה, בא אתה וכל ביתך אל התיבה (שם ז' א') וזמן היה לו שיצא, צא מן התיבה (שם ח' ו'), (נא) זמן היה לאברהם שתנתן מילה על ידו, ואתה את בריתי תשמור (שם י"ז ט') וזמן היה (נב) שתפול מבניו שתי פעמים, אחד במצרים ואחד במדבר,
ועת

הערות ותקונים.

בידם, מוכיח עליו, ועיין מס' סופרים פט"ו ה"ז. (לט) מתקיים את הבעלים, בילקוט שני' מתקיים לבעליו כך אין דברי תורה מתקיימין אלא למי שהוא עמל בהם כל צרכן. (מ) ר' יודה, מובא בילקוט יתרו שם, גם בילקוט תהלים רמז תתפ"ט בשם הפסיקתא, באמצע הרמז ד"ה ר' יהודה ור' נחמיה, ודרוש רבנן חסר בילקוט תהלים שם, ומאמר הפסיקתא מובא בשו"ת מהר"ם מינץ סימן מ"ג. (מא) גוזרין כו' והן עושין, נשמט מטעות המעתיק "ועל התחתונים והן עושין", ונאמר לנכון בכ"י אקספארד ובכ"י כרמולי ובילקוט יתרו שם, וכוונת רבנן בדרשה זו והביאו הפסוק שרי קודש ושרי האלהים ר"ל שגוזרים על העליונים ותחתונים. והן עושין, וכן כאן רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם, הכונה ג"כ שגוזרים על העליונים והתחתונים והם עושין. (מב) דברי תורה נמשלו כקונדיטון, הוא עפ"י המבואר בירושלמי ברכות פ"ב ה"א, כהדין דשתי קונדטון ע"ש, ותראה שדרש על הפי' דובב שפתי ישנים. וכוונת הירושלמי על רישא דקרא חכך כיין הטוב, ומפרש יין הטוב קונדיטון, ומעתה תבין דברי הפסיקתא. (מג) כקונדיטון, מובא בערוך ערך קנדיטון בשם פסיקתא דילן, והיא מלה הרומית conditum ופי' יין הרקח ומבושם. (מד) יש בו פלפלין אמרתך צרופה, עיין להלן הערה ק"א. (מה) אמרתך צרופה, נ"ל אמרת ה' צרופה או נ"ל צרופה אמרתך (תהלים קי"ט ק"מ), כמו שמובא לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי. (מו) אנכי הגדתי, מובא בילקוט יתרו שם, ובישעיה רמז ש"ז בשם הפסיקתא. והרב אברבנאל בפירושו למקרא הזה בישעיה, הביא דברי הפסיקתא וכתב שם, כי ראוי שיפורש כמו שפירשוהו חז"ל בפסיקתא. (מז) והושעתי בים, פה חסר, שנא' ובני ישראל הלכו ביבשה וגו' ויושע ה' ביום ההוא, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי. (מח) זה יתרו, סבר כמאן דאמר יתרו לאחר מתן תורה בא, וכן דרש להלן ובשמחתו לא יתערב זר זה יתרו, שנא' וישלח משה את חותנו, מה כתיב בתריה בחדש השלישי ע"כ. (מט) ואתם עדי, בכ"י כרמולי הנוסחא, ואין בכם זר זה יתרו, שנאמר ואתם סהדי [נ"ל עדי) נאום ה' ואני אל, מלת שנאמר בטעות היא, כי סיום המקרא אינו מוסב למעלה, רק למטה לדברי רשב"י. (נ) לכל זמן, מובא בילקוט יתרו שם, ובילקוט יהושע רמז ט"ו בשם הפסיקתא והציון פסיקתא שם, מוסב על המאמר זה שאמר הכתוב, וכן נשנה במדרש קה"ר בפ' לכל זמן. (נא) זמן היה לאברהם, נשנה במדרש ב"ר פמ"ו. (נב) שתפול
מבניו

ועת לכל חפץ תחת השמים (קהלת ג' א') (נג) א"ר ברכיה חפץ והוא למעלה מן השמים, ניתן למטה מן השמים, ואיזו זו תורה, אימתי בחדש השלישי:

(נד) **באורח** צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט (משלי ח' כ'), (נה) התורה אומרת באיזה שביל אני מצויה, בדרכן של עושי צדקות, בתוך נתיבות משפט, א"ר הונא (נו) לסקופוטי של מטרוניא, כשהיא עוברת בשוק (נז) משמטין סייף וזיין מלפניה וסייף (נח) וזיין מלאחריה, כך היא התורה דינים מלפניה, שם שם לו חק ומשפט (שמות ט"ו כ"ה) ודינים מלאחריה, ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שם כ"א א'):

לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר (משלי י"ד י') (נט) א"ר יוחנן למה אדם מריח ריח גפרית ונפשו (ס) סולדת לאחריה, שהנפש יודעת שהיא נידונית בה, ומה טעם ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זלעפות מנת כוסם (תהלים י"א ו') (סא) ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן אמר, (סב) כפיליי פוטרין שלאחר

הערות ותקונים.

מצניו כו', כן הוא בכ"י אקספארד וכרמולי ובילקוט שם, אך במדרש קה"ר הגי' וזמן היה לבניו להמול מהן שימולו בשני מקומות, אחת במצרים ואחת במדבר, שנ' כי מולים היו כל העם היוצאים וגו'. ובמדרש ב"ר שם. זמן היה להם לבניו שנמולו שתי פעמים, אחד במצרים ואחד במדבר, שנ' כי מולים היו כל העם היוצאים כו' ועיין עוד שם, ר' פנחס בש"ר לוי, שתי פעמים כתיב באברהם נפילה על פניו כנגדן נטלה מילה מבניו שתי פעמים אחת במצרים ואחת במדבר במצרים בא משה ומלן, במדבר בא יהושע ומלן, והכונה אף שמשה ויהושע מלו אותן אח"כ, בכל זאת בטרם שמלו אותם נתבטלה המצוה מבניו בשתי עתות שונות. (נג) א"ר ברכיה, בכ"י אקספארד הנוס' א"ר ביבי חפץ שהוא למעלה מן השמים ניתן למטה מן השמים, ואיזו זו תורה, ועיין הגי' במדרש קה"ר שם, וגם שם הוא בשם ר' ביבי. (נד) באורח צדקה, מובא בילקוט יתרו שם, ובילקוט משלי רמז תתקמ"א ומן הפסיקתא שלנו בעל מדרש שמ"ר פ"ל, ד"א ואלה המשפטים וכו' משל למטרונה שהיתה מהלכת והזין מכאן והזין מכאן והיא באמצע, כך התורה דינין מלפניה ודינין מלאחריה, והיא באמצע, וכן הוא אומר (משלי ח' כ') באורח צדקה אהלך, התורה אומרת באיזה נתיב אני מהלכת, אהלך בדרכן של עושי צדקה בתוך נתיבות משפט, התורה באמצע ודינין מלפניה ודינין מלאחריה, מלפניה, שנא' שם שם לו חוק ומשפט, ודינין מלאחריה, שנ' ואלה המשפטים, ע"כ. (נה) התורה אומרת, בכ"י כרמולי הלשון משובש. (נו) לסקופוטו, צ"ל לסקופוסטי כמו שהוא בילקוט יתרו שם, וכן בכ"י כרמולי ואקספארד לסקופוסטא, ובילקוט משלי שם ג"כ בטעות לסקופטי, ומובא לנכון בערוך ערך סקפטס [צ"ל סקפסט] ח"ל בפסיקתא דבחדש השלישי בתוך נתיבות משפט אר"ה לסקופסטי של מטרונא שהיתה עוברת בשוק ע"כ והיא המלה היונית σκεπαστός ופתרונה עגלת צב מכוסה כמ"ש המוספי, ומזה בילקוט תהלים רמז תתמ"ב כשעולים ברגלים לראות פניך בסקפסטאות היינו באין, ובמדרש קה"ר פ' הבל הבלים למלך נתון באיספקרפסטי, צ"ל באיסקפסטי, ועיין מה שהערותי פסקא א' הערה קמ"ה. (נז) משמטין, פי' מוציאין, ובכ"י כרמולי בטעות משמשין. (נח) וזיין מלאחריה, בכ"י כרמולי נוסף „והיא באה באמצע". (נט) א"ר יוחנן, מובא במדרש ב"ר פנ"א וגם המאמר הזה בשם ר' יודן. (ס) סולדת, מובא בערוך ערך סלד בשם הפסיקתא, ולדעתי הוא מלשון המקרא ואסלדה בחילה (איוב ו' י') ע"ש בפירש"י, ובילקוט תהלים רמז תרנ"ה הגי' נפשו קצה, ובילקוט תורה רמז פ"ח מובא כמו לפנינו בפסיקתא. (סא) רשב"נ, במדרש ב"ר שם הגי' ר' ישמעאל בר נחמן. (סב) כפיליי פוטרין, כ"ה בב"ר שם, ובילקוט תורה רמז פ"ח, וילקוט תהלים רמז תרנ"ה, ובכ"י כרמולי ובכ"י אקספארד, כדיפלא פוטירון שלאחר המרחץ, וכן הוא בירושלמי פסחים פ"י ה"א, מהו מנת כוסם, ר' אבון אמר דיפלי פוטירין אחר המרחץ, והכונה כמ"ש היפ"מ שם באגדת ירושלמי שהוא ד"מ שיהיה כוס התרעלה כפול ויתאכל ברשעים ככוס אחר המרחץ. ששותין לרפואה כן ישקו את הרשעים כוס תרעלה כפול, וזה מנת כוסם, והרב בעל ק"ע פי' שם כוסות כפולות, ע"כ. ור"ל שהיא מלה מורכבת מן διπλόος שפי' ביוני כפול (דאפעלט), ומן ποτήριον שפי' ביוני כוס וגביע, ולפנינו פילי פוטרין ג"כ נכונה כי גם פילי φιάη הוראתה ביונית

כוס

שלאחר המרחץ. ד"א לב יודע מרת נפשו אלו ישראל, ובשמחתו לא יתערב זר, (סג) זה יתרו, וישלח משה את חותנו (שמו' י"ח כ"ז) מה כתי' בתריה, בחדש השלישי: (סד) **כתפוח** בעצי היער כן דודי בין הבנים (שה"ש ב' ג') ר' הונא (סה) ור' אילא בשם ר' יוסי בן זמרא, מה התפוח הזה (סו) הכל בורחין ממנו שאין לו צל, כך ברחו כל אומות העולם מלפני הקב"ה ביום מתן תורה, יכול אף ישראל כן. ת"ל בצלו חמדתי וישבתי (שם). (סז) א"ר אחייה בריה ב"ר זעירא (סח) מה התפוח הזה מוציא ניצו קודם לעלו, (סט) כך הקדימו ישראל עשייה לשמיעה בסיני, (ע) א"ר עזריה מה התפוח הזה אינו גומר פירותיו אלא בסיון, כך לא נתנו ישראל ריח טוב בעולם אלא בסיון, אימתי בחדש השלישי. **בחדש** השלישי, (עא) למלך שקידש מטרונא, וקבע לה (עב) פרוזתימייא, וכיון

שהגיע

הערות ותקונים.

כוס, וכן ברומי phiala ואולי שתיהם יחד לכלי אחת נחשבו. ועיין במ"ל בהערה ובמעריך ערך פטר, והנוסחא שלפנינו שגור בפי המדרשים כמו נכנס למרחץ כיון שיצא הביאו לפניו פיילו פוטירון של יין לשתותו (ב"ר פ"י), ונשנה המאמר הזה, בקה"ר פ' ויתרון ארץ, אך שם הגי' מזגו לו כוס פיילו פוטרין של יין, ואין ספק שמלת „כוס" נוספת מאחד המעתיקים ובמדרש ב"ר פפ"ח, זבוב נמצא בתוך פיילי פוטירין שלו. והנה במדרש ב"ר פ"י, מפרש המ"כ כוס של משקין, והביא בשם פי' רש"י (המיוחס לו) שמפרש כוס של קיסר, נראה כי חשב מלת פוטירון כמו פטרון. (סג) זה יתרו, עיין לעיל הערה מ"ח. (סד) כתפוח נשנה במדרש חזית בפ' הזה, ומובא בילקוט יתרו שם רמז רע"ג בשם הפסיקתא, ועיין בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ו בפ' כתפוח. (סה) ור' אילא. בכ"י אקספארד וכרמולי ובמדרש שם הגי' ור' אחא. (סו) הכל בורחין ממנו, במדרש חזית שם הכל בורחין ממנו בשעת השרב. (סז) א"ר אחייה בריה ב"ר זעירא, בכ"י אקספארד א"ר אחוה בר זעירא, ובכ"י כרמולי א"ר אחא בש"ר זירא, ובמדרש חזית רבי אחא ברבי זעירא. (סח) מה התפוח הזה מוציא ניצו, עיין בבלי שבת דף פ"ח ע"א ובתוס' שם ד"ה פריו. (סט) כך הקדימו ישראל עשייה לשמיעה, במדרש חזית שם הנוסחא, ר' אחא ברבי זעירא אמר תרתי, אמר חדא מה התפוח הזה מוציא ניצו קודם לעליו, כך ישראל שבמצרים הקדימו אמנה לשמיעה, הה"ד ויאמן העם וישמעו (שמות ד' ל"א) ר' אחא ברבי זעירא אמר חורי, מה התפוח הזה ניצו קודם לעליו, כך ישראל בסיני הקדימו עשייה לשמיעה, שנאמר נעשה ונשמע, עינינו הרואות כי חסר בפסיקתא מאמר הראשון, גם בכ"י אקספארד וכרמולי איננו. (ע) א"ר עזריה כו', כ"ה בכ"י אקספארד ובמדרש חזית, ובילקוט יתרו, אבל בכ"י כרמולי הגי' א"ר אלעזר, ובמדרש חזית שם, מובא ב' מאמרים בשם ר' עזריה, והאחד חסר פה והוא, מה התפוח הזה משעה שמוציא ניצו, ועד שגומר פירותיו חמשים יום, כך משעה שיצאו ישראל ממצרים, ועד שקבלו את התורה חמשים יום, ואימתי קבלו אותה בחדש השלישי ע"כ, ומה שמובא פה במדרש חזית שהתפוח גומר פירותיו לחמשים יום, עיין בכורות דף ח' ע"א, ושם מבואר לששים יום, וצ"ע. (עא) למלך שקידש מטרונא, בכ"י אקספארד הנוסחא בחדש השלישי בא חדש השלישי למלך שקידש מטרונא, ור"ל דרש בחדש כמו בא חדש, ועל זה הביא המשל. (עב) פרותימייא, בילקוט יתרו שם לא הביא את המשל הזה, אך השליטו במלת „וכו'" ובכ"י אקספארד הנוסחא פרתתמייא, ובכ"י כרמולי וקבע לה פירות חמייה, כיון שהגיע פירותיה זמייה כו'. ובשלשתן בטעות, וצ"ל **פרותיזמייא** כמו שמובא לנכון בערוך ערך פרותזמיאה, וז"ל בפסקא דבחדש השלישי למלך שקידש מטרונא וקבע לה פרותזמיאה, כיון שהגיע פרותזמיאה, אמרו הרי השעה שתכנס מטרונא לחופה, וכתב שם המוספי שהיא המלה היונית *προθεσμία* ופי' מועד וזמן קבוע, והמלה הזאת מצאתי גם במכילתא בשלח ריש פ"א, אמרו להם האקטורין הגיע פרותזימיה שלכם לחזור למצרים, והמפרש דפוס ווילנא כתב, גירס' הילקוט פרסנמא, ויותר נכון להגיה פרסתגמא שפי' דת וגזירה עכ"ל, ששבש את הגירס' בחשב על אשר לא ידע פתרון המלה, והפי' הנכון הוא, אמרו להם האקטורין (Ocluriones שרי הצבא) הגיע פרותזמיה (המועד הקבוע שנתן לכם המלך) לחזור למצרים, שנאמר דרך שלשת ימים וכו', ויש להעיר עוד במדרש שו"ט פי"ד לבן מלך שארס בת מלך וקבעו פרוסטונמיא,

ביום

שהגיע פרוזתימייא, אמר (עג) הרי שעה שתכנס מטרונא לחופה, כך כיון שהגיע זמנה של תורה שתנתן אמר הרי שעה שתנתן תורה לישראל, ר' לוי (עד) בש"ר שמעון בן חלפתא, למלך שנשבה בנו ולבש המלך נקמה, והלך ופדה את בנו, ואמר היו מונין (עה) אפטייה (עו) לפדיון בני, כך אמר הקב"ה היו מונין אפטייא ליציאת מצרים, (עז) ר' חמא בר חנינא, למלך שהוא משיא את בתו, אמר היו מונין אפטייא לנשואי בתי, כך אמר הקדוש ברוך הוא היו מונין אפטייא למתן תורה:

ביום הזה באו מדבר סיני (שמות י"ט א') (עח) א"ר יהושע בן לוי לבן מלך שהיה מטייל בשוק, ופגע באוהבו של מלך, ומילא חיקו אבנים טובות ומרגליות, אמר המלך פתחו לי (עט) תוסבריות שלי, שלא יהא בני אומר, אלולי אוהבו של מלך לא היה לי מה ליתן לו, כך אמר לו הקב"ה למשה, שלא יהיו ישראל אומרים, אילולי שבא יתרו ולימדם את הדינים, לא היה לו ליתן לנו את התורה, אלא הרי אני נותן לכם את התורה שכולה דינים ואלה המשפטים וגו' (שמות כ"א א'), א"ר לוי למלך שהיה מבקש ליקח אשה בת טובים, (פ) ובת גנוסים, אמר (פא) אל אהא איני תובע בה, משאני עושה עמה כמה טובות, ואח"כ אני

הערות ותקונים.

ביום פלוני בנו של מלך מגפה לשמחתו, ובתו של מלך מגפה לשמחתה המפרש מפרש שם „פי' כתב" ואין ספק בידי שצ"ל פרותיזמיא, וענינו עולה יפה שקבעו זמן קבוע ליום חתונתו, לכן מחוברת עם מלת קבע, כי פרוסטוגמיא שענינו דת וגזירה בכל מקום שאתה מוצא המלה הזאת מחוברת עם מלת שנא, ובילקוט תהלים רמז תרס"ג, פרוזטוגמא ג"כ בטעות. וצ"ל פרותיזמיה. (עג) הרי שעה שתכנס, בכ"י כרמולי חסר מן הרי שעה עד הרי שעה בתרא. (עד) בש"ר שמעון ב"ח, בכ"י אקספארד בשם ר' שמואל בן חלפתא. (עה) אפטייה, מובא בערוך ערך אפטיא בשם פסקא דבחדש השלישי, ופתרונה כתבתי לעיל בפסקא דהחדש הערה קע"ח. (עו) לפדיון בני, בכ"י אקספארד חסר מאמר שלם, מן אפטיא לפדיון בני, עד אפטיא לנשואי בתי, במאמר דר' חמא בר חנינא. (עז) ר' חמא בר חנינא, בכ"י כרמולי ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא. (עח) אריב"ל, בכ"י כרמולי נשמטו כל המאמרים עד א"ר אבא בר יודן למלך שהיה משיא את בתו וקבע קרטיסין. (עט) תוסבריות. מובא בערוך ערך תסוור בשם פסקא דבחדש השלישי, והיא המלה היונית והרומית therausis $\vartheta\eta\sigma\alpha\upsilon\rho\acute{o}\varsigma$ וענינה אוצר וסגולות מלכים. (פ) בת גנוסים, מלה יונית $\gamma\acute{\varepsilon}\nu o\varsigma$ פי' משפחה ויחוס התולדה. (פא) אל אהא כו', וכן במשל שלאחריו, אל אהא אני [נ"ל איני] תובע בה, בילקוט השמיט שתי המלות „אל אהא" הקשות האלה, ובכ"י כרמולי חסר מאמר שלם כמו שהעירותי לעיל הערה ע"ח, ובכ"י אקספארד הנוסחא אליקי איני תובע בה, וכן ראיתי בערוך ערך אליקי כתב וז"ל אליקי אני [נ"ל איני] תובע בה בפסיקתא דבחדש השלישי עכ"ל, ועל זה כתב המוספי פי' בל"י $\grave{\alpha}\lambda\varkappa\acute{\eta}$ עזר, ועפ"י נוסחת הכ"י אקספארד ודברי הערוך יש לתקן פה לפנינו שצ"ל אלאיקי מלה אחת, רק לפי פתרון המלה שהביא המוספי לא תתכן כוונת המאמר, ובערך מלין ערך אלאקי (צד ק"ו) הביא בשם המעריך שכתב על דברי המדרש חזית בפסוק משכני, אלעיקי אני [נ"ל איני] נותן לכם, שמלת אלעיקי הוא שבוש נמור ובשני כ"י לא מצאה כתוב. ועל זה כתב הרב הגאון בעל ערך מלין, אין לשבש ולחסר תיבה כולה, ולאמור שבטעות נפלה, ומי מהסופרים יוסיף מלה, אשר לא ידע הוראתה, וכתב שלדעתו היא מל"י $\check{\alpha}\lambda\lambda o\varkappa\alpha$ (זאנסט אנדערס) ופי' אלעיקי אני נותן כו'? (זאנסט) באופן אחר איני נותן לכם את התורה אלא וכו'. וכתב עוד ובערוך נמצא אליקי אני תובע בה בפסיקתא דבחדש השלישי, ולא מצאתי הפסיקתא ולא המלה, אח"ז נשלחה לי העתקת הפסיקתא של בחדש השלישי מפסיקתא כ"י הנמצאת אצל הרופא ר' שמואל חי די לא וואלטה במנטובה (היא הכ"י של הרשד"ל ז"ל אשר העתיק למעני), ושם נמצא ג"פ משל בנתינת התורה לישראל, למלך שהיה מבקש ליקח בת טובים ואמר אלאהא, אני תובע בה וכו'. והמעתיק למעני נראה כבר כיסופק במלות אלאהא, וכתב ומחק וכתב, כי לא ידע מה הוא. ואין ספק שצ"ל כנוסחת הערוך שם אלוקי ופי' של המוסיף אין לו ענין כלל שם, רק כדברינו ובלשון שאלה באופן אחר (ר"ל בלא טובות אני

אני תובע בה, ראה אותה ערומה (פב) ואלבישה, ואלבישך רקמה (יחזקאל י"ו י') בים והעבירה, ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים (שמות י"ד כ"ט), שבויים באו עליה והצילה, אלו (פג) עמו לקיים, (פד) א"ר אלעזר למלך שהיה מבקש לישא אשה בת טובים ובת גנוסים, ואמר (פה) אל אהא (פו) אני תובע בה, משאני עושה עמה כמה טובות, ואחר כך אני תובע בה, ראה אותה אצל הנחתום ומילא חיקה (פז) קלוסקאות, אצל החנוני והשקה אותה (פח) קונדיטין, אצל (פט) הפטם ומילא חיקה פטומות, אצל (צ) פרקדוס ומילא חיקה פרקדיסין, אצל נחתום ומילא חיקה גלוסקאות, הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות י"ו ד') אצל החנוני והשקה אותה קונדיטין, אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר (במדבר כ"א י"ז) אצל הפטם ומילא חיקה פטומות, ויגז שלוים מן הים (שם י"א ל"א) אצל פרקדוס ומילא חיקה פרקדיסין, ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור (דברים ל"ב י"ג). א"ר אבא בר יודן למלך שהיה משיא את בתו (צא) וקבע קרטיסין, בני רומי לא יתהון לסוריא, ובני סוריא לא (צב) יסקון לרומי, וכיון שהשיא

הערות ותקונים.

אני תובע בה? או בהחלט וצ"ל איני תובע בה ור"ל באופן אחר איני תובע בה רק משאני עושה עמה טובות עכ"ל הערך מלין. והמסביר הביא דברי הרב בעל ערך מלין וכתב לפי דבריו אין נוטה לפי כוונה זאת שאין רעיון במלת אל עיקי באשר נראה (זאכסט) מסכים עם קשור הענין והיה לכתוב איני נותן לכם את התורה אלעיקי אלא אם כו'. ויותר תמוה הבאור הזה בפסיקתא אל איקי אני תובע בה? (זאכסט) באופן אחר, ומה הוא האופן אחר? וע"ש שטרח ויגע לפרשו, ולדעתי נכון מאד כפי' המ"כ במדרש חזית שם, עיקי הוא שבועה בלשון ערבי, ומלת אל הוא תיקון הלשון כידוע, ולפי פי' זה נכון מאד כוונת המאמר במדרש שם, בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה אמר להם הקב"ה אלעיקי איני נותן לכם את התורה אלא הביאו לי ערבים טובים שתשמרם ואני נותנה לכם, וכן בפסיקתא לפנינו אלאיקי איני תובע בה כו', ויש עוד להעיר, במעריך המערכת ערך אלייקי, כתב וז"ל אלייקי פי' אני תובע, פסיקתא דבחדש השלישי טעה בדברי הערוך וחשב שהמלות אני תובע בה הוא הפי' על אליקי. (פב) ואלבישה, צ"ל והלבישה. (פג) עמו לקיים, צ"ל שמלקיים, ונראה לנכון בכ"י אקספארד וילקוט יתרו שם. (פד) א"ר אלעזר כו', כ"ה גם בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי חסר מאמר שלם, כמו שהעירותי לעיל הערה ע"ח, ובילקוט יתרו רמז רע"ג חסר מן אמר ר' אלעזר, עד ראה אותה. (פה) אל אהא, עיין הערה פ"א. (פו) אני תובע, צ"ל איני תובע. (פז) קלוסקאות וכ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט גלוסקאות עיין ערוך ערך גלסק א', והיא המלה היונית Κόλλιξ ופתרונה ככר לחם עגיל. (פח) קונדיטון, עיין לעיל הערה מ"ג. (פט) הפטם, פי' מפטם עופות, רש"י ביצה כ"ט ע"ב. (צ) פרקדוס, ומילא חיקה פרקדיסין, בילקוט יתרו רמז רע"ג הנוס', פרקרוס ומלא חיקה פרקריסין, ונרשם שם בצדו מוכר מגדים, וראיתי בערוך ערך פקרס הביא וז"ל בפסקא בחדש השלישי, אצל פקרוס ומינא [צ"ל ומילא] חיקה פקריסין, וע"ז כתב המוספי בעל הילקוט פ' יתרו גרים פרקרס, ופי' המפרש מוכר מגדים עכ"ל ובערך פרקדוס הביא הערוך כנוסחא שלפנינו פה, אבל פרקדוס כו' פורקדוסין ס"א פקרס עכ"ל, והנה מענין המאמר נראה ביאור המלה כמו שנרשם בילקוט שם בצדו, אך מקורה נעלם ממני. ואולי היא כמו פנקריסין, עיין ערוך ערך זה, וערך קפרס, או אולי צ"ל בהפך האותיות קרפי ומילא חיקה קרפיסין והיא מלה יונית Καρπός ופתרונה פירות. (צא) וקבע קרטיסין, כ"ה בכ"י אקספארד וילקוט יתרו שם, נכתב בילקוט שם בצדו, פי' נמוסי מלוכה בלשון יון ע"כ, ובכ"י כרמולי הנוסחא קרסיטיס, וכן להלן התיר קרסיטיס, וט"ס הוא, ובערוך ערך קרטס, הביא מאמר הפסיקתא וגורס וקבע קרטיסים בים, ולא באר הוראת המלה, והמוספי כתב פי' בל"י גל ומגבה כוונתו להמלה היונית κάρητος καρήατος פי' ראש ההר וגבעה, והרמ"ל לא הביא המלה היונית ותרגם (בעפעהל פעראָרדנונג) ואולי היא המלה היונית κράτος אשר פתרונה תוקף וחוזק ור"ל שקבע תוקף וגזרה חרוצה בחזקת היד לבל יעברו גבול, ועיין במסביר ערך קרטס, שלדעתו היא מל"ר curo curatum פקידים ומשגיחים. (צב) יסקון רומי

בכ"י

שהשיא את בתו התיר קרטיסין, כך ישראל עד שלא ניתנה להם התורה, השמים שמים לה' [והארץ נתן לבני אדם] (תהלים קט"ו י"ו) ומשנתנה תורה, ומשה עלה אל האלהים (שמות י"ט ג') וירד ה' על הר סיני (שם שם כ'):

בחדש השלישי וגו', (צג) זש"ה הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת (משלי כ"ב כ') אם בקשת ליטול עצה מן התורה הוי נוטל, אמר דוד כשהייתי מבקש ליטול עצה, בתורה (צד) הייתי מבקש ונוטל עצה, שנ' בפקודיך אשיחה ואביטה ארחתיך (תהלים קי"ט ט"ו) ואומר מפקודיך אתבונן (שם שם ק"ד) (צה) בן חנויא אמר אם בקשת לבנות ואין אתה יודע לבנות, הבט בתורה ואת למד, מה כתיב תחתיים שניים ושלישים תעשה (בראשית ו' י"ו) הוי במועצות ודעת, ד"א הלא כתבתי לך שלישים, שלשום כתיב, (צו) בן עזאי אומר לא (צז) כפרוזדוגמא שיש לה שנים או שלשה ימים, אלא כבן יומא תדע לך שהוא כן, מה כתיב בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים, (צח) ביום ההוא באו אין כתיב כאן, אלא ביום הזה באו מדבר סיני וכן הוא אומר היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים (דברים כ"ו ט"ז):

(צט) **ד"א** בחדש השלישי, התורה משולשת, והאבות משולשים, והשבט שלישי, והחדש השלישי, א"ר אבין הלוי ב"ר, (ק) מנין שנקראת משולשת, המשולש הזה נוטה שלשה מינין יין ודבש ופלפלין, יין מניין, לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט' ה') דבש מניין, ומתוקים מדבש (משלי ל' ה') פלפלין מניין, אמרת אלוה צרופה (ש"ב כ"ב ל"א, תהלים י"ח ל"א) (קא) אלו הפלפלין, מכאן שהתורה משולשת. (קב) כל מעשה אותו היום היה משולש, התורה משולשת תורה נביאים וכתובים, (קג) ואותיותיה משולשים, אב"ג, וישראל משולשים, כהנים

הערות ותקונים.

בכ"י כרמולי ובילקוט יתרו שם, יתתון לרומי, וטעות הוא כי אחרי אשר קרא השליכה מרומי לסוריא בשם ירידה, בהכרח המהלך מסוריא לרומי עליה הוא, ובאמת מגב הארצות הוא כן. (צג) זש"ה הלא כתבתי, בילקוט יתרו שם חסר כל המאמר הזה, עד זש"ה דרכיה דרכי נועם, ובכ"י כרמולי חסר דף שלם, מכאן עד אמר ר' יהודה בר סימא אמר להם הקב"ה חידוש דברים כו'. (צד) הייתי מבקש, בכ"י אקספארד הייתי מביט. (צה) בן חנויא, בכ"י אקספארד בן תוטא, ובילקוט תהלים שם בר חטיא אמר במועצות, ונשמט שם כל המאמר שלו, וכן במדרש ב"ר פל"א, בר חטיא אמר בפקודיך אשיחה בחוקותיך אשתעשע למדתך תורה דרך ארץ כו'. (צו) בן עזאי, עיין למעלה בפסקא הזאת, ותמצא ג"כ המאמר הזה בשם ר' אלעזר אך בשנוי לשון. (צז) כפרוזדוגמא, ראה מה שכתבתי למעלה הערה ל"ה. (צח) ביום ההוא באו אין כתיב כאן, לזה המאמר כוון רש"י (שמות י"ט א') ביום הזה לא היה צריך לכתוב, אלא ביום ההוא כו' ע"ש. (צט) ד"א בחדש השלישי כו', עד סוף הענין, עיין תנחומא יתרו פ' בחדש השלישי, זש"ה הלא כתבתי לך שלישים, ובמדרש משלי פכ"ב פ' הלא כתבתי לך. (ק) מנין שנקראת משולשת, לדעתי יש לתקן וכצ"ל מנין שנקראת התורה משולשת שנמשלה לקונדיטון, מה הקונדיטון הזה יש בו שלשה מינין יין דבש ופלפלין אף התורה כן יין מנין כו', עיין לעיל בפסקא הזאת ובהערה מ"ב ומ"ג. (קא) אלו הפלפלין, לדעתי דרשו צרופה כמו צרובה, מלשון ועל שפתיו כאש צרבת (משלי ט"ז כ"ז) וכן צרבת השחין (ויקרא י"ג כ"ג), וגם הפלפל הוא כאש צרבת, ומזה צורבא מרבנן הוא ג"כ מלשון צרבת, כמו שכתב רבינו האי גאון בתשובת שערי תשובה סימן פ"ד ע"ש. (קב) כל מעשה אותו היום כו', ומזה בגמרא שבת פ"ח ע"א דרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא בריך רחמנא דיהב אוריאן תליתאי, לעם תליתאי ע"י תליתאי, ביום תליתאי, בירחא תליתאי. (קג) ואותיותיה משולשים אב"ג, כ"ה בכ"י אקספארד (ובכ"י כרמולי חסר כל המאמר כמו שהעירותי הערה צ"ג) אבל במדרש משלי פכ"ב הנוס' אותיותיה משולשים אמ"ת, וראיתי באבודרהם (סדר שחרית של חול) בפי' נקדישך ונעריצך המשלשים לך קדושה, כתב ח"ל ובתנחומא מפרש דברים רבים שהם משולשים, וגם תורה אותיותיה משולשות, פי' אותיות אבג"ד שהתורה כלה יוצאת מהן הן משולשות, כיצד אחדים עשרות ומאות, והאחדים ג' פעמים ג', וכן העשרות והמאות, פי'

כהנים לוים וישראלים, (קד) בני אבות שלשה, אברהם יצחק ויעקב, (קה) ומשה שלישי ביניהם, אנכי עומד בין ה' וביניכם (דברים ה' ה') (קו) ואותיותיו משולשים לוי, ואחים שלשה משה אהרן ומרים, ונצפן לשלשה, ותצפנהו שלשה ירחים (שמות ב' ב') והימים שלישי, כי ביום השלישי ירד ה' (שמות י"ט י"א) והחודש שלישי, בחודש השלישי:

בחדש השלישי, (קז) זש"ה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג' י"ז), דרכיה דרכי נועם בקש הקב"ה ליתן תורה לישראל בשעה שיצאו ממצרים, והיו חלוקין אלו על אלו, והיו אומרים בכל שעה נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר י"ד ד'). מה כתיב ויסעו מסוכות ויחנו באיתם (שמות י"ג כ') (קח) היו נוסעים במריבה וחונין במריבה, לא עשה כן אלא כשבאו מרפידים השוו כולם (קט) ונעשו אגודה אחת, ויחנו שם ישראל אין כתיב כאן (קי) אלא ויחן שם ישראל (שמות י"ט ב'), אמר הקב"ה התורה כולה שלום, ולמי אני נותנה לאומה שהיא אוהבת שלום, הה"ד כל נתיבותיה שלום (משלי שם):

בחדש השלישי (קיא) זש"ה בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידלוף הבית (קהלת י' י"ח), מי גרם לאשה הזאת שתהא שופכת דמים על ידי שהיא מתעצלת לבדוק את עצמה אם טמאה היא אם לאו, למה (קיב) ששנו רבותינו כל היד המרבה לבדוק בנשים משובחת, באנשים תקצץ, (קיג) ומעשה בשפחתו של רבן גמליאל שהיתה מפנה מבית לבית כלי טהרות וחביות, והיתה בודקת עצמה

הערות ותקונים.

אחר אב"ג בי"ת שליש של שלשתן, בג"ד גימ"ל שליש, גד"ה דלי"ת שליש, וכן עד סוף האותיות. עוד שמעתי פי' אחר בשם הרא"ש, אב"ג יעלו ששה, והם משולשים שלש אותיות, ושני פעמים שלשה, בג"ד הם תשעה, והם משולשים, גד"ה הם י"ב והם משולשים, וכן עד סוף האותיות עכ"ל. (קד) בני אבות שלשה כו', עפ"י מאמר הפסיקתא יסד הפייטן ליום א' דשבועות בפיוט אורח חיים, שלישים כתבתי לעם משלשי. שלשת שליש משבט שלישי, תמימה וברה משיבת נפשי, תיוכת להנחילי בירח שלישי. והרב רוו"ה העיר בפירושו שם על דברי התנחומא. כי לא ראה את הפסיקתא, ואף במקומות שהביא את הפסיקתא לקוחה היא אצלו, מן הילקוט ובשמו הביאה. וכן ביוצר ליום שני של שבועות, פיוט נגר חכם עלה לסיני כתב שלישים למדם משה, גם הוא בפסיקתא דילן יסודתו, וכן בפיוט ארץ מטה, טוהר נוף שלישי ישרים הרגיל לפלשי, כתב שלישים שלשי לעת גאה בחודש השלישי כוונתו בנוף שלישי, על התורה המשולשת, וישרים כנוי לשבטי יה, אך במלת לפלשי נדחק הרב רוו"ה ופי' בדרך רחוקה. ולדעתי נ"ל לשלשי. (קה) ומשה שלישי, ומזה בתפלת מוסף לשבועות, בפיוט אזהרת ראשית, קבלה שלישי בחדש השלישי, ר"ל משה קבלה. (קו) ואותיותיו משולשים לוי פה חסר וכצ"ל ואותיותיו משולשים משה, ומשבט שלישי ראובן שמעון לוי ואותיותיו משולשים לוי, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד. (קז) זש"ה דרכיה דרכי נועם, מובא בילקוט יתרו שם רמז רע"ג, וכן בילקוט משלי רמז תתקל"ד על פ' זה. (קח) היו נוסעים במריבה, כ"ה במכילתא יתרו בפ' ויחן שם ישראל. ולמאמר הזה כוון רש"י בפי' על פסוק הזה. (קט) ונעשו אגודה אחת, ע"פ הפסיקתא יסד הפייטן ליל א' דשבועות אגודים יחד לקבל תמורות וקלות, וכן בפיוט תמכו כבוד ליום א' דשבועות, בנסעם מים סוף אגודים בריב ומנה נוסעים ועומדים, אזי בעת נסעם מרפידים אל סיני באו כאחד אהודים. (קי) אלא ויחן שם ישראל, בילקוט יתרו רע"ג סיים, נעשו הומניה אחת, והיא המלה היונית ὁμόνοια ופתרונה הסכמה לדעה אחת. כמ"ש הערוך ערך המניא. (קיא) זש"ה בעצלתים, נשנה במדרש וי"ר פי"ט. במאמר ר' אבהו פתר קריא באשה. ועיין במדרש קה"ר בפ' בעצלתים ימך המקרה, ר' כהן פתר באשה. ומובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט. והמאמר הזה מובא פה בשביל הדרשה השניה על פסוק זה, ד"א בעצלתים. מדבר בישראל כו'. (קיב) ששנו רבותינו, נדה פ"ב מ"א (דף י"ג ע"א). (קיג) ומעשה בשפחתו של ר"ג, עיין במדרש וי"ר פי"ט טביתא אמתא דר"ג כו'. ובירושלמי נדה שם תוכנא אחה שינויים. ועיין דבבלי נדה דף ו' ע"ב, שוב מעשה בשפחה של ר"ג ובתוס' שם ד"ה בשפחתו.
ונתיירא

עצמה על כל חביות וחביות. באחרונה בדקה עצמה ונמצאת טמאה, (קיד) ונתיירא רבן גמליאל ואמר לה לא היית בודקת עצמך, א"ל חייך אדוני שהייתי בודקת עצמי על כל חביות וחביות, ובאחרונה בדקתי עצמי ונמצאתי טמאה, אמר רבן גמליאל אילו נתעצלה זו כבר היו כל הטהרות טמאות, הוי בעצלתים ימך המקרה, (קטו) על ידי שהאשה מתעצלת היא שופכת דמיה, שנאמר ואת מקורה הערה (ויקרא כ' ח') ובשפלות ידים ידלוף הבית, ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים (שם ט"ו כ"ח):

ד"א בעצלתים ימך המקרה, מדבר בישראל כשבאו לרפידים מה כתיב, ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני (שמות י"ט ב'), ולמה נקרא שמה רפידים, (קטז) שרפו ידיהם מן העבירות, בעצלתים ימך המקרה, (קיז) וירד ה' על ראש ההר (שמות שם כ') ובשפלות ידים, על ידי ששפלו ידיהם מן העבירות, ידלוף הבית, מה כתיב ארץ רעשה וגם שמים נטפו גם עבים נטפו מים (שופטים ה' ד') ואימתי היו כל הדברים הללו ביום מתן תורה:

בחדש השלישי, מה כתיב למעלה מן הענין פרשת יתרו, מה שהוא מלמד את משה ואתה תחזה מכל העם וגו' (שמות י"ח כ"א) ואח"כ וישלח משה את חתנו וילך לו אל ארצו (שם שם כ"ז) ואח"כ בחדש השלישי, (קיח) אמר שלמה לב יודע מרת נפשו (משלי י"ד י') לפיכך ובשמחתו לא יתערב זר (שם), אמר הקב"ה ישראל היו משועבדים בטיט ולבנים במצרים, ויתרו ישב בתוך ביתו השקט ובטח. ובא לראות בשמחת תורה עם בני לפיכך וישלח משה את חותנו, ואחר כך בחדש השלישי למה כן, דרש משה מקל וחומר, מה מצוה אחת כשבא הקב"ה ליתן מצות הפסח, אמר כל בן נכר לא יאכל בו (שמות י"ב מ"ג) עכשיו כשהוא בא ליתן את התורה לישראל יהא יתרו כאן ויראה אותם לפיכך וישלח משה את חותנו ואחר כך בחדש השלישי, ולמה לא בחדש השני ולא ברביעי (קיט) א"ר הושעיא שנה לי רב חייא הגדול גיורת שבויה ומשוחררת לא ינשאו ולא יתארסו עד שלשה חדשים, כך ישראל נקראו גרים כי גרים הייתם בארץ מצרים (ויקרא י"ט ל"ד), שבוים (קכ) והם שובים לשוביהם (ישעיה י"ד ל"ב) משוחררים, שנ' (קכא) אני ה' אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים מהיות (קכב) לכם עבדים (ויקרא כ"ו י"ג) (קכג) אמר הקב"ה נמתין להם שלשה חדשים, ואחר כך אני נותן להם את התורה בחדש השלישי:

ד"א

הערות ותקונים.

(קיד) ונתיירא ר"ג, הכונה כי ר"ג היה אוכל חולין בטהרה, כמו שתראה בתנא דבי אליהו ת"א פט"ו והתקדשתם והייתם קדושים מכאן היה ר"ג אוכל חולין בטהרה ואמר לתלמידיו לא לכהנים בלבד ניתנה קדושה אלא לכהנים וללוים ולישראלים ע"ש. ועיין תוס' חולין ב' ע"ב. (קטו) ע"י שהאשה מתעצלת כו', במדרש וי"ר פי"ט הגי' ע"י שהאשה מתעצלת מלכסות את עצמה כראוי ימך המקרה, הה"ד וגלה את ערותה את מקורה הערה והיא גלתה את מקור דמיה, ובשפלות ידים ע"י שהאשה הזו משתפלת מלבדוק עצמה בעונתה ידלף הבית, הרי היא מתרבה בדמים, הה"ד ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים ע"כ, ועיין נוסחא אחרת, במדרש קה"ר בפ' בעצלתים. (קטז) שרפו ידיהם מן העבירות, נראה הכונה שעשו תשובה, עיין מכילתא יתרו בפ' ויסעו מרפידים, מה ביאתם למדבר סיני בתשובה אף נסיעתם מרפידים בתשובה, ועיין גם במדרש וי"ר פי"ט, ובמדרש קה"ר בפ' בעצלתים, ועיין בכורות ה' ע"ב, וסנהדרין ק"ו ע"א, נראה דמדרשות חלוקין הן. (קיז) וירד ה' על ראש ההר, נ"ל וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר. (קיח) אמר שלמה לב יודע, מובא בילקוט יתרו רמז רע"א, ונרשם שם תנחומא, נ"ל פסיקתא. (קיט) א"ר הושעיה, עיין כתובות ל"ז ע"א, ויבמות ל"ה ע"א, ועיין ברמב"ם ה' גרושין פי"א הכ"א. (קכ) והם שובים, נ"ל והיו שובים. (קכא) אני ה', נ"ל אני ה' אלהיכם. (קכב) לכם עבדים, נ"ל להם עבדים. (קכג) אמר הקב"ה נמתין להם שלשה חדשים, עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לשבת אחר שבועות, בפיוט עת דודים, פדויה מנען תשה הכנים לתושיה, פנוקים שלשה חדשה [נ"ל חדשים] ונתרפאה שלישיה, פתח וראית גרות שחרור ושביה ע"כ

(קכד) **ד"א** בחדש השלישי, בא חורש בשעה שנגלה הקב"ה על משה בסנה והתנה עמו ואמר לו, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה (שמות ג' י"ב) והיה משה מצפה ואומר, (קכה) אימתי הוא בא, אלא כיון שהגיע הקץ א"ל הקב"ה בא חדש שהיית מצפה לו בחרש השלישי, אינו אומר בירח השלישי, כשם שהוא קורא לחדשים אחרים, בירח זיו (מ"א ו' ל"ז) בירח בול (שם שם ל"ח) בירח האיתנים (שם ח' ב') אלא בחדש השלישי, א"ר יהודה בר סימא, אמר להם הקב"ה חידוש דברים אני עושה ומחדש אתכם, למה הדבר דומה, למלך שהיה לו בן ועמד הבן על פרקו, ביקש להשיאו ולא היה לו (קכו) אנגיטירין חדשה, אמר המלך אין כבודו של בני כן, ואם אמתין עד שנעשה אנגיטירין חרשה, אני מאחר שמחתו של בני, מה עשה המלך הביא (קכז) נפחים ואומנים, והיו מצחצחים אותה בכלי נחושת, הביא חרשים והיו (קכח) מסרגין אותה בכלי העץ, נמצא המלך משיא את בנו על אנגיטירין ישנה, שהיא נראית חדשה, כך הקב"ה בשעה שיצאו ישראל ממצרים, ביקש ליתן להם את התורה (קכט) והיה בתוכן סומין ותגרין וחרשין, אמר הקב"ה התורה כולה שלימה, שנ' תורת ה' תמימה (תהלים י"ט ח') נותן אותה לדור הזה, ויש בהן בעלי מומין, ואם נמתין להם עד שיעמדו בניהם, אני מאחר בשמחתה של תורה, מה עשה הקב"ה ריפא אותם, ואח"כ נתן להם את התורה, ומנין שריפא אותם, מי שהיה סומא (קל) נעשה רואה, שנאמר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז')
ומי

הערות ותקונים.

ע"כ, פי' כשנפדה ממצרים היו חשים לקבל התורה הנקראת תושיה, לכן נתן להם זמן להתעדן ג' חדשים ונתרפאו ישראל המכונים שלישיה כזמן ג' חדשים שניתן לגיורת ולשפחה ומשוחררת. (קכד) ד"א בחדש השלישי, בכ"י אקספארד בחדש השלישי א"ר אייבו בא חדש, ובילקוט יתרו רמז רע"א הגי' א"ר אבין. (קכה) אימתי הוא בא, בכ"י אקספארד ובילקוט שם, אימתי הוא בא אותו הקץ. (קכו) אנינטרין, בכ"י אקספארד אנגטרין, וגרס שם בין שני חצאי עגולה „פי' חגר" ובילקוט יתרו גרס שם ארגניטין וגרס שם בגדו פי' כלי תשוב, אולם הילקוט בעצמו בגוף הספר נתעה אחר הפי' המוטעה הזה והכניס בפנים מלת חגר, וז"ל אין כבודו של בני להשיאו בחגר ישנה, ובכ"י כרמולי משל למלך שהיה מבקש להשיא את בנו והיה לו אנגרין חדשה, חסר שורה שלימה וכצ"ל והיה לו אנגרין [ישנה, אמר המלך אם אני ממתין עד שאני עושה אנגרין] חדשה, אולם בכולם המלה משובשת וצ"ל **ארגנטין**, כמו שמובא בילקוט שהבאתי. וכן תראה בערוך ערך ארגנטין ב', כתב וז"ל ארגנטין דכספא, פאה ירושלמי [הוא פ"ת ה"ח] ובפסקא דבחדש השלישי, למלך שהיה משיא את בתו והיה לו ארגנטין חדשה, הרי אני משהה שמחת בתי כו', ס"א אנינטירין פי' כלי תשוב שמשמשת בו בת המלך, ועל זה כתב המוספי פי' בל"ר **argentum** כסף וכלי כסף ונעתקה מלה זו גם לכלי זהב (ירושלמי דפיאה פ' מאימתי) יומא דין בארגנטין דהבא עכ"ל, הירושלמי אשר הביא המוספי הוא זה המובא מבעל הערוך בעצמו בראש הערך. ולפנינו בירושלמי שם אנגטין, והמפרש הרא"פ, מפרש שם קערות חשובות, כאשר שער בנפשו לפי הענין, וצריך לתקן בירושלמי שם ארגנטין. כמו שהיה לפני הרב בעל הערוך, יעיין במשביר ערך ארגנטין, שהביא וז"ל ירושלמי סוף פאה והיה לו ארגנטין ישנה, טעה במ"כ בדברי הערוך ולא ראה שהציון בסוף פאה ירושלמי, מוסב למעלה על ארגנטין דכספא. לא למטה על והיה לו ארגנטין ישנה כי על זה המאמר ציין הערוך בפסקא דבחדש השלישי, וראיתי במעריך ערך ארגנטין, הביא וז"ל, הערוך פי' כלי תשוב ואני אומר כי הנוסחא האמתית היא ארגינטיריא ולשון רומי הוא, והוא שם כולל מיני כלים רבים של כסף ושל זהב והג' בירושלמי סוף פיאה, ובמדרש אסתר פסוק בהראותו עכ"ל, ולפנינו במדרש אסתר שם ארגוטדייא יש לתקן שצ"ל ארגנטייא, או כמו שכתב המעריך ארגינטריא. (קכז) נפחים, תרגם חרש ברזל (ישעיה מ"ד י"ב) נפחא מפרזלא, והוא מלשון נחר מפח מאש (ירמיה ו' כ"ט) שם כלי שמפחין בו באש. (קכח) מסרגין ענין קליעה. (קכט) והיה בתוכן סומין כו', עיין תנחומא פ' יתרו במאמר אריב"ל כו' בשעת מתן תורה כשיצאו ממצרים היה בהן בעלי מומין כו'. (קל) נעשה רואה שנ' כל אשר דבר וגו', מה
ענין

ומי שהיה חיגר נעשה שלם, שנ' ויתיצבו בתחתית ההר (שם י"ט י"ח) (קלא) הוי חידוש דברים אני מחדש בכם, ועושה בכם מעין דוגמת העולם הבא, (קלב) מה לעתיד לבא אז תפקחנה עיני עורים (ישעיה ל"ה ה'), אף הכא וכל העם רואים (שמות כ' י"ח), מה לעתיד לבא, ואזני חרשים תפתחנה (ישעיה שם) אף הכא כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז'), (קלג) מה לעתיד לבא, אז ידלג כאיל פסח (ישעיה שם ו') אף הכא ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה ויתיצבו וגו' (שמות י"ט י"ז), מה לעתיד לבא ותרון לשון אלם (ישעיה שם) אף הכא ויענו כל העם יחדיו ויאמרו (שמות י"ט ח'):

(קלד) **בחדש** השלישי, למה בחדש השלישי, שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר, אלו נתן לנו את התורה היינו עושין אותה, אמר הקב"ה ראו באי זה חדש נתתי את התורה בחדש השלישי, (קלה) במזל תאומים, שאם בקש עשו הרשע להתגייר ולעשות תשובה, ולבא ללמוד תורה יבא וילמוד ומקבלו אני, לפיכך נתנה בחדש השלישי (קלו) ומפני מה נתנה במדבר, ללמדך שאם אין אדם (קלז) מפקיר עצמו כמדבר, אינו זוכה לדברי תורה ומה המדבר הזה אין לו סוף, כך דברי תורה אין להם סוף, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב י"א ט') וכשם שאין להם סוף, כך אין למתן שכרה סוף, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראך (תהלים ל"א כ'):

(קלח) **ביום** הזה באו מדבר סיני (שמות י"ט א'), וכי ביום הזה באו, אלא כשתהא למד תורה, (קלט) לא יהא בעיניך ישנים אלא כאילו היום ניתנה תורה, ביום ההוא אין כתיב כאן, אלא ביום הזה, בעולם הזה נתתי לכם את התורה, והיו יחידין יגעין בה, אבל לעתיד לבא אני מלמדה לכל ישראל והן לומדין אותה ואינן שוכחין, שנ' זאת הברית אשר אכרות את בני ישראל אחרי הימים ההם נאום ה' נתתי את (קמ) תורתי בלבם ועל לבם אכתבנה והייתי להם לאלהים והם יהיו לי לעם (ירמיה ל"א ל"ג) ולא עוד אלא שאני מרבה (קמא) [שלום] ביניהם, כשם שאמר ישעיה, וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעי' נ"ד י"ג):

(קמב) **אנכי** ה' אלהיך (שמות כ' ב'), זה שאמר הפסוק רכב אלהים רבותים אלפי

הערות ותקונים.

ענין שמיעה לראיה? רק חסר פה וכצ"ל נעשה רואה שנא' [וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ' י"ח) מי שהיה חרש נעשה שומע, שנאמר] כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ונשמט זה ע"י תמהון המעתיק שדלג מן שנאמר הראשון, אל שנא' השני, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד ובילקוט יתרו רמז רע"א ועיין בתנחומא שם. (קלא) הוי חידוש דברים. מובא בילקוט יתרו רמז רע"ג, ומתחיל בחדש השלישי חידוש דברים אני מחדש בכם כו'. (קלב) מה לע"ל אז תפקחנה, בילקוט שם חסר זה, עד מה לע"ל ואזני חרשים תפתחנה, שהשמיט המעתיק. (קלג) מה לע"ל אז ידלג, בילקוט שם מה לע"ל אז ידלג כאיל פסח אף הכא ויענו כל העם יחדיו, חסר שורה שלימה, והשמיט המעתיק מן אף הכא, עד אף הכא, וצ"ל כמו שהוא לפנינו בפסיקתא. (קלד) בחדש השלישי, מובא בילקוט יתרו רמז רע"א. (קלה) במזל תאומים, שאם בקש עשו כו', הכונה כי יעקב ועשו תאומים היו. (קלו) ומפני מה נתנה במדבר, קאי על סיפא דקרא ביום הזה באו מדבר סיני. ומובא בילקוט יתרו רמז רע"ג. (קלז) מפקיר עצמו כמדבר, עיין עירובין נ"ד ע"א. (קלח) ביום הזה, מובא בילקוט יתרו רמז רע"ג, ובכ"י כרמולי חסר מכאן עד סוף הפסקא הזאת כי נאבדו שני דפים מהספר, והסיום בסוף המאמר שלפניו מה רב טובך אשר צפנת ליראך. (קלט) לא יהא בעיניך ישנים כו'. לזה המאמר כוון רש"י בפי' שמות י"ט א' ודברים כ"ו ט"ז עיין לעיל הערה ל"ו והערה נ"ח. (קמ) תורתי בלבם, המקרא הזה נעתק בטעות, במקום בלבם צ"ל בקרבם, ותחת והם צ"ל והמה. (קמא) שלום, הוספתי בפנים. (קמב) אנכי ה' אלהיך, מכאן עד סוף הפסקא הזאת מובא בילקוט יתרו רמז רפ"ו והציון „פסיקתא" חסר שם. גם מובא המאמר הזה בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשרת הדברות (סימן ז') בשנויים ונוספות, ובילקוט תהלים רמז תשצ"ו ד"ה רבותים נרשם בצדו פסיקתא רבתי. אולם הציון הוא רק על התחלת המאמר, ומן א"ר אבדימא דמן חיפה עד סופו הוא מהפסיקתא

אלפי שנאן (תהלים ס״ח י״ח) (קמג) אמר ר׳ אבדימא (קמד) איש חיפה, שניתי במשנתי שירד הקב״ה בסיני, בעשרים ושנים אלף כתות של מלאכי השרת, א״ר ברכיה הכהן ברבי במחנה לויה שצפה הקב״ה שאין עומדין (קמה) באמונתם, אלא שבטו של לוי, לכך ירד (קמו) בעשרים ושנים אלף במחנה לויה. ד״א ר״ב אלהים רבותים אלפי שנאן, מלמד שירד עם הקב״ה (קמז) עשרים ושנים אלף מרכבות. וכל מרכבה ומרכבה כמראה שראה יחזקאל. רכב אלהים, (קמח) מכת שעלה מבבל אמרו שירד עם הקב״ה לסיני כעשרים ושנים אלף מרכבות, כך שנה אליהו זכור לטוב. רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, א״ר תנחום בר חנילאי, (קמט) עד מקום שהספיטס יכול לחשב (קנ) בלי פלי ארין מילי מליארין, ד״א רכב אלהים רבותים

הערות ותקונים.

מהפסיקתא כ״י שלפנינו, גם רמז תשנ״ז הוא מהפסיקתא דילן, אך שלא נרשמה בצדו, ובפסיקתא רבתי איננו, והוא הוא מאמר ילקוט יתרו רמז רפ״ו שרשמתי אשר בפסיקתא מקורו. (קמג) א״ר אבדימא, עיין במדרש שמ״ר פכ״ט, ובתנחומא פ׳ צו. (קמד) איש חיפה, הוא שם מקום. עיין תבואות הארץ דף ק״ה ע״ב. (קמה) באמונתם, כ״ה בתנחומא צו שם, אולם בילקוט יתרו שם ובילקוט תהלים שם ובכ״י אקספארד הגי׳ במומיהן ופי׳ בשבועתם, שבועה תר׳ מומי (עיין מתורגמן שרש ימה ושרש מום), ומזה תראה בפסיקתא רבתי פכ״א פסקא דעשרת הדברות (סימן ז׳) א״ר לוי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכל השבטים אינם עומדים בשבועתם בתימיהם, ושבטו של לוי עומד בתומיא לפיכך ירדו עם הקב״ה על הר סיני, וביד כל אחד [עטרה לעטר בה] שבטו של לוי ע״כ. ברור שהיתה הגיר׳ **במומיהם**, ואחד רשם בצדו הפי׳ „בשבועתם״ ואח״כ הובא פנימה, וכן „עומד בתומיא״ נ״ל **במומיא**. (קמו) כ״ב אלף במחנה לויה, כי מספר שבט לוי כ״ב אלף היה. (קמז) עשרים ושנים אלף מרכבות, עיין פסיקתא רבתי פכ״א, ושם הוא בשם ר׳ ינאי, ועפ״י מאמר הפסיקתא יסד הפייטן, בקרובית ליום ב׳ דשבועות, קדוש הופיע מפארן רד באלפי שנאן כו׳, רם רד במרכבות בעשרים ושנים אלף להכתיב מטה ספור בעשרים ושנים אלף וכו׳. ועי״ש בפי׳ הרוו״ה, שכתב כל המאמר מיוסד על לשון הפסיקתא והובא בילקוט ע״כ, גם בפיוט אז בכתב אשורית ליום ב׳ דשבועות שיסד ר׳ אלעזר הקליר, יה שוכן ערבות, רד להנחיל רבבות, בעשרים ושנים אלף מרכבות. (קמח) מכת שעלה מבבל כו׳, כ״ה בכ״י אקספארד, וחסר בילקוט יתרו שם, כי כבר אמר למעלה שירד עם הקב״ה כ״ב אלף מרכבות. ובפסיקתא רבתי הגי׳ א״ר יוחנן יום שעלה הקב״ה על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו ששים ריבוא של מלאכים וביד כל אחד ואחד עטרה לעטר בה כל אחד ואחד מישראל כו׳. (קמט) עד מקום שהספיטס יכול לחשב, ובילקוט יתרו שם שהסופיטוס יכול לחשוב, ובכ״י אקספארד עד מקום שהסופיסטוס יכול לחשוב, אולם בילקוט תהלים עד שאין הסופיטו יכול לחשוב, וכן בפסיקתא רבתי עד מקום שאין טופיסטוס יכול לחשוב, ובהוראת המלה בתחלה חשבתי שהגי׳ **סופיסטוס** היא העיקרית, והיא המלה היונית והרומית sophista σοφιστής חכם ונבון, אולם אחרי שובי נחמתי, שנ״ל **טרפסטוס** והיא המלה היונית Τραπεζίτης פי׳ שולחני (וועקסלער) המתעסק תמיד בחלוף מטבעות וחשבונות רבים, והוא הנאות יותר לכונת המאמר, ומזה במדרש במ״ר פ״ד, למה הדבר דומה לטרפסיטים של מדינה, ובילקוט תהלים שם נרשם בצדו „סופיטו פי׳ בעל חשבון״ שער בנפשו כן עפ״י הענין, אבל מקור המלה לא הערה, ושנ״ל טרפיסטוס ומזה בפסיקתא רבתי שהבאתי טופיסטוס, נעשה ו׳ מאות ר׳ והיא השגיאה לרוב ע״י שגגת המעתיקים. (קנ) בלי פלי ארין, מילי מליארין, ובכ״י אקספארד הנוסחא **בלייא בליי ארון מידי ארון**, ובילקוט יתרו שם **כי לי כל הארץ מילי ארץ** הוסיף מלות ותקן ע״פ הסברה, ובילקוט תהלים רמז תשנ״ו הגי׳ **מילי מליא דין**, וכן נשנה המאמר הזה בפסיקתא רבתי פכ״א פסקא עשרת הדברות, ושם ג״כ בטעות א״ר תנחום בן חנילאי **כי לי ארם** רכב רבותים אלפי [שנאן] **מי לירדם** (כ״ה בדפוס פראג, **מי לירדם** בדפוס שקלאב וברעסלויא **מי לי רידם** בדפוס לבוב) שלשון לעז עד מקום שאין טופיסטוס יכול לחשוב ע״כ, אין ספק שהמלות רכב רבותים אלפי [שנאן] נשמטו ממקומם. וצריך להכניס בראש המאמר, כי עליהם יסוב הדרוש, הנה הבאתי כל הנוסחאות ונפלא מאד לראות עד איפה יד השגיאה

מגעת

רבותים אלפי שנאן, א"ר אלעזר בן פרת וכולן ירדו (קנא) שנונין לכלות את שונאיהן של ישראל, שאילו לא קיבלו את התורה היו מכלין אותן ה' בם (תהלים שם), א"ר לוי אלא שראו פני הקב"ה, מי שרואה פני המלך אינו מת, שנאמר באור פני מלך חיים (משלי י"ו ט"ו), דבר אחר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, (קנב) הנאין והמשובחין שבהם ואעפ"כ ה' בם, הקב"ה מסויים ביניהם, אמרה כנסת ישראל דודי צח ואדום (שה"ש ה' י') מלך בשר ודם יוצא (קנג) לסימפון, (קנד) נאים כיוצא בו. גיבורים כיוצא בו, (קנה) קווצים כיוצא בו. אבל הקב"ה אינו כן, בשעה שבא לסיני נטל עמו מלאכי השרת הנאין והמשובחין שהיו ביניהן, א"ר יהודה בר סימון, מה כתיב הופיע מהר פארן ואתא מרבבות קדש (דברים ל"ג ב'), אות הוא בתוך רבבות קדש, בשעה שבא לסיני, ד"א רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, (קנו) א"ר אלעזר בן פרת, במקום שיש (קנז) אוכלוסין (קנח) יש דוחק, אבל בסיני כשבא הקב"ה ירדו עמו אלפי אלפים וריבי רבבות אלפי שנאן, אעפ"כ היה להם ריוח, כמר"א שאנן מואב מנעוריו (ירמיה מ"א י"א), ר' אלעזר בן עזריה, ור' אלעזר המודעי, (קנט) אחד אומר ומחזיק היה ההר, אלא א"ל הקב"ה הארך והרחב וקבל בני ארוניך, (קס) והאחר אומר, כשישוב הקב"ה לירושלים
הוא

הערות ותקונים.

מנעת, מספר לספר נעשתה טעות אחרת, באשר לא נתנו לב אל דברי ר' תנחום. אולם אשר אני אחזה לי, כי נ"ל בפסיקתא לפנינו **כלי כליאדין מילי מיליאדין** (בהבלעת הרי"ש אחר האל"ף במלת מיליארדין כנהוג ברוב הלשונות) והם המלות היונית והרומית *κιλιάς κιλιάδες*, mille milliarde, וזה הטעותים בכל המקומות, מן כלי כליאדין נעשה בילקוט כי לי כל ארץ, ובפסיקתא רבתי כי לי אדם, וכן מן מילי מיליאדין נעשה בילקוט יתרו מילי מילי ארץ, (כי אותיות דין דומים בתבניתם לאותיות **רץ**) ובילקוט תהלים שם מילי מליא דין, כי נפרדה המלה לשתים. ובפסיקתא רבתי ווי לירידם, ובכ"י אקספארד מידי אדון, אולי היתה הנוסחא שם **מיריאדון** נעשה מן ר' אות ד' והמעתיק הפריד בין הדבקים והיא המלה היונית *μυριάς μυριάδος* (מיריאדע), ויש עוד להעיר שהמלות „שלשון לעז" בפסיקתא רבתי שהבאתי, אין ספק בידי שרשימות איזה מעתיק הם, באמרו כי המלות האלה לשון לעז הן, ובא השני אחריו והביאם פנימה בבלי דעת, ואחרי כתבי זאת מצאתי במעריך ערך כילי שכתב וז"ל, כילי כיליאדין, מילי מיליארין, בפסקא דבחדש השלישי, פי' אלף אלפים עכ"ל. ויש להקן בדבריו שצ"ל מיליאדין או מיליארדין. **(קנא)** ירדו שנונין, דרש שנאן משרש שנן, מלשון חציך שנונים (תהלים מ"ה ו'), ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לשבת אחר שבועות, בפיוט קרבו להר סיני, רדו מלאכי צבאות שנונים בחרבם וכו', רבותים אלפי שנאן אדני בם. **(קנב)** הנאין, דרש שנאן הש"ן לשמוש. **(קנג)** לסימפון, נ"ל לקימפון, כמו שהוא לנכון בילקוט יתרו לתהלים, והערוך בערך קמפון כתב, פי' שדה שעושקין בו המלכים שמו בלשון יון קמפון וגם בלע"ז (איטליא) הוא קמפו **campo** ע"כ, ודבריו אלה לקוחים מפי' רבינו האי גאון לטהרות פכ"ג מ"ב, וגם ברומי **campus** פי' שדה מרווח, הן לטייל הן לשחוק כמ"ש המוספי. **(קנד)** נאים כיוצא בו, בכ"י אקספארד ובילקוט יתרו ותהלים, כמה נאים כיוצא בו, כמה גבורים כיוצא בו, כמה קווצים כיוצא בו. **(קנה)** קווצים, בילקוט תהלים גרשם בצדו „פי' בעלי שער ותלתלים" כוונתו ללשון המקרא (שה"ש ה' ב') וכן בגמרא נדרים ט' ב', בא אדם אחד נזיר כו' וקווצותיו סדורות לו תלתלים, גם מצאתי המאמר הזה בספרי ברכה. ד"א ואתא מרבבות קודש. מלך ב"ו יושב בתוך פמליא שלו יש בה בני אדם נאים, ויש בה בני אדם קווצים, ויש בה בני אדם גבורים, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא ואתא מרבבות קודש אות הוא בתוך רבבות קודש ע"כ. **(קנו)** א"ר אלעזר בן פדת, נשנה בפסיקתא רבתי פכ"א אות ח', ושם הוא בשם ר' אלעזר לבד בלי שם אביו. **(קנז)** אוכלוסין, היא המלה היונית ὄχλος ופתרונה מחנה גדול ועם רב. **(קנח)** יש דוחק, עיין שמ"ר ריש פכ"ט, יכול אע"פ שהיו רבים דחוקים היו, והלשון שם משובש, ויש לתקן עפ"י הפסיקתא. **(קנט)** אחד אומר כו', עיין בפסיקתא רבתי שם נוסחא אחרת, ר' אלעזר בן עזריה ור' אלעזר המודעי הוי יתבי עסקין בהדין פסוק רכב אלהים רבותים אלפי שנאן כו'. **(קס)** והאחד אומר, עיין בפסיקתא
רבתי

הוא מחזיר את הגליות לתוכה. שנאמר הנה אלה מרחוק יבואו וגו' (ישעיה מ"ט י"ב) ויכולה היא להחזיק, אלא א"ל הקב"ה הרחיבי מקום אהלך וגו' (שם נ"ד ב'), ה' בם (תהלים שם) (קסא) א"ר לקיש טבלא יש לו על לבו של כל מלאך ומלאך, ושמו של הקב"ה משותף בשמו של מלאך, מיכא"ל גבריא"ל רפא"ל, ד"א ה' בם (קסב) אדני כתיב, אדונתו בהם, ולא תאמר אדונתו בהם בלבד, אלא אפי' בשעה שבא ליתן תורתו בלשון הזה נתנה לישראל ובו בלשון פתח להם:

אנכי ה' אלהיך, (קסד) זש"ה שמעה עמי ואדברה וגו' (תהלים נ' ז') א"ר חמא (קסה) בר חנינא, שמעה עמי שאדברה, (קסו) שיהא להם פתחון פה לקטרג לשרי אומות העולם, (קסז) שמעה עמי ואדברה, (קסח) א"ר יהודה בר סימון בש"ר יהושע בן לוי, לשעבר ישראל היה שמכם, עד שלא קבלתם את התורה, כשמותם של אומות העולם, סבא וחוילה וסבתא ורעמא וסבתכא, כן היה שמכם ישראל, משקבלתם את התורה עמי, שנאמר שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך, ד"א שמעה עמי, שמעה עמי (קסט) אין מעידין אלא בשומע שנא' שמעה עמי וגו':
(קע) אלהים אלהיך אנכי (תהלים שם), ר' יוחנן וריש לקיש. ר' יוחנן אמר אלהים
אני

הערות ותקונים.

רבתי שם. ובמדרש ב"ר פ"ה, וכי מחזקת היא ירושלים כו'. (קסא) א"ר לקיש טבלא יש לו כו', כ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט יתרו רמז רפ"ו, ופי' טבלא לוח, **tabula** (טאפעל) ובמדרש שמ"ר ריש פכ"ט, ד"א אדני בם, רבנן אמרין שמו של אלהים היה מעורב עם כל אחד ואחד מיכאל וגבריאל כו', חסר התחלת המאמר „טבלא יש על לבו של כל מלאך ומלאך", וכן תראה מדברי המ"כ שפי' טבלא דף כי היה כן לפניו במדרש. ובפסיקתא רבתי פכ"א הנוסחא משונה, ה' בם, ר' פנחס בשם ריב"ל אדנותו עליהם מיכאל מרתת גבריאל מרתת. ר' פנחס בש"ר לוי מיכאל וגבריאל ששמו מעורב בהם, א"ר לוי טבלרין שלו חקוקה על לבן בהדין, והגאון בעל זרע אפרים כתב שצ"ל כהדין אסטרטגוס, ר"ל חותם הקב"ה חקוק בהם כדרך השרים מעבדי המלך שתלוי על צוארם כנגד לבם חותם המלך, אסטרטגוס שר מפקודי המלך עכ"ל, יש לתקן בדבריו שצ"ל אסטרטגוס, והיא המלה היונית *στρατηγος* (פעלדהערר) וכן במדרש שו"ט מזמור י"ז הנוסחא כן, וז"ל המדרש מהו כי שמי בקרבו שמו של הקב"ה חקוק על לבן של מלאכים כמין איסטרטיגום הה"ד רכב אלהים וגו', ה' בם שמו של הקב"ה משותף בהן כגון מיכאל וגבריאל ע"כ. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לשבת אחר שבועות, בפיוט קרבו להר סיני, רדו מלאכי צבאות שנונים בחרבם רשם, ואות רבם מֻסָּם בקרבם, רבותים אלפי שנאן אדני בם, וכן בפיוט כבודו אות ברבואות, ה' בם ועל לבם שמו חקוק בטבלאות ובם נאות, בצבא ואות, להקראות במוראות. (קסב) אדני כתיב, במדרש שמ"ר פכ"ט אדני בם, אין כתיב ביו"ד אלא באל"ף דל"ת אדונו של כל העולם בהם. (קסג) ולא תאמר אדונתו בהם בלבד, בכ"י אקספארד ולא תאמר שאדנותו על מלאכי השרת בלבד. (קסד) זש"ה שמעה כו', מובא בילקוט יתרו שם רמז רפ"ו, ובמדרש שמ"ר פכ"ט ד"א אנכי ה' אלהיך, ר' אחא בר חנינא פתח בו שמעה עמי ואדברה **כמו שכתוב בעשרת הדברות**, כוונתו אל הפסיקתא שלפנינו, ואמר כי דרוש ר' אחא בר חנינא על המקרא הזה כתוב בפסקא דעשרת הדברות שהיא הפסקא הזאת הנקראת בחדש השלישי ובמקום ר' חמא פה, הגי' שם ר' אחא. (קסה) בר חנינא, בילקוט יתרו בר יצחק. (קסו) שיהא להם. בכ"י אקספארד ובילקוט שם שיהא לי. (קסז) שמעה עמי, נ"ל ד"א שמעה עמי, כי זה הוא דרש אחר על המקרא הזה. (קסח) א"ר יהודה ב"ר סימון, בילקוט יתרו מובא המאמר הזה בלי שם האומר, ובילקוט תהלים רמז תש"ם הגי' א"ר יוסי בר סימון ומציין שם מכילתא. (קסט) אין מעידין אלא בשומע, בכ"י אקספארד אין מדברים אלא למי שהוא שומע. ולפי נוסחת שלפנינו הדרש מוסב על סיפא דקרא ישראל ואעידה בך. (קע) אלהים אלהיך אנכי פטרונך אני פה חסר כי בכללן מונה שניהם, ובפרטן אין אנו מוצאים כי אם דברי ר' יוחנן, לכן צריך להגיה ריש לקיש אמר אלהים אנכי פטרונך אני, מה הפטרון מועיל אצל הדיין אלהים אלהיך אנכי, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט יתרו שם הלשון משובש, וצ"ל ר"ל אמר
פטרונך

אני דיין אני, אלהים אלהיך אנכי פטרונך אני, (קעא) ר' פנחס הכהן ב"ר חמא אמר אלהים אלהיך אנכי, למי הוא מדבר למשה הוא מדבר, לא בשביל שקראתי אותך אלהים. שנ' ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז' א') אלא אלהים אלהיך אנכי. ד"א אלהים אלהיך אנכי, (קעב) רבותינו אומרים בשופטים הכתוב מדבר לא משום שקראתי אתכם אלהים, שנאמר אלהים לא תקלל (שם כ"ב כ"ז) אלא אלהים אלהיך אנכי, א"ר יהודה הלוי ב"ר שלום בישראל הכתוב מדבר, לא בשביל שקראתי אתכם אלהים, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פ"ב ז') אלא אלהים אלהיך אנכי.

(קעו) **אנכי** ה' אלהיך. לא תהיו (קעד) מגלגלין בתורה שנתתי לכם, אנכי (קעה) בלשון נוטריקון הוא, אנא נפשי כתבית יהבית, (קעו) רב אמר, יהיבה כתיבה נעימים אמריה, (קעז) א"ר ברכיה אנא נהורך (קעח) כלילך יאותך, אימתי כשתקבלו עשרת הדברות:

אנכי ה' אלהיך, ר' אחא אמר (קעט) כ"ו דורות היה (קפ) אל"ף קורא תגר לפני הקב"ה לאמר שאני ראשון של אותיות, ולא בראת בי את העולם, אלא בבי"ת, שנאמר בראשית ברא אלהים (בראשית א' א') א"ל הקב"ה חייך שאני פורע לך, תורה נבראת לפני, עד שלא נברא העולם (קפא) שני אלפים שנה, וכשאבוא

הערות ותקונים.

פטרונך אני. (קעא) ר' פנחס הכהן, בילקוט יתרו חסר מכאן עד אמר ר' יהודה הלוי, כי דלג המעתיק מן מלת אני בסיום מאמר ר"ל, אל מלת אנכי בסיום דברי ר' פנחס. (קעב) רבותינו אומרים. בילקוט תהלים רמז תש"ם, מובא המאמר הזה בשם ר' יהודה ב"ר שלום הלוי, הוא ר' יהודה ב"ר שלום הדורש בפסיקתא דילן אח"ז בישראל הכתוב מדבר, ודרוש ר' פנחס במשה מדבר, ומיוחס ג"כ לר' יהודה זה בטעות. וחסר שם האומר ובילקוט יתרו, דרוש ר' יהודה ב"ר שלום, הוא כמו בפסיקתא לפנינו. (קעג) אנכי ה' אלהיך, בכ"י אקספארד הגי' מהו אנכי רב אמר לא תהיו מגלגלין כו'. (קעד) מגלגלין, וכ"ה בכ"י אקספארד, וצ"ל מלגלגין כמו שהוא לנכון בילקוט יתרו שם. (קעה) בלשון נוטריקון. וכ"ה בש"ס שבת ק"ה ע"א בשם ר' יוחנן, וכן איתא במדרש עשרת הדברות (בית המדרש ח"א צד ס"ג), ולמה פתח הקב"ה באנכי בתתו את התורה לישראל שאנכי הוא נוטריקון אנא נפשי כתבית יהבית, ואנכי למפרע יהיבה כתיבה, נעימים אמריה. (קעו) רב אמר, בכ"י אקספארד ד"א למפרע יהיבה כו'. ואולי נעשית לפנינו מן ר"ת ד"א רב אמר כי חשב המעתיק על אות ד' שהיא ר' ונגזרה שם, רבנן אמרי אמירה נעימה כתיבה יהיבה, איכא דאמרי אנכי למפרע יהיבה כתיבה נאמנין [נ"ל נעימה] אמריה, ועל פי דברי הפסיקתא האלה יסד ר"א הקליר, בפיוט אז בכתב אשורית, ליום ב' דשבועות. רון דת אנכי בכתב נוטריקון נחבאת, אנכי אנא נפשי כתבית יהבית כו', רשם למפרע אותותי מאמריה. יהיבה כתיבה נעימים אמריה. (קעז) א"ר ברכיה, בכ"י אקספארד א"ר ברכיה הכהן. (קעח) כלילך יאותך, נגזרה שם המאמר הזה איננו, ובפסיקתא רבתי פכ"א כלילך יונתי תקבלין עשרת דברייא, נ"ל כלילך יאותך, כשתקבלין עשרת דברייא, ומחוסר דעת איזה מעתיק נעשתה מן יאותך מלת יונתי. (קעט) כ"ו דורות, נשנה במדרש ב"ר פ"א. ושם הגירי' א"ר אלעזר בר חנינא בשם ר' אחא, וכן נשנה במדרש חזית פ' ראשו כתם פז, ובילקוט בראשית רמז א' הנוס', ר"א ב"ר אבינא בש"ר אחא, ובילקוט יתרו שם רמז רפ"ו, ר' אסא אומר יש לתקן שצ"ל ר' אחא, ובפסיקתא רבתי פכ"א נאמר ג"כ ר' אלעזר ב"ר אבינא בש"ר אחא, רק בטעות עשרים ושתים דורות, וצ"ל עשרים וששה דורות, ובאבודרהם בפי' תפלת של שבת, כתב כ"ו דורות המה מאדם עד משה רבינו ע"ה, ואלו הם עשרה מאדם ועד נח, ועשרה מנח עד אברהם, וששה מאברהם עד משה. (קפ) אלף קורא תגר לפני הקב"ה, עיין א"ב דר"ע (בית המדרש ח"ג צד כ"ה). (קפא) שני אלפים, עיין ב"ר פ"ח דאמר רשב"ל שני אלפים כו', ושבת פ"ח ע"ב ורש"י שם, וחגיגה י"ג ע"ב ורש"י שם, ואבות דר"נ פ"ל, ועל המאמר הזה כוננו דברי הפייטן, בקרובות יום א' דשבועות, שעשוע יום יום מראש אמנה קדם מפעליו אלפים שנה, ובקרובות ליום שני, ה' קנני ראשית דרכו אלפים שנה נמתקתי נחבו, ובפיוט שאחריו שלמו כל אלה בעוור

וכשאבוא ליתן תורה לישראל איני פותח אלא באל"ף, שנאמר אנכי ה' אלהיך ׃ א"ר נחמיא (קפב) מהו אנכי, לשון מצרי הוא, למלך בש"ו שנשבה בנו, ועשה ימים הרבה אצל השבויין, לבש אביו נקמה והלך אצלו והביאו, ובא להשיח עמו בלשונו של שבויין, כך הקב"ה עשו ישראל במצרים כל אותן השנים, ולמדו שיחתן של מצרים, כשגאלן הקב"ה ובא ליתן להם את התורה לא היו יודעין לשמוע. אמר הקב"ה הרי אני משיח עמהם בלשון מצרי אנכי, כך פתח הקב"ה בלשונן אנכי ה' אלהיך. ד"א אנכי ה' אלהיך לפי שנראה להם הקב"ה (קפג) בים כגבור עושה מלחמה, ונראה להם בסיני כסופר מלמד תורה, ונראה להם בימי דניאל כזקן מלמד תורה, א"ל הקב"ה לא בשביל שאתם רואים אותי דמיונות הרבה יש אלהות הרבה, אלא הוא שבים אני ה' שבסיני, אנכי ה' אלהיך, א"ר
חייא

הערות ותקונים.

עד עולם כשלשה אלפים עד שלא נברא העולם, ואלפים וארבע מאות וארבעים ושמונה שנה משנברא עולם. (קפב) מהו אנכי לשון מצרי, וכן במדרש עשרת הדברות שם (בית המדרש ח"א צד ס"ג) ד"א למה פתח הקב"ה אנכי, לפי שאנכי לשון מצרי הוא, וכדי לשמש בלשון ששמשו בו במצרים פתח באנכי, ובפסיקתא רבתי פכ"א ר"י ור' נחמיה ר' יהודה אומר אין זה לשון אנכי אלא לשון אהבה לשון חיבה, למלך ששלח את בנו למדינת הים, ולמד לשון בני הים, וכשבא ממדינת הים התחיל מדבר עמו בלשונו, כך לפי שהיו ישראל בארץ מצרים ולמדו לשונם, כיון שבאו לפני הר סיני, התחיל הקב"ה משיח עמהם בלשון אנכי אנוך, ור' נחמיה אמר כו'. המאמר הזה אשר שם בשם ר' יהודה הוא המאמר שלפנינו בפסיקתא בשם ר' נחמיה, אך בשנוי לשון ואריכות יותר, אך נשמטו שם איזה מלות וכצ"ל אין זה לשון אנכי אלא [לשון מצרית, שהוא] לשון אהבה כו', והשמיט המעתיק מן לשון א', אל לשון ב', ופי' שפתרון מלת אנוך בשפת מצרים הוא אהבה וחיבה, ומזה נבין דברי מדרש אסתר רבה פ' וישלח ספרים אר"פ ולא עוד כו'. אבל הקב"ה דבר עם ישראל בלשון שלמדו, היינו הוא דכתיב אנכי ה' אלהיך לשון יחנך ע"כ, והרב בעל יפ"ת כתב שם לשון יחנך לשון אנוך גרסי', ועיקר זה במכילתא פ' יתרו דגרסינן מהו אנכי לשון מצרי ובלשון מצרי אנוך, משל למלך שנשבה בנו כו' עכ"ל, שזה נראה, כי במכילתא אין כל רושם ממאמר הזה, אך יען בילקוט יתרו שם חסר ציון המקור, וברמז רפ"ה שלפניו נרשם מכילתא, חשב שהציון הזה מוסב גם על רמז רפ"ו, ולא ידע שהפסיקתא היא המקור, ועפ"י הפסיקתא הזאת יסד הקליר בפיוט יום ב' דשבועות, אז בכתב אשורית בלשון ערבית ובדבור מצרית הנחלת לבת עברית, והרוו"ה כתב שם, ובדבור מצרית כן איתא במדרש והובא בילקוט רמז רפ"ו, א"ר נחמיא לשון מצרי הוא משל למלך כו', עכ"ל. נעלם גם ממנו שמקור דברי הילקוט בפסיקתא הם ולא במדרש, והמעתיק אשר העתיק למעני את הפסיקתא מאוצר הספרים באקספארד העתיק לי גם מאמר ארוך מהתנחומא יתרו. (ולדעתי הוא הילמדנו הנאבד כי אין זכר מזה בתנחומא שלפנינו) ונמצא גם שם המאמר שלפנינו בשינויים מה תוארו: א"ר נחמיה מה אנכי לשון מצרי הוא, למה הדבר דומה למלך שנשבה בנו, ועשה ימים רבים עם השבאים, למד שיחתם של אותן השבאים כשעשה נקמה באויביו והביאו ובא להשיח בלשונו ולא היה יודע, מה עשה התחיל לספר עמו בלשון השבאים, כך עשה הקב"ה עם ישראל במצרים. למדו שיחתן של מצרים, כשגאלן הקב"ה ובא ליתן להם את התורה לא היו יודעים לשמוע, אמר הקב"ה הריני משיח עמהם בלשון מצרי אנוך, אדם כשהוא מבקש לומר לחבירו במצרים אני, הוא אומר אנוך, כך פתח הקב"ה בלשונם ואמר אנכי. (קפג) בים כגבור כו' בסיני כסופר כו' בימי דניאל כזקן, עיין בפסיקתא רבתי שם פכ"א ובמכילתא יתרו (פ"ה פ' אנכי) איתא, כשנגלה על הים כגבור עושה מלחמות שנאמר ה' איש מלחמה, נגלה על הר סיני כזקן מלא רחמים, שני' ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר כו'. וכן מובא ברש"י יתרו בשם המכילתא, ועפ"י המכילתא יסד הפייטן בפיוט תחתיות ארץ ליום א' דשבועות, דרך בעשותו במים עמוקים גבור נגלה ונלחם במצוקים, בתתו בסיני דתות וחוקים, אזי כרחמן נגלה משחקים, וכן בפיוט אנכי ראש לדברות, במעריב ליל שני, נואלן כזקן בישיבה נגלה לכללם, כו'. אזי כגבור נגלה ושבחוהו עד עולם, וכן ביוצר לשבת אחר שבועות, ומתוך שנראה
בים

חייא בר אבא לפי כל עסק ועסק, וכל דבר ודבר היה נראה להם בים כגבור עושה מלחמה, ונראה להם בסיני כסופר שהוא מלמד תורה ועומד ביראה, ונראה להן בימי שלמה לפי מעשיהן של בחור, שנאמר מראהו כלבנון בחור כארזים (שה"ש ה' ט"ו) ונראה להם בימי דניאל, כזקן מלמד, (קפד) שכן נאה לתורה להיות יוצאה מפי זקנים:

ד"א אנכי ה' אלהיך, (קפה) א"ר חנינא בר פפא, נראה להן הקב"ה פנים זועפות, פנים בינוניות, פנים מסבירות, פנים שוחקות, פנים זועפות למקרא, כאדם מלמד את בנו תורה צריך ללמדו באימה, פנים בינוניות למשנה, פנים מסבירות לתלמוד פנים שוחקות לאגדה, א"ל הקב"ה אע"פ שאתם רואים הדמיונות הללו, אלא אנכי ה' אלהיך, א"ר לוי נראה להן הקב"ה (קפו) כאיקונין הזו, שיש לה פנים מכל מקום, אלף בני אדם מביטין בה, והיא מבטת בכולן, כך הקב"ה כשהיה מדבר לישראל, כל אחד ואחד מישראל היה אומר עמי הדיבור מדבר, אנכי ה' אלהיכם אין כתיב כאן, אלא אנכי ה' אלהיך, א"ר יוסי בר חנינא (קפז) לפי כחו של כל אחד ואחד היה הדיבור מדבר עמו, ואל תתמה על דבר זה, שהמן שהיה יורד לישראל, כל אחד ואחד היה טועמו לפי כחו, התינוקות לפי כחן, והבחורים לפי כחן, והזקנים לפי כחן, התינוקות לפי כחן, כשם שהתינוק הזה יונק משדי אמו כך היה טעמו, שנ' והיה טעמו כטעם לשד השמן (דברים י"א ח') הבחורים לפי כחן, שנ' ולחמי אשר נתתי לך (קפח) לחם ושמן ודבש האכלתיך (יחזקאל י"ו י"ט) והזקנים לפי כוחן, שנאמר וטעמו כצפיחית בדבש (שמות י"ו ל"א), ומה אם המן כל אחד ואחד היה טועם לפי כחו, הדיבור על אחת כמה וכמה. אמר דוד קול ה' בכח (תהלים כ"ט ו') בכחו אין כתיב כאן אלא בכח, בכחו של כל אחד

הערות ותקונים.

בים כגבור במלחמה, אתא לסיני כזקן מלא רחמים. (קפד) שכן נאה לתורה, בפסיקתא רבתי שם, שאין תורה נאה [שתהא יוצאה] אלא מפי זקן, מה טעם דכתיב בישישים חכמה ואורך ימים תבונה, וכן דניאל אומר ועתיק יומין יתיב. (קפה) א"ר חנינא כו' פנים זועפות, כן מובא בילקוט יתרו שם, גם מובא כן ברוקח (ה' חסידות שרש התורה) בשם הפסיקתא, אך במקום זועפות הגי' שם זעומות, ואחר פנים שוחקות, חסרה מלת „אגדה" וכן לזה המאמר כוון הרוקח (ה' חסידות שורש זכיות) כמה דמיונות ראו בסיני פנים בפנים בפסיקתא עכ"ל. וכן תמצא בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשרת הדברות (סימן ו') אר"ח בר פפא פנים בפנים, אימתי למקרא פנים בינוניות למשנה, פנים מסבירות לתלמוד, פנים משחקות לאגדה, והוא כמו שהוא לפנינו בפסיקתא דילן, אך במקום **אימתי** צריך להגיה **אימה**, אבל במס' סופרים פט"ז ה"ב נוסחא אחרת ותני ר"ח בר פפא פנים בפנים דבר ה', פנים תרי הא ארבעה אפין, של אימה למקרא, פנים בינוניות למשנה, פנים שוחקות להש"ס, פנים מסבירות לאגדה, וכן יסד הפייטן בסלוק ליום ב' דשבועות, פניך באימה למקרא למודיהם, פנים בינוניות למשנת ערכיהם, פנים שוחקות לתלמוד חכמיהם, פנים מסבירות לאגדת טעמיהם, וגם המאור מפסיקתא רבתי שם, ר' תנחומא בשם ר' יעקב בן תרדאי, כמים הפנים לפנים יש לך אדם שהרב רוצה ללמוד כו' נשנה במס' סופרים פט"ז ה"ג, אך שם הגי' ר' נחמיה בש"ר יעקב בר ינאי, ויש להעיר במדרש שמ"ר ריש פכ"ט, ד"א אנכי ה' אלהיך הה"ד פנים בפנים דבר ה' עמכם, עיקר חסר מן הספר, ונשמט ע"י המעתיק הדרשה על מקרא זה, כמו שהיא כתובה בפסיקתא. (קפו) כאיקונין הזו, עיין בפסיקתא רבתי שם (אות ו') ואיקונין פי' צורה ודמות. (קפז) לפי כחו של כל אחד ואחד, במכילתא יתרו (פ' וכל העם רואים) שהיו משמיעים את האדם לפי כחו, שנאמר קול ה' בכח, ובמדרש שמ"ר ריש פכ"ט אלו היה כתוב קול ה' בכחו לא היה העולם יכול לעמוד אלא קול ה' בכח, בכח של כל אחד ואחד, הבחורים לפי כחן והזקנים לפי כחן, והקטנים לפי כחן כו'. ועיין תנחומא פ' שמות, ויאמר ה' אל אהרן בז"ה ירעם אל בקולו. (קפח) לחם ושמן, הנוסחא הזאת מובא גם בגמרא יומא ע"ה ע"ב כתיב לחם וכתיב דבש אר"י בר"ח כו' אולם במקרא נאמר סולת ושמן ודבש. וכן בתנחומא

אחד, א"ל הקב"ה (קפט) לא מפני שאתה שומע קולות הרבה, אלא היו יודעים שאני הוא, אנכי ה' אלהיך, בעולם הזה נגאלו ישראל ממצרים ונשתעבדו בבבל ומבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום, ומאדום הקב"ה גואלן, ואינן משתעבדין עוד, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד (ישעיה מ"ה י"ז):

חסלת פסקא בחודש השלישי.

הערות ותקונים.

בתנחומא פ שמות פ' ויאמר ה', מובא כמו שהוא לפנינו. (קפט) לא מפני שאתה שומע קולות הרבה, בילקוט יתרו רמז רפ"ו נוסף בגדו „יש אלהות הרבה" והוא נכון מאד להבנת הענין, וכ"ה בשמ"ר פכ"ט, אמר הקב"ה לישראל לא שמעתם קולות הרבה תהיו סבורין שיש אלהות הרבה יש בשמים אלא תהיו יודעים שאני ה' אלהיך שנא' אנכי ה' אלהיך.

פסקא י"ג.

דברי ירמיהו.

(א) **דברי** ירמיהו, (ירמיה א' א'), (ב) ר' אבא בר כהנא פתח, צהלי קולך בת גלים (ישעיה י' ל'), (ג) א"ל ישעיהו לישראל, עד שאתם עסוקין בשירים וזמירות לע"ז, צהלי קולך בדברי תורה, (ד) שישי קולך (ה) לבלין קולך בת גלים, מה הגלים הללו מסויימין בים, כך היו אבותיכם מסויימין בעולם, ד"א בת גלים, בת גולים (ו) ברתיהון דגליליא, בהו של אברהם אבינו, שאמר הכתוב

ויאמר

הערות ותקונים.

(א) דברי ירמיהו, היא הפטורת פ' מטות, וראשונה לתלתא דפורענותא, אשר קודם תשעה באב, כמובא בתוס' מגילה ל"א ב', ובמבוא הארכתי לדבר מזה. (ב) ר' אבא, המאמר בראש פתיחתא דאיכה רבתי סימן א' כולו בפסיקתא הזאת מקורו. גם מובא בילקוט ישעיה רמז רפ"ד, ד"ה ר' אבא בשם הפסיקתא ולא בשם המדרש. (ג) א"ל ישעיה כו', כל זה חסר בכ"י אקספארד, ובכ"י פארמא *). והגי' שם ראב"כ פתח צהלי קולך בת גלים, צהלי קולך לבלין בקולך, בת גלים מה גלים הללו מסויימים. (ד) שישי קולך נ"ל שיישי, כמו שהוא בילקוט שם. וכן הביא הערוך ערך שיש, וז"ל בריש פסקא דדברי ירמי', צהלי קולך שיישי בקליך, והביא שם עוד מאמרים אחרים אשר המלה הזאת בקרבם ופי' השמעת קול. (ה) לבלין קולך, בכ"י אקספארד לבלין בקליך, ובכ"י פארמא לבל יין בקולך, נפרדה המלה. ובילקוט ישעיה לכליין בקולך, ובמדרש איכה שם בפתיחתא נשמטו המלות האלה, ונכתבו תחתיהן, צהלי קולך בבתי כנסיות, ובעל מ"כ כתב שם בילקוט ישעיה גרס שיישי קולך לפלפין [נ"ל לכליין]. פי' היה מעורר לפני הכלות בקול נעים כענין המנויין בקולו עכ"ל, נראה כי מלת לכליין פתר לפני הכלות, ופירושו רחוק מאד ויותר נ"ל נפנפי בקליך. (ו) ברתהון דגליליא, בכ"י אקספארד בריתהון דגלוליא, נ"ל ברתהון, ובכ"י פארמא חסרות שתי מלות האלה, ובערוך ערך גל ה' הביא, וז"ל בריש פסיק [נ"ל פסקא] דדברי ירמי', בת גלים בת גולים, ברתהון דגלולאי ע"כ, מפרש גלולאי מענין

גלות

---

*) בהכ"י הזה לא נמצא רק הפסקות של הי"ב הפטרות, שהם הש"ח גו"ע אר"ק בד"ש, ומתחיל מהפסקא הזאת.

(ז) ויאמר ה' אל אברם לך לך (בראשית י"ב א') בתו של יצחק, מה כתיב בו׳ וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים (בראשית כ"ו א'), בתו של יעקב, מה כתיב בו, וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם (שם כ"ח ז'):

הקשיבי לישה (ישעיה שם), הקשיבי למצות, הקשיבי לדברי תורה, הקשיבי לדברי נבואה, ואם לאו לישה, (ח) הא אריה סליק עלך, זה נבוכדנצר הרשע, דכתיב ביה עלה אריה מסובכו (ירמיה ד' ז').

עניה (ישעיה שם), עניה מן הצדיקים, עניה מדברי תורה, עניה מן המצות וממעשים טובים ענתות, (ט) ואם לאו ענתות, הא ענתותא אתי עלך, ומתנבא דברי תוכחות, לכך נצרך הכתוב לומר דברי ירמיהו:

(י) ר' אבא פתח, עד מתי פתאים תאהבו פתי ולצים לצון חמדו להם (משלי א' כ"ב), א"ר שמעון (יא) בן נזירה, מנהג שבעולם אדם אוכל (יב) צחנה (יג) שנים שלשה פעמים, ונפשו (יד) נקיטה עליו ממנה ואתם כמה שנים עוברין אותה, שכתב בה צא תאמר לו (ישעיה ל' כ"ב), צואה תאמר לו (טו) ואין נפשותיכם נקיטה הימנה, (טז) א"ר יודן, שני בני אדם נתנבאו על הליצנות, ואלו הן שלמה וישעיה, שלמה אמר ולצים לצון חמדו להם (משלי א' כ"ב), וישעיה אמר, ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו (יז) מוסרותיכם (ישעיה כ"ח כ"ב), (יח) ר' פנחס ור' ירמיה בש"ר שמואל בר רב יצחק (יט) קשה הליצנות שתחילתה ייסורין, (כ) וסופה כליה, כי כלה ונחרצה (ישעיה שם) (כא) הקשיבו תוכחתי אביעה לכם רוחי (משלי שם), אם תשובי לתוכחתי אביעה לכם רוחי על ידי יחזקאל, היה היה דבר ה' אל יחזקאל בן בוזי הכהן (יחזקאל א' ג'), ואם לאו אודיעה דברי אתכם (משלי שם), על ידי ירמיה, לכך נצרך הכתוב לומר דברי ירמיהו:

ר'

הערות ותקונים.

גלות, וכן מפרש שם בערך זה דברי חז"ל (סנהדרין לד ע"ב), אם אחר בו מוטב, ואם לאו אני אעשה אותן גולה בגוים, פי' שיגלו בגוים, אולם הביא שם גם פי' אחר, וכן תרגום ברש"י שם, שהוא מענין גל או גלל ע"ש, ובמדרש איכה ובילקוט שם הגי' ברתהון דגלוואי, (ז) ויאמר ה' אל אברהם, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט, אבל במדרש איכה שם הביא מקרא אחר, ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (בראשית י"ב י'). (ח) הא אריה, דרש לישה כמו ליש. (ט) ואם לאו כו', ר"ל אם תקשיב הרי טוב, ואם לאו יבא עליך ירמיה איש ענתות ויתנבא דברי תוכחות וצרות. (י) ר' אבא פתח, מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ב בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד הגי' ר' אחא פתח. (יא) בן נזירה, כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט שם, אבל בכ"י פארמא בן יהודה. (יב) צחנה, מובא בילקוט איכה רמז תתקנ"ה, אך הציון פסיקתא חסר שם, וכן חסרים שם הציונים במאמרים האחרים, ובילקוט ישעיה שם נוסח במקום צחנה, ומובא בערוך ערך צחנה, וז"ל בפסקא דדברי ירמי'. אדם אוכל צחנה פי' סרחון, מלשון ותעל צחנתו (יואל ב' כ') עכ"ל, וכן הוראת השרש הזה בלשון ערבי. (יג) שנים שלשה פעמים, בכ"י אקספארד ופארמא שנים שלשה ימים. (יד) נקיטה. בכ"י אקספארד ופארמא, ובילקוט משלי ואיכה, קניטה ובטעות הוא, וצ"ל נקיטה, ומלשון המקרא נקטה נפשי בחיי (איוב י' א') וענינו מאוס ותעוב דבר מה, והוא הנפעל משרש קוט. (טו) ואין נפשותיהם נקיטה, גם פה בכל המקומות שהבאתי בטעות קניטה. (טז) א"ר יודן, מובא בילקוט משלי שם, וכן בילקוט ישעיה רמז ש"ב בשם הפסיקתא. (יז) מוסרותיכם, לפנינו במקרא מוסריכם. (יח) ר' פנחס כו', כ"ה גם בכ"י אקספארד אבל בכ"י פארמא ר' פנחס בש"ר ירמיה בש"ר שמעון ב"ר יצחק, ומצאתי המאמר בירושלמי ברכות פ"ב סוף ה"ח, וגם שם הנוסחא כמו שלפנינו רבי פנחס רבי ירמיה בש"ר שמואל בר רב יצחק. (יט) קשה כו', כעין המאמר הזה בגמרא ע"ז י"ח ב', א"ר תנחום בר חנילאי כל המתלוצץ גורם כלייה, שנאמר ועתה אל תתלוצצו וגו', א"ר אלעזר קשה היא הליצנות שתחלתו יסורין וסופה כלייה ע"כ. (כ) וסופה כלייה כי כלה ונחרצה, פה חסר וכצ"ל, וסופה כלייה [תחילתה יסורים פן יחזקו מוסריכם וסופה כלייה] כי כלה ונחרצה, והשמיט המעתיק מן כלייה א', עד כלייה בתרא, ונאמר לנכון בירושלמי ברכות שם, ובכ"י אקספארד ופארמא. (כא) הקשיבו תוכחתי, צ"ל תשובו לתוכחתי, הנה אביעה וגו'

ר' אחא פתח. אבותיכם איה הם והנביאים הלעולם יחיו (זכריה א' ה') א"ר אחא, אמר הקב"ה לישראל בני, (כב) אבותיכם שחטאו לפני איה הם. אומרים לפניו רבונו של עולם, הנביאים הלעולם יחיו, אמר להם אעפ"י שמתו אין נבואתם קיימת, בתמיה, משה מת אין נבואתו קיימת. וירמיהו שהוא חי דבריו קיימין, לפיכך צריך הכתוב לומר דברי ירמיהו:

(כג) ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי פתח, עבד משכיל ימשול בבן מביש (משלי י"ז ב'), עבד משכיל זה ירמיהו, ימשול בבן מביש, אלו ישראל (כד) שביישו את עצמן לע"ז, (כה) א"ר אבא בר כהנא לא היית כזונה לקלס אתנן (יחזקאל י"ו ל"א) (כו) ייתי בררא דמקלקלתא דמתקנא עובדוהי, וייתי בררא דמתקנתא דקלקלת עובדוהי את מוצא כל מה שכתב בישראל לגנאי כתיב ברחב לשבח, (כז) ברחב כתיב ועתה השבעו נא לי בה' (יהושע ב' י"ב), ובישראל כתיב אב ואם הקלו בך (יחזקאל כ"ב ז'), ברחב כתיב והיא העלתם הגגה (יהושע ב' ו'), ובישראל כתיב ואת משתחווים על הגגות (צפניה א' ה'), ברחב כתיב ותטמנם בפשתי העץ (יהושע ב' ו'), ובישראל כתיב אומרים לעץ אבי אתה (ירמיה ב' כ"ז), (כח) ברחב כתיב, ונתתם לי אות אמת (יהושע ב' י"ג), ובישראל כתיב, ואמת לא ידברו (ירמיה ט' ה'), (כט) הוי כל מה שכתיב בישראל לגנאי, כתיב ברחב לשבח, (ל) ובתוך אחים יחלק נחלה (משלי שם) זה ירמיהו, דכתיב ביה ויצא ירמיה מירושלים ללכת ארץ בנימן לחלק משם בתוך העם (ירמיה ל"ז י"ב) (לא) רב אמר ליטול

הערות ותקונים.

וגו', ומובא בילקוט משלי רמז תתקל"ב, ובכ"י פארמא חסר מן הקשינו עד אודיעה דברי אתכם. (כב) אבותיכם שחטאו לפני איה הם, ראיתי בכ"י פארמא הגי', אמר להם נביא לישראל חזרו בתשובה אבותיכם שחטאו איה הם, אמרו לו הנביאים שלא חטאו הלעולם יחיו, אמר להם אעפ"י שמתו אין נבואתם קיימת כו', והמעתיק הזה היה גורס כן עפ"י מאמר אשר ראה בגמרא סנהדרין ק"ה ע"א אמר להן נביא לישראל חזרו בתשובה אבותיכם שחטאו היכן הם אמר להן ונביאכם [נ"ל אמרו לו והנביאים] שלא חטאו היכן הם כו'. (כג) ר' יהושע דסכנין, התחלת וסוף המאמר הזה מובא בילקוט משלי רמז תתקכ"ו ד"ה עבד משכיל, והציון שם מדרש ב"ר פ"כ [נ"ל פ"ס] במאמר שלפניו עבד משכיל, הוא רק על המאמר ההוא לבד, ולא על המאמר השני אשר איננו במדרש, וכן בילקוט ירמיה ריש רמז רכ"ו מובא המאמר הזה ומצוין בצדו ב"ר פ"ס, וט"ס הוא. וצ"ל פסיקתא, כמו שמצוין לנכון בילקוט יהושע רמז ט"ו על מאמר שאחריו את מוצא כל מה שכתב בישראל. גם מובא כל המאמר הזה בילקוט איכה רמז תתקנ"ט, והציון **מדרש** שם מאוחר הוא, כי בילקוט איכה כל המאמרים המה בלי ציונים, והיה הסר גם על מאמר זה, וגם הנוסחא א"ר שמעון את מוצא כו', גם דרש הפסיקתא פה על ובתוך אחים מחלק נחלה, מובא בילקוט ירמיה רמז שכ"ו בשם הפסיקתא. (כד) שביישו א"ע לע"ז, בכ"י פארמא נוסף „שנקראת בושת, שנאמר והבושת אכלה [ירמיה ג' כ"ד]. (כה) א"ר אבא ב"כ, בכ"י אקספארד א"ר אחא בר כהנא. (כו) ייתי ברא דמקלקלתא, בכ"י פארמא בטעות דמלקלתא, והדברים האלה מובאים ברש"י ריש ירמיה כלשונם פה, ופי' כי ירמיה בא מרחב הזונה, כמבואר במגילה דף י"ד ע"ב, ובפסיקתא לפנינו להלן. (כז) ברחב כתיב, ועתה השבעו נא לי בה', ובישראל כתיב אב ואם וגו', חסרה פה שורה שלימה, וכצ"ל ועתה השבעו נא לי בה' [ובישראל כתיב, לכן לשקר ישבעו (ירמיה ה' ב'), ברחב כתיב והחייתם את אבי ואת אמי (יהושע ב' י"ג)], ובישראל כתיב אב ואם וגו', כאשר הוא לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט יהושע רמז י"א. גם בכ"י פארמא ופה נשמטה השורה מתחת ידי המעתיק שדלג מן ובישראל הראשון עד ובישראל השני. (כח) ברחב כתיב, גם פה חסר שורה שלמה, ברחב כתיב ההרה לכו (יהושע ב' ט"ז), ובישראל כתיב על ראשי ההרים יזבחו (הושע ד' י"ג), ונאמר לנכון בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט שם. (כט) הוי כל מה. כ"ה גם בכ"י אקספארד. אבל בכ"י פארמא הרי כל מה. (ל) ובתוך אחים. מובא בילקוט משלי רמז תתקכ"ו, ובילקוט ירמיה ריש רמז רכ"ו, ורמז שכ"ו בשם הפסיקתא. (לא) רב אמר, בכ"י אקספארד הגי', **ר"א** במקום רב אמר, בטעות, שטעה המעתיק והבין **ר"א** ואח"כ נעשית

(לב) ליטול חלקו יצא, ר' בנימין בן לוי אמר (לג) למישריה תמן נביאין סגיאין, דבר ירמיה אין כתיב כאן, אלא דברי ירמיהו, לכך צריך לומר דברי ירמיהו:

(לד) ר' שמואל בר נחמני פתח, ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם (במדבר ל"ג נ"ה), אמר הקב"ה לישראל אני אמרתי לכם, כי החרם תחרימם החתי והאמורי וגו' (דברים כ' י"ז), ואתם לא עשיתם כן, אלא ואת רחב הזונה ואת בית אביה ואת כל אשר לה החיה יהושע (יהושע ו' כ"ה), הרי ירמיה בא (לה) מבניה של רחב הזונה, ועושה לכם דברים של שיכים בעיניכם ושל צנינים בצדיכם לפיכך צריך הכתוב לומר דברי ירמיהו:

(לו) ר' יודה ב"ר סימן פתח, נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך (דברים י"ח י"ח), (לז) אלא כמוך בתוכחות, את מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה זה מתנבא ארבעים שנה, וזה מתנבא ארבעים שנה, זה מתנבא על יהודה וישראל וזה מתנבא על יהודה וישראל, זה עמדו שבטו כנגדו, וזה עמדו שבטו כנגדו, זה הושלך ליאור, וזה הושלך לבור, זה הוצל על ידי אמה, וזה הוצל ע"י עבד, זה בא בדברי תוכחות, וזה בא בדברי תוכחות, לפיכך צריך הכתוב לומר דברי ירמיהו:

ר' תנחומא ר' אלעזר בש"ר מאיר, ור' מנחמא (לט) בש"ר ברכיה, כל מקום שנ' דבר דברי דברים אלה ותוכחותיהן, כתיב אלה הדברים אשר דבר משה (דברים א' א') וכתיב תמן מזי רעב ולחומי רשף (שם ל"ב כ"ד) כתיב תחלת דבר ה' (מ) אל הושע (הושע א' ב') מה כתיב תמן כי אתם לא עמי וגו' (שם שם ט'), כתיב דברי ירמיה (ירמיה א' א') מה כתיב תמן, אשר למות למות ואשר לשבי לשבי (שם מ"ג י"א):

א"ר תנחום בר חנילאי, בג' מקומות קובל הקב"ה על נבוכדנצר הרשע, בספר ירמיהו, ובספר מלכים, ובספר דברי הימים, כאינש דאמר לחבריה חמי מה עביד לי פלן (מא) שחיק טמיא, כך אמר הקב"ה חמון מה דעביד לי (מב) [נגסא] דבבל

הערות ותקונים.

בעזית ד"א. (לב) ליטול חלקו יצא, עפ"י התרגום יונתן שתרגם שם, ונפק ירמיה מירושלים למיזל לארע שבטא בנימין לפלגא אחסנתא דאית ליה תמן, ומובא ברד"ק שם. (לג) למשרי תמן נביאין סגיאין, ר"ל להגיד שם דברי נביאות הרבה, וזה שסיים בפסיקתא דבר ירמיה (בלשון יחיד) אין כתיב, אלא דברי ירמיהו (לשון רבים), כי בירושלים היה ירא לנפשו להגיד נבואותיו. (לד) רשב"נ פתח, מובא בילקוט תורה פ' מסעי רמז תשפ"ז, ד"ה לא תורישו בשם הפסיקתא, ובילקוט יהושע רמז ט"ו ג"כ בשם הפסיקתא, ובילקוט ירמיה רמז רנ"ו בשם המדרש. (לה) מבניה, בכ"י אקספארד ופארמא מבני בניה. (לו) ר' יודה ב"ר סימון, מובא בילקוט ירמיה רמז רנ"ו, ובילקוט תורה רמז תתקי"ט בשם הפסיקתא גם בילקוט איכה רמז תתקנ"ט, והציון „מדרש" שם בטעות, גם מובא בהקדמת האברבנאל לירמיה (דף נ"ו ע"ב), אך בטעות הביא שם בשם פסיקתא רבתי וזה לקוח הוא אתו מהילקוט, והילקוט בפסיקתא דילן מקורו, לא בפסיקתא רבתי. (לז) אלא כמוך, פה נשמטו הדברים האלה, וכתיב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, ואת אמרת כמוך, כמו שהוא בילקוט במקומות שציינתי, גם בכ"י אקספארד ופארמא, ובערוך ערך כמוך בשם הפסיקתא ולמאמר הזה כוון בעל הטורים (דברים י"ח י"ח) נביא אקים להם בגימטריא זה ירמיהו, זה הוכיחן וזה הוכיחן כו' כדאיתא בפסיקתא עכ"ל. (לח) ר' תנחומא, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא, ובילקוט איכה, ר' פנחס, ובילקוט תורה חסר שם האומר. (לט) בשם ר' ברכיה, בכ"י פארמא, בש"ר אלעזר בטעות. (מ) אל הושע, צ"ל בהושע, ובכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט תורה שם, מובא המקרא שלפניו דבר ה' אשר היה אל הושע, ובכ"י פארמא הסדר שם, תחלה דבר, ואחריו דברי, ובסוף דברים. (מא) שחיק טמיא, מובא בערוך ערך טמיא, וז"ל בפסקא דדברי ירמיהו חמון מה עביד ליה פלוני שחיק טמיא, פי' שחיק עצמות עכ"ל, ובגמרא ברכות (דף נ"ט ע"א) אובא טמיא, פירש"י בעל אוב של עצמות, טמיא עצמות, ודומה לו במס' כלים בית מלא טמיא, ופי' רב האי מלא טמיא בית שהוא מלא עצמות. והביא ראיה מב"ר [פע"ח] דקתני אדרינוס שחיק טמיא, דהיינו שחיק עצמות עכ"ל, ונעלם מכל בעלי הגהות על הש"ס, שבמקום „במסכת כלים" צ"ל אהלות

הדבר (סד) אשר חזה אל ירמיה מאת ה' אחרי שלח אותו נבוזראדן וגו' (ירמיה מ' א'), והוא אסור (סה) בזיקים (שם) מהו והוא, אמר ר' אחא (סו) כביכול הוא והוא, (סז) ודכוותיה ואני בתוך הגולה (יחזקאל א' א') מהו ואני, א"ר אחא כביכול אני והוא. מה היה (סח) אותו הגבר, ר' אלעזר ור' יוחנן, ר"א אומר מזרה ישראל יקבצנו ושמרו כרועה עדרו (ירמיה ל"א ט'). ור"י אומר וגואלו מיד חזק ממנו (שם שם י') ובחזירה היה רואה אצבעות ידים ורגלים מקוטעות ומושלכות לדרכים. והיה נוטלן ומחבקן ומנשקן ונותנן לתוך טליתו, ואומר להן בני לא כך הייתי אומר לכם תנו לה' אלהיכם כבוד בטרם יחשיך (ירמיה י"ג ט"ז) (סט) לכם מדרכי נבואה. על ההרים אשא בכי ונהי ועל נאות מדבר קינה (שם ט' ט), על ההרים הגבוהים שנעשו מדבר אשא קינה כי נתצו מבלי איש עובר ולא שמעו קול מקנה (שם שם), ולא דייכם שלא שמעתם בקולו (ע) אלא שמעתם לקול מקנה שהייתם מקנין אותו בע"ז שלכם, (עא) כדכתיב יקניאהו בזרים בתועבות יכעיסהו (דברים ל"ב י"ו), מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכי (ירמיה שם) (עב) א"ר יוסי בן חלפתא, חמשים ושתים שנה לא נראה (עג) עוף כנף על ארץ ישראל, לקיים מה שנאמר מעוף השמים (עד) ועד בהמה נדדו הלכו: א"ר

הערות ותקונים.

הכתוב העתיק בשגיאות. (סד) אשר חזה, נ"ל אשר היה, וכן נ"ל אחר, במקום אחרי. (סה) בזיקים, בקרא באזיקים, עם אלף נחה. (סו) כביכול הוא והוא ודכוותיה כו' כביכול אני והוא. הכוונה לשם אני והוא. עיין סוכה מ"ה ע"א, ר' יהודה אומר אני והוא הושיעה נא. פירש"י משבעים ושתים שמות הן, וע"ש בתוס' ד"ה אני, שכתבו ועדין צריך טעם למה נקטו שני שמות הללו דאמרינן להו טפי מאחרינא, משום דדרשינן באיכה רבתא קרא דכתיב ביחזקאל ואני בתוך הגולה, וקרא דכתיב בירמיה א והוא אסור בזיקים. כביכול הוא בעצמו. והיינו הושענא שיושיע לעצמו עכ"ל, והם דברי הפסיקתא שלפנינו, וכן מובא בטור או"ח ה' לולב סימן תר"ס וע"ש בארך ב"י. (סז) ודכוותיה, בכ"י אקספארד ופארמא חסר עד כביכול אני, והוא שקפץ המעתיק מן והוא עד והוא, והשמיט הדברים באמצע. (סח) אותו הגבר, צ"ל אותו הדבר, כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא, ובילקוט שם, והכוונה על המקרא הדבר אשר היה אל ירמיהו, ובמדרש בפתיחתא דאיכה שם נשתנה הסדר על השאלה הזאת, מה היה אותו הדבר, בא המאמר את יתיב הכא אנא אזיל עימך המובא למעלה בפסיקתא, ואח"כ באה שאלה אחת עד היכן היתה נבואתו של ירמיה, ר' יעקב ור' אבא, ואית דאמר ר' אלעזר ור' יוחנן, (כנוסחת הפסיקתא) חד אמר, עד מזרה ישראל יקבצנו, ואחרינא אמר, עד ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם (ירמיה ל"א י"ז) ע"כ, והנוסחא הזאת נכונה. (סט) לכם מדרכי נבואה, פה חסר, וצ"ל כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא, בטרם יחשיך וגו' בטרם יחשיך עליכם דברי תורה, בטרם יחשיך עליכם דברי נבואה, ובמדרש וילקוט שם חסרים המלות, לכם מדרכי נבואה. ובמקומם נאמר שם, על אותה שעה נאמר על ההרים אשא בכי כו'. (ע) אלא ששמעתם לקול מקנה. בכ"י אקספארד ופארמא הנוס', אלא מקנה מקנאין אותו בע"ז שלכם, ובמדרש איכה לא שמעו לקול דברי תורה, ולא לקול דברי נבואה אלא מקנה אלא לקול המקנה שהיו מקניאים אותו בע"ז, וכן הוא גם בילקוט ירמיה רמז רפ"א. (עא) כדכתיב יקניאהו, ומכאן עד מעוף השמים, חסר בכ"י אקספארד ופארמא, ושם הנוסחא, אעפ"כ מעוף השמים. (עב) א"ר י' בן חלפתא. מובא בסוף פתיחתא דאיכה סימן ל"ד, ובילקוט ירמיה רמז רפ"א, ונשנה בירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ה. (עג) עוף כנף, כ"ה במדרש שם, אבל בכ"י פארמא ובירושלמי שם, עוף טס בא"י, ובכ"י אקספארד בטעות עוף שם בא"י, טעה המעתיק ועשה מן **טס** מלת **שם**, ועיין בקרבן עדה שם, שכתב מפני שהיה שם גפרית ומלח לא היו יכולים לעוף באויר ההוא ע"כ, ודברים של טעם הם. ובגמרא שבת קמ"ה ע"ב איתא, ר' יהודה אומר נ"ב שנה לא עבר איש ביהודה, ברור שצ"ל לא עבר **עוף** כנוסחת הפסיקתא והירושלמי והמדרש, כי מצאנו שלא נתבטל הישוב מיהודה ומירושלים בזמן גלות בבל כמו שתראה מפורש (נחמיה א' ב) ויבא חנני אחד מאחי הוא ואנשים מיהודה ואשאלם על היהודים הפליטה אשר נשארו מן השבי ועל ירושלים. ופירש"י אשר נשארו בירושלים מן השבי של בבל, הפליטה על שם שנצלו מגלות בבל. (עד) ועד בהמה, במדרש נוסף בהמה בגימטריא נ"ב, והיא הוספת אחד המגיהים

עפ"י

(עה) א"ר חנינא קודם לארבעים שנה, עד שגלו ישראל לבבל, נטעו תמרים בבבל, לפי שהיו ישראל להוטין (עו) אחרי המתיקה שהיא מרגלת את הלשון לתורה, (עז) תני בשם ר' שמעון בן יוחאי, שבע שנים נתקיים בה גפרית ומלח שריפה כל ארצה דברים כ"ט כ"ב), על שם והגביר ברית לרבים (עח) שבוע אחת, (דניאל ט' כ"ז) [כותים] (עט) שבהן מה היו עושין (פ) מטליות מטליות, והיו זורעין אותה כאן והיא נשרפת, זורעין כאן והיא נשרפת.

(פא) א"ר זעירא בא וראה, כמה חצופה ארץ ישראל שהיא עושה פירות, ולמה היא עושה פירות, תרין אמוראין חד אמר שהן מזבלין אותה, וחרינא אמר הופכין את עפרה (פב) כהדין דמערי סאה מה דלעיל נחית לרע ומה דלרע סליק לעיל, (פג) עובדא הוה בחד בר נש דהוה קאים (פד) ודרי כחדא בקעתא דכאל, (פה) ועמוק סיכתיה ונפיק עפרא יקידא (פו) ואוקיד זרעא:

א"ר

הערות ותקונים.

עפ"י גמרא שבת שם „בהמה בגימטריא חמשין ותרתין" וכתבו שם חכמי התוס', בהמה בגימטריא. אסמכתא בעלמא היא דכ"ב נפקא לן בלא גימטריא כדפי' בקונטרס עכ"ל, ואולי אין ספק שהמלות „בגימטריא נ"ב" הוספה חיצונית הן בגמרא מאיזה מגיה, ועד נאמן כי המאמר הזה נשנה גם בגמרא יומא כ"ד ע"א, וגם שם הגי' בהמה בגימטריא נ"ב, וכתב רש"י שם בהמה בגימטריא חמשין ותרין עכ"ל, ומה חדש לנו בזה, הלא מפורש הוא בגמרא, אין זאת שלפני רש"י לא היה כן בגמרא, ובא הוא ופי' דברי הגמרא. **(עה)** א"ר חנינא, מובא במדרש איכה שם ובירושלמי תענית שם. **(עו)** אחרי המתיקה כו', כ"ה בירושלמי שם ומובא בערוך ערך מתק בשם הפסיקתא, ובמדרש איכה שם הלשון משונה ומובא במאור עינים ח"ה סוף פכ"ד שכתב, אמרו חז"ל בירושלמי תענית פרק בג' פרקים וסוף פתיחתא דאיכה רבתי, ובפסיקתא דדברי ירמיהו. מתיקה מרגלת הלשון לתורה עכ"ל. **(עז)** תני בשם רשב"י, בכ"י אקספארד ופארמא. תני בש"ר יהודה, ובילקוט ירמיה רמז רפ"א, ובמדרש איכה א"ר יודן, ונשנה בירושלמי כלאים פ"ט סוף ה"ג, וירושלמי כתובות פי"ב סוף ה"ג, וגם שם הנוסחא תני בשם ר' יהודה שבע שנים נעשית א"י נשרפת, הה"ד והגביר ברית לרבים שבוע אחד, כותים שבה מה היו עושים מטליות מטליות והיתה נשרפת, ובירושלמי תענית שם חסר המאמר הזה ואין ספק שנשמט משגגת המעתיק או המדפיס כי הלא מאמר ר' זעירא הבא אחריו ישנו שם. ולמה זה עזב את מאמר ר' יהודה הלזה על בלי דבר. ובגמרא יומא (כ"ד א'), ר' יוסי אומר שבע שנים נתקיימה גפרית ומלח בא"י מאי טעמא דר"י אתיא ברית ברית, כתיב הכא והגביר ברית לרבים שבוע אחד וכתיב התם ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם כו' ע"ש ברש"י. ובילקוט דניאל רמז אלף ס"ו הביא מאמר הגמרא מיומא, וגורס בטעות שלש מאות ושבע שנים. **(עח)** שבוע אחת, נ"ל אחד. **(עט)** כיתים שבהן, תקנתי שנ"ל כותים שבהן כמו שהוא בכ"י פארמא וירושלמי כלאים וכתובות שם ובמדרש איכה ובילקוט דניאל שם, ובערוך ערך מטליות בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד, בזתים שבה מה היו עושין, נ"ל **כותים** תחת **בזתים**, **(פ)** מטליות מטליות, חסר והיתה נשרפת כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא ובירושלמי. וכן מובא בערוך ערך מטליות בשם הפסיקתא, וז"ל ובפסוק [נ"ל ובפסיקתא] דדברי ירמיהו, ז' שנים נתקיים בא"י גפרית ומלח. כותים מה היו עושין מטליות מטליות והיא נשרפת זורעין כאן כו', ופי' מטליות חתיכות עכ"ל, ובילקוט דניאל שם מטלניות, ובמדרש איכה שם הגי' זורעין אותה מטליות מטליות והיא גי' נכונה. **(פא)** א"ר זעירא, נשנה בירושלמי תענית שם, ובפתיחתא דאיכה שם, וילקוט דניאל שם. **(פב)** כהדין דמערי סאה, בירושלמי ובמדרש חסר זה, ועיין ערוך ערך ער ג'. **(פג)** עובדא הוה, מובא בירושלמי תענית שם ובמדרש איכה שם, ובילקוט דניאל שם. **(פד)** ודרי כחדא בקעתא דכאל, ובכ"י פארמא דרי בהדא בקעת אזביל, ובשניהם בטעות וצ"ל **ורדי** בהדא בקעתא **דארבל**, כמו שהוא בירושלמי שם, אך במקום ורדי הגי' שם זרע, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, אך בטעות דדי במקום רדי. ובמדרש איכה ג"כ בטעות בית ערבא, במקום בית ארבל, ופי' רדי, חרישה, תרגם חרש רדי, וארבל היא העיר Arbel לצפון טבריה, וכן בירושלמי ברכות פ"א ה"א, בקעת ארבל, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ב, בקעת דאבראי נ"ל דארבל, ובילקוט

ירמיה

(פז) ר"א חנינא בריה דר' אבהו, שבע מאות מיני דגים טהורין, ושמנה מאות מיני חגבין טהורין, ולעופות אין מספר, כולן גלו עם ישראל לבבל, וכשחזרו חזרו כולם עמהם, חוץ מן הדג הנקרא (פח) האספנין שיבוטא, ודגים היאך גלו ר' הונא בש"ר יוסי אמר דרך התהום גלו, ודרך התהום חזרו:

(פט) ר"א ירמיה (צ) רם יה, (צא) עשר מסעות נסעה שכינה, מכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן הבית, וממפתן הבית לכרובים, ומכרובים לשער הקדמוני, ומשער הקדמוני לחצר, (צב) ומחצר למזבח, וממזבח לגג, ומגג לחומה (צג) ומחומה לעיר, ומעיר להר הזיתים מכרוב לכרוב, וכבוד (ה') אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב (צד) (אשר) היה עליו (צה) על הכרוב השני (יחזקאל ט' ג'), מכרוב למפתן הבית, וירם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית (שם י' ד'), (צו) וממפתן הבית לכרובים ויצא כבוד ה' מעל מפתן הבית ויעמוד על הכרובים (שם שם י"ח), (צז) ואיפשר

כן

הערות ותקונים.

ירמיה רמז רפ"א, הביא בשם המדרש בקעת נטופה, במקום שלפנינו בקעת ארבל, ובילקוט דניאל נאמר לנכון דהוי קאי בבקעתא דארבל, וחסרים המלות „ודרי בהדא" ועיין כפתור ופרח פי"א, ותבואות הארץ בד ק"ב ע"ב ובערך מלין בד קנ"א. (פה) ועמוק סיכתיה, כ"ה בילקוט דניאל שם, אבל בכ"י אקספארד בטעות ועמיק סיבתיה, וצ"ל סיכתיה, ובמדרש איכה ותקף ידיה אסיכתיה, ובירושלמי שם וכבש ידיה, והוראת מלת סיכתיה הוא יתד המחרישה, ויתד תהיה לך תרגומו וסיכא, ועיין ערוך ערך סך ט'. (פו) ואוקיד זרעא. בירושלמי שם, פי' בעל ק"ע ושרפה הזרע, אבל במדרש איכה שם הגי' דרעיה, ופי' הת"כ זרועו. (פז) א"ר חנינא, מובא בירושלמי תענית שם, ובסוף פתיחתא דאיכה רבתי ובילקוט ירמיה רמז רפ"א. (פח) האספנין, המלה הזאת איננה בכ"י אקספארד ופארמא, גם לא בירושלמי ומדרש איכה וילקוט שם, ואולי אין ספק כי פה היא הוספת אחד המעתיקים, עפ"י גמרא בבלי (שבת קמ"ה ע"ב), אר"י א"ר יוחנן כולן חזרו חוץ מקוליים האיספנין ע"כ, לכן המעתיק הגיה בגדו על מלת שבוטא „קולים האספנין' ואח"כ נשמט מלת קילים ונשאר רק מלת האספנין, ועיין ערוך ערך מר ו', שכתב הוא שבוטא והוא קוליים האספנין ע"כ, וכן ראיתי שכתב כן רבינו האי גאון בפי' מכשירין פ"ו מ"ג, ובערוך ערך אספנין כתב ת"ל פי' קוליים האספנין, דג שבמקומות האספנייא Hispania (שפאניען) ושמו בלשון ערבי אלשבו"ט, ובלשון הקודש שיבוטא עכ"ל, ועיין בהרמב"ם בפי' למשנה מכשירין שם. שכתב קולים האספנין, מין דג ועורו רך מאד ונודע אצלינו במערב יקורין לו אלשבוטא עכ"ל וכ"כ הרע"ב, וגם' תבואות הארץ דף ח' ע"ב כתב שבשם זה נמצאים שני מינים, האחד הוא הנקרא בשפת איטליא טאנינא (הוא דעת הי"א שהביא הערוך) והוא גדול כחזיר ושמן הרבה כו', ועל זה אמרו חז"ל חזיר מוחא דשבוטא, ומין א' הוא דג רך מאד והוא קולים האספנין ונאכל מלוח עכ"ל, והרב הרמ"ל כתב שדג שטע"ר הוא הנקרא שבוטא וטעית הוא בידו, עיין ס' תולדות הארץ הערה קע"א. (פט) ר"א ירמיה, מובא בילקוט ירמיה רמז רכ"ז, והציון פסיקתא חסר שם. (צ) רם יה, כ"ה בכ"י אקספארד. ובילקוט שם ירם יה, וכן הוא גם בערוך ערך ירמיה בשם הפסיקתא, ובכלם יחד בטעות, וצ"ל י' רם יה, כי דרש נוטריקון מלת ירמיה, י' עשרה (ר"ל עשר מסעות) רם יה, הרימה השכינה עצמה ממקום למקום. וכן הוא באמת בכ"י פארמא. דבר אחר ירמיה י' עשרה, רם יה עשר מסעות כו'. (צא) עשר מסעות, מובא בפתיחת דאיכה רבתי סימן כ"ה ד"ה ר' יוחנן פתח תנו לה' אלהיכם כבוד, אבל בש"ס ר"ה ל"א ע"א ובאבות דר"נ פל"ד הנוסחא משונה. (צב) ומחצר למזבח ומזבח לגג ומגג לחומה, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא ובבבלי שם ובילקוט שם, אבל במדרש איכה שם, מן החצר לגג מן הגג למזבח ומן המזבח לחומה. (צג) ומחומה לעיר, בכ"י פארמא הגי' ומחומה להר הזיתים נשמטו שתי המלות „לעיר ומעיר" בשגגת המעתיק, וכצ"ל ומחומה לעיר, ומעיר להר הזיתים, כנראה אח"כ בראיות הכתובים. (צד) אשר, מלת אשר הסגרתי, כי איננה במקרא. (צה) על הכרוב השני, וכ"ה בכ"י אקספארד, וצ"ל אל מפתן הבית כמו שהוא במקרא גם המלות שהסגרתי ליתא בקרא ובמדרש איכה הגי' מכרוב לכרוב דכתיב וירם כבוד ה' מעל הכרוב, מכרוב למפתן הבית דכתיב וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית. (צו) וממפתן הבית כו', ויצא כבוד ה' כל זה חסר בכ"י פארמא. (צז) ואיפשר כן ויצא

כבוד

בן ויצא כבוד ה' (צח) משלו משל למה הדבר דומה למלך שהיה יוצא מפלטין שלו והיה מנשק בכתלים ומגפף בעמודים, ואומר הוי שלם ביתי הוי שלם פלטין שלי, (צט) כך היתה מנשקת השכינה בכתלים, ומגפפת בעמודים, ואומר הוי שלם ביתי הוי שלם פלטין דידי, מכרובים לשער הקדמוני, וישאו הכרובים את כנפיהם וירומו (ק) מן הארץ לעיניהם (שם שם י"ט), משער הקדמוני לחצר, והחצר מלאה את נוגה כבוד ה' (שם שם ד'), מן החצר למזבח, ראיתי את ה' נצב על המזבח (עמוס ט' א'), מן המזבח לגג טוב לשבת על פנת גג (משלי כ"א ט') מן הגג לחומה, והנה ה' נצב (קא) על חומת אנך (עמוס ז' ז'), מן חומה לעיר, קול ה' (קב) לעיר אקרא (מיכה ו' ט'), מן העיר להר הזיתים, ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמד על (ראש) ההר (יחזקאל י"א כ"ג), א"ר יונתן (קג) שלש עשרה שנים ומחצה, עשתה שכינה שרויה בהר הזתים, ומכרזת ג' פעמים (קד) ואומרת (קה) אלכה ואשובה אל מקומי הראשון עד אשר יאשמו בצר להם ישחרנני (הושע ה' ט"ו). (קו) ר"א ירמיה, שבימיו נעשה בהמ"ק אירמון, ד"א ירמיה שבימיו (קז) נתרוממה מדת הדין, בן חלקיהו (ירמיה א' א'), (קח) א"ר בר סימון מאותו השבט שכתוב בו (קט) אני חלקך ונחלתך (במדבר י"ח כ'), (קי) א"ר שמואל בר נחמני ארבעה

הערות ותקונים.

כבוד ה', בכ"י אקספארד ופארמא ובמדרש ובילקוט שם, וילא כבוד ה' והא לא הוי צריכא למימר, אלא ויצא כבוד ה'. (צח) משלו משל, מובא בילקוט שם, וכן בילקוט יחזקאל רמז ש"כ בשם הפסיקתא. (צט) כך היתה מנשקת השכינה. עד פלטין דידי, חסר בכ"י פארמא ע"י שגגת המעתיק. (ק) מן הארץ לעיניהם, כ"ה בכ"י אקספארד וגם בילקוט שם, אבל במקרא נאמר לעיני. (קא) על חומת אנך, במדרש שם נוסף פה מאמר שלם „ד"א אנך זה סנהדרין. שבעים ואחת מנין אנך ויאמר ה' הנני שם אנך א"ר יהודה ב"ר סימון" ע"כ, מלבד אשר זמורת זר הוא ואין לו מחברת מאומה עם הענין המדובר פה, מלבד זה גם הסיום אר"י ב"ר סימון אין לו טעם כלל, כי סגר בעדו ולא פירש מה אמר. לכן דעתי נוטה כי הוספת תלמיד טועה היא אשר בראותו פה מלת אנך, אמר הואיל דאתא לידי ניתא בה מלתא, והעתיק לו דברי המדרש מוי"ר ריש פל"ג, אנך זה סנהדרי גדולה של ישראל שהיו מנין אנך ויאמר ה' הנני שם אנך. ואחר הדברים האלה מתחיל שם מאמר אחר, וראשיתו הוא א"ר יהודה ב"ר סימון, אולם התלמיד הזה, שגה ברואה וחשב כי אר"י ב"ר סימון מוסב לסיום המאמר אשר העתיק, ויקרבהו אליו בבלי דעת, והמעתיק או המדפיס אשר אחריו, הלך גם הוא תועה והביא את המאמר הזה אל תוך הספר כיום הזה. (קב) לעיר אקרא, נ"ל יקרא. (קג) שלש עשרה, בכ"י אקספארד ופארמא ובמדרש בפתיחת איכה רבתי שם ובילקוט ירמיה רמז רכ"ז הגי' שלש שנים ומחצה. (קד) ואומרת אלכה, פה נשמטו הדברים האלה „ואומרת שובו בנים שובבים ארפה משובותיכם (ירמיה ג' כ"ב) וכיון שלא חזרו התחילה השכינה פורחת באויר ואומרת אלכה כו', כי דלג המעתיק מן ואומרת הראשון עד ואומרת השני, וכן הוא באמת בכ"י אקספארד ופאריא ומדרש איכה וילקוט שם. (קה) אלכה ואשובה וגו', נ"ל אלך אשובה אל מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני בצר להם ישחרנני. (קו) ד"א ירמיהו כי' ארימון, מובא בילקוט שם, ובראש קה"ר, ולמה נקרא שמו ירמיה שבימיו נעשה ירושלים ארמיאה, ובערוך ערך ירמיה הביא את הפסיקתא ח"ל, ד"א ירמיה שבימיו נעשה ביהמ"ק אירימון פי' שדה, בלשון רומי קורין אירימון וכתיב ציון שדה תחרש [ירמיה כ"ו י"ח] בן חלקיהו אר"י מאותו השבט שכתוב בו אני חלקך ונחלתך עכ"ל, הפסיק באמצע המאמר לפרש מלת אירימון ואח"כ שב לסיים דברי הפסיקתא וחסר בערוך ד"א ירמיה שבימיו נתרוממה מידת הדין, והערוך כוון להמלה הרומית Ereinus, והנכון כמ"ש המוספי בערך ארימא פי' בל"י ἔρημος פי' חרבה ושממה, ודרשו פה בפסיקתא ירמיהו ממלה היונית ארימא. (קז) נתרוממה, דרש ירמיה מלשון רום. (קח) א"ר בר סימון, נ"ל א"ר יודן ב"ר סימון, כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא, ובילקוט שם ובערוך ערך ירמיה. (קט) אני חלקך, דרש חלקיה מלשון חלק, והכונה שירמיה בא מאותו השבט דכתיב בו אני חלקך ונחלתך ומקרא זה לאהרן נאמר וירמיה כהן היה. (קי) ארשב"נ, מובא בילקוט ירמיה שם ובילקוט תורה סוף רמז תשע"א בשם הפסיקתא.

ממשפחת

פסקא י"ד.

שמעו.

(א) **שמעו** דבר ה' בית יעקב (ירמיה ב' ה'), (ב) לכן אנשי לבב שמעו לי חלילה לאל מרשע ושדי מעול (איוב ל"ד י'), (ג) ר' עזריה ור' יונתן בר חגי בש"ר שמואל בר רב יצחק, קפדנותן של אבות, ולא ענותנותן של בנים קפדנותן של אבות, מיעקב (ד) ויחר ליעקב וירב בלבן וגו' (בראשית ל"א ל"ו) ולא ענותנותן של בנים, מדוד, ויברח דוד מניות ברמה (ה) ויבא ויעמוד לפני יהונתן (ו) מה פשעי ומה חטאתי ומה עוני לפני אביך כי מבקש את נפשי (ש"א כ' א'), מזכיר שפיכות דמים בפייוסו. (ז) א"ר סימון בנוהג שבעולם אדם דר אצל חמיו, ועובר לצאת מביתו (ח) אפשר ימצא בידו אפי' דבר קל, וזה אפי' מחט, אפי' סכין לא נמצא בידו, הה"ד כי מששת את כל כלי מה מצאת מכל כלי ביתך (בראשית ל"א ל"ז), א"ל הקב"ה חייך, בו בלשון שהוכחת את חמיך, בו בלשון אני מוכיח את בניך, שמעו דבר ה' בית יעקב וגו' כה אמר ה' מה מצאו אבותיכם בי עול וגו' (שם שם ד' וה'):

ושומע לי ישכון בטח (משלי א' ל"ג), (ט) ארבעה שומעין הן שומע והפסיד, ויש שומע ונשכר, ויש לא שומע והפסיד, ויש לא שומע ונשכר, שומע והפסיד זה אדם הראשון, ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך (בראשית ג' י"ז) ומה הפסיד, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם שם י"ט). שומע ונשכר, זה אבינו אברהם, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה (שם כ"א י"ב), ומה נשכר, כי ביצחק יקרא לך זרע (שם שם), ולא שומע ונשכר, זה יוסף, ולא שמע אליה לשכב אצלה (שם ל"ט י'), ומה נשכר, ויוסף הוא השליט על הארץ הוא המשביר לכל עם הארץ (שם מ"ב ו'), (י) (ס"א ויהי ה' את יוסף (שם ל"ט ב')), לא שומע והפסיד, אלו ישראל, ולא שמעו אלי ולא הטו את אזנם (ירמיה ז' כ"ו), ומה הפסידו, ואשר

הערות ותקונים.

(א) שמעו היא הפטורת מסעי, שניה לתלתא דפורענותא שלפני תשעה באב. (ב) לכן אנשי לבב, בכ"י פארמא זש"ה לכן אנשי לבב. (ג) ר' עזריה כו' בר רב יצחק, בכ"י פארמא בשם ר' שמואל בר נחמן, והמאמר הזה נשנה במדרש ב"ר פע"ד, ושם הנוסחא ר' עזריה בש"ר חגי ור' יצחק בר מרון, ותני לה בשם ר' חנינא בר יצחק, וכן מובא בילקוט תורה רמז ק"ל, וילקוט שמואל רמז קכ"ט, ועיין תנחומא ויצא. וכן נשנה במדרש שמואל סוף פכ"ב ושם הגי' ר' זכריה ור' יונתן בר חגי. (ד) ויחר ליעקב, בב"ר שם סיים מה את סבור שמא מכות או פצעים היו שם אלא דברי פיוסים יעקב מפייס את חמיו, וכצ"ל בכאן בפסיקתא. (ה) ויבא ויעמוד, צ"ל ויבא ויאמר. (ו) מה פשעי ומה חטאתי, בקרא נאמר מה עשיתי מה עוני ומה חטאתי. (ז) א"ר סימון, בב"ר שם, ומקומו בראש לפרש המאמר קפדנותן של אבות, והוא הנכון. (ח) אפשר ימצא, וכ"ה בכ"י פארמא, וצ"ל אפשר שלא ימצא, וכאיר לנכון בכ"י אקספארד, ובב"ר שם הגי' אפשר לו שלא ליהנות אפי' כלי אחד אפי' סכין אחד, ברם הכא מששת את כלי אפי' סכין אחד מינורא לא מצאת, ובכ"י אקספארד חסרים המלות "אפילו דבר קל וזה אפי' מחט" ודלג המעתיק מן אפילו עד אפילו. (ט) ארבע שומעים, כל המאמר הזה עד א"ר לוי האזן, חסר בכ"י פארמא, ומובא בילקוט תורה רמז ל"ג, ובילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם הפסיקתא, אך בילקוט ירמיה שם מתחיל מיד, יש שומע והפסיד זה אדה"ר, ונשמטו כל הדברים מן והפסיד הראשון, עד והפסיד השני, בשגגת המעתיק, גם הסיום מה נשכר מאברהם ליוסף חסר שם. (י) ס"א ויהי ה' את יוסף, זאת הוספת אחד המעתיקים ואיננה לא בב"ר ולא בילקוט ולא בכ"י אקספארד, (ובכ"י פארמא חסר כל המאמר עיין הערה ט'), גם נוסחא זו איננה נכונה כי המקרא הזה הוא בבראשית ל"ט ד', וזה היה עוד בטרם נשאה אשת פוטיפר עיניה על יוסף, אשר ספר לנו הכתוב ולא שמע אליה (שם שם י'), על זמן מאוחר

ואשר למות למות, ואשר לחרב לחרב (שם ט"ו ב'), א"ר לוי האוזן לגוף, (יא) כקנקל לכלים, (יב) מה הקנקל הזה כשהוא מלא כלים, אתה מעשן תחתיו וכולם מרגישים, כן הטו אזניכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם (ישעיה נ"ה ג'):

(יג) **אם** תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו (שם א' י"ט כ"ו), חרובין תאכלו, א"ר אחא צריכין ישראל (יד) לחרובא עבדין תתובה, א"ר עקיבא יאי מסכנותא לברתא דיעקב כהיך (טו) ערקא סמוקא (טז) בדקליה דסוסיה חיור, א"ר שמואל בר נחמני (יז) כד תימוט בירה, בירה שמה, וכד תרום (יח) קיקלא, קיקלא שמה, כד תימוט בירה, בירה שמה, (יט) שמעו דבר ה'

בית

הערות ותקונים.

מאוחר לו ואיך א"כ יהיה השכר קודם המעשה? (יא) כקנקל, כ"ה הגי' הנכונה, והמאמר הזה מובא בדברים רבה ריש האזינו, וגם שם הגי' כקנקל, אבל בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט ישעיה סוף רמז שמ"א, ובירמיה רמז שס"ד בשם הפסיקתא, הגי' בקנקן, ובכלם יחד ט"ס. וצ"ל **כקנקל**, כמו שהוא לנכון פה, וכן מובא בערוך ערך קנקל בשם הפסיקתא, ותרגום מכבר קנקל, והיא המלה היונית והרומית cancelli *κιγκλίς*, ועניינה מעשה שבכה ומכבר, ודרכם היה להניח הבגדים על כלי עשוי מעשה רשת להעלות עליהם עתר ענן הקטורת, וכן במשנה כלים (סוף פכ"ב מ"י), קנקילין שיש בה בית קבלת כסות, (ובמשנה שבגמרא בטעות כוסות), והרמב"ם שם כתב שכך שמה בלשון ערבי, ורבינו האיי גאון ז"ל בפי' לטהרות (בערלין תרט"ז) כתב שם, קנקילין פי' מסבב בטיית (ר"ל בלשון המוני) **כדאמר בפסקתא שמעו** עכ"ל, וזה עד נאמן כי עיני הגאון רבינו האי (שנולד בשנת ד"א תשכ"ט ונפטר בשנת ד"א תשנ"ח), חזו את הפסיקתא הזאת, ובעלי מראה מקומות בפי' רבינו האיי שם, לא העירו על זה מאומה. (יב) מה הקנקל הזה כו', כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט ירמיה שם, אבל במדרש דברים שם ובילקוט ישעיה, מה קנקל הזה כלים נתונים עליו ואתה נותן מוגמר תחתיו וכולם מרגישים, כך רמ"ח איברין של אדם ע"י האזן כולם חיים. (יג) אם תאבו, נשנה בוי"ר פי"ג ופל"ה, ובילקוט תורה סוף רמז תר"ע, ובילקוט ישעיה סוף רמז רכ"ו. (יד) לחרובא עבדין תתובה, בכ"י אקספארד בטעות לחורבה עבדון תתוכה, ובילקוט ישעיה שם מפורש בפנים „פי' כשבא מכה על יהודי נעשה תושב" והפי' הזה ריק והבל הוא, אך פירושו הוא כן, כשישראל הם במסכנות ועוני וצריכים לאכול חרובין שהוא לחם עוני, אז עושים תשובה, וכ"כ המ"כ, ועיין במעריך ערך חורבה ופי' שם נדוחק מלשון חורבה, כשצריך היהודי לחורבא יעשה יישוב, כלומר יהיה בעיניו כישוב ואל יבקש גדולות, ולא ראה במ"כ התחלת המאמר, חרב תאכלו שדרשו חרובין תאכלו. (טו) ערקא, דברי הפסיקתא אלה מובאים בערוך ערך ערקא ב', וכתב היוספי שרוך נעל, תרגם ערקת מסנא, ע"כ. ובוי"ר פי"ג ראיתי הגי' **בעזקתא**, וצ"ל **כערקתא**, ובעל מ"כ כתב תרגום אסור בזקים בעזקיא, מלבד אשר איננו נאות לפי הענין לומר היך זקים וכבלים אדומים, נעלם ממנו כי להלן בוי"ר בפ' ל"ה, נאמר במקומה כערקא. (טז) בדקליה, צ"ל בקדליה, ופי' בערפו כי תרגום עורף קדל. וכ"ה באמת בכ"י אקספארד פארמא ובערוך ערך ערקא בשם הפסיקתא, גם מובא המאמר הזה במדרש חזית פ' משכני, וגם שם הנוסחא הנכונה בקדלא, ובילקוט שה"ש סוף רמז תתקפ"ב אקידליה, ובוי"ר פי"ג דעל ליניה דסוסיא כו', ובפל"ה ברישא דסוסיא כו', ובגמרא חגיגה ט' ע"ב, אמרי אינשי יאה עניותא ליהודאי כי ברזא [צ"ל כברזא] סומקא כו', והתוס' שם פירשו ברזא רצועה, אולם יותר נכון פי' ברזא כמו אברזין (עיין ערוך בערכו) שהוא מרדעת טפיטין של סוס ולשון פרסי הוא. עיין בחדושים לידיעת הלשון והקדמוניות להרב הגדול מהרמ"ז ז"ל, ח"ב נד קי"ד בהערה. (יז) כד תימוט, פי' גם עת תפול הבירה בכל זאת בירה שמה אבל קיקלא אף כשתתרומם בכל זאת קיקלא שמה. (יח) קיקלא, כ"ה גם בכ"י אקספארד ופארמא, וגם בערוך ערך קקל ב' מובא המאמר הזה בשם הפסיקתא, אך במקום כד תירום צריך לתקן כד תירום, והוראת המלה כמ"ש הערוך שער האשפה (ירמיה י"ט ב') תרגומו תרע קוקליתא (לפנינו בתרגום קלקלתא ע"ש פירש"י ורד"ק), וכן תבקו אשפתות (איכה ג') תר' קיקלתן, ועיין מתורגמן ערך קלקל. (יט) שמעו דבר ה' בית יעקב, חסר הסיום אפילו בירידתן הוא קורא אותן בית ישראל, ונאמר לנכון בכ"י

בית יעקב (ירמיה ב׳ ד׳), וכד תרום קיקלא, קיקלא שמה, הן ארץ כשדים זה העם לא היה (ישעיה כ״ג י״ד), (כ) הלואי לא היה. (כא) א״ר לוי למטרונא שהיה לה שני שושבנין, אחד (כב) עירוני ואחד בן מדינה, זה שהיה עירוני היה אומר לה דברי נחומים, לא בת טובים את, ולא בת (כג) גינוסים את, וזה שהיה בן מדינה, היה אומר לה דברים (כד) קינטורין, לא בת עניים את, ולא (כה) בת סינופים את, כך ירמיה ע״י שהיה עירוני מענתות, היה נכנס לירושלים ואומר לישראל דברים של נחומים, שמעו דבר ה׳ בית יעקב, אילין (כו) מיליא עריבתא הוון עבדין אבהתון, ברם ישעיה ע״י שהיה בן מדינה מירושלים, היה אומר לישראל דברים של קינטורין, שמעו דבר ה׳ קציני סדום, האזינו תורת אלהינו עם עמורה (ישעיה א׳ י׳), לא מן עמא פלטאתא דעמא דסדום אתון. (כז) א״ר לוי אמוץ ואמציה אחים הוון, ועל ידי שהיה ישעיה (כח) אחיו של מלך, היה אומר לישראל, דברים קינטורין, כד״א ועשיר יענה עזות (משלי י״ח כ״ג):

(כט) א״ר לוי למטרונא שהכניסה למלך שני הדסים. ואיבדה את אחת מהן, והיתה מצירה עליו, א״ל המלך שמרי את זה, כאלו ששמרת את שניהן, כך כיון שעמדו ישראל על הר סיני, ואמרו כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע (שמות כ״ד ז׳), איבדו את נעשה, עשו להם את העגל, אמר להם הקב״ה שמרו את נשמע, כאילו ששמרתם את שניהם, וכיון שלא שמעו, א״ל הקב״ה שמעו דבר ה׳, עד שלא תשמעו דברי ירמיה, שמעו דברי תורה עד שלא תשמעו דברי נבואה, שמעו דברי נבואה, עד שלא תשמעו דברי תוכחות, שמעו דברי תוכחות, (ל) עד שלא תשמעו דברי קינטורין, שמעו דבר קינטורין, עד שלא תשמעו קל קרנא משרוקיתא (דניאל ג׳ ט״ו), שמעו בארץ, עד אשר לא תשמעו בחוצה לארץ, שמעו חיים, עד שלא תשמעו מתים, שמעו אזנים, עד שלא תשמעו גופיכם, ישמעו גופיכם, עד דלא ישמעון גרמיכם, העצמות היבשות (יחזקאל ל״ז ד׳) שמעו דבר ה׳:

(לא) ר׳ אחא בש״ר יהושע בן לוי, קרוב לשמונה פעמים, נעשו ישראל כתף אחת במצרים, ומה טעמא (לב) הבה נתחכמה לו (שמות א׳ י׳), מתוך כך

הערות ותקונים.

אקספארד, ובילקוט ירמיה רמז רס״ד בשם הפסיקתא. (כ) הלואי לא היה, עיין סוכה נ״ב ע״ב, וברש״י שם. (כא) א״ר לוי, מובא בילקוט ירמיה רמז רס״ה בשם הפסיקתא. (כב) גינוסים, מלה יונית γένος ועניניה משפחה ויחס התולדה. (כד) קינטורין, בערוך ערך קנטר הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא, ופי׳ דברי כעס, והמוסף כתב פי׳ בל״י פעל העוקץ והמפריש. ועיין ערוך ערך קנטר ובמוספי שם. (כה) בת סינופים, נ״ל סיגופים בנית״ל, לענות נפש תר׳ לסגפא נפשא, וכן רפה עניי, תר׳ חמי סנופי, ובילקוט ירמיה אפופים, נ״ל סנופים. (כו) מיליא עריבתא, פי׳ דברים נעימים, ובכ״י אקספארד ופארמא הלשון משובש. (כז) א״ר לוי אמוץ ואמציה, וכ״ה הוא גם בש״ס סוטה י׳ ב׳ ומגלה י׳ ע״ב אמר ר׳ לוי דבר זה מסורת בידינו מאבותינו, אמוץ ואמציה אחים הוו. (כח) אחיו של מלך, נ״ל בן אחיו. (כט) אר״ל למטרונא, הוא דרש אחר על שמעו, ונ״ל ד״א שמעו דבר ה׳ אר״ל כו׳, כמו שהוא בילקוט ירמיה רמז רס״ד בשם הפסיקתא, ובשמ״ר סוף פכ״ז הביא משל אחר ודרוש נאה על זה. (ל) עד שלא תשמעו דברי קנטורין, שמעו דברי קנטורין, המלות האלה חסרות בכ״י פארמא. גם חסר שם, עד שלא תשמעו בח״ל שמעו חיים ואחריו ישמעו גופיכם, עד דלא ישמעון גרמיכון, שלש אלה חסרים שם במאמר הזה מעגלות המעתיק. (לא) ר׳ אחא, וכ״ה בכ״י אקספארד, אבל בכ״י פארמא רב הונא ור׳ אחא. (לב) נתחכמה לו, מלת לו קדריש שהוא לשון יחיד, ובסוטה י״א ע״א הבה נתחכמה לו להם מבעי ליה, א״ר חמא בר״ח בואו ונתחכם למושיען של ישראל, וכ״ה במדרש שמ״ר פ״א, וכונת המאמר שלא נחשבו ישראל אצל המצרים אלא ככתף אחד וכאיש אחד ולכך אמרו הבה נתחכמה לו בלשון יחיד. וכן כל הלשון שם הוא בלשון יחיד, ומה שאמר פה קרוב לשמונה פעמים, כי במקרא שם יש יותר משמונה פעמים, שנקראו ישראל בלשון יחיד אצל המצריים, אלא רב אחא מסופק היה על ועלה מן הארץ אם הוא מן המנין, כי לפי דרשת חז״ל (סוטה שם) מוסב על המצריים. וכן כן ירבה וכן יפרוץ בלשון יחיד, לפי

כך קצף הקב"ה וגאלם וארד להצילו מיד מצרים (שם ג' ח'), (לג) ר' אבין ור' חייא בש"ד יונתן, כתיב בני אמי נחרו בי שמוני נוטרה את הכרמים וגו' (שה"ש א' ו'), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע מי גרם לי שאהא נוטרה את הכרמים, על שם שכרמי שלי לא נטרתי, מי גרם לי שאהא מפרשת שתי חלות בסוריא. על שם שלא הפרשתי חלה אחת כתיקונה בארץ ישראל, סבורה הייתי שאני מקבלת שכר על שתים, ואיני מקבלת שכר לא על אחת, מי גרם לי שאהא משמרת שני ימים טובים בסוריא, עד שלא שמרתי יום א' כתיקונו בארץ ישראל, וסבורה הייתי שאני מקבלת שכר על שנים. ואיני מקבלת שכר (לד) לא על אחת, ר' יוחנן הוי קרי עליהון גם אני נתתי להם חוקים לא טובים (יחזקאל כ' כ"ה):

(לה) כה אמר ה' מה מצאו אבותיכם בי עול (ירמיה ב' ה'), א"ר יצחק (לו) זה שמניח ספר תורה פתוח ויצאו לו, עליו הכתוב אומר מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי, (לז) אמר הקב"ה לישראל בני אבותיכם לא מצאו בי עול ואתם מצאתם בי עול, אדם הראשון לא מצא בי עול, ואתם מצאתם בי עול. למה היה אדה"ר דומה, לחולה שנכנס הרופא אצלו, ואמר לו דבר פלוני תאכל ודבר פלוני לא תאכל, וכיון שעבר על דבריו גרם מיתה לעצמו, נכנסו קרוביו אצלו, א"ל (לח) אל תאמר שהרופא עובר עליך מרת הדין א"ל חס ושלום (לט) שגרמתי מיתה לעצמי כך הי' מצוה אותי ואמר לי דבר פלוני אכול, ודבר פלו' לא תאכל, וכיון שעברתי על דבריו גרמתי מיתה לעצמי, כך כיון שאכל אדה"ר מאותו האילן, נכנסו כל הדורות אצל אדה"ר, ואומרים לו תאמר שהקב"ה עובר עליך מרת הדין, א"ל חס ושלום שגרמתי מיתה לעצמי, כך היה מצוה אותי ואומר, מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו (בראשית ב' י"ו), וכיון שעברתי על דבריו גרמתי מיתה לעצמי, דכתיב כי ביום אכלך ממנו מות תמות (שם שם י"ז), פרעה לא מצא בי עול, ואתם מצאתם בי עול, (מ) למה היה פרעה דומה, למלך שהלך למדינת הים, ועמד והפקיד כל מה שהיה לו אצל עבדו, לאחר ימים בא המלך ממדינת הים, א"ל תן לי כל מה שהפקדתי אצלך, א"ל לא עבדא דידך אנא, לא מפקדת

הערות ותקונים.

לפי דעת רז"ל אינו מאמר המצריים רק רוח הקודש אומרת כן, לכן אמר קרוב לשמונה פעמים. (לג) ר' אבין, כנה בירושלמי עירובין פ"ג ה"ט, ובמדרש חזית ס"פ אל תראוני, ובשניהם גם בכ"י אקספארד הגי' ר' חייא בש"ר יוחנן, ובכ"י פארמא בטעות בש"ר יוסי, ובילקוט שה"ש רמז תתקפ"ב ר' הונא, ונ"ל ר' חייא. גם מובא בילקוט יחזקאל סוף רמז שנ"ח בשם הפסיקתא, והנה זה המאמר הובא פה דרך אגב בעבור שאמר במאמר הסמוך שמעו בארץ עד אשר לא תשמעו בחו"ל, אבל המאמר שלפניו קרוב לשמונה פעמים כו' לא אדע מה שייכות יש לכאן. (לד) לא על אחת, כ"ה בילקוט יחזקאל שם, אבל בירושלמי ומדרש חזית ובכ"י אקספארד ופארמא הגי', אלא על אחת, וכ"ה גם בערוך ערך חלה בשם הפסיקתא, ועיין בערוך שם, שהיה כך מנהג בא"י להפריש בצק מראשית העיסה לשם חלה ולברך עליה ולשורפה, ומפריש חלה אחרת ונותנה לכהן עכ"ל, ועיין באור זרוע הגדול ה' חלה סימן רכ"א ותראה אריכות דברים בזה, אם יש להפריש עתה בא"י ב' חלות או חלה אחת, והביא שם דברי הגאונים, וע"ש שמבאר מאמר המדרש כרמי שלי לא נטרתי, כשהייתי בארץ לא הייתי מפרשת אלא חלה אחת, ועכשיו בח"ל שתי חלות היינו מן הנהר ועד אמנה ולפנים, כי היא ח"ל הסמוכה לארץ ישראל, ע"כ. (לה) כה אמר ה', הוא פסוק הסמוך אל שמעו דבר ה'. (לו) זה שמניח ס"ת פתוח, מובא בילקוט ישעיה רמז רכ"ח, וילקוט תורה רמז תתפ"ו בשם הפסיקתא. גם בילקוט ירמיה רמז רס"ה, אך הציון „מדרש" טעות הוא כי מקורו בפסיקתא דילן, והציון פסיקתא ברמז רס"ד מוסב גם על זה, גם הרוקח ה' שבת סימן כ"ו, הביא המאמר הזה בשם פסיקתא דשמעו, ובגמרא ברכות ח' ע"א איתא ועוזבי ה' יכלו, זה שמניח ס"ת ויוצא. (לז) אמר הקב"ה, ליתא בילקוט ירמיה שם רמז רס"ה. (לח) אל תאמר, מלת אל מיותר היא, וליתא בכ"י אקספארד פארמא ובילקוט ירמיה שם, וכן נראה להלן בנמשל. (לט) ח"ו שגרמתי, בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט שם, ח"ו אני הוא שגרמתי, והוא הנכון וכן צריך לתקן להלן בנמשל. (מ) למה היה פרעה דומה, מובא בילקוט שם וכן בילקוט שמות רמז קע"ו בשם הפסיקתא

מפקרת גבי כלום, מה עשה לו נטלו (מא) והלאו בנרדון, א"ל עבדך אנא, וכל מה שהפקרת גבי אנא משלם, כך בתחלה אמר הקב"ה למשה ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וגו' (שמות ג' י'), הלך משה אצל פרעה, א"ל (מב) כה אמר ה' שלח את עמי ויעבדוני (שם ז' כ"ו), מה אמר אותו רשע מי ה' אשר אשמע בקולו וגו' (שם ה' ב'), לא ידעתי את ה' וגו' (שם), וכיון שהביא עליו עשר מכות אמר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שם ט' כ"ז), משה לא מצא בי עול, ואתם מצאתם בי עול (מג) למה היה משה דומה, למלך שמסר את בנו (מד) לפידגונו, וא"ל אל תהי קורא לבני מורה, מה הדין לישנא מורה, (מה) כהדין לישנא יוני צווחין לשטיא מורום, (מו) פעם אחת הקרה וקרא אותו מורה, א"ל המלך כל עצמי הייתי מצוה אותך ואמרתי לך, אל תהי קורא לבני מורה, ואת קורא לו מורה, לית עיסקא דערום מהלך עם שטיא, כך כתיב (מז) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל (שם ו' י"ג), מה ציום אמר להם אל תהיו קורין לבני מורין, וכיון שהקניטוהו על מי מריבה, אמר להם משה שמעו נא המורים (במדבר כ' י') א"ל

הערות ותקונים.

הפסיקתא. (מא) ותלאו בגרדן, המאמר הזה מובא בערוך ערך גרדם וז"ל: בפסיקתא דשמעו מה עשה לו המלך נטלו ותלאו בגרדום, ס"א בגרדין, פי' מעלות שעושין לדיינין שיושבין עליהן כשדנין כמו שעשה שלמה מעלות לכסא אשר ישפוט שם, ובלע"ז ווערה נראד"ו, עכ"ל. ועי"ז כתב המוספי פי' בלשון רומי gradus מעלות, והם שם מקום מיוחד בעיר רומי, אשר ממנו היה דוחפים הנהרגים, והם נעשים איברים איברים עכ"ל, וכן ראיתי גם' כתר כהונה שכתב וז"ל ברומי עניינו מעלה על שם שהמקום ההוא שגדונים בו המחוייבים הריגה למלכות, היה עשוי מעלית מעלות, בנין של נסרים עשוי ברחובה של עיר, שמעלים בו הנדון למיתה עכ"ל, מזה נראה ששם לא היה תולין המחייבים, רק דוחפים אותם, וא"כ לא יתכן מלת ותלאו, לכן יש לתקן בפסיקתא והעלהו לגרדום, וכן נראה במאמר שלאחריו כי אחר שהעלהו לשם, אמר עבדך אנא, ואנא משלם, ואם היה תלאו לא היה יכול להגיד מאומה, וכן תמצא המלה הזאת בדרז"ל. שנים שעלו לגרדום לידון ודינן שוה כו', זה ניצול וזה לא ניצול כו' (ר"ה י"ח ע"א), פי' רש"י לגרדום בית ועד שדנים בו נפשות להריגה ע"כ, וכן שהעלוהו לגרדום לידון שכל העולה לגרדום לידון אם יש לו פרקליטין גדולים ניצול, ואם לאו אינו ניצול (שבת ל"ב ע"א), פירש"י שדנין שם להריגה, וכן אין בונין בסילקי גרדום (משנה ע"ד ט"ז ע"א), פירש"י בנין הוא לדון נפשות, וכן כשנתפס ר"א למינות העלהו לגרדום לידון כו' (שם ט"ז ע"ב), ויש לתקן בכל המקומות לגרדום בסמ"ך בסוף. (מב) א"ל כה אמר ה' שלח וגו', לדעתי נ"ל פה המקרא כה אמר וגו' שלח את עמי ויחוגו לי במדבר (שמות ה' א'), כי רק על זה השיב אותו רשע מי ה' אשר אשמע בקולי (שם ה' ב'). (מג) למה היה משה דומה, מובא בילקוט ירמיה שם ובילקוט חקת רמז תשס"ד בשם הפסיקתא. (מד) לפידגונו, ובכ"י אקספארד לפירגוגי, ובכ"י פארמא לפדגנגו, ובשלשתם ט"ס ונ"ל לפדגוגו והיא מלה יונית παιδαγωγός, וכן ברומי Paedagogus, פי' מחנך ואומן ילדים. (מה) כהדין לישנא יונית, נ"ל א"ר ראובן כהדין לישנא יונית. כ"ה לנכון בכ"י אקספארד ופארמא, ובילקוט חקת וירמיה שם. וכן מובא כן בערוך ערך מר ח', וז"ל בפסיקתא דשמעו (נא המורים) מה דין לישנא דמורה א"ר ראובן כהדין לישנא יונית צווחין לשטיא מורום עכ"ל, המלות „נא המורים" הסגרתי במסגרת כי טעות הן מאיזה מעתיק, והטעו את הרב בעל מאור עינים, שהביא בפ' נ"ז (דפוס בערלין דף רמ"ו ע"א), מורום שוטה, בפסיקתא דשמעו נא המורים, עכ"ל. מזה ראיה שהוציא מאמר הפסיקתא מהערוך, וחשב שנמצא פסקא שמעו נא המורים, ומאמר הזה שגור במדרשים כמו שכן בכרכי הים קורין לשוטים מורים (במ"ר פי"ט), נ"ל קורין לשוטה מורים, וכן בתנחומא חקת ובאיכה רבתי בפתיחתא, רשב"י פתח כו', הוי מוראה ונגאלה א"ר ראובן לשון יוני הוא צווחין לשטיתא מורא, ובמדרש שו"ט מזמור כ', בלשון יוני קורין לשטיא מורא, ובילקוט נפניה רמז תקס"ז, לשון יונה נ"ל יוני, וכן הוא באמת ביונית ςόρωμ, פי' שוטה וכסיל. (מו) פעם אחת הקרה, בכ"י אקספארד ובילקוט חקת רמז תשס"ד, פעם אחת הקניטו, וכ"ה בנמשל. (מז) ויאמר ה'

א"ל הקב"ה כל עצמי הייתי מצוה אתכם ואמרתי לכם אל תהיו קורין לבני מורין, וכיון דקרית מורה לית עיסקא דערום מהלך עם שטיא, לכן לא הביא אין כתיב כאן, אלא לא תביאו (במדבר כ' י"ב), לא את, ולא אחיך, ולא אחותך, עלין לארעא דישראל:

אמר הקב"ה לישראל, אבותיכם במדבר לא מצאו בי עול ואתם מצאתם בי עול, אני אמרתי לכם זובח לאלהים יחרם (שמות כ"ב י"ט), והם לא עשו כן, אלא וישתחוו לו ויזבחו לו (שם ל"ב ח'), ואת המשתחוים (מח) אל הגגות (צפניה א' ה'), אחר הרעות שעשו מה כתיב, וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (שמות ל"ב י"ד).

(מט) א"ר יודן אמר הקב"ה לישראל, אבותיכם כשהיו במדבר לא מצאו בי עול, ואתם מצאתם בי עול, אני אמרתי להם ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו (שם ט"ז כ"ו), והם לא עשו כן, אלא ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו (שם שם כ"ז), אילו מצאו לקטו:

כי רחקו מעלי (ירמיה שם) (נ) ר' פנחס בשם ר' הושעיא אמר, שהיו מבריחין את (נא) השבי, כר"א ואבריהו מעלי (נחמיה י"ג כ"ח), וילכו אחרי ההבל ויהבלו (ירמיה שם), א"ר יצחק לבן זהבי שיצא עליו שטר חוב, והיה מתיירא תאמר ששטר חוב של מאה זהובים, ושל מאתים זהובים הוא, אמר לו בעל חובו אל תתירא של כור סובין הוא של כור שעורים הוא, מה דהוה פרוע הוא, כך אמר הקב"ה לישראל בניי, ע"ז שאתם להוטין אחריה אינה דבר של ממש, אלא הבל המה מעשה תעתועים וגו' לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא וגומר (ירמיה י' ט"ו ט"ז):

חסלת פסקא שמעו.

הערות ותקונים.

ס' אל מסס, כ"ה גם בילקוט חקת רמז תשס"ד, וצ"ל וידבר ה'. (מח) אל הגגות, צ"ל על הגגות. (מט) א"ר יודן, בכ"י פארמא ובילקוט ירמיה א"ר יודן ברבי סימון, ובכ"י אקספארד א"ר יודה בר סימון. (נ) ר' פנחס כו', מכאן עד וילכו אחר ההבל, חסר בילקוט ירמיה שם. (נא) את השבי, בכ"י אקספארד את השבים.

פסקא ט"ו.

איכה.

(א) איכה היתה לזונה (ישעיה א' כ"א), (ב) ר' אבהו בש"ר יוסי ב"ר חנינא פתח

הערות ותקונים.

(א) איכה, היא הפטורת פ' דברים שהוא שבת חזון, שלישית לתלתא דפורענותא שלפני תשעה באב, והסימן הוא דש"ח, דברי ירמיהו שמעו, חזון, ונקראת פסקא דאיכה על שם הכתוב איכה היתה לזונה, והסימן דש"א מהקדמונים ז"ל, על התחלתה חזון ישעיהו בן אמוץ (ישעיה א' א'), והנה בכ"י אשר לפני היה כתוב פה בהתחלתה איכה ישבה בדד, אולם אנכי הגהתי במקוין איכה היתה לזונה, כי מטעות המעתיק הוא, אשר היה בתחלה לפניו רק מלת איכה לבד, כמו שהוא בכ"י אקספארד, וחשב כי הכוונה לאיכה ישבה בדד, ולא ידע כי הדרוש סובב הולך על המקרא איכה היתה לזונה, בהפטורת חזון ישעיהו, ואחרי הגיע לידי העתקה מכ"י פארמא, שם ועלה לבי, בראותי כי באמת מתחלת שם הפסקא במקרא שטערתי איכה היתה לזונה, ועיין להלן הערה נ'. (ב) ר' אבהו בש"ר

פתח, והמה כאדם עברו ברית וגו' (הושע ו' ח'), והמה כאדם זה אדם הראשון, אמר הקב"ה אדם הראשון הכנסתיו לגן עדן וצויתי עליו, ועבר על ציווי (ג) ודנתיו בגירושין, ודנתיו בשילוחין, וקוננתי עליו איכה, הכנסתיו לגן עדן, ויקח ה' אלהים את האדם וינחהו בגן עדן וגו' (בראשית ב' ט"ו), וצוויתיו, ויצו ה' אלהים על האדם (שם שם י"ו), ועבר על ציווי, המן העץ אשר צויתיך וגו' (שם ג' י"א), ודנתיו בגירושין, ויגרש את האדם (שם שם כ"ד) ודנתיו בשילוחין, וישלחהו ה' אלהים (שם שם כ"ג), וקוננתי עליו איכה, ויקרא ה' אלהים (ד) את האדם ויאמר לו איכה (שם שם כ'), (ה) איכה כתיב, ואף בניו הכנסתים לארץ ישראל, וצויתים, ועברו על ציווי, ודנתי אותם בגירושין, ודנתי אותם בשלוחין וקוננתי עליהם איכה, הכנסתי אותם לארץ ישראל, (ו) ואביא אותם אל ארץ הכרמל (ירמיה ב' ז'), וצוותים, צו את בני ישראל (ויקרא כ"ד ב'), ועברו על ציווי, וכל ישראל עברו (ז) על בריתך (דניאל ט' י"א), (ח) ודנתי אותם בגירושין כל רעתם בגלגל כי שם שנאתים על רוע מעלליהם מביתי אגרשם ולא אוסיף אהבתם (הושע ט' ט"ו), ודנתי אותם בשילוחין, שלח מעל פני ויצאו (ירמיה ט"ו א'), וקוננתי עליהם איכה, איכה ישבה בדד (איכה א' א'):

(ט) ר' אבא בר כהנא פתח, לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז מפני ידך בדד ישבתי (ירמיה ט"ו י"ז), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע מימי לא נכנסתי בבתי (י) תרטייאות, ובבתי (יא) קרקסייאות של אומות העולם, ושחקתי עמהם, (יב) מפני ידך בדד ישבתי, נגעה בי ידו של פרעה, ולא ישבתי בדד (יג) נגעה בי ידו של סנחריב, ולא ישבתי בדד, וכיון שנגעה בי ידך, ישבתי בדד, איכה ישבה בדד.

(יד) **בר** קפרא פתח, ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה ולחגור שק (ישעיה כ"ב י"ב), אמר הקב"ה למלאכי השרת, מלך בשר ודם אבל, מה הוא עושה, אמרו לו תולה שק על פתחו, א"ל אף אני עושה כן, (טו) אלביש שמים קדרות (ישעיה נ' ג'), (טז) ועוד אמר להם, אבל מה הוא עושה

הערות ותקונים.

בש"ר יוסי, המאמר הזה נשנה בב"ר פי"ט, ושם הגי' א"ר אבוהו בש"ר חנינא, וכן במדרש איכה בפתיחתא סימן ד', ומובא בילקוט בראשית רמז כ"ז, וילקוט הושע רמז תקכ"ג, ובכ"י פארמא הגי' ר' יוסי בר חנינא פתח. (ג) ודנתיו בגירושין ודנתיו בשלוחין, כ"ה בכ"י אקספארד ובפתיחתא דאיכה רבתי. אבל במדרש ב"ר פי"ט, ובילקוט שם נהפך הסדר, ודנתיו בשלוחין בגירושין, והוא הנכון כי המקרא וישלחו הוא לפני ויגרשהו. (ד) את האדם כ"ה גם בכ"י פארמא וצ"ל אל האדם, ומובא לנכון בכ"י אקספארד. (ה) איכה כתיב, הכונה על הנקוד אל תקרי אַיֶּכָּה אלא אֵיכָה, (ו) ואביא אותם, צ"ל אתכם. (ז) על בריתך, צ"ל את בריתך, ובכ"י אקספארד בטעות את תורתך. (ח) ודנתי אותם בגירושין, בכ"י אקספארד חסר עד ודנתי אותם בשילוחין, (ט) ראב"כ, מובא בפתיחתא דאיכה סימן ג', ובילקוט ירמיה רמז רס"ג בשם הפסיקתא. (י) תרטיאות, מלה מורגלת בדברי רז"ל, וברוב המקומות היא משובשת, וצ"ל **תיאטראות** כמו שהוא בכ"י אקספארד והיא היונית θέατρον והרומית theatrum (טהעאטער) ולפני הערוך היתה הגרסא נכונה, עיין ערוך ערך תאטר ועיין תוס' מגילה דף ו' ע"א, ומזה בתרגום יחזקאל כ"ז י' לאיתיטרון צ"ל לתיאטרון. והרד"ק כתב שם ולא הבנתי מלת לאיתיטרון. (יא) קרקסייאות, היא המלה היונית κίρκος והרומית Circus, וענינה בנין עגול מיוחד לשחוק ושעשוע העם ונזכרה כתובות ה' ע"א לקרקיאות, צ"ל לקרקסיאות, ונאמר לנכון בשבת ק"נ ע"א. (יב) מפני ידך, בילקוט שם, הגי' ד"א מפני ידך, וכן יש לתקן לפנינו בפסיקתא ועיין במ"כ במדרש שם. (יג) נגעה בי ידו של סנחרב ולא ישבתי בדד, כל זה חסר בכ"י פארמא, כי קפץ המעתיק מן בדד לבדד והשמיט באמצע. (יד) בר קפרא, מובא בילקוט ישעיה רמז ר"ל בשם הפסיקתא, גם נשנה בריש מדרש איכה רבתי, אך שם מתחיל א"ר נחמן אמר שמואל משום ריב"ל. (טו) אלביש שמים קדרות, הכונה על סיפא דקרא ושק אשים כסותם. (טז) ועוד אמר להם אבל מה הוא עושה, צ"ל מלך ב"ו אבל מה הוא עושה כמו בראש המאמר

עושה, א"ל מכבה את (יז) הפנסים, אמר להם אף אני עושה כן, שמש וירח קדרו כוכבים אספו נגהם (יואל ד' ט"ו), ועוד שאל להם, אבל מה הוא עושה, אמרו לו מהלך יחף, אמר להם אף אני עושה כן, ה' בסופה ובסערה דרכו וענן אבק רגליו (נחום א' ג'), ועוד שאל להם אבל מה הוא עושה, אמרו לו יושב ודומם, אמר להם אף אני עושה כן, ישב בדד וידום (איכה ג' כ"ח), ועוד שאל להם אבל מה הוא עושה. אמרו לו כופה מטתו, א"ל אף אני עושה כן, (יח) חזה הוית עד די כרסוון רמיו (דניאל ז' ט'), ועוד שאל להם, אבל מה הוא עושה, אמרו לו מבזע (יט) פורפורין שלו, אמר להם אף אני עושה כן, עשה ה' כאשר זמם בצע אמרתו (איכה ב' י"ז), (כ) מהו בצע אמרתו, ר' יעקב (כא) דכפר חנין אמר מבזע פורפירא, ועוד שאל להם אבל מה הוא עושה, אמרו לו מתאבל ומקונן, אמר להם אף אני עושה כן, איכה ישבה בדד:

(כב) כה אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה (ירמיה ט' י"ז), ר' יוחנן וריש לקיש ורבנן, ר' יוחנן אמר, למלך שהיו לו שני בנים כעס על הראשון ונטל את המקל וחבטו והגלהו, אמר אוי לו לזה מאיזה שלוה נגלה, וכן לשני כעס עליו ונטל את המקל והגלהו. אמר (כג) אנא הוא דתרבותי בישא, כך כשגלו עשרת השבטים, אמר להן הקב"ה אוי להם כי נדדו ממני (הושע ז' י"ג) וכיון שגלו שבט יהודה ובנימין (כד) כביכול אמר הקב"ה, אוי לי על שברי

הערות ותקונים.

המאמר וכן חסר בכל הענין דלהלן המלות „מלך ב"ו" ונאמר לנכון במדרש שם, ובכ"י אקספארד. (יז) הפנסים. היא מלה יונית φανός, וענינה כלי זכוכית מסוגרת מכל עבריה ונר דולק בתוכה (לאטערנע), והאבודרהם סדר תפלת תשעה באב כתב וז"ל, והטעם שאין מדליקין נרות בביהכ"נ, כדאיתא באיכה רבתי שאמר הקב"ה למלאכי השרת בשעת חורבן הבית, מלך ב"ו כשהוא אבל מה דרכו לעשות, א"ל מכבה את הפנסין, א"ל אף אני אעשה כן, שנאמר שמש וירח קדרו. פי' פנסין כלים שנותנין בהם הנרות מפני הרוח שלא יכבו שקורין להם עששיות, וכן תרגום באורים כבדו ה' בפנסיא עכ"ל, (עיין פסקא קומי אורי הערה ד'), וכן מצאתי במרדכי ה' תשעה באב (סוף מו"ק) שכתב וז"ל גם נהגו שלא להדליק נרות בביה"כ בט"ב, כ"א נר אחד לצורך החזן, וזה נראה מנהג כשר כדאמרינן באיכה רבתי כו'. (יח) חזה הוית. בכ"י פארמא בטעות חזה חזית. (יט) פורפורין, מלה יונית ורומית πορφύρα purpura, פי' בגד ארגמן שלובשים השרים. (כ) מהו בצע אמרתו כו', כ"ה במדרש איכה שם, ובפי' עשה ה' אשר זמם, ובוי"ר פ"ו, ומובא בערוך ערך אמר בשם הפסיקתא ודרש מלת אמרתו כמו אמרא בארמית. שפי' שפת הבגד תרגום על פי מדותיו על אמרא דלבושוי. ובזע בארמי כמו בצע בעברי, ובמרדכי ה' ת"ב, ובאבודרהם שם כתבו וז"ל, ציצית נהגו קדמונינו בכל ארץ אשכנז שלא להתעטף בו בת"ב, ואסמכוה אקרא דכתיב בצע אמרתו, ואמרינן במדרש איכה רבתי, בצע פורפוריא דיליה עכ"ל, וכן ראיתי בטור ה' ט"ב סימן תקנ"ה, וז"ל כתב הר"ם מרוטנבורג, וציצית נהגו קדמונינו ובאשכנז שלא להתעטף בט"ב, ואסמכוה אקרא בצע אמרתו, ואיתא במדרש בזע פרפורין דיליה עכ"ל. (כא) דכפר חנין, הוא כפר חנניה, הנזכר במשנה שביעית פ"ט מ"ב, וכתב בעל תבואות הארץ דף ק"א ע"א. למערב נפת כשתי שעות נוטה מעט דרומה, הכפר ענע"ן הוא כפר חנינה עכ"ל. (כב) כה אמר, מובא בפתיחת איכה רבתי סימן ב', ובילקוט ירמיה רמז רפ"ג. (כג) אנא הוא דתרבותי בישא, פי' אני הוא שנתתי להם חנוך וגידול רע, לכן כולם גרועים ומקולקלים, ותרגם האומן את היונק, תורביינא ית ינקא. (כד) כביכול, במגילה כ"א ע"א, פירש"י כביכול נאמר בהקב"ה כבאדם שיכול להאמר בו כן עכ"ל, ובקונטר כללי הגמרא (הנדפס בסוף מס' ברכות) כתב וז"ל, כב יכול ר"ל התורה שנכתבה בכ"ב אותיות יכולה לומר דבר זה, אבל לנו אי אפשר לאומרה, אי נמי כ"ב נוטריקון כתוב בתורה, כענין אמרם אלמלא מקרא כתוב א"א לאומרו עכ"ל, ובס' התשבי ערך כביכול כתב וז"ל שמשו בו הרבה בהגדות בדברים שאינם כבוד כלפי מעלה, ויש פירשו כביכול התורה שניתנה בכ"ב אותיות יכולה לומר כן, אבל לנו אי אפשר לאמרו, ולזה הפי' אין טעם וריח מפני כמה דברים כו', לכן אני אומר כי הכ"ף והבי"ת משמשין כאחד כמו שנמצא

שברי (ירמיה י' י"ט), (כה) וריש לקיש אמר, למלך (כו) שהיו לו בנים כועס על הראשון ונטל את המקל וחבטו (כז) ופירפר ומת, התחיל מקונן עליו, וכעס על השני וחבטו ופירפר ומת, אמר אין בי כח לקונן עליו, אלא קראו למקוננות והקוננו עליו, כך כשגלו עשרת השבטים הקב"ה מקונן שמעו את הדבר הזה אשר אנכי נושא עליכם קינה (עמוס ה' א'), כיון שגלו שבט בנימין ושבט יהודה כביכול אמר הקב"ה אין בי כח לקונן עליהן, אלא וקראו למקוננות ותבואינה וגו' ותמהרנה ותשאנה עלינו נהי (ירמיה ט' ט"ז), עליהם לא נאמר אלא עלינו, דידי ודידהון, ותרדנה עיניהם דמעה אין כתיב כאן אלא עינינו, דידי ודידהון, ועפעפיהון יזלו מים אין כתיב כאן אלא ועפעפינו יזלו מים (שם) דידי ודידהון. ורבנן אמרין, למלך שהיה לו שנים עשר בנים, מתו שנים (כח) התחיל מתנחם בעשרה, מתו עוד שנים, התחיל מתנחם בשמונה, מתו עוד שנים התחיל מתנחם בששה, מתו עוד שנים התחיל מתנחם בארבעה. מתו עוד שנים התחיל מתנחם בשנים, וכיון שמתו כולם (כט) התחיל מקונן עליהם איכה ישבה בדד:

(ל) ר' אבא בר כהנא פתח, מי האיש החכם ויבן את זאת וגו' (שם ט' י"א) (לא) תני ר' שמעון בן יוחאי אם ראית עיירות נתלשות ממקומן בארץ ישראל, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים, מה טעם על מה אבדה הארץ וגו' (שם שם), מה כתיב בתריה על עזבם את תורתי (שם שם י"ב). רבי הוה משלח (לב) לר' דוסא ולר' אמי, (לג) דיפקון ויברקון קרייתא דארעא דישראל, (לד) והוון עלין לקרתא, ואמרין להון אייתי לן נטורי קרתא, והוון מייתי להון (לה) ריש מטרתא (לו) וסנטרא, והוון אמרין להון אילין נטורי קרתא, אילין אינון חרובי קרתא, א"ל ומאן אינון נטורי קרתא, א"ל אלו סופרים ומשנים (לז) שהן משמרין ביום ובלילה, על שם והגית בו יומם ולילה (יהושע א' ח'), וכן הוא אומר אם ה' לא יבנה בית שוא עמל בוניו בו, אם ה' לא ישמור עיר שוא שקד שומר (תהלים קכ"ז א'), (לח) ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק

מצינו

הערות ותקונים.

שנאמר שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה, כך כִּבְיָכוֹל הכ"ף בשו"א והבי"ת נפתח, ר"ל התורה דברה כלפי מעלה כמו דיכול, פי' כמו במי שיוכל לקבל המאמר ההוא עכ"ל, וכן כתב התוי"ט מגילה פ"ד מ"א ד"ה ויושב וסנהדרין פ"ו מ"ה ד"ה כביכול, והביא שם דברי התשבי. (כה) וריש לקיש אמר, מובא באברבנאל עמוס ה' (דף רמ"ח ע"ג) בשם הפסיקתא. (כו) שהיו לו בנים, בכ"י אקספארד ופארמא ובמדרש שם שהיו לו שני בנים. (כז) ופירפר. מלה מורגלת בש"ס ומדרשים, ולשון מקרא הוא שלו הייתי ויפרפרני (איוב ט"ז י"ב), והוא ע"ד מליצה, כאלו פירד את אבריו ועשה מהם פירורין פירורין, והתפרדו כל עצמותי, תרגומו ואתפרפרן כלהון גרמי. (כח) התחיל מתנחם בעשרה מתו עוד שנים, כל זה חסר במדרש איכה שם, כי קפץ המעתיק בטעות מן התחיל א' עד התחיל ב'. (כט) התחיל מקונן עליהם, הנימשל מבואר מענינו. (ל) ראב"כ, מובא בפתיחת איכה רבתי סימן ב', ובילקוט ירמיה רמז רפ"ג. (לא) תני רשב"י, נשנה בירושלמי חגיגה פ"א ה"ז. (לב) לר' דוסא ולר' אמי, בירושלמי חגיגה שם הגי' לר' חייה ולר' אסי ולר' אמי, בכ"י אקספארד לר' יסא ולר' אמא, בכ"י פארמא לר' אמא ולר' אסי. (לג) דיפקון ויבדקון, בכ"י פארמא למבדק קרייתא דארעא דישראל, ובמדרש איכה שם דיפקון ויתקנון קרייתא כו', והכוונה שילכו לראות צרכי המדינה ויעשו לה תקנות טובות, ובירושלמי חגיגה שם, למיעבור בקרייתא דארעא דישראל למתקנה לון ספרין ומתניינין. (לד) והוון עלין לקרתא, בירושלמי נוסף ולא אשכחון לא ספר ולא מתניין. (לה) ריש מטרתא, פי' ראש המשמר, תרגום משמר מטרת, וגם בעברי חֲצַר המטרה (ירמיה ל"ט ט"ו) בשער המטרה (נחמיה י"ב ל"ט) ושרשו נטר. (לו) סנטרא, מובא בערוך ערך סנטר בשם הפסיקתא, והיא יונית פי' שומר העיר, עיין בפסקא העומר הערה כ"ד. או היא המלה הרומית Senator, ובירושלמי שם נאמר רק סנטורי קרתא לבד וחסר שם ריש מטרתא. (לז) שהם משמרין כו', במדרש איכה שם שהם הוגים ומשנין ומשמרין את התורה כו'. (לח) ר' הונא,

מובא

מצינו שויתר הקב"ה על ע"ז ועל גילוי עריות (לט) ועל שפיכות דמים, ולא ויתר על מאסה של תורה שנ' על מה אבדה הארץ וגו' ויאמר ה' על עזבם את תורתי (ירמיה ט' י"א י"ב), על ע"ז ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים אין כתיב כאן, אלא ויאמר ה' על עזבם את תורתי, ר' הונא ור' ירמיה בש"ר חייא בר אבא, כתיב אותי עזבו ותורתי לא שמרו (שם י"ו י"א), שמא תורתי שמרו, הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו. שאלו אותי עזבו ותורתי שמרו, מתוך שהיו מתעסקין בה, (מ) השאור שבה היה מחזירן אצלי, ר' הונא אמר למוד תורה אעפ"י שלא לשמה שמתוך שאתה למד שלא לשמה, מכיון שאת מתעסק בה, את חוזר ועושה אותה לשמה. (מא) **א"ר** יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומר אוי להן לבריות מעלבונה של תורה:

(מב) **א"ר** אבא בר כהנא, לא עמדו (מג) פילוסופים באומות העולם, כבלעם בן בעור, וכאבנימוס הגרדי, נכנסו או"ה אצל אבנימוס הגרדי, אמרו לו (מד) יכולין אנו להזדווג לאומה הזאת, אמר להם לכו וחזרו על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות שלהן, אם מצאתם שם תינוקות מצפצפין בקולן אין אתם יכולין להזדווג להון, ואם לאו אתם יכולין להזדווג להם שכן הבטיחן אביהם, הקול קול יעקב (בראשית כ"ז כ"ב) כל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות (מה) אין הידים ידי עשו, (מו) ושמואל אמר וצבא תנתן על התמיד בפשע (דניאל ח' י"ב), (מז) בפשעה של תורה כל זמן שישראל משליכין דברי תורה בארץ מלכות הרשעה גוזרת ומצלחת, ומה טעם ותשלך אמת ארצה וגו' ועשתה והצליחה (שם שם), ואין אמת אלא תורה כד"א אמת קנה ואל תמכור חכמה ומוסר ובינה (משלי כ"ג כ"ג), (מח) א"ר יהודה בן פזי, זנח ישראל טוב אויב ירדופו (הושע ח' ג') ואין טוב אלא תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו

הערות ותקונים.

תובא במדרש שם, גם בירושלמי חגיגה שם, אך בטעות ר' חונא במקום ר' הונא. (לט) ועל שפיכת דמים, בכ"י אקספארד חסר מכאן עד ועל שפיכת דמים שאחריו, שדלג המעתיק. (מ) השאור שבה, כ"ה בכ"י אקספארד ובירושלמי שם, ופי' הרב בעל ק"ע רמז לסודות החכמה, ובמדרש איכה המאור שבה, ע"ש במ"כ, והיפ"ע כתב שם, השאור רמז ליצה"ר ע"ד שאור שבעיסה מעכב [ברכות י"ז ע"א], גם שאור רמז לסודות החכמה, ע"ש שמפרש כוונת המאמר. (מא) אמר ריב"ל, מובא בפתיחת איכה שם, ובברייתא דקנין תורה הנספחת לפרקי אבות. (מב) א"ר אבא בר כהנא, מובא בפתיחת דאיכה שם, ובמדרש ב"ר פס"ה ויש חלופי נסחאות, כי בב"ר הוא בלשון יחיד, נכנסו אצלו ותוסב על אבנימוס, כמו שהוא לפנינו בפסיקתא, אולם באיכה שם ענין זה בלשון רבים שלשניהם שאלו. (מג) פילוסופוס, בכ"י פארמא בטעות פלופוסין, והיא המלה הרומית Philosophus ופי' אוהב חכמה, ובתוס' שבת קט"ז ע"א ד"ה פלוסיפא כתבו וז"ל, ורבי שמע [מיהודי אחד שבא מארץ יון ואמר] דבלשון יון פלוספוס φιλόσοφος הוא דוד החכמה עכ"ל, אולם לדעתי ההוספה הזאת בתוס' היא מאיזה תלמיד טועה כי כן נ"ל, ורבי שמעיה [פי'] דבלשון יון כו', כמו שמצינו פעמים רבות בתוס' שהביאו באורי מלות יונית בשם ר' שמעיה, עיין תוס' ע"ז ח' ב' ד"ה קרטסים. (מד) יכולין אנו, בכ"י פארמא היאך יכולין אנו. (מה) אין הידים ידי עשו, אחר זה חסר, וכל זמן שאין קולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הידים ידי עשו, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד ובמדרש איכה שם. (מו) ושמואל אמר, נשנה בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ח. (מז) בפשעה של תורה, בפתיחת איכה שם מקום המאמר הזה לפני מאמר ר"א בר כהנא, לא עמדו פלוסופים, וכן הנוסחא שם: שמואל תני לה בש"ר שמואל בר אמי, אימתי המלכות גוזרת גזירה וגזרתה מצלחת, בשעה שישראל משליכין דברי תורה לארץ, הה"ד וצבא תנתן על התמיד בפשע, אין צבא אלא מלכות שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגו', התמיד אלו ישראל, דכתיב והגית בו יומם ולילה, בפשע בפשעה של תורה ע"כ, אבל בכ"י אקספארד ופארמא ובירושלמי ר"ה שם, ובילקוט דניאל רמז אלף ס"ו בשם הפסיקתא, הגי' כמו שלפנינו פה. (מח) אר"י בן פזי, נשנה ג"כ

תעזובו (משלי ד' ב'), וכה"א לכן כאכל קש לשון אש וגו' (ישעיה ה' כ"ד) (מט) וכי יש קש אוכל אש, והלא דרכה של אש לאכול הקש, ואת אומר לכן כאכול קש לשון אש, אלא זה ביתו של עשו הרשע שהוא כקש, דכתיב ובית עשו לקש (עובדיה א' י"ח) לשון אש, זה ביתו של יעקב שהוא משול כאש, דכתיב והיה בית יעקב אש (שם שם), וחשש להבה ירפה זה ביתו של יוסף שהוא משול כלהבה, דכתיב ובית יוסף להבה (שם שם), שרשם כמק יהיה (ישעיה שם), אלו האבות שהן שרשיהן של ישראל, ופרחם כאבק יעלה (שם שם), אלו השבטים שהן פרחיהן של ישראל, מפני מה, כי מאסו את תורת ה' צבאות (שם). א"ר יודן כי מאסו את תורת ה' צבאות, זה תורה שבכתב, ואת אמרת קדוש ישראל נאצו (שם) זו תורה שבעל פה:

(נ) **איכה** ישבה בדד, (נא) ר' יהודה ור' נחמיא, ר' יהודה אמר, אין לשון איכה אלא לשון תוכחה, כד"א איכה תאמרו חכמים אנחנו (ירמיה ח' ח'), ר' נחמיא אמר אין לשון איכה אלא לשון קינה, כמד"א איכה ישבה בדד (איכה א' א'), איכה יעיב באפו (שם ב' א'), איכה יועם זהב (שם ד' א'), (נב) למטרונה שהיו לה שלשה שושבינין, אחד ראה אותה בשלוותה, ואחד ראה אותה בפחזה, ואחד ראה אותה בניוולה, כך משה ראה את ישראל בשלוותן, ואמר איכה אשא לבדי (דברים א' י"ג), ישעיה ראה אותן בפחזן, ואמר איכה היתה לזונה קריה נאמנה (ישעיה א' כ"א), ירמיה ראה אותה בניוולה, בתרבנה ואמר איכה ישבה בדד:

קריה נאמנה (ישעיה שם) קרתא חדתא, קרתא (נג) מרבבתא, (נד) ר' פנחס בש"ר אושעיא אמר, (נה) ארבע מאות ושמונים בתי כניסיות היו בירושלים, וכל אחד ואחד יש בה בית ספר ובית תלמוד, בית ספר למקרא, ובית תלמוד למשנה

הערות ותקונים.

בירושלמי שם, ומובא בילקוט הושע רמז תקכ"ד בשם הפסיקתא. **(מט)** וכי יש קש, מובא בילקוט ישעיה רמז ר"ע בשם הפסיקתא, וכן הובא באברבנאל ישעיה ה' (דף י"ד ע"א), ג"כ בשם הפסיקתא. **(נ)** איכה ישבה בדד, גם פה טעות המעתיק הוא, וצ"ל איכה היתה לזונה, כמ"ש לעיל הערה א'. וכן נראה מדברי ר' נחמיה אין איכה כו' כמד"א איכה ישבה בדד, ואם זה הוא המקרא הנדרש איך מביא ראיה ממנו על עצמו? ובאמת בכ"י אקספארד מתחיל הדרש במלת איכה לבד, וכן בילקוט ישעיה רמז רכ"ו מתחיל הדרש הזה בשם הפסיקתא במקרא איכה היתה לזונה, גם מה שדורש והולך לפנינו בפס קצת על שאר חלקי המקרא קריה נאמנה, מלאתי משפט וגו', עד נאמן הוא כי קאי במקרא הזה. **(נא)** ר' יהודה ור' נחמיא, מובא בריש מדרש איכה. **(נב)** למטרונה. ב"ה בילקוט דברים סוף רמז תת"א בשם הפסיקתא, ובילקוט ישעיה סוף רמז רכ"ו, אבל במדרש איכה שם, הנוסחא שלשה נתנבאו בלשון איכה משה ישעיה וירמיה. משה אמר איכה אשא לבדי וגו' (דברים א' י"ב) ישעיה אמר איכה היתה לזונה (ישעיה א' כ"א) ירמיה אמר איכה ישבה בדד (איכה א' א') א"ר לוי למטרונה כו'. **(נג)** מרבבתא, כ"ה גם בכ"י פארמא, ובילקוט ישעיה רמז רכ"ו מרכבתא ובכ"י אקספ' מרבכתא, ופתרון המלה נעלם ממני, גם כוונת הענין מה שדורש כן על קריה נאמנה. **(נד)** ר' פנחס, נשנה בירושלמי כתובות פי"ג ריש ה"א, ומובא בילקוט ישעיה שם. ובפתיחתא איכה רבתי סימן י"ב, ובמדרש איכה פ' בלע ה'. **(נה)** ארבע מאות ושמונים, כ"ה בירושלמי מגילה פ"ג ריש ה"א, ובכ"י אקספארד ופארמא, ובילקוט ישעיה נוסף „כמנין מלאתי" והכונה כמו שנאמר במקרא מלתי חסר א'. וכן מפורש במדרש איכה פ' בלע ה', כמנין מלאתי מלתי כתיב. ובירושלמי כתובות שם ארבע מאות ושבים, וט"ס הוא וצ"ל ושמונים, ורש"י ישעיה א' כ"א כתב, ומצינו בפסיקתא ר' מנחס [צ"ל ר' פנחס] בש"ר הושעיא אמר, תפ"א בתי כנסיות היו בירושלים כמנין מלאתי בגימטריא, עכ"ל. נ"ל ברש"י ת"פ והמגיהים השחיתו בעבור שחשבו מלאתי בגימטריא תפ"א, וכן ראיתי באברבנאל בפי' לישעיה שם כתב וז"ל, ובפסיקתא אמרו תפ"א [צ"ל ת"פ] בתי כנסיות היו בירושלים כמנין מלאתי, ובכל אחת היתה בית ספר לתלמוד, ובית ספר למשנה ובית ספר למקרא. וכולן עלה אספסיינוס והחריבן עכ"ל, לקח דבריו מהילקוט ישעיה רמז

למשנה, וכולן עלה (נו) אספסייאנוס והחריבן, דכתיב ויגל את מסך (נז) מטה יהודה ותבט ביום ההוא (נח) את נשק היער (ישעיה כ"ב ח').

(נט) **מלאתי** משפט (שם א' כ"א), (ס) כגון משנתו של ר' חייא, ומשנתו של רבי אושעיא, ומשנתו של בר קפרא.

צדק ילין בה (שם), (סא) א"ר יהודה ב"ר סימון, מימיו לא לן אדם בירושלים ובידו עון, כיצד תמיד של שחר היה מכפר על עבירות שנעשו בלילה, ושל בין הערבים היה מכפר על עבירות שנעשו ביום, מ"מ לא לן אדם בירושלים ובידו עון, מה טעם צדק ילין בה ועתה מרצחים (שם), הא עבדין קטולין הרגו את אוריה הכהן הרגו את זכריה, (סב) ר' יודן שאל את רבי אחא, היכן הרגו את זכריה בעזרת ישראל או בעזרת נשים, א"ל לא בעזרת ישראל ולא בעזרת נשים, אלא בעזרת הכהנים, ולא נהגו בדמו לא כדם הצבי ולא כדם האיל, ולא כדם הצפור, תמן כתיב ואיש איש (סג) מבית ישראל ומן הגר הגר בתוכם אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא י"ז י"ג), ברם הכא כי דמה בתוכה על צחיח סלע שמתהו (יחזקאל כ"ד ז'), כל כך למה, להעלות חימה לנקום נקם נתתי את דמה על צחיח סלע לבלתי הכסות (שם שם ח') שבע עבירות עשו ישראל באותו היום הרגו כהן ונביא ודיין, ושפכו דם נקי, (סד) וחיללו את השם וטימאו את העזרה, ויום הכיפורים היה שחל להיות בשבת, וכיון שעלה נבוזראדן התחיל הדם (סה) תוסס, אמר להם מה טיבו של דם זה שתוסס, אמרו לו דם פרים ואילים וכבשים שהיינו מקריבין על גבי המזבח, מיד שלח והביא פרים ואילים וכבשים ושחטו לפניו, ועדיין הדם תוסס, כיון שלא הודו לו נטלן (סו) ותלאן בגרדון, אמרו הואיל והקב"ה מבקש לתבוע דם זה מידינו, דם כהן ודם נביא הוא, שהיה מתנבא עלינו כל הדברים שאת עושה, ועמדנו עליו והרגנוהו מיד נטל שמונים אלף פרחי כהונה והרגן עליו, עד שהגיע דמן לדמו של זכריה, ומה טעם פרצו ודמים בדמים נגעו (הושע ד' ב'), ועדיין הדם תוסס בההיא שעתא

נזף

הערות ותקונים.

רמז רכ"ו. והעתיק לשון הילקוט, ונ"ל בית ספר ובית תלמוד בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה, כמו שהוא לנכון בכ"י פארמא ואקספארד, ובירושלמי, ובמדרש ב"ב המקומות. (נו) אספסייאנוס, הוא קיסר Vespasianus אבי טיטוס. (נז) מטה יהודה, מלת מטה יותרת היא, ואינה במקרא. (נח) את נשק היער, נ"ל אל נשק בית היער. (נט) מלאתי משפט, מובא בילקוט ישעיה שם. (ס) כגון משנתו של ר' חייא, בפתיחת איכה רבתי סימן כ"ג (המתחלת וזכור את בוראך) אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר' עקיבה, ומשנתו של ר' אושעיא, ומשנתו של בר קפרא, ובירושלמי סוף הוריות ראיתי אלו משניות גדולות כגון משנתו של ר' חונא, ומשנתו של ר' הושעיא, ומשנתו של בר קפרא, לדעתי נ"ל של ר' חייא במקום ר' חונא, כמו שהוא לפנינו בפסיקתא, וכן מצאתי במדרש קהלת בפ' כנסתי לי, משנתו של ר' חייא, וכן במדרש חזית בפ' אנהגך. (סא) א"ר יהודה ב"ר סימון כו', המאמר כבר ישנו למעלה בסוף פסקא את קרבני לחמי, ואליו כוון רש"י בפ' למקרא צדק ילין בה (ישעיה א' כ"א). (סב) ר' יודן שאל, נשנה בירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ה, ובפתיחת איכה רבתי סימן כ"ג, ובמדרש איכה פ' בלע ה', ובפ' מחטאת נביאיה, ומובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ד בשם הפסיקתא. (סג) מבית ישראל, כ"ה גם בכ"י אקספארד ופארמא, ונ"ל מבני ישראל. (סד) וחיללו את השם, כ"ה בכ"י אקספארד, ובילקוט ומדרשים שם, ובכ"י פארמא הנוסחא וחללו שבת, ויו"כ היה, אבל בירושלמי לא גרס ליה ושם הנוסחא ושבת ויו"כ היה, ומונה שבת ויו"כ לשני עבירות, אבל הפסיקתא הוצרכה להוסיף גם חלול השם, למלא מספר שבע עבירות, יען היא חושבת יו"כ שחל להיות בשבת, לעבירה אחת, לפי שיו"כ אינו אלא בכרת ושבת סקילה, ובכלל מאתים מנה כמו שכתב היפ"ע. (סה) תוסס, פי' מחמיץ ורותח (געהרען), ורגיל בדרז"ל יין תוסס וכדומה. (סו) ותלאן בגרדון עיין מ"ש לעיל פסקא שמעו הערה מ"א, והנה פה ובכ"י אקספארד ופארמא סיום המאמר הזה הנהו כמו שהוא בירושלמי, כי הפסיקתא היא ג"כ אגדת א"י, אבל במדרשים שם נשתנה סיום המאמר בנוספות ע"פ מאמרם בבבלי גיטין נ"ז ב', וסנהדרין צ"ו ע"א

ע"ש

נוף ביה, מה את סבור ומה את בעי, נאבד כל אומתך עליך, באותה שעה נתמלא הקבה״ה רחמים, ואמר אם זה שהוא בשר ודם אכזרי, היום עורנו ומחר אינני, נתמלא רחמים על בני, ואני שכתוב בי כי אל רחום ה׳ אלהיך (דברים ד׳ ל״א) עאכ״ו, מיד (סז) רמז הקב״ה לאותו הדם, ונבלע במקומו :

(סח) **כספך** היה לסיגים (ישעיה א׳ כ״ב), בראשונה היו משתמשים במטבעות של כסף, וכיון שרבו הרמאין (סט) התקינו שיהיו משתמשים במטבעות של נחושת ומחופין כסף, והוה חד מנהון (ע) אזיל לגבי צורפא והוה שמע קליה, אמר לבר ביתיה, איזיל (עא) הנחש ליה, אוף איהו הוה אזיל למזבן חד (עב) קסיט דחמר, מן גו (עג) קפיליא, ושמע קלי׳ אמר לבר ביתיה (עד) המהיל ליה, הה״ד כספך היה לסיגים, למה סבאך מהול במים (ישעיה א׳ כ״ב) .

שריך סוררים וחברי גנבים (שם שם כ״ג), בר קפרא אמר (עה) אדני מדיונים דהוו זיינים אטקטיא, שריך סוררים כולן אוהבים את הגזל, חברי גנבים שהיו מתחברין לגנבים, (עו) מעשה באשה אחת שנגנב (עז) מיחס שלה, והלכה (עח) לקבול עליו לדיין, ומצאתו שפות על גבי כיריים, ומעשה באיש אחר שנגנבה טליתו, ובא לקבול עליה לדיין, ומצאה מוצעת על גבי מטתו, א״ר לוי מעשה באשה אחת שכיבדה לדיין מנורה אחת של כסף, והלך (עט) אנטיריקוס שלה, וכיבדו

הערות ותקונים.

ע״ש. (סז) רמז הקב״ה לאותו דם וכו׳, כ״ה בכ״י אקספארד ופארמא ובירושלמי שם, אולם בילקוט יחזקאל רמז שס״ד נוסף פה, כיון שראה נבוזראדן כך, אמר בלבו כלום נתחייבו הרינה בשביל נפש אחת מישראל, אני שהרגתי כמה נפשות עאכ״ו, ערק ליה ואתגייר ונעשה גר צדק, תאנא נעמן גר תושב היה, נבוזראדן גר צדק היה ע״כ, ועיין במדרשים שם, ובגמרא גיטין נ״ז ע״ב. (סח) כספך, מובא בילקוט ישעיה רמז רנ״ח בשם הפסיקתא, ושם חסר מן משתמשים א׳ עד משתמשים ב׳, שהשמיט המעתיק. (סט) התקינו שיהיו משתמשים, לזה המאמר כיון רש״י בפי׳ לישעיה א׳ כ״ב. כספך היה לסגים, שהיו עושין מעות נחושת ומצפין אותן בכסף להונות בהם, סבאך מהול במים, מתקין שלכם מעורבים במים כדאיתא בפסיקתא עכ״ל. (ע) אזיל לגבי צורפא, בכ״י אקספארד השמיט המעתיק, עד אזיל למזבן. (עא) הנחש ליה, כ״ה גם בכ״י פארמא, וצ״ל הכחש ליה, ובילקוט שם אכחיש ליה, ר״ל אכפור ואומר שכסף הוא. ובמעריך ערך נחש הביא וז״ל בפסקא דאיכה הנחש ליה, פי׳ תן לו מעות של נחשת מצופין כסף, עכ״ל. (עב) קסיט דחמר, מובא בערוך ערך קסט. וז״ל בפסקא דאיכה, הוה אזיל למזבן קסט דחמר פי׳ הוא לגין, ובלשון ישמעאל הוא קסט, והוא עשוי מכל דבר בין מחרס בין ממתכת, או מעץ או מזכוכית, ועיין בייטרעגע מהרמ״ז ח״ב צד ס׳, ובמדרש ב״ר פמ״ט חד קסיט דחמר בעשרה פלורין, צ״ל פלורין. (עג) קפיליא, מלה יונית καπηλεῖον ועניינה בית ממכר יין ומיני מאכל. (עד) המהיל ליה, פי׳ מזוג וערב לו את היין במים, ובכ״י פארמא בטעות המתין ליה. (עה) אדני מדיונים דהוו זיינים אטקטיא, ובכ״י אקספארד ארבי בר יונים דהוון זיינין אטקטיא, הדברים האלה אין להם שחר. וחסרים בכ״י פארמא ושם הלשון בקצרה, שריך סוררים וחברי גנבים שהיו מתחברים לגנבים, גם בילקוט ישעיה רמז רנ״ח, נשמטו הדברים האלה, והנוסחא שם בר קפרא אמר שכולם היו אוהבים את הגזל, אבל מצאתי מובא לנכון בערוך ערך אטקטקיא בשם הפסיקתא, וז״ל בר קפרא אמר ארכי בריונים דהוון איכון אטקטקיא, פי׳ שרים האוכלים בלא תרבות והמוספי הוסיף בל״י אנשי מלחמה בלי סדר ואינם שומעים לקול שרם ע״כ, כיון למלה היונית ἀτάκτικος שפי׳ בני בלי תרבות. ויש לתקן גם בערוך שצ״ל ארכי בריונים (ומזה נעשה בכ״י שלפנינו אדני מדיונים ובכ״י אקספארד ארבי בר יונים) וארכי ידוע ביוני ἀρχή פי׳ ממשלה ושררות, ובריונים הוא כמו ריש בריוני דבירושלים (גיטין נ״ו ע״א), עיין מוספי ערך בריוני ובייטרעגע (ח״א צד ה׳). (עו) מעשה באשה, בכ״י אקספארד ובילקוט שם, ובמדרש דב״ר פ״ב הנוסחא א״ר ברכיה מעשה באשה. (עז) מיחס, פי׳ קלחת להחם בו מים ומורגל בדרז״ל, ובמדרש דב״ר שם הנוס׳ קומקמוס. (עח) לקבול, פי׳ לצעוק חמס, מלשון קובלים אנו עליכם פרושים, וצעוק יצעק, תרגומו מקביל יקבל, עיין מתורגמן ערך קבל א׳. (עט) אנטיריקוס

וכיבדו (פ) סיח של זהב, למחר אתת אתתא ואשתכח דינא הפיך, א"ל מרי ינהור דינא קדמך, כההיא מנרתא דכספא, אמר לה ומה אעביר לך, (פא) כפה סיח את המנורה, הה"ד כולו אוהב שוחד, כולן אוהבין את הגזל, ורודף שלמונים (שם שם), שלם לי (פב) ואשלם לך:

יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבא אליהם (שם שם), ר' אלעזר ור' יוחנן, ר' אלעזר אמר בראשונה היה אדם מת בירושלים והיה ממנה (פג) אפוטרופין על היתומים, והיתה אלמנתו תובעת כתובתה מן היתומים, והם הולכין אצל הדיין ומוצאין אותו חשוד עם האפיטרופא, ור' יוחנן אמר בראשונה היה אדם עולה לירושלים לדין עם חבירו, והיה הדיין אמר לו, בקע לי שני בקעיות עצים, מלא לי שתי חביות של מים, והיו יציאותיו כלין, והיה יוצא משם בפחי נפש, והיתה אלמנה פוגעת בו ואומרה לו מה נעשה בדינך, והוא אומר לה כלו יציאותי ולא העליתי כלום. והיתה אומרת ומה אם זה איש הוא לא הועיל כלום, אני אלמנה עאכ"ו, (פד) לקיים מה שנאמר יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבא אליהם (ישעיה שם).

לכן נאום האדון ה' צבאות וגו' (שם כ"ד), (פה) א"ר שמואל בר נחמני כל מקום שנאמר אדון, (פו) עוקר דיורין ומכנים דיורין, בנין אב שבכולם, הנה ארון הברית אדון כל הארץ (יהושע ג' י"א), עוקר כנענים ומכנים ישראל.

אביר ישראל (שם שם), א"ר תנחום (פז) בר חנילאי (פח) תוקפיהון דישראל, ורבנן אמרי אביר ישראל לפני אומות העולם.

הוי

הערות ותקונים.

נ"ל אנטידיקוס באות ד', כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט ישעיה שם, וכן מובא בערוך ערך אנטידיקס בשם הפסיקתא, וכתב פי' בל"י *ἀντί-δικος* מתנגדו, ר"ל בעל דין שכנגדו (געגנער), ומורגל במדרשים. (פ) סיח פי' ערוד, כמו ענלים וסייחים, עיין ערוך ערך סיח. (פא) כפה סיח כו', מזה תבין דברי הירושלמי יומא פ"א ה"א, וספרי ריש פנחס. ופסקתא אחרי מות, ומדרש וי"ר אחרי מות פכ"א, אחר שהביאו שם, מעשה באחד ששלח שתי מידות של כסף, ובא אחר ושלח של זהב, סיימו שם. אמרו כפה הסיח את המנורה, ורמזו בקצרה על המשל הידוע, ודברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר. וכמעט כספור הזה מובא בגמרא שבת קט"ז רע"ב, מפלסופא דהוה בשיבבותיה דר"ג, וזה שסיים שם, אתא חמרא ובטש לשרגא. (פב) ואשלם לך, בכ"י פארמא נוסף ואשלם לך בדינך, וע"ז מיוסדים דברי רש"י בישעיה שם שהביא התרגום, אומרים גבר לחבריה עבוד לי טב בדיני ואשלם לך בדינך, שופט שהיה גזלן, והנגזל צועק עליו בפני שופט, אחר זה אומר לו, צדקני היום ואני אשלם לך גמולך, כשיצעקו עליך בפני, הוי רודף תשלום גמולות עכ"ל. (פג) אפוטרופין, היא המלה המורגלת הרבה בש"ס ומדרשים ותרגומים ויונית היא *ἐπίτροπος* ופי' ממונה וסוכן (פערוואלטער). (פד) לקיים מה שנאמר יתום וגו', מזה שאב רש"י דבריו בפי' לישעיה א' כ"ג וריב אלמנה לא יבא אליהם שהאלמנה באה לצעוק והיתום יוצא, וזו פוגעת בו, ושאלתו מה הועלת בצעקתך לפני השופט, והוא אומר כל היום הזה יגעתי לו במלאכה (ר"ל כי הדיין היה מצוה להבעל דין לעשות לו מלאכה כמו שמבואר בפסיקתא, בקע לי שתי בקעיות כו'), וסופו לא הועלתי וזו חוזרת לאחריה, ואומרת מה זה שהוא איש לא הועיל אני לא כ"ש, הוי יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבא אליהם כלל, עכ"ל. אלה הם דברי הפסיקתא פה, אך במקום אדם עולה לירושלים היתה הגי' לפני רש"י יתום עולה לירושלים, ולא העיר את מקורו, כי כבר כתב רש"י במקראות שלפני זה „מצינו בפסיקתא" „כדאיתא בפסיקתא", והרב האברבנאל בפי' שם הביאו את המאמר הזה בשם הפסיקתא. (פה) אר"שב"נ, מובא בילקוט ישעיה רמז רכ"ח, וילקוט יהושע רמז י"ד בשם הפסיקתא. (פו) עוקר דיורין, מכאן לקח רש"י דבריו בפי' לישעיה (א' כ"ד) נאם האדון שהכל שלו ובידו לעקור אתכם מארצכם ולנטוע בה אחרים, עכ"ל. (פז) בר חנילאי, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא, אבל בילקוט שם בר נחמני. (פח) תוקפהון דישראל, לזה כוון רש"י בישעיה א' כ"ד, אביר ישראל תקפו של

ישראל

הוי אנחם מצרי (שם), ר' יודה אומר, היה לאותו האיש עשר זהובים ואת (פט) עוקס עליו ונוטלן ממנו, אמר הקב"ה עלי לשלם גמולו וליפרע ממנו, ור' נחמיא אמר מצרי שתים, ומאויבי (שם) שתים, אלו (צ) ארבע מלכיות: ואשיבה שופטיך כבראשונה (שם שם כ"ו) (צא) זה משה ואהרן, ויועציך כבתחלה (שם) זה דוד ושלמה, ואח"כ יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה (שם), ואומר ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה (שם שם כ"ז):

חסלה פסקא איכה.

הערות ותקונים.

ישראל עכ"ל. וכן הוא בתרגום יונתן שם תקיפא דישראל. (פט) עוקס עליו, כ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא ובילקוט שם עוקף עליו, והיא הנוסחא הנכונה. (צ) ארבע מלכיות, הרב האברבנאל בפי' לישעיה שם, הביא דברי הפסיקתא וכתב ז"ל, ובפסיקתא דרשו הוי אנחם מצרי על בבל ופרס ואנקמה מאויבי על יון ורומי שהם ד' מלכיות ע"כ. (צא) זה משה ואהרן, גם זה מובא באברבנאל שם. וז"ל ובפסיקתא דרשוהו על תחיית המתים, אמרו ואשיבה שופטיך זה משה ואהרן, ויועציך זה דוד ושלמה עכ"ל.

פסקא ט"ז.

נחמו.

(א) נחמו נחמו עמי (ישעיה מ' א'), (ב) האנוש מאלוה יצדק ואם מעושהו יטהר גבר (איוב ד' י"ז), וכי יש אדם צדיק מבוראו, אם מעושהו יטהר גבר, אלא אמר הקב"ה (ג) בועז מנחם (ד) אני איני מנחם, בועז מנחם, (ה) ויען בועז ויאמר לה הגד הוגד לי (רות ב' י"א) ולמה הוגד ב' פעמים, א"ל (ו) [הוגד לי בבית], הוגד לי בשדה, (ז) את אשר עשית את חמותך אחרי מות אישך, (שם) ואין צריך לומר בחיי אישך, (ח) ותעזבי אביך ואמך (שם), ודאי, וארץ מולדתך (שם) זה שכונתך. ד"א ותעזבי אביך ואמך, זו ע"ז שלך. שנא' אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדיתני (ירמי' ב' כ"ז) וארץ מולדתך, (ט) זו איפרכיא שלך, ותלכי אל עם אשר לא ידעת תמול שלשום (רות שם), אמר לה שאי

הערות ותקונים.

(א) נחמו, היא הפטרת פ' ואתחנן שבת ראשונה לשבע דנחמתא. (ב) האנוש, בכ"י פארמא מתחיל זש"ה האנוש, ומובא בילקוט ישעיה ריש רמז ש"ז בשם הפסיקתא, אך קצר שם וסיים סוף המאמר ישלם ה' פעלך ע"ש. (ג) בועז מנחם, מובא בילקוט איוב סוף רמז תתנ"ז בשם הפסיקתא. (ד) אני איני מנחם, פי' בתמיה. (ה) ויען בועז, מובא במדרש רות פי' ויען בועז, ובילקוט רות סוף רמז תר"א בשם הפסיקתא. (ו) הוגד לי בבית, כן הוספתי, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד ופארמא, ובמדרש רות ובילקוט רות, והכוונה מעשיה הטובים בבית ובשדה, עיין במ"כ שם. (ז) את אשר, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא, ונ"ל כל אשר. (ח) ותעזבי אביך ואמך, וודאי, ר"ל בעבור שדורש אח"כ אביך ואמך זה ע"ז שלך, ולדעת הדורש הראשון אביך ואמך כמשמעו. (ט) אפרכיא, בכ"י אקספארד זו אפרמייא בטעות, ובכ"י פארמא ובכ"י אחר אשר שלח אלי הרב החכם הגדול הרשד"ל ז"ל מן הפסקא הזאת, הגי' פמליא, וכאשר הוא לפנינו כן מובא בערוך ערך אפרכיא, וז"ל ובריש פסקא דנחמו ותעזבי אביך ואמך, זו ע"ז, וארץ מולדתך, זו אפרכיא ע"כ, והמלה יונית ἐπαρχία פי' מחוז, ועיין במדרש רות הנוסחא משונה קצת.

שאי

(י) שאי לא באת מתמול שלשום, לא היינו מקבלים אותך, (יא) שעדיין לא נתחדשה הלכה, עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית (יב) ישלם ה' פעלך וגו' (שם שם י"ב), אמר לה מי שהוא עתיד לשלם שכרן של צדיקים, הוא יתן את שכרך. ותהי משכרתך שלמה (שם), (יג) שלמה כתיב, א"ר יוסי א"ל שלמה יעמיד ממך. מעם ה' אלהי ישראל אשר באת לחסות תחת כנפיו (שם), א"ר אבין, שמענו שיש כנפים לארץ, (יד) כנפים לשחר, כנפים לשמש, כנפים לכרובים, כנפים לחיות ולשרפים. כנפים לארץ, דכתיב מכנף הארץ זמירות שמענו (ישעי' כ"ד ט"ז), כנפים לשחר, דכתיב אשא כנפי שחר (תהלים קל"ט ט'), כנפים לשמש, דכתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג' כ'), כנפים לכרוב, דכתיב (טו) וקול כנפי הכרובים (יחזקאל י' ה'), (טז) כנפים לחיות, דכתיב וקול כנפי החיות (שם ג' י"ג), כנפים לשרפים, דכתיב שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים שש כנפים וגו' (ישעי' ו' ב'), א"ר אבין גדול כוחן של גומלי חסדים, (יז) שאינן חסין לא בצל כנפי הארץ. ולא בצל (יח) כנפי השמים, ובצל מי חסין, בצלו של הקב"ה, הה"ד מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון (תהלים ל"ו ח'). (יט) ותאמר תמצא שפחתך חן בעיניך אדני כי נחמתני וגו' (רות ב' י"ג), (כ) ויאמר לה בועז וגו' (שם), אמר לה לא תאמרין כדין חס ושלום, לא מן האמהות את נימנית, אי אתה נימנית אלא עם האמהות, והרי דברים ק"ו, ומה אם בועז שריבר על לבה של רות, דברים טובים וניחומים נחמה, כשיבא הקב"ה לנחם את ירושלים, על אחת כמה וכמה. (כא) **נחמו** נחמו עמי יאמר אלהיכם, (ישעיה מ' א') דברתי אני עם לבי לאמר אני הנה הגדלתי והוספתי חכמה וגו' (קהלת א' י"ו), (כב) מכאן אמרו

הערות ותקונים.

(י) שאי לא באת, נ"ל שאילו באת כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא ובכ"י השני של הרשד"ל ובילקוט רות, וכן תראה בירושלמי יבמות פ"ח ה"ג, אילו באת אגלינו מאתמול שלשום, לא היינו מקבלין אותך. (יא) שעדיין לא נתחדשה כו', בירושלמי יבמות שם, הביא זאת לראיה דבב"ד של בועז נתחדשה הלכה זו, וע"ש בפני משה, ועיין מדרש שמואל ריש פכ"ג, ובמדרש רות חסר בסיום המאמר הזה מאמר שלם. (יב) ישלם ה' פעלך, מובא בילקוט רות רמז תר"ב, ונשנה במדרש רות שם. (יג) שלמה כתיב כו', במדרש רות שם נלקה המאמר הזה בחסרון, וכה תארו: ישלם ה' פעלך ותהי משכורתך שלמה מעם ה', אמר ר' חמא אשר באת לחסות וגו', נעשה בטעות מן יוסי חמא, וגוף הדרוש אמר לה שלמה יעמוד ממך נשמט, והמקרא מעם ה' וגו' המוסב פה למטה לדרוש ר' אבין, נספח שם אל א"ר חמא, בבלי דעת המעתיק, וזה נעלם מהפרשים, לכן רבו דוחקים ופירושים רחוקים על המאמר הזה ללא הועיל, ואולם הגי' הנכונה כמו שהוא בפסיקתא שלפנינו, ובילקוט רות, וכן נראה שהיה הגי' נכונה במדרש לפני הרב בעל מ"כ. (יד) כנפים לשחר, שתי המלות האלה חסרות במדרש שם, וגם להלן חסרים יחד עם המקרא שעליהם. (טו) וקול כנפי הכרובים, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט, אבל בכ"י השני של הרשד"ל ובמדרש רות מובא מקרא אחד כי הכרובים פורשי כנפים. (טז) כנפים לחיות דכתיב כו', בכ"י פארמא חסר זה פה וגם למעלה. (יז) שאינן חסין, בכ"י השני של הרשד"ל נוסף. שאינן חסין בצל אחת מן כנפים. (יח) כנפי השמים, נ"ל השמש, כי מוסב על דבריו למעלה כנפים לשמש, ובכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט ומדרש רות. נוסף פה ולא בצל כנפי הכרובים ולא בצל כנפי החיות, ולא בצל כנפי שרפים. (יט) ותאמר תמצא שפחתך חן בעיניך אדוני כי נחמתני, נ"ל ותאמר אמצא חן בעיניך אדוני כי נחמתני ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך. (כ) ויאמר לה בועז, מלת לה דריש כמו לא, לפי שהה"א רפויה בלי מפיק, ואמר לה אינך כמו שקראת עצמך שפחה, כי עם האימהות את נמנית, וכ"כ המ"כ. (כא) נחמו נחמו עמי, כוונת הדורש על המקרא הסמוך לו, דברו על לב ירושלים (שם שם ב'). (כב) מכאן אמרו, המאמר הזה מובא בילקוט מלכים רמז קע"ד בשם הפסיקתא, אך במקום הלב עומד הגי' שם אומה, וע"ם הוא

אמרו, (כג) הלב רואה, הלב שומע, הלב מדבר, הלב יודע, הלב עומד, הלב נופל, הלב מהלך. הלב צועק, הלב שמח, הלם מתנחם. הלב רואה, ולבי ראה הרבה חכמה ודעת (שם שם), הלב מדבר, דברתי אני עם לבי (שם), הלב שומע, ונתת לעבדך לב שומע (מ"א ג' ט'), הלב יודע, לב יודע מרת נפשו (משלי י"ד י'), הלב עומד, היעמוד לבך (יחזקאל כ"ב י"ד), הלב נופל, אל יפול לב אדם עליו (ש"א י"ז ל"ב), הלב מהלך, ויאמר אליו לא לבי הלך (מ"ב ה' כ"ו), הלב צועק, צעק לבם אל ה' (איכה ב' י"ח), הלב שמח. לכן שמח לבי ויגל כבודי (תהלים י"ו ט'), הלב מתנחם, דברו על לב ירושלים (ישעיה מ' ב'):

(כד) **מה** אעידך ומה אדמה לך (איכה ב' י"ג), מה אעידך כמה נביאים הערתי בכם, (כה) רבי ור' נתן, רבי אומר. נביא אחד בשחרית, ונביא אחר בין הערבים, הה"ד ויעד ה' (כו) ביהודה ובישראל וביד כל נביאי כל חוזה (מ"ב י"ז י"ג) (כז) נביאו כתיב. ד"א מה אעידך, (כח) כמה קישוטין קישטתי אתכם, (כט) דאמר ר' יוחנן, ביום שירד הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לישראל, ירדו ששים רבוא של מלאכי השרת, וכל א' מהם עטרה בידו, כדי לעטר את ישראל, (ל) ר' אחא בשם ר' אחא, מאה ועשרים רבוא, אחד להלבישו עטרה, ואחד לאוסרו (לא) זייני, ר' הונא רבא דציפורין אמר, (לב) זוני כד"א מוסר מלכים פתח ויאסור אזור במתניהם (איוב י"ב י"ח) (לג) ד"א כמה ביזות נתתי לכם,

ביזת

הערות ותקונים.

הוא. (כג) הלב רואה, עיין מדרש קה"ר פ' דברתי אני עם לבי, שדורש שם על הלב, דברים רבים, ועיין באלפא ביתא דר' עקיבא אות ל' (בית המדרש ח"ג בד ל"ד). (כד) מה אעידך, מובא במדרש איכה על פסוק זה, והערוך ערך נביא הביא את המאמר הזה בשם שניהם הפסיקתא והמדרש, ועיין פסיקתא רבתי פסקא אנכי אנכי מנחמכם. (כה) רבי ור' נתן, כ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא ובכ"י אחרת של הרשד"ל הגי', ר' יצחק ור' נתן, ואולי גם פה מלת רבי היא ר"ת רבי יצחק. (כו) ביהודה ובישראל, נ"ל בישראל וביהודה. (כז) נביאו כתיב, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא, וכן היה לפני הרב בעל הערוך ערך נביא, אבל במדרש ובכ"י השני של הרשד"ל, חסרים שתי המלות האלה, ועיין ברד"ק בפי' למלכים שם שמביא את הדרש הזה, והנה חסר פה בפסיקתא דרש ר' נתן שנשמט מהכ"י שלפנינו בשכחת המעתיק, וישנו במדרש שם, גם בכ"י אקספארד, ובכ"י השני של הרשד"ל, ובכ"י פארמא, וזה תארו: ר' נתן אמר שני נביאים בשחרית ושני נביאים בערבית, הה"ד (ירמיה ז' כ"ה) ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלוח, השכם בבוקר ושלוח בערב, וכן ראיתי בילקוט מלכים רמז רל"ד מובא לנכון המאמר מר' נתן בשם הפסיקתא. והגאון בעל זרע אפרים, בפסיקתא רבתי פסקא אנכי אנכי מנחמכם סימן ע', לא ידע שכוונת בעל הילקוט הוא לפסיקתא כ"י דילן כמו שנעלם זה ממנו פעמים רבות. (כח) כמה קישוטין, דרש אעידך מלשון הורד עדיך, שענינו תכשיטין, ועיין פסיקתא רבתי פסקא אנכי אנכי פל"ג. (כט) דאמר ר' יוחנן. נשנה בפסיקתא רבתי פכ"א, ועיין לעיל פסקא בחדש השלישי הערה קמ"ח. (ל) ר' אחא בשם ר' אחא, נ"ל ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן, כמו שהוא בכ"י אקס' ופארמא ובמדרש שם, ובפסיקתא רבתי פסקא אנכי פל"ג ובכ"י השני של הרשד"ל חסר המאמר הזה. (לא) זייני, פי' נשק וכלי זיין. (לב) זוני, פי' חגורות והיא המלה היונית והרומית Zona ζώνη, ובמדרש איכה נוסחא משובשת, אחד מקשטו ואחד מלבישו עטרה ר"ה דצפורי אמר זוני כמד"א כו', ונ"ל כמו שהוא לפנינו פה, ועיין פסיקתא רבתי פסקא אנכי פל"ג, ומדרש תהלים מזמור ק"ג, ותנחומא פ' שלח ובמדבר רבה פט"ז. וילקוט תהלים רמז תתנ"ח, ותמצא נוסחאות שונות, אחת מרעותה, וראוי להשוותם יחד, ובערוך ערך זן א', הביא וז"ל בפסיקתא דנחמו, ובמגלת איכה, אחד להלבישו עטרה ואחד לאסרו זוני, פי' אזור כמה דתימה מוסר מלכים וגו', עכ"ל. עינינו הרואות כי חסרים פה בערוך איזה מלות, וכצ"ל לאסרו זייני ור"ה אמר זוני, ושתי המלות „פי' אזור' נשמטו ממקומם וצ"ל אחר סיום המאמר, כי המלות כמה דתימה כו' הם לשון הפסיקתא. (לג) ד"א כמה ביזות, במדרש

איכה

ביזת מצרים, וביזת הים. וביזת סיחון ועוג, (לד) וביזת שלושים ואחד מלכים. ר"א מה אעידך, (לה) כמה ויעודין ויעדתי בכם, אהל מועד גילגל ושילה ונוב וגבעון ובית העולמים שנים. מה אדמה לך (איכה שם) לאיזה אומה דמיתי אתכם, לאיזו אומה גאלתי בזרוע נטויה, והבאתי על אויביה עשר מכות, לאיזו אומה קרעתי את הים, לאיזו אומה הורדתי את המן, לאיזו אומה הגזתי את השליו, לאיזו אומה קרבתי לפני הר סיני ונתתי לה את תורתי, לאיזו אומה הקפתי ענני הכבוד. הבת ירושלים (שם), (לו) הבת שהיא יראה ומושלמת לי, מה אשוה לך ואנחמך (שם), (לז) דמר ר' יעקב בר אבינא, (לח) וכשאשוה לך ואנחמך. בתולת בת ציון (שם), (לט) בנים המצויינים לי במילה ותגלחת ובציצית כי גדול כים שברך מי ירפא לך (שם), (מ) א"ר יהושע חילפיי, מי שעתיד לרפאת שברו של ים הוא ירפא לך, ור' יהושע בר נחמני אמר, (מא) מי שאמרתם לו בים מי כמוך (שמות ט"ו י"א), הוא ירפא לך, ור' אבין אמר, (מב) מי ירפא לך נביאיך חזו לך שוא ותפל, (מג) ורבנן אמרי, מי ירפא לך נביאיך:

(מד) **אהבת** צדק ותשנא רשע, על כן משחך אלהים אלהיך שמן ששון מחברך (תהלים מ"ב ח') ר' עזריה בשם ר' אחא (מה) פתר קריא באברהם אבינו, את מוצא עד שלא הביא הקב"ה מבול על סדומים, אמר אברהם לפני הקב"ה, רבון העולמים נשבעת שאין אתה מביא מבול לעולם, ומה טעם כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח (ישעיה נ"ד ט'), מבול של מים אי אתה מביא, שמא מבול של אש אתה מביא, מה אתה מערים על השבועה, חלילה לך מעשות כדבר הזה (בראשית י"ח כ"ה), (מו) א"ר לוי השופט כל הארץ לא

יעשה

הערות ותקונים.

איכה רבתי ר' יונתן אמר כמה ביזות. (לד) וביזת ל"א מלכים, בכ"י שלפנינו, ובכ"י אחרת שבלא אלי הרשד"ל ז"ל, ובכ"י אקספארד ובכ"י פארמא, בכלם יחד חסר פה „א"ר לוי בערבי נוחין לביזתא עדיתא" כמו שהוא לנכון במדרש שם, ובלתי זה אין אתנו יודע מה ענין ביזת לאעידך, וכן הוא בלשון עברי, בבקר יאכל עד. (לה) כמה ויעודין, דרש אעידך מלשון וועד, ופרשו יעד מנחי פ"י. (לו) הבת שהיא יראה ומושלמת לי, דרש ירושלים ירא ושלם, עיין תוס' תענית דף ט"ז ע"א ד"ה הר, ועיין מדרש ב"ר פ"נ, הריני קורא אותו ירושלים, כמו שקרא שניהם יראה שלם ירושלם. (לז) דמר ר' יעקב, פי' דאמר כדרך לשון הירושלמי להפיל האל"ף בראש, וכן הוא גם בכ"י אקספארד ופארמא, אבל בכ"י השני של הרשד"ל חסר זה, ובמדרש שם, ר' יעקב דכפר חנן אמר, ויותר נכון להגיה פה בפסיקתא אמר ר' יעקב. (לח) וכשאשוה לך ואנחמך, במדרש שם סיים לכשיגיע אותו היום שכתוב בו ונשגב ה' לבדו, באותה שעה אנחמך, וע"ש במ"כ וניפ"ע. (לט) בני המצויינים, דרש מלת ציון, וכן דרשו בגמרא אוהב ה' שערי ציון שערים המצויינים בהלכה (ברכות ח' ע"א). (מ) א"ר יהושע חילפיי, בכ"י אקספארד ופארמא ובכ"י השני של הרשד"ל, א"ר חלפיי, ובמדרש איכה שם א"ר חולפאי. (מא) מי שאמרתם לו בים כו', וכוונת הדרש שאין מלת מי לשאלה כדרכה תמיד אך היא תואר השם להקב"ה הנקרא בפי ישראל מי כמוך הוא ירפא לך, ובמדרש שם מובא המאמר הזה בשם ר' אבין, והגי' שם, מי שאמרתם לו שירה על הים זה אלי ואנוהו, הוא ירפא לך, ונוסחא מוטעת היא כי מה ענין זה אלי, למלת מי? ויפה העיר שם המ"כ באמרו יותר היה נראה להגיה מי כמוך באלים. והו מי ירפא לך, וכן מצאתי בספר ישן עכ"ל, ואולי כוונתו להפסיקתא. (מב) מי ירפא לך נביאיך חזו לך וגו', דורש מלת מי כמשמעה תמיד מי יוכל לרפא אותך, אחרי אשר הנביאים חזו לך שוא ותפל. (מג) ורבנן אמרי מי ירפא לך נביאיך, מלת נביאיך נמשך מפסוק שאחריו למעלה, ודורשים הנביאים הם ירפאו לך, ובמדרש שם חסר שורה שלמה, כי קפץ המעתיק מן נביאיך הראשון עד נביאיך השני, ע"ש במ"כ. (מד) אהבת צדק, מובא בוי"ר ריש פ"י, והתחלת המאמר מובא בב"ר פל"ט, למ"ט, באיזה שנוים, גם מובא בילקוט תהלים רמז תש"ן, ונשנה גם לפנינו בפסקא אנכי. (מה) פתר קריא באברהם, כל הדרש הזה הובא פה על שם הסיום אהבת צדק וגו' זה ישעיה וכו', עד נחמו נחמו עמי. (מו) א"ר לוי, כ"ה גם בב"ר, אבל בוי"ר בלי שם האומר.

יעשה משפט (שם) אם משפט את מבקש, אין עולם, ואם עולם את מבקש, אין משפט, מה אתה (מז) מיצור חבלא בתרין ראשין, בעי עלמא ובעי דינא דקושטא, אין לית את מוותר (מח) ציבחר, לית עלמא יכיל קאים, א״ל הקב״ה אברהם, אהבת צדק, אהבת לצדק את בריותי, ותשנא רשע, ששנאת לחייבן, על כן משחך אלהים שמן ששון מחברך, מהו מחברך א״ל הקב״ה חייך, (מט) מנח ועד אצלך, לא דברתי עם אחד מהם, אלא עמך אני מדבר תחילה. הה״ד (נ) אחר הדברים האלה היה דבר ה׳ (נא) במחזה אל אברם וגו׳, (בראשית ט״ו א׳) :

(נב) ר׳ עזריה בש״ר יודן ב״ר סימון, פתר קריא בישעיה, אמר ישעיה מטייל הייתי בבית תלמודי, ואשמע את קול ה׳ אומר, את מי אשלח ומי ילך לנו (ישעיה ו׳ ח׳), שלחתי את עמוס, והיו קורין אותו (נג) פסילוסא, א״ר פנחס למה נקרא שמו עמוס, (נד) שהיו פסילום בלשונו, אמרו הניח הקב״ה את כל עולמו והשרה שכינתו על הדין פסילוסא, על הדין קטיעא לישנא, שלחתי את מיכה, (נה) והיו מכין אותו על הלחי, בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל (מיכה ד׳ י״ד), מעתה את מי אשלח ומי ילך לנו, ואומר הנני שלחני, א״ל הקב״ה ישעיה בני (נו) סרבנין הן, טרחנין הן, מקבל את עליך ללקות (נז) ולהתבזות מהן, א״ל על מנת כן, גוי נתתי למכים ולחיי למורטים (ישעיה נ׳ ו׳), ואיני כדאי שאלך בשליחותך אצל בניך, א״ל הקב״ה ישעיה, אהבת צדק ותשנא רשע (תהלים מ״ה ח׳), אהבת לצדק בריותי, ושנאת מלחייבן, ע״כ משחך אלהים שמן ששון מחבריך, מהו מחבריך, א״ל הקב״ה חייך, כל הנביאים מתנבאים נביא מפי נביא, (נח) נחה רוח אליהו על אלישע (מ״ב ב׳ ט״ו), נחה רוח משה על

הערות ותקונים.

(מז) מיצר, בכל המקומות שרשמתי, הגי׳ תופש חבלא. (מח) ציבחר, פי׳ מעט. (מט) מנח ועד אצלך, במדרשים שם, עשרה דורות מנח. (נ) אחר הדברים האלה, בב״ר גם בוי״ר מביא במקום זה את הכתוב ויאמר ה׳ אל אברם לך לך, ונכון הוא כי המקרא הזה הוא הדבור הראשון מאת ה׳ לאברהם, ולפני המ״כ היו גם בוי״ר שם הגי׳ כמו שהוא לפנינו פה. (נא) במחזה אל אברם, נ״ל אל אברם במחזה. (נב) ר׳ עזריה, בוי״ר שם ר׳ זעירא. (נג) פסילוסא, מובא בילקוט ישעיה רמז ש״ז בשם הפסיקתא, ושלש פעמים ברש״י, (א׳) בפי׳ לישעיה ו׳ ח׳ שלחתי כו׳ פסילוס כו׳ הדין קטיע לישנא כו׳ כדאיתא בפסיקתא עכ״ל, (ב׳) ישעיה כ׳ ה׳ שלחתי את עמוס והיה קורין אותו פסילום כו׳ בפסיקתא דנחמו נחמו עכ״ל, (ג׳) בעמוס ז׳ י״ד עמוס מגמגם בלשונו כו׳ כדאיתא בפסיקתא עכ״ל, ואף שהוא גם במדרש וי״ר, לא קרא שם המדרש עליו, מדעתו שגם המדרש ההוא, נובע מן הפסיקתא, וכן נשנה בריש מדרש קה״ר למה נקרא שמו עמוס, אר״פ שהיה עמוס בלשונו, אמרו אנשי דורו הניח הקב״ה את כל בריותיו ולא השרה שכינתו. אלא על הדין קטיע לישנא פסילוסא ע״כ, ובערוך ערך עמוס הביא המאמר הזה בשם וי״ר ואין ספק שנשמטו בו המלות „ובפסיקתא דנחמו״ ובערוך שם כתב פי׳ קטיע לישנא, יש למחוק מלת „פי׳״ כי הוא המאמר מהפסיקתא, ואולי הובא אח״כ הפי׳ של הערוך אל הפסיקתא פנימה, ובמדרש שם הגי׳ שלחתי את עמוס והיו קורין אותו פסילוס, דאר״פ למה נקרא כו׳, ונשמטה שורה שלימה אחר מלת פסילוס „אמרין, הקב״ה לא הוה ליה לאשרויי שכינתיה אלא על הדין פסילוסא״ כמו שהוא בערוך בשם המדרש, וזה מחיפזון המעתיק שדלג מן פסילום לפסילום והשמיט באמצע, ובאברבנאל עמוס ב׳ (דף רמ״ד ע״ד) הביא וז״ל, וכן אמרו שהיו קורין אותו פסילוסא, ר״ל קטיע לישנא עכ״ל, והמלה הזאת יונית ψελλός פי׳ כלעג לשון (שטאממלער). (נד) שהיה פסילום בלשונו, בוי״ר שם, שהיה עמוס בלשונו, וכ״ה בילקוט שם בשם הפסיקתא, וברש״י עמוס שם, ובכ״י פארמא נשמטה פה שורה שלימה. (נה) והיה מכין אותו על הלחי בשבט יכו וגו׳, מובא ברש״י מיכה דף י״ד בשם הפסיקתא, ועיין בפסיקתא רבתי פסקא ל״ג אנכי אנכי גירסא אחרת שלחתי את מיכה [נ״ל מיכיהו] והכהו, שנאמר ויגש צדקיהו בן כנענה ויכה את מיכיהו על הלחי (מ״א כ״ב כ״ד). (נו) סרבנין, תר׳ מאן, סרב, ומזה סרבן. (נז) ולהתבזות מהן, בוי״ר סיים, את הולך בשליחותי, ואם לאו אין אתה הולך בשליחותי. (נח) נחה רוח אליהו על אלישע

על שבעים זקנים, ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים (במדבר י"א כ"ה), אבל את מתנבא מפי הגבורה, רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים (ישעיה ס"א א'). ולא עוד אלא שכל הנביאים מתנבאים נבואות פשוטות, אבל את מתנבא נבואות כפולות, עורי עורי (ישעיה נ"א ט'), התעוררי התעוררי, (שם שם י"ז), שוש אשיש (שם שם י"ז), אנכי אנכי (שם נ"א י"ב), נחמו נחמו עמי יאמר אלהיכם (שם מ' א'):

(נט) מי יתנך כאח לי (שה"ש ח' א'), באיזה אח, לא כקין להבל, (ס) קין הרג את הבל, (סא) ולא כישמעאל ליצחק, ישמעאל שונא את יצחק, ולא כעשו ליעקב, (סב) עשו שונא ליעקב, ולא כאחי יוסף ליוסף, אחי יוסף (סג) שונאים את יוסף, אלא (סד) כיוסף לאחיו, אחר כל הרעות שעשו לו, מה כתיב, ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם ואת טפכם וינחם אותם וידבר על לבם (בראשית נ' כא), (סה) א"ר שמלאי אמר להון (סו) אתון רישא ואנא גופא, אין אזל רישא מה גופא טב, ד"א אמר להם נמשלתם כעפר הארץ וכחול הים וכוכבי השמים, הרי אני הולך ועושה מלחמה עמהם אם יכולתי להם (סז) הרי אני יכול לכם. ד"א אמר להם מה יעשה (סח) אנטידיקוס של הקב"ה מברך ואנא מוסיף, ד"א א"ל אתם הם מנהג סידרו של עולם, י"ב שעות ביום, וי"ב בלילה, י"ב חדשים, וי"ב מזלות, י"ב שבטים, יכול אני לבטל מנהג סידרו של עולם, ד"א א"ל (סט) עד שלא ירדתם לכאן, היו המצריים נוהגין בי עבדות, משירדתם לכאן הודעתם (ע) גינוסיא שלי

הערות ותקונים.

אלישע, בכ"י אקספארד נחה רוח אליהו על אלישע, ויאצל מן הרוח אשר עליו חסר וכצ"ל, נחה רוח אליהו על אלישע [כנחה רוח משה על שבעים זקנים] ויאצל מן הרוח, ובכ"י פארמא הלשון משובש. (נט) מי יתנך כאח לי, מובא במדרש חזית פ' זה, ובשמות רבה ריש פ"ה. (ס) קין הרג כו', במדרש חזית שם נוסף שנאמר ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו (בראשית ד' ח'). (סא) ולא כישמעאל כו' ולא כעשו כו', ולא כאחי יוסף כו', במדרש חזית שם נאמר בשלש המקומות האלה, **אלא** במקום **ולא**, וט"ס הוא. (סב) עשו שונא ליעקב, במדרש חזית שם נוסף, שנאמר וישטום עשו את יעקב (בראשית כ"ז מ"א). (סג) שונאים את יוסף, במדרש חזית הוסיף גם פה ראיות הכתוב, כדרכו בכל מאמר הזה, אך טעות נפל שם במ"ש שנאמר ויקנאו בו אחיו, וצ"ל שנא' וישנאו אותו (בראשית ל"ז ד') או ויוסיפו עוד שנוא אותו (שם שם ה'). (סד) כיוסף לאחיו, במדרש שם כיוסף לבנימין. (סה) א"ר שמלאי, מובא במדרש ב"ר סוף פ"ק באיזה שנויים, ובילקוט תורה סוף ויחי רמז קס"ב ד"ה וידבר כו', והוא מהפסיקתא וחסר שם הציון. (סו) אתון רישא, במדרש שם להיפך אתם הגוף ואני הראש, תבאתה לראש יוסף, אין נסיב גופא מה רישא טב ע"כ, פי' מה מועיל הראש, וכן פה מה גופא טב, פי' מה **תועלת** בגוף. (סז) הרי אני יכול לכם, בכ"י אקספארד סיים ואם לא יכולתי להם, איני יכול לכם. (סח) אנטידיקוס, במדרש שם אנטירוקים, ובכ"י אקספארד, ובכ"י השני של הרשד"ל אנטיריקוס, והוא בטעות וצ"ל כמו שלפנינו אנטידיקוס, וכן הוא לנכון בכ"י פארמא ובילקוט שם, ופי' מתנגד כמו שהעירותי לעיל פסקא איכה הערה ע"ט, ובמדרש ד"ר פ"ד ג"כ בשגגה אנטריקין. ופה לפנינו הלשון משובש, ונשמט מאמר שלם, וכן צ"ל אמר להם יוסף לאחיו מה אני נעשה אנטידיקוס של אבא, אבא מוליד ואני קובר, ועוד אמר מה אני נעשה אנטידיקוס של הקב"ה, הקב"ה מברך ואנא מסייף, כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא, ובכ"י השני של הרשד"ל ובילקוט שם, ובמדרש ב"ר שם, ובערוך ערך אנטידיקוס בשם הפסיקתא, ובילקוט אנא יוסף, צ"ל מסייף, ר"ל מכלה, ובב"ר ואנא ממעט וגם זה נכון, כי המיעוט הוא לעומת הברכה שהיא מוספת, ובכ"י אקספארד בטעות, אבא מוליך צ"ל מוליד. וכן בטעות ואנא מסיים, צ"ל מסייף. (סט) עד שלא ירדתם, כ"ה בילקוט ובמדרש הלשון משונה קצת. (ע) גינוסיא, במדרשים שם הודעתי [צ"ל הודעתם] הוגנוסים שלי, ובערוך ערך גנס כתב וז"ל, בפסיקתא דנחמו א"ל יוסף לאחיו עד שלא ירדתם כו', הודעתם גינוסיא שלי עכ"ל, אף שהוא ג"כ במדרשים לא קרא רק שם הפסיקתא עליו, והוראת המלה
הוא

שלי. ד"א א"ל (עא) אם הורג אני אתכם עכשו יהא המצריים אומרים, כת של בחורים ראה ואמר אלו אחיו הם, תדע לך שהוא כן, שלאחר זמן מצא עלידם עילה והרגן, ד"א א"ל אם אני הורג אתכם עכשיו יהיו המצריים אומרים, עם אחיו לא משמר אמנה, עמנו על אחת כמה וכמה, לפיכך וינחם אותם וידבר על לבם, הרי דברים קל וחומר, ומה יוסף שהיה מדבר על לבם (עב) של אחיו, לנחם את ירושלים על אחת כמה וכמה, נחמו נחמו עמי:

(עג) **כל** מאהביך שכחוך אותך לא ידרושו כי (עד) מכת אויב הכיתיך (ירמיה ל' י"ד), באיוב כתיב, אש אלהים נפלה מן השמים (איוב א' י"ו), ובירושלים כתיב, ממרום שלח אש בעצמותי (איכה א' י"ג), באיוב כתיב, (עה) כשדים שמו שלשה ראשים (איוב א' י"ז), ובירושלים כתיב, ישבו לארץ ידמו (איכה ב' י'), באיוב כתיב, שק תפרתי עלי גלדי ועוללתי בעפר קרני (איוב י"ו ט"ו), (עו) ובירושלים כתיב, העלו עפר על ראשם (איכה שם), באיוב כתיב, חנוני חנוני אתם רעי כי יד אלוה נגעה בי (איוב י"ט כ"א), ובירושלים כתיב, אשר לא אתן לכם חנינה (ירמיה ט"ז י"ג) א"ר יהושע (עז) בר נחמיה מה איוב שלקה בכפלים, ניתן לו שכר בכפלים, (עח) אף ירושלים מתנחמת בכפלים, נחמו נחמו עמי:

אך לא בעי ישלח יד אם בפידו להן שוע (איוב ל' כ"ד), (עט) א"ר אבהו, אין הקב"ה מכה אומה ומושיבה (פ) צרו, אלא מביא פיד לזו, ומשעשעה בזו, מביא פיד לאשור, ושיעשעה במצרים, (פא) התיטבי מנוא אמון (נחום ג' ח'), הביא פיד למצרים ושיעשעה לאשור, הנה אשור ארז בלבנון (יחזקאל ל"א ג'). א"ר יוסי מפני מה גלו עשרת השבטים תחילה, ואח"כ גלו שבט יהודה ובנימין, כדי שיהיו מתנחמין אלו באלו, לפיכך נחמו נחמו עמי:

(פב) **ואיך** תנחמוני הבל ותשובותיכם נשאר מעל (איוב כ"א ל"ד), א"ר אבא בר

הערות ותקונים.

הוא יחוס ותולדות בית אב, כמ"ש למעלה פסקא שמעו הערה כ"ג. (עא) אם הורג אני אתכם, עיין במדרש ב"ר פ"ק, הוספת דברים ושנוים. (עב) של אחיו, אחר זה חסר „דברים טובים דברים ניחומים נחמן, כשיבוא הקב"ה לנחם את ירושלים כו'. (עג) כל מאהביך, כל המאמר הזה מובא בילקוט ירמיה רמז ש"ב באמצע, ד"ה כל מאהביך, והמיין פסיקתא חסר, ואולי השמיטו המעתיקים בסמכם על הגיון אשר במאמר שלפניו, אשר הוא מפסקא דר"ה, חה הוא מפסקא דנחמו. (עד) מכת אויב הכיתיך, אחר זה חסר מכת איוב הכיתיך, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט ישעיה סוף רמז ש"ז, ודריש אויב כמו איוב, עיין ב"ב ט"ז ע"א, והולך ומונה ההשתוות שבין איוב לירושלים. (עה) כשדים שמו וגו' ובירושלים כתיב ישבו לארץ ידמו כלפי לייא? אולם האמת שנשמט פה מאמר שלם, וכצ"ל באיוב כתיב כשדים וגו' [ובירושלים כתיב, והעיר נתנה ביד הכשדים (ירמיה ל"ב כ"ה), באיוב כתיב ויקח לו חרש (איוב ב' ח'), ובירושלים כתיב איכה נחשבו לנבלי חרש (איכה ד' ב'), באיוב כתיב וישבו אתו לארץ (איוב ב' י"ג)], ובירושלים כתיב ישבו כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד ובכ"י פארמא, ובילקוט שם, והמעתיק עשה דולג רב מירושלים העליון, לירושלים התחתון. (עו) בירושלים כתיב העלה עפר, גם פה חסר, וצ"ל באיוב כתיב שק תפרתי, [ובירושלים כתיב חגרו שקים (איכה ב' י'), באיוב כתיב] ועוללתי בעפר קרני כו', כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד ופארמא וילקוט. (עז) בר נחמיה, בילקוט בר חנינה. (עח) אף ירושלים, חסר וכצ"ל אף ירושלים לקתה בכפלים, כי לקחה מיד ה' כפלים (ישעיה מ' ב'), מתנחמת בכפלים נחמו נחמו עמי. (עט) א"ר אבהו, מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ח בשם הפסיקתא. (פ) צרו, בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט, הנוסחא נדו. (פא) התיטבי מנוא אמון, ר"ל נוא היא אלכסנדריא של מצרים, כמ"ש בפסיקתא רבתי פסקא אנכי אנכי פל"ג, וכשנפל אשור הוא מתנחם במצרים שכן כתיב התיטבי מנוא אמון, מנוא זו אלכסנדרוס עכ"ל. וכן נא אמון תרגום אלכסנדריא רבתא, ועיין ערך מלין גד ק"ג סימן י"א. (פב) ואיך תנחמוני, בילקוט ישעיה רמז ש"ז אחרי שהביא שם דברי הפסיקתא, נמצא מאמר גדול החסר פה, וכה תארו: ד"א נחמו

בקינה

בר כהנא, (פג) דבריכם צריכין מירוק, (פד) ורבנן אמרו דבריכם סותרין זה את זה

הערות ותקונים.

נחמו, נחמו עמי, אמר הקב"ה למי צריך לנחם למי שמתה אשתו לא לבעלה כך כמשלה ציון במחשכים הושיבני כמתי עולם, לא אותי צריכים לנחם נחמוני נחמוני עמי, כיוצא בו מלה"ד למי שנשבו שני בניו בחייו למי מנחמים לא לאביהם, כך בני יצאוני ואינם, כיוצא בו משל למה"ד למי שנשרף ביתו למי מנחמים, לבית או לבעל הבית, כך הקב"ה שרפו את ביתו, שנאמר וישרף את בית ה', כיוצא בו משל למה"ד למי שנשרף כרמו, לא לבעל הכרם מנחמים, כך כי כרם ה' צבאות בית ישראל, ועוד משל למה"ד לרועה שיש לו צאן ונכנס ארי וטרפם, למי מנחמים לא לבעל הצאן, כך צאן אובדות היו עמי, אעפ"כ לכו ופייסו את כנס"י, מיד מתכנסין כל הנביאים והולכים אצלה והיא אומרת להם, איך תנחמוני הבל, ותשובתכם נשאר מעל, א"ר אבא בר כהנא דבריכם צריכין מירוק כו', כמו שהוא מתחיל לפנינו, ועיין להלן לפנינו בפסיקתא נמצא קצת מזה, והמאמר הזה מובא גם באברבנאל לישעיה מ' (דף ס' ע"ג) בשם הפסיקתא, והנה הזכרתי פה בהערותי פעמים רבות, כ"י השני של הרשד"ל והכ"י הזה הוא רק איזה פסקות אשר שלח אלי בחסדו, הרב החכם הגדול מהרשד"ל ז"ל, וכתב במכתבו אלי בזה"ל: ועתה ידידי ידוע יהיה לך כי נרכני ה' וקניתי כ"י קטן, ומצאתי בתוכו קצת דפים מן הפסיקתא, והנני ממהר להביאם לפניך למען תלקט קצת חלופי נוסחאות עכ"ל, וכאשר שמתי עיני עליו מצאתי כל הפסקא דנחמו וכולה דומה לפסקא שלפנינו, מלבד איזה שנוים קטנים אשר העירותי עליהם במקומם בהערותי, אך ראה זה מצאתי כי לפני ד"ה ואיך תנחמוני, יש שם מאמר ר' ברכיה בשם לוי משל למלך שהיה לו כרם אשר לפנים פה מקומו והוא אחרי נחמת השבטים את ירושלים, ואחר א"ר חנינא בריה דרב אבא בשמונה מקומות כתיב יאמר אלהיכם כנגד שמונה נביאים כו', מובא שם מאמר גדול, אשר איננו בכ"י שלפנינו, ומן המאמר דברו על לב ירושלים עד סוף הפסקא חסר שם, והמאמר שנוסף שם זה תוארו: אמרו לו ישראל להקב"ה רבש"ע ראה ליוסף אחר כל הרעות שעשו לו אחיו הוא עומד ומתנחם ומדבר על לבם, אף אנו יודעים שהחרבנו בית מקדשו, בעונותינו הרגנו את נביאיו, ועברנו כל מצות ה' אלא מי יתנך כאח לי אף יוסף [נ"ל אסף] בא וכך אמר רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף (תהלים פ' א' וב'), אמר להם הקב"ה כיוסף אתם מבקשים אותי, כיוסף אני עושה לכם, מה עשה יוסף לאחיו, נחם אותם ודבר על לבם אף אתם נחמו נחמו עמי ע"כ. ואח"ז מתחיל המאמר ד"א נחמו נחמו עמי זש"ה איך תנחמוני הבל ותשובתכם נשאר מעל, א"ר אבא בר כהנא דבריכם צריכין מירוק כמו שהוא לפנינו. אחרי רואי זאת נזכרתי מה שהעיר המפרש דפוס ברעסלויא לפסיקתא רבתי, פסקא בכה תבכה פכ"ט סימן ו', על המאמר וינחם אותם וידבר על לבם, שראש הפרשה מתחלת בכה תבכה, וגם המאמר מתחיל ד"א איכה, ונשלם המאמר בדברי הקינות, ומן תיבת וינחם עד סוף הפרשה הכל דברי נחמה, ודרש על נחמו נחמו ואיך תנחמוני, ובסוף פרשה זאת מסיים נחמו נחמו, חסלת פרשת נחמו, לכן נפל בכאן טעות גדול, ושיבוש נורא, שכל הפרשה מן תיבת וינחם אותם עד סוף הפרשה, צריך לסרס ולהפך הנידפא ולהעמידה בסוף פרשה נחמו נחמו (פסקא ל'), אחר המאמר מפני מה לא עשית לי כיוסף כו', יוסף גמלו אותו אחיו רעה כו', והוא בעצמו ניחם אותם שנאמר וינחם אותם וידבר על לבם, ואחר זה צריך להתחיל המאמר שנדפס בפסקא בכה תבכה, וינחם אותם וידבר על לבם אמרו לו ישראל כו', והוא באמת כן בכ"י השני של הרשד"ל בפסקא דנחמו, המאמרים הנפרדים מאודים יחד בפסקא דנחמו, גם המאמר בפסיקתא רבתי מן אנוקה בן נבייה, והספור מן מרים בת נקדימון, וסוף הפסקא בא ישעיה וריפא, כל אלה הוא שם בכ"י הזה, ועוד זאת יש להעיר שהמפרש דפוס ברעסלויא פכ"ט סימן ו' התחיל בפסיקתא רבתי במלת לעשרה מאמר חדש, ונדחק מאד לפרשה בהשערה רחוקה אמנם לדעתי מוסב למעלה לסיום מאמר שלפניו, כשהיה עומד ומקטרג, רק פה היה כתוב לי' ברית, והכוונה כשהיה עומד ומקטרג לישראל, אולם המעתיק חשב שהוא סימן המספר והגיה במקומה לעשרה, והבן. (פג) דבריכם צריכין מירוק, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא, אולם בפסיקתא רבתי פסקא בכה תבכה פכ"ט ובכ"י השני של הרשד"ל הנוסחא ר' אבא בר כהנא אמר, נשתייר בהם כזבים, כמד"א ומעלה מעל בה'. (פד) ורבנן

אמרו

זה, אמר הקב"ה לנביאים, לכו ונחמו את ירושלים, הלך הושע לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אצלך לנחמך, אמרה לו מה בידך, א"ל אהיה כטל לישראל (הושע י"ד ו') אמרה לו אתמול אמרת לי, (פה) הוכה אפרים שרשם יבש פרי בל יעשון גם כי ילדון והמתי מחמדי בטנם (שם ט' י"ו), ועכשיו אתה אומר לי כן, לאיזה נאמין לראשונה, או לשנייה:

הלך יואל לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אצלך לנחמך, א"ל מה בידך, א"ל והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים וגו' (יואל ד' י"ז), א"ל אתמול אמרת לי, הקיצו שכורים ובכו והלילו כל שותי יין על עסים כי נכרת מפיכם (שם א' ה'), ועכשו אתה אומר לי כן, לאיזה נאמין לראשונה או לשנייה:

(פו) **הלך** עמוס לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אצלך לנחמך, א"ל מה בידך, א"ל ביום ההוא אקים את סוכת דויד הנופלת (עמוס ט' י"א), א"ל אתמול אמרת לי, נפלה (פז) ולא תוסיף קום בתולת ישראל (שם ה' ב'), ועכשו אתה אומר לי כן, לאיזה נאמין לראשונה או לשנייה:

(פח) **הלך** מיכה לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אצלך לנחמך, א"ל מה בידך, א"ל מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו (מיכה ז' י"ח), א"ל אתמול אמרתי לי, בפשע יעקב כל זאת ובחטאת בית ישראל (שם א' ה'), ועכשו אתה אומר לי כן, לאיזה נאמין לראשונה או לשנייה:

(פט) **הלך** נחום לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני לנחמך, א"ל מה בידך, א"ל כי לא יוסיף עוד לעבור בך בליעל (נחום ב' א'), א"ל אתמול אמרת לי, ממך יצא חושב על ה' רעה יועץ בליעל (שם א' י"א) ועכשו אתה אומר לי כן, לאיזה נאמין לראשונה או לשנייה:

(צ) **הלך** חבקוק לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני לנחמך, א"ל מה בידך, א"ל יצאת לישע עמך לישע את משיחך (חבקוק ג' י"ג), א"ל אתמול אמרת לי, עד אנה ה' שועתי ולא תשמע אזעק אליך חמס ולא תושיע (שם א' ב'), ועכשיו אתה אומר לי כן, לאיזה נאמין לראשונה או לשנייה:

הלך צפניה לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני לנחמך, א"ל מה בידך, א"ל והיו בעת ההיא אחפש את ירושלים בנרות (צפניה א' י"ב), א"ל (צא) אתמול אמרת לי, יום חשך ואפלה וגו' (שם שם ט"ו), ועכשיו אתה אומר לי כן, לאיזה נאמין לראשונה או לשנייה:

הלך

הערות ותקונים.

אמרי, בפסיקתא רבתי שם, ובכ"י השני של הרשד"ל, הגי' ורבותינו שבדרום אומרים, תותבתהון ממרקן, לית קדמייתא דמיין לאחרייתא, ולא אחרייתא דמיין לקדמייתא כו', פי' תשובתכם צריכין מירוק וזכוך, כי דבריכם סותרים זה את זה, ודבריכם הראשונים אינם מסכימים עם דבריכם האחרונים, ובמאמר רבותינו שבדרום כלולים יחד, דברי ר' אבא בר כהנא, ודברי רבנן שבפסיקתא לפנינו. (פה) הוכה אפרים, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא הובא במקום זה מקרא אחר, לכן יהיה כענן בקר וכטל משכים הולך (הושע י"ג ג'), ובפסיקתא רבתי מובא מקרא אחר, ואהיה להם כמו שחל כנמר [על דרך אשור] אפגשם כדוב שכול (שם שם ז' וח'). ונוסחת הפסיקתא שלפנינו או נוסחת כ"י פארמא יותר נכונה. (פו) הלך עמוס, מובא באברבנאל עמוס ה' (דף רמ"ט ע"א) בשם הפסיקתא. (פז) ולא תוסיף, נ"ל לא תוסיף. (פח) הלך מיכה, בכ"י השני של הרשד"ל, ובפסיקתא רבתי פסקא בכה תבכה, חסר זה. (פט) הלך נחום, לא הזכיר את שני הנביאים עובדיה ויונה, יען אין בפיהם נחמה על ישראל, גם לא נבואה רעה אשר יוכל לומר עליהם אתמול אמרת, כי שניהם נבאו רק על עמים אחרים, ובפסיקתא רבתי שם נוסף פה, לפני הלך נחום לנחמה ,עובדיה נתנבא לאדום ויונה לנינוה" הוא הדבר אשר דברתי, ואינו מן הספר כי אם הוספת אחד המעתיקים, לתת טעם מדוע לא הביא את שני הנביאים האלה. (צ) הלך חבקוק, זה חסר בכ"י השני של הרשד"ל, גם בפסיקתא רבתי שם. (צא) אתמול אמרתי לי יום חושך ואפלה כו', כ"ה גם בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט ישעיה רמז ש"ז, ובכולם בטעות, כי מקרא

בעת

הלך חגי לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני לנחמך, א"ל מה בידך, א"ל (צב) עוד הזרע במגורה והגפן והתאנה והרמון הן היום הזה אברך (חגי ב' י"ט), א"ל אתמול אמרת לי, זרעתם הרבה והבא מעט (שם א' ו'), ועכשו אתה אומר לי כן, לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה:

הלך זכריה לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אצלך לנחמך, א"ל מה בידך, א"ל וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי (מעט) והמה עזרו לרעה (זכריה א' ט"ו), א"ל אתמול אמרת לי, קצף ה' על אבותיכם קצף (שם א' ב'), ועכשו אתה אומר לי כן, לאיזו נאמין לראשונה או לשנייה:

(צג) **הלך** מלאכי לנחמה אמר לה הקב"ה שלחני אצלך לנחמך, א"ל מה בידך, אמר ליה ואשרו אתכם כל הגוים (צד) כי תהיו בארץ חפץ בכם אמר ה' צבאות (מלאכי ג' י"ב), ועכשו את אומר לי כן, לאיזו נאמין לראשונה (צה) או לשנייה:

הלכו להן כל הנביאים אצל הקב"ה, ואמרו לו רבינו של עולם, לא קבלה עליה ירושלים להתנחם, א"ל הקב"ה אני ואתם נלך וננחמנה, הוי נחמו נחמו עמי, (צו) נחמוה עמי, נחמוה עליונים, נחמוה תחתונים, נחמוה חיים, נחמוה מתים, נחמוה בעולם הזה, נחמוה בעולם הבא, נחמוה על עשרת השבטים, נחמוה על שבט יהודה ובנימין, הוי נחמו נחמו עמי:

(צז) ר' ראובן אמר תרתי, ר' אבין אמר חדא, ר' ראובן אמר תרתי, למלך שהיו לו פלטין, ונכנסו שונאין לתוכו ושרפוהו, מי צריך להתנחם, פלטין או בעל פלטין, לא בעל הפלטין, כך הקב"ה אמר בית המקדש ביתי הוא, דכתיב יען ביתי אשר הוא חרב (חגי א' ט'), מי צריך להתנחם, לא אני, הוי נחמו נחמו עמי, ר' אבין אמר, למלך שהיה לו כרם, ונכנסו שונאים לתוכו, וקיצצוהו ופיסקוהו, מי

הערות ותקונים.

בעת ההיא אחפש וגו', מוקדם הוא להמקרא יום חשך ואפלה, ואיך יאמר על המאוחר אתמול אמרת לי? לכן נכונה יותר גירסת הפסיקתא רבתי פסקא בכה תבכה, מה בכוסך אמר רני בת ציון כל הענין עד בעת ההיא אביא אתכם (צפניה ג' י"ד) א"ל אתמול אמרת לי, אסוף אאסוף [נ"ל אסף] כל מעל פני האדמה (שם א' ב'). (צב) עוד הזרע עד סוף הכתוב, כ"ה גם בילקוט ישעיה רמז ש"ז ובשניהם המקרא משובש, וצ"ל העוד הזרע במגורה ועד הגפן התאנה והרמון ועץ הזית לא נשא מן היום הזה אברך. (צג) הלך מלאכי, זה חסר בפסיקתא רבתי שם. (צד) כי תהיו בארץ חפץ בכם, המקרא מובא משובש, וכצ"ל כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה' צבאות (מלאכי ג' י"ב), וכן חסר א"ל אתמול אמרת לי אין לי חפץ בכם אמר ה' צבאות (שם א' י'), ונאמר לנכון בכ"י אקס' ופארמא ובילקוט ישעיה שם. (צה) או לשנייה, אחר סיום המאמר הזה, יש בילקוט ישעיה שם רמז ש"ז מאמר גדול א"ל הקב"ה לאברהם לך נחם כו', והוא מפסיקתא רבתי פ"ל וחסר שם הציון „פסיקתא רבתי" ומה שחסר שם בפסיקתא רבתי יש להשלימו מתוך הילקוט, והאברבנאל בישעיה מ' (דף ס' ע"ג וע"ד) מביא את המאמר כמו שמצא בילקוט וערב יחד דברי הפסיקתא ודברי הפסיקתא רבתי, באשר גוף הפסיקתא לא ראה, ונעלם ממנו שאין אחת נוגעת בחברתה, ובזה שאלותיו שם יפלו מאליהן ואין מקום להם. שאלתו השלישית, למה לא זכר עובדיה ויונה, מתורצת בפסיקתא רבתי, כמו שהבאתי לעיל הערה פ"ט, ואשר שאל בשאלה הרביעית למה לא זכר האבות בראשונה, יתורץ שהיא הוספת הילקוט מפסיקתא רבתי, ואינה בפסיקתא, וכן שאלותיו האחרות תפולנה בשימת עין על התערובה הזאת, ואין האחת ערבה בעד רעותה הצעירה ממנה, וזה ג"כ לעד נאמן כי האברבנאל לא ראה את הפסיקתא, כי אם העתיק דבריה מתוך הילקוט. (צו) נחמוה עמי, מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ח ד"ה נחמו נחמו, והציון פסיקתא חסר שם, ודרש עמי כמו עמי ר"ל עמדי. (צז) ר' ראובן אמר תרתי, בכ"י פארמא הנוסחא ר' אבין אמר ולהלן בדרש ר' אבין הגי' שם ר' אבין אמר אוחרי, וגי' זו נכונה דאל"כ ישאל השואל איה הדרש השני של ר' ראובן, או יש לומר שחסר בפסיקתא לפנינו, עוד משל

מי צריך להנחם בתנחומין, כרם או בעל הכרם, כך אמר הקב"ה, (צח) ישראל כרמי, כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה' ז'), מי צריך להנחם לא אני, הוי נחמו נחמו עמי, נחמוני נחמוני עמי, ר' ברכיה אמר תרתי, חדא בשם גרמיה, וחדא בשם לוי, ר' ברכיה אמר למלך שהיה לו צאן, ונכנסו זאבין לתוכו ובקעוה, מי צריך להנחם, צאן או בעל הצאן, כך הקב"ה ישראל צאני, (צט) ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל ל"ד ל"א), מי צריך להתנחם לא אני, הוי חמו נחמו עמי נחמוני נחמוני עמי, (ק) ר' ברכיה בש"ר לוי, למלך שהיה לו כרם ומסרו לארים, כד הוה עביד חמר טב, אמר מה טב חמרא דכרמי, וכד הוה עביד חמר ביש, הוה אמר (קא) מה ביש חמרא דארים, בין טב ובין ביש דידך הוא, כך בתחלה אמר הקב"ה למשה, ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים (שמות ג' י') וכיון שעשו אותו מעשה, מה כתיב תמן, לך רד כי שחת עמך, (שמות ל"ב ז') אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם, כד אינון חטאין דידי אינון, וכד אינון זכאין דידך אינון, בין חטאין בין זכאין דידך אינון, דכתיב והם עמך ונחלתך (דברים ט' כ"ט), למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות ל"ב ט"ו), למה מוביד לעמך, א"ר סימאי לא זז מחבבן, עד שקראן עמו, וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (שם שם י"ד):

(קג) **יאמר** אלהיכם (ישעיה מ' א'), ר' חנינא בר פפא ור' סומאי, ר' חנינא בר פפא אמר, אמרו ישראל לישעיה רבינו ישעיה, תאמר שלא באת לנחם אלא לאותו הדור שחרב בית המקדש בימיו, א"ל כל הדורות באתי לנחם, אמר אלהיכם אין כתיב כאן, אלא יאמר אלהיכם, (קד) א"ר חנינא (קה) בריה דר"ר אבא, (קו) בשמונה מקומות כתיב, יאמר אלהיכם, כנגד שמונה נביאים שנתנבאו אחר חורבן בית המקדש, (קז) ואלו הן יואל, עמוס, צפניה, חגי, זכריה, מלאכי, יחזקאל, וירמיה:

(קח) **דברו** על לב ירושלים וקראו אליה וגו' (שם שם ב'), חטאו בראש, ולקו בראש, ומתנחמין בראש, חטאו בראש, נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר י"ד ד'), ולקו בראש, כל ראש לחלי (ישעיה א' ה'), ומתנחמין בראש, ויעבר

הערות ותקונים.

משל אחד מר' ראובן, ומובא בילקוט ישעיה רמז ש"ז ד"ה ד"א. (צח) ישראל כרמי, בכ"י אקספארד ישראל בדמיהן בטעות, וצ"ל ישראל כרמי הן. (צט) ואתנה צאני, במקרא ואתן צאני. (ק) ר' ברכיה בש"ר לוי, מובא בילקוט כי תשא רמז שצ"א בשם הפסיקתא, ובילקוט ישעיה רמז ש"ח. (קא) מה ביש חמרא דארים, פה נשמטו הדברים האלה: א"ל הארים אדוני המלך כד הוה עביד חמר טב, לא אמר מה טב חמרא דכרמי, וכד עביד חמר ביש, לא אמר מה ביש חמרא דארים כמו שהוא בכ"י פארמא ובילקוט שם, וזה מחיבזון המעתיק, שקפץ מן דארים עד דארים, והשמיט באמצע, וגם בכ"י אקספארד חסר זה. (קב) למה מוביד לעמך, בילקוט בב' המקומות, חסרים ג' מלות האלה, ובכ"י פארמא על מה אתה מאבד עמך. (קג) מאמר אלהיכם, מובא בילקוט ישעיה רמז ש"ח, והרב האברבנאל הביא זה בישעיה מ' (דף ס' ע"ב) בשם מדרש איכה רבתי. (קד) א"ר חנינא, פה ובילקוט ישעיה חסר לפני זה, דרש ר' סימאי אשר הזכר בראש המאמר, וישנו בכ"י אקספארד ופארמא, וכה תארו: ור' סימון אמר אמרו ישראל לישעיה רבינו ישעיה, שמא כל הדברים האלו שאתה אומר, מלבך אתה אומר (בכ"י אקספארד מלבך אתה בוראם, צ"ל בודאם, מלשון כי מלבך אתה בודאם (נחמיה ו' ח')) אמר להם, אמר אלהיכם אין כתיב כאן אלא יאמר אלהיכם ע"כ, והשמטת המעתיק היא, שדלג מאלהיכם לאלהיכם. (קה) בריה דר' אבא, וכ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא בריה דרב אדא. (קו) בשמונה מקומות כתיב יאמר אלהיכם, צ"ל כתיב יאמר, ואלו הן יאמר ה' (ישעיה א' י"א וי"ח, ל"ג י', מ"א כ"א, ס"ו ט'), יאמר אלהיכם (שם מ' א'), יאמר קדוש (שם מ' כ"ה), יאמר מלך (שם מ"א כ"א). (קז) ואלו הן כו', כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט שם, אבל בכ"י פארמא, עמוס צפניה חבקוק חגי זכריה ומלאכי יחזקאל ומיכה. (קח) דברו על לב, בכ"י השני של הרשד"ל, ספה תמה פה הפסקא ואין עוד, והמאמר הזה

ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם (מיכה ב׳ י״ג), חטאו בעין, ולקו בעין, ומתנחמין בעין, חטאו בעין, ומסקרות עינים (ישעיה ג׳ י״ו), ולקו בעין, עיני עיני יורדה מים (איכה א׳ י״ו), ומתנחמין בעין, כי עין בעין יראו בשוב ה׳ ציון (ישעיה נ״ב ח׳), חטאו באוזן, ולקו באוזן, ומתנחמין באוזן, חטאו באוזן, ואזניו הכבדו משמוע (זכריה ז׳ י״א), ולקו באוזן, (קט) ואזניהם תחרשנה (קי) מיכה ז׳ י״ו), ומתנחמין באוזן, ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר (ישעיה ל׳ כ״א), חטאו באף, ולקו באף, ומתנחמין באף, חטאו באף, והנם שולחים את הזמורה אל אפם (יחזקאל ח׳ י״ז), ולקו באף, (קיא) אף אני אעשה זאת לכם (ויקרא כ״ו ט״ז) ומתנחמין באף, ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם (שם כ״ז מ״ד), חטאו בפה, ולקו בפה, ומתנחמין בפה, חטאו בפה, וכל פה דובר נבלה (ישעיה ט׳ ט״ז), ולקו בפה, ויאכלו את ישראל בכל פה (ישעיה ט׳ י״א), ומתנחמין בפה, אז ימלא שחוק פינו (תהלים קכ״ו ב׳), (קיב) חטאו בלשון, ולקו בלשון, ומתנחמין בלשון, חטאו בלשון, וידרכו את לשונם (ירמיה ט׳ ב׳), ולקו בלשון, דבק לשון יונק (איכה ד׳ ד׳), ומתנחמין בלשון, ולשונינו רנה (תהלים קכ״ו ב׳), חטאו בלב, ולקו בלב, ומתנחמין בלב, חטאו בלב, ולבם שמו שמיר וגו׳ (זכריה ז׳ י״ב), ולקו בלב, כל לבב דוי (ישעיה א׳ ה׳), ומתנחמין בלב, דברו על לב ירושלים (שם מ׳ ב׳), חטאו ביד, ולקו ביד, ומתנחמין ביד, חטאו ביד, ידיכם דמים מלאו (ישעיה א׳ ט״ו), ולקו ביד, ידי נשים רחמניות וגו׳ (איכה ד׳ י׳), ומתנחמין ביד, והיה ביום ההוא יוסיף ה׳ שנית ידו (ישעיה י״א י״א), חטאו ברגל, ולקו ברגל, ומתנחמין ברגל, חטאו ברגל, וברגליהם תעכסנה (ישעיה ג׳ י״ו), ולקו ברגל, בטרם יתנגפו רגליכם (ירמיה י״ג י״ו), ומתנחמין ברגל, מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נ״ב ז׳), חטאו בזה, ולקו בזה, ומתנחמין בזה, חטאו בזה, כי זה משה האיש (שמות ל״ב א׳), ולקו בזה, על זה היה דוה לבנו (איכה ה׳ י״ז), ומתנחמין בזה, ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה (ישעיה כ״ה ט׳), חטאו בהוא, ולקו בהוא, ומתנחמין בהוא, חטאו בהוא, כחשו בה׳ ויאמרו לא הוא (ירמיה ה׳ י״ב), ולקו בהוא, ויהפך להם לאויב הוא נלחם בם (ישעיה ס״ג י׳), ומתנחמין בהוא, אנכי אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נ״א י״ב), חטאו באש, ולקו באש, ומתנחמין באש, חטאו באש, הבנים מלקטין עצים והאבות מבערים את האש (ירמיה ז׳ י״ח), ולקו באש, ממרום שלח אש (איכה א׳ י״ג), ומתנחמין באש, ואני אהיה לה נאום ה׳ חומת אש סביב (זכריה ב׳ ט׳), חטאו בכפלים, ולקו בכפלים, ומתנחמין בכפלים, חטאו בכפלים, חטא חטאה ירושלים (איכה א׳ ח׳), ולקו בכפלים, כי לקחה מיד ה׳ כפלים (ישעיה מ׳ ב׳), ומתנחמין בכפלים, נחמו נחמו עמי:

חסלה פסקא נחמו.

הערות ותקונים.

הזה הובא בילקוט ישעיה רמז ש״מ, ובמדרש איכה פ׳ תבא כל רעתם, ועיין בפסיקתא רבתי סוף פסקא אנכי אנכי (פל״ג) ותמצא הוספות רבות, והביא שם גם כתובים אחרים׃ (קט) ואזניו הכבדו, נ״ל ואזניהם הכבידו. (קי) ואזניהם תחרשנה, נ״ל אזניהם בלי וי״ו׳ ובמדרש איכה רבתי שם מובא במקום זה, המקרא אשר כל שומעו תצלנה שתי אזניו׃ (קיא) אף אני אעשה, כ״ה בכ״י אקספארד, גם בילקוט שם, אבל בכ״י פארמא ובמדרש איכה, מובא פה המקרא אף אני אלך עמם בקרי (ויקרא כ״ו מ״א). (קיב) חטאו בלשון, עד חטאו בלב, חסר בכ״י אקספארד שהשמיט המעתיק.

פסקא י"ז.

ותאמר ציון.

(א) **ותאמר** ציון עזבני ה', ישעיה מ"ט י"ד) אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה ויחפש רוחי, תהלים ע"ז ז'), (ב) ר' איבו ור' יודא בר סימון, ר' איבו אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבון העולמים נזכרת אני (ג) שכר שהושכרתי בין המלכיות, (ד) כמד"א אשר מגן צריך בידיך, (בראשית י"ד כ'), ר' יודה בר סימון אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה נזכרת אני שירים ששרתי לפניך בלילות, כמד"א ונגינותי ננגן כל ימי חיינו על בית ה', ישעיה ל"ח כ').

(ה) **בלילות**, (ו) זה לילה, ולילו של פרעה לילה, אותו שכתב בו, ויהי בחצי הלילה (שמות י"ב כ"ט), בלילה, זה לילה ולילו של גדעון לילה, אותו שכתב בו ויהי בלילה ההוא ויאמר אליו ה' קום רד במחנה (שופטים ז' ט'), בלילה, זה לילה, ולילה של סנחריב לילה, אותו שכתוב בו ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' (מ"ב י"ט ל"ה), (ז) בלילה, זה לילה ולילו של אחשורוש, בלילה, זה לילה ולילו של המן שכתוב בו בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ו' א').

עם לבבי אשיחה ויחפש רוחי (תהלים שם), משתעי אנא עם לבבי, והוא מפשפשא עובדוי, ואומרת הלעולם יזנח ה', (תהלים ע"ז ח'), חס ושלום (ח) לא שבק ולא שביק, כי לא יזנח לעולם ה' (איכה ג' י"א), ולא יוסיף לרצות עוד, (תהלים שם), לשעבר היית מרצה אחרים בשבילי, משה כועס, ואתה מרצה אותי בשבילי. ושב אל המחנה (שמות ל"ג י"א), אליהו כועס (ט) ואתה מרצה אותו

הערות ותקונים.

(א) ותאמר ציון, היא הפטרת פ' עקב, שניה לשבע דנחמתא. (ב) ר' איבו כו' עד מה יתאונן אדם חי, מובא במדרש איכה פ' בכה תבכה, ד"ה אזכרה נגינתי, ובילקוט תהלים רמז תתט"ז ד"ה בשם הפסיקתא. (ג) שכר שהושכרתי בין המלכיות, וכ"ה גם בכ"י אקספארד והוא בטעות, והנכון כמו שהוא בכ"י פארמא, שבר שהושברתי בין המלכיות, ובמדרש איכה ובילקוט שם. שבר שהשברתי בלילן של מלכיות, ובמדרש שמ"ר פ"ח איתא כך, אמר דוד אזכרה נגינתי בלילה, אמרה כנ"י נזכרת אני את השברים שהיית שובר את המלכיות בעבורי, ואין נגינתי אלא לשון שבר, כמד"א אני מנגינתם (איכה ג' ס"ג), ואומר אשר מגן צריך בידיך (בראשית י"ד כ') ע"כ, ולפ"ז הדרש שרשו מגן ובא הדגש תמורת הנח כמ"ש רש"י (איכה ג' ס"ה) מגנת לב, שבר לב, כמד"א אמגנך ישראל (הושע י"א ח'), אשר מגן צריך בידיך (בראשית י"ד כ') עכ"ל, ותרגום מגנת לב, תבירת לב. (ד) כמד"א אשר מגן. מכאן עד כמד"א ונגינותי, חסר בכ"י פארמא ע"י קפילת המעתיק מן כמד"א עד כמד"א. (ה) בלילות נ"ל בלילה, כי מוסב על מלת בלילה שבמקרא אשר החל לדרוש עליו, וכן הוא באמת בכ"י אקספארד ופארמא ובמדרש שם, אבל בילקוט שם, בלילה הזה לילה זה לילה של פרעה, וט"ס הוא. ונ"ל כמו שהוא לפנינו פה. (ו) זה לילה ולילו של פרעה לילה, ר"ל כי דורש לילה לילה לב"ש, ודרש אזכרה נגינתי בלילה, דקאי על לילו של פרעה, ולילו של גדעון, ולילו של סנחרב, ובמדרש שם הלשון מתוקן יותר, וכך איתא שם בלילה זה לילה של פרעה, ולילה של גדעון כו'. (ז) בלילה כו' של אחשורוש, פה הלשון משובש כי פתח בתרתי וסיים בחדא, ולא הביא מקרא רק על לילה של אחשורוש, אבל לא על לילה של המן וגם גוף הדרש תמוה מאד לדרוש אזכרה נגינתי בלילה שאמר דוד על אחשורוש והמן שלא היו ולא נבראו עוד בעולם, לכן נראה כי הוספה חיצונית היא, ובעבור זה לא נמצא הדרש הזה לא במדרש ובילקוט, גם לא בכ"י אקספארד ופארמא. (ח) לא שבק ולא שביק, כ"ה במדרש שם, ובמדרש איכה פ' כי לא יזנח, ופי' לא עזב אותי עד עתה ולא יעזוב אותי לעתיד, ובילקוט שם לא שבק ולא שביקן, וט"ס הוא. (ט) ואתה מרצה אותו בשבילי, בשמ"ר פמ"ה איתא ולא יוסיף לרצות עוד, בראשונה כשהיה משה כועס על ישראל היה הקב"ה מרצה אותו, כשהיה הקב"ה

אותו בשבילי, לך שוב לדרכך מדברה דמשק (מ"א י"ט ט"ו), ועכשיו לא לרצות ולא לירצות. האפס לנצח חסדו גמר אומר לדור ודור (תהלים שם ט'), האפס לנצח חסדו, (י) א"ר ראובן לשון יוני הוא, כמד"א אפים, גמר אומר לדור ודור, ר' חנינא בר פפא, ור' סימון, ר' חנינא בר פפא אמר, נגמר אותו הדבר שאמרת למשה בסיני, וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם, (שמות ל"ג י"ט), ר' סימון אמר, (יא) חסילה והיא מסכמא עם ירמיה, שאמר כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאום ה' את החסד ואת הרחמים (ירמיה י"ו ה'):

השכח חנות אל (תהלים שם י'), השכחת שאת חנון ה', אל רחום וחנון ארך אפים (שמות ל"ד ו'), ד"א השכח חנות אל (יב) השכחת חנייתך, על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו (במדבר ט' כ'), ד"א השכח חנות אל, השכחת מחנותיך אל, אהל מועד וגלגל ונוב וגבעון ושילה ובית עולמים שנים, אם קפץ באף רחמיו סלה, (תהלים שם) אע"ג דהוא כעים רחמוי קרובין, וציון אומרת עזבני ושכחני:

ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני, ואומר חלותי היא שנות ימין עליון (תהלים ע"ז י"א), (יג) א"ר שמואל בר נחמני (יד) על שלא חלינו פניך בתשובה נשתנית הימין. א"ר אלכסנדרי (טו) נתחללה אותה השבועה שכרת לנו בחורב ונשתנית הימין. א"ר סימאי שמעת מימיך אומר גלגל חמה חולה, ואינו יכול לעלות ולשמש, גלגל לבנה חולה ואינו יכול לעלות ולשמש, לשמשיו אין חלאים (טז) ולפניו יש חלאים, א"ר יצחק לגבור שהוא שרוי במדינה, והיו בני המדינה בטוחין לכשיבואו הגייסות לשם, שהוא יוצא ומראה להם פנים, מיד הן בורחין, וכיון שבאו הגייסות לשם אמר להון ימיני (יז) חששה לי, אבל הקב"ה אינו כן אלא

הערות ותקונים.

הקב"ה כועס על ישראל היה משה מרצהו, שנאמר ודבר ה' אל משה פנים אל פנים, אמר הקב"ה תרתין אפין מזגין רתחין, לא כן אמרתי כשאהיה בכעס אתה מרצה אותי וכשתהיה בכעס אהיה מרצך, אמר לפניו רבון העולם לא אתה שכעסת עליהם תחלה, א"ל לך והתרצה להם שוב אל המחנה ע"כ, ובמדרש איכה שם ושב אל המחנה, קרי ביה ושוב אל המחנה, ומזה תבין כוונת הפסיקתא שלפנינו. (י) א"ר ראובן כו' כמד"א אפים, כ"ה גם בכ"י אקספארד וצ"ל כמד"א אפס, והכונה למקרא דעמוס ו' י', וכל זה חסר בילקוט שם, ובכ"י פארמא א"ר איבו כו' כמד"א האפס, צ"ל א"ר ראובן וצ"ל כמד"א אפס, ובב"ר פ"מ אפס כי לא תהיה תפארתך על הדרך א"ר ראובן לשון יוני הוא אפס, אמרה לו מה את סבור כו', צ"ל לשון יוני הוא כמד"א אפס, ובמדרש שמ"ר פמ"ה, האפס לנצח חסדו לשון יוני, אפס הניח, חסרה שם ג"כ מלת „כמד"א", ומלת הניח היא הוספה היונית מאיזה מעתיק, לפרש מלת אפס היונית, ובערוך ערך אפס לא הביא המאמרים האלה שהבאתי רק את מאמר הש"ס (ב"ב קי"א ע"א) אפס זכריה, וכתב המוספי פי' בל"י ἄφες עזוב ורמ"ל בהערה שם הביא מאמר ב"ר פ"מ שהבאתי למעלה, ומשך מלות „אמרה לו" אל אפס, ובאמת מלות אמרה לו נמשכים למטה, ואין מחברת להם עם מלת אפס, ועיין בייטרעגע ח"א צד כ' והערה צד כ"א. וראיתי בילקוט תהלים שם בראש הרמז מביא בשם מדרש תהלים האפס לנצח חסדו לשון יוני הוא אפס הניח לכך נאמר האפס לנצח חסדו, וכן הוא אומר ותסד וגו', אבל במדרש תהלים בעצמו חסר מן האפס עד לכך נאמר והשמטת המעתיק הוא. (יא) חסילה והיא מסכמא. בכ"י אקספארד ובמדרש איכה בפ' בכה תבכה הא חסילה והא מסכמא כו', פי' שנגמר הדבר ומסכים הדבר ומסכים הדבר עם נבואות ירמיה שאמר כי אספתי וגו'. ובמקום עם ירמיה הגי' במדרש שם ע"י ירמיה. (יב) השכחת חנייתך, במדרש שם הלשון משובש ויש לתקן עפ"י הפסיקתא, ובכ"י אקספארד חסר מן ד"א עד ד"א שלאחריו. (יג) הרשב"נ, מובא בילקוט תהלים שם, ובילקוט ישעיה רמז שנ"ז בשם הפסיקתא. גם במדרש איכה שם בפ' בכה תבכה, אך במדרש שם נתהפך הסדר, מאמר ר' שמואל בר נחמני הוא בשם ר' אלכסנדרי וכן להפך. (יד) על שלא חלינו, דרש חלותי לשון תפלה, ובמדרש שמ"ר פמ"ה מפורש, ואין חלותי אלא לשון תפלה כמד"א חלו נא פני אל ויחננו. (טו) נתחללה, דרש חלותי, מלשון לא יחל דברו. (טז) ולפניו יש חלאים בלשון תימה. (יז) חששה לי, פי' חלושה, ויען

אלא הן לא קצרה יד ה' מהושיע ולא כבדה אזנו משמוע, כי אם עונותיכם היו מבדילין ביניכם לבין אלהיכם (ישעיה נ"ט א' ב'), חלותי הוא שנות ימין עליון (תהלים שם), אמר (יח) ריש לקיש (יט) אם חלאין הם, אית סברא דמאן סברא דתשיש סופיה (כ) דמתסיא, אם שינוי דימין הוא, לית סברא, (כא). הוא דעתיה דריש לקיש, דאר"ל, כי מאום מאסתנו קצפת עלינו עד מאוד (איכה ה' כ"ב), (כב) אם מאוסה הוא, לית סברא, אין קצפין היא, אית סברא, מאן דכעים סופיה דמתרציא', וציון אומרת עזבני ושכחני:

ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני, (כג) מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו (איכה ג' ל"ט), אמר ר' יודה יעמוד כגבור ויתודה על חטאיו ואל יתאונן,

ותאמר ציון עזבני ה', (כד) רבי אומר, אמר הקב"ה (כה) תרעומנין בני תרעומנין הן

הערות ותקונים.

ויען כי באה המלה הזאת לידי אגלה אזן הקורא על טעות נפלא במעריך המערכת, כי הנה בתשבי ערך חשש כתב וז"ל, אינו חושש, פי' אינו מקפיד, והשם חששה ומי יחוש תרגום חששא, ויש מלשון זה בשי"ן אחת כמו חש שלפניך עכ"ל, פי' כמו חש שלפניך בסיום דבריו, שמדבר אל הקורא כמו שתראה בערך חש אשר לפניך פה, והוא הערך הבא אחר ערך חשש, אולם בעל מעריך המערכת, לא הבין את זה, וחשב שנמצאה באיזה מקום המאמר „חש שלפניך" לכן בערך חשש אחר אשר העתיק לשון התשבי, ומורגל בשין אחת כמו חש שלפניך מפרש וכתב פי' היה מקפיד ממה שלפניך, וכן פלוני לא חש עכ"ל, ומי לא יראה שאין זה מאמר חז"ל רק הוא לשון התשבי. (יח) ריש לקיש, כ"ה בכ"י אקספארד, ובכ"י פארמא ובמדרש וילקוט תהלים, ר' שמעון בן לקיש, אולם בילקוט ישעיה בטעות ר' שמעון בן לוי, וזה מטעות המעתיק שהיה כתוב לפניו רשב"ל וחשב שהוא ר"ת ר"ש בן לוי. (יט) אם חלאין הם אית סברא, פי' אם חלאים בעלמא הן יש תקוה שסופו להתרפאות. (כ) דמתסיא, כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט, ובכ"י פארמא דאתסי, ובמדרש שם מבריא, והכל אחד כי ענין שניהם רפואה, עיין ערוך ערך יים. (כא) הוא דעתיה דריש לקיש, במדרש איכה בטעות דר' יהושע בן לוי, אבל בסוף המדרש ההוא פ' כי אם מאום מאסתנו. מובא לנכון בשם ר"ש בן לקיש, והכונה הוא דעתיה דר"ל, שריש לקיש לשיטתו אזל שפי' את הפסוק כי מאום מאסתנו ג"כ בסגנון זה, אם מאום הוא לית עוד סברא, אבל לקצף יש סברא ותקוה. (כב) אם מאיסה לית סברא. כלומר אם רחקת אותנו יען מאסת בנו, אין עוד תקוה לנו, אם רק מפני כעס וחרון יש לנו תקוה, כי כל הכועס סופו שתשקוט חמתו ויתרצה. (כג) מה יתאונן כו', מובא במדרש איכה בפ' הזה במאמר המתחיל מי זה אמר, מה יתאונן אך שם הגי' א"ר הונא במקום שלפנינו א"ר יודה, וכן הערוך ערך נגר הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא, וגורס ג"כ רב הונא. ובכ"י אקספארד כמו לפנינו א"ר יודן, ועיין דרשת ר' יצחק ואבא שאול בקדושין פ' ע"ב על המקרא הזה. (כד) רבי אומר, מובא בשם הפסיקתא בילקוט חקת רמז תשס"ד, ובילקוט ישעיה סוף רמז של"א וראש רמז של"ב הביא מאמר בשם פסיקתא רבתי, והוא פסקא ל"א ותאמר ציון ולפנינו בדפוס יש הרבה שנוים. גם המאמר אשר הביא על עזבני ה' וה' שכחני, מהו ה' ה', אמר לו אפי' שתי ידות של רחמים שכתוב בך ה' ה' אל רחום וחנון כו', הוא שם בפסיקתא רבתי. ומובא בתוס' ר"ה י"ז ב' בשם הפסיקתא, וכוונתם לפסיקתא רבתי, כי בפסיקתא דילן איננו, וגם' המנהיג ה' תענית סי' י"ד כתב וז"ל, פתרון י"ג מדות בשם ר' יעקב מ"כ, ה' ה', הם ב' מדות, דאיתא בפסיקתא ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני כו', הכונה לפסיקתא רבתי, וכן ראיתי באבודרהם סדר תפלת התענית (פי' תפלת נעילה) כתב וז"ל, וחכמי צרפת אומרים כי ה' ה' הם שתי מדות ומביאין ראיה מדאמרינן בפסיקתא כו', ע"כ. כוונתו לדברי התוס' דר"ה שהבאתי. (כה) תרעומנין בני תרעומנין. בילקוט שם בסוף הרמז, מן א"ל הקב"ה תרעמנין עד הסיום, איננו מן הפסיקתא רבתי, רק מהפסיקתא שלפנינו פה, וחסר הציון פסיקתא, וכן הביא את המאמר הזה בפ' חוקת בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד יש לפני מאמר דר' יודה הדברים האלה ,א"ר אבא בר יודן מה יתאונן אדם והוא חי, דיו לאדם שהוא חי, א"ר ברכיה חיותך בידי ואתה מתאונן, א"ר לוי מה יתאונן אדם לחי

הן, (כו) אדם הראשון עסוק אני עמו לעשות לו עזר, אעשה לו עזר כנגדו (בראשית ב׳ י״ח), (כז) והוא אמר לפני ונתרעם, האשה אשר נתתה עמדי וגו׳ (שם ג׳ י״ב), אף יעקב עשה כן אני עסוק עם בנו להמליכו על ארץ מצרים, ויוסף הוא השליט על הארץ (שם מ״ב ו׳), והוא מתרעם לפני ואומר (כח) נסתרה דרכי מה׳, ישעיה מ׳ כ״ז ואף בני כך עשו לי במדבר, אני עסוק עמהם לבור להם לחם קל כדרך שהמלכים אוכלים שלא יהא א׳ מהם (כט) גוסה ודלריא (אוחזתו), והן מתרעמים לפני, ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, אף ציון כך עשה לי, אני עסוק עמה להעביר את המלכיות מן העולם, לא כבר העברתי בבל ומדי ויון, ועתיד אני להעביר את מלכות אדום. והיא מתרעמת לפני ואומרת עזבני ושכחני:

ותאמר ציון עזבני ה׳ וה׳ שכחני, וחרה אפי בו ביום ההוא, ועזבתים והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו רעות וגו׳ (דברים ל״א י״ז), (ל) א״ר אחא יום אחד היה חרון אפו של הקב״ה אילו עשו תשובה (לא) פשרן, (לב) א״ר תנחומא (לג) פיספיסאי פיסיאו (לד) אינון עבדין, ואנת עבדת, אינון עבדין ועזבני והפר את בריתי (דברים ל״א י״ו), ואנת עבדית ועזבתים והסרתי פני מהם (שם שם י״ז), וחרה אפו בו בבבל, ועזבתים, במדי, והסתרתי פני מהם, ביון,

והיו

הערות ותקונים.

לחי העולמים אלא אם מבקש אדם להתאונן גבר על חטאיו״, וכן במדרש איכה שם יש לפני המאמר מר׳ יודה (במדרש שם ר׳ הונא עיין הערה כ״ג) מאמר בשם ר׳ לוי, אשר הוא בכ״י אקספארד בשם ר׳ ברכיה, ואחר מאמר מרב הונא נמצא מאמר בשם ר׳ ברכיה אשר הוא בכ״י אקספארד בשם ר׳ לוי, ועיין ערוך ערך מה, ומה שהביא בשם הילמדנו, ומובא גם בילקוט איכה רמז אלף מ׳ בשם הילמדנו, ומצאתיו בפסיקתא רבתי פל״א פסקא ותאמר ציון. (כו) אדם הראשון עסוק אני עמו, במדרש שם אדה״ר אחר כל השבח שעשיתי עמו הוא מתרעם לפני. (כז) והוא אמר לפני ונתרעם, נ״ל והוא עומד לפני ומתרעם כמו שהוא בילקוט שם. (כח) נסתרה דרכי מה׳, חסר רישא דקרא למה תאמר יעקב. (כט) גוסה ודלריא אוחזתו, מלת אוחזתו הוספתי בפנים, ובכ״י אקספארד הנוס׳ גיסה ודרדיא, ובכ״י פארמא גוסה ודר אריא, ובילקוט חוקת גוטי ודלריא, ובילקוט ישעיה סוף רמז של״ב נוטם ודלריא, ובספרי ריש דברים שלא יהא דולריא אוחזתו, ודברי הספרי מובאים בילקוט דברים רמז תש״ז, ושם בטעות גוסרודליא, אין ספק שהיה לפניו בספרי גוסה ודולריא. אך מידי המעתיקים נעשו שתי המלות למלה אחת משובשת, ומאמר הפסיקתא שלפנינו מובא בערוך ערך גס ה׳, וכתב פי׳ גוסה, אכילה גסה ונפיחת בטן, דלוריא לשון לעז הוא דולריא, וע״ז כתב הרב המוספי נראה שהגי׳ הנכונה היא נוסא ודיירא, ופי׳ נוסא בלשון רומי מין חולי אשר בו מתאפק האדם להקיא ואינו יכול, וכן לפורשים בים, פי׳ דייריא בל״י ורומי diarrhoea διάῤῥοια חולי השלשול ע״כ, ועיין ערוך ערך דלריא, ובמוספי שם ובהערת הרמ״ל, ובערוך ערך דרריא כתב וז״ל: בפסיקתא ותאמר ציון, ובמגילת איכה מה יתאונן אדם, פי׳ דלריא, כבר פירשנו בערך גס, מזה נראה שהיה לפני הערוך הנוסחא בפסיקתא דרריא, ומזה יש לתקן בכ״י אקס׳ שהבאתי ודרריא במקום ודרדיא, וכן בכ״י פארמא מלה אחת ודרריא. (ל) א״ר אחא, מובא בילקוט פ׳ וילך רמז תתקמ״א פ׳ וחרה אפי בו בשם הפסיקתא, ונשנה במדרש איכה פ׳ לא אליכם. (לא) פשרן, בכ״י פארמא בשרוהו, ובילקוט שם פירשו, ושניהם בטעות, ונ״ל כמו שהוא לפנינו פה ובמדרש פשרו והוא מלשון פשרה בדרז״ל, וענינו השואה והנחה מעט, ומ״כ שם מפרש באופן אחר. (לב) א״ר תנחומא, בכ״י אקספארד א״ר תנחום, ובכ״י פארמא א״ר חנינא. (לג) פיספסיאי פיסיאו, בכ״י אקספארד פיספיאי, ובכ״י פארמא פיספין, ובילקוט שם נשמט המלה הזאת יען כמו זר נחשבה לו, אולם יש פתרון לה, כמו שהביא הערוך ערך פסיפון וז״ל, בפסקא ותאמר ציון א״ר תנחומא פסיפון, אינון עבדין כו׳, פי׳ פסיפון בל״ר חשבון, וכתב המוספי ג״ס בלשון יוני ψῆφος פי׳ גזר דין, כי בבית דין של יונים היו אבנים קטנות נקראות פסיפון והמחייבין היו מטילין אבן שחורה והמזכים אבן לבנה לקלפי כו׳ ע״ש. ולפני הערוך היתה הגי׳ בפסיקתא כמו בכ״י פארמא ורק פסיפון לבד, לא כמו שהוא לפנינו. (לד) אינון עבדין ואנת עבדת, בכ״י אקספ׳ אינון

עברין

והיו לאכול, באדום, על שם אכלה ומדקה (דניאל ז׳ ז׳), ומצאוהו רעות רבות וצרות, אלו (לה) מאה חסר שתים הוכחות שבמשנה תורה. ואמר ביום ההוא על כי אין אלהי בקרבי מצאוני הרעות האלה (דברים שם), (לו) אילו הוו בגבי לא הוה אתא לי, (לז) אלא אילו הוה בגבי לא הוה גלות, וציון אומרת עזבני ושכחני:
ותאמר ציון עזבני ה׳ וה׳ שכחני, אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני (תהלים קל״ז ה׳), בר קפרא אמר (לח) קיצי בידך וקיצך בידי, קיצי בידך, ורם לבבך ושכחת את ה׳ אלהיך (דברים ח׳ י״ד), קיצך בידי, אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, (לט) ר׳ דוסא אמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני מלעשות ניסין, (מ) ר׳ עזריה ור׳ אבהו בשם ריש לקיש, את מוצא כיון שגרמו העונות, ונכנסו שונאים לירושלים, ונטלו גיבורי ישראל, וכפתו ידיהם לאחוריהם, אמר הקב״ה כתיב עמו אנכי בצרה (תהלים צ״א ט״ו), בני שרויים בצער ואני ברוחה, (מא) כביכול השיב אחור ימינו מפני אויב (איכה ב׳ ג׳), ולבסוף גילה אותו לדניאל, ואתה לך לקץ (דניאל י״ב י״ג), א״ל ליתן דין וחשבון, א״ל ותנוח, (שם) א״ל והא ניחא לעולם, א״ל ותעמוד, (שם) (מב) אמר לפניו רבון העולמים עם מי, עם הצדיקים, או עם הרשעים, א״ל לגורלך, (שם) עם הצדיקים כיוצא בך, א״ל אימתי א״ל לקץ הימין, (שם) אמר לפניו רבון העולמים (מג) לקץ הימים, או לקץ אותה הימין שהיה משועבדת גאלתי בני גאלתי ימיני, והוא שדוד אמר יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו (תהלים ס׳ ז׳), (מד) אמר דוד לפני הקב״ה, רבון העולמים

הערות ותקונים.

עברין ולא עברת. (לה) מאה חסר שתים, מובא בערוך ערך מאה, וז״ל בפסוק [נ״ל בפסקא] ותאמר ציון, ומצאוהו רעות רבות וצרות, אלו מאה חסר ב׳ קללות שבתורה עכ״ל. (לו) אילו הוו בגבי כו׳, ר״ל אילו היה הקב״ה בקרבי לא היו באים עלי הרעות האלה. (לז) אלא אילו הוה בגבי כו׳, מלת אלא אינה מובן ומיותרת היא, ובילקוט ויל״ך רמז תתקמ״א חסר המאמר הזה, ועיין פסיקתא רבתי פ׳ החודש אות קמ״ד מה שהעיר הגאון מהרמ״א ז״ל בהוראת מלת אלא שענינה לפעמים כהוראת כן, ולפ״ז נוכל לפרש גם כאן כן. (לח) קיצי בידך, מובא בילקוט עקב רמז תתנ״א פ׳ ורם לבבך, ועיין פסיקתא רבתי פל״א (סימן ה׳) ותמצא דרשה דומה לזאת. על המקרא אם אשכחך בשם ר׳ אלעזר הקפר. (לט) ר׳ דוסא אמר, כ״ה גם בכ״י אקספארד ובכ״י פארמא ר׳ יוסי, ומובא בילקוט תהלים סוף רמז תתפ״ה בשם הפסיקתא, ונשנה במדרש תהלים סוף מזמור קל״ז, ובפסיקתא רבתי פל״א חסר זה וע״ש בזרע אפרים אות ל״ה. (מ) ר׳ עזריה, מובא במדרש איכה פ׳ גדע בחרי אף, אך שם הגי׳ ר׳ עזריה בש״ר יהודה ב״ר סימון, ובמדרש תהלים ר׳ זעירא אמר בשם רשב״ל, וכן מובא המאמר בילקוט איכה סוף רמז אלף י״ב בפ׳ השיב אחור ימינו. (מא) כביכול השיב אחור ימינו, עיין בזרע אפרים פסיקתא רבתי פל״א אות ל״ו. (מב) אמר לפניו, עד אמר לפניו השני, נשמט כל המאמר באמצע ע״י שגגת המעתיק במדרש תהלים ובילקוט שם. (מג) לקץ הימים או לקץ אותה הימין, פה חסר וכצ״ל לקץ הימים, או לקץ [הימין, א״ל לקץ הימין, לקץ] אותה הימין שהיא משועבדת [אמר הקב״ה קץ נתתי לימיני שכל זמן שבני משועבדים תהא ימיני משועבדת] גאלתי בני גאלתי ימיני. והשמיט המעתיק מן קץ לקץ, ומן משועבדת למשועבדת וכאמור לנכון בכ״י אקספארד ובכ״י פארמא, ועיין זהר נח דף ס״ג ע״ב. (מד) אמר דוד לפני הקב״ה, מכאן עד ועמותיך יתלין חסר במדרש תהלים, ובמדרש איכה שם, ובילקוט תהלים רמז תתפ״ה, וגם לפנינו בפסיקתא הלשון משובש, וחסר מאמר שלם, ונמצא לנכון בכ״י אקס׳ ובכ״י פארמא ובילקוט תהלים רמז תשע״ח ורמז תתס״ז בשם הפסיקתא, וזה תארו: אמר דוד לפני הקב״ה רבון העולמים כל זמן שיש לישראל זכות עשה להם בעבור ידידיך אברהם יצחק ויעקב, וכל זמן שאין לישראל זכות עשה להם בעבור ימינך הושעה ימינך ועננו, אמר דוד לפני הקב״ה, רבון העולמים למה כל דרחם לך מטרף ועובדיהן נייחין. כמד״א החליצנו ה׳ אלהי במצותיך, מכאן קבעו חכמים רצה והחליצנו בשבת, אמר דוד לפני הקב״ה רבש״ע למה כל דרחים לך מסכן ועובדיהן עתירין, כמד״א יחלץ עני בעניו, אמר דוד לפני הקב״ה רבש״ע למה כל דרחם לך תשיש ועובדיהן גרוי (כ״ה בכ״י אקספארד ובכ״י
פארמא

העולמים, כל זמן שיש לישראל עוני, כביכול ימינו משועבדת, למה כל דרחם לך תשוש, עובדיהן כראוי, הה"ד ועצמותיך יחליץ (ישעיה נ"ח י"א), ר' אלעזר בש"ר יוסי בן זימרא אמר עתידא בת קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת שירו לה' שיר חדש (תהלים צ"ו א'), ר' לוי (מה) בש"ר חמא בר חנינא אמר עתידא בת קול להיות מפוצצת באהלי צדיקים ואומרת קול רנה וישועה באהלי צדיקים ימין ה' עושה חיל (תהלים קי"ח ט"ו), אמר הקב"ה ימיני עתידה לעשות לכם כל הנסים האלה, וציון אומרת עזבני ה' וה' שכחני.

ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים שכחת אותו (מו) העוז שאמרו לפניך בני על הים, עזי וזמרת יה (שמות ט"ו ב). ד"א עזבני, כעומר השכחה, כמד"א לעני ולגר תעזוב אותם (ויקרא י"ט י'), ד"א עזבני ה', לפני אומות העולם:

(מז) ר' חנינא פתר קריה בבנות ציון, ויאמר ה' יען (מח) כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון (ישעיה ג' י"ו), כשהיתה אחת מהן מתקשטת היתה (מט) מטה לכאן ולכאן, כדי להראות תכשיטיה, ומשקרות עינים (שם שם), (נ) ר' יוסי דקסרין אמר, שהיו סוקרות עיניהן (נא) בסיקרא, ריש לקיש אמר (נב) בקולרית ארומה

הערות ותקונים.

פארמא נשמט מן כמד"א יחלץ עני עד כמד"א ועצמותיך יחליץ, ובילקוט רמז תשע"א ועבדיהון גיברונן וברמז תתס"ז גברוון) כמד"א ועצמותיך יחליץ, ע"כ. וכן מצאתי בערוך ערך חלץ כתב וז"ל בפסקא ותאמר ציון, ובמגלת איכה נדע בחרי כו', אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע למה כל אילין דרחמין לך מסכינין עבדיהון עתירין המד"א יחלץ עני בעניו, למה כל אילין דרחמין לך תשישן עבדיהון בריאין כמד"א ועצמותיך יחליץ, עכ"ל. עינינו הרואות מדברי הערוך שני דברים, האחד הוא שלפניו היה גם במדרש איכה המאמר אמר דוד החסר לפנינו כמו שהעירותי בראש ההערה ונשמט מידי המעתיקים, והשני שהיה לפניו לנכון המאמר בפסיקתא וחסר רק לפנינו שנשמט ע"י המעתיק, גם הופיע לי אור על פני מלת כראוי, בכ"י שלפנינו, ובכ"י אקספארד ברוי, אשר אין לה שחר, שצ"ל **בריאין**, מלשון בריא אולם (תהלים ע"ג ד') ועניניה אחד עם גברוון בילקוט, ופי' מעשיהם חזקים, וכן בכלם פי' ועובדיהם מעשיהם, וכוונת הדרש פה על הוראות השונות אשר למלת יחלצון, כמו שדרשו בוי"ר סוף פל"ד על ועצמותיך יחליץ, ישמיט יזיין ישזיב ויניח, ישמיט כמד"א וחלצו נעלו, יזיין כמד"א חלוצים תעברו, ישזיב כמד"א חלצני ה' מאדם רע, ויניח מכאן קבעו חכמים לומר רצה והחליצנו בשבת ע"כ. גם מצאתי בארו זרוע הגדול ה' סעודה סימן קנ"ט, ואומר רצה והחליצנו שהוא קדוש היום והא דמברכין רצה והחליצנו במצותיך ובמצות יום השביעי השבת כו', ולא מברכין אלהינו ואלהי אבותינו קדשינו במצותיך ובמצות יום השביעי השבת כו', מצאתי עיקרו בפסיקתא בהפטרה ותאמר ציון למען יחלצון ידידיך כו'. מזה תראה שהיה גם לפני האור זרוע המאמר בפסיקתא. (מה) בש"ר חמא בר חנינא, בכ"י פארמא ר' חנינא בר חמא. (מו) העוז שאמרו לפניך בני, הדורש מנתח מלת עזבני לשתים, עז־בני. (מז) ר' חנינא פתר, מובא במדרש איכה פ' סורו טמא, ובמדרש וי"ר פט"ז, ובילקוט איכה רמז אלף ל' ל"א ל"ב ל"ג ל"ד, ותלמיד טועה הפריד בילקוט את המאמר הזה ויבתר אותו לחמשה רמזים בסדר רע ומשחת מאד, כמו שהחל רמז אלף ל"א במאמר ר"ל אמר בקלורית, ולא ידע שמוסב למעלה אל ומשקרות עינים בסיקרא, ובאמצע דרוש ר"א בר כהנא על ומשמעות עינים, סגר עליו הדבור, ועשה לו את מאמר והיה ירמיהו מחזר עליהם לרמז חדש, ועיין שבת ס"ב ע"ב דרשת רבא בריה דרב אילעי. (מח) כי גבהו בנות ציון וגו', בכ"י אקספארד ובוי"ר ובאיכה רבה, שהיו מהלכות בנסות הרות, ובגמרא שבת שם שהיו מהלכות בקומה זקופה. (מט) מטה לכאן, בכ"י אקספארד ובכ"י פארמא היתה מטה בגרונה לכאן ולכאן, ובמדרש שם מטה לכאן ולכאן את גרונה. (נ) ר' יוסי, בכ"י אקספארד ופארמא ר' ניסא, במדרש איכה ר' אסא, בוי"ר שם ר' מני, בערוך ערך סקר ר' דוסא, ובילקוט המאמר בלי שם האומר. (נא) בסיקרא, מובא בערוך ערך סקר בשם הפסיקתא, וכתב פי' צביעה, ועי"ז כתב המוספי בלע"ז מין אדמה. (נב) בקולרית, בכ"י אקספארד ופארמא, ובמדרש איכה ובילקוט, בקלורית, ובוי"ר בקולריא

ארומה. הלוך וטפוף (שם שם), כשהיתה אחת מהן ארוכה היתה מביאה שתי קצרות, ומהלכת ביניהן, כדי שתהא נראית (נג) שפה על גביהן, וכשהיתה אחת מהן קצרה היתה לובשת (נד) קורקון עבין. ומביאה שתי קצרות ומהלכת ביניהן, כדי שתהא נראית ארוכה. וברגליהם תעכסנה (שם), (נה) ר' אבא בר כהנא אמר, שהיתה אחת מהן צרה צורת (נו) דרקון על מנעלה, ורבנן אמרו, שהיתה אחת מהן מביאה (נז) שלוטחית של תרנגולת, וממלאה אותה (נח) אפרסמון, ונותנת אותה בין עקבה למנעלה, וכשהיתה מגעת לכת של בחורים עומדת והיתה דורסת עליה, והיא מבקעת והיה (נט) הרוח יוצאה ממנה, ומפעפע (ס) כהרין כריסה של חכינה

הערות ותקונים.

בקולריא. ובערוך ערך קלר כתב וז"ל, בוי"ר זאת תהיה, ופסקא דותאמר ציון ומשקרות עינים, ר"ל אמר בקילורית אדומה, פי' כחול אדום ודומה לאחד ממיני דם. ומפסיק הדמע ע"כ. ועי"ז כתב המוספי פי' בל"י ורומי collyrium κολλούριον שם כללי לרפואה אשר צורתה ארוכה ועגולה ובפרט אם היא מתוקנת לחולי עינים. אבל קילורית בל"י מין אדמה לבנה הבאה מאי סמיא Samos ונקראת בלשון משנה סס, ומתערבת ברפואות לעינים. לכן תהיה הגי' בקילורית אדמה, וזה פי' ומסקרות עינים כי בל"י סקירא מין אדמה לבנה עיין ערוך ערך סס וערך סקירא עכ"ל וע"ש בהערה להרח"ל. ואולם לפי דברי המוספי מה הפרש יש בין דברי ר' דוסא ובין דברי ר"ל? (נג) שפה על גביהן, בכ"י אקספארד טפא. ובילקוט איכה טפה, ובמדרש איכה טפח, ובכ"י פארמא טופפות, ובוי"ר כדי שתראה ארוכה, ועיין רש"י שבת ס"ב ע"ב ד"ה הלוך וטפוף, שתראה נפה על ראש חברתה, ובישעיה ג' ט"ז פירש"י הלוך וטפוף, לשון דבר נף על גבי חבירו, כמו אשר הציף (דברים י"א) ומתרגמינן דאטיף, כך היתה ארוכה מהלכת בין שתי קצרות כדי שתהא נראית נפה למעלה מהם עכ"ל וכוון למאמר הפסיקתא. (נד) קורקון, נ"ל קורדקין, כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט איכה, וע"י טעות המעתיק נהיה במדרש וי"ר שם קונדיריקון, ובאיכה רבתי קרקוסין, ולפני הערוך היתה המלה נכונה כצורתה, בכל המקומות האלה, כמ"ש בערך קרדיקיים וז"ל, בוי"ר בריש זאת תהיו ובמגלת איכה סורו טמא, ובפסקא ותאמר ציון, הלוך וטפוף כו' לובשת קורדיקין ענין שתראה ארוכה, ועי"ז כתב המוספי מין סנדל הוא עכ"ל. (נה) ראב"כ, כ"ה בכ"י אקס', וגם בוי"ר, אבל במדרש איכה הנוס' ר' יוסי, ולפני הערוך ערך דרקון, היתה הגי' בוי"ר ר' אסי. (נו) דרקון, מלה יונית δράκων ורומית draco, וענינה מין נחש נורא (דראכע), ובמשנה דע"ז דף מ"ב ע"ב צורת דרקון, פי' רש"י דרקון דומה לנחש. עיין שם דף מ"ג ע"א, אתה צורת דרקון. ודורש פה מלת תעכסנה מלשון עכס, שענינו נחש ושרף מעופף כמ"ש במכילתא ומובא בילקוט ירמיה רמז רס"ו, אפעה אין זה אפעה אלא עכס, אמרו שעכס רואה כל עוף פורח באויר מיד מת ונושר אברים אברים, ובירושלמי שבת פ"ו ה"ד, תפארת העכסים, קורדיקייה כמה דתימר וברגליהם תעכסנה, ופי' בק"ע קורדיקייא מנעל של עץ עכ"ל, וכן הערוך ערך עכס, הביא מאמר הירושלמי ולא בארו וכתב שם המוספי מין מנעלים, עיין ערוך קרדקיים עכ"ל, ולדעתי נ"ל בירושלמי דריקייה תחת קורדיקייה, הנאות למלות העכסים ותעכסנה. (נז) שלוטחית, נ"ל שלפוחית, כמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא ובערוך ערך שלפוחית בשם הפסיקתא, ומדרש וי"ר, וכתב פי' זפק, ולפנינו בוי"ר שפופרת של ביצה, ובמדרש איכה זפק של תרנגול, השמיטו המדפיסים המלה שלפוחית, והניחו פי' הערוך, ובילקוט איכה רמז אלף ל"ב שלחופית נ"ל שלפוחית. (נח) אפרסמון, כ"ה בכ"י אקספארד גם בילקוט איכה, אבל בוי"ר אפילוסמין, ובאיכה רבתי אפלסמון, ונ"ל אפובלסמן (אך הבי"ת נבלעה במבטא), והוא מין שרף הנוטף מעצי בלסמין ושמו ביוני וברומי Opobalsamum ὀποβάλσαμον (עיין מוספי ערך אפופלסימון), ואפרסמון הוא כמו אפבלסמון, בחלוף למ"ד בריי"ש הנהוג בלשונות. (נט) הרוח, נ"ל הריח. (ס) כהרין כריסה של חכינה. בילקוט איכה שם חסרים המלות האלה, ולפנינו גם בכ"י אקספארד ט"ס הוא, ונ"ל **כארס** של חכינה, וענינו כחמת נחש, כי חמת עכשיו מתרגמינן אירסא דעכוביתא, וחכינה הוא מין נחש (עיין ערוך ערך חכינה ב'), ונאמר לנכון במדרש איכה שם, ובוי"ר הגי' כארס של עכנא. ומדי דברי בזה אעיר על דבר אשר נלדחקו הגדולים

חנינה, (סא) והיה הקב"ה אומר לירמיה, ירמיה מה אלו עושות כאן, יגלו מכאן, והיה ירמיה רואה ומחזר עליהן ואומר להן בנותי עשו תשובה, עד שלא יבואו השונאים עליכם, (סב) ומה היו אומרים, האומרים ימהר יחישה מעשיהן למען נראה, (סג) דוכום רואה אותי ונוטלני לו לאשה, (סד) איפרכום רואה אותי ונוטלני לו לאשה, ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה (שם שם), ונרע (סה) על עלמין היא קיימא על דידן, או על דידיה, וכיון שגרמו העונות, ונכנסו השונאים לירושלים, הן יוצאות מקושטות לפניהן כזונות, היה דוכום רואה אחת מהן, ונוטלה לו לאשה, ומעלה ומושיבה על (סו) קרונין שלו, איפרכום רואה אחת מהן, ונוטלה לו לאשה ומעלה ומושיבה על קרונין שלו, אמר הקב"ה היא קמת על דידהון, על דידי לא קמת, מה עשה להן הקב"ה, א"ר אלעזר הלקה אותן בצרעת, הה"ד וספח ה' את קדקוד בנות ציון (ישעיה ג' י"ז), ואין ספח אלא צרעת, כד"א ולשאת ולספחת ולבהרת (ויקרא י"ד נ"ו), (סח) ר' דוסא בר חנינא אמר, העלה על ראשון משפחות משפחות של כנים, ר' חייא בר אבא אמר עשה אותן (סט) שפחות מכודנות

הערות ותקונים.

לפרשו, והוא בשבת ס"ב ע"ב, וברגליהם תעכסנה א"ר כו', ומכניסות בהן יצה"ר כארס בכעוס, ופירש"י כאן כעוסה, ומה רב הדוחק הזה, גם הרב בעל הערוך בערך ארס העמים על המאמר הזה שני פירושים דחוקים מאד, אולם לדעתי נ"ל כארס בכעס, ובזה הדרש עולה יפה מאד שהלהיבו בהם אש התאוה כארס בכעס, כי עכס פירושו כעס כמ"ש לעיל בהערה כ"ו, ועיין רש"י ישעיה ג' ט"ז. (סא) והיה הקב"ה אומר לירמיה, בוי"ר שם לישעיה וט"ס הוא, ובמדרש חסר זה עד יגלו מכאן, כי קפץ המעתיק מן והיה עד והיה, והמאמר הזה מובא בילקוט ישעיה רמז רס"ו בשם הפסיקתא, גם מובא בילקוט איכה שם. (סב) ומה היו אומרים, מזה שאב רש"י דבריו, בפי' לישעיה ג' י"ז, הן היו אומרות כו' ע"ש. (סג) דוכום ואיפרכום, מלות מורגלות לרוב במדרשים, ומבואר לעיל פסקא ד' הערה רי"א. (סד) איפרכום כו' לאשה, במדרש וי"ר שם נוסף אחר זה, איסטרטוליטום רואה אותי ונוטל ומושיבי עמו בקרונין, וכן הוא גם באיכה רבתי, אך שם הגי' איסטרטולים, והתוספה איננו בכ"י אקספארד פארמא, ולא בילקוט ישעיה רמז רס"ו, ולא בילקוט איכה, אף כי דרך המדרשים להביא תמיד שלשה אלה יחד, דוכום איפרכום איסטרטוליטום, וצריך לתקן בשני המקומות במדרש איסטרטוליטום, כי היא המלה היונית στρατηλάτης ופי' פקיד נגיד על צבא המלך, כי חיל הצבא אסטרטיא שמו στρατεία ובספרי מדרש מלין עברתי על פני כל מקומות המלה הזאת במדרשים, והסירותי צעיף הטעות מעליהן, והלבשתין מחלצות התקון, ואקוה להוציא אי"ה בקרוב לאור עולם. (סה) על עלמין, יש למחוק מלת על ולהפריד מלת עלמין לשתים וכצ"ל על מאן היא קיימא, כמו שהוא בכ"י אקספארד ובכ"י פארמא וכ"ה גם בילקוט איכה, ובילקוט ישעיה שם בשם הפסיקתא, ניחזי דמאן קיימא דידי או דידהון, ובמדרש שם נוסחא אחרת ע"ש. (סו) קרונין, ה"ה במדרש ובילקוט ישעיה שם, ובכ"י פארמא קרונות, אבל בילקוט איכה קרוקין, ושתי הנוסחאות נכונות, כי קרון הוא מין עגלה, ברומית carrum, ומורגל בש"ס ומדרשים, וקרוקין הוא ג"כ מין עגלה carruca ומצוי ג"כ במדרשים, אך תמיד בכ"ף קרוכין (עיין ערוך ערך קרכין). ובמדרש ב"ר פ"ח, מלך ואפרכום שהיו בקרונין, יש לתקן שצ"ל בקרוכין, ואף במ"כ אשר פי' המלה על מכונה עגלה חשובה, נפל ג"כ הטעות הזה, בקרונין תמורת בקרוכין, וכן בכ"י אקספארד בטעות קרונין. (סז) אין ספח, מובא בערוך ערך שפח בשם הפסיקתא, אך בהפוך הסדר כי מאמר ר"י בר חנינא המובא שם בראש הערך צריך להיות אחר המאמר הזה, כמו שהוא לפנינו פה, ועיין בבלי שבת ס"ב ע"ב, ודברי ר' דוסא בר חנינא ישנם שם בשם ר' אליעזר, ובשם ר' דוסא בר חנינא מובא מאמר אחר. (סח) ר' דוסא ב"ח, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא ומדרשים שם ובב' המקומות בילקוט ובערוך ערך שפח ובגמרא בבלי שם ר' יוסי בר חנינא. (סט) שפחות מכודנות חמרין משעבדין, נ"ל שפחות מכודנות מה שפחות מכודנות, אותן משעבדין כמו שהוא בכ"י אקספארד ובכ"י פארמא, ובמדרש שם, ובילקוט ישעיה שם בשם הפסיקתא, והכונה שדורש ושפח כאלו נכתב בשי"ן ימנית, ופי' שיעשה

מכודנות חמרין משעבדין. (ע) ר' חליפי בר זמרי בשם ר' ייסא, וסיפח (עא) ושפח כתיב, שומר משפחותם שלא יתערב זרע קודש בעמי הארצות, אעפ"כ לא חזרו בהן אמר הקב"ה יודע אני שאין אומות העולם בדלין מן הזיבה ומן הצרעת, מה עשה להן הקב"ה, וה' פתהן יערה (ישעיה שם), מהו פתהן יערה רמז הקב"ה למעיינות שלהם, והיו מעיינות שופכות דם, והיו ממלאין קרונין שלהם דם, וכיון שהיה אחד מהם רואה כן, היה נועצה בחרב ומשליכה תחת קרונין שלו, והיתה הקרונין שלו עוברת עליהן, ומפסקתה, והיו אומרים אלו לאלו, סורו מהן, טמאות הן, הוא שהנביא מקנטרן ואמר להם, סורו טמא קראו למו (עב) סורו סורו אל תגעו כי נצו וגו' (איכה ד' ט"ו), ר' חנינא בר פפא, ור' סימא, ר' חנינא בר פפא אמר, לא גלו עד (עג) שנאצו, ור' סימא אמר לא גלו עד שנעשו (עד) בעלי מצות להקדוש ברוך הוא:

התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה (ישעיה מ"ט ט"ו), ר' אבהו אומר התשכח אשה עולה, (עה) שכחת אותן הקרבנות שהיינו מקריבין לפניך, ר' הונא בש"ר אחא אמר, אמר הקב"ה (עו) הרעות אני שוכח, הטובות איני שוכח, הרעות אני שוכח, מה שאמרת בעגל אלה אלהיך (שמות ל"ב ה'), והטובות איני שוכח, מה שאמרת לי בסיני כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז'), א"ר אבהו (עז) שני דברים שאלו ישראל לפני הקב"ה, ואמרו להם הנביאים, לא שאלתם כראוי, שאלו ישראל ויבא כגשם לנו כמלקוש יורד ארץ (הושע ו' ג'

הערות ותקונים.

שיעשה אותן לשפחות עובדות את אדוניהן, וכן הביא הערוך ערך כדן בשם וי"ר ואיכה רבתי, ובילקוט איכה משפחות מכודנות נ"ל שפחות, והסיום מאי מכודנות חסר שם. ומלת מכודן אשר ענינה משועבד, נשתבשה במדרשים וראוי לתקנה כמו בב"ר סוף פ"ד עשאו עבד מכורן, נ"ל מכודן בדל"ת, ובילקוט בראשית רמז כ' נאמר כראוי מכודן. ובמדרש איכה פ' הכסיל כחי עשאו עבד מכורן נ"ל מכודן, וכן יש לתקן במ"כ. וכן בכ"י פארמא מכורנות, מאי מכורנות. נ"ל בדל"ת, ובמדרש קהלת פ' ושבתי, עשאו מכודן עבד בפני עצמו, צריך לפרשו, עשאו עבד מכודן בפני עצמו, ועיין מ"ש למעלה פסקא ויהי בחצי הלילה הערה ס"ד. (ע) ר' חליפי כו', בכ"י פארמא ר' ברכיה ור' חלבו בש"ר יוסי, ובוי"ר ר' חייא וחלפא בר אידי בש"ר יוסי, ובמדרש איכה שם, ר' ברכיה וחלפי בר זביד בש"ר אסי, ובילקוט ישעיה ר' ברכיה בש"ר מיילא, ובילקוט איכה רמז אלף ל"ד ר' ברכיה בש"ר יוסי, ובערוך ערך שפח הביא ר' יוסי אומר. (עא) ושפח כתיב, מובא בערוך ערך שפח בשם הפסיקתא והכוונה שדורש המלה מלשון משפחה, כאלו כתובה בשי"ן ימנית, ובמדרש איכה מאי ושפח ושפע כדי לשמור כו', ונדחק המ"כ וכתב כדי לשמור דרש ושפח בלשון נוטריקון שמור משפחות כו', וכן מצאתי בילקוט בשם פסיקתא ושפח שמר משפחות עכ"ל, ובוי"ר כתב המ"כ ה"ג לקמן באיכה רבתי מאי ושפח ושפע והוא בחלוף אותיות אחה"ע וכו' ע"כ, אולם נראה שצ"ל במדרש איכה כמו שהוא לפנינו. (עב) סורו סורו על תגעו, במדרש איכה שם נוסף אחר זה ר' אבא אמר לשון יוני הוא סירון סירון, ובוי"ר שם ר' מאיר אומר לשון יוני הוא סירון סירון, ומובא בערוך ערך סורין בשם וי"ר ומפרש סקוב והשלך, וכ"ה ביונית σύρειν פי' סחובה. (עג) שנאצו, דורש כמו משרש נאץ, והאלף נשלמת בקמ"ץ, ובכ"י אקספארד חסר מן עד בדברי ר' חנינא, עד מלת עד בדברי ר' סימא. (עד) בעלי מצות, דורש אותו משרש נצה, והשם מצה כמו לריב ומצה (ישעיה נ"ח ד'), והדרש נאה מאד כי נצו יען באו בריב ומצה על ה', גם נעו לכן היו נעים ונדים בגולה. (עה) שכחת אותן הקרבנות, דורש מלת עולה כאלו היא בחולם, וכן בגמרא ברכות דף ל"ב ע"ב, התשכח אשה עולה, אמר הקב"ה כלום אשכח עולות אילים שהקרבת לפני במדבר. (עו) הרעות אני שוכח כו', הדרשה הוא על סיפא דקרא. גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך, וכוונת הדורש כאן כמו שדרשו בברכות ל"ב ע"ב, גם אלה תשכחנה זה מעשה העגל דכתיב אלה אלהיך, ואנכי לא אשכחך זה מעשה סיני, דכתיב ביה אנכי ה' אלהיך ע"ש ברש"י. ויש להוסיף פה בפסיקתא אחר המלות נעשה ונשמע, וכתיב בסיני אנכי ה' אלהיך". (עז) שני דברים, מובא בילקוט ישעיה רמז של"ג בשם הפסיקתא,

והמאמר

נ'), אמרו להן הנביאים לא שאלתם כראוי, מה הגשם הזה יוצאי דרכים מצירין בו, דורכי גיתות וגרנות מצירין בו, טחי גגות מצירין בו, (עח) אלא אם בקשתם לשאול, (עט) אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה (שם י"ד ו'), ועוד שאלו ישראל, שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך (שה"ש ח' ו'), ואמרו להן הנביאים, לא שאלתם כראוי, מה הלב הזה פעמים מגולה פעמים מכוסה, (פ) כך הזרוע הזה, פעמים מגולה, פעמים מכוסה, אלא אם בקשתם לשאול, והיית עטרת תפארת ביד ה' וצניף מלוכה בכף אלהיך (ישעיה ס"ב ג'), (פא) ר' סימאי בר קוסי בשם ר' יוחאי, א"ל הקב"ה, לא אתם ולא נביאים שאלתם כראוי, אלא אם בקשתם לשאול, הן על כפים חקותיך חומותיך נגדי תמיד (ישעיה מ"ט ט"ז), כשם שאי אפשר לאדם לשכוח כפות ידיו, כך גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך:

חסלת פסקא ותאמר ציון.

הערות ותקונים.

והמאמר הזה ישנו בתענית ד' ע"א בשם ר' ברכיה. (עח) אלא אם בקשתם לשאול, בכ"י פארמא נוסף הדברים האלה, בקשו דבר שאינו של נער, לא זז מסיבתן עד שאמר להם, ובכ"י אקספארד הוא כמו לפנינו. (עט) אהיה כטל לישראל וגו', בכ"י פארמא נוסף פה, מה הטל יש בו חיים ואין בו נער לכל באי עולם, אף אני כך אהיה לכם. (פ) כך הזרוע הזה כו', עד מכוסה חסר בילקוט שם, וכן בכ"י אקספארד ופארמא, ובמקומו נאמר בכ"י פארמא יכול אף ישראל כן פעמים מגולין פעמים מכוסין. (פא) ר' סימאי בר קוסי בש"ר יותאי בכ"י אקספארד, ר' סימון בר קיי בשם ר' יוחנן, ובילקוט שם ר' סימן בש"ר יוחנן, ואחר סיום המאמר הזה יש שם בילקוט עוד מאמר אחר, ד"א ואנכי לא אשכחך אשר איננו פה והוא מפסיקתא רבתי פל"א ותאמר ציון, ולפנינו בפסיקתא רבתי הלשון משובש.

פסקא י"ח.

עניה סוערה.

(א) **עניה** סוערה (ב) (ישעיה נ"ד י"א), בני איש עד מה כבודי לכלימה תאהבון ריק, (תהלים ד' ג'), בני איש, אלו דואג ואחיתופל, (ג) ולמה קורא אותן בני איש, שהן מבני בניו של אברהם יצחק ויעקב, ואין איש אלא אברהם אבינו, כד"א השב אשת האיש כי נביא הוא (בראשית כ' ז'), ואין איש אלא יצחק אבינו, כמד"א מי האיש הלזה (שם כ"ד ס"ה), ואין איש אלא יעקב אבינו, כד"א ויעקב איש תם, (שם ו' כ"ח), עד מה כבודי לכלימה, אמר דוד עד מתי אתם

הערות ותקונים.

(א) עניה סוערה, היא הפטרת פ' ראה, שבת שלישית לשבע דנחמתא. (ב) בני איש, בכ"י פארמא מתחיל זש"ה בני איש, והנה כל הפסקא הזאת מראשיתה ועד אחריתה, ישנה בפסיקתא רבתי פל"ב פסקא עניה סוערה, ואין ספק שהיה פסקא אחרת במקומה וכאשר נאבדה ברבות הימים, לקח המעתיק את הפסקא הזאת מפסיקתא דילן, והשלים בה את אבדתו, לכן איננה מתחלת בשאלה כהלכה „ילמדנו רבינו" כיתר הפסקות, ומובא מאמר הפסיקתא הזאת במדרש שו"ט מזמור ד', ובילקוט ישעיה רמז של"ט, עם איזה שנוים ובלי ציון פסיקתא. וכן מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ז פ' בני איש ג"כ בלי ציון, גם נתהפך שם הסדר, כי המאמר ד"א בני איש אלו או"ה, אשר הוא פה באמצע הוא שם בראש, ואחריו יבא הדרש הראשון אשר פה, אלו דואג ואחיתופל. (ג) ולמה קורא, עד

אתם (ד) מכלימין בכבודי, וקורין אותי בן ישי, מדוע לא בא בן ישי (ש"א כ' כ"ז), ראיתי בן לישי, (ש"א י"ו י"ח), גם לכולכם יתן בן ישי, (ש"א כ"ב ז'), (ה) לית לי שם, תאהבון ריק, למה אתם מרדפין אחר דברים של רינניות. מה אומרים הקב"ה עזבו ושכחו, (ו) אין המלכות חוזרת לו מעתה, תבקשו כזב סלה, (שם), מה אתם סוברים על שניטלה שכינתו ממני לשעה, שהיא לעולם, ודעו כי הפלה ה' חסיד לו, (שם) כבר בשרני ע"י נתן הנביא, ואמר לי גם ה' העביר חטאתך לא תמות (ש"ב י"ב י"ג):

(ז) **ד"א** בני איש, אלו אומות העולם, ולמה קורא אותן בני איש, שהן באין מבני בניו של נח, ואין איש אלא נח, (ח) כמד"א ונח איש צדיק, (בראשית ו' ט'), (ט) עד מה כבודי לכלימה, תאהבון ריק, מה אתם מרדפים אחרי דברים של ריקנית, מה אתם אומרים עזבו הקב"ה ושכחו אין השכינה חוזרת לו, אלא תבקשו כזב סלה, מה אתם סבורין על (י) שסילקתי שכינתי ממנו לשעה שהיא לעולם, ודעו כו הפלה ה' חסיד לו, כבר בשרתיו (יא) ע"י ישעיה ואמרתי לו, עניה סוערה לא נחמה:

ד"א עניה סוערה, עניה מן הצדיקים, עניה מדברי תורה, עניה ממצות וממעשים טובים, סוערה, (יב) מערערתא, אומה שערערוה או"ה, הה"ד זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קל"ז ז'), (יג) ר' אבא •

הערות ותקונים.

עד אמר דוד, כל זה חסר בפסיקתא רבתי שם, וישנו בשו"ט וילקוט תהלים שם. (ד) מכלימין בכבודי כ"ה גם בשו"ט שם, ובפסיקתא רבתי שם, מדקדקין בכבודי, ובילקוט תהלים שם עד מתי אתם מרדפים אחר כבודי להבל. (ה) לית לי שם, בתמיה האם אין לי שם שאתם קורין אותי תמיד רק אחר שם אבי. (ו) אין המלכות חוזרת, בילקוט תהלים שם סלק שכינתו ממנו, ואין המלכות חוזרת לו מעתה. (ז) ד"א בני איש. מובא בילקוט תהלים שם וישעיה ריש רמז של"ט, וחסר במדרש שו"ט שם, ונשמט מאמר גדול מן כבר בשרני ע"י נתן הנביא במאמר שלפניו, עד כבר בשרני ע"י ישעיה והשמיט באמצע. (ח) ונח איש צדיק, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא ובפסיקתא רבתי שם, וילקוט ישעיה, אבל בילקוט תהלים מביא במקומו המקרא ויחל נח איש אדמה. (ט) עד מה כבודי לכלימה, פה חסר וצ"ל כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד ופארמא, ובילקוט ישעיה שם, עד מה כבודי לכלימה זה ביהמ"ק דכתיב ביה כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, אמר הקב"ה עד מתי אתם מכלימין בכבודו של בית המקדש מרקקין בו, מטנפים בו מעבדין בו עורותיהם (בכ"י אקספארד ופארמא ועוברין בו עבירות), ומעמידין בו אלילים, וכ"ה בפסיקתא רבתי שם, אך באתה שנויים, ובמקום מדקדקים צ"ל שם מרקקין. (י) שסילקתי שכינתי ממנו, ר"ל מן בית המקדש. (יא) ע"י ישעיה כו', כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא, ובפסיקתא רבתי ובילקוט ישעיה, אבל בילקוט תהלים הלשון משובש. (יב) מערערתא, אומה שערערוה או"ה, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא, אבל בפסיקתא רבתי נשמטו המלות האלה גם חסרים המלות „ד"א" והלשון נשתנה, עניה מד"ת, סוערה מן המצות ומע"ט, עניה מן הצדיקים סוערה מעל או"ה, והגאון בעל ז"א שם סימן ה', רצה להגיה ע"י או"ה, והגהתי אך למותר כי כל הלשון משובש, וצריך להיות כאשר הוא לפנינו פה, אך ממה שכתב שם בסימן א' נראה חכמתו הגדולה כי עדיף מנביא באשר קלע אל השערה, אף אם עינו לא ראתה את הפסיקתא שלפנינו. כי הביא שם גירסת הילקוט ישעיה רמז של"ט מערערתא שער ערוה או"ה, ואחרי אשר ראה הדברים האלה, וראה את הלשון והדחק בפירושו, אמר כי יותר נכון שהיא מלה אחת שערערוה, ר"ל שמערערים ומקטריגים האומות על ישראל עכ"ל, ועתה עינינו הרואות כי האמת כהשערתו, והדרש הוא כאלו נכתב סוערה בשי"ן שמאלית, ופי' שערערוה הוא שהרסו ושברו מלשון ערער תתערער (ירמיה נ"א נ"ח). (יג) ר' אבא בר כהנא פגארו פגארו, מובא לעיל פסקא דזכור, ופי' שברו והרסו כמ"ש הערוך ערך פגר, ז"ל בפסקא דזכור ובפסקא דעניה סוערה, ערו ערו פגרו פגרו ונתן את הבית, ת"י ופגר ית ביתא עכ"ל, גם מובא המאמר הזה במדרש תהלים סוף מזמור קל"ז, ובמדרש איכה פ' זכור ה', ובתנחומא פ' תבא, פסוק

זכור

אבא בר כהנא אמר, פגארו פגארו, כמד"א חומת בבל הרחבה ערער תערער (ירמי' נ"א נ"ח), ר' לוי אמר, (יד) פנון פנון. כמד"א ותמהר ותער כדה, (בראשית כ"ד כ') על דעתיה דר' אבא בר כהנא, דאמר פגארו פגארו. עד יסודיה מטון, ולא עד היסוד בה, (טו) ועל דעתיה ד"ר לוי, דהוא אמר פנון פנון, עד יסודיה מטון עד היסוד בה,

(טז) **לא** נחמה (ישעיה שם), א"ר לוי (יז) כל מקום שנאמר אין לה. הוה לה, ותהי שרה עקרה אין לה ולד, (בראשית י"א ל'), והוה לה, (יח) הניקה בנים שרה (שם כ"א ז'), ויהי לפנינה ילדים ולחנה אין ילדים (ש"א א' ב'), והוה לה, כי פקד ד' את חנה ותהר ותלד שלשה בנים ושתי בנות (שם ב' כ"א), ציון הוא דורש אין לה, (ירמיה ל' י"ח), והוה לה, ובא לציון גואל (ישעיה נ"ט כ'). (יט) וכך רני עקרה לא ילדה, (ישעיה נ"ד א'), והוה לה בנים, ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה, (ישעיה מ"ט כ"א).

הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך (ישעיה שם שם), (כ) ר' אבא בר כהנא אמר, כהדין (כא) כחלא, כמד"א ותשך בפוך עיניה (מ"ב ט' ל'), (כב) ושלשה דברים נאמרו בפוך, מגדל את השער שבעפעפים, ופוסק דמעה, ומעביר את בת מלך

הערות ותקונים.

זכור את אשר עשה, ובילקוט תהלים רמז תתפ"ו בשם התנחומא, ובפסיקתא רבתי שם ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי ברבי, (נ"ל ור' לוי כמו שהגיה בעל ז"א) אחד אמר תברו תברו, אין ספק שהיה כתוב בתחלה פגרו פגרו, אך אחד המעתיקים שנה המלות האלה, יען אינן מובנות לכל, והביא במקומם את פירושם בלשון ארמי תברו תברו תרגם שבר תבר, וכן תראה שהולך ומפרש שם, למ"ד פגרו זה סעד לדברי שהיה כתיב בתחלה אחד אמר פגרו פגרו, ובערוך ערך פכר הביא דברי המדרש איכה שציינתי, והיתה לפניו הנוסחא פכרו, ובפסיקתא רבתי שם נפלו אחה שגיאות בזרע אפרים סימן ב', כי מ"ש בתנחומא פ' כי תשא נ"ל כי תצא, ומ"ש בערוך ערך פבר גרס פברו נ"ל, בערך פכר גרים פכרו, ומ"ש ועיין במ"ס נ"ל במ"כ, גם יפלא בעיני על אשר נעלם ממנו, שהערוך הביא את המאמר הזה, בערך פגר וגרים פגרו. (יד) פנון פנון, מובא בערוך ערך פן בשם הפסיקתא, ופי' מריק ופונה, ותער כדה, ת"י ופניאת קולתה. (טו) על דעתיה דר"ל, עיין לעיל פסקא דזכור ומה שהערותי שם בהערה נ"ז. (טז) לא נחמה א"ר לוי, בכ"י פארמא חסרות מלות א"ר לוי, וכאשר הוא לפנינו מובא בב"ר סוף פל"ח, ובמדרש איכה פ' אין לה מנחם, ובפסיקתא רבתי שם ובכ"י אקספארד. (יז) כל מקום שנאמר אין לה כו', ר"ל בכל מקום שנאמר אין לה, אינה שלילה מוחלטת לעולם, כי אם על זמן המסופר, אולם אם נאמר לא, הוא מורה על שלילה תמידית, וכאן אינו מוסב על לא נחמה, כי הדרשה היא רק על מלת אין לה, ציון היא דורש אין לה, שמביא אח"כ ובכל מקום שבא בכתוב מלת אין לה, הביא המדרש דרשת ר' לוי, כמו שתראה בב"ר פל"ח, ובאיכה רבתי פי' אין לה מנחם. ואולי חסר פה וכנ"ל לא נחמה וכתיב אין לה מנחם, ועל זה הביא דברי ר' לוי. (יח) הניקה בנים שרה, כ"ה גם בכ"י אקספארד ופארמא, אבל בב"ר ובמדרש איכה הביא תחת זה. המקרא וה' פקד את שרה. ובפסיקתא רבתי הביא ותהר ותלד שרה לאברהם בן. (יט) וכך רני עקרה, הסיום הזה חסר בכ"י אקספארד ופארמא, אולם בפסיקתא רבתי ישנו כמו לפנינו פה אבל איננו מענין הדרשה, כי הדרשה של ר' לוי איננה רק על מלת אין, לא על מלת לא, ועיין ב"ר סוף פל"ח שסיים ג"כ והביא הכתוב הזה של רני עקרה לא ילדה, אבל אין הכוונה שם להביא ראיה שנא' לא ילדה והוה לה, אלא מייתי מקרא זה שנתברכה בבנים, דכתיב כי רבים בני שוממה וגו' וע"ש ביפ"ת. (כ) ר' אבא בר כהנא אמר, המלות האלה חסרות בכ"י אקספארד ופארמא. (כא) כחלא, הוא צבע העינים, ומזה הפעל כחלת עיניך (יחזקאל כ"ג מ') והכחל הוא הפוך, עיין תוס' ב"ב ט"ז ע"ב ד"ה ככוחלא, ותכונת הפוך ראה אוצה"ש שרש פוך, ובמדרש תהלים ומזמור פ"ז מרבין בפוך, אבני כוחלא. (כב) שלשה דברים כו', עד ויסדתיך בספירים חסר בילקוט ישעיה ובפסיקתא רבתי, ושנה בבבלי שבת ק"ט ע"א, אר"י פוך מעביר בת מלך ופוסק את הדמעה, ומרבה שיער בעפעפים, תניא נמי

סלך. ויסדתיך בספירים (שם), (כג) סטפירונין, (כד) ר' יודן ור' פנחס, ר' יודן אמר, כל גיזרה וגיזרה שהיא עתידה להנתן בירושלים, תהא נאה כסטפירינון הזה, ור' פנחס אמר תאמר שהסטפירינון הזה רך הוא, (כה) מעשה באחד שירד לרומי למכור סטפירינון, א"ל הלוקח על מנת לבדוק, מה עשה נטלו והניחו על (כו) הסדן, והיה מכה עליו בפטיש, (כז) נבקע הסדן ונחלק הפטיש, והספיר לא חסר: **ושמתי** כדכוד (ישעיה שם י"ב), ר' אבא בר כהנא אמר, (כח) כדין וכדין, ר'

הערות ותקונים.

נמי הכי ר' יוסי אומר פוך מעביר בת מלך ופוסק את הדמעה ומרבה שיער בעפעפים, ע"כ. ופירש"י מעביר בת מלך, אם הזיקה לעיניו. (כג) סטפרינון מובא בערוך ערך סטפירינן בשם הפסיקתא, וכתב המוספי ספיר ת' סטפורייא עכ"ל, נ"ל סטפורייכא, והערוך שם הביא ג"כ ממדרש שו"ט על יסודתו בהררי קודש. ויסדתיך בספירים, בסטפרינן ולפנינו חסרה המלה הזאת במדרש שו"ט מזמור פ"ז. (כד) ר' יודן כו' כל גזרה, כ"ה גם בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט ישעיה, אבל מה ענין הדרשה הזאת כל גזרה וגזרה, אל ויסדתיך בספירים? לכן אין ספק בידי כי חסר פה לפני ר' יודן המלות, וכן את אמר ספיר גזרתם (איכה ד' ז'), ועל זה דורש כל גזרה וגזרה, ואינני אומר דברי נביאות אך למדתי זאת ממדרש איכה, כי ז"ל המדרש בפ' זכו נזיריה, לפי גירסת הס"א שם, ספיר גזרתם, א"ר יודן כל גזירה וגזירה שהיתה בירושלים היתה קשה [נ"ל נאה] כספיר ואם תאמר רך הוא, אר"פ מעשה באדם אחד כו', ועיין לעיל. ע"כ לשון המדרש, וכוונתו במלות „ועיין לעיל" אל מדרש שה"ש פ' ידיו גלילי זהב, כי שם מבואר ספור המעשה מאדם אחד בפרוטרוט, ואגב אעיר על טעות גדולה אשר נפלה שם במדרש שה"ש ולא העירו עליה המפרשים, כי ז"ל שם, ר' יודן ור' פנחס, ר' יודן אמר אי תימן [נ"ל תימר] שהספיר הזה רך הוא בא וראה מעשה כו', פתח ר' יודן ור' פנחס, וסיים רק בר' יודן לבד, ואיה מאמר ר' פנחס? אך בראותינו לשון מדרש איכה הנ"ל, עינינו תחזינה כי גם פה נ"ל כן, ר' יודן אמר [כל גזרה וגזרה שהיתה בירושלים היתה נאה כספיר ור' פנחס אמר] אי תימר שהספיר כו' אך אחד המעתיקים קפץ מן אמר לאמר, והשמיט בנתים. ובפסיקתא רבתי נשמט המאמר הזה והעיר שם בז"א סימן ט"ו לתקן הלשון עפ"י הילקוט, ומה שכתב שם הגאון בעל ז"א על לשון הפסיקתא רבתי. ויסדתיך בספירים. שם סנפירונו, שמלת „שם" הגהה חיצונית היא שכתב אחד המעתיקים „שם אבן טוב" לפרש מלת סנפירינון, עכ"ל, אין דעתי נוטה אליו, כי אם כדבריו מדוע לא הובא רק מלת „שם" פנימה, ולא גם המלות אבן טוב? אך אחרי ראינו כי השמיט המעתיק בפסיק' רבתי שם מאמר שלם מהפסיקתא דילן, נגלה לנו אור בהיר, שקפץ מן סנפירינן עד שהסטפרינון בדברי ר' פנחס, כדרך המעתיקים במלות הדומות ואח"כ נעשתה יון ה' ס' סתומה, ומזה יצא שתי מלות **שם סטפרינון**, וזה ברור. או מלת "שם" מוסב למעלה על הכתוב ויסדתיך בספירים והוא ציון לבד, ר"ל שזה הוא ג"כ בישעיה שם. (כה) מעשה באחד, מובא במדרש תהלים מזמור פ"ז, ובמדרש חזית פ' ידיו גלילי זהב, ובמדרש איכה פ' זכו נזיריה, ובילקוט ישעיה רמז של"ט, ובתוס' סוכה נ"ב ע"א ד"ה אם ברזל בשם מדרש אגדה, ובתוס' שבת פ"ח ע"ב ד"ה מה פטיש, בשם מדרש חזית. והגאון הרי"ב ז"ל מחק שם בתוס' מלת ,חזית' וציין בגדו מדרש איכה, ובמח"כ נעלם ממנו כי ישנו גם במדרש חזית כמו שהבאתי. (כו) הסדן, הברזל העב שעליה הנפח עושה מלאכתו. (כז) נבקע הסדן ונחלק הפטיש, בפסיקתא רבתי והיה הסדן נחלק והפטיש נפגן. (כח) כדין וכדין, מפרש הפסיקתא דפוס ברעסלויא, כתב על זה כדאיתא בב"ב ע"ה. ובילקוט ישעיה כ"ד פליגי בה תרי מלאכי ברקיעא, ותרי אמוראי בארעא, חד אמר שוהם וחד אמר ישפה, אמר הקב"ה יהיה כדין וכדין ע"כ, וכן כתב הגאון בעל ז"א שם סימן י"ז שהביא ברוה"ק רמז לזה, הנה מלבד הדוחק העצום הזה אשר העמיסו על הדורש ר' אבא בר כהנא, נעלמו מהם דברי התוס' שם במקומם על מאמר ר"ש בר נחמני פליגי תרי מלאכי כו' א"ל הקב"ה ליהוי כדין וכדין, כי ז"ל התוס' שם, ואמר הקב"ה כדין וכדין, ר"ת לא גרים ליה, ואית דגרסי ומפרשים דקאי אכתוב דלעיל, הכני [נ"ל הנה אנכי] מרבין בפוך אבניך ויסדתיך בספירים, פי' כדין וכדין היינו פוך וספיר דלעיל יהיה שמשותיך, וכן מוכח בפסיקתא
בפסיקתא

ר' לוי אמר (כט) כדכריינון, ר' יהושע בן לוי אמר, אבני כודכייא, (ל) ר' יהושע הוה מתחמיד למיחמי אילון אבני כורכייא, קם עליו אליהו ז"ל, א"ל לית מרי מחמי ליה אילן אבני כודכייא, א"ל אין, והראם לו ע"י נם, (לא) מעשה בספינה אחת שהיתה מפרשת בים הגדול, והיתה כולה גוים, והיה בה תינוק אחד יהודי, ובא עליה סער גדול בים, איתגלי אליהו על ההוא ינוקא, ואמר לו אי את איזיל לגבי ר' יהושע בן לוי, ומחמי ליה אילין אבני כודכייא, ואנא (לב) משזיב להדא אלפא בזכותך, א"ל, ר' יהושע בן לוי גדול הדור הוא, ולית הוא מהימן יתי, א"ל ענוון הוא ומהימן יתך, וכד תחמי ליה, לא תחמי קדם בר נש, אלא (לג) דבריהו למערתא דרחיקא מן לוד תלתא מילין, ותחמיה ליה יתהון תמן, מיד נעשה נם ויצא משם בשלום, אזל ההוא ינוקא, לגבי רבי יהושוע בן לוי, ואשכחיה (לד) ריתיב ריב"ל, אמון חמין ענוותנותיה דריב"ל, דאזל בתריה מהלך תלתא

הערות ותקונים.

בפסיקתא (היא הפסיקתא שלפנינו) דמפרש מאי כדכד ר' אבא [בר כהנא] אמר כדין וכדין, והתם לא איירי לא מלאכי ולא אמוראי, אלא ודאי קאי אפוך וספיר כדכתיב לעיל עכ"ל, ופלא גדול בעיני איך נעלם זאת מהם, ואתה דע לך כי במדרש תהלים מזמור פ"ז מובא מאמר הפסיקתא מעשה באדם כו' ואח"כ הביא מקרא ובאתי כדכד שמשותיך א"ר ברכיה בש"ר אבא בר כהנא פליגי בה תרי מלאכי כו', ואחרי אשר אנו רואים שהמדרש שם הולך אחר הפסיקתא אין ספק שהיה גם במדרש שו"ט מאמר ר' אבא בר כהנא כלשון הפסיקתא דילן, אך אחד המעתיקים הביא במקומו דרשת ר"ש בר נחמני אשר בש"ס בבלי, ובחפזו שכח לקרוא את שמו עליו, והניח את ר' אבא בר כהנא על מקומו בשלום, וכזה קרה גם לדרוש ר' יוחנן שם, שבחר כמו שהוא בש"ס בבלי שם והבן כי קצרתי. (כט) כדכריינן ריב"ל אמר אבני כודכייא, בכ"י אקספארד וכ"י פארמא ובילקוט ישעיה שם. ר' לוי אמר כדכדיינון, ריב"ל אמר אבני כדכודיה. ובפסיקתא רבתי חסרים דברי ר' לוי, ובערוך ערך כדכד הביא ת"ל. בפסקא דעניה סוערה ושמתי כדכד שמשותיך ר' אבא אמר כדין וכדין ר' לוי אמר כדכדיינון, ריב"ל אמר אבני כדכדייה, נפך ספיר ת"י כדכידה וספרינא עכ"ל, אולם לדעתי צ"ל בפסיקתא ברכדיינון והיא המלה היונית והרומית carchedonius καρχηδωνιος ופי' אבן טובה יקרה (קארפונקעל). וכן תרגם הירושלמי מלת נופך (שמות כ"ח י"ח) ברכדינא, ולא כמו שהביא הערוך, וכן יב"ע תרגם יהלום (שמות כ"ח י"ח) ברכודין, וכן צריך לתקן גם להלן בפסיקתא בכל המקומות אשר תבא המלה הזאת, ולדעתי גם בדברי ריב"ל, צ"ל בורכדיינא והוא רק נוסחא אחריתא בשם ריב"ל, אשר היתה רשומה בחוץ, ולכן חסרים בפסיקתא רבתי דברי ר' לוי כמ"ש בראש הערה זאת, כי נחר לו המסדר את הנוסחא השניה לבד, וגם בפסיקתא רבתי שם, צ"ל במקום כדכדנא בדל"ת כרכדנא ברי"ש, כמו שהעיר הרב החוקר גדול מהרז"ו ז"ל בספרו היקר ח"א צד כ"ד. (ל) ר' יהושע כו', בכ"י אקספארד ופארמא הנוסחא ריב"ל קם עם אליהו ז"ל אמר לית מרי מחוי כו', ובפסיקתא רבתי הנוסחא ריב"ל היה עומד עם אליהו בהר הכרמל אמר לו אין אתה מראה לי אילו אבני כדכדנא כיצד הם, א"ל הן, והראם לו ע"י נם. (לא) מעשה בספינה, בפסיקתא רבתי אך שנשארה בה כל הפסקא הזאת כאשר העירותי בהערה ב', בכל זאת לשון הספור הזה משונה מאד וז"ל מעשה בספינה אחת שפירשה בים הגדול אחזה כחשולה והיתה מטרפת בים והיה בה נער אחד עברי, נגלה עליו אליהו אמר לנער אם אתה עושה שליחותי אני ממלט לאניה הזו בזכותך, א"ל הן, א"ל לך והראה לריב"ל אילו אבני כדכד, והוא יושב במדינה הגדולה בלוד, ואל תראהם אותם שם, אלא הוליכהו למערה של לוד, ושם הראה לו אותם, הלך הנער ואמר לריב"ל בא אחרי כיון שהוליכו למערה והראם אותם לו מיד הבהיקה כל לוד מאורם, א"ר יצחק כיון שראה אותם נבהל מפניהם ונגזר [צ"ל ונגנזו] עכ"ל. (לב) משזיב, מלשון ישזבכון מן ידי (דניאל ג' ט'), ותרגם פליטה שיזבא, וכ"ה בלשון סורי. (לג) דבריהו, תוליך אותו, תרגם נהג, דבר. (לד) דיתיב ריב"ל, פה נשמטו הדברים, וכנ"ל דיתיב [במתיבתא רבא דלוד א"ל מרי מלתא אית לי למימר לך קם] ריב"ל כו', וכאמר לנכון בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט, אך בכ"י אקספארד במקום מלתא הגי' מלה דצניעא, ובכ"י פארמא בבי כנישתא תחת במתיבתא.
תלתא

(לה) תלתא יומין, ולא אמר ליה מה את בעי מנאי, כיון דמטין למערתיה, א"ל מרי אילין אינון אבני כודכייא (לו) שאמרו חכמים, (לז) וכיון דחמי יתהון, הבהיקה כל לוד מאורן, (לח) והשליכן לארץ ונגנזו:

שמשותיך (ישעיה שם), (לט) ישורייך ושעריך לאבני אקדח (שם), (מ) ר' ירמיה בש"ר שמואל ב"ר יצחק, עתיד הקב"ה לעשות (מא) שער מזרחי של בית המקדש, הוא ושני (מב) פשפשין אבן אחת של מרגליות, (מג) ר' יוחנן הוה יתיב ודריש (מד) גו כנישתא רבתא רציפורין, עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות, והוה תמן חד (מה) מינוי פרוץ, א"ל (מו) אנא חמון להדא אבן טבא, אפי' בחרא (מז) ביעתא דשפנינא

הערות ותקונים.

(לה) תלתא יומין, נ"ל תלתא מילין, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט ישעיה שם. וכמו שמבואר בפסיקתא דבריהו למערתא דרחיקא מן לוד תלתא מילין. (לו) שאמרו חכמים, המלות האלה חסירים בכ"י אקספארד ובילקוט. (לז) וכיון דחמי יתהון, בכ"י אקספארד וביד חמי יתהון. נ"ל וכד חמי יתהון, ובכ"י פארמא הנוס' כד אחמי יתהון ליה, ואח"ז כתב המעתיק שם „שלש שורות מטושטשות אשר לא נוכל לדעת מה היה כתוב בתוכם" ויש לתקן שם בכ"י כמו שהוא לפנינו פה. (לח) והשליכן לארץ ונגנזו, בפסיקתא רבתי א"ר יצחק כיון שראה אותם נבהל בפניהם ונגזר, מלות א"ר יצחק נוספו בטעות משורה שאחריה. וצריך למחקם, ותחת מלת ונגזר נ"ל ונגנזו, ולפניה צריך להוסיף והשליכן לארץ, עיין מ"ש בהערה ל"א. (לט) ישורייך נ"ל שוריך, בכ"י אקספארד בטעות שודריך, ובכ"י פארמא ג"כ בטעות שייריך, ובילקוט ישעיה שם שורותיך, וגם שם נ"ל שוריך, כמו שהוא בפסיקתא רבתי ופי' חומותיך, כי תרגום חומה שורא, וגם בעברית בעדה עלי שור (בראשית מ"ט כ"ב), וכן פי' רש"י בב"ב ע"ה ע"א, ובישעיה שם כתב רש"י בשם מדרש תהלים שפותר שמשותיך שיני החומה, והכוונה שנקראים כן יען הם יוצאים מהחומה כקרני השמש, ומהגאון בעל ז"א נעלם זה, לכן נדחק לפרש והניח בצ"ע. (מ) ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק, כ"ה בכ"י אקספארד ובכ"י פארמא בש"ר שמואל בר נחמן, ובמדרש תהלים מזמור פ"ז א"ר יהודה בש"ר שמואל, ובפסיקתא רבתי חסר שם האומר. (מא) שער מזרחי של ביהמ"ק, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט, אבל בפסיקתא רבתי שער גדול לירושלים ולביהמ"ק, ובמדרש תהלים שם שער הגדול של ירושלים שתי מזוזות, ושתי פשפשים של אבן אחת. (מב) פשפשין, פשפש הוא דלת קטנה בתוך שער גדול, ומובא בערוך ערך פשפש בשם הפסיקתא ומדרש תהלים, אבל מ"ש שם עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי ושני פשפשין אחת של אבן ואחת של מרגליות, ט"ס הוא, וצ"ל ושני פשפשין של אבן אחת של מרגליות, והפשפשין האלה כבר היו לביהמ"ק כמו שאמרו במשנה שקלים פ"ו ה"ד, ושתי פשפשין היה לו אחד מימינו ואחד משמאלו. ורש"י בישעיה שם כתב יש פותרין לשון מקדח אבנים גדולות שכל חלל הפתח קדוח בתוכו, והמזוזות והמפתן כולן בתוך האבן הם עכ"ל, ומהגאון מהרז"ו נעלם פתרון מלת פשפשין, לכן כתב שם אות כ"ד, נראה משמשותיך שהוא חלונות שהשמש נכנס דרך שם, עכ"ל. גם נעלם ממנו במ"כ שהדרוש איננו על שמשותיך רק על ושעריך. (מג) ר' יוחנן עיין סנהדרין דף ק' ע"א, ובב"ב ע"ה ע"א, ובמהרש"א בחידושי אגדות שם, ד"ה עתיד, ומה שהביא שם בשם הילקוט, הוא מהפסיקתא שלפנינו פה, גם עיין מדרש תהלים מזמור פ"ז. (מד) גו כנישתא, כ"ה בכ"י אקספארד ובכ"י פארמא בבי כנישתא רבתא דצפורין, ובילקוט בבי כנישתא בצפורי ובפסיקתא רבתי השמיט המלות האלה עד דצפורין. (מה) מינוי פרוץ, וכ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בילקוט ישעיה רמז של"ט בשם הפסיקתא. הגי' אפיקורס, ובפסיקתא רבתי חסר שורה שלימה. (מו) אנא חמון להדא אבן טבא, המלות האלה מיותרות הן, וליתא בילקוט ובכ"י אקספארד. (מז) ביעתא דשפנינא, כ"ה גם בכ"י פארמא ואקספארד ובילקוט, ובגמרא בבלי ב"ב ע"ה ע"א, לגלג עליו אותו תלמיד השתא כביעתא דזיגלא כו', פי' הרשב"ם בינת עוף קטן. ובסנהדרין ק' ע"א כביעתא בזילגלא [נ"ל דזיגלא] פירש"י זיגלתא עוף קטן ע"כ, ובמדרש תהלים מזמור פ"ז כביעתא דזוגליתא, ובערוך ערך זגלא. הביא מאמרי הש"ס דב"ב וסנהדרין. גם מאמר הפסיקתא, ופי' מין תורין הוא

דשפנינא לית אנא משכחין, והדין יתיב ואמר הכדין, עם שהוא מפרש בים הגדול, שקעה ספינתו בים, וירד לעמקי תהום, והאיר הקב"ה את עיניו, וראה מלאכי השרת (מח) מסתתין בו, (מט) מגלפין בו, (נ) מסרגין בו. א"ל למי הוא זה, א"ל זה שער מזרחי של ביהמ"ק ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות, (נא) מיד נעשה לו נס ויצא משם בשלום, בשתא חוריתא אתא ואשכח לר' יוחנן יתיב ודריש בההוא ענינא, עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשון של אבן אחת של מרגליות, א"ל סבא סבא כל מה דאת יכיל (נב) למילג לגלג למשכחא שכח, דאילולא רחמי עינוי לא הוינא מהימן, א"ל דאילולא לא חמין עיניך לא הוית מהימן, (נג) למילייא דמרתי דכתב באורייתא, תלא עינוי ומסתכל ביה, ונעשה (נד) גל של עצמות:

(נה) **מעשה** בחסיד אחד דהוה מטייל (נו) בשוניתא דימה (נז) דחיפה, והרהר בלבו ואמר תאמר שהקב"ה עתיד לעשות שער מזרחי של בית המקדש, ושני פשפישין אבן אחת של מרגליות, מיד יצאה בת קול ואמר לו אלולי שאתה חסיד גמור, כבר היתה מדת הדין פוגעת באותו האיש, כל העולם לא ברא אלא בששת ימים, דכתיב כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ (שמות ל"א י"ז) ושער מזרחי של בית המקדש אי אפשר לעשותו, הוא ושני פשפשין אבן של מרגליות, מיד בקש רחמים על נפשו ואמר לפניו רבון העולמים אעפ"י שבלבי הרהרתי, בשפתי לא פירשתי, מיד נעשה לו נס, ונבקע לפניו הים, וראה מלאכי השרת מסתתין בו, מגלפין בו, מסרגין בו, א"ל הוא שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פישפישין אבן אחת של מרגליות:

(נח) **וכל** גבולך לאבני חפץ (ישעי' שם), (נט) א"ר בנימין ב"ר לוי, עתידין תחומי ירושלים להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, והיו ישראל באין ונוטלין

הערות ותקונים.

הוא, ובערך שפנין הביא וז"ל, תרגם ותור וסיס ועגור, שפנינא וכוכיא וסנוניתא, ביעתא דשפניא בערך נגלה עכ"ל, ובפסיקתא רבתי הגי' אפי' כבינה, והשמיט מלת שפנינא. (מח) מסתתין, ענינו חציבה לעשות האבן חלק. (מט) מגלפין, הוא חקיקה בתוך האבן, תר' ופתחת (שמות כ"ח ט') ותגלוף, עיין ערוך ערך גלף, ולדעת המוספי מלה יונית היא. (נ) מסרגין, הוא עשיית הצורות למעשה שעשועים בתוך האבן כמו הסורג שבמקדש, עיין שלטי הגבורים (דף א' ע"ד) ובפסיקתא רבתי ומפליגים בה, צ"ל ומגלפים, וכן תקן בעל זרע אפרים. ולא הביא ראיה להגהתו מילקוט ישעיה שם, ומלות מסרגין בה חסרים שם, (נא) מיד נעשה לו נס כו', עד של מרגליות, חסר בילקוט שם ע"י קפיצת המעתיק ממרגליות למרגליות. (נב) למילג לגלג למשכחא שכח, צ"ל **למגלגא גלוג למשבחא שבח**, ובכ"י אקספארד למגלגל גלינ למשבחה שבח, ובכ"י פארמא ובילקוט ישעיה למילגלג גלוג למשבחא שבח. גם שם צ"ל **למיגלג**, ופי' כל מה שתוכל לספר ספר ולהלל הלל, כי גלוג פי' ספור ודבור כמ"ש הערוך ערך גלג, והביא שם גם מאמר הפסיקתא דילן אך טעות נפל בדבריו שם. כל מה דאת יכול למגלגלא גלינ, פי' למשתבחא שבח ע"כ, תחת למגלגלא צ"ל למגלגא, ומלת פי' הוספה הדיוטית היא וצריך למחקה, כי זה רק סיום לשון הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי שם הלשון משונה, א"ל דרוש ולך נאה לדרוש כו' ע"ש, כמו שהוא בש"ס ב"ב שם. (נג) למילייא דמרתי דכתב באורייתא, פי' לדברים שאמרתי, כרגיל בירושלמי בחסרון אלף, ובכ"י אקספארד למילייא דמייתא אורייתא, ר"ל לדברים המובאים בתורה. (נד) גל של עצמות, כ"ה בש"ס ב"ב שם נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות, ובשבת ל"ד ע"א, פירש"י גל מעצמות כמת שנקבר בשרו ונפל מזמן הרבה, ובסנהדרין ק' ע"א כתב רש"י גל של עצמות, שמת דאדם שמת נעשה גל של עצמות עכ"ל. (נה) מעשה בחסיד, מכאן עד בעה"ז אדם חייב לחבירו, חסר בפסיקתא רבתי. (נו) בשוניתא, וכן בלשון משנה (אהלות פי"ח מ"ו) בים ובשונית טהור, ואיזה הוא השונית כל מקום שהים עולה בזעפו, עיין בערוך. (נז) דחיפה, עיין תבואות הארץ בד ק"ה ע"ב. (נח) וכל גבולך עד מן אבנים, חסר בכ"י פארמא. (נט) א"ר בנימין, מובא בילקוט ישעיה סוף רמז של"ט בשם הפסיקתא, גם באברבנאל ישעיה נ"ד (דף פ"ג ע"ד) בשם הפסיקתא.

ונוטלין חפציהן מהן, לפי שבעולם הזה (ס) מתחמים באבנים (סא) ובחצובות, אבל לעתיד לבא מתחמין באבנים טובות ומרגליות, הה"ד וכל גבולך לאבני חפץ: א"ר לוי עתידין תחומין של ירושלים, להיות מלאים (סב) שנים עשרה מיל, על שנים עשר מיל, אבנים טובות ומרגליות, (סג) לפי שבעולם הזה אדם חייב לחבירו והוא אומר לו נלך ונדון אצל הדיין, פעמים עושה שלום ביניהם, ופעמים שאינו עושה שלום ביניהם לפיכך (סד) לית תרין אפין נפקין מרציין, אבל לעתיד לבא, אדם חייב לחבירו והוא אומר לו נלך ונדון (סה) אצל מלך המשיח שבירושלים, וכיון שהם מגיעין לתחומי ירושלים, והם מוצאין אותן מליאין אבנים טובות ומרגליות, (סו) והוא נסיב תרתין מנהון ואמר ליה יתיר מן אילין אנא חייב לך, והוא אומר לו אוף לא כדין, יהא שרי לך, יהא שביק לך, הה"ד השם גבולך שלום (תהלים קמ"ז י"ד):

וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה שם י"ג), (סז) ארבעה שלומות הן, יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח (תהלים ע"ב ז'), שלום רב לאוהבי תורתך, (שם קי"ט קס"ה, וענוים ירשו ארץ והתענגו על רוב שלום (שם ל"ד י"א), והדין כל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך:

חסלת פסקא עניה סוערה.

הערות ותקונים.

(ס) מתחמים, פי' עושים תחומים וגבולות. (סא) ובחצובות, מין צמח, כמו חצובה כו' שבו תיחם יהושע את הארץ (ב"ב נ"ו ע"א), ובילקוט שם ובצרורות. (סב) י"ב מיל על י"ב מיל, בכ"י אקספארד ובילקוט ישעיה שם י"ב מיל על י"ח מיל, ובכ"י פארמא י"ח מיל על י"ח מיל. (סג) לפי שבעוה"ז, כבר אמרתי לעיל בהערה כ"ה שנשמט בפסיקתא רבתי משם עד כה, וכאן התחיל המעתיק מאמצע המאמר הזה, לכך נאמר לאבני חפץ בעוה"ז אדם חייב כו' ע"ש. (סד) לית תרין אפין נפקין מרציין, פי' אין שנים הבאים לדין יוצאים מב"ד מרוצים זה לזה. (סה) אצל מלך המשיח שבירושלים, כ"ה בכ"י אקספארד אצל בכ"י פארמא לפני ב"ד הגדול שבירושלים. (סו) והוא נסיב תרתין מנהון, בפסיקתא רבתי בלשון משונה וכך נאמר שם נטל אבן טובה אחת ונותנים לו, ואומר לו כלום אני חייב לך יותר מדמים של זו, והוא אומר לו המלך יסלח לך ע"כ, חסרון הניכר יש שם וכך צ"ל והוא אומר לו אף לא כדין, א"ל המלך יסלח לך. (סז) ארבעה שלומות, בכ"י אקס' ארבעה רוב שלומות, ובפסיקתא רבתי התחיל בארבע וכלה בחמש, והסיום תה השם גבולך שלום, ליתא בילקוט כי מיותר הוא ואינו מן המנין, כי הביא רק הפסוקים המורים על רוב שלום, לא על שלום לבד. כגירסת הכ"י אקספארד ארבעה רוב שלומות.

פסקא י"ט.

אנכי אנכי הוא מנחמכם.

(א) **אנכי** אנכי הוא מנחמכם (ישעיה נ"א י"ב), (ב) חרפה שברה לבי ואנושה ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי (תהלים ס"ט כ"א), חרפה שחרפו אותנו עמוני ומואבי, את מוצא כיון שגרמו העונות, ונכנסו הגוים לירושלים, נכנסו

הערות ותקונים.

(א) אנכי היא הפטרת פ' שופטים, רביעית לשבע דנחמתא. (ב) חרפה, מובא בילקוט ישעיה רמז של"ו בשם הפסיקתא, והתחלת המאמר מובא ג"כ בילקוט תהלים רמז תתקס"ז פ' שמעתי חרפת, בשם הפסיקתא, ונשנה בפתיחתא באיכה רבתי סימן ט', ד"ה ה:

נכנסו עמונים ומואבים עמהם, ונכנסו לבית קדש הקדשים, (ג) ונטלו את הכרובים, ונתנום (ד) בכליבה, והיו מחזירין אותם בכל חוצות ירושלים, והיו אומרים (ה) לא היו ישראל אומרים, שאין אנו עובדין ע"ז, ראו מה הם עושין, הה"ד יען אמר מואב ושעיר הנה ככל הגוים בית יהודה וגו', (יחזקאל כ"ה ח'), (ו) ומה הוו אומרין, ווי ווי כולן כחדא, (ז) באותה שעה אמר הקב"ה, שמעתי חרפת מואב וגידופי בני עמון אשר חרפו את עמי ויגדילו על גבולם לכן חי אני נאום ה' [צבאות אלהי ישראל] כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה ממשק חרול ומכרה מלח ושממה עד עולם שארית עמו יבזום ויתר גויי ינחלום (צפניה ב' ח'). ואנושה, (תהלים שם), באת עלי מכה גברתנית (ח) ומתשת אותי, ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי, (תהלים שם), אמר הקב"ה, אנכי אנכי הוא מנחמכם:

(ט) **שמעו** כי נאנחה אני אין מנחם לי, (איכה א' כ"א), ר' יהושע (י) בש"ר לוי פתר קריא באהרן כהן גדול, את מוצא כיון שמת אהרן כ"ג, באו כנעניים ונזדווגו בישראל, הה"ד וישמע הכנעני מלך ערד וגו' (במדבר כ"א א'), מה שמועה שמע, שמע שמת אהרן (יא) התייר הגדול שלהן, שהיה תר להן את הדרך, אין מנחם לי, (איכה שם) משה היה אבל, אלעזר היה אבל, כל אויבי שמעו רעתי ששו, (איכה שם) אמרו הגיע העת לילך ולבא עליהן (יב) לכלות שונאיהן של ישראל:

(יג) **ורבנן** פתרין קריא באומות העולם, את מוצא כיון שגרמו העוונות, ונכנסו שונאים לירושלים, וגזרו שבכל מקום שיהיו ישראל בורחים, יהיו מסגירין אותם, בקשו (יד) לברוח לדרום ולא הניחו להן, כה אמר ה' על שלשה

פשעי

הערות ותקונים.

ר' יצחק פתח בושנו כו', גם מובא באברבנאל צפניה ב' (דף רע"ה ע"ב בשם הפסיקתא. (ג) ונטלו את הכרובים, אף שבמקדש שני לא היו כרובים, אבל הכוונה כרובים דצורתא המקוקים בקירות הבית עיין יומא נ"ד ע"א וברש"י שם, והכוונה שנטלו את הכרובים ונתנום בכליבה, היינו שקלפו אותם מן הכותל, וכן כתב רש"י יומא שם ע"ב, ד"ה הוציאם לשוק, ועפ"י הפסיקתא יסד בקינות לת"ב, בקינה על חרבן בית המקדש, טסו עמונים ומואבים והוציאו הכרובים, ובכליבה היו אותם מסבבים, הנה ככל הגוים בית יהודה חשובים כו'. (ד) בכליבה, מלשון ככלוב מלא עוף (ירמיה ה' כ"ז). (ה) לא היה ישראל אומרים, במדרש איכה שם הגי' ואומרים, לא הייתם אומרים שאין האומה הזאת עובדת ע"ז, ראו מה מצינו להם. (ו) ומה הוו אומרין ווי ווי כולן כחדא, בילקוט חסר זה, אולם במדרש איכה שם איתא, הא כל אפין שוין, ולדעתי ווי ווי כולן כחדא, היא העתקה מן כל אפין שוין. (ז) באותה שעה אמר הקב"ה, במדרש איכה שם בפתיחתא, הגי' באותה שעה נשבע הקב"ה שהוא מקעקע זרעתן מן העולם, שנאמר לכן חי אני נאם ה' צבאות אלהי ישראל כי מואב כסדם תהיה ובני עמון כעמרה. (ח) ומתשת, פי' חולשה ורפיון אברים, וילכו בלא כח (איכה א' ו'), תרגם בתשות כוחא. (ט) שמעו כו', מובא במדרש איכה פי' שמעו כי נאנחה, בשנוי לשון קצת ע"ש. (י) בשם ר' לוי, המלות האלה חסרים במדרש שם, ובכ"י אקספארד הגיר' ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי. (יא) התייר הגדול, בפסיקתא רבתי הגי' הה"ד וישמע הכנעני וגו' כי בא ישראל דרך האתרים מהו דרך האתרים, שמע שמת אהרן התייר הגדול כו', ובערוך ערך תייר הביא ת"ל בפסקא דאנכי ובמגלת איכה שמעו כי נאנחה אני, כי באו ישראל דרך האתרים אל תקרי האתרים אלא התרים, אמרו מת התייר הגדול שהיה מהלך לפניהם ופי' מלשון ויתורו את הארץ ומלשון מן התרים, מדברי הערוך נראה שהיה לפניו נוסחא אחרת במדרש איכה, וכן ראיתי בירושלמי יומא פ"א ה"א וסוטה סוף פ"א, כיון שהצדיקים מסתלקין השונאין באין ומתגרין בישראל, כיון שמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד וביקשו הכנענים להתגרות בישראל הה"ד וישמע הכנעני מלך ערד יושב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים, מהו דרך האתרים שמע שמת אהרן התייר הגדול שלהן, שהיה תר להן את הדרך כו', ועיין בבלי ר"ה דף ג' ע"א ותוספתא סוטה רפי"א, ובספרי בהעלותך בפ' לתור להם מנוחה. (יב) לכלות שונאיהן של ישראל, לישנא מעליא נקיט. (יג) ורבנן, נשנה במדרש איכה פ' שמעו כי נאנחה. (יד) לברוח לדרום, חלוק סדרים הנני רואה פה, וכצ"ל בקשו לברוח לדרום כו'

כה

פשעי עזה ועל ארבעה לא אשיבנה (עמוס א' ו'), בקשו לברוח למזרח ולא הניחו להן, כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק ועל ארבעה לא אשיבנה, על הגלותם גלות שלימה להסגיר לאדום (עמוס שם ג'), בקשו לברוח לצפון, ולא הניחו להן, כה אמר ה' על שלשה פשעי צור ועל ארבעה לא אשיבנו על הסגירם גלות שלימה ולא זכרו ברית אחים (עמוס שם ט'), בקשו לברוח למערב, ולא הניחו להן, משא בערב ביער בערב תלינו ארחות דודנים (ישעיה כ"א י"ג), (טו) הא ארגישתון אפכון, אמרו לפניו רבון העולמים, ולא אתה הוא שעשית לנו, משלו משל למה הדבר דומה למלך שנשא מטרוניתא, והיה מצוה ואמר לה אל תשיחי עם שכינותיך, ואל תשאילי להן, ואל תשאלי מהן, פעם אחת (טז) הקניט אותה, וטרדה מתוך פלטין שלו, והיתה מחזרת על כל בתי שכינותיה, ולא היתה אחת מהן, מקבלת אותה, וחזרה לפלטין, א"ל המלך הא (יז) ארגשת אפך, אמרה לו ארוני המלך, ולא אתה הוא שעשית לי כן, לא כך היית מצוה עלי ואומר לי, אל תשיחי עם שכינותיך, ואל תשאילי להן, ואל תשאלי מהם, אילו שאלתי מנהון, ושאילית להון, חדא מנהון, (יח) הוה מחמת יתי עביר בגו ביתיה ולא הוות מקבלת יתי גבה, כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים, ולא את הוא שעשית לנו לא כך הכתבת בתורתך ולא תתחתן בם, בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך (דברים ז' ג'), אילו נסיבינון מנהון, או נסיבנן מנן להון, חדא מנהון הוות מחמא ברא או ברתיה, קאים על תרעיה, ולא הוה מקבל יתיה, הוי כי אתה עשית:

הבאת

הערות ותקונים.

כה אמר ה' על שלשה פשעי דמשק וגו', בקשו לברוח למזרח כו' כה אמר ה' על שלשה פשעי עזה וגו', כי מלבד אשר המקרא מדמשק הוא קודם לעזה, בעמוס שם גם סיום המקרא על הגלותם וגו', המובא פה הוא במקרא דעזה, ובמדרש איכה שם נוסחא אחרת ובכ"י אקספארד הוא כמו שלפנינו ג"כ בטעות, וחסר ג"כ שם מן בקשו לברוח לצפון עד בקשו לברוח למערב שהשמיט המעתיק, ובכ"י פארמא חסר ג"כ שורה שלימה. וכצ"ל בקשו לברוח לדרום לא הניחו להם כה אמר ה' על שלשה פשעי עזה וגו', בקשו לברוח למזרח לא הניחו להם כה אמר ה' על שלשה פשעי [דמשק ועל ארבעה לא אשיבנו, בקשו לברוח לצפון ולא הניחו להם כה אמר ה' על שלשה פשעי] צור כו', והשמיט המעתיק מן פשעי עד פשעי. (טו) הא ארגישתון אפכון, חסר לפני זה כי אתה עשית (איכה א' כ"א), אמר הקב"ה לישראל הא ארגישתון אפכון כו', ובכ"י אקספארד ופארמא, אמר להם הקב"ה הא אגשתון אפיכון, ובמדרש איכה שם כי אתה עשית משלו משל כו', והמלות הא ארגישתון אפיכון באות שם באמצע המאמר אחר המשל, ושם הגי' אקשיתין וכן הוא במדרש איכה פ' אני הגבר ג"כ אקשיתון, ובערוך ערך אגשתון הביא ח"ל, במגלת איכה אגשתון אפיכון שמעו כי נאנחה אני פי' התנפתם, פ"א אקשיתון אפיכון, אגישת אפך בפסקא דאנכי אנכי הוא מנחמכם עכ"ל, ודבריו אלה משובשים בלי ספק ע"י אחד המעתיקים או המדפיסים, וכן צ"ל במגלת איכה שמעו כי נאנחה אני, ובפסקא אנכי אנכי הוא מנחמכם אגשתון אפיכון, אגישת אפך פי' התנפתם, פ"א אקשיתון אפיכון, עיניכם הרואות כי לא הוספתי ולא גרעתי בדבריו מאומה, רק הנחתי כל דבר על מכונו, ומזה נראה שיש לתקן לפנינו אגשתון כמו שהביא הערוך. וכמו שהוא בכ"י אקספארד ופארמא, ומה שהביא הערוך אגישת אפך הוא המאמר להלן משלו משל כו' א"ל המלך הא ארגשת אפך, ולפני הערוך היתה גם שם הנוס', הא אגישת אפך. (טז) הקניט אותה, צ"ל הקניטה אותו, ובמדרש שם כעס עליה. (יז) ארגשת אפך, בכ"י אקספארד ופארמא אגישת אפך, ועיין לעיל הערה ט"ו. (יח) הוה מחמת יתי עביר בגו ביתיה, פי' אחת מהן היתה רואה אותי עובר דרך ביתה ולא הכניסה אותי בסבר פנים יפות? ובמדרש שם הנוסחא אילולי הייתי משאילה להם ושואלת מהן מנא, והוה עבידתי גבה, או עבידתה גבי לא הוון מקבלין לי. ופי' המ"כ אלו הייתי משאלת להן ושואלת מהן כלים, והיתה מלאכתי נתונה בידם ומלאכתם בידי, לא היו אוהבים אותי בתמיה עכ"ל, ודבריו דחוקים מאד. ואולי יש לגרוס שם כגירסת הפסיקתא, ותחת מהן מנא צ"ל מנהון, ובמקום עבידתי ועבידתה, צ"ל עבירתי ועבירתה, ור"ל אם עברתי אצלה או היא עברה אצלי.

כרתם

הבאת יום קראת ויהיו כמוני (איכה שם), כמוני בצרה, ולא כמוני ברווחה.
אין מנחם לי (איכה שם) אמר הקב"ה אנכי אנכי הוא מנחמכם. (יט) כרחם אב על בנים וגו' (תהלים ק"ג י"ז), כאיזה אב, תני ר' חייא (כ) כרחמן שבאבות, ואיזה רחמן שבאבות, (כא) ר' עזריה בש"ר אחא, זה אבינו אברהם, את מוצא עד שלא הביא הקב"ה מבול על סרומיים אמר אברהם אבינו לפני הקב"ה (כב) רבון העולמים נשבעת שאי אתה מביא מבול לעולם, ומה טעם כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ (ישעיה נ"ד ט') מבול של מים אי אתה מביא, מבול של אש אתה מביא, (כג) מה אתה מעביר על השבועה חלילה לך מעשות כדבר הזה (בראשית י"ח כ"ח), א"ר לוי השופט כל הארץ לא יעשה משפט (שם שם כ"ו), (כה) אם משפט את מבקש אין עולם, ואם עולם את מבקש אין משפט, מה את (כו) מיצור חבלא בתרי רישין, בעי עלמא, ובעי דינא דקושטא, אין לית את מוותר (כז) ציבחר, לית עלמא יכול קאים:

(כח) ר' יהושע בר נחמן פתר קריא באבינו יעקב, והוא עבר לפניהם וגו' (בראשית ל"ג ג'), מהו והוא עבר, הוא הוה בעקרא, אמר מוטב שיפגע בי, ולא יפגע בבניי, (כט) מה עשה זיינן מבפנים והלבישן בגדים לבנים מבחוץ, והתקין עצמו לג' דברים, (ל) לתפלה ולדורין ולמלחמה, אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו (בראשית ל"ב ט'), אמר מכאן ולהלן אנן עבידין עימיה קרבא, (לא) א"ר שמואל בר נחמני דרכו של אב לרחם כרחם אב על בנים (תהלים ק"ג י"ג), ודרכה של אם לנחם, כאיש אשר אמו תנחמנו (ישעיה ס"ו י"ג), אמר הקב"ה (לב) אנא עביד דאב ודאם, כאיש אשר אמו תנחמנו, אמר הקב"ה אנכי אנכי הוא מנחמכם:
אנכי

הערות ותקונים.

(יט) כרחם אב על בנים, מובא בב"ר פע"ח ומדרש תהלים מזמור ק"ג, פי' כרחם אב, ובילקוט תהלים רמז תתנ"ט בשם הפסיקתא. (כ) כרחמן שבאבות, בכ"י אקס' בטעות תני ר' חייא בר חנון שבאבות, צ"ל תני ר' חייא כרחמן שבאבות, ומן כרחמן נעשה בר חנון. (כא) ר' עזריה בשם ר' אחא, כשנה בפסקא דנחמו במאמר המתחיל אהבת צדק וכ"ה גם בכ"י פארמא ובכ"י אקספארד נשמטו המלות ר' עזריה, ונשאר רק בשם ר' אחא, ובמדרש תהלים מזמור ק"נ הגי' ר' יהודה ב"ר סימון, ובב"ר ר' יהודה אומר, ונשנה גם בוי"ר ריש פ"י ושם הגי' ר' יודן בש"ר עזריה. (כב) רבון העולמים, מובא בב"ר פמ"ט בשם ר' אחא, והנה בכ"י כרמולי היתה מתחלת הפסיקתא. בי"ב הפטורת שהם תלת דפורענותא ושבע דנחמתא ותרתי דתיובתא, רק מפאת הנייר הקרוע והבלוי מרוב ימים ושנים, נחסר בהתחלתה פסקא דברי ירמיהו, שמעו, חזון, נחמו, ותאמר ציון, עניה סוערה עד אמצע מהפסקא הזאת דאנכי, ומכאן והלאה מתחיל בכ"י ההוא כתיבה נכונה ומיושרת וכל השנויים אשר אמצא בו אשימה לפני הקורא. (כג) מה אתה מעביר, בכ"י אקס' ופארמא וכרמולי ובמדרש ב"ר שם, מה אתה מערים. (כד) א"ר לוי, מובא בב"ר פמ"ט ובוי"ר פ"י וחסרים המלות אמר ר' לוי. אבל בב"ר פמ"ח, ר' לוי אמר יעקב, והוא עבר לפניהם, השמיט המעתיק או המדפים, כל המאמר אשר לפנינו פה עד ר' יהושע בר נחמן פתר קריא באבינו יעקב, ויש להשלימו מתוך הפסיקתא. (כה) אם משפט, כ"ה בוי"ר ובכ"י אקספארד פארמא וכרמולי, אבל בב"ר פמ"ט הגי' אם עולם אתה מבקש אין דין, ואם דין אתה מבקש לית עולם. (כו) מיצור חבלא, בכ"י כרמולי מתיר חבלא, ובב"ר ובוי"ר תפים חבלא, ופי' אתה חפץ לאחוז החבל בשני צדדיו, וזה דבר שלא יוכל להיות. (כז) ציבחר, פי' מעט. (כח) ר"י בר נחמן, כ"ה בילקוט תהלים רמז תתנ"ט בשם הפסיקתא, ובכ"י אקספארד ופארמא, בר נחמיה, ובכ"י כרמולי בן חנניה. (כט) מה עשה, זה חסר בכ"י פארמא, ומובא בילקוט וישלח רמז קל"א בשם התנחומא, ובתנחומא לפנינו ליתא, ונשנה בקה"ר פי' טובה חכמה מכלי קרב. (ל) לתפלה ולדורון ולמלחמה, אם יבא עשו, פה חסרים הדברים האלה, לתפלה הצילני נא מיד אחי מיד עשו וגו', לדורן, ותעביר המנחה על פניו וגו', למלחמה אם יבא עשו וגו', ונאמר לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי ובמדרש קה"ר שם, ומן הפסיקתא נובעים דברי רש"י בפי' לבראשית ל"ב י"ט. (לא) ארשב"נ מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט, ובילקוט ישעיה רמז של"ו בשם הפסיקתא. (לב) אנא
עביד

אנכי אנכי הוא מנחמכם, (לג) ר' אבא בר כהנא בש"ר יוחנן, למלך שקדש מטרונה וכתב לה כתובה מרובה, (לד) כך וכך אני נותן לך, כך וכך תכשיטין אני עושה לך, כך וכך (לה) תיסבראות אני נותן לך, והניחה והלך לו למדינת הים, ושהה שם שנים הרבה, והיו חברותיה מונות לה, (לו) ואומרות לה עד אימתי את יתיבא, סיב לך בעל עד דאת טליא, עד דחילך עלך, והיתה נכנסת בתוך ביתה, ונוטלת כתובתה וקורא בה ומתנחמת, לאחר ימים בא המלך ממדינת הים, א"ל בתי תמיה אני, היאך המתנת לי כל השנים הללו, א"ל ארוני המלך אילולי כתובה מרובה שכתבת לי, כבר היו חברותיי מאברות אותי ממך וכן בעולם הזה אומות העולם מונין לישראל ואומרים להם, עד מתי אתם מומתים על אלהיכם, ונותנים נפשותיכם עליו, ונהרגין עליו, כמה צער הוא מביא עליכם, כמה בוזים הוא מביא עליכם כמה יסורין הוא מביא עליכם, בואו לכם אצלינו, ועושין אנו אתכם, (לז) דוכסין ואפרכין ואיסטרטיליתין, וישראל נכנסין לבתי כנסיות ובתי מדרשות, ונוטלין ס"ת וקורין בו, ופניתי אליכם והפריתי אתכם והרביתי אתכם והקימותי את בריתי אתכם וגו' (ויקרא כ"ו ט') ומתנחמין, כשיגיע הקץ הקב"ה אומר לישראל, בני תמיה אני היאך המתנתם לי כל השנים הללו, וישראל אומרים לפני הקב"ה, רבון העולמים אילולי ס"ת שכתבת לנו, כבר היו או"ה מאברין אותנו ממך, (לז), הה"ד זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל (איכה ג' כ"א), וכן דוד אומר לולי תורתך שעשועי או אברתי בעניי (תהלים קי"ט צ"ב):

ד"א אנכי אנכי הוא מנחמכם, ר' אבין (לח) בשם ריש לקיש למלך שכעס על מטרונא וטרדה והוציאה מתוך פלטין שלו לאחר ימים בקש להחזירה, אמרה יכפול לי כתובתי, ואח"כ הוא מחזירני, כך אמר הקב"ה לישראל בני בסיני אמרתי לכם (לט) פעם אחת אנכי ה' אלהיך (שמות כ' ב'), ובירושלים אני עתיד לבוא

ולומר

הערות ותקונים.

עביד דאב ודאם, כאיש אשר אמו וגו' חסר אנא עביד דאב כרחם אב על בנים, ואנא עביד דאם כאיש אשר אמו תנחמנו, ונאמר לנכון בילקוט שם, ובכ"י אקספארד פארמא וכרמולי. (לג) ראב"כ בשם ר"י, מובא בפסיקתא רבתי פ' כ"א פסקא עשר דברים, ושם בטעות ר' אבי בש"ר יוחנן, וצ"ל ר' אבא בר כהנא, וכן נשנה במדרש איכה פ' זכר עניי ומרודי. (לד) כך וכך אני נותן לך, בכ"י אקספארד ובמדרש שם כך וכך חופות אני אעשה לך, ובפסיקתא רבתי שם, כך וכך ספינות בים אני נותן לך, כך וכך עיירות ביבשה אני נותן לך, ובמדרש שם כך וכך ארגוונות אני נותן לך. (לה) תיסבראות, מלה יונית ופי' אוצר, עיין בפסקא בחדש השלישי הערה ע"ט, ובכ"י אקספארד טיס בריית, נפרדה המלה ויש להחבירה, תיסבריות, ובכ"י כרמולי נ"כ בטעות תוסביות. (לו) ואומרות לה עד אימתי כו', בפסיקתא רבתי הלשון משובש, וכצ"ל ואומרות לה [עד אימתי את יתיבא] היבי [צ"ל סיב] ליך בעל, עד דאת עלייה [צ"ל טלייא], עד דחיליך עלך, והמפרש דפוס ברעסלויא סגר כל המלות במסגרת, וכתב המאמר המוסגר שיבושו ניכר ע"כ, ובאמת נכון הוא רק יש לתקן עפ"י הפסיקתא דילן כמו שתקנתי, גם יש לתקן שכ, והיתה נכנסת לתוך חופתה צ"ל ביתה. (לז) דוכסין ואפרכין ואיסטרטליתין, צ"ל ואפרכסין, ובאור שלש המלות האלה תמצא למעלה פסקא פרה הערה רי"א. *(לז) הה"ד זאת אשיב אל לבי וגו', במדרש איכה שם סיים ואין זאת אלא תורה שנא' זאת התורה. (לח) בשם ריש לקיש, נשנה בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשר דברים, ובילקוט ישעיה רמז של"ו הנוסחא ר' לבא בש"ר שמעון בן לוי, והוא מטעות המעתיק שמצא לפניו רשב"ל והוא ר"ת ר' שמעון בן לקיש וטעה וחשב שהוא ר"ת, ר' שמעון בן לוי. (לט) פעם אחת אנכי, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא וכרמולי ובילקוט שם ובפסיקתא רבתי שם פסקא עשר דברים אבל בפסיקתא רבתי פל"ג פסקא אנכי, הנוסחא ד"א אנכי אנכי, למה שני פעמים אנכי אנכי אלא לפי שבסיני קבלו שני פעמים אנכי, אנכי ה' אלהיך, אנכי ה' אלהיך אל קנא לפיכך הקב"ה מנחמם בשני אנכי. אנכי אנכי הוא מנחמכם ע"כ, ומזה לקח הילקוט שם בישעיה רמז של"ו, ד"א בסיני קבלו שני אנכי, אך הסיום שם עד הוא מנחמכם איננו

לא

ולומר שתי פעמים (מ) אנכי אנכי הוא מנחמכם, (מא) ר' מנחמיא בש"ר אבין, מאותה (מב) נחמה שנחמהם לפני בהר סיני, ואמרתם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד ז').

(מג) מי את ותיראי מאנוש ימות (ישעיה נ"א י"ב), לא את היא שאמרתם לי בים, מי כמוך באלים ה' (שמות ט"ו י"א), ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן (ישעיה שם), ר' ברכיה בש"ר חלבו, ר' שמואל בר נחמני בש"ר יונתן, ראויים היו ישראל כלייה בימי המן, אילולי (מד) נסמכו על דעתו של זקן, שאמרו ומה אם יעקב אבינו שהבטיחו הקב"ה ואמר לו הנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך (בראשית כ"ח ט"ו), נתיירא, אנו עאכ"ו, הוא שהנביא מקנטרן ואומר להן, ותשכח ה' עושיך נוטה שמים ויוסד ארץ (ישעיה נ"א י"ג), (מה) אנשיתון מה דאמרית לכון, אם ימדו שמים (מו) ממעל ויחקרו מוסדי ארץ מתחת גם אני אמאס בכל זרע ישראל על כל אשר עשו (לי) נאום ה' (ירמיה ל"א ל"ז), ראיתם שמים (מז) שנימדו והארץ שנתמוטטה, מנטיית שמים וארץ (מח) היה לכם ללמוד, אלא ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק (ישעיה נ"א י"ג), (מט) הוא המן ושלוותיה, כאשר כונן להשחית (שם) אימתי כונן להשחית, בחדש הראשון הוא חדש ניסן (אסתר ג' ז'), מהר צועה להפתח ולא ימות לשחת וגו' (ישעיה שם י"ד), (נ) א"ר אבהו זה אחד מששה דברים שהן סימן יפה לחולה, ואלו הן עיטוש, זיעה, קרי, שינה, חלום, הילוך מעיים בדרך ארץ, עיטוש מנין, עטישותיו תהל אור (איוב מ"א י'), זיעה מניין, בזיעת אפך תאכל לחם (בראשית ג' י"ט), קרי מניין, יראה זרע יאריך ימים (ישיה נ"ג י'), שינה מניין, ישנתי אז ינוח לי (איוב ג' י"ג), חלום מניין, ותחלימני ותחייני (ישעיה ל"ח י"ו), הילוך מעיים בדרך ארץ מניין, מהר צועה להפתח ולא ימות לשחת (ישעיה נ"א י"ד) (נא) א"ר חגי ובלבד שלא יחסר לחמו, ואנכי ה' אלהיך רוגע הים ויהמו גליו ה' צבאות שמו (ישעיה שם ט"ו), (נב) וכי מה ראה הים וברח, ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אמר, מקלו של משה ראה וברח, ור' נחמיה אמר, שם המפורש היה חקוק עליו, ה' צבאות שמו, ראה אותו וברח, (נג) ואשים דברי בפיך ובצל ידי

הערות ותקונים.

לא בפסיקתא רבתי ולא בפסיקתא דילן. (מ) אנכי אנכי הוא מנחמכם, בכ"י כרמולי נוסף פה, הה"ד וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים. (מא) ר' מנחמיא, מובא בילקוט ישעיה שם. (מב) נחמה שנחמתם, כ"ה בכ"י אקספ' וכרמולי, אבל בכ"י פארמא ובפסיקתא רבתי פסקא עשר דברים, ובילקוט ישעיה שם הגי' הנהיתה שנהמתם ודרש מנחמכם כמו מנהמכם בחילוף אותיות אחה"ע, ובילקוט שם מובא אח"ז על ותראי מאנוש ימות, נוה את מתירא כו', והוא מהפסיקתא רבתי פל"ג, אף שלא נרשם המקור בצדו. (מג) מי את ותיראי, אחר שכלה הדרשה על אנכי אנכי הוא מנחמכם דרש על סיפא דקרא מי את ותיראי, ועיין פסיקתא רבתי פסקא אנכי פל"ג, כך פתח ר' תנחומא זש"ה מי את ותיראי כו'. (מד) נסמכו, בפסיקתא רבתי שהסכימו, וע"ש ותבין כוונת המאמר אשר לפנינו. (מה) אנשיתון, האם שכחתם. (מו) ממעל וגו' מתחת, נ"ל מלמעלה וצ"ל למטה כמו שהוא במקרא, ומלת לי הסגרתי כי איננה במקרא. (מז) שנימדו, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא וכרמולי שמטו. (מח) היה לכם ללמוד, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא וכרמולי לא היה לכם, ולפיכן הוא בלשון תימה. (מט) הוא המן, בכ"י אקספארד וכרמולי נוסף לפני זה, א"ר יצחק שהיה צרות מצוקות זה אחר זה, והיה חמת המציק הוא המן. (נ) א"ר אבהו, וכן הוא בבבלי ברכות נ"ז ע"ב. (נא) א"ר חגי, בכ"י פארמא א"ר יצחק, עיין פסיקתא רבתי פ' אנכי אנכי, א"ר חגי בשם ר' חמא בר אבא כו', ועיין רש"י ישעיה נ"א י"ד, ורד"ק שם. (נב) וכי מה ראה הים, מפרש רוגע הים, ענין בקיעה עיין רד"ק שם ובת"י, ומובא בילקוט ישעיה סוף רמז של"ו, והוא מפסיקתא דילן, כי הציון פסיקתא רבתי אשר שם לפני זה, איננו מוסב על מאמר ויהמו גליו. (נג) ואשים דברי, בכ"י כרמולי יצא פה דף אחד חוץ למקומו, והניחו לו יד להלאה, בין קונטרסים זרים אשר אין כל אחוה לו עמהם, כי פה נשלם

הדף

ידי כסיתיך (ישעיה שם י"ו), (נג) תמן תנינן שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה, (נד), כל הלכתא, (נה) ר' הונא בש"ר אחא, (נו) עוברי הים פירשו אותו, נהית בחסדך עם זו גאלת (שמות ט"ו י"ג), זו גמילת חסדים, נהלת בעזך אל נוה קדשך (שם), זו תורה, וכה"א ה' עוז לעמו יתן (תהלים כ"ט י"א), ועדיין העולם מתמוטט ואימתי נסבסס, כשבאו אל נוה קדשך, (נז) תמן תנינן רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם עומד, על הדין, ועל האמת, ועל השלום, ושלשתן בפסוק אחד, אלה הדברים אשר תעשו, דברו אמת איש את רעהו, אמת (נח) ושלום ומשפט שפטו בשעריכם (זכריה ח' י"ו), ושלשתן דבר אחד. נעשה אמת, נעשה שלום, וכן נעשה משפט, נעשה אמת ושלום, ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי, (נט) ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך (ישעיה שם), זו גמילת חסדים, ללמדך שכל מי שהוא עוסק בדברי תורה ובג"ח, זוכה לחסות בצילו של הקב"ה, הה"ד מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון (תהלים ל"ו ח'), (ס) לנטוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה שם), אלו הקרבנות, ולאמר לציון (סא) עמי אתה (שם), וא"ר (סב) חנינה בר פפא, חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום שנקראו ישראל ציון, והיכן מצינו כאן, ולאמר לציון עמי אתה:

הערות ותקונים.

הדף למטה במלת ואשים, והדף שלאחריו המתחיל במלות דברי בפיך, אינני פה, כי אם אחר ג' דפים אחרים, ועי"ז ילך הקורא תועה, לכן ראוי להשיב שם את הנידד למקומו והדף כ"א המגוין שם בכ"י הוא דף י"ט. (נג) תמן תנינן, הכוונה על המשנה דאבות פ"א, ומובא בילקוט בשלח רמז רכ"א בשם הפסיקתא, וכל המאמר הזה עד סיום הפסקא ישנו בירושלמי תענית פ"ד סוף ה"ב ומגילה פ"ג ה"ו. (נד) כל הלכתא, בכ"י פארמא חסרים שתי המלות האלה, וכן כמו וכו' הנהוג בספרים, ור"ל כל הלכתא כולה כמו שמפורש שם במשנה על שלשה דברים העולם עומד, והדרשה הנדרשת על זו המשנה מקרא דואשים דברי בפיך. (נה) ר' הונא בשם ר"א, מובא בילקוט בשלח רמז רכ"א, ובילקוט ישעיה רמז של"ז בשם הפסיקתא. (נו) עוברי הים פירשו אותו, ר"ל מן עוברי הים נשמע מאמרו של שמעון הצדיק כי בחסדך זו גמילת חסדים, בעזך זו תורה, נוה קדשך זו בית המקדש דהיינו עבודה. (נז) תמן תנינן, אבות פ"א משנה י"ח, ועיין ירושלמי תענית ומגילה שם. (נח) ושלום ומשפט, נ"ל ומשפט שלום. (נט) ואשים דברי בפיך, בכ"י כרמולי ופארמא הנוסחא פה, אלו דברי תורה שנאמר ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך וגו', וראוי להוסיף את זה גם פה, כנאות לענין הדרש, ובירושלמי שם אינו מתחיל פה הדרש בשם ר' יהושע דסכנין, רק תמן תנינן שמעון הצדיק היה משירי כנה"ג הוא היה אומר על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל ג"ח, ושלשתן בפ' אחד ואשים דברי בפיך זו תורה וכו', ואולי גם פה בפסיקתא המאמר האמור לעיל ואשים דברי בפיך תמן תנינן שמעון הצדיק מקומו פה, והוא היותר נכון, וזה הכונה שם וכל הלכתא ר"ל המעתיק הראשון קצר בלשונו וציין ,כל הלכתא' ר"ל כל ההלכה תמצא בירושלמי שם, אבל המעתיק השני הביא כל המאמר כמו שהוא בירושלמי. (ס) לנטוע שמים וליסוד ארץ, אלו הקרבנות, וכתב בעל ק"ע בירושלמי שם שע"י קרבנות חוקות שמים וארץ מתקיימים עכ"ל, כוונתו לגמרא מגילה ל"א ע"ב, ותענית כ"ז ע"ב אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ. והיינו קרבנות ע"ש, ועיין מהרש"א בח"א בתענית שם. (סא) עמי אתה, אחר זה חסר, אלו ישראל, כמו שהוא בירושלמי תענית, ובכ"י כרמולי חסר מכאן עד סוף הפסקא, אך יש שם מאמר גדול מה נאוו על ההרים רגלי מבשר אשר איננו פה. (סב) אר"ח בר פפא, כ"ה בירושלמי תענית ומגילה שם, ובארחות חיים ה' תפלה אות פ"ג, ובאבודרהם סדר שחרית של חול, פי' נקדישך ונעריצך, הביאו מאמר הזה, וז"ל ישראל נקראו ציון, כדאיתא בפסיקתא אר"ח ב"פ חזרנו על כל המקרא, ולא מצאנו מקום שנקראו ישראל ציון אלא זה בלבד ולאמר לציון עמי אתה עכ"ל, ואף שהוא ג"כ בירושלמי הביאו כן בשם הפסיקתא, ומרן ב"י או"ח ריש סימן קכ"ה הביא המאמר הזה בשם ארחות חיים.

פסקא כ׳.

רני עקרה.

(א) רני עקרה לא ילדה (ישעיה נ"ד א') מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה, (תהלים קי"ג ט'), (ב) שבע עקרות הן, שרה רבקה ורחל ולאה ואשתו של מנוח וחנה וציון, (ג) ד"א מושיבי עקרת הבית, זו אמנו שרה, ותהי שרי עקרה (בראשית י"א ל'), אם הבנים שמחה, הניקה בנים שרה (בראשית כ"א ז'), ד"א מושיבי עקרת הבית, זו רבקה, ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה היא, (שם כ"ה כ"א), אם הבנים שמחה, (ד) ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו (שם שם), (ה) ד"א מושיבי עקרת הבית, זו לאה, (ו) וירא ה' כי שנואה לאה (שם כ"ט ל"א), מכאן שהיתה לאה עקרה, אם הבנים שמחה, כי ילדתי לו ששה בנים (שם ל' כ'), ד"א מושיבי עקרת הבית, זו רחל, ורחל עקרה (שם כ"ט ל"א), אם הבנים שמחה, (ז) בני רחל יוסף ובנימין (שם ל"ה כ"ד), ד"א מושיבי עקרת הבית, זו אשתו של מנוח, וירא מלאך ה' אל האשה ויאמר אליה הנה נא את עקרה ולא ילדת (שופטים י"ג ג'), אם הבנים שמחה, ותהר ותלד שלשה בנים ושתי בנות (ש"א ב' כ"א), (ט) ד"א מושיבי עקרת הבית זו ציון, רני עקרה לא ילדה, (ישעיה נ"ד א') אם הבנים שמחה, ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה (ישעיה י"ט כ"א),

רני עקרה, א"ר ראובן (י) קרינא תעקרה, (יא) א"ר מאיר רני עקרה, עקורה, אומה שעקרוה אומות העולם, הה"ד זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה, (תהלים קל"ז ז') (יב) ר' אבא בר כהנא אמר פגארו פגארו, כד"א חומת בבל הרחבה ערער תתערער (יד) שאר קיטעא דכוותא עניה

הערות ותקונים.

(א) רני, היא הפטרת פ' תצא תמישית לשבע דנחמתא. (ב) שבע, בכ"י פארמא שם, וט"ס הוא, כי שכח למנות את חנה. (ג) ד"א מושיבי, מובא בב"ר פנ"ג, ובילקוט תהלים רמז תתע"ג ד"ה מושיבי, והציון ב"ר ט"ס הוא, וצ"ל פסיקתא, כי שם בב"ר אין מזה המאמר רק ראשיתו זו שרה, ולא יותר. (ד) ויעתר לו ה', בכ"י פארמא מובא הכתיב שאחריו, ויתרוצצו הבנים, ונכון יותר לפי הדרש אם הבנים. (ה) ד"א כו' לאה, בכ"י פארמא נאמר בתחלה זו רחל, וד"א הזה מאוחר לו, והוא הנכון כמו שמנה ברא"ש רחל קודם ללאה. (ו) וירא ה' כי שנואה לאה, הדרש הוא מסיפא דקרא, ויפתח ה' את רחמה, וזה דרך המדרשים לרוב להביא הרישא אף אם הראיה מן הסיפא, אולם בכ"י פארמא הגי' יותר נכונה, שנואה לאה ויפתח, מכאן שהיתה עקרה שאין פותחין אלא שער הסגור. (ז) בני רחל יוסף ובנימין, בכ"י פארמא מובא הכתוב שלפני זה, ותהר ותלד בן (בראשית ל' כ"ג), ונוסחת שלפנינו יותר נכונה, לפי הדרש אם הבנים שמחה. (ח) אם הבנים שמחה ותהר ותלד שלשה בנים, פה חסר וכצ"ל אם הבנים שמחה, [ותלד האשה בן (שופטים י"ג כ"ד), ד"א מושיבי עקרת הבית זו חנה, ולחנה אין ילדים (ש"א א' ב'), אם הבנים שמחה] ותהר ותלד שלשה בנים וגו' וזה מקפזון המעתיק, שקפץ משמחה לשמחה, וישנו בכ"י אקספארד ובכ"י כרמולי, ובילקוט תהלים רמז תתע"ג, אך במקום ותלד האשה בן, מובא שם המקרא והרית וילדת בן, ובכ"י כרמולי תחת ותהר ותלד שלשה בנים, מובא שם המקרא ותהר חנה ותלד בן ותקרא שמו שמואל, ובכ"י פארמא חסר ד"א על חנה, ולכן מנה למעלה רק שש כמ"ש בהערה ב'. (ט) ד"א כו' זו ציון, מובא בילקוט ישעיה רמז שנ"ח בשם הפסיקתא, גם בילקוט תהלים שם. (י) קרינא תעקרה, בכ"י אקספארד ובילקוט ישעיה, הרי נא עקרה, ובכ"י פארמא וכרמולי הרנה עקרה, ולכל הנוסחאות אין פתרון. (יא) א"ר מאיר, מובא באברבנאל ישעיה נ"ד דף פ"א ע"ג. (יב) ראב"כ אמר פגארו, בכ"י פארמא נשמט כל המאמר הזה עד הדרש השני של ראב"כ. (יג) פגארו פגארו, עיין לעיל פסקא זכור הערה נ"ה, ופסקא עניה סוערה הערה י"ג. (יד) שאר קיטעה דכוותא ענייה, זה דברי המעתיק שלא רצה לכפול

עניה, ר' אבא בר כהנא אמר (טו) עיקר מסובן משל לאה היו, אלא שהיו עושין (טז) של רחל עיקר כר"א ורחל עקרה, א"ר יצחק רחל היתה עיקרה של בית, כמד"א ורחל עקרה, עיקרה. (יז) תני ר' שמעון בן יוחאי, לפי שכל הדברים תלויין ברחל, לפיכך נקראו בניה על שמה, רחל מבכה על בניה (ירמיה ל"א ט"ו), ולא סוף דבר לשמה, אלא אפי' לשם בנה, אולי יחנן ה' אלהי צבאות שארית יוסף (עמוס ה' ט"ו), ולא סוף דבר לשם בנה, אלא אפילו לשם בן בנה, הבן יקיר לי אפרים (ירמיה ל"א כ'),

לא ילדה, א"ר לוי כל מקום שנא' אין לה, היה לה, ותהי שרה עקרה אין לה ולד (בראשית י"א ל'), והיו לה, (יט) שאר קיטעא דכוותא עניה.

פצחי רנה וצהלה לא חלה (ישעיה שם שם), (כ) בעשרה לשונות נקרא שמחה, גילה שמחה שישה עליסה עליזה פצחה רנה צהלה חרוה הריעה, ואית דמפקין הריעה ומעיילין דיצה, ולפניו תדוץ דאבה (איוב מ"א י"ד), (כא) מקרטעה בהדא

הערות ותקונים.

שנית המאמר שכבר נאמר לעיל, לכן אמר השאר הוא מקוטע וחסר פה, והוא כמו בפסיקתא עניה, וכן הוא בכ"י אקספארד, וזה לעד כי כן קצר פה המעתיק הראשון, ואחריו הלכו המעתיקים שלאחריו, אבל בכ"י כרמולי לא חס המעתיק על עמלו, וכתב כל המאמר מפורש, ר"א בר כהנא אמר פגרו פגרו כמד"א חומת בבל הרחבה ערער תתערער וגו', ר"ל אמר פנון פנון, כמד"א ותמהר ותער כדה, על דעתיה דר"א ב"כ דאמר פגרו פגרו על יסודותיה מטין עד היסוד בה, על דעתיה דר' לוי דאמר פנון פנון, עד יסודותיה מטין, ולא עד היסוד בה ע"כ. ובכ"י פארמא נשמט מאמר ר"א בר כהנא הלזה ע"י טעות המעתיק שקפץ אל מאמר ר' אבא בר כהנא השני, והשמיט ע"י מלות ההתחלות הדומות. (טו) עיקר מסובן, מובא בב"ר פע"א, ובמדרש רות פ"ז פ' ויאמרו כל העם, ובעל הערוך ערך מסובן הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא לבד, וכתב שם. פי' הגדולים והחשובים. (טז) של רחל עיקר, עיין במ"כ שם. (יז) תני רשב"י, עיין במ"כ בשני המקומות במדרש. (יח) ולא סוף דבר, לשון ירושלמי הוא במקום לאו דוקא. (יט) שאר קיטעה דכוותא עניה, וכ"ה בכ"י אקספארד, ובכ"י פארמא כתב המעתיק בלשון אחר „כולה כדכתיבא באפטרתא" חסרה שם המלה „ענייה" ועיין לעיל הערה י"ד, אבל בכ"י כרמולי גם פה לא חס המעתיק על עמלו, והעתיק כל המאמר, שנאמר היניקה בנים שרה, ולחנה אין ילדים והוה לה, פקד ה' את חנה וגו', ציון היא דורש אין לה, והוה לה, שנאמר ובא לציון גואל ע"כ, ועיין מ"ש בפסקא עניה הערה י"ז. (כ) בעשרה לשונות כו', בכ"י כרמולי עליסה במקום עליזה, וט"ס הוא, כי מה ענין עליסה שני פעמים? ובכ"י אקספארד ובילקוט ישעיה שם, עשרה לשונות נקראת נבואה צ"ל שמחה. גם חסרה שם מלת שישה, והמאמר הזה נשנה במדרש חזית פ' נגילה ונשמחה, אך שם הני' עלצה והביא ראיה עלץ לבי בה', ומה שהביא שם על חדוה שנאמר ועבדו בני ישראל, חסר מלת „בחדוה", והרב מ"כ כתב שם פסוק זה בקשתי ולא מצאתי, נעלם ממנו שהוא בעזרא ו' ט"ז. ובאבות דר"נ סוף פל"ד חושב עשרה שמות של שמחה, ובמקום עליסה הני' שם, עליצה כמו במדרש חזית וכן הוא ג"כ בכ"י פארמא, גם נאמר שם תפארה תחת פצחה, ולא אדע מה ענין תפארה אל שמחה. וגם פצחה המובא בכל המקומות איננו כי אם פתיחת פה בקול רנה כמו פצחו רנה (ישעיה י"ד ז'), אבל לשמחה מה זו עושה? ובס' אוהל מועד (אות שי"ן סימן מ"ד) מונה י"א שמות נרדפים לענין שמחה והם, שמחה משוש, גיל חדוה האח צהלה עלז עלס עלץ דוץ הלל, (כמו ויעשו הלולים). (כא) מקרטעה בהדא חפנתא, כ"ה בכ"י אקספארד ובכ"י כרמולי ופארמא מקרטעא כהדא חפיתא, ובמדרש חזית שם, מקרטע כהדא חפיתא. ובילקוט שם חסרים המלות האלה. ובערוך ערך קרטע הביא וז"ל, בפסיקתא דרני עקרה, ולפניו תדוץ דאבה, מקרטעא כהדא ריפתא, פי' ענין דילוג עכ"ל, ואולי צ"ל בכולם חופתא, ופי' כאשר ירקדו בחופת חתנים, כי שורש דוץ לקוח מן דבן, ועניינו רקוד מחולות, עיין אוה"מ שרש דוץ, ומדי דברי בזה אעיר על דברי התוס' חולין ע"ה ע"א ד"ה מאי ביניייהו דג מקרטע פי' שקופץ ומדלג בחוזק כו', ומקרטע בלשון כת וחיות גדול כמ"ש הערוך מדאמר בילמדנו בפ' בהעלותך, שמח ועומד ומקרטע. לפניו .

בהדא תפצתא: (כב) כי רבים בני שוממה מבני בעולה אמר ה' (ישעיה שם), א"ר אבא בר כהנא ומדברך נאוה (שה"ש ד' ג'), (כג) אפילו נוה עשוי מדבר חייבין על מחיצתו והוא חרב, כשם שחייבין על מחיצתו והוא בנוי א"ר לוי בבנינה העמידה לי רשעים, כגון אחז מנשה אמון, בחורבנה העמידה לי צדיקים, כגון דניאל וחבורתו, מרדכי וחבורתו, עזרא וחבורתו, ר' אחא בש"ר יוחנן הרבה צדיקים העמידה בחורבנה יותר מצדיקים שהעמידה לי בבנינה:

יהי פיסת בר בארץ בראש הרים ירעש כלבנון פריו (תהלים ע"ב ט"ז), (כד) ומה היה אותו אילן שאכל ממנו אדה"ר, (כה) ר' מאיר אומר חיטין היו, (כו) ר' אלעאי אומר ענבים היו, ר' אבא דעכו אמר אתרוג היה, ר' יוסי אומר תאנים היו, וכולם מביאים טעם לדבריהם, (כז) טעמא דר' מאיר דאמר חיטין היו, בנוהג שבעולם אדם שאין בו דעת, הבריות אומרים חכים הוא דין דלא אכל פיתא דחיטין מן אמי, (כח) ר' זעירא בעא קומוי ר' שמואל בר רב יצחק, (כט) כתיב בו עץ, ואת אמרת חיטין היו, א"ל מתמרת היה ועולות כארזי לבנון, והיו משירות (ל) את זרעו לארץ. וטעמא דר' יהודה בר אילעאי, דאמר ענבים היה, ענבימו ענבי ראש אשכלות מרורות למו (דברים ל"ב ל"ב), אותן האשכלות שהביאו מרורות לעולם, (לא) טעמא דר' אבא דאמר אתרוג, טעמא דר' יוסי דאמר תאינים

הערות ותקונים.

לפניו תדון דאבה (איוב מ"ה נ"ל מ"א) מתרגמינן קדמיה מקרטע עכ"ל, ואחרי בקשת הסליחה מרוממות נפשותיהם, אומר כי עברו בחפזון על דברי הערוך ויחסו לו דבר אשר לא עלה על דעתו, כי אחר אשר הביא מאמר חז"ל דחולין דג המקרטע, הביא דברי הפסיקתא דילן, ולפניו תדון דאבה, מקרטעא כהדא ריפתא, ואח"כ מאמר (ב"ר פל"ט) ארכיליסטוס מקרטע [הוא בפל"ח ולפנינו השטן מקטרג], ואח"ז מאמר הילמדנו שמה ומקרטע, פי' ענין דילוג, ע"כ. עינינו הרואות שלא אמר כי מקרטעא הוא תרגום ולפניו תדון דאבה, כי אם העתיק לשון הפסיקתא, ובאמת תרגום המקרא הזה הוא, לקדמוי תדון דאבוא. ובענין הנוסחא אשר היתה לפני הרב בעל הערוך בב"ר ארכיליסטוס, דעתי נוטה כי נוסחא מוטעת היתה לפניו ונ"ל ארכיסטרים והיא מלה יונית ὀρχηστῆρες ופי' מרקד ומכרכר במחול משחקים, עיין מוספי ערך ארכיסטרים, ולפנינו במדרש שמואל סוף פכ"ד. בטעות ארכי ליסטוס, ומקור המאמר בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ג, ושם הנוסחא ארכסטס וכתב המפרש ארכי הוא שר, סטים לסטים, והוא שר שבלסטים, ע"כ וטעות הוא בידו, גם נשנה המאמר הזה בירושלמי סוכה פ"ה ה"ד והגי' שם ארכיסטים, ונ"ל ארכיסטרים, וגם שם שזה המפרש ע"ש. (כב) כי רבים, מובא בילקוט ישעיה שם רמז של"ח בשם הפסיקתא. (כג) אפי' נוה, בכ"י פארמא אפי' עשוי מדבר נאוה, וכוונת הפסיקתא שאפי' בזהמ"ק עתה חרב, חייבין על מחיצתו, עיין רמב"ם ה' בית הבחירה פ"ז ה"ז. (כד) ומה היה אותו אילן, נשנה בב"ר פט"ו, ובבבלי סנהדרין דף ע' סע"א, ושם מוחלפת השיטה דר' מאיר אמר גפן היה, ור"י אמר חטין היה. (כה) ר' מאיר אומר חטין היה, זה חסר בכ"י כרמולי, ואחרי אשר הולך ופורט אח"כ טעמיה דר"מ, נראה כי השמטת המעתיק היא. (כו) ר' אילעאי, נ"ל ר' יודה בר אלעאי, כמו שהוא במדרש שם ובכ"י אקספארד ופארמא וכרמולי, וכמו שפורט אח"כ טעמיה דר"י בר אלעאי, ובגמ' סנהדרין שם איתא ר' יהודה אומר כו' וסתם ר' יהודה הוא ר' יהודה בר אלעאי כדאיתא בשבת דף ל"ג ע"ב. (כז) טעמא דר' מאיר, בכ"י פארמא טעמא דר' יהודה [נ"ל דר' מאיר] דאמר חטה היתה שאין התינוק יודע לקרוא אבא ואמא עד שיטעום טעם דגן, וכ"ה בסנהדרין שם. (כח) ר' זעירא כו', כ"ה בכ"י אקספארד ובכ"י כרמולי ור' זעירא בש"ר שמואל בר יצחק אמר, ובכ"י פארמא חסר מאמר ר' זעירא, ובמדרש שם ר' שמואל בר רבי יצחק בעי קמי רבי זעירא. (כט) כתיב בו עץ ואת אמרת חטין היה א"ל מתמרת הוו ועולות כארז, עיין בהגהות בר"ב סנהדרין שם שכתב וז"ל וקרי ליה עץ על שם העתיד שחטה תתמר כדקל כ"כ בע"י עכ"ל, וההוספה הזאת בע"י שם, הוא עפ"י הפסיק' והמדרש. (ל) את זרעו לארץ, בכ"י כרמולי נוסף פה הה"ד ירעש כלבנון פריו, חה יאות לענין המאמר אשר פתח לדרוש על הכתוב הזה, וסיים במה דפתח. (לא) טעמא דר'

אבא

תאינים היו, (לב) ויתפרו עלה תאנה ויעשה להם חגורות (בראשית ג' ז'), ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי דבר למד מענייננו, (לג) למלך שהיה לו בן, והיה לו שפחות הרבה, והיה מצוה אותו ואמר לו, בני הזהר שלא תגע באחת מכל השפחות הללו, מה עשה הלך וקלקל עם אחת מהן, וכיון שהרגיש בו אביו טורדו והוציאו מתוך פלטין שלו, והיה מחזר על כל בתי אותן השפחות, ולא היתה אחת מהן מקבלת אותו, נמצאת אתה אומר, אותה שקלקל עמה, היא פתחה לו דלתיה וקבלתו, כך כיון שאכל אדם הראשון מאותו האילן, טרדו והוציאו מתוך גן עדן, והיו מחזר על כל האילנות, ולא היו מקבלין אותו, מה היו אומרים, הא גנבא דגנב דעתיה דברייה. דגנב דעתיה דמריה, הה"ד אל תבואני רגל גאוה (תהלים ל"ו י"ב), אותו הרגל שפשטה בגאוה אל תביאני, ויד רשעים אל תנידני, (שם) לא תגרנר אותי ביד, ולא תיסב מיני (לד) טרפין. נמצאת אתה אומר, אותו האילן שנתן לו פירות נתן לו עלין, הה"ד ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות, (בראשית ג' ז'), מה היא שמא דההוא תאינה, ר' לוי אמר (לה) ברת אלי, דהיא אתיאת אליתא ובכיתא לעלמא, (לו) ר' ברכיה ור' סימאי בשם ר' יהושע בן לוי, אותו אילן שאכל אדם הראשון לא גילה אותו הקב"ה, ולא עתיד הקב"ה לגלותו, אמר הקב"ה כתיב והרגת את האשה ואת הבהמה (ויקרא כ' י"ו), (לז) אם אדם חטא בהמה מה חטאה, אלא לפי שבאת לאדם תקלה על ידה, לפיכך אמר הקב"ה תסקל, ד"א שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו זו היא בהמה שניסקל איש פלוני על ידה, אמר הקב"ה (לח) אם על כבוד בניי חסתי, דין הוא שנחוס על כבודו:

דילמא

הערות ותקונים.

אבא דאמר אתרוג, פה חסר וכצ"ל, טעמא דר' אבא [דעכו] דאמר אתרוג [שיש שנ' ותאכל מן העץ, עץ שהוא נאכל כפריו, ואיזה זה אתרוג], והשמיט המעתיק מאתרוג לאתרוג, וכאשר לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי, ובמדרש שם ובכ"י פארמא הגי', הה"ד ותרא האשה כי טוב העץ וגו', אמרת צא וראה איזה אילן שעצו נאכל כפריו, ואין את מוצא אלא אתרוג. (לב) ויתפרו, עד דבר למד מענייננו, כל זה חסר במדרש שם. (לג) למלך שהיה לו בן, מובא בתוס' סנהדרין ע' ע"ב ד"ה בה. (לד) טרפין, פי' עלים תרגום עלה זית טרף זיתא, ובמדרש שם נאמר עלה במקום טרפין. (לה) ר' לוי אמר ברת אלי, בב"ר פט"ו ר' אבין אמר ברת שבע דאמטיית ז' יומי אבלא לעלמא, ר' יהושע דסכנין בשם ר"א אמר ברת אליתא דאמטיית אליתא לעלמא ע"כ, ולפני הרב בעל הערוך היה גם פה בפסיקתא מאמר ר' אבין, ובמקום ר' לוי היה לפניו ר' יהושע בשם ר' לוי (ובמדרש שם בשם ר"א), כי ז"ל בערך ברת, בב"ר פט"ו ובסוף [צ"ל ובפסקא]. רני עקרה ויתפרו עלה תאנה מה היתה אותה תאנה, ר' אבין אמר ברת שבע דאמטיאת שבעת יומיא דאבלא לעלמא, ר' יהושע בש"ר לוי אמר ברת אלי דאמטיאת אליתא ובכיתא לעלמא עכ"ל. ואחרי הגיע לידי כ"י פארמא מצאתי הגי' הנכונה. ר' לוי אמר ברת אלי דהיא אתיאת אליתא ובכיתא לעלמא, ר' אבין אמר ברת שבע דהיא אתיאת שבעה ימי אבלא לעלמא ע"כ, ולדעתי צ"ל בפסיקתא ר' לוי אמר אליתא כמו שהוא במדרש שם, והוא שם למין תאנים ביונית ἄλυσθος, כמו ר"י כד הוי אכיל אליטין (ב"ר פב"ו), ועל זה אמר דהיא אתיאת אליתא ובכיתא לעלמא, לשון נופל על לשון, כי אליא פי' הספד וקינה, תרגם נהי אליא, ויש להעיר שלפני בעלי התוס' ע"ז י"ד ע"א ד"ה בנות שוח ושבועות י"ב ב' ד"ה כבנות שוח, ובכורות ח' ע"א ד"ה בנות שוח, היתה הגי' במדרש תאנים שאכל אדה"ר איכא דקרו להו בנות שוח, לפי שגרמו שוח לאדם, ואיכא דקרו להו בנות שבע שגרמו שבע אבלות לאדם כו' ע"ש. (לו) ר' ברכיה ור' סימאי בשם ריב"ל, כ"ה בכ"י פארמא וכרמולי, אבל בכ"י אקספארד ר' ברכיה בשם ר' סימון בשם ריב"ל, ובב"ר שם ר' עזריה ור' יהודה ברבי סימון בש"ר יב"ל. (לז) אם אדם חטא כו' עד ויאמרו זו היא שנסקל פלוני על ידה, משנה סנהדרין נ"ד ע"א, ומובא המאמר הזה לעיל בפסקא דשמעו, במאמר ולא יהיה עוד לבית ישראל למזכיר עון. (לח) אם על כבוד בניי חסתי. צ"ל בניו, ור"ל אם חסתי על בניו של אדם הראשון וניתי לסקול את הבהמה שבא תקלה לאדם ע"י,

דילמא (לט) ר' אלעזר בן עזריה ור' אליעזר המודעי, הוו יתבין ועסקין בהדין קרייה, בעת ההוא יקראו לירושלים כסא ה' ונקוו אליה כל הגוים (ירמיה ג' י"ז), א"ל ר' אלעזר בן עזריא לר' אליעזר המודעי, ומחזקת היא ירושלים, א"ל עתיד הקב"ה לומר לה האריכי הרחיבי קבלי (מ) אוכלוסיך, (מא) הרחיבי מקום אהלך (ישעיה נ"ד ב'), ונקוו אליה כל הגוים (ירמיה שם), עתידה ירושלים להיות מגעת לשער דמשק, מה טעם משא דבר ה' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו (זכריה ט' א'), מה חדרך ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אמר, (מג) אין לשון חדרך אלא מלך המשיח, שהוא חד לאומות העולם, ורך לישראל, ור' נחמיה אמר, המקום נקרא חדרך, א"ר יוסי בן דורמסקית (מד) העבודה, שאני מן דמשק ויש שם מקום שנקרא חדרך, א"ל (מה) ומה את מקיים ודמשק מנוחתו (זכריה שם), מה התאינה זו צרה מלמטה ורחבה מלמעלה, כך עתידה ירושלים מתרחבת, ועולה והגליות באות ונינחות תחתיה, לקיים מה שנאמר ודמשק מנוחתו, ואין מנוחה אלא ירושלים, כמד"א זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קל"ב י"ד), א"ל ומה את מקיים ונבנתה העיר על תילה, (ירמיה ל' י"ח), א"ל שאינה עתידה לזוז ממקומה, אלא מתרחבת ועולה מכל צדדיה, והגליות באות ונינחות תחתיה, לקיים מה שנאמר כי ימין ושמאל תפרוצי (ישעיה נ"ד ג'), (מו) הוי לרוחב, לאורך מניין, ממגדל חננאל עד יקבי המלך (זכריה י"ד י'), (מז) ר' ברכיה אמר עד אוקיינוס, ר' זכאי רבה אמר (מח) עד שיחיה דיפו, ולא פליגא (מט) מאן דאמר

הערות ותקונים.

ק"ו שאחוס על כבוד עצמו, ר"ל אדם הראשון, ובמדרש שם איתא אם על כבוד תלדותיו חסתי כו'. (לט) ר' אלעזר בן עזריה, המאמר הזה עד סוף הפסקא מובא בילקוט ישעיה רמז של"ד, והציון פסיקתא אשר ברמז שלפניו מוסב גם על זה, אך הרמז של"ג הוא מפסקא ותאמר ציון והרמז הזה הוא מפסקא רני עקרה שלפנינו פה. (מ) אכלוסיך, פי' ביוני ὄχλος עם רב ומחנה, ותרגום בדוד (איוב י"ט י"ב) אוכלסא, ומורגל בדרז"ל. (מא) הרחיבי מקום אהלך, הכונה גם על סיפא דקרא, האריכי מיתריך והכתוב שהביא ונקוו אליה כל הגוים הוא לעומת קבלי אוכלוסיך. (מב) עתידה ירושלים, נשנה במדרש חזית פ' צוארך כמגדל השן, וצ"ל א"ר יוחנן עתידה ירושלים כמו שהוא במדרש שם, ובכ"י אקספארד כרמולי ופארמא. (מג) אין לשון חדרך, מובא בערוך ערך חדרך בשם הפסיק', ועיין רש"י זכריה ט' א' מה שמביא בשם הספרי, ודברי הספרי מובאים בילקוט זכריה רמז תקע"ה והוא בספרי ריש דברים ע"ש. (מד) העבודה, לשון שבועה הוא כפי חז"ל כמו (נדרים ט' ע"א ונזיר ד' ע"ב), וכאלה רבות עמש כמו אראה בנחמה (חגיגה ט"ז ע"ב ע"ש בתוס' ומכות ה' ע"ב), אקפח את בני (שבת י"ז ע"א ע"ש בתוס' ט"ז ע"ב), האלהים (ברכות כ"ז ע"ב), המעון הזה (כתובות כ"ז ע"ב), עיין ערוך ערך מעון וברשב"ם (ב"ב קס"ו ע"א), ברית (פסחים ל"ח ע"ב), אורייתא נביאי וכתובי (עירובין י"ז ע"ב), משה (ביצה ל"ח ע"ב ע"ש ברש"י ובהגהות היר"ב), היכלא (קדושין ע"א ע"א יע"ש ברש"י). (מה) ומה את מקיים ודמשק מנוחתו כו', עיין במדרש חזית גי' אחרת בזה. (מו) הוי לרוחב, בכ"י אקספארד כרמולי ופארמא, ובמדרש שה"ש שם ובילקוט ישעיה רמז של"ד, הרי לרוחב. (מז) ר' ברכיה, בכ"י כרמולי השמיט המעתיק מאמר גדול, וכן חסר בכ"י פארמא מאמר שלם, ובמדרש שה"ש חסר מאמר ר' ברכיה, והסיום יקבום שיקבם ממ"ה הקב"ה, מובא שם בטעות על מאמר ר' זכאי, לכן נדחק שם המ"כ לומר שיחי דיפי הוא ים אקינוס ע"ש. (מח) עד שיחיה דיפו, כ"ה גם בילקוט שם, אבל בכ"י אקספארד שיהיה דיפו כו', מאן דאמר עד שיהיה דיפו, ובכ"י כרמולי שוקיא דופיע, ובכ"י פארמא חסר זה כמו שהעירותי בהערה הקודמת, ובמדרש שה"ש שם שיחיה **ריפע**, ובערוך ערך רפע ציין בפסקא דרני עקרה, אבל לשון המאמר לא הביא, גם לא באר את המלה, לכן כתב בצמח דוד הגדול, בערך רפע וז"ל, בעל הערוך לא פירש אותו ואיני יודע לשונו, ואחריו נמשך בעל מעריך המערכת ואמר, רפע הערוך הביאו ולא פירשו, גם צמח דוד אמר לא ידעתי, גם אני עונה כמוהו עכ"ל, והמוספי כתב בערך ההוא, במדרש שה"ש פ' צוארך כמגדל ר' זכאי רבה אמר עד שיחי ריפע עד היקבים שיקבן מלך מלכי המלכים.

דאמר עד אוקיינוס, יקבים שיקבם מלך מלכי המלכים הקב"ה, ומאן דאמר עד שיחיה דיפו, יקבים שיקבם המלך שלמה, (נ) הוי לאורך ולרוחב, לגובה מנין, ורחבה ונסבה למעלה למעלה וגו' (יחזקאל מ"א ז'). תני, ר' אליעזר בן יעקב עתידה ירושלים להיות רמה ועולה עד שמגעת היא לכסא הכבוד ואומרת להקב"ה צר לי המקום גשה לי ואשבה (ישעיה מ"ט כ'), ר' יוסי (נא) בר נחמיא ורב דוסטי בשם ר' לוי, עדיין אי אתה יודע שבחה של ירושלים אלא ממה שנאמר, ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה (זכריה ב' ט'), מכאן אתה יודע, שבחה של ירושלים:

חסלת פסקא רני עקרה.

הערות ותקונים.

המלכים, פי' נל"ר riphaei שם הרים גבוהים מתחת טער, וי"א שנקראים כן על שם ריפת בן גומר עכ"ל. אולם עתה כאשר נגלתה הפסיקתא לעינינו דוחק המוספי יעלה בתוהו ויאבד, ונוסחא משובשת היתה לפני בעל הערוך בפסיקתא אשר נשארה במדרש שה"ש עד היום (מלבד החסר אשר שם כמ"ש בהערה שלפני זאת), וצ"ל **שיחי דיפו** כמו שהוא לפנינו ופי' היקבים של עיר יפו Joppe, כי תרגם יקבי המלך שיחי מלכא, וכתב רש"י שם כמין שיחין ומערות וכן כל יקבים שבמקרא לשון שיחין הם, בור שלפני הגת שהיין זב לתוכו, עכ"ל. ובעיר יפו היו באמת יקבי המלך שלמה ועיין ביבלישעס רעאל ווערטערבוך להחכם ווינער בד 705). **(מט)** מ"ד עד אוקינוס, למאמר הזה כוון רש"י (זכריה י"ד י'), ומדרש אגדה יקבי המלך ים אוקיינוס שמגיע ירושלים עד סוף כל העולם יקבים שהכנס מלך מלכי המלכים עכ"ל. **(נ)** הוי לאורך, בכ"י אקספארד פארמא וכרמולי, גם פה הגי' הרי לאורך, עיין הערה מ"ו. **(נא)** בר נחמיא, בכ"י אקספארד וכרמולי ופארמא, בר ירמיה ור' דוסתאי בש"ר לוי, ובילקוט ישעיה רמז של"ד, ר' יוסי ברבי ירמיה דוסטייא בש"ר לוי, ובמדרש שה"ש שם ר' יוסי ברבי ירמיה אמר. **(נב)** עדיין אי אתה יודע שבחה של ירושלים, במדרש שם מוסיף מהיכן אתה למד שבחה של ירושלים, מחומותיה שנאמר ואני אהיה לה נאום ה' חומת וגו'.

פסקא כ"א.

קומי אורי.

(א) **קומי אורי**, (ישעיה ס' ס"א), (ב) על כן באורים כבדו ה', באיי הים שם ה' אלהי ישראל (ישעיה כ"ד ט"ו), במה מכבדין אותו (ג) ר' אבא בר כהנא אמר, באילין (ד) פנסיא, (ה) ר' אבהו אמר בשני מאורות, ויעש אלהים

את

הערות ותקונים.

(א) קומי אורי, היא הפטרת פ' תבא שבית לשבע דנחמתא. **(ב)** על כן באורים, בכ"י פארמא. וז"ה ע"כ באורים, והמאמר הזה מובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ג בשם הפסיקתא. **(ג)** ר' אבא בר כהנא, בכ"י פארמא ר' ייבא בר כהנא, ובכ"י אקספארד חסר שם האומר. **(ד)** פנסיא, פי' עששית העשויה להאיר והיא מלה יונית, עיין לעיל פסקא ויהי בשלח הערה פ"ה, ומובא בהרמב"ן סוף פ' נח. וז"ל וראיתי במדרש קומי אורי, ע"כ באורים כבדו ה' במה מכבדין, ר' יונה ב"כ אמר באילין פנסיא, הן כגון העששית שמדליקין בבתי כנסיות בכל מקום כו' עכ"ל. וראיתי באבודרהם (סדר יו"כ פי' אתה הבדלת) שכתב וז"ל, מה שנהגו להדליק נרות בלילי יו"כ בבתי כנסיות ובבתי מדרשות,

יש

את שני המאורות הגדולים וגו' (בראשית א' י"ו), (ו) חמה זורחת ומברכין עליה, לבנה זורחת ומברכין עליה, (ז) ורבנן אמרי, אמר הקב"ה לישראל בניי הואיל ואורי הוא אורכם, ואורכם הוא אורי, אני ואתם נלך ונאיר לציון, קומי אורי כי בא אורך:

(ח) רב ארא פתח, אני ה' הוא שמי (ישעיה מ"ב ח'), (ט) הוא שמי שקרא לי אדם הראשון, הוא שמי שהתניתי בני ובין מלאכי השרת, וכבודי לאחר לא אתן (שם). ר' מנחמיא בש"ר אבין אילו השעירים, ותהילתי לפסילים (שם), ר' מנחמיא בש"ר אבין אילו השעירים, ותהילתי לפסילים (שם), אמר הקב"ה כבודי איני נותן לאחר, ואתם נותנים תהילתי לפסילים, (י) ולמי אני נותנו לציון קומי אורי כי בא אורך:

(יא) כי עמך מקור חיים באורך נראה אור (תהלים ל"ו ו'), ר' יוחנן (יב) ור' שמעון בן לקיש, ר' יוחנן אמר חדא, ור' שמעון בן לקיש תרתי, ר' יוחנן אמר חדא, (יג) לאחד שהיה מהלך בדרך (יד) עם דמדומי חמה, ובא אחד והדליק לו את הנר וכבה, ובא אחר והדליק לו את הנר וכבה, אמר מכאן ואילך איני ממתין אלא לאורו של בקר. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבון העולמים עשינו

הערות ותקונים.

י"ל הטעם משום דבעינין אור שבת, וי"ל טעם אחר מדאמרינן בפסיקתא קומי אורי, ע"כ באורים כבדו (את) ה' אלו הפנסין, אמר הקב"ה הדליקו לפני נרות כדי שאשמור את נשמתכם המשולה בנר שנאמר נר ה' נשמת אדם. ופי' פנסין עששיות עכ"ל, והסיום אשר הביא, אמר הקב"ה וכו', איננו בפסיקתא לפנינו, ומצאתיו בתנחומא ריש בהעלותך, ובמדרש במ"ר בהעלותך, ויש להעיר בהרא"ש. יומא פ"ח סימן ט' אחר שהביא שם שיו"כ נקרא מכובד מגמרא שבת קי"ט, לקדוש ה' מכובד זה יו"כ. כתב וז"ל נהגו להדליק ריבוי נרות בבתי כנסיות משום דכתיב באורים כבדו ה' ומתרגמינן בפנסיא יקרוך עכ"ל, [נ"ל יקרו ה'] וכן מובא בטור ה' יו"כ סימן תר"י, יחסו להתרגום דבר אשר לא עלה על דעתו, כי תרגם ע"כ באורים כבדו ה' (ישעיה כ"ט ט"ו), על כן במיתי נהורא לצדיקיא יקרון קדם ה', וכן מובא גם ברש"י שם, ודברי הרא"ש הטעו את הרב בעל אבודרהם סדר תפלת ט"ב אחר שמפרש שם מלת פנסין, סיים וכן תרגום באורים כבדו ה' בפנסיא, עכ"ל. והבאתי דבריו לעיל פסקא איכה הערה י"ז. וטעה ג"כ במח"כ ושכח שבעצמו הביא זה בשם הפסיקתא כמו שתראה דבריו בהערה ז'. (ה) ר' אבהו אמר בשני מאורות, בילקוט שם בשרי המאורות וצ"ל בשני, ובכ"י כרמולי נהפך הסדר, ראב"כ אמר באילין מאורות, ור' אבהו אמר באילין פנסייא, שנאמר ויעש אלהים. (ו) חמה זורחת, בכ"י כרמולי נוסף, הא כיצד חמה זורחת מברכין עליה, לבנה זורחת מברכין עליה ה"ה דתנינן [ברכות נ"ט ע"ב] הרואה חמה בתקופתה, לבנה בתקופתה ככנים במסלותם מזלות כסדרן אומר ברוך מעשה בראשית, ורבנן אמרי כו'. (ז) ורבנן אמרי, שתי המלות האלה חסרות בילקוט שם, גם חסרים המלות, ואורי הוא אורכם. (ח) ר' אחא, נשנה לעיל בפסקא פרה, גם בפסקא ויהי בחצי הלילה, ובמדרש ב"ר פי"ז במ"ר פי"ט קה"ר פ' כל זו נסיתי, ומובא בילקוט ישעיה רמז שט"ו בשם התנחומא, ועיין בהערותי פסקא פרה הערה ס"ט. (ט) הוא שמי שקרא לי אדם הראשון, המלות האלה חסרות בכ"י אקספארד. (י) ולמי אני נותנה לציון קומי אורי, הכונה על סיפא דקרא וכבוד ה' עליך זרח. (יא) כי עמך מקור חיים, עיין מדרש תהלים מזמור ל"ו בפ' כי עמך מקור חיים. וילקוט תהלים רמז תשכ"ז פ' באורך נראה אור, ודע כי בכ"י פארמא חסר מכאן עד סוף הפסקא הזאת, ובמקום זה יש שם מאמר אחד גדול, וראשיתו מה נאוו על ההרים רגלי מבשר זש"ה ברוח הקודש. (יב) ורשב"ל. בכ"י כרמולי ורשב"ג נ"ל ורשב"ל. (יג) לאחד שהיה מהלך, מובא בילקוט ישעיה רמז שנ"ט בשם הפסיקתא. (יד) עם דמדומי חמה, וכן בגמרא מצוה להתפלל עם דמדומי חמה (ברכות כ"ט ע"ב) ע"ש ברש"י, אולם דעת אחרת להרד"ק בשרש דמם שכתב ח"ל, שמש בגבעון דום, וידום השמש, פי' ויעמוד השמש, וי"מ ענין זה מלשון רבותינו עם דמדומי חמה עכ"ל, ולפי זה ענינה זמן

שתעמוד

עשינו לך מנורה בימי משה, וכבתה, (טו) עשר מנורות בימי שלמה וכבו, מכאן ואילך אין אנו ממתינים אלא לאורך באורך נראה אור, (טז) ור' שמעון בן לקיש אמר תרתי, למלך שהיה לו בן, והזמין לו אורחים, אמר המלך לבנו בני רצונך לסעוד עם האורחים, א"ל לאו, ועם מי אתה רוצה לסעוד, א"ל עמך, כך אמר הקב"ה לישראל בני רצונכם לסעוד עם אומות העולם, אמרו לפניו רבון העולמים אל תט לבי לדבר רע להתעולל עלילות ברשע את אישים פועלי און וגו' (תהלים קמ"א ד'), (יז) א"ל מפני שהן עוללות אין אתם מבקשים לסעוד עמהם, אמרו לפניו רבון העולמים ובל אלחם במנעמיהם (שם שם), אין אנו חפצים (יח) במנות הנעימות והיפות שלהן, ובמה אנו חפצין במנות הנעימות והיפות שלך, (יט) ור' שמעון בן לקיש אמר תרתי, למלך שהיה לו בת אחת, ובא אחד ותבע בה, ולא היה הגון לה, וכיון שבא אחר שהיה הגון לה ותבע בה, אמר קומי הנהרי דאתיא נהוריך, כך אמר הקב"ה לישראל בני הואיל ואורי הוא אורכם, ואורכם הוא אורי, אני ואתם נלך ונאיר לציון, קומי אורי כי בא אורך, (כ) ר' פנחס בש"ר ראובן אמר, עתיד הקב"ה להביא (כא) סיני ותבור וכרמל, ולבנות בית המקדש על גבי ראשידם, ומה טעם והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (ישעיה ב' ב'), א"ל ר' חנניה (כב) דייך עד כאן, אלא בית המקדש אומרת שירה, וההרים עונין אחריה, ומה טעם ונשא מגבעות (שם שם), ואין לשון ונשא אלא לשון שירה, ומה טעם (כג) ובניהו שר הלוים במשא (כד) יסור במשא כי מבין הוא (דה"א ט"ו כ"ב):

(כה) ר' אושעיא בשם ר' אפס, עתידה ירושלים לעשות (כו) קסילפנס לאומות העולם

הערות ותקונים.

שתעמוד השמש מלהאיר לארץ. (טו) עשר. מנורות, ובילקוט חסרות שתי המלות האלה, ובכ"י אקספארד עשו בימי שלמה נ"ל עשר בימי שלמה, והמספר הזה במקרא מקורו, ואת המנורות חמש מימין וחמש משמאל (מ"א ז' מ"ט) וכן ויעש את מנורת הזהב עשר כמשפטם ויתן בהיכל חמש מימין וחמש משמאל (דה"ב ד' ז'). (טז) ורשב"ל אמר, מכאן עד א"ר אחא במשלו ישראל חסר בילקוט שם, ועיין במדרש תהלים מזמור ל"ו בפ' כי עמך מקור חיים, ארשב"ל אמר הקב"ה לישראל מבקשים אתם לשבות עם אוה"ע כו', ועיין בילקוט תהלים רמז תתכ"ז. (יז) א"ל מפני שהן עוללות, במדרש תהלים שם מזמור ל"ו, למה שהן עוללות שנאמר התעולל עלילות ברשע, ודורש עלילות לשון עוללות. (יח) במנות הנעימות, דרש מנעמיהם נוטריקון. (יט) ורשב"ל אמר תרתי, נ"ל ורשב"ל אמר אורי, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובכ"י כרמולי הנוסחא ועוד אמר רשב"ל. (כ) ר' פנחס בש"ר ראובן, בכ"י כרמולי בש"ר אבין ומובא בשם הפסיקתא בילקוט ישעיה רמז רנ"ו, וילקוט מיכה רמז תקנ"א, ובמדרש שו"ט ובמזמור ל"ו ומזמור פ"ז. (כא) סיני ותבור וכרמל, בכ"י כרמולי נאמר ג"כ וחרמון, ובמדרש תהלים שם, א"ר פנחס בש"ר ראובן עתיד הקב"ה להביא כתבור ולכרמל וליתן ירושלים בראשם שנאמר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, ולמאמר הפסיקתא כוון האברבנאל בישעיה ב' (דף ה' ע"א), ואחרים פירשו בראש ההרים הנכבדים והקדושים כהר סיני והר הכרמל חולתם ומפסיקתא הוא עכ"ל. (כב) דייך עד כאן, ר"ל וכי די לך בזה, אלא שגם זה יהיה לבית המקדש אומרת שירה, ובמדרש שו"ט שם הגי' ולא עוד אלא שעתיד להיות מזמר כו'. (כג) ובניהו, נ"ל ובנניהו. (כד) יסור במשא, כן הוספתי, ובכ"י כרמולי הביא ישיר במשא. (כה) ר' אושעיא, מובא בילקוט ישעיה רמז שכ"ט בשם הפסיקתא, ובמדרש שו"ט מזמור ל"ו פ' כי עמך מקור חיים, א"ר אושעיה בש"ר פנחס, נ"ל בש"ר אפס. (כו) קסילפנס, בכ"י אקספארד **כסיל פנים**, ובכ"י כרמולי **בסות פנים**, וטעות המעתיקים הוא, באשר חשבו לתקן המלה אשר לא הבינו, וקלקלו בתקונם, ובילקוט שם פנס, והמחצה הראשונה מהמלה, נשמטה ואיננה, ובמדרש תהלים מזמור ל"ו פ' כי עמך מקור חיים, א"ר אושעיא בש"ר פנחס [נ"ל ר' אפס] עתידה ירושלים להעשות מטרפולין לכל הגוים לע"ל, שנאמר והלכו גוים לאורך, ברור שהיתה הנוסחא קסילפנס, רק המעתיקים עשו עם המלה כרצונם, וכאשר הוא לפנינו פה בפסיקתא מובא גם בערוך ערך קסלפנס בשם פסקא דקומי אורי וכן

כמה

העולם, והן מהלכין לאורה, ומה טעם והלכו גוים לאורך (ישעיה ס' ג'), (כז) א"ר אחא נמשלו ישראל כזית, זית רענן יפה פרי תואר (ירמיה י"א י"ו), ונמשל הקב"ה בנר, (כח) נר אלהים נשמת אדם (משלי כ' כ"ז), מה דרכו של שמן להנתן בנר, והן מאירים שניהם כאחת, כך אמר הקב"ה לישראל בני, הואיל ואורי הוא אורכם, ואורכם הוא אורי, אני ואתם נלך ונאיר לציון, קומי אורי כי בא אורך:

(כט) תני ר' חייא מתחלת ברייתו של עולם צפה הקב"ה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א' א'), הרי בנוי, והארץ היתה תהו ובהו (שם ב'), (לא) הרי חרב, ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור (שם שם ג'), (לב) הרי בנוי ומשוכלל לעתיד לבא, (לג) א"ר שמואל בר נחמן לפי שבעולם הזה מהלכין לאור החמה ביום, ולאור הלבנה בלילה, אבל לעתיד לבא, אינון עתידין להלוך לא לאור החמה ביום, ולא לאור הלבנה בלילה, ומה טעם לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך (ישעיה ס' י"ט), ולאור מי מהלכין, לאורו של הקב"ה, הה"ד כי ה' יהיה לך לאור עולם ושלמו ימי אבלך (שם שם כ'), (לד) (ס"א והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך לתפארתך (שם שם י"ט)), א"ר חנינא חלונות היו בבית המקדש ומהן היתה אורה יוצאה לעולם. ומה טעם ויעש לבית חלוני שקופים אטומים (מ"א ו' ד'), שקופות היו ואטומים היו, (לה) מקטינות מבפנים, ומרחיבות מבחוץ, כדי להוציא אורה לעולם, א"ר

הערות ותקונים.

כמה קסלופנוס יש להם (קה"ר פ' מה שהיה), ופי' המלה גדול שבפנסים, והמוסיף אחרים, ולא הערה את מקורה, והמעריך כתב לשון יוני הוא קסילו ξυλα, פי' עץ, פנס φανός עששית, ומנהג העולם הרוצה לעשות פנס גדול מביא עצים דקים ומדבק עליהם ניירות ומאיר לרבים עכ"ל, ונכונה מאד בעיני הערת חכם אחד בהכרמל (שנה ראשונה קונטרס י"ב נד נ"ו) שצ"ל קלספנס (הלמ"ד לפני הסמ"ך), כי השם קאלאס מורה בל"י [κολοσσός] עמוד גדול ורם כענק (ריעזענזיילע), ויהיה פתרון הרכבתו, פנס ועששית התקועה על עמוד גבוה ורם כענק שהולכין לאורה עוברי דרך, והמליצו בזה בעלי הפסיקתא על מליצת הנביא והלכו גוים לאורך שעתידה ירושלים להיות קלספנס עששית מאירה העומדת על נס גבוה ורם להאיר לכל האומות, ועל אודות אשר העיר הרב החכם בהכרמל שם, על מקות פנסים, הנאמר במדרש קהלת, עיין מה שהעירותי בהכרמל קונטרס חמשים נד ת"ד. (כז) א"ר אחא, בילקוט שם מקום המאמר הזה לפני מאמר ר' אושעיא. (כח) נר אלהים, בקרא נאמר נר ה', עיין פסחים דף ז' ע"ב שמובא ג"כ נוסחת הכתוב נר אלהים, והגאון הרי"ב הגיה והציג ה' במקום אלהים. (כט) תני ר' חייא, נשנה במדרש ב"ר סוף פ"ב, ושם הגי' א"ר חייא רבה. (ל) הרי בנוי, במדרש ב"ר סיים המד"א לנטוע שמים וליסוד ארץ וגו' (ישעיה נ"א ט"ז). (לא) הרי חרב, במדרש שם סיים, המד"א ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו (ירמיה ד' כ"ג). (לב) הרי בנוי ומשוכלל לע"ל, במדרש שם סיים, המד"א קומי אורי כי בא אורך וכתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וגו' (ישעיה ס' ב'). (לג) ארשב"נ, מובא במדרש שו"ט מזמור ל"ו פ' כי עמך מקור חיים. (לד) ס"א והיה לך וגו', הוא הוספת המעתיק, וכנוסחת ס"א כ"ה בכ"י אקספארד, והוא סיפא דקרא דלא יהיה לך עוד השמש לאור יומם, והיא הנוסחא הנכונה וכ"ה במדרש שו"ט מזמור ל"ו. (לה) מקטינות מפנים, ומרחיבות מבחוץ, וכן נשנה בתנחומא ריש בהעלותך, כשאדם בונה בית עושה לו חלונות צרות מבחוץ וכו', ושלמה בנה ביהמ"ק ולא עשה כן אלא עשה חלונות צרות מבפנים, ורחבות מבחוץ כדי שיהא האור יוצא מבפנים מב"ה, ומאיר לחוץ, שכן הוא אומר ויעש לבית חלוני שקופים אטומים כו', ויש להעיר שבגמרא מנחות דף פ"ו ע"ב, נוסחא מוטעת ע"י שגיאה שנפלה בדברי רש"י שם, כי ז"ל הגמרא. ויעש לבית חלוני שקופים אטומים, תנא שקופין [מבפנים] ואטומים [מבחוץ], ופירש"י שקופים מבפנים, שהמשקוף של חלונות היינו צר שבחלון היה מבפנים, והרוחב שבחלון מוחזר כלפי חוץ, להוציא אורה לעולם עכ"ל. אולם באמת דברי רש"י מסורסים הם בטעות אחד המעתיקים, וכצ"ל שהמשקוף של חלונות היינו הרוחב שבחלון מוחזר כלפי

א"ר לוי בנוהג שבעולם אדם בונה לו טרקלין, ועושה לו חלונותיו מקטינות מבחוץ, ומרחיבות מבפנים, כדי להכנים אורה לתוכה, אבל חלונות בית המקדש, לא היו כן, אלא מקטינות מבפנים, ומרחיבות מבחוץ, כדי להוציא אורה לעולם, ר' ברכיה בש"ר בצלה, כתיב (לו) וחלונות לו ולאלמיו סביב סביב כהחלונות האלה (יחזקאל מ' כ"ה), (לז) כחלונות אין כתיב כאן, אלא כהחלונות חלונות כהות הוו, אטומות הוו, מקיטנות מבפנים, ומרחיבות מבחוץ, כדי להוציא אורה לעולם, (לח) ר' שמעון בן יהוצדק שלח ושאל את ר' שמואל בר נחמני, לפי ששמעתי עליך שאתה בעל הגדה, מהיכן היתה אורה יוצאה לעולם, א"ל נתעטף הקב"ה (לט) באצטלית לבנה, והיה כל העולם כלו מבהק מזיו הדרו (מ) אמרה ליה בלחישה, א"ל מקרא מלא הוא עוטה אור כשלמה נוטה שמים כיריעה (תהלים ק"ד ב'), ואת אמרת לי בלחישה, א"ל כשם ששמעתיה בלחישה, כך אמרתיה לך בלחישה, (מא) ואילולי שדרשה ר' יצחק ברבים לא אפשר למימר, (מב) קומיכן מה הוינן אמרינן, (מג) ר' ברכיה אמר ממקום בית המקדש היתה אורה יוצאה לעולם, ומה טעם והנה (מד) כבוד ה' אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים, והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מ"ג ב'), ואין כבודו אלא בית המקדש, דכתיב כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשינו (ירמיה י"ז י"ב), כי הנה החשך יכסה ארץ וגו' (ישעיה ס' ב'), ר' אבא בר כהנא אמר חשך ואפלה שימשו במצרים שלשת ימים, (מה) שאר פתחא כמה דכתיבא ויהי בחצי הלילה:

חסלת פסקא קומי אורי.

הערות ותקונים.

חוץ, והנר שבאולם היה מבפנים כמו שהוא לפנינו בפסיקתא פה, גם בתנחומא בהעלותך שהבאתי, והטעות הזאת ברש"י הולידה טעות גדולה מזו להמגיה בש"ס שהגיה במסכת המלת מבפנים ומבחוץ, ובאמת צ"ל להיפך שקופים מבחוץ, ואטומים מבפנים, ועדים נאמנים לדברי, שהיתה כן הגי' הנכונה לפני רש"י ז"ל, הם דבריו בעצמו בפי' למ"א ו' ד' שכתב וז"ל שקופים אטומים, רבותינו פירשו שקופים לשון ראיה ופתיחה והשקפה, פתוחים מבחוץ ואטומים מבפנים, קצרים [צ"ל צרים] מבפנים, שלא כדרך שאר חלונות אחרות העשויות למאור להראות שאינו צריך לאורה עכ"ל, גם לפני הרד"ק היתה הגי' כן כי כתב בפי' שם, ובדברי חז"ל שקופים מבחוץ ואטומים מבפנים, לא לאורה אני צריך כלומר רחבים היו מבחוץ וצרים מבפנים [שלא כ'] מנהג העולם, עכ"ל. ובת"י פתיחן מלגיו וסתימן מלברא, וט"ס הוא וצ"ל להיפך פתיחן מלברא וסתימן מלגיו, והמאמר הזה נשנה גם במדרש במדבר רבה ריש פט"ו. (לו) וחלונות, צ"ל וחלונים. (לז) כחלונות אין כתיב, דורש הה"א היתרה כאלו נכתב כהה חלונות, וכן הביא רש"י ביחזקאל מ' כ"ה את הדרוש הזה בשם ר' תנחומא, והוא בתנחומא ריש בהעלותך, ונשנה במדרש במ"ר פט"ו והמ"כ נדחק שם בפירושו, ונעלם ממנו כי כוונת הדורש הוא כאשר באתי, והמאמר הזה מובא בערוך ערך כהחלונות בשם הפסיקתא דקומי אורי, ובמדרש במ"ר שם מובא בטעות מקרא דיחזקאל מ' ט"ז, וצריך להגיה ולהביא המקרא כמו שהוא לפנינו בפסיקתא. (לח) ר' שמעון בן יהוצדק כו', נשנה במדרש ב"ר פ"ג, והתחלת המאמר פ"כ ובוי"ר פל"א ושו"ט מזמור ק"ד ע"ש. (לט) באיצטלית, הוא מין בגד מלשון רומי stola ומורגל בדרז"ל, גם בסמ"ך אסטלא. (מ) אמרה ליה בלחישה, עיין יפ"ת שמפרש מדוע אמר בלחישה, אבל מצאתי לשון זה גם בירושלמי ביצה פ"א ה"א, שמעת מאביך כו'. אמרה לו בלחישה א"ל למה אתה אומרה לי בלחישה, א"ל כשם ששמעתיה בלחישה כך אני אומרה לך בלחישה, ופי' הרב בעל ק"ע, בלחישה כלומר לו לבדו שלא ברבים. (מא) ואילולי שדרשה ר' יצחק, צ"ל א"ר ברכיה אלולי שדרשה ר"י כמו שהוא בכל המקומות שרשמתי. (מב) קומיכן מה הוינן אמרינן, צ"ל מקמי כן מה הוו אמרינן, ר"ל קודם שדרשה ר"י ברבים מה הייתם אומרים, מהיכן אורה יוצא לעולם. וביאור המאמר עיין עקרים פכ"ט, ובמפרשי המדרש. (מג) ר' ברכיה אמר, במדרשים שהבאתי הגי' ר' ברכיה בש"ר יצחק. (מד) כבוד ה' אלהי ישראל, בקרא נאמר כבוד אלהי ישראל, (מה) שאר פתחא כו', פה קצר המעתיק וכן בכ"י אקספארד, והסיום בפסקא ויהי בחצי הלילה כן הוא, ומ"ט שנאמר ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים

שלשת ימים, אבל תוהו ובוהו לא שמעו בעה״ז, והיכן הן עתידן לשמש בכרך גדול של רומי, שנאמר ונטה עליה קו תוהו ואבני בוהו, ורבנן אמרי או״ה שלא קבלו את התורה שניתנה מתוך החשך דכתיב ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך הכתוב עליהן הוא אומר כי הנה החשך יכסה וגו׳, אבל ישראל שקבלו התורה מתוך החושך עליהם הוא אומר ועליך יזרח ה׳ וכבודו עליך יראה, ע״כ. ובכ״י כרמולי לא חס המעתיק על יגיעו וכתב את הסיום הזה במקומו פה.

פסקא כ״ב.

שוש אשיש.

(א) שוש אשיש בה׳, (ישעיה ס״א י׳) הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך (תהלים פ״ה ז׳), (ב) א״ר אחא עמך ועירך ישמחו בך. ותאמר שרה צחוק עשה לי אלהים וגו׳ (בראשית כ״א ו׳), (ג) ר׳ יהודה ור׳ סימון ור׳ שמואל בר רבי יצחק, (ד) ראובן בחדוה, שמעון מאי איכפית ליה, שהרי שרה אומרת כל השומע יצחק לי, א״ר לוי את מוצא כשילדה אמנו שרה כל העקרות נפקדו עמה, וכל החרשים נתפקחו, וכל הסומים נתפתחו, (ה) וכל האלמים נתרפאו, (ו) וכל השוטים נשתפו, והיו הכל אומרים הלואי שתיפקד אמנו שרה פעם שנייה שנפקד עמה, (ז) ר׳ ברכיה בש״ר לוי, (ח) להוסיף על המאורות, נאמר כאן עשיה, ויעש ה׳ לשרה כאשר דבר (בראשית כ״א א׳), ונאמר להלן ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (שם א׳ ט״ז), מה עשייה האמורה להלן, ליתן אורה לעולם, אף כאן ליתן אורה לעולם, ונאמר כאן עשיה, ונאמר להלן והנחה למדינית עשה (אסתר ב׳ י״ח), מה עשה האמורה להלן, ליתן (ט) דורניא לעולם, אף עשיה האמורה כאן

הערות ותקונים.

(א) שוש אשיש, היא הפטרת פ׳ נצבים, שביעית לשבע דנחמתא. (ב) א״ר אחא עמך כו׳, הדברים סתומים, ובמדרשים לא מצאתי המאמר הזה. (ג) ר׳ יהודה כו׳, נשנה במדרש ב״ר פנ״ג, ומובא בילקוט וירא רמז נ״ג בשם הפסיקתא, ושם הגי׳ ר׳ ברכיה ב״ר יודה ב״ר סימון בש״ר שמואל בר רבי יצחק, ובפסיקתא רבתי פסקא וה׳ פקד את שרה (פמ״ג) א״ר יהודה בר סימון בש״ר חנין בש״ר שמואל ב״ר יצחק וע״ש שנוים רבים, ובכ״י אקספארד ר׳ יודן ר׳ סימון ר׳ חנין ר׳ שמואל בר יצחק, וחסר שם עד כיון שילדה שרה. (ד) ראובן בחדוה שמעון מה איכפת ליה, פי׳ אם ראובן שמח מה שמחה יש לשמעון, ושרה אומרת כל השומע יצחק לי, ועל זה השיב ר׳ לוי אתה מוצא כשילדה אמנו שרה כל העקרות נפקדו עמה, ובמדרש ב״ר הלשון מתוקן יותר אם שרה נפקדה אחרות מה איכפת להם אלא בשעה שנפקדה שרה הרבה עקרות נפקדו עמה שהרי כו׳. (ה) וכל האלמים נתרפאו זה חסר במדרש שם. (ו) וכל השוטים נשתפו, כ״ה במדרש ב״ר שם, (בפי׳ המיוחס לו) כתב נשתפו חזר דעתן בשופי, ואחריו הלך המ״כ וכתב נשתפו חזרו לדעתן להיות בשופי שקטים ושלוים ברעיוניהם ע״כ, אולם נשתפו הוא מלשון משנה, כאשר הביא הערוך בערך שפוי, וז״ל בפ״ב בגיטין [הוא דף כ״ג ע״א] שפוי ונשתטה וחזר ונשתפה, פי׳ חזר לדעתו, ועל זה כתב המוספי פי׳ בלשון יוני σοφός בעל דעת וחכם. (ז) ר׳ ברכיה בשם ר׳ לוי, במדרש שם חסרים המלות ר׳ ברכיה, ונאמר שם ר׳ לוי אמר. (ח) להוסיף על המאורות פי׳ כדאמרינן סוטה י״ב ע״א גבי משה בשעה שנולד נתמלא כל הבית אורה, וכן כשנולד יצחק, ועיין במ״כ עוד פי׳ אחר. (ט) דורניא, בכ״י אקספארד דידייה, ובילקוט וירא רמז נ״ג דרוריא, ובשלשתם צריך לתקן דורייא, כמו שהוא בב״ר שם, ובערוך ערך דריה בשם מדרש ב״ר, ופסיקתא דשוש אשיש, והמלה יונית δωρεά

כאן, ליתן דורניא לעולם, (י) ר' ברכיה בשם ר' לוי, את מוצא כיון שילדה אמנו שרה את יצחק, היו אומות העולם אומרים, חס ושלום לא ילדה שרה את יצחק, אלא הגר שפחת שרה היא ילדה אותו, מה עשה הקב"ה ייבש דדי נשותיהן של אומות העולם, והיה מטרוניות באות, ונושקות עפר רגליה של שרה, ואומרות לה עשי מצוה והניקי בנים שלנו, והיה אברהם אבינו אומר שרה אין זו שעה של הצנע, קדשי שמו של הקב"ה, ושבי בשוק (יא) והניקי ביניהן, הה"ד הניקה בנים שרה (בראשית כ"א ז'), הניקה בן אין כתיב כאן, אלא (יב) הניקה בנים, והרי דברים ק"ו, ומה אם בשר ודם שבאת לו שמחה, שמח ומשמח את הכל, כשיבא הקב"ה לשמח את ירושלים עאכ"ו.

שוש

הערות ותקונים.

δωρεά ופי' מנחה ומתנה, וכן מזה ובאו כל המלכים כלן לכבדן והביאו דוראות של עטרות (שמ"ר פ"ה), ואחשוב כי יהיה לרצון לפני הקורא בהביאי פה את הדברים אשר כתבתי בישרון (מחברת שניה שנת תרי"ז בד כ"ח), וז"ל שם: וכן תראה שאמרו (ב"ר פנ"ג) ויקרא אברהם שם בנו יצחק יצא־חוק לעולם, ניתן דורייה לעולם. א"ר יצחק חפושית יו"ד עשרה, כנגד עשרת הדברות, צד"י תשעים, הבת תשעים שנה תלד, קו"ף מאה, הבן מאה שנה, חי"ת כנגד המילה, המאמר קשה הבנה. ועתה קורא יקר עמוד ותשתומם איך המדפיסים השחיתו הכוונה באשר לא ידעו פי' מלת דוריה, כי בילקוט רמז נ"ב הביא מאמר המדרש מב"ר, ונורם בטעות דרוריה, והמפרש בצד הילקוט מפרש על המלה דרוריה „פי' חפשית" ר"ל מלשון דרור לכן המגיהים הגיהו ג"כ במדרש בצדו על דוריה „חפושית" כמו שמצאו בילקוט, ואח"כ היה מתחיל במדרש יצחק, ר"ל טעם השם הזה דרשו נוטריקון היו"ד כנגד יו"ד דברות וכו' כמו שהוא לנכון בילקוט שם בשם המדרש אבל המדפיסים חשבו שהשם יצחק הוא אמורא, והוסיפו „**א"ר**" לפניו והמלה חפושית הנרשמת בחוץ על דוריה הובאה פנימה שלא במקומה אחר השם יצחק ונעשה המאמר המשובש והמוטעה „**א"ר יצחק חפושית**", ובמדרש שם בסיום המאמר נאמר ג"כ לנכון נאמר כאן עשיה ונאמר להלן והנחה למדינות עשה מה עשייה שנאמר להלן ניתן דורייה לעולם אף עשייה שנאמר כאן ניתן דורייה לעולם, ובילקוט שם, גם פה בטעות דרוריה והמפרש בצדו מפרש גם בזה פי' חפשיות. וגם יש להעיר בפסיקתא רבתי פסקא מ"ב וה' פקד את שרה, כשילדה שרה כל סומא שהיה בעולם נפתח, וכל פסח שוה, וכל אלם נפקח וכל שוטה נתרפא, משל למלך שהיה לו אוהב, והגיע שמחה, המלך מבקש להראות כמה אוהבו מכובד עליו, נתן בריות שיפתח הפלקיות, ומהיכן את דורש כן, מדכתיב ויעש אברהם משתה גדול, גזירה שוה כתיב הכא משתה גדול, וכתיב התם ויעש המלך משתה גדול, מה משתה גדול האמור להלן והנחה למדינות עשה פותח הפלקיות, אף כאן כל שוטה וסומא נתרפאו ע"כ. הגאון בעל זרע אפרים מבאר בביאורו שם, נתן בריות פי' פקודה שיפתחו את בית האסורים עכ"ל ובאמת פלקיות ביוני φυλακή בית הסוהר פירושו אבל ביאורו למלת בריות, פקודה, דברי נביאות הוא, ועתה ראיתי שגם המפרש דפוס ברעסלויא (סימן ד' אות ג') כתב פי' נתן לבריות מתנה שיפתחו להם בית האסורים להוציאם לחירות ע"כ. וגם הוא חולם חלום, אולם לדעתי צ"ל נתן **דריה** ור"ל מנחה ותשורה, ואח"כ נעשית בטעות **בריות**, אך שם הבאתי סעד לדברי, מהערוך ערך דריה, שהביא מאמר המדרש מב"ר שהבאתי גם בשם פסיקתא פסקא דשוש אשיש, ושערתי בנפשי כי כוונת הערוך להפסיקתא רבתי למאמר שהבאתי, אולם עתה כאשר חנני ה' בפסיקתא הישנה שלפנינו, אורו עיני לדעת שאליה כוון הערוך ולא להרבתי אשר לא היתה לנגד עיניו ולא הביאה כלל, ואנחנו הרואים את המאמר אשר הביא נגב לנגדנו פה, ודברי הפסיקתא רבתי ממנה יצאה עם הוספות ושנוים, וראייתי כראי מוצק. (י) ר' ברכיה בש"ר לוי, מובא בילקוט שם רמז נ"ב בשם הפסיקתא, ובב"ר שם הלשון משונה קצת. (יא) והניקי בניהן, בב"ר ובילקוט שם סיים כדי שידעו הכל שהתחיל הקב"ה לעשות לנו נסים ונלתה דדיה והיו נובעות כשתי מעינות והיו מטרוניות באות ומניקות את בניהם ממנה, ואומרות אין אנו כדאין להניק את בנינו מחלבה של צדקית, הה"ד הניקה בנים. (יב) הניקה בנים, חסר הסיום וכן גם בכ"י אקספארד. וכצ"ל מלמד שהניקה בניהם של אומות, ומובא לנכון

בערוך

(יג) **שוש אשיש בה'**, כתיב זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו (תהלים קי"ח כ"ד), א"ר אבין אין אנו יודעין במה לשמוח, אם ביום אם בהקב"ה, בא שלמה ופירש, נגילה ונשמחה בך, בך בתורתך, בך בישועתך, א"ר יצחק בך, בעשרים ושתים אותיות שכתבת לנו בתורה, ב' תרין, כ' עשרין (יד) דתנינן תמן נשא אשה ושהה עמה עשר שנים, ולא ילדה, אינו רשאי ליבטל מפריה ורביה, גרשה מותרת להנשא לאחר, ורשאי השני לשהות עמה עשר שנים, אם הפילה מונה משעה שהפילה, (טו) האיש מצוה על פריה ורביה, אבל לא האשה, ר' יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר, ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו (בראשית א' כ"ח), (טז) מעשה בצידן באחד שנשא אשה, ושהה עמה עשר שנים, ולא ילדה, אתון לגבון ר' שמעון בן יוחאי, בעון למשתבקה, (יז) אמר לה כל חפץ שיש לי בתוך ביתי, טלי אותן ולכי לבית אביך, אמר להן ר' שמעון בן יוחאי, כשם שנזדווגתם בתוך מאכל ומשקה, כך אי אתם פורשים זה מזה אלא מתוך מאכל ומשקה, מה עשת עשתה סעודה גדולה ושיכרתו יותר מדאי, ורמזה לשפחותיה ואמרה להן, טלו אותו לבית אבא, בחצי הלילה נינער משנתו, אמר להן היכן אני נתון, אמרה לו לא כך אמרת לי כל חפץ שיש לך בתוך ביתי טלי ושאי אותו ולכי לבית אביך, וכדין הוא, אין לי חפץ טוב ממך, וכיון ששמע בן יוחאי כך, נתפלל עליהם ונתפקרו׳ הקב"ה פקד עקרות, והצדיקים פוקדין עקרות, והרי דברים קל וחומר, (יט) ומה בשר ודם שמח שמחה משמח את הכל, כשיבא הקב"ה לשמח את ירושלים, וישראל מצפין לישועתו של מקום, על אחת כמה וכמה:

שוש אשיש בה', (כ) למטרונה שהלך בעלה ובנה וחתנה למדינת הים, באו ואמרו לה באו בנייך אמרה להם ישמחו כלותי, הרי חתניך, אמרה להם ישמחו בנותי, כיון שאמרו לה הרי בעלך, אמרה להם הא חדו חדו שלימה, כך לעתיד לבא הנביאים אומרים לירושלים, בניך מרחוק יבואו (ישעיה ס' ד'), והיא אומרת

הערות ותקונים.

בערוך ערך בן ג' בשם פסיקתא דשוש אשיש. (יג) שוש אשיש וכו', מובא בשם הפסיקתא בילקוט ישעיה רמז שס"ה ובילקוט תהלים רמז תתע"ו, וכן נשנה במדרש חזית פ' נגילה ונשמחה, ומובא ג"כ באברבנאל ישעיה ס"א (דף נ' ע"ב) בשם פסיקתא רבתי, וט"ס הוא, וצ"ל פסיקתא, ועינו לא ראתה את הפסיקתא, אך לקח דבריו מהילקוט לכן חסר באמצע המאמר אשר השמיט הילקוט כי לאורו הלך. (יד) דתנינן תמן, משנה יבמות ס"ד ע"א, וצ"ל בכאן ד"א נגילה ונשמחה בך דתנינן תמן, כמו שהוא במדרש חזית פ' נגילה ונשמחה בך, ושם מובא רק התחלת המשנה. (טו) האיש מצוה, משנה שם ס"ה ע"ב, ובירושלמי שם פ"ו ה"ו המשנה הזאת כלולה יחד עם המשנה שלפניה נשא אשה, ושתיהן משנה אחת הן. (טז) מעשה בצידן, נשנה במדרש חזית שם בשם ר' אידי, ומובא בילקוט בראשית רמז א' בשם הפסיקתא. (יז) א"ל כל חפץ כו', כ"ה בכ"י אקספארד וילקוט שם, אבל במדרש חזית שם נוסחא אחרת אתון גבי רשב"י בעיין למשתבקה דין מדין, אמר להון הייכון כשם שנזדווגתם זה לזה במאכל ובמשתה, כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה הלכו בדרכיו ועשו לעצמן יו"ט, ועשו סעודה גדולה ושכרתו יותר מדאי, כיון שנתיישבה דעתו עליו, אמר לה בתי ראי כל חפץ טוב שיש לי בבית טלי אותו ולכי לבית אביך, מה עשתה היא, לאחר שישן רמזה לשפחותיה וכו' כמו שהוא לפנינו. (יח) הקב"ה פקד, צ"ל מה הקב"ה פוקד עקרות אף צדיקים פוקדים עקרות, כמו שהוא במדרש חזית שם. (יט) ומה ב"ו שמח, כ"ה גם בכ"י אקספארד ובילקוט, אבל במדרש חזית ומה אם בו"ד על שאמר לבשר ודם שכמותו אין לי חפץ בעולם טוב ממך נפקדו, ישראל המחכים לישועת הקב"ה בכל יום ואומרים אין לנו חפץ טוב בעולם אלא אתה עאכ"ו, הוי נגילה ונשמחה בך. (כ) למטרונה, נשנה במדרש חזית שם ובילקוט ישעיה רמז שס"ה בשם הפסיקתא, ולפסקא הזאת כוון מסדר המדרש דברים רבה (המאוחר ממדרש ב"ר וי"ר) סוף ואתחנן, ת"ל ד"א שוש אשיש בה' למה"ד לאשה שהלך בעלה ובנה למדה"י וכו' **כדכתיב בפסיקתא עד שוש אשיש** ע"כ, צ"ל דשוש אשיש, גם המאמר שם לפני זה, א"ר ברכיה בעשר

אומרת להן ישמח הר ציון (תהלים מ"ח י"ב), ובנותיך על צד תאמנה (ישעיה שם), והיא אומרת להם, תגלנה בנות יהודה (תהלים שם), וכיון שהוא אומר הנה מלכך יבא לך (זכריה ט' ט'), היא אומרת להן, הא חרו חרו שלימה:

שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי כי הלבישני בגדי ישע (ישעיה ס"א י'), ליתומה שגדלה בפלטין, כיון שהגיע עונתה לינשא, אמרין לה אית לך כלום, והיא אומרת להן, אית לי מן אבא, אית לי מן סבא, כך ישראל יש להן זכות משל אברהם, ויש להן זכות מאבינו יעקב, (כב) כי הלבישני בגדי ישע, בזכות של אבינו יעקב, ואת עורות גדיי העזים הלבישה על ידיו (בראשית כ"ז י"ו), ומעיל צדקה יעטני (ישעיה שם), בזכותו של אברהם, כי ידעתיו וגו' (בראשית י"ח י"ט) (כג) כחתן יכהן פאר (ישעיה שם), את מוצא כיון שעמדו ישראל על הר סיני, היו (כד) מצמצמין עצמן ככלה, פותחין אחת וקומצין אחת:

(כה) **בעשרה** מקומות נקראו ישראל כלה, שש על ידי שלמה, ושלש ע"י ישעיה ואחת ע"י ירמיה, שש על ידי שלמה, אתי מלבנון כלה (שה"ש ד, ח'), לבבתיני אחותי כלה (שם שם ט'), מה יפו דודיך אחותי כלה (שם שם י'), נופת תטופנה שפתותיך כלה (שם שם י"א), גן נעול אחותי כלה (שם שם י"ב), באתי לגני אחותי כלה (שם ה' א'), ושלש על ידי ישעיה, כי כולם כעדי תלבשי ותקשרים ככלה (ישעיה מ"ט י"ח), כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה (שם ס"א י'), ומשוש חתן על כלה (שם ס"ב ה'), (כו) ואחת על ידי ירמיה, קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה (ירמיה ז' ל"ד), (כז) וכנגדן לבש הקב"ה עשרה לבושין, הלבוש הראשון

הערות ותקונים.

בעשר מקומות קרא הקב"ה לישראל כלה הוא מפסקא הזאת. (כא) היא אומרת להן הא חדו חדו שלימה, במדרש חזית שם סיים דכתיב גילו מאד בת ציון שוש אשיש בה' תגיל נפשי באלהי. (כב) כי הלבשני בגדי ישע, בזכות של אבינו יעקב, הדורש הולך ומפרש מה שאמר לעיל, יש להם זכות משל אברהם, ויש להם זכות מיעקב, ומפרש זכות יעקב בריש', כי כן מורה סדר הכתוב בישעיה כי הלבישני בגדי ישע, דהיינו עורות גדיי עזים שהלבשה רבקה את יעקב, ועי"ז קיבל הברכות מאביו, ואח"כ מפרש סוף הפסוק ומעיל צדקה יעטני, קאי על אברהם שנאמר בו · כי ידעתיו וגו' והכוונה על סיפא דקרא לעשות צדקה ומשפט, ועיין בילקוט ישעיה רמז שס"ה, ותראה שהלשון משובש, וכבון כגירסת הפסיקתא שלפנינו. (כג) כחתן יכהן פאר, כ"ה בילקוט ישעיה שם, והכוונה על סיפא דקרא וככלה תעדה כליה. (כד) מצמצמין, מובא בערוך ערך צמצם ג' בשם פסיקתא דשוש אשיש ומפרש מקשטין, ובמתורגמן ערך צמצם, כתב ותקח הצעיף ותתכס ת"י ונסיבת רדידה ואיתצמצמת ביה, וכן כי כסתה פניה, הרוס צמצומה אפהא עכ"ל, ולפ"ז ענינו עטוף וכסוי. (כה) בעשרה מקומות, מובא בילקוט ישעיה רמז שס"ו בשם הפסיקתא, כי הענין ברמז שלפניו מוסב גם על הרמז הזה, גם נשנה במדרש דברים רבה סוף ואתחנן, והמסדר העיד בעצמו שלקח המאמר מן הפסקא הזאת, כמו שהעירותי בהערה כ', אך המקרא גן נעול חסר שם, והמקרא באתי לגני אחותי כלה נשמט ממקומו גם נמצא המאמר הזה במדרש חזית פ' מה יפו דודיך אחותי כלה, וראשיתו שם, ר' ברכיה ור' חלבו בש"ר שמואל בר נחמן אמר, בעשרה מקומות, והרב האברבנאל בישעיה ס"א (דף נ' ע"ב) הביא זה בשם הפסיקתא. (כו) ואחת ע"י ירמיה קול חתן וקול כלה, וכ"ה במדרש דב"ר וחזית שם, אבל בילקוט ישעיה שם הביא קרא אחר מירמיה והוא התשכח בתולה עדיה כלה קשוריה (ירמיה ב' ל"ב), ואו"כ לפ"ז נמצא ב' פעמים בירמיה שישראל נקראו כלה, ויהיה המספר אחד עשר, לא עשרה וצ"ע בזה. (כז) וכנגדן לבש, כ"ה בילקוט שם, ומובא בשבולי הלקט כ"י ערוגה הראשונה סימן ח' בשם הפסיקתא דשוש אשיש, אבל במדרש דב"ר וחזית נשתנה הלשון קצת, ובפסיקתא רבתי פסקא שוש אשיש (פל"ז), ובפסקא אחרת דשוש אשיש, ובמדרש שו"ט מזמור נ"ג, ובילקוט תהלים רמז תתמ"ד הגי' שבעה לבושים לבש הקב"ה, ועפ"י הפסיקתא דילן יסד הקליר בפיוט לר"ה מלך אזור גבורה כו', בעשרה לבושים כו', ויפה כתב הרוו"ה בפי' למחזור שם ח"ל עשרת החרוזים האלה מיוסדים על הא דאיתא בפסיקתא והובא בילקוט ישעיה סימן ס"א [רמז שס"ו] בעשרה

הראשון שלבש הקב"ה ביום בריאתו של עולם, של הוד והדר היה, דכתיב הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד א'), הלבוש השני שלבש הקב"ה, ליפרע מדור המבול של גאוה היה, שנא' ד' מלך גאות לבש (שם צ"ג א'), הלבוש השלישי ליתן תורה לישראל של עוז היה, שנא' לבש ה' עוז התאזר (שם), הלבוש הרביעי שלבש הקב"ה ליפרע ממלכות בבל לבן היה, שנא' לבושיה כתלג חיור (דניאל ז' ט'), הלבוש החמישי שלבש הקב"ה ליפרע ממלכות מדי של נקמה היה, שנאמר וילבש בגדי נקם תלבושת ויעט כמעיל קנאה (ישעיה נ"ט י"ז), הרי תרי, הלבוש השביעי שלבש הקב"ה ליפרע ממלכות יון של צדקה היה, שנא' וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו (שם) הרי תרי, הלבוש התשיעי עתיד ללבוש הקב"ה ליפרע ממלכות אדום, אדום הוא, שנא' מרוע אדום ללבושיך (ישעיה ס"ג ב'), הלבוש העשירי עתיד הקב"ה ליפרע מגוג ומגוג הדור הוא, שנאמר זה הדור בלבושו (שם שם א'), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע מכל לבושין שלבשת אין לך נאה כזה, שנא' זה הדור בלבושו: (כח) (בספר ישן מצאתי) כי כארץ תוציא צמחה (ישעיה ס"א י"א), ר' פנחס ור' חלקיה בש"ר (כט) כאינש דאמר ישתבח לך זכי בדינך, וראו גוים צדקך (שם ס"ב ב'), א"ר לוי (ל) כמעשיו, כל מי שהוא מפרש שמו של הקב"ה חייב מיתה, שנאמר ונוקב שם ה' מות יומת (ויקרא כ"ד י"ו), כך לעתיד לבא כל מי שהוא מפרש שמו של ירושלים חייב מיתה, שנא' וקורא לך שם חדש וגו' (ישעיה שם), א"ר לוי ששה דברים עתיד הקב"ה לחדש לעתיד לבא, ואלו הן שמים, וארץ, ולב, ורוח, ושמו של משיח, ושמה של ירושלים. שמים וארץ מניין, כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה (ישעיה ס"ה י"ז), ולב ורוח מנין, ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה (יחזקאל ל"ו כ"ו), ושמו של משיח מנין, יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו (תהלים ע"ט י"ז), ושמה של ירושלים מנין, וקורא לך שם חדש (ישעיה (ס"ב ב'), א"ר לוי טובוי דקרתא דשמה כשם מלכא, ושם מלכא כשם אלהא דשמיא, (לא) כשם מלכא, ושם העיר מיום ה' שמה (יחזקאל מ"ח ל"ה), ושם מלכא כשם אלהא, (לב) בימיו תושע יהודה וישראל (ירמיה כ"ג ו').

חסלת פסקא שוש אשיש.

הערות ותקונים.

בעשרה מקומות, וכנגדן לבש הקב"ה עשרה לבושין כו' ע"ש עכ"ל. (כח) בספר ישן מצאתי, כ"ה בכ"י הרשד"ל שרשם המעתיק וכל ההוספה הזאת עד סוף הפסקתא ליתא בכ"י אקספארד. (כט) כאינש דאמר ישתבח לך זכי בדינך, פתרון הדברים האלה נעלמו ממני. (ל) כמעשיו, נראה להגיה שצ"ל כשמו כן מעשיו, והכונה כי כמו שהקב"ה שמו ה' כן ירושלים לע"ל תהיה שמה ה', והדרש הוא מסיפא דקרא. וקורא לך שם חדש אשר פי ה' יקבנו, וכן איתא מפורש בב"ב דף ע"ה ע"ב, ג' נקראים על שמו של הקב"ה, ואלו הן צדיקים, ומשיח, וירושלים, ויליף לה התם מקרא דיחזקאל, ושם העיר מיום ה' שמה אל תקרי שָׁמָּה אלא שְׁמָהּ, וע"ש ברש"י. (לא) כשם מלכא, ושם העיר, הוא הפי' על מה שאמר למעלה דשמה כשם מלכא, והביא ראיה מהכתוב ושם העיר מיום ה' שמה, וחסר הסיום המובא בגמרא ב"ב ע"ה ע"ב אל תקרי שמה אלא שמה. (לב) בימיו תושע יהודה וישראל, הכוונה על סיפא דקרא, וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו, ור"ל שמשיח יהיה נקרא ה' צדקנו, כמו שמבואר בגמרא ב"ב שם, ויש להעיר שבגמרא שם בשמטו המלות, טובי' לקרתא דשמא כשם אלהא, ומובא לנכון בילקוט ירמיה רמז ד"ש.

(א) פסקא אחרת דשוש אשיש.

שׂוֹשׂ אשיש בה' ותגל נפשי באלהי כי הלבשני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני וגו' (ישעיה ס"א י'), מה כתיב למעלה מן הענין, ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים, כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' (שם שם ט'), ואחריו שוש אשיש בה', אין לך קללה שקלל ישעיה את ישראל, שלא חזר ורפא אותה, כגון בתחלה אמר הוי גוי חוטא (שם א' ד'), ובסוף אמר פתחו שערים ויבא גוי צדיק (שם כ"ו ב'), תחלה אמר זרע מרעים בנים משחיתים (שם א' ד'), ובסוף אמר בנים לא ישקרו (שם ס"ג ח'), ולא עוד אלא שריפא ישעיה מה שקללו אחרים, ירמיה אמר היתה כאלמנה (איכה א' א'), ישעיה אמר ומשוש חתן על כלה, (ישעיה ס"ב ה'), ירמיה אמר היתה למס (איכה שם), ישעיה אמר הן גוי לא תדע תקרא וגוי לא ידעוך אליך ירוצו (ישעיה נ"ה ה'), ירמיה אמר בכו תבכה בלילה (איכה שם ב'), וישעיה אמר בכה לא תבכה חנון יחנך לקול זעקך כשמעך ענך (ישעיה ל' י"ט), ירמיה אמר ודמעתה על לחיה (איכה שם), וישעיה אמר ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים (ישעיה כ"ה ח'), ירמיה אמר דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד (איכה א' ד'), ישעיה אמר ושמתי כל הרי לדרך ומסלותי ירמון (ישעיה מ"ט י"א), ואמר סולו סולו המסלה סקלו מאבן (שם ס"ב י'), ואמר סולו סולו פנו דרך (שם נ"ז י"ד), ירמיה אמר כל שעריה שוממין (איכה א' ד'), ישעיה אמר עברו עברו בשערים פנו דרך העם, (ישעיה ס"ב י'), ירמיה אמר אין לה מנחם מכל אוהביה (איכה א' ב'), ישעיה אמר אנכי אנכי הוא מנחמכם, (ישעיה נ"א י"ב), ירמיה אמר, ואבדתי מהם קול ששון וגו' (ירמיה כ"ה י'), ישעיה אמר שוש אשיש בה' (ישעיה ס"א י'). (ב) מהו שוש אשיש בה', אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה הואל ושמחת אותנו ישמחו הכל עמי, ולא אני כאחרים ששמחו ולא שמחו הכל עמהם, אמר לה הקב"ה, הרי את כשרה עמך, ששמחה היא ושמחו הכל עמה, שנאמר ותאמר שרה צחוק עשה לי אלהים, כל השומע יצחק (בראשית כ"א ו'), (ג) אמר רשב"ג כל מי שנתאבל על ירושלים בחורבנה, עתידין לשמוח עמה בבניינה, הקב"ה נתאבל עליה, שנאמר כי יום מהומה ומבוכה ומבוסה לה' אלהים צבאות בגיא חזיון (ישעיה כ"ב ה'), ועתיד לשמוח עמה, שנא' ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך (שם ס"ב ה'), מלאכי השרת נתאבלו, שנא' הן אראלים צעקו חוצה מלאכי שלום מר יבכיון (ישעיה ל"ג ז'), ועתידין לשמוח עמה, שנאמר על חומותיך ירושלים הפקדת שומרים כל היום וכל הלילה וגו' (שם ס"ב ו'), חמה ולבנה נתאבלו, שנאמר חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו, (ישעיה י"ג י'), ועתידין לשמוח עמה, שנאמר והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים וגו' (ישעיה ל' כ"ו), שמים וארץ נתאבלו, שנא' אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותי (ישעיה נ' ג'), ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו (ירמיה ד' כ"ג), ועתידין לשמוח עמהם, שנאמר רנו שמים כי עשה ה' הריעו תחתיות ארץ (ישעיה מ"ד כ"ג), אילנות נתאבלו, שנא' כי תאנה לא תפרח ואין יבול בגפנים כחש מעשיה זית ושדמות לא עשה אוכל (חבקוק ג' י"ז), ועתידין לשמוח עמהם, שנא' כי עץ נשא פריו תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב' כ"ב), ואומר ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא (יחזקאל ל"ו ח'), גבעות והרים נתאבלו, שנא' ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו (ירמיה ד' כ"ד), ועתידין לשמוח עמהן, שנא'

ההרים

הערות ותקונים.

(א) פסקא אחרת, הנוסחא הזאת מפסקא דשוש אשיש. לא נמצא בכ"י אקספארד, ולא בכ"י הרשד"ל, רק בכ"י כרמולי ובכ"י פארמא, והעתיקה מכ"י כרמולי, והבאתי בהערותי שינוי נוסחאות שבינה לכ"י פארמא. (ב) מהו שוש אשיש בה' אמרה כנסת ישראל, בכ"י פארמא הנוסחא, מה שוש אשיש, אשיש בעולם הזה, תגיל נפשי באלהי לעולם הבא, ד"א שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי, אמרה כנסת ישראל. (ג) אמר רשב"ג, בכ"י פארמא

ר'

ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף (ישעיה נ"ו י"ב), צדיקים נתאבלו, שנא' לשום לאבלי ציון וגו' (ישעיה ס"א ג'), ועתידים לשמוח, שנאמר שמחו את ירושלים וגילו בה כל אהביה שישו אתה משוש וגו' (ישעיה ס"ו י'), ואומר שיש אשיש בה' (ישעיה ס"א י'), כל הנביאים נזדווגו לירושלים, עד שבא יואל בן פתואל ואמר ובני ציון גילו ושמחו בה' אלהיכם (יואל ב' כ"ג), בא ישעיה ואמר כנגדו שוש אשיש בה', שלמה אמר דברי שניהם, אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (שה"ש ו' ג').

שוש אשיש בה', מה ראה ישעיה שאמר בה'. ולא אמר באלהים, לפי שכל השמחות היתה צרה אחריהן, (ד) מפני שהן תלוית ע"י בשר ודם, אבל שישה זו שמחה ואין אחריה צרה, לפי שהיא באה ע"י ה' שבכל מקום שהוא אומר ה' מדת רחמים הוא, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שמות ל"ד ו'), אלהים מדת הדין, שנא' אלהים לא תקלל (שמות כ"ב כ"ג):

שוש אשיש בה', (ה) משל למלך ב"ו שהלך הוא ובניו וחתניו למדינת הים, באו ואמרו למלכה, (ו) הרי בניך, אמרה צאו ובשרו (ז) את כלותי, באו ואמרו הרי חתניך, אמרה צאו ובשרו את בנותי, באו ואמרו לה הרי המלך בא, ואמרה ודאי השמחה הזאת שלי היא, כך אמר הקב"ה לכנסת ישראל שאי סביב עיניך וראי כולם נקבצו באו לך בניך מרחוק יבואו ובנותיך על צד תאמנה (ישעיה ס' ד'),

כי הלבשני בגדי ישע (ישעיה ס' י'), (ח) שבעה לבושין הקב"ה לבשן משנברא העולם עד שעה שעתיד ליפרע מאדום הרשעה, כשברא העולם לבש הוד והדר, שנא' הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד א'), כשנגלה על הים לבש גאות, שנא' ה' מלך גאות לבש (שם צ"ג א'), כשנתן התורה לבש עוז, שנא' לבש ה' עוז התאזר [שם], (ט) כשמחל לעונותיהן של ישראל, לבש לבוש לבן, (י) שנאמר לבושיה כתלג חיור (דניאל ז' ט'), (יא) כשנפרע מן אוה"ע ילביש לבוש נקם, שנא' וילבש בגדי נקם תלבושת ויעט כמעיל קנאה (ישעיה נ"ט י"ז), לבוש הששי בשעה שמשיח יגלה ילבש צדקה, שנא' וילבש צדקה כשריון וכובע ישועה בראשו (שם), לבוש השביעי כשיפרע מאדום ילבש לבוש אדום, שנא' מדוע אדום ללבושיך (שם ס"ג ב'), (יב) והלבוש שעתיד להלביש למשיח, יהיה הולך ומבהיק מסוף העולם ועד סופו, שנא' כחתן יכהן פאר (שם ס"א י'), וישראל משתמשים לאורו, (יג) ואומרים אשרי שעה שמשיח נברא, אשרי הבטן שיצא ממנו, אשרי הדור רואות, (יד) אשרי עין שזכתה לראותו, לפי שמפתח שפתיו ברכה ושלום, ושיחתו

נחת

הערות ותקונים.

ר' שמעון בן לקיש, ועיין תענית ל' ע"ב ושם יליף לה מקרא. (ד) מפני שהן תלויות, בכ"י פארמא שהן באות. (ה) משל למלך בו"ד, עיין לעיל בפסקא דשוש אשיש, למטרונה שהלך בעלה ובנה וחתנה למדה"י. (ו) הרי בניך, בכ"י פארמא בטעות, חדי בניך, וכן בכולם בטעות, חדי חתניך חדי המלך. (ז) את כלותי, המלות האלה חסרים בכ"י פארמא. (ח) שבעה לבושים, מכאן עד סוף הפסקא נמצא ככתבה וכלשונה בפסיקתא רבתי פסקא שוש אשיש פל"ז ועיין לעיל בפסקא דשוש אשיש ובהערה כ"ה. (ט) כשמחל לעונותיהם של ישראל לבש כו', בפסיקתא רבתי כשעתיד למחול עונותיהם של ישראל ילבש לבוש לבן. (י) שנאמר לבושיה כתלג חור, בכ"י פארמא מובא סיפא דקרא ושער ראשיה כעמר נקא, וחסר רישא דקרא לבושה כתלג חור. (יא) כשיפרע מן אוה"ע, בפסיקתא רבתי מן הכשדיים. (יב) והלבוש שעתיד להלביש למשיח יהיה הולך ומבהיק, כ"ה גם בכ"י פארמא, אבל בפסיקתא רבתי נאמר, באותה השעה אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע לבוש שלבשת (ר"ל לבוש צדקה) נאה לך מכל הלבושים שלבשת שנאמר [כי הלבישני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני] כחתן יכהן פאר, מלמד שמלביש הקב"ה לאפרים משיח צדקינו, לבוש שזיוו הולך מסוף העולם ועד סופו וכו'. (יג) ואומרים אשרי שעה שמשיח נברא כו' מכאן תראה שחדש היא, כי הוא כעין פיוט. (יד) אשרי עין שזכתה לראותו, כ"ה גם בכ"י

פארמא

נחת רוח, (טו) והוד והדר בלבושו, ובטח ושאנן בדיבורו, ולשונו מחילה וסליחה, ותפלתו ריח ניחוח, ותתנתו קדושה וטהרה, (טז) אשריהם ישראל מה גנוז להם, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליריאך וגו' (תהלים ל"ב כ').

וככלה תעדה כליה (ישעיה ס"א י'), מה כלה זו אינה מעולה מחברותיה אלא בתכשיטה, כך כנסת ישראל (יז) אין מכלימין שונאיהם אלא באור שהוא עוטה שנאמר כי הנה החושך יכסה ארץ וגו' והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (ישעיה ס' ב' ג'), ד"א (יח) מה כלה זו טעונה חסד בעיני כל רואיה (יט) [אף כנסת ישראל כשיוצאה מבבל (כ) במוצאי שביעית טעונה חסד בעיני כל רואיה], או מה כלה זו כשמלאו שבעת ימי חופתה חוזרת למלאכתה, אף כנסת ישראל חוזרת לשיעבודה, (כא) שנא' ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל"ה י'):

הערות ותקונים.

פארמא, ובפסיקתא רבתי הנוסחא אשרי עין שחיכתה לו. (טו) והוד והדר בלבושו ובטח ושאנן בדיבורו, בכ"י פארמא הוד והדר בלבו, בטח ושאנן בדיבורו, ובפסיקתא רבתי דפוס לבוב הלשון משובש, והרהור לבו של אבן, נ"ל והוד והדר בלבו ושאנן בדיבורו, ובדפוס פראג שקלאוו ברעסלויא הנוסחא בכולם והרהר לבו בטח ושלאנן ומזה נעשה הטעות של אבן, וצריך להחבירה ולעשותה מלה אחת שלאנן, בנו"ן תמורת בית. (טז) אשריהם ישראל מה גנוז להם, בפסיקתא רבתי הגי' אשרי אבותיו שזכו לטוב העולם הגנוזים לבנם. (יז) אין מכלמין שונאיהן, בפסיקתא רבתי דפוס פראג ולבוב, אינה מתכלמת סוטניה אלא בזכות, ובדפוס שקלאו וברעסלויא אינה מכלת סוטניה אלא בזכות, והרז"ו תיקן שצ"ל אינה מכלות סוטניה אלא בזכות התורה והמצוה, ר"ל דרש כלה מלשון כליון, תעדה כליה, דהיינו ע"י עדי שלה, שהוא התורה והמצות היא מכלה את סוטניה המה האויבים המקטריגים עליה. (יח) מה כלה זו טעונה חסד, בפסיקתא רבתי בטעות, מה כלה זו אינה חסרה, נ"ל טעונה חסד. (יט) אף כנ"י, הוספתי מכ"י פארמא, וכן הוא לנכון בפסיקתא רבתי. (כ) במוצאי שביעית, והעיר הגאון מהרז"ו אות ט"ו ת"ל כדאיתא בערובין [נ"ל ערכין דף י"א ע"ב] שגלו בשנה של מוצאי שביעית ונפקדו לשבעים שנה והיה ג"כ שביעית אך צ"ע שאין ענינו לכאן ולכן נראה שט"ס הוא וצ"ל במוצאי שבעים, ר"ל בסוף שבעים שנה עכ"ל. (כא) שנאמר ופדויי, צ"ל ת"ל ופדויי, ועיין זרע אפרים, ובכ"י פארמא הגי' אף כנ"י חזרת לגלותה ת"ל ופדויי וגו', ר"ל שלא יחזרו להשתעבד עוד. ובפסיקתא רבתי הגי' אף כנ"י ישלם [נ"ל יש לה] שיעבוד אחר גאולתה ת"ל ובא לציון וגו'.

פסקא כ"ג.

בחדש השביעי.

(א) **בחדש השביעי** באחד לחדש (ויקרא כ"ג כ"ד), הה"ד (ב) לעולם ה' דברך נצב

הערות ותקונים.

(א) בחדש השביעי, היא קריאת התורה לראש השנה, לדעת המשנה במגילה ל' ע"ב, בראש השנה קורין בחדש השביעי באחד לחדש, ועיין בגמרא שם ל"א ע"א, דהאידנא דאיכא תרי יומי קורין ביום ראשון וה' פקד וביום שני והאלהים נסה. אולם הפסיקתא נוסדה עפ"י דעת המשנה, וגם הרמב"ם ז"ל ה' תפלה פי"ג ה"י, קבע ההלכה לפי המשנה שקורין בחדש השביעי, אלא שהוסיף אח"כ וכתב מנהג פשוט שקורין ביום א' וה' פקד, וביום

נצב בשמים (תהלים קי"ט פ"ט), (ג) תני ר' אליעזר, (ד) בחמשה ועשרים באלול נברא העולם, (ה) ואתיא כדרב, (ו) דתניא בתקיעתא דרב, (ז) זה היום
תחלת

הערות ותקונים.

וביום שני והאלהים נסה, וגם בעל המסדר מפסיקתא רבתי יסד פסקא בחדש השביעי, ג"כ עפ"י המשנה וסיים שם, „ממה שקראו בענין בחדש השביעי באחד לחדש" אולם הגאון מהרז"ו ז"ל שגה ברואה במח"כ, וכתב באות ז', וז"ל ממה שקראו בענין בחודש השביעי בקריאת מפטיר לר"ה, ע"כ. ונעלם ממנו שכוונת הפסיקתא על קריאת התורה שקורין בר"ה, בחדש השביעי באחד לחדש הכתוב בפ' אמור, אולם זה שאנו קורין למפטיר הוא ובחדש השביעי, הנאמר בפ' פנחס, ובפסיקתא רבתי מתחלת דבר אל בני ישראל לאמר בחדש השביעי וגו' האמור בפ' אמור, ומבחדש השביעי אל ובחדש השביעי נתחלף להגאון מהרז"ו. ויש עוד להעיר שבפסיקתא רבתי כבר נוסדה גם פסקא וה' פקד עפ"י דעת הי"א בגמרא ואולי היתה אז הקריאה ביום ראשון בחדש השביעי וביום שני וה' פקד. (ב) לעולם ה', כל הפסקא הזאת נשנה בוי"ר פכ"ט, ומובא בילקוט פנחס רמז תשפ"ב בשם הפסיקתא, ד"ה ובחדש השביעי, והתחלת המאמר מובא ברוקח סימן ר' בשם הפסי', ובאבודרהם פי' היום הרת עולם (דפוס פראג דף פ"ד ע"ב), ובמנורת המאור סימן רנ"א בשם הפסיקתא. ובכ"י כרמולי הפסקא הזאת ריש קטיעא היא כי ראשיתה שם, וה' פקד את שרה יהודה בר נחמן בש"ר לקיש פתח עלה אלהים בתרועה, והוא המאמר אשר אצלינו פה ובכ"י אקספארד באמצע הפסקא, ונוסף שם הכתוב וה' פקד את שרה, ומן ההתחלה עד יהודה בר נחמני בש"ר לקיש כו' חסר בכ"י ההוא, אולם מצאתי אותה באמצע פסקא דשובה, וזה הוא משגגת המעתיק שהיו הקונטרסים בלתי כרוכים לפניו, והכניס את הדף הזה לתוך פסקא דשובה, ולא ראה כי בפסקא דר"ה מקומו, ובכל סיום מאמר הסוגר, נאמר ואימתי בחדש השביעי כדרך כל הפסקא הזאת, ולפני הרב בעל הערוך היתה התחלת הפסקא כאשר היא לפנינו, כאשר תראה בערך בקינוס, כתב בפסיקתא דר"ה המתחלת לעולם ה', וכן תראה שהקליר יסד ליום ב' דר"ה, פיוט מלך אמון אמרך מרחוק מוצב כו' לעולם ה' דבריך נצב ע"פ הפסיקתא הזאת, על שלשה הכתובים לעולם ה' דבריך נצב בשמים לדור ודור כוננת ארץ ותעמוד, למשפטיך עמדו היום, וע"ש בפי' הרוו"ה, וכן תראה ברוקח סימן ר', אחר שהביא דברי הפסיקתא אלה, כתב לכן יסד ביוצר מלך אמון על דרשה זאת עכ"ל, מדבריו תבין שהקליר יסד עפ"י הפסיקתא, ועיין פסקא ולקחתם לכם הערה כ"ב. (ג) תני ר' אליעזר, כ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי, ובמדרש וי"ר שם, תני בשם ר' אליעזר. (ד) בחמשה ועשרים, לזה המאמר כוון רבינו נסים באלפסי ר"ה פ"א על המשנה דבד' פרקים העולם נידון שכתב וז"ל ויש לשאול אדם למה נידן בר"ה יותר מבשאר ימים, ותירץ דבר זה למדנו מדגרסינן בפסיקתא בש"ר אליעזר בפ' דרשו ה' בהמצאו [צ"ל בפסקא דר"ה] דתניא בכ"ה באלול נברא העולם, ולפ"ז הא דתניא בגמרא [ר"ה י"א ע"א] דר"א אומר בתשרי נברא העולם, על גמר ברייתו קא אמרינן, דאדה"ר שבו נגמר העולם נברא ביום ששי, דהיינו באחד בתשרי ע"כ, ועיין מאור עינים (פ"מ דף קע"א ע"א דפוס בערלין) שכתב ובפסיקתא על הכתוב לעולם ה' דבריך נצב בשמים אשר הביא הר"ן ז"ל בפ"ק דר"ה כו' ע"ש, וכן מובא המאמר הזה בשם הפסיקתא במקראי קודש מרבינו יוסף סאמיגה (פי"א דף פ' ע"ב), והפיוט היום הרת עולם נוסד ע"פ הפסיקתא הזאת, והרוו"ה בפירושו שם הביא את הפסיקתא, ועיין תניא רבתי, ענין התקיעות סימן ע"ה, מה שפי' שם על היום הרת עולם. (ה) ואתיא כדרב במדרש שם ואתיא דרב כההיא דתני ר' אליעזר, ועיין ירושלמי ע"ז פ"א ה"ב, מאן סבר בר"ה נברא העולם רב. (ו) דתניא בתקיעתא דרב, כ"ה בוי"ר שם, ובירושלמי שם, וכן בירושלמי ר"ה פ"א ה"ג, והיא תפלת אתה זוכר למוסף ר"ה, והיפ"ת בוי"ר שם כתב, פי' בברכות שסידר שתקעו על סדרן, דהיינו מלכות זכרונות שופרות ע"כ, ובק"ע בירושלמי שם כתב סדר מוסף שסדר רב, וקרי ליה תקיעתא שבמוסף תוקעין עכ"ל, וכן בפסקא דרשו ובתנחומא האזינו פ' הצור תמים פעלו, בר"ה דן דיני נפשות אם למות אם לחיים, כד"א בתקיעתא דרב, על המדינות בו יאמר כו'. (ז) זה היום תחלת מעשיך, וכן בגמרא ר"ה כ"ז ע"א, כמאן מצלינן האידנא זה היום תחלת כו', וכ"ה בירושלמי ר"ה וע"ז שם,
ובוי"ר

תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון, כי חוק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, (ח) ולפי שהוא מתוקן לזכרונות, ובתקיעה כתיב זכרון, ותקעתם בחצוצרות וגו' והיה לכם לזכרון, (במדבר י' י') קריה ליה תקיעה, זה היום תחלת מעשיך, בזה יום היה תחלת בריית עולם, ואנו עושין אותו זכרון לאותו יום, ועל המדינות בו יאמר איזו לחרב, ואיזו לשלום, איזו לרעב, איזו לשובע, איזו למות, איזו לחיים, ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות, נמצאת אתה אומר, בראש השנה (ט) נברא אדם הראשון, הא כיצד (י) בשעה ראשונה עלה במחשבה, בשנייה נמלך במלאכי השרת, בשלישית כינס עפרו, ברביעית גיבלו, בחמישית רקמו, בששית עשאו גולם, והעמידו על רגליו, בשביעית זרק בו נשמה, בשמינית הכניסו לגן עדן, בתשיעית צוהו, בעשירית עבר על צוויו, באחת עשרה נידון, בשתים עשרה יצא (יא) בדימוס מלפני הקב"ה, א"ל אתה סימן לבניך, כשם שנכנסת לפני בדין ביום הזה, ויצאת בדימוס, כך עתידין בניך להיות נכנסין לפני בדין ביום הזה, ויוצאין לפני בדימוס, אימתי בחדש השביעי באחד לחדש:

(יג) ר' נחמן פתח. ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל (ירמיה ל' י'), מדבר ביעקב, דכתיב ויחלום והנה סולם מוצב ארצה (בראשית כ"ח י"ב), (יד) א"ר שמואל ב"ר נחמן אלו שרי אומות העולם, דא"ר שמואל

הערות ותקונים.

ובוי"ר שם. (ח) ולפי שהוא, מכאן עד ועל המדינות הוספת איזה מעתיק היא, לפרש מדוע נקרא תקיעתא דרב ואינו מענין הספר, וליתא בכ"י אקספארד וכרמולי, ובוי"ר ולא בילקוט פנחס רמז תשפ"ב, גם זה היום תחלת מעשיך בזה יום כו', הוא פי' ללשון התפלה, זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון, וכן תראה באבודרהם בפי' אתה זוכר, כתב וז"ל זה היום תחלת מעשיך וגזירותיך שאתה גוזר בו על כל גויה וגויה די מחסירה, ואנחנו עושין יום זה זכרון ליום ראשון שבו נברא העולם, ועיין פסיקתא רבתי פמ"ו פסקא מנה אחת אפיים, והיינו דאמרינן זה היום תחלת מעשיך כלומר שהוא כתחילת מעשיך כו' ע"ש. (ט) נברא אדם הראשון הא כיצד, המלות האלה חסרות בוי"ר שם. (י) בשעה ראשונה, נשנה בתנחומא פ' שמיני ובוי"ר שם, עיין אדר"נ פ"א, ובפדר"א פי"א, ובגמרא סנהדרין ל"ח ב', ובמדרש שו"ט מזמור נ"ב, ובפסיקתא רבתי פמ"ו פסקא מנה אחת אפיים, ותראה שנויים וחלופים רבים ועיין פי' הרוו"ה לפיוט דר"ה כבודו אהל כהיום ברחמים מלך, ורבינו נסים באלפסי ר"ה פ"א, הביא דברי הפסיקתא הזאת. וכתב וגרסינן תו התם בפסיקתא (עיין לעיל הערה ד'), בר"ה נברא אדם הראשון כו', ומכאן סמך למה אדם נידון בר"ה יותר מבשאר ימים ע"כ. וכן מובא באבודרהם סדר תפלת ר"ה פי' היום הרת עולם בשם הפסיקתא, וכן ברוקח סימן ח', ובמנורת המאור סימן רנ"א ג"כ בשם הפסי', ועיין במאור עינים שם פ"מ. (יא) בדימוס, האבודרהם שם אחר שהביא דברי הפסיקתא כתב פי' בדימוס חפשי מן העוונות עכ"ל, והערוך ערך דמס ד' הביא בפסיקתא דר"ה, ובוי"ר לעולם ה' נותן לו דמוס. והוראת המלה בארתי לעיל בפסקא ויהי בשלח הערה קס"א. (יב) כך עתידין בניך, בתניא רבתי ה' ר"ה סימן ע"ג הביא וז"ל, מצאתי בשם רבינו שלמה ז"ל, שפי' מה שנהגו לומר ודברך אמת וקיים לעד, לפי מה שדרשו חז"ל בפסיקתא דר"ה לעולם ה' דברך נצב בשמים, תני בתקיעתא דרב, זה היום תחלת מעשיך כו', בשתים עשר יצא בדימוס, אמר הקב"ה אתה סימן לבניך כו', שעתידין לכנוס לדין בר"ה, לכך קבעו בתפלה ודברך אמת וקיים לעד ע"כ, והדברים האלה לקוחים משבולי הלקט כ"י, ערוגה העשירית סימן רפ"ו, והביא שם זה בשם רש"י, שכתב כן בספר הפרדס. (יג) ר' נחמן, מובא בוי"ר שם, אך מה שנרשם שם מקום המקרא ישעיה מ"ד [ב'] טעות הוא, כי שם כתוב אל תירא עבדי יעקב בלי מלת ואתה בראש, גם הסיפא ואל תחת ישראל איננה שם כי אם בירמיה כמו שציינתי, ולהכי פתח רב נחמן להאי פיתחא, על שם הסיום ויסרתיך למשפט אימתי בחדש השביעי. (יד) אר"ש בר נחמן, מובא בתנחומא ריש פ' ויצא, ובפדר"א פל"ה ובילקוט ויצא רמז קכ"א בשם הפסיקתא, ובילקוט ירמיה רמז ש"ב, אך מה שנרשם שם „ב"ר" טעות הוא, כי לא נמצא במדרש ב"ר, וצ"ל פסיקתא כמו בילקוט ויצא, או צ"ל „וי"ר" ועיין שמ"ר פל"ב הראה לו כמה מלכים וכמה

איפרכין

שמואל בר נחמן, מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו, שרו של בבל עולה שבעין (טו) עווקין, ושל מדי עולה חמשים ושתים עווקין, ושל יון (טז) מאה ושמונים, ושל אדום עולה עולה ולא יודע כמה, באותה שעה נתיירא יעקב אבינו ואמר תאמר שמא אין לזה ירידה, א"ל הקב"ה אל תחת ישראל, כביכול אפי' אתה רואה אותו יושב אצלי משם אני מורידו, הה"ד אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאום ה' (עובדיה א' ד'), (יז) אמר ר' ברכיה ור' חלבו (יח) בן ר' שמעון בן יוסינא בש"ר מאיר, (יט) מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו, שרה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד, א"ל הקב"ה יעקב אף אתה עולה, באותה שעה נתיירא יעקב אבינו, ואמר תאמר שכשם שיש לאלו ירירה, אף אני יש לי ירידה, א"ל הקב"ה אל תחת ישראל, אם אתה עולה אין לך ירידה לעולם, ולא האמין ולא עלה. ר' ברכיה ור' חלבו (כ) בש"ר שמעון בן יוסינא בש"ר מאיר, היה דורש (כא) בכל זאת חטאו ולא האמינו בנפלאותיו (תהלים ע"ח ל"ב), זה יעקב שלא האמין ולא עלה. א"ל הקב"ה אלו האמנת ועלית, לא היית יורד לעולם, עכשיו שלא האמנת ולא עלית, יהיו בניך משתעבדין בארבע מלכיות בעולם הזה, (כב) במסים, (כג) ובהוניות, (כד) ובזמיות, ובגולגליות, באותה שעה נתיירא יעקב אמר לפני הקב"ה יכול לעולם, אמר ליה אל תחת ישראל כי הנני מושיעך (כה) מרחוק (ירמיה ל' י'), מבבל, ואת זרעך מארץ שבים (שם). (כו) מגליא ומאספמיא

הערות ותקונים.

איפרכין כו'. (טו) עווקים, כ"ה בוי"ר ובתנחומא וילא ופדר"א שם, אבל בכ"י אקספארד בטעות עזיקים, והמ"כ בוי"ר כתב לפי הענין פי' מעלות, ונעלם ממנו דברי הערוך ערך חויק, שכתב וז"ל בב"ב דף כ"ח [צ"ל כ"ט ע"א], היכי דמי סולם המצרי [אמרי דבי ר' ינאי], כל שאין לו ארבעה חווקין, בוי"ר אמור אל הכהנים פ' לעולם ה' [חסר ובפסיקתא לעולם ה'], שרה של בבל עולה ע' חווקים, ושל מדי עולה נ"ב חווקים, פי' מעלות עכ"ל, וע"ז כתב המוספי בנוסחאות דידן כתיב עווקים ע"כ, כוונתו למדרש וי"ר כי בגמרא גם לפנינו חווקים, ופי' שם הרשב"ם שליבות, ובמ"כ בוי"ר שם כתב וכן מצאתי במדרש ישעיה (?) פי' שליבות, אולי צ"ל ברשב"ם, ובילקוט וילא רמז קכ"א רשום בצדו, פי' מדרגות, ובאמת המלה חווק היא סורית, ופי' בלשון ההוא מעלות. (טז) מאה ושמונים, בתנחומא וילא חסרה מלת ושמונים. (יז) א"ר ברכיה, מובא בילקוט וילא רמז קכ"א, וירמיה רמז ש"ב בשם הפסיקתא. (יח) בן ר"ש בן יוסינא. בוי"ר א"ר ברכיה ור' חלבו ור"ש בן יוחאי בש"ר מאיר, ובתנחומא וילא א"ר ברכיה בש"ר חלבו ור' שמעון בן יוסינה בש"ר מאיר, ובכ"י אקספארד וכרמולי, ר' ברכיה ור' חלבו ור"ש בן יוסינא בש"ר מאיר, וכ"ה גם בילקוט ירמיה, אך שם הגי' אסינה. (יט) מלמד שהראה כו', עיין ב"ר סוף פס"ח. (כ) בשם ר"ש כו', עיין הערה י"ח, ובוי"ר גם פה בשם ר' שמעון בן יוחאי, ויש לתקן שם, שצ"ל בשם ר' מאיר. (כא) בכל זאת חטאו, צריך להוסיף מלת עוד כמו שהוא במקרא, ובוי"ר ובילקוט ירמיה חטאו לו צ"ל עוד תחת לו. (כב) במסים, כ"ה בוי"ר ובתנחומא וילא, ובילקוט וילא, אבל בילקוט ירמיה ובכ"י אקספארד וכרמולי בפסים. וגם בערוך ערך זמיון הביא בשם הפסיקתא דר"כ בפסין, ובערך פס ג' הביא מאמר מב"ר מגלגלין עלינו פיסין וזימיונות וגולגליות וארנוניות, וכן מצאתי המאמר הזה בירושלמי שביעית פ"ד ה"ג, ופ"ה סוף ה"ג וענינו מס, ועיין ערוך ערך לפס. (כג) ובהוניות, כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט ירמיה שם בשם הפסיקתא, ובשלשתם ט"ס וצ"ל **ובארנונית** ונאמר לנכון בכ"י כרמולי ובוי"ר ובתנחומא וילקוט וילא רמז קכ"א, ופי' המלה כמ"ש המוספי פי' בל"י ἔρανος מס שקובצים אנשי העיר לתת ארוחה או מתנה לשלטון העיר. (כד) ובזמיות, מובא בערוך ערך זמיון בשם פסיקתא דר"ה, ופי' בל"י ζημία מס ועונש, וכן בירושלמי פיאה רפ"א אם נתת מכיסך צדקה הקב"ה משמרך מן הפיסין ומן הזימיות, ובב"ר ספ"א הגי' זמיונות. (כה) מרחוק מבבל, במדרש וי"ר שם, כי הנה מושיעך מרחוק, כמד"א מארץ רחוקה באו אלי מבבל (ישעיה ל"ט ג'), חסר וכצ"ל, מושיעך מרחוק [מבבל] ועל זה הביא כמד"א מארץ רחוקה באו אלי מבבל. (כו) גליא ומאספמיא, הערוך ערך גליא הביא את המאמר הזה, אך

לא

ומאספמיא ומחברותיה, ושב יעקב (שם), מבבל׳ ושקט (שם), ממדי, ושאנן (שם), מיון, ואין מחריד (שם), מאדום. כי אעשה כלה בכל הגוים (שם שם י״א), אומות העולם שהן מכלין את שרותיהן עליהן הוא אומר, כי אעשה כלה בכל הגוים (כז) ישראל שאין מכלין שרותיהן, עליהן הוא אומר. אותך לא אעשה כלה, ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך (שם), מיסרך אני בייסורין בעולם הזה, בשביל לנקותך מעונותיך לעולם הבא, אימתי בחדש השביעי באחד לחדש:

(כח) יהודה בר נחמני בשם ריש לקיש פתח, עלה אלהים בתרועה ה׳ בקול שופר (תהלים מ״ז ו׳), בשעה שהקב״ה עולה (כט) ויושב על כסא הדין, (ל) בדין הוא עולה, דכתיב עלה אלהים בתרועה, ובשעה שישראל נוטלין שופר ותוקעין, הקב״ה (לא) עומד מכסא הדין, ויושב על כסא הרחמים, דכתיב (לב) ה׳ בקול שופר, מתמלא עליהם רחמים, ומרחם עליהם, (לג) והופך להן מדת הדין, למדת הרחמים, אימתי בחדש השביעי באחד לחדש:

(לד) ר׳ יאשיה פתח, אשרי העם יודעי תרועה (תהלים פ״ט י״ו) (לה) ר׳ אבהו

פתר

הערות ותקונים.

לא בשם הפסיקתא ולא בשם וי״ר, כי אם בשם הילמדנו פ׳ וילך. וכ״ה לפנינו בתנחומא וילך, ובילקוט וילך נרשם בצדו „פי׳ צרפת וספרד״, ובאמת כן הוא, גליא הוא שם ארץ צרפת בשפת רומית Gallia (פראנקרייך) ואספמיא Hispania הוא שפאניען, ותרגם ספרד (עובדיה א׳ כ׳) אספמיא עיין ערך מלין צד קנ״ו. (כז) ישראל שאין מכלין שרותיהם, בוי״ר סיים כמד״א לא תכלה פאת שדך, ובילקוט ירמיה רמז ש״ב מובא אחר המאמר הזה מאמר אחר כל מאהביך שכחוך אותך לא ידרושו והוא מפסקא דנחמו, והענין פסיק׳ למעלה מוסב גם על זה. (כח) יהודה ב״נ, כבר העירותי למעלה הערה ג׳, שבכ״י כרמולי פה היא התחלת הפסקא, ומתחיל פרשת וה׳ פקד את שרה, יהודה ב״נ בש״ר לוי פתח עלה אלהים בתרועה כו׳, ועד כה יצא חוץ למקומו ונתגע באמצע פסקא דשובה, והמאמר הזה מובא בוי״ר שם, ובילקוט אמור רמז תרמ״ה בשם הפסיקתא, גם בילקוט פנחס רמז תשפ״ב בשם הפסיקתא, והתחלתו לבד בילקוט תהלים רמז תשנ״ד, ג״כ בשם הפסיקתא, גם הרוקח ה׳ ר״ה סימן ר׳ הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא, ובמדרש שו״ט סוף מזמור מ״ז הלשון משובש, וראוי לתקנו ע״פ הפסיקתא, וכן כתב שם המפרש ד׳ אמסטערדאם וז״ל עיין בילקוט מה שהביא על זה בשם הפסיקתא, כך הוא המכוון כאן ומוטעה קנת כאן עכ״ל. (כט) ויושב על כסא הדין בדין היא עולה, המלות האלה חסרות בכ״י אקספארד שהשמיט המעתיק מעולה לעולה. (ל) בדין הוא עולה, ר״ל הוא עולה על הכסא לשפוט במדת הדין, כי השם אלהים הוא דין, וע״ז נוסד הפיוט נעלה בדין עלות בתרועה. (לא) עומד מכסא הדין, ע״ז יסד הפייטן לר״ה, תפן במכון כו׳ כסא דין להמיר בשל רחמים כו׳, ובפיוט אשר מי יעשה כמעשיך ותהפך מדת הדין לרחמים כי כן מדתך. (לב) ה׳ בקול שופר, ר״ל ה׳ הוא מדת הרחמים, ובמכילתא פ׳ יתרו פ״ד פ׳ ויהי קול השופר הרי זה סימן יפה בכתובים כל מקום שנאמר שופר זה סימן יפה לישראל שנאמר עלה אלהים בתרועה ה׳ בקול שופר. (לג) והופך להן מדה״ד, ע״ז נוסד הפיוט אהל היום ברחמים מלך, וכן זכרון הוא יום תרועת מלך חוק לישראל הוא לזכותם מלך, ע״ש בפי׳ הרוו״ה שמביא את הפסיקתא המובאה בילקוט. ומ״ש שם ואמרו עוד בתנחומא. ובילקוט תהלים קי״ט טעות הוא בידו, כי לא נמצא זה בתנחומא, אך יען נרשם בילקוט תהלים שם רמז תתע״ז, על מאמר אחר אשר לפני זה שהוא מתנחומא, חשב הוא במח״כ, שהציון מוסב גם על זה, אולם המאמר הזה הוא מפסיקתא רבתי פ״מ פסקא בחדש השביעי באחד לחדש, וז״ל הפסיקתא רבתי שם, כך פתח ר׳ תנחומא בר אבא, לעולם ה׳ דברך נצב בשמים, מהו לעולם ה׳, אמר לו דוד רבון העולמים לעולם אין אתה בא עלינו בדין אלא במדת רחמים, אילולי כך לא היינו יכולים לעמוד אפי׳ שעה אחת, לעולם אלהים אין כתיב כאן אלא ה׳, במה אתה דנינו, באותה מדה של רחמים בה׳, שנאמר ה׳ ה׳ אל רחום וחנון וכו׳. (לד) ר׳ יאשיה, בוי״ר ר׳ יהושע. (לה) ר׳ אבהו, מכאן עד פניך יהלכון, חסר בכ״י כרמולי ובילקוט אמור ופנחס, אבל ישנו בוי״ר

ובילקוט

פתר קרא (לו) בחמשה זקנים שהיו נכנסים לעבר את השנה, מה הקב"ה עושה מניח (לז) סנקליטין של מעלה, ויורד ומצמצם שכינתו ביניהם למטה, (לח) ומלאכי השרת אומרים, הא תקיף הא תקיף, הא אלהא הא אלהא, מי שכתיב בו אל נערץ בסוד קדושים רבה (שם שם ח'), מניח סנקליטין של מעלה. ויורד ומצמצם שכינתו למטה, כל כך למה, שאם טעו בדבר, הקב"ה מאיר פניהם בהלכה, הה"ד ה' באור פניך יהלכון: (תהלים שם י"ו) א"ר יאשיה כתיב אשרי העב יודעי תרועה (תהלים פ"ט י"ו), (לט) וכי אומות העולם אינם יודעים להריע, כמה (מ) קרנות יש להן, וכמה בוקינוס יש להן, וכמה סלפידים יש להם, ואת אומר אשרי העם יודעי תרועה, אלא אשרי העם שיודעים לפתות את בוראם בתרועה, אימתי בחדש השביעי באחד לחדש:

ר'

הערות ותקונים.

ובילקוט תהלים רמז תת"מ ומליון בלדו מדרש וצ"ל פסיקתא או וי"ר. (לו) בחמשה זקנים נראה שדורש זה מן ה' של מלת העם, אך היותר נכון הוא שאין כוונת הדורש על מנין הזקנים, רק הדרשה תסוב על סיפא דקרא ה' באור פניך יהלכון, כמו דאיתא בפדר"א פ"ח, ואשריהם העומדים במקום ההוא (ר"ל בעבור השנה) בשעה ההיא, שנאמר אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון, באור פניו של הקב"ה הן מהלכין ע"כ, וכמו שסיים גם פה הקב"ה מאיר פניהם בהלכה ה' באור פניך יהלכון, ובשמ"ר פט"ו באותה שעה יצא אור מבית המדרש ובא לפניהם והיו יודעים שנתרצה להם הקב"ה, שני זרח בחשך אור לישרים ע"כ, ועיין במדרש שו"ט מזמור פ"א, תקעו בחדש שופר זש"ה אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון, אשרי העם אלו הזקנים שמעברין את השנה וקובעין את החדשים, באור פניך ר' אבהו אמר זה הקב"ה שמסכים עמהם ע"כ, והנה פה בפסיקתא ובוי"ר, עבור השנה בחמשה זקנים, אולם בשמ"ר פט"ו קידוש החודש בשלשה אבל עיבור השנה בי' זקנים, כשהיו רבותינו נכנסים לעבר את השנה נכנסים י' זקנים בקיאים לביהמ"ד ואב"ד עמהם כו', ומנין להתועד בי' זקנים כו', ובפדר"א פ"ח בשלשה מעברין, ר"א בעשרה שנאמר אלהים נצב בעדת אל ע"כ. ובמשנה ריש סנהדרין עבור השנה בשלשה דברי ר"מ, רשב"ג אומר בשלשה מתחילין, ובחמשה נושאין ונותנין וגומרין בשבעה, וע"ש בגמרא דף י' ע"ב, והרמב"ם ה' קדוש החודש פ"ד ה"ט וה"י כתב משא ומתן של עיבור צריך ה' עיין במפרש שם. (לז) סנקליטין, מובא בערוך בשם פסיקתא דר"ה, וכבר באורתי המלה הזאת פסקא א' הערה פ"ב. (לח) ומלאכי השרת, מכאן עד כל כך למה. חסר בילקוט תהלים, כי קפץ המעתיק בחפזו, מן למטה עד למטה. (לט) וכי או"ה אינם כו' בכ"י כרמולי, ר' יאשיה פתח אשרי כו', וכי או"ה אינן כו', והמאמר הזה מובא ברוקח ה' ר"ה סימן ר' בשם הפסיקתא. (מ) קרנות כו' בקינוס כו' סלפידים, מובא כן ברוקח בשם הפסיקתא, ומפרש מיני כלים שתוקעים בהם ע"כ, ובכ"י אקספארד סלפירים, ובכ"י כרמולי כמה קיפות וכמה בוקינוס, צ"ל קרנות במקום קיפות, ומלה סלפירים חסרה, ובוי"ר כמה בוקיינוס כו' כמה סלפורגסי, ובילקוט אמור רמז תרמ"ת כמה סנפירים, ובילקוט פנחס רמז תשפ"ב וילקוט תהלים רמז תת"ס כמה בוקינוס וכמה סלפירם, ובב"ר פנ"ט אלו תוקעי סולפירים, ראינו פה נוסחאות שונות, וראיתי בערוך ערך בקינוס, כתב וז"ל בפסיקתא דר"ה המתחלת לעולם ה', ובוי"ר אמור אל הכהנים פ' לעולם ה' (היא פכ"ט). כמה קרנות כו' בוקיינוס כו' ספרפיות כו', ענין חצוצרות ושופרות המה, וע"ז כתב המוספי פי' בל"י ורומי buccina *βυκάνη*, קרנות וחצוצרות ושופרות, ובנוסחת דידן כתיב כמה סלפינגס במקום ספרפיות, וכן נראה שגרס בעל הערוך בערך סלפידס עכ"ל, ובערוך ערך סלפידס הביא וז"ל בריש מגלת איכה להריס קול בתרועה, סלפידס ס"א סלפינגס, פי' כן [נקרא] תרועה בל"י, ועוד מפורש בערך בקינוס, ע"כ. וע"ז כתב המוספי כן נקרא החצוצרה והתרועה בל"י *σάλπιγξ* עכ"ל, והמאמר שהביא הערוך פה הוא בפתיחתא דאיכה רבתי פתיחה כ"ה, ד"ה ר"י דסיכנן פתח וזכור את בוראך, ושם הגי' לפנינו סרפינוס, וכתב המ"כ לפי הענין סרפינוס מין חצוצרה ע"כ, וראיתי מאמר המדרש הזה מובא בילקוט יחזקאל רמז שס"א וגורס סלפינוס, ואחרי כל הדברים האלה, המלה הזאת אינה כתובה כהלכה בכל המקומות שהבאתי, וצ"ל

סלפינגס

(מא) ר׳ ברכיה בש״ר ירמיה פתח, אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה (משלי ט״ו כ״ד), אין אורח חיים (מב) אלא יסורין, דכתיב ודרך חיים תוכחות מוסר (שם ו׳ כ״ג), למעלה למשכיל, למי שהוא מסתכל למצותיה של תורה, (מג) מה כתיב למעלה מן הענין לא תכלה פאת שדך (ויקרא כ״ג כ״ב), אומות העולם שהן מכלין את שרותיהן. (מד) שאר קיטעה דכוותא קמייתא: (מה) ר׳ ברכיה פתח תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו (תהלים פ״א ד׳), וכי

כל

הערות ותקונים.

סלפינגס, והיא מגוררה יוני כמו שהבאתי, ויש להעיר במדרש שו״ט מזמור פ״א ד״ה תקעו בחדש שופר, א״ר יאשיה והלא או״ה יש להם **ספק ידים** כו׳, וכתב שם המפרש והלא או״ה ידם תקיפה, ונדחק שם לפרש המלות ספק ידים, ולא עלתה בידו, אולם באמת מקור כל המאמר שם וגם המאמר שאחריו ד״א אשרי כו׳. הוא מפסיקתא שלנו, והיה כתוב בתחלה סלפידים כמו לפנינו פה. ואח״כ נשתבשה המלה ע״י מעתיקים הדיוטים, ונפרדה לשתים ספק ידים, וצריך גם שם לתקן סלפינגס, ועיין מה שהערותי לעיל פסקא א׳ הערה פ״ט. וראיתי בתניא רבתי ענין שופר סימן ע״ו, ודבריו נובעים משבולי הלקט כ״י, ערוגה העשירית סימן רנ״ג וכתב ת״ל: מצאתי ששאל לפני רבינו קלונימוס ברבי שבתאי מעיר רומי ולרבי ענן בר מרינוס ז״ל, קרן של עז מהו לתקוע בו בר״ה וכי״כ, והשיבו כל קרן כשר חוץ משל פרה משום מעשה העגל, ואין תוקעין בו ומצוה מן המובחר בשופר של איל כר׳ אבוהו בפסיקתא דר״ה, ר׳ יאשיה פתח אשרי העם יודעי תרועה, ואו״ה אינם יודעים להריע כמה קרנות וכמה בוקיינום וכמה סלפינגס יש להם כו׳ ע״ש, שהביא כל מאמר הפסיקתא שלפנינו עם הנירס׳ הנכונה כמו שתקנתי סלפינגס, ומפרש שם פי׳ ענין חצוצרות ושופרות, ומדי דברי בזה אעיר כי כפי הנראה המלות „כר׳ אבוהו בפסיקתא דר״ה״ הן מחוברות, ואין שחר להן כי לא נמצא מובא בשם ר׳ אבוהו פה בפסיקתא, ומאמר ר׳ יאשיה אינו תשובה על השאלה, אולם באמת אין כל מחברת ביניהן ואחר המלות כר׳ אבוהו הפסיק הענין, וכוונתם לש״ס בבלי ר״ה ט״ז ע״א, א״ר אבוהו למה תוקעין בשופר של איל אמר הקב״ה תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם כו׳, ואח״כ מתחיל שם „בפסיקתא דר״ה׳ מאמר בפני עצמו, ומוסב למטה, א״ל ר׳ יאשיה פתח. (מא) ר׳ ברכיה בש״ר ירמיה, מכאן עד ר׳ ברכיה פתח תקעו, חסר בכ״י כרמולי וילקוט פנחס. אבל ישנו בכ״י אקספארד ובוי״ר וילקוט אמור שם. (מב) אלא יסורין. זה הוא דרוש שני על המקרא אורח חיים, והראשון נחסר, וכצ״ל אין אורח חיים אלא תורה, כמד״א עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳ י״ח), ד״א אין אורח חיים אלא יסורין כמו שהוא בכ״י אקספארד ובוי״ר שם, וילקוט אמור יש הדרוש הראשון שחסר פה, אך דרוש השני חסר שם, ועיין ילקוט משלי רמז תתקנ״ג, פי׳ אורח חיים, מה שהביא בשם ב״ר ובמקום ר׳ ירמיה בש״ר ברכיה, צ״ל שם, ר׳ ברכיה בש״ר ירמיה. (מג) מה כתיב למעלה, דורש כמן חומר, למעלה למשכיל, מי שהוא מסתכל על מה שכתב למעלה לפני בחדש השביעי שהוא המקרא לא תכלה פאת שדך, ומשמעו לפי זה, מנות לא תכלה, זוכר הקב״ה בחדש השביעי למען יסורו משאול מטה. (מד) שאר קיטעה כו׳, וכן בכ״י אקספארד נאמר פה „שאר פתחא דכוותא קדמייתא״ ר״ל השאר הוא כמו שנאמר למעלה בראש הפסקא והמעתיק רצה לקצר, וכצ״ל או״ה שהן מכלין את שדותיהן [עליהם הוא אומר כי אעשה כלה בכל הגוים, ישראל שאין מכלין את שדותיהם עליהם הוא אומר ואותך לא אעשה כלה ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך, מייסרך אני ביסורים בעולם הזה בשביל לנקותך מעונותיך לעוה״ב ואימתי בחדש השביעי] וילקוט אמור ישנו כולו פה במקומו, ובוי״ר חסר מן או״ה שהן מכלין עד סוף המאמר שהבאתי, כי סמך המעתיק עצמו על מ״ש למעלה. (מה) ר׳ ברכיה פתח, בוי״ר שם וילקוט אמור ופנחס שם בשם הפסיקתא וילקוט תהלים רמז תתל״א, ובטעות מציין שם פסיקתא רבתי במקום פסיקתא. גם מובא ברוקח ה׳ ר״ה סימן ר׳ בשם הפסיקתא, ורבינו סעדיה גאון הביא ג״כ הפסיקתא הזאת בטעמי התקיעות ענין העשירי, ומובא באבודרהם סדר תפלת ר״ה (דף פ״ד ע״א) ונדפס ג״כ במחזורים לפני התקיעות וז״ל ואמרינן בפסיקתא ר׳ ברכיה

פתח

כל החדשים אינן חדש אלא בכסא, (מו) וכל החדשים אינן נכסין, אלא ליום חגינו, והלא ניסן חדש נכסה (מז) ויש חג חגו בפני עצמו, אלא חדש ונכסה ויש לו חג וחגו בן יומו, ואיזה, זה תשרי, תשרי (מח) על שם תשרי ותשבוק כל חובינו, אימתי בחדש השביעי:

(מט) ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא פתח, כה אמר ה' גאלך קדוש ישראל אני ה' אלהיך מלמדך להועיל (ישעיה מ"ח י"ז), מהו מלמדך, (נ) מסקיד לך כמה דהדין (נא) מסאסא דהוא מסקיד להדא פרתא, (נב) ושלשה שמות נקראו לו, מלמד מרדע דרבן, מלמד, שהוא מלמד לפרה לחרוש, מרדע שהוא מורה דעה בפרה, דרבן, שהוא (נג) מורה בינה לפרה, אמר הקב"ה אדם עושה דרבן לפרתו

הערות ותקונים.

פתח כו' ע"ש. (מו) וכל החדשים אינן נכסין, בש"ס ביצה ט"ז ע"א תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגינו איזהו חג שהחדש מתכסה בו הוי אומר זה ר"ה, ופירש"י ד"ה שהחדש מתכסה בו. שהלבנה מתכסה בו שאינה נראית לכל אדם אלא שחרית ליושבי מזרח, וערבית ליושבי מערב כדאמר (ר"ה כ' ע"ב) עשרים וארבע שעות מתכסה סיהרא, הוי אומר זה ר"ה, דאלו שאר יו"ט כבר נתמלאה הלבנה במקצת ונראית בכל מקום, ע"כ ע"ש בתוס' ד"ה איזהו, ותוס' ר"ה ח' ע"ב שר"ת הביא מאמר המדרש מוי"ר פכ"ט, והוא ג"כ מאמר הפסיקתא שלפנינו, עיין ערוך ערך חדש א', ומובא בתוס' עירובין מ' ע"א ד"ה זכרון. (מז) ויש חג, חגו בפני עצמו, בוי"ר ויש לו חג בפני עצמו, עיין ידי משה שם ועיין ערוך ערך כס ב', והגירסא שהביא שם יותר נכונה. (מח) ע"ש תשרי, מובא בערוך ערך תשרי בשם הפסיקתא דר"ה, וברוקח סימן ר' ג"כ בשם הפסיקתא, וכן באבודרהם תפלת ר"ה שם. (מט) ר' לוי בש"ר חמא, בוי"ר ובילקוט אמור ופנחס שם, אבל בכ"י כרמולי חסר מכאן עד בחדש חדשו מעשיכם. (נ) מסקיד לך, כ"ה בוי"ר, אבל בילקוט אמור רמז תרמ"ה, ופנחס רמז תשפ"ב, הגי' מסקר ברי"ש, ובערוך ערך מסקיד, הביא וז"ל בוי"ר אמור, ובראש פסקות [נ"ל פסקא דר"ה], מלמדך להועיל מסקדא לך כהדין מסאסא דמסקיד בתורתא, פירשנו בראש הפרק עכ"ל, כוונתו לערך מסאסא שכתב שם בריש פסקות [נ"ל פסקא דר"ה] מה מלמדך להועיל, מסקר לך כגון הדין מסאסא מסקר להדין פרתא פי' שמנהג את הפרה עכ"ל, וצריך לתקן בב' המקומות בערך הזה, מסקד בדל"ת כמו שהביא בערך מסקיד, והמוספי בערך מסקיד כתב, יש נוסחאות כתוב בהם בדל"ת, ויש ברי"ש, ות"י [הוא יב"ע שלפנינו] כי כאשר ייסר איש את בנו וגו' (דברים ח' ה'), היכמא דמסקר גבר ית בריה [ה' אלהיך מסקר יתכון] עכ"ל, ומצאתי ברש"י איכה א' י"ד פי' נשקד עול פשעי שכתב וז"ל, אין לתיבה זו דמיון במקרא, ובלשון ארמי של פסיקתא קורין לדרבן מסקרא עכ"ל, נ"ל מסקדא, כנראה מענינו שהביאו ראיה למלת נשקד, והרד"ק בשרשיו שרש שקד כתב ענינו לפי מקומו, נקשר או נתחבר, ובוי"ר [פכ"ט] מלמדך להועיל מסקדנא לך כהדין מססא דמסקיד לתורתא, כלומ' אהיה עמך תמיד להנהיגך כמו שהמלמד דבק תמיד בפרה להנהיגה, ורבינו האי ז"ל הביא ראיה מדברי רז"ל, כלבא בסקדא וגדיא בסרכא עכ"ל, המאמר הזה הוא בב"ק כ"ב ע"א ולפנינו שם הגי' כלבא בזקירא וגדיא בסרכא, והרב בעל הערוך ערך סקר ג' גורס כלבא בסרכא וגדיא בסיקרא ע"ש. ולדעתי נ"ל ברד"ק, ורבינו סעדיה ז"ל, במקום ורבינו האי ז"ל, וכוונתו לתשעים מלות בודדות לר' סעדי' גאון, וכן הביא שם באות ע"ה. ודברתי מזה במחברתי פשר דבר. (נא) מסאסא, פי' כמ"ש הערוך ערך זה שהוא הדרבן המנהיג את הפרה בדרך ישרה. (נב) ושלשה שמות, מובא בערוך ערך מלמד בשם פסיקתא דר"ה, גם מצאתי המאמר הזה, בירושלמי סנהדרין פי' ה"א, ובמדרש קה"ר פי' דברי חכמים כדרבונות, ועיין פסיקתא רבתי פ"ג פסקא ביום השמיני נשיא, ובמדרש במ"ר פי"ד, המשנה קראה אותו מרדע, והמקרא קורא אותו דרבן ומלמד, דכתיב במלמד הבקר (שופטים ג' ל"א), וכן ולהציב הדרבן (שם י"ג כ"א), א"ר נתן כו' ע"ש. (נג) מורה בינה לפרה, כ"ה בוי"ר ובילקוט שם, וצ"ל מדיר בינה בפרה, כמו שהוא בכ"י אקספארד, ובפסיקתא רבתי, ומפרש במ"ר שם כי דורש דר־בן כמו שדורש מרדע מורה דיעה, ובערוך שם שמדיר בינו לפרה, נ"ל בינה לפרה,

לפרתו, וליצרו הרע אינו עושה דרבן. (נד) מדריכך בדרך תלך (שם), ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא, לבן מלך שהיה לו דין לפני אביו, א"ל אביו אם מבקש אתה לזכות לפני בדין, מנה לך (נה) ניקלגים פלוני, ואת זוכה בדין, כך אמר הקב"ה לישראל, בניי אם מבקשים אתם לזכות לפני בדין, תהיו מזכירין לפני זכות אבותיכם, ואתם זוכים לפני בדין:

* (נה) **אחד**, זה אבינו אברהם, אחד היה אברהם (יחזקאל ל"ג כ"ד), זכרון תרועה (ויקרא שם), זה אבינו יצחק, וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כ"ב י"ג) מקרא קודש (ויקרא שם), זה אבינו יעקב, שמע אלי יעקב וישראל מקוראי (ישעיה מ"ח י"ב), ואימתי (נו) אתם מזכירין זכות אבות, ואתם זוכין לפני בדין, בחדש השביעי:

ר' חייא (נז) בר מריא בש"ר לוי פתח, אך הבל בני אדם כזב בני איש וגו', (תהלים ס"ב י'), (נח) בנוהג שבעולם הבריות אומרים פלוני ישא פלונית, אך הבל בני אדם, פלונית תשא פלוני, כזב בני איש, (נט) במאזנים לעלות המה

הערות ותקונים.

ובירושלמי שם ושרה בינה בפרה, ובמדרש קהלת דייר בינה בפרה. (נד) מדריכך כו' לבן מלך, מובא ברוקח סימן ר' בשם הפסיקתא. (נה) ניקלגוס, כ"ה גם בוי"ר, ובכ"י אקספארד ובילקוט פנחס רמז תשפ"ב ניקולוגוס, וכ"ב הילקוט שם, מליץ בלשון יוני, ובילקוט אמור רמז תרמ"ה נוקלוכוס, בטעות. וצ"ל נוקלונוס בנימ"ל, וברוקח סימן ר' מביא מאמר הפסיקתא בטעות ביקולוגוס, וצ"ל ניקולוגוס, בנו"ן תמורת הבי"ת, ובערוך ערך נקלונוס הביא בפסקא דר"ה אם אתה מבקש לזכות בדין, מנה לך ניקולוגוס פלן, וכתב המוספי שהמלה ניקולוגוס היא יונית νικο-λόγος והוראתה מליץ וסניגור (פערטהיידינער), ולפני בעל הערוך היתה הגי' בוי"ר דקליקוס תחת אשר לפנינו נקילונים, ע"ש בערכ', וצ"ל דקוליגוס בנימ"ל, וגם היא מלה יונית δικαιολόγος ופי' מליץ טוב ומצדיק בדין, וכן בילקוט משלי רמז תתקמ"ו בשם הילמדנו (הנאבד מאתנו ואיננו), שנים דיקולגין היו עומדין לפני אדרינוס, אחד היה מלמד על הדבור שהוא יפה ואחד על השתיקה, גם ראיתי שלפני בעל שבולי הלקט היתה הנוסחא בפסיקתא דיקליקוס, כי בשבולי הלקט כ"י ערוגה העשירית סימן ש"ב הביא וז"ל בפסיקתא דר"ה לאוהבו של מלך שהיה נידון לפני המלך רמז לו המלך מנה לך דיקליקוס, פי' סניגור המדבר ומייפה זכות הנידון והוא לשון יוני עכ"ל, וכן מובא כן בתניא רבתי ענין התקיעות סוף סימן ע"ה, ודבריו נובעים משבולי הלקט כידוע, וסיים דיקליקוס פי' מליץ בלע"ז אבוקאטו עכ"ל לקח הפי' מהערוך. *(נה) אחד זה אבינו אברהם, צ"ל באחד, כי מוסב על המקרא באחד לחדש, וכ"ה במדרש וי"ר שם. (נו) אתם מזכירין זכות אבות, עפ"ז יסד הקליר בפיוט ועמך תלואים, סמוכים בצדקת אב היה אחד (אברהם) נשענים בסבך יחיד ומיוחד, (יצחק) מובטחים בתם וביושר אב אחד, (יעקב). (נז) בר מריא, בכ"י אקספארד בר מרייה, בוי"ר בר אבא, ובילקוט אמור בר מרייא, ובילקוט פנחס בר חמי. (נח) בנוהג שבעולם, מכאן עד כל הבלים וכזבים כו' חסר בילקוט אמור ופנחס, ועיין בפסיקתא רבתי סוף פסקא בחדש השביעי (פ"מ), ד"א החדש השביעי, זש"ה אך בני אדם כו', כך דרש רבי בן מריה ע"כ, צ"ל ר' חייא בר מרייה והכוונה שכן נדרש בפסיקתא הישנה, ובדפוס לבוב ר' יוחנן בן מרים והוא תקון מאיזה מגיה שחשב בשגגתו, כי מלת רבי היא ר"ת ר' יוחנן. (נט) במאזנים לעלות כו', ר"ל בעוד שהם בבטן אמם כבר נגזר על זווגם, ומזה בירושלמי ביצה פ"ה ה"ב. שמואל אמר אפילו בת"ב יארס שלא יקדמנו אחר, מחלפא שיטתיה דשמואל, תמן הוא אומר מושיב יחידים ביתה (תהלים ס"ח ז'), במאזנים לעלות המה מהבל יחד (שם ס"ב י'), והכא הוא אמר היכן ע"כ, כוונת הירושלמי שיש סתירה בדברי שמואל דכאן אמר שמא יקדמנו אחר, אולם מהכתובים נראה להיפך שהזווג כבר נגזר מן השמים, ודברי תורה עניים במקומא אחד ועשירים במקום אחר מה שהביא הכתוב מושב יחידים ביתה, מפורש בפסיקתא פסק שקלים ע"ש ובהערה כ"ח, וכן נשנה במדרש ב"ר פס"ח, וכן בבבלי סוטה ב' ע"א, והכתוב השני שהביא במאזנים לעלות, מפורש לפנינו פה בפסיקתא, ובמדרש וי"ר פכ"ט, ועיין בק"ע שהביא על במאזנים מאמר המדרש, ועיין בבלי מ"ק י"ח ע"ב, מקשה ג"כ סתירת

דברי

המה מהבל יחד (שם), א"ר חייא בר מריא עד שהן עשויין הבל ממעי אימותיהן, הם יחד, (ס) א"ר [נחמן] כל הבלים וכזבים שישראל עושין בעוה"ז, כדי הוא אבינו אברהם לכפר את כולם, ומה טעם (סא) האדם הגדול בענקים הוא (יהושע י"ד ט"ו), במאזנים לעלות, במאזנים מתכפר להם, בחדש שמזלו מאזנים, ואיזה זה תשרי.

(סב) **תקעו** בחדש שופר (תהלים פ"א ד'), בחדש, חדשו מעשיכם. (סג) שופר, שפרו מעשיכם, אמר הקב"ה (סב) אם שפרתם מעשיכם לפני, אף אני עומד מכסא דין, ויושב על כסא רחמים, ומרחם אתכם, והופך לכם מדת הדין למדת הרחמים אימתי בחדש השביעי:

ד"א בחדש השביעי, בחדש שהוא (סה) משובע במצות, שופר בתוכו, כפור בתוכו, סוכה בתוכו, לולב וערבה בתוכו:

ד"א בחדש השביעי, חדש שהוא (סו) משובע בכל, גרנות בתוכו, גיתות בתוכו, כל מיני מגדים בתוכו:

ד"א בחדש השביעי, ר' ברכיה הוה קרי ליה ירחא דשבועתא, שבו נשבע הקב"ה לאברהם אבינו, הה"ד ויאמר בי נשבעתי נאום ה' (בראשית כ"ב י"ו), מה צורך היה לשבועה הזו, (סז) ר' ביבא רבא, בש"ר יוחנן, אמר אברהם לפני הקב"ה, רבון העולמים, גלוי וידוע לפניך בשעה שאמרת לי, קח נא את בנך
שם

הערות ותקונים.

דברי שמואל אהדדי. (ס) א"ר נחמן, מלת נחמן הוספתי ע"פ כ"י אקספארד, ומדרש וי"ר שם, וראיתי במדרש במ"ר פט"ז כתיב אך הבל בני אדם כזב בני איש, א"ר חייא בשם ר' לוי, כל הבלים שישראל עושין כל ימות השנה במאזנים לעלות, מוחל להם הקב"ה במזל מאזנים בחדש תשרי כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם ע"כ. (סא) האדם הגדול בענקים, עיין ב"ר פי"ד, את האדם בזכותו של אברהם, א"ר לוי האדם הגדול בענקים זה אברהם, ועיין תוס' ב"ב כ"ח ע"א, וראה מה שכתבתי באוצר חכמה חוברת ראשונה נד ע"א, מה שהעירותי על המאמר במס' סופרים פי"א ה"ט, האדם הגדול בענקים זה אברהם אבינו שהיה גובה קומתו כנגד שבעים וארבעה אנשים כו', ע"ש. (סב) תקעו בחדש, מוסב למעלה אל מאמר ר' ברכיה שפתח דרשתו על הפסוק הזה, ובוי"ר נסמך זה למעלה לדרש ר' ברכיה, והוא הנכון והמאמר הזה מובא במנורת המאור סוף סימן רנ"ה, אך מ"ש שם וכן מצינו במכילתא ט"ס הוא, וצ"ל בפסיקתא. (סג) שופר שפרו מעשיכם, עיין מדרש שו"ט סוף מזמור פ"א, וע"פ הפסיקתא יסד הפייטן לר"ה שפרו מעשיכם וברית לא תופר. (סד) אם שפרתם מעשיכם לפני, פה חסר הרי אני נעשה לכם כשופר הזה, מה השופר הזה מכניס בזו ומוציא בזו, אף אני כו', כמו שהוא בכ"י אקספארד ובוי"ר ובילקוט, ועיין בשו"ט סוף מזמור פ"א, נוסחא אחרת, ועל זה יסד הקליר אשא דעי, ואם שוד יעלזו ובדין יליזו, וצדק ירון לאחזו בקול חיל שופר וכמו מכניס בזו ומוציא בזו. (סה) משובע במצות, דורש שביעי שיש בו שבע מצות, שופר, כפור, סוכה, וארבע מינים שבלולב, ובמקום ולולב וערבה, צ"ל וד' מינים שבלולב, כי לולא זה אין כאן רק חמש, ובמנורת המאור סימן קמ"ו הביא המאמר שובע שמחות אל תקרי שובע אלא שבע, אלו ז' מצות שבחג, ד' מינים שבלולב וסוכה וחגיגה ושמחה, ואח"כ הביא מאמר הפסיקתא שלפנינו בשם המכילתא, וט"ס הוא וצ"ל פסיקתא, כי במכילתא לא נמצא מאומה מזה וע"ש שהאריך בזה. (סו) משובע בכל, דורש שביעי כאלו נכתב בשי"ן שמאלית, ובוי"ר נתערבו שני המאמרים, הדרוש שלפני זה והדרוש הזה יחד, וכן הוא שם ד"א בחדש השביעי שהוא משובע בכל, גתית בתוכו ברכות בתוכו כפור בתוכו סוכה בתוכו לולב וערבה בתוכו, ע"כ. וצ"ל לתקן במקום ברכות צ"ל גרנות הנאות אל גתות שלפניו, וכמו שהוא פה בפסיקתא. (סז) ר' ביבא רבא, כ"ה בילקוט אמור, אבל בוי"ר ר' ביבי בר אבא, גם מצאתי המאמר הזה בירושלמי תענית פ"ב ה"ד, ושם הגי' ר' ביבי אבא בש"ר יוחנן, ונשנה במדרש ב"ר פנ"ו, אך שם הגי' ר' יוחנן אמר, ובפסיקתא רבתי פסקא בחדש השביעי, מובא המאמר הזה בשם ר' ירמיה, וט"ס הוא, וצ"ל ר' יוחנן, ועיין ילקוט וירא רמז ק"א ד"ה אברהם עד מהו תוקעין לפני בשופר ומצוין בגדו פסיקתא, והלשון שם משונה
מאשר

(שם שם ב'), שהיה בלבי להשיבך, מה היה בלבי לאמר לך, אתמול אמרת לי,
כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כ"א י"ב), ועכשיו אתה אומר לי, קח נא את בנך
וגו', אלא כשם שהיה בלבי להשיבך, (סח) וכבשתי את יצרי ולא השיבותיך,
(סט) כך בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לידי עבירות ומעשים רעים, תהא
נזכר להם עקדת יצחק אביהם, ותתמלא עליהם רחמים, ותרחם עליהם, ותהפוך
להם מדת הדין למדת רחמים, אימתי בחדש השביעי:

וישא אברהם את עיניו וגו' (שם כ"ב י"ג), א"ר יודן (ע) מלמד שהראה הקב"ה
לאברהם אבינו, את האיל ניטש (עא) מחודש זה, ונסבך בחודש זה,
אמר הקב"ה לאברהם כך עתידין בניך להיות נאחזין בעונות ונסבכין בצרות, וסופן
להיגאל בקרניו של איל, שנאמר וה' עליהם יראה ויצא כברק חצו וה' אלהים
בשופר יתקע וגו' (זכריה ט' י"ד), (עב) א"ר חנינא מלמד שהראה הקב"ה לאברהם
אבינו את העיל (עג) נוטש מחרש זה, ונסבך בחרש אחר, א"ל הקב"ה אברהם,
כך עתידין בניך להיות נאחזין באומות, ונסבכין במלכיות, ונמשכין ממלכות
למלכות, מבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום, (עד) וסופן להיגאל בקרניו של
איל' הה"ד וה' עליהם יראה וגו':

(עה) **כל** השביעים חביבין, למעלה השביעי חביב, (עו) שמים, ושמי שמים,
רקיע, שחקים, זבול, מעון, וערבות, (עז) סולו לרוכב בערבות (תהלים
ס"ח

הערות ותקונים.

מאשר הוא פה, וכן נמצא המאמר הזה במדרש שו"ט מזמור כ"ט. (סח) וכבשתי את יצרי, בפסיקתא רבתי שם, אלא עשיתי עצמי כאלם וכחרש, ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו (תהלים ל"ח י"ד), וכן בווי"ר מובא הכתוב הזה. (סט) כך בשעה שיהיו בניו של יצחק, בירושלמי שם, כך יהי רצון מלפניך ה' אלהי שבשעה שיהא בניו של יצחק נכנסים לידי צרה ואין להם מי ילמד עליהם סניגוריא, אתה תהא מלמד עליהם סניגוריא, ה' יראה, את נזכר להם עקידתו של יצחק אביהם, ומתמלא עליהם רחמים ע"כ. ובפסיקתא רבתי שם, כשיהיו בניו של יצחק נידונים לפניך ביום זה, ואפילו יש להם כמה קטיגורים מקטרגים אותם. כשם שדממתי ולא השיבותיך כך אתה לא תשיב להם ע"כ. (ע) מלמד שהראה הקב"ה, בירושלמי שם, והנה איל אחר, מהו אחר א"ר יודה בי רבי סימון, אחר כל הדורות עתידין בניך ליאחז בעונות, ולהסתבך בצרות, וסופן להיגאל בקרניו של איל שנאמר וה' אלהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן. ר' הונא בש"ר חיננא בר יצחק, כל אותו היום היה אברהם רואה את האיל נאחז באילן זה, וניתור ויוצא נאחז בחורש זה, וניתור ויוצא, נאחז בסבך זה, וניתור ויוצא, א"ל הקב"ה אברהם כך עתידים בניך כו'. והנה בילקוט אמור ופנחס, הוא כאשר לפנינו פה בפסיקתא, וכ"ה גם בווי"ר, אך המלות „א"ר יודן" חסר בוי"ר שם, ובמקום א"ר חנינא, הגי' שם א"ר הונא בר יצחק, ועיין במדרש ב"ר פנ"ו. וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר, מהו אחר, א"ר יודן וכו', ולדעתי המאמר שם א"ר יהודה ב"ר סימון היא נוסחא אחרינא שהוסיף איזה מעתיק עפ"י הירושלמי שהבאתי ורשם בחוץ, ואח"כ הובא פנימה, כי הלא אחד הוא עם מאמר מר' יודן שלפניו. (עא) מחודש זה, ונסבך בחודש אחר וכ"ה בכ"י אקספארד וצ"ל מחורש זה ונסבך בחורש אחר, ופי' אילנות שענפיהם מסובכים. ולשון מקרא הוא. (עב) א"ר חנינא, בווי"ר פכ"ט א"ר הונא בר יצחק. ובירושלמי שם ר' הונא בש"ר חיננא בר יצחק, ובב"ר פנ"ו א"ר חנינא בר יצחק. (עג) ניטש מחדש זה ונסבך בחדש, גם פה צ"ל בחרש. (עד) וסופן להיגאל כו', בירושלמי שם הנוסחא אמרו לפניו רבון העולמים יהיה כן לעולם א"ל וסופן להיגאל כו' וכן חסר בווי"ר שם. (עה) כל השביעים חביבין, נשנה בווי"ר שם פכ"ט. ומובא בילקוט שמות רמז רע"ו בשם הפסיקתא, אבל בילקוט אמור ופנחס חסר זה. (עו) שמים ושמי השמים, בגמרא חגיגה י"ב ע"ב א"ר יהודה שני רקיעים הם, שנ' הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים, ר"ל אמר שבעה, ואלו הן וילון רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות ע"כ, חושב וילון ומכון במקום שמים ושמי השמים, אשר בפסיקתא פה. וכדעת ר"ל כן הוא גם באבות דר"נ פל"ז בשם ר' מאיר, ובאוהל מועד להרשב"א מאורבנו חשב רק ה' שמות, שמים שחק ערבות רקיע זבול. (עז) סולו לרוכב בערבות, עיין פדר"א
פי"ח

ס״ח ה׳), בארצות השביעית חביבה, ארץ, אדמה, ארקא, (עח) גיה, ציה, נשיה, תבל, והוא ישפוט תבל בצדק (תהלים ט׳ ט׳), בדורות השביעי חביב, אדם, שת, אנוש, קינן, מהללאל, ירד, חנוך, (דה״א א׳ ב׳ ג׳), ויתהלך חנוך את האלהים (בראשית ה׳ כ״ד) באבות השביעי חביב. אברהם, יצחק ויעקב, לוי קהת עמרם, משה, ומשה עלה אל האלהים (שמות י״ט ג׳), בבנים השביעי חביב, (עט) אליאב, אבינדב, שמעיה, נתנאל, רדי, אצם, הששי, דויד השביעי, במלכים השביעי חביב, שאול, אישבושת, דוד, שלמה, רחבעם, אביה, אסא, (פ) ויקרא אסא אל ה׳ אלהיו (דה״ב י״ד), בשמיטים השביעית חביבה, וקדשתם את שנת החמישים שנה (ויקרא כ״ה י׳), בשנים השביעית חביבה, והשביעית תשמטנה ונטשתה (שמות כ״ג י״א), בימים השביעי חביב ויברך אלהים את יום השביעי (בראשית ב׳ ג׳), בחדשים השביעי חביב, בחדש השביעי באחד לחדש. (פא) ר׳ אבא בריה דר׳ פפו, ור׳ יהושע דסיכנין בש״ר לוי, כל ימות השנה ישראל עסוקין במלאכתן, ובראש השנה נוטלין שופרות ותוקעין, והקב״ה עומד מכסא דין, ויושב על כסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים, אימתי בחדש השביעי:

דילמא, (פב) ר׳ יוחנן ור׳ שמעון בן לקיש, (פג) הוון מתקשיין, תנינן יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעין, אבל לא במדינה, אמרין אם דבר תורה, ידחה בגבולין, ואם אינו דבר תורה, אף במקדש לא ידחה, עד אינון יתיבין מתקשין, עבר (פה) כהנא, אמרין הא אתא מרה דשמעתא ניקום ונשאול, קמו ושאלון ליה, אמר להון (פו) כתוב אחד אומר, יום תרועה יהיה לכם (במדבר כ״ט א׳), וכתוב אחד אומר זכרון תרועה יהיה לכם (ויקרא כ״ג כ״ד), כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, בזמן שהוא בא בחול, יום תרועה יהיה לכם, (פז), ובזמן שהוא בא בשבת, זכרון תרועה יהיה לכם, מזכירין

אבל

הערות ותקונים.

פי״ח, ומדרש שו״ט מזמור נ״ב, שבעה רקיעים בראתי ובכולם לא בחר למכון שבתו אלא ערבות, שנאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו, ועיין לעיל פסקא ויהי ביום כלות משה הערה קל״ח. (עח) גיא ציה נשיה, וכ״ה במדרש חזית פ׳ יפה את רעיתי כתרצה ע״ש, ועיין פסקא ויהי ביום כלות משה הערה קל״ח, ובאבות דר״נ שם חשב במקומם, חרבה יבשה חלד, ובמדרש ב״ר פי״ג איתא, ארשב״ג ד׳ שמות נקראו לארץ, ארץ תבל אדמה ארקא, ובמדרש משלי פ״ח עשרה שמות לארץ, ארץ אדמה חרבה יבשה ארקא תבל חלד ראשית גיא שדה, ע״ש. ובס׳ אוהל מועד חשב ארבעה פנים, ארץ אדמה תבל חלד. (עט) אליאב אבינדב, הוא ע״פ הכתובים בדה״א ב׳ י״ג י״ד וט״ו, ואישי הוליד את בכורו את אליאב ואבינדב השני ושמעא השלישי נתנאל הרביעי רדי החמישי אצם הששי דוד השביעי ובוי״ר הלשון בקיצור, בבנים השביעי חביב שנאמר דויד הוא השביעי, מלת „הוא" יותרת היא ואיננה במקרא. (פ) ויקרא אסא אל ה׳, הכוונה לכתובים שאחריו, וינגף ה׳ את הכושים לפני אסא וגו׳, ה׳ עמכם וגו׳, ויבקשהו וימצא להם. (פא) ר׳ אבא כו׳, בוי״ר מקום המאמר הזה לפני המאמר כל השביעין חביבין. (פב) ר׳ יוחנן, כשנה בירושלמי ר״ה פ״ד ה״א. (פג) הוון מתקשין, כ״ה בכ״י אקספארד, ובוי״ר הוון יתבין מתקשיין, ובירושלמי שם הוון יתיבין מקשיי. פי׳ הקשו קושיא על המשנה. (פד) תנינן, הוא במשנה ר״ה ריש פ״ד. (פה) כהנא, כ״ה בירושלמי ובוי״ר ובכ״י אקספארד, אבל בכ״י כרמולי ובילקוט אמור ופנחס, רב כהנא. (פו) כתוב אחד אומר, עיין בבלי ר״ה כ״ט ע״ב, ומובא ברוקח ה׳ ר״ה סימן ר״א בשם הפסיקתא. (פז) ובזמן שהוא בא בשבת זכרון תרועה, עיין במס׳ סופרים פי״ט ה״ח, למד מזה לענין נוסח תפלת ר״ה, וכתב וז״ל אם חל ר״ה להיות בשבת אינו אומר יום תרועה אלא זכרון תרועה לפי שאין תקיעת שופר דוחה את השבת בגבולין משום גזירה ע״כ, ובס׳ תניא רבתי ה׳ ר״ה סימן ע״ג כתב וז״ל, יש מן החכמים אומרים כשיבא ר״ה בחול אומרים את יום הזכרון הזה יום תרועה מקרא קודש, לפי שבחול תוקעין, וכשיבא בשבת אומרים זכרון תרועה, לפי שאין תקיעה בשבת, וכן מפורש בפסיקתא דר״ה, כתוב א׳ אומר יום תרועה, וכתיב אחד אומר זכרון תרועה, הא כיצד, כאן בחול וכאן בשבת ע״כ, והדברים האלה מצאתי בשבולי הלקט כ״י ערוגה

השעירית

אבל לא תוקעין, (פח) רבי זעירא דוה מפקד לחבריה, עיילון ושמעון קלי' דר' לוי, דריש (פט) דלית אפשר דליפק פרשתא דלא אלפא עליו, (צ) ודרש קמיהון כתוב אחד אומר יום תרועה יהיה לכם (במדבר שם), וכתוב אחר אומר זכרון תרועה יהיה לכם (ויקרא שם) בזמן שהוא בא בחול יום תרועה, ובזמן שהוא בא בשבת זכרון תרועה יהיה לכם, מזכירין אבל לא תוקעין, (צב) תני ר' שמעון בן יוחאי, יום תרועה יהיה לכם ועשיתם, במקום שהקרבנות קריבין, (צב) א"ר תחליפא בסרייא, בכל הקרבנות כתיב, והקרבתם, וכאן כתיב ועשיתם, אמר הקב"ה מכיון שנכנסתם לפני ברין ביום הזה, ויצאתם ברימוס, (צג) מעלה אני עליכם, כאלו היום בראתי אתכם בריה חרשה, הה"ד כי כאשר השמים החרשים והארץ החרשה וגו' (ישעיה ס"ו כ"א).

הסלת פסקא בחרש השביעי.

הערות ותקונים.

העשירית סימן רפ"ו, ודברי התניא נובעים משם, ואף שמאמר זה שהביאו בשם הפסיקתא גם בירושלמי ר"ה פ"ד ה"א ובוי"ר שם פכ"ט, ובבבלי ר"ה כ"ט ע"ב, הביא רק מהפסיקתא, ועיין בטור ה' ר"ה סימן תקפ"ב הביא בשם ר' שמואל בן חפני מה שמצא במ' סיפרים, כמו שהעיר מרן ב"י שם, וברוקח ה' ר"ה סימן ר"א, אחר שהביא שם המאמר בשם הפסיקתא (עיין הערה פ"ו) סיים, וכן יסד רבי שמעון בקרובץ של יום שני ע"כ כוונתו לפיוט שמו מפארים אקרא לאלהים עליון, חכם הניטיו לתקוע בזה חודש, יום זה אם יקרה בשבת קדש, זכרון תרועה מקרא קודש, טביעו אם בחול יבואכם, צוו לתקיע בכל גבולכם יום תרועה יהיה לכם ע"כ, ועיין בן יוחאי שער ו' דלת כ"ד שהתעורר על דברי הבבלי שרשמתי והירושלמי והמדרש, והוא גם בפסיקתא לפנינו, והאריך שם בטוב טעם ודעת ודבריו נכוחים למבין. (פח) ר' זעירא, ישנו בירושלמי ר"ה פ"ד ה"א, ובוי"ר פכ"ט נשמט זה בטעות המעתיקים, ופי' נוה לחבריו שיבואו לשמוע דרשת ר' לוי, ובפסיקתא רבתי (פ"מ פסקא בחדש השביעי), ר' אחי שלח לתלמידיו לשמוע את ר לוי, והיה עוסק בפרשה זו אמר כתוב אחד כו' ע"ש, ונראה מהפסיקתא רבתי לקח דבריו מפסיקתא דילן, והעתיקם ללה"ק. (פט) דלית אפשר כו', פי' שאי אפשר שתגא פרשה מידו שלא דרש עליה. (צ) ודרש קמיהון, נ"ל על ודרש קמיהון כמו שהוא בירושלמי ר"ה שם. (צא) תני רשב"י, פה חסר וכנ"ל ארשב"י ידתה במקדש שהן יודעין זמנו של חדש, ואל ידתה בגבולין שאין יודעין זמנו של חדש תני רשב"י כו'. כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי ובוי"ר ובילקוט אמור ופנחס שם בשם הפסיקתא. ועיין ירושלמי ר"ה שם, וכן מצאתי מובא בעשרת הדברות (ח"ב תס' העיטור דף מ"ג ע"א), ת"ל בפסיקתא דרב כהנא רבה, תני רשב"י ידתה במקדש שיודעין זמנו של חדש, ולא במדינה שאין יודעין זמנו של חדש, ובירושלמי [ר"ה פ"ד ה"א] באחד לחדש אלא מעתה אפילו במקום שהן [יודעין] שהוא באחד לחדש ידתה, ותני רשב"י והקרבתם במקום שהקרבת קרבן ע"כ, נ"ל תני רשב"י, ונ"ל והקרבתם במקום שקרבנות קריבין. (צב) א"ר תחליפא בסרייא, נ"ל קסריא, ומובא ברוקח ה' ר"ה סימן ר"ג בשם הפסיקתא, ובירושלמי ר"ה פ"ד ה"ח הנוסחא א"ר תחליפא קיסרייא, קרייא אמר כן יום תרועה ועשיתם, ר' לעזר בי רבי יוסה בשם ר' יוסי בר קצרתא, בכל הקרבנות כתיב והקרבתם וכאן כתיב ועשיתם, א"ל הקב"ה מכיון שנכנסתם לדין לפני בר"ה ויצאתם בשלום מעלה אני עליכם כאלו נבראתם בריה חדשה ע"כ. וכן יש לתקן בפסיקתא לפנינו, ובמדרש וי"ר עפ"י הירושלמי. (צג) מעלה אני עליכם, למאמר זה כיון בעל הטורים (במדבר כ"ט ב') וז"ל ועשיתם, לומר יעשו תשובה ואני מעלה עליכם כאלו הקרבתם כל הקרבנות, ובפסיקתא דורש כאלו נעשו ברית [נ"ל בריה] חדשה עכ"ל.

פסקא כ"ד.

דרשו.

(א) **דרשו** ה' בהמצאו, (ישעיה נ"ה ו'), ודוד אמר דרשו ה' ועוזו בקשו פניו תמיד (דה"א י"ו י'), למה אמר בקשו פניו תמיד, ללמדך שהקב"ה פעמים נראה, ופעמים אינו נראה, פעמים שומע, ופעמים (ב) אינו שומע, (ג) פעמים נדרש, ופעמים אינו נדרש, פעמים מצוי, ופעמים אינו מצוי, פעמים קרוב, ופעמים אינו קרוב, כיצד, נראה למשה שנאמר ודבר ה' אל משה פנים אל פנים (שמות ל"ג י"א), חזר ונעלם ממנו, כשאמר לו הראני נא את כבודך (שם שם י"ח), וכן נראה לישראל בסיני, שנא' ויראו את אלהי ישראל (שם כ"ד י'), ואומר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת (שם שם י"ז), חזר ונעלם מהם, שנא' ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה (דברים ד' ט"ו), (ד) ואומר קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים, (שם שם י"ב), וכשהיו ישראל במצרים, כתיב וישמע אלהים את נאקתם, (שמות ב' כ"ד), כיון שחטאו, ולא שמע ה' בקולכם ולא האזין אליכם (דברים א' מ"ה), ענה לשמואל במצפה, שנאמר (ה) ויצעק שמואל אל ה' ויענהו ה' (ש"א ז' ט'), חזר ולא ענהו, שנא' ויאמר ה' אל שמואל עד מתי אתה מתאבל (ו) על שאול ואני מאסתיו ממלוך על ישראל (ש"א י"ו א'), ענה לדוד, שנא' דרשתי את ה' ועונני (תהלים ל"ד ה'), חזר ולא ענהו, ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה (ש"ב י"ב ט"ז), ובזמן שישראל עושין תשובה מצוי להם, שנאמר ובקשת משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך (דברים ד' כ"ט), ובזמן שלא עשו תשובה, כתיב בצאנם ובבקרכם ילכו לבקש את ה' ולא ימצאו וגו' (הושע ה' ו'), פעמים קרוב, שנאמר קרוב ה' לכל לקוראיו (תהלים קמ"ה י"ח), פעמים אינו קרוב, שנאמר (ז) רחוק מרשעים ה' (משלי ט"ו כ"ט).

כתיב ישא ה' פנים אליך (במדבר ו' כ"ו), וכתיב אשר לא ישא פנים (דברים י' י"ז), (ח) עושה תשובה נושא לו פנים, יכול לכל ת"ל אליך, ולא

לאומה

הערות ותקונים.

(א) דרשו, הוא אות ד' מסימן שד"ש, ועיין בתוס' מגילה ל"א ע"ב ד"ה ר"ח שכתבו לעולם שוש אשיש באתם נצבים דהיינו שבת שלפני ר"ה לפי שהיא סוף הנחמות, ודרשו בגוים גדליה, ושובה בשבת שלפני יו"כ, וכשיש שבת בין יו"כ לסוכות אז הוי דרשו בשבת שלפני יו"כ, משום דכתיב ביה דרשו ה' בהמצאו, והיינו בימי תשובה כו', עכ"ל. ועיין ש"ע או"ח סוף סימן תכ"ח. והנה הפסקא הזאת חסרה בכ"י הרשד"ל ואקספארד ופארמא, גם איננה מובאת בערוך ולא בילקוט, אך מצאתיה בכ"י כרמולי ומשם העתקתיה, גם מצאתי אותה כולה בתנחומא פ' האזינו פ' הצור תמים פעלו. (ב) אינו שומע, בתנחומא אינו רוצה לשמוע. (ג) פעמים נדרש, חסר לפני זה פעמים עונה ופעמים אינו עונה, כמו שהוא בתנחומא, והשמטת המעתיק היא כי אח"ז במקראות שמביא לראיה על כל אחד, הביא ראיה גם על זה, ענה לשמואל במצפה כו'. (ד) ואומר קול דברים כו', כ"ה בתנחומא שם, ובשניהם נהפך הסדר, כי המקרא הזה הוא מוקדם בפרשה, לפני ונשמרתם מאד וגו', לכן ראוי להקדימו שנאמר קול דברים וגו' ואומר ונשמרתם וגו'. (ה) ויצעק שמואל כו', כ"ה גם בתנחומא ובשניהם צ"ל ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל ויענהו ה'. (ו) על שאול, כ"ה גם בתנחומא וצ"ל אל שאול. (ז) רחוק מרשעים ה', צ"ל רחוק ה' מרשעים. (ח) עושה תשובה נושא לו, כ"ה בתנחומא שם, אבל בתנחומא נשא פ' כה תברכו, מתרץ הסתירה הזאת באופן אחר, ישא ה' פניו אליך וכתוב אחד אומר אשר לא ישא פנים, הא כיצד עשה תשובה עד שלא נחתם גזר דין ישא ה' פניו כיון שנחתם גזר דין אשר לא ישא פנים, ע"כ. וכ"ה בר"ה דף י"ז ע"ב וי"ח ע"א, אך פה בתנחומא עזב את הדרוש ההוא, כי הלך במישרים אחרי הפסיקתא אשר העתיק דבריו ממנה, ולא נטה ממנה ימין ושמאל, ובמדרש במ"ר פ' נשא פי"א דורש על הכתוב ישא ה' פניו באופנים

שונים

לאומה אחרת, לא עשו תשובה אינו נושא פנים, שנאמר (ט) כבסי מרעה לבך ירושלים למען תושעי עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך (ירמיה ד׳ י״ד), אימתי אם תעשו תשובה, ואם לאו מה כתיב, כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני, (שם ב׳ כ״ב), (י) לכך אמר ישעיה, דרשו ה׳ בהמצאו קראהו בהיותו קרוב (ישעיה נ״ה ו׳), משל למה״ד, למלך שאמר לעבדיו, צאו והכריזו בכל מלכותי, שאני יושב ודן בדיני ממונות, כל מי שיש לו עסק עם חברו, יבא לפני, ואני דן אותו לכף זכות, עד שלא אשב לדון דיני נפשות, כך הקב״ה אמר לישראל בני הוו יודעין שאני דן את העולם, (יא) בארבעה פרקים האלו, בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, בחג נידונין על המים, והללו שלשה פרקים, יושב אני לדון דיני ממונות, להעשיר או להעני, להרבות או למעט, אבל בראש השנה זמן דיני נפשות הוא, אם למות אם לחיים, כדאמרינן (יב) בתקיעתא דרב ועל המדינות בו יאמר איזו לחרב איזו לשלום, ובריות בו יפקדו להזכירם לחיים ולמות ואם עשיתם תשובה לפני, אני אקבל אתכם ואדון אתכם לכף זכות, לפי ששערי שמים פתוחים, ואני שומע תפלתכם, שאני משגיח מן החלונות מציץ מן החרקים, עד שלא אחתום נזר דין ביום הכפורים, לכך אמר ישעיה דרשו ה׳ בהמצאו, (יג) **ארשב״ג** א״ר יונתן, משל למה״ד למלך שהיה דר במדינה, והיו בני המדינה מכעיסין אותו, כעס המלך ויצא מתוכה, כמו עשרה מילין, ועמד לו וראהו אדם אחד, אמר לבני העיר, דעו שהמלך עליכם בכעס, והוא מבקש לשלוח לגיונות על העיר להחריבה, צאו ופייסוהו, ויחזור אצלכם, עד שלא ירחיק מכם, פקח אחד היה שם, אמר להם שוטים עד שהיה אצלכם, לא בקשתם לפייסו, ועכשיו קודם שיתרחק, צאו אצלו אולי יקבל אתכם, לכך כתיב דרשו ה׳ בהמצאו, (יד) אלו עשרת ימי תשובה, שהוא שרוי ביניכם, שכן יחזקאל אומר, (טו) והקיר ביני וביניכם (יחזקאל מ״ג ח׳), הוי קראוהו בהיותו קרוב, יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, וישוב אל ה׳ וירחמהו, ואל אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נ״ה ו׳ ז׳).

חסלת פסקא דרשו.

הערות ותקונים.

שונים ע״ש. (ט) שנאמר כבסי מרעה כו׳, במדרש במ״ר פי״א ובספרי נשא פמ״ב ובמדרש שמואל פ״ז, ובר״ה דף י״ח ע״א, כתוב אחד אומר כבסי מרעה וגו׳, וכתוב אחד אומר כי אם תכבסי וגו׳ עד שלא נחתם גז״ד כבסי מרעה, ומשנחתם גז״ד אם תכבסי וגו׳ (י) לכך אמר ישעיה דרשו וכו׳, במדרש במ״ר פי״א, ובספרי נשא פמ״ב, ובמדרש שמואל פ״ז כתוב אחד אומר דרשו ה׳ בהמצאו, וכתוב אחד אומר חי אני אם אדרש לכם (יחזקאל כ׳ ג׳), כאן קודם גז״ד כאן לאחר גז״ד. (יא) בארבעה פרקים, משנה ר״ה ט״ז ע״א. (יב) בתקיעתא דרב, היא תפלת אתה זוכר למוסף ר״ה שתיקן רב, עיין מ״ש בפסקא דר״ה הערה ו׳. (יג) ארשב״ג, בתנחומא א״ר שמואל בר נחמני. (יד) אלו עשרת ימי תשובה שהוא שרוי ביניכם, עיין ר״ה י״ח ע״א. (טו) והקיר ביני וביניכם, כ״ה גם בתנחומא וצ״ל והקיר ביני וביניהם כמו שהוא בקרא והדברים סתומים, ואולי הכוונה שהביא הכתוב הזה לראיה כי דרש והקיר מלשון אדון (עיין ערוך ערך קרא ג) ור״ל הקב״ה, וכן תראה בזהר ויחי דף רכ״ח ע״ב ויסב חזקיהו פניו אל הקיר, דא הוא אדון כל הארץ ודא שכינתא, כמד״א מקרקר קיר (ישעיה כ״ב ה׳) כו׳ ע״ש.

פסקא כ"ה.

שובה.

(א) שובה ישראל עד ה' אלהיך וגו' (הושע י"ד ב'), (ב) אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, ואם תהיה רעה בעיר וה' לא עשה (עמוס ג' ו'), למדינה שהיתה משובשת בגייסות, והיה בה זקן אחד, והיה מזהיר לכל בני המדינה, כל מי שהיה שומע לו היה ניצל, וכל מי שלא היה שומע לו היו הגייסות באות והורגין אותו, כך כתיב בן אדם צופה נתתיך (ג) לבני ישראל וגו' באמרי לרשע רשע מות תמות וגו' ואתה כי הזהרת רשע מדרכו לשוב ממנה ולא שב מדרכו הוא בעונו ימות (יחזקאל ל"ג ז' ח' ט'), כך אמר יתקע שופר בעיר, בראש השנה, ועם לא יחרדו, אלו ישראל, ואם תהי' רעה בעיר וה' לא עשה, אין הקב"ה חפץ במיתתן של רשעים, הה"ד אמור אליהם חי אני נאום ה' אלהים אם אחפוץ במות הרשע וגו' (שם שם י"א), עמא מה אנא מנכון בעי, אלא שובו שובו מדרכיכם הרעים, ולמה תמותו בית ישראל (שם), ואית דבעי משמועניה מן הדא, דרשוני וחיו (עמוס ה' ד'), עמא מה אנא מנכון בעי, דרשוני וחיו, לפיכך הושע מזהיר את ישראל, ואומר להם שובה ישראל עד ה' אלהיך

(ד) נוראות בצדק תעננו אלהי ישענו (תהלים ס"ה ו'), (ה) ר' יודה בש"ר יצחק, נוראות שעשית עמנו בעולם הזה, בשביל ייסורין שאתה מביא עלינו בעולם הזה, ר' חגי בש"ר יצחק, נוראות שאתה עתיד לעשות עמנו בעולם הבא, בשביל ייסורין שאתה מביא עלינו בעולם הזה, מבטח כל קצוי ארץ (שם), אתה הוא בטחונן (ו) של בעלי זרועות, (ז) בשמך הן בוטחין יוצאי דרכים, בשמך הן בוטחין יוצאי בשיירא (ח) וים רחוקים (שם), א"ל נמשלה תשובה בים, מה הים הזה לעולם הוא פתוח, כך (ט) שערי תשובה לעולם הם פתוחין, ונמשלה תפלה למקוה, מה המקוה הזה פעמים פתוח, פעמים נעול, כך שערי תפלה

פעמים

הערות ותקונים.

(א) שובה, היא הפטרת פ' האזינו שהיא שבת שובה, והש' האחרונה מסי' שד"ש, וזה סיום הי"ב הפטורות. (ב) אם יתקע, בכ"י פארמא וכרמולי, וש"ה אם יתקע, והמאמר הזה מובא בילקוט עמוס רמז תקי"ו בשם הפסיקתא, גם במנורת המאור סימן רע"ו בשם הפסיקתא, ובראשית חכמה שער התשובה פ"א (דף קכ"ג ע"ב ד' אמסט'). (ג) לבני ישראל, צ"ל לבית ישראל. (ד) נוראות בצדק, מובא בשם הפסיקתא בילקוט תהלים רמז תשפ"ט, ובמנורת המאור סימן רנ"ט ג"כ בשם הפסיקתא. (ה) ר' יודה בש"ר יצחק, כ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי, ומובא בילקוט שם בשם הפסיקתא. אבל בכ"י פארמא נוראות בצדק יענני אלהים [צ"ל תעננו אלהי] ישענו, ר' חנינא בר פפא שאל את ר' יודה בר יצחק מהו נוראות בצדק יענני [צ"ל תעננו], א"ל נוראות שעשית כו'. (ו) של בעלי זרועות, בכ"י פארמא בטעות, על כל בעלי זרועות, וצ"ל של כל בעלי זרועות. (ז) בשמך הן בוטחין יוצאי דרכים, חסר אחר זה, בשמך הן בוטחין מפרשי ימים, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד ובילקוט שם. (ח) וים רחוקים א"ל נמשלה כו', פה חסר וכצ"ל ר' חנינא בר פפא שאל את ר' שמואל בר נחמני מהו וים רחוקים א"ל נמשלה כו', כמו שהוא במדרש שו"ט מזמור ס"ה, ובכ"י אקספארד כרמולי ופארמא, וכן בילקוט תהלים רמז תשפ"ט בשם הפסיקתא, ועיין הערה ה' שבכ"י פארמא הנוסחא ר' חנינא בר פפא שאל כו', גם על ראש המאמר, ועיין מדרש דב"ר פ"ב ומדרש איכה פ' סכותה, ותמצא נוסחאות שונות זו מזו, והכונה שדרש מלות וים רחוקים על החוטאים שהם רחוקים מהקב"ה כמו הים הרחוק מן הישוב, והקב"ה הוא מבטחם. (ט) שערי תשובה לעולם הן פתוחין, עיין ב"מ דף נ"ט ע"א וברש"י ותוס', ובכ"י כרמולי נוסף פה, ואעפ"כ לא יהא אדם חושב בלבו אחטא ואשוב ואחטא ואשוב ויה"כ מכפר, אין מספיקין בידו לעשות תשובה ואין יו"כ מכפר ע"כ, והוא ע"פ משנה יומא פ"ה ע"ב, האומר אחטא ואשוב, אחטא ואשוב, אין מספיקין בידו לעשות תשובה, אחטא ויו"כ מכפר אין יו"כ מכפר ע"כ.

 ר'

פעמים פתוחים, פעמים נעולים, מה המקוה הזה אדם מבקש לטבול ונמצא אביו או רבו שם ומתבייש והולך לו, אבל הים מפליג קימעה ויורד וטובל, (י) ר' ברכיה בש"ר ענן ב"ר יוסי, אף שערי תפלה לעולם פתוחין, (יא) ואתיא כיי דמר (יב) ר' יוסי בר תחליפא, (יג) עתים הן לתפלה, ובא דוד ופירש, ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים פ"ט י"ד), אמר דוד לפני הקב"ה, רבון העולם בשעה שאני מתפלל לפניך, תהא עת רצון, אלהים ברב חסדך ענני באמת ישעך (שם), (יד) תני בש"ר אליעזר, מקוה ישראל ה' (ירמיה י"ז י"ג), מה המקוה הזה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה (טו) מטהר את ישראל, לפיכך הושע מזהיר את ישראל ואומר להן, שובה ישראל עד ה' אלהיך.

(טז) וה' נתן קולו לפני חילו (יואל ב' י"א), בראש השנה, (יז) כי רב מאד מחנהו (שם), אלו ישראל, כי עצום עושה דברו (שם), שהוא מעצים כחן של צדיקים שיעשו רצונו, כי גדול יום ה' ונורא מאד (שם), זה יום הכיפורים ומי יכילנו (שם), (יח) דאמר ר' כריספא בש"ר יוחנן, שלשה (יט) פנקסיות הן, אחד של צדיקים גמורים, ואחד של רשעים גמורים, ואחד של בינתיים, אלה לחיי עולם

הערות ותקונים.

(י) ר' ברכיה בש"ר ענן, כ"ה בכ"י פארמא, אבל בכ"י אקספארד וכרמולי, ר' ברכיה ור' חלבו בש"ר ענן ב"ר יוסי, ובילקוט תהלים רמז תשפ"ט חסר הסיום הזה, והמאמר הזה מובא במדרש שו"ט מזמור ס"ה, ושם הנוסחא ר' ברכיה ור' חלבו ורב ענן בר יוסף בש"ר אידי. (יא) ואתיא כיי דמר, פי' כמו דאמר ולשון ירושלמי הוא, והמאמר הזה מקומו למעלה לפני מאמר ר' ברכיה והביא לראיה ששערי תפלה פעמים פתוחים ופעמים נעולים, ובסיום המאמר אחר דברי ר' יוסי בר תחליפא, בא ר' ברכיה לחלוק ולומר אף שערי תפלה פתוחין. (יב) ר' יוסי בר תחליפא, נשנה בירושלמי מכות פ"ב ה"ט, ושו"ט שם ומדרש איכה שם בפ' סכותה, ובכ"י אקספ' כרמולי ופארמא ושו"ט, הגי' בר חלפתא. (יג) עתים הן כו', בכ"י כרמולי ואני תפלתי לך ה' עת רצון, וכי עתים יש לתפלה, אלא אומר דוד לפני הקב"ה כו'. (יד) תני בש"ר אליעזר, משנה היא ביומא פ"ה ע"ב, אך שם אינו בשם ר"א. ומובא במנורת המאור סימן רע"ו בשם הפסיקתא. (טו) מטהר את ישראל, בירושלמי סוף יומא מסיים, וכן הוא אומר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם ע"כ, ולא ידעתי מה הוסיף הירושלמי הלא במשנה שם מובא ג"כ הקרא הזה, ואולי מפני שהירושלמי רצה לסיים בדבר טוב. (טז) וה' נתן קולו, התחלת המאמר הזה מובא בילקוט יואל רמז תקל"ד, ובמנורת המאור סימן רנ"ג בשם הפסיקתא, ועל זה יסד ר' מנחם ברבי מכיר בפיוט אשחר אל אל, לשבת תשובה: „טלאים שובו לאביכם ליחדו להללו, וה' נתן קולו לפני חילו" וראיתי באבודרהם סדר תפלת ר"ה בענין התקיעות (ד' פראג דף פ"ג ע"ד) כתב וז"ל: ושמעתי כי רז"ל אמרו בענין זה, על מה שאמר הכתוב וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו כי עצום עושה דברו כי גדול יום ה' ונורא מאד מי יכילנו, נתן קולו ביום ר"ה לפני יו"כ, כי גדול יום ה' ונורא מאד זה יו"כ ע"כ, והמאמר שמע הוא בפסיקתא שלפנינו, ובכ"י כרמולי (דף כ"ד ע"א) יש לפני המאמר הזה מאמר אחר גדול וראשיתו הוא, יתברך שמו של מלך מלכי המלכים שהוא שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו כו', וסופו כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, אח"כ יבא אחריו מאמר אחר גדול. לעולם ה' דברך נצב בשמים, תני משום ר"א דתני בתקיעתא דרב כו', והוא מראש פסקא דר"ה אשר נשמט ממקומו בטעות (עיין פסקא ר"ה הערה ב') ואח"כ נכנס שם על מכונו המאמר שלפנינו וה' נתן קולו. (יז) כי רב מאד מחנהו כו', בכ"י פארמא כי רב מחנהו אלו המלאכים שמלמדים על ישראל זכות וחובה, כי עצום עושה דברו אלו הצדיקים שהיו מעצימין כחן כדי שיעשו רצונו. ועפ"ז יסד הפייטן לשבת תשובה, בפיוט אשחר אל אל, מחנה גבורה אשר כח מעצימים עצום. (יח) דא"ר כריספא, מובא בירושלמי ר"ה פ"א ה"ג, ובבבלי ר"ה ט"ז ע"ב הוא בשם ר' כרוספדאי, ובכ"י פארמא חסר המאמר הזה, ועפ"ז יסד הפייטן בסלוק אשר מי יעשה כמעשיך, ליום ב' דר"ה, והיום יפתחו שלשה ספרים מנוקדים. (יט) פנקסיות, מלה יונית πίναξ פי' לוח וספר ומורגל בדרז"ל. (כ) רגזו ואל תחטאו, מובא

עולם (דניאל י"ב ב'), אלו צדיקים גמורים, ואלו לחרפות ולדראון עולם (שם), אלו הרשעים ימחו מספר חיים, ועם צדיקים אל יכתבו (תהלים ס"ט כ"ט), ימחו מספר אלו הרשעים, חיים אלו הצדיקים ואם צדיקים אל יכתבו, אלו הבינונים, שנתן להם הקב"ה עשרה ימים, שבין ראש השנה ליום הכיפורים, אם עשו תשובה נכתבים עם הצדיקים, ואם לאו נכתבים עם הרשעים, לפיכך הושע מזהיר את ישראל ואומר להם, שובה ישראל עד ה' אלהיך.

(כ) רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם (כא) (תהלים ד' ה'), ר' יעקב בר אבינא ורבנן, ר' יעקב בר אבינא אמר, ארגיז יצרך ואל יחטיאך, (כב) ורבנן אמרין (כג) אכופם יצרך ולא תבא לידי חטא, (כד) תני בש"ר אליעזר (כה) מקוה ישראל ה' (ירמיה י"ז י"ג), אמר הקב"ה לישראל, אני אמרתי לך, שתהא מתפלל בבית הכנסת שיש בעירך, ואם אין את יכול להתפלל בתוך בית הכנסת שיש בעירך, (כו) התפלל בתוך שדך, ואם אין את יכול להתפלל בתוך ביתך, התפלל על מטתך, ואם אין את יכול להתפל על מטתך, הרהר בלבבך, ודומו סלה (תהלים שם) (כז) א"ר יודן דום מאותה עבירה שיש בידך, לפיכך הושע מזהיר את ישראל ואומר להם, שובה ישראל.

(כח) זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ"א י"ט), זבדי בן לוי, ור' יוסי (כט) בר פייטרס, ורבנן, חד אמר, אמר דוד (ל) לפני הקב"ה, רבון העולמים אם את מקבלני בתשובה, יודע אני ששלמה בני עומד, ובונה בית המקדש, ובונה את המזבח, ומקריב עליו כל הקרבנות, מן הדין קרא לב נשבר ונדכה וגו' היטיבה ברצונך את ציון וגו' אז תחפוץ זבחי צדק (שם י') וחרינא אמר, מנין לזה שהוא עושה תשובה שהקב"ה מעלה עליו, כאלו הוא עולה לירושלים, ובונה את המזבח ומקריב עליו כל הקרבנות, מן הדין קרא לב נשבר ונדכה (שם), מה כתיב בתריה היטיבה ברצונך את ציון אז תחפוץ זבחי צדק (שם), ורבנן אמרי מנין לזה שהוא עובר לפני התיבה, שהוא צריך להזכיר בנין בית המקדש, (לא) וקרבנות, ולשוח

הערות ותקונים.

מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ז בפ' זה, ובמדרש תהלים מזמור ד', ובמדרש סוף רות רבה. (כא) ר' יעקב בר אבינא, כ"ה בכ"י אקספארד פארמא וכרמולי, אבל בילקוט שם א"ר אלעזר, ובמדרש תהלים א"ר אחא ובמדרש רות ר' יעקב בר אביה. (כב) ורבנן אמרין, בילקוט ובמדרש תהלים ורב אמר. (כג) אכופם יצרך, בכ"י אקספארד וכרמולי, אכעים יצרך, ובמדרש תהלים וילקוט אכתיש יצרך, ובכ"י פארמא רגזו ואל תבא לידי חטא, ומלת אכופם אין לה שחר. (כד) תני בש"ר אליעזר, כ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי, ובמדרש תהלים בש"ר אחא בר יעקב, ובילקוט משום ר' אליעזר בן יעקב. (כה) מקוה ישראל ה', אמר הקב"ה כו', כ"ה בכ"י אקספארד כרמולי ופארמא. אבל במדרש תהלים ובילקוט שם, מה המקוה הזה מטהר את הטמאים אף הקב"ה מטהר את ישראל, ומי ראוי לילך אצל מי, הוי אומר הטמא צריך לילך אצל המקוה ולטבול בו, כך אמר הקב"ה לישראל אני אמרתי לך שתהא מתפלל כו', וכן יש לתקן בפסיקתא לפנינו. והנה בפסיקתא ובמדרש שם מובא הכתוב הזה דירמיה שנאמר בו מקוה ישראל ה', אבל התוי"ט סוף יומא כתב שכוונת המשנה על קרא דירמיה י"ד ח', מקוה ישראל מושיעו בעת צרה, ולפי זה הגיה כן הגאון הרי"ב ביומא פ"ה ע"ב. (כו) התפלל בתוך שדך, אח"ז חסר, ואם אין את יכול להתפלל בתוך שדך התפלל בתוך ביתך. (כז) א"ר יודן, עיין במדרש שו"ט הוספת דברים. (כח) זבחי אלהים, מובא בוי"ר פ"ז ובילקוט תהלים רמז תשס"ו בשם וי"ר, ובמנורת המאור סימן רפ"ב בשם הפסיקתא. (כט) בר פייטרס, בכ"י אקספארד בר פייטרס, ובסדר הדורות פטרוס, ובכ"י כרמולי חסרים שתי המלות האלה, ובוי"ר פרטס וט"ס הוא, ובמנורת המאור בן פנחס, ובכ"י פארמא נאמר רק. ר' יוסי ורבנן. (ל) לפני הקב"ה, מכאן עד יקבלני חסר בכ"י פארמא, ובוי"ר אמר דוד לפני הקב"ה אני כבשתי את יצרי ועשיתי תשובה לפניך אם אתה מקבלני כו'. (לא) וקרבנות ולשוח, פי' המ"כ בוי"ר ולשוח להשתחות, ועיין ירושלמי תענית פ"ב ה"ב, בשעה שאדם עומד ומתפלל

ולשוח, מן הדא ברכתא, (לב) ושכון בציון עירך, (לג) ויעבדוך בניך בירושלים,
(לד) א"ר אבא בר יודן, כל שפסול בבהמה הכשיר באדם, בבהמה פסל, עורת
או שבור או חרוץ או יבלת (ויקרא כ"ב כ"ב), הכשיר באדם, לב נשבר ונדכה
(תהלים שם), א"ר אלכסנדרי (לה) אם הדיוט משתמש בכלי שבור גנאי הוא לו,
אבל הקב"ה אינו כן, אלא כל שימושיו כלים שבורים, קרוב ה' לנשברי לב (תהלים
ל"ד י"ט), הרופא לשבורי לב, (שם קמ"ז ג'), לב נשבר ונדכה (שם נ"א י"ט),
לפיכך הושע מזהיר את ישראל ואומר להן, שובה ישראל.

(לו) הן אל ישגיב בכחו ומי כמוהו מורה (איוב ל"ו כ"ב), א"ר ברכיה (לז) לשון
יוני הוא, שקורין לאחד הן, אחד אלהינו ישגיב בכחו, שהוא מעצים
כחן של צדיקים שיעשו רצונו. מי כמוהו מורה לחטאים שיעשו תשובה, לפיכך
הושע מזהיר את ישראל ואומר להן, שובה ישראל.

(לח) טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כ"ה ח'), (לט) שאלו
לחכמה חוטא מה עונשו, (מ) א"ל הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל
י"ח ד'), שאלו לתורה חוטא מה עונשו. א"ל יביא אשם ויתכפר לו, הה"ד ונרצה
לו לכפר עליו (ויקרא א' ד'), שאלו להקב"ה חוטא מה עונשו, א"ל יעשה תשובה
ויתכפר לו, הה"ד טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך (תהלים כ"ח ח'),
(מא) בני מה אנא בעי מנכון דרשוני וחיו, (מב) א"ר פנחס למה הוא טוב שהוא
ישר, למה הוא ישר שהוא טוב, על כן יורה חטאים בדרך, שהוא מורה להן דרך,
שיעשו תשובה, לפיכך הושע מזהיר את ישראל ואומר שובה ישראל.

מכסה

הערות ותקונים.

ומתפלל צריך לשוח בכולן. (לב) ושכון בציון, בכ"י אקספארד כרמולי ופארמא, נאמר
רצה אלהינו ושכון בציון, ובווי"ר רצה אלהינו שכון בציון מהרה יעבדוך בניך, מזה נראה
שבנוסח הש"ע היה להם נוסחאות שונות, עיין תולדות הקליר הערה כ'. (לג) ויעבדוך,
זאת היא הראיה על זכירת קרבנות, אולם על לשוח אין ראיה, ואולי יש לומר דכיון
שמסיים ברכה זו מתחיל במודים ושוחה כדאיתא ברכות ל"ד ע"א, ובווי"ר סיים אית דבעי
משמעגא מן הדא זבחי אלהים רוח נשברה, וע"ש במ"כ שכתב כלומר צריך להזכיר זבחי
אלהים וגם יהא רוחו נשברה לשוח ולהשתחוות. (לד) א"ר אבא בר יודן, נשנה בווי"ר
שם, ומובא במאה שערים לר"י גיאות, המכונה שערי שמחה (דף מ"ו) ומובא בשל"ה
(קע"א ע"א), וכן מובא בארחות חיים מרבינו אהרן הכהן מלוניל, ה' ר"ה אות כ"ה,
ועיין בן יוחאי מענה קל"ב סימן כ"ג. (לה) אם הדיוט משתמש כו', על זה נוסדו דברי
הפייטן, ר' מנחם ברבי מכיר, לשבת תשובה בפיוט אשחר אל אל, כליל זבחיו רוח נשברה
ונדכאים לו הקשינו, כבוד שמושו כלים שבורים שבחו תשבו. (לו) הן אל ישגיב, מובא
בילקוט איוב רמז תתק"כ. (לז) לשון יוני היא, בל"י פי' אחת, עיין מה שהערותי
לעיל פסקא שור או כשב הערה ע"ז. (לח) טוב וישר ה', נשנה בירושלמי מכות פ"ב
ה"ח, ומובא בילקוט תהלים רמז תש"ב במאמר ד"א טוב וישר ה' בשם המדרש, ולפנינו
במדרש תהלים מזמור כ"ה נשמט המאמר בטעות, אך תחלתו וסופו נשארו, טוב וישר ה'
על כן [יורה חטאים] שהוא מורה חטאים בדרך שיעשו תשובה, ובילקוט יחזקאל רמז
שנ"ח מובא המאמר הזה בשם הפסיקתא. (לט) שאלו לחכמה, עיין בקרבן עדה בירושלמי
שם. (מ) א"ל הנפש החוטאת, פה חסר וכצ"ל א"ל חטאים תרדף רעה (משלי י"ג כ"א),
שאלו לנבואה חוטא מה ענשו, א"ל הנפש החוטאת היא תמות, ונאמר לנכון בירושלמי
שם, ובכ"י אקספארד ובילקוט תהלים ויחזקאל שם, ובכ"י פארמא חסר עוד יותר, שאלו
לחכמה חוטא מה עונשו א"ל יביא אשם. (מא) בני מה אנא בעי מנכון דרשוני וחיו,
המלות האלה ליתא בירושלמי ובכ"י אקספארד ובילקוט, ולעיל בראש הפסקא תמצא דרשוני
וחיו (עמוס ה' ד') עמא מה אנא מנכון בעי, דרשוני וחיו, והמאמר הזה מובא במאה
שערים להר"י גיאות ה' תשובה דף מ"ו וכתב שם הרב בעל יצחק ירנן, מקום המאמר
הזה לא מצאתי עדין, ובארחות חיים ה' ר"ה הובא כן בשם המדרש. (מב) א"ר פנחס,
בירושלמי שם הוא בהתחלת המאמר, ומובא במנורת המאור סי' רע"ה בשם הפסיקתא.

מכסה

(מג) מכסה פשעיו לא יצליח (משלי כ"ח י"ג), (מד) ר' סימא ור' יהושע בן לוי בש"ר שמעון בן חלפתא, כל הנטיעות את מכסה את שרשיהן והן משביחות, האגוז הזה את מכסה שרשיו ואינו משביח, ללסטים שהוא נידן לפני (מה) הקוסטינר, כל זמן (מו) שהוא מתרים הוא לוקה, הודה הוא (מז) נוטל פרקולה, הודה (מח) הוא נוטל דימוס, הה"ד מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם, (מט) א"ר יצחק ומודה על מנת ועוזב ירוחם, לפיכך הושע מזהיר את ישראל ואומר, שובה ישראל.

מפרי פי איש (נ) ישבע בטנו (משלי י"ח י"ט), (נא) וישב ראובן אל הבור (בראשית ל"ז כ"ט), (נב) ר' אלעזר ור' יהושע ורבנן, ר' אלעזר אומר, בשקו

הערות ותקונים.

(מג) מכסה פשעיו, מובא בילקוט משלי סוף רמז תתקס"א בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תתכ"ד בלי ציון פסיקתא. (מד) ר' סימא, בכ"י אקספארד פארמא ובילקוט משלי ר' סימון, ובילקוט תהלים מתחיל ריב"ל כו'. (מה) הקוסטינר, מובא בערוך ערך קסטנר בשם פסקא דשובה, וכתב המוספי פי' בל"ר Quaestionarius דיין החוקר ושוטר המעניש ביסורים את המחוייבים ע"כ, וכן תראה בפסיקתא רבתי פסקא כי תשא, אמר המלך לכו שאו את ראשו שמע הקוסטנרום ונטלוהו לחתוך את ראשו, ובמדרש במ"ר ספ"א כאדם האומר לקיסטנר סב רישיה דפלן, ובדברים רבה פ"ב, בא הקוסטנר ליתן את החרב על צוארו, ובדפוס אמסטרדאם בטעות הקוסנטר, והמאמר ההוא נובע מירושלמי ברכות פ"ט ה"א, וגם שם בטעות קוסנתיר, ונאמר לנכון במדרש חזית פ' צוארך כמגדל השן, וכן הוא במדרש שו"ט מזמור ד', ולדעתי ג"כ מזה במדרש וי"ר פל"ה, משל למקום אדרימון [נ"ל ארימון] שהוא מעובש בגייסות, מה עשה המלך הושיב בו קוסטרינוס בשביל לשמרו, נ"ל קוסטינרוס, לא כמו שכתב המ"כ קוסטרינס פי' הערוך בנין וגזוזטראות לשמירה מעליא עכ"ל, כי מלבד אשר הערוך לא הביא את המאמר הזה, רק בערך קסטר הביא מלת גזוזטרא ומפרש אותה בל"ר מגדל, מלבד זה מה ענין הושיב בו על בנינים ומגדלים, ובמדרש חזית פ' אל גנת אגוז הושיב בו כוסריינוס, נ"ל כוסטינרוס, ובילקוט בחקותי רמז תר"ע הביא דברי וי"ר הושיב המלך קוסטינוס, הבליע הרי"ש אחר הנו"ן ונ"ל קוסטינרוס. (מו) שהוא מתרים הוא לוקה, כ"ה בכ"י אקספארד פארמא ובילקוט, והוא מלשון חז"ל שבת דף ל"ב ע"ב, תפים תירום אמתא, פירש"י ד"ה תירום, פשע והתרסה ע"כ, והערוך לא הביאה. (מז) נוטל פרקולה, אח"ז חסר [אבל הקב"ה אינו כן אלא עד שלא הודה הוא נוטל פרקולה] הודה הוא נוטל דימוס, וחסר מן פרקולה עד פרקולה, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד כרמולי ופארמא, ובילקוט משלי רמז תתקס"א ותהלים רמז תתכ"ד, ובכ"י כרמולי במקום נוטל דימוס נאמר נוטל שכר, ובכ"י פארמא חסרים המלות הודה הוא נוטל דימוס, ועיין ערוך ערך פרקלה שמפרש פדיון, ולדעתי נ"ל ספקולא, והוראות המלות ספקולא ודימוס, בארתי לעיל פסקא ויהי בשלח הערה קס"א, שהוראת ספקולא היא עונש, ופי' דימוס סליחת עון ובזה כוונת המאמר ברורה וגלולה, שאצל שופט בו"ד אם יודה הוא מקבל עונש, אולם אצל הקב"ה נהפוך הוא, אם אינו מודה ועוזב הוא נוטל עונש, אבל משהודה ומתחרט הוא מקבל סליחה וכפרה. (מח) הוא נוטל דימוס, מובא בערוך ערך דימוס ז' בשם פסקא דשובה. (מט) א"ר יצחק, בכ"י אקספארד א"ר יודן, ובכ"י פארמא ור' יודן אמר, והמלות על מנת חסרים שם. (נ) ישבע בטנו, נ"ל תשבע, כמו שהוא בקרא, ובכ"י אקספארד וכרמולי, מפרי פי איש ישבע טוב, והוא המקרא במשלי י"ב י"ד, ובכ"י פארמא חסר מכאן עד כי לא מחשבותי, ובילקוט הושע רמז תקי"ו מובא בשם הפסיקתא זש"ה מפרי פי איש ישבע [נ"ל תשבע] בטנו, זה ראובן וישב ראובן אל הבור, א"ל הקב"ה אתה בקשת כו', דלג מראש המאמר לדברי רבנן, והשמיט דברי ר"א ור' יהושע, וכן הביא גם האברבנאל בהושע א' (דף רכ"ה ע"ב) מאמר הפסיקתא בחסרון דברי ר"א ור"י, כי עינו לא ראתה את הפסיקתא, אך העתיק דבריה מתוך הילקוט כאשר דברתי ע"ז במבוא, גם מה שהביא שם בדף רכ"ג ע"ב את הפסיקתא, כוונתו למאמר שלפנינו. (נא) וישב ראובן, בכ"י אקספארד וכתיב וישב ראובן, ובילקוט הנוסחא זה ראובן הה"ד וישב ראובן וגו', וכן יש לתקן בפסיקתא, וכוונת

בשקו ובתעניתו היה עוסק על אותו מעשה שאירעו ולא ניפנה, וכיון שנפנה משקו ומתעניתו, בא והציץ בבור, והנה אין יוסף בבור ויקרע את בגדיו, (שם) ור' יהושע אומר טרחות של בית היתה מושלכת עליו. וכיון שנפנה מטרחות של בית, בא והציץ בבור, והנה אין יוסף בבור, ורבנן אמרו אמר לו הקב"ה אתה בקשת למחזר ברא חביבא לאבוי, חייך שבן בנך מחזיר את ישראל לאביהם שבשמים, ואיזה זה הושע, דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי (הושע א' א'), וכתיב בארה בנו אשר הגלה (נג) פלאסר מלך אשור, (דה"א ה' ו'), ולמה נקרא שמו בארה, שהיה בארה של תורה, ולמה מת בארה בגולה, בשביל שיחזרו עשרת השבטים בתשובה, ולמה מת משה במדבר, בשביל שיחזרו דור המדבר בזכותו, א"ר ברכיה א"ל הקב"ה אתה פתחת בתשובה תחלה, חייך שבן בנך בא ופותח בתשובה תחילה, שובה ישראל.

כי לא מחשבותי מחשבותיכם (ישעיה נ"ה ח'), (נד) לליסטים שהוא נירון לפני (נה) הקוסטינר, בתחלה הוא קורא (נו) אנגלין שלו, (נז) ואח"כ הוא נותן פרקולה, ואחר כך הוא יוצא ליהרג, אבל הקב"ה אינו כן, אלא בתחלה הוא קורא אנגלין, ועתה יוסיפו לחטוא ויעשו להם מסכה (הושע י"ג ב'), ואח"כ הוא מכה אותם, הוכה אפרים שרשם יבש (שם ט' י"ו), ואח"כ הוא נותן להם כמס, צרור עון אפרים צפונה חטאתו (שם י"ג י"ב). ואח"כ הוא נותן להם פרקולה, תאשם שומרון כי מרתה באלהיה (שם י"ד א'), ואח"כ הוא מחזירן בתשובה, שובה ישראל.

מה כתיב למעלה מן הענין תאשם שומרון כי מרתה, (הושע י"ד א') וכתיב בתריה שובה ישראל, (שם שם ב') ר' אלעזר בש"ר שמואל בר נחמני, למדינה

הערות ותקונים.

וכוונת הדורש מפרי פי איש ישבע בטנו זה ראובן, על סיום המאמר ורבנן אמרי. (נב) ר"א ור"י ורבנן, מובא בב"ר ס"פ פ"ד, אך מאמר ר' יהושע חסר, וכן הנוסחא שם ר"א אומר בשקו ובתעניתו כשנפנה הלך והציץ לאותו בור, הה"ד וישב ראובן אל הבור, ואח"ז מתחיל מאמר רבנן, אמר לו הקב"ה כו', וזה משגגת המעתיק שדלג ממלת בור עד מלת בבור בסוף דברי ר' יהושע, אבל בילקוט וישב רמז קל"ב הביא המאמר בשם מדרש ב"ר, ודברי ר' יהושע בתוכו, אך מלת „ורבנן אמרי" חסרים בו, כמו שחסרים בב"ר כי המאמר שם מקוטע בראשיתו ומתחיל אמר לו הקב"ה. ובמנורת המאור סימן רע"ו מביא מאמר ב"ר בחסרון דברי ר' יהושע, וחסרון מלות ורבנן אמרי. ורש"י בבראשית ל"ז כ"ט הביא דרשת ר"א ור"י, ובינ"ע שם הביא דרשת ר"א. (נג) פלאסר, צ"ל תלגת פלנאסר. (נד) לליסטים, מובא בילקוט הושע רמז תקל"ב ד"ה ד"א שובה ישראל משל לליסטם, והגיון פסיקתא חסר שם ע"י שגגת המעתיק אשר ראה הגיון פסיקתא רבתי ברמז שלפני זה, וחשב שגם המאמר הזה הוא משם. ולא ידע שרמז תקל"א הוא מפסיקתא רבתי פסקא שובה פת"ד, גם ראש רמז תקל"ב הוא משם (בדפוס ברעסלויא אות ה'), וכן המאמר אדם הולך לכבד הוא מפסיקתא רבתי (אות ט') אבל המאמר הזה, ד"א שובה הוא מפסיקתא דילן שלפנינו. (נה) הקוסטינר, עיין לעיל הערה מ"ה. (נו) אנגלין, כ"ה גם בכ"י פארמא, אך מלת קורא חסרה שם, ובכ"י אקספארד אנלגין, ובכ"י כרמולי אנגילין, וצ"ל בכלם **אלוגין**, והמלה רומית Elogium ופי' תעודה וזכרון מעשים (ציינגים), עיין מוספי ערך אלוגין, ובילקוט הושע רמז תקל"ב אילינן, ובב"ר ר"פ כ"ח אין הקב"ה נפרע מן הרשעים עד שהוא קורא אגליגין שלהם מלמעלן, צ"ל אלוגין, ובאיכה רבתי פ' נשקד עול פשעי, בשעה ששמעתי שאלוגיא שלי נקרא מלמעלה, צ"ל שאלוגין, והמלה נכונה בתנחומא שלח הניח המלך האלוגין וחייבו מפיו. ובשמ"ר פט"ו אם תעלו לפני לבימה אעביר אילוגין שלכם, וכן בשמ"ר פל"א, משל לאחד שהיה אלוגין שלו נקרא לפני הדיין. (נז) ואח"כ הוא נותן פרקולה, חסר וצ"ל ואח"כ הוא מכה אותו, ואח"כ הוא נותן לו כמס, אח"כ הוא נותן פרקולה, כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי ופארמא ובילקוט הושע שם, ומובא בערוך ערך פרקולה, ובערך כמס בשם הפסיקתא, והוראת מלת כמס לא גלה לנו, והרמ"ל

תרגמה

(נח) למדינה שמרדה למלך, ושלח לה המלך (נט) פרומלוכוס אחד להחריבה, והיה אותו פרומלוכוס בקי ומיושב, א"ל (ס) טלו לכם זמן, שלא יעשה לכם המלך, כמו שעשה למדינה פלונית ולכל (סא) חברותיה, כך אמר הושע לישראל בני עשו תשובה, שלא יעשה לכם הקב"ה כמו שעשה לשומרון ולחברותיה.

אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים, אם אנו עושין תשובה מקבלנו אתה, א"ל תשובתו של קין קבלתי, ותשובותיכם איני מקבל, (סב) שנגזרה עליו גזירה קשה, הה"ד כי תעבוד את האדמה לא תוסיף תת כחה לך נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד' י"ב), וכיון שעשה תשובה נמנעה ממנו חצי גזירה, ומנין שעשה תשובה, ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא (שם שם י"ג), ומנין שנמנעה ממנו חצי גזרה, ויצא קין מלפני ה' וישב (סג) בארץ נוד קדמת עדן, (שם שם ט"ז) בארץ נע ונד אין כתיב כאן, אלא בארץ נוד, (סד) מהו ויצא, ר' יודן בש"ר איבו אמר, יצא (סה) כמפשיל דברים לאחוריו, וכגונב דעת העליונה, ר' ברכיה בש"ר אלעזר בר שמעון, (סו) יצא כמפיים וכמ־מה בבוראו, (סז) ור' הונא

הונא

הערות ותקונים.

תרגמה אופהייפען, מבלי דעת. (נח) למדינה שמרדה, מובא בילקוט הושע רמז תקל"ב, ובספרי ריש בלק, כיוצא בו אתה אומר תאשם שומרון כי מרתה באלהיה, ואומר שובה ישראל עד ה' אלהיך, וכי מה ענין זה לזה, משל למה"ד למדינה שמרדה על המלך כו'. ומובא בילקוט וארא רמז קע"ח, והושע רמז תקי"ז בשם הספרי, וברש"י הושע י"ד ב' ג"כ בשם הספרי. (נט) פרומליכוס, בכ"י אקספארד פורמלכוס, בכ"י פארמא פרמלכוס, בכ"י כרמולי פורמלבוס, ובכלם בטעות ונ"ל **פולמרכוס** כמו שהוא בספרי ריש בלק, ובילקוט הושע רמז תקי"ז ותקל"ב, וברש"י הושע שם, ומובא בערוך ערך פולמרכוס, וז"ל במגלת איכה [הוא בפתיחתא וזכור את בוראך] לשום כריס פולמרכוס, בפסקא דשובה, שלח המלך פולימרכוס אחד להחריבה ע"כ. והמלה יונית *πολεμάρχης* ופי' שר צבא, וכ"כ המוספי, וכבר העירותי במאמרי מחקרי מלין (ישרון ח"ג בד ק"א) על דברי הספרי האזינו פסקא חמאת בקר, עם חלב כליות [נ"ל כריס] אלו **כלים רקים** שלהם שנ"ל **פלימרכוס**, אך נשתבשה המלה מחסרון דעת המעתיקים, והוא כמו דרשת המדרש איכה שהבאתי, לשום כריס פלימרכוס. (ס) טלו לכם זמן, בכ"י פארמא וכרמולי טלו לכם עגה, ובילקוט הושע רמז תקל"ב חסרה מלת זמן, ובספרי ריש בלק טלו לכם מים, ואין ספק שהיה כתוב טלו לכם ימים, ר"ל זמן ואח"כ נשמטה היו"ד ונשאר מים, ובילקוט הושע רמז תקי"ז בשם הספרי, המתין להם ימים אמרו להם הזרו בכם. אחרי כתבי זאת ראיתי ברש"י הושע י"ד ב' שהביא דברי הספרי עם התקון כמו ששערתי, טלו לכם ימים, ובכ"י אקספארד טלו לכם ימין נ"ל ימים. (סא) חברותיה, בכ"י פארמא וכרמולי ואקספארד ובספרי נוסף, ולאפרכיא פלוני ולחברותיה. (סב) שנגזרה עליו גזירה קשה, עיין בוי"ר פ' כו פ"י, ר' יהודה וריב"ל, ר"י אומר תשובה עושה מחצה ותפלה עושה הכל, ריב"ל אומר תשובה עשתה את הכל ותפלה עשתה מחצה, על דעתיה דר"י תשובה עושה מחצה ממי אתה למד מקין שנגזרה עליו גזרה קשה כו'. (סג) בארץ נוד, דורש נוד, מלשון נע ונד, ויען חסרה מלת נע, נראה שנמנעה ממנו חצי גזירה. (סד) מהו ויצא, מוסב על הכתוב ויצא קין מלפני ה', והמאמר הזה ישנו גם בב"ר פכ"ב, ובוי"ר פ"י, אך שם בוי"ר הנוסחא ד"א ויצא קין, המלות „ד"א" טעות הן וראוי למחקו. (סה) כמפשיל, כ"ה בכ"י אקספארד כרמולי ופארמא, ובב"ר הפשיל דברים לאחוריו ויצא מדעת העליונה, ופי' המ"כ השליך דברי הש"י לאחוריו ולא השגיח בהן ויצא כגונב כו', שאמר לא ידעתי השומר אחי אנכי ע"כ, ובוי"ר הפשיל בגדיו נ"ל דבריו. (סו) יצא כמפיים, וכ"ה בכ"י אקספארד ובכ"י פארמא ובב"ר שם יצא כמפרים, ובכ"י כרמולי חסר מכאן עד ר' חנינא בר פפא, והערוך ערך מפרים הביא המאמר מב"ר, וכתב המוספי אולי כמפרים פי' כמחלק ע"כ, ובמ"כ פי' גם כן, והביא גירסת הילקוט [בראשית רמז ל"ח] יצא כמערים וכמראה [נ"ל וכמרמה] בבוראו, ובפי"ת פי' שמראה עצמו עניו וחסיד כחזיר מלשון כי מפרים פרסה כו', ומה רב הדוחק הזה, והנה גם בוי"ר פ"י הנוסחא יצא כמערים וכמרמה בבוראו, כאשר היתה הגי' לפני הילקוט גם בב"ר, והמ"כ בוי"ר שם כתב, ה"ג בילקוט פ' בראשית יצא כמערים

וכמרמה

הונא בש״ר חנינא בר פפא, יצא כמין שמח, כמד״א והנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו (שמות ד׳ י״ד), עם כשהוא יוצא פגע בו אדם הראשון, א״ל מה נעשה בדינך, א״ל עשיתי תשובה (סח) ופישרתי, באותה שעה התחיל אדם הראשון (סט) טופח על פניו, ואומר כך הוא כחה של תשובה, (ע) ולא הייתי יודע, באותה שעה אמר, טוב להודות לה׳ (תהלים צ״ב ב׳), (עא) א״ר לוי המזמור הזה אדה״ר אמרו מזמור שיר ליום השבת.

(עב) **תשובתו** של אחאב קבלתי, ותשובתכם איני מקבל, שנגזרה עליו גזירה קשה, הה״ד הרצחת וגם ירשת ודברת אליו לאמר כה אמר ה׳ במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות (עג) ילקקו הכלבים את דמך גם אתה (מ״א כ״א י״ט), ויהי כשמוע אחאב את הדברים האלה ויקרע (את) בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט (עד) (שם שם כ״ז) וכמה נתענה, אם היו רגיל לאכול בשלש שעות, היה אוכל בששה שעות, אם היה רגיל בששה שעות, היה אוכל בתשע שעות, מהו ויהלך אט, ר׳ יהושע בן לוי אמר, שהיה מהלך יחף, מה כתיב תמן, ויהי דבר ה׳ אל אליהו התשבי לאמר, הראית כי נכנע אחאב מלפני יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו (שם שם כ״ח וכ״ט), אמר הקב״ה לאליהו חמית אחאב עביד תשובה, הראית כי נכנע אחאב, ותשובתכם איני מקבל.

תשובתן של אנשי ענתות קבלתי, ותשובותיכם איני מקבל, שנגזרה עליהן גזירה קשה, הה״ד (עו) לכן כה אמר ה׳ על אנשי ענתות וגו׳ לכן כה .

הערות ותקונים.

וכמרמה והכי מוכח בב״ר פכ״ב דגרס שם כמפרים נ״ל כמוערים, לכן יש לתקן גם בפסיקתא שצ״ל כמערים. (סז) ור׳ הונא בש״ר חנינא בר פפא, כ״ה בכ״י אקספארד, ובכ״י כרמולי ובב״ר פכ״ב ר׳ חמא בש״ר חנינא בר יצחק, ובוי״ר פ״י ר׳ הונא בש״ר חנינא בר יצחק, ובמנורת המאור סימן רפ״ד מביא המאמר הזה בשם מדרש ב״ר, ולפניו היתה הגי׳ ר׳ הונא בש״ר נחמן. (סח) ופישרתי, כ״ה גם בב״ר שם, ובמנורת המאור והמ״כ כתב פי׳ נתקרר וכח ממני רתיחת מדת הדין ע״כ, ובוי״ר ונתפשרתי. ולדעתי הוא מלשון המקרא פשר דבר, ובכ״י אקספארד וכרמולי בטעות ופירשתי, נ״ל ופישרתי. (סט) טופח על פניו, ויספוק את כפיו (במדבר כ״ד י״ב), ת״י וטפח ית ידו. (ע) ולא הייתי יודע, בכ״י כרמולי. אלו הייתי יודע לא נענשתי. (עא) א״ר לוי, בכ״י פארמא חסר המאמר הזה, ובב״ר שם א״ר לוי המזמור הזה אדה״ר אמר ונשתכח מדורו ובא משה וחדשו על שמו, מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה׳ וגו׳. ובמדרש תהלים מזמור נ״ב, טוב להודות לה׳, אדה״ר אמרו כדי שילמדו כל הדורות שכל מי שמודה על פשעיו ועוזב ניצל מדינה של גהינם, שנאמר טוב להודות לה׳ להגיד בבקר חסדך לכל באי עולם הבא, שהן דומין לבקר כו׳ ע״ש. ועיין פדר״א פי״ט ר׳ ישמעאל אומר המזמור הזה אדם הראשון אמרו כו׳, ועיין פסיקתא רבתי פמ״ו פסקא מנה אחת אפים לפיכך אמר אדה״ר אותו מזמור כו׳ ובא משה והתלו בראשי אותיות שמו, ובמנורת המאור סימן רפ״ד מביא המאמר הזה בשם הפסיקתא, והנוסחא שם א״ר לוי המזמור הזה אדה״ר אמרו, מלמד שהקב״ה מקבל את השבים ואומר שובו אלי כו׳. (עב) תשובתו של אחאב, מכאן עד תשובה של אנשי נינוה חסר בכ״י כרמולי, ובכ״י פארמא מקום המאמר הזה אחר המאמר תשובה של אנשי נינוה, ובכ״י אקספארד הוא כמו לפנינו, והמאמר הזה מובא בראשית חכמה שער התשובה פ״א (דף קכ״ד ע״א) בשם הפסיקתא, ולקח דבריו מן מנורת המאור סימן רפ״ד, וכן המאמר שהובא בראשית חכמה שם מן מדרש ב״ר לקח ג״כ מן מנורת המאור, ועיין פדר״א פמ״ג. תדע לך כח התשובה, בא וראה מאחאב מלך ישראל כו׳. (עג) ילקקו, בקרא ילוקו. (עד) וכמה נתענה, נשנה בירושלמי סנהדרין פ״י ה״ב, ומובא בילקוט מלכים רמז רכ״ב בשם הפסיקתא, וכן בראשית חכמה שער התשובה פ״ג (דף קכ״ט ע״ב) ג״כ בשם הפסיקתא וכן האור זרוע אחר ה׳ תפלה בתשובה סימן קי״ב הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא. (עה) מהו וילך אט כו׳, מובא בראשית חכמה שם (דף ק״ל ע״א) בשם הפסיקתא. (עו) לכן כה אמר ה׳, מובא בילקוט ירמיה רמז ר״ן, ובילקוט עזרא רמז תתקי״ז,

ובמנורת

כה אמר ה' צבאות הנני פוקד עליהם (עז) (רעה) הבחורים ימותו בחרב בניהם ובנותיהם ימותו (עח) במלחמה ושארית (עט) לא יהיה להם (ירמיה י"א כ"א כ"ב כ"ג) וכיון שעשו תשובה, זכו להתייחס אנשי ענתות (פ) מאה ועשרים ושמונה (עזרא ב' כ"ג), ותשובותיכם איני מקבל.

(פא) [**תשובתו** של אנשי נינוה קבלתי, ותשובתכם איני מקבל], שנגזרה עליהם גזירה קשה, הה"ד ויחל יונה לבוא בעיר מהלך יום אחד,

(פב) ויקרא ויאמר עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת (יונה ג' ד'), ויגע הדבר אל מלך נינוה וגו', ויקרא ויאמר בנינוה מטעם המלך וגדוליו לאמר (שם שם ו' ז'), (פג) אמר ריש לקיש תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה, מה עשו, א"ר חוניא בש"ר שמעון בן חלפתא, (פד) העמידו עגלים מבפנים, ואימותיהן מבחוץ, (פה) והוו אילין (פו) מגעיין מיכא, ואילין מיכא, אמרין מרא עלמין, אם אין את מרחם עלן, לית אנן מרחם עליהן, א"ר אחא אף בערביא עבדין כן, הה"ד מה נאנחה בהמה נבוכו עדרי בקר כי אין מרעה להם גם עדרי הצאן נאשמו (ייאל א' י"ח) (פח) ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו אל אלהים בחזקה (יונה ג' ח'), מה בחזקה, א"ר שמעון בן חלפתא (פט) חציפא נצח לבישא, וכל שכן לטובו של עולם, וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם (שם), (צ) א"ר יוחנן מה שהיה בכף ידיהם החזירו, מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו.

וקרעו

הערות ותקונים.

במנורת המאור סימן רפ"ד, ובשלשתם יחד בשם הפסיקתא. (עז) רעה, המלה הזאת הסגרתי ואיננה בקרא, ומובא ג"כ בכ"י אקספארד, וגם הילקוט בב' המקומות גריס לה. (עח) במלחמה, בקרא כתוב ברעב. (עט) לא יהיה להם, צ"ל לא תהיה להם, כמו שהוא בקרא. (פ) מאה ועשרים ושמונה, מקרא הוא בעזרא כמו שציינתי, ובכ"י פארמא חסרה מלת מאה, ותחת ושמונה כתוב שם ושנים. (פא) תשובתן של אנשי נינוה כו', כן הוספתי. ונאמר לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי, ובמנורת המאור סימן רפ"ד בשם הפסיקתא. (פב) ויקרא ויאמר, כ"ה גם בכ"י פארמא, אבל במקרא ויזעק ויאמר. (פג) אמר ר"ל, בשנה בירושלמי תענית פ"ב ה"א. (פד) העמידו עגלים, עיין תענית ט"ז ע"א, מאי הוו עבדי אסרי הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד, אמרו לפניו רבש"ע אין אתה מרחם עלינו אין אנו מרחמים על אלו כו' ע"ש. (פה) והוו אילין כו', בירושלמי תענית פ"ב ה"א נוסף עוד, סייחים מבפנים ואמותיהם מבחוץ, ופי' סייח ערוד כמו עגלים וסייחים (שבת קכ"ח ע"ב). (פו) מגעיין, מלשון מקרא, אם יגעה שור (איוב ו' ה'). (פז) א"ר אחא, בירושלמי שם הנוסחא לית אנן מרחמין עליהון, הה"ד מה נאנחה בהמה וגו', א"ר אחא בערביא עבדין כן, והרב בעל ק"ע כתב שם בערביא עושין כן ביום התענית. (פח) ויתכסו שקים, כ"ה גם בירושלמי תענית שם, אבל בבבלי תענית ט"ז ע"א דרשו באופן אחר. (פט) חציפה נצח לבישא, בכ"י אקספארד בטעות נצח למישה, ובכ"י פארמא נוסף מכאן את למד שתפלה צריכה קול גדול חציפה נצח לבישא ע"כ, וכן ראיתי בס' ארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל, ה' תפלה אות ע"ב שכתב וז"ל, והתפלה צריכה קול בחזקה כמו שמצינו באנשי נינוה שהעמידו עגלים מפנים ואמותיהן מבחוץ סייחין מבפנים ואמותיהן מבחוץ כו', ויקרא אל אלהים בחזקה, מכאן אתה למד שתפלה צריכה קול בחזקה, חציפה נצח לבישא כ"ש בטוב העולם, פי' בעל הערוך חציף נצח לרע עכ"ל, וחסר בדבריו הציון פסיקתא, וצ"ל „כמו שמצינו בפסיקתא", ובירושלמי שם הגי' חציפה נצח לכשירה, ופי' בעל ק"ע חצף מנצח לעניו וכשר, וכן הגי' באגדת ירושלמי עם יפה מראה, אבל בילקוט יונה רמז תק"ן מובא בשם הירושלמי חציפה נצח לבישא, ובערוך ערך חצף הביא בשם פסקא דשובה חציפה נצח לבישא, פי' חצוף נוצח לרע, כי תרגום רע, ביש, וענין המאמר ע"ד שאחז"ל סנהדרין ק"ה ע"א חוצפא אפילו כלפי שמיא מהני, וראיתי במעריך ערך חצף כתב וז"ל, חציפה נצח לבישא, פי' הערוך החצוף נוצח לרע, וקשה וכי הרע אינו חצוף וצ"ל החצוף נוצח לביישא, אח"כ מצאתי בירושלמי תענית חציפא נצח לכשירה עכ"ל, ועיין תענית ט"ז ע"א, ותמצא דרשה זו בלשון אחר וע"ש במהרש"א בח"א שהביא את הירושלמי. (צ) א"ר יוחנן, כ"ה בירושלמי שם, ובכ"י פארמא הוסיף המעתיק וז"ל וקשה

כי

(צא) **וקרעו** לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלהיכם (יואל ב' י"ג), א"ר יהושע בן לוי אם קרעתם לבבכם בתשובה, אין אתם קורעין בגדיכם על בניכם ובנותיכם, למה כי חנון ורחום הוא ארך אפים וגו' (שם), (צב) ר' אחא ור' תנחום בש"ר חייא בשם ר' יוחנן, ארך אף אין כתיב כאן, אלא ארך אפים, (צג) מאריך רוחו עם הצדיקים, וגובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה, בשביל ליתן שכרם משלם לעתיד לבא, ומשפיע שלוה לרשעים בעולם הזה, ומשלם להם מיעוט מעשיהם טובים שעשו בעוה"ז, בשביל ליפרע מהן חוב משלם לעתיד לבא, דכתיב ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו לא יאחר וגו' (דברים ז' י'), (צד) ר' שמואל בש"ר יוחנן, ארך אף אין כתיב כאן, אלא ארך אפים, (צה) מאריך רוחו עד שלא יגבה, בא לגבות מאריך וגובה, (צו) א"ר חנינא מאן דאמר רחמנא וותרן הוא, יוותרון בני מעוי, אלא מאריך רוחו וגובה דידיה, (צז) א"ר לוי מהו ארך אפים, רחק רגז, למלך שהיו לו שני לגיונות קשים, אמר המלך אם דרים הם עמו במדינה עכשיו בני המדינה מכעיסין אותי, והם עומדים עליהן מאליהן ומכלין אותם, אלא הריני משלחן לדרך רחוקה, אם מכעיסין אותי בני המדינה, עד שאני משלח בשבילן הם באים ומפייסין אותי, (צח) ואני מקבל פיוסן, ההד באים מארץ מרחק מקצה הארץ ה' וכלי זעמו וגו' (ישעיה י"ג ה') (צט) א"ר יצחק ולא עוד אלא שנועל בפניהם, שנא' פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו (ירמיה נ' כ"ה), (ק) עד דהוא טריד רחמוי קריבין, (קא) תני בש"ר

הערות ותקונים.

כי דרשו רבותינו ז"ל במס' תענית בפ' סדר תעניות כיצד [דף ט"ז ע"א] מן החמס אשר בכפיהם אמר שמואל אפי' גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה עכ"ל, אולם אגדות חלוקות הן, שהפסיקתא והירושלמי אגדת א"י לחוד, ותלמוד בבלי לחוד. (צא) וקרעו לבבכם, מובא בירושלמי שם, ובילקוט יואל רמז תקל"ה בשם הפסיקתא, ומובא ברוקח ה' תשובה סימן י"ט, ובמנורת המאור סימן רפ"ד, ובאברבנאל יואל ב' (דף רמ"א ע"ב) בכולם בשם הפסיקתא. (צב) ר' אחא כו', כ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא ר' תנחום ברבי חייא, ובירושלמי המאמר הזה בשם ר' שמואל, ומאמר ר' שמואל שלפנינו הוא בשם ר' תנחום ברבי חייא. (צג) מאריך רוחו עם הצדיקים, פה חסר וכצ"ל, מאריך רוחו עם הצדיקים. [ומאריך רוחו עם הרשעים מאריך רוחו עם הצדיקים] וגובה מהם כו' ובירושלמי חסר הסיום וגובה מהם עד מאמר השני. (צד) ר' שמואל בש"ר יוחנן, כ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא ובירושלמי, ר' שמואל בר נחמן בש"ר יונתן, עיין הערה נ"ב. (צה) מאריך רוחו עד שלא יגבה כו', עיין ק"ע שכתב וז"ל כשהאריך לו ולא שב בתשובה מאריך רוחי' וגובה אחת אחת ולא הכל ביחד אולי ישוב מתוך צרתו והיינו אריכת ב' כעסים. (צו) א"ר חנינא, מובא בירושלמי שם, וירושלמי ביצה פ"ג ה"ט שקלים פ"ה ה"ב, ומכילתא בשלח וילקוט יואל רמז תקל"ה. ועיין בבלי ב"ק נ' ושם איתא יוותרו חייו. (צז) א"ר לוי, נשנה בירושלמי שם. (צח) ואני מקבל פיוסן, פה חסר וצ"ל כמו שהוא בירושלמי שם. כך אמר הקב"ה אף וחמה מלאכי חבלה הן, הרי אני משלחן לדרך רחוקה, שאם מכעיסין אותי ישראל עד שאני משלח אצלן ומביאן, ישראל עושין תשובה ואני מקבל תשובתן הה"ד באים מארץ מרחק וגו', וגם בכ"י אקספארד ובילקוט שלח רמז תשמ"ד חסר זה. (צט) א"ר יצחק, נשנה בירושלמי שם. (ק) עד דהוא טריד רחמוי קריבין. בכ"י אקספארד ופארמא, עד דהוא פתח עד דהוא טריד רחמוי קריבין, ובירושלמי שם עד דו פתח עד דו טרד רחמי קריבין, וכתב הרב בעל ק"ע וז"ל, ה"ג עד דו פותח עד דו טריק, ופי' עד שהוא פותח אוצרו ועד שהוא נועל כל אוצר ואוצר, האדם שב ורחמי ה' מתקרבים עכ"ל. והוא כמ"ש בעל יפה מראה באגדת ירושלמי שם, וכגירסת הק"ע כן הוא בכ"י כרמולי, ובילקוט הושע רמז תקל"ב עד דהוא פתח והוא טרוק רחמוי קריבין, ובילקוט שלח רמז תשמ"ד עד דהוא טריק ועד דהוא פתח. אולם גם הגירסא בפסיקתא שלפנינו טריד, נכונה, כי טריק ענינו סגירה וסתימה, (עיין ערוך ערך טרק) וגם טריד ענינו כן, והדלת סגר אחריו, תרגומו ודלא טרד בתרוהי (לפי נוסחת המתורגמן), ובאגדת ירושלמי תענית בעין יעקב הנוסחא עד טריק, וכתב שם המפרש טריק אינו מובן אצלי

בש"ר מאיר, כי הנה ה' יוצא ממקומו (ישעיה כ"ו כ א), יוצא ממדה למדה, ממדת הדין למדת רחמים על ישראל.

(קב) **תשובתו** של מנשה קבלתי, ותשובותיכם איני מקבל, שנגזרה עליו גזירה קשה, הה"ד וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו ויבא ה' עלידם את שרי הצבא אשר למלך אשור וילכדו את מנשה בחוחים (דה"ב ל"ג י' וי"א), (קג) מהו בחוחים, ר' אבא בר כהנא, (קד) בכידי ומנקייה, (קה) ויאסרוהו בנחושתים (שם), מה בנחושתים, א"ר לוי (קו) בר חייתא עשה לו כמין (קז) מולי של נחשת, ועשה אותו נקבים נקבים, ונתנו לתוכו, והתחיל מסיק תחתיו, וכיון שראה

הערות ותקונים.

אגלי, לא ידעתי אם הספר מוטעה, והראוי לומר עד די סגיר עכ"ל, ואולי אין ספק שהיה כתוב שם **טריד** בדל"ת, או **טריק**, ואח"כ נעשית **טריך**. (קא) תני בש"ר מאיר, נשנה בירושלמי שם. (קב) תשובתו של מנשה, עיין פדר"א פמ"ג ר' יהושע אומר תדע לך כח התשובה בא וראה ממנשה בן חזקיה כו'. (קג) מהו בחוחים, נשנה בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב. (קד) בכידי ומנקייה, בכ"י אקספארד בכירו מיניקייה, והמעתיק למעני תיקן בבירו תמורת בכירו, ובכ"י כרמולי בכירו מינקיא, ובכ"י פארמא בכידומי נקיא, ובירושלמי סנהדרין שם בבירי מניקיא, ופי' שם הרב בעל ק"ע בבירה העשוי כמין מינקת כפופה, וי"מ בשלשלין עכ"ל, וביפה מראה סנהדרין שם פי"א סימן י"ז כתב בבירו מיניקייא בשלשלת מונייק העשוי לצואר או לזרוע כמו אצעדה עכ"ל, ומה רב הדוחק בפירושם, ונעלם מהם, שצ"ל מלה אחת **בבירומינקיא**, וכן יש לתקן כן בפסיקתא, ומובא לנכון בערוך ערך כרומנקא, וז"ל בפסיקתא דשובה, וילכדו את מנשה בחוחים מאי בחוחים ר' אבא ב"כ, בכרמונקיא פי' הנחושת בלע"ז כרקומא עכ"ל עיין מוספי בערך כרכוס ג', ולא ידעתי לכוון כוונת הערוך מה ענין נחושת לכאן, הלא הדרשה היא על מלת בחוחים, לא על נחושתים וגם מה ענין כרכוסא לכרמוניקא לכן יפה כתב המוספי פי' בלע"י כבלי חיקי ידים עכ"ל, והרמ"ל לא תרגם המלה, והיא ביוני χειρο-μανιάκου ומצאתיה גם במדרש רות פ"ה פ' ויאמר לה בועז, ושם נאמר לנכון כירומניקאה, ובמדרש חזית פ' אתי מלבנון בזיקים יעברו בקרקומניקא נ"ל ככירומנקיא, ובפדר"א פמ"ג בענין תשובת מנשה, ובאו שרי גדודי אשור ואחזו אותו במינקת ראשו, המלות ,במינקת ראשו' אין להן שחר, אולם לדעתי נ"ל בכירומנקיא, וראיתי בראשית חכמה שער התשובה פ"א הביא מאמר הזה בשם מדרש רות, והביא ג"כ בטעות כדו מניקאה. (קה) ויאסרהו בנחושתים, מובא בילקוט מלכים רמז רמ"ו בשם הפסיקתא. (קו) בר חייתא, נ"ל בר חונה. (קז) מולי של נחושת, כ"ה בירושלמי סנהדרין ובילקוט שם ובמדרש רות, ובדברים רבה פ"ב פ' ואתחנן, ומובא בערוך ערך מליאות בשם הפסיקתא. ולדעת המוספי הוא בלע"ר **mulus** פי' פרד, ור"ל שעשו דוד של נחושת בצורת פרד, והרב בעל ק"ע פי' שם בירושלמי דוד, ובלי ספק הוא ע"פ מה שמצא בעין יעקב פרק חלק (בגמרא סנהדרין ק"א ב' חסר זה, ונשאר אך בע"י) ויאסרוהו בנחושתים וגו' מאי עביד ליה שדיוה בדודא דנחשא ושדו נורא תותיה כו', ואולי יש לגרוס בכל המקומות **מולייר** והיא מלה יונית μιλιάριον, ופי' דוד נחושת, וכמ"ש הערוך בערכו, ומזה הוא בסנהדרין שם דודא דנחשא, ובפדר"א שם הגי' במחבת אש, והנני להעתיק פה מה שמצאתי בתרגום רב יוסף דה"ב ל"ג, שתרגם וז"ל, ואייתי ה' עליהון ית רבוני חילא דלמלכא דאתור, ואחדו ית מנשה בכירומנקייה ואסרוהי בשושלוון דנחשא, ואובלוהי לבבל ועבדו כשדאי מולוות נחשא, ונקבוהי נקבין נקבין דקיקין, וסגרו יתיה בגווה, ואגיתו נורא חזור חזור ליה, וכדעיק ליה תבע מן כלהון טעוותא דעבד ולא אסתייע, ארום לית בהון צרוך, והדר וצלי קדם ה' אלהיה ואיתכנע לחדא מן קדם ה' אלהא דאבתהוי, וצלי קדמוהי מן יד אזלו כל מלאכיא דממנן על מעלני תרעא צלותא דבשמיא ואחדו אמטולתיה כל מעלני תרעי צלותא, וכלהון כווי וחרכי שמיא מן בגלל דלא תתקבל צלותיה, ומן יד איתגללו רחמי מברי עלמא דימיניה מתייחא לקבלא חייבייא דתייבין לדחלתא, ותברין יצרא דלבהון בתשובה, ועבד חרכא ומחתרתא בשמיא תחות כורסיה יקריה, ושמע צלותיה וקביל בעותיה וכו' ע"כ. עיניכו הרואות שכל תרגומו

זה

שראה *(קז) צרתו צרה, לא הניח ע"ז בעולם שלא הזכירה, צלמא פלן אתא (קח) שיזביה, מכיון שלא הועילו לו כלום, אמר זכור אני שהיו אבא מקרא אותי את הפסוק הזה, בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקולו, כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך (דברים ד' ל' ול"א), הרי אני קורא אותו, אם יענה לי יפה, ואם לאו (קט) כל אפיא שווין והיו מלאכי השרת סותמין את החלונות של רקיע, שלא תעלה תפלתו של מנשה לפני הקב"ה, והיו אומרים לפני הקב"ה אדם שהעמיד צלם בהיכל יש לו תשובה, א"ל הקב"ה אם איני מקבלו בתשובה, אני נועל דלת בפני כל בעלי תשובה, מה עשה לו הקב"ה חתר לו כמין חתירה תחת כסא הכבוד שלו, ושמע תחינתו, ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחינתו (דה"ב ל"ג י"ג), (קי) מהו ויעתר, א"ר אלעזר בר שמעון בערביא צווחין להתירתא עתירתא. וישיבהו ירושלים למלכותו (שם), (קיא) במה השיבו, ר' שמואל בר נחמני בש"ר אדא, ברוח השיבו, (קיב) כמד"א משיב הרוח. וידע מנשה כי ה' הוא האלהים (שם), באותה שעה אמר מנשה אית דין ואית דיין:

תשובת יכניה קבלתי, ותשובותיכם איני מקבל, שנגזרה עליו גזירה קשה, הה"ד

הערות ותקונים.

זה הוא עפ"י הפסיקתא, גם תראה כי נכונה מלת כירומינקייה כאשר תקנתי. (קז) צרתו צרה, בכ"י פארמא נפשו בצרה. (קח) שיזביה, תר' פליטה שיזבא, וכן בדניאל ג' ט"ו ישיזבנכון מן ידי. (קט) כל אפיא שוין. בערוך ערך אפיא הביא מאמר זה בשם פסקא דשובה וכתב פי' אפיא, מעשה של כל אלהות שוין עכ"ל, ובמדרש דברים רבה פ' ואתחנן אני אומר ח"ו כל הפנים שוות, חה מטעות המעתיק שחשב כי מלת אפיא הוא ארמית מלשון פנים כי תר' פני אפי, ולא ידע שהיא רומית Opes ופי' כח, וענינו עולה יפה אם אינו עונה אותי אז אני אומר כי כוחות כל אלהות שוין, ואין יתרון לאחד על השני, והנה בערך ההוא כתב הערוך וז"ל (בחלק) אמר קמיה רבון דעלמא אי ענית ליה [מוטב] ואי לא אמינא הא כל אפיא שוין עכ"ל, והעיר על זה הגאון הרי"ב בהפלאה שבערכין, כי ליתא בגמרא סנהדרין ק"א ע"ב, ולשיטתיה זאת הלך בהגהותיו לש"ס סנהדרין שם, ובמח"כ נעלם ממנו שכוונת הערוך לגמרא ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב, אך המלה „ירושלמי" נשמט במקרה. (קי) מהו ויעתר, כ"ה בירושלמי סנהדרין ובוי"ר פ"ל, ובמדרש רות שם, ובמדרש דברים פ' ואתחנן ובילקוט מלכים שם, והנה בגמרא סנהדרין ק"ג ע"א א"ר מחוס רשב"י מאי דכתיב ויתפלל אליו ויחתר לו, ויעתר לו מיבעי ליה, מלמד שעשה לו הקב"ה מחתרת ברקיע כדי לקבלו בתשובה מפני מדת הדין ע"כ, וכתב רש"י ויחתר לו, ומבחוץ כתיב ויעתר לו כך שמעתי עכ"ל. והעיר הגאון הרי"ב בפ' כתיב ויעתר וכן העתיק הגמרא לעיל דף ק"א ע"ב, ואפשר דבד"ה שהיה לפני רשב"י היה כתוב ויחתר לו, עיין תוס' שבת נ"ה ע"ב ד"ה מעבירים עכ"ל. אולם למה זה נעקם את הכתובים, ונאמר שהיתה נוסחא אחרת לפני רשב"י, אחרי אשר אנו רואים מפסיקתא וירושלמי ומכל המקומות שהבאתי. שטעות נפל בש"ס בבלי, וצ"ל ויעתר לו ויחתר לו מלמד כו' ר"ל שדרשו מלת ויעתר במקרא כמו ויחתר לפי שה"ע וה"ח מתחלפים בהיותם ממוצא אחד, וכן אמרו בדברים רבה שם ויתפלל אליו ויעתר לו ויחתר לו, (כלומר ויעתר הוא כמו ויחתר) מלמד שהיו מלאכי השרת מסתמין את חלונות של רקיע, ובכ"י כרמולי מפורש היטב, אל תקרי ויעתר לו אלא ויחתר לו, והטעם השני הוא כדברי הפסיקתא והירושלמי שכן בערבי צווחין לחתירתא עתירתא, וכן בב"ר פס"ג ויעתר לו ה', ר' לוי אמר משל לבן מלכים שהיה חותר כו' בערבי צווחין לחתירתא עתירתא, גם בפדר"א פמ"ג מובא לנכון ויתפלל אליו ויעתר לו, גם לפנינו בפסקא ולקחתם לכם ויעתר לו ויחתר לו כתיב. (קיא) במה השיבו, עיין בק"ע סנהדרין פ"י ה"ב שכתב במה השיבו דכתיב וישמע וישבהו, משמע תיכף בשעת שמיעה השיבוהו, ובעי במה השיבו ברוח השיבו, מיד בשעת שמיעה נשב הרוח והשיבו לירושלים עכ"ל, ומצאתי בתרגום ד"ה (דה"ב ל"ג) שתרגם ונפקת רוחא מביני כנפי כרוביא ונתביה בגזירת מימרא דה', וחזר למלכותו לירושלים ע"כ, וכוון למאמר הפסיקתא, עיין לעיל הערה ק"ז. (קיב) כמד"א משיב הרוח, הכוונה לנוסח תפלת ש"ע שתקנו

הה"ד (קיג) העצב האיש הזה יכניהו (ירמיה כ"ב כ"ח), ר' אבא בר כהנא אמר, כעצם הזה של מות משעה שאתה מנפצו עוד (קיד) אינו יפה למאומה, ר' חלבו אמר (קטו) כחותל הזה של תמרה משעה שאתה מנערו אינו יפה למאומה, אם כלי אין חפץ בו (שם), (קטז) ר' חייא] בר' חנינא אמר, (קיז) ככלי של מימי רגלים, ר' שמואל אמר ככלי של מקיזי דם, (קיח) אמר ר' נשבע הקב"ה שאיני מעמיד מיכניה בן יהויקים מלך יהודה מלך, הה"ד כי אם יהיה (קיט) יכניהו בן יהויקים [מלך יהודה] חותם על ידי ימיני כי משם אתקנך (שם שם כ"ד), (קכ) ר' חנינא בר יצחק אמר, משם אני נותק מלכות בית דוד, ד"א (קכא) אנתקך אין אין כתיב כאן, אלא אתקנך, אתקנך בתשובה, (קכב) ממקום נתיקתו תהא תקנתו, א"ר זעירא שמעית קליה דר"ר שמואל בר יצחק יתיב ודריש (קכג) חדא מלה, ולית אנא ידע מה היא, א"ל (קכד) ר' אבא אריכא דילמא דא היא, כה אמר ה' כתבו את האיש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו כי לא יצלח מזרעו איש יושב על כסא דוד ומושל עוד ביהודה (שם) (שם ל'), א"ל הן, בימיו אינו מצליח, בימי בנו מצליח, (קכה), ר' אחא בר אבין בר בנימין בש"ר אבא (קכו) בררא דרב פפי, גדול הוא כחה של תשובה, שביטלה את השבועה, וביטלה את הגזירה, ביטלה את השבועה מנין, חי אני נאום ה' כי אם יהיו כניהו בן יהויקים וגו' (שם שם כ"ד), וכתיב ביום ההוא נאום ה' צבאות אקחך זרובבל בן שאלתיאל וגו' (חגי ב' כ"ג), ביטלה הגזירה מנין, כה אמר ה' כתבו את

האיש

הערות ותקונים.

שתקנו אנשי כנה"ג. (קיג) העצב האיש הזה יכניהו, צ"ל העצב נבזה נפוץ האיש הזה כניהו, והמאמר הזה מובא בילקוט ירמיה רמז ש"ג בשם הפסיקתא, וגם שם בטעות יכניהו ביו"ד, כי במסורה (ירמיה כ"ב כ"ד) נמסר כניהו ג', וסימן ירמיה כ"ב כ"ד, וירמיה כ"ב כ"ח ושם ל"ז א'. גם ישנו בוי"ר פי"ט פ' נו, והתחלת המאמר נשנה בוי"ר פי"ט סוף מצורע ר' אבא בר כהנא כעצם הזה של מות שבשעה שאתה מנפצו אינו יפה למאומה כו' עד שאלתיאל ע"כ הכוונה במלות „כו' עד שאלתיאל" שקצר המעתיק בלשונו ורשם שנמצא כולו עד שאלתיאל, למעלה בוי"ר פי"ט. (קיד) אינו יפה למאומה, כ"ה בכ"י אקספארד ובוי"ר נו, אבל בוי"ר פי"ט הגי' אין בו מאומה. (קטו) כחותל, עיין רש"י שבת קמ"ו ע"א. (קטז) ר' חייא, בכ"י אקספארד ופארמא ר' חמא. (קיז) ככלי של מימי רגלים, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט שם, אבל בוי"ר פי"ט כבדין של מי רגלים כבדין של מקיזי דם, ולדעתי צ"ל במדרש ככרוז, וזה נעשה ע"י חלף האותיות הדומות בבדין, כמו שמצאתי בערוך ערך כרוז שהביא מאמר המדרש הזה וגרים ככרוז, וכתב המוספי בל"י ζόσσωσκα מין כלי מיוחד לצלנים, ולמי רגלים ולהקזה ע"כ. (קיח) אמר ר', צ"ל א"ר מאיר כמו שהוא בכ"י אקספארד ובילקוט ירמיה שם. ומובא באברבנאל סוף חגי (דף רע"ט ע"ב) בשם הפסיקתא. (קיט) יכניהו, כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט שם אבל במקרא כניהו, עיין הערה קי"ג וזה אחד מן השלשה שנמסר במסורה, והוספתי המלות „מלך יהודה" כמו שהוא בקרא. (קכ) ר' חנינא, כ"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י פארמא ר' חמא, והמאמר מובא בילקוט ירמיה שם, ונשנה במדרש שה"ש בפ' שימני כחותם ומובא באברבנאל חגי שם. (קכא) אנתקך אין כתיב, כ"ה בכ"י פארמא, ובמדרש חזית שם ובאברבנאל חגי (וע"ש מה שמתרץ שאלה ו') אבל בכ"י אקספארד וכרמולי וילקוט ירמיה אתקך אין כתיב, ובוי"ר חסר זה, ועיין רש"י ירמיה כ"ב כ"ד שכתב הנו"ן יתירה במלת אתקנך, וא"כ הגירסא הזאת אתקך אין כתיב, נכונה וע"ש ברש"י שהביא בשם מדרש אגדה, וכוונתו למאמר הפסיקתא. (קכב) ממקום נתיקתו, בכ"י פארמא מביא זה בשם רבנן. (קכג) חדא מלה, עד דא היא, חסר בכ"י פארמא ובילקוט חסר המאמר כולו. (קכד) ר' אבא אריכא, במדרש וי"ר פי"ט ר' אחא אריכא. (קכה) ר' אחא בר אבין כו', כ"ה בכ"י אקספארד ובמדרש חזית שם, ובכ"י פארמא ר' אבא אמר, ובוי"ר ר' אחא ור' אבין, ומובא במנורת המאור סימן רפ"ד בשם הפסיקתא ושם הגי' ר' אחא בר בון, ובילקוט ירמיה חסר שם האומר, וכן באברבנאל סוף חגי (דף רע"ט ע"ג) הביא ג"כ בשם הפסיקתא בלי שם האומר כי דבריו נעתקים מהילקוט. (קכו) ברא דרב פפי, ליתא

במדרש

האיש הזה עריריי וגו' (ירמיה כ"ב ל'), וכתיב (קכז) יכניה בנו אסיר וגו' (דה"א ג' י"ז), א"ר תנחום בר ירמיה, אסיר (קכח) שהיה חבוש בבית האסורין, שאלתיאל (קכט) שממנו הושתלה מלכות בית דוד, א"ר תנחומא אסיר זה הקב"ה שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, שאלתיאל, שנשאל לבית דין של מעלה והתירו לו את השבועה.

(קל) ר' יודה נשווה (קלא) בש"ר יודה בר סימון, מנהגו של עולם אדם יורה חץ כמה מהלך בית כור, או בית כורים, גדול כחה של תשובה, שמגעת עד כסא הכבוד (קלב) [שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך].

(קלג) **א"ר** יוסי כתיב פתחי לי אחותי (שה"ש ה' ב'), אמר הקב"ה פתחי לי פתח (קלד) כחררה של מחט, ואני פותח לכם פתח שיהיו (קלה) אהליות ובצרצריות נכנסין בו (קלו), ר' תנחום בש"ר חניא, ר' אייבו בשם ריש לקיש, עשו תשובה כהרף עין, הרפו ודעו כי אני ה' (תהלים מ"ו י"א), הרפו את מעשיכם הרעים, ודעו כי אני ה', א"ר לוי אילו היו ישראל עושין תשובה יום אחד היו נגאלין, (קלז) ומ"ט היום אם בקולו תשמעו (תהלים צ"ה ז'), קלח) א"ר יודה בר סימון, שובה ישראל עד ה' אלהיך (הושע י"ד ב'), אפילו כפרת בעיקר, א"ר אלעזר, בנוהג שבעולם אדם מבזה את חבירו ברבים, ולאחר זמן הוא מבקש להתרצות לו, וזה אומר לו אתה מבזה אותי ברבים ומתרצה לי ביני לבינך, לך והבא אותן האנשים שביזית אותי לפנידם, ואני מתרצה לך, אבל הקב"ה אינו כן, אלא אדם עומד ומחרף ומגדף בשוק, והקב"ה אומר לו עשה תשובה ביני לבינך ואני מקבלך.

(קלט) **דרש** ר' יששכר מכפר מנדו, כי הוא יודע מתי שוא וירא און (קמ) ולא התבונן

הערות ותקונים.

במדרש שם. (קכז) יכניה בנו אסיר, נ"ל ובני יכניה אסיר שאלתיאל בנו, ובוי"ר ובני יכניה אסיר בנו שאלתיאל בנו, וכן מובא גם בסנהדרין ל"ז ע"ב גם בערוך ערך אסר העתיק כן מאמר הש"ס דסנהדרין, וצריך למחוק מלת „בנו" הראשון כי איננה בקרא. (קכח) שהיה חבוש, בכ"י פארמא שעיברתו אמו בבית האסורין, וכן בסנהדרין שם שעיברו אמו. (קכט) שממנו הושתלה, עיין סנהדרין שם דרוש אחר על זה. (קל) ר' יודה נשווה, בכ"י כרמולי, ובילקוט הושע רמז תקל"ב, הגי' ר' יודא נשיאה, ובכ"י פארמא ר' יוחן אמר, ובכ"י אקספארד בטעות ר' יודה דשווה. (קלא) בש"ר יודה בר סימון, ל"ה בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי בש"ר שמואל בר נחמני. (קלב) שנאמר שובה ישראל וגו', כן הוספתי. ונאמר לנכון בכ"י כרמולי ופארמא ובילקוט, ובגמרא יומא פ"ו ע"ב מובא זה בש"ר לוי עם הסיום הזה שובה ישראל, ועפ"ז יסד הפייטן בפיוט אמרר אל אל לשבת תשובה, ומורה דרך לשובבים עד כסא אגלו ישובו יושבי בגלו. (קלג) א"ר יוסי כו', נשנה במדרש חזית פ' פתחי לי במאמר אני ישנה, ובכ"י פארמא חסר כל המאמר הזה, בהשמטת המעתיק, ומתחיל ואפילו כפרת [בעיקר] א"ר אלעזר כו'. (קלד) כחררה, במדרש חזית כחודה נ"ל כחרורה, ועיין ערוך ערך חרר שהביא משנה כלים פי"ג מ"ה, מחט שניטל חרירה, ומדברי הפסיקתא שלפנינו נראה שפי' חררה חור המחט שמכניסין בו החוט, כפי' השני של הערוך לא כפי' הראשון של הערוך ופי' השני של מהר"ש, שהוא עוקץ המחט. (קלה) אהליות ובצרצריות, בכ"י אקספארד אהליות ובנונריות, בכ"י כרמולי אהליות ואנונריות נכנסות בתוכו, ובמדרש חזית פ' פתחו לי, עגלות וקרניות נכנסית, וכבר דברתי ברחבה אודות זה בפסקא החודש הערה פ"ב, וע"ש שהעירותי שצ"ל אהליות ונונריות. (קלו) ר' תנחום בש"ר חוניא, בכ"י אקספארד ר' תנחומא בש"ר חנינה. (קלז) ומ"ט היום אם בקולו תשמעו, עיין דרשה כעין זו, בבבלי סנהדרין צ"ח ע"א. (קלח) א"ר יודה בר סימון, מובא בילקוט הושע רמז תקל"ב, ובמנורת המאור סימן רע"ו בשם הפסיקתא, ובערכי הכנויים אות ת"ו ערך תשובה (דף ע"ג ע"ב) הביא את הפסיקתא הזאת המובאת במנורת המאור. (קלט) דרש ר' יששכר מכפר מנדו, מובא בילקוט איוב רמז תתקי"ו ובטעות מנוין שם פסיקתא רבתי וצ"ל פסיקתא כי לא נמצא ברבתי, ועל אודות כפר מנדו עיין תבואות הארץ דף נ"ה ע"ב שכתב מדון (יהושע י"ב י"ט) נקרא כעת כאפ"ר מאנדיא, לצפון צפורי בערך ב' שעה, ולמערבית צפונית כפר רומי כשעה וחצי, ושם קבורת עקביא

התבונן (איוב י"א י"א), בנוהג שבעולם אדם עושה (קמא) גדישים של עבירות ועושה תשובה, כביכול וירא און ולא התבונן.

(קמב) תני בש"ר מאיר שובה ישראל עד ה' אלהיך (הושע י"ד ב'), עד שהוא עומר במרת רחמים, ואם לאו אלהיך עד דלא יתעביד סניגוריא קטיגוריא:

(קמג) רב שמואל פטרגריטא בש"ר מאיר, שמח בחור בילדותך (קהלת י"א ט'), א"ר שמואל בר יצחק, (קמד) שאר פיתחא דכוותא קמיתא, ר' חייא רבה (קמה) בש"ר שמעון בן חלפתא, ר' חייא רבה אמר, לליסטים שברח מפני (קמו) קוסטינר, אמרו לו מעט בריצה שלא תתייגע בחזירה, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (שם שם), ור' שמעון בן חלפתא אמר, לאחר ששט על פני המים, אמרו מעט בהליכה שלא תתייגע בחזירה. ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (שם), (קמז) א"ר יאשיהו לאחד שגנב את המכס, וכיון דאיתצד, אמרין ליה אייתי מוכסא, א"ל סיבו לכון מה דאית גבאי, אמרין ליה (קמח) מה את סבר דאנן בעיין ההדין זמנא. אנן בעיין דכל אילין זימנייא דהוות יליף גנוב מיכסא, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (שם), א"ר לוי לעוף שהוא נתון בכלוב, ובא עוף אחר ועמד על גביו, אמר לו אשריך שמזונותיך מצואים

הערות ותקונים.

עקביא בן מהללאל, ור' יששכר ורשב"ג וכולם תחת הכפר עכ"ל, והנגתי כפר רומי במקום רימון כמו שתיקן בעצמו בח"ג בד ס"ה ע"ב. (קם) ולא התבוננן, נ"ל יתבונן. (קמא) גדישים, פי' נבורים ותמרים. (קמב) תני בש"ר מאיר, מובא בילקוט הושע רמז תקל"ב, ולמאמר הזה כוון רש"י בפירושו להושע י"ד ב', גם מהרי"ל ה' עשרת ימי תשובה, כתב וז"ל ועל זה נאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך, ר"ל שובו בעוד שהשכינה במדת השם, שהוא מדת רחמים ועזבו מעשיכם הרעים טרם שיבא ויאחז במשפט ידיו ויעלה למדת אלהים שהוא מדת הדין וכן נדרש בפסיקתא עכ"ל. (קמג) רב שמואל פטרגריטא, בכ"י אקספארד פטינריסה, והנה עיקר המאמר של ר' שמואל הלזה חסר פה, כי הדרשה על שמח בחור הוא לר"ש בר יצחק, ומצאתי בדברים רבה פ"ב פי' ואתחנן, ד"א ושבת עד ה' אלהיך א"ר שמואל פרגריטא בשם ר' מאיר, למה"ד לבן מלך שיצא לתרבות רעה כו', וקרוב להיות שהוא המאמר הנשמט פה, והוא הוא בעל המאמר, ויוכל להדרש בלי שום דוחק על המקרא שובה ישראל עד ה' אלהיך, כמו שנדרש שם על הכתוב ושבת עד ה' אלהיך ויש לתקן שנ"ל ד"א שובה ישראל עד ה' אלהיך א"ר שמואל פרגריטא בשם ר' מאיר למה"ד לבן מלך שיצא לתרבות רעה כו', ואודות הכנוי פרגריטא, כתב המ"כ במדרש דב"ר שם, בערוך משמע שהוא שם מקום עכ"ל. אולם לא נמצא מובא כלל בערוך, אך ראה בערוך ערך פרגיתא הביא מאמר חז"ל משבת קמ"ז ע"ב חמרא פרוגייתא, ולדעת בעל תבואות הארץ נ"ל בגמרא פתוגתא, וז"ל בדף ק"נ ע"א, בגמרא שבת חמרא פרונייתא, ובוי"ר פ"ה הגי' נכונה פתוגתא, למזרח נפת על יד הירדן הכפר פאתינה"א והוא פתוגתא.

(קמד) שאר פיתחא דכוותא קמייתא, הם דברי המעתיק שקצר בלשונו יען כי כבר נמצא בפסקא דהעומר וכבר הסכן הסכין לעשות כה, כאשר ראינו אתה פעמים בפסיקתא שלפנינו, ובכ"י אקספארד פארמא נמצא כל המאמר פה במקומו, ונשנה במדרש קה"ר בפי' שמח בחור, ובילקוט קהלת רמז תתקפ"ט, ד"ה מעשה בחסיד בשם הפסיקתא, ואביא הנה את החסרון אשר השמיט המעתיק, בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שהם מטים לצד מינות, אמרו כך היה שלמה צריך לומר שמח בחור בילדיתך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך, משה אמר לא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, וזה אומר כן הותרה הרצועה, לית דין ולית דיין, וכיון שאמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט אמרו יפה אמר שלמה". (קמה) בש"ר שמעון בן חלפתא, נ"ל ור"ש בן חלפתא כמו שהולך ומונה דברי ר' חייא לבד ור"ש בן חלפתא לבד, וכן הוא באמת בכ"י אקספ' ופארמא ובמדרש קה"ר ובילקוט קהלת שם. (קמו) קוסטינר, כבר בארתי המלה לעיל הערה מ"ה. (קמז) א"ר יאשיהו, כ"ה בכ"י אקספארד ופארמא ובילקוט קהלת שם, אבל במדרש קה"ר ר' חנינא בר פפא אמר. (קמח) מה את סבר, פי' מה אתה תחשב שאנחנו תפנים רק המכס מזמן הזה, לא כן הוא כי אנחנו מבקשים שתשלם המכס מכל זמן

תמן

מצואים אצלך, א"ל במזונות אתה מסתכל, (קמט) ובמצודות אין אתה מסתכל, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (שם), א"ר תנחומא לבן בליעל אחד שנכנס (קן) לחנווני, א"ל הב לי (קנא) חמר טב, ופיתא נאה, (קנב) וקופר שמן, וכיון דאכל ושתי, א"ל (קנג) פשר פריטך, א"ל (קנד) הא כריסא דההוא גברא קדמך קום בזעי', א"ל ובהרא את סבור (קנה) למפקעא אותי, חנווני הי' פקח (קנו) מה עשה, נטלו וכרכו במחצלת, והשליכו על פתח החנות, וכל מאן דהוה עבר, הוה אמר ליה (קנז) זכי בהדין מיתא, דאנא בעינא למיזבן ליה (קנח) קבורה, עבר חד (קנט) בר פחין א"ל (קס) עד אימת להדין כדין, אמר עד זמן דמתפשר פריטוי, וכיון שנתפשר פריטוי, א"ל (קסא) קום איזיל לקבריה דאבוי דההוא גברא, ואמר דייה סופי' ביש, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (שם).

(קסב) ר' אלעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר, (קסג) אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים אם עושין אנו תשובה מי מעיד בנו, א"ל (קסד) לרעה אני נעשה לכם עד, ולטובה איני נעשה לכם עד. לרעה אני נעשה לכם עד, וקרבתי אל'כם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים וגו' (מלאכי ג' ה'), ולטובה איני נעשה לכם עד, לאחאב בן קוליה ולצדקיהו בן מעשיה נעשיתי עד, ולכם לטובה איני נעשה עד, אחאב בן קוליה, וצדקיהו בן מעשיה נביאי שקר היו, והיו מנאפין נשי רעיהן הה"ד יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם וגו' ואיכי היודע ועד נאום ה' (ירמיה כ"ט כ"ג), (קסה) ומה הוו עבדין, הוה חד

הערות ותקונים.

אמן אשר גנבת אותו, ופי' יליף למוד ומורגל. (קמט) ובמצודות אין אתה מסתכל, במדרש קה"ר שם נוסף למחר מפקין ונכסין לי, פי' למחר מוציאין אותי לשחיטה. (קן) לחנווני, בכ"י אקספארד הגי' שנכנס לחנות אמר לחנווני הב לי כו', וידוע שהחנות הוא מקום שמוכרין שם מיני סחורה, ובעל החנות נקרא חנוני. (קנא) חמר טב, במדרש קה"ר שם תן לי בשר שמן ויין ישן ומיני ארגסטירין, וכתב המ"כ הוא לפי הענין מיני מאכלים טובים עכ"ל, ובמדרש קה"ר פ' כי ברוב חכמה בשר שמן ויין ישן ומיני אגרטון, וכתב המוספי בערך אגרטון, פי' אקרטון בל"י ἄκρατος יין חי בא בקנוח סעודה, ובאה אות ג' תמורת קו"ף ע"כ. והרב החכם רימ"ז בספרו בייטרעגע ח"א צד פ"ו דעתו נוטה לגרוס אגרטיסמון והיא בל"י ἀκράτισμα, מינים הנערכים לסעודת הצהרים. (קנב) קופר, כ"ה בכ"י אקספארד אבל בכ"י פארמא וילקוט קהלת קופר ברי"ש, והערוך הביא המלה הזאת בערך קפד בדל"ת, אולם לפנינו בב"ר פי"ט קופר גלי, וכן ב"ר פמ"ט חד ליטרא דקופר, ובב"ר פכ"ד קופר חמר וביעון, ובב"ר פס"ג קופרא טבא לפומא, ובכולם ברי"ש ופי' בשר. (קנג) פשר פריטך, הוא בדרך מליצה, שלם בעד מה שאכלת, ובמדרש קה"ר אייתי טימי מה דאכלת, פי' טימי ביוני τιμή מחיר ושווי. (קנד) הא כריסא, פי' הרי בטני לפניך קרע אותו והוצא ממנו מה שאכלתי, תר' בקע ים (תהלים ע"ח י"ג) בזע ימא, וכן הוא בלשון סורי. (קנה) למפקעא אותי, פי' בזה אתה רוצה להפטר ממני כמו בלשון חז"ל מפקיעין מדי שעבוד (גיטין מ' ע"ב). (קנו) מה עשה, בכ"י פארמא הכהו מכות מרדות. (קנז) זכי בהדין מיתא, בכ"י פארמא זבין בהדין מיתא וט"ס הוא. (קנח) קבורה במדרש שם תכריכין. (קנט) בר פחין, פי' כמ"ש המ"כ איש פחות וגרוע, וכן בירושלמי ברכות פ"ג, חמתיה חד בר פחין, ובמדרש שם נוסף בר פחין ביש סניה, ופי' המ"כ איש שמנהגו רע. (קס) עד אימת להדין כדין, פי' עד מתי יגיע לזה כן. (קסא) קום איזל לקבריה, במדרש שם א"ל זיל לפתחא, ובכ"י פארמא כיון דאתפשר פריטין בעט ביה, א"ל הכדין ההוא גברא לקבריה דהוה סופו ביש, והסיום חסר במדרש שם. (קסב) ר"א בנו של ריה"ג, מובא בילקוט הושע רמז תקל"ב. (קסג) אמרו ישראל, בילקוט שם שובה ישראל עד ה' אלהיך אמרו ישראל, וכצ"ל גם בפסיקתא, והדרש הזה הוא על מלת עד שדורש אותה כאלו נכתבה בצירי מלשון עדות. (קסד) לרעה אני נעשה עד כו', עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן בפיוט אשחר אל אל לשבת תשובה, ישדלם והייתי עד ממהר בסטי לבלעדי, ישובון ואני נעשה עד לטובה לעדי, וגם אתה נאם ה' שובו עדי. (קסה) ומה הוון

חד מנהון אזיל לגבי איתתא, ואמר לה חמית בנביאות, דייתי חברי לגבך, ואת מקיימא נביא בישראל, והוה דין מסרסר לדין, ודין מסרסר לדין, וכיון דקרבת שעתהון למיפל, אזלון (קסו) לגבי איתתא דנבוכדנאצר, אמרין לה כן וכן אמרה להון לית אנא יכולה למעבר כלום לבר מן דעתי' דמלכא. וכיון דאתא נבוכדנצר אמרה ליה כן וכו'. אמר וכי אפשר כן, אלוה של אומה זו שונא זנותא הוא, אלא הריני בודקן, כשם שבדקתי לחנניה מישאל ועזריה, אם ניצולו הרי יפה ואם לאו נביאי שקר הם, מה עשה, עשה להם כמין (קסז) טיגין של נחשת, ועשה אותו נקבים נקבים,ונתנן לתוכן והתחיל מסיק תחתיהן, וכיון שראו צרתן צרה, שיתפו ליהושע בן יהוצדק הכהן הגדול עמהן, אמרו דילמא מן זכותיו אנן (קסח) משתזבין, מה עשה להם הקב"ה, הם נשרפו והוא ניצול, (קסט) הה"ד ולוקח מהם קללה לכל גלות יהודה וגו' אשר קלם מלך בבל באש (ירמיה כ"ט כ"ב), אשר שרפם מלך בבל, אין כתיב כאן, אלא אשר קלם מלך בבל באש, (קע) קליין בקליות הללו:

ר' לוי ור' יצחק, ר' לוי אמר אמר הקב"ה לירמיה, לך אמור להם לישראל עשו תשובה, בא ואמר להן אמרו לו רבינו ירמיה, היאך אנו עושין תשובה באלו פנים אנו באים לפני המקום, לא הכעסנו אותו, לא הקנטנו אותו, אותם ההרים והגבעות שהיינו עובדים שם ע"ז אינן קיימין, על ראשי ההרים יזבחו וגו' (הושע ד' י"ג), נשכבה בבשתינו ותכסנו כלימתנו, (ירמיה ג' כ"ה), בא לפני הקב"ה ויאמר כן אמר לו לך אמור להן לא כך כתבתי בתורתי ונתתי את פני בנפש ההוא והכרתי אותו מקרב עמו (ויקרא כ' ו'), שמא עשיתי כן אלא לא אפיל פני בכם כי חסיד אני נאום ה' ולא אטור לעולם (ירמיה ג' י"ב), ר' יצחק אמר, אמר הקב"ה לירמיה לך אמור להם לישראל עשו תשובה בא ואמר להן לישראל, אמרו לו רבינו, היאך אנו עושין תשובה, באילו פנים באים לפני המקום לא הכעסנו אותו, ולא הקנטנו אותו, אותם ההרים והגבעות שהיינו עובדים שם ע"ז, אינן קיימין, על ראשי ההרים יזבחו וגו', נשכבה בבשתינו וגו', בא לפני הקב"ה ואמר כן, אמר לו לך אמר להם, אם אתם באים אצלי, לא אצל אביכם שבשמים אתם באים, כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא (שם ל"א ט'),

(קעא) **כי** כשלת בעוניך (הושע י"ד ב'), א"ר סימאי לצור גבוה שהיה עומד בפרשת דרכים, והיו בני אדם נכשלין בו, אמר להם המלך כתתו קימעה קימעה, עד שתהא תבא השעה ואני מעבירו (קעב) מן העולם, הה"ד והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל ל"ו כ"ו),

(קעג) **א"ר** יצחק בנוהג שבעולם אדם נכשל בעבירה והוא מתחייב עליה מיתת שמים, מת שורו אבדה תרנגולתו שברה צליחותו, נכשל באצבעו, מקצת הנפש ככל הנפש. ד"א אחת לאחת למצוא חשבון (קהלת ז' כ"ז), מהו

אחת

הערות ותקונים.

הוון עבדין, עיין בילקוט ירמיה רמז ש"ט בשם התנחומא יותר בארוכה, והמאמר הזה נשנה גם בסנהדרין צ"ג ע"א. (קסו) לגבי איתתא דנבוכדנצר, בסנהדרין שם לגבי ברתי'. (קסז) טיגן, מלה יונית τήγανον מחבת ומרחשת. (קסח) משתזבין, פי' נצולים מלשון ישזבנכון מן ידי (דניאל ג' ט"ו). (קסט) הה"ד ולוקח, פה חסר וכצ"ל הה"ד ויראני את יהושע הכהן הגדול הלא זה אוד מוצל מאש (זכריה ג' ב'), ומדבר שם ביהושע הכהן הגדול, וכן בסנהדרין שם מייתי על זה קרא ויאמר ה' אל השטן. והכוונה על סיפא דקרא הלא זה אוד מוצל מאש ואח"כ הביא לשון הכתוב הה"ד ולוקח מהם. (קע) קליין כקליות, בסנהדרין שם, א"ר יוחנן משום רשב"י מלמד שעשאן כקליות. (קעא) כי כשלת בעוניך, מכאן עד סוף פסקא והתחלת פסקא דסליחות עד א"ר יצחק חסר בכ"י פארמא, והמאמר הזה מובא בילקוט הושע סוף רמז תקל"ב. (קעב) מן העולם, פה חסר כך אמר הקב"ה לישראל בני יצה"ר מכשול גדול הוא אלא שתתהו קימעה, לסוף אני מעבירו מן העולם, הה"ד והסירותי וגו' ונאמר לנכון בכ"י אקספארד ובילקוט הושע רמז תקל"ב. (קעג) א"ר יצחק, מובא בילקוט הושע רמז תקל"ג, ובמנורת המאור סימן רנ"ט בשם הפסיקתא, ולדעתי חסר פה בראשו המקרא שעליו הוא דורש, והוא אחת לאחת למצוא חשבון, וכן הוא באמת במדרש קהלת פ' ז' ד"ה ראה זה מצאתי, ובמדרש במ"ר פ"ט גם בירושלמי

אחת לאחת, אחת (קעד) מתארעה לאחת, והחשבון מתמצה, וכמה מיצוי חשבון, עד אחת:

(קעה) **קחו** עמכם דברים (הושע י"ד ג'), ר' יודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר, לא בדברים פתיתם אותי בסיני, ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו (תהלים ע"ח ל"ו), ור' נחמיא אמר, קחו עמכם דברים, בעלי דברים, קראים טובים, דרשנים טובים, כגון לוי בר סיסי וחביריו, (קעו) לוי בר סיסי נכנסו גייסות לעירו, ונטל ספר תורה, ועלה לראש הגג, ואמר לפני הקב"ה רבון העולמים, אם בטלית חרא מילתא מהדין ספרא, יעלון להון לסטיא, ואם לאו ייזלון להון, מיד איתבעון ולא אשתכחון, תלמידיה עבד כן ויבשת ימיניה, ואזלון להון ליסטייא, תלמיד תלמידיה עבד כן, ולא יבשת ימיניה, ולא אזלון להון ליסטייא, (קעז) סברין למימר (קעח) אין שוטה נפגע ולא בשר המת מרגיש באיזמל:

ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב (הושע שם)' (קעט) ר' יודה ור' נחמיה ר' יודא אמר, כל תשא עון ועונתינו לא תשא, ור' נחמיה אמר, (קפ) כל תשא כולא סב ולא תסב פלגא ותשבוק פלגא, וקח טוב ר' נתן ור' אחא בש"ר סימון, (קפא) גימטריא דידיה נפש, וקח טוב וקח נפש:

ונשלמה פרים שפתינו (שם), א"ר אבהו מי משלם אותן הפרים שהיינו מקריבים לפניך, שפתינו, (קפב) בתפלה שאנו מתפללים לפניך, א"ר יצחק כפרה זו שאת מכפר על נפשותינו, ומה טובה גדולה את עושה על נפשותינו, ומה עלינו לומר טוב להודות לה' (תהלים צ"ב ב'), הודו לה' כי טוב (שם ק"ל א'):

חסלת פסקא שובה.

הערות ותקונים.

סוטה פ"א ה"ז, ולפי זה יצדק לנכון לשון ד"א אחת לאחת, הביא במאמר שאח"ז, ובמדרש קהלת שם בטעות שנאמר אחת לאחת, וצ"ל ד"א אחת לאחת כמו שהוא פה. (קעד) מתארעה, עיין בירושלמי סוטה פ"א ה"ז ובפני משה, ובמ"ר פ"ט וקה"ר ובמ"כ שם, ובכ"י אקספארד ופארמא מארעא. (קעה) קחו עמכם, מובא בילקוט הושע רמז תקל"ג. (קעו) לוי בר סיסי נכנסו, נשנה בירושלמי תענית פ"ג ה"ח, ומובא בילקוט הושע רמז תקל"ג בשם הפסיקתא. (קעז) סברין למימר כו', בירושלמי שם לומר שאין שוטה נפגע כו' בלי מלת סברין וע"ש בק"ע. (קעח) אין שוטה נפגע, משל בעלמא הוא, ומובא במס' שבת דף י"ג ע"ב, ד"א אין שוטה נפגע ד"א אין בשר המת מרגיש באיזמל, וכאן הובאו ב' המשלים ביחד. (קעט) ר' יודה ור' נחמיה, מובא במנורת המאור סימן רע"ט בשם הפסיקתא. (קפ) כל תשא כולא סב, בילקוט הושע רמז תקל"ג ובמנורת המאור שם הנוסחא ר' נחמיא אמר כל תשא כלהון שבוק, ולא לא תסב פלגא ותשבוק פלגא. (קפא) גימטריא דידיה כו', ר"ל בא"ת ב"ש ובתנחומא סוף קרח יש שם הוספה כמו שהעיר המדפיס ד' מנטובה וז"ל מכאן עד סוף הפרשה לא נמצא בילמדנו כ"י והנה ראיה שאיננו מהמחבר עכ"ל, וכאלה תמצא הרבה שהוסיפו המדפיסים בתנחומא וז"ל התנחומא שם. ר' סימון אומר כל תשא עון וקח טוב, טוב בגימטריא בא"ת ב"ש נפש אמרו ישראל הרי חלבנו ממנו מנפשותינו [צ"ל חלבנו ודמנו ונפשותינו] יר"ת שתהא כפרה עלינו ונשלמה פרים שפתינו ע"כ, ובילקוט הושע שם גימא דידיה וקח טוב וקח נפש, וצריך לתקן כאשר הוא פה, גימטריא דידיה נפש, וקח טוב וקח נפש. (קפב) בתפלה שאנו מתפללים, עיין בתנחומא שם דורש על הכתוב כל תשא עון וקח טוב אמרו ישראל רבש"ע בזמן שבית המקדש קיים היינו מקריבים קרבן ומתכפר ועכשיו אין בידינו אלא תפלה ע"כ, והדרשה תסוב על סיפא דקרא ונשלמה פרים שפתינו.

פסקא כ"ו.

(א) סליחות.

(ב) **ויאחז** צדיק דרכו וטהר ידים יוסף אומץ, (איוב י"ז ט'), א"ר חנינא, צדיק (ג) זה הקב"ה, דכתיב ביה כי צדיק ה' צדקות אהב, (תהלים ט"ו ז') וטהר ידים זה הקב"ה, דכתיב ביה טהור עינים (ד) מראות ברע, (חבקוק א' י"ג), יוסיף אומץ, זה הקב"ה, (ה) שהוא מעצים כוחן של צדיקים שיעשו רצונו: ד"א **ויאחז** צדיק, זה משה, דכתיב ביה צדקת ה' עשה (דברים ל"ג כ"א) וטהר ידים, זה משה, דכתיב ביה לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר י"ו ט"ו), יוסיף אומץ, זה משה, (ו) שהוא מעצים כח גבורה, כמד"א ועתה יגדל נא כח ה', (שם י"ד י"ז), ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוסה בר חנינא, ורבנן אמרין בש"ר יוחנן, (ז) יתקוף חיליהון לרחמיך תגבר מדת רחמים למידת הדין, כמד"א ועתה יגדל נא כח ה' (שם) א"ר יודן לגבור שהוא (ח) מתגושש באבן של מסית, ועבר אחד וראה אותו, א"ל (ט) יפה כחך לבב כח גבור, כמד"א ועתה יגדל נא כח ה'. ר' עזריה בש"ר יהודה (י) ב"ר סימון, כל זמן שהצדיקים עושין

רצונו

הערות ותקונים.

(א) סליחות, כן נקראת הפסקא הזאת בכ"י הרשד"ל ובכ"י אקספארד, וכן יכנה אותה הרב בעל הערוך בערך גואל, גשש, לב ב' קן ג' רב א'. והנה לדעתי הפסקא הזאת איננה פסקא בפני עצמה רק מחוברת היא אל פסקא של דרשו החסרה בכ"י הרשד"ל ובכ"י אקספארד, ולא נשאר ממנה רק מן ויאחז צדיק דרכו עד ויאמר ה' סלחתי כדבריך ומה שהרב בעל הערוך יכנה אותה פסקא דסליחות הוא בעבור שנמצא בה דרשות על פסוקי סליחה כמו שדורש על הפ' סלח נא לעון העם הזה, והסיום ויאמר ה' סלחתי כדבריך. ודע עוד כי לדעתי חסר פה בראשיתה הפסוק ועתה יגדל נא כח ה', אשר עליו תסוב הדרשה ויאחז צדיק דרכו וטהר ידים יוסיף אומץ כמו שדורש להלן וטהר ידים יוסיף אומץ זה משה, שהוא מעצים כח גבורה כמד"א ועתה יגדל נא כח ה', וכן הדרשה של ר' יעקב בר אחא ורבנן הוא ג"כ קשור בלולאות על הפסוק ועתה יגדל נא כח ה', וסעד לדברי אלה תראה בילקוט שלח אשר הבאתי בהערה שלאחריה, ושם מתחיל זש"ה ויאחז צדיק ומוסב שם על הכתוב ועתה יגדל נא הנזכר שם בילקוט לפני זה. (ב) ויאחז צדיק, כל הפסקא הזאת עד סופה ישנה בילקוט שלח רמז תשמ"ד בשם הפסיקתא ומתחיל שם זש"ה ויאחז צדיק כו', והתחלת המאמר מובא בילקוט איוב רמז תתק"ז ד"ה ויאחז צדיק, ומציין בצדו פסיקתא רבתי, וצריך למחוק מלת רבתי כי איננו שם, אך פה בפסיקתא דילן. (ג) זה הקב"ה, מכאן עד זה הקב"ה הנאמר אחריו חסר בילקוט איוב ע"י השמטת המעתיק. (ד) מראות ברע, כ"ה גם בכ"י אקספארד ובילקוט שלח, אבל במקרא נאמר מראות רע. (ה) שהוא מעצים, עיין לעיל פסקא דשובה, נמצא הדרש הזה על הכתוב הן אל ישגיב בכחו. (ו) שהוא מעצים כח גבורה, בכ"י אקספארד ובילקוט איוב הגי' כח וגבורה וט"ס הוא, וצ"ל כח גבורה כמו שהוא לפנינו, והכוונה שמוסיף כח בהקב"ה שנקרא בפי חז"ל גבורה, כמו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו (סוף מכות), וכן לקמן הצדיקים מוסיפים כח בגבורה. (ז) יתקוף חיליהון, בכ"י אקספארד יתקוף חיליהון דרחמך והוא יותר נכון, ובילקוט שלח יתקוף חילך. (ח) מתגושש, בערוך סוף ערך גשש הביא וז"ל ובפסיקתא דילמא [נ"ל דסליחות] לגבור שמתגושש באבן של מסית, פי' מתעסק באבן בוחן ע"כ, ואולי יש לתקן שצ"ל באבן של מסתת, עיין ערוך ערך סתת. (ט) יפה כחך לבב כח גבור, בכ"י אקספארד לבב כח כגיבור, ובילקוט חסרים המלות האלה, ובערוך ערך לב ב' הביא וז"ל בפסקא דסליחות א"ל יפה כחך לבב כח בגבורה ע"כ. (י) ב"ר סימון, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בילקוט שלח ברבי שמעון נ"ל סימון, וכן מובא המאמר הזה בילקוט האזינו רמז תתקמ"ה ד"ה יקניאו בלא אל בשם הפסיקתא, ובמדרש איכה פ' ויצא מן בת ציון, ואחריו בילקוט איכה רמז אלף א' וגם שם הגי' ברבי סימון.

בגבורה

רצונו של מקום הם מוסיפים כח (יא) בגבורה, כמד״א ועתה יגדל נא כח ה׳, ואם לאו כביכול צור ילדך תשי (דברים ל״ב י״ח), ר׳ יהודה בר סימון (יב) בש״ר לוי בר פרטא, כל זמן שישראל עושים רצונו של מקום (יג) מוסיפים כח בגבורה, כמד״א באלהים נעשה חיל (תהלים ס׳ י״ד), ואם לא כביכול וילכו בלא כח לפני רודף (איכה א׳ ו׳), (יד) א״ר אחא (טו) רודף מלא כשם שגלו ברודף מלא, כך כשנגאלין אין נגאלין אלא בגואל מלא, ובא לציון גואל מלא (ישעיה נ״ט כ׳):

(טז) א״ר יצחק על הכל הודה משה, חוץ מדבר אחד, אמר משה לפני הקב״ה, רבון העולמים אדם חוטא לפניך ואתה מאריך לו הוי גובה ממנו מיד, א״ל הקב״ה חייך שתצטרך לה, והיכן צריך לה במרגלים, ה׳ ארך אפים (במדבר י״ד י״ח) (יז) ולית ליה קריי אבל הני אית לך קריי (יח) א״ר תנחום בר חנילאי עבר הוינא קומי כנישתא דבבל, ושמעית קליה דמינוקא קרי (יט) הדין פסוקא עדותיך נאמנו מאד וגו׳ (תהלים צ״ג ה׳), אל נקמות ה׳ (שם צ״ד א׳), (כ) ר׳ אבא בר תנחום בר חייא (כא) בש״ר יוחנן ארך אף

אין

הערות ותקונים.

(יא) בגבורה, וכ״ה גם בכ״י אקספארד, אבל בילקוט שלח שם והאזינו רמז תתקמ״ה הגי׳ כח וגבורה, וט״ס הוא עיין הערה ו׳, ובמדרש איכה שם וילקוט איכה שם, בגבורה של מעלה וע״ש במ״כ. (יב) בש״ר לוי בר פרטא, כ״ה גם בכ״י אקספארד, ומובא בערוך ערך גאל בשם פסקא דסליחות ומגילת איכה הוא בפ׳ ויצא מן בת ציון אבל לפנינו במדרש איכה שם בר טרפון וט״ס הוא, ובמדרש וי״ר פכ״ג, ובפסיקתא רבתי פסקא כ״ד דברא שתיתאה דעשרת הדברות, מובא בשם ר׳ יהודה ב״ר סימון בש״ר לוי בן פרטא דרשה אחרת על הכתוב צור ילדך תשי ע״ש. (יג) מוסיפים כח בגבורה, בילקוט שלח שם, מוסיפים כח לפני רודף חסר שורה שלימה, וכצ״ל מוסיפים כח [בגבורה כמד״א באלהים נעשה חיל, ואם לא כביכול וילכו בלא כח] לפני רודף, ודלג המעתיק מן כח עד כח. (יד) א״ר אחא, מובא בערוך ערך גאל. (טו) רודף מלא כו׳ גואל מלא, עיין רש״י איכה שם שכתב לפני רודף כל רודף שבמקרא חסר וזה מלא שנרדפו רדיפה שלימה, ע״כ יסד הפייט מלא רודפתי וחסרה שנת גאולי [ישעיה ס״ג ד׳] חסר כתיב עכ״ל, אולם לפי המסורה גאולי מלא כתיב. (טז) א״ר יצחק, מכאן מתחיל בכ״י כרמולי, אחרי אשר נחסר שם מאמצע פסקא דשובה עד כה כאשר העירותי למעלה פסקא דשובה והמאמר הזה מובא בילקוט שלח שם, ועיין בסנהדרין קי״א סע״א ורע״ב, ובמדרש שו״ט מזמור נ״ג. (יז) ולית ליה קריי אבל הני אית לך קריי, כ״ה גם בכ״י אקספארד, אבל בכ״י כרמולי וילקוט שלח חסר זה, ואולי יש לומר דכך צ״ל וכלהו לית להו קריי, אבל הך אית ליה קריי, ר״ל דבכלהו אין אנו מוצאין קרא שהודה משה להקב״ה, אבל הך ר״ל מדת ארך אפים, יש קרא מיוחד לזה שהודה משה להקב״ה, שהרי אמר משה ועתה יגדל נא כח ה׳ כאשר דברת לאמר ועיין בסנהדרין שם. (יח) א״ר תנחום בר חנילאי עבר הוינא כו׳, עיין סנהדרין קי״א ע״ב שם הגי׳, ר׳ חנא הוה סליק ואזיל בדרגא דבי רבה בר שילא שמעי׳ לההוא ינוקא דאמר עדותך נאמנו מאד לביתך נאוה קודש ה׳ לאורך ימים, וסמיך ליה תפלה למשה, אמר ש״מ ארך אפים ראה (וע״ש במהרש״א בח״א שהביא שם גירסת הילקוט והוא מהפסיקתא שלפנינו), ועיי״ש ברש״י שכתב דעל מדת ארך אפים אמר משה עדותיך נאמנו מאד, והיינו שמשה הודה עליה אחר שנצרך לה במרגלים, וסיום הכתוב ה׳ לארך ימים שהוא מדת ארך אפים, ופסוק זה משה אמרו כמבואר כ״ז ברש״י סנהדרין ע״ש. ולדעתי יש להגיה בכאן „וסמיך ליה תפלה למשה" כמו בש״ס דסנהדרין ועיין במדרש שו״ט מזמור נ״ג. (יט) הדין פסוקא, מזה נראה שהיה אז לפניהם שני המזמורים בתהלים נ״ג ונ״ד פרשה אחת כי עדותיך הוא סוף פסוק מפרשה נ״ג, ואל נקמות הוא ראשית פ׳ נ״ד, וקורא לשניהם פסוקא כי חלוקת הפרשיות היו משונה בימי קדם, כמו שאמרו במקום אחר אשרי ולמה רגשו חדא פרשתא היא, והרחבתי לדבר מזה במ״א. (כ) ר׳ אבא בר תנחום, בכ״י כרמולי וילקוט שם ר׳ אבא ור׳ תנחום, ובכ״י אקספארד ר׳ אחא ר׳ תנחום. (כא) בש״ר יוחנן, כ״ה גם בכ״י אקספארד וכרמולי י

אבל

אין כתיב כאן, אלא ארך אפים, (כב) שאר קיטעא דכוותה שובה, (כג) ורב חסד (במדבר י"ד י"ח), ר' אליעזר ור' יוסי בר חנינא, ר' אליעזר אומר כף מאזנים מעויינת, כף עוונות מכאן וזכיות מכאן, והקב"ה מטה לכף זכות. (כד) הוא דעתיה דר' אליעזר, ורב חסד מטה כלפי חסד, (כה) ור' יוסי בר חנינא אמר, כף מאזנים מעויינת, עוונות מכאן וזכיות מכאן, הקב"ה חוטף שטר חוב של עוונות (כו) וזכיות מכריעות, (כז) ומהו נושא עון (שם), נושא עיין, (כח) ר' הונא בש"ר אבהו, כביכול אין שכחה לפניו, ובשביל ישראל נעשה שכחן, (כט) ומה טעם מי אל כמוך נושא עון (מיכה ז' י"ח), וכן דוד אמר נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה (תהלים פ"ה ג'), (ל) ונקה לא ינקה (במדבר שם), (לא) מנקה הוא לשבים, ואינו מנקה לשאינן שבים, מנקה הוא בעוה"ז, ואינו מנקה לעולם הבא, פוקד עון אבות על בנים (לב) ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים (במדבר שם), לארבעה (לג) דיוטות זו למעלה מזו, וזו למעלה מזו, בזו יין, ובזו שמן, ובזו

דבש

הערות ותקונים.

אבל בילקוט בש"ר יודן. (כב) שאר קיטעא דכוותה שובה, כ"ה גם בכ"י אקספארד אך שם בטעות רבות ונ"ל דכוותה, והוא דברי המעתיק שקצר בלשונו, יען נמצא כבר המאמר בפסקא דשובה, ובילקוט שלא שם מביא המאמר בשם הפסיקתא בשלימות וגם אנכי אעתיקהו פה למען יהיה לעיני הקורא ובל יצטרך לחפש הנה והנה „ארך אף אין כתיב אלא ארך אפים מאריך רוחו עד שלא יגבה, בא לגבות מאריך וגובה, א"ר חנינא מאן דאמר רחמנא וותרן הוא, יוותרון בני מעוי אלא מאריך רוחו וגובה דידיה, א"ר לוי מהו ארך אפים רחוק רגז, משל למלך שהיה לו שני לגיונות קשים, אמר המלך אם דרים הם עמי במדינה עכשיו בני המדינה מכעיסים אותי והם עומדים עליהן מאליהן ומכלין אותם, אלא הריני משלחן לדרך רחוקה, אם מכעיסין אותי בני המדינה, עד שאני משלח בשבילו הם באים ומפייסין אותי ואני מקבל פייוסן, הה"ד באים מארץ מרחק מקצה השמים ה' וכלי זעמו וגו', א"ר יצחק ולא עוד אלא שנועל בפניהם שנאמר פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו עד דהוא טריד (עיין שם הערה ק') רחמוי קריבין" ע"כ. (כג) ורב חסד, מובא בילקוט שלא שם בשם הפסיקתא, ושנה בירושלמי פאה פ"א ה"א סנהדרין פ"י ה"א, וקדושין פ"א ה"ט, ובשלשה המקומות בירושלמי דברי ר' יוסי לפני דברי ר' אלעזר, וכן הנוסחא שם, ר' יוסי בן חנינא אמר נושא עון נושא עוונות אין כתיב כאן, אלא נושא עון הקב"ה חוטף שטר אחד מן העבירות והזכיות מכריעות, ר' אלעזר אמר ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו (תהלים ס"ב), ואין לית ליה את יהיב ליה מן דידך היא דעתיה דר' אלעזר, דר' אלעזר אמר, ורב חסד מלמד שהוא מטה כלפי החסד ובמדרש תהלים מזמור ל', הנוסחא כמו בפסיקתא, אך הלשון משונה קצת. (כד) הוא דעתיה דר"א ורב חסד מטה כלפי חסד כ"ה בר"ה י"ז ע"ב בשם בית הלל וכתב רש"י שם הואיל ומחצה על מחצה הן, מטה את ההכרע לצד זכות ואין יורדין לגיהנם, ובערוך ערך רב הביא המאמר הזה בשם פסקא דסליחות אף כי נמצא המאמר בירושלמי ובבבלי. (כה) ור' יוסי בר חנינא, מכאן עד ור' יוסי בר חניא אמר כף מאזנים, חסר בכ"י אקספארד ע"י שגגת המעתיק. (כו) וזכיות מכריעות, עפי"ז יסד הפייטן בסליחות למנחה יו"כ, לך ה' הצדקה, חבא חטא ויגרע, חזור אחור מרע, זכיות כף הכרע, זרות חובות מלהפרע. (כז) ומהו נושא עון נושא עיין, נ"ל ומה טעם נושא עון, נושא עוונות אין כתיב כאן אלא נושא עון כמו שהוא בירושלמי שם. (כח) ר' הונא, נשנה בירושלמי שם. (כט) ומה טעם כו', בירושלמי שם הגי' מה טעם נושא עון, נשא כתיב ר"ל שהוא מלשון נשיתי טובה שענינו שכחה, ועפי"ז מיוסד בפיוט אשחר אל אל לשבת תשובה, נושא נעשה נושה וכוסה עון תהל. (ל) ונקה, מכאן עד לשאינן שבים חסר בילקוט שם. (לא) מנקה הוא לשבים, עיין יומא פ"ו ע"א, ר"א אומר אי אפשר לומר נקה שכבר נאמר לא ינקה, ואי אפשר לומר לא ינקה שכבר נאמר נקה, הא כיצד מנקה הוא לשבין ואינו מנקה לשאינן שבין. (לב) ועל בני בנים, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל במקרא במדבר שם ליתא המלות ועל בני בנים, הן אמת כי כן הוא בשמות לד' ז', אולם פה סובב הדרש על פסוקי במדבר סלח נא לעון וגו' ושם אין זכר לזה. (לג) דיוטות, בכ"י כרמולי אדיוטות וט"ס

הוא

דבש, ובזו מים, נפלה דליקה באחת מהן, הן מכבות זו את זו, אבל אם היו כולן של שמן, כולן נשרפות, כך בזמן שהן תופסין מעשה אבותם דור אחר דור, הן נידונין על ידם, אבל אם היו (לד) מסורגין, דור אחד צדיק, דור אחד רשע, לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות (דברים כ"ד י"ו), באותה שעה שמח משה ואמר אין בישראל (לה) קוצץ בן קוצץ:

(לו) **סלח** נא לעון העם הזה כגודל חסדיך (במדבר שם), (לז) א"ר חמא בר חנינא, זו מרת הטוב שהיא גדושה, וכאשר נשאת (שם), ר' יוסי בר חנינא (לח) ור' שמואל בר נחמן, חד אמר, אמר הקב"ה למשה ממצרים ועד הנה (שם) הן חטון קדמיי, ותרנא אמר, אמר משה לפני הקב"ה רבון העולמים, ממצרים ועד הנה, לא שרית ושבקת להון, (לט) היך כמה דשרית ושבקת להון לרעבר, שרי ושביק להון לראתי, א"ר אלכסנדרי משל לשנים שהושיטו הדסים למלך, אחד הושיטה לשמו, ויצאת לשם זקנו, ואחד הושיטה לשם זקנו ויצאת לשמו. חזקיהו הושיטה לשמו ויצאת לשם זקנו, הושיטה לשמו אנא ה' זכור נא את אשר התהלכתי לפניך. (מ"ב כ' ג') ויצאת לשם זקנו, וגנותי על העיר הזאת למעני ולמען דוד עבדי (שם שם ו'), משה הושיטה לשם זקנו, זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות ל"ב י"ג), ויצאת לשמו, ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר י"ד כ'):

חסלת פסקא דסליחות.

הערות ותקונים.

הוא, ובילקוט שלח רשום בגדו „עליות" והוא מהערוך ערך דייט, והמלה רומית diaeta פי' חדר או עליה. (לד) מסורגין, פי' דולג וקפיצה לנתר בהם על הארץ (ויקרא י"א כ"א) תרי' יב"ע למשרג בהון על ארעא, ומזה בדרז"ל סירוגין. (לה) קוצץ בן קוצץ, מובא בערוך ערך קץ ג' בשם פסקא דסליחות. (לו) סלח נא, מובא בילקוט שלח שם רמז תשמ"ד. (לז) א"ר חמא, מכאן עד וכאשר נשאת חסר בכ"י אקספארד. (לח) ור' שמואל, בילקוט שם ור' שאול. (לט) היך כמה דשרית ושבקת להון, זה חסר בכ"י אקספארד ע"י השמטת המעתיק מן להון עד להון.

פסקא כ״ז.

אחרי מות.

(א) **אחרי** מות, (ויקרא ט"ז א'), (ב) ר' שמואל בריה ד"ר אבין פתח, הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע (קהלת ט' ב'), מקרה א' לצדיק, זה נח, דכתיב ביה נח איש צדיק (בראשית ו' ט'), (ג) ר' פנחס ור' יצחק בש"ר אליעזר

הערות ותקונים.

(א) אחרי מות, היא קריאת התורה ליו"כ (משנה יומא ס"ח ב' ומגילה ל' ב'), גם בפסיקתא רבתי פסקא מ"ז סיים „ממה שקרינן בענין אחרי מות שני בני אהרן" והנה כל הפסקא הזאת ישנה בוי"ר פ"כ, גם בתנחומא אחרי מות, והתחלת הפסקא נמצא גם בתנחומא ריש ואתחנן, ובילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בשם התנחומא, ובמדרש קהלת פ' הכל כאשר לכל, ומתחיל שם שמעון בר אבא פתח, וראוים המלות האלה להיות באותיות גדולות כדרך ראשית כל דרוש, אבל המדפיסים לא שמו עין על זה, ונשתקע יחד עם הדרוש שלפניו על פי' וראיתי את כל המעשה. (ב) ר' שמואל, כ"ה גם בכ"י אקספארד אבל בוי"ר ר' שמעון פתח, ובמדרש קהלת ר' שמעון בר אבא פתח. (ג) ר' פנחס ור' יצחק

אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אמר, נח (ד) כשיצא מן התיבה, הכישו הארי ושברו, ולא היה כשר להקריב, והקריב שם בנו תחתיו, ולרשע, זה פרעה נכה, בשעה שביקש לישב על (ה) כסא שלמה ולא היה יודע (ו) מנהג מנגטן שלו, והכישו הארי ושברו, זה מת צולע, (ז) וזה מת צולע:

לטוב ולטהור ולטמא (קהלת שם), לטוב זה משה, דכתיב ביה ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב' ב'), (ח) שנולד כשהוא מהול, ולטהור זה אהרן, שהיה עסוק (ט) בטהרתן של ישראל, ולטמא אלו המרגלים, אלו אמרו גנאי של ארץ ישראל, ולא נכנסו לתוכה, (י) ואלו צדיקים שאמרו שבחה, ולא נכנסו לתוכה:

ולזובח ולאשר איננו זובח (קהלת שם), לזובח זה יאשיהו, דכתיב ביה (יא) וירם יאשיהו לבני העם צאן וגו' (דה"ב ל"ה ז'), ולאשר איננו זובח, זה אחאב, שביטל את הקרבנות מעל המזבח, (יב) והכתיב ויזבח לו אחאב (דה"ב י"ח ב), (יג) לו זבח, ולא לקרבנות זבח, זה מת בחיצים, וזה מת בחיצים, זה מת בחיצים, (יד) ויורו המורים למלך יאשיהו (דה"ב ל"ה כ"ג), (טו) א"ר יצחק ג' מאות חיצים יורו בו, עד שנעשה גופו ככברה, וזה מת בחיצים, ואיש משך קשת לתומו ויך את מלך ישראל (מ"א כ"ב ל"ד):

כטוב

הערות ותקונים.

יצחק, בכ"י אקספארד ר' פנחס ור' יוחנן ובוי"ר אמר ר' יוחנן, ובתנחומא ואתחנן ר' פנחס בש"ר יוחנן, ובתנחומא נח בפי' לא מן התיבה דא"ר יוחנן, אבל במדרש קה"ר המאמר ביחס סתמי אמרו, ולא נקרא כל שם עליו. (ד) כשיצא מן התיבה, כ"ה גם בכ"י אקספ' ובוי"ר ותנחומא ואתחנן, אבל בתנחומא נח, פעם אחת שהה נח לזון את הארי הכישו הארי ויצא צולע שנאמר וישאר אך נח, ולזה כוון רש"י בראשית ז' כ"ג. (ה) כסא שלמה, במדרש קה"ר נוסף כשלקח בכתובות בתו. (ו) מנהג מנגטן, וכ"ה גם בכ"י כרמולי, ואין ספק שצ"ל מנגנין כי נתחברו אותיות נו בטעות ונעשתה מהן ט' ומלת מנהג הוספה קיצונית היא, ובוי"ר מנהגיו וגם זה ט"ס הוא וצ"ל מנגנון, וכן מצאתי בערוך ערך מגנון שכתב וז"ל בריש פסקא דאחרי מות, ובוי"ר בריש אחרי מות, לא היה יודע מגנון שלו, פי' ערמנות ע"כ, ובערך מגנון כתב המוספי פי' בל"י תחבולה ומלאכת ערמנות ע"כ, ותרגום בפ' בימים ההם כשבת די במגנון הוון סלקין, וראה מה שכתבתי בפסקא ויהי בשלח הערה כ"ט, ועתה כאשר הגיע לידי העתקה מהפסיקתא מכ"י אשר באוצר הספרים באקספארד מצאתי בו הנוסחא כמו שתקנתי, ולא היה יודע מגנין שלו, וכ"ה גם בתנחומא ואתחנן, אבל בקה"ר מגניקון ופי' המ"כ הסגנין ומנהיגין ושגגה היא כי צ"ל מגנין. (ז) וזה מת צולע, בוי"ר וכן בכ"י אקספארד סיים על זה היינו דכתיב מקרה אחד לצדיק ולרשע. (ח) שנולד כשהוא מהול, כ"ה גם בכ"י אקספארד ובתנחומא ואתחנן, אבל בכ"י כרמולי ובוי"ר וקה"ר ר' מאיר אומר שנולד מהול, ובשמ"ר פ"א תני ר' מאיר טוב שמו כו'. אחרים אומרים שנולד כשהוא מהול והוא לשון הגמרא סוטה י"ב ע"א, וע"ש בתוס' ד"ה אחרים. (ט) בטהרתן של ישראל, בוי"ר סיים שנאמר בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון (מלאכי ב' ו'), אולם במדרש קה"ר ליתא הסיום הזה. (י) ואלו צדיקים, פי' זה משה ואהרן. (יא) וירם יאשיהו לבני העם צאן, פסוק הוא בד"ה, ובכ"י כרמולי בטעות ויזבח יאשיהו והעם צאן. (יב) והכתיב ויזבח לו אחאב, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בוי"ר שם הנוסחא דכתיב ויזבח, והוא ראיה למאמר שלפניו וכאשר הוא לפנינו הוא בלשון שאלה ותשובה, ובקה"ר חסר זה. (יג) לו זבח, ר"ל ליהושפט. (יד) ויורו המורים כ"ה גם בכ"י אקספארד וכרמולי ותנחומא ואתחנן, וכן בסנהדרין מ"ח סע"ב תענית כ"ב ע"ב מובא לשון הכתוב המורים, אולם במקרא נאמר היורים ובמ"ק כ"ח סע"ב מובא לנכון היורים, ובוי"ר וקה"ר חסר הסיום הזה, ובירושלמי קידושין פ"א ה"ז ונופל בחרב זה יאשיהו דכתיב ויורו היורים למלך יאשיהו, וא"ר יוחנן מלמד שעשה גופו ככברה, תני ר' ישמעאל שלש מאות חצים יורו במשיח ה'. (טו) א"ר יצחק, בכ"י אקספארד ובמדרש וי"ר וקה"ר ותנחומא ואתחנן חסר זה והוא מאמר מוסגר, ובהערה י"ד הבאתי לשון הירושלמי א"ר יוחנן מלמד שעשה גופו ככברה תני ר' ישמעאל שלש מאות חצים יורו במשיח ה', ובבבלי סנהדרין מ"ח סע"ב תענית כ"ב ע"ב מ"ק כ"ח סע"ב אמר רב יהודה אמר

רב

כטוב כחוטא (קהלת שם), כטוב זה דוד, דכתיב ביה (טז) וטוב רואי (ש"א י"ו י"ב), כחוטא זה נבוכדנאצר הרשע, דכתיב ביה וחטאך (יז) בצדקה פרוק (דניאל ד' כ"ד), (יח) זה בנה בית המקדש ומלך ארבעים שנה, וזה החריבה ומלך ארבעים שנה:

• **הנשבע** כאשר שבועה ירא (קהלת שם), הנשבע זה צדקיהו, דכתיב ביה וגם במלך נבוכדנאצר מרד (כ) אשר השביעו באלהים (דה"ב ל"ו י"ג), (כא) במה השביעו, ר' יוסי בר חנינא אמר במזבח השביעו. כאשר שבועה ירא, זה שמשון, דכתיב ביה ויאמר להם [שמשון] השבעו לי פן תפגעון בי (שופטים ט"ו י"ב), זה מת בניקור עינים, וזה מת בניקור עינים, זה מת בניקור עינים, ואת עיני צדקיהו עור (מ"ב כ"ה ז'), וזה מת בנקור עינים, ויאחזוהו פלשתים (כב) וינקרו את עיניו וגו' (שופטים י"ו כ"א):

ד"א מקרה אחד לצדיק (קהלת ט' ב'), (כג) זה אהרן, דכתיב ביה בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב' ו'), ולרשע (קהלת שם), זה קרח ועדתו, דכתיב בהם סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה וגו' (במדבר י"ו כ"ו), אלו נכנסו להקריב במחלוקת ויצאו שרופים, ואלו נכנסו להקריב שלא במחלוקת ויצאו שרופים, (כג) דכתיב אחרי מות שני בני אהרן (ויקרא ט"ז י"ו),

(כד) **לשחוק** אמרתי מהולל (קהלת ב' ב'), ר' אבא בר כהנא אמר, מה מעורבב הוא השחוק שאומות העולם שוחקין (כה) בבתי טרטיאות, ובבתי קרקיסאות שלהם, ולשמחה מה זו עושה (קהלת שם), מה טיבן של תלמידי חכמים להיות עושין שם (כו) ד"א לשחוק אמרתי מהולל, (כז) א"ר אחא, אמר שלמה

הערות ותקונים.

רב שעשו כל גופו ככברה, ובמדרש איכה פ' צדיק הוא ה', הנוסחא א"ר אמי שלש מאות חצים יורו בו עד שנעשה גופו ככברה. (טז) וטוב רואי, פה חסר וצ"ל כמו שהוא במדרש וי"ר שם א"ר יצחק טוב רואי בהלכה כל הרואהו נזכר לתלמודו, וקה"ר שכל מי שהוא רואה אותו זוכר את תלמודו, ובידי משה בוי"ר סימן א' כתב כל מי שרואה אותו בחלום דאל"כ היה לו לומר מי שראה אותו עכ"ל, ובברכות נ"ז ע"ב אמרו עליו הרואהו בחלום יצפה לחסידות. (יז) בצדקה, עד הנשבע. חסר בכ"י כרמולי, ע"י השמטת המעתיק. (יח) זה בנה, הכוונה שכלל יסודותיו ונתן לבו עליו לבנותו, אך ה' עזר בעדו. (יט) ומלך מ' שנה, כ"ה גם בכ"י כרמולי ובוי"ר ותנחומא אחרי ותנחומא ואתחנן, אבל בכ"י אקספ' ארבעים וחמש שנה וכן איתא במגילה י"א ע"ב, ונבוכדנצר מלך דארבעין וחמש שנין מלך. (כ) אשר השביעו כו', מכאן עד כאשר שבועה חסר בוי"ר ע"י השמטת המעתיק. (כא) במה השביעו, בקה"ר במה השביעו א"ר יוסי [בר חנינא] בברית השביעו, ר' אמר במזבח השביעו וכצ"ל גם לפנינו, ובתנחומא ואתחנן נוסף פה מאמר גדול מאי מרידתיה כו', א"ר יצחק שאכלו כרים וכסתות מתחתיהם ע"ש והוא מגמרא נדרים ס"ה ע"א, אבל בתנחומא אחרי איננו. (כב) וינקרו את עיניו, אחר זה סיים בוי"ר ובכ"י אקספארד, הה"ד מקרה אחד לצדיק ולרשע. (כג) זה אהרן, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי ובוי"ר וקה"ר אלו בני אהרן דכתיב בהון כו', ועיין ידי משה בוי"ר שם, ובילקוט שמיני רמז תקכ"ד ד"ה וימותו מובא המאמר הזה בשם הפסיקתא כמו שהוא לפנינו זה אהרן. (כג) דכתיב אחרי מות, כ"ה גם בכ"י אקספארד ובקה"ר הה"ד אחרי מות, אבל בכ"י כרמולי ובוי"ר נאמר ד"א אחרי מות שני בני אהרן. (כד) לשחוק, נשנה בקה"ר פ' זה ובתנחומא אחרי ובילקוט רמז תתקס"ז. ובוי"ר שם חסר מאמר גדול. (כה) בבתי טרטיאות ובבתי קרקיסאות, עיין פסקא איכה הערה י' וי"א. (כו) ד"א לשחוק, בקה"ר מקום המאמר הזה אחר הדרוש להלן, ד"א לשחוק מה מעורבב השחוק ששחקה מדה"ד על דור המבול. (כז) א"ר אחא אמר שלמה כו', בקה"ר א"ר אחא אמר שמואל שלשה הן הדברים ששחקה עליהם מדה"ד ולבסוף הוללתם ועירבבתם, אין ספק שבמקום אמר שמואל צ"ל אמר שלמה, ועיין יד"מ שם, וכן נשנה המאמר הזה בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ה, א"ר אחא אמר שלמה ג' דברים ששחקה עליהם מדה"ד חיללתם, ועיין יפה מראה שם

שלמה דברים ששחקה עליהם מדת הדין הוללתים, כתיב (כח) לא ירבה לו נשים (דברים י"ז י"ז), וכתיב ויהי לו נשים שרות שבע מאות ופלגשים (כט) שמונה מאות (מ"א י"א ג'), (ל) כתיב לא ירבה לו סוסים (דברים שם י"ו), וכתיב ויהי לשלמה ארבעים אלף ארוות סוסים למרכבתו (מ"א ד' ו'), וכתיב וכסף וזהב לא ירבה לו מאד (דברים שם י"ז), וכתיב ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים (מ"א י' כ"ז), (לא) ולא היו נגנבות, א"ר יוסי בר חנינא, אבנים שלימות של עשר אמות ושל שמונה אמות היו, (לב) תני ר' שמעון בן יוחאי אפי' (לג) משקולת שהיו בימי שלמה של זהב היו, אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה (מ"א י' כ"א). (לד) ולשמחה מה זו עושה, (קהלת שם) א"ל הקב"ה (לה) מה עטרה זו עושה בידך, רד מכסאי, (לו) באותה שעה ירד מלאך בדמות שלמה, וישב לו על כסאו, והיה שלמה מחזר על כל בתי כנסיות, ועל כל בתי מדרשות, שהיו בירושלים, ואמר להן אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים (קהלת א' ב'), והן אומרים לו שלמה המלך (לז) יושב על כסאו ודן, ואת אומר אני שלמה, ומה היו עושין לו, היו מכין אותו בקנה על ראשו, ונותנין לפניו קערה של גריסין, (לח) באותה שעה היה אומר, הבל הבלים אמר קהלת (קהלת א' ב'):

ד"א

הערות ותקונים.

שם ובק"ע שם. ודרש מהולל כמו מחולל. (כח) לא ירבה לו נשים, כ"ה בכל המקומות, אך בתנחומא אחרי נאמר בתחלה לא ירבה לו סוסים כי כן הוא מוקדם בקרא, ועיין יפה מראה בירושלמי סנהדרין פ"ב סימן י"א, ועיין פסקא ויהי ביום כלות משה הערה קל"ב. (כט) שמונה מאות, צ"ל שלש מאות, ובירושלמי שם מביא מקרא אחר והמלך שלמה אהב נשים נכריות, גם נוסף שם רשב"י אומר אהב ממש לזנות, חנניא בן אחי ר' יהושע אומר על שם לא תתחתן בם. ר' יוסי אומר למושכן לדברי תורה ולקרבן תחת כנפי השכינה, ר' ליעזר אומר על שם (נחמיה י"ג) אותו החטיאו הנשים הנכריות, אשכח תימר רשב"י וחנניא ור' ליעזר חדא, ור' יוסי פליג על תלתיהון, ע"ש בשירי קרבן ד"ה אשכח. (ל) כתיב לא ירבה לו סוסים וכתיב ויהי לשלמה וגו', בירושלמי יש שם הוספה באמצע „בטלנים היו" ר"ל הסוסים היו בטלים ממלאכתן ולכך נענש אבל כדי מרכבתו שרי גם נוסף שם וההדיוט מותר בכולן ושני אלה יחד המה מאמר מוסגר עיין ביפ"מ ושירי קרבן. (לא) ולא היו נגנבות, מובא בשם הפסיקתא בילקוט מלכים רמז קנ"ה והניון פסיקתא מוסב על המאמר ולא היו נגנבות. (לב) תני רשב"י נשנה בירושלמי סנהדרין שם. (לג) משקולת, שדרך העולם לעשותם מאבנים ונקה"ר סיים והיו משתמשים בכלי משקלות של זהב קנטרין וכל משקל ומשקל גדול וקטן של זהב היו, ודרש לה מדכתיב אין כסף נחשב בימי שלמה והמשקלות לחשבון עשויין והיו של זהב כן פי' בק"ע שם. (לד) ולשמחה מה זו עושה בירושלמי מביא רק רישא דקרא לשחוק אמרתי מהולל אך אם הדרוש הוא על הסיפא וע"ש בקרבן עדה. (לה) מה עטרה זו עושה בידך, דרש לה מדכתיב ולשמחה מה זו עושה וכתיב בעטרה שעטרה לו אמו ביום שמחת לבו. (לו) באותה שעה, בירושלמי שם ר' יוסי בר חנינא אמר באותה שעה ירד. (לז) יושב על כסאו, בירושלמי שם יתיב על בסיליון, ובאגדת ירושלמי עם יפ"מ כסיליון בטעות והמלה יונית עי' ערוך ערך בסלקי, והמוספי הביא שם את דברי הירושלמי. (לח) באותה שעה היה אומר, בתנחומא אחרי באותה שעה אמר וזה היה חלקי מכל עמלי, גם יש שם הוספה י"א קנה בידו וי"א קודו וי"א קו שררתיה באותה שעה אמר שלמה הבל הבלים אמר קהלת, וכעין זה מצאתי בירושלמי סנהדרין שם, באותה שעה אמר וזה היה חלקי מכל עמלי, אית דמרין חוטרא ואית דמרין קניא ואית דמרין קישרתיה, ופי' הרב בעל ק"ע, י"א מקלו וי"א טליתו וי"א אזורו שבהן היה ניכר שהן של מלך עכ"ל, וכן נשנה בקה"ר פ' וכל אשר שאלו עיני וזה היה חלקי מכל עמלי מאן דאמר קודי' ומאן דאמר קשרתיה, גם בפ' שבתי וראה, וזה היה חלקי מכל עמלי, מאן דאמר קודי' ומ"ד קני' ומ"ד קשרתיה ע"כ, ומזה יש לתקן בתנחומא שצ"ל מלה אחת קושרתיה כי נפרדה המלה ונעשית קו שררתיה, ולדעתי אין כוונת המאמר כפי' הרב בעל ק"ע שבהם היה ניכר שהן של מלך אך נהפוך הוא שהם דברים קלים אשר ישנם ביד כל הדיוט כמו שהבאתי להלן בהערה

ד״א לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב׳ ב׳), (לט) אמר ר׳ פנחס (מ) הן דרחבה מעורבב מה חדוותא עבדא. מעשה באדם אחד (מא) מגדולי הדור שהיו בבבל, (יב) שהיה משיא את בנו ברביעי בשבת, ועשה (מג) סעודה לחכמים, אמר לבנו עלה והביא לנו חבית של יין מן העלייה, עלה והכישו נחש ומת המתין לו לירד, ולא ירד, אמר אביו אני עולה ואדע מה טיבו של בני, עלה ומצאו שהכישו נחש ומת, ומוטל בין החביות, מה עשה המתין עד שאכלו ושתו האורחין, כיון שאכלו ושתו, אמר להם לא לברך ברכת חתנים (מד) על בנו של אותו האיש לחופתו באתם, אלא בואו והבינו אותו לקבורה, עאל ר׳ זכאי דבבל, ואספיד עליו לשחוק אמרתי מהולל. (מה) ד״א לשחוק אמרתי מהולל, מה מעורבב הוא השחוק ששתקה מדת הדין על דור המבול, דכתיב שורו עבר ולא יגעיל (איוב
כ״א

הערות ותקונים.

זו בשם הערוך שגם כלי חרס היה עמדו, ואך אלה נשארו לו אחר מלכותו, וכן תראה בסנהדרין דף כ׳ ע״ב לבסוף לא מלך אלא על מטתו שנאמר הנה מטתו שלשלמה וגו׳ ולבסוף לא מלך אלא על מקלו, שנאמר זה היה חלקי מכל עמלי, רב ושמואל חד אמר מקלו וחד אמר גונדו, ופירש״י גונדו טליתו ובסדר טהרות (כלים פ״י) פי׳ רב האי גאון מקודו היא מקודה של חרס [עיין סוטה ל״ב ע״ב] ודומה לו חד אמר קודו וחד אמר מקלו והיא מקודה ששותים בה מים ע״כ, ומה שנרשם שם ברש״י על חד אמר קודו „וי״ר פ׳ אחרי״ אין זכר מזה לפנינו בוי״ר אך כוונת רבינו האי גאון הוא לש״ס גיטין ס״ח ע״ב, כי ז״ל רבינו האי גאון בפי׳ לטהרות שם כדגרסינן לענין גיטין וזה הי׳ חלקי מכל עמלי חד אמר קודו וחד אמר מקלו עכ״ל, ולפנינו בגיטין ובסנהדרין שם קודו במקום גונדו עיין ברש״י גיטין שם וכן היה לפני הרב בעל הערוך בגמרא שם, כי בערך קד ב׳ כתב וז״ל בסנהדרין דף כ׳ ובוי״ר בריש אחרי מות וזה היה חלקי מכל עמלי, רב ושמואל חד אמר מקלו וחד אמר קודו פי׳ מקלו שסומך עליו והולך ממקום למקום קודי קערה של חרס שאוכל עליה בכל מקום שהולך כמו מקודה של חרש והוא מכלי גולה עכ״ל, ובערך ערך קשר כתב וז״ל בפסקא דאחרי מות, ובוי״ר בריש אחרי מות וזה היה חלקי מכל עמלי, א״ד קידיה א״ד קניה וא״ד קושרתיה ע״כ, עינינו הרואות שהיה לפניו בפסיקתא ובוי״ר כן ונשמט מהמעתיקים. (לט) א״ר פנחס, נשנה בקה״ר פ׳ לשחוק אמרתי מהולל, ובוי״ר פ״כ המאמר הזה אחר ר׳ לוי פתח דלהלן, ובתנחומא אחרי חסר כל המאמר הזה, עד מה מעורבב הוא השחוק ששתקה מידת הדין על דור המבול. (מ) הן דרחבה מעורבב מה חדוותא עבדא, המלות האלה חסרים בכ״י כרמולי, ובכ״י אקספארד דרוחבה ובקה״ר דדהובא, ובשלשתם טעות וצ״ל דחוכה, כמו שהוא בוי״ר פ״כ אם הדין דחוכא מעורב [צ״ל מעורבב] מה חדותא מהניא, ובערוך ערך חך ב׳ הביא וז״ל, בוי״ר בריש אחרי מות כו׳, הן דחוכא מערבב מה חדוותא עבדא, ס״א הן דנוחכא מערבב, תרגום בשחוק בחוכא ע״כ. (מא) מגדולי הדור שהיו בבבל, בכ״י כרמולי ובוי״ר מגדולי כבול, גם בסיום המאמר תחת ר׳ זכאי דבבל, הנוסחא שם ר׳ זכאי דמן כבול, ובכ״י אקספארד וקה״ר הגי׳ כמו לפנינו, ומצאתי המאמר בתנחומא ריש שמיני, ושם הגי׳ מגדולי בבל, אך בהסיום גם שם ר׳ זכאי דכבול. (מב) שהיה משיא את בנו ברביעי בשבת, בוי״ר שם הגי׳ שהיה משיא את בנו, וברביעי שלו זימן אורחים, וא״כ הכוונה שרביעי לשבעת ימי המשתה עשה סעודה, ולפי הגי׳ שלפנינו שהיה משיא את בנו ברביעי בשבת, נקט לשון זה עפ״י המשנה ריש כתובות, בתולה נשאת ליום הרביעי. (מג) סעודה לחכמים, בכ״י אקספארד סעודה לשושבינין. (מד) על בנו של אותו האיש לחופתו באתם, פה חסר וכצ״ל על בנו של אותו האיש [באתם, באו וברכו עליו ברכת אבלים, לא להכנים בנו של אותו האיש] לחופתו באתם, והשמיט המעתיק מן האיש א׳ להאיש שני, ונאמר לנכון בכ״י אקספארד וכרמולי, ובמקומות האחרים שרשמתי. (מה) ד״א לשחוק אמרתי מהולל, המלות האלה חסרות בכ״י, והוספתים אנכי כמו שהוא בכ״י אקספארד, ובוי״ר חסר המאמר הזה, ובכ״י כרמולי חסר מכאן עד אם על פיך יגביה נשר, כי נאבד דף שלם מתוך הספר ובקה״ר מקום המאמר הזה למעלה והוא ד״א השני, ובתנחומא אחרי מות אשר נשמט שם דרוש ר׳ פנחס כמ״ש לעיל הערה ל״ט, החל פה במאמר הזה וקרא את שם ר׳ פנחס
עליו

כ"א י'), ישלחו כצאן עויליהם (שם שם י"א) ישאו בתוף וכנור (שם שם ט"ו) א"ל הקב"ה ולשמחה מה זו עושה (קהלת ב' ב'), חייכם שאשמחה אתכם מן האדמה, דכתיב וימח את כל היקום (בראשית ז' כ"ג):

ד"א לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב' ב'), מה מעורבב הוא השחוק ששחקה מדת הדין על אנשי סדום, דכתיב ארץ ממנה יצא לחם ותחתיה נהפך כמו אש איוב כ"ח ה'), מקום ספיר אבניה ועפרות זהב לו (שם ו'), נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה (שם ז'), ולא הדריכוהו בני שחץ ולא עדה עליו שחל (שם ח'), וכיון שאמרו (מו) נשכח את הרגל מבינותינו, דכתיב פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל דלו מאנוש נעו (שם שם ד'), א"ל הקב"ה ולשמחה מה זו עושה, חייכם שאשכח אתכם מן העולם, הה"ד וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש וגו' ויהפך את הערים האל (בראשית י"ט כ"ד וכ"ה),

(מז) ד"א לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב' ב'), מה מעורבב הוא השמחה ששחקה מדת הדין על אלישבע בת עמינדב. ראתה (מח) ארבע שמחות ביום אחד, ראתה בעלה כהן גדול, ויבמה מלך, אחיה נשיא, ושני בניה סגני כהונה, וכיון שנכנסו להקריב ויצאו שרופים, נהפכה שמחתה לאבל, אחרי מות שני בני אהרן,

(מט) ר' לוי פתח אמרתי להוללים אל תהולו (תהלים ע"ה ה'), להוללים (נ) למערבביא, אלו שלבם מלא עליהם (נא) חלחוליות חלחוליות רעות, ר' לוי (נב) הוי קרי להון (נג) ווי נייה, אילו שמביאין אללי לעולם: ולרשעים אל תרימו קרן (שם), אמר הקב"ה לרשעים הצדיקים לא שמחו בעולמי, ואתם מבקשים לשמוח בעולמי, (נד) אדם הראשון לא שמח בעולמי, ואתם מבקשים לשמוח בעולמי, ר' לוי (נה) בש"ר שמעון בן מנסיא, תפוח עקבו של אדם הראשון

הערות ותקונים.

עליו. (מו) נשכח את הרגל, הכוונה שלא הכניסו שם רגלי אורחים, כדאיתא בסנהדרין ק"ט ע"א, למה לנו עוברי דרכים שאין באין אלינו אלא לחסרנו מממוננו באו ונשכח תורת הרגל מארצנו. (מז) ד"א לשחוק כו' על אלישבע, נשנה בקה"ר ותנחומא אחרי, וחסר בכ"י כרמולי, ומובא בילקוט שמיני רמז תקכ"ד ד"ה וימותו בשם הפסיקתא. (מח) ארבע שמחות, כ"ה בקה"ר ותנחומא וילקוט, אבל בוי"ר ובזבחים ק"ב ע"א ובסדר עולם פ"ד, חמש שמחות היתה אלישבע יתירה על בנות ישראל יבמה מלך, אישה כ"ג, בנה סגן (פירש"י אלעזר), בן בנה (פנחס) משוח מלחמה, ואחיה (נחשון) נשיא. (מט) ר' לוי פתח, חסר בכ"י כרמולי ונמצא בתנחומא אחרי, ובילקוט שמיני רמז תקכ"ד בשם הפסיקתא, ובוי"ר פ"כ מקומו לפני הדרוש על לשחוק אמרתי מהולל. (נ) למערבביא, מפרש הוללים לשון עירוב וסכסוך וכן הוא בוי"ר פ"כ, אבל בוי"ר פי"ז כי קנאתי בהוללים במערבא אומרים אלו שלבם מלא הוללת רעות נ"ל במערבביא, ומלת „אומרים" יתירה, כי טעות אחד המעתיקים הוא שלא הבין מלת במערבביא שפי' עירוב וסכסוך, לכן גרס במערבא והוסיף מלת אומרים, ויש לתקן ג"כ שצ"ל חלחלות רעות כמו שהוא לפנינו. (נא) חלחליות, מובא בערוך ערך חלחולת, וז"ל בוי"ר בריש אחרי מות ובפסיקתא דאחרי מות אמרתי להוללים אל תהולו למערבביא אלו שלבן מלא חלחליות רעות פי' מחשבות רעות ע"כ. (נב) הוי קרי, בוי"ר הוה נוח להון, ובילקוט שמיני רמז תקכ"ד, רבי קרי להון נ"ל ר' לוי קרי להון. (נג) ווי נייה, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בוי"ר פ"כ ובילקוט שם אללייא, ובתנחומא שם ר' לוי קורא להון פסוק זה הוללים אלו שהן מביאים אללי לעולם, ולדעתי יש לתקן בפסיקתא לפנינו שצ"ל זהנייה כמו שהביא הערוך ערך זהיין בשם וי"ר אחרי, ר' לוי קרא יתהון זהייניא כו' פי' שמחים בכל עת ע"כ, וע"ז כתב המוספי בנוסחת דידן כתוב אללייא ע"כ, הרי תראה שכן היתה לפני הערוך בוי"ר, והמדפיסים השמיטו המלה הזאת והניחו במקומה המלה אללייא, ואולם בוי"ר פי"ז נשנה המאמר הזה, ושם נמצא כמו שהיה לפני הרב בעל הערוך ר' לוי קרא ליה זהוניא אלו שמביאין אללי לעולם ע"כ, ופי' זה"ה בלשון ערבי משחק. (נד) אדם הראשון, מכאן עד לשמוח בעולמי, נשמט בוי"ר שם. (נה) בשם ר' שמעון בן מנסיא, בכ"י אקספארד בטעות בש"ר מנסיא. (נו) וכן שאר

הראשון (נו) וכו׳ שאר קטיעא דכוותה פרשת פרה, עד ואחר כל השבח הזה כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג׳ י״ט).

אברהם לא שמח בעולמי, ואתם מבקשים לשמוח בעולמי, אברהם נולד לו בן למאה שנה, ולבסוף א״ל הקב״ה קח נא את בנך וגו׳ (שם כ״ב ב׳), והלך אברהם מהלך ג׳ ימים, הה״ד ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק (שם שם ד׳), מה ראה ראה ענן קשור על גבי ההר, (נז) אמר לבנו בני רואה אתה מה שאני רואה, א״ל הן, א״ל מה אתה רואה, א״ל אני רואה ענן קשור על גבי ההר, אמר לנעריו רואים אתם מה שאני רואה, א״ל לאו, א״ל הואיל ואין אתם רואים כלום, והחמור איננו רואה כלום, שבו לכם פה עם החמור (שם שם ה׳), (נח) עם הדומה לחמור, מה עשה נטל את יצחק בנו ועלה (נט) לראש ההר, ובנה את המזבח, והעריך את המערכה, וסידר את העצים, והעקידו על גבי המזבח, ונטל את הסכין בידו לשוחטו, אילולי שא״ל הקב״ה אל תשלח ידך אל הנער (שם שם י״ב), (ס) כבר היה שוחט, אילולי דאמר קודשא בריך הוא אל תשלח ידך אל הנער כבר הייתי שחוט, (סא) אמרה ליה ווי לך ברא דעלובתא, (סב) לא הספיקה לומר הדבר עד שיצתה נשמתה. הה״ד ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה (שם כ״ג ב׳), מהיכן בא, מהר המוריה:

כביכול

הערות ותקונים.

שאר קטיעא, פה קצר המעתיק, וגם בכ״י אקספארד יען כי כבר נמצא בפסקא דפרה, ולפני הרב בעל הערוך היה המאמר הנחסר פה על מקומו כמו שהביא בערך דסקר, שני דסקרין בשם פסקא דפרה ופסקא דאחרי מות, וכן בערך שלש כתב בוי״ר בריש אחרי מות ובפרשת [נ״ל ובפסקא] אחרי מות, ופסקא דפרה י״ג חופית קצר לו הקב״ה כו׳, גם בתנחומא אחרי ובוי״ר ישנו פה, אך בוי״ר נשמט מן לא כ״ש שיהא תפוח כו׳, עד קלסתר פניו עאכ״ו, ועיין מה שהערותי בפסקא דפרה הערה קי״ז קי״ח קי״ט. (נז) אמר לבנו, נשנה בקה״ר פ׳ לך אכול בשמחה לחמך. ובתנחומא אחרי קצר המעתיק וכתב „כדאיתא לעיל סדר וירא״ וגם הלשון משונה קצת. (נח) עם הדומה לחמור, יבמות ס״ב ע״א וגם נסמן. (נט) לראש ההר, בוי״ר והעלהו הרים והורידו בגעות [נ״ל בקעות עיין מ״כ] העליהו על אחד מן ההרים. (ס) כבר היה שחוט, אח״ז נשמטו הדברים האלה, וכשבא יצחק אצל אמו אמרה לו אן היית [בכ״י אקספארד מה עשה לך אביך] אמר לה נטלני אבי והעלני הרים והורידני בקעות, והעלי לראש הר אחד ובנה מזבח, וסדר המערכה והעריך את העצים ועקד אותי על גבי המזבח, ולקח הסכין לשחטני ע״כ, כמו שהוא בכ״י אקספארד, ובקה״ר פ׳ לך אכול בשמחה גם בוי״ר, אך המעתיק בוי״ר שם קצר באמצע וכתב מלת וגומר, כי סמך על מאמר שלפניו, ונ״ל וכו׳ במקום וגומר, ועיין בתנחומא וירא בשנוים קצת, ועיין פדר״א פל״ב כשבא אברהם מהר המוריה חרה אפו של שטן שראה שלא עלתה בידו תאות לבו לבטל קרבנו של אברהם, מה עשה הלך ואמר לשרה כו׳ ע״ש, וכן בתנחומא וירא הגי׳ באותה שעה הלך השטן אצל שרה ונזדמן לה כדמות יצחק והוא הנכון יותר מאשר לפנינו שבא יצחק בעצמו לאמו, גם מובא המאמר הזה בילקוט וירא רמז ק״א בד״ה אברהם אברהם שהיא מפסקא דר״ה. ובאמצע מן א״ל יצחק לשרה נטלני הוא מפסקא שלפנינו. (סא) אמרה ליה כו דעלובתא, זה חסר בכ״י אקספארד, ובוי״ר הגי׳ ברי דריותי ומפרש המ״כ אוי על בן הסכורה על עצמה אמרה כן כלומר האשה העלובה והמטורפת עכ״ל, ואין צורך לדוחק הזה, אך ט״ס הוא ונ״ל דעלובתא כמו שהוא לפנינו פה, והוא מלשון הנעלבים ואינן עולבין. (סב) לא הספיקה לומר הדבר, בכ״י אקספארד לגמור הדבר, ובוי״ר נאמר באריכות לשון, באותה שעה גוחה ששה קולות כנגד ששה תקיעות, אמרו לא הספיקה את הדבר עד שמתה, הה״ד ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה, ומהיכן בא ר״י ב״ר סימון אמר מהר המוריה בא והיה אברהם מהרהר בלבו ואומר שמא ח״ו נמצא בו פסול ולא נתקבל קרבנו, יצאה ב״ק ואומרת לו לך אכול בשמחה לחמך ע״כ, ובפדר״א פל״ב איתא מיד התחילה בוכה ומיללת בכתה שלש בכיות כנגד שלש תקיעות, שלש יללות כנגד שלש יבבות, ופרחה נשמתה ומתה ע״כ, והמ״כ בוי״ר שם הביא דברי פדר״א אך לא קרא שמם עליהם רק כתב מצאתי,

והמציאה

(סג) **כביכול** הקב"ה לא שמח שמחה בעולמו, ואתם מבקשים לשמוח בעולמו, (סד) שמח ה' במעשיו, אין כתיב כאן, אלא ישמח (תהלים ק"ד ל"א), עתיד הקב"ה לשמוח במעשיהן של צדיקים לעתיד לבא: **ישראל** לא שמחו בעולמי, ואתם מבקשים לשמוח בעולמי, שמח ישראל, אין כתיב כאן, אלא ישמח ישראל (שם קי"ט ב'), שעתידין ישראל לשמוח במעשיו של הקב"ה לעתיד לבא. **אלישבע** בת עמינדב לא שמחה בעוה"ז ואתם מבקשין לשמוח, שאר קיטעא דכוותא קמייתא:

(סו) ר' יודן דמן גליא פתח, (סז) אם על פיך יגביה נשר (איוב ל"ט כ"ז), אמר הקב"ה לאהרן (סח) על מימר פומך הייתי מסלק שכינתי מעל גבי הארון, (סט) מקדש ראשון. סלע ישכון ויתלונן (שם שם כ"ח) לינה אחת מקדש שני על שן סלע ומצודה (שם) לינות הרבה, (ע) דתנינן תמן משניטל את הארון אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים, ושתי' היתה נקראת, ולמה נקראת שתי', (עא) א"ר יוסי בר חלפתא שממנה הושתת העולם. (עב) וכיצד היתה תפלתו של כהן גדול ביום הכיפורים, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתהא השנה הזאת (עג) גשומה שחונה טלולה, שנת זול, שנת שובע, שנת רצון, שנת

הערות ותקונים.

והמגילה הזאת הוא מפורש בפדר"א. (סג) כביכול הקב"ה, בוי"ר מקום המאמר הזה אחר ישראל לא שמחו. (סד) ישמח ה' במעשיו, בתנחומא אחרי ישמח ה' בעושיו אין כתיב אלא ישמח ה' במעשיו ואין לו מובן כלל, אך נ"ל כמו שהוא לפנינו. (סה) שאר קיטעא, קצר המעתיק המאמר הכתוב כבר למעלה על אודות אלישבע, וכן חסר בכ"י אקספארד ותנחומא אחרי, אבל בוי"ר נכפל פה המאמר רק הגי' היא, ראתה חמשה כתרים ביום אחד. עיין מ"ש למעלה הערה מ"ח. (סו) ר' יודן דמן גליא פתח, ר"ל על הכתוב אחרי מות פתח בזה הדרשה, ונשנה בוי"ר פ"כ, ובתנחומא אחרי הגי' ר' יוחנן ב"ר יודן, ובילקוט איוב רמז תתקכ"ו בשם התנחומא בלי שם האומר, ובכ"י כרמולי מתחיל כאן מאמר הזה אחרי אשר נשמט עד כה דף שלם כמו שהעירותי למעלה הערה מ"ה והכוונה במלת גליא על ארץ צרפת ועיין לעיל פסקא בחדש השביעי הערה כ"ו, ומורגל בדרז"ל כמו ספינות הבאות מגליא לאספמיא (יבמות ס"ג ע"א), ר' מנחם דגליא (וי"ר פ"ט ופכ"ז), מגליא לאספמיא ומתברותיה (וי"ר פכ"ט ותנחומא ריש ויצא). (סז) אם על פיך, רש"י באיוב גם מפרש פסוק זה עד סוף הפרשה ע"פ הפסיקתא, ובסוף כ' ורבותינו דימו כל ענין זה באהרן בפסיקתא דאחרי מות עכ"ל. (סח) על מימר פומך, אח"ז חסר [הייתי משרה שכינתי על גבי הארון או על מימר פומך] הייתי מסלק כו', והשמיט המעתיק מן הייתי להייתי, ונאמר לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי ובוי"ר ותנחומא, והכוונה שדורש על פיך יגביה נשר קאי על הקב"ה כמבואר בפסיקתא רבתי פמ"ז יגביה נשר זה הקב"ה דכתיב (דברים ל"ב) כנשר יעיר קנו. (סט) מקדש ראשון כו', פה יש ערבוב דברים וכצ"ל סלע ישכון זה מקדש ראשון לינה אחת, ויתלונן זה מקדש שני, על שן סלע ומצודה (שם) לינות הרבה, והכוונה כי דורש המקרא סלע ישכון ויתלונן על מקדש ראשון ועל מקדש שני, ודרש סלע ישכון על מקדש ראשון שבו היה עיקר השראת השכינה שהיה שם ארון, ומלת ויתלונן דרש על מקדש שני שלא היה בו ארון ולא שייך בו לשון ישכון רק ויתלונן בדרך ארעי, ומה שאמר לינות הרבה על בית שני, יען נמשך זמן קיומו עשר שנים יותר מבית ראשון, ובפסיקתא רבתי פמ"ז איתא בזה"ל, ד"א סלע ישכון בבנין הראשון שהיה שם ארון, ואפי' בבנין השני שלא היה שם ארון אלא אבן היה שם כבודי על שן הסלע ומצודה כו'. (ע) דתנינן תמן, משנה יומא נ"ג ע"ב. (עא) אר"י בן חלפתא, בבבלי יומא נ"ד ע"ב איתא תנא שממנו הושתת העולם, והוא בתוספתא יומא פ"ב ובירושלמי יומא פ"ה ה"ג מובא זה בשם ר' יוחנן. (עב) כיצד היתה תפילתו, עיין יומא נ"ג ע"ב ותענית כ"ד ע"ב, ובירושלמי יומא פ"ה ה"ב הנוסחא כמו לפנינו פה, אך נוסף שם ואל תפנה לתפלת עוברי דרכים, וכ"ה גם בוי"ר והכוונה שהם מתפללים לבל ירדו גשמים, ובבבלי שם ולא תכנס לפניך תפלת עוברי דרכים, ובסדר עבודה ליו"כ נוספו בתפלה הזאת דברים אשר אינם פה כי הניגו אותה ע"פ א"ב. (עג) גשומה שחונה טלולה, כ"ה בירושלמי
שם

שנת ברכה, שנת משא ומתן, שנת שלא יצטרכו עמך בית ישראל זה לזה, שנת (עד) שלא יגביהו עמך ישראל שררה אלו על אלו, ורבנן אמרו על אחינו שבשרון, שלא יעשו בתיהם קבריהם ורבנן דקיסרין אמרו על אחינו שבקסרין, שלא יגביהו שררה אלו על אלו. (עה) משם חפר אוכל (איוב ל״ט כ״ט), משם (עו) היה מיליל אוכל לכל ימות השנה, למרחוק עיניו יביטו (שם), מראש השנה הזה צופה ויודע מה בסופה, הא כיצד, בשעה שהיה צופה ורואה עשן המערכה עולה לדרום, היה הוא יודע שבדרום שובע, עלה למערב היה יודע שבמערב שובע, לצפון היה יודע שבצפון שובע, עלה למזרח היה יוד (עז) שבמזרח שובע, ואחר כל השבח הזה ואפרוחיו יעלעו דם (שם שם ל׳) חמי אפרוחין (עח) מעגעגין באדמה (עט) ושתיק, אלא (פ) ובאשר חללים שם הוא, (שם) שם היה השכינה:
ר׳

הערות ותקונים.

שם, אבל בבבלי שם שתהא שנה זו גשומה ושחונה, שחונה מעליותא היא (אדרבא גריעותא היא בגמרא תענית שם) אלא אימא אם שחונה תהא גשומה ע״כ, ובתענית מוסיף עוד טלולה, ועפ״ז בסדר עבודה הנוסחא שנה טלולה וגשומה אם שחונה, ובתנחומא הנוס׳ דשונה גשומה וטלולה צ״ל שחונה גשומה. (עד) שלא יגביהו עמך ישראל, בירושלמי רבנן דקסרין אומרין ועל עמך ישראל שלא יגביהו שררה זו על גב זו ועל אנשי השרון היה אומר יה״ר מלפניך ה׳ או״א שלא יעשו בתיהן קבריהן ע״כ, ובוי״ר אחרי רבנן דרומא אמרו על אחינו שבשרון, ושרון מקום היה בא״י תוך עמק מלא חול, ולפרקים בא רוח חזק והיה מהפך החול עליהם ועל בתיהם ויאבדו מתוך הקהל, גם היה בתיהם בלי יסוד חזק ונכונים לפול כמו שתראה במשנה סוטה מ״ג ע״א ר״א אומר אף הבונה בית לבינים בשרון לא היה חוזר, פירש״י מקום הוא ששמו שרון, ואין הקרקע יפה ללבינים, ולא הי׳ דבר קיימא שפעמים צריך לחדשם בשבע שנים עכ״ל, וכן אמרו בגמרא שם (מ״ד ע״א) תנא מפני שמחדשין אותו פעמים בשבוע, ופירש״י שמחדשים אותו שאינו מתקיים בשבועה, בשמיטה עכ״ל, וכן בירושלמי סוטה פ״ח ה״ז, תני ר׳ אלעזר אומר אף אנשי השרון לא היה חוזרין שהן מתחדשין פעמים בשבוע אף כהן גדול היה מתפלל עליהן ביוה״כ שלא יעשה בתיהם קבריהם ע״כ. (עה) משם חפר, הוא סיום המקרא סלע ישכון. (עו) היה מיליל אוכל, פי׳ מחפש ומבקש לו אוכל כי חפר הוא מלשון ויחפרו לנו את הארץ, ומרגלים תרגומו מאלליא, וכמו שהוא בפסיקתא רבתי פמ״ז פסקא אחרי מות, משם חפר אוכל, משם תייר לו את השנה אם טובה ואם רעה, וכשהיה כהן מתפלל ואומר י״ר מלפניך ה׳ שתהא השנה הזאת כו׳, ואין חפר מאכל אלא לשון יליל [צ״ל מיליל] ויחפרו לנו את הארץ ע״כ. ומהרב בעל מ״כ נעלם זה, לכן כתב בוי״ר ה״ג משם היה נוטל אוכל של כל ימות השנה, ופי׳ משם מתוך אותו אבן שתיה היה מתפלל על ישראל בפסוק מזונותיהם, וגירסת מילל ר״ל מבקש ומתחנן כעני בפתח עכ״ל, וכן העיר היפ״ת ומהרז״ו ז״ל ובתנחומא אחרי משם היה מאכיל אוכל לכל ימות השנה. (עז) שבמזרח שובע, פה חסר עלה כלפי רקיע היה יודע שבכל העולם שבע, כמו שהוא בכ״י אקספארד וכרמולי וי״ר ותנחומא. (עח) מעגעגין באדמה, וכ״ה גם בכ״י אקספארד, אבל בכ״י כרמולי מגעגעין באדמא, בוי״ר מגעגעין באדמה, ובתנחומא אחרי מגעגעין בדם, וכולם בטעות, וצ״ל מעגעגין באדמא כמו שמובא בערוך ערך ענעג ת״ל, ובדם ענבים סותה [בראשית מ״ט י״א] ת״י [גם ביב״ע] מעגעגין בדמא [לפניכו באדמא] בוי״ר ריש אחרי מות, ובפסיקתא דאחרי מות, ואפרוחיו יעלעו דם חמי גחליה מעגעגין בדמא ושתיק עכ״ל. וכן המתורגמן הביא את התרגום בערך עגעג, ועיין לעיל פסקא ויהי בשלח הערה ר״ז, ובערך מלין ערך אדמה הביא בשם המעריך שכתב בר״פ אחרי, וגעגעין באדמה פי׳ בדם עכ״ל והתימה שלא העיר שצ״ל מעגעגין, וכן צ״ל באדמא כי תר׳ דם אדמא. (עט) ושתיק, דורש דם לשון שתיקה כמו וידום אהרן, ומ״מ אין מקרא יוצא מדי פשוטו ודריש תרתי, והכוונה שאחרי כל הכבוד הזה ראה מיתת שני בניו והחריש, ועיין רש״י איוב שם שכוון בפירושו למאמר הפסיקתא. (פ) ובאשר חללים שם הוא, פה חסר וכצ״ל באשר חללים כדב ואביהו, שם הוא השכינה כמו שהוא במדרש וי״ר פ״כ, ובפסיקתא רבתי פמ״ז הנוסחא ואעפ״כ לא סלקתי כבודי מהם אלא ובאשר חללים נדב ואביהו שם הוא השכינה, והיא הנוסחא
הנכונה

ר' יורן בש"ר יהושע בן לוי, ור' ברכיה בש"ר חייא בר אבא, אמרו קרבו שאו את אחיכם (מאת פני הקדש (ויקרא י' ד') מאת פני (פא) הארון, אין כתיב כאן, אלא מאת פני הקדש כאדם שאומר העבר את המת הזה מפני האבל. עד מתי יהיה האבל הזה מצטער, לכך נאמר אחרי מות שני בני אהרן:

(פב) ר' ברכיה אחיה בריה דר' זעירא פתח, אף לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו (איוב ל"ז א'), (פג) כמד"א לנתר בהן על הארץ (ויקרא י"א כ"א), ומתרגמינן לקפצא בהון, (פד) אמר איוב לא היו בניו של אהרן דומין למטהו, מטה אהרן נכנס יבש ויצא לח ומוציא פרח, דכתיב ויוצא פרח ויציץ ציץ (במדבר י"ז כ"ג), טיטוס הרשע נכנס לבית קדשי הקדשים, וגידר את הפרוכת, ויצא בשלום, (פה) ובניו של אהרן נכנסו להקריב, ויצאו שרופים, דכתיב אחרי מות שני בני אהרן:

(פו) ר' ברכיה פתח, גם ענוש לצדיק לא טוב (משלי י"ז כ"ו), אמר הקב"ה אע"פ שענשתי את אהרן, ונטלתי שני בניו ממנו, לא טוב אלא להכות נדיבים על יושר (שם), הה"ד אחרי מות שני בני אהרן:

(פז) תני בש"ר אליעזר, (פח) לא מתו נדב ואביהו אלא מפני שהורו הלכה בפני משה רבן, מעשה היה בתלמיד אחד שהורה הלכה בפני ר' אליעזר, (פט) ואמר לאימא שלום אשתו, זה (צ) אינו מוציא שנתו, ולא יצא שנתו עד שמת (צא) א"ל תלמידיו רבינו נביא אתה, א"ל לא נביא אנכי, ולא בן נביא אנכי, אלא כך אני מקובל, שכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה. (צב) תני ר' אליעזר אסור לתלמיד להורות לפני רבו, עד שיהא רחוק לו (צג) שנים עשר מיל, כמחנה ישראל. הה"ד ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השיטים (במדבר ל"ג מ"ט), (צד) ר' תנחום ב"ר ירמיה הוה (צה) בחפר, והוון שאלין ליה והוא

הערות ותקונים.

הנכונה. (פא) הארון אין כתיב כאן, בתנחומא הגי' מאת הקדש אין כתיב כאן אלא מאת פני הקדש. (פב) ר' ברכיה, בכ"י אקספארד ר' אחווא בריה דר' זעירא, בוי"ר ר' אחא ור' זעירא, בתנחומא אחרי ר' אחא בר זעירא, ובילקוט שמיני רמז תקכ"ד בשם הפסיקתא ר' חייא בריה דר' זעירא, ובכ"י כרמולי חסר כל המאמר הזה עד ר' ברכיה פתח גם ענוש כו'. (פג) כמד"א לנתר, פה חסר וכנ"ל מהו ויתר מקפץ, כמד"א לנתר בהן, וכ"ה לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי ובוי"ר ובתנחומא. (פד) אמר איוב, כ"ה בתנחומא ובילקוט שם אבל בוי"ר הנוס' אמר הקב"ה וט"ס הוא וצ"ל אמר אליהו. (פה) ובניו של אהרן נכנסו להקריב, ר"ל לבית קדשי הקדשים עיין תוס' עירובין ס"ג ע"א ד"ה מאי. (פו) ר' ברכיה פתח, נשנה בוי"ר ותנחומא שם והמאמר סתום, ועיין בעץ יוסף בתנחומא שם. (פז) תני בש"ר אליעזר, מובא בירושלמי שביעית פ"ו ה"א וגיטין פ"א ה"ב, ובבלי עירובין ס"ג ע"א, ובכ"י כרמולי חסר מכאן עד ר' מני דשאב ר"י דסכנין. (פח) לא מתו, עיין יפה מראה בירושלמי שביעית שם סימן ג'. (פט) ואמר לאימא שלום אשתו, פי' אשת ר' אליעזר אימא שלום שמה כדאיתא בנדרים דף כ' סע"א, וב"מ דף נ"ט ע"ב, אולם במדרש וי"ר שם הגי' אמר לאימא שלו אוי לאשתו של זה, וא"כ הכוונה שר' אליעזר אמר לאשתו אוי לאשתו של זה התלמיד ובספרא הגי' כמו שלפנינו בפסיקתא. (צ) אינו מוציא שנתו, בירושלמי שביעית שם וגיטין שם ובוי"ר הנוסחא שבתו. וכן בספרא שמיני (מכילתא דמילואים) נשנה המאמר הזה וגם שם הגי' שבתו. (צא) א"ל תלמידיו, בגמרא עירובין אמרה ליה פי' אשתו, ובירושלמי הוא כמו לפנינו. (צב) תני ר' אליעזר, בירושלמי שביעית וגיטין ובתנחומא איתא תני סתם בלי שם האומר. (צג) שנים עשר מיל, בפני משה ירושלמי גיטין שם כתב, וגמירי די"ב מיל הוה וכתיב ומשה יקח את האהל וגו' והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד אשר מחוץ למחנה ש"מ עד י"ב מיל אסור. (צד) ר' תנחום ב"ר ירמיה, כ"ה גם בכ"י אקספארד וירושלמי גיטין ובוי"ר, אבל בתנחומא ר' נחום בר ירמיה, ובירושלמי שביעית שם הגי' ביתר ביאור, וכמה הן שנים עשר מיל. (צה) בחפר, הוא שם מקום. ונזכר בכתבי קודש וסמוך לציפורי בתוך י"ב מיל, ולכך שאלו והא ר' מני רבך יתיב בציפורי. ועיין תבואות הארץ נד כ' ע"ב שכתב חפר היא נקרא ג"כ גת חפר ועד היום

והוא מורה, א"ל לא כך אלפן רבי, אסור לתלמיד להורות בפני רבו עד שיהא רחוק לו שנים עשר מיל כמתנה ישראל, והא ר' מני רבך יתיב בציפורי, אמר להון ייתי עלי אין הוינא ידענא, ומן ההוא שעתא לא אורי:

(צו) **בד'** מקומות הוא מזכיר מיתתן של בני אהרן, ומזכיר סורחנן, וכל כך למה, להודיעך שלא היה בידם אלא אותו עון בלבד. א"ר אלעזר המודעי, צא וראה כמה הוא קשה מיתתן של בני אהרן לפני הקב"ה, שבכל מקום שהוא מזכיר מיתתן מזכיר סורחנן, וכל כך למה, שלא ליתן פתחון פה לבאי העולם לומר מעשים מקולקלין היה להם בסתר, שעל ידי כן מתו:

(צז) **בר** קפרא בש"ר ירמיה בר אלעזר אמר, בשביל ארבעה דברים מתו בניו של אהרן, על הקריבה, ועל ההקרבה ועל אש זרה, ועל שלא נטלו עצה זה מזה. על הקריבה שנכנסו לפני ולפנים, ועל ההקרבה, שהקריבו קרבן מה שלא נצטוו, ועל אש זרה, אש מבית כירים הכניסו, ועל שלא נטלו עצה זה מזה, (צח) תני ר' חייא איש מחתתו (ויקרא י' א') איש מעצמו עשה, ולא נטלו עצה זה מזה:

(צט) ר' מני דשאב ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אמרו, בשביל ד' דברים מתו בניו של אהרן, ובכולהון כתיב בהון מיתה, (ק) על שנכנסו שתויי יין במקדש, וכתיב יין ושכר אל תשת וגו' ולא תמותו (ויקרא י' ט'), ועל ידי שנכנסו בלא רחוץ ידים ורגלים, וכתיב בהון ורחצו אהרן ובניו ממנו (שמות ל' י"ט), וכתיב בבואם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו (שם כ'), (קא) וכי מה היו חסרין, (קב) א"ר לוי מעיל היו חסרין, וכתיב ביה מיתה דכתיב והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו וגו' ולא ימות (שמות כ"ח ל"ה), ועל ידי שלא היו להם בנים, וכתיב ביה מיתה דכתיב וימת נדב ואביהו (קג) בהקריבם אש זרה (במדבר ג' ד'), אבא חנין אמר, על ידי שלא היו להם נשים, (קד) ותנינן תמן, וכפר בעדו ובעד ביתו (ויקרא ט"ז ו') ביתו זו אשתו, א"ר לוי (קה) שחצים היו, הרבה נשים היו יושבות עגונות ממתינות להם, ומה היו אומרים, אחי אבינו מלך, אחי אמנו נשיא, אבינו כהן גדול, אנו שני סגני כהונה, איזו אשה הוגנת לנו. ר' מנחמא בש"ר יהושע בר נחמיא אמר בחוריו אכלה אש (תהלים ע"ח ס"ג) למה בחוריו

הערות ותקונים.

היום למזרח דרומית לצפורי בערך שעה א' הכפר מנא"ת והוא על שם מגת חפר ששם קבר יונה הנביא מגת חפר ובירושלמי שביעית פ"ו נזכר שחפר בתוך י"ב מיל לצפורי עכ"ל.

(צו) בד' מקומות, נשנה בוי"ר ותנחומא אחרי שם, ובמדרש במ"ר סוף פ"ב, ומובא בילקוט שמיני רמז תקכ"ד בשם הפסיקתא, ובמדרש וי"ר שם הוא בשם ר' ירמיה בן אלעזר.

(צז) בר קפרא, מובא ג"כ במדרש במ"ר ספ"ב, והמעתיק שם קצר ועיין כמו שכתוב למעלה בוי"ר בפ' אחרי מות עד הרבה סייחים מתו ונעשו שטוחין על גבי אמותיהן" ע"כ.

(צח) תני ר' חייא איש מחתתו כו', נשנה בספרא ריש שמיני. (צט) ר' מני דשאב כו', כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי ר' מני ור' יהושע דסכנין ור' ישבב בש"ר לוי, ובוי"ר ר' מני דשאב ורי יהושע דסכנין ור' יוחנן בש"ר לוי, ובילקוט שמיני שם ר' מני בש"ר לוי. (ק) על שנכנסו שתוי יין. עיין מ"כ בוי"ר שם מה שהביא בשם הרא"ש בתשובותיו כלל י"ג, ועיין תוס' יומא כ"ג ע"א ד"ה שהורו, והמאמר הזה נשנה ג"כ בוי"ר פ"ב. (קא) וכי מה היו חסרין, פה נשמטו אלה הדברים [וע"י שהיו מחוסרי בגדים וכתב בו מיתה שנאמר והיו על אהרן ועל בניו] וכי מה היו חסרין כו' כמו שהוא בכ"י אקספארד ותנחומא וי"ר, וילקוט שמיני רמז תקכ"ד בשם הפסיקתא. (קב) א"ר לוי מעיל היו חסרין, זה חסר בכ"י אקספארד ע"י השמטת המעתיק מן חסרין לחסרין, והמ"כ כתב בוי"ר שם אע"ג שהיו הדיוטים והדיוט אינו משתמש במעיל, כבר נשאל על זה הרא"ש והשיב בתשובותיו (כלל כ') שלפי טעותם שהחזיקו א"ע ככהנים גדולים שהרי נכנסו לפני ולפנים, עברו על ונשמע קולו בבואו אל הקדש, ועיין ידי משה שם. (קג) בהקריבם אש זרה, הכוונה על סיפא דקרא ובנים לא היו להם. (קד) ותנינן תמן. משנה ראשונה דמס' יומא. (קה) שחצים היו, פי' בעלי גאוה והוא מלשון מקרא בני שחץ (איוב כ"ח ח'), ובדרז"ל אנשי שחץ (שבת ס"ב ע"ב), והערוך ערך שחץ לא העיר שלשון מקרא הוא וגם מהמוספי

בתוריו אכלה אש, (קה)* בשביל בתולותיו לא הוללו (שם), (קו) ועוד מן הדא, ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהו, (שמות כ"ד א') מלמד שהיו משה ואהרן מהלכין תחלה, ונדב ואביהו הולכים אחריהם, וכל ישראל אחריהן, והיו אומרים מתי שני זקנים הללו מתים, ואנו נוהגין שררה על הציבור תחתיהן, ר' יודן בש"ר אייבו אמר (קז) בפניהם אמרו זה לזה, ר' פנחס אמר בלבם הרהרו, א"ר ברכיה אמר להם הקב"ה אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום (משלי כ"ז א') הרבה (קח) סייחין מתו, ונעשו עורותיהן שטוחין על גבי אמותיהון, ועוד מן הדא, (קט) ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו (שמות כ"ד י"א), א"ר פנחס מכאן שהיו ראויים להשלחת יד, א"ר הושעיא וכי (קי) קילורין עלת עמהן לסיני, דאת אמר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו (שם), אלא מלמד שזנו עיניהם כלפי שכינה, כאדם שהוא מביט בחבירו מתוך מאכל ומשתה, (קיא) ר' יותנן אמר אכילה ושתיה ודאי, דכתיב באור פני מלך חיים (משלי י"ו ט"ו), א"ר תנחומא מלמד (קיב) שהגיסו את לבם, ועמדו על רגליהם, וזנו עיניהם מן השכינה, ר' יהושע דסיכנין בש"ר לוי משה לא זן עיניו מן השכינה, ונהנה מזיו השכינה, לא זן עיניו, דכתיב ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים (שמות ג' ו'), (קיג) ונהנה מן השכינה מניין, דכתיב ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שם ל"ד כ"ט), ד"א ויסתר משה פניו כי ירא ויראו מגשת אליו בשכר מהביט ותמונת ה' יביט (במדבר י"ב ח'), נדב ואביהו זנו עיניהם מן השכינה ולא נהנו מן השכינה, מן הדא וימת נדב ואביהוא לפני ה' (במדבר ג' ד'), (קטו) וכי לפני ה' מתו, אלא מלמד שקשה לפני הקב"ה בשעה שבני אדם מסתלקין בחיי אביהן:

ר'

הערות ותקונים.

מהמוספי נעלם זה. *(קה) בשביל בתולותיו לא הוללו, דרש הוללו מלשון הלולא בלשון חז"ל שהוא כנוי לנשואין. (קו) ועוד מן הדא ואל משה וגו' מלמד, עיין סנהדרין נ"ב סע"א, וכבר היו משה ואהרן מהלכין בדרך כו', ובכ"י כרמולי חסר מכאן עד ועוד מן הדא ואל אצילי כי קפץ המעתיק מאחד אל השני כדרכו ואח"כ חסר ג"כ מאמר גדול, והדרוש הזה נשנה בוי"ר ותנחומא, ומובא בילקוט שמיני רמז תקכ"ד וילקוט משפטים רמז שס"א בשם הפסיקתא. (קז) בפניהם אמרו, כ"ה גם בילקוט שמיני, וצ"ל בפיהם כמו שהוא בכ"י אקספארד ובוי"ר ובילקוט משפטים בשם הפסיקתא, ובתנחומא אחרי הגי' שניהם אמרו בפיהם זה לזה בפניהם אמרו זה לזה, אין ספק שבתנחומא היה כתוב בפניהם אמרו זה לזה, ובא אחד המגיהים וכתב בצדו גירסת הוי"ר שניהם אמרו בפיהם זה לזה, והובא אח"כ פנימה, ועיין בידי משה בוי"ר שם פ"כ ועיין בכלי יקר פ' אחרי. (קח) סייחין, פי' עירים בני אתונות כמו עגלים וסייחין (שבת קכ"ח ע"ב), ועיין בהרע"ב ב"ב פ"ה מ"ג פי' סייח הוא בנו של חמור ועיין בתוי"ט שם. (קט) ואל אצילי, מובא בילקוט משפטים רמז שס"ב. (קי) קילורין, בערוך ערך קלר ג' הביא ח"ל, בוי"ר בריש אחרי מות ובפסקא דאחרי מות, וכי קילורית עלת עמהן לסיני פי' שמענו שיש מקום שקורין לעוגה קליר ע"כ נקרא ר' אליעזר הקליר שאכל עוגה שהיה כתוב בה קמיעא ונתפקח עכ"ל, וכתב שם המוספי פי' בל"י κολλύρα עוגה ומין פת ע"כ, ובמדרש וי"ר הגי' דאמר ר' יהושע וכי קילורין כו'. (קיא) ר' יוחנן, עיין במ"כ וידי"מ במדרש במ"ר סוף פ"ב, ועיין לעיל בפסקא את קרבני לחמי, וכי יש לפניו אכילה ושתיה, ואם תאמר יש לפניו אכילה בא ולמד ממשרתיו דכתיב משרתיו אש לוהט מהיכן הם ניזונים מזיו השכינה, שנאמר באור פני מלך חיים ע"כ, וא"כ כוונת המאמר מבואר באר היטב. (קיב) שהגיסו את לבם, בוי"ר שפרעו את ראשיהן וגיסו לבן, ובבמ"ר פ"ב נדב ואביהו פרעו ראשיהן וזנו עיניהן מזיו השכינה. (קיג) ונהנה מזיו השכינה מנין דכתיב כו', זה חסר בתנחומא אחרי מות, ויש לתקן שם עפ"י הפסיקתא ומדרש וי"ר. (קיד) ד"א ויסתר משה פניו, פה חסר וכצ"ל ויסתר משה פניו בשכר ויסתר משה פניו זכה ודיבר ה' אל משה פנים אל פנים, בשכר כי ירא זכה ויראו מגשת אליו, בשכר מהביט זכה ותמונת ה' יביט כמו שהוא במדרש וי"ר ובתנחומא אחרי הנוסחא בשכר כי ירא זכה ויראו מגשת אליו, בשכר מהביט זכה ותמונת ה' יביט, בשכר ויסתר משה זכה והנה קרן עור פניו והוא עפ"י מאמרם ברכות דף ז' ע"א, ועיין במדרש במ"ר פ"ב וראוי לתקן שם כמו שהוא בוי"ר. (קטו) וכי לפני ה' מתו,

בתנחומא

(קטז) ר' נחמיא דיפו בעא קומי (קיז) ר' תנחום בר חמא בש"ר סימא, הכא את אומר לפני ה' (ויקרא י' ב') לפני ה' (במדבר ג' ד') ב' פעמים ולהלן הוא אומר (קיח) על פני אהרן אביהם פעם אחת, (קיט) אלא מלמד שמהר סיני נטלו (קכ) איפופסין שלהן למיתה, משל למלך שהיה משיא את בתו ונמצא בשושבינין שלו דבר של (קכא) זינומייא, אמר המלך אם הורגו אני עכשו, הריני מערבב שמחת בתי, אלא למחר באה שמחתי, ומוטב בשמחתי ולא בשמחת בתי, כך אמר הקב"ה אם אני הורג נדב ואביהוא עכשיו, הרי אני מערבב שמחת תורה, למחר שמחתי באה, ומוטב בשמחתי ולא בשמחת תורה, הה"ד (קכב) ביום חתונתו (שה"ש ג' י"א), זה סיני, וביום שמחת לבו (שם), זה אהל מועד:

ובנים לא היו להם (במדבר ג' ד'), ר' יעקב בר אסי בשם ר' אחא, אילו היו להם בנים היו קודמין לאלעזר ולאיתמר, (קכג) שכל הקודם בנחלה קודם בכבוד, ובלבד שיהא נוהג מנהג אבותיו, ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן (שם שם) ר' יצחק אומר בחייו, ור' חייא בר אבא אמר במותו, על דעתיה דר' יצחק דהוא אמר בחייו, נאמר כאן על פני, ונאמר להלן על פני תרח אביו (בראשית י"א כ"ח), (קכד) מה פני האמור להלן בחייו, אף פני האמור כאן בחייו, ועל דעתיה דר' חייא בר אבא דאמר במותו, נאמר כאן פני, ונאמר להלן פני, ויקם אברהם מעל פני מתו (בראשית כ"ג ג'), מה פני האמור להלן במותו, אף פני האמור כאן במותו, ועל דעתיה דר' יצחק דאמר בחייו, (קכה) אירעה טומאה

באהרן

הערות ותקונים.

בתנחומא מובא זאת בש"ר יוחנן ושם ובמדרש וי"ר הנוסחא בשעה שבניהם של צדיקים מתים בחייהם. (קטז) ר' נחמיה דיפו כו', המאמר הזה חסר בכ"י כרמולי כדרך המעתיק בכ"י ההוא להשמיט מאמרים שלימים, ובוי"ר הגי' ר' יודן דיפו. (קיז) ר' תנחום בר חמא, בכ"י אקספארד ובוי"ר ותנחומא אחרי, ובמדרש במ"ר פ"ב ר' פנחס בר חמא, ובילקוט שמיני רמז תקכ"ה חסר שם האומר. (קיח) על פני אהרן אביהם, כ"ה גם בכ"י אקספארד ובוי"ר במ"ר פ"ב ובילקוט שמיני, ובכלם בטעות וצ"ל לפני אביהם, והוא המקרא בדה"א כ"ד ב', וימת נדב ואביהו לפני אביהם ור"ל בב' המקומות נאמר על מיתת נדב ואביהו לפני ה', ובד"ה נאמר רק לפני אביהם פעם א', ועל זה השיב הדורש מלמד שהוא קשה לפני הקב"ה כפלים כאביהם. (קיט) אלא מלמד, פה חסר וכצ"ל אלא מלמד [שהוא קשה לפני הקב"ה כפלים כאביהם. במדבר סיני וכי במדבר סיני מתו אלא מלמד] שמהר סיני כו' כמו שהוא בכ"י אקספארד ובכל המקומות שציינתי. (קכ) איפופסין, מובא בערוך ערך אפופסין בשם פסקא דאחרי מות ופי' המלה ביוני ἀπόφασις משפט וגזר דין (אורטהייל). (קכא) זינומייא, בכ"י אקספארד נפרדה המלה ובוי"ר השמיטו המדפיסים המלה הזאת והכניסו במקומה „דבר של שמחה", ובתנחומא אחרי דבר מקולקל, ובמדרש במ"ר פ"ב דבר של לוגמיא, ובילקוט שמיני דבר זומא עשו עם המלה כרצונם. אולם אין ספק אצלי שצ"ל **זיטמייא**, אך בטעות נפרדה אות ט' ונעשה ממנה **נו**, כמו שתראה בערוך ערך זנם שהביא בשם וי"ר אחרי, ופסיקתא דאחרי מות אירע בשושבינות דבר של זימיון פ"א סיטימיא, פי' פשע של מיתה עכ"ל. ונוסחת הס"א שהביא היא העיקר, וכן במדרש במ"ר פ"ד, לטרפסיטים שבמלא אחריו דבר של זטימא פי' ביוני ζήτημα ענין חקירה ותביעה ועון (אונטערזוכונג), וכ"כ המוספי בערך זטימא. (קכב) ביום חתונתו. עיין פסקא ויהי ביום כלות משה והערה פ"ו. (קכג) שכל הקודם בנחלה קודם בכבוד, ובלבד שיהא נוהג כמנהג אבותיו. בוי"ר פ' אחרי נאמר דתנינן תמן הקודם בנחלה קודם בכבוד, ומצאתי בהגהות מיימוניות (הלכות מלכים פ"א ה"ז) ובכסף משנה (שם סימן ז'). וז"ל ובת"כ תניא ובנים לא היו להם, הא אם היו להם בנים היו קודמין אעפ"י שלא היו שקולים כאלעזר ואיתמר שכל הקודם בנחלה הוא קודם בכבוד, ובפסיקתא מוסיף ובלבד שיהא נוהג כמנהג אבותיו ע"כ, כוונתם למאמר הפסיקתא שלפנינו ונתנו משפט הבכורה להפסיקתא אף אם נמצא גם בוי"ר ובמדרש במ"ר פ"ב. (קכד) מה פני האמור להלן בחיו, לזה כוון רש"י בראשית י"א כ"ח. (קכה) אירעה טומאה כו', פי' דקשה איך יתכן שימשו אלעזר

ואיתמר

באהרן, ושימש אלעזר, אירעה טומאה באלעזר, שימש איתמר, (קכו) מעשה בשמעון בן קמחית שיצא לדבר עם (קכז) מלך הערביים, (קכח) וניתזה צינורא של רוק מפיו על בגדיו וטימאוהו, נכנס (קכט) יהודה אחיו ושימש תחתיו בכהונה גדולה, אותו היום ראתה אמם שני בניה כהנים גדולים, (קל) אמרו שבעה בנים היו לה לקמחית, (קלא) וכולם שימשו בכהונה גדולה, (קלב) נכנסו חכמים אצלה אמרו לה מה מעשים טובים יש בידיך, אמרה להם יבא עלי, (קלג) אם ראו קורות ביתי שערות ראשי מימי, (קלד) אמרין כל קימחא קמח, וקימחא דקמחית, סולת, וקראו עליה הפסוק הזה כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה (תהלים מ"ה י"ד), ועל דעתיה ד"ר חייא דהוא אמר במותו, כשמת אהרן שימש אלעזר בנו, וכשמת אלעזר שימש איתמר, (קלה) א"ר אבא בר זבינא, (קלו) מפני מה

הערות ותקונים.

ואיתמר בכהונה גדולה בחיי אביהם, ועל זה השיב אירעה טומאה כו'. (קכו) מעשה בשמעון בן קמחית. כשכה בירושלמי יומא פ"א ה"א וירושלמי הוריות פ"ג ה"ג ותוספתא יומא פ"ג, אבל בבבלי יומא מ"ז ע"א הגיס' ישמעאל בן קמחית. (קכז) מלך הערביים, וכ"ה גם בכ"י אקספארד וי"ר ותנחומא ומדרש במ"ר פ"ב, אבל בירושלמי שם הגי' שיצא לדבר עם המלך ערב יום הכפורים, ואולי היה כתיב לפני המעתיק או המדפיס ערביים, וחשב שהוא שתי מלות ערב יום. והוסיף מלת הכפורים, ובבבלי יומא ותוספתא שם, פעם אחת סיפר דברים עם ערבי אחד בשוק וניתזה צינורא מפיו על בגדיו וכו' ולא נזכר עי"כ, ועיין רש"י שכתב ביו"כ היה (ולא בעיו"כ). (קכח) ניתזה צינורא, בתנחומא אחרי שם שמטה נתזה צנורה, ברור שמלת „שמטה" היא פי' של מלת ניתזה, והוספת אחד המעתיקים היתה בגליון הספר, גם המלות „של רוק" בפסיקתא ובירושלמי נוספות הן מאחד המגיהים לפרש מלת צינורא. לכן אינם בתוספתא סוף פ"ג דיומא, ולא בוי"ר ולא בתנחומא, גם לא בש"ס יומא, ורש"י כתב שם צנורא פי' רוק. וכן שמא ניתזה צנורא מפיה (שבת קכ"ז ע"ב), פירש"י צנורא רוק, ובערוך ערך צנר הביא מאמרים רבים כאלה, ולדעתי הוא בדרך השאלה בלשון חז"ל מן צנור בלה"ק. (קכט) יהודה אחיו, כ"ה גם בירושלמי וי"ר ותנחומא ובמ"ר פ"ב, ובתוספתא נאמר נכנס אחיו, ובבבלי יומא שם ישבב אחיו, גם נוסף בבבלי שם, ושוב אמרו עליו על ר' ישמעאל בן קמחית פעם אחת יצא וסיפר עם אדון בשוק אחד ונתזה צנורא מפיו על בגדיו ונכנס יוסף אחיו ושמש תחתיו וראתה אמן שני כהנים גדולים ביום אחד ע"כ, אולם לפי המסופר צ"ל שלשה כהנים. (קל) אמרו שבעה בנים, כ"ה גם בירושלמי יומא והוריות שם, ובגמרא יומא מ"ז ע"א תנו רבנן שבעה בנים. (קלא) וכלם שמשו בכהונה גדולה, פי' כגון שאירע טומאה באחד מהם עיין תוספת ישנים יומא שם. (קלב) נכנסו חכמים אצלה, בבבלי הגי' אמרו לה חכמים, ובירושלמי שם ובוי"ר שלחו חכמים אמרו לה. (קלג) אם ראו קורות ביתי שערת ראשי מימי, בבבלי יומא שם מימי לא ראו קרת ביתי קליעי ראשי, ובירושלמי ובוי"ר כמו לפנינו פה, אך אחרי שערות ראשי, נוסף ואימרת חלוקי פי' שפת כתנתי. (קלד) אמרין כל קמחא, כ"ה גם בירושלמי, אבל בבבלי איננו. אך נאמר במקומו אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו, גם הסיום וקראו עליה הפסוק כל כבודה וגו' איננו שם. ורש"י יומא שם ד"ה לא ראו, כתב וז"ל ראיתי בשם ירושלמי כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, אשה צנועה ראויה לצאת ממנה כה"ג הלבוש משבצות זהב עכ"ל, וכוונתו למאמר הירושלמי ביומא כמו שהוא גם לפנינו בפסיקתא. ועיין מדרש במ"ר פ"א מכאן אמרו אשה שהיא מוצנעת אפי' היא ישראלית ראויה היא שתנשא לכהן ותעמיד כהנים גדולים שנ' ממשבצות זהב לבושה ע"כ. (קלה) א"ר אבא בר זבינא, כ"ה גם בכ"י אקספארד וצ"ל אבינא כמו שהוא בוי"ר ותנחומא, ובירושלמי יומא פט"ו ה"א, א"ר בא בר בינה כדרך הירושלמי להפיל בשמות האל"ף בראש. (קלו) מפני מה נסמכה מיתת אהרן לשיבור לוחות, פה חסר וכצ"ל מפני מה נסמכה [מיתת מרים לפ' פרה, ללמדך שכשם שאפר פרה מכפרת על ישראל כך מיתתן של צדיקים מכפרת על ישראל, א"ר יודן בירבי שלום מפני מה נסמכה] מיתת אהרן לשיבור לוחות כו' כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד וירושלמי יומא וי"ר ותנחומא ובבבלי מ"ק כ"ח ע"א איתא א"ר אמי למה נסמכה מיתת מרים לפ' פרה אדומה לומר לך מה פרה אדומה מכפרת אף

מה נסמכה מיתת אהרן לשיבור לוחות, אלא מלמד שהיו קשה לפני הקב"ה כשיבור לוחות, (קכז) א"ר חייא בר אבא, באחד בניסן מתו בניו של אהרן, ומפני מה מזכיר מיתתן ביום הכיפורים, אלא מלמד (קכח) כשם שיום הכיפורים מכפר, כך מיתתן של צדיקים מכפרת, ומניין שיום הכיפורים מכפר, דכתיב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, (ויקרא י"ו ל'), ומניין שמיתתן של צדיקים מכפרת, דכתיב (קכט) ואת עצמות שאול ויהונתן בנו קברו בארץ בנימין בצלצה בקבר קיש אביו ויעש ככל אשר צוה המלך ויעתר לארץ אחרי כן (ש"ב כ"א י"ד):

(קל) **בזאת** יבא אהרן (ויקרא י"ו ג'), (קלא) הה"ד לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא (תהלים כ"ז א'), ר' אליעזר פתר קריא בים, אורי בים, שנא' ויאר את הלילה (שמות י"ד כ'), וישעי, התיצבו וראו את ישועת ה' (שם שם י"ג), ממי אירא, ויאמר משה אל העם אל תיראו (שם), ה' מעוז חיי (תהלים שם), עזי וזמרת יה (שמות ט"ו ב'), (קלב) ממי אפחד (תהלים שם), תפול עליהם אימתה ופחד (שמות שם ט"ז), בקרוב עלי מרעים (תהלים שם), ופרעה הקריב (שמות י"ד י'), לאכול את בשרי (תהלים שם), (קלג) אמר אויב ארדוף אשיג וגו' (שמות ט"ו ט'), א"ר שמואל בר נחמן אין הרשע הזה יוצא מן העולם, עד שמוצא (קלד) אפופסים שלו מתוך פיו, אמר אויב, ארדוף וגו' תורישמו ידי (שמות ט"ו ט'). (קלה) תורישם ידי אינו אומר, אלא תורישמו, מוריש אני עושרי וכבודי להם, (קלו) צרי ואויבי לי (תהלים שם), ונער פרעה וחילו (תהלים קל"ו ט"ו), מכאן ואילך אמר ישראל, אם תחנה עלי מחנה (תהלים כ"ז ג'), של מצרים לא

הערות ותקונים.

אף מיתתן של צדיקים מכפרת, וא"ר אלעזר למה נסמכה מיתת אהרן לבגדי כהונה, מה בגדי כהונה מכפרין אף מיתתן של צדיקים מכפרת, וע"ש בתוס' ד"ה מיתת. (קכז) א"ר חייא בר אבא, ירושלמי יומא פ"א ה"א. (קכח) כשם שיוה"כ מכפר כך מיתתן של צדיקים מכפרת, עיין תוספתא סוף יומא ארבעה חלוקי כפרה הן כו'. (קכט) ואת עצמות שאול, המקרא נעתק בשבוש כי כן צורתו, ויקברו את עצמות שאול ויהונתן בנו בארץ בנימין בצלע בקבר קיש אביו ויעשו כל אשר צוה המלך ויעתר אלהים לארץ אחרי כן. (קל) בזאת יבא אהרן, הנה בכ"י הרשד"ל שלפנינו, ובכ"י אקספארד וכריתילי נשלמה פה פסקא זאת דאחרי מות, גם בוי"ר תמה פה פרשה כ' ובילקוט שמיני נשלם פה המאמר בשם הפסיקתא, אולם מצאתי בערוך ערך סקנטר קנרנט קפל רתק שהביא מאמרים בשם וי"ר אחרי, ומפסיקתא דאחרי מות אשר אינם פה בפסקא שלפנינו, רק נמצאים בוי"ר פכ"א שהיא הפרשה הסמוכה אל אחרי מות, וא"כ אין ספק שהיתה הפסקא הזאת ארוכה לפני הרב בעל הערוך מאשר היא לפנינו בכתבי יד, ובעל המדרש לקח כל הפסקא והפרידה לב' פרשיות. לכן הבאתי בפנים כל פרשה כ"א דוי"ר כאשר היתה לפני המדרש, והרב בעל הערוך בפסיקתא דאחרי מות ושמתי הערותי עליה. (קלא) הה"ד לדוד, כ"ה במדרש תהלים מזמור כ"ז, ד"ה ד"א ה' אורי וישעי, ומובא בילקוט תהלים רמז תש"א בשם ויקר ומובא פה על שם הסיום רבנן פתרין קרא בריה ויו"כ וכו'. (קלב) ממי אפחד, תפול עליהם אימתה ופחד זה חסר בילקוט שם. (קלג) אמר אויב ארדוף, סמיך על סיפא דקרא תמלאמו נפשי, וכ"ה בשו"ט או צ"ל לאכול את בשרי צרי ואויבי לי, אמר אויב ארדוף וכ"ה בילקוט. (קלד) אפופסים, מובא בערוך ערך אפופסין, פי' משפט וגזר דין, עיין לעיל הערה קי"ב. (קלה) תורישם ידי אינו אומר, במדרש שו"ט נחליק אינו אומר אלא אחלק שלל אחלק צ"ל אחליק תחת נחליק, וכן פירושו אלו היה כתוב אחלק שלל, היתה הכוונה שיחלק שלל אחרים בין גדודיו, אבל עכשיו כאומר אחליק, קרי ביה אחריק בנפעל שעלו יחולק לאחרים, ופי' השכילו לגזור דין על עצמו, ובפסיקתא לפנינו כך צריך להיות תירשמו ידי אינו אומר אלא תורישמו, ר"ל אלו היה כתוב תירשמו היה משמע שידי תירש ותנחל אותם, אבל עתה שכתוב תורישמו בבנין הפעיל משמעותו היא שידי תורשה אותם ליורשים שלו והם ינחלו את כבודו. (קלו) צרי ואויבי לי, חסר סיפא דקרא וכצ"ל צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו, וניער פרעה וחילו בים ונאמר לנכח בשו"ט, וגם בילקוט הלשון משונה

לא יירא לבי, אם תקום עלי מלחמה (שם), מלחמתן של מצרים, בזאת אני בוטח (שם), (קמז) בזאת שהבטחתני ה' ילחם לכם (שמות י"ד י"ב).

(קמח) ר' שמואל בר נחמן פתר קריא בפלשתים, בקרוב עלי מרעים (תהלים כ"ז ב'), זה גלות, שנאמר (קמט) ויגש הפלשתי השכם והערב (ש"א י"ז ט"ז), לאכול את בשרי (תהלים שם), ויאמר הפלשתי אל דוד לכה אלי ואתנה את בשרך לעוף השמים (ש"א י"ז מ"ד), (קנ) ר' אבא בר כהנא אמר, (קנא) הארץ אחוזתו, אמר ר' תנחומא אנא אמינא טעמא, ואבא אליך, אינו אומר, אלא לכה אלי, מלמד שהארץ אחוזתו, ר' ינאי (קנב) בש"ר שמעון ב"ר ינאי אומר, רמ"ח (קנג) קופליות של ברזל נתן הקב"ה על רמ"ח (קנד) איברים שיש בו באדם, באותה שעה אמר דוד, אל תתן ה' מאויי רשע (תהלים ק"מ ט'), לא תתן תחמודתא, זממו אל תפק (שם), לא תרפי ליה, ירומו סלה (שם), (קנה) חזק כתפוי, ר' יודן אמר מתאוה בדוד שהיה יפה עינים וטוב רואי, (קנו) מיד אמר דוד אל תתן ה' מאויי רשע, תחמידתא, אבל ותאות צדיקים יתן (משלי י' כ"ד), ורבנן אמרי הלקהו בצרעת, שנא' יסגרך ה' בידי (ש"א י"ז מ"ו). ואין יסגרך זה, אלא צרעת, כמד"א והסגירו הכהן (ויקרא י"ג ה'), (קנז) צרי ואויבי לי (תהלים שם), ותטבע האבן במצחו ויפול על פניו ארצה (ש"א י"ז מ"ט), מכאן ואילך אמר דוד לפני הקב"ה, אם תחנה עלי מחנה, של פלשתים, לא יירא לבי, אם תקום עלי מלחמה, של פלשתים, בזאת אני בוטח, (קנח) אמר רבי לוי, בסקווטרים שהכתיב לנו

הערות ותקונים.

מבורס. (קמז) בזאת שהבטחתני ה' ילחם לכם, במדרש שו"ט הגי' בזאת אני בוטח, ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה, ור"ל בזאת אני בוטח, בזאת שהבטחתני בתורה ה' ילחם לכם. (קמח) רשב"נ פתר קרא, מכאן עד רבנן פתרו קרא בר"ה, חסר במדרש תהלים, ומובא בילקוט תהלים שם ובילקוט שמואל רמז קכ"ו. (קמט) שנ' ויגש הפלשתי השכם והערב, אח"ז נשמט וכתיב (שם שם מ"א) הולך וקרב אל דוד כמו שהוא בילקוט תהלים ושמואל בשם וי"ר. (קנ) ר' אבא בר כהנא, מובא באגדת שמואל פכ"א. (קנא) הארץ אחזתו, ר"ל נדמה כאלו הארץ אוחזת אותו, והנהו תקוע במקומו מבלתי יכולת לנוע הנה והנה. (קנב) בש"ר שמעון ב"ר ינאי, בילקוט תהלים בש"ר אבא, ובילקוט שמואל בש"ר שמעון בן יוחאי וזה מטעות המעתיק שהיה כתוב לפניו בר"ת רשב"י, וחשב שהוא ר"ש בן יוחאי, ובמדרש שמואל ר' ינאי בריה דר' שמואל בר ר' ינאי. (קנג) קופליות, כ"ה גם בילקוט תהלים ושמואל בשם וי"ר, אבל במדרש שמואל הנוס' כבלים, והוא מאיזה מעתיק אשר שכל את ידיו לפרש מלת קופליות, והערוך ערך קפל ה' הביא המאמר הזה בשם וי"ר אחרי מות, ופסיקתא אחרי מות (עיין לעיל הערה ק"ח) ופי' המלה שלשלת, ובילקוט שמואל נרשם בצדו „פי' בלשון ערבי קורין לחוזק קיפל" משגה הוא, וטעה בדברי הערוך ע"ש. (קנד) אברים נ"ל אבריו, ומלות „שיש בו באדם" יש למחוק ואינם בב' המקומות בילקוט בשם וי"ר, ובמדרש אגדת שמואל הגי' אברים שהיה בו בגלית. (קנה) חזק כתפוי, כ"ה גם בילקוט, אבל במדרש שמואל רומס כפפתוי נ"ל כפתוי, פי' קשרנו מלשון כפיתו בסרבליהון דדניאל, תהו ירומו הזממים שנתת עליו ירומו ויתחזקו, ועיין במ"כ מה שהביא בשם הרא"בע. (קנו) מיד אמר דוד, ומכאן עד מכאן ואילך אמר דוד נשמט בילקוט תהלים ושמואל. (קנז) צרי ואויבי לי, הדרוש הוא לדעתי על סיפא דקרא המה כשלו ונפלו. (קנח) א"ר לוי בסקווטרים, בילקוט שמואל רמז קכ"ו ותהלים רמז תש"ו הביא המאמר בשם מדרש וי"ר והשמיט המלות האלה ושם הגי' בזאת אני בוטח כמו שכתבת בתורה תאת ליהודה, והמ"כ בוי"ר שם פי' המלה בדת והבטחה, וכתב כן משמע בערוך ערך סקוטרות, אבל לפנינו לא נמצא הערך הזה בערוך רק בערך סקבטר כתב וז"ל בפסקא דאחרי מות ובוי"ר באחרי מות, ר' לוי אמר בסקבטרין שכתבת לי בתורה, וע"ז כתב המוספי פי' סקריפטרין בל"ר כתיבה עכ"ל. כוונתו למלת scriptura אשר הוראתה כתיבה (שריפט) לא כמו שתרגם הרמ"ל scriptor (שרייבער), אכן גם דברי המוספי אין להם שחר, כי מה הכוונה בכתיבה שכתבת לנו בתורה? גם מה ענין סקבטרין לסקריפטרין? ומה ענין וזאת ליהודה לזה? וכבר מלתי אמורה (אוצר חכמה ח"א צד 76) ושם באַרתי דברי המדרש הזה בטוב טעם ודעת, כי בערך אגסטרין הביא המוספי וז"ל מדרש תהלים מזמור מה ידידות

לנו משה בתורה, (קנט) ואמר להם לזקנים, וזאת ליהודה (דברים ל"ג ז'): רבי יהושע בן לוי פתר קרא בעמלקים, בקרב עלי מרעים (תהלים שם), אלו עמלקים, שנאמר ועמלקי פשטו אל נגב ואל צקלג (ש"א ל א'), (קס) לאכול את בשרי (תהלים שם), ושתי נשי דוד נשבו (ש"א ל' ה'), (קסא) צרי ואויבי לי (תהלים שם), ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתו, ש"א ל' י"ז), מהו למחרתו, אריב"ל שתי לילות ויום אחד, מי היה מאיר לו, הקב"ה בזיקים וברקים, הוא שדוד אומר, כי אתה תאיר נרי (תהלים י"ח כ"ט), מכאן ואילך אמר דוד, אם תחנה עלי מחנה, של עמלקים, לא יירא לבי, אם תקום עלי מלחמה, של עמלקים, בזאת אני בוטח, א"ר לוי בסקווטרים שהכתיב משה בתורה, ואמר להם לזקנים, וזאת ליהודה (דברים ל"ג ז'):

(קסב) **רבנן** פתרין קרא בראש השנה ויו"כ, אורי בר"ה, וישעי ביו"כ, (קסג) ממי אירא

הערות ותקונים.

ידידות (פ' פ"ד), ומזמור הטה ה' אזנך (פ' פ"ו), א"ר לוי **אנגסטריון** זה נתן משה ליהודה פי' בל"י ברכת הנפטר לדרכו ונתינת שלום לחבירו, אבל במזמור תפלה לעני (פ' ק"ב), כתוב איסטורין והוא טעות עכ"ל, ועל זה כתב הרמ"ל אולי הוא *αγιστεία* (גאטטעס-דינסט, גערמאניעלל, ווייהע) ע"כ, ושגה בזה כפלים מלבד שאין זאת המלה אשר הביא המוספי, גם פתרון המלה אשר נשא הרמ"ל על לשונו הוא (היילינקייט פרעמינקייט), ולתרגומו האשכנזי יש מלה אחרת ביונית, ונכתבת באותיות אחרות, ואין צורך להאריך בדבר פשוט כזה, לכן דבור ברור הוא בידי שהמוספי כוון להמלה היונית *ἐξιτήϱιου* אשר פירושה ברכת איש לרעהו בהפרדו מאתו בלכתו למסעיו, ומעתה יצא אור על פי המדרשים הנזכרים. במזמור פ"ד ה' אלהים צבאות שמעה תפלתי א"ר לוי **אגיסטריון** זה נתן משה ליהודה שנאמר שמע ה' קול יהודה, רצונו ברכת פטורין זאת נתן משה ליהודה לכן אמר שמעה תפלתי, וכן מזמור פ"ו תפלה לדוד הטה ה' אזנך א"ר לוי **אגיסטריון** זה נתן משה ליהודה בשעת שביקש לפטור מן העולם שנאמר וזאת ליהודה ויאמר [שמע ה' קול יהודה וגו'] לפיכך הטה ה' אזנך ר"ל ברכה זאת נתן משה בפטירתו ליהודה באמרו שמע ה' קול יהודה וגו', וכן מזמור ק"ב אל תסתר פניך ממני הטה אלי אזנך וגו' ר' לוי אמר איסטורין [נ"ל **אגיסטריון**] זה נתן משה ליהודה כו'. הנך רואה בכל שלשה המאמרים האלה את שם ר' לוי עליהם, ומעתה גם במדרש ובפסיקתא אשר גם הוא מאמר ר' לוי הנזה ומשפטו כאור יצא, כי נ"ל **באקסטריון** תחת **בסקווטירים**, או תחת **בסקבטריון** (נוסחת הערוך), וכוונתו כראי מוצק, בזאת אני בוטח, מה בזאת? א"ר לוי **באקסטריון** שהכתיב לנו משה בתורה, וזאת ליהודה ויאמר [שמע ה' קול יהודה וגו'] ר"ל באור דברי המשורר **בזאת** אני בוטח. הוא בברכת פטורין אשר ברך משה, המתחלת במלת **וזאת** בה אני בוטח, וכן הערותי שם לבאר מדרש סתום ונעלם והוא מדרש תהלים פכ"ז בזאת אני בוטח א"ר לוי **אכסיטורין** שכתבת בתורה (ויקרא י"ז) בזאת יבא אהרן ע"כ, והוא דבר שאין לו שחר כי בזאת יבא אהרן איננה הבטחה אך מנוה לשעתה, אולם ראה והביטה שהמדרש תהלים הלזה הוא העתקה נאמנה ממדרש וי"ר פכ"א, ומפסיקתא שלפנינו והנה פה מתחיל מאמר אחר וזאת ליהודה מאמר אחר רבנן פתרין וכו' לא ירא לבי שהבטחתני בזאת יבא אהרן ע"כ, והמעתיק במדרש תהלים קפץ בחפזו מן מלת וזאת עד בזאת אשר בסוף המאמר השני כי דמיון שתי המלות זו לזו, תחת בזאת הטעה אותו וקרב את המרוחקים בזרוע, ועי"ז יצא המאמר המקוטע הזה, ונ"ל באקסטריון שכתבת בתורה וזאת ליהודה. ואשר חשבתי באוצר חכמה שמה שהביא הערוך בשם הפסיקתא לא נמצא לפנינו כוונתי שם לפסיקתא רבתי הנדפסת, אכן נעלם אז ממני (באשר לא היה עוד לפני הפסיקתא הישנה והקדומה בכ"י) שכוונת הערוך להפסיקתא כ"י שלפנינו לא לפסיקתא רבתי אשר לא ראה הערוך ולא הביאה כלל. (קנט) ואמר להם לזקנים, בילקוט שמואל ותהלים ליתא. (קס) לאכול את בשרי, ושתי נשי דוד נשבו, דרש בשרי זו אשתו, ובילקוט תהלים שם בשם וי"ר כמד"א והיו לבשר אחד. (קסא) צרי ואויבי לי, גם פה הדרוש על סיפא דקרא המה כשלו ונפלו. (קסב) רבנן פתרין, נשנה במדרש תהלים מזמור כ"ז אחרי אשר חסר שם עד כה כאשר אמרתי לעיל הערה קמ"ח. (קסג) ממי אירא

אירא, עזי וזמרת יה (שמות ט"ו ב'), בקרוב עלי מרעים, אלו שרי או"ה, לאכול את בשרי, לפי ששרי או"ה באין ומקטרגין על ישראל לפני הקב"ה, ואומרים לפניו אלו עובדי ע"ז, ואלו עובדי ע"ז, אלו מגלי עריות, ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים, ואלו שופכי דמים, מפני מה אלו יורדין לגיהנם, ואלו אינן יורדין לגיהנם, צרי ואויבי לי, בימות החמה שס"ה יום, (קסד) השטן גימטריא שס"ד, שכל ימות השנה השטן מקטרג וביוה"כ אינו מקטרג, אמרו ישראל לפני הקב"ה אם תחנה עלי מחנה של סמאל, לא יירא לבי שהבטחתני בזאת יבא אהרן אל הקודש.

בזאת יבא אהרן זש"ה כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (משלי כ"ד ו), ר' נתן ור' אחא בש"ר סימון אומר, (קסה) אם עשית חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות של מצות, עינים רמות (שם ו' י"ז), והיו לטוטפות בין עיניך (דברים ו' ח'), לשון שקר (משלי שם), ולמדתם אותם את בניכם, (דברים י"א י"ט), וידים שופכות דם נקי (משלי שם), וקשרתם לאות על ידך (דברים ו' י"ד), לב חורש מחשבות און (משלי שם י"ח), (קסו) והיו הדברים האלה [וגו' על לבבך] (דברים ו' ו'), רגלים ממהרות לרוץ לרעה (משלי שם), הוי רץ אחר מילה שהיא בין הברכים, יפיח כזבים (קסג) עד חמס (משלי שם), אתם עדי נאם ה' (ישעי' מ"ג י'), ומשלח מדנים בין אחים (משלי שם), בקש שלום ורדפהו (תהלים ל"ד ט"ו), (קסח) ר' יוחנן פתר קריא (קסט) בקברניטין, דאמר ר' יוחנן לעולם יעשה אדם עצמו קברניט היאך יכול לעשות מצוה, ר' בנאה פתר קריא (קע) במשניות, דא"ר בנאה (קעא) לעולם ישקיע אדם עצמו במשניות, שאם (קעב) ירתק יפתחו לו, אם לתלמוד לתלמוד, אם להגדה להגדה, ר' אלעזר בשם ריב"ל אמר, עמוד ברזל משנה, (קעג) ר' יודן פתר קריא בכהן גדול בכניסתו לבית קדשי הקדשים, חבילות חבילות של מצות יש בידו, (קעד) בזכות התורה, וזאת התורה (דברים ד' מ"ד), (קעה) בזכות מילה, זאת בריתי (בראשית י"ז י'), בזכות

הערות ותקונים.

אירא עזי וזמרת יה, דרש סיפא דקרא ה' מעוז חיי וע"ז הביא הכתוב עזי וזמרת יה, כמו שמובא לעיל. (קסד) השטן גימטריא שס"ד כו', וביו"כ אינו מקטרג עיין יומא דף כ' ע"א (קסה) אם עשית חבילות, דרש תחבלות מלשון חבילות. (קסו) והיו הדברים האלה, הוספתי סיפא דקרא על לבבך. (קסז) עד חמס, נ"ל עד שקר. (קסח) ר' יוחנן פתר קריא בקברניטין, ר"ל מקרא כי בתחבולות ודורש המלה מלשון רב החובל ובערוך ערך קברנט הביא בשם וי"ר אחרי ופסיקתא אחרי, ר' אחא פתר קריא בקברניטין, היך מה דתימא ויקרא אליו רב החובל. (קסט) בקברניטין, מובא בערוך ערך קברנט בשם וי"ר, ופסיקתא פסקא דאחרי מותו כתב שם המוספי פי' בל"י Gubernator נוהג הספינה רב החובל עכ"ל, וכן ברומי κυβερνητης ועיין רש"י יחזקאל כ"ז ו' שכתב קרשך הוא הקרש הרחב שבראש השני של הספינה אל מול התורן שבראשה אחר ובו מהפכין את הספינה לכל צדדיה ומכוונין אותה אל הדרך ורב החובל אוחז בו ובלשון משנה קברניטו עכ"ל, ועיין בפסיקתא רבתי פ' אחרי מות במאמר כך פתח ר' תנחומא בר' אבא כי בתחבולות כו' והלשון שם משובש, וכוונת ר' יוחנן לעולם יעשה אדם עצמו קברניט, כמו מנהיג הספינה בכל הרוחות הנושבות, כן יתנהג האדם בעצות ותחבולות היאך יכול לעשות מצוה. (קע) במשניות, דורש תחבולות כמשמעו מזמות ועצות ותעשה לך מלחמה מלחמתה של תורה. (קעא) לעולם ישקיע אדם עצמו במשניות, מובא בערוך ערך רתק בשם פסיקתא דאחרי מות וי"ר אחרי מות, ולפניו היתה הגי' צריך אדם לשקע עצמו במשניות, ועיין ירושלמי סוף הוריות לעולם הוי רץ אחר המשנה יותר מן התלמוד, הדא דתימה עד שלא שיקע בו רבי רוב משניות, אבל משיקע רבי רוב משניות, לעולם הוי רץ אחר התלמוד יותר מן המשנה. (קעב) ירתק, מובא בערוך שם בשם פסקא דאחרי מות, וכתב המוספי ענין סגירה מלשון מקרא רותקו בזקים. (קעג) ר' יודן פתר קריא בכ"ג, מובא בילקוט אחרי רמז תקע"א בשם וי"ר ועיין פסיקתא רבתי פ' אחרי ד"א כי בתחבולות זה אהרן. (קעד) בזכות התורה, עיין פסיקתא רבתי פ' אחרי, ד"א בזאת התורה היתה נכנסת עמו דכתיב זאת התורה. (קעה) בזכות מילה, בפסיקתא רבתי שם, ד"א בזאת א"ר חנינא בני

(קעו) בזכות שבת, (קעז) אשרי אנוש יעשה זאת (שם נ"ו ב'), בזכות ירושלים, זאת ירושלים (יחזקאל ה' ה'), (קעח) בזכות שבטים, וזאת אשר דבר להם אביהם (בראשית מ"ט כ"ח), בזכות יהודה, וזאת ליהודה (דברים ל"ג ז'), בזכות ישראל, זאת קומתך (שה"ש ז' ח'), בזכות תרומה, וזאת התרומה (שמות כ"ה ג'), (קעט) בזכות המעשרות, ובחנוני נא בזאת (מלאכי ג' י'), בזכות קרבנות בזאת יבא אהרן,

מה כתיב למעלה מן הענין, ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך (ויקרא י"ו ב'), א"ר אבין אמר לו לך נחמו בדברים, כמד"א דברו על לב ירושלם (ישעיה מ' ב'), ואל יבא בכל עת (ויקרא שם), א"ר יהודה ב"ר סימון, צער גדול היה לו למשה בדבר זה, אמר אוי לי שמא נדחף אהרן אחי ממחיצתו, בכל עת, יש עת לשעה, ואל יבא בכל עת, יש עת ליום, ומיום במשורה תשתה (יחזקאל ד' י"א), יש עת לשנה, (קפ) ויהי לתשובת השנה (מ"א כ' כ"ו), יש עת לי"ב שנה, (קפא) עד עת בא דברו (תהלים ק"ה י"ט), יש עת לע' שנים, למלאות לחרבות ירושלים שבעים שנה (דניאל ט' ב'), ואומר עד בא עת ארצו (ירמיה כ"ז ז'), יש עת לעולם, נתת שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו (תהלים ד' ח'), אמר הקב"ה למשה לא כשם שאתה סבור, לא עת לשעה, ולא עת ליום, ולא עת לשנה, ולא עת לי"ב שנה, ולא עת לע' שנה, ולא עת לעולם, אלא בכל שעה שהוא רוצה ליכנס יכנס, רק שיכנס בסדר הזה. ר' יהודה (קפב) ב"ר אלעזר אמר, (קפג) בשלשים וששה זוגין, בשלשה וששה רמונים, ורבנן אמרי בשבעים ושנים זוגין, ובשבעים ושנים רמונין, (קפד) ר' חנניה בן חכינאי ורשב"י, הלכו ללמוד תורה אצל ר' עקיבא בבני ברק, שהו שם י"ג שנה, רשב"י היה משלח וידע מה בגו ביתה, ר' חנינא לא הוה שלח, וידע מה בגו ביתיה, שלחה לו אשתו ואמרה לו בתך בגרה בא להשיאה, ואעפ"כ צפה ר' עקיבא ברוח הקודש ואמר להם כל מי שיש לו בת בוגרת ילך וישיאה, ידע מה הוא אומר קם נסב רשותא ואזל, בעי לעייל בגו ביתיה, (קפה) ואשכחת דפניו לזוית אחוריה, מה עבד אזל ויתב ליה על (קפו) מלויתהן דנשיא, שמע קלהון דטלייתא אמרין בת חנינא מלוי (קפז) קולתיך וסליק ליך, מה עשה הלך אחריה עד שנכנסה לתוך ביתו, נכנס אחריה פתאום, (קפח) לא הספיקה אשתו לראותו עד שיצאתה נשמתה, אמר לפניו רבש"ע עניה זו זו שכרה לאחר י"ג שנה שהמתינה לי, באותה שעה חזרה נפשה לגופה, (קפט) ארשב"י ד' דברים הקב"ה שונאן, אף אני

הערות ותקונים.

בנו של ר' ישמעאל, זכות המילה היתה נכנסת עמו, שנאמר זאת בריתי אשר תשמרו (בראשית י"ז י'), וכתיב בריתי היתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב' ה') ובמדרש ובפסיקתא רבתי גם נדרש על המקרא זאת בריתי ישעיה נ"ט, וטעות הוא כי הכוונה על המקרא דבראשית הנכתב על מצות מילה. (קעו) בזכות שבת, זה חסר בפסיקתא רבתי, גם בזכות ירושלים חסר שם. (קעז) אשרי אנוש יעשה זאת, דריש סיפא דקרא שומר שבת מחללו. (קעח) בזכות שבטים, עיין פסיקתא רבתי שם ובמדרש במ"ר פ' תצוה. (קעט) בזכות המעשרות, ובחנוני נא בזאת חסר רישא דקרא הביאו את כל המעשר. (קפ) ויהי לתשובת השנה, הכוונה לסיפא דקרא לעת צאת המלכים. (קפא) עד עת בא דברו, עיין ב"ר פפ"ו י"ב שנה עלה שם. (קפב) ב"ר אלעזר, בילקוט אחרי ברבי אילעי. (קפג) בשלשים וששה זוגין בל"ו רמונים, ורבנן אמרי כו' עיין זבחים פ"ח ע"ב ומביא שבעים ושנים זגין שבהן ע"ב עינבלין, ותולה בהן ל"ו בצד זה ול"ו מצד זה, ר' דוסא אומר משום ר' יהודה ל"ו היו, י"ח מצד זה וי"ח מצד זה ע"כ, וקמפלגי דר"י סבר ל"ו בב' צדדים ורבנן סברי ל"ו מכל צד. (קפד) ר"ח בן חכינאי, מובא בילקוט שם, ועיין כתובות ס"ב ע"ב, ר' חנניה בן חכינאי הוה קאזיל לבי רב בשלהי הלוליה דרשב"י. (קפה) ואשכחת דפניי, עיין בגמרא כתובות שם עד דאתי איתתו שבילי דמתא ולא ידע למיזל לביתיה. (קפו) מלויתהן, פי' במקום ששואבים מים, תרגום השואבות מלייתא, ובגמרא שם אזל יתיב אגודא דנהרא. (קפז) קולתיך פי' כדך. (קפח) לא הספיקה, עיין בגמרא כתובות שם. (קפט) ארשב"י ד'

אני איני אוהבן, האוחז באמה ומשתין, (קצ) והמשמש מטתו ערום, (קצא) והאומר דברים שבינו לבין אשתו בפרהסיא, (קצב) והנכנס לביתו פתאום, ואצ"ל בתוך ביתו של חבירו, רב אמר אל תכנס לעיר פתאום, ואל תכנס לבית פתאום, (קצג) בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה, (קצד) ר' יוחנן (קצה) כד הוה סליק למשאל שלמיה דר' חנינא הוה (קצו) מבעבע, על שום ונשמע קולו בבואו אל הקודש (שמות כ"ח ל"ה):

ר"א בזאת יבא אהרן, ר' ברכיה בש"ר לוי אומר. בזאת הכתוב (קצז) מבשרו, שהוא חי ד' מאות וי' שנים, וכי עלה על דעתך, שאהרן חי ד' מאות וי' שנים, (קצח) אלא מקדש ראשון ע"י ששמשו בו באמונה, שמשו בו י"ח כהנים, הוא ובנו ובן בנו, מקדש שני על שהיו נוטלין אותה בדמים, וי"א שהיו הורגין זה את זה בכשפים, שמשו פ' כהנים, וי"א פ"א, וי"א פ"ב, (קצט) וי"א פ"ד, (ר) ומהן שמעון הצדיק מ' שנה, (רא) כיון שחזרו להיות משכירין אותו בדמים, היו שנותיהן מתקצרות. מעשה באחד ששלח ביד בנו שתי מדות (רב) של כסף, ומחוקיהן של כסף, ועמד אחר ושלח ביד בנו שתי מדות של זהב, מלאות זהב, ומחוקיהן זהב, אמרו (רג) כפה סיח את המנורה, ר' אחא הוה קרי עליהן יראת ה'

הערות ותקונים.

ד' דברים, משנה בגמרא נדה ט"ז סע"ב. (קצ) והמשמש מטתו, בגמרא שם תחת זה, ומשתין מים לפני מטתו ערום, וע"ז כתבו התוס' שם י"ס דגרסי הכי משמש מטתו ערום וכן הוא בוי"ר עכ"ל. (קצא) האומר דברים, בגמרא שם והמשמש מטתו בפני כל חי. (קצב) והנכנס לביתו פתאום, ע"ש ברש"י שכתב ואפי' לביתו דלמא עבדי מידי דצניעותא ע"כ, וכן הוא אחד משבעה דברים שצוה ר"ע את ר' יהושע בנו (פסחים קי"ב ע"א מ"ש ד"א פ"ה) אל תכנס לביתך פתאום כ"ש לבית חברך ופי' הרשב"ם השמע את קולך להם קודם בואך דלמא עבדי מלתא דצניעותא, בוי"ר פכ"א ר' יוחנן כי הוה עייל לביתא מנענע משום שנאמר ונשמע קולו בבואו אל הקודש עכ"ל. (קצג) בתך בגרה, ע"ש בפסחים קי"ג ע"א שלשה דברים אמר ריב"ל משום אנשי ירושלים, אל תרבה בגנות משום מעשה שהי', בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה. (קצד) ר' יוחנן מובא ברשב"ם, פסחים קי"ב ע"א עיין לעיל הערה קנ"ב. (קצה) כד הוה סליק, ברשב"ם שם כי הוה עייל לביתא. (קצו) מנענע, ברשב"ם שם מנענע והוא הנכון, ובערוך ערך כעכע מביא מאמר החסר פה וז"ל בוי"ר פ' אחרי מות, מה אם בו"ד שנכנס לבית חבירו צריך לכעכע, כ"ש שנכנס לבית הקב"ה עאכ"ו, על שום ונשמע קולו בבואו אל הקדש עכ"ל, והמוסיף נדחק לפרש מלת כעכע שהוא כמו כיחה בפני רבו שמוציא קול בגרון להשליך הרוק עכ"ל, אולם אין צורך לזה כי אם טעות היה לפני הערוך וצ"ל לנענע. (קצז) מבשרו שהוא חי ת"י שנים, בפסיקתא רבתי אחרי ד"א בזאת יבא אהרן א"ר ברכיה רמז רמז לו שאין ביהמ"ק עושה אלא ארבע מאות ועשר שנים, בזאת ב' שנים, ז' שבעה א' אחד ת' ארבע מאות וכו' ע"ש. (קצח) אלא מקדש ראשון, משנה בירושלמי יומא פ"א ה"א, בראשון שהיו משמשין הוא בנו ובן בנו שמשו בו י"ח כהנים, ועיין בבלי יומא ט' ע"א, והכוונה שמתוך ששימשו בו באמונה נחשב לו כאלו הוא עדין חי כדאמרינן כל המעמיד תלמיד הגון כאלו לא מת עיין מ"כ. (קצט) וי"א פ"ד, צ"ל וי"א פ"ג וי"א פ"ד וי"א פ"ה כמו שהוא בירושלמי שם. (ר) ושמעון הצדיק, בירושלמי שם מהן שמשו שמעון הצדיק ארבעים שנה, ובבבלי יומא שם חשב גם ויוחנן כ"ג שמונים שנה, ועיין מ"כ שהביא גם זאת בשם הירושלמי וליתא שם, וחסר לפנינו בירושלמי ויש לתקן כן כי כן נראה מלשון שמשו. (רא) כיון שחזרו כו', עד מתקצרות חסר בירושלמי ובמקום זה נאמר שם א"ר אחא כו' אשר לפנינו במדרש במאמר שאחריו, ואח"כ מובא שם מעשה באחד ששלח ביד בנו שתי מדות כו', ובספרי סוף בלק מלמד שעמדו ממנו בבנין ראשון י"ח כהנים גדולים ובשביל שהיו מוכרים אותו בדמים התחילו שנותיהם מתקצרות מעשה באחד כו'. (רב) של כסף, צריך להוסיף מלאות כסף כמו שהוא בירושלמי גם במאמר שלאחריו מלאות זהב. (רג) כפה סיח, פי' ערוד כמו מכר את הסיח (ב"ב ע"ח ע"ב במשנה), ולכן דרשו (ר"ה ג' ע"א) הוא סיחון הוא ערד, סיחון שדומה לסיח שבמדבר ורמזו פה בפסיקתא על המשל הידוע, עיין לעיל פסקא איכה הערה פ"א, מה שהעירותי

ה' תוסיף ימים (משלי י' כ"ז), אלו ששמשו בבית ראשון, ושנות רשעים תקצרנה (משלי שם), אלו ששמשו בבית שני, ר' חנינא וריב"ל חברין דרבנן אמרי, מפני מה (רד) כהן גדול משמש בח' בגדים, אלא כנגד מילה שהיא לח' ימים, הה"ד בריתי היתה אתו החיים והשלום (מלאכי ב' ה'):

ר' סימון בש"ר יהושע אמר, (רה) מפני מה אין כהן גדול נכנס בבגדי זהב, אלא אין קטיגור נעשה סניגור, כדי שלא ליתן פתחון פה לשטן לקטרג ולומר, אתמול עשו להם אלהי זהב והיום הם מבקשים לשמש בבגדי זהב, ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי אומר בשביל לחוס על ממונן של ישראל, ר' לוי אומר מפני גאוה, על שום אל תתהדר לפני מלך (משלי כ"ה ו').

(רו) **בפר** בן בקר (ויקרא ט"ז ג'), זה אברהם, על שום ועל הבקר רץ אברהם (בראשית י"ח ז') איל לעולה (ויקרא שם), זה יצחק על שום והנה איל אחר נאחז בסבך (שם כ"ב י"ג), עזים (שם שם ה'), בזכותו של יעקב, דכתיב וקח לי משם שני גדיי עזים טובים (בראשית כ"ז ט'), ר' ברכיה בש"ר לוי אמר טובים לך טובים לבניך, טובים לך שעליהם תקבל הברכות, טובים לבניך, שעליהם מתכפר להם ביוה"כ, הה"ד כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא ט"ז ל'), (רז) אין לי אלא אבות, אמהות מניין, ת"ל בד בבד יהיה (שמות ל' ל"ה), (רח) ר' ברכיה ור' ירמיה בשר חייא אמרו, כשירות של מעלן, כך שירות של מטן, מה שירות של מעלן ואיש אחד בתוכם לבוש בדים (יחזקאל ט' ב'), כך של מטן, כתנת בד קדש ילבש (ויקרא ט"ז ד'), ובא אהרן אל אהל מועד (שם שם כ"ג), (רט) תני ר' חייא מלמד שטעונין גניזה, ואין כשרים ליוה"כ אחר, ר' דוסא אמר, כשרין הן (רי) לכהן הדיוט, וכל אדם לא יהיה באהל מועד (שם שם י"ז), בשנה שמת בה שמעון הצדיק אמר להם בשנה זו הוא מת, אמרו לו מניין אתה יודע, אמר להם בכל שנה ושנה היה זקן אחד לבוש לבנים ומעוטף

לבנים

הערות ותקונים.

שם. (רד) כ"ג משמש בח' בגדים, בירושלמי יומא פ"ז ה"ג מפני מה כ"ג משמש בשמונה כלים, ר' חנינא [וריב"ל] חברין דרבנן אמרי כנגד המילה כו'. (רה) מפני מה אין כה"ג, בר"ה כ"ו ע"א מובא בשם ר' חסדא מפני מה אין כ"ג נכנס בבגדי זהב לפי שאין קטיגור נעשה סניגור, ובירושלמי הנוסחא כן מפני מה אין כ"ג נכנס בבגדי זהב מפני הגאוה, א"ר סימון על שם אל תתהדר לפני מלך, א"ר לוי שאין קטיגור נעשה סניגור, אתמול כתיב ויעשו להם אלהי זהב, ועכשיו הוא עומד ומשמש בבגדי זהב. (רו) בפר בן בקר, בפסיקתא רבתי פסקא אחרי מות. זכיות הרבה היו נכנסים עם הכ"ג זכות אבות כו', זכות אברהם מנין שנאמר בפר בן בקר, [וכתיב] ואל הבקר רץ אברהם, ויקח בן בקר ואיל לעולה, זכות יצחק [דכתיב] וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעולה, ומנין שאף בזכות יעקוב שנאמר ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים, אותו שאמרה לו אמו (בראשית כ"ז) וקח לי משם שני גדיי עזים טובים כו'. (רז) אין לי אלא אבות, אמהות מניין ת"ל בד בבד יהיה, המ"כ וידי"מ נדחקו לפרש דברי המדרש ולא עלתה בידם ונעלם מהם שנפל פה טעות, וכן נ"ל ומניין שאף בזכות האמהות שנאמר (ויקרא ט"ז ד') כתונת בד קדש ילבש, ומכנסי בד יהיה על בשרו, ובאבנט בד יחגור, ובמצנפת בד יצנוף, הרי ארבע אמהות, ר"ל ארבע בגדים כנגד ארבע אמהות וכן הוא בפסיקתא רבתי שם. (רח) ר' ברכיה ור' ירמיה בש"ר ר"ח, בירושלמי יומא פ"ז ה"ב, ולמה בבגדי לבן א"ר חייא בר אבא כשירות של מעלן כך שירות של מטן, מה למעלן איש אחד בתוכם לבוש בדים, אף למטן כתונת בד קודש ילבש. (רט) תני ר' חייא, הוא בספרא אחרי פ"ו סימן ס"א וביומא י"ב ע"ב וכ"ד ע"א, ודרש שם על סוף הכתוב והניחם שם מלמד שהם טעונים גניזה, וידידי הרב הגאון הגדול מהר"ל מלבים נ"י, בפי' התורה והמצוה, העיר בצדק שלשון הניחה ישמש פעמים על עזיבה מוחלטת ועל בלתי מוחלטת, ובזה פליגי, ת"ק סבר שהוא עזיבה מוחלטת ור' דוסא ס"ל שהוא הניחה לשעה והם כשרים לכ"ה ע"ש, ועיין יומא כ"ד ע"א שהעירו חז"ל במאי פליגי. (רי) לכהן הדיוט, פה נ"ל ואין כשרים ליום הכפורים אחר כמו שהוא בספרא ובש"ס יומא שם, אך בטעות יצאו המלות האלה חוץ למקומם ונקבעו למעלה.

ומי

לבנים נכנס עמי ויצא עמי, שנה זו נכנס עמי ולא יצא עמי, א"ר אבהו (ריא) ומי יאמר שאדם היה, והלא הקב"ה בכבודו היה נכנס עמו ויוצא עמו, א"ר אבהו וכהן גדול לא אדם היה, אלא כההוא (ריב) דא"ר פנחס, בשעה שהיה רוח הקדש שרוי עליו, היו פניו בוערות כלפידים עליו, הה"ד כי שפתי כהן ישמרו דעת וגו' (מלאכי ב' ז'):

חסלת פסקא אחרי מות.

הערות ותקונים.

(ריא) ומי יאמר שאדם היה, חסרון יש כאן והכי איתא בירושלמי יומא פ"ה ה"ב ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק את ישראל בכהונה גדולה, ובשנה האחרונה אמר להן בשנה הזאת אני מת כו', בעון קומי ר' אבהו והכתיב וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבואו לכפר בקדש עד צאתו אפי' אותן שכתוב בהן (יחזקאל א') ודמות פניהם פני אדם לא יהיה באהל מועד. אמר לון מאן אמר לי דהוה בר נש, אני אומר הקב"ה היה עכ"ל ועיין בבלי יומא דף ל"ט ע"ב. (ריב) דא"ר פנחס, כ"ה גם בילקוט וט"ס הוא, וכצ"ל דאמר ר' סימון פנחס בשעה כו', והכוונה על פנחס בן אלעזר הכהן, וכ"ה בוי"ר ריש פ"א.

פסקא כ"ח.

ולקחתם לכם.

(א) **ולקחתם** לכם ביום הראשון (ויק"א כ"ג מ'), ר' אבא בר כהנא פתח, קחו מוסרי ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר (משלי ח' י'), קחו מוסרה של תורה ואל כסף, למה תשקלו כסף בלא לחם (ישעיה נ"ה ב'), למה אתם שוקלין כסף לבני עשו, בלא לחם, על שלא שבעתם (ב) מלחמה של תורה, ויגיעכם בלא לשבעה (שם), למה אתם יגיעים ואומות העולם שבעים, (ג) על שלא שבעתם מיינה של תורה, דכתיב לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט' ה'):

(ד) ר' ברכיה ור' חייא אבוי בש"ר יוסי בר נהוריי פתח, (ה) ופקדתי על כל לוחציו (ירמיה ל' כ'), אפי' על גבאי צדקה, חוץ משכר משנים וסופרים, שאינן נוטלין אלא שכר בטולן בלבד, אבל שכר דבר אחד מן התורה (ו) אין כל בריה יכולה ליתן מתן שכרה:

תני

הערות ותקונים.

(א) ולקחתם לכם, היא הקריאה לחג הסוכות. וכל הפסקא ישנה בוי"ר פ"ל. ומן משכר לקיחה את למד שכר לקיחת לולב עד סופה, מובא בילקוט איוב רמז תרכ"א, בשם הפסיקתא, והתחלת המאמר מובא בילקוט משלי רמז תתק"ח, גם בשם הפסיקתא. (ב) מלחמה של תורה, בב"ר פנ"ד אם רעב שונאך האכילהו לחם, מלחמה של תורה המד"א לכו לחמו בלחמי (משלי ט' ה'), ועיין מה שהעירותי פסקא ויהי בשלח הערה כ"א, (ג) על שלא שבעתם מיינה של תורה, דרש לשבעה על שתיה, עיין ברכות מ"ט ע"ב, (ד) ר' ברכיה ור"ח, מובא בסמ"ג ה' ת"ת סימן י"ב בשם הפסיקתא, (ה) ופקדתי וגו' אפילו על גבאי צדקה, ענין ב"ב דף ח' ע"ב. (ו) אין כל בריה יכולה ליתן כו', בכ"י כרמולי נוסף פה, ד"א ולקחתם לכם זש"ה שמע בני אמרי כו', עד וכן הנביא אומר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה, הנמצא בוי"ר סוף פ"ל, ובתנחומא אמר

נדרש

בביזת מצרים, בביזת הים, בביזת סיחון ועוג, בביזת שלשים ואחד מלכים, לולב שהוא עומר לאדם בכמה דמים, וכמה מצות יש בו, על אחת כמה וכמה, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם, ולקחתם לכם ביום הראשון:

(כז) **ד״א** ולקחתם לכם, הה״ד תודיעני אורח חיים (תהלים ט״ז י׳), אמר דוד לפני הקב״ה, רבש״ע תודיעני באיזה (כח) פילון מפולש לחיי העוה״ב, ר׳ יודן ור׳ עזריה, ר׳ יודן אמר, א״ל הקב״ה לדוד, דוד אם חיים אתה מבקש (כט) צפה ליראה, דכתיב יראת ה׳ תוסיף ימים (משלי י׳ כ״ז), ור׳ עזריה אמר, א״ל הקב״ה אם חיים אתה מבקש צפה לייסורין, דכתיב ודרך חיים תוכחת מוסר (משלי ו׳ כ״ג), (ל) שובע שמחות את פניך (תהלים שם), מקרא ומשנה תלמוד ואגדה. ד״א שובע שמחות את פניך, אל תהי קורא כן, אלא שבע שמחות, אלו (לא) שבע כיתות של צדיקים, שהן עתידין להקביל פני השכינה, (לב) ופניהם דומות לחמה ללבנה לרקיע לברקים וכוכבים לשושנים למנורת בית המקדש. לחמה מניין, ברה כחמה (שה״ש ו׳ י׳), ללבנה מניין, יפה כלבנה (שם), לרקיע מניין, והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע (דניאל י״ב ג׳), לברקים מניין, מראיהם כלפידים כברקים ירוצצו (נחום ב׳ ה׳), לכוכבים מניין, ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל שם), לשושנים מניין, למנצח על שושנים (תהלים פ׳ א׳), למנורות בית המקדש מניין, ואומר ראיתי והנה מנורת זהב כלה (זכריה ד׳ ב׳). נעימות בימינך נצח תהלים

הערות ותקונים.

במדרש חזית הגי׳ טנאן, וט״ס הוא, וצ״ל טימי, ופי׳ מחיר בל״י. (כז) ד״א ולקחתם כו׳, מובא בילקוט אמור רמז תרנ״א בשם הפסיקתא, ובמדרש שו״ט מזמור ט״ז בשנוי לשון קצת, ובילקוט תהלים רמז תר״ע, והציון פסיקתא בילקוט תהלים שם טעות הוא, וצ״ל מדרש תהלים, וראיתי ברוקח ה׳ סוכה סימן ר״כ כתב וז״ל, בפסיקתא, תודיעני אורח חיים נדרש על לולב ע״כ, כוונתו למאמר הפסיקתא שלפנינו ד״ה פ״א שובע שמחות, גם מובא המאמר הזה במנורת המאור סימן רנ״ט בשם הפסיקתא, והמאמר שלפניו, אדם נכשל בעבירה הוא מפסקא דשובה, ובסימן קמ״ו הביא זה בשם וי״ר. וכן מובא בשם הפסיקתא בראשית חכמה סוף שער היראה פט״ו, (דפוס אמסטרדאם דף כ״ט ע״ב), ובשער התשובה פ״ו, (דף קמ״ד ע״א), (כח) פילון, מובא בערוך ערך פלן ג׳ בשם הפסיקתא. ופי׳ בל״י πυλών אולם חצר ושער, ובישרון (חוברת שניה צד כ״ח) העירותי על מאמר מב״ר פמ״ח, אפל פלן של אברהם כו׳, שמלת ,אפל׳ הוספת המגיה היא לפרש מלת פלן, כמו שראה בילקוט רמז פ״ב, שמביא מאמר המדרש, פלוני של אברהם, ופי׳ המפרש בצדו ,פי׳ אפל״. ולכן תראה, שהערוך הביא מאמר המדרש הזה בלי מלת אפל, וכן תראה במדרש ב״ר פס״ו, אר״א פוליונו של אבינו יצחק מפולש היה, (כט) צפה ליראה, מכאן עד צפה ליסורין, נשמט בכ״י כרמולי בטעות המעתיק, ובוי״ר אם חיים אתה צריך יסורין אתה צריך כדכתיב ודרך חיים תוכחות מוסר, חסר וכצ״ל, אם חיים אתה צריך צפה ליראה, דכתיב יראת ה׳ תוסיף ימים, ור׳ עזריה אמר, אמר ליה הקב״ה אם חיים את מבקש צפה ליסורין, דכתיב ודרך חיים תוכחות מוסר. (ל) שובע שמחות את פניך, כ״ה גם בכ״י אקספארד, ובוי״ר אמור הגי׳ שובע שמחות שבענו בה׳ שמחות מקרא משנה, תלמוד תוספת ואגדות, הכוונה במלת תוספת על התוספתא, ובילקוט תהלים רמז תר״ע הגירסא תורה נביאים וכתובים משנה תוספתא תלמוד ואגדה, נראה שדורש שובע מלשון שבע, לכן חשב שבע אלה, אולת סגנון הדרוש הזה הוא במאמר שלפ״ז, אל תקרי שובע אלא שבע. ובמדרש שו״ט הגי׳ יותר נכונה ד״א תודיעני אורח חיים זו תורה שנא׳ עץ חיים היא למחזיקים בה ומהו שנאמר שובע שמחות שבעתנו בה שמחות הרבה, מקרא משנה תלמוד הלכות אגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. ועיין בילקוט תהלים רמז תר״ע הביא זה בשם רב, וז״ל אמר רב אמר דוד לפני הקב״ה רבש״ע תודיעני ארח חיים א״ל הקב״ה דוד חיים את בעי צפה לתורה שנא׳ עץ חיים היא למחזיקים בה. (לא) שבע כתות, ספרי דברים, פסקא י׳ ופסקא מ״ז, ושו״ט מזמור י״א וט״ז, ומזה תראה בירושלמי חגיגה פ״ב ה״א ואתיא כמ״ד שובע שמחות את פניך ז׳ כיתות צדיקים לע״ל ע״כ, הכוונה על המאור שלפנינו, (לב) ופניהם דומה לחמה, מובא

(תהלים ט"ז י'), אמר דוד לפני הקב"ה, רבון העולם וכי מי מודיעני איזו כת החביבה והנעימה שבהן, תרין אמוראין, חד אמר, זו היא שבאה (לג) מכח תורה ומעשים טובים, וחרנא אמר, אלו סופרים ומשנין שהן מלמדין את התינוקות לאמיתן, שהן עתידין (לד) לישב בימינו של הקב"ה, הה"ד נעימות בימינך נצח:
(לה) ד"א שובע שמחות את פניך, אלו שבע מצות שבחג, ארבע מינים שבלולב, וסוכה, ושמחה, וחגיגה, אם שמחה למה חגיגה. ואם חגיגה למה שמחה, א"ר אבין לשניים שנכנסו אצל הדיין, ולית אנן ידעין הידין נצח, אלא מאן (לו) דנסב באגין, אנו יודעים דהוא נצח, כך לפי שישראל ושרי אומות העולם (לז) נכנסין ומקטרגין לפני הקב"ה בר"ה, ולית אנן ידעין הידין אינון ניצוחייא

הערות ותקונים.

מובא גם בילקוט שופטים רמז כ"ט. (לג) מכח תורה ומע"ט, במדרש שו"ט מסיים, שנא' מימינו אש דת למו. (לד) לישב בימינו, בוי"ר הגירסא לעמוד בימינו, ובשו"ט מסיים שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט. (לה) ד"א שובע שמחות, מובא בשם הפסיקתא, בשבולי הלקט כ"י ערוגה אחת עשרה סימן שכ"ב, וכן בתניא רבתא סימן פ"ב ג"כ בשם הפסיקתא, ועיין לעיל הערה כ"ז. (לו) ונסב באגין, כ"ה גם בכ"י אקספארד, וטעות הוא וצ"ל **צאיין**, כמו שהוא בוי"ר פ"ל, ובכ"י כרמולי **ציין**, וכן מובא בערוך ערך ביין, וז"ל בפסיקתא דסוכה, ובילמדנו שור או כשב, מי שנוצח נוטל ביין, פי' מסתברא ענין כידון עכ"ל, ובילקוט אמור רמז תרנ"א בשם הפסיקתא דנסיב ביין, ונרשם בצדו, פי' הערוך כידון, וראיתי במנורת המאור סימן קמ"ו בשם וי"ר מהו נעימות בימינך נצח, א"ר אבין זה לולב, כמו שהוא נוצח ונוטל באיין, משל לשנים שנכנסו אצל הדיין, ולית אנן יודעין מי נוצח, אלא מאן דנסיב כידון כו', הגיה מלת כידון תחת באיין עפי' פי' הערוך, אולם הפי' האמתי של מלה זו, שהיא המלה היונית *βάϊον* ופי' ענף תמר (פאלמצווייג), כמ"ש המוספי שם, ועיין ג"כ בכ"ח ח"א צד קכ"ט מה שהעיר נגדק הרב החכם מהר"י בעהמער ז"ל לבאר מאמר ממדרש שו"ט. ועפ"ז הענין עולה יפה מאד, כי ענף תמר הוא אות נצחון לגבורי מלחמה, שנשאו איש איש כף תומר בידו, וזה הוא לקיחת הלולב אשר לנו להורות שנצחנו את אויבינו. — והנה כפי האמור פה בפסיקתא ובוי"ר אין מובן כלל, כי מה ענין השאלה אם שמחה למה חגיגה, אל התשובה לשנים שנכנסו כו', אולם כפי המובא במנורת המאור בשם וי"ר, נראה שחסר בשניהם התחלת המאמר וכצ"ל, ד"א נעימות בימינך נצח, מהו נעימות בימינך נצח, זה הלולב (ר"ל דריש נצח לשון נצחון) כמו שהוא נוצח ונוטל באיין, א"ר אבין לשנים כו', ואין ספק שחסרה התשובה על השאלה אם שמחה למה חגיגה ואם חגיגה למה שמחה, ועי"ש במ"כ שכתב ולפיכך מביאין שלמים וחגיגה ע"ש, וזה דחוק ואולי המלות אם שמחה כו', הם מיותרות ויש למחקם. ויש להעיר, בתנחומא אמור, מלה"ד לשני בני אדם שנכנסו לדין לפני המלך, ולא היה יודע אדם מה ביניהם, אלא המלך בלבד דן המלך אותן ולא היו יודעין הבריות מי נוצח לחבירו, אמר המלך כל מי שהוא יוצא ובידו **אגין**, הוו יודעין שהוא נצח, כך ישראל ואוה"ע נכנסין לדין בי"כ, ואין הבריות יודעין מי נצח, אמר הקב"ה טלו לולביכם בידכם, שידעו הכל שאתם זכיתם בדין, אין ספק שצ"ל ובידו **באיין**, והוא מאמר הילמדנו המובא בערוך ערך ביין. ובתניא רבתי ה' סוכה סימן פ"ב הביא כל המאמר בשם פסקא דסוכה. והעתיק אלא הידין דנסב בידיה אנו יודעין כו' יש לתקן דנסב **ביין** בידיה. ועתה ראיתי בשבולי הלקט כ"י ערוגת אחת עשרה סימן שכ"ב, אשר דברי התניא נובעים משם כידוע, שנאמר לנכון דנסיב ביין בידיה. ובס' המנהיג ה' אתרוג סימן ל"ח הביא וז"ל והלולב שמנענעין להודיע כי נצחנו כל המקטריגים עלינו כדאמר בירושלמי ובפסיקתא. כהדין נגוקיא דנסבין בקרבא ונוטלין לולבא בידיהון, פי' כדרך המלכים המנצחין ותופשין העירות ולוקחין הרומח והמלכות תלוי עליהם ועולין על ראש המגדל ומוליך ומביא לכל רוח להודיע כי המלך נצח את הכל עכ"ל, וכל הדברים האלה כלשונם מצאתי גם באבודרהם סדר תפלת סוכה רק שם נאמר בירושלמי דפסיקתא, וצ"ל בירושלמי ופסיקתא ואולי צ"ל **בוי"ר** ובפסיקתא, כי לא מצאתי בירושלמי מאומה מזה, ועיין בהרא"ש סוכה פ"ג סימן כ"ו מה שהביא בשם המדרש, וכוון למאמר התנחומא אמור. (לז) נכנסין ומקטרגין

אותם בריה חדשה, ומה עלינו לעשות ליקח לולב ואתרוג (נו) לקלס להקב"ה לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם, ולקחתם לכם ביום הראשון:

ר"א ולקחתם לכם, הה"ד יעלוז שדי וכל אשר בו (תהלים צ"ו י"ב), יעלוז שדי, זה העולם, דכתיב ויהי בהיותם בשדה (בראשית ד' ח'), וכל אשר בו אלו הבריות, כמד"א לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד א'), אז ירננו (נח) כל עצי היער (תהלים צ"ו י"ב), וכתיב אז ירננו עצי היער (דה"א ט"ז ל"ג), א"ר אחא, היער, אלו האילנות שהן עושין פירות, כל עצי היער, אלו אילנות שאינן עושין פירות, לפני מי, לפני ה' (שם), למה, כי בא לשפוט הארץ (שם), בראש השנה וביום הכיפורים, מה לעשות, ישפוט תבל בצדק (נט) ועמים באמונתו (שם):

(ס) ר"א ולקחתם לכם, הה"ד (סא) ארחץ בנקיון (סב) כפי (תהלים כ"ו ו'), במקח (סג) ולא בגזל, (סד) ואסובבה את מזבחך ה', לשמוע בקול תודה (שם שם ו' ז'), אלו הקרבנות, ולספר כל נפלאותיך (שם שם), (סה) א"ר אבון זה הלל, שיש בו לשעבר, (סו) ויש בו לדורות, ויש בו לימות המשיח ויש בו לימות גוג ומגוג, ויש בו לעתיד לבא. יש בו לשעבר, בצאת ישראל ממצרים

הערות ותקונים.

וי"ר, ובזה הסיום עולה יפה ומה עלינו לעשות, ור"ל אחר שנמחל להם עונות בר"ה ויו"כ ונעשו בריה חדשה, לכן עם נברא יהלל יה, בלקיחת לולב שהוא סימן הנצחון כמבואר לעיל. (נו) לקלס להקב"ה, בוי"ר ליקח אתרוג ולולב ונקלס להקב"ה. הלשון הזה הטעה את החכם הרמ"ל בערך נקלווס, לחשוב שהמלה ונקלם מוסב למעלה ושהיא מין תמרים (עיין מוספי שם) וכתב ואנכי לא ידעתי הבין מאמר מדרש וי"ר פ"ל, מה עלינו לעשות ליקח לולב ואתרוג ונקלם, וכבר הודה על שגגתו בערוך קלון, (נז) כל עצי היער, בוי"ר א"ר אחא היער וכל עצי היער, נ"ל כל עצי היער, וכתיב עצי היער, והכוונה בד"ה כתיב עצי היער, ובתהלים כתיב כל עצי היער, ש"מ שתיבת כל לרבויא. (נח) כל עצי היער כו', כן הוספתי ונאמר לנכון במדרש וי"ר וכ"י אקספארד וכרמולי, ורומז בזה לד' מינים שבלולב, כמאמרם מנחות כ"ז ע"א ד' מינין שבלולב ב' מהן עושין פירות, וב' מהן אין עושין פירות, העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין פירות, ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות, ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן עד שיהיו כולן באגודה אחת כו', ועיין ספר המנהיג הלכות סוכה סימן י'. (נט) ועמים באמונתו, בוי"ר מובא הכתוב ועמים במישרים. וטעות הוא, כי זה הכתוב בתהלים צ"ח ט', והדרוש הוא על המקרא במזמור צ"ו שלפניו. (ס) ד"א ולקחתם לכם, בכ"י שלפני כ"י הרשד"ל, גם בכ"י אקספארד מתחלת פה פסקא בפני עצמה, וראשיתה ארחץ בנקיון כפי, אולם בכ"י כרמולי מחוברת היא עם הפסקא שלפניה, גם בוי"ר פ"ל. ובילקוט אמור, שתי אלה חוברות יחד ואחת הנה, וכן תראה בפסקא הזאת סיים כמו בפסקא שלפניה, „לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון" גם הערוך ערך טפט. פרט, הביא מאמרים מהפסקא הזאת בשם פסקא דולקחתם לכם, מה מוכיח שהיתה גם לפניו מחוברת יחד. (סא) ארחץ בנקיון, ע"פ הדרש הזה יסד הקליר בפיוט אקחה פרי עץ הדר, רחצתי בנקיון כפות עמום במו כפות. וכן ליום ב' לסוכות, ארחץ בנקיון כפות, בלי חמס קחת סנסון כפות, והחל הקליר בלשון זה, כמו שמתחלת בפסיקתא. (סב) כפי, דורש כפי מלשון כפות תמרים, (סג) ולא בגזל, בוי"ר, ובכ"י כרמולי, ובמדרש שו"ט מזמור כ"ו, סיים פה דתנינן תמן לולב הגזול והיבש פסול כו'. והוא משנה דסוכה ריש פרק לולב הגזול. (סד) ואסובבה את מזבחך, כ"ה גם בילקוט אמור רמז תרנ"א בשם הפסיקתא. וכאן הנבון שואל מה הוא הדרוש על זה. אולם באמת נשמט פה מאמר שלם, וכנ"ל כההיא דתנינן תמן בכל יום ויום מקיפין המזבח פעם אחת כו', אותו היום מקיפין המזבח ז' פעמים ע"כ. כאשר הוא בכ"י אקספארד וכרמולי, ובוי"ר ובמדרש שו"ט שם, והוא מאמר דמשנה סוכה מ"ה ע"א, ומובא ברוקח ה' לולב סימן רכ"א בשם פסיקתא דסוכות, (סה) א"ר אבין זה הלל, ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד, וירושלמי מגילה פ"ב ה"א, א"ר אבין עוד היא אמורה על סדר כו'. ומובא ברוקח ה' סוכה סימן ר"כ בשם הפסיקתא. (סו) ויש בו לדורות, בירושלמי ובוי"ר הגי' לדורות הללו, (סז) לימות גוג ומגוג אסרו

ממצרים (תהלים קי"ד א'), יש בו לדורות, לא לנו (שם קט"ו א'), לימות המשיח, אהבתי כי ישמע ה' (שם קט"ז א'), (סז) לימות גוג ומגוג, אסרו חג בעבותים (שם קי"ח כ"ח), לעתיד לבא, אלי אתה ואודך (שם שם כ"ט): ד"א ולקחתם לכם, (סח) תני ר' חייא שתהא לקיחה של כל אחד ואחד מכם, לכם, משלכם ולא מן הגזול, (סט) א"ר לוי כל מי שהוא נוטל לולב גזול, למה הוא דומה לליסטים שהוא יושב בפרשת דרכים, (ע) ומקפח את העוברים ואת השבים, חד זמן עבר (עא) חד לגיון, בעי (עב) למעבר (עג) דימוסיא דהדא מדינתא, (עד) וקם עלוי וקדמיה (עה) וקפחיה, ונסב כל דהוה גביה, בתר יומין (עו) איתצד ההוא ליסטאה ואיתייהב (עז) בפילקי, שמע ההוא לגיונא ואזל לגביה, אמר ליה קום הב לי (עח) כל מה דקפחת ההוא גברא (עט) ונסב מנאי, א"ל למחר את נפיק לדינא קדם מלכא, קרי לך ואמר לך אית לך בר נש דמליף עלך זכו, ואת אמר ליה (פ) לגיון פלן, שלח מלכא וקרי ליה, אמר ליה (פא) חכים את ומילף זכו בהדין גברא

הערות ותקונים.

חג בעבותים. כ"ה בירושלמי שם, ובמדרש וי"ר כל גוים סבבוני לימות גוג ומגוג. (סח) תנא ר' חייא, ספרא אמור סימן קנ"ד וע"ש בפי' התורה והמצוה, והרחבתי לדבר במ"א שדרך הירושלמי והפסיקתא והמדרש שמביאים ברייתות בשם תני ר' חייא ומקורם מן הספרא, ובירושלמי סוכה פ"ג ה"א הלשון מקוצר, תני ר' חייא ולקחתם לכם משלכם ולא הגזול, וראוי לתקנו כמו שהוא פה, ובוי"ר שם תני ר' חייא במקח ולא בגזל, לכם לכל אחד ואחד, צריך להוסיף לפני לכל אחד ואחד „שתהא לקיחה" כמו שהוא פה, ובש"ס סוכה מ"א ב', ומ"ג א', דת"ר ולקחתם שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד, לכם משלכם להוציא את השאול ואת הגזול, ובתוס' כ"ט ע"א ד"ה בעינן ודף מ"א ע"ב ד"ה ולקחתם, כתבו שהדרש הוא מדכתיב ולקחתם בלשון רבים ולא ולקחת לשון יחיד ע"כ, והמאמר הזה מובא בתנחומא אמור בשנוי לשון קצת. והמשל שלפנינו פה הוא שם בלה"ק כדרך בעל התנחומא. (סט) א"ר לוי, בירושלמי סוכה פ"ג ה"א, מובא בשם ר' לוי משל אחר, לאחד שכיבד את השלטון תמחוי אחד ונמצא משלו, אמרו אוי לו לזה שנעשה סניגורו קטיגורו. (ע) ומקפח, עיין ערוך ערך קפח א', (עא) חד לגיון, היא המלה היונית λεγεώ והרומית legio ובערוך ערך לגיון הביא בוי"ר אמור הכהנים ולקחתם לכם, עבר חד לגיון דמלכא שמע ההוא לגיונא אמר אית בר נש ידע לך זכו, אמר לגיון פלן עכ"ל, צריך להוסיף שם לפני מלת ולקחתם „ובפסיקתא" גם אחר מלת דמלכא צ"ל „וכו'" וכן אחר לגיונא, צ"ל ג"כ „וכו'" כי קצר הערוך את הלשון, והביא רק מלת לגיון ג' פעמים, (עב) למעבר דימוסיא, צ"ל למגבי, כמו שאחר להלאה דשלחתני למיגבא דימוסיא, וכ"ה לנכון בכ"י אקספארד ובוי"ר, (עג) דימוסיא, מלה יונית δημόσια, דברים הנצרכים לכללות העיר וגם המס שהעם פורע למלך נקרא דימוס, ובערוך ערך דמס ה' הביא מאמר זה בשם וי"ר אמור אל הכהנים ולקחתם לכם, צ"ל ובפסיקתא דולקחתם לכם, כמו שהעירותי לעיל הערה ע"א. (עד) וקם עלוי וקדמיה, אחת משתי אלה יותרת היא כי שתי נוסחאות הן, בכ"י אקספארד וקם עלוי וקפחיה, ובוי"ר וקם קדמה וקפחיה, וענין שניהם אחד הוא, (עה) וקפחיה, עיין ערוך ערך קפח א', (עו) איתצד ההוא ליסטאה, מובא בערוך ערך צד ב' בשם וי"ר אמור אל הכהנים ולקחתם לכם, צ"ל ובפסיקתא ולקחתם לכם, (עז) בפילקי, המלה באורתי לעיל בהערה נ"ה לפסקא ויהי בחצי הלילה, ומובא בערוך ערך פלק א' בשם וי"ר אמור, וילמדנו ולקחתם לכם, וצ"ל ובפסיקתא ולקחתם לכם. (עח) כל מה דקפח ההוא גברא, כ"ה בילקוט שם אבל במדרש וי"ר הנוסח כל מה דפקחתני. (עט) ונסב מנאי, פה נשמט וכצ"ל, והנא מילף עלך זכו קדם מלכא, א"ל כל מה דקפחית ונסבית מינך לית לי אלא טפיטא הדין, דהוא מן דידך, א"ל הב לי, יהב ליה טפיטא דנסיב מיני, א"ל למחר כו', כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד, וכרמולי, ובוי"ר, ובילקוט אמור רמז תרנ"א בשם הפסיקתא. ועיין ערוך ערך לאכסן, נוסחא אחרת בזה. (פ) לגיון פלן, גם פה חסר, וכצ"ל והוא משלח וקרי לי והנא מילף עלך זכו, למחר נפק לדינא קרי ליה מלכא, אית לך בר נש מליף עלך זכו, א"ל אית לגיון פלן, והשמיט המעתיק מן לגיון פלן א', עד לגיון פלן ב', ונאמר לנכון בכל המקומות שרשמתי, (פא) חכים, פי' מכיר את האיש הזה

גברא, א"ל חכים אנא, בההוא זימנא דשלחתני למגבי דמוסיא דמדינתא פלונית, קם עלי וקדמי וקפח ונסב כל דהוה גבי, והדין (פב) טפוטא מסהיד עלוי, התחילו הכל צווחין ואומרים אוי לו לזה, שנעשה סניגורו קטיגורו. (פג) כך אדם לוקח לולב לזכות בו, ואם היה גזול, הוא צווח לפני המקום ואומר גזול אני, חמוס אני, ומלאכי השרת אומרים, אוי לזה שנעשה סניגורו קטיגורו:

ביום הראשון (ויקרא כ"ג מ'), זה יום חמשה עשר, (פד) ואת אומר ביום הראשון, (פה) ר' מני דשאב ור' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אמר, למדינה שהיתה חייבת (פו) ליפס למלך, (פז) והלך המלך לגבותה, יצאו בתוך עשרה מילין גדולי המדינה לקראתו וקילסו אותו, (פח) והתיר המלך שליש (פט) מדימוסיא שלהן, וכיון שנכנס המלך בתוך חמשה מילין, יצאו (צ) פטרופולי וקילסו אותו, והתיר המלך

הערות ותקונים.

הזה, תר' ולא הכירו, ולא חכים, (פב) טפיטא, מלה יונית עיין לעיל פסקא שור או כשב הערה כ"א שפי' מכסה מרוקם. ומובא בערוך ערך טפט בשם פסיקתא, פסקא דולקחתם לכם, ובערך דיופטא, הביא בשם וי"ר דיופטא, ס"א טפיטא, ונוסחת ס"א היא העיקר. (פג) כך אדם לוקח, מובא ברוקח ה' סוכות סי' ר"כ בשם הפסיקתא, (פד) ואת אומר ביום הראשון, בתנחומא אמור, הוסיף פה מה שהוא לפנינו בסוף המאמר „אלא ראשון הוא לחשבון עונות". ומאמר ר' מני ור"י דסכנין, שם ברבה ובלה"ק נח. (פה) ר' מני דשאב, נשנה ג"כ במדרש קה"ר פ' לך אכול בשמחה, ומצאתי מובא המאמר הזה בשם הפסיקתא בשבולי הלקט כ"י, ערוגה העשירית סדר ר"ה סימן רפ"ב, ובתניא רבתי ה' ר"ה סימן ע"ב, ובהמאור הקטן סוף ר"ה, (פו) ליפס, כ"ה בוי"ר ותנחומא אמור, וילקוט אמור, ובהמאור הקטן סוף ר"ה, ובשבולי הלקט שם, ובכ"י כרמולי הגי' מס למלך, וגם זה נכון, אבל בכ"י אקספארד הגי' לימס, ובקה"ר שם ליפסין, ובתניא רבתי לפיים, ובשלשתם ט"ס, וכנוסחא שלפנינו הוא ג"כ בב"ר פמ"ב, ובוי"ר פי"א, וריש מדרש אסתר רבה, וריש מדרש רות, וקה"ר פ' לך אכול בשמחה, והמוספי בערוך לפס הביא מאמר ממדרש שמ"ר פט"ו משל לדוכוס שזרקו לו הגליונות פורפירה, מה עשה פונה ליפס ושורף את השטר, וכתב בלשון יוני פירש מלקות. והרמ"ל לא הביא המלה היונית ואין ספק שהמוספי כוון להמלה היונית λάπαξις ופי' שלל אכשי הגבא (בייטע)' אולם נכונה מאד הערת הרב החכם הגדול מהרימ"ז בספרו היקר ח"א צד קס"נ, שפי' המוספי אינו עולה יפה לפי הענין אך היא המלה היונית λοιπας (שטייעררעסטע) ובמובנה הזה היא כראי מונק בכל מקום מובאה. (פז) והלך המלך, כ"ה בכ"י אקספארד וכרמולי, ובשבולי הלקט שם ובהמאור הקטן שם, אבל בקה"ר הגי' שלח המלך גבאי טימיון. וכן איתא בוי"ר פי"א משל למדינה שהיתה חייבת ליפס למלך ושלח המלך גבאי טמיון לגבותה, ופירש טמיון ביוני. ταμιεῖον אוצר (שאטצקאממער), וכ"כ המוספי. (פח) והתיר המלך, כ"ה בכ"י אקספארד ובוי"ר ובקה"ר, ובילקוט פי' בגדו „הניח להם" אבל בכ"י כרמולי וויתר להם. (פט) מדימוסיא, באורתי לעיל הערה ע"ג, (צ) פטרופולי, כ"ה בילקוט אמור וכ"ב „פי' תושבי המדינה" ובכ"י אקספארד פטיר כולי, ובכ"י כרמולי פטרוכלי, ורשום בגדו „פירש בינונים", ובוי"ר השמיטו המדפיסים המלה הזאת, והניחו בינוני המדינה, וכן בקה"ר יצאו הבינונים, ובתנחומא אמור בריוני המדינה בטעות, וראיתי בערוך ערך פרט י' הביא ח"ל, בוי"ר אמור אל הכהנים ולקחתם לכם, מה עשו בני המדינה רחוק עשר מיל יצאו פרטוטי לקראתו וקלסוהו, פי' שלטוני מדינה ובפסיקתא ולקחתם לכם כתיב פרטילי מדינה עכ"ל, וכתב המוספי בל"י φερτάτοι שלטוני וגדולי המדינה ע"כ אולם לדעתי נ"ל בפסיקתא פטרבולי, והיא המלה היונית πατηρ-βουλή ופי' שרי היועצים, כמו ראש פטרבולי (ירושלמי פאה פ"א ה"א), עיין מוספי ערך פטר ד', וכן מובא לנכון בשם הפסיקתא בשבולי הלקט שם ובמאור הקטן שם, וכן בתניא רבתי ה' ר"ה סימן ע"ב, ובתניא רבתי מפרש שלטוע המדינה, נ"ל שלטוני המדינה, ובכ"י האחרים פטרכולי, נעשתה כ' מן אות צ' משגגת המעתיקים, וכן בפסיקתא רבתי פסקא רביעית דעשרת הדברות פכ"ד וראש פטר כולי היה, נ"ל פטרבולי, ובירושלמי קידושין פ"א ה"ז פטר בולי נפרדה המלה לשתים. גם מה שהביא הרב בעל הערוך שבפסיקתא ולקחתם

המלך להן שליש מרימוסיא שלהן, וכיון שנכנס המלך למרינה יצאו כל בני המדינה לקראתו, וקילסו אותו, אמר להן מלכא, מה דאזל אזל מיכא ולהלן חושבנא, כך באין ישראל בר"ה ועושין תשובה, הקב"ה מתיר להם שליש של עונותיהם, (צא) (ס"א כך ערב ר"ה גדולי הדור מתענין והקב"ה מתיר קצת), (צב) א"ר כתיב

הערות ותקונים.

ולקחתם לכם כתיב פרטילי מדינה, לדעתי יש לתקן בערוך, שצ"ל פטרבולי, (צא) ס"א כך ערב ר"ה גדולי הדור מתענין והקב"ה מתיר קצת. זה נרשם בכ"י הרשד"ל בשם ס"א, והנוסחא הזאת איננה בכ"י אקספארד, ובילקוט אמור רמז תרנ"א, אך כנוסחת גוף הפסיקתא דכאן. כך באין ישראל בר"ה כו', רק הסיום שנחסר פה, ישנו גם בכ"י אקספארד, וילקוט אמור, באין בעשי"ת ומתענין הכשרים והקב"ה סולח להם רוב עונותיהם, וכיון שבא יו"כ כל ישראל מתענין והקב"ה סולח על כל עונותיהם, וכן מובא ברוקח ה' ר"ה סימן ר"ו. וז"ל בפסיקתא דסוכה ארחן בנקיון, באחרן [נ"ל באין] ישראל בר"ה ועושין תשובה הקב"ה מתיר להם שליש עונותיהם, באין בעשי"ת ומתענין הכשרים שבהם הקב"ה סולח להם [רוב עונותיהם] כיון שבא יו"כ כל ישראל ומתענין הקב"ה סולח להם כל עונותיהם עכ"ל. אבל במדרש וי"ר אמור פ"ל, ובקה"ר פרק לך אכול בשמחה, ובתנחומא אמור, ובס' המנהיג ה' ר"ה בשם התנחומא, ובטור ה' ר"ה סימן תקפ"א ובאור זרוע ה' ר"ה סי' רנ"ז וכן בארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל ה' ער"ה אות ג', ובכ"י כרמולי, שמו נוסחת הס"א עטרה לראש המאמר: כך בערב ר"ה גדולי הדור מתענין, והקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהם, מר"ה ועד יוה"כ היחידים מתענין הקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהם, וביוה"כ כולם מתענין אנשים ונשים וטף והקב"ה אומר להם לישראל מה דאזיל אזיל, מן הכא ולהלן נהא חושבנא ע"כ, וכן הי' ג"כ לפני הרב בעל הגהות מימוניות שכתב בריש ה' שופר, יש מקומות שנזהרין שלא להתענות ער"ה, משום חוקת עכו"ם, אמנם בפסיקתא פ' ולקחתם לכם ביום הראשון למדנו שמצוה להתענות בער"ה, וכן בירושלמי פ"ה [נ"ל פ"ח ה"א] דנדרים, ר' יונתן צייס כל ערב ריש שתא, והנה הוא ראיה למנהגנו עכ"ל. וכן מובא דבריו במרן ב"י ה' ר"ה סימן תקפ"א, וכן בקיצור פסקא הרא"ש סוף מס' ר"ה וכן ראיתי בהמאור הקטן סוף ר"ה שכתב ונהגו מקצת יחידים להתענות ער"ה, ויש סמך לדבריהם מדאמרינן בפסיקתא ולקחתם לכם (פה העתיק כל מאמר הפסיקתא וסיים) כך בערב ר"ה גדולי הדור מתענין כו' עכ"ל, וכן במרדכי יומא כתיב ואנו נוהגים להתענות קודם ר"ה שכך אמרו לפני ר"ה מתחילין גדולי הדור להתענות כו' ע"ש. ובתניא רבתי ה' ר"ה סימן ע"ב כתב, ויש שמתענין ער"ה ובפסיקתא דסוכה מצאתי, כו' ע"ש שמביא כל המאמר הזה, ונם הסיום כך באין גדולי ישראל ומתענין ער"ה כו', ודבריו נובעים משבולי הלקט כ"י ערוגה העשירית סדר ר"ה סימן רפ"ב, שהביא גם כל המאמר מהפסיקתא. אמנם בשבולי הלקט אשר לפנינו בדפוס ה' ר"ה סימן נ"ג, הביא וז"ל ויש שמתענין ער"ה, ויש להם סמך בירושלמי דנדרים [פ"ח ה"א] ותענית [פ"ב ה"ב] ר' יונתן צייס ערובת ריש שתא. ר' אבון צייס ערובת שובה, פירש ערב שבת, ובפסיקתא דסוכה הכי איתא הלכתא עכ"ל. כוונתו למאמר הפסיקתא שהבאתי. ואשר מובא בשבולי הלקט כ"י באריכות. והמדפיסים הניגו גם בשבולי הלקט הנדפס, המלות „ובפסיקתא דסוכה הכי איתא הלכתא" בשורה מיוחדת ואותיות גדולות, כאלו הוא מאמר בפני עצמו, וטעות הוא, כי מוסב למעלה, ובירושלמי דנדרים יש לתקן, שצ"ל צייס ערובת שובא, במקום שלפנינו בטעות ערב סוכות, ועיין בש"ע או"ח סימן רמ"ט סי' ג', שמצוה להתענות בע"ש, ונובע מירושלמי עיין בבאר הגולה שם, ויש להעיר. בשבולי הלקט כ"י ערוגה העשירית סדר ר"ה סימן רפ"ד גם בנדפס שם סימן ע"ב, הביא עוד בשם רבינו שמחה (הוא בעל מחזור וויטרי) נוסחת הפסיקתא ומוטעת היא. כי ז"ל יש נוהגים להתענות בב' ימים של ר"ה וסומכים על האגדה דפסיקתא דסוכה שיש ספרים שכתוב בהן באין גדולי הדור ומתענין בר"ה עכ"ל, אולם באמת בפסיקתא נאמר רק ומתענין ערב ר"ה ולפני רבינו שמחה נשמטה מלת ערב, וכן ראיתי בס' האגור ה' ר"ה שכתב, וז"ל ובתשובת הגאונים כתוב שיש להתענות בשני ימים של ר"ה וסומכין על האגדה דפסיקתא דסוכות שיש ספרים שכתוב בהן באין גדולי

כתיב כי עמך הסליחה למען תורא (תהלים ק״ל ד׳), הסליחה מופקדת אצלך מראש השנה, וכל כך למה. למען תורא, בשביל ליתן אימתך על הבריות, מיום הכיפורים עד החג, כל ישראל עסוקים במצות, זה עוסק בסוכתו, וזה עוסק בלולבו, וביום טוב הראשון של חג, נוטלין לולביהן ואתרוגיהן בידיהן, ומקלסין להקב״ה, והקב״ה אומר להם כבר מחלתי לכם מה שעבר, מכאן ואילך חשבו עונותיכם לפניכם, ולפיכך אמר ולקחתם לכם ביום הראשון, מאי ביום הראשון ראשון לחשבון עונות:

ביום הראשון (ויקרא כ״ג מ׳), (צג) תני ר׳ חייא ביום ולא בלילה, ביום הראשון, אפי׳ בשבת, ביום הראשון אינו דוחה את השבת, אלא יום ראשון של חג בלבד. (צד) פרי עץ הדר (שם), פרי שטעם עצו ופריו שוה, זה אתרוג הדר, (צה) בן עזאי אומר הדר, זה הדר באילנו משנה לשנה, (צו) תרגום עקילס הדר הידור, שהוא דר על פני המים. (צז) כפות תמרים (שם), ר׳ טרפון אומר כפות (צח) אם היה פרוד יכפתנו. (צט) וענף עץ עבות (שם), עץ שענף עצו

דומה

הערות ותקונים.

גדולי הדור ומתענין בר״ה עכ״ל, אך באמת אסור להתענות בר״ה, עיין שבולי הלקט בכ״י ובנדפס. מה שהביא בשם ר׳ יהודאי גאון, ורבינו סעדיה גאון, ורבינו האי גאון, ובהגהות מיימוניות ריש ה׳ שופר ובפרדס הגדול לרש״י ה׳ ר״ה (דף מ״ג ע״א) ובאבודרהם סדר תפלת ר״ה, הביאו ג״כ דברי רה״ג, ותשובת רב נחשון גאון, שאסור להתענות בר״ה, ועיין בהמאור הקטן סוף ר״ה, ובמרדכי פ״א דר״ה סימן תש״ח, ובתניא רבתי ה׳ ר״ה סימן ע״ב, מה שהביא בשם ר׳ סעדיה גאון, וגם עיין בטור או״ח ה׳ ר״ה תקצ״ז ובמרן ב״י שם. **(צב)** א״ר כתיב, כ״ה גם בילקוט אמור, וצ״ל א״ר אחא, כמו שהוא בכ״י כרמולי ואקספארד, ובוי״ר, ובילקוט תהלים רמז תתפ״א בשם הפסיקתא, ובמדרש תהלים סוף מזמור ק״ל, הגי׳ א״ר אבא. ובכ״י כרמולי ובוי״ר, מקום המאמר הזה אחר סיום המאמר מיום הכיפורים עד החג כו׳, וזה יותר נכון, ובכ״י אקספארד, ובילקוט אמור רמז תרנ״א, הנוסחא כמו לפנינו ובמדרש קה״ר פ׳ לך אכול בשמחה, נשמט המאמר הזה ממקומו, והכניסוהו אחר המלות כך ער״ה גדולי הדור מתענין הקב״ה מתיר להם שליש עונותיהם, ומורת זר הוא שם **(צג)** תני ר׳ חייא, בוי״ר שם חסרים המלות „תני ר׳ חייא״ ונמצאים במאמר שאחריו. פרי עץ הדר, ומקומם פה, כי גם המאמר הזה, הוא מספרא אמור פט״ז סימן קנ״ה, ע״ש בפי׳ התורה והמצוה ועיין בגמ׳ סוכה מ״ג ע״א, ותני ד״ה הראשון, **(צד)** פרי עץ הדר, ספרא שם, וכן בירושלמי סוכה פ״ג ה״ה, ובבלי סוכה ל״ה ע״א, ע״ש. **(צה)** בן עזאי. בספרא שם, אבל בירושלמי סוכה הוא בשם ר׳ לוי, ובבבלי סוכה שם בשם ר׳ אבהו, ובשם בן עזאי שם דרשה אחרת, אולם מדברי תוס׳ סוכה (ל״א ע״ב) ד״ה דבר, נראה שהיתה לפניהם דרשת בן עזאי, כמו לפנינו פה, **(צו)** תר׳ עקילס הדר הידור, בוי״ר חסרה מלת הידור, והנה תרגום עקילס הזה הוא מאמר בפני עצמו, ואין לו מחברת עם מאמר בן עזאי, וצ״ל א״ר תנחומא, כמו שהוא בירושלמי סוכה שם, א״ר תנחומא תרגם עקילס הדר הידור אילן שהוא גדל על פני המים, וכן יש לתקן בוי״ר, ובש״ס סוכה ל״ה ע״א הוא בשם בן עזאי, אל תקרי הדר אלא הידור שכן בל״י קורין למים הידור ὕδωρ ואיזה הוא שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג ע״כ, ובערוך ערך הדר ד׳, הביא המאמר הזה בש״ר אבהו, ומזה יש לתקן גם פה בפסיקתא שהוא גדל, במקום שהוא דר. אשר נשתבש פה ע״י דרשת בן עזאי, כי חשב המעתיק שתרגום עקילס הוא סיום לדברי בן עזאי, ונעלם ממנו שהוא ענין בפני עצמו, גם יש לתקן בכ״י אקספארד בדרשת בן עזאי הדר באילנו משונה, צ״ל משנה לשנה, **(צז)** כפות תמרים ר׳ טרפון כו׳, ספרא אמור פט״ז סימן קנ״ז, וע״ש בפי׳ התורה והמצוה, **(צח)** אם היה פרוד יכפתנו, כ״ה בספרא ובכ״י אקספארד, ובוי״ר הגי׳ אם פרוד יכפפנו, ובגמרא בבלי סוכה ל״ג ע״א תניא ר׳ יהודה אומר משום ר׳ טרפון, כפות תמרים אם היה פרוד יכפתנו, ובכ״י כרמולי הגי׳ ר׳ טרפון אומר כפת כתיב, שאם היה פרוד יכפתנו, ונכתב חסר ללמד שהוא אחד ע״כ, ובירושלמי סוכה פ״ג ה״א. הגי׳ ר׳ טרפון כפות תמרים, ר׳ יודא אומר אם נפרד יאגדנו, והוא הפי׳ לדברי ר׳ טרפון, ובגמרא בבלי שהבאתי הוא מאמר אחד, ר׳ יודא בש״ר טרפון. **(צט)** ענף עץ

עבות

דומה לקליעה זה הדס, (ק) וערבי נחל (שם), אין לי אלא של נחל, (קא) של בקעה ושל הרים מניין, ת"ל וערבי נחל, (קב) אבא שאול אומר, וערבי נחל שתים, ערבה ללולב, וערבה למקדש, (קג) ר' ישמעאל אומר, פרי עץ הדר אחד, וכפות תמרים אחד, וענף עץ עבות שלשה, וערבי נחל שתים, (קד) דליות אחת שאינה קטומה, (קה) ר' טרפון אומר אפי' שלשה קטומין:

(קו) ר' עקיבה אומר פרי עץ הדר, (קז) זה הקב"ה, דכתיב ביה הוד והדר לבשת (תהלים ק"ד א'), כפות תמרים, זה הקב"ה, דכתיב ביה צדיק כתמר יפרח (שם צ"ב י"ז), וענף עץ עבות, זה הקב"ה, דכתיב ביה והוא עומד בין ההדסים אשר במצולה (זכריה א' ח'), וערבי נחל, זה הקב"ה, דכתיב ביה סולו לרוכב בערבות (תהלים ס"ח ה'):

ד"א פרי עץ הדר, (קח) זה אברהם, שהדרו הקב"ה בשיבה טובה, דכתיב (קט) ואברהם זקן בא בימים (בראשית כ"ד א'), כפות תמרים, זה יצחק, שהיה כפות ועקוד על גבי המזבח, וענף עץ עבות, זה יעקב מה הדס הזה (קי) רחוש בעלין, כך היה יעקב רחוש בבנים, וערבי נחל, זה יוסף, מה ערבה זו כמושה ויבשה לפני שלשת המינין, כך מת יוסף לפני אחיו:

ד"א

הערות ותקונים.

עבות, כ"ה בספרא אמור פט"ז סימן קנ"ח, ובירושלמי סוכה פ"ג ה"ב הנוסחא, וענף עץ עבות עץ שענפיו חופין את רובו ועולה כמין קליעה, ואיזה זה הדס כו'. ובבלי סוכה ל"ב ע"ב, ת"ר ענף עץ עבות שענפיו חופין את עצו ואיזה הוא הוי אומר זה הדס ע"כ, ועוד שם ת"ר קלוע כמין קליעה ודומה לשלשלת זהו הדס. (ק) וערבי נחל, ספרא שם סימן קנ"ט. ועיין ירושלמי סוכה פ"ג ה"ג, ובבלי סוכה ל"ג ע"ב, (קא) של בקעה. כ"ה גם בכ"י אקספארד ובוי"ר, אבל בספרא ובירושלמי ובבבלי, של בעל. (קב) אבא שאול אומר. ספרא שם וירושלמי סוכה פ"ג ה"ד, ובבלי סוכה ל"ד ע"א, עי"ש ברש"י ובירושלמי. (קג) ר' ישמעאל, בספרא שם, וירושלמי שם, ובבלי דף ל"ד ע"ב, ובוי"ר בטעות ר' שמעון תחת ר' ישמעאל. (קד) דליות אחת שאינה קטומה, פי' אהדסים קאי, והכוונה כי שלשה הדסים שאמרתי די בדליות אחת שאינה קטומה, והשנים יכולין להיות קטומים, ור"ט מוסיף אפי' ג' קטומין, ובוי"ר הנוסחא דליות ואחת שאינה קטומה, צ"ל שתי דליות ואחת שאינה קטומה, ובספרא שם ואפילו שתי דליות וא' שאין קטום, ובירושלמי ושתי דליות אחת שאינה קטומה, עיין ק"ע ועיין במלחמות להרמב"ן ה' סוכה ל"ד, (קה) ר' טרפון, ספרא וירושלמי ובבלי שם, ועי"ש בירושלמי מה בא ר' טרפון להוסיף, גם עיין בשבולי הלקט ה' לולב סימן קי"ז שהאריך שם, דפסקינן הלכה כר' טרפון. (קו) ר"ע אומר פרי עץ הדר כו', בספרא פט"ז סימן קנ"ט אחר שהביא שם דעת ר"ט ור"י, הביא שם מאמר בשם ר"ע וזה תארו: פרי עץ הדר אחד, וכפת תמרים א' וענף עץ עבות א', וערבי נחל א' כשם שלולב א' ואתרוג א', כך הדס א' וערבה א'. וכ"ה במשנה סוכה ל"ד ע"ב, ואולי גם פה בפסיקתא יש להוסיף ולהביא מאמר ר"ע ואח"ז צריך להתחיל, ד"א פרי עץ זה הקב"ה, וגם בוי"ר חסר הדרוש הזה, וגם ראשיתו „ר"ע אומר„ חסר שם, (קז) זה הקב"ה כו', מובא במנורת המאור סימן קמ"ט בשם וי"ר ופסיקתא, ועי"ש דברים מושכלים מה שרמזו רז"ל בדרוש הזה, ועיין רמב"ן על התורה, פ' פרי עץ הדר, ועפ"י הפסיקתא יסד הקליר ליום ראשון דסוכות, אקחה בראשון לאחרון וראשון פרי עץ הדר לבקדש נאדר, כפות תמר לצדיק כתמר כו'. עי"ש כל הפיוט, (קח) זה אברהם, מובא במנורת המאור סימן ק"כ בשם וי"ר ובפסיקתא, וכן מובא ברבינו מנוח בחידושיו על הרמב"ם סוכה פ"ג (דף כ"א ע"ב) בשם הפסיקתא. ועפ"ז יסד הקליר בפיוט הנ"ל בהדר להזכיר הדור זקנה (ר"ל אברהם), בכפות להזכיר למתים נקנה (זה יצחק שהיה כפות ע"ג המזבח כעולות מתים), בעבות להזכיר תם חיי עד קנה, (זה יעקב), בערבה להזכיר את לעבד סוקנה, (זה יוסף), (קט) ואברהם זקן וגו', בוי"ר נוסף וכתיב והדרת פני זקן. (קי) רחוש בעלין, ובכ"י כרמולי כחוש בעלין, ובכ"י אקספארד רחוש בפלין, ובערוך ערך רחש הביא בשם וי"ר המאמר אשר לפנינו אחז, מה הדס זה רחוש בעלים אף לאה רחושה בבנים. ומפרש ענין דחיקה ע"כ, וכן הוראתה בלשון סורי דחיקה ורבוי, ולפי דברי הערוך כתב

מעתיק

ד"א פרי עץ הדר, (קיא) זה אמנו שרה, שהדרה הקב"ה בשיבה טובה, דכתיב ואברהם ושרה זקנים (בראשית י"ח י"א), וכפות תמרים, זו אמנו רבקה, מה תמרה זו יש בה אוכל, ויש בה עוקצין, כך העמידה רבקה צדיק ורשע, וענף עץ עבות, זו אמנו לאה, מה הדס רחוש בעלין, אף כך היתה לאה רחושה בבנים, ערבי נחל, זו אמנו רחל, מה הערבה הזאת כמושה לפני שלשת המינין, כך מתה רחל לפני אחותה:

ד"א פרי עץ הדר, (קיב) זו סנהדרי גדולה של ישראל, (קיג) שהידרם הקב"ה בשיבה טובה, דכתיב מפני שיבה תקום (ויקרא י"ט ל"ב), כפות תמרים, אלו תלמידי חכמים שהן כופין את עצמן ללמוד תורה אלו מאלו, וענף עץ עבות, (קיד) אלו ג' שורות של תלמידי חכמים, שיושבין (קטו) לפני סנהדרין, אחד מימין ואחד משמאל:

ד"א

הערות ותקונים.

מעתיק אחד בכ"י אקספארד על הגליון „רחוקי" ואח"כ הובא פנימה בטעות. וכך נאמר שם, מה הדס זה רחוש חזוקי בעלים, נעשה מן רחוקי המלה חזוקי, וכן במנורת המאור סימן ק"כ מה הדס זה רחוש והדוק בעלים, אין ספק שמלת והדוק הוספה היא עפ"י הערוך, כי הדוק נרדף לדחיקה או נ"ל ודחיק, ובערוך ערך חש ג' כתב וז"ל, בסוף פרק קמא דסוכה מה הדס רחוש בעלים כך היתה אמנו לאה רחושה בבנים, ס"א דחושה, וכבר כתבנו בערך דחש ומסתברא דהוא העיקר עכ"ל, והנה הלשון בערוך „בסוף פרק קמא דסוכה" משובש הוא מאיזה מעתיק טועה, שהיו כתוב לפנינו בפסק', וחשב שהוא טעות וצ"ל בספ"ק וראשי תיבות הוא, של בסוף פרק קמא. אבל באמת צ"ל בפסיקתא דסוכה, והרמ"ל השמיט זה וכתב במקומו „בויקרא רבה פ"ל", והגאון הרי"ב בהפלאה שבערכין ערך חש כתב לא מצאתי בגמרא סוכה, רק במדרש רבה פ' אמור עכ"ל, אולם טעות נפל בדברי הערוך וצ"ל כמו שתקנתי. — ולדעת הערוך תהיה אות ד' שמושית, והביא תרגום לבמות יער (מיכה ג' י"ב) לחישת חורשא מקום יגדלו בו קנים ועצים שפלים (געשטרייך), וכן בחטי מנית (יחזקאל כ"ז י"ז), תרגום בחטי דיחוש, וראיתי ברש"י יחזקאל שם שכתב מנית שם מקום שחטיה יפות כמו עד בואך מנית (שופטים י"א). וי"ת בחטי דריחוש לשון קבוצת מינים הרבה, וחבירו בפסיקתא מה הדס רחוש בעלין אף לאה רחושה בבנים, ולא ידעתי מהו עכ"ל. וכן הרד"ק שם כתב וי"ת בחטי ריחוש ולא הבנתי מלת ריחוש מה הוא עכ"ל. ולפנינו בתרגום הנוסחא כמו שהביא רש"י. וגם היה לפני רש"י ז"ל הגירסא בפסיקתא רחוש בעלין כמו שהוא לפנינו בכ"י הרשד"ל. והגי' הזאת נכונה עיין ערוך ערך רחש ג', ובתוספי שם שהביא ת"י נאחז בסבך בקרניו אחיד ברחישותא דאילנא בקרנוי, והוא כמו חרש שענינו יער או אילן מרובה בענפים, וא"כ פירש רחוש בעלין מסתעף בעלין, (קיא) זו אמנו שרה, עפ"ז יסד הפייטן בפיוט ליום ראשון דסוכות, אקחה בראשון, בהדר לחשוב בלוית עדנה (זו שרה), בכפות לחשוב מעולת שושנה (רבקה), בעבות לחשוב יחומת דינה (לאה), בערבה לחשוב באחות מקנא (רחל), (קיב) זו סנהדרי גדולה, עפ"ז יסד הפייטן הנ"ל בהדר להמשיל מפליא עגולה כו', ר"ל הסנהדרין שיושבין כחצי גורן עגולה, ע"ש בפי' הרוו"ה. (קיג) שהידרם הקב"ה בשיבה טובה דכתיב מפני שיבה תקום, הדברים האלה אין להם שחר, ולדעתי יש למחוק המלות „בשיבה טובה". והראיה הוא מסיפא דקרא והדרת פני זקן, וכצ"ל שהידרם הקב"ה, דכתיב והדרת פני זקן, וכן יש לתקן בוי"ר, כי מפני שיבה תקום כל שיבה במשמע, כמאמרם קדושין ל"ב ע"א, אבל פני זקן, אין זקן אלא שקנה חכמה (שם) לכן אמר פה על הסנהדרין שהידרם הקב"ה נתן כבוד לחכמים, דכתיב והדרת פני זקן, זה חכם בתורה, (קיד) אלו ג' שורות של תלמידי חכמים, מכוון למאמר המשנה דסנהדרין ל"ז ע"א ושלש שורות של ת"ח יושבין לפניהם ע"ש ברש"י, ופה המקום להעיר, בפסיקתא רבתי פי' פסקא כי תשא אגן הסהר זו סנהדרין שלא היו יושבין בטרגונין שורה ארוכה, אלא אסטרוגגילון כחצי גורן עגולה, כדי שיהיו רואין זה את זה, שאם היו יושבין בטרגונין, היושבין בזויות מצטערים לראות אלו את אלו, ואינם יכולים לשאול זה את זה ע"כ, ופירש המפרש דפוס ברעסלויא, בטרגונין כן נקרא דבר מרובע, שכל ארבעה הצלעות הם ארוכות, אסטרגגילון כן נקרא

דבר

ד"א פרי עץ הדר, (קטז) אלו ישראל, מה אתרוג זה יש בו ריח, ויש בו טעם, כך ישראל יש בהן בני אדם שהם בעלי תורה, ובעלי מעשים טובים, כפות תמרים, אלו ישראל, מה תמרה יש בה טעם, ואין בה ריח. כך ישראל יש בהן בעלי תורה, ואין בהם מעשים טובים, וענף עץ אבות, אלו ישראל, מה הדס זה, יש בו ריח ואין בו טעם. כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בידיהם מעשים טובים ואין בהם תורה. וערבי נחל, אלו ישראל, מה ערבה זו, אין בה לא טעם ולא ריח, כך ישראל יש בהן בני אדם, שאינן בעלי תורה, ולא מעשים טובים, אמר הקב"ה לאבדן אי אפשר, אלא יעשו כולם אגודה אחת, (קיז) והן מכפרין אלו על אלו, לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם ולקחתם לכם ביום הראשון.

(קיח) א"ר ברכיה בש"ר אבא בר כהנא, בזכות ולקחתם לכם ביום הראשון,

אני

הערות ותקונים.

דבר עגול עכ"ל, וטעה במח"כ, כי טרגנון הוא בעל שלש צלעות, כמאמרם נזיר ח' ע"א, הן אחת, דיגון שתים, טריגון שלש, טטריגון ארבע, לכן צ"ל בפסיקתא בטטריגון והיא המלה היונית τετράγωνον, פי' ד' זויות, ור"ל שלא היו יושבין ארבע צלעות אלא אסטרונגלון, ר"ל בעגול, כי המלה היונית στρογγάλος פירש עיגול, והמלות „שורה ארוכה" „כחצי גורן עגולה" צריך למחוק מן הספר, כי נוספו מאיזה מעתיק, אחרי ראוהו במשנה סנהדרין ל"ו ע"ב, סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, ופי' רש"י בעגולה כו' שאם היו יושבין בשורה כו'. לכן הגיה אצל בוטרגנון „שורה ארוכה", ואצל אסטרונגילון „כחצי גורן עגולה" ופתרון האמתי נעלם ממנו, עיין ערך מלין צד קנ"ג, (קטו) לפני סנהדרין, אח"ז נשמטו הדברים האלה „וערבי נחל אלו שני סופרים הדיינין שהיו עומדין לפני סנהדרין" אחד מימין ואחד משמאל, והשמיט המעתיק מן סנהדרין א', עד סנהדרין ב', ונאמר לנכון בכ"י אקספארד, ובילקוט אמור. ובמנורת המאור סימן ק"כ בשם הפסיקתא. וכן יסד הפייטן שם בערבה להמשיל מחוקקי מגלה, ובוי"ר אמור, אלו ב' סופרים של דיינין שעומדים לפניהם וכותבים דברי המזכים ודברי המחייבין, וכ"ה במשנה סנהדרין שם. אבל במשנה שבש"ס הגי' להיפך, דברי מחייבין ודברי מזכין, וכתב ע"ז הגאון מהרי"ב בהגהותיו וז"ל צ"ל דברי המזכין ודברי המחייבין, וכך איתא במשנה שבשמניות, וכן הובא לעיל דף ל"ד ע"א, ול"ה ע"ב, וכ"כ מפירש"י דהכא עכ"ל, וראוי להוסיף עוד ראיה לדבריו שכן הוא בוי"ר פ"ל כמו שהבאתי. (קטז) אלו ישראל, מובא במאה שערים להר"י גיאות דף נ"ה, ועפ"ז יסד הקליר בפיוט הנ"ל בהדר לכנות שלמים תמימים, בכפות לכנות בעלי מעשים נעימים כו', עד עקשים אטומים מלהריח, כולו הוא עפ"י דברי הפסיקתא פה, וכן בסלוק ליום ראשון, וכמו בעץ הדר ריח וטעם כן בעם זו בעלי מצות ודיע נועם, וכמו בכף תומר טעם ולא ריח, כן בעם זו בעלי מצות כו'. (קיז) ודן מכפרין אלו על אלו, כ"ה גם בכ"י אקספארד, ובילקוט אמור רמז תרכ"א בשם הפסיקתא, אבל בכ"י כרמולי ובוי"ר נוסף פה, ואם עשיתם כך, אותה שעה אני מתעלה הה"ד הבונה בשמים מעלותיו, ואימתי הוא מתעלה כשהן עשויין אגודה אחת שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה, ועיין מנחות כ"ז ע"א ד' מינין שבלולב ב' מהן עושין פירות, וב' מהן אינן עושין פירות העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין כו'. עד שיהיו כולן באגודה אחת שנאמר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה, (קיח) א"ר ברכיה, לפני דרוש הזה נמצא בוי"ר אמור שם שני מאמרים גדולים. הא' ר"י בש"ר שמעון בן פזי פתח שמע בני וקח אמרי כו', והשני הוא ר' מני פתח כל עצמותי תאמרנה כו' גם ישנם בילקוט אמור רמז תרכ"ב וכ"ב ,מדרש' ונמצאים גם בתנחומא אמור. ובכ"י אקספארד ליתא. אולם בכ"י כרמולי נמצא המאמר מר"י בשם ר"ש בן פזי בראש הפסקא הזאת, ומאמר ר' מני עד חכמים מחוכמים הוא שם כמו בוי"ר, ובהגהות אשר"י סוכה פ"ג סימן כ"ה, הביא המאמר הזה, ת"ל יש במדרש שלולב דומה לשדרה כו' ע"כ. ועפ"ז מיוסדים דברי הפייטן הנ"ל בהדר לכפר סרעפי לב, בכפות לכפר שדרה מול לב, בעבות לכפר כו' ע"ש בפי' הרוו"ה, והמאמר מר' ברכיה נשנה כבר פס"ג בשם ר' חגי בש"ר יצחק, ובילקוט תולדות רמז ק"י ד"ה קסרי וירושלים, בשם מדרש ב"ר בלי שם האומר, ובילקוט ירמיה רמז רנ"ח בש"ר

אני נגלה לכם ראשון, ופורע לכם מן הראשון, ובונה לכם את הראשון, ומביא לכם את הראשון, אני נגלה לכם ראשון, (קיט) זה הקב"ה, דכתיב אני ה' ראשון (ישעיה מ"א ד'), ופורע לכם מן הראשון, זה עשו הרשע, דכתיב ויצא הראשון אדמוני (בראשית כ"ה כ"ה), ובונה לכם את הראשון, זה בית המקדש, דכתיב כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז י"ב), ומביא לכם את הראשון, זה משיח, דכתיב ביה ראשון לציון הנה הנם ולירושלים מבשר אתן (ישעיה מ"א כ"ז):

חסלת פסקא ולקחתם לכם.

הערות ותקונים.

תנאי בש"ר ינחק, ומה שדרשו שם ב"ר פ"א, הוא רק על התחלת המאמר, אבל דרוש זה מ"ר תני איננו מן פ"א, כי אם מן פס"ג, ועיין בבבלי פסחים דף ה' ע"א, כעין המאמר הזה בשנוי לשון. (קיט) זה הקב"ה, מובא בשמ"ר ריש פט"ו, אך במקום המקרא אני ה' ראשון, מובא שם הכתיב, אני ראשון ואני אחרון (ישעיה מ"ד ו').

פסקא כ"ט.

פסקא אחריתא דסוכות. (א)

(ב) דרש ר' חיננא בר פפא, ואיתימא ר' שמלאי, לעתיד לבא מביא הקב"ה ספר תורה, ומניחו בחיקו, ואומר כל מי שעסק בזה, יבא ויטול שכרו, מיד מתקבצין כל אומות העולם בערבוביא, שנא' כל הגוים נקבצו יחדיו ויאספו לאומים (ג) מי בכם יגיד זאת וראשונות ישמיעונו יתנו עדידם ויצדקו וגו' (ישעי' מ"ג ט'), א"ל הקב"ה אל תכנסו לפני בערבוביא, אלא יכנסו כל אומה ואומה וסופריה, שנא' ויאספו לאומים, ואין לאום אלא מלכות, שנא' ולאום מלאום יאמץ (בראשית כ"ה כ"ג), מי איכא ערבוביא קמי שמיא, אלא כי היכי דלא ליערבבו נינהו דלישמעו מאי דאמר להו וכו' (כדאיתא בריש מסכת ע"ז עד מאי בעי בשעיר

הערות ותקונים.

(א) פסקא אחריתא דסוכות, הפסקא הזאת איננה בכ"י אקספארד, וכרמולי, ולא בוי"ר שם. גם לא היתה לפני הרב בעל הערוך, רק נשארה בכ"י הרשד"ל, וסגנון לשונה יעיד עליה כי חדשה היא, וכנראה מהתחלתה דרש ר' חנינא כו' שהוא מש"ס בבלי ע"ז ב' ע"א, וכן הוסיף המעתיק בעצמו „כדאיתא בריש ע"ז כו'.' אולם היתה לפני בעל הילקוט ומביאה בפי' אמור רמז תרכ"ג ותרכ"ד ומצוין בצדו פסיקתא, ובאיוב רמז תתקכ"ו מביא מאמר גדול ממנה, ונרשם בצדו מדרש, גם היתה לפני הרב בעל מאור עינים כמו שנראה להלן בהערה ח"ו, וקורא אותה פסיקתא לתנא דמטליא (חג הסוכות דברים ט"ז י"ג ת"א תנא דמטליא) ועיין רוקח ה' סוכה סימן רי"ט הביא מאמר אחד הנמצא בפסיקתא בשם מדרש, ואולי היתה לפניו במדרש הרנינו, עיין להלן הערה כ"ט וכ"א שרש"י בפי' המיוחס לו ב"ר פמ"ב ומרן ב"י ה' פסח סי' ת"ן, הביא מאמרים בשם מדרש הרנינו, הנמצא לפנינו בפסקא הזאת. (ב) דרש ר' חנינא, בגמרא ע"ז ב' ע"א, כמו שרשם המעתיק, כדאיתא בריש מס' ע"ז כו', אך בגמרא שם, הגי' מה בעי בפארן, תחת מה בעי בתימן, ונוסחת הפסיקתא היא הישנה, עיין בתוס' שם ד"ה מאי בעי. (ג) מי בכם, וכן מובא בע"ז שם, ובקרא נאמר מי בהם, ועי"ש בהגהות הרי"ב שהעיר

על

בשעיר מאי בעי בתימן), אלא מלמד שהחזיר הקב"ה התורה על כל אומות העולם ולא קיבלוה, עד שבאו ישראל וקיבלוה, לפיכך עתיד הקב"ה לנחמם, דכתיב וסוכה תהיה לצל יומם (ישעיה ד' ל'), (ד) א"ר לוי כל מי שמקיים מצות סוכה בעוה"ז, הקב"ה אומר הוא קיים מצות סוכה בעולם הזה, (ה) אני מסיך עליו מחמתו של יום הבא, (ו) ר' ינאי וריש לקיש אמרי, (ז) כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג' י"ט), צדקה גדולה עשה הקב"ה בעולם הזה, שלא נתן את השמש בשמים שאנו רואים, ר' ינאי ור' חנינא אמרי ברקיע השני נתנם הקב"ה, שנא' ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א' י"ז), בשמים אין כתיב כאן אלא ברקיע השמים, מהו ברקיע השמים ברקיע שהוא למעלה מן השמים, (ח) א"ר אבהו מקרא מלא הוא שלא נתנו הקב"ה אלא ברקיע, דכתיב אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם (נחמיה ט' ו'), את השמים וכל צבאם, אין כתיב כאן, אלא השמים שמי השמים וכל צבאם וגו' היכן צבאו של הקב"ה נתון, הוי אומר בשמי השמים, להודיעך שלא נתן הקב"ה אותו ברקיע ראשון, למה, שאם נתון ברקיע הזו שאנו רואים היה יוצא חמה על תקופתו ושורף את הבריות, אלא נתנו ברקיע שני, את מוצא (ט) מן הרקיע ועד רקיע, מהלך חמש מאות שנה, (י) ונשתיק יש לו כשם שכתב, לשמש שם אהל בהם תהלים

הערות ותקונים.

על נוסחת הקרא. (ד) א"ר לוי, מובא בילקוט אמור רמז תרנ"ג ד"פ והגהות בשם הפסיקתא. (ה) אני מסיך עליו מחמתו של יום הבא, ועפ"י זה יסד הפייטן, בפיוט דרוש במו צדק (ליום א' של סכות) סכתך עליהם תמתח, ובצל לקוחיך ימתח, ולא יכה מורתח, ר"ל רתיחה וחום, וע"ש בפי' הרוו"ה שהביא דברי הפסיקתא, וכן בפיוט תשורת יה אלפים שבעים (ליום ב' של סכות) יושב בסכה תמור נוה אהלו, טלול עבי עדן יאהילו, חום יום הבא בבוא להבהילו. (ו) ר' ינאי ור"ל אמרי, פה חסר וכצ"ל, אין גיהנם לע"ל, אלא היום הבא היא מלהטת את הרשעים, שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור, כמו שמובא לנכון בילקוט אמור רמז תרנ"ג בשם הפסיקתא, וכן תראה בב"ר פ"ו ר' ינאי ור"ש [נ"ל ור"ל או ורשב"ל] תרווייהון אמרי, אין גיהנם [לע"ל] אלא יום שהוא מלהט את הרשעים, מה טעם הנה היום בא בוער כתנור כו'. וכן הוא במדרש קה"ר בפי' חרס השמש, ושם הגי' ר' ינאי ור' ישמעאל, (ז) כי היום בא, בילקוט שם השמיט המעתיק מכאן עד שנאמר כי הנה היום בא כו' במאמר שלהן, וכל המאמר הזה חסר בנתיים. (ח) א"ר אבהו מקרא מלא הוא, בב"ר שם הגי' ר' פנחס בש"ר אבהו מקרא מלא הוא ואנשי כנה"ג פירשו אותו, אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים שמי השמים וכל צבאם וגו', היכן הוא כל צבאם כו', עי"ש, ובמאור עינים פי"א הביא המאמר מב"ר וסיים גם בלשון יותר ברור ראיתי מאמר זה בפסיקתא דרב כהנא מדרש לחגא דמטליא ע"ש עכ"ל, כוונתו למאמר שלפנינו, (ט) מן הרקיע עד רקיע, נשנה בירושלמי ברכות פ"ט ה"א, ובב"ר פ"ו, מן הארץ ועד הרקיע מהלך ה' מאות שנה ועובי' של רקיע ה' מאות שנה, ומרקיע עד רקיע מהלך ה' מאות שנה כו', ועיין חגיגה י"ג ע"א, ומובא בארחות חיים ה' תפלה, אות כ' בשם הפסיקתא, וכן מובא בטור או"ח סימן קט"ו, ולא גלה המקור, ועיין במרן ב"י שם, ומה שהביא הטור שם ויש בה ט"ו תיבות, הוא ג"כ בארחות חיים שם, (י) ונשתיק יש לו כו', ומציאו מתוך נשתיקו, עיין ערוך ערך נשתק הביא מאמר חז"ל יומא נ"ד ע"ב, לא היה לה נשתק, פי' כסוי, כדאמרינן בב"ר פ"ו, לע"ל הקב"ה מערטלו מנושתקו עכ"ל, ולפנינו בגמרא ניאשתיק, ופירש"י ניאשתק טבעת, ובתוספת שם כתבו בירושלמי גרסינן נרתק שלא יכוה, כוונתם לירושלמי יומא פ"ד ה"ד. ובתוספת ישנים שם ד"ה בכל יום כתבו וז"ל פירש"י כמין טבעת, וריב"א פי' כמו נרתק, וכן פירש ר"ת, והביא ראיה מב"ר שחמה יש לה נשתק שנאמר לשמש שם אהל בהם, ואמרינן נמי הקב"ה מערטל חמה מנשתקה, וריב"א הביא ראיה מן הירושלמי בכל יום לא היה נרתיק כו' ע"ש, אולם לפנינו במדרש ב"ר מערטלו מנרתיקו, במקום שהיה לפניהם הגירסא מנשתקו. וכן איתא בגמרא נדרים ח' ע"ב, וע"ז ג' ע"א, הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה כו', והיא המלה הרומית narthecium שפירש תיק וכלי שטומנים בו. ויש להעיר

(תהלים י"ט ה') והוא ניתן בתוך נשתיקו, (יא) והוא יוצא מהלך אלף וחמש מאות שנה, עד שהוא מתיש את כחו, ואינו מזיק לבריות, אבל לעתיד לבא מה הקב"ה עושה, גילה השמים הללו, כמה שכתוב ונגולו כספר השמים (ישעיה ל"ד ד'), ומוציאו מתוך נשתיקו, והוא יוצא על תקופתו, ופורע מן הרשעים, שנא' (יב) כי הנה היום בא בוער כתנור, והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא אמר ה' צבאות אשר לא יעזב להם שורש וענף (מלאכי ג' י"ט), באותה שעה הקב"ה עושה סוכה לצדיקים, (יג) ומשמרים אותם לתוכה, שנא' כי יצפנני בסכה ביום רעה וגו' (תהלים כ"ז ה'), וכן וסכה תהיה לצל יומם מחורב (ישעיה ד' ו'), מחמתו של יום. (יד) ותכמים אומרים יש גהינם לעתיד לבא, שנאמר נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (שם ל"א ט'):

הנה יום בא לה' וחלק שללך בקרבך (זכריה י"ד א'), וש"ה אלהים עוז ישועתי סכותה לראשי ביום נשק (תהלים ק"מ ח'), א"ר פנחס הכהן בן חמא והיכן היו ישראל כשהיו (טו) אוכלוסין של פרעה זורקין חצים, אלא שהקיפן הקב"ה בענני כבוד, וסיכך עליהם, ולא היו מזיקים אותם, שנאמר ועננך עומד עליהם (במדבר י"ד י"ד), לכך נאמר סכותה לראשי ביום נשק:

ד"א סכותה לראשי ביום נשק, אמר הקב"ה (טז) לעתיד לבא עתידים כל אומות העולם להכנס על ארץ ישראל ולעשות מלחמה עמהם, שנאמר ואספתי את כל הגוים אל ירושלים למלחמה (זכריה י"ד ב'), ומה הקב"ה עושה יוצא ונלחם עם הגוים, שנא' ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (שם שם ג'), היאך כיומו של פרעה, שנא' כיום הלחמו ביום קרב (שם שם), ומה עושה מסכך על ראשם של ישראל, שנאמר סכותה לראשי ביום נשק, מהו נשק, א"ר שמואל בר נחמני (יז) ביום שישיקו (יח) שני עולמות זה לזה, העולם הזה והעולם הבא, באיזה היום, הנה יום בא לה' (זכריה יד א'): (יט) ד"א הנה יום בא לה', למה הם באים בירושלים, א"ר שמואל בר נחמני מפני שגיהנם נתונה בירושלים, והקב"ה יושב ודן אותם ומחייבן ומורידן לגיהנם, (כ) ומנין שגיהנום נתונה בירושלים, שנאמר נאום ה' אשר

הערות ותקונים.

להעיר, במדרש קה"ר בפ' זרח השמש, מובא ג"כ המאמר מב"ר וגם הגירסא הקב"ה מערטלו ומהשתקו ומנרתקו, אין ספק אצלי שהיתה גם פה הגירסא מערטלו מנשתקו. ואחד כתב בגדו „מנרתקו" ואח"כ נעשית בטעות, מהשתקו ומנרתקו. (יא) והוא יוצא מהלך אלף חמש מאות שנה עד שהוא מתיש את כחו, ליתא במדרש ב"ר וקה"ר שם. רק הנוסחא שם וגריכה של מים לפניו בשעה שהוא יוצא הקב"ה מתיש כחו במים שלא יצא וישרוף את העולם. והנוסחא שלפנינו מכוונת כמו שהבאתי בהערה ט' מירושלמי ברכות. ולכן אמר בכאן שהוא יוצא מהלך אלף וחמש מאות שנה דהיינו מרקיע השני עד הארץ, הוא אלף ות"ק שנה. (יב) כי הנה היום בוער, פה מתחיל בילקוט אמור רמז תרכ"ג, אחרי אשר השמיט מאמר גדול, עיין לעיל הערה ז'. (יג) ומשמרים אותם לתוכה, גירסת הילקוט ומטמין, והיא יותר נכונה, כי מתאימה עם המקרא יצפנני בסוכה. (יד) ותכמים אומרים יש גיהנם לע"ל, וכ"ה בב"ר שם, רבנן אמרי יש גיהנם שנאמר וכו', ולדעתי המאמר הזה מקומו לעיל, אמר ר' ינאי ור"ל אמרי אין גיהנם, עיין הערה ו', ובזה נאוה ההתנגדות, הללו אומרים אין גיהנם לע"ל, והללו אומרים יש, וכמו שהוא לפנינו במדרש ב"ר שם, ובילקוט אמור חסר כל המאמר הזה עד לע"ל עתידים כל או"ה כו'. (טו) אוכלסין, בגדוד תרי' אוכלסא, והמלה יונית ὄχλος פי' עם רב ומחנה (מענגע שאאר) (טז) לעתיד לבא עתידים, מובא בילקוט אמור רמז תרכ"ג. (יז) ביום שישיקו שני עולמות, דרוש נשק מלשון נשיקה. (יח) שני עולמות זה לזה, בילקוט תהלים רמז תתפ"ח, ד"א ביום נשק, באותו יום שישיקו שני עולמות זה לזה, העולם הזה יוצא, והעולם הבא נכנס, ובילקוט אמור רמז תרכ"ג מובא בגם הפסיקתא כמו שהוא לפנינו. (יט) ד"א הנה יום בא, מכאן ועד וסוכה תהיה לצל יומם כל מי כו', חסר בילקוט אמור שם, (כ) ומנין שגיהנם נתונה בירושלים שנא' כו'. עיין עירובין

יט

אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (ישעיה ל"א ט'), מה הקב"ה עושה, מפתה אותם, ומעלה אותם לירושלים ודן אותם שם. א"ר שמואל בר נחמני במקום שקיפת הליסטים שם צולבין אותו, מן ירושלים קפחו ושבו לפיכך צלבו בירושלים, שנא' הנה יום בא לה' וחלק שללך בקרבך (זכריה י"ד א'), א"ר פנחס בר חמא הכהן מהו שללך ביזתך, (כא) מהו שללך שליך ולא שליך מפני שבשעה שעלו אומות העולם לירושלים והחריבום, התחילו כל ממונם של ישראל להריק, שנא' הציגני כלי ריק (ירמיה נ"א ל"ד), ואח"כ הפכו כל כלי בית המקדש ושברו אותם ונטלו אותם, ולא הניחו שם כלל אלא לקחו הכל, שנאמר אשר זהב זהב ואשר כסף כסף לקח רב טבחים (מ"ב כ"ה ט"ו), (כב) ואת הים הנחושת ואת הבקר שברו כשדים וישאו נחושתם בבלה (שם שם י"ג), א"ל הקב"ה חייכם אין אתם מפסידים אלא עלי להביא זהב, שנאמר תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף, (ישעיה ס' י"ז). א"ל ישראל רבונו של עולים ואם עולים ועושים עמנו מלחמה ונוטלין כל מה שיש לנו מה הנאה יש לנו, אמר להם הקב"ה חייכם לא תהיה עוד מלחמה, שנאמר וכתתו חרבותם לאיתים וחניתותיהם למזמרות לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה (ישעיה ב' ד'), וכתיב ושמתי פקודתך שלום (ישעיה ס' י"ז) וכתיב משבית מלחמות עד קצה הארץ קשת ישבר וקיצץ חנית עגלות ישרוף באש (תהלים מ"ו י'), מהו משבית מלחמות, שאני עושה אתכם יושבין בשלוה ואומרים לפניו רבש"ע אמת שאתה מבטל ממנו מלחמות אומות העולם, ואמת שאתה מביא תחת הנחשת זהב, אותו הדם שנשפך מה אתה עושה, א"ל על הבטחת הממון הבטחתי אתכם אבל הדם איכפת לי, ונקיתי על כל, אבל על דמם לא נקיתי, שנאמר ונקיתי דמם לא נקיתי וה' שוכן בציון (יואל ד' כ"א), עד עכשיו (כג) דינו של אדם היה ממתין עד שאשב בציון, ונידון אותם ונוציא עליהם (כד) אפופסין, דכתיב כי שם אשב לשפוט את כל הגוים מסביב (שם שם י"ב). אמרו לפניו רבונו של עולם אימתי הדין הזה, אומר להם אין לכם אלא לחכות לי, שנאמר לכן חכו לי נאום ה' ליום קומי לעד כי משפטי וגו' (צפניה ג' ח'), אמרו לפניו רבונו של עולם והיאך הדין יוצא, (כה) ביד מלאכים הם נמסרין, או בגיהנם הן נידונין, אומר להם הקב"ה הכל מכם, והרשות בידכם להמית אותם במיתה שאתם רוצים, גואל הדם הוא ימית את הרוצח (במדבר ל"ה י"ט), ולא עוד אלא בעולם הזה כל מי שעושה מלחמה עמכם, כאלו עמי הוא עושה, שכך אמר הקב"ה למשה נקם נקמת בני ישראל (שם ל"א ב'), וחזר ואמר לו לתת נקמת ה' במדין (שם שם ג'), וכן דבורה אמרה כי לא באו לעזרת ה' לעזרת ה' בגבורים (שופטים ה' כ"ג), ואף לעולם הבא עומדים כל אומות העולם להכחיד אתכם, שנאמר אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד (תהלים פ"ג ה'), ולא עליכם בלבד, אלא עלי, שנא' התיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו (שם ב' ב'), ומה אני עושה להם מוסרם בידכם, ואתם גובין נקמתי מהם, שנא' ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל (יחזקאל כ"ה י"ד), וכתיב והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון וגו' (זכריה י"ד ו'):

(כו) ד"א וסוכה תהיה לצל יומם מחורב (ישעיה ד' ו'), כל מי שמקיים מצות סוכה בעוה"ז, הקב"ה מסיך עליו מן המזיקין שלא יזיקו אותו, שכן הוא אומר, באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה (תהלים צ"א ד').

ד"א

הערות ותקונים.

י"ט ע"א. (כא) מהו שללך כו', הדברים האלה סתומים הם ואולי צ"ל שלך ולא שלהם, ודורש שללך ב' מלות של — לך, וכוונת הדורש כל השלל ששללו הגוים ממך ישיבו לך עתה כמו שמפורש והולך בפסיקתא, ועיין רש"י ות"י שפירשו באופן אחר, (כב) ואת הים הנחושת, פסוק זה מוקדם בקרא, וצ"ל ואת ים הנחושת אשר בבית ה' שברו כשדים וישאו את נחשתם בבלה. (כג) דינו של אדם, אולי צ"ל דמו של אדם, (כד) אפופסין, מלה יונית ἀπόφατυς פירש משפט וגזר דין (אורטהייל), (כה) ביד מלאכים הן נמסרין או בגיהנם. אולי צ"ל ביד מלכיות, עיין ב"ר סוף פמ"ד, במה אתה רוצה, בגיהנם או במלכיות, (כו) ד"א וסוכה תהיה, מובא בילקוט אמור רמז תרנ"ג בשם הפסיקתא, וכן

מובא

(כז) **ד"א** וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, כל מי שמקיים מצות סוכה בעוה"ז, אף הקב"ה נותן לו חלק לעתיד לבא בסוכתה של סדום, מה שהקב"ה עתיד לחלק אותה לצדיקים שבטים שבטים שנאמר אלהים דבר בקדשו אעלוזה אחלקה שכם ועמק סוכות אמדד (תהלים ס' ח'), ומהו אלהים דבר בקדשו, א"ר יהושע בר נחמיה (כח) זה אבינו אברהם ע"ה, אעלוזה, וכשאעלוזה בשהופיע מלכותו בעולם אחלקה שכם, אני מחלק אותה שבטים שבטים לבניך, ומהו ועמק סוכות אמדד, זו סוכתה של סדום, שהיתה מסוככת שבעה אילנות, שהיה מסוככים זו על גב זו, וזו על גב זו, גפן תאנה ורימון ופרסק ושקדים (כט) תמול ואגוז ספק ואנא ותמרים על גביהן. (ל) א"ר יצחק בשם ר' יוחנן דמן שטנה, (לא) יש מין איה שהוא מגביה עצמו עשרים וחמשה מילין למעלה, והוא רואה בארץ, ר' מאיר ור' יוסי וחכמים, אחד מהם אומר, כלי של שלשה טפחים, אם יהיה נתון בארץ יהיה רואה אותו בארץ, וחבירו אומר, כלי שיש בו טפח ומחצה, וחבירו אומר, כלי שיש בו שלש אצבעות, אמר הקב"ה כל מי שמקיים מצות סוכה בעולם הזה, אני נותן לו חלק ממנה לעתיד לבא שלא יהיה העוף יכול להסתכל בה, שנאמר נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה (איוב כ"ח ז').

(לב) **ד"א** וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, א"ר לוי (לג) כל מי שמקיים מצות סוכה בעוה"ז, אף הקב"ה מושיבו בסוכתו של לויתן לעתיד לבא, שנא' התמלא בסוכות עורו וגו' (איוב מ' ל"א), את מוצא בשעה שבאו היסורין על איוב היה עומד וקורא תגר אחר מרת הדין, שנאמר מי יתן ידעתי ואמצאהו וגו' אדעה מלין יענני (איוב כ"ג ג' ה'), א"ל הקב"ה איוב מה אתה עומד ואומר, מי יתן ידעתי ואמצאהו, הרי עורו של לויתן שאני עתיד לעשות לצדיקים לעתיד לבא

הערות ותקונים.

מובא ברוקח ה' סוכה סימן רי"ט בשם מדרש. והגירסא שם א"ר לוי, ועי"ש שהלשון מקוטע קצת, (כז) ד"א וסוכה תהיה, מובא ברוקח שם, ומן סכותה של סדום, עד זו סכותה של סדום חסר שם. (כח) זה אבינו אברהם, ר"ל שדבר עם אברהם שהוא קדוש ה', (כט) תמול ואגוז ספק ואנא. הלשון משובש, ואין להם פתרון והמלות תמול ספק ואנא, יש למחוק כי מיותרות הן, גם בראש המאמר לא אמר רק שבעה אילנות, וכן בילקוט אמור רמז תרכ"ג הביא לנכון בשם הפסיקתא. גפן תאנה ורמון ופרסק ושקדים ואגוז, ותמרים על גביהן. והשמיט המלות תמול ספק ואנא, ובמדרש ב"ר פמ"ב הנוסחא עמק סוכות, שהוא מסוכך באילנות, א"ר תנחומא גפן ותאנה ורמון אגוז ושקד תפוח ופרסק ע"כ. והרוקח ה' סוכה סימן רי"ט הביא בשם מדרש וכוונתו למאמר הפסיקתא, גפן תאינה ורימון פרסק קריטמלין ואגוז ותמרים על גביהן, ויש לתקן ברוקח שצ"ל קריסטמלין, עיין ערוך ערך קריסטמלין, וראיתי ברש"י בפירש המיוחס לו, ב"ר פמ"ג, שכתב וז"ל, א"ר תנחומא גפן תאנה וכו'. מפרש במדרש הרבינו שאין לך כל שביל ושביל בסדום, שלא היו בו שבעה מיני אילנות זה למעלה מזה, שהיה כל השביל מסוכך, לקיים מה שנאמר נתיב לא ידעו עיט ע"כ. והוא המאמר שלפנינו, ואולי כל הפסקא אחריתא היא ממדרש הרבינו הנאבד, ומה שהביאו הרוקח בשם מדרש כוונתו ג"כ למדרש הרבינו, אשר הביאו בהרבה מקומות. ובידי מסה במדרש שם הביא כמו שמנא ברש"י שם, ובטעות מפרש במדרש האזינו, צ"ל הרבינו. (ל) א"ר יצחק כו', מכאן עד ד"א וסוכה תהיה, חסר בילקוט אמור שם. וכל המאמר הזה סתום וחתום ואין לו שחר. (לא) יש מין איה, עיין חולין ס"ג ע"ב כתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה תנא עומדת בבבל ורואה נבלה בארץ ישראל, ונרשם שם בגד הש"ס, „נתמא קתני„ (לב) ד"א כו' א"ר לוי, מובא בילקוט אמור רמז תרכ"ג בשם הפסיקתא, ובילקוט איוב רמז תתקכ"ו בשם מדרש, וכן מובא ברוקח שם בשם מדרש, (לג) כל מי שמקיים כו', על פי זה יסד הפייטן במעריב ליל שני של סוכות קורא מקרא קודש ומשמרו, יקבל ליום הבא שכרו נאוה אפיקי מגינים סגורו דוד למלאות לו בשכות עורו. הכוונה שהקב"ה שנקרא דוד יתן לו שכרו בסוכה עורו של לויתן, והרוו"ה הביא שם מאמר מגמרא ב"ב דף ע"ה, דריש ר"י עתיד הקב"ה לעשות סוכה לצדיקים כו'. אולם לדעתי נוסדו דברי הפייטן, עפ"י הפסיקתא שמפורש

לבא, (לד) אם מחסר אני (לה) מטלית אחת ממנו יש לי למלאות, שנאמר התמלא בסוכות עורו (איוב מ׳ ל״א), אם תאמר עורו של לויתן אינו דבר משובח, (לו) א״ר פנחס הכהן בן חמא, ור׳ ירמיה בש״ר שמואל בר רב יצחק, (לז) הרוחות שלו מכהות גלגל חמה, שנא׳ האומר לחרס ולא יזרח (שם ט׳ ז׳), תחתיו חדודי חרש, ירפד חרוץ עלי טיט (שם מ״א כ״ב), אין לך מזוהם של דג אלא מקום רפידתו, ומקום רפידתו של לויתן יפה הוא מזהב, לכך נאמר ירפד חרוץ עלי טיט. גאוה אפיקי מגינים (שם שם ז׳), (לח) אלו הקשקשים שלו. סגור חותם צר (שם), אמר ר׳ אבא בר כהנא ורבותינו שבדרום, אחד מהם אומר סגור כל החתמות (לט) הני צדדים, וחבירו אומר סגור כל החותמות המצרדים:

ד״א סגור חותם צר, א״ר ברכיה הכהן, אמר הקב״ה סגרתי עליו וחתמתי עלי והצרתי עליו:

ד״א גאוה אפיקי מגינים, שיש לו גאוה של מעלה, והקב״ה אומר למלאכי השרת רדו ועשו עמו מלחמה, מיד יורדין ועושין עמו מלחמה, ולויתן תולה פניו, ומלאכי השרת רואין אותו ומתבהלין מיראתו ובורחין, שנאמר (מ) משאתו יגורו אלים (איוב מ״א י״ז), ואין אלים אלא מלאכי השרת, שנא׳ כי מי בשחק יערוך לה׳ ידמה לה׳ בבני אלים (תהלים פ״ט ז׳), משברים יתחטאו (איוב שם) מה משברים יתחטאו, לומר לך כשהוא מבקש לאכול, הוא מקיש בזנבו ועושה שבר בים, (מא) והדגים מתכוונין ובאין שם, והוא אוכל, ואין יתחטאו אלא כוונה, שנא׳ קולע באבן אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ׳ י״ו), והקב״ה אומר למלאכים טלו חרבות ורדו עליו, (מב) מה נוטלין חרבות ונותנים עליו ואיכפת לך בהן, שנא׳ משיגהו חרב בלי תקום חנית מסע ושריה (איוב מ״א י״ח), כשם שהחנית הזה בורח מן השריון, כך היא בורחת מעורו של לויתן, והברזל חשוב לו כתבן, שנא׳ יחשב לתבן ברזל לעץ רקבון נחושה (שם שם י״ט), (מג) הם נוטלין ומקשטין עליו חצים ואיכפת לו, שנאמר לא יבריחנו בן קשת (שם שם כ׳), והם נוטלין אבני קלע וזורקין עליו, והוא סבור שהן כקש, שנאמר לקש נהפכו לו אבני קלע כקש נחשבו תותח (שם שם כ׳ כ״א), וכתיב ירתיח כסיר מצולה ים ישים כמרקחה (שם שם כ״ג), כמעשה בשמים ישים ים, כמד״א רוקח מרקחת מעשה רוקה. (שמות ל׳ כ״ה), אחריו יאיר נתיב יחשב תהום לשיבה (שם שם כ״ד), לפי שהוא יושב על

הערות ותקונים.

שמפורש בזכות שכר סוכה יזכו לסוכה של לויתן. (לד) אם מחסר, כ״ה ברוקח שם, ובילקוט אמור אם חסר, נשמטה הת״ת בטעות, ובילקוט איוב שם אם חסר וגם זה נכון, וע״ש ברוקח שיש הוספת דברים, (לה) מטלית, עיין הערה פ׳. לפסקא דברי ירמיה. (לו) א״ר פנחס הכהן בן חמא, בילקוט אמור שם, נאמר א״ר פנחס לבד, ובילקוט איוב וברוקח הגירסא, בר חייא, במקום בן חמא. (לז) הרוחות שלו, כ״ה גם בילקוט איוב שם, אבל בילקוט אמור הדוחות שלו, ונרשם בצדו שצ״ל חדודות, וכן יש לתקן לפנינו ופירש סנפירין, ופה יש חסרון, וכצ״ל חדודות שלו מכהות גלגל חמה, שנאמר תחתיו חדודי חרש, ואין חרש אלא שמש, שנאמר האומר לחרס ולא יזרח, ועיין בהערה שאחר זה, ורש״י חולין שם ד״ה אלו סנפירין, וברש״י באיוב שם ביתר ביאור, והביא שם הקרא האומר לחרס ולא יזרח, והיינו כדרשת הפסיקתא. (לח) אלו הקשקשים, בגמרא חולין ס״ז ע״ב, תני ר׳ יוסי בן דורמסקית אומר, לויתן דג טהור הוא, שנאמר גאוה אפיקי מגינים תחתיו חדודי חרש, אפיקי מגינים, אלו קשקשים שבו, תחתיו חדודי חרש, אלו סנפירין שפורח בהן, (לט) הני צדדים כו׳ המצרדים, לא ידעתי פתרון למאמר זה, ובילקוט איוב הגירסא הצרכים כו׳ המצרכים, ובילקוט אמור חסר מאמר שלם. (מ) משאתו, כן מובא גם בילקוט איוב שם, אבל בקרא נאמר משתו, בחסרון אל״ף, (מא) והדגים מתכוונים, וכ״ה בילקוט איוב שם, (מב) מה נוטלין חרבות ונותנים עליו ואיכפת לך בהן, נ״ל כמו שהוא בילקוט איוב שם, מיד נוטלין חרבות ונותנים עליו ולא איכפת ליה, (מג) הם נוטלין ומקשטין עליו חצים ואיכפת לו. ובילקוט איוב שם הגי׳ נוטלין עליו קשתות ומורים עליו חצים ולא איכפת לו, ועיין מ״כ איכה בסוף פ׳ בלע ה׳

על תהום (מד) סבור ששם הוא יושב, מה הקב"ה עושה, מביא בהמות ולויתן והם עושים מלחמה זה עם זה, שנאמר אחד באחד יגשו ורוח לא יבא ביניהם (שם מ"א ח'), (מה) אל תקרא ורוח, אלא ורוח. ד"א ורוח לא יבא ביניהם, אלו מלאכי השרת שנקראו רוחות, שנא' עושה מלאכיו רוחות (תהלים ק"ד ד'), מיד בהמות ולויתן מדבקין זה עם זה, שנאמר איש באחיהו ידבקו (איוב מ"א ט'), ומשהם מדבקין זה עם זה אינן מתפרשין זה מזה, שנאמר יתלכדו ולא יתפרדו (שם), מה הקב"ה עושה, רומז ללויתן והוא מכה את הבהמות בסנפיריו ושוחטו ורומז לבהמות והוא מכה ללויתן בזנבו וממיתו מיד, מה הקב"ה עשו היה נוטל עורו של לויתן, ועושה סוכה לצדיקים, דכתיב התמלא בסוכות עורו ובצלצל דגים ראשו (איוב מ' ל"א), ר' נחמן ור' הונא הכהן (מו) ור' יהודא הלוי בר' שלום, אחד מהם אומר, מקישים בצלצלו ואומר כל מי שעשה מצות רגיליות יבא ויאכל מראשו, וטעמו כטעם הראש של דג שבים טבריא: וחבירו אמר, מקישים בצלצלו ואומר כל מי שעשה מצות רגילות יבא ויאכל מראשו, וטעמו כטעם הראש של דג שבים הגדול, מיד הם באים ומתחברים עליו, שנאמר (מז) יכרו עליו חברים (איוב מ' ל'), (מח) מי שחבר עצמו במצות: (מט) ד"א יכרו עליו חברים, חבורות חבורות, יש בעלי מקרא, יש בעלי משנה, יש בעלי תלמוד, יש בעלי הגדה, יש בעלי מצות, יש בעלי מעשים טובים, כל חבורה וחבורה באה ונוטלה חלקה, ושמא תאמר יש ביניהם מריבה, ת"ל יחצוהו בין כנענים (שם שם), אלו (נ) הפרגמטוטין כשם שהפרגמטוטין הללו כשיש להם אבן טובה בשותפות והן מוכרין אותה, וכשהן באין לחלוק דמיה אינן עושין מריבה, אלא כל אחד בא ונוטל חלקו לפי דמים שנתן, כן לעתיד לבא אין בינידם מריבה, אלא כל אחד ואחד מן הצדיקים בא ויטול שכרו לפי מעשיו, לכן יחצוהו בין כנענים, (נא) ואין כנענים אלא פרגמטוטין, דכתיב אשר סוחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כ"ג ח'):

(נב) **ד"א** וסוכה תהיה לצל יומם מחורב (ישעיה ד' ו'), זש"ה לה' הישועה על עמך ברכתך סלה (תהלים ג' ט'), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם, שלך היא להיות עושה נסים וישועה לנו, שנאמר לה' הישועה (שם), ומה עלינו להיות אומרים לפניך שירים ומזמורים, מה כתיב כאן, וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, אותה שעה כשתעשה לנו ניסים האלו, אין אנו כפויי טובה אלא אף אנו אומרים שירים וזמרים, מה כתיב אחריו, אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו (ישעיה ה' א'). כתיב חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים (דברים י"ו י"ג), למה ישראל עושים סוכה, לניסים שעשה להם הקב"ה בשעה שיצאו ממצרים, שהיו ענני כבוד מקיפין אותם ומסוכבות עליהם, שנאמר כי בסוכות הושבתי את בני ישראל (ויקרא כ"ג מ"ג), ומתרגמינן ארי במטלת עננין אותיבית ית בני ישראל, וכתיב בסוכות תשבו שבעת ימים (שם שם מ"ב), למה, למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל (שם שם מ"ג), (נג) א"ל הקב"ה

הערות ותקונים.

ה', שהביא בשם הירושלמי קשטים בט"ת. (מד) סבור ששם הוא יושב, אולי צ"ל סבור ששם הוא יושב לעולם, ודרש לשיבה מלשון ישיבה. (מה) אל תקרי ורוח אלא ורוח, כלומר בסגול ופתח. כמו רוח והצלה, (מו) ור"י הלוי ב"ר שלום, בילקוט איוב שם ור' לוי ב"ר שלום, (מז) יכרו עליו חברים, דרש יכרו לשון כירה, כמו ויכרה להם כרה גדולה (מ"ב ו' ל"ג), וכן פירשו חז"ל בגמרא ב"ב ע"ה ע"א, (מח) מי שחבר עצמו במצות, עיין בב' שם, אין חברים אלא ת"ח כו'. (מט) ד"א יכרו כו, דרש יכרו ענין מסחר, מלשון מים תכרו מאתם בכסף, ועיין בב"ב שם, והשאר עושין סחורה ביניהם, (נ) הפרגמטוטין, עיין הערה ל"ד בפסקא החודש. (נא) ואין כנענים אלא פרגמטוטין דכתיב כו', לדעתי הדברים האלה נשמטו ממקומם, וצ"ל למעלה אחר אלו הפרגמטוטין, וכן אמרו בבבלי ב"ב שם, והביאו ראיות הכתוב. (נב) ד"א וסוכה תהיה, עד כהמובא בילקוט איוב שם. (נג) א"ל הקב"ה לישראל, מובא בילקוט אמור רמז תרנ"ג בשם הפסיקתא

הקב"ה לישראל בני היו אתם עושין את הסוכות, ודרים בתוכה שבעת ימים, כדי שתהיו נזכרים הניסים שעשיתי לכם במדבר, ואע"פ שאתם עושין את הסוכה, אין אתם גומלין אלא פורעין לו, שנאמר כי בסוכות הושבתי את בני ישראל וגו', ועוד אמרתי לכם שתקחו לולב ותנענעו לפני, ואע"פ שאתם עושין כן, אין אתם גומלין לי אלא פורעין לי, למה, שבשעה שהוצאתי אתכם ממצרים עשיתי את ההרים לנענע מלפניכם, שנאמר ההרים רקדו כאילים (תהלים קי"ד ד'), ואף לעתיד לבא אני עושה לכם כן. הה"ד ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה וכל עצי השדה ימחאו כף (ישעיה נ"ה י"ב).

באספך מגרנך ומיקבך (דברים י"ו י"ג), א"ר אלעזר בר מרום (נד) למה אנו עושים סוכה אחר יום הכפורים, לומר לך שכן את מוצא בראש השנה יושב הקב"ה בדין על באי העולם וביום הכפורים הוא חותם את הדין, שמא יצא דינם של ישראל לגלות, ועל ידי כן עושים סוכה (נה) וגולין מבתיהם לסוכה, והקב"ה מעלה עליהם כאלו גלו לבבל, שנאמר חולי וגוחי בת ציון כיולדה כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה ובאת עד בבל שם תנצלי שם יגאלך ה' מכף אויביך (מיכה ד' י'):

ושמחת בחגך (דברים שם י"ד), (נו) את מוצא שלש שמחות כתיב בחג, ואלו הן ושמחת בחגיך (שם שם), והיית אך שמח (שם שם ט"ו), ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים (ויקרא כ"ג מ'), אבל בפסח אין את מוצא שכתב בו אפילו שמחה אחת, ולמה, (נז) את מוצא שבפסח התבואה נידונית, ואין אדם יודע אם עושה היא השנה, אם אינה עושה, לפיכך אין כתיב שם שמחה. ד"א למה אין כתיב שם שמחה, בשביל שמתו בו המצריים, (נח) וכן את מוצא כל שבעת ימי החג אנו קורין בהן את ההלל, אבל בפסח אין אנו קורין בהן את ההלל, אלא ביום טוב הראשון (נט) ולילו, למה (ס) כדאמר שמואל בנפול אויבך אל תשמח (משלי כ"ד י"ז), וכן את מוצא שאין כתיב בעצרת אלא שמחה אחת, דכתיב ועשית חג שבועות לה' אלהיך וגו' (סא) ושמחת אתה וביתך (דברים י"ו י' וי"א), ולמה כתיב בה שמחה אחת, מפני שהתבואה נכנסת בפנים, אבל פירות האילן נידונין לפיכך אין כתיב שם שמחה שני', אבל בראש השנה אין כתיב שם אפי' שמחה אחת, מאי טעמא שהנפשות נידונות ומבקש אדם נפשו יותר מממונו, אבל בחג לפי שנטלו הנפשות (סב) דימוס שלהם ביום הכפורים, כמו שכתוב כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא י"ו ל'), ועוד שהתבואה ופירות האילן בפנים לפיכך כתיב שם שלש שמחות.

ד"א והיית אך שמח, מהו אך שמח, את מוצא אעפ"י שאדם שמח בעולם הזה אין

הערות ותקונים.

הפסיקתא, וכל המאמר המובא בילקוט איוב בשם מדרש חסר שם. (נד) למה אנו עושין סוכה אחר יוה"כ, מובא בילקוט אמור שם, ובמקראי קודש מרבינו יוסף כאמינה פי"ט (דף קי"ה ע"ב) בשם הפסיקתא, (נה) וגולין מבתיהן לסוכה כו', כאלו גלו לבבל, עפ"ז נוסדו תפלת יהי רצון, בזכות צאתי מביתי החוצה כו', יחשב לי בזאת כאלו הרחקתי נדוד, (נו) את מוצא שלש שמחות, מובא בילקוט אמור רמז תרנ"ד, והציון פסיקתא בסוף רמז תרנ"ג, מוסב גם על זה. (נז) את מוצא שבפסח התבואה נידונית, משנה ר"ה ט"ז ע"א, (נח) וכן את מוצא כל שבעת כו', בירושלמי סוכה פ"ד ה"ה ועיין במרן ב"י ה' ה' פסח סימן ת"ץ. הביא בשם מדרש הרנינו פ' סוכה המובא בשבולי הלקט, הטעם שאין גומרין ההלל כל ימי הפסח, הוא לפי שנטבעו המצרים וכתיב בנפול אויבך אל תשמח ע"כ, והוא המאמר שלפנינו. ונשנה גם בירושלמי. ואולי הפסקא הזאת. היתה נמצאת במדרש הרנינו, עיין מ"ש במבוא. (נט) ולילו, בעת אכילת הפסח עיין בק"ע שם. (ס) כדאמר שמואל, ר"ל כמקרא דמשלי אשר היה שגור בפי שמואל, עיין אבות פ"ד מ"ט ובתיו"ט. (סא) ושמחת אתה וביתך, כן מובא גם בילקוט, אבל במקרא ושמחת לפני ה' אלהיך אתה ובנך ובתך וגו', (סב) דימוס, באורתי לעיל פסקא ויהי בשלח הערה קס"א

אין שמחתו שלימה, היאך בעולם הזה אדם נולד לו בנים והוא מיצר עליהם לומר אם הן בנים של קיימא, או אינם של קיימא, והלכך הוא מיצר, אבל לעתיד לבא הקב"ה מבלע את המות, שנא' בלע המות לנצח וגו' (ישעיה כ"ה ח') אותה שמחה תהיה שלימה, שנא' אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה (תהלים קכ"ו ב'):

ד"א והיית אך שמח, אדם שמח בעולם הזה, בא מועד לוקח לו בשר ומבשל בתוך ביתו לשמוח בשביל המועד, לא עשה אלא בא לאכול ומתחיל נותן לכל אחד ואחד מבניו, אחד אומר חלקו של אחי גדול משלי, ונמצא מיצר אפי' בתוך שמחתו, אבל לעתיד לבא הקדירות מבשלות ואדם רואה ונפשו שמח עלידם, הה"ד ה' תשפות שלום לנו (ישעיה כ"ו י"ב), הרי הקדירות מבשלות, א"ר פנחס הכהן בן חמא (סג) אין תשפות אלא לשון בישול, שנאמר שפות הסיר וגם יצק בו מים (יחזקאל כ"ד ג'), באותה שעה אדם שמח שמחה שלימה, שנא' ה' תשפות שלום לנו:

חסלת פסקא אחריתא דסוכות.

הערות ותקונים.

קס"א. (סג) אין תשפות אלא לשון בישול כו', ומזה במשנה לשפות עליהם את הקדרה (ביצה פ"ד מ"ה), ע"ש בתי"ט שהוא מלשון המקרא שפות הסיר, וכן מזה ושופתות שתי קדירות (סוטה י"א ב'), וכן ישפתו לו קדרה בכל יום. (חולין פ"ד ע"א), אחת כוונתם אלא שלומות הן, (אלומות המגברות שלום רש"י), קדרה, דכתיב ה' תשפות שלום. ועוד שם הרואה קדירה בחלום יצפה לשלום שנאמר ה' תשפות שלום (ברכות נ"ו ע"ב):

פסקא ל'.

ביום השמיני עצרת.

(א) ביום השמיני עצרת (במדבר כ"ט ל"ה), (ב) יספת לגוי ה' (ישעיה כ"ו ט"ו)

הערות ותקונים.

(א) ביום השמיני עצרת, היא הקריאה למפטיר בשמיני עצרת, (ב) יספת לגוי, כן מתחיל גם בכ"י כרמולי, והתחלת המאמר מובא בילקוט ישעיה רמז רנ"ו בשם הפסיקתא, ובאברבנאל ישעיה כ"ו, והחצי הראשון מהפסקא הזאת נדפסת בבית המדרש חלק ד' צד קל"ז, אשר הוציא לאור, ידידי הרב החוקר הגדול. מהר"א יעללינעק, אבל בכ"י אקספארד, מתחלת הפסקא הזאת בנוסחא אחרת „הלכה, אדם מישראל מהו שיהא לו מותר לאכול בסוכתו ביום השמיני כו'" ואחרי כלות הנוסחא ההיא כמצאת גם שם, כל הפסקא עד תומה, כאשר היא לפנינו פה. ומתחלת שם ד"א ביום השמיני יספת לגוי כו' וברור אצלי שהמעתיק מכ"י אקספארד מצא ב' נוסחאות מפסקא ביום השמיני עצרת, והעתיק שניהם יחד, ואולי מצא הנוסחא הראשונה בילמדנו הנאבד, או בפסיקתא רבתי, ולפנינו חסר ברבתי פסקא דשמיני עצרת. והמסדר הזה מנוסחא אחרת, המתחלת הלכה, בחר לו דרך בעל מאסף מדרש דברים רבה, אשר כל מאמר התחלתו במקרא בסדר הקריאה, ואח"כ מתחיל הלכה, אדם מישראל כו', בדרך שאלה, והתשובה מתחלת. כך שנו חכמים, וסובב והולך בתשובה, עד שסיים מנין ממה שקרינו בענין כו', ואח"ז ומתחיל באגדה בלשון זש"ה, ובילקוט פנחס רמז תשפ"ב, הביא כל הנוסחא, כאשר היא בכ"י אקספארד, בשם הפסיקתא

ט"ו), (ג) נתת שלוה לפרעה, שמא קראך ה', לא בחירופים וגדופים הוא אמר, מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה' ב'), נתת שלוה לסנחרב הרשע, שמא קראך ה', לא בחירופים ובגידופים הוא אמר, מי בכל אלהי הארצות וגו' (ישעיה ל"ו כ'), (ד) נתת שלוה לנבוכדנצר, שמא קראך ה', לא בחירופים ובגידופים הוא אמר, ומן הוא אלהא די ישיזבנכון מן ידי (דניאל ג' ט"ו), (ה) יספת לגוי נכבדת (ישעיה שם), נתת שלוה לדוד וברכך, ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל (דה"א כ"ט י'), נתת שלוה לשלמה בנו וברכך, ברוך ה' אשר נתן מנוחה לעמו ישראל (מ"א ח' נ"ו), נתת שלוה לדניאל וברכך, ענה דניאל ואמר להוא שמה די אלהא מברך מן עלמא ועד עלמא (דניאל ב' כ'), רחקת כל קצוי ארץ (ישעי' שם), (ו) א"ר לוי (ז) קרב קרוביך ורחק רחוקיך, קרב קרוביך, קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמ"ה י"ח), רחק רחוקיך, (ח) רחוק מרשעים ה':

(ט) ד"א יספת לגוי, אומות העולם את נותן להם בן זכר, הוא מושך לו ערלה, ומגדל לו (י) בלורית, הגדיל הוא מוליכו לבית ע"ז שלו ומכעיסך, אבל ישראל אם אתה נותן לאחד מהן בן זכר, הוא מונה ח' ימים ומל אותו, ואם הוא בכור פודהו לשלשים יום, הגדיל הוא מוליכו לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומברכך בכל יום ויום, ואומר ברכו את ה' המבורך:

(יא) ד"א יספת לגוי, אומות העולם אתה מרבה להם ימים טובים, הן אוכלים ושותים ופוחזים, ונכנסין לבתי טרטיאות ולבתי קרקסיאות, ומכעיסין אותך

הערות ותקונים.

הפסיקתא, ואנכי העתקתי נוסחת אקספארד בפנים, אחר סיום הפסקא הזאת. (ג) נתת שלוה לפרעה, כ"ה גם בכ"י כרמולי ואקספארד, אבל בבית המדרש הנוס', נתת שלטנות לפרעה, ובתנחומא פנחס, ואתריו במדרש במ"ר פנחס, איתא ביום השמיני עצרת תהיה לכם זש"ה יספת לגוי ה', אמרה כנס"י לפני הקב"ה, רבון העולם הוספת שלוה לדור המבול, שמא הקריבו לפניך פר אחד, לא דיים שלא הקריבו אלא ויאמרו לאל סור ממני (איוב כ"א י"ג), והוספת שלוה לדור הפלגה שמא כבד אחד מהם, לא דייך שלא כבדוך, אלא אמר הבה נבנה לנו עיר וגו' (בראשית י"א ד'), וכן לסדומיים, וכן לפרעה, וכן לסנחריב, וכן לנבוכדנצר, שמא הקריב אחד מהם, איל אחד, או פר אחד, לא דיים שלא הקריבו לפניך, אלא הכעיסוך, ולמי נאה להוסיף שלוה וכבוד לישראל, שנאמר יספת לגוי נכבדת ואין גוי אלא ישראל, שנאמר ומי כעמך כישראל גוי אחד (ש"ב ז' כ"ג) כו', ובמדרש במ"ר שם, יש חסרון וצריך לתקן שם, כמו שהוא בתנחומא כאשר הבאתי, (ד) נתת שלוה לנבוכדנצר, זה חסר בבית המדרש שם. (ה) יספת לגוי נכבדת, דורש סיפא דקרא שהקב"ה מתכבד בתתו רוב טובה לישראל, ובכ"י כרמולי ובבית המדרש הנוס', ד"א יספת לגוי, צריך למחוק שם מלת „ד"א" ולהוסיף מלת נכבדת, כי הדרש תסוב על סיפא דקרא, ובילקוט ישעיה רמז רנ"ז הנוסחא, אבל יספת לגוי נכבדת, ולמאמר הזה מהפסיקתא כוון הכלבו סימן ל"ז, (דפוס ווינעציא דף ל"ט ע"ג). שהביא שם בשם הר"ם ז"ל, בסוכות ובשמיני עצרת ובשמחת תורה מתחיל החזן, הגדול בכבוד שמך, לפי שנאמר יספת לגוי נכבדת, ונדרש בפסיקתא על האבות עכ"ל. ומצאתי שדבריו נובעים מס' ארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל, ה' שבת אות א'. (ו) א"ר לוי, חסר בילקוט ישעיה שם, (ז) קרב קרוביך כו', בכ"י אקספארד הנוסחא, א"ר לוי בדקת קרוביך ובדקת רחוקיך, קרב קרוביך ורחק רחוקיך, והכוונה אחרי כי בדקת אותם וידעת דרכיהם לכן קרב קרוביך, ורחק רחוקיך, (ח) רחוק מרשעים ה', וכ"ה גם בכ"י אקספארד, וצ"ל רחוק ה' מרשעים (משלי ט"ו כ"ט) (ט) יספת לגוי, בבית המדרש חסר מכאן עד ד"א השני, ובילקוט ישעיה שם ובילקוט פנחס רמז תשפ"ב חסר ראש המאמר הזה ומתחיל באמצעיתו, אתה נותן לישראל בן, ומובא לנכון בילקוט תזריע רמז תקמ"ז בשם הפסיקתא. (י) בלורית, בכ"י כרמולי בטעות ברולית, והמלה רגילה בלשון חז"ל ופירש בלשון סורי, ציצית ותלתלי שער, (יא) ד"א יספת לגוי כו', עד לוה רשע, מובא בשבולי הלקט כ"י ערוגה הראשונה סימן כ"ח, בשם הפסיקתא. ולזה המאמר כוון הפייטן (מעריב ליל שמחת תורה) שמיני הוסיף לגוי נכבד, ובמוספי קודש מכובד, ביום השמיני, ר"ל כמו שדרשו

אותך בדבריהם ובמעשיהם, אבל ישראל אינן כן, אתה נותן להם ימים טובים, ואוכלים ושותים ושמחים, ונכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומרבים בתפילות, ומרבים במוספים, ומרבים בקרבנות, לפיכך צריך הכתוב לומר ביום השמיני עצרת תהיה לכם:

(יב) לוה רשע ולא ישלם וגו' (תהלים ל"ז כ"א), א"ר יצחק (יג) שלשה הן שנקראו רשעים, ואלו הן, הפושט ידו לחבירו, והלוה ואינו משלם, ומי שהוא בעל מחלוקת. הפושט את ידו לחבירו מניין, ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב' י"ג), (יד) א"ר זעירא לא סוף דבר שהכהו, אלא (טו) מכי הגביה ידו להכותו נקרא רשע, ויאמר לרשע למה הכית לא נאמר, אלא למה תכה. בעי ממחיניה ועד כדון לא מחיתיה (טז) א"ר שמואל בר תנחום, כי אמרתיה קומי ר' תנחומא אמר לי, אף כשהוא מעיז פניו נקרא רשע, שנא' העז איש רשע בפניו (משלי כ"א כ"ט), (יז) והלוה ואינו משלם מניין, שנאמר לוה רשע ולא ישלם (תהלים ל"ז כ"א). ומי שהוא בעל מחלוקת מניין, מעדתו של קרח, שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במדבר ט"ז כ"ו), (יח) ר' יהודה כד הוה משבע לי לבר נש, הוה קרי עלויה, סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה:

*(יח) ד"א לוה רשע וגו', אלו אומות העולם שהן אוכלין ולא מברכים, וצדיק חונן ונותן (תהלים שם), אלו ישראל שהם אוכלים ומברכים, (יט) אמר ריש לקיש את מוצא, כשהקב"ה נותן לצדיק מה שהוא מבקש ממנו, הוא חוזר ותוננו משלו, הה"ד צדיק חונן ונותן, (כ) צדיק לחי עולם חונן ונותן:

(כא) א"ר לוי, כך עלתה דעתו של הקב"ה, ליתן לישראל רגל אחד בכל חודש שבקיץ, בניסן פסח, באייר פסח קטן, בסיון עצרת, ועל ידי עבירות ומעשים רעים שהיה בידם, ניטלו מהם שלשה, תמוז אב אלול, ובא תשרי ופרע לשלשתן

הערות ותקונים.

שדרשו על יספת לגוי, והכוונה במוספי קודש מכובד, שמרבים במוספים. (יב) לוה רשע שלשה הן, מובא בילקוט תהלים רמז תש"ל בשם הפסיקתא. ומובא בראשית חכמה (שער התשובה פ"ז) בשם הפסיקתא. (יג) שלשה הן, בתנחומא קרח, ומובא בילקוט קרח רמז תשנ"א, חושב ארבעה כי כולל גם הוספת ר"ש בר נחום שלפנינו. וז"ל שם, של' רבותינו ארבעה נקראו רשעים כו', ומי שיש בו עזות פנים ואינו מתבייש לפני מי שגדול ממנו, שנאמר העז איש רשע בפניו. (יד) א"ר זעירא, זה חסר בילקוט תהלים שם. (טו) מכי הגביה ידו, בכ"י אקספארד הנוסחא אלא אפילו הגביה ידו להכותו ולא הכהו נקרא רשע, ובמדרש שמ"ר פ"א ויאמר לרשע למה תכה רעך, הכית לא נאמר אלא תכה, מכאן שמשעה שאדם מרים ידו להכות חבירו, אע"פ שלא הכהו נקרא רשע ע"כ, ולקוחה מגמרא סנהדרין נ"ח ע"ב, ולזה המאמר כוון רש"י, שמות ב' י"ג. (טז) א"ר שמואל בר נחום, כ"ה גם בכ"י אקספארד, ובילקוט תהלים שם בשם הפסיקתא. אבל בכ"י כרמולי, א"ר תנחום, ובבית המדרש א"ר שמואל, וצריך להגיה בשניהם כמו שהוא לפנינו. (יז) והלוה ואינו משלם, שנאמר לוה רשע ולא ישלם. עיין משנה אבות פ"ב מ"ט. (יח) ר' יהודה, זה חסר בילקוט ובבית המדרש שם, ובכ"י כרמולי הגירסא רב הונא, ובכ"י אקספארד הוא כמו לפנינו, ועיין שבועות ל"ט ע"ב, העומדים שם אומרים זה לזה סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה. וכן מובא ברמב"ם ה' שבועות פי"א ה"ח, ובש"ע חו"מ ה' הלוואות סי' פ"ז סי' כ', ודברי ר' יהודה מובא פה דרך אגב. *(יח) ד"א לוה רשע, מובא בילקוט תהלים שם. (יט) א"ר לקיש, כ"ה גם בכ"י אקספארד וכרמולי, אבל בילקוט תהלים שם א"ר שמעון בן לוי, וזה נהיה מטעות המעתיק שהיה לפניו רשב"ל, ר"ל ר"ש בן לקיש, וחשב שהוא ר"ת ר"ש בן לוי, ובבית המדרש חסר מכאן עד ר' יודן בש"ר אלעזר אמר שלשה הן שמבטלין את הגזירה, (כ) צדיק לחי עולם חונן ונותן, כ"ה בכ"י אקספארד ובילקוט תהלים. אבל בכ"י כרמולי הגירסא חי העולמים צדיקו של עולם חונן ונותן, עיין ברע"ב אבות פ"ב מ"ט וצדיק חונן ונותן, הקב"ה שהוא צדיקו של עולם חונן ונותן למלוה כו', ועי"ש בתוי"ט. (כא) א"ר לוי כו'. עיין להלן בנוסחא אחרת מפסקא הזאת, ושם מתחיל ד"א יספת לגוי רבנן אמרין כל שאת מוסיף לנו ימים

טובים

לשלשתן, ראש השנה (כב) כל קביל תמוז, (כג) צומא רבא כל קביל אלול, אמר הקב"ה של אחרים הוא פורע ושלו אינו פורע, תן לו משלו ויבא ויטול את שלו, לפיכך צריך הכתוב לומר ביום השמיני עצרת:

(כד) **ביום** טובה היה בטוב וביום רעה ראה וגו' (קהלת ז' י"ד), א"ר אבא בר כהנא, אם נזדווג לך יום טוב עשה אותו מיד, דכתיב ביום טובה היה בטוב, ואם נזדווג לך יום רע, ראה איך לעשות תשובה ולהנצל ממנו. (כה) ר' יודן בש"ר אלעזר אמר, שלשה הן שמבטלין את הגזירה, ואלו הן: התפלה, והתשובה, והצדקה, ושלשתן בפסוק אחד, ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישובו מדרכיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם (דה"ב ז' י"ד), ויתפללו זו תפלה, ויבקשו פני זו צדקה, כמה דאת אמר אני בצדק אחזה פניך (תהלים י"ז ט"ו), וישובו מדרכיהם, זו תשובה, אם עשו כן, מה כתיב תמן, ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם (ד"ה שם), (כו) ר' חונא בש"ר יצחק אמר אף שינוי השם, ושינוי מעשה, שינוי השם מאבינו אברהם, ולא יקרא עוד את שמך אברם והי' שמך אברהם (בראשית י"ז ה'), אברם אינו מוליד, אברהם מוליד, ודכוותיה שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה (שם שם ט"ו) שרי לא ילדה שרה ילדה, שינוי מעשה, מאנשי נינוה, וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה (יונה ג' י'), ויש אומרים אף שינוי מקום, מאבינו אברהם, ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך (בראשית י"ב א'), והדר ואעשך לגוי גדול (שם שם ב'), ר' מנא אומר אף התענית, דכתיב יענך ה' ביום צרה (תהלים כ' ב'), (כז) אמר רבא בר חמא בר גוריון בשם רב, יפה תענית לחלום כאש לנעורת, (כח) רב חסדא אמר ובו ביום, ור' יוסף אמר (כט) אפילו בשבת:

(ל) **גם** את זה לעמת זה עשה האלהים (קהלת ז' י"ד), עשה הקב"ה צדיקים ורשעים, הה"ד ואחרי כן יצא אחיו וידו אוחזת בעקב עשו (בראשית כ"ה כ"ו), ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימאי, (לא) אפילו דופי לא היה ביניהן, ויצא זה צדיק ויצא זה רשע, מפני מה ברא הקב"ה צדיקים ורשעים כדי שיהו מכפרים אלו על אלו, על שם גם את זה לעומת זה עשה האלהים:

ד"א

הערות ותקונים.

טובים אנו מוסיפין לך קרבנות א"ר לוי כו' ע"ש. (כב) כל קבל, ענינה כמו לעומת ונגד בלה"ק, ושגורה בספר דניאל. (כג) צומא רבא כל קביל אלול, פה חסר וכצ"ל, צומא רבא כל קבל אב, שבעת יומא חגא כל קביל אלול, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי, (כד) ביום טובה, נשנה בקה"ר פ' ביום טובה, ומובא בילקוט קהלת סוף רמז תתקע"ה בשם הפסיקתא, (כה) ר' יודן כו', נשנה בירושלמי תענית פ"ב ה"א, ב"ר פמ"ד, ומדרש קה"ר פ' ביום טובה, ובפ' כי ברוב חלומות, ומובא במנורת המאור סי' ק"א בשם הפסיקתא. ועיין ר"ה ט"ז ע"ב, א"ר יצחק ד' דברים מקרעין גזר דין כו'. (כו) ר' חונא בש"ר יצחק, זה ליתא בירושלמי שם, בכ"י אקספארד וכרמולי ר' הונא בש"ר יוסי, ובב"ר שם רב הונא בר רב יוסף, ובקה"ר פ' כי ברוב חלומות, ר' חייא ור' יוסי, אבל בקה"ר בפ' ביום טובה נשמט מכאן, עד ר' מנא אמר אף התענית, (כז) אמר רבא בר חמא כו', כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי, רבה בר מחסיא אמר רב חמא בשם רב, ובב"ר פמ"ד רבא בר מחסיא ור' חמא בן גוריון בשם רב, וכ"ה גם בקה"ר פ' כי ברוב חלומות, ובשבת י"א ע"א ותענית י"ב ע"ב, אמר רבה בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב, (כח) רב חסדא אמר ובו ביום ור' יוסף אמר אפילו בשבת, כ"ה גם בבבלי שם, ובקה"ר פ' כי ברוב חלומות, אבל בב"ר בטעות א"ר יוסף ובו ביום ואפילו בשבת, וצ"ל כמו לפנינו. ובקה"ר א"ר יוחנן אפילו בשבת, נ"ל א"ר יוסף אך לפני המעתיק היה כתוב ר"י בר"ת ולא ידע שפתרונם ר' יוסף. (כט) אפילו בשבת, פירש"י בתענית שם, ואפילו בשבת יכול להתענות כדי שיבטל צער גופו. (ל) גם את זה, מכאן עד ד"א ביום טובה, חסר בקה"ר בפ' ביום טובה. (לא) אפילו דופי, כ"ה גם בכ"י אקספארד, וצ"ל דופן, כמו שהוא בכ"י כרמולי, ובבית המדרש נשמטה שורה שלימה,

ושם

ד"א ביום טובה היה בטוב (קהלת ז' י"ד), (לב) א"ר תנחום בר חייא, ביום טובתו של חבירך היה עמו בטובה, וביום רעה ראה (שם), אם נזדווג לחבריך יום רעה ראה היאך לעשות עמו חסד להציל אותו ממנו, (לג) כך היתה אמו של ר' תנחום בר חייא עושה, ביום שהיתה לוקחת ליטרא אחת של בשר, לוקחת לו שתים, אחת לו ואחת לעניים, ביום שהיתה (לד) לוקחת לו שתים, אחת לו ואחת לעניים, על שם גם את זה לעומת זה, מפני מה ברא הקב"ה עניים ועשירים, כדי שיהו מתפרנסים אלו מאלו, על שם גם את זה לעומת זה וגו':

ד"א ביום טובה היה בטוב, (לה) א"ר אחא ביום טובה של תורה היה עמה בטובה, וביום רעה ראה, לכשיגיע אותו היום שכתוב פחדו בציון חטאים וגו' (ישעיה ל"ג י"ד), תהא מן הרואין ולא מן הנראין, תהא (לו) מנובבעי ולא מן מקינגאי, תהא מאותן שכתוב בהם, ויצאו וראו בפגרי האנשים וגו' (שם ס"ו כ"ד), ולא מאותם שכתוב בהן, כי תולעתם לא תמות וגו' (שם), (לז) מפני מה ברא הקב"ה גהינם וגן עדן, כדי שיהיו (לח) מצילות זו מזו, וכמה ריוח יש ביניהם, (לט) ר' יוחנן אמר כותל, ר' חנינא אמר טפח, ורבנן אמרי (מ) שתיהן שוות,

(מא) א"ר לוי, אמר הקב"ה לישראל בני. אותם הקרבנות שהכתבתי לכם בתורה, הוו זהירין בהן, שאין (מב) פרקליט טוב לירידת גשמים יותר מן הקרבנות, לפיכך צריך הכתוב לומר ביום השמיני עצרת תהיה לכם:

תן

הערות ותקונים.

ושם נאמר ר' פנחס אמר, מפני מה ברא הקב"ה כו', (לב) א"ר תנחום ב"ר חייא, במדרש קה"ר פ' ביום טובה, ר' תנחום פתר קרייה בעניים ובעשירים, (לג) כך היתה אמו של ר' תנחום כו', בקה"ר שם כך היה ר' תנחום עושה, וט"ס הוא. (לד) לוקחת לו שתים, פה חסר וכצ"ל ביום שהיתה לוקחת לו [אגודה אחת של ירק ליקחת לו] שתים, כמו שהוא בכ"י אקספארד וכרמולי, ועיין במדרש קה"ר שם, (לה) א"ר אחא, בקה"ר פ' ביום טובה, ר' אחא פתר קרייה בתורה. (לו) מנובבעי ולא מן מקינגאי, בכ"י אקספארד מטברטי ולא מיקנגריא. וכ"ב ס"א מטברירי ולא אקטגיא, ובכ"י כרמולי מכותבטי ולא מן קניניא, ובמדרש קהלת ובבית המדרש חסרים המלות האלה, ולדעתי יש לתקן כנוסחת הס"א מכ"י אקספארד ורק במקום אקטגיא נ"ל מקנוגיא, וכן ראיתי בערוך ערך טברירי הביא בשם הפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת, מטברירי ולא מקנוגיא, אבל לא באר מאומה, והרמ"ל תרגם (יאגדגושויער) וכתב שם בהערה שזער כן בנפשו ע"פ הענין, יען קנוגיא ביוני κυηία פי' לידת חיות, וטבור ענינו מקום גבוה, ורמז למקום שעומד שם הרואה, ועיין בהמשביר ערך טברירי. (לז) מפני מה ברא הקב"ה כו', במדרש קה"ר הגירסא גם את זה לעומת זה, זה גיהנם וגן עדן כמה ביניהם טפח, ר"י אמר כותל, ורבנן אמרי שתיהן שוות כדי שיהיו מצילות זו מזו. (לח) מצילות, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בקה"ר וילקוט קהלת רמז תתקע"ו ובטעות מציין שם, פסיקתא רבתי, ובבית המדרש הגירסא מציצות ופירש מסתכללות, מענין מציץ מן החרכים, ובכ"י כרמולי מליצות זו בזו. והמאמר הזה מובא בבאור זרוע הגדול (אלפא ביתא סימן י"ז) בשם הפסיקתא, וגם הוא הביא הנוסחא מצילות. (לט) ר' יוחנן אמר כותל כו'. גירסת המדרש הבאתי בהערה ל"ז, ובכ"י כרמולי ור"ח אמר טפח שתיהן שוות, נ"ל ורבנן אמרין שתיהן שוות, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ו ר' חנינא אמר כותל רבנו טפח, נ"ל ר"י אמר כותל, ר' חנינא אמר טפח, ורבנן אמרו כו'. ובבית המדרש הגירסא וכמה ריוח ביניהם טפח, נ"ל וכמה ריוח ביניהם, ר"י אמר כותל, ר' חנינא אמר טפח. (מ) שתיהן שוות, מן וכמה ריוח יש ביניהם, עד כאן, הוא מאמר מוסגר, ואין כאן מקומו, ואחר הסיום כדי שיהו מצילות זו מזו, חסר על שם גם את זה לעומת זה עשה אלהים, כמו שסיים במאמרים שלפניו. (מא) א"ר לוי, עיין במדרש קה"ר שם בפ', ביום טובה, ושם גירסא אחרת ר' לוי פתר קרייה בימים טובים כו', ובכ"י פרמולי נשנה המאמר הזה להלן. אחר כי רוצה ה' בעמו כו' רוצה הקב"ה בקרבנותיהם, וזה יותר נכון. (מב) פרקליט, מלה שגורה בש"ס ומדרשים, ויונית היא παράκλητος ופירש מליץ מלמד זכות, ותרגום מליצי אויב

אויב

(מג) **תן** חלק לשבעה (קהלת י"א ב'), ר' אלעזר (מד) ור' נחמיה ור' יהושע, ר' אליעזר אומר תן חלק לשבעה, זו שבת, דכתיב (מה) ויהי ביום השביעי יצא מן העם ללקוט (שמות י"ו כ"ז), וגם לשמונה (קהלת שם), זו מילה, דכתיב (מו) וישם (אליהו) פניו בין ברכיו (מ"א י"ח מ"ב), אמר אליהו לפני הקב"ה רבונו של עולם, אילו לא נשתייר לישראל אלא שתי המצוות בלבד, כדיי הוא זכותן שירדו להם גשמים. (מז) ור' נחמיא אמר, תן חלק לשבעה, (מח) זה דור שמל יהושע לשמונה, א"ל הקב"ה משה רבך מלן לשבעה, ואת מלן לשמונה, בעת ההוא אמר ה' אל יהושע עשה לך חרבות צורים ושוב מל את בני ישראל שנית (יהושע ה' ב'), (מט) שנית אתה מוהלן לברית, שלישית אין אתה מוהלן, ר' יהושע אמר תן חלק לשבעה, אלו שבעת ימי פסח וגם לשמונה, אלו שמונת ימי החג, כשהוא אומר וגם, לרבות את העצרת וראש השנה ויום הכיפורים:

ר'

הערות ותקונים.

(איוב ט"ו כ'), פרקליטין (מג) תן חלק, נשנה בקה"ר בפ' תן חלק לשבעה, ומובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בשם המדרש, אולם הציון פסיקתא בראש המאמר מקומו פה, ובנית המדרש מסיים כאן ואין עוד יותר מהפסקא הזאת, (מד) ור' נחמיה. עיין במדרש קה"ר נוסחא אחרת, (מה) ויהי ביום השביעי, במדרש קה"ר הביא לראיה הכתוב ויהי בשביעית (מ"א י"ח מ"ד) ביום השבת המלות „ביום השבת" הם דברי המדרש, לפרש בשביעית, ר"ל ביום השבת, וגירסת המדרש שהביא ראיה מהכתוב, ויהי בשביעית נכונה, ולכן סיים אמר אליהו כו'. ובילקוט קהלת הראיה הזאת מהכתוב איננה ובילקוט תזריע רמז תקמ"ז ד"ה וביום השמיני וילקוט פנחס רמז תשפ"ב הנוסחא ר' אלעזר אומר תן חלק לשבעה אלו שבעת ימי השבת וגם לשמונה אלו שמונת ימי המילה, (מו) וישם אליהו, כ"ה גם בכ"י אקספארד וכרמולי, אולם הסגרתי מלת אליהו, כי איננה במקרא, (מז) ור' נחמיה אמר, במדרש קה"ר הוא בשם ר' עזריה, (מח) זה דור שמל יהושע לשמונה, פה חסר וכצ"ל, זה דור [שמל משה לשבעה, וגם לשמונה זה דור] שמל יהושע לשמונה, כמו שהוא לנכון בכ"י כרמולי וקה"ר, ובכ"י אקספארד חסר ג"כ. וראיתי בספר מקראי קודש להר"י סאמונה, (ח"ב הלכות ר"ה פי"ט דף ק"ה ע"ב) שמביא המאמר הזה, וכתב איכא למידק, דאיך יתכן שימול משה אותם לשבעה ימים, ומילה לשבעה לא הוזכרה כלל בשום מקום, ואיך יתכן שמלן לשבעה, ודחק שם שהכוונה שמשה לא מלן מילת בשר כראוי לפי שמלו ולא פרעו, אבל מלן כראוי מילת הלב כו' ע"ש, אולם אין צורך לזה, וכבר העיר בצדק הראב"ן ז"ל, (סימן נ"ד דף ל"א ע"א), וז"ל שאלני קרובי ר' הילל, הא דאמרינן בפסיקתא תן חלק לשבעה, זה דור שמל משה לשבעה, וגם לשמונה, זה דור שמל יהושע לשמונה, והשבתי לו, אברהם היה ראש למילה וממנו עד משה ז' דורות, אברהם, יצחק, יעקב, לוי, קהת, עמרם, ומשה, והוא מל ישראל בצאתם ממצרים, כדכתיב ואעבור עליך. ואראך מתבוססת בדמיך, דם פסח, ודם מילה, ויהושע היה דור ח', ומל את ישראל בכניסתן לארץ, כדכתיב שוב מול את בני ישראל שנית עכ"ל, וזאת כוונת המאמר זה דור שמל משה לשבעה, ר"ל לשבעה דורות, ועתה מצאתי ג"כ בספר אור זרוע הגדול, (אלפא ביתא סימן ל'), שהביא את הפסיקתא הזאת (ובטעות שם בפסוק ולקחתם לכם, נ"ל בפסקא ביום השמיני עצרת), והביא שם את פירש המאמר הזה כמו שהבאתי, בשם מורו ר' יהודה בר יצחק ז"ל הנקרא שיר ליאו"ן. (מט) שנית אתה מוהלן לברית, כ"ה גם בכ"י אקספארד, אבל בכ"י כרמולי הנוסחא, שניה, מאי שנית. שהביאן לברית שנית, שנית אתה מלן כו', ובקה"ר מול את בני ישראל שנית מכלל שמלן בראשונה כו' ע"ש. ובספר אור זרוע שם הביא נוסחת הפסיקתא שנאמר עשה לך חרבות צורים ושוב מל את בני ישראל שנית, והביאן בברית, עתה אתה מלן, שלישית אין אתה מלן, ומפרש בשם מורו ר' יהודה ב"ר יצחק שיר ליאון ז"ל, עתה אתה מלן, פירש עתה אתה מלת אותם זה דור שמיני, ופעם שנית כי משה מלן דור שביעי ופעם ראשונה, ואתה מלת פעם שניה מיכן ואילך דור תשיעי, שהוא פעם שלישית למלתו של משה, אין אתה מלן,

אלא

(נ) ר' סימון פתר קרייא בנשיאים, תן חלק לשבעה, ביום השביעי נשיא לבני אפרים (במדבר ז' מ"ח), וגם לשמונה, ביום השמיני נשיא לבני מנשה (שם), ור' עזריה (נא) בש"ר יהודה בר סימא, פתר קריא במלואים, תן חלק לשבעה אלו שבעת ימי המלואים, כי שבעת ימים ימלא את ידכם (ויקרא ח' ל"ג), (נב) וגם לשמונה, אלו שמונה ימי המילה אמר הקב"ה אם שמרת שבעת ימי הנדה כראוי, אני נותן לך בן זכר ואת מוהלו לשמונה, וביום השמיני ימול (ויקרא י"ב ג'), ור' לוי אמר תן חלק לשבעה, אלו ז' ימי הסוכה, וגם לשמונה, ביום השמיני עצרת תהיה לכם,

ביום השמיני עצרת תהיה לכם, כי רוצה ה' בעמו יפאר ענוים בישועה (תהלים קמ"ט ד'), ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, רוצה הוא הקב"ה בקרבנותיהם של ישראל, יפאר ענוים בישועה, ואין ישועה אלא קרבן, כמד"א וישע ה' אל הבל ואל מנחתו (בראשית ד' ד'), כי רוצה ה' בקרבנותיהם של ישראל, (נג) לפיכך משה מזהיר את ישראל ביום השמיני, (נד) א"ר יוחנן שמיני של חג רגל בפני עצמו, פיים בפני עצמו, קרבן בפני עצמו, ברכה בפני עצמו. רגל בפני עצמו, (נה) א"ר בון (נו) בכולם כתיב וביום, וכאן כתיב ביום, מכאן שהוא רגל בפני עצמו. פיים בפני עצמו, (נז) דתנינן בשמיני חזרו לפיים כרגלים, קרבן בפני עצמו, פר אחד איל אחד (במדבר כ"ט ל"ו), ברכה בפני עצמו, (נח) א"ר אילא מכאן שהוא טעון זמן. (נט) תמן תנינן, סוכה שבעה כיצד, גמר מלאכל לא יתיר את סוכתו, אבל מוריד הוא את הכלים מן המנחה ולמעלה בשביל כבוד יום טוב האחרון, (ס) ר' אבא בר כהנא רב חייא בר אשי בשם רב, צריך שיפסול את סוכתו מבעוד יום, ור"י בן לוי אמר צריך אדם לקדש בלילי יום טוב האחרון בתוך ביתו, (סא) ר' יעקב בר זבדא בשם שמואל, קידש בבית זה, וגמר לאכול בבית אחר, צריך לקדש פעם אחרת, ר' אחא (סב) ור' תנינא

הערות ותקונים.

אלא הם עצמם יהיה מלין את עצמן עכ"ל. (נ) ר' סימון, במדרש קה"ר שם בפי' תן חלק הוא בשם ר' נחמיה, (נא) בש"ר יהודה בר סימא, בכ"י אקספארד בר סימון, ובמדרש קה"ר הנוסחא ר' יהודה פתר קרייא, (נב) וגם לשמונה אלו שמונה ימי המילה, פה חסר וכצ"ל וגם לשמונה [דכתיב ויהי ביום השמיני קרא משה, ור' יהודה בר סימון בש"ר יהודה (או ר' הונא כגירסת מדרש קה"ר), פתר קרא בנדה, תן חלק לשבעה אלו ז' ימי הנדה, וגם לשמונה] אלו שמונה ימי מילה, כמו שהוא לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי וקה"ר, ובפסקא אחרת הגי' בש"ר מאיר, (נג) לפיכך משה מזהיר את ישראל ביום השמיני, דרש סיפא דקרא והקרבתם עולה וגו' (במדבר כ"ט ל"ו), (נד) א"ר יוחנן, נשנה בירושלמי סוכה פ"ה ה"ז, וחגיגה פ"א ה"ו. ובכ"י אקספארד חסר מכאן, עד סוכה שבעה כיצד, (נה) א"ר בון, בירושלמי שם, דא"ר אבין בשם ר' אחא, ולהלן בנוסחא האחרת א"ר אבין הלוי א"ר אחא, (נו) בכולם כתיב וביום, ר"ל בקרבנות החג בפ' פנחס, כתיב וביום, אבל בשמיני כתיב ביום, בלא וי"ו, לומר שהוא חלוק משלפניו, (נז) דתנינן בשמיני, במשנה דסוכה דף נ"ה ע"ב. ובירושלמי שם הנוסחא, א"ר יוסי מתניה אמרה כן, בשמיני חזרו לפייס כרגלים, (נח) א"ר אילא מכאן שהוא טעון זמן, בירושלמי א"ר אילא זמן והפירוש שצריך לברך שהחיינו, זו היא שיטת הירושלמי והפסיקתא, אבל בבבלי שם איתא שמיני רגל בפני עצמו לענין פז"ר קש"ב, אות ז' מן פז"ר, הוא זמן, ואות ב' מן קש"ב, שפירש ברכה, א"כ אינו זמן, אלא ברכת המלך, עיין רש"י ותוספת סוכה מ"ח ע"א, ד"ה רגל בפ"ע. (נט) תמן תנינן, משנה סוכה מ"ח ע"א, ירושלמי סוכה פ"ד ה"ה, וירושלמי ברכות פ"ו ה"ו, (ס) ר' אבא בר כהנא, ירושלמי שם ועיין בקרבן עדה מבאר היטב כל הענין שם ועיין בבלי סוכה מ"ח ע"א, (סא) ר' יעקב בר זבדא, בכ"י אקספארד וכרמולי וירושלמי סוכה וברכות, ר' יעקב בר אחא בשם שמואל, (סב) ור' חנינא בש"ר הושעיא, בירושלמי סוכה בשם רב צ"ל בשם ר' הושעיא כמו שסיים אתיא דר' הושעיא כריב"ל, ובירושלמי ברכות שם, בשם ר' יהושע, צ"ל ר' הושעיה, ובפסחים דף ק' ע"ב הביא התוספת ד"ה ידי קידוש, בשם הירושלמי, ר' אושעיא אמר בשם רב, ולא

תנינא בש"ר אושעיא, מי שעריבה סוכתו עליו, הרי זה מקדש בלילי יום טוב האחרון בתוך ביתו, ועולה ואוכל בתוך סוכתו, ואינו צריך לקדש פעם שניה, א"ר אבין אתיא דשמואל כר' חייא, ודר' אושעיא כר' יהושע בן לוי, א"ר מנא (סג) ולא פליגין, מה דאמר שמואל כשהיה בדעתו לאכול בבית אחר, (סד) וא"ר יהושע בן לוי, ראויה היתה עצרת של חג להיות רחוקה חמשים יום, כשם שעצרת של פסח רחוקה חמשים יום, משלו משל למה הדבר דומה, למלך שבאתה לו שמחה והיו לו (סה) בנות נשואות במקום רחוק. אלו שנשואות במקום קרוב, אית ביומיא דאיזלון וייתון, אמר המלך אני ואתם נשמח יום אחר, כך בפסח על ידי שישראל יוצאין מן החורף לקיץ, ואינה טרחות הדרכים קשה, לפי' הוא רחוקה ממנו חמשים יום, דאית ביומיא דאיזלון וייתון, אבל בחג על ידי שישראל יוצאין מן הקיץ להורף, וטרחות הדרכים קשה. לפיכך אינה רחוקה ממנו חמשים יום, ולית ביומיא דייזלון וייתון, אמר הקב"ה אני ואתם נשמח לפיכך צריך לומר ביום השמיני עצרת תהיה לכם:

(סו) ר' יודן בשם ר' יצחק, כל זמן שישראל מעצרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות

הערות ותקונים.

(סג) ולא פליגין, פה חסר, מה דאמר רב בשלא היה בדעתו לאכול בבית אחר, כמ' שהוא בירושלמי סוכה וברכות, אך ־שם דברי ר' אבין אשר לפנינו, הם בשם ר' מנא, וכן להיפך, והתוספת בפסחים דף ק' ע"ב, ד"ה ידי קידוש, הביאו גירסא אחרת בירושלמי וז"ל מאי דאמר רב בשלא היה בדעתו לאכול בבית שקידש, ומאי דאמר שמואל בשהיה בדעתו לאכול בבית שקידש, והא דקאמר ולא פליגי היינו ממקום למקום בחד בית, ולאו דוקא נקט בירושלמי קידש בבית זה ונמלך לאכול בבית אחר ונתיישב שלא יחלוק הירושלמי עם הש"ס שלנו עכ"ל. ועיין מזה באריכות בראש פסחים שם סימן ה', מה שהביא ממגלת סתרים דרבינו נסים ז"ל, גם עיין בפרדס הגדול לרש"י ז"ל (סדר ברכות דף ל"ט ע"א) מ"ש שנשאל למר רב יהודאי גאון ז"ל, ועיין בספר ארחות חיים לרבינו אהרן הכהן מלוניל ה' שבת אות ח' ט' י', ועיין בטור או"ח ה' שבת סימן רע"ג, ובמרן ב"י שם, וראיתי ברוקח ה' שבת סימן כ' שכתב וז"ל, ש"ן מקדש בביהכ"נ אע"פ שפוסקין בערבי פסחים [ק"א ע"א] אין קידוש אלא במקום סעודה, ואין אורחים בבהכ"נ מ"מ איכא עניים יהבי דעתייהו עלייהו ונפקי, כן פסקו הגאונים וכן משמע בירושלמי ובפסיקתא דכוכות ביום השמיני עצרת עכ"ל. ובפרדס הגדול לרש"י ה' סוכה (דף מ"ה ע"ב) מובא. רבינו שלמה בליל שמיני ספק שביעי קידש בסוכה וישב בה וגם למחר עשה כן, וכן עשה רבינו יעקב בן רבינו יצחק הלוי נ"ע אחיו רבינו אליעזר ורבינו שמואל הלוי קדשו בבית ואכלו חוץ לסוכה, ולמחר ביום אכלו בסוכה, וטעם שלהם מתלמוד ירושלמי וכן משמע בפסיקתא, ושאלתי את ר' יעקב הלוי ואמר מתחלה היה אבי נוהג בספק בליל שמיני לקדש בבית ולאכול שם, ולמחר בסוכה כדרך שעושין אחיי, אבל בזקנותו פעמים היה יושב בליל ספק שביעי בבית ופעמים בסוכה, והן ולאו ורפיא בידיה, ור' אלכסנדרי העיד עליו שבתחלה היה נוהג לישב בביתו בליל ספק שביעי ולמחר בסוכה אבל חבירו ר' שלמה ושאר רבותיו אמרו לו וחזר בו, וכן ר' שניאור הלוי ישב בסוכה בליל ספק שביעי וחולק על שאין יושבין ומביא ראיה מהפסיקתא עכ"ל. (סד) וא"ר יהושע בן לוי, נשנה במדרש חזית, בפ' מה יפו פעמיך בנעלים, ומובא במנורת המאור סימן קנ"ג בשם הפסיקתא, (סה) בנות נשואות, הלשון פה משובש ומחוסר וכנ"ל, בנות נשואות במקום קרוב ובנות נשואות במקום רחוק, אלו שנשואות במקום קרוב, אית ביומיה דיזלון וייתון, ואלו שהן נשואות במקום רחוק דלית ביומיה דיזלון וייתון, כמו שמובא במנורת המאור שם בשם הפסיקתא. ובמדרש חזית שם, משל למה"ד למלך שהיו לו בנות הרבה, מהם נשואות במקום קרוב, ומהן נשואות למקום רחוק, יום אחד באו כולם לשאול שלום אביהם המלך אמר המלך אלו שנשואות במקום קרוב אית בעונתה למיזל ולמיתי, ואילין שנשואות במקום רחוק לית בעונתה למזיל ולמיתי, אלא עד דאיכהון כולהון אגלי הכא נעבד כלן חד יו"ט ונחדי עמן כך בפסח כו'. (סו) ר' יודן בש"ר יצחק, פה נשמט מאמר ארוך, וכן גם בכ"י אקספארד, ונמצא בכ"י כרמולי ובנוסחא אחריתא דכ"י אקספארד מפסקא הזאת אשר העתקתי בסוף הפסקא.

מדרשות, הקב"ה עוצר שכינתו עמהם, ומה טעם נעצרה נא אותך ונעשה לפניך גדי עזים (שופטים י"ג ט"ו), ר' חגי בש"ר יצחק, (סז) כל זמן שישראל מקוין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, הקב"ה מקוה שכינתו עמהם, ומה טעם קוה קויתי ה' ויט אלי וגו' (תהלים מ' ב'), (סח) א"ר אלכסנדרי, למלך שבאת לו שמחה, וכל שבעת ימי המשתה מטרונה מרמזות לבני פלטין, ואומרת להן עד שהמלך עוסק (סט) באלריא שלו, שאלו צרכיכם, וכיון שלא הבינו, כבשה להם מטרונה עוד יום אחר, כך כל שבעת ימי החג, תורה מרמזת לישראל, ואומרת להם שאלו מה' מטר, תדע לך שהוא כן, (ע) בשני ונסכיהם, בששי ונסכיה, בשביעי כמשפטם, מ"ם יו"ד מ"ם, הרי מים, מכאן לנסוך המים בחג מן התורה, וכיון שלא התבוננו כבשה להם התורה עוד יום, לפיכך צריך הכתוב לומר ביום השמיני עצרת תהיה לכם אמר ר' אלכסנדרי, (עא) למלך שבאת לו שמחה כל שבעת ימי המשתה היה בנו של מלך טורח עם האורחין, וכיון שיצאו שבעת ימי המשתה, אמר המלך לבנו, יודע אני שכל שבעת ימי המשתה היית טורח עם האורחין, עכשיו אני ואתה נשמח יום אחד, ואיני מטריח עלך הרבה, אלא טול תרנגול אחד, וליטרא אחת של בשר, כך כל שבעת ימי המשתה ישראל עסוקין בקרבנותיהם של אומות העולם, דא"ר פנחס (עב) כל אותם שבעים פרים שהיו ישראל מקריבים בחג

הערות ותקונים.

ולפי מה שהבאתי להלן על מלת אפרגיאה, נראה ברור שהיה גם לפני בעל הערוך בפסיקתא, גם נמצא המאמר הזה במדרש חזית, פ' מה יפו פעמיך, אך מקומו שם לפני דרוש ר"י בן לוי, וזה לשון המאמר: כתיב עצרת תהיה לכם ולהלן כתיב עצרת לה' אלהיך, א"ר חמא בר חנינא משל לשני פרגמטוטים שנכנסו למדינה, ונענה אחד מהם ואמר לחבירו אם פותחין אנו שנינו כאחד, הרי אנו עושין אפרגיא במדינה, אלא פתח אתה בשבתך, ואני בשבתי, א"ר חנינא בריה דר' אינו, מה יפו פעמיך בנעלים, בנעל אין כתיב כאן, אלא בנעלים, בב' נעלות, נעילה בפסח, ונעילה בחג, אמר להם הקב"ה לישראל אתם נועלים לפני בפסח ואני נועל בפניהם בחג [במדרש חזית, אתם נועלים לפני בחג ואני נועל לפניכם בפסח אתם נועלים לפני בחג] ואני משיב רוחות ומעלה עננים ומעלה דשאים ומפריח טללים ומגדל צמחים ומדשן פירות, ואתם נועלים לפני בפסח [במדרש חזית, ואני נועל לפניכם בפסח ואתם יוצאים] וקוצרין ומוצאים אותה מלאה ברכות, לפיכך אמר ביום השמיני עצרת ע"כ, גם נמצא המאמר הזה בילקוט פנחס רמז תשפ"ב בשם הפסיקתא ובערוך ערך אפרגיאה, מביא המלה הזאת בשם פסקא דביום השמיני, וכתב ס"א אפרגינא. פירש ענין זול, והמוספי כתב פירש בל"י זול ומיעוט ריוח בסחורה, והרמ"ל הביא ע"ז המלות היונית ἀφαορές, εὐωνία, אולם אינם נאותים למלה שלפנינו והנכון שהיא המלה εὐπραγία. ובילקוט פנחס השמיט המלה הזאת, וכתב במקומה „זול" עפ"י הערוך, (סז) כל זמן שישראל מקוין, פירש מתאספין, כמו ונקוו אליה כל הגוים (ירמי' ג' י"ז). הראשון דורש עצרת מלשון נעצר לפני ה' (ש"א כ"א ח') פי' נתעכב, והשני דורש עצרת מלשון אסיפה (עיין אוה"ש ש' עצר), (סח) א"ר אלכסנדרי, מכאן עד א"ר אלכסנדרי השני, חסר בכ"י אקספארד, (סט) באלריא, מובא בערוך ערך אלריא, בשם פסקא דביום השמיני עצרת, וכתב שם המוספי פי' בל"י ורומי ἱλάρια hilaria שמחה ועונג. (ע) בשני ונסכיהם, (במדבר כ"ט י"ט), בששי ונסכיה, (שם שם כ"ט ול"א) בשביעי כמשפטם (שם שם ל"ג ול"ג) ובשאר הימים לא כתיב אלא ונסכה, כמשפט, והמאמר הזה נשנה בספרי פנחס, ירושלמי ר"ה פ"א סוף ה"ג. בבלי שבת ק"ג סע"ב, תענית ב' ע"ב, ומובא ברש"י פנחס כ"ט י"ח, ומזה יסד הפייטן (ליל שני של סוכות) גם בשני רמז לנסוך המים, (עא) למלך כו', עיין במדרש במ"ר פכ"א, משל למלך שעשה סעודה שבעה ימים כו' ועיין סוכה נ"ה ע"ב, משל למלך ב"ו שאמר לעבדיו עשו לי סעודה, (עב) כל אותם שבעים פרים. המאמר הזה נשנה במדרש חזית פי' הנך יפה (בפי' א' ובפ' הנך יפה בפ' ד'). ובמדרש שו"ט מזמור ק"ט ובמדרש במ"ר פכ"א, ותנחומא פנחס, ובבלי סוכה נ"ה ע"ב הוא בשם ר' אלעזר, וכן מובא בבה"ג ה' סופרים סימן ע"ה (דפוס ווינציאה דף קמ"ב ע"א) א"ר לוי שבעים פרים הללו כנגד מי כנגד שבעים אומות כו'. וכן מובא במדרש תדשא

בחג, כנגד שבעים אומות, (עג) שלא יצאו העולם מהם, (עד) הה"ד תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה (תהלים ק"ט ד'), בטוחים אנו בתפלה, וכיון שיצאו שבעת ימי החג, *(עד) אמר הקב"ה לישראל, יודע אני בניי שכל שבעת ימי החג, הייתם עסוקים בקרבנות של אומות העולם, ועכשיו אני ואתם נשמח יחד, ואיני מטריח עליכם הרבה, אלא פר אחד ואיל אחד, וכיון ששמעו ישראל כך, התחילו מקלסין להקב"ה, ואומרים זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו, (עה) א"ר אבין אין אנו יודעין במה לשמוח, אם ביום, אם בהקב"ה, ובא שלמה ופירש, נגילה ונשמחה בך (שה"ש א' ד'), בך בתורתך, בך בישועתך, א"ר יצחק בך, בעשרים ושתים אותיות שכתבת לנו בתורתך, ב' תרי, כ' עשרים:

(עו) **אלה** תעשו לה' במועדיכם (במדבר כ"ט ל"ט), התורה מרמזת להן לישראל, ואומרת להן, תניין יומיא, (עז) ר' ברכיה בש"ר אבא בר כהנא אמר, כתיב ושמרת את החוקה הזאת למועדה וגו' (שמות י"ג י'), (עח) התורה מרמזת ואומרת תניין יומיא, א"ר יודן ב"ר סימון כתיב השקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כ"ו ט"ו), מה כתיב בתריה היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות (שם שם י"ו), ומה ענין זה אחר זה, אלא כל זמן שישראל עושין רצונו של הקדוש ברוך הוא ומוציאין מעשרותיהן כראוי, והן יכולין לומר בערתי הקדש מן הבית (שם כ"ו י"ג), הקב"ה מרמז להן לישראל, ואומר להן (עט) תניין יומיא, ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום (דברים ד' ד'):

חסלת פסקא ביום השמיני עצרת.

הערות ותקונים.

תדשא פ"א (בית המדרש ח"ג צד 175) ובחג ע' פרים כנגד ע' אומות כו' את מוצא ע' פרים היו ישראל מקריבים בחג על האומות לכפר עליהם. ומזה יסד הפייטן בפיוט תשורת שי, ליום ב' דסוכות (עג) שלא יצאו העולם מהם, בכ"י אקספארד שלא יחרב העולם מהם. ובילקוט סוף רמז תשפ"ב ובמדרש חזית בב' המקומות הניר', שלא יצדה העולם מהם. ופי' המ"כ יצדה שלא יהא עולם תוהו וריק מהם, תוהו ובוהו ת"א צדיא וריקניא עכ"ל. אולם לא ירד אל עומק כוונת המאמר, כי שבעים פרים שהיו ישראל מקריבים. כנגד שבעים אומות, היה לכפר עליהם שירדו גשמים בעולם, כמ"ש רש"י סוכה נ"ה ע"ב, וז"ל כנגד שבעים אומות לכפר עליהם שירדו גשמים בכל העולם לפי שנידונים בחג על המים עכ"ל, וכן מצאתי במדרש שו"ט מזמור ק"ט תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה, שבעה פרים אנו מקריבים בחג על שבעים אומות ואנו מתפללים עליהם שירדו גשמים כו', וא"כ לפי נוסחת המדרש או אם נתקן שצ"ל שלא יצטער העולם מהם, הכוונה שלא יחרב או לא יצטער העולם מהם כשלא ירדו הגשמים. ובנוסחא אחרת מפסקא הזאת. שהעתקתי מכ"י אקספארד, והובא בילקוט פנחס רמז תשפ"ב, הגי' א"ר פנחס בן חמא שבעים פרים היו שהיו ישראל מקריבים בחג כנגד שבעים אומות שישבו בשלוה וכן מצאתי בבה"ג סוף ה' סופרים אות ע"ה, שבעים פרים היו ישראל מקריבין שבעת ימי החג כנגד ע' אומות, כדי שיהיו יושבין בשלוה, (עד) הה"ד תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה, וכן מובא במדרש חזית שם בפ' הנך יפה. ומה שהביא פה הכתוב הזה, תבין עפ"י מדרש שו"ט מזמור ק"ט, תחת אהבתי ישטנוני, אמרו ישראל לאו"ה כל אלה עושה לכם הקב"ה בשבילנו ואתם שונאים אותנו תחת אהבתי ישטוני, שבעים פרים אנו מקריבים בחג על שבעים אומות ואנו מתפללים עליהם שירדו הגשמים כו' ע"כ, וכן תראה בתנחומא פנחס ומדרש במ"ר סוף פכ"א ביום השמיני עצרת, זש"ה תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה את מוצא בחג ישראל מקריבין לפניך ע' פרים על ע' אומות, אמרו ישראל רבון העולמים הרי אנו מקריבין עליהם שבעים פרים והיו צריכין לאהוב אותנו והם תחת אהבתי ישטנוני לפיכך אמר להם הקב"ה כו'. *(עד) אמר הקב"ה עד כ' עשרים מובא באור זרוע (אלפא ביתא סימן נ' בשם הפסיקתא. (עה) א"ר אבין כו', מובא לעיל פסקא שוש אשיש, ובמדרש חזית בפ' נגילה ונשמחה בך, (עו) אלה תעשו, מובא בילקוט פנחס רמז תשפ"ג, (עז) ר' ברכיה בש"ר אבא בכי כרמולי ר' אבא בש"ר ברכיה. (עח) התורה מרמזת, פה חסר וכצ"ל, ר' הונא בש"ר תנחום בר יודן אמר עשיתם אין כתיב כאן, אלא תעשו, התורה מרמזת כו', ונאמר לנכון בכ"י אקספארד וכרמולי ובילקוט, רק בילקוט חסר שם האומר, (עט) תניין יומיא, בילקוט שם הגירסא

הערות ותקונים.

תמניא יומיא בטעות, והגירסא שלפנינו וכן בכ"י אקספארד נכונה, והכוונה במלת תניין שתשנו הדבר פעם שנית, מלשון חז"ל אעבור פרשתא דא ואתנייה (מגילה ד' ע"א). פירש"י אסיים פרשה זו ואשנה אותה פעם שנית, ומזה תראה בנוסחא אחרת מפסקא הזאת שהעתקתי, גם בילקוט פנחס רמז תשפ"ג שהביא את הנוסחא האחרת, הגירסא הקב"ה מסביר להם פנים ומה אומר להם בניי תהו שונים היום הזה בטובה ובאין אצלי, מנין שכתוב אלה תעשו לה' במועדיכם.

(א) נוסחא אחרת

מפסקא ביום השמיני עצרת.

ביום השמיני עצרת, הלכה, אדם מישראל מהו שיהא לו מותר לאכול בסוכתו ביום השמיני, (ב) כך שנו חכמים, אבל מוריד הוא את הכלים מן המנחה ולמעלה, בשביל כבוד יום האחרון, א"ר יהושע בן לוי, צריך אדם להפריש עצמו מסוכתו ביום השמיני, שכבר אמרה תורה בסוכות תשבו שבעת ימים (ויקרא כ"ג מ"ב), (ג) ולא שמונת ימים, ואם היתה סוכתו עריבה עליו, היאך יעשה, (ד) א"ר הושעיא, נכנס ומקדש בתוך ביתו, ונכנס ואוכל בתוך סוכתו, (ה) ר"א צריך לפוסלה מבעוד יום, וכיצד הוא פוסלה, מעביר חרות אחת הימנה והוא פוסלה, ולמה הטריחה עליו התורה שיכנס בתוך ביתו ביום השמיני. מפני שרגל בפני עצמו הוא, (ו) ורבנן אומרים, יום השמיני רגל בפני עצמו, פיים בפני עצמו, קרבן בפני עצמו, טעון ברכה לעצמו, מה ברכה הוא טעון, (ז) א"ר אלעזר להזכיר בו זמן, תרע לך שהוא מוער בפני עצמו, (ח) א"ר אבין הלוי א"ר אחא, בכל ימות החג כתיב וביום, ובזה כתיב ביום, להודיעך שמועד בפני עצמו, מנין ממה שכתוב בענין ביום השמיני עצרת תהיה לכם.

ד"א ביום השמיני, זש"ה יספת לגוי ה' יספת לגוי נכבדת (ישעי' כ"ו ט"ו), מהו יספת לגוי, (ט) אמר לו הנביא רבון העולמים, לגוי שלא קילסך עליה, את נותן לו בן, ואינו מוהלו, אלא מגדל לו ערלה ובלורית, את נותן לו בית, והוא מעמיד בתוכו צלם. הוי יספת לגוי ה'. קראך ה' נכבית המינו, אבל ישראל יספת נכברת, את נותן לו בן והוא מוהלו לשמונה ימים, את נותן לו בית והיא קובע לו מזוזה, גג והוא עושה לו מעקה, הוי יספת לגוי נכברת:

ד"א

הערות ותקונים.

(א) נוסחא אחרת, הנוסחא הזאת נמצאת בכ"י אקספארד, והעתקתיה פה, ועיין לעיל בפסקא ביום השמיני הערה ב'. העירותי שבכ"י הנ"ל מתחלת הפסקא דביום השמיני חסר לפניה, גם לפני הילקוט היתה הנוסחא הזאת בקונן שהיה לפניו מהפסיקתא. והביאה בפרשה פנחס רמז תשפ"ג. המתחלת ביום השמיני עצרת הלכה, אדם מישראל כו'. ואח"כ הביא קצת מהנוסחא הראשונה, המובא למעלה, (ב) כך שנו חכמים, משנה סוכה מ"ח ע"א. (ג) ולא שמנת ימים, המלות האלה חסרות בילקוט שם, (ד) א"ר הושעיא, עיין לעיל בפסקא דביום השמיני שם הגירסא ר' אחא ור' חנינא בש"ר אושעיא, ועי"ש בהערה ס"ג. (ה) ר"א צריך לפסלה, עיין לעיל ששם הוא בשם ר' אבא בר כהנא ר' חייא בר אשי בשם רב, וכ"ה בירושלמי סוכה פ"ד ה"ה, ובילקוט שם בטעות ד"א במקום ר"א ור"ל רב אמר, (ו) ורבנן אומרים, בילקוט שם רבא אמר, ועיין לעיל הוא מאמר ר' יוחנן, וכ"ה בירושלמי סוכה פ"ה ה"ז, וחגיגה פ"א ה"ו, (ז) א"ר אלעזר. בפסקא שלפנינו למעלה א"ר אילא, וכ"ה בירושלמי עי"ש בהערה כ"ח. ובילקוט שם א"ר אילעא, (ח) א"ר אבין הלוי א"ר אחא, בילקוט א"ר חייא במקום א"ר אחא, ועיין לעיל הערה כ"ה, (ט) אמר לו הנביא, מכאן עד אבל ישראל, חסר בילקוט פנחס, (י) ד"א

יספת

(י) **ד"א** יספת לגוי, רבנין אמרו, (יא) כל שאת מוסיף לנו ימים טובים, אני מוסיפין לך קרבנות, (יב) א"ר לוי בכל חדש וחדש שבקיץ, ביקש הקב"ה ליתן לישראל מועד, בניסן נתן להם הפסח, באייר נתן להם פסח קטן, בסיון נתן להם עצרת, בתמוז היה בדעתו ליתן להם מועד גדול, ועשו להם את העגל, ובטל תמוז ואב ואלול, בא תשרי ופרע להם, ראש השנה ויום הכפורים והחג, אמר הקב"ה לאחרים הוא פורע, ושלו אינו נוטל, תן לו יומא, ביום השמיני עצרת תהיה לכם.

ביום השמיני עצרת תהיה לכם, (יג) זש"ה תן חלק לשבעה וגם לשמונה (קהלת י"א ב'), ר' אליעזר ור' יהושע אמר תן חלק לשבעה, אלו שבעת ימי השבת, וגם לשמונה אלו שמונה ימי המילה, ור' יהושע אמר תן חלק לשבעה, אלו שבעת ימי הפסח, וגם לשמונה אלו שמונת ימי החג. ד"א תן חלק לשבעה, א"ר לוי תן חלק לשבעת ימי החג, וגם לשמונה הזהיר הקב"ה אף בקדושת יום השמיני. ד"א תן חלק לשבעה, (יד) א"ר יהודה ב"ר סימון בשם ר' מאיר, אם נתת חלק לשבעת ימי הנדה, וגם לשמונה את זוכה שאתן לך בן, ואת מוהלו לשמונה. (טו) ד"א ביום השמיני עצרת, להלן את אומר עצרת לה' אלהיך, וכאן עצרת תהיה לכם, א"ר חנינא בר אדא, בפסח אני נועל מפניכם את הרוחות ואת הגשמים, בשביל שתזקקו למלאכת השדה, אבל עכשיו בחג אתם נועלים עצמיכם מלפני, ואני פותח לכם את האוצרות שבהם הרוחות, ואוצרות שבהם הגשמים, הוי עצרת תהיה לכם.

ד"א עצרת תהיה לכם, א"ר לוי בשם ר' חמא בר חנינא, למה הדבר דומה, לשני פרגמטיוטין שנכנסו למדינה, נענה אחד מהן ואמר לחבירו, אם פותחין אנו שנינו כאחת, הרי אנו עושין (טז) אפרגיה במדינה, אלא את פתח שבתך, ואני פותח שבתי. א"ר חנינא בר אדא מה יפו פעמיך בנעלים (שה"ש ז' ב'), בנעל אין כתיב כאן, אלא בנעלים, בשתי נעילות, נעילה בפסח, נעילה בחג. אמר הקב"ה לישראל בני אתם נועלים בפני בפסח, ואני נועל בפניכם בחג, ואני משיב רוחות, ומעלה עננים, ומוריד גשמים, ומפריח טללים, ומגדל צמחים, ומדשן פירות ואתם נועלים בפני בפסח, ואתם יוצאים וקוצרים ומוציאים אותה מליאה ברכות, לפיכך צריך הכתוב לומר ביום השמיני עצרת תהיה לכם.

ד"א עצרת תהיה לכם, למה נעצרו עוד יום אחד, (יז) למה הדבר דומה, למלך שהגיע לו יו"ט, באו אריסיו וכבדו אותו, באו בני ביתו וכבדו אותו, היתה מטרונא מרמזת בהן, עד שנוהג עמכם תבעו צרכיכם מידו, כיון שלא הבינו, כבשה אותם מטרונא עוד יום אחד, שיתבעו צורכיהן מן המלך, כך התורה מרמזת לישראל, תבעו צורכידם, כיצד וביום השני ונסכיהם (במדבר כ"ט י"ז י"ט), וביום הששי ונסכיה (שם שם כ"ט ול"א), וביום השביעי כמשפטם (שם ל"ב ול"ג), מ"ם יו"ד מ"ם מים, כיון שלא הבינו כבשה אותן עוד יום אחד, זה ביום השמיני (שם שם ל"ה). (יח) אתה מוצא כשם שעצרת של פסח רחוקה חמשים יום, אף זאת היתה צריך

הערות ותקונים.

יספת לגוי, בילקוט פנחס נמצא לפני זה, נחת שלוה לפרעה שמא קראך ה' לא בחירופין ונדופין כו', והוא מפסקא הראשונה, (יא) כל שאת מוסיף לנו ימים טובים כו', עיין תנחומא פנחס, ומדרש במ"ר סוף פכ"א, אמרה כנ"י לפני הקב"ה עליך להוסיף לנו מועדים כו'. (יב) א"ר לוי בכל חדש כו', עיין לעיל בפסקא הראשונה, א"ר לוי כך עלתה דעתו של הקב"ה כו'. (יג) זש"ה תן חלק לשבעה, עיין לעיל בפסקא הראשונה, ובהערה מ"ג, (יד) א"ר יהודה ב"ר סימון, עיין לעיל ובהערה נ"ב. (טו) ד"א ביום השמיני להלן את אומר כו', עיין לעיל בהערה ס"ו, (טז) אפרגיה, עיין מ"ש לעיל פסקא הראשונה הערה ס"ו, והעירותי שם שבילקוט נשמטה מלה זו, ונכתב במקומה „זול" (יז) למה הדבר דומה, עיין לעיל א"ר אלכסנדרי, למלך שבאת לו שמחה, בשנויים קנת, (יח) אתה מוצא כשם שעצרת של פסח רחוקה כו', אר"י בן לוי למה"ד, נשנה לעיל בפסקא הראשונה, בשנויים קנת, וע"ש בהערה ס"ד וס"ה, ומזה יסד הפייטן (מעריב ליל שמיני עצרת) שמיני

צריך להיות רחוק חמשים יום, ולמה היא סמוכה לחג. א"ר יהושע בן לוי, למה הדבר דומה, למלך שהיו לו בנים הרבה, מהם נשואים במקום רחוק, מהם נשואים במקום קרוב, כשהיה מבקש אותם שהיו נשואים במקום קרוב באין אצלו, וכשהיו מבקשים לילך היה מניחן, למה כן שהדרך קרובה, ובכל יום שהם מבקשים לילך ולחזור היו הולכין ובאין, אבל אותם שהיו נשואים במקום רחוק, באין אצלו, וכשהיו מבקשים לילך, היה כובשן עוד יום אחד אצלו, כך בפסח ימי הקיץ, והם עולין בעצרת לירושלים, אחר חמשים יום, אבל עכשיו אחר החג ימות הגשמים הן, והדרכים טרחות, לפיכך אמר הקב"ה עד שהם כאן יעשו את העצרת, הוי ביום השמיני עצרת תהיה לכם.

והקרבתם עולה אשה ריח ניחוח לה' פר אחד איל אחד (שם שם לו), (יט) א"ר פנחס בן חמא, שבעים פרים היו ישראל מקריבין בחג, כנגד שבעים אומות העולם, (כ) שישבו בשלוה, (כא) וכן היה ר' ברכיה מחשבן, ביום הראשון שלשה עשר ובשביעי שבעה, הרי עשרים, ביום השני שנים עשר ובששי שמונה, הרי עשרים, ביום השלישי אחד עשר ובחמישי תשעה, הרי עשרים, וביום הרביעי עשרה, הרי שבעים. אמר הקב"ה בניי כל ימי החג אנו טורחין עם האורחים, אני ואתם נסעוד היום הזה, הוי פר אחד איל אחד. א"ר חנינא בר יוחן, כיון שהיו ישראל עולין לירושלים ומקריבין קרבנות החג, כביכול הקב"ה מסביר להם פנים, ומה אומר להם בניי (כב) תהו שונים היום הזה בטובה, ובאין אצלי מנין שכתוב אלה תעשו לה' במועדיכם (שם שם ל"ט), (כג) מה ראה להיות פוחת בכל יום, אלא (כד) לימדך התורה דרך ארץ, שאם ילך אדם לאכסניא וקיבלו חברו, יום א' מאכילו עופות, (כה) בשני מאכילו דגים, בשלישי בשר, (כו) ברביעי ירק, פוחת והולך עד שמאכילו קטנית. תהיה לכם (שם) אמר הקב"ה לישראל, השמחה נאה לכם, המועדים נאים לכם, ימים טובים נאים לכם:

הערות ותקונים.

שמיני חקר לאספו עם שבעה ומפני טורח כו' ביום השמיני, (יט) א"ר פנחס ב"ח ע' פרים, עיין לעיל דא"ר פנחס כו', ובהערה ע"ז, (כ) שישבו בשלוה, עיין לעיל הערה ע"ג, (כא) וכן היה ר' ברכיה מחשבן כו', עיין בה"ג ה' סופרים סימן ע"ה, (כב) תהו שונים כו', עיין לעלי הערה ע"ח, (כג) מה ראה להיות פוחת בכל יום. נשנה במדרש במ"ר סוף פכ"א ובתנחומא פנחס, ופירש שהיו מקריבין בכל יום א' פחות מיום שלפניו, (כד) לימדך התורה ד"א שאם ילך אדם כו', בתנחומא ובמ"ר שם ומובא ברש"י פנחס כ"ט ל"ג, בשם התנחומא, (כה) בשני מאכילו דגים בשלישי בשר, עיין תוספת חולין דף פ"ד ע"א ד"ה עשרה שהביאו מי שיש לו עשרה מנה יקח ליטרא דגים, המשים מנה יקח ליטרא בשר, במקומם היו דגים בזול יותר מן הבשר, אבל במדרש אומר אורחים יום א' אווזים ותרנגולים יום ב' דגים, יום ג' בשר, יום ד' קטניות עכ"ל. וכוונו למאמר הזה. ובתנחומא הגירסא בשני דגים, בשלישי גבינה, (כו) ברביעי ירק פוחת והולך עד שמאכילו קטנית, ברש"י פנחס שם, למחר מאכילו קטנית, למחר מאכילו ירק, וכן הביאו חכמי התוספת, ביום ד' קטניות,

פסקא ל״ב.

וזאת הברכה.

(א) **וזאת** הברכה (דברים ל״ג א׳), ולכן יחכה ה׳ לחננכם (ישעיה ל׳ י״ח), א״ר ברכיה לכן יצפה אין כתיב כאן, אלא לכן יחכה, כהדין ציידא (ב) דמחכי לצידא. (ג) א״ר אחא מצינו שכל המלמד סניגוריא על ישראל, הקב״ה מרוממו בעולם, (ד) דכתיב ולכן ירום לרחמכם (שם), א״ר יודן ממי את למד מאחימעץ בן צדוק, ואחימעץ בן צדוק אמר ארוצה נא ואבשרה וגו׳ (ש״ב י״ח י״ט), (ה) ויאמר השלום לנער אבשלום (שם שם כ״ט), ויאמר אחימעץ ראיתי (ו) (את) ההמון וגו׳ ויאמר המלך סב התיצב כה ויסב ויעמוד (שם שם ל׳), מהו ויסב ויעמוד, א״ר אבא בר כהנא (ז) אם היה דוכום איתעביד (ח) איפרכום, אי הוה איפרכום איתעביד (ט) איסטרטליטים והנה הכושי בא ויאמר הכושי יתבשר אדוני המלך וגו׳

הערות ותקונים.

(א) וזאת הברכה. היא קריאת התורה לשמחת תורה, כדאמרן מגילה ל״א ע״א, למחר קורין וזאת הברכה, ובכ״י אקספארד חסרה הפסקא הזאת, ונמצא גם בכ״י כרמולי, וכן היתה לפני הגאון חידא, וז״ל בספר שם הגדולים (אות פ׳ סימן ק״ט), וראיתי דף אחרון מ״ס פסיקתא דרב כהנא בקלף כ״י ישן נושן, וכתוב בסוף הדף כלשון הזה: תסלת וזאת הברכה ברוך המקום שזיכני להשלים פסיקתא דרב כהנא ע״כ. כנראה שהיא מחוברת על הפרשיות עכ״ל. ואשר הביאו להשערה זו, יען ראה שנשלמה בפרשת וזאת הברכה, לכן חשב שנסדרה על סדר פרשיות התורה, אולם טעה במח״כ כי וזאת הברכה, היא הקריאה לשמחת תורה, ועליה נוסדה הפסקא הזאת. וראיתי בכ״י כרמולי, מתחלת הפסקא בשני מאמרים אחרים, האחד הוא ילמדנו רבינו העובר לפני התיבה כו׳, כמו שנמצא בדברים רבה ריש פ׳ ברכה, והשני הוא ילמדנו רבינו מי שעלה לקרות כו׳, הנמצא ג״כ בדברים רבה שם, ואחריהם מתחיל לכן יחכה כו׳, כמו שהוא לפנינו פה, ולדעתי היה כן בפסיקתא רבתי. התחלה בשאלה בהלכה כיתר הפסקות. אף אם איננו עתה בקרבה, וממנה לקח המעתיק מכ״י כרמולי, לכן ליתא בכ״י הרשד״ל, ובכ״י אקספארד, עיין מ״ש בהערה ב׳ לפסקא דביום השמיני עצרת. והמאמר הזה מובא בילקוט ברכה רמז תתקי״ו בשם הפסיקתא, והתחלת הפסקא היא שם באמצע המאמר, (ב) דמחכי לצידא, הדרוש הוא על מלת מחכה, ודרש מחכה מלשון משליכי ביאר חכה (ישעיה י״ט ח׳), (ג) א״ר אחא, מובא בילקוט ברכה שם, וכן בילקוט שמואל רמז קנ״א ד״ה ויכס והגיון מדרש ט״ס הוא, וצ״ל פסיקתא. ובמדרש שמואל לא נמצא דבר מזה, (ד) דכתיב ולכן ירום לרחמכם, בכ״י כרמולי, לכן יחכה ה׳ לחננכם, חסר סיפא דקרא ירום לרחמוכ׳, (ה) ויאמר השלום, צ״ל ויאמר המלך שלום לנער לאבשלום, (ו) את ההמון, מלת את איננה בקרא לכן הסגרתיה, (ז) אם היה דוכס, מובא בערוך ערך דכס בשם פסקא דואת הברכה, והוראת המלה ידוע Dux שר צבא, (ח) איפרכוס, מלה יונית επαρχος, ופי׳ שר העיר, שר הפרשים, (ט) איסטרטליטוס, כ״ה גם בילקוט ברכה ושמואל שם. ויונית היא στρατηλατης ופירש נגיד מלחמה, כמו שהבאתי לעיל פסקא דפרה הערה ר״א, ובכ״י כרמולי, בטעות איסטתוליטוס, גם מצאתיה באיזה מקומות במדרש משובשת וראוי לתקנה, כמו לאסטרליטוס (ב״ר פמ״ט), צ״ל לאסטרטליטוס, כמו שהוא בילקוט רמז פ״ג, אסטרלטוס (ב״ר פע״ח), צ״ל אסטרטליטוס, כמו שהוא בילקוט רמז קל״ג, איסטרליטין (וי״ר פל״א), צ״ל איסטרטליטין, וכן איסטורטלים (מדרש איכה פרק סורו טמא), צ״ל איסטרטוליטוס, כמו שנאמר לנכון בוי״ר פי״ו, וכן לאסטרטלירס (תנחומא משפטים), ואיסרטלין (מדרש שה״ש פרק ישקני), בשניהם צ״ל אסטרליטין, ובפסיקתא רבתי פכ״א פסקא עשרת הדברות, כיון שראו עסוק איסטרטילום אומר עוי הוא עסוק, צ״ל איסטרטליטום והמלות „כיון שראו עסוק" צריך למחקם, כי הן מבנבנות משורה השניה בטעות, גם נחלפה לפעמים המלה עם אסטרטיוטין אשר גם היא מלה יונית στρατιωτης ופי׳ איש מלחמה (סאלדאט), כמו בילקוט רמז ע״ז ד״ה ויהיה, ק״כ איסטרטיוטין צ״ל איסטרטליטין

וגו' (שם שם ל"א), ויאמר (י) המלך לכושי השלום לנער אבשלום ויאמר הכושי יהיו כנער אויבי אדוני המלך וגו' (שם שם ל"ב), (יא) ויעל על עלית השער וירגז המלך וגו' (שם י"ט א'), מהו וירגז המלך, (יב) א"ר יצחק בר חנינא רמז (יג) ללופירין שלו ודקרו אותו, והרי דברים קל וחומר, ומה אחימעץ בן צדוק שלא דיבר על בנו של מלך לא טובה ולא רעה, זכה לכל הכבוד הזה, מי שהוא מלמד סניגוריא על בניו על אחת כמה וכמה, תדע לך שהוא כן, שכל ימיו של משה, לא נקרא איש האלהים, (יד) עד שלמד סניגוריא, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים (דברים ל"ג א'):

(טו) **מונע** בר יקבוהו לאום (משלי י"א כ"ו), מונע בר זה פרעה הרשע, שהיה מונע בר בעת צרה, יקבוהו לאום יעשה ארירה אומות העולם, וברכה לראש משביר (שם), זה יוסף שהיה משביר בר בעת צרה,

ד"א מונע בר, זה שהוא מונע (טז) בר של תורה, יקבוהו לאום, יעשה ארירה לאומות העולם, וברכה לראש משביר, (יז) זה שמלמד תורה בעין יפה:

ד"א מונע בר, זה בלעם הרשע, שהוא מונע מלברך ישראל, יקבוהו לאום, יעשה ארירה לאומות העולם, וברכה לראש משביר זה משה שבירך את ישראל בעין טובה. א"ר יצחק כתיב וירא בלעם כי טוב בעיני וגו' (במדבר כ"ד א'), מהו ראה, ראה שמשה עתיד לברך את ישראל ארבע ברכות, (יח) והוא היה ראוי לברך את ישראל ארבע ברכות, אמר אני מברכן שבע ברכות, ומשה ארבע, הרי אחת עשרה (יט) אמר הקב"ה רשע זה עינו צרה בברכתן של ישראל, דיי שלש ברכות שברכן, יבא משה שעינו יפה בברכתן של ישראל, ויברכם ארבע ברכות, ואלו הן שלש ברכות שבירכן בלעם, מה טבו אוהליך יעקב (במדבר כ"ד ה'), מי מנה עפר יעקב (שם כ"ג י'), לא הביט און ביעקב (שם שם כ"א), ואלו הן ארבע ברכות שבירך משה לישראל, ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם (דברים א' י"א), ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם (ויקרא ט' כ"ג), וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה כן עשו

ויברך

הערות ותקונים.

אסטרטליטין, כמו שהוא לנכון בב"ר פמ"ד, וכן בוי"ר פי"ח, ואפרכין ואיסטרטיוטין ובשנה בסוף קה"ר פסוק גם מגבוה (ושם בשבוש ואיסטסטולאטין), וצ"ל בשניהם ואסטרטולטין. ובמדרש תהלים פ' שובי שובי, ואיטרטלין, צ"ל אסטרליטין, כמו שהוא לנכון בפ' מי זאת השקפה, ובפ' אמרתי אעלה בתמר איסטרטטי, צ"ל איסטרטליטוס. (י) המלך לכושי, כן מובא גם בילקוט, אבל במקרא נאמר אל הכושי, (יא) ויעל על עליית וגו', כ"ה גם בילקוט. אבל צ"ל להפך, וירגז המלך ויעל על עליית השער כמו שהוא במקרא, (יב) א"ר יצחק בר חנינא, בכ"י כרמולי א"ר חנינא ב"ר יצחק, (יג) ללופירין, בכ"י כרמולי בטעות לו פרים, ובילקוט ברכה י"ז תתקי"ו ללובירום, וכ"ב פי' ראש השומרים, ובילקוט שמואל רמז קנ"א ללוכידין. וכולם מוטעים וצ"ל ללטירין, כמו שהביא הערוך ערך לטרים בשם הפסיקתא פסקא וזאת הברכה אך במקום לטירים, צ"ל בערוך ללטירים, וכתב שם המוספי פי' בל"ר lateresis עבדי המלך המלוים אותו בלכתו ובואו חלונים עכ"ל וכן ביוני λάτερις פי' משרת ואיש מלחמה. (יד) עד שלמד סניגוריא, בכ"י כרמולי וילקוט ברכה, הגירסא עד שבירכן. (טו) מונע בר, בשנה במדרש ב"ר פנ"א ובילקוט ברכה רמז תתקי"ו, נמצא הדרש השני מונע בר זה בלעם, גם מובא בילקוט בלק רמז תש"ע בשם הפסיקתא. (טז) בר של תורה, עיין סנהדרין צ"ב ע"א, אין בר אלא תורה, (יז) זה שמלמד תורה בעין יפה, דרש משביר מן בסבר פנים יפות, (יח) והוא היה ראוי לברך את ישראל ארבע ברכות, כ"ה גם בילקוט ברכה רמז תתקי"ו, ובילקוט בלק רמז תש"ע, וכ"ב בשם אות אמת צ"ל שלש, ולדעתי בשלשתם טעות, וצ"ל שבע ברכות, והיה כתוב לפני המעתיק ז ברכות ועשה ד מן ז שקרובים בתמונתם, ונאמר לנכון בסוף הפסקא הזאת, ובילקוט ברכה רמז תתקנ"א ובתנחומא ברכה, וכשבא בלעם הרשע לברך את ישראל היה ראוי לברכן שבע ברכות כנגד שבע מזבחות וכו', וכן הוא ג"כ לנכון בכ"י כרמולי וכן לפנינו במאמר שלאחריו „אמר אני מברכן שבע ברכות'. (יט) אמר הקב"ה

רשע

ויברך אותם משה (שמות ל"ט מ"ג), (כ) מה ברכה ברכן, אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, הה"ד ויהי נועם ה' אלהינו עלינו וגו' (תהלים צ' י"ז), והדין וזאת הברכה:

(כא) ד"א וזאת הברכה, וזאת (כב) הן וכיבושיהן, לפי (כג) שהוא מקנטרן בראשו של ספר, אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל (דברים א' א') לפי' הוא חוזר ומברכן בסופו וזאת הברכה:

(כד) ד"א וזאת הברכה, וזאת הן וכיבושיהן (כה) לפי שהוא מקנטרן בראשו של ענין, מזי רעב ולחומי רשף (שם ל"ב כ"ד), ולפיכך הוא אומר בסופו אשריך ישראל (שם ל"ג כ"ט),

ד"א וזאת הברכה, (כו) אל תקרי הברכה, אלא הבריכה, מה בריכה מטהרת טמאים, אף משה מקרב רחוקים, (כז) להלן בת"ה, וכאן יחי ראובן ואל ימות (דברים ל"ג ו'):

ד"א וזאת הברכה, (כח) ר' ראובן ורבנן אמרי תפילה קודמת לברכה, כתיב ברוך ה' לעולם אמן ואמן, (תהלים כ"ט נ"ג) מה כתיב בתריה, תפלה למשה איש האלהים (שם צ' א'),

(כט) ר' בנייא בשם ר' הונא, (ל) שלש עשרה תורות (לא) כתב משה, י"ב לי"ב

הערות ותקונים.

רעב, עיין להלן בסוף הפסקא ותנחומא ברכה. (כ) מה ברכה ברכן כו', ספרא שמיני סימן ט"ו, במ"ר פי"ב, סדר עולם רבה פ"ו, רש"י ויקרא ט' כ"ג, ועיין פסקא ויהי ביום כלות משה הערה קי"ד. (כא) ד"א וזאת הברכה, מכאן עד ד"א השני חסר בילקוט ברכה. (כב) הן וכיבושיהן, בערוך ערך כבש ד', הביא וז"ל בפסקא זאת הברכה, זאת וזאת לפי שהן מקנתרן עכ"ל, נשמטו בדבריו שתי המלות „הן וכבושיהן" (כג) שהוא מקנטרן כו', אלה הדברים וגו'. עיין ספרי ריש דברים, מה ת"ל אלה הדברים מלמד שהיה דברי תוכחות כו'. (כד) ד"א וזאת הברכה, וזאת הן וכיבושיהן, בילקוט ברכה שם, ד"א וזאת זאת וזאת הן וכיבושיהן וכן מובא בערוך שם, ור"ל שהיה לו לכתוב זאת הברכה, וכתיב וזאת, וי"ו לדרשה, (כה) לפי שהוא מקנטרן בראשו של ענין מזי רעב, עיין בספרי ריש ברכה לפי שאמר להם משה לישראל דברים קשים תחלה מזי רעב כו' כו'. (כו) אל תקרי הברכה אלא הבריכה, וכן דרשו בב"ר פל"ט ובמ"ר פי"א על והיה ברכה, (כז) להלן בתיה, וכאן יחי ראובן ואל ימות, בילקוט ברכה שם להלן לטיה ובכ"י כרמולי השמיט המעתיק המלות האלה, והנוסחא שם מקרב רחוקים הה"ד יחי ראובן, אולם הנוסחא שלפנינו נכונה, והכוונה להלן בתיה, ר"ל בתיה בת פרעה, ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, כמו שתראה במדרש דברים רבה כי תבא פ"ז, ברוך אתה בבאך וברוך אתה בצאתך א"ר יהודה בר סימון המקרא הזה מדבר במשה, בבאך זה משה בביאתו לעולם, קירב רחוקים זו בתיה בת פרעה (פי' המ"כ שהצילתו מן היאור זכתה עולם הבא), וברוך אתה בצאתך זה משה, ביציאתו מן העולם, קירב רחוקים זה ראובן, שנאמר יחי ראובן ואל ימות ע"כ. וכן תראה במדרש ב"ר פנ"ח כיון שבא משה, התחיל וקרבו יחי ראובן ע"כ. (כח) ר' ראובן ורבנן אמרי תפלה קודמת לברכה, פה חסר וכצ"ל ר' ראובן [בכ"י כרמולי ר' איבו] ורבנן ר' איבו אמר תפלה קודמת לברכה, מ"ט שנאמר על זאת יתפלל כל חסיד (תהלים ל"ב ו'), ורבנן אמרי ברכה קודמת לתפלה, כתיב ברוך ה' לעולם, מה כתיב בתריה תפלה למשה, ונאמר לנכון בכ"י כרמולי, ובילקוט שם חסר מכאן עד י"ג תורות כתב משה, ובספרי ריש ברכה איתא כך, ד"א וזאת הברכה הרי זה מוסף על ברכה ראשונה, ואיזו זו תפלה, שנאמר תפלה למשה (תהלים צ' א'), ועדין דבר תלי בדלא תלי, ואין אנו יודעים אם תפלה קודמת הברכה, ואם ברכה קודמת לתפלה, כשהוא אומר וזאת הברכה, הוי תפלה קודמת את הברכה, ואין ברכה קודמת לתפלה ע"כ. (כט) ר' בניי, בכ"י כרמולי ר' חני, (ל) י"ג תורות, בילקוט ברכה שם הגירסא ד"א וזאת הברכה, וזאת התורה י"ג תורות כו', והשמיט שם האומר כדרכו לרוב, ובמדרש שו"ט מזמור צ' המאמר הזה בשם ר' חלבו. (לא) כתב משה, בכ"י כרמולי

לי"ב שבטים, (לב) ואחד לשבטו של לוי, שאם בקש אחד מן השבטים לעקור דבר אחד מן התורה, יהא שבטו של לוי מוציא ספר תורה שלו, ומגידו מתוכו, (לג) י"א שבטים בירך משה ולמה לא ברך לשבטו של שמעון, לפי שהי' בלבו עליו על אותו מעשה שעשה בשיטים, הרי הוא אומר וישב ישראל בשיטים (במדבר כ"ה א'), (לד) והנה איש מבני ישראל וגו' (שם שם ו'), בשביל כך לא ברכו, ואעפ"כ (לה) כופלו ליהודה (לו) דכתיב וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה (דברים ל"ג ו'), ואין שמע אלא שמעון, דכתיב כי שמע ה' כי שנואה אנכי וגו' (בראשית כ"ט ל"ג), ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אומר משל לשור שהיו עסקיו רעים, (לז) עמד צייר וצר איקונין של ארי באבוסו, כדי שיהא מביט ומתירא, כך נמשל שמעון כשור, ויהודה כאריה, לפיכך (לח) כופלו ליהודה, (לט) ובשביל שלא בירכו לא העמיד שופט, (מ) והכתיב מלך זמרי (מא) בתרצה שבעת

הערות ותקונים.

ובמדרש שו"ט שם, באותו היום שילא מן העולם, (לב) ואחד לשבטו של לוי, למאמר הזה כוון הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לפי' המשנה, וכתב י"ג ספרי תורות כו', והספר הי"ג נתנה ללוים כו'. ובמדרש שו"ט שם הגירסא ואחד שהיה מונח בארון שאם יבקשו לזייף מתוכה לא היו יכולין, וכן במדרש דברים רבה פ' וילך, נמצא המאמר הזה בשנויים קצת, וז"ל המדרש רבנן אמרי כיון שידע משה שהיה לו למות באותו היום מה עשה, א"ר ינאי כתב י"ג תורות, י"ב לי"ב שבטים, ואחד הניח בארון, שאם יבקשו לזייף דבר, שיהיו מוציאין אותה שבארון כו', ומובא המאמר הזה באור זרוע ח"ב הלכות מו"ש אות פ"ט (דף כ"ד. ע"א) ובטעות שם בפסיקתא בפ' אתם נצבים. וצ"ל בפסיקתא, ובמדרש דברים פ' וילך, או אולי הוא בילמדנו פ' נצבים. וכן ראיתי במרדכי פ' ערבי פסחים הביא כן בשם הספרי והוא בטעות, כי לא נמצא מאומה מזה בספרי. וראיתי באגדת בקורת להרב הגאון מהר"ץ חיות ז"ל (דף ז' ע"ב), העיר וז"ל מה שכתב הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה כי משה כתב י"ג ספרי תורות, ונרשם לעיין בספרי, ולא נמצא שם, אכן נמצא בדברים רבה פ' וילך, אולם מי יודע מאיזה מכילתא הוציא זאת הרמב"ם אשר גם בעל המסדר מדרש דברים רבה הוציא משם עכ"ל. אכן תראה שכן נמצא לפנינו בפסיקתא, וכן נשנה במדרש שו"ט שהבאתי. (לג) י"א שבטים בירך משה, נשנה במדרש שו"ט שם, ומובא בילקוט ברכה רמז תתקנ"ן, ובילקוט תהלים רמז תת"א. (לד) והנה איש מבני ישראל, ומפורש בקרא, ושם איש ישראל המכה אשר הכה את המדינית זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני (במדבר כ"ה י"ד), (לה) כופלו ליהודה, נ"ל טפלו ליהודה, כמו שהוא בכ"י כרמולי, ובמדרש שו"ט ובילקוט, (לו) ואת ליהודה כו'. במדרש שו"ט מזמור ל' הגירסא, אר"י דסכנין בשר"ל אעפ"כ טפלו עם יהודה, שנאמר (יהושע י"ט ט') ויהבל בני יהודה נחלת בני שמעון ע"כ וכן סיפא דקרא כי היה חלק בני יהודה רב מהם ויכחלו בני שמעון בתוך נחלתם. וזה שטפלו עם יהודה, ועיין ספרי ברכה בפ' וזאת ליהודה, (לז) עמד צייר וצר איקונין של ארי כו' נמשל שמעון כשור ויהודה כאריה, ומזה תראה בזהר ויחי (דף רל"ו ע"א), אבל יהודה אריה, שמעון שור והא אוקמו' חברייה דהוו משגיחין דא לקבל דא דא מימינה ודא משמאל, להורות דעובדוי בישין, אמרו נצייר אקונין דאריה בקופטיה ויסתכל ביה וידחל מניה, כך שמעון שור יהודה אריה שמעון לא זכה לברכאן אלא טפל ליה משה ביהודה, כתיב הכא שמע ה' קול יהודה, וכתיב התם כי שמע ה' כי שנואה אנכי ע"כ, מזה תראה כי דבר הזהר מיוסדים עפ"י הפסיקתא. (לח) כופלו, נ"ל טפלו, (לט) ובשביל שלא בירכו לא העמיד שופט, מובא בילקוט ברכה שם. ועיין ילקוט שופטים רמז מ"ב מה שהביא בשם מדרש תדשא מכל השבטים יצאו שופטים ומלכים ומשבט שמעון לא קם לא שופט ולא מלך בשביל החטא שעשה זמרי בשבטים [נ"ל בשיטים] כו'. והוא לפנינו במדרש תדשא פ"ח נדפס בבית המדרש ח"ג דף קע"א שהוציא לאור ידידי הרב החכם הגדול מהר"א יעללינעק. ועיין תוספתא סוכה פ"א, ובבבלי סוכה כ"ז ע"ב, אין לך כל שבט ושבט שלא העמיד שופט, נראה שגם שמעון העמיד שופט, ועיין בפירש"י שם שסיים מראובן ושמעון גד ואשר לא מצאתי מפורש שהעמידו שופטים ע"כ. אולם מהפסיקתא שלפנינו תראה שבשבט שמעון לא העמיד שופט כלל,

וא"כ

שבעת ימים (מ"א י"ו ט"ו), א"ר יודן לית שבעת יומין במלכותא כלום, (מב) אחד עשר מזמורים אמר משה, כנגד אחד עשר שבטים שבירך, ואלו הן תשוב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם (תהלים צ' ג'), זה שבטו של ראובן, (מג) שהן בעלי תשובה למקום. יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן (שם צ"א א') זה שבטו של לוי, שהן מתלוננין בעזרה, (מד) רננו צדיקים בה' (שם ל"ג א'), (מה) זה שבטו של יששכר, (מו) שהיו עוסקין בתורה, עדותיך נאמנו מאד לביתך נאוה קודש (שם צ"ג ה'), זה שבטו של בנימין, (מז) שהיה בית המקדש בנוי בתחומו. אל נקמות ה' (שם צ"ד א'), זה שבטו של גד, (מח) שהוא עתיד לגדע (מט) משתיתן של אומות, א"ר יהושע בן לוי עד כאן שמעתי מכאן ואילך (נ) צא ופשר לעצמך:
איש

הערות ותקונים.

וא"כ דברי רש"י ז"ל צ"ע. ועיין מה שהעיר הגאון מהר"ש חיות בהוספות לספרו דף א' בהערה, (מ) והכתיב מלך זמרי בתרצה, זמרי בן סלוא היה משבט שמעון כמפורש בקרא זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעוני (במדבר כ"ה י"ד), ועיין במדרש ב"ר פע"א, ותקרא את שמו שמעון, זה עתיד להעמיד שונא זה זמרי ע"ש בת"כ, ולא אדע מה ענין זמרי זה. שהיה עבד למלך אלה בן בעשה, לזמרי בן סלוא, ומנין שזמרי זה הנזכר במלכים היא משבט שמעון, ואולי היתה קבלה בידם, (מא) בתרגם שבעת ימים, נ"ל שבעת יומים בתרגם, (מב) אחד עשר מזמורים. מובא בילקוט ברכה שם, ובילקוט תהלים רמז תתמ"א, (מג) שהן בעלי תשובה למקום, כ"ה גם בילקוט ברכה שם, אבל במדרש שו"ט, ובילקוט תהלים תשב אנוש עד דכא [ותאמר שובו בני אדם] כנגד ראובן יחי ראובן, ואל ימות חסר שהן בעלי תשובה למקום, והביא ראיה מהכתוב יחי ראובן, על פי המאמר בספרי ברכה פ' יחי ראובן, ת"ל מה ת"ל יחי ראובן ואל ימות, שעשה ראובן תשובה, וכן תראה בפסיקתא פסקא שובה, ובמדרש ב"ר פפ"ד, א"ל הקב"ה (לראובן) אתה פתחת בתשובה תחלה כו', (מד) רננו, פה בכ"י הרשד"ל גם בכ"י כרמולי חסר לפני זה, מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' (תהלים נ"ב א' ב'), כנגד שבטו של יהודה, שנאי הפעם אודה את ה' על כן קראה שמו יהודה (בראשית כ"ט ל"ה), כמו שהוא בילקוט ברכה בשם הפסיקתא, ובמדרש שו"ט ובילקוט תהלים שם, (מה) זה שבטו של יששכר, בילקוט ברכה שם חסרות המלות „רננו צדיקים בה'" ובמדרש שו"ט שם, ובילקוט תהלים, נשמטו המלות ממקומם, גם הביא שם המקרא לכו נרננה לה', תחת רננו צדיקים בה', (מו) שהיו עוסקין בתורה, וכן תראה במדרש ב"ר פע"ב יששכר עוסק בתורה, וזבולון יוצא בימים, וכן אמרו ביומא כ"ו ע"א אמר רבא לא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי משבט יששכר דכתיב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל, ובמדרש שו"ט הגירסא שהוא עוסק ברננה של תורה, (מז) שהיה בית המקדש בנוי בתחומו. וכן אמרו מה היה בחלקו של בנימין אולם והיכל ובית קדשי הקדשים (יומא י"ב ע"א), וכן גמירי שכינה בחלקו דבנימין (זבחים כ"ד ע"ב), וכן במדרש ב"ר פצ"ט בנימין שלא נשתתף במכירתו של יוסף נבנה בית המקדש בחלקו, (מח) שהוא עתיד לגדע, דבמדרש שו"ט שם במדרש שו"ט שאליהו זכור לטוב עומד ממנו שהוא עתיד לגדע משתיתו של אומות, והנוסחא הזאת נכונה, כמו תראה במדרש ב"ר פע"א, בא גד אתא גדא דביתא, אתא גדה דעלמא, בא מי שעתיד לגדד משתיתן של אומות העולם ומנו אליהו, ע"כ. ומזה בת"י (בראשית ל' י"א), דעתיד למכדעא משתווייהון דאלמיא, יש לתקן שצ"ל למגדעא, והנה הוא דעת ר' נהוראי דאליהו משל גד היה אבל במדרש שם תראה שסיים בא אליהו ועמד לפניהם א"ל רבותינו מה אתם נחלקים עלי, אני מבני בניה של רחל. ועיין תוספת ב"מ קי"ד ע"ב ד"ה מהו, והביאו שם דברי המדרש מב"ר, (מט) משתיתן, פי' יסודות, (נ) צא ופרש לעצמך, ר"ל הדרושים עד כה שמעתי, ומכאן והלאה המזמורים הנדרשים על יתר השבטים צא ופשר לעצמך, ובילקוט ברכה שם מובא אח"ז ג"כ בשם הפסיקתא, ר' לוי אמר בש"ר חמי בר חנינא שנים עשר [נ"ל אחד עשר] מזמורים שאמר משה בשבטים של נבואה אמרן ולמה לא אמרן בתורה, אלו דברי תורה ואלו דברי נבואה ע"כ, ונמצא במדרש שו"ט שם בסוף המאמר, ושם הגירסא בשם ר' חנינא, ובילקוט תהלים רמז תתמ"א בש"ר חייא בר חנינא. ובמדרש שו"ט שם מסיים ואין מפסיקין בין
דברי

איש האלהים, (נא) איש בשעה שעלה למרום, אלהים בשעה שירד למטה, (נב) וירא אהרן וכל בני ישראל את משה (שמות ל״ד ל׳):

ד״א איש האלהים, איש כשברח מלפני פרעה, האלהים (נג) בשעה ששקען בים,

ד״א איש האלהים, (נד) א״ר יונתן (נה) אישה יקימנו ואישה יפירנו (במדבר ל׳ י״ד), אישה יקימנו ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ה׳ וגו׳ (שם י׳ ל״ה), ואישה יפירנו, ובנוחה יאמר שובה ה׳ רבבות אלפי ישראל (שם שם ל״ו), (נו) איני זז מכאן עד שתעשה האלפים רבבות.

(נז) **את** בני ישראל, מלמד שכל ישראל ברך כאחד, אתם נצבים היום כולכם וגו׳ (דברים כ״ט ט׳), וחזר ופרטן אחד אחד בפני עצמו, וחזר וכללם כולם בברכה אחד, אשריך ישראל מי כמוך (שם ל״ג כ״ט), א״ד אבין כל ימיו של משה היה מבקש לברך את ישראל, ולא היה מניחו מלאך המות לברכן, מה עשה נטלו וכפתו תחת רגליו וברכם לפניו, הה״ד וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו, (דברים ל״ג א׳) לפני מי, (נח) לפני זה שהיה מושלך תחת רגליו, ומה ברכה ברכם הושיעה את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם (תהלים כ״ח ט׳).

ד״א וזאת הברכה, (נט) ר׳ ברכיה פתח, רבות בנות עשו חיל (משלי ל״א כ״ט), הרבה ברכות ברכו ראשונים כל אחד ואחד בדורו, ולא היתה ברכה מעולה בכולם כברכתו של משה, שנא׳ ואת עלית על כולנה (שם), זה ברכות של משה, בא נח לעולם, ובירך את בניו, והיה מחלוקת בברכתו, שבירך לאחד, וקילל אחר, קילל אחד, שנאמר ויאמר ארור כנען (בראשית כ״ט כ״ה), ובירך אחד ויאמר ברוך ה׳ אלהי שם (שם שם כ״ו), בא יצחק ברך את יעקב, והיתה בה קטטה, שהיה עשו מתגרה ביעקב על הברכה שבירכו אביו, שנא׳ וישטום עשו את יעקב (בראשית כ״ז מ״א), בא יעקב אבינו ובירך את השבטים, והיתה קטטה שהוכיח את ראובן על מעשה שהיה בידו, שנאמר פחז כמים וגו׳ (שם מ״ט ד׳), וממי למדו הראשונים שבירכו כל אחד ואחד כראוי, (ס) לא למדו אלא מן הקב״ה, שבשעה שבא אדם הראשון לעולם ברכו הקב״ה, שנאמר זכר ונקבה ברא אותם ויברך

הערות ותקונים.

דברי תורה לדברי נבואה, ומה שסיים אח״ז בילקוט ברכה שם, דכתיב לכן יחכה, ט״ס הוא, וצ״ל כתיב לכן יחכה, כי הוא מאמר בפני עצמו אשר הוא אצלינו בפסיקתא בראש הפסקא, אך בעל הילקוט שינה את הסדר, והקדים המאוחר. (נא) איש בשעה שעלה, נשנה במדרש שו״ט שם, ובילקוט ברכה רמז תתקנ״א, ותנחומא ברכה, גם יש עוד דרושים אחרים על זה בתנחומא שם, ובשו״ט, ובילקוט ברכה, ותהלים רמז תתמ״א, והכוונה מפורש בתנחומא שם גם במדרש דברים רבה פי״א ובשו״ט גבי המלאכים שכלם לא נקרא איש. (נב) וירא אהרן וגו׳, דרש מסיפא דקרא וייראו מגשת אליו. (נג) בשעה ששקען בים, כ״ה בתנחומא, ומדרש רבה ברכה, אבל בשו״ט בשעה שהיה עומד לפני פרעה, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז׳ א׳), (נד) א״ר יונתן, בכ״י כרמולי א״ר יוחנן, (נה) אישה יקימנו, בשו״ט שם הגירסא א״ר יהודה ב״ר סימון בשם ריש לקיש, למה נקרא שמו איש האלהים, מה האיש אם מבקש להפר נדרי אשתו מפר ואם מבקש מקיים, שנאמר אישה יפירנו וגו׳, כך כביכול משה אומר להקב״ה קומה ה׳ שובה ה׳. ועיין במדרש שמ״ר פמ״ג, ד״א ויחל משה, א״ר ברכיה כו׳ שהתיר נדרו של יוצרו, וכן עוד שם. לפיכך נקרא שמו איש האלהים לומר שהתיר נדר לאלהים, (נו) איני זז מכאן כו׳, ליתא במדרש שם, (נז) את בני ישראל, מובא בילקוט ברכה רמז תתקנ״א בשם הפסיקתא, (נח) לפני זה שהיה מושלך תחת רגליו, נשנה במדרש רבה ברכה, (נט) ר׳ ברכיה פתח רבות בנות עשו חיל נשנה בתנחומא ריש ברכה, ומובא בילקוט ברכה רמז תתק״ל בשם הפסיקתא, ובכ״י כרמולי נמצא לפני זה מאמר גדול, אשר ישנו גם במדרש רבה ברכה, ומובא בילקוט ברכה רמז תתקנ״ח, בשם אלה הדברים זוטא, ומתחיל ר׳ ברכיה פתח רבות בנות עשו חיל, קרא זה מדבר במשה, שנתעלה מכל הצדיקים כו׳. (ס) לא למדו אלא מן הקב״ה, בתנחומא ברכה, ומנין למדו האבות לברך כל א׳ וא׳ לדורו

ויברך אותם (בראשית א' כ"ז), והיה העולם מתנהג בברכה, עד שבא דור המבול, ובטלו מהם אותה ברכה, שנאמר ויאמר ה' אמחה את האדם (שם ו' ז'), וכיון שיצא נח מן התיבה ראה הקב"ה שבטלה מהם אותה ברכה, מיד נגלה עליו ובירכו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (שם ט' א') והיה העולם מתנהג באותה ברכה, עד שבא אברהם לעולם, והוסיף לו הקב"ה ברכה אחת, שנאמר ואעשך לגוי גדול וגו' (שם י"ב ב'), כיון שבא אברהם אמר הקב"ה מכאן ואילך אינו דרך כבוד לפני שאהיה אני זקוק לברך את בריותי, אלא הריני מוסר את הברכות לך, לכל מי שאתה מברכו, (סא) אני חותם עליה, וכי מאחר (סב) שנמסרו לו הברכות מפני מה לא בירך את יצחק, לפי שראה ביצחק שעשו יוצא ממנו, אמר אם אני קובע ברכה ביצחק, הרי עשו מתברך, ואמר (סג) אין לי אלא ימים של מנין, למחר הרי הברכות חוזרות למקומן לבעליהן, (סד) למה הי' אברהם דומה לפני הקב"ה, לבעל הבית שהיה לו כרם, ונתנו לארים, והיה בו באותו כרם אילן של סם חיים, והי' (סה) מודלה על גב אילן של סם המות, אמר אם אני עודר בכרם זו, הרי זו אילן של סם המות מתגדל עמו, ואם איני עודר בכרם זו, הרי אילן של סם חיים מת, אלא אמר ארים אני (סו) אגלגל בכרם הזו, שבעל הבית יודע בכרמו, אם עודר בו ואם לאו, אף כך אמר אברהם, אם אני קובע ברכה ביצחק, מיד עשו מתברך, ואם אין אני קובע בו ברכה, הרי יעקב ראוי לברכה, אלא אני אין לי אלא ימים של מנין, למחר הרי הברכות חוזרות לבעליהן, כיון שבא יעקב אבינו ע"ה וקבל (סז) חמש ברכות, שתים מאביו ואחת של אברהם, ואחת של מלאך, ואחת של הקב"ה, שתים מאביו, ויחרד יצחק חרדה וגו' גם ברוך יהיה (בראשית כ"ז ל"ג), (סח) א"ר אלעזר בן פדת למה נזדעזע יצחק אבינו באותה שעה, מיום הדין, שבשעה שבא יצחק לברך את עשו, לא היה יודע שיצא לתרבות רעה, שהיה עשו בא, ושואל את אביו מים ומלח צריבין מעשר, או לאו, והיה יצחק אומר ומה מים ומלח הוא רוצה לעשר, שאר מעשרות על אחת כמה וכמה, וכיון שנתגלו לו מעשיו נזדעזע מיום הדין, שנאמר ויחרד יצחק חרדה וגו' (שם), הרי אחת בידו של יעקב, שניה ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו וגו' (שם כ"ח א'), וברכה של אברהם, ויתן לך את

ברכת

הערות ותקונים.

לדורו מן הקב"ה, נ"ל למדו מן הקב"ה, (סא) ואני חותם עליה, בתנחומא ברכה הריני מוסר את הברכות לאברהם ולזרעו וכל מי שקובעין בו ברכה אני חותם על ידיהם (בכ"י כרמולי מסכים על ידם), שנאמר והיה ברכה ואברכה מברכיך וגו' מה ואברכה אמר הקב"ה הריני מוסר את הברכות לכל מי שאתה מברך ואני חותם על ידך ע"כ, וכן תראה בב"ר פל"ט א"ר ברכיה כבר כתיב ואברכה מה ת"ל והיה ברכה אלא אמר לו עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי מיכן ואילך הרי הברכות מסורות לך למאן דחזי לך למברכא בריך ע"כ, וכ"ה במדרש שו"ט מזמור א', ובמדרש במ"ר פי"א, וכן לזה המאמר כוון רש"י בראשית י"ב ב', (סב) שנמסרו, בתנחומא בטעות שנאמרו, (סג) אין לי אלא ימים של מנין, פורש היום אני בכאן ומחר בקבר, וכן איתא בהדיא במדרש ב"ר פס"א, ובתנחומא חסר זה, וסיים ונמצא יעקב חסר, וכן עוד שם להלן, נמצא עשו מתברך ויעקב מפסיד, (סד) למה היה אברהם דומה, עיין ב"ר פס"א משל למלך שהיו לו פרדס, ותנחומא פרשה לך פ' ואברכה, ובמדרש במ"ר פי"א ומדרש שו"ט מזמור א', (סה) מודלה מלשון מקרא ורעו דליותיו (ירמיה י"א ט"ז), וכן המדלה את הגפן, ועיין ערוך ערך דלא, (סו) אגלגל בכרם הזו, פה חסר עד שיבא בעל הכרם, ויעשה בכרמו מה שירצה, כמו שהוא בתנחומא, ובב"ר פס"א חזר ואמר אני ארים, עביד אנא אריסותי ומאי דאהני למאריה דפרדסא למיעבד יעביד ליה, (סז) חמש ברכות, עיין ב"ר פכ"ד א"ר יודן חמש ברכות ברכני אבא, ע"ש במ"כ. (סח) אמר ר' אליעזר בן פדת, בתנחומא הגירסא ויחרד יצחק, למה ויחרד אר"א בן פדת שראה גיהנם פתוח לפניו בקש לומר ארור יהיה, חזר והוסיף ברכה, ואמר גם ברוך יהי' הרי אחת ע"כ, ועיין במדרש ב"ר פס"ז בשעה שנכנס עשו אצל אביו נכנס עמו גיהנם, ועיין תנחומא תולדות פסוק ויחרד

יצחק

ברכת אברהם וגו' (שם כ"ח ד'), וברכה מן המלאך, ויברך אותו שם (שם ל"ב ל'), וברכה של הקב"ה, וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' ויברך אותו (שם ל"ה ט'), בא יעקב לברך את בניו השבטים, ובירכן חמש ברכות שהיו בידו, והוסיף להם (סט) ברכה ששית, וזאת הברכה, הברכה זו תוספות על הברכות כולם, וכשבא בלעם הרשע לברך את ישראל, (ע) היו ראוי לברכן שבע ברכות כנגד שבע מזבחות, ולא בירכן אלא שלש, שנאמר והנה ברכת ברך זה שלש פעמים (במדבר כ"ד י'), א"ל הקב"ה רשע עינך צרה בברכתן של ישראל, אף אני איני מספיק על ידך שתשלים בברכותיך על ישראל, יבא משה שעינו יפה, ויברך את ישראל, ועליו אמר שלמה טוב עין הוא יבורך (משלי כ"ב ט'), אל תקרי יבורך, אלא יברך, זה משה רבינו שעינו יפה בברכתן של ישראל ובירכן ארבע ברכות, ואלו הן, וירא משה את כל המלאכה וגו' ויברך אותם משה (שמות ל"ט מ"ג), ויבא משה ואהרן אל אהל ויצאו ויברכו וגו' (ויקרא ט' כ"ג), ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם (דברים א' י"א), והדין וזאת הברכה, לכך נאמר רבות בנות עשו חיל וגו':

(עא) **אשר** ברך משה, משה נאה לברך את ישראל, שהיה נותן נפשו עליהם בכל שעה, איש האלהים (דברים ל"ג א'), (עב) אמר ריש לקיש אילמלא כתוב אי אפשר לאומרו, כשם שגוזר אדם על אשתו ועושה, כך הקב"ה (עג) גוזר על משה ועושה:

את בני ישראל (שם), (עד) זכותן של ישראל גרמה לו:

(עה) **לפני מותו** (שם), (עו) וכי תעלה על דעתך שלאחר מיתתו בירך משה את ישראל, אלא מהו לפני מותו, לפני מלאך המות, שבשעה שאמר לו הקב"ה למשה ומות בהר וגו' (דברים ל"ב נ') היה מלאך המות סבור בדעתו שכבר נתנה לי רשות על משה, בא ועמד למעלה ממנו, א"ל משה כבר הבטיחני הקב"ה שלא ימסרני בידך, והיה מברך את ישראל אותה שעה בפני מלאך המות, (עז) שנא' לפני מותו (שם ל"ג א').

(עח) **ויאמר ה'** מסיני בא וגו' (שם שם ב'), מלמד שהחזיר הקב"ה על כל האומות לקבל את התורה, ולא קבלוה, הה"ד יודוך ה' כל מלכי הארץ

הערות ותקונים.

יצחק תרדה, (סט) ברכה ששית זאת הברכה, פה נשמטו אלה הדברים וכצ"ל ברכה ששית שנאמר כל אלה שבטי ישראל וגו', ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם, (בראשית מ"ט כ"ח) בא משה לברך את ישראל, והוסיף להם ברכה שביעית, וזאת הברכה, וכאמר לנכון בכ"י כרמולי, ותנחומא, וילקוט ברכה סוף רמז תתקנ"ו, (ע) היה ראוי לברכן שבע ברכות, עיין לעיל הערה י"ח, (עא) אשר בירך משה, נשנה בתנחומא ברכה שם, (עב) אמר ריש לקיש, נשנה בתנחומא שם, ומובא בילקוט ברכה רמז תתקנ"א באמצע ד"ה איש האלהים, בשם הפסיקתא, (עג) גוזר על משה ועושה, כ"ה גם בתנחומא שם, וצ"ל משה גוזר עליו, כמו שהוא בילקוט ברכה רמז תתקנ"א, ויותר נכון לגרוס כך משה גוזר והקב"ה מקיימו, כמו שדרשו חז"ל על צדיק מושל בירא' אלהים צדיק גוזר והקב"ה מקיים, ואולי הוא לישנא מעליא כלפי הקב"ה, והכוונה הוא להיפך, (עד) זכותן של ישראל כו', נשנה ג"כ בתנחומא שם. והדברים סתומים. ולדעתי ט"ס יש כאן ובתנחומא וכצ"ל ד"א איש האלהים זכותן של ישראל גרמה לו, ר"ל שזכותן של ישראל גרמה לו שנקרא איש אלהים, שהרי לא נקרא איש האלהים עד שברכן, כמבואר לעיל ברים פסקא זו. (עה) לפני מותו כו', נשנה בתנחומא ברכה שם. (עו) וכי תעלה על דעתך כו', אלא מהו לפני מותו לפני מלאך המות, בספרי ברכה איתא כך, לפני מותו וכי תעלה על דעתך שלאחר מיתה היה משה מברך את ישראל. אלא מה ת"ל לפני מותו, סמוך למיתתו כו', (עז) שנאמר לפני מותו, בכ"י כרמולי נמצא אחר זה מאמר ארוך ושנו ג"כ בתנחומא ברכה, ודברים רבה ברכה. א"ר לוי הלך מלאך המות אצל משה וא"ל הקב"ה שלחני שאתה מסתלק מן העולם כו' עד ולא קם נביא עוד בישראל כמשה ובמדרש רבה שם, הוא בשם ר' מאיר, (עח) ויאמר ה' מסיני בא מלמד כו, בתנחומא נוספו דברים

בזה

הארץ כי שמעו אמרי פיך (תהלים קל"ח ד') שמא שמעו ורצו לקבל התורה, עד שבא מיכה המורשתי ופירשה. ועשיתי באף ובחימה נקם את הגוים אשר לא שמעו (מיכה ה' י"ד), הא למדת ששמעו ולא קבלו, בא דוד ונתן עליו הודאה, (עט) אתה הוא האלהים עשה פלא הודעת בעמים עוזך (תהלים ע"ז ט"ו). אמר דוד לפני הקב"ה פלאים שעשית בעולמך שהודעת את תורתך לכל האומות העולם, שאין עוזך האמור כאן אלא תורה, (פ) שנא' ה' עוז לעמו יתן (שם כ"ט י"א), א"ר אבהו גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שאין אומות העולם מקבלין את התורה, מפני מה יצא ידיהן, שכך הוא מדותיו של הקב"ה, אינו מעניש עד שיצא ידי בריותיו, ואח"כ הוא טורדן מן העולם, לפי שאין הקב"ה בא (פא) בטרוניא עם בריותיו, ד"א מפני מה יצא ידיהן, מפני זכות אבות.

(פב) ואתא מרבבות קודש (דברים ל"ג ב'), מלמד שהקב"ה ניכר בתוך צבא שלו, בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם, (פג) מדת בשר ודם יש בתוך פמליא שלו, בני אדם נאים ממנו, וגבורים ממנו, (פד) וגוצים ממנו, וארוכים ממנו, (פה) אבל הקב"ה (פו) אות הוא בכל הרבבות שלו, (פז) מי כמוך וגו' (שמות ט"ו י"א).

(פח) מימינו אש דת למו (דברים שם), מלמד שלא ניתנה תורה אלא בימין אש דת, התורה נקראת אש דת. א"ר יוחנן כל מי שבא לעסוק בתורה יראה בעצמו (פט) כאלו עומד באש, לכך נאמר מימינו אש דת למו.

(צ) אף חובב עמים (שם שם ג'). אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם, שני עולין אתה מטיל על בניך, עול תורה ועול שעבוד מלכיות, א"ל הקב"ה כל קדושיו בידך (שם), (צא) כל מי שאינו עוסק בתורה בידך מסור. והם תכו לרגלך (שם), (צב) אותם המכתתין רגליהם ויושבין ועוסקים בתורה אני פורק מהם

הערות ותקונים.

בזה ועיין ספרי ברכה בפ' הזה, ועיין ע"ז ב' ע"ב, א"ר יוחנן מלמד כו'. (עט) אתה הוא האלהים עשה פלא, במקרא נאמר אתה האל עשה פלא, (פ) שנא' ה' עוז לעמו יתן, עיין מדרש שו"ט סוף מזמור כ"ט, (פא) בטרוניא, בכ"י כרמולי. במגור על בריותיו, ובע"ז ג' ע"א פירש"י המלה הזאת בעלילה, עיין פסקא החודש הערה קע"ב, (פב) ואתא מרבבות קודש כו'. בתנחומא ברכה באתה שנויים. (פג) מידת ב"ו, נשנה בספרי ברכה, ועיין לעיל פסקא בחודש השלישי, מלך ב"ו יוצא לקמפון. (פד) וגוצים, פירש קצר כי תרגום קצר ימים (איוב י"ד א'), גץ יומין, ובספרי הנוסחא קווצים. וכן לעיל בפסקא החדש השלישי נאמר קווצים, וע"ש הערה קנ"ה, (פה) אבל הקב"ה. לעיל בפסקא החדש השלישי הנוסחא, אבל הקב"ה אינו כן, בשעה שבא לסיני נטל עמו מלאכי השרת הנאין והמשובחין שהיה ביניהן, א"ר יהודה ב"ר סימון מה כתיב הופיע מהר פארן ואתא מרבבות קדש, אות הוא בתוך רבבות קדש בשעה שבא לסיני, (פו) אות הוא בכל הרבבות, וכן בחגיגה ט"ז ע"א, ואתא מרבבות קדש אות הוא ברבבה שלו, וכן בספרי ברכה, ואתא מרבבות קודש, אות הוא בתוך רבבות קודש, (פז) מי כמוך באלים, בתנחומא מובא גם המקרא אין כמוך באלהים ה' (תהלים פ"ו ח'), (פח) מימינו אש דת כו, נשנה בתנחומא שם, ומובא בילקוט ברכה רמז תתקנ"א בשם הפסיקתא, (פט) כאלו עומד באש, בילקוט סיים תורה שנתן הקב"ה למשה נתנו לו אש לבנה חרותה באש שחורה מגובה מאש ונתונה מאש, שנאמר מימינו אש דת למו ע"כ, ולקח זה ממדרש חזית ס"פ ראשו כתם פז, ומקורו בירושלמי שקלים פ"ו ה"א, ועיין בספרי פ"ג אש דת למו, מגיד הכתוב שדברי תורה נמשלו לאש כו' (צ) אף חובב עמים, נשנה בתנחומא שם, (צא) כל מי שאינו עוסק בתורה בידך מסור, בתנחומא הגירסא כל קדושיו בידך כל העוסק בתורה ניצול משעבוד, ולפי הגירסא שלפנינו נ"ל כל מי שאינו עוסק בתורה בידם מסור, וכל מי שעוסק בתורה בידך מסור, והכוונה כמו ששנינו באבות פ"ג מ"ה, כל המקבל עליו עול תורה, מעבירין ממנו עול מלכות, (צב) אותם המכתתין, בתנחומא שם, תני ר' יוסף אלו ת"ח שעוסקין בתורה, ומכתתין את רגליהם מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה

מהם עול מלכות. ד"א והם תוכו לרגליך, אע"פ שהן לוקין בהליכתן אינם זזים ממשכנותיך, (צג) אלא ישא מדברותיך (שם).

(צד) **תורה** צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (שם שם ד'), מהו מורשה קהלת יעקב, כל העוסק בתורה, זוכה לנחלת יעקב, שנא' אז תתענג על ה' וגו' והאכלתיך נחלת יעקב אביך (ישעיה נ"ח י"ד).

א"ר יוחנן קטן וגדול שם הוא וגו' (איוב ג' י"ט), על שעת המיתה הכתוב מדבר, שאפי' היה חכם וגבור ועשיר אין יכול להציל את עצמו משעת המיתה, שנא' אין אדם שליט ברוח וגו' ואין שלטון ביום המות (קהלת ח' ח'), קטן זה דוד המלך ע"ה שנקרא קטן, שנא' ודוד הוא הקטן (ש"א י"ז ט"ו), גדול זה משה שנא' גם האיש משה גדול מאד וגו' (שמות י"א ג'), ועבד חפשי מארוניו (איוב שם). אלו ישראל, שכיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות.

(צה) **עשר** מיתות כתובות על משה, ואלו הן הן קרבו ימיך למות (דברים ל"א י"ד), ומות בהר (שם ל"ב נ'), כי אנכי מת (שם ד' כ"ב), ואף כי אחרי מותי (שם ל"א כ"ז), כי ידעתי אחרי מותי (שם ל"א כ"ט), לפני מותו, (שם ל"ג א'), וימת שם (שם ל"ד ה'), ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו (שם שם ז'), ויהי אחרי מות משה (שם א' א'), משה עבדי מת (שם שם ב'), א"ל הקב"ה למשה, משה אתה עלית אותי על כל באי העולם, ועשית אותי תטיבה בעולמי, אף אני הרי אני מעלה אותך על כל באי עולם, ואני מודיע שמך בעולמי כדי שלא יהא כמותך בעולם הזה ולעולם הבא אני מעלה אותך על כל הצדיקים כולם, (צו) וחמשים וחמש נהרי אפרסמון אני מנחילך יותר מהם, שנא' להנחיל אהבי יש (משלי ח' כ"א), א' אברהם, ה' יצחק, ב' יעקב, י' משה, ומנין שאל"ף של אברהם הוא, שנא' זרע אברהם אוהבי (ישעי' מ"א ח'), בזכות אברהם ברא הקב"ה את עולמו, שנא' (צח) בהבראם (שם ב' ד'), באברהם ומנין שה"א של יצחק (צט) שנא' והנה יצחק מצחק (בראשית כ"ו ח') בזכות יצחק שהקריב עצמו על גבי המזבח עתיד הקב"ה להחיות מתים שנא' (ק) לשמוע אנקת אסיר (תהלים ק"ב נ"א), (קא) ומנין שב' של יעקב שנא' בית יעקב לכו ונלכה באור ה' (ישעיה ב' ה'), וכשם שבי"ת משמש כל אותה התיבה, כן יעקב כל בית ישראל שנא' מה טובו אהליך יעקב וגו' (במדבר כ"ד ו'), ומנין שיו"ד של משה הוא שנא' (קב) וידי משה כבדים (שמות י"ז י"ב), וכשם שיו"ד משמש כל אותה התיבה, כך משה משמש כל התורה כולה שנא' זכרו תורת משה עבדי (מלאכי

ג'

הערות ותקונים.

תורה, והוספה הזאת, לקוחה מגמרא ב"ב ח' ע"א. (צג) אלא ישא מדברותיך, בתנחומא נוסף שכר מרובה שנושאין ונותנין במלאכתה של תורה. (צד) תורה צוה לנו משה כו', בתנחומא שם, ומובא בילקוט ברכה סוף רמז תתקנ"ב בשם הפסיקתא. (צה) עשר מיתות, נשנה במדרש דב"ר ברכה ומובא בילקוט וילך בשם מדרש פטירת משה, במאמר הן קרבו ימיך, ועיין במדרש פטירת משה שם, שסיים מלמד שעשרה פעמים נגזרה עליו גזירה שלא ליכנס לא"י ועדין לא נחתם גז"ד הקשה, עד שנגלה עליו ב"ד הגדול כו', ומזה תבין דברי הקליר בפיוט אומץ אדירי כל חפן, יען אשר נוקש בעשר, נחרתו בו מיתות עשר, ועיין בפי' הרוו"ה, (צו) א"ל הקב"ה, במדרש פטירת משה, הוא בענין אחר. (צז) וכ"ה נהרי אפרסמון, עיין תנחומא בראשית מעשה בר' אבהו כשהיה מסתלק מן העולם, הראה לו הקב"ה שלש עשרה נהרי אפרסמון ועיין תענית כ"ה ע"א, (צח) בהבראם, באברהם, וכן תראה שדורש כן במדרש ב"ר פי"ב, אר"י בן קרחה, בהבראם, באברהם, בזכות של אברהם, (צט) שנא' והנה יצחק, דרש מלת והנה כתרגומו והא, ור"ל כמו אות ה"א כמו שדורש וידי משה, על מנין שיו"ד של משה, (ק) לשמוע אנקת אסיר, דרש מלת אסיר על יצחק, שנעקד על גבי המזבח וחסר סיפא דקרא, לפתח בני תמותה, ויש להביא עוד ראיה מהכתוב תבא לפניך אנקת אסיר כגודל זרועך הותר בני תמותה (תהלים ע"ט י"א), (קא) ומנין שב' של יעקב, ר"ל אות בי"ת ממלת אהבי, (קב) וידי משה, דריש מלת וידי כמו ויו"ד. (קג) אמר משה להקב"ה, פה חסר

הן

ג' כ"ב). ד"א אל תקרי יו"ד אלא יד, שידו קיבל את התורה ועשרת הדברות, שנא' מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'). (קג) אמר משה להקב"ה, קלסתיך בתוך ששים רבוא של בני אדם מקדשי שמך, ואמרת הן לה' אלהיך השמים וגו' (דברים י' י"ד), ובאותה לשון אתה קצבת עלי מיתה. א"ל (קד) כשם שקילסתני כך מקלסין אותך לעתיד לבא, בתוך חמשים וחמש רבוא צדיקים גמורים, (קה) שכן
הן בגמטריא:

חסלת פסקא וזאת הברכה,
וסליקא לה פסיקתא דרב כהנא.

הערות ותקונים.

הן קרבו ימיך למות, א"ר לייבו אמר משה כו' כמו שהוא במדרש דברים פ' ברכה, ובמדרש פטירת משה, (קד) כשם שקילסתני, במדרש פטירת משה נוספו פה דברים רבים, ועיין במדרש דברים רבה שם, (קה) הן בגימטריא, ר"ל מלת הן מספרה חמשים וחמש.

נשלמו ההערות והתקונים, ולבי ושפתי ירננו אל אל חי אשר עזרני ברחמיו להוציא תעלומה אור, דברי התנאים והאמוראים אשר היו ספונים ונעלמים עד כה, ולהשלים המלאכה עד כה.

לוח התקונים.

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
א	א	בהערה ב'	ג	כיון	כוון
			"	להש"ש	לשה"ש
ב"	א"	" כד"	ז	היא	הוא
"	"	"	ז' וח'	ביון	כוון
"	"	" כו"	ד	הזאח	הזאת
"	ב"	" לח	ב	יכיל	יכול
"	"	" מא	ב	תשיא	תשי"א
ג"	א"	בפנים"	ו	כל הון	כלהון
"	"	בהערה מו	ח	מחלקת	מהלקחת
"	"	" מז	ב	ופחר	ופחד
"	"	"	ט	והמפרשים	והמדרשים
"	ב"	בפנים"	ו	מלגאו	מלגו
ד"	א	בהערה סו	ב	הענין	העיון
"	ב	בהערה ע	א	המעתוקים	המעתיקים
		עב	ג	מעבורם	מעבירים
ו"	ב"	" קח	ו	פ' צ"ו	פ' צו
ז	ב	בפנים"	ה	כנגד מעלות	כנגד שש מעלות
		בהערה קלה	א	קתדר"א	קתררא
ח"	א"	" קמג קמד	ה) וטו)	כיון	כוון
"	ב	" קמד	א	בהערות שלי	חסר „הערה י"א"
			כו	קיפין	כיפין
ט"	א"	" קמו"	ב	לשנים	ושנים
"	"	" קמח	ג	כיון	כוון
"	ב"	" קנז	יד	מקרב	מקרה
י"	א	" קעג	בסוף	שנרבקו	חסר „בו"
"	"	" א	א	הוא	היא
"	ב"	" ט	ח	ואקס פראד	ואקספארד
יא"	א	" יג	ג	סירחא	סירתא
"	ב	" יח	ה	קנים	קנים
"		" יט	ד	פי'	פ"י
יב"	א"	בפנים"	בסוף	ר' יונת	ר יונה
		בהערה כח	ה	במהרל"א	במהרש"א
יג"	א"	" נה	ב	אקספארפר	אקספארד
"	"	" נח	ה	דף	דף ד'
"	"	" ס	ד	בשלמה	בשלמא
יד"	ב"	" פה	ב	כיון	כוון
טו	א	" פח פט	ב) ג)	כיון	כוון
"	ב"	" קג	ו	הספרי	הכפר
"	"	" קד	בסוף	דפי'	דנפי'
טז"	א"	" "	ב	ג"ל	צ"ל
"	"	" "	ז	שבכסף	שבכתף
"	"	" "	יד	הג'	ה"ג
"	"	" למטה"	ח	סן המאמר	על המאמר
"	"	" "	בסוף	שבערכי	שבערכין

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
טז	ב	בהערה קיא	בסוף	ו'ו נעשה מ"ם	ומן ו' ו' נעשה מ"ם
יז	א	" קיז	א	העריך	הערוך
"	"	" "	ב	חובב	חיבב
"	"	" קיט	ב	אבל	אכל
"	ב	" קכו	ב	חורנייא	תלתא אלפייא חורנייא
יח	א	" קכח	ב	נ"ל	צ"ל
"	"	" קלד	א	מסקינין	מסכינין
"	ב	" קלו	ט	חמספר	מספר
"	"	" "	"	פעמים	בטעות באותיות גדולות
"	"	" קמ	ה	עוד	עור
יט	א	" קמג	יז	כיון	כוון
"	ב	" קנ	ד	ובתנחומא	יש למחוק הקו אחר ובתנחומא כי מוסב למטה
כ	א	" קנו	ז	מ"ד	מר'
"	"	" קס	א	קשרים	קרשים
"	ב	" קעד	ב	בהג'	בה"ג
כא	ב	"		פרשת שקלים	פרשת זכור
"	"	" יד	ד	אלו	עלו
כב	ב	" כו	ה	תשא	תצא
"	"	" כה	ב	התנחומא	בתנחומא
"	"	" לא	ד	אמנם	אינם
"	"	" לב	ו	כ"ב	ב"ב
כג	ב	" מז	ו	פד"ם	פס"ד
"	"	" נב	א	קורה דיהון	קורהדיהון
"	"	" נג	ח	דכל	דכן
כד	א	בפנים	ח	אלף	אף
"	"	בהערה נג	א	כאיש	כאינש
"	"	" נה	ז	בייטרענר	בייטרענע
"	ב	" סג	ב	ונ"ל	וצ"ל
"	"	" סז	ד	אליה	אליך
כה	א	" עז	א	תנא	תצא
כו	ב	בפנים	ח	(כליסטום)	[כליסטים]
		בהערה צז	י	ובספרי	ובפסקא
כח	ב	" קמ	א	בשם י'	בשם ר'
"	"	" קמא	ג	ולביתו	ומביתו
כט	א	" קמג	יג	מישב	מיושב
"	ב	" קנב	ו	כיון	כוון
ל	א	" ט	ט	ועד רגליו	חסר, „טהור"
"	ב	בפנים	א	אינו	אינן
"	"	"	ח	עלעאי	אלעאי
לא	ב	בהערה כז	ה	כיון	כוון
"	"	" כח	ה	שיודע לטהר	חסר, „וע' מדר' שו"ט י"ב ושם הנוסחא" שיודע לטהר
"	"	" "	ו	ובתום'	ועיין בתום'
"	"	" "		ב"ב	בב'
"	"	" לה	א	מהשבינה	מה שכינה
לב	ב	" נב	ו	רבתי	מלת „רבתי" יש למחוק
לג	א	" נה	ב	והביא	הביא
"	ב	" נח	ב	במ"ח	במ"ר

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
לג	ב	בהערה נט	א	בתנחומא	ובתנחומא
"	"	"	ג	למאוחרת	ומאוחרת
"	"	" סב	יב	אסטרולוגיו	אסטרולוגי'
לו	א	" ק	ג	אל	על
	ב	בפנים	ג	למחוור	ומחוור
לז	א	בהערה קיח	ב	בנן	בנו
"	"	" קכא	ו	תלתי	תלת
"	ב	" קלו	ו	ובערוך	ובמעריך
"	"	" קלח	ב	אפיק	מפיק
לח	ב	בפנים	יח	פרשה ז'	פרשה זו
לט	א	בהערה קנט	ב	בחינם	בחיים
"	ב	" קעב	ד	ואירה	ואורה
"	"	"	ו	התירה	התורה
"	"	" קעג	ה	ניסחת	נוסחת
ס	ב	בפנים	ד	אעבור	אעביר
סא	ב		ג	ואת בית	ואת כל בית
"	"	"	טו	עתיר	עתיד
"	"	בהערה רב	ב	שהיא	שהוא
סב	ב	בפנים	א	כיאות	כי אות
סג	א	בהערה כה	ח	מילתא	מיליא
"	"	"	טו	נראתה צ	נראתה ל
"	"	" לד	ב	לפרגמיוטין	לפרגמטיוטין
סד	ב	" נא	יח	גריון	אגריון
		"	בסוף	אמירא	אמירין
סה	א	" נז	ד	המ"ב	המ"כ
	ב	בפנים	א	בעבורה	בעבירה
סו	א	"	ד	תביאני	תביאנו
סח	א		ג	גלותם	גליתם
		בהערה צג	יו	בגי	בגוי
סט	א	" קט	ג	באלף	באל"ף
				אירזילא	אורזלא
"	ב	" קיד	ג	התלון	החלון
עא	ב	" קנז	ב	לנכין	לנבון
		" קסא	ג	מרי	הרי
עב	א	" קסט	א	המדרש	המפרש
"	ב	" קעד	א	על בכלל	עד בכלל
"	"	" ק ו	ג	והן	והו
"	"	" קעט	ד	כתיבה	כתובה
עג	א	" קפ	ה	אנפטיא, אנפטיא	איפטיא, איפטיא
"	ב	" קפח	א	דגי'	הגי'
"	"	" קצג	ד	ודפוס	ובדפוס
"	"	"	י	סנוגרין	סנגורין
עד	א	" רג	ב	התוקר	החוקר
עה	ב	בפנים	ד	ור' יוחנן	ור' חייא בש"ר יוחנן
עו	א	בהערה רמ	יא	סוף	חסר, „פ"ב"
"	"	"	כא	לדעתי	לדעת
"	"	" רמ*	ב	כשרצו	כשצרו
עז	א	"	א	דכתיו	דכתיב
"	ב	בפנים	יד	אמרי	אמרה

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
נט	א	בפנים	יב	איסרין	אוכסין
"	"	בהערה לט	ב	וב' שקלאוו עפוי	אפוי
"	"	" מ	ו	ולא נברא,	אח"ז חסר „וכן הביא הגאון בעל סה"ד את התנחומא עם הטעות."
"	"	" מא	ג	בקבטין	קקבטין
"	ב	" נט	ב	ערך ל"ז	ערך לז
ס	א	" סב	ב	והוא	והיא
"	"	" סה	ג	ומפרש	ומדרש
סא	א	" צח	ב	ערך מ"ח	ערך מח
	ב	בפנים	יא	כיצר	כיצד
סב	א	בהערה קטו	א	כי תצא	כי תשא
	ב	בפנים	יו	בלילה הזה	בלילה הזה ואח"כ חסר
סג	א	בהערה יז	ח	המנהיגים	הנהיגים (שמו' יב יב)
"	"	" יט	ד	בפי"מ	ביפ"מ
"	"	" כד	ב	החיש לה	חסר אח"ז „ופי' המ"כ"
סד	א	" לו	יח	רוק	ריק
"	"	"	מג	Takkara	Sakkara
"	"	" לז	ב	הרזמ"ם	הרז"ם
סה	ב	בהערה עב	ב	בתיכם	בתוכם
סז	א	" פז	ה	קרקרן	קרקורן
"	"	" "	"	בערך קל"ו	בערך קלן
"	"	" צ	ג	κομος	*λομός*
"	"	" צב	ו	בלסטהי	בלסטרי
"	ב	" צד	ג	הוראח	הוראת
"	"	" צו	ג	בבגין	בבגון
"	"	"	י	ותולדות	להולדות
"	"	" צח	ד	ובהלו	יבהלו
"	"	"	ה	הי'	יהיו
סח	"	" קא	ט)	רננו	רנ"נו
	"	" וקו	א)		
"	"	" קח	א	קול	הקול
"	ב	" ב	ג	א"ל	אל
סט	ב	" כג	כט	בהג'	בה"ג
עב	א	" ע	ט	κοημς	*κόμης*
		"	יד	קומות	קומוס
"	ב	בפנים	ה	וגו'	מלת וגו' מקומה לפני הציון תהלים ל'
"	"	בהערה עג	א	בפסיק' רבתי	בכ"י אקספאר
"	"	" עה	ז	הפרשה	הדרשה
עד	א	" כא	ג	פלג	פל"ג
"	"	"	ה	למכסה	חסר „סוסים"
"	ב	" לב	ג	ייחמי	מיחמי
עז	א	" ע	א	פרז דגמא	פרזגמא
עט	א	" צח	ד	ישעות	ישועות
פ	א	בפנים	א	לאספו	לסוף
	ב		ג	ה	ה'
פא	א	בהערה כט	ה	פי	פי'
"	ב	" לט	ה	שהכהו את מצרים	שהכו מצרים את ישראל

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
פב	א	בפנים	ז	ההלים קטו	תהלים קמו
		בהערה מו	ד	אמיר	אמור
פג〃	א〃	〃 נו	יא	בערך סינטר	בערך סמנטר
		〃 נח	ח	מלהעיר	להעיר
פד〃	א〃	〃 עז	א	העתים	העתיק
〃	ב	〃 פח	ו וז'	פופירא	פורפירא
		〃	יא	אפקלטוין	אפקלטורין
פו〃	א〃	〃 קי〃	ז	כקברניט	בקברניט
		〃		כקברות	בקברות
פז〃	ב〃	〃 קלט〃	יב〃	מלאי	המלאי
		〃		מולכה	מושבת
פח〃	ב	〃 קנז〃	ד〃	κηλιδος	χηλῖδος
צא	א	〃 קצא	ג	מלא	מילה
〃	〃	〃 קצו	יו	שנ'ל	שצ"ל
〃		〃	יז	שהיה	שה'א
	ב〃	〃 רה〃	ה	שלח	בשלח
צב〃	ב	〃 ריז	יא	בפסק' דאחרי מות	חסר „הערה ע'ח".
צה	ב	〃 ח	א	גם	אם
צז	א	〃 כז	ט	היו	המה
	ב	〃 לו	יא	εχχαιω	ἐκκαιω
צח〃	ב	בפנים〃	יב	שכתיב	שכתוב
צט	א		יו	באלהיהם	באלהיכם
		〃	א	כל נבלה	חסר אח"ז „עשר תעשר"
קג〃	א〃	בהערה〃 סב	ט	φιαη	φιάλη
	ב	〃 עב	י	Ocluriones	Octuriones
קד〃	א	〃 עט	ב	therausis	thesaurus
	ב	〃 צ	ח	קרפי	קרפס
קו〃	ב	〃 קכו	כא	חמערוך	המעריך
קז	ב	〃 קמה	ד	רתי	רבתי
קח		〃 קנב	ב	לתהים	ותהלים
קט	ב〃	בפנים〃	ב	בש"ו	ב"ו
〃	〃	〃	י	הוא שבים אני ה' שבסיני:	אני הוא שבים, אני הוא שבסיני:
קי	ב	בהערה ה'	ה	לפני היכלות	לפני הכלות
קיא	ב	בהערה כב	יג	מחלק	יחלק
קיב	ב	〃 מב	ג	λαλλος	νάννος
קיג	ב	〃 סד	ב	אלף	אל"ף
		〃 עג	ח	ואשלם	ואשא'לם
קיד〃	א〃	〃 פ	ב	מטליית	מטליות
	ב	בפנים〃	א	ר"א	א"ר
קטו〃	ב	〃	י	ואעירה	ואעידה
קיז	ב	〃	כ	דבר	דברי
קיח	א	〃	כה	ממרינת	ממדינת
קיט〃	ב א	〃	יב) א)	מירין	מורים
		〃	טו	ואבריהו	ואבריחהו
קכא〃	ב〃	בהערה〃 נב	א	ב'ה	כ"ה
קכב	〃	〃 ס	ו	כנסתו	כנסתי
〃	〃	〃 סא	ב	בפ'	בפי'

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
קכג	ב	בפנים	ח	ילדיתני	ילדתני
קכד	א		יח	עם האמהות	עם האימהות
קכה	א	בהערה מד	א	למ"ט	ומ"ט
קכו	א	בפנים	ה	התעוררי	התעוררי
	ב	בהערה עה	ו	רולג	דלוג
קכח	א	צא	ו	בי	ב'
"	ב	בפנים	ז	חמו	נחמו
			יז	סומאי	סימאי
קל	ב"	"	ג	דמאן סברא	מלת „סברא" יש למחוק
קלא	א	"	ו	(אוחזתו)	[אוחזתו]
"		בהערה לג	ד	ψηϱος	ψῆφος
"	ב"	מד	ו	הושעה	הושיעה
קלב	א	"	יג	ובמצלת	ובמגלת
"		מז "	ה	ומשמעות	ומשקרות
"	ב"	ס "	ה	נלדהקו	נדחקו
קלג	א	"	ח	כארם בכעם	כארם בעכם
קלד	א	בפנים"	י	ירין	ידיו
"	ב		ג	רינגות	ריקנות
"		בהערה ד	ג	כבורי	כבודי
קלה	ב"	כח "	ב	הפסיקתא	חסר „רבתי"
קלו	א	כט "	ז	καϱχμδων	καϱχηδών
"	"	"	יג	גדול מהרז"ם	הגדול מהרמ"ז
"	"	לא "	ו	תראהם	תראה
"	"	לב "	א	ישזבכון	ישזבנכון
"	"	"		ט'	ט"ו
"	ב"	" בפנים"	ג"	ונגזו	ונגנזו
"	"		ט	פרוץ	פרוש
"	"	בהערה לה	ב	בפסיקא	בפסיקתא
"	"	מז	ג	בצילצלא	רצילצלא
קלז	א"	בפנים	ז	פשפשון	פשפשין
	ב		טו	לימודי	למודי
קלח	ב	בפנים	א וב'	אשיבנה	אשיבנו
"			ג	להסניר	להסגיר
"	"	בהערה יח	ה	בחמיה	בתמיה
קלט	א"	בפנים	יד	בעקרא	בעקא
קמ	א	בפנים		ישעי' נ"א י"ג	יש למחוק ציון הכפול
	א	"	ג"	נהית	נחית
"	"	"	ט	יהושוע	יהושע
"	"	"	יג	לציין	לציון
"	"	"	טו	בסוף הפסקא	חסר „חסלת פסקא אנכי
קמב	א"	"	יב	מן אמי	מן יומוי אנכי"
		בהערה כא	בסוף	שזה המפרש	שגה המפרש
קמג	א"	מ	ב	οκλος	ὄχλος
"		"	ו	הירי"ב	הרי"ב
"	"	"		ר' מנחמיא, עד	מיותר ויש למחוק, כי
קמד	א	בפנים	ח	אמר הקב"ה	בפל הוא
"	ב	בהערה כב	ב	כ"ו	כו'
"	"	כג "	א	ובנניהו	וכנניהו
"	"	כו "	ג	אשרלא	אשר לא

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
קמה	ב	בפנים	ו	מקיטנות	מקטינות
"	"	בהערה לה	יב	המלת	המלות
"	"	" לח	ב	פ"נ	חסר „בשמ"ר" פ"נ
קמו	א	" ו	ב	בפי' המיוחס	חסר „ורש"י" בפי' המיוחס
קמט	א	בפנים	ט	תלוית	תלויות
"	"	בהערה ח	א	דכתבה	ככתבה
"	ב	" טו	ה	בית	בי"ת
קנג	א	" נג	ב	ומפרש	ומדרש.
"	ב	" נה	ז	בערכ'	בערכו
"	"	" נט	ו	במקומא אחד	במקום אחד
"	"	" "	ז	פסק	פסקא
קנד	ב	בפנים	יב	העיל	האיל
"	"		יג	ונסבך	ונסבך
"	"	"	יו	אילו	איל
"	"	בהערה עג	א	בחרש	בחורש
קנה	א	בפנים	ג	קונן	קינן
"	"		ח	י"ד	חסר „ג'"
"	"	"	יב	פפו	פפי
"	ב	בהערה פח	ד	לקת דבריו	שלקת המאסף דבריו
"		פט	א	שמי	שאי
קנו	א	בפנים	כ	לקוראיו	קוראיו
קנז	א		ז	כך אמר	כך אם
"	ב	בהערה יט	א	*πιυαξ*	*πίναξ*
קנח	א	בפנים	כ	שם י'	שם שם כ' וכ"א
קס	א	בהערה סד	ג	למחקו	למחקן
קסא	א	בפנים	ה	תשובתו	תשובתן
"	"	בהערה פר	ב	אסרי	אסרו
"	"			אין אתה	אם אין אתה
"	"	" פט	ה	ויקרא	ויקראו
"	"	"	ח	חצף	חצוף
"	"	" פט	יג	לביישא	לביישן
"	ב	בפנים	ג	ובנותוכם	ובנותיכם
"		בהערה ק	י	עד טרייך	עד דו טריך
קסב	א		יא	די סגיר	דו סגיר
"	"	" קד	י	כרכוסא	כרקומא
"	"	"	יא	*κειρο*	*χειρο*
"	"	" "	"	*μαυιακον*	*μανίακον*
"	"	" קו	ט	איש	אש
קסג	א	" קיז	ב גור'	כבדין	ככרין
	ב	" קלה	ג	וצונריות	וצונריות
קסד	ב	בפנים	טו	אל"כם	אליכם
			יט	ואיכי	ואנכי
קסה	א	"	ט	זכותיו	זכותיו
		בהערה קעא	ב	בכ"י פארמא	בכ"י כרמולי
קסו	ב	" כ	א	ובכ'	ובכ"י
קסח	ב	" כב	ב	לצדיק ולרשע	חסר „וגו'".
קסט	א	" לז	ג	עין	עיין
קעא	ב	בפנים	ח	יוד	יודע
קעב	א	בהערת פג	א	להנר בהן	לנתר הב ן

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
קעב	א	בהערה פג	א	לתנר בהן	לנתר בהן
		צ	ב	יבירשלמי	ובירושלמי
קעג	א	בפנים	יד	ר' יהושוע	ר' יהושע
"	ב	בהערה קב	ב	ἀπορασις	ἀπόφανσις
קעד	א	קלא	ב	בכנהונה	בכהונה
קעה	א	בפנים	ד	גלות	גלית
"	ב	בהערה	יז	ἐξιτηριου	ἐξιτήριον
קעו	א	בפנים	טו	(קס"ג)	(קסז)
"	"	בהערה קסט	ג	κυβεργήτης	κυβερνήτης
"	"	" "	ב	בל"י	בלשון רומי
"	"	" "	ג	וכן ברומי	וכן ביוני
קעז	א	בהערה קצב	ג	מ"ס ד"א	מס' ד"א
קעח	א	בפנים	י	בטולן	בטילן
	ב		א	ממה שהוא	חסר „מוציא"
קעט	א	בהערה כ	ה	הושעא	הושעיא
"	ב	" כז	ד	מפרש תהלים	מדרש תהלים
			ה	פ"א	ד"א
קפ	א	בהערה לו	ב	צאיין-ציין	באיין-ביין
			לא	העירותי	העירות
"	ב	" לט	יז	ובמדרש שם, עד הערער	מיותר ויש למחוק
		מג	ד	למלקש	ומלקש
קפא	א	" מח	א	ויתחר	ויתתר
"	ב	בפנים	יג	אבון	אבין
"	"	בהערה נו	ד	בערוך	בערך
קפב	א	עד	ג	קרמה	קרמיה
"	ב	בפנים	י	יהושוע	יהושע
"	"	בהערה צ	יב	אות צ	אות ב
קפג	א	" צא	י	פרק	פסוק
קפד	א	" קד	ד	וברושלמי	ובירושלמי
"	"	" קי	ב	בפלין	בעלין
"	"	"	ג	אחז	אח"ז
"	ב	בפנים	ד	כף	כך
"	"	בהערה קי	בסוף	כקרנוי	בקרנוי
"	"	" קיג	א' וג'	שהירדם	שהידרם
קפה	א	" קטו	ח	שבשמניות	שבמשניות
"	"	" קיח	ט	כבר	בב"ר
"	ב	" א	ז	ח"ו	ח'
קפו	א	" ז	ב	שלהן	שלהלן
"	"	" י	ה	ז"ה	ד"ה
"	ב	בפנים	בסוף	שגיהנום	שגיהנם
"	"	בהערה י	יא	המאור	המאמר
"	"	" יד	א	כב"ר	בב"ר
"	"	" טו	א	תרי'	תרג'
		" "		οκλος	ὄχλος
קפז	א	בפנים	לו	ביר	ביר
"	"	בהערה כד	ב	αποφατυς	ἀπόφανσις
"	ב	בפנים	ה	יהושוע	יהושע
"	"	הערה כט	בסוף	ובטעות מפרש	ובטעות כתב מפרש

צד	עמוד	מקום	שורה	נדפס	צ"ל
קפח	ב	בפנים	ח	מה הקב"ה עשו) היה נוטל (	מה הקב"ה עושה נוטל ומלת „היה" יש למחוק
〃	〃	בהערה מח	ב	עיין בב'	עיין ב"ב
〃	〃	〃 נב	א	כהמובא	כה מובא
קפ"ט	א	בפנים	ג	פורעין לו	פורעין לי
קצ	א	בהערה ג	א וב'	נתת	נתת
〃	〃	〃 〃	ו	כבד	כבדך
〃	〃	〃 〃	ז	אמר	אמרו
קצ"א	א	בפנים	ו	ולהגצל	ולהנצל
〃	ב	בהערה לו	ז	κυνηια	κυνηγία
קצ"ב	א	〃 מח	יא	בנאתם	בצאתם
〃	ב	〃 נז	ב	מתגיה	מתגיתין
קצ"ג	א	בפנים	יא	להורף	לחורף
〃	〃	בהערה סג	ז	בראש	ברא"ש
〃	〃	〃 〃	יג	דכוכות	רסוכות
קצ"ד	א	〃 ע"ז	א	בכי	בכ"י
〃	ב	〃 א	ב	דביום השמיני אשר לפניה	פה נשמט שורה שלימה וצ"ל דביום השמיני (בנוס'
	〃				האחרת הלכ' ארם מישראל
	ב				ואחר כלות הנוסחא ההיא
קצה	א	בפנים	יו		נמצאת גם שם כל הפסק)
〃	〃	בהערה יז	ב	הדוחות	הרוחות אשר לפניה
〃	ב	בפנים	ז	בשנוים קנת	בשנוים קצת
〃	〃	〃	כא	חוי	הוי
〃	〃	בהערה כב	ב	עזפות	עופות
קצ"ו	א	בראש העמוד		לעלי	לעיל
				פסקא ל"ב	פסקא ל"א (כי הנוס' אחרת
					מן שוש ומן ביום הש"עצר
					לא רשמתי לפסקות בפני
〃	〃	בפנים	ג	מציגו	מצינו עצמם
〃	〃	בהערה א	ג	חירא	חי"רא
〃	〃	〃 〃	ד	מ"ם	מם'
〃	〃	〃 ד	ב	לרחמוכ'	לרחמכם
〃	〃	〃 ח	א	επαρχος	ἔπαρχος
〃	〃	〃 ט	ב	תמורת אות ς	יש להציג אות σ
〃	〃	〃 〃	יא	σταιωτης	στρατιώτης
〃	ב	〃 ט"ו	א	בר פצ"א	חסר „ועיין במ"כ שם"
קצ"ז	א	בפנים	בסוף	עשרת	עשרה
〃	ב	בהערה לב	י	באגדת	באגרת
קצ"ח	א	〃 לט	בסוף	מהר"ש	מהר"ץ
〃	〃	〃 מ	ב	במררש	במדרש
〃	〃	〃 מח	ב	דבמרש שו"ט שם	מיותר ויש למחוק מן הספר
〃	〃	〃 〃	ה	ראלמיא	ראומיא
〃	ב	〃 נ"א	ד	בתבחומא	בתנחומא
קצ"ט	א	〃 סג	ב	פורש	פירש
〃	ב	בפנים	ד	חברכות	הברכות
〃	〃	〃	ו	מזבהות	מזבחות
〃	〃	〃	יא	וידא	וירא
ר"	א	〃	א	הארץ	ארץ
〃	ב	בהערה צח	ב	בזפות	בזכות

מקום	צד	שורה	נדפס	צ"ל
בפתח דבר	I	יא	במובא	במבוא
"	II	א	העבודה	העבודה
"	"	ז	ככל זאת	בכל זאת
"	"	ח	לשלות יר	לשלוח יד
"	"	כר	כפעם הפעם	כפעם בפעם
במבוא	III	ג	הקרמ׳נים	הקדמונים
"	" (אות ב)	ו	וב"ה ר"ח	ובה' ר"ח
"	IV	ד	חבוד	חבור
"	"	ה	ז"ל	וז"ל
"	"	לד	מגחות	מנחות
"	V (אות ג)	כו	הילמני	הילמדנו
"	"	לב	כמו סוף פכקא ט"ו,	נשמט שורה שלימה וכצ"ל כמו סוף פסקא „י"ד מן המאמר ויחכם מכל אדם זה אדה"ר עד סוף הפסקא וד' פסקות שלאחרי' כמו פסקא" ט"ו כו'.
"	VI	ט	ברבת	ברכתי
"	"	סוף העמוד	כרבר החדש	בדבר החדש
"	VII (אות ד)	ז	חידא	חיד"א
"	"	יא	הדרשון	הדרשן
"	VIII	לט	בספר	בספר
"	"	מב	בעגין	בענין
"	IX	לה	מהר"ם קונין	מהר"ם קוניץ
"	X	כ	להאומר	להאמר
"	XI (אות ה)	ד	ה' ר"ח	ה' ר"ה
"	"	י	שהעידותי	שהעירותי
"	"	יז	הנדול	הגדול
"	"	"	הפרשית	הפרשיות
"	"	יט	וב"ה ר"ת	ובה' ר"ח
"	"	כז	רחלקא	דחקלא
בהערה	"	ד	התחלות	התחלות
"	"	ז	בהחדש	דהחדש
במבוא	XII	ג	אוניתא	אוניתא
בהערה	"	ה	ונשתנה	ונשנה
"	"	יד	בפסיקתא לא תונו	חסר אח"ז „צ"ל בפסקא לא תונו"
"	"	"	בערך פופסין	חסר אח"ז „ובפסקא ומשה היה רועה, מוסב על הילמדנו שהביא בראש. וכן בערך בריוני בילמדנו ויבא עמלק „ובפסקא ודי זהב.
"	"	כ	בערך חל	בערך חש
"	"	כא	סוף פ"ק דסוכה	חסר אח"ז „צ"ל בסוף פסקא קמא דסוכה"
במבוא	XIII	א	ערך חל	ערך זחל
בהערה	"	ג	אלו היה	אלוהיה
במבוא	XV	יב	בפרשה	בפסקא

מקום	צד	שורה	נדפס	צ״ל
במבוא	״	כג	עיין הערה	עיין הערה
בהערה	״	יג	תפ״ן לאלף ה׳	תת״ן לאלף ה׳
במבוא	XVI	ט	ז״ש	ז״ל
״	XVII	לא	ועיין באות	חסר „ח׳ סי׳ ו״
״	״	לג	באות ח׳ סי׳ ו	באות ז׳ סי׳ י״ג
בהערה	״	יג	ובפסיק׳ רבתי	ופסיקתא רבתי
״	XVIII	א	היא	הוא
	״	י	כאלי	כאלו
במבוא	XIX	ז	ופה לפנינו	וכ״ה לפנינו
״	״	לב	כמה קרבנות	כמה קרנות
״	״	ג (מלמטה)	הסמ״ג ה׳ מוסיפין עליו קצ״ט	הסמג ה׳ מוספין עשין קצ״ט
״	XX	ג	להו ת״ב	לה׳ ת״ב
״	״	״	מימיני הפטורת	סימני הפטורת
״	״	יא	ביום השמיגי	ביום השמיני
״	״	יט	מרוטנבעדג	מרוטנבערג
בהערה	״	ט	במדרש פ״ר	במדרש ב״ר
במבוא	XXI	ז	הר״ם נו״ע	הר״ם נ״ע
״	״	ט	היא	הוא
״	״	מא	מפרשת	מפרשת „בראשית״
״		מז	בפסיקתת	בפסיקתא
״	XXII	ט	דר״ק	אר״ק
״	״	יז	מאורהות	מארהות
״	״	כה	מ״ע אומות	מע׳ אומות
בהערה	XXIV	יז	במררת	במררש
״	״	כב	מדרם	מדרש
״	״	כו	והתחלת	והתחלת
חשימה ב׳	XXVII	ד	אני אפרים	מני אפרים
״	״	״	פסקא ו׳ ותשלם	פסקא ב׳ מזמור שיר חנכת גם פסקא ו׳ ותשלם כל המלאכה
במבוא	XXX	יט	עפי׳	עפ״י
״	XXXI	ח (מלמטה)	פ׳ מעשיות	סי׳ מעשיות
בהערה	״	ה׳	ל׳אולי כאן	ואולי כוון
במבוא	XXXII	א	לעמך אל המתים	כפר לעמך. אלו החיים אשר פדית אלו המתים
״	״	ח (מלמטה)	הטוב	הטור
״	XXXIII	לט	מ״מ	מ״ט
״	״	מב	עפי׳	עפ״י
״	XXXIV	(אות ח) יח	דה	ד״ה
״	״	כד	להשמיט	והשמיט
״	XXXV	כא	ב״ה ס״ת	בה׳ ס״ת
״	XXXVII	יא	נרדש	נדרש
״	״	ז (מלמטה)	ישועות משיחו	חסר „העיון השני פ״א״
״	XXXVIII	א (מלמטה)	הה״ר	הה״ד
״	XL	(אות י) א	אינה מובאה	אנה מובאה
״	״	ו (מלמטה)	המנחה	הנחמה

מקום	צד	שורה	נדפס	צ"ל
במבוא	XLI	י' (מלמטה)	רז"ל כפסיקתא	רז"ל בפסיקתא
"	"	ט	על	ע"ל
"	XLII	יב	שחביא	שהביא
"	XLIII	א	בספרי	בספרו
"	"	ז	ויקחו להם	ויקחו להם איש
"	"	לו	אל אמר	לא אמר
"	"	ג (מלמטה)	ברכה	ברבה
"	XLIV	ג	מהרם	מהר"ם
"	"	יב (מלמטה)	אמרי לאלהים	אמרו לאלהים
"	"	ט	אקפפארד	אקספארד
"	XLV	ב	מתתלת	מתחלת
"	"	ט	במרן ה' ב'י	במרן ב'י ה
"	"	ד (מלמטה)	לעוזרם	לעמרם
"	XLVI	יד	שיעשו	שישו
"	"	לד	ועושת	ועושה
"	"	מא	ער	עד
"	XLVII	ז	מסול	מסכן
"	"	ח	ודרן	והוא
"	"	ט	דף ש"א	דף שלם
"	"	י	מיצדם	מיצה"ר
"	"	יא	בר"ח	בר"ה
"	"	כא	מקריב	יקריב
"	"	ג (מלמטה)	אחרשורש	אחשורוש
"	"	א	אקמפארד	אקספארד
"	XLVIII	ח	מן מיום	מן סיום
"	"	יא	פסקא צ"ג	פסקא כ"ג
"	"	יח	הכמה	חכמה
"	"	לו	ירידית	ירידות
"	"	לז	ובסוף במאמר	ובסוף נשלם במאמר
"	"	לט	הרבה מכאן	הרבה מכן